

**Πάντειο Πανεπιστήμιο
Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών**

Διδακτορική Διατριβή

**Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο.
Σε αναζήτηση της ανθρώπινης διάστασης.**

**Παπαϊωάννου Μαρία
Υποψήφια Διδάκτωρ, Υπότροφος ΙΚΥ**

**Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:
Καθηγητής Σ. Περράκης, Επιβλέπων
Καθηγήτρια Α. Αλεξίου – Γραμματικάκη
Καθηγητής Ε. Ραυτόπουλος**

Αθήνα, 2013

“All the effort in the world won't matter if you're not inspired.”

Ch.Palahniuk

...σε όσους αποτελούν πηγή έμπνευσης
στο ταξίδι της γνώσης...

Η φωτογραφία του εξωφύλλου είναι της Graciela Gonzalez Brigas © με θέμα ένα από τα κατεστραμμένα αγάλματα των Βούδα στην Κοιλάδα του Μπαμιγιάν (Αφγανιστάν)

<http://whc.unesco.org/en/list/208/gallery/>

Ευχαριστίες

Η ολοκλήρωση της διατριβής σηματοδοτεί και το *telos* της διδακτορικής διαδρομής. Αποτελεί, λοιπόν, ξεχωριστή χαρά να απευθύνω τις ευχαριστίες μου σε όλους όσους με στήριξαν και βοήθησαν στο μοναδικό αυτό ταξίδι...

Πρωτίστως, θα ήθελα να απευθύνω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον επιβλέποντα Καθηγητή και Δάσκαλό μου Στέλιο Περράκη, για την εμπιστοσύνη του αλλά και τη μαθητεία δίπλα του, όλα αυτά τα χρόνια, με την ελπίδα οι προσδοκίες του να δικαιώνονται.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω και στα μέλη της Συμβουλευτικής μου Επιτροπής, για την πάντα θετική τους ανταπόκριση 'τον Καθηγητή Ε. Ραυτόπουλο, για τις αυστηρές και εποικοδομητικές παρατηρήσεις του, και την ενθάρρυνση αξιοποίησης αναλογιών - διαφοροποιήσεων με τα διεθνή περιβαλλοντικά καθεστώτα, και την Καθηγήτρια Α. Αλεξίου – Γραμματικάκη, η οποία από την πρώτη στιγμή αγκάλιασε θετικά την προσπάθειά μου, και ενθάρρυνε την «ανθρώπινη διάσταση» της διατριβής με καίρια σχόλια.

Θερμά, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Επικ. Καθηγήτρια Μ.Ντ. Μαρούδα όχι μόνο για τις γόνιμες συζητήσεις και διαρκείς παρατηρήσεις και επισημάνσεις καθ' όλη τη δύσκολη αυτή περίοδο, αλλά ιδίως για την παρουσία, αμέριστη συμπαράσταση και διαρκή εμπύχωση.

Από τις ευχαριστίες αυτές, δε θα μπορούσα να παραλείψω τα μέλη της επιτροπής αξιολόγησης του Ετήσιου Σεμιναρίου Διεθνούς Δικαίου Ναυπλίου, στο οποίο συμμετείχα την περίοδο 2010-2012, και συγκεκριμένα τους Δασκάλους μου Καθηγητές Κ. Χατζηκωνσταντίνου και Γρ. Τσάλτα, τον Καθηγητή Α. Μπρεδήμα, τον Καθηγητή Π. Γρηγορίου, τον Επικ. Καθηγητή Π. Λιάκουρα, καθώς η κριτική και ο σχολιασμός τους επί της διδακτορικής έρευνας, των βασικών ιδεών και του διαγράμματος του διδακτορικού συνέβαλλαν ουσιαστικά στη διαρκή βελτίωση της παρούσας διατριβής' ελάχιστη απόδειξη της σημασίας του ξεχωριστού αυτού θεσμού για τους νέους ερευνητές στην Ελλάδα.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην Δρ. Ε. Κόρκα, για την ευγενική παραχώρηση της συνέντευξης, τα βασικά σημεία της οποίας και εσωκλείω στο Παράρτημα, τις σημαντικές παρατηρήσεις της αναφορικά με το πλαίσιο πολιτιστικής προστασίας στην Ελλάδα, αλλά και την επιστροφή των Μαρμάρων του Παρθενώνα, διαδικασία στην οποία έχει ενεργό εμπλοκή.

Ξεχωριστές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω για την ευγενική αποστολή αρθρογραφίας στον Καθηγητή Σ. Καραγιάννη, αλλά και τους Επικ. Καθηγητή Μ. Σαρηγιαννίδη, Λέκτορα Α. Γουργουρίνη, Δρ. Α. Ζερβάκη, Δρ. Α. Παπασταυρίδη για την πάντα θετική τους διάθεση για σχόλια, συζητήσεις αλλά και την παραχώρηση σχετικού υλικού.

Πλούτος της διδακτορικής διαδρομής αποτελούν οι συνάδελφοι, που γίνονται φίλοι, και με τους οποίους μοιραστήκαμε αγωνίες και προβληματισμούς και τους ευχαριστώ, με πρώτο, το συνάδελφο και φίλο, Α. Κωνσταντάρα, για την πολύτιμη βοήθεια, τις ατέρμονες συζητήσεις, αναλύσεις, σκέψεις και διορθώσεις σε κάθε στάδιο της διαδικασίας, τις Ι. Πέρβου, Γ. Εμμανουηλίδου για την «ηλεκτρονική παρέα», τους Τ. Μπούρτζη, Μ. Ροδοθέατο για την επισήμανση νέων κυκλοφοριών βιβλίων/άρθρων, αλλά και τους υπόλοιπους Υποψ. Διδάκτορες του Τμήματος ΔΕΣ για τις γόνιμες συζητήσεις. Ομοίως, τους φίλους που (επ)έμειναν, ιδιαίτερα την Ελένη Τρικαμηνά, και την Αθηνά Μπάη για την υπομονή και επιμονή τους, τον Κωνσταντίνο Π. και τη Βάλια Γ. για τα «εξαναγκασμένα» διαλείμματα από το γράψιμο.

Από τις ευχαριστίες δεν θα μπορούσα να παραλείψω την οικογένειά μου και ειδικά τους γονείς μου, Χρυσούλα και Διαμαντή, και τον αδελφό μου Γιώργο, για την αμέριστη κατανόησή τους κατά τη διάρκεια της συγγραφής.

Τέλος, ειδικές ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στο Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών για την σημαντική συνδρομή του. Με την ενίσχυση νέων επιστημόνων δίνει ελπίδα (και δυνατότητα) για ένα καλύτερο –ερευνητικά- μέλλον.

Η διατριβή αυτή αφιερώνεται, ως ελάχιστο ευχαριστώ, σε όλους όσους ανταμώνουμε, και με δυο κουβέντες, ένα αστείο, τη σοφία τους, αλλά και το ίδιο το παράδειγμά τους αποτελούν έμπνευση, ‘φωτίζοντας’ το δρόμο προς τη γνώση και τη δημιουργία...

Μ.Π.

Αθήνα, 2013

Σημείωση για τις αναφορές

Το σύστημα αναφορών που χρησιμοποιείται ακολουθεί το πρότυπο OSCOLA. Σε περίπτωση επανάληψης του ίδιου έργου αναφορά γίνεται στον συγγραφέα, χρόνο έκδοσης και σελίδα, ή και επιμελητή/περιοδικό εφόσον πρόκειται για συμβολή σε συλλογικό τόμο/άρθρο.

Οι υποθέσεις ενώπιον των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων αναφέρονται με βάση το όργανο, την ονομασία των διαδικών ή θεματικό προσδιορισμό τους, και ημερομηνία απόφασης σε παρένθεση. Ακολουθεί αναλυτικός προσδιορισμός στον κατάλογο Αποφάσεων.

Η αναφορά σε διεθνή όργανα γίνεται κυρίως με την επίσημη ονομασία τους στην αγγλική.

Οι δικτυακοί τόποι και τα υπόλοιπα δεδομένα παρατίθενται όπως ισχύουν ως την 31^η Μαΐου 2013.

Διάγραμμα Διατριβής

Μέρος Ι: Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς stricto sensu: το κράτος στο επίκεντρο

Τμήμα Α΄: Το διεθνές κανονιστικό πλαίσιο προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Κεφάλαιο Α΄. Αντικείμενο, σκοπός και βασικά χαρακτηριστικά της προστασίας

Κεφάλαιο Β΄. Εξειδικεύοντας την υποχρέωση προστασίας στο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς

Τμήμα Β΄: Η θεσμική εξάπλωση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Κεφάλαιο Α΄: Διεθνή όργανα/οργανισμοί με αρμοδιότητα στο πεδίο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Κεφάλαιο Β΄: Συμβατικοί μηχανισμοί προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Μέρος ΙΙ: Το άτομο στο επίκεντρο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Τμήμα Α΄: Τα πολιτιστικά αγαθά στην περίπτωση ένοπλης σύρραξης: ο άνθρωπος ως ratio της προστασίας

Κεφάλαιο Α΄: Γενικά χαρακτηριστικά της πολιτιστικής προστασίας «εν καιρώ πολέμου»

Κεφάλαιο Β΄: Το περιεχόμενο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης

Τμήμα Β΄: Το άτομο ως καταλύτης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Κεφάλαιο Α΄: Ο ρόλος του ατόμου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Κεφάλαιο Β΄: Ο ρόλος των συλλογικοτήτων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Επίλογος

Ευχαριστίες	iii
Διάγραμμα Διατριβής	vi
Περιεχόμενα	vii
Συνοτομογραφίες	xiv
Προλεγόμενα	1
Εισαγωγή	2
A. Η γενική προβληματική και η στόχευση της διδακτορικής διατριβής.....	2
1. Οι βασικές θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις: η οπτική της διατριβής.....	2
2. Βασικά ερευνητικά ερωτήματα και σκοπός της μελέτης: Η «ανθρώπινη» λειτουργική ανασυγκρότηση της διεθνούς προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς	8
B. Αντικείμενο της μελέτης: Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο9	9
1. Μεθολογία και οριοθετήσεις στο υπό εξέταση αντικείμενο	9
2. Η δομή της διατριβής	13
Μέρος I: Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς stricto sensu: το κράτος στο επίκεντρο	16
Τμήμα Α΄: Το διεθνές κανονιστικό πλαίσιο προστασίας των πολιτιστικών αγαθών	16
Κεφάλαιο Α΄. Αντικείμενο, σκοπός και βασικά χαρακτηριστικά της προστασίας.....	17
I. Προσδιορίζοντας τα πολιτιστικά αγαθά στο διεθνές δίκαιο	17
A. Η πολιτιστική κληρονομιά στο διεθνές δίκαιο	19
1. Ορίζοντας την ‘πολιτιστική κληρονομιά’	19
1.1. Η Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς 20	
1.1.1. Η διασταύρωση δυο παράλληλων διαδρομών.....	20
1.1.2. Τα προστατευόμενα υλικά πολιτιστικά στοιχεία της Σύμβασης	22
1.1.3. Η δυναμική ερμηνεία της Σύμβασης.....	24
1.2. Το διαρκώς διευρυνόμενο περιεχόμενο της πολιτιστικής κληρονομιάς	27
2. Η πολιτιστική κληρονομιά ως έννοια γένους στο διεθνές δίκαιο.....	29
B. Το πολιτιστικό αγαθό ως «νομικό αγαθό»	30
1. Η κλασική προσέγγιση.....	32
1.1. Το κριτήριο της ‘σημασίας για τον πολιτισμό’	32
1.2. Το κριτήριο της ‘σπουδαιότητας’	33
2. Η ανθρωποκεντρική προσέγγιση των πολιτιστικών αγαθών.....	35
II. Βασικά χαρακτηριστικά της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο ...	38
A. Η προστασία στο πλαίσιο εξειδικευμένων πολιτιστικών συμβάσεων	39
1. Οι συμβάσεις ως απάντηση σε συγκεκριμένα προβλήματα	39
2. Η αρχή της εδαφικότητας	40
3. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για τις επόμενες γενιές.....	43
B. Η παρεμπόμπουσα προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο	44
1. Το ‘αδελφό’ Διεθνές Δίκαιο του Περιβάλλοντος	44
2. Το Δίκαιο της Θάλασσας και η προστασία της ενάλιας κληρονομιάς.....	46

Κεφάλαιο Β΄: Εξειδικεύοντας την υποχρέωση προστασίας στο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς	50
I. Η «εσωτερική» διάσταση της υποχρέωσης προστασίας.....	50
A. Η υποχρέωση διαμόρφωσης ενός νομικού πλαισίου.....	51
1. ...γενικής προστασίας.....	51
1.1. ...για το νομικό προσδιορισμό των πολιτιστικών αγαθών.....	52
1.2. ...για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής πολυμορφίας.....	55
1.3. ...για το ζήτημα της σκόπιμης καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών.....	58
1.3.1. Καταρρίπτοντας το μύθο της νόμιμης καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών	58
1.3.1.1. Η ανάπτυξη ως αιτία παρέκκλισης;.....	59
1.3.1.2. Πολιτιστική καθαρότητα και ειδωλολατρία	65
1.3.2. Από την υποχρέωση προστασίας στην απαγόρευση της καταστροφής	65
1.3.2.1. Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά.....	66
1.3.2.2. Η ειδική συμβολή της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ.....	68
1.3.2.3. Η Διακήρυξη της UNESCO για την σκόπιμη καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς	70
1.3.2.4. Η απαγόρευση σκόπιμης καταστροφής ως εθιμικός κανόνας (;)	74
1.4 ...για την επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση παραβιάσεων	77
2. ...ειδικής προστασίας για την αντιμετώπιση εξειδικευμένων ζητημάτων	78
2.1. Το ζήτημα της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών.....	79
2.1.1. Από τα πρώτα σχέδια του μεσοπολέμου στη Σύσταση UNESCO 1956	79
2.1.2. Η δυναμική της από-αποικιοποίησης για την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες κτήσης	80
2.1.3. Ισχύον νομικό πλαίσιο.....	81
2.1.3.1. Προσδιορισμός του νομικού καθεστώτος των πολιτιστικών αγαθών	83
2.1.3.2. Η υποχρέωση ρύθμισης των αρχαιολογικών ανασκαφών.....	85
2.1.3.3. Άλλα προληπτικά μέτρα για την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης.....	88
2.1.3.4. Μέτρα επανόρθωσης	89
2.2. Υποχρεώσεις προστασίας ενάλιων αγαθών στην UNESCO	91
Γενικές αρχές προστασίας της Σύμβασης	92
Προστασία ή ουτοπία;.....	94
B. Η υποχρέωση ανάληψης δράσεων και εκπόνησης πολιτικών.....	96
1. Μέτρα Προαγωγής	96
2. Μέτρα Διαφύλαξης.....	99
II. Η «εξωτερική» διάσταση της υποχρέωσης προστασίας.....	101
A. Ο σεβασμός των πολιτιστικών αγαθών τρίτου κράτους	101
B. Η υποχρέωση συνεργασίας για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	103
1. Η υποχρέωση συνεργασίας στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας εν γένει.....	104
1.1. Η υποχρέωση συνεργασίας σε οικουμενικό επίπεδο.....	105
1.2. Περιφερειακές όψεις της υποχρέωσης πολιτιστικής συνεργασίας.....	108
2. Ειδικές Υποχρεώσεις συνεργασίας.....	111
2.1. Η διακρατική συνεργασία για την κοινή διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών	111

2.2 Υποχρέωση διακρατικής συνεργασίας για την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης	114
2.3. Η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στη χώρα κτήσης/προέλευσης.....	116
2.4. Η υποχρέωση (συνεργασίας για την) ειρηνική(ς) επίλυση των διαφορών με αντικείμενο τα πολιτιστικά αγαθά.....	120
2.4.1. Καταστατικό UNESCO	120
2.4.2 Επίλυση Διαφορών για παράνομη διακίνηση αγαθών	121
2.4.3. Συμβάσεις UNESCO 2001 και 2005	123
2.4.4. Διαιτητική Επίλυση των διαφορών	124
2.4.5. Η αρμοδιότητα του Διεθνούς Δικαστηρίου	126
2.4.6. Συνεργασία ή επίλυση;	127
Τμήμα Β΄: Η θεσμική εξάπλωση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών	129
Κεφάλαιο Α΄: Διεθνή όργανα/οργανισμοί με αρμοδιότητα στο πεδίο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών	129
I. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως κύρια αρμοδιότητα διεθνών οργανισμών	130
A. Η UNESCO ως θεσμική ‘μήτρα’ της πολιτιστικής προστασίας	130
1. Αρμοδιότητα και θεσμικά χαρακτηριστικά.....	130
2. Κανονιστική αρμοδιότητα και Περιοδικός έλεγχος	132
2.1. Οι Διεθνείς Συμβάσεις.....	132
2.2. Η αυξημένη νομική ισχύ των Συστάσεων της UNESCO.....	134
2.3 Η πολυεπίπεδη διαδικασία για τις Διακηρύξεις (Χάρτες και συναφή κείμενα).....	134
2.4 Παρακολούθηση και έλεγχος της συμμόρφωσης των κρατών -μελών	136
B. Ομοειδείς διακυβερνητικοί οργανισμοί ως συμπλήρωμα της πολιτιστικής προστασίας.	140
1. Το περιφερειακό παράδειγμα των ALECSO και ISESCO.....	141
2. ICCROM: μεταξύ ανεξάρτητου οργανισμού και ‘εξαρτημένου’ οργάνου	143
II. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως παρεμπίπτουσα αρμοδιότητα.....	145
A. Τα πολιτιστικά αγαθά στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών	145
1. Η καταστροφή πολιτιστικών αγαθών ως απειλή για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια.....	146
2. Η αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών στο πλαίσιο της πολιτιστικής συνεργασίας	149
2.1. Το παράγωγο «δίκαιο» των ΗΕ για την παράνομη ‘απαλλοτρίωση’ και διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών.....	150
2.2. ECOSOC: από τη συνεργασία στο trafficking των πολιτιστικών αγαθών και το οργανωμένο έγκλημα	155
3. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο πλαίσιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου... ..	157
4. Πολιτιστικά αγαθά και ανάπτυξη	159
B. Περιφερειακές οργανικές πτυχές.....	160
Κεφάλαιο Β΄: Συμβατικοί μηχανισμοί προστασίας των πολιτιστικών αγαθών.....	164
I. Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά: από τις σκέψεις για ένα νέο οργανισμό στους συμβατικούς μηχανισμούς προστασίας.....	165

A. Η Επιτροπή για την Παγκόσμια Κληρονομιά ως κινητήριος δύναμη.....	166
1. ...για την εφαρμογή της Σύμβασης.....	167
2. ...για την παρακολούθηση της Σύμβασης.....	168
B. Ο Μηχανισμός διεθνούς συνδρομής των κρατών μελών.....	171
II. Το α-σύμβατο θεσμικό πλαίσιο της ενάλιας κληρονομιάς.....	175
1. Η λειτουργική διάρθρωση της προστασίας: αυτοτέλεια ή θεσμική «υποτέλεια»;.....	175
2. Ο μηχανισμός συνεργασίας και συντονισμού των κρατών.....	177
Συμπερασματικά: Το διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς υπό κρίση.....	179
Μέρος II: Το άτομο στο επίκεντρο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών.....	181
Τμήμα Α΄: Τα πολιτιστικά αγαθά στην περίπτωση ένοπλης σύρραξης: ο άνθρωπος ως ratio της προστασίας.....	181
Κεφάλαιο Α΄: Γενικά χαρακτηριστικά της πολιτιστικής προστασίας «εν καιρώ πολέμου» 182	
I. Οι ένοπλες συρράξεις αφετηρία για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών.....	182
A. Από τους πατέρες του διεθνούς δικαίου στη σύγχρονη προστασία.....	182
1. Ο Κώδικας Lieber και η προστιθέμενη αξία του.....	184
2. Οι Διεθνείς προσπάθειες για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως το 1945.....	185
B. Τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του νομικού πλαισίου μετά το 1945.....	188
1. Το γενικό πλαίσιο προστασίας του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου.....	189
2. Το ειδικό νομικό καθεστώς της Χάγης (1954) ως «κώδικας για τα πολιτιστικά αγαθά» .	190
II. Οριοθετώντας το πεδίο εφαρμογής.....	191
A. Τα προστατευόμενα πολιτιστικά αγαθά (ratione materiae).....	191
1. Ορίζοντας τα «πολιτιστικά αγαθά» στο νομικό πλαίσιο της Σύμβασης της Χάγης (1954)	193
1.1. «Αγαθά» ή «ιδιοκτησία»;.....	193
1.1.1. Τα κριτήρια της Χάγης.....	194
1.1.1.1. Ζητήματα απόδοσης των βασικών εννοιών στα ελληνικά κείμενα.....	195
1.2. Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας.....	197
2. Προσδιορίζοντας τα πολιτιστικά αγαθά στο διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο.....	199
2.1. Τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα του 1977.....	199
2.2. Ορίζοντας τα πολιτιστικά αγαθά στο διεθνές εθνικό ανθρωπιστικό δίκαιο.....	201
2.2.3. Τα πολιτιστικά αγαθά «ενώπιον» της Διεθνούς Ποινικής Δικαιοσύνης.....	202
B. Μερικές παρατηρήσεις στο πεδίο εφαρμογής ratione temporis.....	204
1. Ο χαρακτηρισμός της σύρραξης ως βάση για την ενεργοποίηση των κανόνων προστασίας	204
1.1. Διεθνείς ένοπλες συρράξεις.....	204
1.2. Μη Διεθνείς ένοπλες συρράξεις.....	208
2. Νέες Προκλήσεις.....	210
2.1. ‘Αμφιλεγόμενες καταστάσεις’.....	210
2.2. Η περίπτωση των πολυεθνικών επιχειρήσεων.....	212

Κεφάλαιο Β΄: Το περιεχόμενο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης.....	217
I. Εξειδικεύοντας το γενικό πλαίσιο της προστασίας κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης. 218	
A. Το minimum της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών ως «πολιτικών» αγαθών	218
1. Η Αρχή της Διάκρισης ως βάση γενικής προστασίας των πολιτιστικών αγαθών	219
1.1. Απαγόρευση στοχοποίησης των αστικών αγαθών	220
1.2. Υποχρέωση λήψης προληπτικών μέτρων για την άμεση και έμμεση προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως αστικών αγαθών	223
2. Περιορίζοντας τα μέσα και μεθόδους του πολέμου: η απορρέουσα προστασία των πολιτιστικών αγαθών.....	224
B. Η εξειδικευμένη προστασία των πολιτιστικών αγαθών per se.....	227
1. Η υποχρέωση διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών	228
1.1. Βασικά χαρακτηριστικά της υποχρέωσης διαφύλαξης	228
1.2. Τα προπαρασκευαστικά μέτρα ως μέσο διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών	229
1.2.1. Νομοθετικά και Διοικητικά μέτρα εφαρμογής του νομικού πλαισίου	229
1.2.2. Η χρήση διακριτικών εμβλημάτων.....	232
1.2.3. Η υποχρέωση διάδοσης της Σύμβασης.....	235
1.2.4. Ποινική Δικαιοδοσία και Κυρωτικά Μέτρα.....	236
2. Η υποχρέωση σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών	238
2.1. Ισορροπώντας μεταξύ σεβασμού και στρατιωτικής αναγκαιότητας.....	239
2.1.1. Η προστασία ‘ομπρέλα’ των Πρωτοκόλλων 1977	243
2.1.2. Η απαγόρευση της καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών στο πεδίο της ‘μάχης’ ..	244
2.2. Η αρχή της προφύλαξης στην υπηρεσία των πολιτιστικών αγαθών	247
2.2.1. «Θετικά» μέτρα προφύλαξης	248
2.2.2. «Αποθετικά» μέτρα προφύλαξης.....	250
2.3. Ειδικότερες υποχρεώσεις.....	251
2.4. Τα πολιτιστικά αγαθά υπό «κατοχή»	252
II. Το ειδικό καθεστώς αυξημένης προστασίας ορισμένων πολιτιστικών αγαθών	255
A. Η μεταφορά πολιτιστικών αγαθών.....	256
1 ... υπό ειδική προστασία	257
2. ... σε έκτακτες περιπτώσεις	258
B. Η αυξημένη προστασία των «πολύ σημαντικών» πολιτιστικών αγαθών.....	260
1. Η «ειδική» προστασία πολιτιστικών αγαθών της Σύμβασης	261
1.1. Όροι και προϋποθέσεις για την ενεργοποίηση της ειδικής προστασίας.....	261
1.2. Το Διεθνές Μητρώο για τα Πολιτιστικά Αγαθά σε Ειδική Προστασία	263
1.3. Περιεχόμενο και εύρος υποχρεώσεων.....	265
1.4. Η Ειδική Προστασία στο πεδίο των συγκρούσεων.....	267
2. Η «ενισχυμένη» προστασία του Πρωτοκόλλου II.....	268
2.1. Όροι και προϋποθέσεις.....	269
2.2. Ο Κατάλογος Ενισχυμένης Προστασίας	271
2.3. Περιεχόμενο και εύρος των υποχρεώσεων ενισχυμένης προστασίας	272
2.4. Η ενισχυμένη προστασία στην πράξη	273

Συμπερασματικές παρατηρήσεις	274
Τμήμα Β΄: Το άτομο ως καταλύτης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών.....	279
Κεφάλαιο Α΄: Ο ρόλος του ατόμου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών	280
I. Από τον αυστηρό πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς	281
A. Η αμοιβαία προστασία ατομικών δικαιωμάτων και πολιτιστικών αγαθών.....	282
1. Η θρησκευτική ελευθερία ως βάση για την προστασία πολιτιστικών αγαθών θρησκευτικού χαρακτήρα	283
1.1. Έκταση και περιεχόμενο της προστασίας	284
2. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς των προγόνων ως δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή	289
3. Ελευθερία έκφρασης και πολιτιστικά αγαθά.....	291
(i) Δικαίωμα στην πολιτιστική δημιουργία.....	291
(ii) Το δικαίωμα πρόσβασης στην ιστορική αλήθεια	292
4. Η αρχή της μη διάκρισης ως εγγύηση του πολιτιστικού πλουραλισμού	293
B. Δικαίωμα στην ιδιοκτησία και πολιτιστική προστασία: αντίθετες ή συμπληρωματικές υποχρεώσεις;	295
1. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία ως ‘εμπόδιο’ για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς	296
1.1. Η δυνατότητα επιβολής περιορισμών.....	297
1.2. Η αποστέρηση της πολιτιστικής ιδιοκτησίας για λόγους δημοσίου συμφέροντος.....	299
2. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία ως «εχέγγυο» για την πολιτιστική κληρονομιά(;)	301
2.1. Η συμβολή της νομολογίας του Στρασβούργου.....	301
2.2. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και η ιδιόμορφη προστασία των αυτοχθόνων	303
II. Τα πολιτιστικά δικαιώματα ως ratio για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς .	304
A. Προσδιορίζοντας τα πολιτιστικά δικαιώματα	305
1. Πολιτιστικός πλουραλισμός, δικαιώματα και δημοκρατία	305
2. Καταρρίπτοντας το μύθο των «μη- δικαιωμάτων». Το παράδειγμα του ΔΣΟΚΠΑ.....	307
B. Προς ένα δικαίωμα στην πολιτιστική κληρονομιά.....	312
1. Το δικαίωμα στον πολιτισμό stricto sensu	312
1.1. Η συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή : περιεχόμενο και ειδικότερες εκφάνσεις	314
1.1.1. Η «Συμμετοχή» και τα αναγκαία στοιχεία για την πραγμάτωσή της	316
2. Οι υποχρεώσεις του κράτους για την διαφύλαξη του δικαιώματος στον πολιτισμό	317
2.1. Ερμηνεύοντας τις υποχρεώσεις του ΔΣΟΚΠΑ	317
2.2. Ιδιαιτερότητα των υποχρεώσεων στον Αφρικανικό Χάρτη	320

Κεφάλαιο Β΄: Ο ρόλος των συλλογικοτήτων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών 321

I. Οι λαοί και η προστασία των πολιτιστικών αγαθών.....	322
A. Το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση ως δικαίωμα πολιτιστικού αυτοπροσδιορισμού των λαών	323
B. Το δικαίωμα στην πολιτιστική ανάπτυξη ως κινητήριο μοχλός για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς	325
1. Η πολιτιστική ανάπτυξη ως γενικό δικαίωμα.....	326
1.1. Η Αφρικανική ‘ματιά’ στο δικαίωμα της πολιτιστικής ανάπτυξης.....	327
1.2. Η πολιτιστική κληρονομιά ως «πλούτος» ;	328
2. Η υποχρέωση συνδρομής των κρατών στην πολιτιστική ανάπτυξη	329
2.1. Μέσα και περιεχόμενο για την διεθνή πολιτιστική αναπτυξιακή συνεργασία.....	329
2.2. Η επιστροφή πολιτιστικών αγαθών ως δικαίωμα του λαού	330
II. Τα δικαιώματα ειδικότερων ομάδων για την προστασία των πολιτιστικών τους αγαθών	331
A. Μειονοτικά δικαιώματα και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	332
1. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως στοιχείο των μειονοτικών δικαιωμάτων	333
2. Το δικαίωμα συμμετοχής ως μέσο για την επίτευξη της πολιτιστικής προστασίας.....	335
B. Τα δικαιώματα των αυτοχθόνων και η διαφύλαξη της πολιτιστικής τους κληρονομιάς .	337
1. Το γενικό πλαίσιο της ΔΟΕ για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς των αυτοχθόνων	339
2. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως αυτοτελές δικαίωμα των αυτοχθόνων ...	341
2.1. Αρχές για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς των αυτοχθόνων.....	341
2.2. Η Διακήρυξη των ΗΕ για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων και επέκεινα.....	342
2.2.1. Τα δικαιώματα για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς	343
2.2.2. Η συμβολή της Διακήρυξης στο διεθνές δίκαιο	344
Συμπερασματικές παρατηρήσεις: Δικαιώματα του ανθρώπου και πολιτιστική κληρονομιά μια αμφίδρομη σχέση.....	347
Επίλογος	348
Συμπερασματικά.....	357
Παράρτημα	359
Συνέντευξη: Έλενα Κόρκα, Δρ. Αρχαιολογίας, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Αρχαιολογικών Συλλογών, Υπ. ΠΑΙ.Θ.Π.Α., Μάιος 2012.....	359
Κατάλογος βασικών κειμένων και αποφάσεων.....	362
Βιβλιογραφία	368

Συντομογραφίες

ACHPR	Αφρικανική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών
AFDI	Annuaire Français de Droit International
AIDI	Annuaire de l'Institut de Droit International
AJCL	American Journal of Comparative Law
AJIL	American Journal of International Law
Am.U.Int'l.L.Rev.	American University International Law Review
Ann. A.A.A.	Annuaire de l'Association des auditeurs et anciens auditeurs de l'Académie de droit international de La Haye
ASDI	Annuaire suisse de droit international
ASIL Proceedings	American Society of International Law Proceedings
Buff. L. Rev.	Buffalo Law Review
BYBIL	British Yearbook of International Law
Cardozo Arts & Ent. L.J.	Cardozo Arts & Entertainment Law Journal
Cardozo L.Rev.	Cardozo Law Review
Catholic UL Rev	Catholic University Law Review
CCPR	Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ΗΕ του ΔΣΑΠΔ
Chicago JIL	Chicago Journal of International Law
Chinese JIL	Chinese Journal of International Law
CoE/ ΣτΕ	Council of Europe/ Συμβούλιο της Ευρώπης
Colum.L.Rev.	Columbia Law Review
Cornell Int'l L.J.	Cornell International Law Journal
Cornell L.Q.	Cornell Law Quarterly
CUP	Cambridge University Press
E.C.H.R.	European Court of Human Rights
E.C.J.	European Court of Justice
ed/eds.	Επιμελητής/επιμελητές
EJIL	European Journal of International Law
EJLS	European Journal of Legal Studies
EPIL	R. Bernhardt (ed.), Encyclopedia of Public International Law, Amsterdam: North-Holland
FYBIL	Finnish Yearbook of International Law
H.R.L.Rev.	Human Rights Law Review
Hague Y.B.Int'l L.	Hague Yearbook of International Law

Harv.H.R.J	Harvard Human Rights Journal
Harv.I.L.J.	Harvard International Law Journal
Harv.L.Rev.	Harvard Law Review
HE	Ηνωμένα Έθνη
HRC UN	Συμβούλιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ΗΕ
I.C.J./ Δ.Δ.	International Court of Justice /Διεθνές Δικαστήριο
I/A Court H.R. - ΔιΑΔΔΑ	Inter-American Court of Human Rights / Διαμερικανικό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ICCPR/ ΔΣΑΠΔ	Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (1966)
ICESCR	Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (1966)
ICLQ	International and Comparative Law Quarterly
ICRC/ ΔΕΕΣ	International Committee of the Red Cross/ Διεθνής Επιτροπή Ερυθρού Σταυρού
ICTY/ ΔΠΔΠΓ	Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία
IDI	Institut de Droit International
IJCP	International Journal of Cultural Property
ILA	International Law Association
ILC	International Law Commission
Int'l & Comp.L.Q.	International and Comparative Law Quarterly
Int'l Org. L. Rev.	International Organizations Law Review
IRRC	International Review of the Red Cross
Is.L.Rev.	Israel Law Review
ITLOS	Διεθνές Δικαστήριο για το Δίκαιο της Θάλασσας (1982)
IYIL	Italian Yearbook of International Law
JIEL	Journal of International Economic Law
Law & Prac Int'l Cts & Tribunals	The Law & Practice of International Courts and Tribunals
LJIL	Leiden Journal of International Law
Max Planck YUNL	Max Planck Yearbook of United Nations Law
Mich.J.Int'l L.	Michigan Journal of International Law
MPEPIL online edition	R. Wolfrum (ed.), Max Planck Encyclopedia of Public International Law (MPEPIL) online edition, found at: < http://www.mpepil.com >
N.Y.U.J.Int'l Law & Pol.	New York University Journal of International Law and Politics
Nord.J.Intl.L. (formerly: Nordisk Tidsskrift Int'l Ret)	Nordic Journal of International Law (formerly: Nordisk Tidsskrift for International Ret)

O.J.	Official Journal of the European Union
Oregon R.I.L.	Oregon Review of International Law
OUP	Oxford University Press
P.C.A.	Permanent Court of Arbitration
P.C.I.J.	Permanent Court of International Justice
Pace Int'l L. Rev.	Pace International Law Review
Penn St. Int'l L. Rev.	Penn State International Law Review
R.G.D.I.P.	Revue Générale de Droit International Public
RCADI	Recueil de Cours de l'Académie de la Haye de Droit International
RCADI	Recueil de Cours de l'Académie de la Haye de Droit International
RDI	Revue de Droit International
Rev.Hellenique Droit Int'l	Revue Hellénique de Droit International
TS	Treaty Series
UCLA Pac. Basin L.J	Pacific Basin Law Journal
ULR	Uniform Law Review/Revue de droit uniforme
UNCLOS	Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, 1982
UNECE	United Nations Economic Commission for Europe
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNTS	United Nations Treaty Series
Vand. J. Transnat'l L.	Vanderbilt Journal of Transnational Law
WHC	Σύμβασης UNESCO 1972
WHCom	Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς
Y.B.W.A.	The Yearbook of World Affairs
Yale J.L. & Human	Yale Journal of Law & the Humanities
YbILC	Yearbook of the International Law Commission
YLJ	Yale Law Journal
ZaöRV	Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht
αρ.	Άρθρο
ΔτΑ	Περιοδικό Δικαιώματα του Ανθρώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα
ΕΔΔ	Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
εκδ.	Εκδόσεις
επ.	Επιμέλεια
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

NB	Νομική Βιβλιοθήκη
ΟΔΔΑ/ UDHR	Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
παρ.	παράγραφος
ΠΤ	Παγκόσμια Τράπεζα
σ.	σελίδα

Προλεγόμενα

Τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν μαρτυρία της ανθρώπινης εξέλιξης, υλική έκφραση της δημιουργίας ατόμων, ομάδων και κοινωνιών με συμβολική σημασία, καλλιτεχνική διάσταση και πολιτιστική αξία που απορρέουν ή εκφράζουν πολιτιστικές ταυτότητες¹. Αγαθά που «κληρονομούμε» από τους προγόνους και ως «θεματοφύλακες» οφείλουμε να διαφυλάξουμε και να παραδώσουμε στις επόμενες γενιές.

Η σκόπιμη καταστροφή εκατοντάδων ιστορικών μνημείων, θρησκευτικών χώρων και άλλων στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Κύπρο και την πρώην Γιουγκοσλαβία, που έλαβε το χαρακτήρα πολιτιστικής γενοκτονίας, και πρόσφατα στο Κόσσοβο, το Ιράκ, τη Λιβύη, τη Συρία και το Μάλι, οι λεηλασίες σε μουσεία και άλλους πολιτιστικούς χώρους κατά τη διάρκεια ένοπλων συρράξεων, και από την άλλη πλευρά, η κατεδάφιση πολιτιστικών αγαθών στο όνομα της θρησκευτικής καθαρότητας- όπως οι Βούδες του Μπαμιγιάν στο Αφγανιστάν, αλλά και λιγότερο γνωστά 'θύματα' στη Σαουδική Αραβία και αλλού-, παράλληλα με το πάγιο αίτημα της Νεφερίτης, των Μαρμάρων του Παρθενώνα και των 'πατρογονικών πνευμάτων' των αυτοχθόνων να επιστρέψουν στον τόπο τους², σηματοδοτούν τον αφετηριακό προβληματισμό της παρούσας διατριβής.

Στις περιπτώσεις αυτές, η κλασσική αντίληψη της προστασίας των υλικών στοιχείων του πολιτισμού, που θέτει το κυρίαρχο κράτος στο επίκεντρο της πολιτιστικής προστασίας αναμετράται με το άτομο ως φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ή, κατά τον Ακαδημαϊκό Ε. Ρούκουνα, «χρήστη» του διεθνούς δικαίου, σηματοδοτεί το πέρασμα στην ανθρώπινη διάσταση της σύγχρονης πολιτιστικής προστασίας. Έναν νέο τρόπο προσέγγισης της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών που επανατοποθετεί ουσιαστικά το πολιτιστικό αγαθό στο *context* του, ως *αφήγημα* της ανθρώπινης δημιουργίας, εξέλιξης και ιστορίας και τελικά στοιχείο της ταυτότητας κάθε ατόμου, ομάδας, λαού, αλλά και της ανθρωπότητας, επιβεβαιώνοντας ότι ο πολιτισμός αποτελεί συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης, αφού

*without it no rights are possible since it is the matrix from which all else must spring. Culture is the essence of being human*³.

Μέσα από την επαναπροσέγγιση της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, το κράτος δεν περιθωριοποιείται. Αντιθέτως, καλείται και αναγκάζεται να διαδραματίσει ενεργό ρόλο, υλοποιώντας την υποχρέωση που έχει αναλάβει για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο έδαφός του, αλλά και εκτός αυτού π.χ. στο διεθνή βυθό, διαφυλάσσοντας τον πλουραλισμό της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς με τελικό αποδέκτη την ανθρωπότητα στο σύνολό της και τις μελλοντικές γενιές.

¹ Αρ. 4, Σύμβαση UNESCO, 2005

² Ε. Μουσταΐρα, "Η σημασία της επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών", στο Κρίστη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίστη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίστη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011,, 131

³ SHC/CS/120/1 (1968) παρ.11

Εισαγωγή

Α. Η γενική προβληματική και η στόχευση της διδακτορικής διατριβής

1. Οι βασικές θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις: η οπτική της διατριβής

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μία προσπάθεια συνθετικής αποτύπωσης του σύγχρονου πλέγματος προστασίας των πολιτιστικών αγαθών υπό το πρίσμα των ευρύτερων εξελίξεων στο πεδίο του δημοσίου διεθνούς δικαίου. Η ανάδυση των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο και η σταδιακή μετεξέλιξη των κανόνων αυτών σ' ένα σύγχρονο δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς υπήρξε το αποτέλεσμα μίας πολυσύνθετης διαδικασίας, υπό την πίεση ευρύτερων πολιτικοκοινωνικών διεργασιών και της καθοριστικής επίδρασής τους στο διεθνές δίκαιο. Η αποαποικιοποίηση⁴, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, και η προσπάθεια δημιουργίας μίας νέας διεθνούς τάξης που ερείδεται στις αρχές της ευθυδικίας, της αλληλεξάρτησης των λαών και της συνεργασίας μεταξύ των κρατών, επέδρασαν καθοριστικά στην ανάπτυξη του δικαίου αυτού. Η διεθνής αλληλεγγύη *αλλάζει τους κανόνες* και από *παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος* – όπου «για να νικήσει κάποιος, ο άλλος πρέπει να χάσει» – διαμορφώνεται η νέα αντίληψη «Δεν κερδίζει κανείς, αν δεν κερδίζουν όλοι»⁵.

Ι. Ο 'κατακερματισμός του διεθνούς δικαίου'⁶, που οδηγεί σύμφωνα με την ΕΔΔ στην *δημιουργία ειδικών κανόνων, γεωγραφικά ή λειτουργικά περιορισμένων*⁷, αποτελεί το σημείο εκκίνησης του προβληματισμού. Οι ειδικοί κλάδοι του διεθνούς δικαίου που λειτουργούν ως *lex specialis*⁸ διαμορφώνονται υπό την πίεση αντιμετώπισης εξειδικευμένων προβλημάτων που ξεπερνούν τα κρατικά σύνορα και απαιτούν κοινές λύσεις, όπως η προστασία του περιβάλλοντος, τα δικαιώματα του ανθρώπου, το διεθνές

⁴ Ενδεικτικά βλ. A. Anghie, *Imperialism, Sovereignty, and the Making of International Law*, CUP, 2004, R.Falk, Balakrishnan Rajagopal, J. Stevens, eds. *International Law and the Third World: Reshaping Justice*, Routledge-Cavendish, 2008, J. Gathii, "Imperialism, Colonialism and International Law." (2007) 54 Buff. L. Rev. 1013, S. Pahuja, "The Postcoloniality of International Law." (2005) 46 Harv. I.L.J. 459.

⁵ Δήλωση της Σιγκαπούρης στην Ειδική Σύνοδο της Γενικής Συνέλευσης, το 1990 όπως παρατίθεται R. St. J. MacDonald, 'Solidarity in the Practice and Discourse of Public International Law', (1996) 8 Pace Int'l L. Rev. 259, σ. 281

⁶ Τη διαφοροποίηση αυτή χαρακτηριστικά περιγράφει ο Sir H. Lauterpacht αναφέρει: *The disunity of the modern world is a fact; but so, in a truer sense, is its unity. Th[e] essential and manifold solidarity, coupled with the necessity of securing the rule of law and the elimination of war, constitutes a harmony of interests which has a basis more real and tangible than the illusions of the sentimentalist or the hypocrisy of those satisfied with the existing status quo.* H. Lauterpacht, 'The Reality of the Law of Nations', in E. Lauterpacht (Ed.), *International Law, Being the Collected Papers of Sir Hersch Lauterpacht*, Vol. 2, CUP, 1978, σ.26.

Τη δεκαετία του '50 ο W. Jenks αναφέρεται στη πολυδιάσπαση του νομοπαραγωγικού έργου σε διεθνές επίπεδο: *law-making treaties are tending to develop in a number of historical, functional and regional groups which are separate from each other and whose mutual relationships are in some respects analogous to those of separate systems of municipal law.* Jenks C. W., 'The Conflict of Law-Making Treaties', (1953) 30 BYBIL 403. Αναλυτικά για το φαινόμενο αυτό, που αποτέλεσε ειδικό αντικείμενο συζήτησης ενώπιον της ΕΔΔ βλ. ILC, Fragmentation of International Law: difficulties arising from the Diversification and Expansion of International Law: Report of the Study Group of the International Law Commission - Finalized by Martti Koskenniemi, U.N. Doc. A/CN.4/L.682

⁷ ILC, Report of the International Law Commission on the work of its Fifty-eighth session, A/61/10, II YbILC, Part Two, 2006, παρ.247

⁸ ILC, Conclusions of the work of the Study Group on the Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the Diversification and Expansion of International Law, U.N. Doc. A/61/10, 2006, παρ. 11.

εμπόριο κ.ά. με αποτέλεσμα, την λειτουργική διαφοροποίηση και εξειδίκευση της διεθνούς δικαιοταξίας⁹. Η διασπορά του διεθνούς δικαίου έχει απασχολήσει και ενίοτε διχάσει τους νομικούς διεθνολόγους¹⁰. Η παρούσα μελέτη υποστηρίζει ότι τα εξειδικευμένα συμβατικά κείμενα και οι μηχανισμοί προστασίας των πολιτιστικών αγαθών είναι απόλυτα ενταγμένα στο «γενικό» διεθνοδικαϊκό πλαίσιο, δεδομένου ότι *οι θεμελιώδεις κανόνες του διεθνούς δικαίου διέπουν ολόκληρο το σύστημα αυτού του δικαίου*¹¹. Πολλώ δε, το διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς λόγω του μικρού βαθμού ανάπτυξης και αυτονόμησής του όχι μόνο αλληλεπιδρά, αλλά συλλειτουργεί με αυτούς, καθώς «δανείζεται» σημαντικές αρχές, κανόνες και μηχανισμούς προστασίας, όπως το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, το δίκαιο του περιβάλλοντος κ.ά.¹².

Ταυτόχρονα, σημαντική είναι η επίδραση της ‘περιφερειοποίησης’¹³ του διεθνούς δικαίου. Η γεωγραφική γειτνίαση και εγγύτητα των προβλημάτων, εν προκειμένω και η πολιτιστική συγγένεια των κρατών, ενισχύουν την συνεργασία στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας, ιδίως σε περιφέρειες με υψηλό βαθμό διακυβερνητικής – θεσμοποιημένης και μη – συνεργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, μελετάται το ουσιαστικό και θεσμικό πλαίσιο διεθνούς προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, αναζητώντας παράλληλα, το βαθμό συμμόρφωσης ή σύγκρουσης των περιφερειακών υποσυστημάτων, με στόχο την ανάδειξη συγκλίσεων και αποκλίσεων στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας.

Με βάση το διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτυπώνονται οι βασικές διεθνείς υποχρεώσεις προστασίας σε οικουμενικό, και δευτερευόντως σε περιφερειακό επίπεδο¹⁴. Επιδιώκεται μία ολιστική προσέγγιση της προστασίας, όχι ανά

⁹ U.N. Doc. A/61/10 παρ. 152

¹⁰ Για τον κατακερματισμό του διεθνούς δικαίου και την αντιπαράθεση «γενικό- διεθνολόγων» και «εξειδικευμένων – διεθνολόγων» ενδεικτικά βλ. I. Buffard, S.Wittich, J. Crawford, A. Pellet (eds.), *International Law between Universalism and Fragmentation: Festschrift in Honour of Gerhard Hafner*, Martinus Nijhoff, 2008, B. Conforti, “Unité et fragmentation du droit international: glissez, mortels, n’appuyez pas!”, (2007) 111 RGDI 1, 5, P.-M. Dupuy, “A Doctrinal Debate in the Globalisation Era: On the ‘Fragmentation’ of International Law”, (2007) EJLS 1, I.Brownlie, ‘Problems concerning the Unity of International Law’ in: *Le droit international à l’heure de sa codification, Etudes en l’honneur de Roberto Ago*, Vol. 1, Milan, Giuffrè, 1987, P.-M. Dupuy, ‘L’unité de l’ordre juridique international’, (2002) 297 RCADI 9, B. Simma, ‘Fragmentation in a Positive Light’, (2003-2004) 25 Mich.J.Int’l.L. 845, C. F. Amerasinghe, ‘International Law and the Concept of Law: Why International Law is Law’, in: J. Makarczyk (ed.), *Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century: Essays in Honour of Krzysztof Skubiszewski*, 1996, σ. 83 επ., Gourgourinis A., *General/Particular International Law and Primary/Secondary Rules: Unitary Terminology of a Fragmented System*, (2011) 22 EJIL 4, 993

¹¹ Ε. Ρούκουνας, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σ.160. Ομοίως, ο A.Saab υποστηρίζει ότι κάθε εξειδικευμένο καθεστώς «*must have its anchorage in general international law*». στο, ‘Concluding Remarks’, in: V. Gowlland-Debbas (ed.), *Multilateral Treaty-making*, Martinus Nijhoff Publishers, 2000, σ. 141

¹² Ως εκ τούτου δεν επιβεβαιώνεται η ύπαρξη ενός «αυτάρκους καθεστώτος». B.Simma, ‘Self-Contained Regimes’, , (1985) 16 NYIL 111. Ομοίως B. Simma D. Pulkowski, ‘Of Planets and the Universe: Self-contained Regimes in International Law’, (2006) 17 EJIL, 492–493.

¹³ U.N. Doc. A/61/10 παρ.195-219 .

¹⁴ Για την ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς ως ειδικής κατηγορίας κανόνων εντός του γενικού δημοσίου διεθνούς δικαίου βλέπε A.F. Vrdoljak, *History and Evolution of International Cultural Heritage Law: through the question of the removal and return of cultural objects*” Proceedings of the Expert Meeting and First Extraordinary Session of the Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in Case of Illicit Appropriation, Seoul, 25 to 28 November 2008, 2009. http://works.bepress.com/ana_filipa_vrdoljak/12. Ομοίως F. Francioni, J. Gordley “Introduction” in F. Francioni, J. Gordley (eds) *Enforcing International Cultural Heritage Law*, OUP, 2013, http://fds.oup.com/www.oup.com/pdf/13/9780199680245_prelim.pdf

κείμενο προστασίας, αλλά ανά υποχρέωση, καταγράφοντας «κανονικότητες» που επιτρέπουν, τελικά, μία συγκροτημένη αποτύπωση των βασικών υποχρεώσεων προστασίας.

Η επιλογή αυτή έχει διττή στόχευση. Αφενός, τα ειδικότερα κείμενα προστασίας έχουν αποτελέσει αντικείμενο ενδελεχούς έρευνας και μελέτης, όπως αποτυπώνεται σε σημαντικό αριθμό εκτενών άρθρων και μονογραφιών¹⁵, πολλών εν είδει ενδελεχούς σχολιασμού. Στο πλαίσιο αυτό, μία ακόμη ‘κάθετη’ ανάλυση, δεν θα είχε να προσδώσει κάτι νέο στη θεωρία του διεθνούς δικαίου, παρά, ομολογουμένως, τις προκλήσεις στο πεδίο εφαρμογής.

Αφετέρου, η υλοποίηση των διεθνών κανόνων στην εσωτερική έννομη τάξη γίνεται κατά τρόπο ενιαίο, δηλαδή, με ειδικούς εκτελεστικούς νόμους που ρυθμίζουν πολλαπλά ζητήματα της πολιτιστικής προστασίας. Άλλωστε, οι ίδιες υποχρεώσεις απορρέουν από περισσότερα διεθνή κείμενα, δεσμευτικής και μη ισχύος. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει την αξιολόγηση του κράτους ως φορέα υποχρεώσεων για την πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας, αλλά και την ανάδειξη του πολλαπλού ρόλου του ατόμου ως τελικού ωφελομένου, ως βασικού δρώντα για την επιτυχή υλοποίηση της προστασίας σε τοπικό επίπεδο, αλλά και ως θύμα της κρατικής αυθαιρεσίας μέσα από την σκόπιμη καταστροφή πολιτιστικών αγαθών ανηκόντων σε μειονοτικές ομάδες.

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η μελέτη επιβεβαιώνει ότι η φύση και η δομή του κλασσικού συστήματος πολιτιστικής προστασίας αποτελούν την εγγενή του αδυναμία. Η γενικότητα των διατάξεων, η διακριτική ευχέρεια του κράτους να λαμβάνει μέτρα, το παραδοσιακό κρατικό μονοπώλιο νομικού προσδιορισμού των πολιτιστικών αγαθών, αλλά και η απουσία μέτρων αναγκαστικής συμμόρφωσης των κρατών διαμορφώνουν τα βασικά χαρακτηριστικά πάνω στα οποία δομήθηκε η σύγχρονη προστασία. Αναδύεται έτσι, η ανάγκη εναρμόνισης και συλλειτουργίας τόσο των ειδικών καθεστώτων της πολιτιστικής προστασίας μεταξύ τους, όσο και με το γενικό πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, υπό το πρίσμα της ανθρώπινης διάστασης που αποτελεί την βασική ερμηνευτική προσέγγιση.

¹⁵ Ενδεικτικά βλ. Α. Γραμματικάκη- Αλεξίου, Διεθνής διακίνηση πολιτιστικών αγαθών και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, 2002, Γραμματικάκη - Αλεξίου, Α., Στρατή, Α., Μουαμελετζή Ε.(επιμ.), *Νόμιμη και παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών υπό το πρίσμα του διεθνούς, κοινοτικού και ελληνικού δικαίου*, Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2001, Grammatikaki Alexiou A., “International Trade in Cultural Goods: Private International Law Issues From a Greek Perspective” στο Marella, F.,(ed.), *Le opere d' arte tra cooperazione internazionale e conflitti armati*, (Cedam 2006), Ε. Μουσταίρα, *Συγκριτικό Δίκαιο και Πολιτιστικά Αγαθά*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, Stamatoudi I., *Cultural Property Law and Restitution: A Commentary to International Conventions and European Union Law*, Edward Elgar Publishing, 2011, A. Strati, *The Protection of the Underwater Cultural Heritage: An Emerging Objective of the Contemporary Law of the Sea* Martinus Nijhoff Publishers, 1995, S. Dromgoole, *Legal protection of the underwater cultural heritage: national and international perspectives*, Kluwer Law International, 1999, R.Garabello, T.Scovazzi, *The Protection of the Underwater Cultural Heritage: Before and After the 2001 UNESCO Convention*, Martinus Nijhoff Publishers, 2003, Ντ. Κόνσολα, *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*, Παπαζήσης, 1995, F. Francioni, F. Lenzerini (eds.), *The 1972 World Heritage Convention: A Commentary*, OUP, 2008, Toman, J., *The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, Dartmouth, UNESCO Publishing, 1996,

Π. Η απουσία ενός κοινά αποδεκτού ορισμού των πολιτιστικών αγαθών, και ο εν γένει προβληματισμός για την *ratio* της προστασίας των έχει τις ρίζες του στην προσπάθεια επιβολής, από πλευράς πολλών κρατών, ενός νέου είδους πολιτιστικού ιμπεριαλισμού που σκοπεύει στον εμπλουτισμό των παγκόσμιων μουσείων, την νομιμοποίηση της υφαρπαγής πολιτιστικών αγαθών από τον τόπο κτήσης και την αποστέωση της πολιτιστικής κληρονομιάς ολόκληρων λαών και ομάδων, με το προκάλυμμα της καλύτερης και ασφαλέστερης προστασίας των αγαθών. Μία αντίληψη, που όχι μόνο προσκρούει σε θεμελιώδεις έννοιες του διεθνούς δικαίου, όπως της κρατικής κυριαρχίας, της αυτοδιάθεσης των λαών, της διεθνούς αλληλεγγύης, αλλά στερείται οποιασδήποτε νομικής βάσης. Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς προσδοκά, στην παρούσα μελέτη, να απαντήσει σε διάφορα ζητήματα που μονοπώλησαν τη διεθνή συζήτηση τις προηγούμενες δεκαετίες και εγκλώβισαν την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε τεχνητές θεωρητικές κατασκευές (διεθνισμός vs. εθνικισμός, κράτος vs. διεθνής κοινότητα).

Το γνωστό δίλημμα «εθνικισμός – διεθνισμός»¹⁶¹⁷, της δεκαετίας του '80, αποτελεί μία αδόκιμη προσπάθεια νομιμοποίησης των «πολιτιστικών κτήσεων» αλλογενών πολιτιστικών αγαθών. Υπό το πρόσχημα του προοιμίου της Σύμβασης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης (1954), όπου τα πολιτιστικά αγαθά κάθε λαού αναγνωρίζονται ως τμήμα της «πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας», ο Merryman διακηρύττει την ύπαρξη ενός *γενικού ενδιαφέροντος για την προστασία και απόλαυση της πολιτιστικής κληρονομιάς όπου και αν βρίσκεται και ανεξάρτητα από την πολιτιστική ή γεωγραφική της προέλευση*¹⁸, το οποίο αυθαίρετα εφαρμόζει στην περίπτωση των Μαρμάρων του Παρθενώνα για να καταλήξει

*All of us, from every country, have an interest in the preservation and disposition of the Marbles; the matter does not touch only on Greek and English interests. The Marbles are "the cultural heritage of all mankind."*¹⁹

Η ερμηνεία αυτή, ωστόσο, παραβλέπει τους γενικούς κανόνες της Σύμβασης της Βιέννης για το δίκαιο των συνθηκών (1969). Δεν θεμελιώνεται νομικά, καθώς όχι μόνο δεν λαμβάνει υπόψη τη γραμματική διατύπωση του κειμένου, αλλά ουσιαστικά αποκόπτει τη σχετική διάταξη του Προοιμίου από το *context* της. Ο εξαιρετικός χαρακτήρας της Σύμβασης της Χάγης (1954), που εφαρμόζεται σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, καθιστά επιβεβλημένη την ανάγκη διεθνούς προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς όταν τα ίδια τα εμπόλεμα μέρη δεν τηρούν τις διεθνείς υποχρεώσεις σεβασμού και διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών. Πρόκειται άλλωστε για ένα επικουρικό πλαίσιο προστασίας.

¹⁶ J.H Merryman, 'Two Ways of Thinking about Cultural Property', (1986) 80 AJIL 1507

¹⁷ Βλέπε και Ε. Σταματούδη, "Αρχές και τάσεις στο δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς", στο Κρίσπη Α. (επιμ.), *Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών*, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 149

¹⁸ J.H. Merryman, 'Thinking about the Elgin Marbles', (1984-1985) 83 Mich. L. Rev. 1916. Του ίδιου "Whither the Elgin Marbles", in J.H Merryman (ed.), *Thinking About the Elgin Marbles: Critical Essays on Cultural Property, Art and Law*, Kluwer Law, 2009, σ. 68

¹⁹ Ibid, σ. 1917

Το παράδοξο, του νομικά αβάσιμου, επιχειρήματος αυτού ήταν η ίδια η απήχρησή του· έκτοτε, κράτη και θεωρία είτε τάσσονται υπέρ του «κοσμοπολιτισμού» των παγκόσμιων μουσείων, είτε συντάσσονται με τα πολιτιστικά πλούσια – και στην πλειονότητά τους οικονομικά αδύναμα – κράτη, που υπεραμύνθηκαν της διατήρησης των πολιτιστικών αγαθών στο έδαφός τους εν είδει, ενός ακραίου συχνά, εθνικισμού²⁰. Στην προσπάθεια απόρριψης των δύο αυτών τάσεων, συχνά υιοθετούνται σκωπτικές αναλύσεις, όπως κατά πόσο τα Μάρμαρα ανήκουν στο σύγχρονο ελληνικό κράτος ως ιστορική συνέχεια των αρχαίων Ελλήνων, ή αν Ιταλικά αναγεννησιακά έργα ανήκουν στην Ιταλία, ή οι κώδικες των Αζτέκων στο Μεξικό. Η παρούσα διατριβή δεν υπεισέρχεται στα ερωτήματα αυτά, και το κατά πόσο το Stonehenge αποτελεί πράγματι τμήμα της βρετανικής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Υπογραμμίζουμε, ωστόσο, αναφορικά με τους επιβαλλόμενους περιορισμούς στη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών, ότι λόγω της ιδιαίτερης γνωστής σημασίας τους, τα αγαθά αυτά έχουν εξαιρεθεί από τους κανόνες του διεθνούς εμπορίου τόσο στο πλαίσιο του ΠΟΕ, όσο και της Ευρωπαϊκής Ένωσης²¹. Συνεπώς, οι επιβαλλόμενοι περιορισμοί στην απόλαυση του δικαιώματος στην ιδιοκτησία και την οικονομική ελευθερία του ιδιώτη, δεν αποτελούν απόρροια κάποιας εθνοκεντρικής θεώρησης, όπως ευαγγελίζονται οι θιασώτες του διεθνιστικού επιχειρήματος, αλλά νόμιμα επιβαλλόμενους περιορισμούς σύμφωνους, όπως θα δειχθεί, με το διεθνές δικαίον δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Σε κάθε περίπτωση η επιχειρηματολογία αυτή κατάφερε να υποσκάψει τα θεμέλια της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών μέσα από την έντονη πολιτικοποίηση των θέσεων κρατών και θεωρητικών. Ως εκ τούτου, η ανθρωποκεντρική θεώρηση της πολιτιστικής προστασίας είναι όχι μόνον αναγκαία, αλλά και επιβεβλημένη, καθώς αποτελεί το κλειδί για την ενίσχυση της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών.

III. Η σύνδεση των πολιτιστικών αγαθών με τον άνθρωπο οδηγεί αναπόφευκτα στον «εξανθρωπισμό του διεθνούς δικαίου»²². Το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου²³

²⁰ J.H.Merryman, 'The retention of cultural property', (1997-1998) 21 U.C. Davis L. Rev. 477. Ακόμη όμως και η θεώρηση αυτή είναι ανακριβής δεδομένου ότι ορισμένα κράτη, όπως η Κίνα, υπεραμύνθηκαν ενός ακραίου πολιτιστικού εθνικισμού με στόχο την καθαρότητα του έθνους –κράτους, και όχι για την επίτευξη οικονομικών σκοπιμοτήτων (τουρισμός κλπ). S. K. Mitra, 'The Rational Politics of Cultural Nationalism: Subnational Movements of South Asia in Comparative Perspective', (1995) 25 British Journal of Political Science 1, 57

²¹ Για την διάκριση και ειδικότερη ρύθμιση προϊόντων της πολιτιστικής βιομηχανίας π.χ. οπτικοακουστικά έργα κτλ. βλ. M.Footer, C.Beat Graber, 'Trade Liberalization and Cultural Policy', (2000) JIEL 115, J.Shi, 'The 'Specificity' of Cultural Products versus the 'Generality' of Trade Obligations', Student Scholarship Papers, 104, 2010, http://digitalcommons.law.yale.edu/student_papers/104

²² Σύμφωνα με τον Meron, *the influence of human rights and humanitarian norms has not remained confined to one sector of international law, and that its influence has spread to many other parts, though to varying degrees. The humanization of public international law under the impact of human rights has shifted its focus above all from State-centered to individual-centered.* T. Meron, *The Humanization of International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, 2006, σ. xv

²³ Μεταξύ άλλων Λ.-Α. Σισιλιάνος, *Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου. Αλληλεπιδράσεις γενικού διεθνούς δικαίου και δικαιωμάτων του ανθρώπου*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010. Ομοίως, ο ίδιος, 'L'influence des droits de l'homme sur la structure du droit international, la hiérarchisation de l'ordre juridique international', (2012) 116 RGDIP 1, 5-30

και η λειτουργία δικαιοδοτικών οργάνων και μηχανισμών επιδρούν καταλυτικά, προς αυτήν την κατεύθυνση, αφού η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί συχνά μέσο για την πραγμάτωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και αντίστροφα²⁴. Στο ίδιο πλαίσιο, η εφαρμογή των θεμελιωδών αρχών του ανθρωπιστικού δικαίου²⁵ για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ενόπλων συρράξεων, η αναγόρευση της καταστροφής ή βλάβης τους σε διεθνές έγκλημα, η αναγνώριση της ατομικής ποινικής ευθύνης συντείνουν στην ανθρώπινη θεώρηση της πολιτιστικής προστασίας. Θεώρηση, που απαντά στα παραδοσιακά αντιθετικά δίπολα και διλήμματα της πολιτιστικής προστασίας: «πολιτιστική κληρονομιά» ή «πολιτιστικά αγαθά»; «εθνικισμός» ή «διεθνισμός»;

Η ανθρωποκεντρική θεώρηση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς πηγάζει ήδη από το έργο των πατέρων του διεθνούς δικαίου Grotius, Vitoria, Suarez κ.ά.²⁶) οι οποίοι προέβαλλαν το αίτημα προστασίας μνημείων και έργων τέχνης σύμφωνα με τους νόμους και τους δεσμούς της κοινής μας ανθρωπότητας²⁷. Πρόκειται για το δίκαιο των ανθρώπων και των λαών που, ομοίως, προβάλλεται στο έργο του Σεφεριάδη ως επαρκής νομική βάση για την επιστροφή των Μαρμάρων του Παρθενώνα²⁸, σ' αντίθεση με την μεταγενέστερη διεθνιστική αντίληψη του Merryman²⁹.

Η προσέγγιση αυτή ενισχύεται από την εμπέδωση σημαντικών αρχών όπως είναι η διεθνής αλληλεγγύη και η αειφόρος ανάπτυξη, αλλά και την ενσωμάτωση σε συμβατικά κείμενα της έννοιας της κοινής κληρονομιάς ή της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας³⁰, τη διασύνδεση των δικαιωμάτων του ανθρώπου με την πολιτιστική κληρονομιά, την αναγνώριση της ατομικής ποινικής ευθύνης και την αναγόρευση της καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών σε διεθνές έγκλημα, σε συνδυασμό με την προοδευτική ανάπτυξη του δικαίου της ευθύνης του κράτους για την σκόπιμη καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς³¹. Ζητήματα στα οποία εστιάζει η παρούσα μελέτη με στόχο να καταγράψει τον «εξανθρωπισμό» του διεθνούς δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς, και την ανάγκη μίας νέας σφαιρικής θεώρησής του.

²⁴Βλέπε Α. Γραμματικάκη-Αλεξίου, 'Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς από τη σκοπιά των ανθρωπίνων δικαιωμάτων' στο Α.Σαμαρά- Κρίστη (επιμ.), *Προστασία και επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών*, 2011, σ. 43 επ.. Ομοίως στο πρόσφατο έργο της η Μουσταίρα δίνει έμφαση στις πτυχές της ανθρωποκεντρικής προστασίας των πολιτιστικών αγαθών μέσα από το συγκριτικό δίκαιο των αυτοχθόνων και ευρύτερα. Ε. Μουσταίρα, *Συγκριτικό δίκαιο και πολιτιστικά αγαθά*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012

²⁵ T. Meron, 'The Humanization of Humanitarian Law', (2000) 94 AJIL 2, 239-278.

²⁶ Αναλυτικά βλ. Μέρος II, Τμήμα Α'

²⁷ H. Grotius, *The rights of war and peace: including the law of nature and of nations*, B. Boothroyd, 1814, σ. 302-303

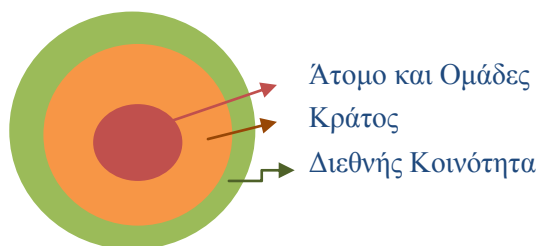
²⁸ S.Seferiades, *La Question du rapatriement des 'Marbres d' Elgin' considérée plus spécialement de vue du Droit des Gens*, Les Editions Internationales, 1932

²⁹ F. Francioni, 'The Human Dimension of International Cultural Heritage Law: An Introduction', (2011) 22 EJIL 1, σ. 10

³⁰ T.Scovazzi, 'La notion de patrimoine culturel de l'humanité dans les instruments internationaux' in J. Nafziger, T. Scovazzi, *Le patrimoine culturel de l'humanité - The Cultural Heritage of Mankind*, Martinus Nijhoff, 2008, σ. 3-144

³¹ F. Francioni, F. Lenzerini, 'The Destruction of the Buddhas of Bamiyan and International Law', (2003) 14 EJIL 619

Ερμηνευτική πυξίδα αποτελεί, λοιπόν, η ανθρώπινη διάσταση, που αποτυπώνει κατά τον Cançado Trindade, τις κοινές προσπάθειες όλων των πολιτισμών να διατηρήσουν ένα εποικοδομητικό διάλογο και την αμοιβαία κατανόηση, διαμορφώνοντας το έδαφος για ένα νέο *jus gentium*, του Διεθνούς Δίκαιου για την ανθρωπότητα³². Δίκαιο που αντανακλά το ‘οικουμενικό ενδιαφέρον’ για την διατήρηση της παγκόσμιας κληρονομιάς, και παράγει υποχρεώσεις προστασίας έναντι όλων³³, κατά το παράδειγμα των ομόκεντρων κύκλων όπου στον πυρήνα τίθεται το άτομο ως φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, εν συνεχεία ακολουθούν ευρύτερες ομάδες – αυτόχθονες/μειονότητες, λαοί –, το κράτος και η διεθνής κοινότητα.

2. Βασικά ερευνητικά ερωτήματα και σκοπός της μελέτης: Η «ανθρώπινη» λειτουργική ανασυγκρότηση της διεθνούς προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η παρούσα διατριβή επιχειρεί μία σύνθετη αποτύπωση των βασικών υποχρεώσεων των διεθνών δρώντων στο πεδίο του υλικού πολιτισμού, με την προσδοκία να απαντήσει σε σειρά ερωτημάτων, όπως γιατί η πολιτιστική κληρονομιά συνεχίζει να απειλείται παρά την ύπαρξη εξειδικευμένων κανόνων σε οικουμενικό και περιφερειακό επίπεδο; πρόκειται για έλλειψη ουσιαστικού δικαίου ή ανεπάρκειας - αναποτελεσματικότητας των θεσμών; και τελικά, τι μέσα διατίθενται για να καλυφθούν τα κενά προστασίας; απαιτείται μία νέα σύμβαση, ένας νέος οικουμενικός Χάρτης για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς; και αν ναι, μέχρι τότε, η πολιτιστική προστασία παραμένει συνάρτηση της κρατικής πρωτοβουλίας, ελευθερίας ή και αδράνειας;

Με βάση τις θεωρητικές προσεγγίσεις που αναλύθηκαν παραπάνω, όλες αυτές οι πτυχές της πολιτιστικής κληρονομιάς συνενώνονται για να φωτίσουν την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο δημόσιο διεθνές δίκαιο, η οποία αναπτύσσεται σήμερα μέσα από τρεις ομόκεντρους κύκλους. Το κράτος παραμένει ο βασικός δρών στο υφιστάμενο πλαίσιο πολιτιστικής προστασίας, καθώς είναι *πρωταρχικά υπεύθυνο για την υλοποίηση των διεθνών υποχρεώσεων*³⁴ για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ταυτόχρονα, όμως, η δράση του περιορίζεται μέσα από την επιβολή πρόσθετων υποχρεώσεων προστασίας τόσο *εσωτερικά* λόγω της λειτουργίας του ατόμου και των

³² A. A. Cançado Trindade, “International Law for Humankind: Towards a new Jus Gentium”, (2006) 316 RCADI 9, σ. 53

³³ R. O’Keefe, “World Cultural Heritage : Obligations to the International Community as a Whole ?”, (2004) 53 ICLQ 190, σ.196-197

³⁴ A.Vrdoljak, ‘Intentional Destruction of Cultural Heritage and International Law’, in K.Koufa (ed.), *Multiculturalism and International Law*, Sakkoulas, 2007, σ.386

ομάδων για την προστασία των πολιτιστικών τους αγαθών, όσο και *εξωτερικά* από τη διεθνή κοινότητα³⁵, ως συλλογικό ‘υποκείμενο’ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας³⁶ και την διαμορφούμενη ‘ευθύνη προστασίας’, περιορίζοντας την κρατική αυθαιρεσία.

Έτσι, η μελέτη σκοπεί να αποδείξει ότι μία ανθρωποκεντρική, λειτουργική αξιοποίηση των δυνατοτήτων του διεθνούς δικαίου θα ενισχύσει την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως τμήμα της παγκόσμιας κληρονομιάς, καθώς πέραν του κράτους, επιφορτίζονται με δικαιώματα και υποχρεώσεις προστασίας το άτομο, οι ομάδες και η ανθρωπότητα στο σύνολό της

B. Αντικείμενο της μελέτης: Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο

1. Μεθολογία και οριοθετήσεις στο υπό εξέταση αντικείμενο

Η μελέτη εστιάζει καταρχήν στους διεθνείς κανόνες που έχουν ως κύριο αντικείμενο τη ρύθμιση της πολιτιστικής κληρονομιάς και συνθέτουν το σύγχρονο corpus του διεθνούς δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς³⁷. Η έρευνα επικεντρώνεται στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών, ως υλικών στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πρόκειται δηλαδή για ακίνητα και κινητά, νομικώς προσδιορισθέντα, πολιτιστικά αγαθά. Ως εκ τούτου, δεν γίνεται αναφορά σε άυλα αγαθά, που εμπίπτουν στην έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς, παρουσιάζουν ωστόσο σημαντικές ιδιομορφίες και ιδιαιτερότητες.

Οι πρώτοι κανόνες για την διεθνή προστασία των πολιτιστικών αγαθών εντοπίζονται στο δίκαιο των ενόπλων συρράξεων, όπως σχηματοποιήθηκε με τους Κανονισμούς της Χάγης 1899/1907. Η έκταση της βλάβης της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς και η μη αναστρέψιμη απώλεια σημαντικών τεκμηρίων του παρελθόντος - βιβλίων, χειρόγραφων, χαρτών που φυλάσσονταν σε βιβλιοθήκες, οι οποίες κήκαν ολοσχερώς³⁸ - κατά τη διάρκεια των δύο Παγκόσμιων Πολέμων, συνέβαλλε στην αναγνώριση της καταστροφής επιμέρους πολιτιστικών στοιχείων ως βλάβης της

³⁵ R.J. Dupuy, *La communauté internationale: entre le mythe et l'histoire*, Economica, Paris, 1986,

³⁶ F. Francioni, ‘Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity’, (2003-2004) 25 Mich. J. Int’l L. 1209. Ομοίως για τη διάβρωση της κρατικής κυριαρχίας στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας βλ. K. Wangkeo, *Monumental Challenges: The lawfulness of destroying cultural heritage during peacetime*, (2003) 28 Yale J.Int’l L. 186

³⁷ Μία μελέτη, που πραγματεύεται την προστασία των υλικών στοιχείων του πολιτισμού, έρχεται αναπόφευκτα αντιμέτωπη με ένα θέμα πολυδιάστατο και συχνά διεπιστημονικό, λόγω των κοινωνικών προεκτάσεων του. Παρόλα αυτά, η μελέτη περιορίζεται στο πεδίο του δημοσίου διεθνούς δικαίου, χωρίς περαιτέρω αναφορές σε θεωρίες περί πολιτισμού, τέχνης ή άλλες κοινωνιολογικές αναλύσεις. Ακολούθως, δεν επιχειρείται η αποτύπωση του θεσμικού πλαισίου του πολιτισμού εν γένει ή ζητημάτων πολιτιστικής διαχείρισης, ούτε επιχειρείται μία συνολική επισκόπηση των κρατικών πολιτικών στο πεδίο του πολιτισμού, ή διεθνή τεχνικά πρότυπα διατήρησης των πολιτιστικών αγαθών. Όπως, ήδη αναφέρθηκε, θεωρίες για τον πολιτισμό, τη πολιτιστική δημιουργία, την τέχνη, μουσειολογικά και άλλα ζητήματα, εθνολογικές, κοινωνικοπολιτικές, ανθρωπολογικές αναλύσεις, εμπίπτουν σε άλλους επιστημονικούς κλάδους και ως εκ τούτου, υπερβαίνουν τους σκοπούς της έρευνας που εστιάζει στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών από τη σκοπιά του δημοσίου διεθνούς δικαίου.

³⁸ Για τον κατάλογο των βιβλιοθηκών που καταστράφηκαν H.van der Hoeven, J. van Albada, *Memory of the World: Lost Memory - Libraries and Archives destroyed in the Twentieth Century*, UNESCO, 1996 - CII-96/WS/1

πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας³⁹ και την υιοθέτηση της Σύμβασης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης (1954)⁴⁰, όπως συμπληρώνεται με τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα 1954⁴¹, 1999⁴².

Σε αντίθεση με την πρόωπη αυτή εμφάνιση της ‘έν καιρώ πολέμου’ προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, η διεθνής κοινότητα βραδυπορεί ως προς τη δημιουργία ενός γενικού πλαισίου προστασίας των αγαθών, καθώς τα κράτη είναι επιφυλακτικά ως προς τη ρύθμιση ενός αντικειμένου που αγγίζει τον πυρήνα της κυριαρχίας τους. Η προσπάθεια κοινής αντιμετώπισης συγκεκριμένων προβλημάτων και απειλών – παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών, υποβάθμιση λόγω των περιβαλλοντικών ή κοινωνικοπολιτικών μεταβολών⁴³ κ.ά – οδήγησε στη διεθνοποίηση της προστασίας και τη διασπορά του κανονιστικού πλαισίου μέσα από τη παράλληλη λειτουργία εξειδικευμένων συμβατικών κειμένων. Η Σύμβαση σχετικά με τα ληπτέα μέτρα για την απαγόρευση και παρεμπόδιση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας πολιτιστικών αγαθών της UNESCO (1970)⁴⁴ και τη Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς (1972)⁴⁵, αποτέλεσαν τους βασικούς άξονες γύρω από τους οποίους αρθρώθηκε η πολιτιστική προστασία, η οποία συμπληρώνεται, πρόσφατα, από τη Σύμβαση για την ενάλια κληρονομιά (2001)⁴⁶ και την Σύμβαση για την προστασία και προαγωγής της ετερότητας των πολιτιστικών εκφράσεων (2005)⁴⁷.

Πέραν των συμβατικών υποχρεώσεων ιδιαίτερη σημασία έχει η ύπαρξη τυχόν εθιμικών υποχρεώσεων στο πεδίο αυτό, συμπληρώνοντας το διεθνές πλαίσιο προστασίας. Συμπληρωματικά εξετάζεται το *soft law*⁴⁸, ή/και το παράγωγο δίκαιο εξειδικευμένων

³⁹ Σύμβαση Χάγης 1954, Προοίμιο, παρ. 3

⁴⁰ 14 Μαΐου 1954, σε ισχύ από 7 Αυγούστου 1956. Η Σύμβαση αριθμεί 127 συμβαλλόμενα κράτη. Η Ελλάδα κύρωσε με το Ν. 1114/1981 (ΦΕΚ 6/Α/08-01-1981). Εφεξής και Σύμβαση 1954 ή Σύμβαση Χάγης.

⁴¹ Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών σε περίπτωση Ένοπλης Σύρραξης, 14 Μαΐου 1954, σε ισχύ από 7 Αυγούστου 1956. Αριθμεί 102 συμβαλλόμενα κράτη. Η Ελλάδα κύρωσε με το Ν. 1114/1981 (ΦΕΚ 6/Α/08-01-1981). Εφεξής και Πρώτο Πρωτόκολλο Χάγης ή Πρωτόκολλο 1954.

⁴² Δεύτερο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών σε περίπτωση Ένοπλης Σύρραξης, 26 Μαρτίου 1999, σε ισχύ από 9 Μαρτίου 2004. Αριθμεί 64 συμβαλλόμενα κράτη. Η Ελλάδα κύρωσε με το Ν. 3317/2005 (ΦΕΚ 45/Α/23-02-2005). Εφεξής και Δεύτερο Πρωτόκολλο Χάγης ή Πρωτόκολλο 1999.

⁴³ Ενδεικτικά για την επίδραση της φτώχειας ως απειλής για την πολιτιστική κληρονομιά St. Gruber, “The Links between Poverty and the Loss of Cultural Heritage Sites”, Legal Studies Research Paper, No. 09/08. Προσβάσιμο στο <http://ssrn.com/abstract=1352116>.

⁴⁴ 14 Νοεμβρίου 1970, σε ισχύ από τις 24 Απριλίου 1972. Η Σύμβαση αριθμεί 123 συμβαλλόμενα κράτη. Η Ελλάδα κύρωσε με το Ν. 1103/1980 (ΦΕΚ 297/Α/29-12-1980). Εφεξής και Σύμβαση 1970 ή Σύμβαση για την παράνομη διακίνηση.

⁴⁵ 16 Νοεμβρίου 1972, σε ισχύ στις 17 Δεκεμβρίου 1975. Η Σύμβαση αριθμεί 190 συμβαλλόμενα κράτη. Η Ελλάδα κύρωσε με το Ν. 1126/1981 (ΦΕΚ 32/Α/10-02-1981). Εφεξής και Σύμβαση 1972 ή Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά.

⁴⁶ 2 Νοεμβρίου 2001, σε ισχύ από τις 2 Ιανουαρίου 2009, UNESCO Doc.31C/Resolution 24 (2002) 41 I. Η Σύμβαση αριθμεί μόλις 42 συμβαλλόμενα κράτη. Εφεξής και Σύμβαση 2001.

⁴⁷ 21 Οκτωβρίου 2005, σε ισχύ από τις 18 Μαρτίου 2007. Η Σύμβαση αριθμεί τα 125 συμβαλλόμενα κράτη, ενώ σε αυτή προσχώρησε και η Ευρωπαϊκή Ένωση στις 18 Δεκεμβρίου 2006. Η Ελλάδα κύρωσε με τον Ν. 3520/2006 (ΦΕΚ 274/Α/22-12-2006). Εφεξής και Σύμβαση 2005

⁴⁸ Παρά την αυστηρή κριτική, ιδίως του Klabbers, για το αν υπάρχει μη δεσμευτικό δίκαιο, η ύπαρξη και συμβολή του *soft law* έχει απασχολήσει εκτενώς τη θεωρία αναγνωρίζοντας στην πλειονότητά της την ύπαρξη διαβαθμίζοντας τη νομική σημασία του, ως εργαλείο πειθούς, ενίσχυσης της διακρατικής συνεργασίας ή ακόμη και ως προπομπό κανόνων *hard law*. Ενδεικτικά J.Klabbers, ‘The Redundancy of Soft Law’, (1996) 65

διεθνών οργάνων και οργανισμών, ιδίως στο πλαίσιο της UNESCO δεδομένης της αυξημένης νομικής σημασίας του⁴⁹. Εκτός των κανόνων αυτών που συνθέτουν το κατεξοχήν διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς, γίνεται αναφορά στην παρεμπίπτουσα προστασία των πολιτιστικών αγαθών, δηλαδή αποσπασματικές ή μεμονωμένες διατάξεις σ' άλλες εξειδικευμένες συμβάσεις, με στόχο να δειχθεί η αλληλεπίδραση των «ειδικών καθεστώτων» στο διεθνές δίκαιο, π.χ. για το δίκαιο της θάλασσας, περιβάλλον κ.ά.

Το θεσμικό πλαίσιο προστασίας των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα καταδεικνύοντας τη δράση και λειτουργία εξειδικευμένων –UNESCO και όμοροι ειδικοί περιφερειακοί οργανισμοί – οργανισμών και συμβατικών μηχανισμών, αλλά και διεθνών οργανισμών με παρεμπίπτουσα αρμοδιότητα στο πεδίο αυτό.

Η έρευνα αξιοποιεί, καταρχήν, τις πηγές του διεθνούς δικαίου, όπως καταγράφονται στο αρ. 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου. Ιδιαίτερο στοιχείο ενδιαφέροντος αποτελούν οι αποφάσεις διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων και μηχανισμών, καθώς αποτυπώνουν την ανάπτυξη του δικαίου στο ερευνητικό πεδίο, αλλά και τα ζητήματα που τίθενται στην πράξη. Παρόλα αυτά, παράμετροι εξωδικαστικοί, ευρύτερου διεθνολογικού ενδιαφέροντος -πολιτικές, διπλωματικές- λαμβάνονται υπόψη στο βαθμό που επιδρούν καθοριστικά στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου, ενώ ιδιαίτερα σημαντική στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας είναι η συμβολή του soft law δικαίου.

Κεντρικό σημείο αναφοράς αποτελεί ο ΟΗΕ, με έμφαση στην λειτουργία της UNESCO - ως ειδικευμένης οργάνωσης στο πεδίο του πολιτισμού. Δεδομένου του πολυσχιδούς έργου της, η έρευνα εστιάζει αυστηρά στην προστασία των υλικών στοιχείων του πολιτισμού, και την συμβολή της στην ανάπτυξη του σχετικού δικαίου μέσω συμβάσεων, συστάσεων, διακηρύξεων κτλ. Αναγκαίο συμπλήρωμα αποτελούν οι περιφερειακές πτυχές της προστασίας, που καταδεικνύουν το βαθμό ενσωμάτωσης των γενικών κανόνων και αρχών, ή τη διαφοροποίησή τους. Αναφορές σε άλλα ειδικότερα πεδία, όπως διεθνές περιβάλλον, δίκαιο θάλασσας, κ.ά., έχουν παρεπόμενο χαρακτήρα, αφού η προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε αυτά είναι αποσπασματική και παρεμπίπτουσα.

Ακολούθως, αναφορά γίνεται στο οικείο κεφάλαιο για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, με έμφαση στα βασικά συμβατικά κείμενα προστασίας σε διεθνές και εν συνεχεία, περιφερειακό επίπεδο.

Nord.J.Int'l.L. 167, R.-J. Dupuy, 'Declaratory Law and Programmatic Law: From Revolutionary Custom to "Soft Law"', in R.J. Akkerman et al. (eds.), *Declarations on Principles, a Quest for World Peace, Liber Røling*, 1977, σ.247-257, Pr. Weil, 'Towards Relative Normativity in International Law?', (1983) 77 AJIL 413, C. M. Chinkin, 'The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law', (1989) 38 ICLQ 4, σ. 850-866, P.M. Dupuy, "Soft Law and the International Law of the Environment", (1990) 12 Mich.J.Int'l.L. 420- 435, J. d'Aspremont, 'Softness in International Law: A Self-Serving Quest for New Legal Materials ', (2008) 19 EJIL. 1075-1093.

⁴⁹ Αναλυτικά βλέπε Μέρος Ι, Κεφάλαιο Α'.

Με δεδομένους τους ερευνητικούς στόχους και περιορισμούς, η μελέτη δεν επεκτείνεται στην οικονομική προσέγγιση των πολιτιστικών αγαθών⁵⁰, την κεφαλαιοποίηση⁵¹ και μεταβολή τους σε ιδιόμορφα εμπορεύσιμα αγαθά, το ζήτημα της ελεύθερης κυκλοφορίας στην ΕΕ⁵², την κατάργηση εμποδίων και συναφώς το διεθνές εμπορικό δίκαιο^{53,54} και το δίκαιο της ευρωπαϊκής κοινότητας⁵⁵ (ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών στο πλαίσιο της ενιαίας αγοράς). Ομοίως, ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας^{56,57} και προστασίας των πολιτιστικών αγαθών ως περιουσιακών και ηθικών δικαιωμάτων του δημιουργού⁵⁸ ξεπερνούν τους ερευνητικούς μας στόχους.

⁵⁰ Αναλυτικά για την οικονομική θεώρηση των πολιτιστικών αγαθών D.Throsby, 'Determining the Value of Cultural Goods: How Much (or How Little) Does Contingent Valuation Tell Us?', (2003) 27 Journal of Cultural Economics σ. 279-280. D.Throsby, *Economics and Culture*, CUP, 2001, A. Klammer, 'Cultural Goods are Good for more than their Economic Value' in: V.Rao, M. Walton, (ed.) *Cultural and Public Action*, Stanford University Press, 2004, σ.138-162, A. Klammer, 'Social, cultural and economic values of cultural goods', (2003) 3 Cultural Economics, Japanese Association for Cultural Economics 3, σ. 17-38, K.Anderson, 'Setting the Trade Policy Agenda: What Roles for Economists?', (2005) 39 Journal of World Trade 2

⁵¹ Ο όρος χρησιμοποιείται από τη Rosalind Krauss, όπως αναδημοσιεύεται στο Br. S Frey, 'Culture and economy - a distinct relationship, Elaboration on the presentation of Bruno Frey 'Economist open up to the world around standard economics' Presentation (Elaboration)», Grin, 2006, σ.1

⁵² Δ. Παπαγιάννης, *Ο πολιτισμός στην Ευρωπαϊκή Ένωση: το κοινοτικό κεκτημένο και οι νέες ρυθμίσεις*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1995, I.Stamatoudi, 'National cultural treasures and the free movement of goods in the Single Market', στο Ε. Τροβά (επιμ.), *Η Πολιτιστική Κληρονομιά και το Δίκαιο*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2003, σελ. 261.

⁵³ Ενδεικτικά βλ. A.-C.Disdier, H. T. Silvio, T. Fontagne, L.Gerard, Th.Mayer, *Bilateral Trade of Cultural Goods*, CEPII's Working papers, 2007, M. Footer, C.Graber, 'Trade liberalization and cultural policy', (2000) 3 JIEL 1, 115-144.

⁵⁴ Σχετικά με τη δράση του ΠΟΕ επί των πολιτιστικών αγαθών και την ευρύτερη ένταξή τους στο διεθνές εμπόριο ενδεικτικά βλ. T. Voon, *Cultural Products and the World Trade Organization*, CUP, 2007, T. Voon, 'UNESCO and the WTO: a Clash of Cultures?' (2006) 55 ICLQ 635-651, I. Bernier, 'Cultural Diversity and International Trade Regulations' in UNESCO (ed.), *World Culture Report: Cultural Diversity, Conflict and Pluralism*, Paris, UNESCO, 2000, σ. 70.

⁵⁵ B.T.Hoffman, 'European Union Legislation Pertaining to Cultural Goods', in B.T.Hoffman (ed.) *Art and Cultural Heritage. Law, Policy and Practice*, CUP, 2006, σ.191 επ.

⁵⁶ Περισσότερα σχετικά με τα ζητήματα αυτά βλέπε ενδεικτικά Λ Κοτσίρης, *Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 9-55, Ε.Σταματούδη, *Κοινοτικό δίκαιο του ανταγωνισμού και διανοητική ιδιοκτησία*, NB, 2006, Gr. B.Dinwoodie, 'The International Intellectual Property Law System: New Actors, New Institutions, New Sources', (2006) Marquette Intellectual Property Law Review 10

⁵⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα θεσμοποιημένης συνεργασίας στο πεδίο αυτό αποτελεί η Συμφωνία για τα Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας (TRIPS), αλλά και ο κατεξοχήν αρμόδιος ο Παγκόσμιος Οργανισμός Πνευματικής Ιδιοκτησίας (WIPO). Ο WIPO ιδρύθηκε, ως ειδικευμένη οργάνωση του ΟΗΕ, το 1967 με βασικό σκοπό την προαγωγή της προστασίας και την εναρμόνιση της πνευματικής ιδιοκτησίας μέσω της διακρατικής συνεργασίας. Περισσότερα για τη Συμφωνία TRIPS, ενδεικτικά βλέπε M. Blakeney, 'International intellectual property jurisprudence after TRIPs', in D.Vaver, L.Bently (eds), *Intellectual property in the new millennium : essays in honour of William R. Cornish*, CUP, 2004, Th. Cottier, 'Current and future issues related to the TRIPS Agreement : a European perspective', in Th.Cottier (ed.), *Trade and intellectual property protection in WTO law : collected essays*, Cameron May, 2005, Gr. B. Dinwoodie, R.C.Dreyfuss, 'TRIPS and the dynamics of intellectual property lawmaking', (2004) 36 Case Western Reserve Journal of International Law 1, σ. 95-122, L. M.Genovesi, 'The TRIPS Agreement and Intellectual Property Rights Exhaustion', in C. M.Correa, (ed.), *Research Handbook on the Interpretation and Enforcement of Intellectual Property under WTO Rules : Intellectual Property in the WTO*, (I), Elgar, 2010, σ. 216-225, O.Morgan, "The Protection of "Related Rights" in TRIPS and the WIPO Performances and Phonograms Treaty", idem, σ. 379-407.

Για το ρόλο του WIPO στο πλαίσιο της πνευματικής ιδιοκτησίας ενδεικτικά βλ. WIPO guide to intellectual property worldwide, World Intellectual Property Organization, 2000, Chr. May, *The World Intellectual Property Organization: resurgence and the development agenda*, Taylor & Francis, 2007, J. De Beer, *Implementing the World Intellectual Property Organization's development agenda*, Wilfrid Laurier Univ. Press, 2009

⁵⁸ Για τη διάδραση δικαιωμάτων του ανθρώπου και πνευματικής ιδιοκτησίας, ενδεικτικά X.Seuba, 'Human rights and intellectual property rights' in C.M. Correa, Ab. A Yusuf, (eds.), *Intellectual property and international trade*

Είναι αυτονόητο, τέλος, ότι μία ιδιωτικού διεθνούς δικαίου ανάλυση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, δεν εξυπηρετεί και δεν εμπίπτει στην ερευνητική μας προσπάθεια, παρά την θεμελιώδη συνεισφορά του για την αντιμετώπιση διεθνικών ζητημάτων, όπως η διεθνή διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών⁵⁹. Το 'δίκαιο της τέχνης', όπως συχνά περιγράφεται σε αντιδιαστολή με το δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς, εστιάζει σε ζητήματα συναλλαγών/ενοχών, όπως αγοραπωλησία, δανεισμός ή/και η φύλαξη των αγαθών, ή το εμπράγματο δικαιώματα επί των αγαθών (δικαίωμα κυριότητας ή χρησικτησίας σε πολιτιστικά αγαθά), επίλυση ζητημάτων ουσιαστικού και ιδιωτικού διεθνούς δικαίου (π.χ. καλόπιστος αγοραστής) σε περιπτώσεις κλοπής και μεταβίβασης της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών π.χ. Σύμβαση UNIDROIT. Άλλωστε, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο δεν διακρίνει μεταξύ δημόσιων ή ιδιωτικών πολιτιστικών αγαθών/συλλογών κτλ., γεγονός που καθίσταται πασιδύλο, ιδίως, στο πεδίο του ανθρωπιστικού δικαίου.

2. Η δομή της διατριβής

Η διατριβή αρθρώνεται σε δύο Μέρη, καθένα από τα οποία υποδιαιρείται σε δύο Τμήματα και δύο κεφάλαια. Το πρώτο Μέρος αναζητά την ανθρώπινη διάσταση της προστασίας στο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενώ το δεύτερο μέρος, επικεντρώνεται στο άτομο ως καταλύτη της πολιτιστικής προστασίας.

Συγκεκριμένα, στο Πρώτο Μέρος, το κράτος τίθεται στο επίκεντρο για δύο λόγους. Πρώτον, διότι έχει αποκλειστική αρμοδιότητα ως προς την προστασία των πολιτιστικών αγαθών εντός του εδάφους του. Το θεμελιακό αυτό αξίωμα του κλασσικού διεθνούς δικαίου⁶⁰ για την εδαφική κυριαρχία αποτέλεσε τη βάση για την διαμόρφωση ενός κρατικού μονοπωλίου στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς η προστασία περιορίζεται στον κυρίαρχο, εθνικό πολιτισμό. Δεύτερον, οι διεθνείς συμβάσεις απευθύνουν υποχρεώσεις στο κράτος – θεματοφύλακα των πολιτιστικών αγαθών στο

: the TRIPS Agreement, Kluwer Law 2008, σ. 387-419, Commission on Human Rights, Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, Fifty The impact of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights on human rights : report of the High Commissioner, -second session, Item 4 of the provisional agenda (2001)

⁵⁹ Για μια ενδελεχή ανάλυση των ζητημάτων διεθνούς διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών να σημειωθεί ότι είναι διαθέσιμη εκτενής ελληνική και ξένη βιβλιογραφία, με έμφαση στα ζητήματα παράνομης διακίνησης και επιστροφής των αγαθών στη χώρα κτήσης. Ενδεικτικά βλέπε *op.cit.* Stamatoudi I., 2011, Α. Γραμματικάκη-Αλεξίου, Διεθνής διακίνηση πολιτιστικών αγαθών και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2002, Α. Γραμματικάκη - Αλεξίου, Α. Στρατή, Ε. Μουαμελετζή Ε.(επιμ.), Νόμιμη και παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών υπό το πρίσμα του διεθνούς, κοινοτικού και ελληνικού δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, Α. Grammatikaki Alexiou, 2006, Ίδρυμα Κρίσπη, Προστασία και επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας, 2011, Crispis Foundation, International Protection of cultural objects: a view to the future, Ant.N.Sakkoulas, 2003, G.Carducci, 'The Growing Complexity of International Art Law: Conflict of Laws, Uniform Law, Mandatory Rules, UNSC Resolutions and EU Regulations', in B.T. Hoff man (ed), 2006, σ. 68-85. G. Carducci, La restitution internationale des biens culturels et des objets d'art volés ou illicitement exportés: Droit commun, Directive CEE, Conventions de l'UNESCO et UNIDROIT, Paris, L.G.D.J, 1997, Fr. Francionni, 'Le commerce illicite d'objets d'art et son contrôle : la convention d'UNIDROIT de 1995', Revue du Marché unique européen 2, 1998, σ. 69-88, L.V. Prott, P.J. O'Keefe, Mesures législatives et réglementaires nationales visant à lutter contre le trafic illicite de biens culturels, Paris, UNESCO, 1983, L.V. Prott, J.Specht, Protection or Plunder: Safeguarding the Future of Our Cultural Heritage, Brisbane, Australia, UNESCO, 1986,

⁶⁰ M.Shaw, International Law, CUP, 2008, σ.487

έδαφός του, στο όνομα της κοινής κληρονομιάς, χωρίς να δημιουργούν δικαιώματα σε άλλες, μη κρατικές οντότητες⁶¹.

Ειδικότερα, το Τμήμα Α΄ εστιάζει στο διεθνές κανονιστικό πλαίσιο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Καταρχάς, επιχειρείται η εννοιολογική οριοθέτηση των προστατευόμενων αγαθών σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, ενώ εν συνεχεία, αναζητούνται τα βασικά χαρακτηριστικά, η φύση, έκταση και περιεχόμενο των διεθνών υποχρεώσεων (Κεφάλαιο Α΄). Οι επιμέρους υποχρεώσεις προστασίας, ως συστατικά μέρη του γενικότερου κανόνα προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, ταξινομούνται με κριτήριο το πεδίο εφαρμογής τους (εσωτερικό κράτους, διεθνή δράση) και αναπτύσσονται στο Κεφάλαιο Β΄. Συνεπώς, στο Τμήμα αυτό, απαντάται ποιο είναι το αντικείμενο της προστασίας και ποιες οι ειδικότερες υποχρεώσεις, με στόχο να καταδειχθούν τυχόν δικαϊκά κενά. Ακολούθως, το Τμήμα Β΄ εξετάζει το θεσμικό πλαίσιο προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς εντός του οποίου λειτουργεί και αναπτύσσεται το διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς ο διεθνής έλεγχος και η παρακολούθηση των υποχρεώσεων αποτελεί σημαντική εξέλιξη για την προαγωγή της πολιτιστικής προστασίας. Συναφώς, διάκριση γίνεται μεταξύ διεθνών οργάνων και οργανισμών με αρμοδιότητα στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς (Κεφάλαιο Α΄) και συμβατικούς μηχανισμούς που συστήνονται κατ' εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων (Κεφάλαιο Β΄). Επιδιώκεται έτσι η αποτύπωση του θεσμικού πλουραλισμού, που άλλοτε λειτουργεί ως παράγοντας ενίσχυσης και άλλοτε ως 'εμπόδιο' για την εφαρμογή και τον έλεγχο της πολιτιστικής προστασίας.

Στο Δεύτερο Μέρος, επιχειρείται η εξέταση ειδικότερων πτυχών της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, όπου το άτομο αναδεικνύεται σε καταλύτη της πολιτιστικής προστασίας. Το Τμήμα Α΄ εστιάζει στο νομικό πλέγμα προστασίας των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης, ως *lex specialis*, όπου το άτομο και η ανθρωπότητα αποτελούν τη *ratio* της προστασίας. Αντίστοιχα, η ανάλυση αρθρώνεται σε δύο κεφάλαια, προσδιορίζοντας στο μεν πρώτο, τα γενικά χαρακτηριστικά και το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής, και στο δεύτερο, τις ειδικές υποχρεώσεις. Καταδεικνύεται έτσι, η διαβάθμιση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Εδώ, η απουσία του θεσμικού πλαισίου ως ξεχωριστού κεφαλαίου, είναι σκόπιμη, αποτυπώνοντας την αδράνεια και απουσία κατάλληλων μηχανισμών. Όπως προκύπτει μέσα από την ανάλυση, οι μηχανισμοί ελέγχου των Συμβάσεων έχουν καταστεί ανενεργοί, με εξαίρεση το Πρόσφατο Πρωτόκολλο της Χάγης, και την προσπάθεια ενδυνάμωσης των ελεγκτικών οργάνων που βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο. Το Τμήμα Β΄, διερευνά περαιτέρω το ρόλο του ατόμου (Κεφάλαιο Α΄) και των ομάδων (Κεφάλαιο Β΄) για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Στόχος είναι να αναδειχθεί η συμπληρωματική λειτουργία του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου και των ομάδων. Η προστασία των πολιτιστικών στοιχείων εντός του κράτους διά του ατόμου/ομάδων επιφορτίζει το κράτος με πρόσθετες υποχρεώσεις προστασίας και ενισχύει τον πολιτιστικό πλουραλισμό.

⁶¹ J.P.Fishman, 'Locating the International Interest in Intrnational Cultural Property Disputes', (2010) 35 YJIL 2, σ.358

Η ανάλυση αυτή, επιβεβαιώνει τελικά την ανάγκη υιοθέτησης μίας ολιστικής προσέγγισης της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, μέσα από την εναρμόνιση των υποχρεώσεων και μηχανισμών ελέγχου, ώστε να υπάρξουν οι κατάλληλες διαπιστώσεις για το παρόν και το μέλλον.

Μέρος I: Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς *stricto sensu*: το κράτος στο επίκεντρο

Το διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς *stricto sensu*¹ συνίσταται από το σύνολο των κανόνων που διέπουν την προστασία των υλικών και άυλων στοιχείων του πολιτισμού και τυγχάνει γενικής εφαρμογής (*lex de bello et pace*), υπό την έννοια ότι δεν περιέχει ρήτρες παρέκκλισης σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης². Πρόκειται για διεθνείς κανόνες που προσδιορίζουν το πλέγμα προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, και οι οποίοι αναπτύχθηκαν κυρίως μέσα από τη λειτουργία της UNESCO, και περιφερειακών οργανισμών. Στο πλαίσιο αυτό το κράτος τίθεται στο επίκεντρο, καθώς αποτελεί το βασικό φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών.

Τμήμα Α': Το διεθνές κανονιστικό πλαίσιο προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Το κανονιστικό πλαίσιο αναφέρεται στο σύνολο των διεθνών κανόνων που διέπουν την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Το κύριο *corpus* κανόνων διαμορφώνεται μετά το 1945, όπου σταδιακά καλλιεργείται μία νέα αντίληψη για τον πολιτισμό ως στοιχείο της κληρονομιάς της ανθρωπότητας. Η διαδικασία αυτή εντείνεται από την διαδικασία της αποαποικιοποίησης, αλλά και τις νέες απειλές που αναδύονται λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων και της ταχείας βιομηχανικής ανάπτυξης, καθιστώντας τη διεθνή συνεργασία απαραίτητη.

Προϋπόθεση για την ανάλυση των επιμέρους υποχρεώσεων της πολιτιστικής προστασίας αποτελεί ο προσδιορισμός των προστατευόμενων αγαθών³, ο σκοπός και τα βασικά χαρακτηριστικά της προστασίας τους, με έμφαση στο ευρύτερο πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου αναδύθηκαν (Κεφάλαιο Α'). Έχοντας καθορίσει τα γενικά χαρακτηριστικά της προστασίας, στη συνέχεια αναλύεται το περιεχόμενο και τα όρια των υποχρεώσεων της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, καθώς και η θέση τους στο διεθνές δίκαιο (Κεφάλαιο Β'). Στόχος είναι να προσδιοριστεί το περιεχόμενο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς, αποτιμώντας τη λειτουργία του μέσα από τη διεθνή πρακτική και νομολογία.

¹ Στο ίδιο πλαίσιο ως διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς εν ευρεία έννοια, νοείται το σύνολο των κανόνων προστασίας, συμπεριλαμβανομένης της εξειδικευμένης προστασίας εν καιρώ πολέμου (Σύμβαση Χάγης και Πρωτόκολλα) αλλά και των κανόνων του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου κτλ.

² Για την ειδική προστασία των πολιτιστικών σε περίπτωση ένοπλων συρράξεων (*lex specialis*) βλέπε Μέρος II.

³ “an adequate definition in terms is the result of an inquiry and not its starting point”. J.L. Brierly, ‘The Basis of Obligation in International Law’ in H. Lauterpacht, C.H.M. Waldock (eds.), *The Basis of Obligation in International Law and Other Papers*, Oxford, 1958, 2

Κεφάλαιο Α'. Αντικείμενο, σκοπός και βασικά χαρακτηριστικά της προστασίας

Ι. Προσδιορίζοντας τα πολιτιστικά αγαθά στο διεθνές δίκαιο

Τα πολιτιστικά αγαθά είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης δημιουργίας, χωρίς αυτό να συνεπάγεται πάντα και τη νομική πρόσληψή του ως τέτοιο⁴⁵. Απουσία ενός κοινά αποδεκτού ορισμού του πολιτισμού και της πολιτιστικής δημιουργίας, κάθε διεθνές κείμενο διαφοροποιείται ως προς το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής⁶, με αποτέλεσμα να καθίσταται δυσχερής – αλλά όχι αδύνατος – ένας ορισμός γενικής εφαρμογής⁷.

Η ανομοιομορφία αυτή καταρχήν αποτυπώνεται στους όρους που υιοθετούνται: πολιτιστικό αγαθό, πολιτιστική κληρονομιά, εθνικός θησαυρός⁸ εναλλάσσονται για να περιγράψουν τα προστατευόμενα αγαθά, προκαλώντας δισταγμένες κρίσεις ως προς τη φύση των προστατευόμενων αγαθών⁹. Σημαντική διαφοροποίηση συναντάται και στο περιεχόμενό τους, αφού άλλοτε προσδιορίζουν υλικά ή/και άυλα αγαθά, κινητά ή/και ακίνητα κτλ.

Ο όρος πολιτιστικό αγαθό για πρώτη φορά συναντάται στη Σύμβαση της Χάγης 1954, ενώ μέχρι τότε τα πολιτιστικά αγαθά εξειδικεύονται εμπειρικά ως έργα τέχνης,

⁴ Ο G. Carducci συγκεκριμένα αναφέρει “it is necessary not to confuse and on the contrary maintain distinct ‘cultural’ and ‘legal’ specificity of such objects: even if the former is certain vis-à-vis a given object (or a category of objects) the latter doesn’t automatically follow”. Βλέπε G. Carducci, ‘The Growing Complexity of International Art Law: Conflict of Laws, Uniform Law, Mandatory Rule, UNESCO Resolutions and European Regulations’, in Barbara Hoffmann, *Art and Cultural Heritage*, 2006, σ. 68

⁵ Περαιτέρω, η νομική εξατομίκευση ενός αγαθού ως πολιτιστικού συντελείται στην εσωτερική έννομη τάξη, όπου το κράτος προβαίνει στον προσδιορισμό των προστατευόμενων αγαθών κατ’ εφαρμογή των Συμβάσεων. Το δικαίωμα αυτό του κράτους συχνά οδηγεί σε μία επιλεκτική εξειδίκευση των προστατευόμενων αγαθών, αποκλείοντας πολιτιστικά αγαθά μειονοτικών ομάδων ή αυτοχθόνων όπως λ.χ. των Jummas στο Μπαγκλαντές, στην Ινδία, στις Φιλιππίνες και αλλού. M. A. Bengwayan, *Intellectual and Cultural Property Rights of Indigenous and Tribal Peoples in Asia*, Minority Rights Group International, 2003

⁶ “...for various reasons each Convention and Recommendation has a definition drafted for the purposes of that instrument alone; it may not, at this stage be possible to achieve a general definition suitable for use in a variety of contexts”. L. V. Prott, P. J. O’Keefe, *Law and the Cultural Heritage*, vol. I Professional Books, 1984, σ.8

⁷ Στα περισσότερα κείμενα συναντάται η εξής αναφορά «Για τους σκοπούς της παρούσας Σύμβασης, πολιτιστική κληρονομιά/υποβρύχια πολιτιστική κληρονομιά/κτλ ορίζεται ως/σημαίνει». Ως εκ τούτου, κανένα δε προσφέρει έναν γενικό προσδιορισμό που να καλύπτει κάθε περίπτωση. Βλέπε και L. V. Prott, P. J. O’Keefe, *Law and the Cultural Heritage*, Vol. I, Abidgdon, Professional Books, 1984, σ.34.

⁸ Ο όρος ‘εθνικός θησαυρός’ εισάγεται με το άρθρο 20 ως εξαίρεση από τα μέτρα που καθιερώνει η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου, όπως αυτή συμπληρώθηκε με το Πρωτόκολλο της Αβάνα, 24 Μαρτίου 1948. Η ίδια εξαίρεση τίθεται στο αρ. 36 της Συνθήκης των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, σύμφωνα με το οποίο κάθε κράτος έχει το δικαίωμα προστασίας των εθνικών του θησαυρών που έχουν καλλιτεχνική, ιστορική και αρχαιολογική αξία, ως εξαίρεση από την ελεύθερη διακίνηση των αγαθών εντός της Κοινότητας. Σε νομολογιακό επίπεδο απασχόλησε το ΔΕΚ στην Υπόθεση 7/68, Επιτροπή ΕΚ κατά Ιταλίας, (σ. 196), Η απόφαση απέφυγε να προβεί σε ερμηνεία του όρου. Αντ’ αυτού επέμεινε ότι «οι εξαίρεσεις από τον κανόνα αυτόν πρέπει να ερμηνεύονται στενά...και ότι τα μέτρα δεν πρέπει να ως μοναδικό αποτέλεσμα να καθιστούν ακριβότερη την εξαγωγή των σχετικών προϊόντων, χωρίς να εξασφαλίζουν την πραγματοποίηση του σκοπού που αναφέρεται στο άρθρο αυτό, που είναι η προστασία της καλλιτεχνικής, ιστορικής ή αρχαιολογικής κληρονομιά». Βλέπε General Agreement on Tariffs and Trade art. XX(f), Oct. 30, 1947, 55 U.N.T.S. 187; Treaty Establishing the European Economic Community art. 36, Mar. 25, 1957, 298 U.N.T.S. 11. Αναλυτικά βλ. J.M.Cheng, ‘The Problem of National Treasure in International Law’, *Oregon R.I.L.* 12, 2010, σ. 141 επ., C. G. Jernigan, ‘Protecting National Treasures in a Single-Market EC’, 17 *Boston College International and Comparative Law Review* (1994), 153- 164. Γενικότερα, Br. de Witte, ‘Trade in Culture: International Legal Regimes and EU Constitutional Values’ in Gr. de Burca, J.Scott, (eds.), *The EU and the WTO: Legal and Constitutional Issues*, Hart, 2001.

⁹ M. Frigo, ‘Cultural property v. cultural heritage: A “battle of concepts” in international law?’, (2004) 86 *ICLQ* σ.367, E. Clement, *Some recent practical experience in the implementation of the 1954 Hague Convention*, (2007) *IJCP* 3, σ.11

αγάλματα, αντικείμενα αφιερωμένα στο Θεό ή τους Θεούς, ιδρύματα και αντικείμενα αφιερωμένα στη θρησκεία, την εκπαίδευση, τις τέχνες και τις επιστήμες¹⁰.κλπ.

Πρέπει να σημειωθεί ότι βασικό σημείο σύγκλισης των ορισμών αποτελεί η κατεξοχήν περιγραφική διατύπωση των προστατευόμενων αγαθών, η συχνή κατηγοριοποίηση και καταλογοποίηση τους. Η πρακτική αυτή οδηγεί σε εννοιολογικές οριοθετήσεις που αποκρυσταλλώνουν την κρατούσα αντίληψη σε μία δεδομένη χρονική στιγμή, χωρίς ωστόσο να λαμβάνουν υπόψη τον δυναμικό χαρακτήρα τόσο της πολιτιστικής δημιουργίας, αλλά και των συμβάσεων ως διεθνών κειμένων¹¹. Ως εκ τούτου, δημιουργούνται πολυεπίπεδα κανονιστικά πλαίσια που ως τεμνόμενοι κύκλοι (Γράφημα 1), άλλοτε τροχοπεδούν και άλλοτε αποκλείουν την ομοιόμορφη και καθολική προστασία των πολιτιστικών αγαθών, λόγω του κατακερματισμού των διεθνών κανόνων. Για το λόγο αυτό εξετάζονται αναλυτικά οι έννοιες της πολιτιστικής κληρονομιάς και των πολιτιστικών αγαθών, με σκοπό να δείχθει η μεταξύ τους αμφίδρομη σχέση, αλλά και τα βασικά χαρακτηριστικά τους. Δεδομένου ότι στο παρελθόν το δίλημμα εθνικισμός/διεθνισμός δημιούργησε ένα πρόσθετο σημείο τριβής με επίκεντρο τις έννοιες πολιτιστικό αγαθό ή κληρονομιά, η ανθρώπινη διάσταση λειτουργεί ως γέφυρα μεταξύ των δύο αυτών προσεγγίσεων.

Γράφημα 1 : Η αλληλεπικάλυψη των εννοιολογικών οριοθετήσεων

Σύμβαση UNESCO 1972

- α. Μνημεία
- β. ομάδες κτιρίων
- γ. τοποθεσίες

Σύμβαση Χάγης 1954:

- α. Κινητά και ακίνητα αγαθά μεγάλης σημασίας για την πολιτιστική κληρονομιά
- β. κτίρια με κύριο σκοπό τη διαφύλαξη ή έκθεση κινητών αγαθών
- γ. κέντρα που περιέχουν μνημεία

Σύμβαση UNESCO 1970

αγαθά τα οποία, για θρησκευτικούς ή κοσμικούς λόγους, που ορίζονται από κάθε κράτος θεωρούνται σημαντικά για την αρχαιολογία, την προϊστορία, την ιστορία, τη λογοτεχνία, την τέχνη ή την επιστήμη και τα οποία ανήκουν στις ακόλουθες κατηγορίες:

- ...
- (δ) στοιχεία καλλιτεχνικών ή ιστορικών μνημείων ή αρχαιολογικών χώρων από τους οποίους έχουν αποσπαστεί

Σύμβαση UNESCO 2001

Η υποβρύχια πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνει όλα τα ίχνη της ανθρώπινης ύπαρξης με πολιτιστικό, ιστορικό ή αρχαιολογικό χαρακτήρα που έχουν μείνει μερικώς ή εξ ολοκλήρου κάτω από το νερό, περιοδικά ή συνεχώς, για τουλάχιστον 100 χρόνια, όπως:

- (i) τόπων, κατασκευές, κτίρια, έργα τέχνης και τα ανθρώπινα λείψανα, μαζί με αρχαιολογικό και φυσικό περιβάλλον τους
- (ii) τα πλοία, αεροσκάφη, άλλα οχήματα ή οποιοδήποτε μέρος αυτού, το φορτίο τους ή άλλου περιεχομένου, μαζί με τους αρχαιολογικούς και φυσικά πλαίσιο και
- (iii) τα αντικείμενα προϊστορικού χαρακτήρα

¹⁰ Βλέπε ενδεικτικά Κανονισμοί Χάγης 1899/1907

¹¹ Βλ. παρακάτω Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά

A. Η πολιτιστική κληρονομιά στο διεθνές δίκαιο

Η έννοια της ‘πολιτιστικής κληρονομιάς’ και ο νομικός προσδιορισμός της αποτελεί ένα από τα πιο δύσκολα προβλήματα που απασχολεί τους ερευνητές υποστήριξε η Prott στην Ακαδημία Διεθνούς Δικαίου της Χάγης, το 1989¹². Η έννοια αυτή, αν και προήλθε από άλλο επιστημονικό κλάδο¹³, μέσα από τη 40χρονη και πλέον διαδρομή της εξελίχθηκε σημαντικά, και αυτονομήθηκε ως αντίληψη, σε σημείο που να ξεπερνά το άθροισμα των συστατικών μερών της¹⁴. Βασικό χαρακτηριστικό της αποτελεί η διασύνδεσή της με το παρελθόν και το μέλλον, καθώς πρόκειται για ένα σύνολο πολιτιστικών στοιχείων του παρελθόντος, που πρέπει να διασφαλιστούν για τις επόμενες γενιές¹⁵. Η σημασία της διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς οδηγεί στη διαμόρφωση πολύμορφων διεθνών κανόνων που συνθέτουν το ‘διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς’, μέρος του οποίου αποτελεί η προστασία των πολιτιστικών αγαθών, ως υλικών στοιχείων του πολιτισμού¹⁶.

1. Ορίζοντας την ‘πολιτιστική κληρονομιά’

Η ίδρυση της UNESCO ενέγραψε τα ζητήματα του πολιτισμού στη διεθνή agenda. Η διατήρηση και προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς (*inheritance*¹⁷) βιβλίων, έργων τέχνης και μνημείων της ιστορίας και της επιστήμης¹⁸ περιλαμβάνονται στις αρμοδιότητές της, υιοθετώντας μία περιγραφική αποτύπωση των εν λόγω αγαθών. Η αναφορά αυτή αποτελεί μια πρώιμη καταγραφή της κληρονομιάς ως έννοιας που

¹² L.V. Prott, ‘Problems of Private International Law for the Protection of the Cultural Heritage’, RCADI, 1989, σ. 224

¹³ J.Blake, ‘On defining the cultural heritage’, (2000) 49 ICLQ σ. 63

¹⁴ Ibid

¹⁵ “Heritage creates a perception of something handed down; something to be cared for and cherished. These cultural manifestations have come down to us from the past; they are our legacy from our ancestors. There is today a broad acceptance of a duty to pass them on to our successors, augmented by the creations of the present.” L. V. Prott, P. J. O’Keefe “‘Cultural Heritage’ or ‘Cultural Property’?”, (1992) 1 IJCP 2. Ομοίως, M.Cornu, *Droit des biens culturels et des archives-CECOJI* 2003.σ.311

¹⁶ Αντίθετα ο G. Sheng υποστηρίζει ότι οι δύο αυτοί όροι μπορεί να χρησιμοποιηθούν εναλλακτικά, χωρίς ωστόσο να λαμβάνει υπόψη και την άυλη διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Παρά ταύτα, κατά το ορισμό των πολιτιστικών αγαθών αναφέρεται σε υλικά αντικείμενα με καλλιτεχνική, ιστορική, επιστημονική, θρησκευτική και κοινωνική σημασία. G.Sheng, ‘International Protection of Cultural Property: Some Preliminary Issues and The Role of International Conventions’, (2008) 12 SYBIL σ. 58

¹⁷ Η πρώιμη αυτή αναφορά στην κληρονομιά ως ‘inheritance’, μεταβάλλεται στη συνέχεια σε ‘heritage’. Οι δύο αυτές έννοιες διαφοροποιούνται μερικώς στο αγγλικό δίκαιο καθώς η πρώτη αποτελεί έναν κοινό νομικό όρο που υποδηλώνει την κληρονομική διαδοχή, ενώ η κληρονομιά ως heritage μαρτυρά πράγματα με ιδιαίτερη σημασία που περνούν από τη μια γενιά στην άλλη, π.χ. εθνική κληρονομιά. L.V.Prott, 1989, σ.226

¹⁸ Το αυθεντικό κείμενο αναλυτικά αναφέρει στο άρθρο 1: *Purposes and functions* 1. *The purpose of the Organization is to contribute to peace and security by promoting collaboration among the nations through education, science and culture...2. To realize this purpose the Organization will: (c) Maintain, increase and diffuse knowledge: By assuring the conservation and protection of the world’s inheritance of books, works of art and monuments of history and science, and recommending to the nations concerned the necessary international conventions.* Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Adopted in London on 16 November 1945 and amended by the General Conference at its 2nd, 3rd, 4th, 5th, 6th, 7th, 8th, 9th, 10th, 12th, 15th, 17th, 19th, 20th, 21st, 24th, 25th, 26th, 27th, 28th, 29th and 31st sessions. Basic Texts UNESCO, 2004

υποδηλώνει τη μεταβίβαση των αγαθών πολιτιστικού χαρακτήρα στις επόμενες γενιές. Έκτοτε, η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς ενσωματώνεται στην πλειονότητα των διεθνών κειμένων που έχουν ως αντικείμενο την πολιτιστική προστασία. Η ευρεία χρήση του όρου αυτού μάλιστα θεωρήθηκε ως *μία σημαντική διόρθωση στους περιορισμούς που συνεπάγεται η εφαρμογή του όρου «ιδιοκτησία» (property) ως «αγαθού» στον πολιτισμό*¹⁹.

1.1. Η Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς

Η Σύμβαση UNESCO 1972 υπήρξε απότοκο των προπαρασκευαστικών διεργασιών της Διάσκεψης για το Ανθρώπινο Περιβάλλον που συγκλήθηκε στο πλαίσιο των ΗΕ και της προσπάθειας συγκερασμού δύο διαδικασιών που αναπτύχθηκαν παράλληλα: η πρώτη, στο πλαίσιο της UNESCO, η οποία επεξεργαζόταν σχέδιο σύμβασης για την προστασία των μνημείων, των κτιρίων και τοποθεσιών οικουμενικής αξίας, και η δεύτερη, με πρωτοβουλία της Διεθνούς Ένωσης για την Προστασία του Περιβάλλοντος (IUCN) για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος²⁰.

1.1.1. Η διασταύρωση δυο παράλληλων διαδρομών

Τη δεκαετία του '60, με φόντο το έργο της UNESCO, η σχετική διεθνής συζήτηση μετατοπίζεται από την έννοια του αγαθού που έχει ενσωματωθεί στη Σύμβαση 1954, σε αυτή της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς γίνεται αντιληπτή η ανάγκη διατήρησης ορισμένων αγαθών προς όφελος της διεθνούς κοινότητας, καθώς *όλοι οι πολιτισμοί αποτελούν μέρος της κοινής κληρονομιάς που ανήκει στην ανθρωπότητα*²¹. Αφορμή αποτέλεσαν δύο διεθνείς εκστρατείες της UNESCO, για την προσπάθεια διάσωσης των ναών Abu Simbel στην Αίγυπτο (1960)²², και της πόλης της Βενετίας, που αποτελεί και τη μακροβιότερη διεθνή εκστρατεία προστασίας- σε εξέλιξη από το 1966-, εξαιτίας των καταστροφικών πλημμύρων που είχαν προηγηθεί²³. Μέσα από τις πρωτοβουλίες αυτές διαφάνηκε η αδυναμία των κρατών να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά έκτακτες προκλήσεις στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας.

Κατά τη διάρκεια της 14^{ης} Συνόδου της Γενικής Διάσκεψης της UNESCO, διατυπώθηκε το αίτημα δημιουργίας ενός συστήματος διεθνούς προστασίας, αφού ορισμένα μνημεία αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς²⁴. Η πρωτοβουλία αυτή τροφοδότησε την επεξεργασία ενός σχεδίου σύμβασης *για την προστασία των ομάδων μνημείων, των κτιρίων και τοποθεσιών*

¹⁹ L.V. Prott, P.J. O'Keefe, 1992, σ.312. Αναλυτικά βλέπε την επόμενη ενότητα (2).

²⁰ Για την εφαρμογή της Σύμβασης αναφορικά με τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος C. Redgwell, 'Protecting Natural Heritage and Its Transmission to Future Generations', in A.A.Yusuf, 2007 σ. 267-288.

²¹ Άρθρο 1, Declaration of the Principles of International Cultural Co-operation, Resolution adopted on the report of the Programme Commission at the sixteenth plenary meeting, on 4 November 1966.

²² Αναλυτικά βλ. K.Wangkeo, 2003, σ. 202- 215.

²³ <http://whc.unesco.org/en/107>

²⁴ Απόφαση 3.3412, 3.342 14^η Σύνοδος Γενικής Συνέλευσης, UNESCO, Παρίσι, 1966. Ομοίως, 'L'étude préliminaire du Directeur général sur l'opportunité d'adopter un instrument international concernant la protection des monuments et des sites de valeur universelle' (document 16 C/19), 31 juillet 1970, Απόφαση 3.412, 17^η Γενικής Συνέλευσης, UNESCO, Παρίσι, 1972

οικουμενικής αξίας. Το Σχέδιο της UNESCO αποσκοπούσε στη δημιουργία ενός είδους «Ερυθρού Σταυρού», που θα λειτουργούσε σε μόνιμη βάση.

Παράλληλα, θεμελιώνεται η έννοια για τη Παγκόσμια Κληρονομιά: ιδέα αμερικανικής έμπνευσης, που παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στο πλαίσιο Διάσκεψης για τη Διεθνή Συνεργασία που διοργανώθηκε στο Λευκό Οίκο²⁵, και αποσκοπούσε στη δημιουργία ενός συστήματος υπό τον τίτλο World Heritage Trust. Στόχος ήταν η ενίσχυση των διεθνών προσπάθειών συνεργασίας για τον προσδιορισμό, τη δημιουργία, ανάπτυξη και διαχείριση εξαισίων φυσικών, γραφικών περιοχών, και ιστορικών τοποθεσιών, προς όφελος των σημερινών και αυριανών πολιτών του κόσμου²⁶. Η ιδέα αυτή εν συνεχεία προωθήθηκε από τη Διεθνή Ένωση Προστασίας της Φύσης (IUCN), η οποία επεξεργάστηκε ένα *σχέδιο Σύμβασης για την προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς*.

Η διοργάνωση της πρώτης Διάσκεψης των ΗΕ για το Ανθρώπινο Περιβάλλον (1972) είχε ως αποτέλεσμα την υποβολή των δύο σχεδίων Συμβάσεων, της UNESCO και της IUCN, στην Προπαρασκευαστική Επιτροπή της. Ο ειδικός χαρακτήρας της σύμβασης για την πολιτιστική προστασία απέτρεψε, ωστόσο, την καταρχήν συμπερίληψή στην agenda της Επιτροπής, καθώς θεωρήθηκε «ζήτημα εσωτερικής διαδικασίας» της UNESCO²⁷, με αποτέλεσμα την τροποποίησή της κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της Διάσκεψης²⁸.

Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά αποτελεί τη συνάρθρωση των δύο αυτών ξεχωριστών διαδικασιών, ή κατά τη γλαφυρή περιγραφή του Batisse²⁹ – εμπνευστή και θεμελιωτή της Σύμβασης– *το γάμο δύο Συμβάσεων*³⁰. Περιβάλλον και πολιτισμός, τίθενται υπό τη κοινή σκέπη ενός διεθνούς κειμένου, θυμίζοντας τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν με τη φύση και την θεμελιώδη ανάγκη να διατηρηθεί η ισορροπία μεταξύ των δύο³¹. Μία προσδοκία που, ωστόσο, δεν επετεύχθη στην πράξη, καθώς η Σύμβαση αποτέλεσε το βασικό πλαίσιο προστασίας των

²⁵ Βλέπε P. H. Stott, 'The World Heritage Convention and the National Park Service, 1962–1972', (2011) 28 The George Wright Forum, 3

²⁶ Ibid, σ. 283

²⁷ International instruments for the protection of monuments, groups of buildings and sites, 30 June 1971, SHC/MD/17, σ. 22

²⁸ "...the draft convention to be discussed should be the outcome of a harmonization of the principles contained in IUCN's first draft and those set forth in Unesco's preliminary draft convention concerning the protection of monuments, groups of buildings and sites of universal value, which could be effected at the meeting of government experts convened for this purpose by Unesco." Note by the General Secretariat of the UN Conference on the Human Environment, 1972, SHC/72-CONF.37/3

²⁹ Χωρίς το νεωτερικτικό για την εποχή όραμά του για τον αδιαίρετο χαρακτήρα πολιτισμού και φυσικού περιβάλλοντος, η Σύμβαση δεν θα είχε το περιεχόμενο αυτό. Σχετικά με τον Batisse, περιβαλλοντολόγο, ο Françoise Rivière, Αναπληρωτής Γενικός Διευθυντής της UNESCO, αναφέρει ότι ήταν «un des premiers à avoir réfléchi sur une vision intégrée de la gestion de l'environnement et surtout l'un des fondateurs du concept de développement durable. Il a su ainsi, avec une grande prescience, comprendre les liens entre science et environnement, développement et patrimoine, nature et culture». 'Hommage M. Batiste', in Centre du patrimoine mondial de l'UNESCO (ed.), (2004) 46 La Lettre, σ.3

³⁰ Αναλυτικά βλέπε M. Bâtisse, 'Nature et Culture: Souvenirs d'un mariage...de convention(s)', in N. Chiappano, L. Schaudinn (cord.), *L'invention du patrimoine mondial, Les Cahiers du Club Histoire*, AAFU 2003, σ. 12- 41. Ομοίως, G.Bolla, 'Péripéties d' une gestation laborieuse', idem σ. 71-99.

³¹ <http://whc.unesco.org/en/convention/>

πολιτιστικών αγαθών, δεδομένου ότι σε σύνολο 962 καταχωρήσεων στον Κατάλογο, έχουν εγγραφεί μόλις 188 φυσικές τοποθεσίες (ποσοστό μικρότερο του 20%).

1.1.2. Τα προστατευόμενα υλικά πολιτιστικά στοιχεία της Σύμβασης

Η Σύμβαση αποτελεί τη πρώτη συγκροτημένη προσπάθεια εννοιολογικής οριοθέτησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Συγκεκριμένα ως ‘πολιτιστική κληρονομιά’ νοούνται για τους σκοπούς της Σύμβασης (αρ. 1) α. μνημεία: αρχιτεκτονικά έργα, σημαντικά έργα γλυπτικής και ζωγραφικής, στοιχεία ή κατασκευές αρχαιολογικού χαρακτήρα, επιγραφές, σπήλαια και σύνολα έργων, που είναι *εξαιρετικής οικουμενικής*³² αξίας από την άποψη της ιστορίας, τέχνης ή επιστήμης, β. σύνολα οικοδομημάτων: ομάδες κτιρίων μεμονωμένων ή ενοτήτων τα οποία λόγω της αρχιτεκτονικής, της ομοιογένειας ή της θέσης τους στο τοπίο, είναι *εξαιρετικής οικουμενικής* αξίας από την άποψη της ιστορίας, της τέχνης και της επιστήμης, γ. τοποθεσίες: έργα του ανθρώπου ή συνδυασμός έργων του ανθρώπου και της φύσης, και περιοχές συμπεριλαμβανομένων αρχαιολογικών χώρων, τα οποία είναι *εξαιρετικής οικουμενικής* αξίας από ιστορικής, αισθητικής, εθνολογικής ή ανθρωπολογικής άποψης³³. Οι τρεις αυτές κατηγορίες καταγράφονται ταυτόχρονα ως *ορισμοί και ως συστατικά στοιχεία*³⁴ της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Παρά την απουσία ρητής αναφοράς, η προστασία επεκτείνεται και σε στοιχεία της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς³⁵. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εγγραφή στον Κατάλογο της τοποθεσίας πυρηνικών δοκιμών Bikini Atoll, στα Νησιά Μάρσαλ, ως στοιχείο πολιτιστικής κληρονομιάς, η νομική προστασία της οποίας αλλά και το Σχέδιο Διαχείρισης επεκτείνονται ρητά και στο υποβρύχιο τμήμα της. Ομοίως, στην περίπτωση της Μοζαμβίκης, η ζώνη προστασίας επεκτάθηκε το 2000 για την προστασία της υποβρύχιας κληρονομιάς³⁶. Επιπλέον, η Τζαμάικα το 2009 συμπεριέλαβε στον Ενδεικτικό Κατάλογό της (Tentative List), την πόλη του Port Royal (2009 τοποθεσία, επιβεβαιώνοντας στην πράξη τη δυνατότητα υπαγωγής ενάλιων αγαθών στο νομικό πλαίσιο της Σύμβασης.

Ο νομικός προσδιορισμός της πολιτιστικής κληρονομιάς στο πλαίσιο της Σύμβασης υπήρξε το αποτέλεσμα μίας επιταχυμένης διαπραγματευτικής διαδικασίας – καθώς κύριος στόχος υπήρξε η υιοθέτηση της Σύμβασης κατά τη διάρκεια της

³² Για το κριτήριο της σπουδαιότητας βλέπε παρακάτω ενότητα (2) (α)

³³ Η έμφαση είναι της γράφουσας. Το αυθεντικό κείμενο ορίζει τα αγαθά ως monuments ... , groups of buildings..., sites..., which are of outstanding universal value ... Η επίσημη ελληνική μετάφραση της Σύμβασης στο Ν. 1126/1981 (ΦΕΚ 32/Α/10-02-1981), δεν αποδίδει το ίδιο ακριβώς νόημα, καθώς κάνει λόγο για «Μνημεία... σύνολα οικοδομημάτων..., τοπία... παγκοσμίου αξίας από της απόψεως της ιστορίας, της τέχνης, ή της επιστήμης» χωρίς να περιλαμβάνει το ποιοτικό κριτήριο της εξαιρετικής αξίας που πρέπει να έχουν για την οικουμένη.

³⁴ A. Yusuf, “Article 1: Definition of Cultural Heritage”, in F. Francioni and F. Lenzerini, ‘The 1972 World Heritage Convention: A Commentary’, OUP, 2008, σ. 29

³⁵ SCH/MD/18 Add.1-4. Ζητήματα γεννήθηκαν σχετικά με την αποζημίωση ή μη του ευρετή, με αποτέλεσμα να θεωρηθούν εκτός του πεδίου εφαρμογής της Σύμβασης και να απαλειφτεί η σχετική αναφορά σε υποβρύχιες τοποθεσίες. Αναλυτικά E.Roucounas, ‘Aspects juridiques de la protection du «Patrimoine Mondial, culturel et Naturel»’, RHDJ, 1977 σ. 53

³⁶ Periodic Reporting 2001, <http://whc.unesco.org/archive/periodicreporting/AFR/cycle01/section2/599.pdf>

Στοκχόλμης –, χωρίς ουσιαστική επεξεργασία³⁷. Το ζήτημα συμπερίληψης κινητών και ακίνητων αγαθών ανέκυψε πολλές φορές κατά το προπαρασκευαστικό στάδιο³⁸. Παρά ταύτα, η συμπερίληψη κινητών πολιτιστικών αγαθών στην πολιτιστική κληρονομιά, ιδίως σημαντικών έργων γλυπτικής και ζωγραφικής³⁹ παρέμεινε μετέωρη. Υπολείπεται έτσι σημαντικών στοιχείων, καθώς αντανakλά τις κυρίαρχες αντιλήψεις της συγκεκριμένης εποχής:

*in 1972 the idea of cultural heritage had been to a very large extent embodied in and confined to architectural monuments. Since that time, however, the history of art and architecture, archaeology, anthropology, and ethnology no longer concentrated on single monuments in isolation but rather on considering cultural groupings that were complex and multidimensional, which demonstrated in spatial terms the social structures, ways of life, beliefs, systems of knowledge, and representations of different past and present cultures in the entire world. Each individual piece of evidence should therefore be considered not in isolation but within its whole context and with an understanding of the multiple reciprocal relationships that it had with its physical and non-physical environment*⁴⁰.

Η αναντιστοιχία των προστατευόμενων στοιχείων με το διαρκώς μεταβαλλόμενο περιεχόμενο της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι έκδηλη μέσα από την εφαρμογή της. Μέχρι το 1994, η Σύμβαση και ο Κατάλογος αντανakλούσαν μία μνημειακή αντίληψη της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, περιλαμβάνοντας κυρίως στοιχεία ελιτίστικής αρχιτεκτονικής, ιστορικές τοποθεσίες, θρησκευτικά οικοδομήματα κυρίως χριστιανικά, και όχι παραδοσιακούς πολιτισμούς, στοιχεία πολιτιστικής έκφρασης ανθρώπινων κοινοτήτων⁴¹. Αναδύθηκε, έτσι, το αίτημα για μία Παγκόσμια Στρατηγική που θα διασφαλίζει έναν αντιπροσωπευτικό, ισορροπημένο και αξιόπιστο Κατάλογο⁴². Μία εν

³⁷ Για το πρώτο σχέδιο σύμβασης βλέπε SHC/MD/17, Annex II. Η ειδική επιτροπή κυβερνητικών εμπειρογνομόνων για την προετοιμασία του σχεδίου σύμβασης σχετικά με την προστασία των μνημείων, των συνόλων οικοδομημάτων και των τοποθεσιών, συστήνει τον Απρίλιο του 1972 τον ίδιο ορισμό συντεταγμένο για τον προσδιορισμό της πολιτιστικής κληρονομιάς SCH.72/CONF.37/Recommendation 1, 18 Απριλίου 1972

³⁸ Οι αρχικοί ορισμοί του Σχεδίου αφορούν τα ακίνητα αγαθά, υιοθετήθηκαν κατά τη διάρκεια δύο συναντήσεων εμπειρογνομόνων το 1968 και 1969, και επηρεάστηκαν από την προστασία ακίνητων αγαθών στον ευρωπαϊκό χώρο την ίδια περίοδο. SCH/MD/17 σ. 10.

Ωστόσο, τα κράτη διαφοροποιήθηκαν κατά την υποβολή σχολίων πάνω στο Σχέδιο Σύμβασης και το Σχέδιο Σύστασης που υποβλήθηκε παράλληλα για την προστασία σε εθνικό επίπεδο- υιοθετήθηκε ως Σύσταση για την Προστασία σε εθνικό επίπεδο της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς 1972. Ενδεικτικά, η Αυστρία υπογράμμισε την ανάγκη ομοιογένειας του κειμένου καθώς υπήρχαν αναφορές σε κινητά και ακίνητα αγαθά σε διαφορετικά σημεία, SHC/MD/18 Annex 1 σ.3, η Πολωνία τάχθηκε υπέρ της διεύρυνσης του πεδίου εφαρμογής της Σύμβασης σε πολιτιστικά αγαθά, σ. 5, η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση της Γερμανίας έθεσε το ερώτημα τελικής συμπερίληψης κινητών αγαθών ή όχι. SHC/MD/18 Add.2, σ. 2, το Λουξεμβούργο πρότεινε διορθώσεις για το ρητό περιορισμό της προστασίας σε ακίνητα αγαθά σ. 5.

³⁹ SHC/MD/18 Add.1, 1972

⁴⁰ Report of the Expert Meeting on the "Global Strategy" and thematic studies for a representative World Heritage List, UNESCO, 1994, WHC-94/CONF.003/INF.6

⁴¹ Expert Meeting on the "Global Strategy" and thematic studies for a representative World Heritage List, WHC-94/CONF.003/INF.6, 1994

⁴² Βλέπε S. Labadi, A review of the Global Strategy for a balanced, representative and credible World Heritage List 1994–2004, Conservation and Management of Archaeological Sites, Number 2, 2005, σ. 89-102, A. van der Bart, Preserving the heritage of humanity? : obtaining world heritage status and the impacts of listing, University Library Groningen, 2005, 208 σ., Anglin, Raechel, World Heritage List: Bridging the Cultural Property Nationalism-Internationalism Divide,(2008) 20 Yale J.L. & Human. 241

εξελιξεί διαδικασία⁴³, που ενισχύεται περαιτέρω με την περιοδική αναθεώρηση των κριτηρίων⁴⁴ για την αξιολόγηση και εγγραφή των αγαθών εξαιρετικής οικουμενικής σημασίας στον Κατάλογο⁴⁵, από την Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς⁴⁶.

1.1.3. Η δυναμική ερμηνεία της Σύμβασης

Βασική αρμοδιότητα της Επιτροπής αποτελεί ο προσδιορισμός των κριτηρίων για την αξιολόγηση και εγγραφή των υποψηφιοτήτων στον Κατάλογο (αρ.11 παρ.5). Την περίοδο 1977 - 2002, τα κριτήρια ομαδοποιούνται σε πολιτιστικά και φυσικά, ανάλογα με το είδος του αγαθού που εγγράφεται⁴⁷.

Οι Κατευθυντήριες Οδηγίες του 2005⁴⁸ ενοποιούν τα κριτήρια φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς⁴⁹. Σύμφωνα με αυτά⁵⁰, στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης εμπίπτουν πολιτιστικά στοιχεία που αντιπροσωπεύουν ένα αριστούργημα της ανθρώπινης δημιουργικής ιδιοφυΐας, ή παρουσιάζουν σημαντική ανταλλαγή των ανθρώπινων αξιών, σε συγκεκριμένη περίοδο ή σε μία πολιτισμική περιοχή του κόσμου και συνδέονται με

⁴³ Οι στρατηγικοί στόχοι αναθεωρήθηκαν με την α. “Απόφαση Cairns”, οποία η περιορίζει τον αριθμό των νέων υποψηφιοτήτων που εξετάζονται κάθε χρόνο από την Επιτροπή σε μία για κράτη που έχουν ήδη εγγεγραμμένα μνημεία και τρεις για τα υπόλοιπα (WHC-2000/CONF.204/21), β. τη Διακήρυξη της Βουδαπέστης (2002), οι οποία θέτει τους ισχύοντες στόχους της Σύμβασης δηλαδή, αξιόπιστο κατάλογο (*credibility*), αποτελεσματική διαφύλαξη των αγαθών (*conservation*), ενίσχυση των ικανοτήτων στα κράτη μέλη (*capacity building*), ενίσχυση της ευαισθητοποίησης, συμμετοχής, και βοήθειας από τους πολίτες/κατοίκους (*communication*), (WHC-02/CONF.202/5) και γ. την Απόφαση 31 COM 13B για την ενίσχυση του ρόλου των κοινοτήτων (*communities*) στην εφαρμογή της Σύμβασης, διαμορφώνοντας τα “5 Cs”. Αναλυτικά βλέπε τις Εκθέσεις Προόδου WHC-94/CONF.003/15, WHC-96/CONF.201/INF.8, WHC-96/CONF.202/INF.9, WHC-98/CONF.203/12, WHC-99/CONF.209/8, WHC-99/CONF.209/8.add, WHC-00/CONF.204/INF.7, WHC-03/14.GA, WHC-03/14.GA/INF.8, WHC-04/28.COM/13, WHC-04/28.COM/INF.13BA, HC-04/28.COM/INF.

13B, WHC-04/28.COM/INF.13C, WHC-06/30.COM/9, WHC-07/16.GA/9, WHC-09/17.GA/9

⁴⁴ Σχετικά με την αναθεώρηση των κριτηρίων αναφέρεται ότι “*The ability to amend the Guidelines in this way illustrates the efficacy of the model of a ‘skeleton’ Convention that can evolve to meet new challenges by the amendment of detailed guidelines for its implementation*”, J. Blake, ‘Developing a New Standard-setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage Elements for consideration, UNESCO, 2002, σ.73 [CLT-2001/WS/8 Rev]

⁴⁵ Άρθρο 11 παρ. 5

⁴⁶ Για το θεσμικό πλαίσιο της Σύμβασης βλέπε Κεφάλαιο Β’

⁴⁷ Για την εξέλιξη των κριτηρίων Α. Ζερβάκη, Η έννοια της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας: Η συμβολή της UNESCO, Δημοσιεύματα Έδρας UNESCO Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2010, σ. 225- 233

⁴⁸ Decision 6 EXT.COM 5.1. Βλέπε και Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, WHC. 11/01, 2011, παρ. 77-78

⁴⁹ Η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων υπογράμμισε την ανάγκη ενοποίησης των κριτηρίων λόγω της άρρηκτης σύνδεσης πολιτιστικών τοποθεσιών και περιβάλλοντος χώρου. Σχετικά αναφέρει: *This impoverishment of the cultural expression of human societies was also due to an over-simplified division between cultural and natural properties which took no account of the fact that in most human societies the landscape, which was created or at all events inhabited by human beings, was representative and an expression of the lives of the people who live in it and so was in this sense equally culturally meaningful.* WHC-94/CONF.003/INF.6

⁵⁰ Παρά την ενοποίηση των κριτηρίων, ωστόσο, η διάκριση ανθρωπογενών πολιτιστικών και φυσικών τοπίων είναι αναπόφευκτη στην πράξη κατά την εγγραφή των προστατευόμενων αγαθών στον Κατάλογο. Αντίθετα, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου χαρακτηρίζεται ως ‘επαναστατική’ καθώς δεν διακρίνει μεταξύ πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, δεδομένου του δυισμού των προστατευμένων τοπίων. Κ. Last, ‘Heritage and Identity: the Challenge of Landscapes to the Nature/Culture Dichotomy’ in M. Sassatelli (ed.), 2006, σ. 9-17. Στο ίδιο πλαίσιο ο Clark υποστηρίζει ότι το περιβάλλον έχει μία πολιτιστική διάσταση που δεν μπορεί να διακρίνεται από τη φύση. Κ. Clark, ‘From Regulation to Participation: Cultural Heritage, Sustainable Development and Citizenship’ in Forward Planning: the Function of Cultural Heritage in a Changing Europe, Council of Europe, 2001 σ. 106

εξελίξεις στην αρχιτεκτονική ή την τεχνολογία, τις μνημειακές τέχνες, την πολεοδομία ή τον σχεδιασμό τοπίου, φέρουν μια μοναδική ή τουλάχιστον εξαιρετική μαρτυρία για την πολιτιστική παράδοση ή σε έναν πολιτισμό που ζει ή που έχει εξαφανιστεί, είναι ένα εξαιρετικό παράδειγμα του τύπου κτηρίου, αρχιτεκτονικού ή τεχνολογικού συνόλου ή τοπίου που απεικονίζει σημαντικό(α) στάδιο(α) στην ιστορία της ανθρωπότητας, είναι ένα εξαιρετικό παράδειγμα της παραδοσιακής ανθρώπινης εγκατάστασης, χρήσης της γης, ή της θάλασσας αντιπροσωπευτικά ενός πολιτισμού, ή της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον, ιδιαίτερα όταν το τελευταίο καθίσταται ευάλωτο υπό την επίδραση μη αναστρέψιμης αλλαγής, και είναι άμεσα ή απτά συνδεδεμένες με γεγονότα ή ζωντανές παραδόσεις, με ιδέες ή πίστεις, με καλλιτεχνικά ή λογοτεχνικά έργα εξέχουσας παγκόσμιας σημασίας. Τελευταία, σε αυτά προστέθηκαν ως νέες κατηγορίες πολιτιστικά τοπία⁵¹⁵² και πολιτιστικές διαδρομές. Πρόκειται δηλαδή, για μία ιδιαίτερα ευρεία κατηγορία πολιτιστικών στοιχείων με κύριο χαρακτηριστικό την σύνδεσή τους με τον άνθρωπο.

Προκύπτει, λοιπόν, η ενίσχυση της ανθρωποκεντρικής διάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Καλλιεργείται μία νέα, ολοκληρωμένη πολιτιστική αντίληψη που αντανακλά τον πλούτο των ανθρώπινων πολιτισμών, μέσα από νέες θεματικές προσεγγίσεις, όπως τον τρόπο κατοχής της γη, το νομαδισμό, τη μετανάστευση, τη βιομηχανική τεχνολογία, τη διαχείριση των υδάτων, διαδρομές ανθρώπων και αγαθών στο χώρο και στο χρόνο, παραδοσιακούς οικισμούς και το περιβάλλον τους, κλπ⁵³. Η

⁵¹ Α. Ζερβάκη, Η έννοια της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας. Η συμβολή της UNESCO, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Σάκκουλας, 2010, σ. 145-171. Για τα «πολιτιστικά τοπία» ως ειδικό αντικείμενο προστασίας ενδεικτικά βλ., E.Dousis, A.Zervaki, "Cultural landscapes: a model for integrated management" στο Deffner A., Konstantakopoulos D., Psycharis Y. (eds.), Culture and Regional Development in Europe: Cultural, Political and Social Perspectives, University of Thessaly Press, Volos, 2003, σελ. 459, E.Dousis, A.Zervaki, "Islands as Cultural Landscapes: the case of Patmos", International Journal of Island Affairs, no 1, 1999, σελ. 58., . Whitby-Last K., 'Cultural Landscapes', στο Francioni (επιμ.), The 1972 World Heritage Convention: A Commentary, OUP, 2008, σ.51-62, P.J.Fowler, World Heritage Cultural Landscapes 1992-2002, UNESCO World Heritage Centre, J. Rönneper, 'Bridges over Troubled Water : on the Evaluation of Values by the Unesco Convention, notably in Relation to the New Category of Cultural Landscapes : the Cases of the Dresden Elbe Valley and the Middle Rhine Valley', στο Anas Alami-Hamedane (επιμ.), International protection of cultural property and national legal systems, Aracne, 2007, σ. 141-149, Rössler, M., 'World Heritage Cultural Landscapes: A UNESCO Flagship Programme 1992-2006', Landscape Research, Vol. 31, No. 4, October 2006, 333-353, Rössler, M., Saouma-Forero, G. (eds.), The World Heritage Convention and Cultural Landscapes in Africa Expert Meeting (Tiwi, Kenya 9-14 March 1999), Paris, UNESCO, World Heritage Centre, 2000, Rössler, Mechtild, Neue Perspektiven für den Schutz von Kulturlandschaften: Natur und Kultur im Rahmen der Welterbekonvention. Geographische Rundschau, 47 1995, 6 (June), 343-347, Mechtild Rössler, World Heritage cultural landscapes: A UNESCO flagship programme 1992 – 2006, Landscape Research, Vol. 31, Iss. 4, 2006, Von Droste, B., Plachter, H., Rössler, M. (eds.): Cultural Landscapes of Universal Value. Components of a Global Strategy. Jena: Fischer Verlag 1995.

⁵² Η διεύρυνση αυτή της έννοιας της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν είναι άνευ συνεπειών. Σύμφωνα με την Sassatelli: 'We should not forget that to enlarge the traditional notion of cultural heritage in order to encompass that of landscape implies a reformulation in terms of the latter, landscape, of the connection of heritage to a group's or community's identity. Every new extension of a policy's scope implies not only a quantitative increase, but a general reformulation of what was part of the policy before, that is a rethinking of the policy's legitimization, objectives and means. [...] One could say that landscape had been so far integrated in policies as (a peculiar) heritage, and that now, thanks to the centrality given to it, the possibility of the reverse appears: **it is heritage that becomes reformulated in terms of landscape – from landscape as heritage, to heritage as landscape, so to speak**'. (έμφαση της γράφουσας). M.Sassatelli, 'Landscapes of Identity: The European Landscape Convention in the Construction of a European Identity' in M. Sassatelli (ed.), 2006, σ.24

⁵³ WHC-94/CONF.003/INF.6

εγγραφή, για παράδειγμα, του Richterveld (Νότιος Αφρική) στον Κατάλογο ως ένα εξαιρετικό παράδειγμα τοπίου με ιδιαίτερη σημασία για την ανθρώπινη ιστορία και παραδοσιακής εγκατάστασης αυτοχθόνων (Bantu, Damara, Nama) αντανακλά την ανθρώπινη επίδραση στο φυσικό περιβάλλον, ενώ αποτέλεσε αφορμή για τη νομική προστασία τοπίου και κοινοτήτων εντός του κράτους⁵⁴.

Η διασύνδεση ενός αγαθού με το πλαίσιο αναφοράς αποτυπώνεται περαιτέρω στην επέκταση της προστασίας στον περιβάλλοντα χώρο⁵⁵. Η οριοθέτηση της ουδέτερης αυτής ζώνης (buffer zones), αποτέλεσε προϋπόθεση για την εγγραφή αγαθών στον Κατάλογο. Η περίπτωση των 'Βούδα του Μπαμιγιάν' αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα, καθώς η εγγραφή τους στον Κατάλογο αναβλήθηκε μέχρι την επέκταση και προσδιορισμό της ζώνης προστασίας⁵⁶ - διαδικασία που ολοκληρώθηκε μετά την καταστροφή τους. Η αποτυχία αυτή του συστήματος προστασίας οδήγησε σε μία ηπιότερη αντίληψη για την οριοθέτηση των προστατευόμενων πολιτιστικών τοποθεσιών. Έτσι, η εγγραφή του Preah Vihear στον Κατάλογο (2008) πραγματοποιήθηκε υπό τον όρο της μεταγενέστερης υποβολής των ακριβών ορίων και του ρυθμιστικού σχεδίου για τη διαχείριση της ζώνης προστασίας.

Συνεπώς, η Σύμβαση 1972 προσαρμόζεται διαρκώς⁵⁷ στις αναδυόμενες κοινωνικές αναγκαιότητες. Η *εξελικτική* αυτή *ερμηνεία*⁵⁸ κατά τον Francioni⁵⁹ αποτελεί

⁵⁴ O.Ntsoane, 'Richtersverld Cultural and Botanical Landscape', (2012) 62 World Heritage σ.39

⁵⁵ Για το λόγο αυτό, ρητά εξαιρέθηκαν από τον Κατάλογο υποψηφιότητες στοιχείων ακίνητης πολιτιστικής κληρονομιάς που έχουν μετατραπεί σε κινητά αγαθά Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, WHC. 11/01, 2011, παρ. 47.

⁵⁶ SC-83/CONF.009/02

⁵⁷ Η μη στατικότητα μιας συνθήκης και η ανάγκη προσαρμογής της στους αναδυόμενους κανόνες του διεθνούς δικαίου σημειώνεται και από το Διεθνές Δικαστήριο σε σειρά αποφάσεων αναφορικά με την ερμηνεία συγκεκριμένων κανόνων ή ορισμών. Βλέπε Υπόθεση Gabcikovo-Nagymaros Project (Ουγγαρία/Σλοβακία), Judgment, ICJ Reports 1997 παρ. 112., Επίσης και Υπόθεση για την υφαλοκρηπίδα στο Αιγαίο, παρ. 77, Υπόθεση για τις έννομες συνέπειες των κρατών από την συνεχόμενη παρουσία της Νοτ.Αφρική στη Ναμίμπια, Γνωμοδότηση 1971, ICJ Rep.1971, 16, παρ. 53, Υπόθεση για την οριοθέτηση του θαλάσσιου συνόρου μεταξύ Γουινέας Μπισάου και Σενεγάλης (Guinea Bissau v. Σενεγάλη). Μάλιστα, το Δικαστήριο στην πρόσφατη απόφαση *Κόστα Ρίκα κατά Νικαράγουα*, επισημαίνει την προσπάθεια ερμηνείας όρων ενός διεθνούς κειμένου που έχουν εξελιχθεί από την σύναψη του, και την καταρχήν τήρηση του αρχικού νοήματος, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι, όπου η έννοια ενός όρου δεν είναι πια η ίδια όπως του χρόνου σύναψής τους, δεν θα πρέπει ποτέ να ληφθεί υπόψη η έννοια αυτή κατά τον χρόνο που η συνθήκη ερμηνεύεται για τους σκοπούς της εφαρμογής της. Dispute regarding Navigational and Related Rights, (*Κόστα Ρίκα κατά Νικαράγουα*), Judgment, I.C.J. Reports 2009, παρ. 63- 64. Αντίθετα, ο Milanovic εξηγεί τη διαφοροποίηση των όρων όχι λόγω της εξελεγκτικής τους ερμηνείας, αλλά της υπαγωγής τους σε διαφοροποιημένες ή νέες καταστάσεις, τροποποιώντας όχι την έννοια αλλά το πλαίσιο αναφοράς. Βλ. και Μ.βλ. Marko Milanovic, The ICJ and Evolutionary Treaty Interpretation, <http://www.ejiltalk.org/the-icj-and-evolutionary-treaty-interpretation/>

⁵⁸ G.Georg Nolte, Rep. of the Int'l Law Comm'n, 60th Sess., U.N. Doc. A/63/10 (2008), Παράρτημα Α, παρ. 1. Η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου στο πλαίσιο της νέας μελέτης για τις «Συνθήκες μέσα από το Χρόνο» καταγράφει συνολικά τους τρόπους ερμηνείας μίας συνθήκης, προσδιορίζοντας την «*Evolutionary interpretation is a form of purpose-oriented interpretation. Evolutionary interpretation may be guided by subsequent practice in a narrow and in a broad sense*». International Law Commission, Report on the work of its sixty-third session (26 April to 3 June and 4 July to 12 August 2011), General Assembly, Official Record, Sixty-sixth Session, Supplement No. 10 (A/66/10 and Add.1), σ. 281

Για την εξελεγκτική ερμηνεία του διεθνούς δικαίου βλ. J. Arato, Subsequent Practice and Evolutive Interpretation: Techniques of Treaty Interpretation over Time and their Diverse Consequences, (2010) 9 LAW & PRAC. INT'L CTS. & TRIBS., 443, 444–445, Fitzmaurice, M., 'Dynamic (Evolutive) Interpretation of Treaties: Part I', (2008): 21 Hague Yearbook of International Law 101, M. Fitzmaurice, O Elias, P. Merkouris. (eds.), Treaty interpretation and the Vienna Convention on the Law of Treaties : 30 years on, Martinus Nijhoff Publishers, 2010., P. Merkouris,

ένα νέο ερμηνευτικό κριτήριο που αντανακλά το δυναμικό χαρακτήρα του διεθνούς δικαίου στο πεδίο της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, κάμπτοντας την αυστηρή γραμματική ερμηνεία ή την ερμηνεία βάσει της πρόθεσης των μερών (υποκειμενική ή ιστορική μέθοδο)⁶⁰, λόγω της ανάγκης εναρμόνισης των συμβατικών δεσμεύσεων με τις νέες αναγκαιότητες και νόμιμους σκοπούς της διεθνούς κοινότητας.

1.2. Το διαρκώς διευρυνόμενο περιεχόμενο της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η Σύμβαση για την υποβρύχια ή ενάλια πολιτιστική κληρονομιά (2001) συμπληρώνει την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ως στοιχεία της ενάλιας κληρονομιάς προσδιορίζονται όλα τα ίχνη της ανθρώπινης ύπαρξης με πολιτιστικό, ιστορικό ή αρχαιολογικό χαρακτήρα που βρίσκονται μερικώς ή ολικώς κάτω από το νερό, περιοδικά ή συνεχώς, για τουλάχιστον 100 χρόνια, όπως α. τόποι, κατασκευές, κτίρια, έργα τέχνης και τα ανθρώπινα λείψανα, μαζί με το με αρχαιολογικό και φυσικό περιβάλλον τους, β. πλοία, αεροσκάφη, και άλλα οχήματα ή οποιοδήποτε μέρος αυτών, το φορτίο ή το περιεχόμενό τους μαζί με το αρχαιολογικό και φυσικό περιβάλλον, και γ. αντικείμενα προϊστορικού χαρακτήρα⁶¹.

Βασική διαφορά με τα υπόλοιπα κείμενα για το χαρακτηρισμό ενός αγαθού ως πολιτιστικού αποτελεί το χρονικό κριτήριο της εκατονταετίας⁶². Ο όρος αυτός δικαιολογείται από την ιδιαίτερη φύση και θέση των αγαθών. Αποτελεί έτσι, το μόνο κείμενο που θέτει ένα αντικειμενικό κριτήριο για τον προσδιορισμό των στοιχείων της ενάλιας κληρονομιάς. Ως εκ τούτου, φορέας κανονιστικής εξουσίας παύει να είναι το κράτος, δεδομένου ότι ο συμβατικός ορισμός δεσμεύει *inter partes* ως προς τα προστατευόμενα αγαθά.

Η έννοια της 'πολιτιστικής κληρονομιάς' διευρύνεται περαιτέρω με τη Σύμβαση για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά (UNESCO 2003), η οποία πλαισιώνει έννοιες όπως 'προφορική παράδοση', 'παραδοσιακός /λαϊκός πολιτισμός'. Ανοίγεται έτσι ο δρόμος για μια πιο ισορροπημένη εικόνα της κληρονομιάς της ανθρωπότητας⁶³. Η άυλη κληρονομιά

Article 31(3)(c) of the VCLT and the Principle of Systemic Integration, PHD Thesis, Queen Mary, University of London, School of Law, 2010

⁵⁹ F. Francioni, 'Introduction', 2008 σ.6

⁶⁰ Η γραμματική, ιστορική και τεολογική ερμηνεία, όχι μόνο αποτελούν τις κλασσικές μεθόδους ερμηνείας των διεθνών συμβάσεων, καθώς προβλέπονται στη Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών (αρ.31), αλλά αποκρυσταλλώνουν κανόνα εθμικού διεθνούς δικαίου. Υπόθεση Kasikili/Sedudu Island (Μποτσουάνα κατά Ναμίμπια.), Judgment, I. C. J. Report., 1999, παρ. 18.

⁶¹ Άρθρο 1.παρ. 1

⁶² Η χρονική αυτή προϋπόθεση διαφέρει από την αντίστοιχη αναφορά της Σύμβασης 1970, όπου στο άρθρο 1 προβλέπεται: *For the purposes of this Convention, the term 'cultural property' means property which, on religious or secular grounds, is specifically designated by each State as being of importance for archaeology, prehistory, history, literature, art or science and which belongs to the following categories: .. (e) antiquities more than one hundred years old, such as inscriptions, coins and engraved seals.* Εδώ, η εκατονταετία αφορά τον χαρακτηρισμό ενός αγαθού ως 'αρχαιότητας' και ακολούθως τη τοποθέτησή του σε μία χρονική υποκατηγορία, και όχι την γενική υπαγωγή του στα πολιτιστικά αγαθά.

⁶³ L.Pressouyre, 'The Past is not just made of stone', (2000) *UNESCO Courier*, σ.19

σηματοδοτεί την επέκταση της προστασίας σε μη υλικές εκφράσεις του πολιτισμού⁶⁴ όπως πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις, δεξιότητες - καθώς και εργαλεία, αντικείμενα, χειροτεχνήματα και τους πολιτιστικούς χώρους που συνδέονται με αυτά –τα οποία οι κοινότητες, ομάδες και, σε ορισμένες περιπτώσεις, τα άτομα αναγνωρίζουν ως μέρος της πολιτιστικής τους κληρονομιάς (άρ. 2). Μάλιστα, τίθεται ως πρόσθετη προϋπόθεση η συμβατότητα των πρακτικών αυτών με τα δικαιώματα του ανθρώπου⁶⁵. Οι πολιτιστικοί αυτοί τρόποι έκφρασης αποτελούν συστατικό στοιχείο της πολιτιστικής ποικιλομορφίας, την οποία και καλούνται τα κράτη να προστατέψουν και να προάγουν⁶⁶.

Σε περιφερειακό επίπεδο, η Σύμβαση Πλαίσιο για την Αξία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην Κοινωνία, του Συμβουλίου της Ευρώπης ⁶⁷ συνδέει τα στοιχεία που κληρονομούνται από το παρελθόν, και τα οποία οι άνθρωποι προσδιορίζουν, ανεξάρτητα από ιδιοκτησιακό τους καθεστώς, ως έκφραση των αξιών, πεποιθήσεων, γνώσεων και παραδόσεων του ανθρώπου, περιλαμβάνοντας ακόμη και στοιχεία του περιβάλλοντος – αποτέλεσμα της διάδρασης ανθρώπου και τόπου μέσα στο χρόνο (αρ.2). Σύμφωνα με την Επεξηγηματική Έκθεση⁶⁸, ο ορισμός αυτός είναι ευρύτερος και εντάσσει τις μέχρι τώρα προσπάθειες εννοιολογικού προσδιορισμού της κληρονομιάς σε ένα γενικότερο πολιτικό και δημοκρατικό πλαίσιο⁶⁹. Επιβεβαιώνεται έτσι το διαρκώς εξελισσόμενο περιεχόμενο της πολιτιστικής κληρονομιάς, αφού

heritage is object and action, product and process. It means not only the things ("goods", properties, immobilier – "stuff" (and the perceptions or ideas)) that we inherit, irrespective of whether we want to keep them; it can also be taken to mean the processes by which we understand, contextualize (physically and intellectually), perceive, manage, modify, destroy and transform the inherited world⁷⁰...

Heritage can begin as recently as yesterday and there is even an emerging concept of future heritage, partly as a way to inject quality and historic durability and legibility into new developments whether they stand next to old or on "new" sites⁷¹.

Η Έρρικα Νταή⁷², στην κλασσική, πλέον, Έκθεσή της για τους αυτόχθονες εξειδικεύει την πολιτιστική κληρονομιά ως

⁶⁴ «*heritage that is embodied in people rather than in inanimate objects*», W.Logan, Closing Pandora's Box: Human Rights Conundrums in Cultural Heritage Protection', in D. F.Ruggles, H.Silverman (eds), *Intangible Heritage Embodied*, Springer, 2009, σ.33

⁶⁵ Αναλυτικά βλέπε D. F.Ruggles, H.Silverman, 'From Tangible to Intangible Heritage', in D. F.Ruggles, H.Silverman (eds), 2009, σ.1-31, L.Smith, *Intangible heritage*, Routledge, 2009

⁶⁶ Βλ. και Σύμβαση UNESCO 2005

⁶⁷ CETS No.: 199, Υπεγράφη στις 27 Οκτωβρίου 2005 και τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιουνίου 2011. Η Ελλάδα δεν έχει επικυρώσει ή υπογράψει.

⁶⁸ <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/199.htm>

⁶⁹ Ο Fojut αναφέρει σχετικά με το περιεχόμενο της κληρονομιάς στο πλαίσιο της Σύμβασης ότι : «*(Heritage) was valued in two main senses: for its own sake, because of the merit which was thought to reside within monuments and, to a lesser extent, because of information about their own past which was embedded within them (what today we call "intrinsic value") and as a symbol of past (and implied present) achievement, usually presented at a national level*». N.Fojut, 'The philosophical, political and pragmatic roots of the convention', in *Heritage and beyond*, Council of Europe, 2008, σ.14

⁷⁰ Gr. Fairclough, 'New heritage frontiers', in *Heritage and Beyond*, Council of Europe, 2008, σ.29

⁷¹ Ibid, σ.39

⁷² E-I. Daes, *Protection of the Heritage of Indigenous People*, (UN New York & Geneva, 1997) παρ.24 - 25.

*everything that belongs to the distinct identity of a people and which is theirs to share, if they wish, with other peoples. It includes all of those things which international law regards as the creative production of human thought and craftsmanship, such as songs, stories, scientific knowledge and artworks. It also includes inheritances from the past and from nature, such as human remains, the natural features of the landscape, and naturally-occurring species of plants and animals with which a people has long been connected*⁷³.

Στο πλαίσιο αυτό, ο άνθρωπος συνδέεται άμεσα με τα πολιτιστικά στοιχεία, ως δημιουργός, αποδέκτης και κοινωνός. Στοιχεία που αποτελούν πηγή και έκφραση της συλλογικής μνήμης⁷⁴ και της ανθρώπινης εξέλιξης.

2. Η πολιτιστική κληρονομιά ως έννοια γένους στο διεθνές δίκαιο

Οι πρόσφατες Συμβάσεις της UNESCO αποτυπώνουν την ευρύτητα του περιεχομένου της, διαρκώς εξελισσόμενης, πολιτιστικής κληρονομιάς. Πρόκειται κατά την Bories για μία σύνθετη και ‘πληθυντικού αριθμού’ έννοια, που χαρακτηρίζεται από την ετερογένεια των συστατικών της στοιχείων και δεν μπορεί να προσδιοριστεί *a priori*⁷⁵. Δυσκολία που έγκειται στην ίδια την έννοια του πολιτισμού – *ο οποίος είναι απροσδιόριστος*⁷⁶.

Η προσπάθεια εννοιολογικής οριοθέτησης των σχετικών εννοιών αποκαλύπτει ότι η πολιτιστική κληρονομιά συνίσταται σε υλικά και άυλα στοιχεία του πολιτισμού⁷⁷. Έκφραση της πολιτιστικής δημιουργίας άμεσα συναρτημένη με τον άνθρωπο και την ομάδα⁷⁸. Στο πλαίσιο αυτό, τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν τα υλικά μέσα έκφρασης και εξωτερίκευσης⁷⁹.

Η Σύμβαση της Χάγης του 1954 αποτελεί το πρώτο κείμενο που χρησιμοποιεί τον όρο ‘πολιτιστικό αγαθό’, και μάλιστα ως μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η διάδραση των δύο εννοιών αποτυπώνεται ομοίως στη Σύμβαση UNESCO 1970, όπου αναγνωρίζεται ότι τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς (αρ. 4). Η ρητή αυτή αναφορά επιβεβαιώνει ότι ‘πολιτιστική κληρονομιά’ και ‘πολιτιστικά αγαθά’ είναι αλληλένδετες, αλλά όχι ταυτόσημες έννοιες. Τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν «νομική μεταγλώττιση» της υλικής ανθρώπινης δημιουργίας⁸⁰, ενώ στο σύνολό τους συγκροτούν την έννοια της κληρονομιάς.

⁷³ E/CN.4/Sub.2/1993/28

⁷⁴ Ibid

⁷⁵ C.Bories, *Le Patrimoine culturel en droit international. Les compétences des états a l'égard des éléments du patrimoine culturel*, Pedone, 2011, σ.35 επ.

⁷⁶ G.Carducci, 1997, σ. 14.

Αξίζει να αναφερθεί η προσπάθεια ορισμού που συναντάται στη Διακήρυξη του Μεξικού για τις Πολιτιστικές Πολιτικές 1982, όπου *the Conference agrees: that in its widest sense, culture may now be said to be the whole complex of distinctive spiritual, material, intellectual and emotional features that characterize a society or social group. It includes not only the arts and letters, but also modes of life, the fundamental rights of the human being, value systems, traditions and beliefs*. Η ίδια η διατύπωση αντανάκλα την επιφυλακτικότητα των κρατών να ορίσουν αμετάκλητα τον πολιτισμό.

⁷⁷ Η Fincham προσθέτει ότι πρόκειται για υλικά και άυλα στοιχεία που συνδέονται με μία ομάδα ατόμων από την οποία δημιουργούνται και περνούν από γενιά σε γενιά. D. Fincham, *The Distinctiveness of Property and Heritage*, (2011) 115 Penn State Law Review 3: 29

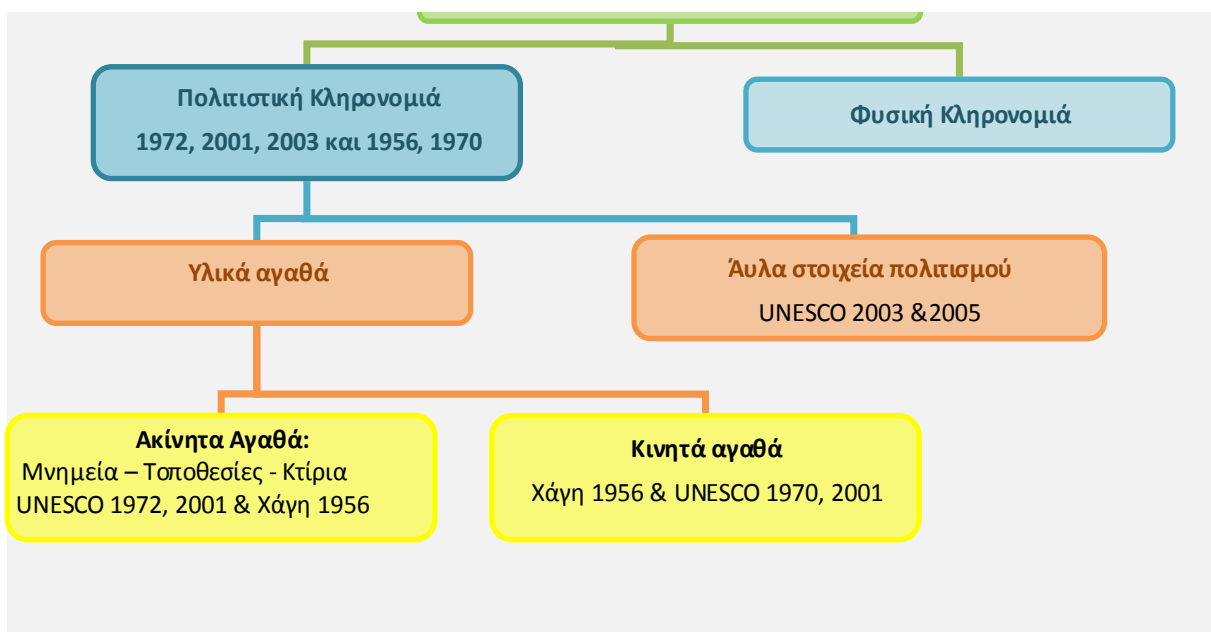
⁷⁸ J.Blake, 2000, σ. 84

⁷⁹ J. Salemon, *Dictionnaire de droit international public*, Bruylant/ AUF, 2001, σ. 126

⁸⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα ρητής τέτοιας αναφοράς αποτελεί η Σύσταση της UNESCO 1968, όπου ως «πολιτιστικά αγαθά», περιγράφει «(α) τα ακίνητα όπως αρχαιολογικές ή ιστορικές και επιστημονικές τοποθεσίες,

Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει και τα άυλα στοιχεία του πολιτισμού (Γράφημα 2), διαμορφώνοντας μία σχέση ‘γένους’ – ‘είδους’ μεταξύ των δύο νομικών εννοιών. Έτσι, κάθε πολιτιστικό αγαθό μπορεί να αποτελεί μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά το αντίθετο δεν ισχύει πάντα.

Γράφημα 2 Η εννοιολογική διάρθρωση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως έννοιες «γένους»

B. Το πολιτιστικό αγαθό ως «νομικό αγαθό»

Τα πολιτιστικά αγαθά είναι *αγαθά που ενσωματώνουν τον πολιτισμό*⁸¹. Η αληθινή τους αξία μπορεί να εκτιμηθεί μόνο σε σχέση με τη πληρέστερη δυνατή πληροφόρηση σχετικά με την προέλευση, την ιστορία και την ένταξή τους στο πολιτιστικό πλαίσιο αναφοράς τους. Η λειτουργία τους είναι εξίσου σημαντική καθώς αυξάνουν τη γνώση γύρω από την εξέλιξη και τον πολιτισμό του ανθρώπου, εμπλουτίζουν την πολιτιστική ζωή των λαών και εμπνέουν τον αμοιβαίο σεβασμό και εκτίμηση μεταξύ των εθνών⁸². Σύμφωνα με τον Merryman, η εκφραστική αξία των πολιτιστικών αγαθών πηγάζει από επιμέρους χαρακτηριστικά τους, όπως η *αλήθεια και βεβαιότητα* των αγαθών ως αυθεντικών στοιχείων του παρελθόντος, η *ηθική* τους διάσταση αφού ενσωματώνουν αξίες, το «*πάθος*» και η νοσταλγία για ανθρώπους, γεγονότα και πολιτισμούς από τους

δομές ή άλλα στοιχεία ιστορικής, επιστημονικής, καλλιτεχνικής ή αρχιτεκτονικής αξίας, είτε θρησκευτικά είτε κοσμικά, συμπεριλαμβανομένων παραδοσιακών δομών, ιστορικών συνοικιών, σε αστικές ή αγροτικές περιοχές, εθνολογικού χαρακτήρα δομές προηγούμενων πολιτισμών. (β) Κινητά αγαθά πολιτιστικής σημασίας που ενυπάρχουν ή έχουν αποσπαστεί από ακίνητο αγαθό, καθώς και ό, τι βρίσκεται στο υπέδαφος, το οποίο μπορεί να βρεθεί σε αρχαιολογικά ή ιστορικά μνημεία ή αλλού. 2. Ο όρος «πολιτιστικών αγαθών» περιλαμβάνει όχι μόνο καταγραφέντες χώρους, αλλά και αταξινόμητα μνημεία του παρελθόντος..»

⁸¹ J.M.Merryman, 'The public interest in cultural policy', (1989) 77 California Law Review 2: 341

⁸² Βλ. Προοίμιο, Σύμβαση 1970

οποίους προέρχονται, ενώ αποτελούν στοιχεία του *παρελθόντος* που προσδιορίζουν τη *μνήμη* και εκφράζουν μία συγκεκριμένη χωροχρονική *κοινότητα* (κοινωνική λειτουργία)⁸³. Εξίσου σημαντική είναι η λειτουργία τους ως τεκμήρια του παρελθόντος αποκαλύπτοντας πληροφορίες για την σημασία και χρήση τους στην κοινωνία εντός της οποίας διαμορφώθηκαν⁸⁴.

Ο όρος ‘πολιτιστικό αγαθό’ αποτελεί νομική εξατομίκευση της πολιτιστικής κληρονομιάς στο διεθνές δίκαιο. Συναντάται για πρώτη φορά στη Σύμβαση της Χάγης 1954 ως «cultural property» ή «biens culturels», «bienes culturales» και εν συνεχεία στη Σύμβαση UNESCO 1970. Μεταγενέστερα, διαδέχεται από τον όρο ‘αντικείμενο’ (‘object’), ως πιο ουδέτερος⁸⁵ και γενικά αποδεκτός⁸⁶. Η επιλογή αυτή δεν ήταν τυχαία, καθώς βασικό πρόβλημα από τη χρήση του όρου ‘property’ στην αγγλική γλώσσα, είναι η νοηματική φόρτιση και ο έντονος ιδεολογικός χρωματισμός που φέρει. Εντούτοις, παρά την πολιτική χροιά του όρου, στο δημόσιο διεθνές δίκαιο εκλείπει οποιαδήποτε αναφορά στο ιδιοκτησιακό καθεστώς ή διάκριση της προστασίας τους ανάλογα με το δημόσιο ή ιδιωτικό τους χαρακτήρα. Συνεπώς, οι όποιες διαφοροποιήσεις σε ‘αγαθό’, ‘αντικείμενο’, κ.ά., ουσιαστικά δεν επιφέρουν καμία μεταβολή στο καθ’ ύλην πεδίο εφαρμογής.

Αντικείμενο διεθνούς προστασίας αποτελούν, λοιπόν, κινητά και ακίνητα, θρησκευτικά ή κοσμικά, υλικά πολιτιστικά αγαθά, που είναι σημαντικά από ιστορική, αρχαιολογική, καλλιτεχνική, επιστημονική και θρησκευτική σκοπιά. Όπως και στην περίπτωση της κληρονομιάς, η προσπάθεια ορισμού τους δια διεθνών συμβάσεων δεν στέφθηκε με επιτυχία, αφού κάθε κείμενο εξειδικεύει το πεδίο εφαρμογής ανάλογα με το σκοπό του, ενώ συχνά προτάσσονται περιγραφικοί ορισμοί. Ο τελικός χαρακτηρισμός των αγαθών ως πολιτιστικών επαφίεται στο ίδιο το κράτος, το οποίο καλείται να εξειδικεύσει τους ορισμούς αυτούς στην εσωτερική έννομη τάξη, ως *ο καλύτερος θεματοφύλακας, αλλά όχι κατ’ ανάγκην ο μόνος, για την πολιτιστική κληρονομιά*⁸⁷.

Συνεπώς, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο δεν αφορά το σύνολο των αγαθών, αλλά μόνο αυτά που εξειδικεύονται νομικώς ως τέτοια. Ο νομικός προσδιορισμός ενός αγαθού ως πολιτιστικού απαιτεί τη συνδρομή ορισμένων κριτηρίων με σκοπό τον περιορισμό της προστασίας σε ορισμένα- τα πιο «αντιπροσωπευτικά» στοιχεία ενός πολιτισμού⁸⁸. Τα κριτήρια αυτά, όπως αναλύονται ακολούθως εξελίσσονται και αποκτούν ένα πιο ανθρωποκεντρικό προσανατολισμό.

⁸³ Op.cit. J.H. Merryman, 339-349. Βλέπε και C.F. Stover, ‘A Public Interest in Art –Its Recognition and Stewardship’, (1984) 14 Journal of Arts Management and Law 3

⁸⁴ L.V.Prott, P.J. O’Keefe, 1992, σ. 311

⁸⁵ “Property is a fundamental legal concept around which important political and philosophical theories are developed”. J.Blake, 2000, σ.65. Ομοίως και L. V. Prott, P. J. O’Keefe, 1992, σ.309-312

⁸⁶ UNIDROIT 1989 - Study LXX - Doc. 10, The International Protection of Cultural Property. Summary report on the first session of the UNIDROIT study group on the international protection of cultural property, held at the seat of the Institute from 12 to 15 December 1988 (prepared by the UNIDROIT Secretariat) – Rome, January 1989

⁸⁷ P. Lalive, ‘Patrimoine culturel national ou patrimoine culturel commun?’ in Palgnaz Seidl-Hohenveldern, Gerhard Hafner (ed.), *Liber Amicorum: Professor Ignaz Seidl-Hohenveldern in Honour of His 80th birthday*, Kluwer Law International, 1998, σ. 369.

⁸⁸ “Legislation, both national and international, is increasingly concerned, not with isolated objects, museum pieces such as were collected for chambers of curiosities in the eighteenth century, but with identifying and preserving what is representative of culture”. L.V.Prott, P.J.O’Keefe, σ.311

1. Η κλασσική προσέγγιση

Οι συμβάσεις για την πολιτιστική προστασία υιοθετούν περιγραφικούς προσδιορισμούς και ενδεικτικά παραδείγματα εν είδει καταλόγου, καθώς η ευρύτητα και ποικιλομορφία της πολιτιστικής δημιουργίας δεν μπορεί να οριοθετηθεί.

Μνημεία, όπως έργα αρχιτεκτονικά, αρχαιολογικά, σημαντικά έργα γλυπτικής και ζωγραφικής, επιγραφές, σπήλαια, αντικείμενα όλων των ιστορικών περιόδων (παλαιοντολογικά, αρχαιολογικά, ιστορικά, νεότερα)⁸⁹, προϊόντα των αρχαιολογικών ανασκαφών ή των αρχαιολογικών χώρων καθώς και αυτά που έχουν αποσπαστεί, αγαθά άμεσα συνδεδεμένα με την ιστορία, συμπεριλαμβανομένης και της ιστορίας της επιστήμης και της τεχνολογίας, στρατιωτικής και κοινωνικής ή αφορούν στη ζωή εθνικών ηγετών, φιλοσόφων, επιστημόνων και καλλιτεχνών και εκδηλώσεις εθνικής σημασίας, αντικείμενα εθνολογικού ενδιαφέροντος, έργα τέχνης όπως (φωτογραφίες, έργα ζωγραφικής και σχέδια, πλην των βιομηχανικών σχεδίων, αγάλματα και γλυπτά, πρωτότυπα έργα χαρακτικής, χαλκογραφίας και λιθογραφίας), αρχεία φωτογραφικά και κινηματογραφικά, σπάνια χειρόγραφα και παλαιύτυπα, παλιά βιβλία, έγγραφα και δημοσιεύσεις ειδικού ενδιαφέροντος (ιστορικής, καλλιτεχνικής, επιστημονικής, λογοτεχνικής κλπ. σημασίας), μέχρι γραμματόσημα, και είδη επίπλων πάνω από εκατό ετών, και παλιά μουσικά όργανα, αποτελούν μερικά από τα δυνητικά προστατευόμενα αγαθά⁹⁰.

Κάθε υλικό πολιτιστικό στοιχείο για να αποτελέσει νομικό πολιτιστικό αγαθό και άρα αντικείμενο της προστασίας, πρέπει σύμφωνα με τους ορισμούς των Συμβάσεων να έχει επιπρόσθετα α. σημασία για την ιστορία, την αρχαιολογία, την τέχνη, την επιστήμη, τη θρησκεία, δηλαδή να έχει πολιτιστική νοηματοδότηση (ποιοτικό κριτήριο), β. να είναι σημαντικό (αξιολογικό κριτήριο).

1.1. Το κριτήριο της ‘σημασίας για τον πολιτισμό’

Κάθε πολιτιστικό αγαθό πρέπει να ικανοποιεί, καταρχάς, ένα ποιοτικό κριτήριο, που δεν είναι άλλο από την ιστορική, αρχαιολογική, καλλιτεχνική, αισθητική επιστημονική, θρησκευτική του σημαντικότητα, με άλλα λόγια την σύνδεσή του με τον πολιτισμό⁹¹. Το κριτήριο αυτό τίθεται σε όλα τα συμβατικά κείμενα και αποτελεί ένδειξη της πολιτιστικής αξίας των αγαθών. Ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης δημιουργίας σε μια

⁸⁹ Αντίθετα, ο Merryman υποστηρίζει ότι αναδύεται μία πρακτική διάκριση ανάμεσα σε αρχαιότητες και πολιτιστικά αγαθά. J.H. Merryman, ‘Cultural Property Internationalism’, 2005) 12 IJCP 11: 12

⁹⁰ Βλέπε αρ. 1 Σύμβαση UNESCO 1970, αρ. 1 παρ.1.α. Σύμβαση 2001, αρ.1 Σύμβαση 1972, αρ. 2 και Παράρτημα Σύμβασης UNIDROIT 1995

⁹¹ Ο ‘πολιτισμός’ αποτελεί μία ακόμη έννοια που πάσχει από αοριστία στο πλαίσιο της νομικής επιστήμης. Στο πλαίσιο της UNESCO, και συγκεκριμένα σε μία θεματική συζήτηση που διοργανώθηκε για τις πολιτιστικές πολιτικές αποφασίστηκε ομόφωνα η μη εμπλοκή τους σε οποιαδήποτε προσπάθεια ορισμού της έννοιας του πολιτισμού. Unesco, *Réflexions préalables sur les Politiques culturelles*, 1969, SHC.69/XIX.lo/F. Σχετικά ο G. Carducci αναφέρει «την εγγενή αδυναμία αυτή που απορρέει από την ίδια την έννοια του πολιτισμού, καθώς είναι απλά απροσδιόριστη. Ο πλούτος όλων των κοινωνικο-ιστορικών στοιχείων της έννοιας αυτής την εμποδίζει να παγιωθεί». Βλ. G.Carducci, 1997, σ. 14

συγκεκριμένη χρονική περίοδο, «εκφράζουν έναν τρόπο ζωής, την κοινωνία και τα πνευματικά της επιτεύγματα, και μαρτυρούν την ιστορία»⁹².

Ο Wangkeo προτείνει την αξιολόγηση της σημασίας ενός αγαθού με βάση τέσσερα κριτήρια: τον συμβολισμό, την πληροφόρηση, την αισθητική/καλλιτεχνική αξία και την οικονομική αξιοποίηση/αξία⁹³. Ειδικά το τελευταίο όμως, καθίσταται πασίδηλα προβληματικό, καθώς η τουριστική αξιοποίηση ή εμπορική αξία ενός πολιτιστικού αγαθού δεν μπορεί να αποτελεί συνάρτηση της σημασίας του, ιδίως στην περίπτωση αγαθών στα οποία η πρόσβαση είναι ελεύθερη.

Η πρόσληψη ενός αγαθού ως πολιτιστικού απαιτεί προσλαμβάνουσες και άλλων επιστημών, πέραν της νομικής⁹⁴, δυσχεραίνοντας την νομική απόδοση του όρου κατά τρόπο ενιαίο, ολοκληρωμένο και αυτοτελή. Η αδυναμία αυτή εντείνεται καθώς από τη φύση τους, τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν το μέσο υλοποίησης κοινωνικών αξιών και γεγονότων. Στη σύνθετη αυτή διαδικασία προσδιορισμού τους, «οι καλλιτεχνικές, νομικές ή θρησκευτικές αξίες μπορούν εξίσου να θεωρηθούν ως ‘γεγονότα’, κατά τον ίδιο τρόπο που ενσωματώνονται στα ‘αντικείμενα’ ως υλική αποτύπωσή τους: ένα έργο τέχνης, το δίκαιο, ένα τοτέμ. Από αυτή την άποψη ο γραπτός νόμος αποκτά προνομιακό χαρακτήρα στον τομέα των κοινωνικών αξιών»⁹⁵.

Συνεπώς, ο προσδιορισμός ενός αγαθού ως πολιτιστικού είναι αποτέλεσμα μίας ρευστής, πολυδιάστατης και υποκειμενικής διεργασίας, αφού τελικά αποτελεί μαρτυρία της ίδια της ανθρώπινης ύπαρξης και δημιουργίας. Άλλωστε, τόσο η δημιουργία όσο και η ‘πολιτιστική’ τους σημαντικότητα αποτελούν συνάρτηση του ανθρώπινου περιβάλλοντος, στη χωρική και χρονική του διάσταση. Τελικά, πολιτιστικά αγαθά και άνθρωπος συνδέονται άρρηκτα, καθώς το ανθρωπογενές περιβάλλον είναι δύναμις πολιτιστικό, με όλη την ποικιλομορφία και ετερογένεια της δημιουργίας, που αυτό συνεπάγεται. Συνεπώς, τα υλικά στοιχεία που μπορούν να χαρακτηριστούν ως πολιτιστικά αγαθά, είναι κάθε φορά συνάρτηση της υποκειμενικής αφήγησης και αποτέλεσμα αυτοπροσδιορισμού του εκάστοτε πολιτισμού.

1.2. Το κριτήριο της ‘σπουδαιότητας’

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών επιφυλάσσεται σ’ αυτά που κρίνονται ως σπουδαία. Το κριτήριο αυτό έχει στόχο να περιορίσει την προστασία στα πιο αντιπροσωπευτικά, μοναδικά και αναντικατάστατα αγαθά. Σε αντίθετη περίπτωση, ολόκληρο το κράτος θα μετατρεπόταν σε ένα τεράστιο μουσείο, χωρίς τη δυνατότητα ουσιαστικής εφαρμογής και ελέγχου του νομικού πλαισίου προστασίας.

⁹² L.V.Prott, 1989. σ. 224.

⁹³ K.Wangkeo, 2003, σ. 190-91.

⁹⁴ «...il apparaît nécessaire que le juriste internationaliste constate que son objet d’étude lui échappe partiellement, puisque sa définition relève au premier chef d’autres sciences humaines». C. Bories, 2011, σ. 55

⁹⁵ N.A. Poulantzas, Nature des choses et droit essai sur la dialectique du fait et de la valeur, Librairie Generale de Droit et de Jurisprudence, 1965, σ. 181

Το κριτήριο της σπουδαιότητας καλούνται να ερμηνεύσουν, απουσία συμβατικών διευκρινήσεων, σε πρώτο βαθμό τα κράτη μέσα από την κανονιστική τους λειτουργία και δευτερογενώς, τα αρμόδια διεθνή όργανα κατά τον έλεγχο της εφαρμογής των Συμβάσεων. Καταρχάς, τα κράτη μέσα από την υποχρέωση προσδιορισμού, προστασίας, διατήρησης, παρουσίας και μετάδοσης στις μελλοντικές γενιές της πολιτιστικής κληρονομιάς⁹⁶, την εθνική απογραφή των προστατευόμενων αγαθών, καθώς και την κατάρτιση καταλόγου των σημαντικών δημόσιων και ιδιωτικών πολιτιστικών αγαθών, των οποίων η εξαγωγή θα αποτελούσε σημαντική υποβάθμιση της εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς⁹⁷, εξειδικεύουν στην πράξη το γενικό αυτό κριτήριο.

Κατά τον ίδιο τρόπο, διεθνή όργανα, όπως η Επιτροπή για την Παγκόσμια Κληρονομιά καλούνται επικουρικά να ερμηνεύσουν το κριτήριο της σπουδαιότητας κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους. Ενδεικτικά, στο πλαίσιο της Σύμβασης 1972, η Επιτροπή αξιολογεί και αποφασίζει για την εγγραφή αγαθών εξαιρετικής οικουμενικής σημασίας στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς⁹⁸. Ήδη από το 1977, έκρινε ότι το στοιχείο της οικουμενικότητας πρέπει να ερμηνεύεται ευρέως, καθώς ορισμένα αγαθά μπορεί είτε να μην αναγνωρίζονται από όλους τους λαούς ως μεγάλης σημασίας, είτε η κρίση αυτή να παραλλάσσει ανάλογα με το πολιτιστικό υπόβαθρο ή τη χρονική περίοδο. Για το λόγο αυτό θεωρήθηκε ότι κάθε υποψηφιότητα πρέπει να εκτιμάται υπό το πρίσμα του πολιτισμού που αντιπροσωπεύει⁹⁹. Εν έτει 2013, το κριτήριο αυτό ερμηνεύεται πιο συγκρατημένα, ίσως λόγω του μεγάλου αριθμού εγγραφών αγαθών, αλλά και του αριθμού των υποψηφιοτήτων. Έτσι, ως ‘εξαιρετική οικουμενική αξία’ εκλαμβάνεται η πολιτιστική και/ή φυσική σημασία που είναι τόσο ιδιαίτερη, ώστε να υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα και να προσδιορίζει τις σημερινές και μελλοντικές γενιές¹⁰⁰. Ως εκ τούτου, η υπαγωγή των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς σε ένα καθεστώς διαρκούς σημασίας είναι υψίστης σημασίας για την διεθνή κοινότητα στο σύνολό της. Αποτέλεσμα της ερμηνευτικής αυτής λειτουργίας της Επιτροπής αποτελεί η συμπερίληψη διαφορετικών στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς στον Παγκόσμιο Κατάλογο· όπου, η Ακρόπολη, τα έργα του Γκαουντί στην Ισπανία, και η Όπερα του Σύδνεϋ, όπως και η παλιά πόλη της Κέρκυρας δίπλα στον Τολέδο, του Dubrovnik, της Βέρνης, την

⁹⁶ Άρθρα 4 παρ. 1 και 11 παρ. 1, Σύμβαση UNESCO 1982

⁹⁷ Άρθρο 5, Σύμβαση UNESCO 1970

⁹⁸ Ο ερμηνευτικός ρόλος της Επιτροπής οριοθετείται από τη Σύμβαση, καθώς η μη εγγραφή ενός αγαθού στον Κατάλογο, επουδενί δε σημαίνει ότι δεν έχει παγκόσμια αξία. Άρθρο 12, Σύμβαση UNESCO 1972. Αντίθετα, οι Frey και Steiner υποστηρίζουν ότι για την τουριστική βιομηχανία, την κοινή γνώμη και πιθανούς εξωτερικούς χρηματοδότες η μη συμπερίληψη σημαντικών πολιτιστικών στοιχείων στον Κατάλογο, τα καθιστά εκ των πραγμάτων «δεύτερης κατηγορίας». Στα μειονεκτήματα του Καταλόγου, συγκαταλέγουν επίσης τον κίνδυνο καταστροφής λόγω μεγάλης επισκεψιμότητας, στοχοποίηση σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης αλλά και τρομοκρατικής επίθεσης. Br. S. Frey, L. Steiner, ‘World Heritage List: Does it Make Sense?’, CESIFO Working Paper 3078, 2010.

⁹⁹ Operational Guidelines for the World Heritage Committee, CC-77/CONF.001/8, 1977, παρ. 7

¹⁰⁰ παρ. 49-53. Μάλιστα, αναγνωρίζεται ως σκοπός, η δημιουργία ενός επιλεκτικού καταλόγου με τα πιο εξέχοντα από αυτά από διεθνή σκοπιά, δημιουργώντας εύλογα προβληματισμό ως προς τη συνάφεια της Παγκόσμιας Στρατηγικής για έναν Αντιπροσωπευτικό, Ισορροπημένο και Αξιόπιστο Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς με το σκοπό αυτό, που παραπέμπει σε μια ελίτ πολιτιστικών αγαθών.

αρχαία πόλη της Δαμασκού και το Βατικανό, συνυπάρχουν ως στοιχεία οικουμενικής αξίας.

Με βάση την ανάλυση αυτή προκύπτει ότι απουσία ενός κοινά αποδεκτού ορισμού του πολιτισμού και της πολιτιστικής δημιουργίας, προκρίθηκε ως ασφαλής λύση ο περιγραφικός προσδιορισμός τους και η συχνή καταλογοποίησή τους. Η πρακτική αυτή καθιστά τους διεθνείς κανόνες δύσκαμπτους, χωρίς περιθώριο ευελιξίας στις νέες εξελίξεις αφού είναι αποτέλεσμα της εκάστοτε συγκυρίας. Επιπλέον, η ‘σημασία’ και η ‘σπουδαιότητα’ αποτελούν κατεξοχήν υποκειμενικά κριτήρια που δίνουν έμφαση στη σύνδεση αγαθού και ομάδας. Ωστόσο, ο κυρίαρχος ρόλος του κράτος για την εξειδίκευση των προστατευόμενων αγαθών στην εσωτερική έννομη τάξη, θέτει ζητήματα ως προς την διαφύλαξη του πλούτου των πολιτισμών, καθώς συχνά στοιχεία ειδικότερων πολιτισμών δεν κρίνονται ως σπουδαία ή σημαντικά, καθιστώντας αδύνατο τον νομικό προσδιορισμό τους ως πολιτιστικών αγαθών, καθιστώντας αναγκαία την ανθρωποκεντρική προσέγγιση του καθ’ ύλην πεδίου εφαρμογής.

2. Η ανθρωποκεντρική προσέγγιση των πολιτιστικών αγαθών

Τα πολιτιστικά αγαθά δεν αντλούν τη σημαντικότητά τους από την τοποθέτηση τους στις προσθήκες ενός μουσείου. Αντίθετα, αποκτούν πολιτιστική σημαντικότητα και σπουδαιότητα λόγω της σύνδεσής τους με τον ίδιο τον άνθρωπο. Όπως αναφέρει η Σύσταση της UNESCO 1968¹⁰¹ αποτελούν

the product and witness of the different traditions and of the spiritual achievements of the past and thus is an essential element in the personality of the peoples of the world

ενώ στο ίδιο πλαίσιο η Σύσταση 1978¹⁰² προσδιορίζει τα κινητά πολιτιστικά αγαθά ως

all movable objects which are the expression and testimony of human creation or of the evolution of nature and which are of archaeological, historical, artistic, scientific or technical value or interest.

Η σημασία κι η σπουδαιότητά τους αποτελεί συνάρτηση της ανθρώπινης διάστασής τους, καθώς ο άνθρωπος αποτελεί αναγκαίο όρο για τη δημιουργία τους, και ειδοποιός διαφορά σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον.

Κρίσιμο στοιχείο, λοιπόν, αποτελεί η ιδιομορφία και ιδιαιτερότητα των αγαθών αυτών για τον άνθρωπο, αφού αποτελούν υλικά στοιχεία με τα οποία «εθνικές ή εθνοτικές κοινότητες, συλλογικότητες αστικές ή αγροτικές, οντότητες πολιτιστικές ή θρησκευτικές επιβεβαιώνουν την αυθεντικότητά τους, προσδιορίζουν, επιβάλλουν και προασπίζουν την πολιτιστική τους ταυτότητα»¹⁰³. Αποτελούν, δηλαδή, την μετουσίωση του πολιτισμού σε ενσώματα αντικείμενα¹⁰⁴. Η πραγματική αξία των στοιχείων του

¹⁰¹ Σύσταση 1968 για την διατήρηση των πολιτιστικών αγαθών που κινδυνεύουν από δημόσια ή ιδιωτικά έργα, UNESCO

¹⁰² Σύσταση 1978 για την Προστασία των Κινητών Πολιτιστικών Αγαθών

¹⁰³ UNESCO, Παγκόσμια Διάσκεψη για τις πολιτιστικές πολιτικές, Μεξικό, 26 Ιουλίου – 6 Αυγούστου 1982, CLT-82/CONF.205/COL.12, παρ. 2

¹⁰⁴ Όπως αναφέρει ο Gottlieb: *every nation has its own stones that possess “human” souls, its own cultural heritage which represents the memories and uniqueness of the nation’s people*. Y. Gottlieb, ‘Criminalizing

πολιτισμού, ανεξάρτητα από ειδικότερες θεώρησεις¹⁰⁵, μπορεί να εκτιμηθεί μόνο σε σχέση με την προέλευση, την ιστορία και το παραδοσιακό περιβάλλον τους¹⁰⁶, καθώς αποτελούν σύμβολα για την πολιτιστική ζωή όλων των λαών, εμπνέουν τον αμοιβαίο σεβασμό και εκτίμηση μεταξύ των εθνών.

Συνεπώς, τα πολιτιστικά αγαθά αναδεικνύονται σε βασικό στοιχείο της ταυτότητας ενός λαού¹⁰⁷ ή άλλων πληθυσμιακών ομάδων¹⁰⁸. Η Σύσταση 1989 UNESCO για την προστασία του παραδοσιακού και λαϊκού πολιτισμού δηλώνει την ανάγκη προστασίας των στοιχείων αυτών *από και για την ομάδα την ταυτότητα της οποίας εκφράζουν*, ενώ ως ομάδα προσδιορίζει κάθε σύνολο ατόμων με οικογενειακούς, επαγγελματικούς, εθνικούς, περιφερειακούς και εθνικούς δεσμούς¹⁰⁹ (αρ. Β΄). Ο ρόλος των ομάδων επισημαίνεται σε όλο το κείμενο, καθώς το κράτος οφείλει να εγγυηθεί την οικονομική τους ενίσχυση, αλλά και να διασφαλίσει το δικαίωμα πρόσβασης των πολιτιστικών κοινοτήτων στον λαϊκό τους πολιτισμό μέσα από την καταγραφή και έρευνα των πρακτικών και παραδόσεών τους.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα τοπία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο των κοινοτήτων και των λαών για την υπαγωγή ενός τοπίου στο νομικό πλαίσιο προστασίας. Ενσωματώνει την ανθρωποκεντρική προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς δίνοντας έμφαση στη διάδραση των ανθρώπων με το περιβάλλον¹¹⁰. Ομοίως, η Σύμβαση για την πολιτιστική ετερότητα (2005), υπογραμμίζει ότι ο πολιτισμός παίρνει διάφορες μορφές χωροχρονικά και ότι αυτή η πολυμορφία αποτυπώνεται τελικά στην μοναδικότητα και τον πλουραλισμό των ταυτοτήτων και των πολιτιστικών εκφράσεων των λαών και των κοινωνιών που αποτελούν την ανθρωπότητα¹¹¹¹¹². Ταυτόχρονα, υπερτονίζεται η σημασία

Destruction of Cultural Property: A proposal for defining new crimes under the Rome Statute of the ICC', (2004-2005) 23 Penn St. Int'l L. Rev., σ.857-8

¹⁰⁵ Είτε π.χ. ερμηνεύεται ως ένα σύνολο συμβολικών συστημάτων κατά τον Lévi- Strauss, είτε όταν τελικά πληθυντικοποιείται ως λαϊκή ευφυΐα (Volkgeist) κατά τον Johann G. Herder ή ως λαϊκή ψυχή (Volksseele) του Karl Lamprecht, κάνοντας λόγο για την πολιτιστική μοναδικότητα του κάθε λαού. Βλέπε C. Johnson, *Claude Lévi-Strauss*, CUP, 2003 σ. 71 και H. Schoenmakers, *The Power of Culture A Short History of Anthropological Theory about Culture And Power*, Groningen University, 2012.

¹⁰⁶ UNESCO 1970, Προοίμιο

¹⁰⁷ R.Handler, 'Who Owns the Past? History, Cultural Property and the Logic of possessive individualism' in B.Williams (ed.) *The politics of culture*, Washington, Smithsonian Institution, 1991, σ. 67. Ομοίως, η Last υπογραμμίζει τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην διαμόρφωση της πολιτιστικής ταυτότητας. K. Last, 'Cultural Pluralism and the Return of Cultural Heritage', in S. Tierney, *Accommodating Cultural Diversity*, Ashgate, 2007, σ.123

¹⁰⁸ Άλλωστε, "those objects that are the product of a particular group or community and embody some expression of that group's identity, regardless of whether the object has achieved some universal recognition of its value beyond that group." P. Gerstenblith, 'Identity and Cultural Property: The Protection of Cultural Property in the United States', (1995)75 B.U. L. REV. 559: 567, 569-70

¹⁰⁹ Η Blake σημειώνει την απουσία ρητής αναφοράς σε άλλες ειδικές κατηγορίες, όπως αυτόχθονες ή γυναίκες χωρίς ωστόσο να αναιρείται η σημασία του ίδιου του κειμένου. J.Blake, *Developing a New Standard-setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage Elements for consideration*, UNESCO, 2002, σ. 37. CLT-2001/WS/8 Rev

¹¹⁰ A. Strecker, 'The Human Dimension to Landscape protection in International Law', in S.Borelli, F.Lezerin(eds), *Cultural Heritage, Cultural Rights, Cultural Diversity: New Developments in International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, 2012, σ.327 επ.

¹¹¹ Προοίμιο, στοιχείο 7, η έμφαση είναι της γράφουσας. Βλέπε και D.Voudouri, "Une Nouvelle Convention Internationale relative au Patrimoine Culturel, sous le signe de la Reconnaissance de la Diversité Culturelle : La Convention pour la Sauvegarde du Patrimoine Culturel Immatériel", (2006) 57RHDI 103

της προστασίας της πολιτιστικής έκφρασης για τις μειονότητες και τους αυτόχθονες λαούς, καλώντας τα κράτη να σεβαστούν και να προάγουν την ποικιλομορφία των πολιτιστικών εκφράσεων εντός της εδαφικής τους επικράτεια (αρ.2). Πρόκειται, άλλωστε, για ένα πολιτισμό «σχετικό και διαρκώς εξελισσόμενο»¹¹³.

Κατά αυτόν τον τρόπο, τα Μάρμαρα του Παρθενώνα αποτελούν σύμβολο του ελληνικού λαού¹¹⁴, γέφυρα ανάμεσα στο παρόν, το παρελθόν και το μέλλον¹¹⁵. Ομοίως, το βιβλίο Jikji, έχει ξεχωριστή σημασία όχι μόνο λόγω της αρχαιότητάς του και του μοναδικού τρόπου δημιουργίας του¹¹⁶, αλλά κυρίως λόγω της πολιτιστικής σημαντικότητάς που φέρει για την Κορέα και τον Βουδισμό. Κατά τον ίδιο τρόπο, ο Οβελίσκος του Axum, που πρόσφατα επαναπατρίστηκε από την Ιταλία και τοποθετήθηκε στην Αιθιοπία, το 'Πέτρινο Πουλί της Μεγάλης Ζιμπάμπουε' που επιστράφηκε από τη Γερμανία, τα προγονικά λείψανα των Ngarrindjeri και η τελετουργική μάσκα της Kwakwaka'wakw των Πρώτων Εθνών που επεστράφησαν στον Καναδά, αποτελούν ξεχωριστά σύμβολα για ολόκληρη την ανθρωπότητα, αλλά πολύ περισσότερο για τους πληθυσμούς που έχουν στενούς πολιτισμικούς δεσμούς με αυτά, δημιουργώντας ένα σύνολο από ομόκεντρους κύκλους πολιτιστικής σύνδεσής τους με την εκάστοτε ομάδα. Συναφώς, η απώλεια των έργων αυτών

*.. is psychologically intolerable. Just as the destruction of the Statue of Liberty would diminish the bond between immigrants who shared the same first glimpse of the United States, or the toppling of Jerusalem's Wailing Wall would wound the spirit of world Jewry, Lord Elgin's removal of the Parthenon Marbles injures Greek groupness by having emasculated the greatest of all Greek art – the Parthenon. By destroying the Greeks' mana, the embodiment of their highest humanistic hopes and a measure of their existence, Lord Elgin harmed the Greek grouphood by irreparably diminishing an integral part of the celebration of "being Greek"*¹¹⁷.

Η ποικιλομορφία των ανθρώπινων κοινωνιών και η συνακόλουθη πολυδιάστατη πολιτιστική δημιουργία δυσχεραίνουν την ύπαρξη ενός κοινά αποδεκτού νομικού ορισμού. Ο νομικός προσδιορισμός τους, λοιπόν, πρέπει να ανταποκρίνεται σε αυτές τις πτυχές της πολυπολιτισμικότητας, λαμβάνοντας υπόψη την ανθρώπινη διάσταση των πολιτιστικών αγαθών σε τοπικό¹¹⁸, περιφερειακό, εθνικό, και παγκόσμιο επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία των στοιχείων της πολιτιστικής ετερογένειας, που συνθέτουν τον παγκόσμιο πολιτισμό είναι άμεσα συνδεδεμένη με την προστασία των ομάδων που

¹¹² Σημαίνουν είναι και ο ρόλος του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προαγωγή της πολιτιστικής ετερότητας. Ο Καθηγητής Σ.Περράκης μέσα από μία συγκριτική αποτύπωση του ρόλου των κύριων οργάνων και εξωσυμβατικών μηχανισμών του Συμβουλίου, ιδίως της ECRI υπογραμμίζει τη συμβολή τους για την αναγνώριση της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας ειδικών ομάδων, όπως μειονότητες, ρομά κτλ, επισημαίνοντας τη σύνδεσή της με την απαγόρευση των διακρίσεων. Βλέπε S.Perrakis, 'L' apport des organes de droit de l'homme du conseil de l'Europe dans la promotion et protection de la diversité culturelles.Aspects institutionnels, et constats des resultants', (2008) III AIDH 307-331.

¹¹³ A. Saab, RCADI, σ.41

¹¹⁴ "You must understand what the Parthenon Marbles mean to us. They are our pride. They are our sacrifices. They are our noblest symbol of excellence. They are a tribute to the democratic philosophy. They are our aspirations and our name. They are the essence of Greekness." Melina Mercouri, Oxford Union (June 1986)

¹¹⁵ Βλέπε J. Moustakas, Group Rights in Cultural Property: Justifying Strict Inalienability, (1989) 74Cornell L. Rev. 12

¹¹⁶ Αποτελεί το αρχαιότερο βιβλίο που έχει τυπωθεί με μεταλλικό κινητό τρόπο και διασώζεται μέχρι σήμερα

¹¹⁷ J. Moustakas, 1988, σ.1179

¹¹⁸ Ενδεικτικά βλέπε A. A. Bauer, 'New Ways of Thinking About Cultural Property: A Critical Appraisal of the Antiquities Trade Debates', (2007) 31 Fordham Int'l L.J. 690, σ.712 επ.

συνδέονται με αυτά, ενώ αποτελούν τους κατεξοχήν αρμόδιους φορείς για το χαρακτηρισμό ενός αγαθού ως πολιτιστικού στο πλαίσιο του δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού τους¹¹⁹. Ως εκ τούτου, τα κράτη καλούνται να λάβουν υπόψην κατά τον νομικό προσδιορισμό των πολιτιστικών αγαθών την ευρύτερη λειτουργία και σύνδεσή τους με τις κοινότητες και τις ομάδες, και όχι να εμμένουν στην συντηρητική αντίληψη προστασίας αγαθών του κυρίαρχου εθνικού πολιτισμού.

II. Βασικά χαρακτηριστικά της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο

Οι πρώτοι κανόνες για την διεθνή προστασία των πολιτιστικών αγαθών εντοπίζονται στην Διακήρυξη των Βρυξελλών 1874 και στη συνέχεια το Κώδικα Lieber, προπομπό του δικαίου των ένοπλων συρράξεων. Η αντίληψη ότι η βλάβη ειδικών κατηγοριών αγαθών δεν συμβάλλει καθιονδδήποτε τρόπο στις πολεμικές επιχειρήσεις αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την προστασία τους. Σε αντίθεση με την πρόωγη αυτή εμφάνιση της ‘εν καιρώ πολέμου’ προστασίας των πολιτιστικών αγαθών ως *lex specialis*, η διεθνής κοινότητα βραδυπορεί ως προς τη δημιουργία ενός γενικού πλαισίου προστασίας των αγαθών, καθώς τα κράτη είναι επιφυλακτικά ως προς τη ρύθμιση ενός αντικειμένου που αγγίζει τον πυρήνα της κυριαρχίας τους. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί το Σύμφωνο Roerich¹²⁰ (1935), η προστασία του οποίου εξαντλείται σε πέντε άρθρα, περιλαμβάνοντας την υποχρέωση σεβασμού και προστασίας ακίνητων πολιτιστικών αγαθών εν καιρώ ειρήνης και πολέμου, χωρίς περαιτέρω εξειδίκευση.

Ο Χάρτης των ΗΕ θεμέλιο της σύγχρονης διεθνούς τάξης, συμπεριέλαβε στους στόχους του νεοσύστατου τότε Οργανισμού, τη διεθνή συνεργασία για την επίλυση διεθνών προβλημάτων οικονομικού, κοινωνικού, **πολιτιστικού** και ανθρωπιστικού χαρακτήρα¹²¹, θέτοντας τις βάσεις για την δημιουργία της UNESCO¹²², που αποτέλεσε το βασικό forum διαμόρφωσης μίας κοινής αντίληψης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών.

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών εν καιρώ ειρήνης αποτελεί έτσι, σύγχρονο επίτευγμα. Η υιοθέτηση πολυμερών συμβάσεων στο πλαίσιο της UNESCO αποτυπώνει την προσπάθεια αντιμετώπισης συγκεκριμένων προβλημάτων, διαχείρισης του γενικού κοινού συμφέροντος, και διαφύλαξης της ‘παγκόσμιας κληρονομιάς’ ή

¹¹⁹ Αναλυτικά βλέπε παρακάτω Β' Μέρος.

¹²⁰ Συνθήκη για την Προστασία των Καλλιτεχνικών και Επιστημονικών Οικοδομημάτων και Ιστορικών Μνημείων, Ουάσινγκτον. Υπεγράφη 15 Απριλίου 1935 και τέθηκε σε ισχύ 26 Αυγούστου 1935. Βλέπε D.Schindler, J.Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff Publisher, 1988, σ.737-739

¹²¹ Αρ. 1. Παρ. 3 To achieve international co-operation in solving international problems of an economic, social, cultural, or humanitarian character, and in promoting and encouraging respect for human rights and for fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language, or religion

¹²² Σχετικά βλ. Mylonas, D. La genèse de l'UNESCO : la Conférence des Ministres alliés de l'Education (1942-1945). Bruxelles, Bruylant 1976, J.-J. Renoliet, 'L'UNESCO oubliée : l'Organisation de Coopération Intellectuelle (1921-1946)', στο UNESCO, 60 ans d'histoire de l'UNESCO, 2007, M. Cemil Aydin, Avant la mission culturelle de l'UNESCO : débats autour de la (ou des) civilisation(s) et crise de légitimité de l'ordre mondial (1882-1945) στο ίδιο, Walter R. Sharp, « The Role of UNESCO: A Critical Evaluation », *Proceedings of the Academy of Political Science*, vol. 24, n° 2 (janvier 1951), 101-114, Reinhold Niebuhr, « The Theory and Practice of UNESCO », (1950) 4 *International Organization* 1: 3-11

‘κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας’ ή ‘παγκόσμιου πολιτισμού’¹²³. Η κοινή αυτή συνειδητοποίηση και η ανάδειξη της πολιτιστικής προστασίας σε αντικείμενο κοινού διεθνούς ενδιαφέροντος, καταδεικνύεται η σημασία της διαφύλαξης αυτών των μοναδικών και αναντικατάστατων αγαθών, σε οποιονδήποτε λαό και αν ανήκουν για όλους τους λαούς του κόσμου¹²⁴.

Στο πλαίσιο αυτό, επιχειρείται εδώ μία συνολική αποτύπωση των βασικών χαρακτηριστικών της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στο πλαίσιο των εξειδικευμένων πολιτιστικών συμβάσεων για την καλύτερη κατανόηση του ισχύοντος κανονιστικού πλαισίου, αλλά και την παρεμπόδιση προστασία τους από άλλους κλάδους του διεθνούς δικαίου.

A. Η προστασία στο πλαίσιο εξειδικευμένων πολιτιστικών συμβάσεων

Εξειδικευμένες πολιτιστικές συμβάσεις είναι οι συμβάσεις που έχουν ως αποκλειστικό αντικείμενο τη ρύθμιση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς ή ειδικότερων υλικών αντικειμένων, όπως αρχιτεκτονικά τοπία, ενάλια αγαθά κλπ. Μέσα από τη συγκριτική μελέτη των κειμένων αυτών προκύπτουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά της προστασίας. Πρόκειται για την υιοθέτηση διεθνών συμβάσεων με στόχο την αντιμετώπιση συγκεκριμένων απειλών κατά των πολιτιστικών αγαθών, αλλά και τη διαμορφούμενη αντίληψη προστασίας τους για τις επόμενες γενιές.

1. Οι συμβάσεις ως απάντηση σε συγκεκριμένα προβλήματα

Τα διεθνή συμβατικά κείμενα διαμορφώθηκαν υπό την πίεση αντιμετώπισης συγκεκριμένων προβλημάτων με αποτέλεσμα, τη διασπορά του κανονιστικού πλαισίου σε εξειδικευμένα συμβατικά κείμενα, τα οποία λειτουργούν παράλληλα, δημιουργώντας ακόμη και αλληλεπικαλύψεις. Ως εκ τούτου, *causa* της Σύμβασης 1970 αποτελεί η παράνομη εμπορία πολιτιστικών αγαθών που έλαβε ανεξέλεγκτες διαστάσεις την περίοδο εκείνη, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και οι γενικότερες κοινωνικοοικονομικές αλλαγές σηματοδότησαν την υιοθέτηση της Σύμβασης 1972, ενώ οι παράνομες δραστηριότητες και η αυξανόμενη εμπορική εκμετάλλευση της ενάλιας κληρονομιάς οδήγησαν στη Σύμβαση του 2001. Αποτέλεσμα αυτού, ήταν ο προσανατολισμός των υποχρεώσεων στην επίλυση συγκεκριμένων ζητημάτων, μέσα από τη λήψη εξειδικευμένων μέτρων και πολιτικών.

Απουσιάζει έτσι, ένα κείμενο γενικής προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στο σύνολό τους, όπου θα τίθενται οι γενικές αρχές και υποχρεώσεις προστασίας του κράτους για την διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Το κενό αυτό επιχειρείται να καλύψει το επόμενο κεφάλαιο, μέσα από μία συνολική θεώρηση και συνθετική αποτύπωση των κρατικών υποχρεώσεων προστασίας.

¹²³ Resolution 3.9, 26th Session General Conference UNESCO

¹²⁴ Προοίμιο WHC

2. Η αρχή της εδαφικότητας

Κάθε κράτος «ασκεί τις αρμοδιότητές του στα αγαθά και τα υλικά στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς που βρίσκονται στο έδαφός του, και τα πολιτιστικά αγαθά υπάγονται στην αρμοδιότητα του κράτους στο έδαφος του οποίου βρίσκονται»¹²⁵. Η αρχή της εδαφικότητας¹²⁶ αποτελεί την κύρια βάση δικαιοδοσίας στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας, καθώς η κρατική δικαιοδοσία δίνει το δικαίωμα άσκησης εξουσίας - νομοθετικής, διοικητικής και δικαιοδοτικής- ως προς τα αγαθά ή γενικότερα τα αντικείμενα που βρίσκονται σταθερά ή παροδικά στην εδαφική περιοχή του κράτους¹²⁷. Συνεπώς, το κράτος ασκεί αρμοδιότητες για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο σύνολο της εδαφικής του επικράτειας.

Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά αναφέρει ρητά ότι σε περίπτωση που η εφαρμογή της υπάγεται στην ομοσπονδιακή ή κεντρική νομοθετική εξουσία, οι υποχρεώσεις του ομόσπονδου κράτους είναι οι ίδιες με των υπολοίπων κρατιδίων. Σε διαφορετική περίπτωση, όπου η εφαρμογή της υπάγεται στη δικαιοδοσία των επαρχιών, χωρών ή καντονιών, τα οποία δεν υποχρεούνται να λάβουν νομοθετικά μέτρα, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση οφείλει να μεριμνήσει για την περαιτέρω προώθηση των απαιτούμενων ρυθμίσεων¹²⁸.

Η κυριαρχία του κράτους εκτείνεται, πέρα από την ηπειρωτική επικράτεια και τα εσωτερικά του ύδατα, και για την περίπτωση αρχιπελαγικού κράτους πέρα από τα αρχιπελαγικά ύδατα, στην παρακείμενη θαλάσσια ζώνη που ορίζεται και ως χωρική θάλασσα, στην οποία το κράτος έχει αποκλειστική αρμοδιότητα. Η Σύμβαση για το δίκαιο της Θάλασσας (1982) αναγνωρίζει αρμοδιότητες λειτουργικού χαρακτήρα και σε άλλες ζώνες, όπως στην αρχαιολογική ζώνη και την Περιοχή, ενώ η Σύμβαση 2001, επεκτείνει τις υποχρεώσεις προστασίας στην Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη, αλλά και την Υφαλοκρηπίδα. Στο πλαίσιο αυτό, η εγγραφή πολιτιστικών αγαθών στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, μπορεί να επεκτείνεται σε ενάλια αγαθά εντός της συνορεύουσας ζώνης αλλά και της ΑΟΖ¹²⁹.

¹²⁵ C. Borjes, σ. 65. Η αρχή της εδαφικότητας για την άσκηση των αρμοδιοτήτων του κράτους αποτυπώνεται στην Απόφαση για το νησί Palmas, 1924, σύμφωνα με την οποία η εδαφική κυριαρχία είναι, σε γενικές γραμμές, μια κατάσταση που αναγνωρίζεται και οριοθετείται στο χώρο, είτε από τα λεγόμενα φυσικά σύνορα όπως αυτά αναγνωρίζονται από το διεθνές δίκαιο ή από εξωτερικά πλαίσια οριοθέτησης που είναι αδιαμφισβήτητα, ή αλλιώς με νομικές δεσμεύσεις που έχουν συναφθεί μεταξύ των ενδιαφερομένων γείτονες, όπως διασυνοριακές συμβάσεις ή από πράξεις αναγνώρισης των κρατών εντός συγκεκριμένων ορίων. Υπόθεση Palmas, Ολλανδία/ΗΠΑ, Reports of International Arbitral Awards, UN, vol.II, σ. 838

¹²⁶ Η αρχή της αποκλειστικής αρμοδιότητας του κράτους σε σχέση με το έδαφός του για την άσκηση των αρμοδιοτήτων του αποτυπώνεται στην Διαιτητική Απόφαση για το νησί Palmas, 1924.

¹²⁷ Χ. Ροζάκης «Οι αρμοδιότητες στο χώρο», στο Κ.Ιωάννου, Κ.Οικονομίδη, Χ.Ροζάκη, Α. Φατούρου, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Αρμοδιότητες στο Διεθνές Δίκαιο, εκδ. Αντ.Ν.Σάκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 1991, σ. 38.

¹²⁸ Για τα ομόσπονδα κράτη γενικά βλ. Shaw, σ. 217, Oppenheim's International Law, σ. 245., B.Broms, 'States', in Mohammed Bedjaoui, International Law: Achievements and Prospects, Martinus Nijhoff Publishers, 1991, σ. 49-50, I. Bernier, International Legal Aspects of Federalism, London, 1973, και 17 Revue Belge de Droit International, 1983, σ. 1

¹²⁹ T. Scovazzi, 2009, σ. 11

Οι ίδιες υποχρεώσεις ισχύουν και στην περίπτωση των ομόσπονδων κρατών¹³⁰. Οι δυσκολίες και τα προβλήματα εφαρμογής σε αυτά ως σύγκρουση αρμοδιοτήτων, αντανakλώνται στην υπόθεση του 'Φράγματος της Τασμανίας'¹³¹. Η υπόθεση αφορά την κατασκευή φράγματος στην Τασμανία, περιοχή μεικτής φύσης εγγεγραμμένη στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Τελικά, το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε με οριακή πλειοψηφία ότι η απόφαση για τη μη κατασκευή του φράγματος, συνάδει με τις διεθνείς υποχρεώσεις που απορρέουν από τα άρθρα 4 και 5 της Σύμβασης, ως κατάλληλου μέτρου για την διαφύλαξη των στοιχείων της παγκόσμιας κληρονομιάς στο έδαφός της¹³².

Περιορισμοί του γεωγραφικού σκοπού μίας σύμβασης είναι εφικτοί κατά την επικύρωση, αποδοχή, έγκριση ή προσχώρηση οπότε, το κράτος μπορεί να κάνει δήλωση περί της μη εφαρμογής σε συγκεκριμένα τμήματα της επικράτειας, τα εσωτερικά ύδατα, τα αρχιπελαγικά ύδατα ή την χωρική θάλασσα, προσδιορίζοντας τους σχετικούς λόγους. Σε κάθε περίπτωση, το εν λόγω κράτος θα πρέπει, στο μέτρο του δυνατού και το ταχύτερο δυνατόν, να προωθήσει τις συνθήκες για την εφαρμογή της σε μελλοντικό στάδιο στις περιοχές αυτές¹³³.

Οι υποχρεώσεις του κράτους στο πεδίο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών επεκτείνεται σε κάθε περίπτωση άσκησης αρμοδιοτήτων εκτός του εδάφους του, όπως στην περίπτωση μη αυτοδιοικούμενων εδαφών. Ο Χάρτης των ΗΕ καταρχήν αναγνωρίζει σχετικές αρμοδιότητες στα κράτη μέλη των ΗΕ, που έχουν την διοικητική ευθύνη σε άλλα εδάφη. Το άρθρο 73 υποχρεώνει ρητά την *διασφάλιση μετά του προσήκοντος σεβασμού προς τον πολιτισμόν των ενδιαφερομένων λαών, την πολιτική, οικονομικήν, κοινωνικήν και εκπαιδευτικήν των προόδον, την δικαίαν μεταχείρισίν των και την προστασίαν των από καταχρήσεις*¹³⁴. Η Σύμβαση για την παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών αναφέρει ρητά την υποχρέωση των κρατών μερών της παρούσας

¹³⁰ Για τα ομόσπονδα κράτη και το διεθνές δίκαιο βλέπε ενδεικτικά D. Shelton, 'Introduction' in International Law and Domestic Legal Systems: Incorporation, Transformation, and Persuasion, OUP, 2012, σ. 1-22, P. Malanczuk, Akehurst's Modern Introduction to International Law, Routledge, 7th ed., 1997, σ. 82, L. Oppenheim, Ronald Roxburgh, International Law, vol. 1, The Lawbook Exchange, Ltd., 1920, σ. 157-160,

¹³¹ Commonwealth v Tasmania [1983] HCA 21; (1983) 158 CLR 1 (1 July 1983)

¹³² Για την υπόθεση βλ. και Baxter, Tom --- "The Tasmanian Wilderness World Heritage Area: Protected by the Environment Protection and Biodiversity Conservation Act 1999?" [2008] JIALawTA 11; (2008) 1 Journal of the Australasian Law Teachers Association 109, Ben Boer, World Heritage Disputes in Australia, 7 J. Envtl. L. & Litig. 247, M. Smitheram, The Tasmanian Dam Case and Its Subsequent Political Impact on the Environment in Australian Studies, Adelaide: M. Smitheram 1994, 70σ., D. Mercer, Australia's constitution, federalism and the 'Tasmanian dam case', Political Geography Quarterly, Volume 4, Issue 2, April 1985, Pages 91-110, Andrew C. Byrnes, The Implementation of Treaties in Australia After the Tasmanian Dams Case: The External Affairs Power and the Influence of Federalism, (1985) 8 B.C. Int'l & Comp. L. Rev. 275,

¹³³ Αρ. 29 Σύμβασης 1972. Σχετική δήλωση έχει υποβάλλει η Αργεντινή περί μη εφαρμογής αναφορικά με τα νησιά Falkland (Malvinas), South Georgia, South Sandwich: «*The Republic of Argentina considers that Article 26, 2 (b) and the correlative Article 1, 2 (b) are not applicable to territories subject to a sovereignty dispute recognized by the United Nations General Assembly. Recalls that the Falkland Islands (Malvinas), South Georgia and the South Sandwich Islands and the surrounding maritime areas are an integral part of its territory and as they are illegally occupied by the United Kingdom of Great Britain and North Ireland, they are the subject of a sovereignty dispute recognized by the international community*», ο Παναμάς σχετικά με τον Κόλπο του Παναμά σύμφωνα με τη δήλωσή του «*[The Republic of Panama] declares that in the exercise of its sovereign and jurisdictional rights and the accomplishment of its duties, it will act in accordance with the provisions of the Convention, reserving the right to issue other related declarations, should the need arise*».

¹³⁴ Αρ. 73 παρ. α.

σύμβασης να σέβονται την πολιτιστική κληρονομιά στα εδάφη για τις διεθνείς σχέσεις των οποίων είναι υπεύθυνα, και να λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για την απαγόρευση και παρεμπόδιση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών στις περιοχές αυτές (αρ.12). Ομοίως, η εφαρμογή της Σύμβασης 1972 επεκτείνεται πέραν του μητροπολιτικού εδάφους τους, σε όλα τα εδάφη για τις διεθνείς σχέσεις των οποίων είναι υπεύθυνοι (αρ.22). Η επέκταση της εφαρμογής της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στα προστατευόμενα εδάφη, μπορεί να πραγματοποιείται και με δήλωσή τους κατά την επικύρωση των συμβατικών κειμένων¹³⁵. Συνεπώς, τα κράτη δεσμεύονται σε κάθε περίπτωση κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους ακόμη και αν η ένταση της εκάστοτε υποχρέωσης μπορεί να ποικίλλει.

Ιδιαίτερη αναφορά στα εδάφη γίνεται στη Σύμβαση UNESCO 2001. Η τελευταία είναι ανοικτή για την προσχώρηση εδαφών, τα οποία απολαμβάνουν πλήρους εσωτερικής αυτονομίας, αλλά δεν έχουν αποκτήσει πλήρη ανεξαρτησία σύμφωνα με το ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης 1514 (XV) και εφόσον δύνανται να συνάπτουν συνθήκες και έχουν επιφορτιστεί με αρμοδιότητες που εμπίπτουν στο αντικείμενο της Σύμβασης¹³⁶. Εντούτοις, μέχρι σήμερα δεν έχει ενεργοποιηθεί η οικεία διάταξη.

Τέλος, ιδιάζουσα είναι η περίπτωση της Αγίας Έδρας, που απολαμβάνει ιδιαίτερου καθεστώτος στο διεθνές δίκαιο¹³⁷, ως κυρίαρχο υποκείμενο¹³⁸. Η Αγία Έδρα έχει καθεστώς μόνιμου παρατηρητή στην UNESCO από το 1958, και είναι συμβαλλόμενο μέρος στη Σύμβαση 1972 και της Χάγης 1954. Ως εκ τούτου αποτελεί φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας.

¹³⁵ Στο πλαίσιο αυτό, η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά επεκτείνεται για την Κίνα στο Macau (LA/DEP/1999/21), για την Ολλανδία στις Ολλανδικές Αντίλλες (LA/DEP/1992/87 of 5 October 1992), στην Αρούμπα (LA/Depositary/1992/100), στα Curaçao, Sint Maarten, νησιά Bonaire, Sint Eustatius, Saba), για τη Νέα Ζηλανδία στα Cook Islands και Niue (LA/DEP/1984/35), για τη Πορτογαλία στο Macau (LA/DEP/98/35), για το Ηνωμένο Βασίλειο στα Isle of Man, Anguilla, Bermuda, British Virgin Islands, Cayman Islands, Falklands Islands and Dependencies, Gibraltar, Hong Kong, Montserrat, Pitcairn, Henderson, Ducie and Oeno Islands, St Helena and Dependencies, Turks and Caicos Islands, στις στρατιωτικές βάσεις Ακρωτήρι και Δεκέλεια στην Κύπρο (LA/DEP/1984/20), Bailiwick of Jersey (LA/DEP/1996/09).

¹³⁶ Άρ. 26 παρ. 2 στοιχ. β.

¹³⁷ Με τη Συνθήκη του Λατεράνου, η Αγία Έδρα αναγνωρίζεται ως κυρίαρχο κράτος με την ονομασία 'Βατικανό', επιτρέποντας τη συμμετοχή της στη διεθνή κοινότητα. Σχετικά ο Dag Hammarskjöld, Γενικός Γραμματέας των ΗΕ, είχε πει "*When I ask for an audience at the Vatican, I am not going to see the King of Vatican City, but the Head of the Catholic Church*", H. De Riedmatten, Presence du Saint-Siege dans les Organisations Internationales: Concilium 58, 1970, σ. 74. Για το καθεστώς της Αγίας Έδρας βλ. Shaw, σ. 217, Matthew N. Bathon, The Atypical international status of the Holy See, (2001) 34 VAND. J. TRANSNAT'L L. 597, C.G. Fenwick, The New City of the Vatican, (1929) 23 AM. J. INT'L L. 371; Gordon Ireland, The State of the City of the Vatican, (1933) 27 AM. J. INT'L L. 271, Robert John Araujo, The International Personality and Sovereignty of the Holy See, (2001) 50 CATH. U.L. REV. 291, Josef L. Kunz, The Status of the Holy See in International Law, AJIL, Vol. 46, No. 2 (Apr., 1952), σ. 308-314, C. Ryngaert, The Legal Status of the Holy See, 2011 (3) Gottingen Journal of International Law 3

¹³⁸ Op.cit. Shaw, 217

3. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για τις επόμενες γενιές

Η μεταβίβαση των πολιτιστικών αγαθών στις επόμενες γενιές αποτελεί, κατά τον Carducci, διαδικασία και σκοπό¹³⁹. Η υποχρέωση αυτή είναι άμεσα συνυφασμένη με την έννοια της ‘κληρονομιάς’, απαιτεί ως διαδικασία τη διαφύλαξη της υλικής υπόστασης των πολιτιστικών αγαθών και του πλαισίου αναφοράς τους¹⁴⁰, με τελικό σκοπό να παραδοθούν στις μελλοντικές γενιές¹⁴¹ σε όχι χειρότερη κατάσταση από αυτή στην οποία παραλήφθηκαν¹⁴². Το στοιχείο αυτό οδηγεί, σε μία διαγενεακή ευθυδικία (*intergenerational equity*)¹⁴³.

Δημιουργείται έτσι μία διττή ευθύνη του κράτους τόσο έναντι των υπηκόων του, αλλά και της διεθνούς κοινότητας στο σύνολό της¹⁴⁴. Ο J.-M. Dupuy αναφέρει χαρακτηριστικά:

*The association of territorial sovereignty with international solidarity in this manner is thus one of UNESCO's major intellectual contributions to a general understanding of the need for rational management of the world's natural and cultural heritage. The association between the concepts of national ownership, inclusion of property among the heritage of humanity, cultural identity and universal solidarity*¹⁴⁵

Η διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών για τις επόμενες γενιές αποτελεί το βασικό σκοπό της προστασίας. Ταυτόχρονα, αποτελεί και ερμηνευτικό εργαλείο για την ανάλυση των ειδικών νομικών υποχρεώσεων προστασίας¹⁴⁶. Προκύπτει, λοιπόν, ότι οι υποχρεώσεις αυτές – π.χ. η υποχρέωση νομικού προσδιορισμού – έχουν διττό χαρακτήρα, καθώς πρόκειται γι’ αυτόνομους πρωτογενείς κανόνες και συστατικά μέρη του γενικότερου κανόνα προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Ως εκ τούτου, η ταξινόμηση και αξιολόγησή τους διέπεται από την γενική αρχή προστασίας τους για την ανθρωπότητα στο παρόν και το μέλλον.

¹³⁹ G.Carducci, ‘Article 4-7’ in F.Francioni (ed.), 2008, σ.114

¹⁴⁰ Σχετικά αναφέρεται ότι “*protect*” cultural objects, it would seem that we want to: (1) preserve them from physical damage or destruction; (2) preserve meaning and information that would be lost by removal of an object from its context; and (3) preserve the integrity of complex objects by preventing their dismemberment’, J. H. Merryman, ‘Cultural Property, International Trade & Human Rights’, (2001) 19 Cardozo Arts & Ent. L.J. σ. 56

¹⁴¹ Αρ.4 Σύμβασης 1972. Υπενθυμίζεται ότι η Σύμβαση αριθμεί 190 κράτη μέλη, ως εκ τούτου απολαμβάνει γενικής αποδοχής.

¹⁴² A.E. Boyle, D.A.C. Freestone, ‘Introduction’, in A.E. Boyle, D.A.C. Freestone (eds.), *International Law and Sustainable Development: past achievements and future challenges*, OUP, 2001, σ.12

¹⁴³ A.F.Vrdoljak, *Intentional Destruction of Cultural Heritage and International Law* (2007). in Kalliopi Koufa, ed., *Multiculturalism and International Law : 2004 International Law Session*, σ. 377-396, Thessaloniki, Sakkoulas Publications, 2007. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1142806> σ.13. Βλέπε και E. B. Weiss, *In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity*, Transnational Pub. 1989.

¹⁴⁴ Διακήρυξη σχετικά με τις ευθύνες της σημερινής γενιάς έναντι των μελλοντικών γενεών, UNESCO, 1997. Προοίμιο και άρ. 4.

¹⁴⁵ J.M. Dupuy, ‘The Impact of Legal Instruments adopted by UNESCO on General International Law, In A.AYusuf, 2007, σ.359

¹⁴⁶ Η προστασία ως νομική υποχρέωση διαφέρει από τη διαφύλαξη ως συντήρηση ενός αγαθού, καθώς “*conservation means all the processes of looking after a place so as to retain its cultural significance which is embodied in the place itself, its fabric, setting, use, associations, meanings, records, related places and objects*” M. Esposito, A. Cavelzani, ‘The World Heritage and cultural landscapes’ (2006) 4 PASOS- Revista de Turismo y Patrimonio Cultural 3 σ.410

B. Η παρεμπύπτουσα προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο

Το δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς αλληλεπιδρά με άλλα ειδικά καθεστώτα, με κυριότερα το δίκαιο του περιβάλλοντος και το δίκαιο της θάλασσας. Η αλληλεπίδραση αυτή είναι πολλαπλή. Καταρχάς, το δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς δανείζεται από αυτά βασικές αρχές προστασίας. Αφετέρου, παρά τον αποσπασματικό και μεμονωμένο χαρακτήρα των διατάξεων, τα πολιτιστικά αγαθά καθίστανται αντικείμενο προστασίας σε ειδικές συμβάσεις, που λειτουργούν συμπληρωματικά. Παρά το γεγονός ότι η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς, μία σύντομη αναφορά κρίνεται σκόπιμη λόγω της συνάφειας των κρατικών υποχρεώσεων, με στόχο την καλύτερη κατανόηση της συλλειτουργίας των ειδικών καθεστώτων του διεθνούς δικαίου.

1. Το ‘αδελφό’ Διεθνές Δίκαιο του Περιβάλλοντος

Η προστασία του περιβάλλοντος, παρά την ενσωμάτωσή της στη Σύμβαση 1972, αυτονομήθηκε διαμορφώνοντας το σύγχρονο διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο¹⁴⁷. Το διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος προσφέρει τη βάση για τη συμπληρωματική προστασία των πολιτιστικών αγαθών, καλύπτοντας κενά στο ισχύον νομικό πλαίσιο ή ρυθμίζοντας εξειδικευμένα ζητήματα προστασίας¹⁴⁸.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ζημία πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση διασυνοριακής ρύπανσης. Συγκεκριμένα, στις *«Αρχές σχετικά με την κατανομή της ζημίας στην περίπτωση διασυνοριακής βλάβης που προκλήθηκε από επικίνδυνες δραστηριότητες»* που υιοθέτησε η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου γίνεται ρητή αναφορά στην απώλεια ή ζημία αγαθών που αποτελούν τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς (Αρχή 2)¹⁴⁹. Στο Σχολιασμό διευκρινίζεται ότι το πεδίο εφαρμογής καλύπτει στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς, που μπορεί να έχουν δημόσιο χαρακτήρα (state property), καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα αντικειμένων, όπως πολιτιστικά μνημεία, κτίρια, τοποθεσίες, κ.ά. Ταυτόχρονα, παραπέμπει στους διεθνείς συμβατικούς ορισμούς (1970, 1972, 1954) επεκτείνοντας την προστασία αυτή στο σύνολο των προστατευόμενων αγαθών¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Αναλυτικά Ε. Ραυτόπουλος, *“Όψεις της Διαδρομής του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος από τη Στοκχόλμη στο Γιοχάνεσμπουργκ (1972-2002)”* (2003) 1 Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης, σ. 81-113, Π. Γρηγορίου, Γρ. Τσάλτας, Γ.Δ. Σαμιώτης, *Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Νομική και Θεσμική Διάσταση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1993, Γρ. Τσάλτας, (επιμ.), *Γιοχάνεσμπουργκ: το Περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003, Γρ. Τσάλτας (σε συνεργασία με Τ. Μπούρτζη), *“Στο δρόμο προς την Κοπεγχάγη: Η Δέκατη Τέταρτη Σύνοδος της Σύμβασης- Πλαίσιο των ΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή στο Πόζναν της Πολωνίας – Δεκέμβριος 2008”*, στο Γρ. Τσάλτας, Κ. Κατσιμπάρδης, (επιμ.), *Διεθνής Κλιματική Πολιτική. Ο δρόμος προς την Κοπεγχάγη*, πρακτικά ημερίδας, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2009, σ. 97-104

¹⁴⁸ E. M. Cotter, “Air Pollution and Our Cultural Heritage”, (1990) 3 Geo. Int’l Envtl LR 2, 359-393.

¹⁴⁹ Άρθρο 2 παρ. (α) στοιχ. (ii), General Assembly, Allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities Res. 61/36 18 December 2006

¹⁵⁰ ILC, Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries, Yearbook of the International Law Commission, vol. II, Part Two, 2006, σ. 126

Σχετικές αναφορές εμπεριέχουν και άλλα διεθνή κείμενα όπως η Σύμβαση για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων σε διασυνοριακό πλαίσιο¹⁵¹ που συμπεριλαμβάνει στο πεδίο εφαρμογής τις επιπτώσεις στην πολιτιστική κληρονομιά¹⁵², η Σύμβαση για τις διασυνοριακές επιπτώσεις από βιομηχανικά ατυχήματα¹⁵³, η οποία καλύπτει περιπτώσεις που αφορούν και την πολιτιστική κληρονομιά, συμπεριλαμβανομένων των ιστορικών μνημείων¹⁵⁴, ενώ, η Σύμβαση Aarhus συγκαταλέγει στις περιβαλλοντικές πληροφορίες την κατάσταση των πολιτιστικών χώρων¹⁵⁵. Η Σύμβαση του Lugano (1993), στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, παρά την μη θέση της σε ισχύ, ενσωματώνει την προστασία των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς στον ορισμό για το Περιβάλλον (αρ.2 παρ.10)¹⁵⁶.

Ομοίως, η ενάλια πολιτιστική κληρονομιά ωφελείται από εξειδικευμένες συμβάσεις προστασίας έναντι της θαλάσσιας ρύπανσης. Στο πλαίσιο αυτό, το 6ο Πρωτόκολλο για τις προστατευόμενες περιοχές τις Μεσογείου (1982), το οποίο συμπληρώθηκε από το 7^ο Πρωτόκολλο για τις ειδικά προστατευόμενες περιοχές και τη βιοποικιλότητα στη Μεσόγειο (1995) της Σύμβασης για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και των παράκτιων περιοχών της Μεσογείου (Βαρκελώνη, 1976), δίνει την δυνατότητα υπαγωγής μιας θαλάσσιας περιοχής σε ειδικό καθεστώς προστασίας για την διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς¹⁵⁷.

¹⁵¹ Γνωστή και ως Σύμβαση Espoo, τέθηκε σε ισχύ τη 10^η/09/1997. Η Ελλάδα κύρωσε με το Ν. 2540/1997 (ΦΕΚ 249/Α/15-12-1997). G. Papadimitriou, P. Patronos (eds), *The implementation of the Espoo Convention*, Publications Ant.N. Sakkoulas/Bruylant Brussels 2002, σ. 172.

Για τη Σύμβαση βλέπε ενδεικτικά T. Koivurova, 'Could the Espoo Convention become a Global Regime for Environmental Impact Assessment and Strategic Environmental Assessment?', in R. Warner, S. (eds), *Transboundary Environmental Governance : Inland, Coastal and Marine Perspectives*, Ashgate, 2012, Ebbesson, J., 'A Modest Contribution to Environmental Democracy and Justice in Transboundary Contexts : the Combined Impact of the Espoo Convention and Aarhus Convention', (2011) 20 *Review of European Community and International Environmental Law* σ. 248-257, T. Koivurova, *The Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo Convention)*, in G. Ulfstein, *Making Treaties Work : Human Rights, Environment and Arms Control*, CUP, 2007

¹⁵² Άρθρο 1 παρ. (ζ)

¹⁵³ Υπογράφηκε στο Ελσίνκι (Φινλανδία), και τέθηκε σε ισχύ τη 19^η/04/2000. Η Ελλάδα κύρωσε με το Ν. 2546/1997 (ΦΕΚ 256/Α/16-12-1997)

¹⁵⁴ Άρθρο 1 παρ. (γ), στοιχ. 4

¹⁵⁵ Η Σύμβαση για την πρόσβαση στην πληροφόρηση, τη δημόσια συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για θέματα περιβάλλοντος υπογράφηκε στο Άαρχους (Δανία) και τέθηκε σε ισχύ 31/10/2001. Η Ελλάδα κύρωσε με το Ν. 3422/2005 (ΦΕΚ 303/Α/13-12-2005). Άρθρο 2 παρ. 3 στοιχ. γ'.

¹⁵⁶ Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, Lugano, 21.VI.1993 ΔΕΝ έχει τεθεί σε ισχύ. Μόνο 9 κράτη έχουν υπογράψει, χωρίς να έχουν επικυρώσει..

http://www.hcch.net/upload/wop/gen_pd8e.pdf

¹⁵⁷ Αναλυτικά βλ. Ε. Ραυτόπουλος, *Το Νέο Καθεστώς της Σύμβασης της Βαρκελώνης για την Προστασία του Περιβάλλοντος της Μεσογείου – Το Πρόβλημα και τα Κείμενα της Ελληνικής Μετάφρασης*. ΜΕΠΕLAN Μελέτες Διεθνούς Περιβαλλοντικού Δικαίου και Διαπραγμάτευσης – 1, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, Ε. Raftopoulos, *The Mediterranean Response to Global Challenges: Conventional Environmental Governance in the Framework of the Barcelona Convention System*, in D. Vidas, P. J. Schei(eds) *The World Ocean in Globalisation* Martinus Nijhoff, 2011, Ε. Raftopoulos, *Studies on the Implementation of the Barcelona Convention : The Development of an International Trust Regime*. Ant. N. Sakkoulas Publishers, Athens, 1997, T. Scovazzi, 'New international instruments for marine protected areas in the Mediterranean Sea', in A. Strati, M. Gavouneli, N. Skourtos (eds.), *Unresolved Issues and New Challenges to the Law of the Sea*, Martinus Nijhoff Publishers 2006, σ.109-121.

Ομοίως βλ. και Πρωτόκολλο για τις ειδικά προστατευόμενες περιοχές και την άγρια ζωή στη Σύμβαση για την Προστασία και Ανάπτυξη του θαλάσσιου περιβάλλοντος της ευρύτερης περιοχής της Καραϊβικής (1991), που τέθηκε σε ισχύ το 2000. Αναλυτικά βλ. Α. Vanzella-Khoury, 'Implementation of the Protocol concerning Specially

Ειδική αναφορά στα πολιτιστικά αγαθά περιλαμβάνει και η Σύμβαση για την προστασία και χρήση των διαμεθορικών υδατορευμάτων και των διεθνών λιμνών, γνωστή ως Σύμβαση για το Νερό, η οποία ξεκίνησε ως πρωτοβουλία στον ευρωπαϊκό χώρο μεταξύ των κρατών της UNECE, και πλέον τροποποιήθηκε για να επιτρέψει τη συμμετοχή και άλλων κρατών. Η Σύμβαση προσδιορίζει ως «*Διαμεθοριακή επίπτωση*» *κάθε σημαντικό επιζήμιο αποτέλεσμα από μεταβολή της κατάστασης των διαμεθοριακών υδάτων λόγω ανθρώπινης δραστηριότητας, στο περιβάλλον που μπορεί να λάβει τη μορφή ζημιάς σε ιστορικά μνημεία... ή να αφορά την πρόκληση ζημιών στην πολιτιστική κληρονομιά*¹⁵⁸.

Με βάση τα παραπάνω, το δίκαιο του περιβάλλοντος προσφέρει μία πρόσθετη νομική βάση προστασίας των πολιτιστικών αγαθών έναντι επιβλαβών διασυνοριακών ενεργειών –άδικων και μη– που οδηγούν στην έγερση της διεθνούς ευθύνης του κράτους¹⁵⁹. Η γενική υποχρέωση πρόληψης, προστασίας και αποκατάστασης περιβαλλοντικής βλάβης ενισχύει τελικά την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, σε ένα πεδίο που δεν ρυθμίζεται από το δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ταυτόχρονα, τα πολιτιστικά αγαθά ‘δανείζονται’ βασικές αρχές προστασίας από το διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος. Η αρχή της πρόληψης, η αρχή της ισότητας των γενεών, η αρχή της αειφορίας αποτελούν θεμελιώδεις έννοιες στο πεδίο της περιβαλλοντικής προστασίας που έχουν ενσωματωθεί στο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως θα δειχθεί κατά την εξέταση των επιμέρους υποχρεώσεων.

2. Το Δίκαιο της Θάλασσας και η προστασία της ενάλιας κληρονομιάς

Η Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS 1982) θέτει τις βάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς¹⁶⁰ στο θαλάσσιο χώρο, που συχνά περιγράφεται ως ένας «νομικός λαβύρινθος»^{161,162}. Η ενσωμάτωση της προστασίας των

Protected Areas and Wildlife (SPAW) in the Wider Caribbean Region”, (1998) 30 The University of Miami Inter-American Law Review, σ. 53-83 Charlotte de Fontaubert, Tundi Agardy, “Critical Analysis of the Spaw Protocol: The Dilemma of Regional Cooperation”, (1998) 30 The University of Miami Inter-American Law Review, 1, σ. 85-98, D.Freestone, “Specially Protected Areas and Wildlife in the Caribbean - The 1990 Kingston Protocol to the Cartagena Convention”, (1990) 5 Int’l J. Estuarine & Coastal L. 362.

Αναλυτικά για τους παράγοντες που επιδρούν στην ενάλια πολιτιστική κληρονομιά βλ. UNESCO, Conference Book, UNESCO Scientific Colloquium on factors Impacting Underwater Cultural Heritage UNESCO regional Meeting on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, 2011, http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/UCH_Brussels%20Conference%20BOOK.pdf

¹⁵⁸ Σύμβαση για την προστασία και χρήση των διαμεθορικών υδατορευμάτων και των διεθνών λιμνών Ελσίνκι, 17 Μαρτίου 1992. Τέθηκε σε ισχύ στις 6 Οκτωβρίου 1996. United Nations, Treaty Series, vol. 1936, σ. 269. Για την υπογραφή της από την ΕΚ βλέπε Απόφαση 95/308/EC: Council Decision of 24 July 1995 on the conclusion, on behalf of the Community, of the Convention on the protection and use of transboundary watercourses and international lakes, OJ L 186, 5.8.1995, σ. 42-58. Γενικά, βλ. P. Patronos, ‘The UN-ECE Water Convention, the UN Convention on international watercourses, customary rules for the protection and use of transboundary watercourses’, <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?lang=2&artid=1182&catid=12>

¹⁵⁹ Αναλυτικά για το ζήτημα της ευθύνης από διασυνοριακή ρύπανση, βλέπε Πλακοκέφαλος Η., Η Διασυνοριακή Ρύπανση του Περιβάλλοντος κατά το Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σ.258-260. Ειδικά για τις μη παράνομες ενέργειες ο συγγραφέας προκρίνει ως μόνη λύση τη διεθνή κρατική ευθύνη, έναντι της, συχνά αναποτελεσματικής κατά την εφαρμογή της, διεθνούς αστικής ευθύνης. σ.258-260

¹⁶⁰ C. Forrest, ‘A New International Regime for the Protection of Underwater Cultural Heritage’, 51 ICLQ 3: 511-554

¹⁶¹ A. Korthals Altes, “Submarine antiquities: a legal labyrinth”, (1976) 4 Syracuse J. Int’ L. and Comm. σ. 77-96

πολιτιστικών αγαθών στη Σύμβαση του Μοντέγκο Μπέυ και η αναγόρευσή της σε υποχρέωση για όλα τα κράτη, αποτυπώνει το ενδιαφέρον των κρατών για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, ιδίως σε περιοχές εκτός της δικαιοδοσίας τους¹⁶³.

Καταρχάς, η Σύμβαση προσδιορίζει τις θαλάσσιες ζώνες κυριαρχίας. Ως εκ τούτου, ο προσδιορισμός και η οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών προστασίας είναι ιδιαίτερα σημαντικός για την προστασία πολιτιστικών αγαθών, ιδίως σε περιπτώσεις όμορων κρατών μεταξύ των οποίων εντοπίζονται σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα, όπως η περιοχή μεταξύ Καστελλόριζου και Τουρκίας¹⁶⁴. Μάλιστα, η Σύμβαση της UNESCO 2001 ακολουθεί τους γενικούς αυτούς κανόνες για τον προσδιορισμό και οριοθέτηση των ζωνών.

Ειδικότερα, η UNCLOS θέτει ως γενική αρχή την υποχρέωση προστασίας των αρχαιολογικών και ιστορικών αντικειμένων, η οποία ενισχύεται με την υποχρέωση συνεργασίας για το σκοπό αυτό (αρ.303.1). Με βάση τη γενική αυτή διάταξη ένα κράτος που καταστρέφει ή επιτρέπει την καταστροφή ενάλιων αγαθών ή αρνείται να συνεργαστεί για την προστασία της ενάλιας κληρονομιάς ευθύνεται για διεθνώς παράνομη ενέργεια¹⁶⁵. Η γενική αυτή υποχρέωση προστασίας πρέπει να ερμηνεύεται κατά την Α. Στρατή διασταλτικά περιλαμβάνοντας όλο το εύρος των δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την ενάλια πολιτιστική κληρονομιά, όπως την υποχρέωση αναφοράς τυχόν εύρεσης αρχαιολογικών ευρημάτων στις αρμόδιες αρχές, την υποχρέωση λήψης προσωρινών μέτρων, την ανάγκη *in situ* διαφύλαξης των αγαθών και την αποφυγή περιττής ανασκαφής, την ανάγκη διαφύλαξης, παρουσίας και αποκατάστασης αγαθών που έχουν ανακτηθεί¹⁶⁶.

Από την άλλη πλευρά, οι σχετικές αναφορές είναι αρκετά γενικές, ώστε να χαρακτηρίζονται σύμφωνα με τον Scovazzi από έναν *horror jurisdictionis*, δηλαδή από την αποφυγή οποιασδήποτε διατύπωσης που θα δημιουργούσε την αντίληψη επέκτασης της κρατικής κυριαρχίας πέραν της χωρικής θάλασσας¹⁶⁷.

Η προστασία περιορίζεται στην *αρχαιολογική ζώνη*¹⁶⁸ (αρ.303.2 σε συνδ. με αρ.33) που *de facto* δημιουργείται και μπορεί να επεκταθεί έως τα 24 ναυτικά μίλια¹⁶⁹¹⁷⁰.

¹⁶² Αναλυτικά για εξατομικευμένα μέτρα προστασίας των κρατών πριν τη θέση σε ισχύ των Συμβάσεων βλέπε L.V.Prott, P.J.O'Keefe, 'Law and the Underwater Heritage' in UNESCO, *Protection of the underwater heritage*, 1981, σ.167-196

¹⁶³ Η Α. Στρατή αναλύει ενδελεχώς την προστασία της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς υπό το πρίσμα του δικαίου της θάλασσας. Strati, 1995. Βλέπε και S. Dromgoole, *Legal protection of the underwater cultural heritage: national and international perspectives*, Kluwer Law International, 1999 - 239 σ.

¹⁶⁴ Για τις τουρκικές έρευνες στην περιοχή βλέπε G. Varinlioglu, 'Data Collection for a Virtual Museum on the Underwater Survey at Kas, Turkey', (2011) 40 *Nautical Archaeology* 1, σ. 182-87.

¹⁶⁵ T.Scovazzi, *The Law of the Sea Convention and Underwater Cultural Heritage*, in D. Freestone, *The 1982 Law of the Sea Convention at 30: Successes, Challenges and New Agendas*, σ.81

¹⁶⁶ A.Strati, 1995, σ. 125

¹⁶⁷ T.Scovazzi, "A contradictory and counterproductive regime", in R.Garaballo, T.Scovazzi (eds), *The Protection of the Underwater Cultural Heritage: Before and After the 2001 UNESCO Convention*, Martinus Nijhoff Publishers, 2003, σ. 6.

¹⁶⁸ A. Strati, 1995, σ. 166-9. Ομοίως βλ. S. Karagiannis, «Une nouvelle zone de juridiction : la zone archéologique maritime», (1990) *Collection Espaces et Ressources maritimes* 4, P. Sioussiouras, "The contiguous zone as a mechanism for protecting the underwater cultural heritage" in A.Strati, M.Gavouneli, N.Skourtos (eds), *Unresolved Issues and New Challenges to the Law of the Sea Time Before and Time After*, Martinus Nijhoff Publishers, 2006, σ.63-71, Ε. Παπασταυρίδης, "Δίκαιο της Θάλασσας", στο Κ. Ανωτόπουλος, Κ. Μαγκλιβέρας, *Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011: 219-220, Αρ. Παπαθανασίου, 'Υιοθέτηση Αρχαιολογικών

Πρόκειται για μία ζώνη άσκησης αρμοδιοτήτων που έχει ανεξάρτητο χαρακτήρα επιτρέποντας την αυτόνομη ανακήρυξή της¹⁷¹. Στο πλαίσιο αυτό, το κράτος μπορεί να ρυθμίζει και να παρέχει εξουσιοδότηση για την πραγματοποίηση δραστηριοτήτων με κύριο αντικείμενο την αρχαιολογική έρευνα. Παρά την επίμονη προσπάθεια ορισμένων κρατών (ιδίως της Ιταλίας, Ελλάδας¹⁷², Μάλτας, Πορτογαλίας, Τυνησίας, Γιουγκοσλαβίας) για αναγνώριση δικαιωμάτων στην υφαλοκρηπίδα¹⁷³, απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά για την προστασία ενάλιων πολιτιστικών αγαθών σε αυτήν, όπως και στην ΑΟΖ¹⁷⁴.

Από την άλλη πλευρά, η Σύμβαση προσδιορίζει την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στην «Περιοχή», η οποία πραγματοποιείται προς όφελος της ανθρωπότητας (αρ.149)¹⁷⁵. Υπ' αυτή την έννοια, κράτη ή μη κρατικές οντότητες, όπως ιδιώτες, δεν νομιμοποιούνται να οικειοποιηθούν τα αγαθά, καθώς αποτελούν κοινή κληρονομιάς της ανθρωπότητας¹⁷⁶. Παρότι αναγνωρίζονται προτιμησιακά δικαιώματα του κράτους προέλευσης ή του κράτους πολιτιστικής ή ιστορικής και αρχαιολογικής προέλευσης, απουσιάζει οποιαδήποτε εξειδίκευσή τους και εναρμόνισής τους με τη γενική αντίληψη της ανθρωπότητας. Τέλος, ρυθμίζεται η περίπτωση σύγκρουσης δικαιωμάτων επί των αγαθών, οπότε ενεργοποιούνται οι διατάξεις για την επίλυση των διαφορών στη βάση της ευθιδικίας (equity).

Ζωνών', στο Σ. Περράκης (επιμ.), *Το Αιγαίο Πέλαγος και το Νέο Δίκαιο της Θάλασσας*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1996, σ. 153.

¹⁶⁹ A.Strati, 1995, σ. 168. Αναλυτικά Α. Στρατή, *Ελληνικές θαλάσσιες ζώνες και οριοθέτηση με γειτονικά κράτη*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 39- 47.

¹⁷⁰ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτά η Υπόθεση Saint Vincent and the Grenadines κατά Ισπανίας, που τελεσιδίκησε πρόσφατα ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου για το Δίκαιο της Θάλασσας. Στην εν λόγω υπόθεση, ζητήματα ανέκυψαν λόγω της διενέργειας ερευνών από το MV Luisa, πλοίο σημαίας της πρώτης με αποτέλεσμα οι ισπανικές αρχές να προβούν στη σύλληψη και κατάσχεση του πληρώματος και του πλοίου λόγω πληροφοριών περί παραβίασης της ιστορικής ισπανικής κληρονομιάς και των κανόνων σχετικά με το θαλάσσιο περιβάλλον στα χωρικά ύδατα και τη συνορεύουσα ζώνη. Ωστόσο, τελικά το Δικαστήριο αποφάνθηκε περί μη αρμοδιότητάς τους, καθώς τα εν λόγω ζητήματα αφορούν παραβίαση της εθνικής νομοθεσίας. *The M/V "Louisa" Case (Saint Vincent and the Grenadines v. Kingdom of Spain)*, Case No. 18, ITLS, Απόφαση 18 Μαΐου 2013

¹⁷¹ Σχετικά με τη φύση της δικαιοδοσίας που ασκεί ένα κράτος στη συνορεύουσα ζώνη βλ. μεταξύ άλλων Μ. Γαβουνέλι: "Nevertheless, the extent of the territorial jurisdiction does not coincide with the territory of the State. Typically, it acquires a functional nature when it extends to the contiguous zone, where the State can exercise jurisdiction [...] in order to "protect objects of an archaeological and historical nature found at sea". M. Gavouneli, *Functional Jurisdiction in the Law of the Sea*, Martinus Nijhoff, 2007, σ. 10

¹⁷² Για την προστασία της ενάλιας κληρονομιάς στην ελληνική έννομη τάξη βλ. E.Roucounas, 'Greece and the Law of the Sea', in T. Treves, L. Pineschi (eds.) *The Law of the Sea: The European Union and Its Member States*, Martinus Nijhoff Publishers, 1997, σ.249- 250. Επίσης, ο ίδιος, Πολιτιστικά αγαθά στο βυθό της θάλασσας, Επιθεώρησης Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου, 1979 σ.10.

¹⁷³ Η πρόταση των κρατών για το ισχύον αρ.303.2 ανέφερε: *The coastal State exercises sovereign rights over any object of purely archaeological and historical nature on or under its continental shelf for the purpose of research, salvaging, protection and proper presentation. However, the State or country of origin, or the State of cultural origin, or the State of historical and archaeological origin shall have preferential rights over such objects in case of sale or any other disposal.*

UN doc. A/CONF.62/C.2/Informal Meeting/43/Rev.3, 27 March 1980

¹⁷⁴ Ενώ για την ΑΟΖ απαιτείται η κήρυξη της από το παράκτιο κράτος, τα κυριαρχικά δικαιώματα του τελευταίου στην υφαλοκρηπίδα υφίστανται αυτοδικαία και εξ υπαρχής (ipso jure και ab initio). Βλ. Υπόθεση για την Υφαλοκρηπίδα στο Αιγαίο, (Ελλάδα κατά Τουρκίας), Διαταγή της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 1976, I.C.J. Reports 1978.

¹⁷⁵ Αναλυτικά βλέπε Α. Strati, *Deep Seabed Cultural Property and the Common Heritage of Mankind*, (1991) 40 ICLQ 4, σ. 859-894

¹⁷⁶ Op.cit., A.Strati, 1995

Η UNCLOS έτσι, διαμορφώνει το γενικό πλαίσιο προστασίας της ενάλιας κληρονομιάς, αφήνοντας εντούτοις ανοικτή τη δυνατότητα υιοθέτησης άλλων εξειδικευμένων συμβάσεων (αρ.303 παρ.4). Στο πλαίσιο αυτό, η Σύμβαση UNESCO 2001 λειτουργεί ως *lex specialis* για την ενάλια κληρονομιά, ενώ η UNCLOS παραμένει το *lex generalis* για το σύνολο του δικαίου θαλάσσης¹⁷⁷.

¹⁷⁷ G. Carducci, 'New developments in the Law of the Sea : the UNESCO Convention Protection of Underwater Cultural Heritage', (2002) 96 AJIL 2 σ.420

Κεφάλαιο Β': Εξειδικεύοντας την υποχρέωση προστασίας στο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς

Το διεθνές κανονιστικό πλαίσιο προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, συνθέτουν καταρχήν, οι συμβατικοί και εθιμικοί κανόνες, που προσδιορίζουν τις υποχρεώσεις του κράτους. Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η συμβολή του παράγωγου δικαίου, ιδίως των Συστάσεων της UNESCO, λόγω της αυξημένης νομικής αξίας τους¹⁷⁸.

Οι ειδικές υποχρεώσεις συστηματοποιούνται εδώ με κριτήριο το πεδίο εφαρμογής, ως εσωτερική και εξωτερική διάσταση της γενικής υποχρέωσης προστασίας. Πιο συγκεκριμένα, η εσωτερική διάσταση αφορά την εξειδίκευση της προστασίας από το κράτος στο εσωτερικό του, και αναλύεται σε επιμέρους υποχρεώσεις και μέτρα που καλείται να λάβει σε συμμόρφωση με τις διεθνείς του υποχρεώσεις (Α), ενώ η δεύτερη, αφορά την εξωτερική δράση του κράτους (Β), όπως την υποχρέωση συνεργασίας με τρίτα κράτη, αλλά και σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών άλλων κρατών.

Ι. Η «εσωτερική» διάσταση της υποχρέωσης προστασίας

Το κράτος έχει την πρωταρχική ευθύνη και πρωτοβουλία για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών εντός της επικράτειάς του, σύμφωνα με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου. Άλλωστε, σύμφωνα με το δίκαιο των συνθηκών, το εσωτερικό δίκαιο δεν μπορεί να δικαιολογήσει οποιαδήποτε παρέκκλιση ή μη εφαρμογή των διεθνών κανόνων¹⁷⁹. Ο κανόνας αυτός αποτυπώνει την *αυταπόδεικτη*¹⁸⁰ λειτουργία του διεθνούς δικαίου για την οργάνωση της εσωτερικής έννομης τάξης κατά τρόπο που εκπληρώνει τις διεθνείς του υποχρεώσεις. Ως εκ τούτου, το κράτος υποχρεούται να λάβει όλα τα απαραίτητα νομοθετικά (*jurisdiction to prescribe*) ή εκτελεστικά (*jurisdiction to enforce*) μέτρα¹⁸¹. Παρά το γεγονός, ότι η διεθνής προστασία των πολιτιστικών αγαθών φαίνεται να λειτουργεί συμπληρωματικά με την κρατική πρωτοβουλία, επιτρέποντας την εξειδίκευση

¹⁷⁸ Βλέπε Κεφάλαιο Β Ι.Α.Ι

¹⁷⁹ Σύμβαση Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών, αρ. 27. Αναλυτικά Μ. Villiger, *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, Martinus Nijhoff, 2009, σ.369- 375

¹⁸⁰ Το ΔΔΔΔ στην Γνωμοδότηση του για την ανταλλαγή των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών (1925) αναφέρει χαρακτηριστικά: “*This clause, however, merely lays stress on a principle which is self-evident, according to which a State which has contracted valid international obligations is bound to make in its legislation such modifications as may be necessary to ensure the fulfillment of the obligations undertaken*”. Γνωμοδότηση για την ανταλλαγή των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών, 1925 P.C.I.J. (ser. B) No. 10 (1921) σ. 21.

Άλλωστε, το ΔΔ στην Υπόθεση LaGrand, υπογραμμίζει ότι “*If necessary, it (the Court) can also hold that a domestic law has been the cause of a violation ...[of an international obligation]*”. LaGrand (Γερμανία/ΗΠΑ), Judgment, I. C. J. Reports 2001, παρ.125. Αναλυτικά βλ. Ρούκουνας Ε., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σ.35-38.

¹⁸¹ Γενικά για την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου στην εσωτερική έννομη τάξη, και την κρατική αρμοδιότητα βλέπε Η. Kelsen, *Principles of International Law*, The Lawbook Exchange Ltd., 2003, σ. 192 -194, G.Abi- Saab, “Some thoughts on the principle of non-intervention” in Eric Suy, Karel Wellens, *International law : theory and practice : essays in honour of Eric Suy*, M. Nijhoff, 1998, σ.228 επ.. Επίσης, Μ. Akehurst, ‘Jurisdiction in International Law’, (1972–3)46 BYIL, σ. 145; F. A. Mann, ‘The Doctrine of Jurisdiction in International Law’, 111 HR, 1964, σ. 1, Mann, ‘The Doctrine of Jurisdiction in International Law Revisited After Twenty Years’, 186 HR, 1984, σ. 9; D. W. Bowett, ‘Jurisdiction: Changing Problems of Authority over Activities and Resources’, 53 BYIL, 1982, σ. 1; R. Y. Jennings, ‘Extraterritorial Jurisdiction and the United States Antitrust Laws’, (1957)33 BYIL, σ. 146

των μέτρων και πολιτικών από το κράτος, το Διεθνές Δικαστήριο έχει συχνά υπογραμμίσει με τη νομολογία του ότι τα 'απαραίτητα μέτρα' δεν αποτελούν ζήτημα υποκειμενικής εκτίμησης των μερών, ενώ αξιολογούνται σε συνάρτηση με την αναγκαιότητα και αναλογικότητα του σκοπού τους¹⁸². Άλλωστε, η *ανάληψη μίας διεθνούς υποχρέωσης* έχει ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του επιφυλασσόμενου πεδίου του κράτους, επιτρέποντας στα διεθνή όργανα να εξετάζουν τη συμμόρφωση του εσωτερικού δικαίου με το διεθνές¹⁸³.

Με βάση τα παραπάνω, οι ελάχιστες υποχρεώσεις προστασίας των πολιτιστικών αγαθών μπορούν να σχηματοποιηθούν υπό το πρίσμα της υποχρέωσης λήψης νομοθετικών μέτρων με στόχο τη διαφύλαξη των αγαθών (1) και την υποχρέωση διαμόρφωσης των απαραίτητων μέτρων και πολιτικών (2).

A. Η υποχρέωση διαμόρφωσης ενός νομικού πλαισίου...

Η εναρμόνιση της εσωτερικής έννομης τάξης με τις διεθνείς υποχρεώσεις του κράτους αποτελεί πάγια αρχή του διεθνούς δικαίου (*duty to prescribe*). Η υποχρέωση εγκαθίδρυσης, ή εναρμόνισης του υφιστάμενου, νομικού πλαισίου αποτελεί το θεμέλιο για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, που έχει ως στόχο την διαφύλαξη της υλικής τους υπόστασης, αλλά και της ίδιας της φύσης των αγαθών¹⁸⁴, για τις παρούσες και μελλοντικές γενιές.

1. ...γενικής προστασίας...

Η διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών ως τμήμα της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς για τις επόμενες γενιές αποτελεί το *τέλος* της διεθνούς προστασίας και βασικό σκοπό της νομοθετικής πρωτοβουλίας σε εσωτερικό επίπεδο.

Τα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς πρέπει να προστατεύονται, συνολικά ή εξατομικευμένα, με νομοθετικά ή άλλα κανονιστικά μέτρα¹⁸⁵. Η προστασία είναι καθολική, καθώς τα διεθνή κείμενα προσδιορίζουν υποχρεώσεις προστασίας, ανεξάρτητα με το δημόσιο ή ιδιωτικό χαρακτήρα τους. Ως εκ τούτου το κράτος υποχρεούται να λαμβάνει μέτρα ακόμη και για τη συμμόρφωση των ιδιωτών με τις διεθνείς επιταγές

¹⁸² Υπόθεση ΗΠΑ κατά Νικαράγουα, ICJ Reports 1986, σ. 141, παρ. 282, Υπόθεση Ιράν κατά ΗΠΑ, ICJ Reports 2003, παρ. 43

¹⁸³ A. Tzanakopoulos, 'The Permanent Court of International Justice and the 'International Community'', in M. Fitzmaurice, Chr. Tams, (eds.), *Legacies of the Permanent Court of International Justice*, Martinus Nijhoff Publishers, 2013. SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2043914> σ. 9

¹⁸⁴ Σύσταση για την Προστασία του Παραδοσιακού και Λαογραφικού Πολιτισμού, 15 Νοεμβρίου 1989, Τίτλος 6. Παρ. β' (iii): adopt the necessary measures to safeguard the materials gathered against misuse, whether intentional or otherwise

¹⁸⁵ Ενδεικτικά βλέπε UNESCO, Σύσταση 1972 σχετικά με την προστασία, σε εθνικό επίπεδο, της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, αρ. 41. Η UNESCO Σύσταση (2011) για την προστασία ιστορικών αστικών τοπίων προσθέτει: παρ.24 στοιχ. γ': Regulatory systems should reflect local conditions, and may include legislative and regulatory measures aimed at the conservation and management of the tangible and intangible attributes of the urban heritage, including their social, environmental and cultural values. Traditional and customary systems should be recognized and reinforced as necessary.

προστασίας. Αντιπροσωπευτική είναι η περίπτωση του ελληνικού νόμου¹⁸⁶ που επιφορτίζει με συγκεκριμένες υποχρεώσεις – συντήρησης, ελέγχου από τις αρμόδιες υπηρεσίες, διευκόλυνσης έρευνας και μελέτης από επιστήμονες – κύριους, νομείς και κατόχους μνημείων ακίνητων (αρ.11) και κινητών (αρ.27).

Η γενική προστασία αναλύεται σε επιμέρους υποχρεώσεις για τα κράτη, με κυριότερες το νομικό προσδιορισμό των αγαθών, τη διαφύλαξη της πολιτιστικής πολυμορφίας, τη διαφύλαξη και μη καταστροφή των αγαθών και την υιοθέτηση κυρώσεων σε περίπτωση παραβιάσεων.

1.1. ...για το νομικό προσδιορισμό των πολιτιστικών αγαθών

Κάθε κράτος οφείλει, σύμφωνα με την πλειονότητα των διεθνών κειμένων¹⁸⁷, να προβεί στο νομικό χαρακτηρισμό των πολιτιστικών αγαθών, ως προϋπόθεση για την εξειδίκευση της προστασίας.

Ο νομικός προσδιορισμός των αγαθών αποτελεί υποχρέωση και ταυτόχρονα δικαίωμα κάθε κράτους¹⁸⁸. Μάλιστα, το τελευταίο έχει το αναφαίρετο δικαίωμα προσδιορισμού του καθεστώτος των πολιτιστικών αγαθών. Ο χαρακτηρισμός τους ως ‘αναπαλλοτρίωτων’, συνεπάγεται την απαγόρευση κτήσης, εμπορίας και εξαγωγής τους¹⁸⁹.

Παρά το γεγονός ότι το κράτος οφείλει να εφαρμόσει τα διεθνή κριτήρια προσδιορισμού των πολιτιστικών αγαθών¹⁹⁰, η γενικότητα και ασάφεια των τελευταίων έχει ως αποτέλεσμα την κατά βούληση ερμηνεία τους. Η πρακτική των κρατών στο πεδίο αυτό συνδέεται με τον πλούτο και την «πολιτιστική τους διαδρομή» δίνοντας έμφαση συχνά στην προστασία αγαθών είτε συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου π.χ. αρχαιοτήτων ή μνημείων νεότερων χρόνων, είτε κατ’ είδος είτε υιοθετούν μία ολιστική προσέγγιση¹⁹¹.

¹⁸⁶ Νόμος υπ' αριθμ. 3028/2002. Για το Νόμο βλέπε Δ. Παπαπετρόπουλος, Νόμος 3028/2002 για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς: κείμενο, σχόλια, ερμηνεία, Σάκκουλας, 2006, Π. Σκουρής Ε. Τροβά, Προστασία αρχαιοτήτων και πολιτιστικής κληρονομιάς, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, D. Voudouri, “Law and the Politics of the Past: Legal Protection of Cultural Heritage in Greece”, (2010) 5 IJCP 3, 547

¹⁸⁷ Σύμβαση 1972- αρ. 4, Σύμβαση ΟΑΚ 1976 - αρ. 8. Μάλιστα, η υποχρέωση του αρ. 4 της Σύμβασης 1972 είναι γενική και δεν περιορίζεται στα εγγεγραμμένα στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Απαιτείται, ωστόσο, να πρόκειται για πολιτιστικά αγαθά ‘εξαιρετικής οικουμενικής αξίας’. Βλ. G.Carducci, in F.Francioni (ed.), 2008, σ.113

¹⁸⁸ Το δικαίωμα του κράτους πηγάζει από την ίδια την κυριαρχία του επί των αγαθών εντός του εδάφους του.

¹⁸⁹ Σύμβαση 1970 -αρ. 13

¹⁹⁰ Για τα κριτήρια βλέπε παραπάνω.

¹⁹¹ Για παράδειγμα σύμφωνα με την *ελληνική νομοθεσία τα κινητά μνημεία έως το 1453, και μεταγενέστερα ως και το 1830 που αποτελούν ευρήματα ανασκαφών ή άλλης αρχαιολογική έρευνας ή που αποσπάστηκαν από ακίνητα μνημεία, καθώς και οι θρησκευτικές εικόνες και λειτουργικά αντικείμενα της ίδιας περιόδου, προστατεύονται από το νόμο χωρίς να απαιτείται έκδοση οποιασδήποτε διοικητικής πράξης. Τα μεταγενέστερα του 1453μ.Χ., που χρονολογούνται έως και το 1830 μ.Χ., και δεν υπάγονται στην προηγούμενη περίπτωση, αλλά χαρακτηρίζονται ως μνημεία λόγω της κοινωνικής, τεχνικής, λαογραφικής, εθνολογικής, καλλιτεχνικής, αρχιτεκτονικής, βιομηχανικής ή εν γένει ιστορικής ή επιστημονικής σημασίας τους, τα νεότερα πολιτιστικά αγαθά που είναι προγενέστερα των εκάστοτε τελευταίων εκατό ετών χαρακτηρίζονται ως μνημεία με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού, η οποία εκδίδεται ύστερα από εισήγηση της Υπηρεσίας και γνώμη του Συμβουλίου και δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Ομοίως και για τα ακίνητα μνημεία. Αρ. 20, Ν. 3028/2002 «Περί Αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς». Η Κύπρος υιοθετεί το σύστημα της καταλογοποίησης των αγαθών, καθώς στον «Περί αρχαιοτήτων Νόμο», ως αρχαίο μνημείο ορίζεται οποιοδήποτε αντικείμενο, κτίριο ή χώρο που ορίζεται στους πίνακες του νόμου, ή οποιοδήποτε ανακηρύσσεται ως τέτοιο από το Υπουργικό συμβούλιο ως αρχαιότητα δηλ. κάθε αντικείμενο πριν το*

Άμεσα συναρτημένη με την υποχρέωση νομικού προσδιορισμού είναι η δημιουργία και διατήρηση Μητρώων καταγραφής των προστατευόμενων αγαθών ή τοποθεσιών¹⁹². Η πρακτική αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική ιδίως σε περιπτώσεις κλοπής, παράνομης διακίνησης ή ιδιοποίησης αγαθών. Στο πλαίσιο αυτό, η Ελλάδα, διατηρεί από το 1993, το Διαρκή Κατάλογο των Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων, στη Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού όπου συγκεντρώνονται όλες οι αποφάσεις που κηρύττουν την προστασία ακίνητων μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και ιστορικών τόπων της χώρας, από το 1921 μέχρι και σήμερα¹⁹³.

Η υποχρέωση νομικού προσδιορισμού των πολιτιστικών αγαθών επεκτείνεται στην εγγραφή πολιτιστικών αγαθών σε διεθνείς καταλόγους, όπως στην περίπτωση του Καταλόγου για την Παγκόσμια Κληρονομιά, του Ευρωπαϊκού Σήματος για την Πολιτιστική Κληρονομιά (ΕΕ) ή την υπαγωγή τους σε καθεστώς ενισχυμένης προστασίας κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης.

Η Σύμβαση 1972 προβλέπει το αποκλειστικό δικαίωμα του κράτους για τον προσδιορισμό και την οριοθέτηση των αγαθών στο έδαφός του (αρ.3 Σύμβασης 1972), σύμφωνα με τους ορισμούς των οικείων άρθρων. Επιπρόσθετα, κάθε κράτος οφείλει να υποβάλλει Ενδεικτικό Κατάλογο (Tentative List)¹⁹⁴ με τα στοιχεία που αποτελούν τμήμα της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, ο οποίος θα περιλαμβάνει τεκμηρίωση για την τοποθεσία και τη σημασία τους (αρ.11.1). Άλλωστε, η επιλογή των αγαθών για την

1850 μΧ., ενώ προκειμένου για έργα εκκλησιαστική ή λαϊκής τέχνης μεγάλης αρχαιολογικής, καλλιτεχνικής ή ιστορικής σημασίας, αντί του έτους 1850 θα λογίζεται το έτος 1940 μΧ. ανεξάρτητα από τον τόπο κατασκευής ή προέλευσής του. (αρ. 2, 6). Στη **Γερμανία**, τα έργα τέχνης και τα πολιτιστικά αντικείμενα, περιλαμβανομένων των βιβλιογραφικών έργων σε βιβλιοθήκες που προστατεύονται είναι όσα καταγράφονται κατόπιν απόφασης της αρμόδιας αρχής στον «Κατάλογο πολύτιμης εθνικής κληρονομιάς» - “Verzeichnis national wertvollen Kulturgutes” (Τμήμα 1, αρ.1). Η μόνη αναφορά σε χρονικό προσδιορισμό αφορά *αρχαιολογικό υλικό που συνδέεται με την ιστορία της Ομοσπονδιακής Γερμανικής Δημοκρατίας, τη Γερμανική Αυτοκρατορία, τη Πρωσία, και τη Γερμανική Συνομοσπονδία*. (Τμήμα11, αρ.3). Νόμος για την Προστασία της γερμανικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς έναντι της απομάκρυνσης στο εξωτερικό, Federal Law Gazette, Part I, σ.1754, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 2 της Πράξης της 18^{ης} Μαΐου 2007, Federal Law Gazette, Part I, σ.757. Το ίδιο ισχύει και για το **Λουξεμβούργο**. Ν. 62 νόμου της 18ης Ιουλίου 1983 για τη διατήρηση και προστασία των εθνικών τοποθεσιών και μνημείων. Γενικός, είναι ο προσδιορισμός των πολιτιστικών αντικειμένων και στην **Ολλανδία**, όπου γίνεται αναφορά σε *πολιτιστικά αγαθά πολιτιστικό-ιστορικής ή επιστημονικής αξίας μία θρησκευτικής κοινότητας, ή δημόσιας συλλογής*. Νόμος της 1ης Φεβρουαρίου 1984, για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η **Ιρλανδία** περιλαμβάνει στην προστασία της πολλά νεότερα αγαθά, όπως τοπία δρόμου, αντικείμενα παλαιότερα των 25 ετών όπως έργων τέχνης ή βιομηχανικά έργα (βιβλία, αρχεία, κτλ πολιτιστικής σημασίας (αρ.2) No. 4/1995, Heritage Act, 1995. Τέλος ο **ιταλικός** νόμος για την πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα κωδικοποίησης της πολιτιστικής προστασίας σε ενιαίο κείμενο, με αναλυτικό περιεχόμενο, αποκαλυπτικός της πλούσιας πολιτιστικής της κληρονομιάς. Μάλιστα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η συμπερίληψη νεότερων αγαθών, όπως έργα τέχνης, γλυπτικής, ή λογοτεχνικά έργα, που έχουν παραχθεί εντός των τελευταίων 50 ετών, φωτογραφίες, οπτικοακουστικά έργα, και μέσα μεταφοράς παλαιότητας μεγαλύτερης των 75 χρόνων, λείψανα από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο κ.ά. Νομοθετικό Διάταγμα No.42 της 22ας Ιανουαρίου 2004, Code of the Cultural and Landscape Heritage, όπως τροποποιήθηκε το 2008.

¹⁹² Σύμβαση 1970-αρ. 10, Σύμβαση 2001 - αρ.22, Σύσταση 1989 -αρ.Β, Σύσταση 1978- παρ. 6, Σύσταση 1972 - παρ. 13, Σύσταση 1964 - αρ.3, Σύσταση 1956 -παρ.16. Στο Συμβούλιο της Ευρώπης, ομοίως βλέπε Σύμβαση 1985 -αρ. 2, Σύμβασης 1969- αρ. 2, Σύμβαση 1992 -αρ.2

¹⁹³ <http://listedmonuments.culture.gr/info.php> Ωστόσο, ο Κατάλογος περιλαμβάνει τα μνημεία που έχουν κηρυχθεί από το Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, και όχι διατηρήτέα κτήρια και παραδοσιακούς οικισμούς που έχουν κηρυχθεί αποκλειστικά από το Υπουργείο ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. που βρίσκονται στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://estia.minenv.gr/> δημιουργώντας μία πολυδιάσπαση των προστατευόμενων αγαθών και τοποθεσιών.

¹⁹⁴ Ο Ενδεικτικός Κατάλογος δεν θεωρείται εξαντλητικός αρ.11.1 Σύμβασης

εγγραφή τους στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, πραγματοποιείται στη βάση των εθνικών καταλόγων αυτών (αρ.11.2)¹⁹⁵.

Το κρατικό μονοπώλιο νομικού προσδιορισμού των προστατευόμενων αγαθών, συχνά παραβλέπει ή/και παραβιάζει δικαιώματα ομάδων, καθώς είτε δεν μπορούν να επιτύχουν τη συμπερίληψη σε αυτά στοιχείων μειονοτικών πολιτισμών, είτε η εγγραφή – ιδίως φυσικών και μεικτών τοπίων - σε ειδικό καθεστώς δεν λαμβάνει υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κοινοτήτων τους. Σχετικά, προβλήματα ανέκυψαν κατά την εγγραφή τοποθεσιών στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, ιδίως από χώρες με αυτόχθονες λαούς, όπως ο Καναδάς¹⁹⁶ ή τοπικές κοινότητες στην Αφρική¹⁹⁷. Οι αυτόχθονες εξέφρασαν συχνά τις αντιρρήσεις τους για την εγγραφή τοποθεσιών στον Κατάλογο λόγω των συνεπειών τους για τις παραδοσιακές τους δραστηριότητες με την προσέλκυση, λόγου χάρη, μεγάλου αριθμού τουριστών, και τον κίνδυνο καταστροφής των παραδοσιακών δομών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η εγγραφή της περιοχής Tatshenshini-Alsek (1994), καθώς οι αυτόχθονες υποστήριζαν ότι η υποψηφιότητα υποβλήθηκε χωρίς προηγούμενη διαβούλευση μαζί τους, του Πάρκου Kluane λόγω των εδαφικών αξιώσεων αυτοχθόνων στα όρια του φυσικού τόπου, και του Εθνικού Πάρκου Wood Buffalo για την επίδραση της εγγραφής στις παραδοσιακές τους δραστηριότητες¹⁹⁸.

Τα τελευταία χρόνια καταγράφονται προσπάθειες για μία πιο ανοικτή, συμμετοχική και δημοκρατική διαδικασία υποβολής υποψηφιοτήτων για τον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς και την κατάρτιση των Ενδεικτικών Καταλόγων, όπως στη Μεγάλη Βρετανία¹⁹⁹ και ορισμένα αφρικανικά κράτη. Η πρόσφατη Περιοδική Έκθεση για την Παγκόσμια Κληρονομιά στην Αφρική²⁰⁰ αναφέρει ότι 13 κράτη (περίπου το 56%)

¹⁹⁵ Η συμπερίληψή τους στον Ενδεικτικό Κατάλογο αποτελεί πλέον προϋπόθεση για την εξέτασή τους για τον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς [Decision 24COM, παρ. VI2.3.2] ενώ χρησιμεύει ως εργαλείο σχεδιασμού και αξιολόγησης. Operational Guidelines, WHC.11/01. Βλέπε και T.Scovazzi, 'Article 8-11', in F.Francioni, 2008, σ.157επ.

¹⁹⁶ Αναλυτικά βλ. N. Affolder, 'Mining and the World Heritage Convention: Democratic Legitimacy and Treaty Compliance', (2007), 24 *Pace Envtl. L. Rev.* 35, σ. 17

¹⁹⁷ Για παράδειγμα βλέπε την περίπτωση της Ζιμπάμπουε: "Great Zimbabwe National Monument was placed on the World Heritage List in 1986 on the basis of several criteria: (a) it is an outstanding example of human creative genius (the first cultural criterion); (b) it pays exceptional testimony to a cultural tradition and a bygone civilization (the third cultural criterion); and (c) it is associated with events or living traditions and beliefs of outstanding universal significance (the sixth cultural criterion). It is important to note here that at the time of the nomination, the local community was not consulted. As the Periodic Report for Africa appropriately notes, before the mid-1990s the consultation of local communities was not part of the process of compiling tentative lists and preparing nomination dossiers", Dawson Munjeri, "Anchoring African Cultural and Natural Heritage: The Significance of Local Community Awareness in the Context of Capacity-Building, in El. de Merode, R. Smeets, C. Westrik (eds), Linking Universal and Local Values. Managing a Sustainable Future for World Heritage, UNESCO World Heritage Centre, 2004, σ. 76

¹⁹⁸ Τελικά, οι τοποθεσίες αυτές εγγράφηκαν στον Κατάλογο. Decision 18COM XI (1994), Decision 07COM VIII (1983)

¹⁹⁹ Department for Culture, Media and Sport, World Heritage for the Nation: Identifying, Protecting and Promoting Our World Heritage, Government Response to a Consultation, January 2010
http://www.ukotcf.org/pdf/news/World_Heritage_for_the_Nation.pdf

²⁰⁰ Το 75% των συμβαλλόμενων κρατών, υπέβαλλε Ενδεικτικούς Καταλόγους. Σε αυτά δεν περιλαμβάνεται το Καμερούν και η Κεντροαφρικανική Δημοκρατία. Αναλυτικά Periodic Reporting: Report on the state of conservation of the World Heritage in Africa, WHC-02/CONF.202/16, σ. 6

ενέπλεξαν τις τοπικές διοικητικές αρχές στις διαδικασίες διαβούλευσης για την κατάρτιση Ενδεικτικών Καταλόγων, ενώ 9 κράτη διαβουλευθήκαν με τοπικούς πληθυσμούς είτε μέσω των παραδοσιακών αρχηγών τους, είτε μέσω ανοικτών διαδικασιών διαβούλευσης. Ομοίως, επιτυχημένο παράδειγμα εμπλοκής των τοπικών κοινωνιών αποτελεί η ανακήρυξη της Παλιάς Πόλης Lunenburg (Καναδάς), ως υποψήφιας για την εγγραφή της στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς με πρωτοβουλία των τοπικών αρχών και την υποστήριξη της ομοσπονδιακής κυβέρνησης.

Η Διακήρυξη της Βουδαπέστης (2002) κατά την 26^η Σύνοδο της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς καλεί τα κράτη μέλη της Σύμβασης να προσδιορίσουν και να υποβάλλουν υποψηφιότητες που αντιπροσωπεύουν όλη την ποικιλομορφία της πολιτιστικής κληρονομιάς²⁰¹. Στο ίδιο πλαίσιο, οι *Κατευθυντήριες Οδηγίες* ενθαρρύνουν τη συμμετοχή τοπικών και περιφερειακών αρχών, τοπικών πληθυσμών²⁰², ΜΚΟ και άλλων ενδιαφερομένων στις διαδικασίες διαβούλευσης (παρ.65). Σε κάθε περίπτωση όμως, η οριστική απόφαση λαμβάνεται από τους αρμόδιους κρατικούς φορείς.

Η συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων στις διαδικασίες κατάρτισης των Ενδεικτικών Καταλόγων, την ανάπτυξη σχεδίων διαχείρισης και ενισχυμένης προστασίας των αγαθών αναδεικνύεται σε βασικό παράγοντα για την αποτελεσματική και άρα επιτυχή προστασία των πολιτιστικών αγαθών, αφού χωρίς τις τοπικές κοινωνίες το σύστημα διαχείρισης των αγαθών δεν υλοποιείται²⁰³. Εντούτοις, η πρακτική αυτή είναι περιορισμένη. Το κενό αυτό του διεθνούς δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς έρχεται να συμπληρώσει, στο δεύτερο μέρος της διατριβής, το δίκαιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των ομάδων περιορίζοντας την κρατική ελευθερία. Τα συμμετοχικά δικαιώματα των ομάδων και η πάγια ανάγκη εκδημοκρατισμού των διαδικασιών λήψης αποφάσεων διασφαλίζει την προστασία του πλούτου της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας.

1.2. ...για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής πολυμορφίας

Η πολιτιστική πολυμορφία συνδέεται άρρηκτα με την πολιτιστική δημιουργία, και την ετερομορφία της. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αναδύθηκε ως ανάγκη προστασίας του πολιτισμού των λαών, και επεκτείνεται σήμερα στην προστασία όλων των πολιτισμών. Η πρώτη αναφορά σε διεθνές κείμενο²⁰⁴ συναντάται στη Σύμβαση

²⁰¹ WHC-02/CONF.202/25, Ομοίως βλ. Kishore Rao, A new paradigm for the identification, nomination and inscription of properties on the World Heritage List, *International Journal of Heritage Studies*, Volume 16, Issue 3, 2010, pages 161-172

²⁰² Ο ρόλος των τοπικών πληθυσμών σημειώνεται και στον Ευρωπαϊκό Χάρτη για την Τοπική Αυτοδιοίκηση που υιοθετήθηκε στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης. Υπεγράφη στις 15 Οκτωβρίου 1985, και τέθηκε σε ισχύ την 1^η Σεπτεμβρίου 1988. Σήμερα αριθμεί 46 συμβαλλόμενα κράτη, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα.

²⁰³ Για παραδείγματα στην αφρικανική ήπειρο βλ. D.Munjeri, "Anchoring African Cultural and Natural Heritage: The Significance of Local Community Awareness in the Context of Capacity-Building, in El. de Merode, R. Smeets, C. Westrik (eds), *Linking Universal and Local Values. Managing a Sustainable Future for World Heritage*, UNESCO World Heritage Centre, 2004, σ. 75- 80

²⁰⁴ Για την εξέλιξη της έννοιας της πολιτιστικής ετερότητας μέσα από τα Προγράμματα και τις Στρατηγικές της INESCO βλέπε K.Stenou (ed.), 'UNESCO and the Issue of Cultural Diversity, 1946-2000', Study conducted by the UNESCO Division of Cultural Policies, Paris, 2000.

1954, όπου η βλάβη των πολιτιστικών αγαθών ενός λαού αναγνωρίζεται ως βλάβη της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας.

Την ίδια περίοδο, η ανάγκη διαφύλαξης κάθε πολιτισμού προσδιορίζεται εμφατικά και σε κείμενα διακηρυκτικού χαρακτήρα. Η Διακήρυξη για τις Αρχές της Διεθνούς Πολιτιστικής Συνεργασίας (UNESCO, 1966), παρά την περιορισμένη νομική ισχύ του κειμένου²⁰⁵, υπογραμμίζει ότι κάθε πολιτισμός έχει τη δική του αξιοπρέπεια και αξία που πρέπει να γίνεται σεβαστή και να διαφυλάσσεται, καθώς η ποικιλομορφία και ετερότητα όλων των πολιτισμών αποτελούν εγγενή στοιχεία της κοινής κληρονομιάς που ανήκει στην ανθρωπότητα (αρ. 1). Στο ίδιο πλαίσιο, η Διακήρυξη για τις Πολιτιστικές Πολιτικές του Μεξικού (UNESCO, 1982) σημειώνει τον αδιαίρετο χαρακτήρα πολιτιστικής ταυτότητας και ετερότητας, επιβεβαιώνοντας ότι κάθε πολιτισμός αποτελεί μοναδική και αναντικατάστατη έκφραση ενός λαού, τμήμα της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας.

Η συζήτηση για τη διατήρηση της πολιτιστικής ποικιλομορφίας σε διεθνές επίπεδο εντείνεται με την εγγραφή της στην agenda των ΗΕ. Η Γενική Συνέλευση ΗΕ αναγνωρίζει με την Απόφαση 3026 τον *αναντικατάστατο χαρακτήρα του πολιτιστικού περιβάλλοντος*²⁰⁶, και τον κίνδυνο αποψίλωσης του πολιτιστικού πλούτου και της ετερομορφίας των πολιτισμών. Η Απόφαση αυτή αποτελεί, την πρώτη έκκληση προς τα κράτη για την διατήρηση και ανάπτυξη των πολιτιστικών αξιών. Ένα χρόνο μετά, η Γενική Συνέλευση επανέρχεται με νέα απόφαση υπό τον τίτλο «Προστασία και περαιτέρω Ανάπτυξη των Πολιτιστικών Αξιών»²⁰⁷, υπογραμμίζοντας την ανάγκη διαφύλαξης της πολιτιστικής πολυμορφίας και της μοναδικότητας κάθε πολιτισμού. Με σεβασμό στην αρχή της κυριαρχίας αλλά και της ισότητας, αναγνωρίζει τα θετικά αποτελέσματα της επικοινωνίας και ανταλλαγής μεταξύ των πολιτισμών, που τελικά ευνοεί τον εμπλουτισμό και την ανάπτυξη των εθνικών και περιφερειακών πολιτιστικών αξιών, ως δικαίωμα και υποχρέωση κάθε κράτους. Για το λόγο αυτό καλεί τα κράτη να δώσουν έμφαση στην προστασία ή/και αποκατάσταση τοποθεσιών με ειδική ιστορική σημασία, και να εμπλέξουν ενεργά τον πληθυσμό στην διαδικασία διαφύλαξης και ανάπτυξης των πολιτιστικών και ηθικών αξιών (παρ.1).

Πρόσφατα, η Διακήρυξη για την πολιτιστική ετερότητα (UNESCO, 2001) αποτελεί σημαντικό βήμα για την αναγνώριση της πολιτιστικής ετερότητας ως προϋπόθεσης και αναγκαιότητας για την κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας, κατά τον ίδιο τρόπο που η *βιοποικιλότητα είναι απαραίτητη για το περιβάλλον* (αρ. 1)²⁰⁸. Έτσι, ο πολιτιστικός πλουραλισμός αντανakλά την αρμονική διάδραση λαών και ομάδων με

²⁰⁵ Αναλυτικά βλέπε παρακάτω Κεφάλαιο Β.1.Α.1

²⁰⁶ Απόφαση 3026 A3026 (XXVII), Human Rights and Scientific developments, 1972

²⁰⁷ Απόφαση 3148 (XXVIII), 1973

²⁰⁸ Σχετικά με της σημασία της Διακήρυξης, ο Γεν. Διευθυντής της UNESCO K.Matsuura δήλωσε κατά την υιοθέτησή της: *“C’est la première fois que la communauté internationale se dote d’un instrument normatif d’une telle envergure qui érige la diversité culturelle au rang de “patrimoine commun de l’humanité [...] aussi nécessaire pour le genre humain que la biodiversité dans l’ordre du vivant” et fait de sa défense un impératif éthique, inséparable du respect de la dignité de la personne humaine”*. 2 Νοεμβρίου 2001 (N°2001-120) <http://www.unesco.org/bpi/fre/unescopresse/2001/01-120f.shtml>

διαφορετικές και δυναμικές πολιτιστικές ταυτότητες (αρ. 2). Η πολιτιστική αυτή διαφορετικότητα και ανομοιογένεια αποτελεί τον πλούτο της πολιτιστικής κληρονομιάς²⁰⁹. Μάλιστα, υπογραμμίζεται η σημασία όλων των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς, τα οποία πρέπει να διατηρηθούν, ενισχυθούν και να παραδοθούν στις επόμενες γενιές ως μια καταγραφή της ανθρώπινης εμπειρίας και φιλοδοξίας, εμπνέοντας έναν ειλικρινή διάλογο μεταξύ των πολιτισμών.

Η Σύμβαση για την προστασία και την προώθηση της πολυμορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων (2005)²¹⁰ κατοχυρώνει συμβατικά τον πολυπολιτισμό και την ετερογένεια της δημιουργίας, γεγονός που αντανakλάται στο μεγάλο αριθμό συμβαλλόμενων μερών, καθώς 125 κράτη και η Ευρωπαϊκή Ένωση²¹¹ έχουν προσχωρήσει σε αυτή. Σκοπός της είναι η προστασία και προαγωγή της ετερομορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων και η ενίσχυση της διαπολιτισμικότητας²¹². Η υποχρέωση σεβασμού της πολιτιστικής πολυμορφίας αναπτύσσεται τόσο σε διεθνές επίπεδο, όσο και σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, δηλαδή εντός και εκτός του κράτους (αρ. 1).

Επιπλέον, η Σύμβαση προσδιορίζει τις Κατευθυντήριες Αρχές που διαπνέουν τη διαμόρφωση πολιτικών και μέτρων εντός του κράτους. Πρόκειται για την *Αρχή σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, της κρατικής κυριαρχίας* –επιβεβαιώνοντας τον κεντρικό ρόλο του κράτους για την υιοθέτηση μέτρων στην επικράτειά του, της *ίσης αξιοπρέπειας και του σεβασμού όλων των πολιτισμών*–συμπεριλαμβανομένων μειονοτήτων και αυτοχθόνων, την *Αρχή της διεθνούς αλληλεγγύης και συνεργασίας, της συμπληρωματικότητας οικονομικών και πολιτιστικών πτυχών της ανάπτυξης, της αειφόρου ανάπτυξης, της δίκαιης και ισόρροπης πρόσβασης* σ’ ένα πλούσιο και διαφοροποιημένο φάσμα πολιτιστικών εκφράσεων από όλο τον κόσμο, και την *Αρχή της ανοιχτότητας και ισορροπίας* (αρ.2).

Βάσει αυτών, τα κράτη *μπορούν* να λαμβάνουν μέτρα για την προστασία και προαγωγή των πολιτιστικών εκφράσεων, διασφαλίζοντας ότι μέτρα και πολιτικές που αναπτύσσουν στο εσωτερικό τους είναι συμβατά με τις διατάξεις της Σύμβασης (αρ.6). Ως εκ τούτου, η υποχρέωση νομικού προσδιορισμού των πολιτιστικών αγαθών, που αναλύσαμε προηγουμένως – αλλά και αυτές που ακολουθούν –θα πρέπει να συμβαδίζει με την υποχρέωση προστασίας της πολιτιστικής ετερότητας. Ειδικότερα, *μπορεί να μεριμνά* για την προστασία πολιτιστικών εκφράσεων σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης ή υπό απειλή εξαφάνισης (αρ.8). Η τελική διατύπωση των διατάξεων μαρτυρά την απουσία αυστηρής νομικής δέσμευσης καθώς

²⁰⁹ Βλ. S. Yee, ‘The Intrinsic and Instrumental Values of Diversity: Some Philosophical and Legal Considerations’, in S. Yee, J.-Y. Morin (eds), *Multiculturalism and International Law. Essays in Honour of Edward McWhinney*, Martinus Nijhoff, 2009, σ.215

²¹⁰ Σχετικά με την πορεία προς τη Σύμβαση βλ. I. Bernier, ‘A UNESCO International Convention on Cultural Diversity’, in C. B. Graber, M. Girsberger and M. Nenova (eds), *Free Trade versus Cultural Diversity: WTO Negotiations in the Field of Audiovisual Services*, Schulthess, 2004, σ. 65-76

²¹¹ Αναλυτικά A. von Bogdandy, ‘The European Union as Situation, Executive, and Promoter of the International Law of Cultural Diversity – Elements of a Beautiful Friendship’, *EJIL*, Vol. 19 no. 2, 241–275

²¹² Αναλυτικά F. Macmillan, *The UNESCO convention as a new incentive to protect cultural diversity*. in P.van den Bossche, H.Schneider (eds.), *Protection of Cultural Diversity from an International and European Perspective*, Intersentia, 2008, σ. 163-192.

*..in the final text the obligation was replaced by a right of the Parties to take appropriate measures "to protect and preserve cultural expressions" "at risk of extinction, under serious threat, or otherwise in need of urgent safeguarding"*²¹³.

μετριάζοντας, έτσι, τον αναγκαστικό χαρακτήρα της προστασίας. Παρόλα' αυτά, η υποχρέωση υποβολής περιοδικών ελέγχων (αρ.9)²¹⁴ ασκεί σημαντική επίδραση στη συμμόρφωση των κρατών²¹⁵, ακόμα και απουσία κυρώσεων²¹⁶.

Η αναγνώριση της πολιτιστικής πολυμορφίας συνέβαλλε στην εμπέδωση της ανθρώπινης διάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Έτσι, η Σύμβαση φαίνεται να υπαγορεύει κατά τον See «αυστηρά εθνικά μέτρα, πολλούς πολιτισμούς»²¹⁷. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία απομακρύνεται από τη μονολιθική αντίληψη ενός κυρίαρχου εθνικού πολιτισμού²¹⁸. Συνεπώς, η υποχρέωση διαφύλαξης της πολιτιστικής πολυμορφίας αποτελεί εγγύηση για την παγκόσμια πολυπολιτισμικότητα, αλλά και παράγοντα προστασία των επιμέρους συλλογικοτήτων και της πολιτιστικής δημιουργίας τους.

1.3. ...για το ζήτημα της σκόπιμης καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών

Η καταστροφή των Βούδα του Μπαμγιάν πυροδότησε τη διεθνή συζήτηση σχετικά με την καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών. Απουσία ρητά διατυπωμένης απαγόρευσης στο ισχύον συμβατικό πλαίσιο, αναζητώνται εδώ, τα όρια και το περιεχόμενο της υποχρέωσης προστασίας των πολιτιστικών αγαθών και της απαγόρευση της καταστροφής τους.

1.3.1. Καταρρίπτοντας το μύθο της νόμιμης καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών

²¹³ Chr. B.Grabner, 'Substantive Rights and Obligations under the UNESCO Convention on Cultural Diversity', in P.van den Bossche, H.Schneider (eds.), *Protection of Cultural Diversity from an International and European Perspective*, Intersentia, 2008, σ. 141- 162

²¹⁴ Ο έλεγχος της συμμόρφωσης των κρατών με τις διεθνείς τους υποχρεώσεις, μέσω περιοδικών εκθέσεων αποτελεί τον κανόνα σε διεθνές επίπεδο. G. J. H. Hoof, *Rethinking Sources International Law*, BRILL, 1983, σ.268

²¹⁵ M.Bothe, 'International Obligations, Means to secure Performance', (1995) 2 EPIL, σ.1278.

²¹⁶ Εντούτοις δεν είναι άνευ ουσίας η κριτική της Craufurd Smith για το σύστημα περιοδικού ελέγχου της Σύμβασης, καθώς *"Article 9 of the Convention merely requires Parties to report every four years on those measures they have taken 'to protect and promote the diversity of cultural expressions within their territory and at the international level.' There is thus no obligation to report generally on their countries' state of cultural diversity and, if a state does nothing to protect or enhance diversity, there will simply be nothing to report. In particular, Parties are not obliged to report any measures which decrease cultural diversity and are unlikely to wish to publicise such measures where they have been adopted. The Convention does not provide for sanctions where states fail to file reports"*. R. Craufurd Smith, 'The UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions: Building a New World Information and Communication Order?', (2007) 1, *International Journal of Communication* 24-55: 38

²¹⁷ Y. See, in S. Yee, J.-Y. Morin (eds), 2009, σ.223

²¹⁸ Ουσιαστικά, η διαφύλαξη του πολιτιστικού πλουραλισμού περιορίζει το παραδοσιακό πρότυπο κράτους – έθνους – ένας πολιτισμός, αλλά απαιτεί δημοκρατικά πολυπολιτισμικά κράτη. S.Tierney, 'Cultural Diversity: Normative Theory and Constitutional Practice', in St.Tierney (ed.) *Accommodating Cultural Diversity*, Ashgate, 2007, σ. 1επ., W.Kymlica, 'The Global Diffusion of Multiculturalism: Trends, Causes, Consequences', in St.Tierney (ed.), 2007, σ.17 επ.

Για την κληρονομιά ως εργαλείο διαμόρφωσης μίας ομοιογενούς εθνικής ταυτότητας βλέπε W. Logan, M. Langfield, M. Nic Craith, 'Intersecting concepts and practices', in W. Logan, M. Langfield, M. Nic Craith, *Cultural Diversity, Heritage and Human Rights*, Routledge, 2010, σ.10

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών είναι γενικά αποδεκτή, καθώς δεν υπάρχει κράτος που να υποστηρίζει το δικαίωμα καταστροφή τους. Πρόκειται για μία γενική αρχή, αφού όλα τα κράτη συμμετέχουν στους διεθνείς μηχανισμούς για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Έτσι, ακόμη και κράτη που δεν έχουν προσχωρήσει στις διεθνείς συμβάσεις, συμμετέχουν στην UNESCO και τα περιφερειακά σύμφωνα πολιτιστικής προστασίας²¹⁹. Η κοινή αυτή πεποίθηση αντανακλάται στην Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά, όπου τυγχάνει καθολικής εφαρμογής με την εξαίρεση των Ναουρού, Μπαχάμες, Τιμόρ Λέστε, και Λιχτενστάιν. Από αυτά, τα τρία πρώτα είναι μέλη της UNESCO. Αφετέρου, το Λιχτενστάιν συμμετέχει στο Συμβούλιο της Ευρώπης, ενώ έχει επικυρώσει την Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Σύμβαση και τις Συμβάσεις για την Αρχιτεκτονική και για την Αρχαιολογική Κληρονομιά. Ως εκ τούτου, όλα τα κράτη τείνουν να προστατεύουν τα πολιτιστικά τους αγαθά.

Παρόλ' αυτά, μειοψηφία κρατών έχει προβεί σε ενέργειες σκόπιμης καταστροφής πολιτιστικών αγαθών, όπως η Σαουδική Αραβία, το Αφγανιστάν²²⁰, το Περού²²¹, ο Λίβανος²²² κ.ά.. Στις περιπτώσεις αυτές, τα αγαθά που στοχοποιούνται, αξιολογούνται ως μη σημαντικά, καθώς δεν αντιπροσωπεύουν την κρατούσα πολιτιστική κουλτούρα. Στο πλαίσιο αυτό, ως νομιμοποιητική βάση για την καταστροφή τους προβάλλεται η ελευθερία οικονομικής ανάπτυξης ή η επιδίωξη πολιτιστικής και θρησκευτικής ενότητας. Ουσιαστικά, αντικείμενο της καταστροφής αποτελούν στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς που συνδέονται με ιδιαίτερες πολιτιστικές ομάδες εντός του εδάφους τους, είτε με προηγούμενες ιστορικές περιόδους που χαρακτηρίστηκαν από την παρουσία τρίτων κρατών ή άλλων ιστορικοπολιτικών οντοτήτων στην περιοχή²²³.

1.3.1.1. Η ανάπτυξη ως αιτία παρέκκλισης;

Η καταστροφή του Ρόττερνταμ από τις γερμανικές δυνάμεις το 1940, ολοκληρώθηκε μεταπολεμικά, με όχημα το νέο πολεοδομικό σχεδιασμό για την οικοδόμηση μίας νέας υπερσύγχρονης ευρωπαϊκής πόλης²²⁴. Το δικαίωμα ελεύθερης

²¹⁹ Βλ. και Belinda Yuen, *Reclaiming Cultural Heritage in Singapore*, (2006) 41 *Urban Affairs Review*, July 2006 6: 830-854. Το πρόβλημα, λοιπόν, έγκειται στον νομικό προσδιορισμό των αγαθών, αφού το κράτος αποχαρακτηρίζει, με σκοπό να καταστρέψει συγκεκριμένα πολιτιστικά αγαθά.

²²⁰ Για την κατάσταση στο Αφγανιστάν ην κρίσιμη περίοδο, βλέπε William Maley, *Afghanistan: an historical and geographical appraisal*, *International Review of Red Cross*, Vol. 92 No 880, 2010

²²¹ R. Gündüz, "The Valorization of Cultural and Natural Resources For Development in PERU", *Secretariado de Manejo del Medio Ambiente para América Latina y el Carib*, 2000, 28 σ. *Historical Inca Walls Destroyed in Peru to build JW Marriott Hotel in Cusco: Protests continue*, 29 Δεκεμβρίου 2009, <http://peruanista.blogspot.com/2009/12/historical-inca-walls-destroyed-in-peru.html>

²²² Αναλυτικά για την κατάσταση προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε αραβικά κράτη βλ. H.Fekri , Aloisia de Trafford, Mohsen Youssef (ed.), *Cultural Heritage and Development in the Arab World*, *The Bibliotheca Alexandrina*, 2008. <http://www.executive-magazine.com/getarticle.php?article=14132>

²²³ Ενδεικτική είναι η πολιτιστική καταστροφή από κομμουνιστικά καθεστώτα, αλλά και η ακόλουθη καταστροφή των συμβόλων του κομμουνισμού στις ακόλουθες πολιτικές περιόδους. Στην Κίνα, υπό το δόγμα «Καταστροφής του παλιού κόσμου και της σφρηγιάτησης του νέου», καταστράφηκαν πολλά κλασσικά κινεζικά έργα, βουδιστικά και άλλα πολιτιστικά αγαθά. Αναλυτικά Tang Tsou, *The Cultural Revolution and Post-Mao Reforms: A Historical Perspective*. University of Chicago Press, 1986.

²²⁴ Αναλυτικά βλέπε J.Ockman, 'Urban Rebirth', *Architecture*; Sep2002, Vol. 91 Issue 9, σ.41,

οικονομικής ανάπτυξης, όπως διατυπώθηκε στην Διακήρυξη για την ανεξαρτησία των αποικιακών κρατών (1960)²²⁵, αποτέλεσε προπομπό για την βιομηχανοποίηση των αναπτυσσόμενων κρατών τη δεκαετία του '60. Έκτοτε, πολλά αναπτυξιακά έργα έθεσαν σε κίνδυνο άμεσα ή έμμεσα την ύπαρξη και διατήρηση πολιτιστικών αγαθών στο όνομα της ανάπτυξης.

Η κατασκευή εγγειοβελτιωτικών έργων αποτελεί βασική έκφραση του φαινομένου αυτού. Τα κράτη προτάσσουν τη διαχείριση των υδάτινων πόρων με στόχο την αγροτική και βιομηχανική ανάπτυξη, παρά τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις στην περιοχή, με αποτέλεσμα την απώλεια πολιτιστικών αγαθών που καταβυθίζονται ή υποβαθμίζονται, αλλοιώνοντας την τοπική πολιτιστική ταυτότητα²²⁶. Η απόφαση δημιουργίας του φράγματος του Ασουάν στην Αίγυπτο το 1954, αποτέλεσε το πρώτο γνωστό εγχείρημα που έθεσε σε κίνδυνο μεγάλο αριθμό σημαντικών αρχαιοτήτων, όπως ο Ναός της Ίσιδος, ο Abu Simbel, ο Philae, κ.ά. στην περιοχή Nubia. Η διεθνής κινητοποίηση υπό την αιγίδα της UNESCO²²⁷ είχε ως αποτέλεσμα τη μεταφορά πολλών εξ αυτών και την επανατοποθέτησή τους σε ασφαλή περιοχή για την αποφυγή καταβύθισής τους. Πρόσφατα, η απόφαση της Τουρκίας για τη δημιουργία του φράγματος Ilisu στον ποταμό Τίγρη, έθεσε εκ νέου τα ζητήματα αυτά²²⁸. Εκατοντάδες πολιτιστικές τοποθεσίες της νεολιθικής, νεοασσυριακής, ρωμαϊκής, βυζαντινής, μεσαιωνικής περιόδου, καθώς και η προστατευόμενη, σε εθνικό επίπεδο, πόλη Hasankeyf με παρουσία 10.000 χρόνων στην περιοχή της Ανατολίας²²⁹ και ξεχωριστή θρησκευτική και ιστορική σημασία για τους μουσουλμάνους βρέθηκαν στο επίκεντρο λόγω του επικείμενου κινδύνου..

Γενικότερα, η ανάπτυξη μιας περιοχής προβάλλεται ως νομιμοποιητικός λόγος για την πραγματοποίηση αναπτυξιακών έργων που βλάπτουν υλικά πολιτιστικά στοιχεία. Συμβαίνει, λοιπόν, πολιτιστικά αγαθά να καταστρέφονται για την οικοδόμηση ξενοδοχειακών συγκροτημάτων, καταστημάτων, ακόμη και χώρων στάθμευσης, όπως στην περίπτωση του Κάστρου al-Ajyad, το οποίο χρονολογείτο από την οθωμανική περίοδο (πλέον των 220 ετών) στη Σαουδική Αραβία, και θυσιάστηκε για την εμπορική ανάπτυξη της περιοχής, με αποτέλεσμα την έντονη τουρκική²³⁰ και διεθνή αντίδραση το 2002.

Τα έργα αυτά έχουν ιδιαίτερες επιπτώσεις σε ειδικότερες ομάδες, κυρίως τοπικούς πληθυσμούς, μειονότητες και αυτόχθονες λαούς. Στην περίπτωση του

²²⁵ Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples, A/RES/1514(XV) General Assembly Resolution 1514, παρ.2.

²²⁶ Βλέπε K. Wangkeo, 2003, σ. 183-274, M. Komurcu, 'Cultural Heritage Endangered by Large Dams and Its Protection under International Law'; 20 Wis. Int'l L.J. 233 (2001-2002)

²²⁷ Αναλυτικά βλ. Save the treasures of Nubia, UNESCO Courier, Φεβρουάριος 1960, 52 σ.

²²⁸ Οι όροι κατασκευής του φράγματος κρίθηκε ότι δεν συμβαδίζουν με τις προϋποθέσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας, του ΟΟΣΑ, αλλά και της Σύμβασης για το Νερό (1997), με αποτέλεσμα οι εμπλεκόμενες χώρες να αποχωρήσουν από την χρηματοδότηση του προγράμματος. D.Derneği, Ilisu Dam and HEPP Project, Review of the Environmental Impact Assessment Report, February 2006

²²⁹ M. Ronayne, The cultural and environmental impact of large dams in southeast Turkey, Fact- Finding Mission Report, February 2005, Kurdish Human Rights Project.

²³⁰ Saudis hit back over Mecca castle, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1748711.stm

φράγματος Grand Coulee, το έργο προκάλεσε την αντίδραση των Αμερικάνων αυτοχθόνων λόγω της καταβύθισης προγονικών εδαφών²³¹, ενώ το αντίστοιχο έργο στην Τουρκία κατακρίθηκε για τις επιπτώσεις στους Κούρδους της περιοχής. Σε αρκετές περιπτώσεις, η έντονη αντίδραση των πληθυσμών έχει οδηγήσει στην τροποποίηση των έργων, όπως των έργων Pak Mun και Aslantas ή του Erupa λόγω των αντιδράσεων των πληθυσμών Himba στη Ναμίμπια²³².

Σε κάθε περίπτωση το δικαίωμα ανάπτυξης που προβάλλεται από τα κράτη ως νομιμοποιητική βάση για την εκτέλεση των έργων αυτών, δεν είναι άνευ περιορισμών. Η συμπληρωματική σχέση του πολιτισμού και της ανάπτυξης αποτυπώθηκε έντονα ήδη τη δεκαετία του '80 στη Διακήρυξη του Μεξικό για τις πολιτιστικές πολιτικές, όπου ο πολιτισμός θεωρήθηκε *θεμελιώδης διάσταση της αναπτυξιακής διαδικασίας καθώς ενισχύει την ανεξαρτησία, τη κυριαρχία και την ταυτότητα των εθνών*²³³. Στο ίδιο πλαίσιο, η ισορροπημένη ανάπτυξη μπορεί να διασφαλιστεί μόνο με την ενσωμάτωση των πολιτιστικών παραγόντων τμήμα των στρατηγικών ανάπτυξης, οι οποίες πρέπει να λαμβάνουν υπόψη το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο κάθε κοινωνίας²³⁴. Η 'Παγκόσμια Δεκαετία για τον Πολιτισμό' την περίοδο 1988-1998²³⁵, συνέβαλλε στην προαγωγή του πολιτισμού στις εθνικές και διεθνείς αναπτυξιακές πολιτικές, η Σύσταση της Παγκόσμιας Επιτροπής για τον Πολιτισμό και την Ανάπτυξη από την UNESCO σε συνεργασία με τα κύρια όργανα των ΗΕ²³⁶, καθώς και οι Εκθέσεις για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη του UNDP²³⁷, επιβεβαίωσαν την ενσωμάτωση του πολιτισμού σε βασικό μοχλό για την ανάπτυξη²³⁸. Η αντίληψη αυτή μάλιστα ενισχύθηκε περαιτέρω με την ανάδειξη της πολιτιστικής ετερότητας ως απαραίτητης για την αντιμετώπιση του αποκλεισμού, την ενίσχυση του πλουραλισμού και της δημιουργίας²³⁹. Ο F.Mayor πρώην Γενικός Διευθυντής της UNESCO υπογραμμίζει το ρόλο του πολιτισμού στην ανάπτυξη επισημαίνοντας

culture should be regarded as a direct source of inspiration for development, and in return, development should assign to culture a central role as a social regulator. This imperative applies not only to developing countries, where economic extraversion and cultural alienation have clearly and sometimes dramatically widened the gap between the creative and productive processes. It is also increasingly vital for the industrialized countries, where the

²³¹ World Commission on Dams (WCD), Grand Coulee Dam and the Columbia Basin Project USA. Final Report, 2000, http://www.centre-cired.fr/IMG/pdf/F9_GranCouleeDam.pdf

²³² Declaration of the most and directly affected ovahimba, ovatwa, ovatjimba, ovazemba, against the Orokawe Dam in the Baynes Mountains, 7/2/2012

http://www.osisa.org/sites/default/files/anti-dam_statement_by_indigenous_groups_in_namibia.pdf

²³³ Διακήρυξη του Μεξικό, 1982, παρ. 10

²³⁴ Παρ. 16

²³⁵ A/RES/41/187

²³⁶ 26 C/Resolution 3.4, Resolution A/46/158 αντίστοιχα.

²³⁷ UNDP, Cultural Liberty in Today's Diverse World, Human Development Report 2004

²³⁸ Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals, Σεπτέμβριος 2010, παρ. 16 και 66, A/65/L.1

²³⁹ Αναλυτικά Intergovernmental Conference on Cultural Policies for Development, Stockholm, CLT-98Konf.21 O/5, 31 Αυγούστου 1998, 111σ. UNESCO – World Bank, Intergovernmental Conference, "Culture Counts: Financing Resources and the Economics of Culture in Sustainable Development", Stampa SPED, Roma, 1999, 77σ.

*headlong race for growth in material wealth is detrimental to the spiritual, ethical and aesthetic aspects of life, and creates much disharmony between man and the natural environment*²⁴⁰.

Ως εκ τούτου, οι δύο αυτές έννοιες μοιάζουν πλέον άρρηκτα συνδεδεμένες.

- Το δικαίωμα στην ανάπτυξη υπό όρους.

Η Σύσταση για την διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών που κινδυνεύουν από δημόσια και ιδιωτικά έργα (1968)²⁴¹, αντανακλά την προσπάθεια κανονιστικής ρύθμισης των αναπτυξιακών έργων, σε διεθνές επίπεδο. Πρόκειται για α) έργα αστικής επέκτασης και ανανέωσης, (β) παρόμοια έργα σε περιοχές με σύνολα παραδοσιακών δομών που έχουν πολιτιστική αξία και απειλούνται με καταστροφή, (γ) τροποποιήσεις και επισκευές ιστορικών κτιρίων χωρίς ή με πρόχειρο σχεδιασμό, (δ) κατασκευή ή μεταβολή αυτοκινητόδρομων που συνιστούν ιδιαίτερο κίνδυνο για σε περιοχές ή σε σημαντικές ιστορικά δομές ή ομάδες κτιρίων, (ε) κατασκευή φραγμάτων για την άρδευση, υδροηλεκτρική ενέργεια ή τον έλεγχο των πλημμυρών, (στ) κατασκευή των αγωγών και ενέργειας και γραμμών μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας, (ζ) γεωργικές εργασίες, συμπεριλαμβανομένου οργώματος σε μεγάλο βάθος, επιχειρήσεις αποστράγγισης και άρδευσης, εκκαθάρισης και ισοπέδωσης της γης και αναδάσωσης, (η) έργα που απαιτούνται από την ανάπτυξη της βιομηχανίας και την τεχνολογική πρόοδο των βιομηχανοποιημένων κοινωνιών, όπως αεροδρόμια, ορυχεία και λατομεία και εργασίες βυθοκόρησης και ανάκτησης καναλιών και λιμανιών. Με βάση τη Σύσταση, τα κράτη καλούνται να λάβουν όλα τα σχετικά -προληπτικά και διορθωτικά- μέτρα για την προστασία ή διάσωση των πολιτιστικών αγαθών από βλάβη ή καταστροφή (παρ. 8). Μάλιστα, προτάσσεται η *in situ* προστασία τους με στόχο τη διαφύλαξη των ιστορικών συνδέσμων και συνέχειας (παρ.9).

Πρόσφατα, η Σύσταση UNESCO 2011 σημειώνει ότι η σωστή οργάνωση και ανάπτυξη των ιστορικών αστικών τοποθεσιών συμβάλλει στην διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, διασφαλίζοντας παράλληλα την οικονομική και κοινωνική ετερότητα, αλλά και την οικιστική λειτουργία. Απουσία αυτής, οδηγούμαστε σε μη βιώσιμες και μη αιεφόρες πόλεις, μ' αποτέλεσμα την καταστροφή των στοιχείων της κληρονομιάς και την απώλεια αναντικατάστατων αγαθών για τις επόμενες γενιές (παρ.18).

²⁴⁰ F.Mayor, The World Decade Cultural Development, (1998) The Courier, Unesco, σ. 5

²⁴¹ Η σύσταση προχωρεί σε ενδεικτική καταγραφή των έργων αυτών, τα οποία είναι: α) έργα αστικής επέκτασης και ανανέωσης, (β) παρόμοια έργα σε περιοχές με σύνολα παραδοσιακών δομών που έχουν πολιτιστική αξία και απειλούνται με καταστροφή, (γ) τροποποιήσεις και επισκευές ιστορικών κτιρίων χωρίς ή με πρόχειρο σχεδιασμό, (δ) κατασκευή ή μεταβολή αυτοκινητόδρομων που συνιστούν ιδιαίτερο κίνδυνο για σε περιοχές ή σε σημαντικές ιστορικά δομές ή ομάδες κτιρίων, (ε) κατασκευή φραγμάτων για την άρδευση, υδροηλεκτρική ενέργεια ή τον έλεγχο των πλημμυρών, (στ) κατασκευή των αγωγών και ενέργειας και γραμμών μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας, (ζ) γεωργικές εργασίες, συμπεριλαμβανομένου οργώματος σε μεγάλο βάθος, επιχειρήσεις αποστράγγισης και άρδευσης, εκκαθάρισης και ισοπέδωσης της γης και αναδάσωσης, (η) έργα που απαιτούνται από την ανάπτυξη της βιομηχανίας και την τεχνολογική πρόοδο των βιομηχανοποιημένων κοινωνιών, όπως αεροδρόμια, ορυχεία και λατομεία και εργασίες βυθοκόρησης και ανάκτησης καναλιών και λιμανιών. Παρ. 8.

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς έναντι μίας άνευ όρων ανάπτυξης αποτελεί σημείο ελέγχου κατά την εγγραφή πολιτιστικών στοιχείων στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς μέσα από την εκπόνηση σχεδίων διαχείρισης, και εν συνεχεία την περιοδική παρακολούθησή τους. Στο πλαίσιο αυτό, η Γενική Διευθύντρια της UNESCO κάλεσε την κυβέρνηση του Ιράκ να προβεί στην εκτροπή του αγωγού πετρελαίου που διέρχεται κάτω από τον αρχαιολογικό χώρο της Βαβυλώνας, η εγγραφή της οποίας στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς είναι σε εξέλιξη²⁴².

Η ελευθερία του κράτους σταθμίζεται περαιτέρω από την αρχή της αειφορίας, η οποία συγκαταλέγεται στις Κατευθυντήριες Αρχές της Σύμβασης 2005 (αρ.2 παρ.6). Η προστασία, προαγωγή και διαφύλαξη της πολιτιστικής ετερότητας τίθεται ως προϋπόθεση για την ανάπτυξη, με στόχο ωφελεί τις παρούσες και μελλοντικές γενιές. Συναφώς, η *αρχή της συμπληρωματικότητας των οικονομικών και πολιτιστικών όψεων της ανάπτυξης* (αρ.2παρ.5) προσδιορίζει τον πολιτισμό ως έναν από τους κυριότερους παράγοντες ανάπτυξης. Ταυτόχρονα, ισοσταθμίζει τη σημασία των πολιτιστικών και οικονομικών όψεων της ανάπτυξης ως θεμελιώδες δικαίωμα ατόμων και λαών²⁴³.

Το Διεθνές Δικαστήριο στην Υπόθεση Gabčíkovo – Nagymaros²⁴⁴ υπογράμμισε την ανάγκη *εναρμόνισης της οικονομικής ανάπτυξης με την προστασία του περιβάλλοντος*²⁴⁵, η οποία εκφράζει ορθώς την αντίληψη μιας αειφόρου ανάπτυξης²⁴⁶. Ως εκ τούτου, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί κριτήριο στάθμισης των αναπτυξιακών πολιτικών.

Η εναρμόνιση της ανάπτυξης με την πολιτιστική προστασία επιβεβαιώνεται περαιτέρω μέσα από την δράση των διεθνών οικονομικών οργανισμών, που χρηματοδοτούν αναπτυξιακά έργα. Αντιπροσωπευτικό είναι το παράδειγμα της Παγκόσμιας Τράπεζας (ΠΤ), που έχει υιοθετήσει οδηγίες Επιχειρησιακής Πολιτικής για την διαχείριση πολιτιστικών αγαθών σε χρηματοδοτούμενα προγράμματα²⁴⁷. Συγκεκριμένα, η γενική πολιτική της ΠΤ στοχεύει στη διαφύλαξη και αποφυγή εξάλειψης των πολιτιστικών αγαθών. Για το λόγο αυτό, απορρίπτει την χρηματοδότηση προγραμμάτων που επιφέρουν σημαντική ζημία σε πολιτιστικά αγαθά, ενώ συνδράμει την πρόληψη της καταστροφής τους κατά την υλοποίηση έργων. Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη οφείλουν να λαμβάνουν προληπτικά, και όλα τα αναγκαία μέτρα, όπως μεταφορά των εγκαταστάσεων, διεξαγωγή μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μάλιστα, παρότι η προστασία των

²⁴² http://www.novinite.com/view_news.php?id=141987

²⁴³ «Culture is precisely the medium through which individuals express their ability to fulfil themselves and is therefore an integral part of development», UNESCO World Report no 2, Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue, UNESCO, 2009

²⁴⁴ Gabčíkovo-Nagymaros Project (Ουγγαρία κατά Σλοβακία), Judgment, 1. C. J. Reports 1997, σ 7

²⁴⁵ Για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως τμήμα του δικαίου του περιβάλλοντος βλέπε παρακάτω

²⁴⁶ Ibid, παρ.141,

²⁴⁷ WB, No.11.03, Σεπτέμβριος 1986

πολιτιστικών αγαθών αποτελεί ευθύνη του κράτους, η ΠΤ πρέπει να εφιστά την προσοχή του κράτους ή να διεξάγει πραγματογνωμοσύνη²⁴⁸, όπου κρίνεται σκόπιμο.

Η υποχρέωση εναρμόνισης των αναπτυξιακών έργων με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποκτά ιδιαίτερο περιεχόμενο, καθώς αποτελεί οιονεί αντικείμενο εξέτασης ενώπιον των 'Πάνελ Επιθεώρησης' ('Inspection Panel')²⁴⁹ της ΠΤ. Η κατασκευή του πετρελαϊκού αγωγού Τσαντ – Καμερούν²⁵⁰ ήρθε ενώπιον της αρχής το 2001, κατόπιν αιτήματος που υπέβαλλε ο αρχηγός της αντιπολίτευσης και μέλος του εθνικού κοινοβουλίου του Τσαντ, υπό την ατομική του ιδιότητα μαζί με 100 κατοίκους της περιοχής. Βασική αιτίαση αποτέλεσε η υλοποίηση του αγωγού ως *απειλή για τις τοπικές κοινότητες, τα πολιτιστικά τους αγαθά και το περιβάλλον*, επισημαίνοντας την απουσία *κατάλληλης διαβούλευσης*²⁵¹. Το Πάνελ κατέληξε ότι το έργο ήταν σύμφωνο με την Οδηγία της ΠΤ, καθώς είχαν γίνει οι απαραίτητες εκτροπές και μεταβολές στο έργο· δηλαδή, προηγούμενη μελέτη από αρχαιολόγο του Τσαντ. Επιπρόσθετα, έκδοση «Εγχειριδίου για τις αρχαιολογικές τοποθεσίες στην αναπτυξιακή περιοχή», και κατάρτιση του προσωπικού και παρακολούθηση των τοποθεσιών²⁵².

Συνεπώς, είναι εμφανές ότι ανάπτυξη και πολιτιστική προστασία είναι πλέον έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες. Ως εκ τούτου, η καταστροφή πολιτιστικών αγαθών υπό το πρόσχημα της ανάπτυξης προσκρούει, όχι μόνο στις ειδικές διεθνείς υποχρεώσεις του κράτους αλλά και στην αρχή της αειφορίας²⁵³ ως εγγενούς στοιχείου της αναπτυξιακής

²⁴⁸ Βλέπε Cultural Heritage and Development: Framework for Action in the Middle East and North Africa, World Bank, 2001

²⁴⁹ Η διαδικασία αυτή θεσμοθετήθηκε το 1993, παρέχοντας ένα βήμα για τους ανθρώπους που πιστεύουν ότι μπορεί να επηρεαστούν αρνητικά από τις χρηματοδοτούμενες ενέργειες της Τράπεζας. Αναλυτικά G. S. Alfredsson, R. Ring, The Inspection Panel of the World Bank: A Different Complaints Procedure, Martinus Nijhoff Publishers, 2001, I. Shihata, The World Bank Inspection Panel: In Practice, World Bank Publications, 2000, D. Clark, J. A. Fox, K. Treake, Demanding Accountability: Civil Society Claims and the World Bank Inspection Panel, Rowman & Littlefield, 2003

²⁵⁰ The Inspection Panel, Investigation Report, Chad-Cameroon Petroleum and Pipeline Project (Loan No. 4558-CD); Petroleum Sector Management Capacity Building Project (Credit No. 3373-CD); and Management of the Petroleum Economy (Credit No. 3316-CD)

²⁵¹ Ibid, σ.5

²⁵² Ibid, σ.60

²⁵³ Βλέπε ιδίως Διακήρυξη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη 1992, Αρχή 4. Για την κανονιστική ισχύ της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης ως δεσμευτικής αρχής στο διεθνές δίκαιο V. Lowe, 'Sustainable Development and Unsustainable Arguments' in A. E. Boyle, D. A. C. Freestone, International Law and Sustainable Development: Past Achievements and Future Challenges, OUP, 2001 σ.21 επ., C. Voight, Sustainable Development As a Principle of International Law: Resolving Conflicts Between Climate Measures and WTO Law, BRILL, 2009, σ. 145 επ.

Αναλυτικά για την εξέλιξη της έννοιας της Ανάπτυξης βλ. Γρ. Τσάλτας, "Από τη Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στην Πολιτική Διακήρυξη του Γιοχάνεσμπουργκ για την αειφόρο ανάπτυξη", στο Τσάλτας Γρ., (επ.), Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη, πρακτικά Συνεδρίου, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σ. 37-42, Γ. Σαμιώτης-Γρ. Τσάλτας, Διεθνής Προστασία του Περιβάλλοντος, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1990, Ph. Sands, J. Peel, Ad. Fabra Aguilar, R. MacKenzie (ed.), Principles of International Environmental Law, CUP, 2012, σ. 30- 35, Br. Jutta, "The Stockholm Declaration and the Structure and Processes of International Environmental Law" στο A. Chircop, T. MecDorman, (eds.), The future of ocean regime building: essays in tribute to Douglas M. Johnston, Kluwer Law, 2008, σ. 41-62, L. B. Sohn, 'The Stockholm Declaration on the Human Environment', 14 Harvard Journal of International Law 413, 1973, σ. 513-515., Γρ. Τσάλτας, «Η ιστορική εξέλιξη της έννοιας της ανάπτυξης μέσα από τη δράση και τη θεσμική συμβολή του ΟΗΕ», στο Στ. Περράκης, Εξήντα Χρόνια Ηνωμένα Έθνη-Προκλήσεις και Προοπτικές, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σ. 79-96. Βλέπε και Γρ. Τσάλτας, 'Η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης από το διεθνές και το κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος στο άρθρο 24 του Συντάγματος', στο

διαδικασίας. Μαλιστα, η δυνατότητα προστασίας των πολιτιστικών αγαθών ενώπιον οιονεί δικαιοδοτικών οργάνων επιβεβαιώνει τη συμπληρωματικότητα της δράσης των διεθνών οργανισμών και το ρόλο ατόμων και ομάδων για τον έλεγχο της κρατικής δράσης ως προς τα έργα ανάπτυξης. Προκύπτει λοιπόν, ο καίριος ρόλος των μη κρατικών δρώντων για την οριοθέτηση της ανάπτυξης και την συμπληρωματική προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

1.3.1.2. Πολιτιστική καθαρότητα και ειδωλολατρία

Η αντιμετώπιση της ειδωλολατρίας αποτελεί, κατά τον ίδιο τρόπο, δικαιολογία για την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών. Υπό το πρόσχημα της θρησκευτικής ενότητας, αγαθά που δεν αντανακλούν την κυρίαρχη πολιτιστική κουλτούρα, στοχοποιούνται ενάντια στην υποχρέωση διαφύλαξης της πολιτιστικής ετερότητας. Η καταστροφή θρησκευτικών χώρων στη Μέκκα²⁵⁴, των Βούδα του Μπαμιγιάν και άλλων προϊσλαμικών αγαθών στο Αφγανιστάν στο όνομα της θρησκευτικής καθαρότητας έχει συστηματικό χαρακτήρα με στόχο την διάκριση και την εξάλειψη του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα των περιοχών αυτών, ενώ στρέφεται και κατά δικαιωμάτων ομάδων και ατόμων, όπως εξετάζονται αναλυτικά στο δεύτερο μέρος. Επομένως, η νομιμότητα ενός τέτοιου επιχειρήματος είναι προδήλως ανυπόστατη, και δε μπορεί να δικαιολογήσει την καταστροφή ενός πολιτιστικού αγαθού.

1.3.2. Από την υποχρέωση προστασίας στην απαγόρευση της καταστροφής

Το διεθνές κανονιστικό πλαίσιο αποτυπώνει την κοινή αντίληψη και οικουμενική αποδοχή της υποχρέωσης προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως προκύπτει από τον μεγάλο αριθμό επικυρώσεων της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά, την αυξημένη νομική ισχύ των Συστάσεων της UNESCO²⁵⁵, τη γενικότερη κινητοποίηση της διεθνούς κοινότητας δια της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ, αλλά και τη συμπερίληψη της ρήτηρας πολιτιστικής προστασίας σε άλλα διεθνή κείμενα π.χ. στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής προστασίας. Παρά την γενική αυτή αντίληψη, η απουσία ρητής απαγόρευσης της σκόπιμης καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών σε συνδυασμό με την

Γ.Γιαννακούρου, Γ. Κρεμλής, Γλ. Σιούτη, (επιμ.), Η εφαρμογή του Κοινοτικού Δικαίου Περιβάλλοντος στην Ελλάδα 1981-2006, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007

²⁵⁴ Simon Wheelan, «Saudi government demolishes historic Ottoman castle», 28 January 2002
<http://www.wsws.org/articles/2002/jan2002/fort-j28.shtml>

Αξίζει να σημειωθεί ότι η επίσημη μορφή του Ισλάμ στη Σαουδική Αραβία, ο ουαχαμπισμός, είναι εχθρική απέναντι σε ιστορικούς ή θρησκευτικούς τόπους προς αποφυγή μετατροπής τους σε ειδωλολατρικούς χώρους. Κατά συνέπεια, έχει υπολογιστεί ότι από το 1985 περίπου το 95% των ιστορικών κτιρίων στη Μέκκα και τη Μεδίνα μερικά χρονολογούνταν παλαιότερα των χιλίων χρόνων, έχουν κατεδαφιστεί. Βλέπε J. Taylor, «Mecca for the rich: Islam's holiest site 'turning into Vegas', Historic and culturally important landmarks are being destroyed to make way for luxury hotels and malls», <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/mecca-for-the-rich-islams-holiest-site-turning-into-vegas-2360114.html>, Irfan Ahmed, The Destruction of Holy Sites in Mecca and Medina, *Islamica Magazine* 15, σ. 71.

²⁵⁵ Ενδεικτικά η Σύσταση 1986 για τον παραδοσιακό και λαϊκό πολιτισμό ορίζει την υποχρέωση του κράτους να απέχει από κάθε πράξη που μπορεί να καταστρέψει ή να αλλοιώσει την αξία ή να εμποδίσει την διάδοση ή χρήση τους είτε τα στοιχεία αυτά βρίσκονται στο έδαφός τους ή σε έδαφος άλλου κράτους .

αβεβαιότητα περί της ύπαρξης ενός εθιμικού κανόνα²⁵⁶, δημιουργούν προβληματισμό σχετικά με την έκταση και το περιεχόμενο της υποχρέωσης προστασίας.

1.3.2.1. Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά

Η Σύμβαση 1972 δημιουργεί ένα σύστημα διεθνούς συνεργασίας και συνδρομής των κρατών για την διαφύλαξη και προσδιορισμό της κληρονομιάς (αρ.7). Ειδικότερα το άρθρο 4 αναγνωρίζει την υποχρέωση των κρατών μελών²⁵⁷ να διασφαλίσουν τον προσδιορισμό, την προστασία, διαφύλαξη, παρουσίαση και μεταβίβαση στις επόμενες γενιές των πολιτιστικών στοιχείων εξαιρετικής οικουμενικής αξίας στο έδαφός τους. Η υποχρέωση αυτή σχετικοποιείται από την αναφορά στις 'δυνατότητες' του κράτους, η οποία, ωστόσο, εξ ορισμού καλύπτει περιπτώσεις ακούσιας και όχι σκόπιμης καταστροφής.

Η υποχρέωση προστασίας επεκτείνεται σε όλα τα στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης. Πρόκειται δηλαδή, για όλα τα στοιχεία που το κράτος υποχρεούται να προσδιορίσει στο έδαφός του (αρ.3) και αυτά τα οποία περιλαμβάνονται στους Ενδεικτικούς Καταλόγους (αρ.11.1). Σε καμία περίπτωση η μη εγγραφή των πολιτιστικών στοιχείων στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς δεν αναιρεί την σημασία τους ως στοιχείων 'εξαιρετικής οικουμενικής αξίας' (αρ.12), εφόσον έχουν χαρακτηριστεί από το κράτος ως τέτοια. Η συμπερίληψή τους, μάλιστα, στους Ενδεικτικούς Καταλόγους έχει *συστατικό* χαρακτήρα²⁵⁸, καθώς αναγνωρίζεται αυτόματα το διεθνές καθεστώς τους ως στοιχείων της παγκόσμιας κληρονομιάς, όπως έχει επιβεβαιωθεί και από τη νομολογία εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων. Συγκεκριμένα,

State Party which evaluates a property as part of the cultural heritage or natural heritage and submits it to the Committee for listing thereby furnishes the international community with evidence of that status. And inclusion of the property in the World Heritage List is an international acknowledgement by the Committee of that status which carries with it the benefits of help by other States Parties and the prospect of the grant of international assistance.

From the viewpoint of the international community, the submission by a State Party of a property for inclusion in the World Heritage List and inclusion of the property in the List by the Committee are the means by which the status of a property is ascertained and the duties attaching to that status are established. The State Party's submission of a property is some evidence of its status but the Committee's listing of a property is conclusive, for the benefits of listing are available only to properties having the status of being part of the cultural heritage or natural heritage...

So long as a property is included in that List, the State Party on whose territory the property is situated and who submitted an inventory including the property as part of the cultural heritage or natural heritage is under an international duty to protect and conserve it^{259 260}

²⁵⁶ UNESCO 32C/25, Annex II, σ. 3, παρ. 9.

²⁵⁷ Υπογραμμίζεται η οικουμενική σχεδόν αποδοχή της Σύμβασης που αριθμεί τα 190 κράτη.

²⁵⁸ F.Lenzerini, 'Article 12', in F.Francioni, 2008, σ.214. Ομοίως ο Ρούκουνας χαρακτηριστικά αναφέρει : *Sur le plan juridique, l'inscription sur les listes a l'effet décisive de permettre le déclenchement de l'action internationale de protection, conformément a la Convention*. E. Roucouas, 1977, σ. 74

²⁵⁹ Queensland v Commonwealth [1989] HCA 36; (1989) 167 CLR 232 (30 June 1989)

²⁶⁰ Ομοίως στην Υπόθεση της Τασμανίας το Δικαστήριο κατέληξε ότι: *Article 6.3 imposes an obligation not to take deliberate measures which might damage directly or indirectly the heritage situated on the territory of another State; again the duty is imposed on one State in respect of property situated on the territory of another, although in this case any property forming part of the heritage, whether listed or not, is covered by the paragraph.*

Στο πλαίσιο αυτό, η καταστροφή των Βούδα του Μπαμιγιάν αποτελεί διεθνώς άδικη πράξη. Δεδομένου ότι το μνημείο συμπεριλαμβανόταν στον Ενδεικτικό Κατάλογο του Αφγανιστάν, ενέπιπτε στην προστασία της Σύμβασης, και ως εκ τούτου υπάρχει παραβίαση διεθνούς υποχρέωσης του κράτους.

Η «διεθνοποίηση» των προστατευόμενων αγαθών έχει ως αποτέλεσμα, τη δυνατότητα της Διακυβερνητικής Επιτροπής να λάβει μέτρα για την υπαγωγή τους στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο, και μάλιστα, όπως επιβεβαιώνει ο Scovazzi, χωρίς τη συναίνεση του κράτους²⁶¹. Η ενέργεια αυτή αποτελεί μοναδικό κυρωτικό μέτρο έναντι του κράτους. Στην πράξη, η καταστροφή των Βούδα του Μπαμιγιάν και του Dubrovnik στην Κροατία, αντανακλούν την αδυναμία έγκαιρης δράσης της Επιτροπής για την υπαγωγή των προστατευόμενων μνημείων στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο, ως ελάχιστη μορφή κύρωσης και μομφής κατά του κράτους²⁶².

Η ευθύνη του κράτους για την προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς²⁶³ συμπληρώνεται από την υποχρέωση προστασίας της διεθνούς κοινότητας που καλείται να συνεργαστεί ως σύνολο²⁶⁴, χωρίς να θίγεται η κυριαρχία του κράτους (αρ.6). Πρόκειται καταρχήν, για υποχρέωση συνεργασίας και όχι μονομερών μέτρων τρίτων κρατών, όταν το κράτος αδρανή²⁶⁵. Ως προς τη νομική φύση της υποχρέωσης, ο Lenzerini υποστηρίζει ότι η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί υποχρέωση *erga omnes*, καθώς δεν αποτελεί μόνο αντικείμενο ενδιαφέροντος του κράτους στο οποίο ερείδονται τα αγαθά, αλλά ολόκληρης της ανθρωπότητας στο σύνολό της²⁶⁶. Η άποψη αυτή ακολουθεί την Δυστάμενη Γνώμη του Δικαστή Weeramantry, σύμφωνα με τον οποίον, η Σύμβαση 1972 ενσωματώνει την αρχή προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος για τις μελλοντικές γενιές, αναβαθμίζοντας την αντίληψη αυτή σε δεσμευτική υποχρέωση του κράτους²⁶⁷. Με βάση τα παραπάνω, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως προκύπτει από τους Ενδεικτικούς Καταλόγους των κρατών και τους Καταλόγους της Επιτροπής, αντανακλά έναν κοινό πυρήνα κανόνων δικαίου απαραίτητων για την προστασία των κοινών – και σημαντικών²⁶⁸ – αξιών και συμφερόντων²⁶⁹,

The practical importance of listing a property on the World Heritage List is that the listing satisfies a condition precedent to the grant of assistance by the World Heritage Committee. Commonwealth v Tasmania ("Tasmanian Dam case") [1983] HCA 21; (1983) 158 CLR 1, παρ.65

²⁶¹ T. Scovazzi, 2009, σ. 8

²⁶² Για την αξιολόγηση του Συμβατικού πλαισίου της Σύμβασης βλέπε Κεφάλαιο Β.2.

²⁶³ Για την εναλλαγή των όρων στην διατύπωση των άρθρων βλ. E.Roucounas, σ.49, G.Carducci, in F.Francioni, σ.120-121.

²⁶⁴ Η υποχρέωση συνεργασίας δεν επεκτείνεται αυτόματα στα μη συμβαλλόμενα μέρη της Σύμβασης (αρ.34 Σύμβασης Βιέννης 1969) ως μέλη της διεθνούς κοινότητας, εκτός αν εκφράσουν τη βούλησή τους να αποδεχτούν την υποχρέωση αυτή, και δη γραπτά (αρ. 35 Σύμβασης Βιέννης 1969). Αναλυτικά Villiger, 2009, σ. 465- 480. Γενικά βλ. H. Ballreich, *Treaties, Effect on Third States*, EPIL 4 (2000) 945, Th. Schweisfurth, *International Treaties and Third States*, ZaöRV 45 (1985) 667; Ch. Tomuschat, *Obligations Arising for States With or Against Their Will*, RC 241 (1993 IV) 195

²⁶⁵ T. Scovazzi, *Le concept d'espace dans trois conventions UNESCO sur la protection du patrimoine culturel*, L'Observateur des NU, 2009-1, vol.26 σ. 9

²⁶⁶ Lenzerini, σ. 144, the UNESCO declaration

²⁶⁷ Δυστάμενη Γνώμη Δικαστή Weeramantry, σ.233

²⁶⁸ ICJ Reports 1970, σ. 32 (παρ. 33).

σχηματοποιώντας μία 'συμβατική υποχρέωση έναντι όλων'²⁷⁰²⁷¹, αλλά και τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της²⁷².

1.3.2.2. Η ειδική συμβολή της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ

Η Γενική Συνέλευση έχει υιοθετήσει σειρά αποφάσεων γενικού και ειδικού χαρακτήρα²⁷³ σχετικά με την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών, επιβεβαιώνοντας ότι τα επιτεύγματα του πολιτισμού συνθέτουν την συλλογική κληρονομιά της ανθρωπότητας, πηγή έμπνευσης και προόδου για την ανθρωπότητα στο σύνολό της. Η Απόφαση 55/254 για την προστασία των θρησκευτικών χώρων, η οποία καταδικάζει όλες τις πράξεις βίας, καταστροφής, φθοράς ή την απειλή τους, η Απόφαση 56/8 σχετικά με την ανακήρυξη του 2002 ως Έτος για την Πολιτιστική Κληρονομιά αντανakλούν το ενδιαφέρον της 'διεθνούς κοινότητας κρατών'²⁷⁴ για τα ζητήματα αυτά. Οι Αποφάσεις αυτές καλούν τα κράτη να καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για να διασφαλίσουν τον πλήρη σεβασμό και προστασία των χώρων αυτών, σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα και την εθνική νομοθεσία τους και να λάβουν κατάλληλα μέτρα με στόχο την πρόληψη τέτοιων πράξεων ή απειλών βίας. Στο ίδιο πλαίσιο προαγωγής της θρησκευτικής και πολιτιστικής κατανόησης, αρμονίας και συνεργασίας, η Γενική Συνέλευση επιβεβαιώνει τη σημασία που έχει για όλους τους λαούς και τα έθνη η διατήρηση, ανάπτυξη και διαφύλαξη της πολιτιστικής τους κληρονομιάς και παραδόσεών σ' ένα εθνικό και διεθνές περιβάλλον ειρήνης, ανεκτικότητας και αμοιβαίου σεβασμού²⁷⁵, ενώ αναδεικνύει την προστασία της

²⁶⁹ C.J.Tams, *Enforcing Obligations Erga Omnes in International Law*, CUP, 2005, σ. 3

²⁷⁰ Την αναφορά σε *erga omnes partes* ή *erga omnes contractantes* εισάγει η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου όπου διακρίνει ανάμεσα σε υποχρεώσεις *erga omnes* και *erga omnes partes*, ενώ επαναλαμβάνεται από το ΔΠΔΠΓ στην Υπόθεση *Blaskic*, σύμφωνα με το οποίο πρόκειται για μία υποχρέωση έναντι όλων των άλλων συμβαλλόμενων μερών, προσδιορίζοντας ένα κοινό ενδιαφέρον για την τήρησή της. Αναλυτικά βλέπε *Yearbook of the International Law Commission*, 1992, vol. II, Part Two, σ. 39, παρ. 269, *ICTY Prosecutor vs. Blaskic*, Appeals Chamber, παρ. 26

²⁷¹ R. O'Keefe, *World Cultural Heritage: Obligations To The International Community As A Whole?*, ICJQ, Volume 53 / Issue 01 / January 2004, σ. 190

²⁷² I.C.J. Reports 1970, σ. 33, παρ. 33

²⁷³ Protection of religious sites Resolution 55/254(2001), 53/22 (1998), 54/113 (1999), 55/23 (2000), "*United Nations Year of Dialogue among Civilizations*", 56/8.(2002) *United Nations Year for Cultural Heritage*, A/RES/56/8, 57/158 *United Nations Year for Cultural Heritage*, (2003) A/RES/57/158

²⁷⁴ Για την Γενική Συνέλευση ως 'οργανωμένη διεθνή κοινότητα' βλ. G.M. Danilenko, *Law-Making in the International Community*, Martinys Nijhoff, 1993, σ.203. Ομοίως, C. Joyner, *International Law in the 21st Century: Rules for Global Governance*, Rowman & Littlefield, 2005, σ. 94. Η έννοια της 'οργανωμένης διεθνούς κοινότητας' εμφανίζεται αναφορικά με την Κοινωνία των Εθνών, και τον χαρακτηρισμό της ως τέτοιας στις Υποθέσεις της Νοτιοδυτικής Αφρικής (Αιθιοπία κατά Νοτίου Αφρικής, Λιβερία κατά Νοτ. Αφρικής) ενώπιον του ΔΔ. *South West Africa Cases*, Preliminary Objections, Judgment of 21 December 1962: I.C. J. Report;1962, σ.329. Για την κριτική στην αντίληψη αυτή βλέπε Δυστάμενη Γνώμη Δικαστή G. Fitzmaurice στην Υπόθεση για τη Ναμίμπια, *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa In Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1971, σ.229

Αναλυτικά για την έννοια της διεθνούς κοινότητας βλέπε G. Abi-Saab, 'Whither the International Community?', 9 EJIL, 1998, σ. 248, B. Simma ,A. L. Paulus, 'The "International Community": Facing the Challenge of Globalisation', 9 EJIL, 1998, σ. 266, P. Weil, 'Le Droit International en Quete de son Identite', 237 HR, 1992 VI, σ.25

²⁷⁵ Βλ. Αποφάσεις για την Προαγωγή της θρησκευτικής και πολιτιστικής κατανόησης, εναρμόνισης και συνεργασίας A/RES/59/142 (2004) και A/RES/58/128 (2003). Υιοθετήθηκαν χωρίς ψήφο.

άυλης και υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς σε κοινό τόπο για την προαγωγή της αμοιβαίας κατανόησης και πλούτου μεταξύ των πολιτισμών.

Παράλληλα, η Γενική Συνέλευση παρεμβαίνει για να προλάβει την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών, καταδικάζοντας τα μη συμμορφούμενα με τις διεθνείς επιταγές κράτη. Η προστασία των Αγίων Τόπων, των θρησκευτικών οικοδομημάτων και τοποθεσιών στην Ιερουσαλήμ αποτέλεσε αντικείμενο διεθνούς ενδιαφέροντος, αναγνωρίζοντας την υποχρέωση διαφύλαξης της υλικής υπόστασης των αγαθών και του θρησκευτικού τους χαρακτήρα²⁷⁶.

Η επαπειλούμενη πολιτιστική καταστροφή στο Αφγανιστάν στις αρχές του 2001, προκάλεσαν την έντονη αντίδρασή της ΓΣ με στόχο να εμποδίσει την πολιτική καταστροφής. Με απόφασή της υπογράμμισε ότι τα πολιτιστικά και ιστορικά μνημεία και οι χώροι λατρείας στη χώρα ανήκουν στην κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας, και κάλεσε όλα τα εμπλεκόμενα μέρη να τα προστατεύσουν από πράξεις βανδαλισμού, φθοράς και κλοπής. Επιπλέον, κάλεσε όλα τα κράτη μέλη να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα για να αποτραπεί η λεηλασία πολιτιστικών αντικειμένων και να διασφαλιστεί η επιστροφή τους στο Αφγανιστάν²⁷⁷. Την επαύριον της καταστροφής, η Γενική Συνέλευση με νέα, ομόφωνη Απόφαση (55/243)²⁷⁸ καταδίκασε τις ενέργειες των Ταλιμπάν που πλήττουν την πολυπολιτισμική, πολυεθνική και ιστορική κληρονομιά του κράτους.

Οι αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης μαρτυρούν το διεθνές ενδιαφέρον για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως ζήτημα γενικής αρχής, αλλά και ειδικής εφαρμογής. Η υιοθέτηση της πλειοψηφίας των αποφάσεων χωρίς ψήφο²⁷⁹, αποκρυσταλλώνει την συναντίληψη προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και την ετοιμότητα να καταδικάσουν ενέργειες που στρέφονται κατά των πολιτιστικών αγαθών.

²⁷⁶ A/RES/181 (1947). Η Απόφαση καταψηφίστηκε από 13 κράτη μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, ενώ απήχαν 10 μεταξύ των οποίων το Ηνωμένο Βασίλειο, καθώς βασικό αντικείμενό της αποτέλεσε η διαίρεση της Παλαιστίνης.

²⁷⁷ A/RES/55/174 (2001). Υιοθετήθηκε χωρίς ψήφο

²⁷⁸ A/RES/55/243 (2001) Υιοθετήθηκε χωρίς ψήφο

²⁷⁹ Η Peterson διακρίνει μεταξύ αποφάσεων που υιοθετούνται με consensus και αυτών που υιοθετούνται 'χωρίς ψήφο' ή 'χωρίς ένσταση', ως διαφορετικής έντασης αποδοχής, καθώς η συναίνεση των κρατών υποδεικνύει ότι όλες οι αντιπροσωπείες συμμετείχαν στη διαπραγμάτευση και τάχθηκαν υπέρ της ψήφισης, ενώ στις άλλες περιπτώσεις ότι αποδέχθηκαν την πρόταση των υπολοίπων κρατών. M. J. Peterson, *The U.N. General Assembly*, Routledge, 2006, σ.78. Αντίθετα, η Smouts αναφέρει ότι η διαφοροποίηση αυτή λίγο μετρά. (*No one outside the Delegates' Lounge could care less about this sort of subtlety.*) M.-C.Smouts, 'The General Assembly: grandeur and decadence' in Paul Taylor and A.J.R. Groom (eds), *The United Nations at the Millennium: The Principal Organs*, Continuum International Publishing Group, 2000, σ.31

1.3.2.3. Η Διακήρυξη της UNESCO για την σκόπιμη καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς²⁸⁰

Οι συνεχόμενες προκλήσεις και η καταστροφή των Βούδα του Μπαμιγιάν αφύπνισαν τη διεθνή κοινότητα στα ζητήματα της πολιτιστικής προστασίας και οδήγησαν τη Γενική Διάσκεψη της UNESCO²⁸¹ στην υιοθέτηση της *Διακήρυξης για την σκόπιμη καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς*. Η Διακήρυξη απαγορεύει την σκόπιμη καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς επιβεβαιώνοντας την ανάγκη διαφύλαξης της για τις επόμενες γενιές, επαναλαμβάνει την υποχρέωση συμμόρφωσης των κρατών με τις Συμβάσεις και τις Συστάσεις της UNESCO²⁸² κατά την υλοποίηση δραστηριοτήτων εν καιρώ ειρήνης, παραπέμποντας ουσιαστικά στην αρχή της πρόληψης και της αειφόρου ανάπτυξης που διαπνέει τα εν λόγω κείμενα.

Περιεχόμενο και βασικές αρχές

Η Διακήρυξη χαρακτηρίζει ως «σκόπιμη καταστροφή», κάθε πράξη που αποβλέπει στην καταστροφή, εν όλω ή εν μέρει, της πολιτιστικής κληρονομιάς, θέτοντας έτσι σε κίνδυνο την ακεραιότητα της, *κατά τρόπο που συνιστά παραβίαση του διεθνούς δικαίου ή αδικαιολόγητη προσβολή των αρχών της ανθρωπότητας και των επιταγών της δημόσιας συνείδησης*²⁸³, και ειδικά στην τελευταία περίπτωση στο βαθμό που οι πράξεις αυτές δεν διέπονται ήδη από τις θεμελιώδεις αρχές του διεθνούς δικαίου²⁸⁴.

Η παράγραφος αυτή εγκολπώνει τη ρήτρα Martens²⁸⁵, η οποία αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του ανθρωπιστικού δικαίου και *«προσεγγίζει το ζήτημα των νόμων της ανθρωπότητας για πρώτη φορά όχι ως ένα ηθικό θέμα, αλλά από μία θετικιστική ή για να το θέσουμε ακριβέστερα, από μία εμφανώς θετικιστική σκοπιά»*²⁸⁶, δημιουργώντας έτσι

²⁸⁰ Το Καταστατικό της UNESCO δεν προβλέπει ρητά την υιοθέτηση Διακηρύξεων. Σύμφωνα με την UNESCO, οι Διακηρύξεις όπως και συστάσεις, θέτουν οικουμενικές αρχές της διεθνούς κοινότητας. Στην 33η σύνοδο της, η Γενική Διάσκεψη υιοθέτησε ένα νομικό πλαίσιο για την κατάρτιση, την εξέταση, έγκριση και παρακολούθηση των διακηρύξεων, χαρτών κτλ. που δεν καλύπτονται από του Κανονισμού σχετικά με τις συστάσεις προς τα κράτη, εγκρίθηκε από τη Γενική Συνέλευση. Resolution 33 C/87. Αναλυτικά βλ. UNESCO, General introduction to the standard-setting instruments of UNESCO, www.unesco.org

²⁸¹ Για τους λόγους και τη διαδικασία επεξεργασίας του κειμένου βλέπε J. Hladik, 'UNESCO Declaration concerning Intentional Declaration of Cultural Heritage', (2004) 9 Art. Antiquity and Law 3, σ. 215-

²⁸² Ειδική μνεία γίνεται στις Συστάσεις UNESCO 1956, 1968, 1972, 1976 και στη Σύμβαση 1972

²⁸³ Η αναφορά αυτή συναντάται και στο Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο στις Συμβάσεις της Γενεύης 1977, άρθρο 1 παρ. 2.

²⁸⁴ Αρ. 2. Παρ. 2 Διακήρυξης

²⁸⁵ J. Hladik, 'The UNESCO Declaration Concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage', Art, Antiquity and Law, Vol. 9, 2004, σ.240.

Η ρήτρα Martens εισάγεται στο Προοίμιο των Συμβάσεων και των Κανονισμών της Χάγης 1899 και 1907. Επαναδιατυπώνεται στη Σύμβαση της Γενεύης 1949: αρ.63 Σύμβαση I, αρ.64 Σύμβαση II, αρ. 142 Σύμβαση III, αρ.158 Σύμβαση VI, και στο Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο αρ. 1 παρ.2. Σχετικά με την εφαρμογή και ερμηνεία της εν λόγω αρχής βλ. International Court of Justice, Legality of the threat or use of nuclear weapons, of 8 July 1996, Rupert Ticehurst, The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict, International Review of the Red Cross, 2007, No. 317, Issue 37, σ. 125-134

²⁸⁶ A. Cassese, The Martens Clause: Half a Loaf or simply pie in the sky?, EJIL, vol.11, No1, 2000, σ. 188,

ένα ακόμη μέτρο στάθμισης της ελευθερίας του κράτους²⁸⁷. Η συμπερίληψή της στην οριοθέτηση της σκόπιμης καταστροφής, φέρει ιδιαίτερη σημασία από τη μία πλευρά, περιορίζει το πεδίο εφαρμογής σε *παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου ή αδικαιολόγητες ενέργειες*, ενώ από την άλλη πλευρά επιτρέπει την αξιολόγηση των ενεργειών αυτών με ευρύτερα κριτήρια πέραν του αυστηρού θετικού δικαίου, όπως τις αρχές της ανθρωπότητας, τις δημόσιες επιταγές²⁸⁸.

Επιπρόσθετα, τα κράτη καλούνται να ενεργήσουν για την πρόληψη, την αποφυγή, και την καταστολή τέτοιων ενεργειών, οπουδήποτε και αν βρίσκονται τα αγαθά²⁸⁹. Η υποχρέωση αυτή συνεπάγεται την υιοθέτηση νομοθετικών, διοικητικών, εκπαιδευτικών και τεχνικών μέτρων, σε συνάρτηση με τις οικονομικές τους δυνατότητες για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πρόκειται για μία συνεχή προσπάθεια, καθώς τα μέτρα αυτά πρέπει να αναθεωρούνται περιοδικά, ώστε να αναπροσαρμόζονται στις εξελίξεις και αναγκαιότητες των εθνικών και διεθνών επιταγών πολιτιστικής προστασίας.

Η Διακήρυξη συνδέει τέλος, την υποχρέωση πολιτιστικής προστασίας με την υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του ανθρωπιστικού δικαίου, και την υποχρέωση συνεργασίας μεταξύ των κρατών. Η πολιτιστική κληρονομιά, λοιπόν, εντάσσεται στο ευρύτερο διεθνοδικαιϊκό πλαίσιο, όπου το δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς λειτουργεί εν αρμονία με τα δικαιώματα του ανθρώπου και του ανθρωπιστικού δικαίου, με αποτέλεσμα η καταστροφή τους να επιφέρει σειρά παραβιάσεων κανόνων του διεθνούς δικαίου.

Αναπόφευκτα, λοιπόν, προχωρά στην αναγνώριση της ευθύνης του κράτους που εκ προθέσεως καταστρέφει ή παραλείπει να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την απαγόρευση, πρόληψη, και τιμωρία κάθε σκόπιμης καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς, που έχει μεγάλη σημασία για την ανθρωπότητα, και εφόσον, φέρει την ευθύνη για την καταστροφή, στο βαθμό που προβλέπεται από το διεθνές δίκαιο. Σε αντίθεση με το άρθρο 3, που εισάγει τα μέτρα προστασίας για την αντιμετώπιση της πολιτιστικής κληρονομιάς εν γένει, η αναγνώριση της κρατικής και ατομικής ευθύνης συνδέεται με την προστασία μόνο αυτών των πολιτιστικών αγαθών που έχουν μεγάλη σημασία για την ανθρωπότητα²⁹⁰, είτε αναγράφονται είτε όχι, στον κατάλογο που τηρεί η

²⁸⁷ Σχετικά με την εφαρμογή και ερμηνεία της εν λόγω αρχής Rupert Ticehurst, *The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict*, (2007) 317, International Review of the Red Cross 37, σ 125-134, Th. Meron, 'The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience', (2000) 94 AJIL 1, σ. 78-89

²⁸⁸ Σχετικά ο J.Hladik αναφέρει: "It addresses in part II 'intentional destruction' partly on the basis of the Martens clause and of a key element – the manner of destruction defined by two disjunctive conditions: i) it must constitute a violation of international law; or ii) an unjustifiable offence to the principles of humanity and dictates of public conscience, if not already governed by fundamental principles of international law", J. Hladik, *op.cit.*, 2004, σ. 235

²⁸⁹ «By including measures with a view to preventing, avoiding, putting an end to and suppressing acts of intentional destruction of cultural heritage, this provision clearly expresses the variety of measures a State should take to ensure an effective prevention against intentional destruction, prevention which is incompatible with intentional non-action or negligence on the part of a State. The provision extends to cultural heritage situated both in the territory of the State concerned as well as in the territory of another State. Though it does not suggest an automatic and unconditioned extraterritoriality of national measures, this paragraph does recommend States to consider giving selective extraterritorial effect to those measures where appropriate, and to facilitate international cooperation and mutual legal assistance, for the purpose of protecting cultural heritage.», 32 C/25, Annex II σ. 5

²⁹⁰ «After quite an intense debate, these cases were seen as those concerning the destruction, or the omission to avoid such destruction, of "cultural heritage of great importance for humanity, including such cultural heritage

UNESCO ή άλλος διεθνής οργανισμός. Εισαγάγει έτσι, μία πραγματιστική προσέγγιση που περιορίζει την διεθνή ευθύνη σε περιπτώσεις καταστροφής σημαντικών αγαθών και όχι όλων των αγαθών, αναγκαιότητα που συνάδει με το εν γένει επιλεκτικό πεδίο εφαρμογής της διεθνούς πολιτιστικής προστασίας²⁹¹, αλλά και την αδυναμία προστασίας των πολιτιστικών αγαθών συνολικά.

Η έγερση της διεθνούς ευθύνης του κράτους επιφέρει συγκεκριμένες έννομες συνέπειες κατά το διεθνές δίκαιο. Έτσι, το κράτος οφείλει να επανορθώσει για τη ζημία προβαίνοντας στις απαραίτητες ενέργειες. Η επανόρθωση μπορεί να λάβει τη μορφή αποκατάστασης προκειμένου για μερική ή αναστρέψιμη καταστροφή, ή αποζημίωσης ως έσχατο μέσο. Σύμφωνα με την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων που επιφορτίστηκε με την επεξεργασία και το σχολιασμό του κειμένου της Διακήρυξης, η αποζημίωση αυτή μπορεί να είναι χρηματική αλλά και 'πολιτιστική', επιτρέποντας ένα περιθώριο ευελιξίας. Συγκεκριμένα,

*It may be argued that, where appropriate, its nature may be financial as well as "cultural", in terms of assistance to cultural development or other significant measures for the beneficiary State. Concerning the financial compensation, its quantification is left to a delicate assessment. It may be argued that its amount should not necessarily be based on the current market value (if available for the cultural property concerned) of the destroyed property, especially if this value is very high and the responsible State is not particularly and directly involved in the intentional destruction*²⁹².

Επομένως, η αξιολόγηση του μέσου επανόρθωσης συναρτάται από το είδος και μέγεθος της καταστροφής. Στο πλαίσιο αυτό, η Αιθιοπία, ως υπεύθυνη για την καταστροφή του Τύμβου Matara στην Ερυθραία, κλήθηκε να καταβάλει τα έξοδα για το κόστος συντήρησης και ανακατασκευής. Η Διαιτητική Επιτροπή, ωστόσο, απέρριψε το αίτημα καταβολής ισόποσης αποζημίωσης με τη δαπάνη που είχε καταβάλλει η χώρα για την επιστροφή του από τη Ρώμη. Παρόλ' αυτά, υπογράμμισε, ότι η αποζημίωση πρέπει να υπερβαίνει το απλός κόστος ανακατασκευής²⁹³.

Είναι εμφανές, λοιπόν, η δυσκολία αποτίμησης της πραγματικής ζημίας και της αποκατάστασής της στην περίπτωση της πολιτιστικής κληρονομιάς, αφού το έργο πλήττεται ανεπανόρθωτα, και δεν μπορεί να επιστρέψει στην προηγούμενη κατάσταση του. Ταυτόχρονα, αναδεικνύεται, μέσα από την πρακτική, ο ρόλος των ανεξάρτητων δικαιοδοτικών οργάνων για την επίλυση διαφορών και τον προσδιορισμό των μέσων επανόρθωσης, κατά τρόπο αντικειμενικό.

Κανονιστική αξία και η συμβολή της Διακήρυξης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Η Διακήρυξη επαναλαμβάνει τις βασικές αρχές για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς εν καιρώ ειρήνης και εν καιρώ πολέμου, προτείνει μέτρα για

which is of special interest for the community directly affected by such destruction". This terminology is also the result of a compromise between a narrower (first part of the sentence) and a broader (second part of the sentence) view of the cultural heritage to be protected in terms of State responsibility», 32 C/25, Annex II – σ. 7

²⁹¹ Βλέπε ενδεικτικά ορισμούς πολιτιστικών αγαθών.

²⁹² Doc 32 C/25, 2003, Παράρτημα II, παρ. 26

²⁹³ Διατησία Ερυθραία – Αιθιοπία, Eritrea-Ethiopia Claims Commission, Final Award, Eritrea's Damages Claims, 2009, vol. XXVI, σ. 579-580

την καταπολέμηση της σκόπιμης καταστροφής πολιτιστικών αγαθών, υπογραμμίζει την διεθνή ευθύνη του κράτους σε περιπτώσεις καταστροφής, και τέλος ενθαρρύνει την συνεργασία και την προσχώρηση των κρατών, που δεν είναι ακόμη συμβαλλόμενα μέρη στις διεθνείς συμφωνίες για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αποτελεί έτσι, μία προσπάθεια ενίσχυσης και επαναβεβαίωσης της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Παρά το διακηρυκτικό της χαρακτήρα, κατά την υιοθέτησή της υπήρχε η αίσθηση ότι αφού εγκριθεί από έναν διεθνή οργανισμό όπως η UNESCO, θα μπορούσε να φέρει μεγαλύτερη βαρύτητα από ό,τι μια Σύσταση, να εμπνεύσει δυννητικά την πρακτική των κρατών, συμβάλλοντας έτσι στην εξέλιξη του εθιμικού διεθνούς δικαίου²⁹⁴.

Η Διακήρυξη αναμφισβήτητα έχει χαρακτήρα soft law κειμένου²⁹⁵. Όμως, η απουσία δεσμευτικής ισχύος δεν αίρει τη σημασία της²⁹⁶. Στην πρακτική των ΗΕ, η 'Διακήρυξη' αποτελεί επίσημο και πανηγυρικό κείμενο, κατάλληλο για εξαιρετικές περιπτώσεις, όταν οι αρχές που διατυπώνονται είναι μεγάλης διάρκειας και σημασίας, όπως η ΟΔΑΑ²⁹⁷. Το κείμενο αντανακλά την ισχυρή προσδοκία ότι τα μέλη της διεθνούς κοινότητας, θα συμμορφωθούν με αυτή. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η προτρεπτική²⁹⁸, γραμματική διατύπωση του κειμένου. Σχετικά ο Lenzerini υπογραμμίζει ότι

*the Declaration, is further weakened by the use of the term "should". Such term is totally unnecessary in a declaration of principles, since by its soft-law nature this kind of instrument is not capable of creating international obligations of binding character, and the frequency of its use in the Declaration on the intentional destruction of cultural heritage clearly demonstrates that the main preoccupation of most of the negotiators was to preserve their domestic interests rather than to produce an instrument having the effective scope of safeguarding a value belonging to the international community as a whole.*²⁹⁹

Ιδιαίτερα, κριτική ασκήθηκε αναφορικά με την αδυναμία αποτύπωσης της προόδου που έχει συντελεστεί στο πεδίο του διεθνούς δικαίου³⁰⁰, και την ρητή απόρριψης κάθε πράξης καταστροφής από το ισχύον συμβατικό πλαίσιο προστασίας³⁰¹. Ο Lenzerini χαρακτηριστικά αναφέρει ότι η Διακήρυξη δεν αποτυπώνει την *erga omnes* υποχρέωση προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς ως 'κοινό ενδιαφέρον της ανθρωπότητας', την

²⁹⁴ Do.c 32 C/25, 2003, Παράρτημα II, παρ. 15

²⁹⁵ Ο Abi Saab αναφέρει σχετικά με το 'soft law' ότι οι κανόνες αυτοί μπορεί να βρίσκονται in status nascendi, ή να αποτυπώνουν το ίδιο το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, και όχι απαραίτητα μία εν εξελίσει διαδικασία ενώ καταλήγει «En somme, la soft law n'est ni du non-droit ni une lex imperfecta. Elle n'est pas non plus toujours et nécessairement un droit en gestion, car il peut s'agir également d'un droit différent, ou d'une variété de droit qui remplit une fonction différente de celle du droit limite ; non pas le droit du justicier ou du gendarme, mais celui, plus discret et malléable, de l'architecte social». G. Abi-Saab, Cours général de droit international public. Collected Courses of the Hague Academy of International Law 207. Martinus Nijhoff, 1987, σ. 205- 214.

²⁹⁶ Ibid

²⁹⁷ Η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ζήτησε από τη Γραμματεία Γνώμη για τη διαφορά Διακήρυξης και Σύστασης και των νομικών επιπτώσεων τους. Το Γραφείο Νομικών Υποθέσεων υπέβαλλε Υπόμνημα, το οποίο ενσωματώνεται στην Ετήσια Έκθεση της Επιτροπής. E/3616/CORR.1 σ.15

²⁹⁸ R.O'Keefe, 'World Cultural Heritage Obligations to the International Community as a Whole?', ICLQ, International and Comparative Law Quarterly, 2004, σ.208

²⁹⁹ F. Lenzerini, 'The UNESCO Declaration concerning the intentional; destruction of cultural heritage one step forward and two steps back', (2003) Italian Y.B. Int'l L. 13σ.141

³⁰⁰ F.Lenzerini, 2003, σ.143

³⁰¹ Η πρόοδος αυτή παρουσιάζεται εκτενώς στην Έκθεση του Γενικού Διευθυντή της UNESCO σχετικά με τις γενικές αρχές προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς βάσει των συμβάσεων, και τις προτάσεις του προς τα κράτη για την επεξεργασία της Διακήρυξης. 31 C/46, 2001, σ.3

ευθύνη του κράτους να *διαχειρίζεται* τα πολιτιστικά στοιχεία στο έδαφός του³⁰², και την απαγόρευση καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς ως εθιμικής ισχύος κανόνα³⁰³. Στο ίδιο πλαίσιο, αλλά με διαφορετική νομική αφετηρία, ο O'Keefe υποστηρίζει ότι η Διακήρυξη επαναδιατυπώνει το ισχύον συμβατικό δίκαιο (*droit acquis*), χωρίς να προτείνεται η ύπαρξη εθιμικής υποχρέωσης σεβασμού της πολιτιστικής κληρονομιάς κατά τη διάρκεια της ειρήνης στο έδαφός τους³⁰⁴.

Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η Διακήρυξη έγινε αποδεκτή από το σύνολο της διεθνούς κοινότητας, ώστε

*the importance of this Declaration lies not so much in its content or normative strength, which is rather slight, but rather in its adoption by the General Conference, a body comprising the States of the world, which has clearly indicated that the development of international law justifies interference in the domestic jurisdiction of individual States when they engage in, or permit assaults on cultural heritage of importance for humanity in their territory.*³⁰⁵

Ως εκ τούτου, είναι εμφανής η γενική πεποίθηση προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία συντείνει, όπως αναλύεται παρακάτω³⁰⁶, στην διαμόρφωση ενός εθιμικού κανόνα απαγόρευσης της σκόπιμης καταστροφής εν καιρώ ειρήνης, δεδομένο ότι η προστασία κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης ρυθμίζεται ενδελεχώς στο ισχύον συμβατικό και εθιμικό κανονιστικό πλαίσιο.

1.3.2.4. Η απαγόρευση σκόπιμης καταστροφής ως εθιμικός κανόνας (;)

Η ανάλυση που προηγήθηκε είχε ως στόχο να καταδείξει την γενική υποχρέωση προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από τις Συμβάσεις, αλλά και το παράγωγο δίκαιο των διεθνών οργανισμών. Προστασία και μη καταστροφή αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος.

Η κοινή αντίληψη για την πολιτιστική προστασία αντανάκλαται ειδικότερα στη νομοθετική πρωτοβουλία των κρατών. Σχετικά οι Prott και O'Keefe μέσα από τη συγκριτική ανάλυση της εθνικής νομοθεσίας κατέληξαν ότι η πιο βασική και επαναλαμβανόμενη διάταξη είναι αυτή της μη βλάβης, μη καταστροφής ή αλλοίωσης πολιτιστικών στοιχείων και τοποθεσιών³⁰⁷. Επομένως, τα κράτη καταρχήν, θέτουν κανόνες που απαγορεύουν την καταστροφή, βλάβη ή τη μεταβολή πολιτιστικών αγαθών ή τοποθεσιών.

Ο Francioni σημειώνει την ύπαρξη μίας γενικευμένης *opinion juris* για το δεσμευτικό χαρακτήρα της απαγόρευσης σκόπιμης καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς με μεγάλη σημασία για την ανθρωπότητα· έναν εθιμικό κανόνα που

³⁰² Η έμφαση είναι της γράφουσας.

³⁰³ F.Lenzerini, 2003, σ.144-45

³⁰⁴ R.O'Keefe, 2004, σ.209

³⁰⁵ F.Francioni, in A.A. Yusuf, 2007,σ. 234

³⁰⁶ Βλέπε παρακάτω σελ. 72

³⁰⁷ Βλ. L. V. Prott, P.J.O'Keefe, Law and the Cultural Heritage: Discovery & Excavation, Oxon, Professional Books Limited, Prott, O'keefe, Law and the Cultural heritage, discovery and excavation σ. 387-418.

θεμελιώνεται στο γενικό ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας στο σύνολό της³⁰⁸. Επιπρόσθετα, ο Lenzerini παρατηρεί ότι

...if the perpetration of an act of destruction is prohibited during an armed conflict, when destruction is inherent to the management of war operations, a fortiori it should be especially prohibited in times of peace, when it could not even be justified by the possible defense according to which, theoretically, a necessity could arguably exist to inflict on the enemy a moral mortification intrinsic to the global military strategy pursued by a warring faction. In times of peace, for obvious reasons, the degree of respect for the rule of law is higher than in wartime, and it would be nonsensical to maintain that intentional acts of damage to cultural assets are allowed in times of peace and become prohibited as soon as a war occurs³⁰⁹.

ενώ σχετικά με την αποκλειστική κυριαρχία³¹⁰, ως βάση για τη διαφύλαξη του μονοπωλίου του κράτους³¹¹, συμπληρώνει

...this argument is inconsistent with at least two principles: firstly, it is not compatible with the recognized universal value of cultural heritage, which transcends any kind of "private" power, both individual property or national sovereignty, in view of the need to safeguard the collective interest to its preservation. Secondly, the fact that the customary prohibition of deliberate destruction of cultural assets in wartime also extends to internal armed conflicts definitely demonstrates that a State may not dispose of its own cultural heritage in such an extensive way so as to have the legal title of annihilating the heritage itself³¹².

Η αντίδραση των κρατών, μεμονωμένα και συλλογικά³¹³, καθώς και διεθνών οργανισμών³¹⁴ στην καταστροφή των Βούδα του Μπαμιγιάν ως 'έγκλημα κατά του πολιτισμού'³¹⁵³¹⁶, και η συνακόλουθη Απόφαση της Γενικής Διάσκεψης UNESCO υπό τον τίτλο 'Ενέργειες που συνιστούν έγκλημα κατά της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας'³¹⁷ υποδηλώνουν το βαθμό απαξίας της καταστροφής πολιτιστικών

³⁰⁸, Francioni Buddhas (2003) 14 EJIL 633-634

³⁰⁹ F. Lenzerini, (2003) 13 Italian Y.B. Int'l L., 131: 139

³¹⁰ Ο Baxter αναφέρει ότι από τη στιγμή που ένα ζήτημα γίνεται αντικείμενο ενός διεθνούς κανόνα παύει να εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους. Αναλυτικά RR Baxter, 'International Law in "Her Infinite Variety"' (1980) 29 ICLQ 549, σ. 565

³¹¹ F. Francioni, Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity, 25 MICH. J. INT'L L. 1209, 1220 (2004)

³¹² Op.cit. F.Lenzerini

³¹³ Αναλυτικά βλέπε R. O'Keefe, (2004) ICLQ, σ. 195-202

³¹⁴ Βλέπε ακολούθως Δηλώσεις Προεδρίας ΕΕ, Γενικού Γραμματέα Συμβουλίου της Ευρώπης, Αραβικών Κρατών και Κρατών Ασίας και Ειρηνικού στην UNESCO, ΗΠΑ, Ρωσίας, Γαλλίας κ.ά.

http://www.eu2001.se/eu2001/news/news_read.asp?iInformationID=12480,

[http://press.coe.int/cp/2001/146a\(2001\).htm](http://press.coe.int/cp/2001/146a(2001).htm), <http://www.unesco.org/bpi/eng/unescopress/2001/grouparabvf.shtml>,

<http://www.unesco.org/opi/eng/unescopress/2001/apac.shtml>, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2001/960.htm>

<http://www.ln.mid.ru/Bl.nsf/arh/A96C78D751D9F58443256A03003132D7?OpenDocument>

³¹⁵ Η Δήλωση είχε ως εξής: "the Taliban have committed a crime against culture. It is abominable to witness the cold and calculated destruction of cultural properties which were the heritage of the Afghan people, and, indeed, of the whole of humanity. The Buddhas of Bamiyan were not inscribed on the World Heritage List but deserved to be and their destruction represents a true cultural crime. This crime against culture was committed while people throughout the world raised their voices to prevent it. The Taliban heeded neither the unprecedented scope of international mobilisation, nor the advice against their decision, spontaneously issued by the highest religious authorities of Islam. The loss is irreversible. Everything possible must be done to stop further destruction". UNESCO Press Release No. 2001-38

³¹⁶ Σχετικά βλέπε και T. Georgopoulos, 'Avez-vous bien dit "crime contre la culture"? La protection internationale des monuments historiques' (2001) 54 RHDI 459

³¹⁷ UNESCO Doc 31C/Res 26, 2 Nov 2001

αγαθών εγγεγραμμένων και μη στον Παγκόσμιο Κατάλογο³¹⁸. Ο Γενικός Διευθυντής της UNESCO στη μελέτη για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς έναντι της σκόπιμης καταστροφής σημειώνει ότι οι γενικές αρχές προστασίας που περιλαμβάνουν οι υπάρχουσες διεθνείς συμβάσεις ξεκάθαρα απορρίπτουν κάθε πράξη καταστροφής³¹⁹. Η Διακήρυξη 2003, άλλωστε, επαναλαμβάνει τις θεμελιώδεις αρχές των ισχυόντων νομικών κειμένων.

Κόντρα στην γενικά αποδεκτή αυτή θεωρητική θέση, ο O'Keefe κρίνει σκωπτικά μία τέτοια παραδοχή. Αναφορικά με την καταστροφή των Βούδα του Μπαμιγιάν σε 'έγκλημα κατά της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας' υποστηρίζει

the phrase is too vague and ambiguous to give rise to a rule, since it is unclear whether the term 'crime' was intended to denote State or individual responsibility...

*...lacks the fundamental norm-creating quality required of a rule of general international law*³²⁰.

Ο συγγραφέας καταλήγει ότι δημιουργείται ένα εθιμικό δικαίωμα διπλωματικής επέμβασης όπου

*...although it cannot be concluded that a State currently owes obligations to the international community as a whole in respect of cultural heritage situated on its territory, the international community as a whole, jointly and severally, is permitted by general international law to subject a State's peacetime treatment of such heritage to scrutiny, comment and, where appropriate, criticism*³²¹.

Η θέση αυτή όμως, παραγνωρίζει τη φύση και το περιεχόμενο της υποχρέωσης προστασίας της παγκόσμιας κληρονομιάς της Σύμβασης 1972, όπου περιγράφεται ως πρωταρχικό, αλλά όχι αποκλειστικό, καθήκον του κράτους³²².

Η απαγόρευση της σκόπιμης καταστροφής ενσωματώνεται και στο Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου. Το Προοίμιο προτάσσει την ανάγκη διαφύλαξης της πολιτιστικής ετερότητας, αφού *οι λαοί συνδέονται με στενούς δεσμούς, καθώς οι πολιτισμοί τους αποτελούν μια κοινή κληρονομιά, ένα μωσαϊκό που δεν πρέπει να καταστραφεί*³²³. Ακολούθως, η καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών ανάγεται σε έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, όταν διαπράττεται στο πλαίσιο ευρείας και συστηματικής επίθεσης με τη μορφή δίωξης κατά οποιασδήποτε αναγνωρίσιμης ομάδας ή κοινότητας για λόγους πολιτικούς, φυλετικούς, εθνικούς, εθνοτικούς, πολιτιστικούς, θρησκευτικούς³²⁴. Το στοιχείο της διάκρισης υπογραμμίζεται ως κρίσιμο από ορισμένους θεωρητικούς, όπως η Vrdoljak³²⁵ και ο Fishman³²⁶, για την εθιμική απαγόρευση σκόπιμης καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς στην περίπτωση αυτή στοχοποιείται η ίδια η πολιτιστική ομάδα.

³¹⁸ Ο Strahilevitz υποστηρίζει ότι ορισμένα πολιτιστικά αγαθά όπως οι Βούδες αποκτούν αυξημένη σημασία λόγω της αναπαράστασή τους. J. Strahilevitz, 'The Right to Destroy', American Law & Economics Association Annual Meetings, Paper 25, 2004, σ. 50, υποσ.213.

³¹⁹ 31 C/46, σ. 3

³²⁰ R. O'Keefe, ICLQ 2004, σ. 203

³²¹ Ibid, σ. 207

³²² Αρ. 4 σε συνδυασμό με αρ. 6 παρ. 1 της Σύμβασης 1972.

³²³ Καταστατικό ΔΠΔ, Προοίμιο

³²⁴ Καταστατικό ΔΠΔ, άρθρο 7.1. h

³²⁵ A. F.Vrdoljak, Intentional Destruction of Cultural Heritage and International Law, σ. 389

³²⁶ J. Fishman, 'Locating the International Interest in Intrnational Cultural Property Disputes', (2010) 35 Yale JIL 347, σ. 370

Ταυτόχρονα πρέπει να σημειωθεί ότι, ακόμη και στην εξαιρετική περίπτωση σκόπιμης καταστροφής, τα κράτη δεν προβάλλουν την ύπαρξη ενός γενικού δικαιώματος καταστροφής τους. Αντίθετα, επιχειρούν να δικαιολογήσουν ως νόμιμη την ενέργειά τους υποβαθμίζοντας, για παράδειγμα, την σημασία των εκάστοτε αγαθών (π.χ. Σαουδική Αραβία). Συνεπώς, το πρόβλημα μετατοπίζεται στο αποκλειστικό δικαίωμα του κράτους να προσδιορίσει νομικά –να εξαιρέσει ή να αποχαρακτηρίσει – σε εθνικό επίπεδο τα πολιτιστικά αγαθά, και η απουσία ενός μηχανισμού για τον αντικειμενικό προσδιορισμό τους. Υπό τις συνθήκες αυτές, η συμμετοχή των ομάδων, μέσα από τον εκδημοκρατισμό³²⁷ των εσωτερικών διαδικασιών προσδιορισμού των πολιτιστικών αγαθών κι η ανθρώπινη θεώρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς³²⁸, σε συνδυασμό με το δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου, μπορούν να οριοθετήσουν την κρατική ελευθερία και να άρουν την πολιτική αυθαιρεσία του κράτους³²⁹.

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω, η απαγόρευση της σκόπιμης καταστροφής έχει μετεξελιχθεί σε εθιμικό κανόνα. Απουσίας μίας γενικά αποδεκτής και αντικειμενικής διαδικασίας προσδιορισμού των πολιτιστικών αγαθών, η υποχρέωση αυτή αφορά καταρχήν τα πολιτιστικά στοιχεία της παγκόσμιας κληρονομιάς της Σύμβασης 1972. Πέραν αυτών, η σκόπιμη καταστροφή πολιτιστικών αγαθών που ανήκουν σε ειδικότερες ομάδες, μπορεί να συνιστά υπό όρους διεθνές έγκλημα ή παραβίαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των ομάδων, όπως αναλύεται στο Δεύτερο Μέρος.

1.4 ...για την επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση παραβιάσεων

Η υποχρέωση κανονιστικής συμμόρφωσης των κρατών με τις διεθνείς τους δεσμεύσεις, επεκτείνεται και στην υιοθέτηση ποινικών και διοικητικών κυρώσεων σε περίπτωση παραβιάσεων επί των πολιτιστικών αγαθών³³⁰. Δεδομένου ότι η επιβολή κυρώσεων αποτελεί ταυτόχρονα προληπτικό και κατασταλτικό μέτρο που ενισχύει την προστασία, οι διεθνείς συμβάσεις περιέχουν σχετικές ρήτρες.

Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά εγκαθιδρύει ένα σύστημα διεθνούς συνεργασίας και βοήθειας, χωρίς να περιλαμβάνει οποιαδήποτε υποχρέωση υιοθέτησης κυρωτικών μέτρων. Η απουσία αυτή δικαιολογείται από την ταυτόχρονη υιοθέτηση της Σύστασης για την προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς σε εθνικό επίπεδο. Η τελευταία, εξειδικεύει τις υποχρεώσεις του κράτους για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς εν γένει, διευρύνοντας την προστασία σε όλα τα αγαθά ‘ειδικής αξίας (σημασίας)’. Συγκεκριμένα, η Σύσταση 1972 προβλέπει ότι οι ποινικές ή διοικητικές κυρώσεις εφαρμόζονται, σύμφωνα με τους νόμους και τις συνταγματικές

³²⁷ J. Pirkovič, ‘Unpacking the convention into challenging actions for member states’, in *Heritage and Beyond*, Council of Europe, 2008, σ.26

³²⁸ Βλέπε και Wangkeo, 2003, σ. 267

³²⁹ Αναλυτικά Β' Μέρος, Τμήμα Β'.

³³⁰ Για ζητήματα ποινικής δικαιοδοσίας στο πεδίο της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών βλέπε Ch.Bassiouni, *Reflections on Criminal Jurisdiction in International Protection of Cultural Property*, (1983)10 *Syracuse J. Int'l L. & Com.* 281

αρμοδιότητες του κάθε κράτους, σε όσους εσκεμμένα προκαλούν βλάβη ή ζημία σ' ένα προστατευόμενο μνημείο, κτιριακό συγκρότημα ή περιοχή, ή άλλο αγαθό αρχαιολογικού, ιστορικού ή καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος. Επιπλέον, το κράτος δύναται να δημεύσει εξοπλισμό που χρησιμοποιείται σε παράνομη ανασκαφή (παρ.47). Ομοίως, ποινικές ή διοικητικές κυρώσεις πρέπει να επιβάλλονται κατά των υπευθύνων για οποιαδήποτε άλλη ενέργεια, επιζήμια για την προστασία, τη διατήρηση ή την παρουσίαση ενός προστατευόμενου στοιχείου της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, καθώς και να προβλέπεται η αποκατάσταση του πληγέντος χώρο στην προτέρα κατάσταση, σύμφωνα με τα καθιερωμένα επιστημονικά και τεχνικά πρότυπα (παρ.48).

Στο ίδιο πλαίσιο, η Σύσταση σχετικά με τα μέτρα απαγόρευσης και παρεμπόδισης της παράνομης εξαγωγής, εισαγωγής και μεταφοράς ιδιοκτησίας των πολιτιστικών αγαθών (1964)³³¹, η Σύσταση για τα δημόσια έργα³³² υπογραμμίζουν την ανάγκη υποβολής κυρώσεων στην εσωτερική έννομη τάξη.

Η υποχρέωση υποβολής κυρώσεων αποκτά δεσπόζουσα σημασία για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών έναντι της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής ή ιδιοποίησής τους³³³. Ιδίως, οι Συμβάσεις 1970 (αρ.8) και 2001 (αρ.17), κείμενα που έχουν ως βασικό τους σκοπό την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών, ενσωματώνουν σχετικές υποχρεώσεις. Μάλιστα, η Σύμβαση για την ενάλια κληρονομιά προβλέπει ότι η αυστηρότητα των κυρωτικών μέτρων πρέπει να είναι ανάλογη με τη σοβαρότητα της παραβίασης, με σκοπό να αποθαρρύνει παραβιάσεις στο πεδίο. Προβλέπει επιπρόσθετα ότι, οι παραβάτες θα πρέπει να στερούνται κάθε κέρδους που προήλθε από την παράνομη δραστηριότητά τους (παρ.2).

Άμεση απόρροια της διεθνούς αυτής υποχρέωσης και συχνά προϋπόθεση για την επιβολή διοικητικών και ποινικών κυρώσεων, αποτελεί η συνεργασία με τρίτα κράτη λόγω της φύσης των εν λόγω παραβιάσεων³³⁴. Καθίσταται, έτσι, απαραίτητη η διοικητική, αστυνομική και δικαστική συνεργασία των κρατών, με στόχο την αποτελεσματικότερη εφαρμογή του διεθνούς κανονιστικού πλαισίου.

2. ...ειδικής προστασίας για την αντιμετώπιση εξειδικευμένων ζητημάτων

Πέραν της ανάγκης γενικής προστασίας και διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών, τα κράτη καλούνται να λάβουν ειδικά νομικά μέτρα προστασίας για την

³³¹ Το αυθεντικό κείμενο της παρ. 11. γ. έχει ως ακολούθως: The national service for the protection of cultural property should be em-powered to submit proposals to the competent national authorities for any other appropriate legislative or administrative measures for the protection of cultural property, including sanctions for the prevention of illicit export, import and transfer of ownership.

³³² Το αυθεντικό κείμενο της παρ. 13 έχει ως ακολούθως: The preservation or salvage of cultural property endangered by public or private works should be ensured through the means mentioned below, the precise measures to be determined by the legislation and organizational system of the State: ... (e) Penalties;

³³³ Αντίθετα, ο Whyte θεωρεί ότι η λειτουργία των αγορών δεν ανατρέπεται μέσα από την απαγόρευση και ποινικοποίηση της παράνομης δραστηριότητας, ιδίως λόγω της περιορισμένης αποτρεπτικής δύναμης σε παραβάτες 'υψηλής θέσης'. D. Whyte, 'The Paradox of Regulation: The Politics of Regulating Global Markets', in S.Mackenzie, P.Green, Criminology and Archaeology Studies in Looted Antiquities, Hart, 2009, σ.140

³³⁴ Σύμβαση 2001, αρ. 17.3

αντιμετώπιση ειδικής φύσης ζητημάτων, όπως η παράνομη διακίνηση των αγαθών, και η προστασία της ενάλιας κληρονομιάς, με τελικό στόχο τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.

2.1. Το ζήτημα της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών

Η παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών έλαβε ανεξέλεγκτες διαστάσεις μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, λόγω της εξέλιξης του τεχνολογικού εξοπλισμού, εντάθηκε την περίοδο της αποαποικιοποίησης και σήμερα συγκαταλέγεται στις πιο κερδοφόρες παράνομες δραστηριότητες διεθνώς. Σύμφωνα με στοιχεία της UNESCO, ενδεικτικά υπολογίζεται, ότι οι περισσότερες αφρικανικές χώρες έχουν χάσει το 95% των πολιτιστικών αγαθών τους, πάνω από 1,6 εκατομμύρια αγαθά από την Κίνα έχουν διασκορπιστεί σε 200 μουσεία σε 47 κράτη και ιδιωτικές συλλογές, τουλάχιστον 1000 κεραμικά αγαθά αξίας άνω των 10 εκατομμυρίων δολαρίων ανασκάπτονται παράνομα κάθε μήνα στην περιοχή των Μάγια στην Κεντρική Αμερική, στη Βουλγαρία 5.000 εικόνες εξαφανίστηκαν από εκκλησίες μόνο το 1992³³⁵.

2.1.1. Από τα πρώτα σχέδια του μεσοπολέμου στη Σύσταση UNESCO 1956

Η από-αποικιοποίηση νομιμοποίησε το αίτημα πολλών 'νέων' κρατών για την επιστροφή της κληρονομιάς τους. Μέχρι τότε, το ζήτημα της διεκδίκησης πολιτιστικών αγαθών αποτέλεσε κόκκινη γραμμή για τις αποικιοκρατικές δυνάμεις της εποχής. Η θέση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την αποτυχία των προσπαθειών που καταβλήθηκαν στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών, με χαρακτηριστικότερο το πρώτο *σχέδιο σύμβασης περί επαναπατρισμού αντικειμένων καλλιτεχνικού, ιστορικού ή επιστημονικού ενδιαφέροντος, που έχουν χαθεί, κλαπεί ή παράνομα απομακρύνονται ή εξάγονται* που υποβλήθηκε το 1933. Τότε, η υιοθέτηση της Σύμβασης προσέκρουσε στην αντίθεση της Ολλανδίας, του Ηνωμένου Βασιλείου και των ΗΠΑ, που επικαλέστηκαν νομικές δυσκολίες για την εφαρμογή της, αλλά και την αρνητική της επίδραση στο διεθνές εμπόριο με αποτέλεσμα να εγκαταλειφθεί³³⁶.

Λίγο αργότερα, το 1936, υποβλήθηκε το αναθεωρημένο σχέδιο της σύμβασης υπό τον τίτλο *Σύμβαση για την προστασία των εθνικών ιστορικών και καλλιτεχνικών θησαυρών*, όπου αναγνωριζόταν το δικαίωμα κάθε κράτους να διεκδικήσει αντικείμενα εξαιρετικού παλαιοντολογικού, αρχαιολογικού, ιστορικού ή καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος που βρίσκονται στο έδαφος τρίτου κράτους λόγω απώλειας, κλοπής, απομάκρυνσης ή εξαγωγής κατά παράβαση του δικαίου του κράτους προέλευσης. Εύκολα γίνεται αντιληπτό γιατί το νέο εγχείρημα δεν τελεσφόρησε³³⁷.

³³⁵ CLT/2011/CONF.207/6

³³⁶ Αναλυτικά C. de Visscher 'La Protection Internationale des Objets d'Art et des Monuments Historiques' (1935) 62 RDI 32–74.

³³⁷ Στη διεθνή βιβλιογραφία, τα δύο αυτά σχέδια συμβάσεων καταγράφονται ως οι δύο κατεξοχήν προσπάθειες κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Συχνά δε, αναφέρεται ανακριβώς ότι το δεύτερο σχέδιο πάγωσε λόγω του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Όπως αναφέρεται, το σχέδιο ανατράπηκε εξαιτίας των παρατηρήσεων που απέστειλαν τα κράτη στην UNESCO. Επιπλέον, η ματαιώση του σχεδίου δεν οδήγησε στη διακοπή των πολιτικών διεργασιών. Ακολούθησε η Διάσκεψη του Καΐρου το 1937, με ειδικό πεδίο εφαρμογής επί αγαθών που αφαιρέθηκαν παράνομα

Ύστατη προσπάθεια κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, αποτέλεσε το Σχέδιο Σύμβασης για την προστασία των εθνικών συλλογών τέχνης και ιστορίας (1939). Το σχέδιο αυτό είχε περιορισμένο πεδίο εφαρμογής, όπως μαρτυρά ο τίτλος του, και ίσχυε για όσα αγαθά αποτελούσαν τμήμα συλλογής που ανήκε σε άλλο συμβαλλόμενο κράτος. Η αξίωση του κράτους για την επιστροφή τους έπρεπε να θεμελιώνεται σε κλοπή, απώλεια ή άλλη παρόμοια ενέργεια, ενώ εισάγει μία ακόμη παράμετρο για την επιστροφή τους: την αποζημίωση του καλόπιστου (bona fide) κατόχου, αρχή που κυριαρχεί στο σύγχρονο ιδιωτικό διεθνές δίκαιο. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος δεν επέτρεψε τελικά την υιοθέτηση της, αν και όπως αναφέρει ο Γενικός Διευθυντής της UNESCO *οι διαβουλεύσεις και οι ανεπίσημες βολιδοσκοπήσεις των κρατών μετά τον πόλεμο υποδείκνυαν ότι τα κράτη δεν ήταν ακόμη έτοιμα για να δεσμευθούν με μία διεθνή συνθήκη*³³⁸.

Με τη δημιουργία της UNESCO, αναβιώνουν οι προσπάθειες για την αντιμετώπιση του προβλήματος, το οποίο έλαβε την ίδια περίοδο μεγάλες διαστάσεις, λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων και την αύξηση των λαθρανασκαφών. Η πρώτη Σύσταση που υιοθετείται³³⁹ έχει ως αντικείμενο την εφαρμογή διεθνών αρχών σε αρχαιολογικές ανασκαφές, σε μία προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος στη 'ρίζα' του.

2.1.2. Η δυναμική της από-αποικιοποίησης για την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες κτήσης

Ένα από τα πρώτα αιτήματα επιστροφής αγαθών καταγράφεται ήδη το 19^ο αιώνα, και αφορά αίτημα της Ισλανδίας έναντι της Δανίας, το οποίο, ωστόσο, 'ενεργοποιείται' μετά την ανεξαρτησία της πρώτης. Αντικείμενο της διαμάχης αποτελεί η επιστροφή θησαυρών και συγκεκριμένα των περίφημων ισλανδικών χειρόγραφων, σύμβολο *του έθνους και της πολιτιστικής του ταυτότητας*, που είχαν τεθεί υπό την προστασία μίας άλλης, αποικιοκρατικής, χώρας³⁴⁰.

Η βασική επιχειρηματολογία των δύο μερών δεν εκπλήσσει, καθώς δε διαφοροποιείται από συναφή αιτήματα επιστροφής αγαθών, όπως των Μαρμάρων του Παρθενώνα ή του Βιβλίου Jikji που διεκδικεί η Κορέα. Τα ισλανδικά αυτά χειρόγραφα της μεσαιωνικής και νεώτερης περιόδου, είχαν αγοραστεί ή δωριθεί στον Άρνι

κατά τη διάρκεια παράνομων ή εξουσιοδοτημένων ανασκαφών. Τέλος, σημειώνεται ότι η έναρξη του πολέμου εμπόδισε την υιοθέτηση του Σχεδίου Σύμβασης για την προστασία των εθνικών συλλογών τέχνης και ιστορίας του 1939, και όχι του 1936. Αναλυτικά βλ. την αναλυτική καταγραφή του ιστορικού πλαισίου στην Έκθεση του Γενικού Διευθυντή UNESCO, 14 Απριλίου 1962. UNESCO/CUA/115. Ομοίως και Β' Μέρος, Α' Κεφάλαιο

³³⁸ Ibid σ. 3

³³⁹ Σύσταση για τις Διεθνείς Αρχές που εφαρμόζονται σε αρχαιολογικές ανασκαφές, υιοθετήθηκε στο Δελχί, κατά την διάρκεια της 9^{ης} Συνόδου της Γενικής Συνέλευσης, στις 5 Δεκεμβρίου 1956.

³⁴⁰ Η συλλογή χειρόγραφων κληροδοτήθηκε από τον συλλέκτη Arne Magnussen το 1730, στο Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης, ενώ οι πρώτες προσπάθειες της Ισλανδίας για την επιστροφή τους χρονολογούνται περί το 1830. Ωστόσο, είναι μετά το 1945 και την συνταγματική κατοχύρωση της ισλανδικής ανεξαρτησίας, που το αίτημα έγινε αντικείμενο διαμάχης των δύο χωρών ενώπιον διπλωματικών και δικαιοδοτικών διαδικασιών. Τελικά, τον Απρίλιο του 1971 τα πρώτα δύο χειρόγραφα επιστρέφονται στην Ισλανδία, με την υποχρέωση επαναπατρισμού του συνόλου των αγαθών εντός 20ετίας, η οποία και ολοκληρώθηκε το 1997. Αναλυτικά βλ. J. Greenfield, The return of cultural treasures, CUP, 2007, σ.

Magnusson, συλλέκτη χειρόγραφων έργων³⁴¹, και τα οποία μετά το θάνατό του κληροδοτήθηκαν στο Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης. Παρά το γεγονός ότι, η Ισλανδία αναγνώρισε την απουσία απόλυτου δικαιώματος κυριότητας επί των εγγράφων, καθώς πολλά είχαν νομίμως αγοραστεί από ιδιώτες, υποστήριξε ότι επιστροφή τους αποτελεί μία ηθική υποχρέωση, άμεσα συνδεδεμένη με το τέλος της μοναρχικής ένωσης της χώρας με τη Δανία. Αντίθετα, οι πολέμιοι της επιστροφής των αγαθών ισχυρίστηκαν από την πλευρά τους, ότι τα χειρόγραφα αυτά αποτελούν μία παν-σκανδιναβική κληρονομιά που οφείλει να παραμείνει στην Κοπεγχάγη, διότι εκτός των άλλων εκεί πληρούνται οι απαραίτητες τεχνικές και θεσμικές προϋποθέσεις για την διατήρηση και μελέτη τους.

Τη δεκαετία της αποαποικιοποίησης, το διεθνές ενδιαφέρον για τα ζητήματα αυτά αναζωοπυρώνεται. Τα νέα κράτη επιδιώκουν να προστατέψουν αποτελεσματικά την πολιτιστική τους κληρονομιά, καθώς και να επαναπατρίσουν χαμένους θησαυρούς με στόχο να ενισχύσουν τη συλλογική πολιτιστική τους ταυτότητα³⁴². Η Ελλάδα και η Ιταλία πρωταγωνιστούν στην προσπάθεια αυτή υπογραμμίζοντας την αναγκαιότητα και το κατεπείγον χαρακτήρα του προβλήματος για τη λήψη μέτρων³⁴³. Δημιουργείται έτσι, σταδιακά η κοινή αντίληψη ότι *μία διεθνής σύμβαση θα είναι το πιο αποτελεσματικό μέσο*³⁴⁴ για την αντιμετώπιση του προβλήματος της παράνομης διακίνησης αγαθών.

2.1.3. Ισχύον νομικό πλαίσιο

Η κοινή αντίληψη των κρατών για την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης οδήγησε στη Σύσταση σχετικά με τα μέτρα απαγόρευσης και πρόληψης της παράνομης εξαγωγής, εισαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών (1964)³⁴⁵. Η ανταπόκριση των κρατών στα μέτρα αυτά υπήρξε θετική, όπως αποτυπώθηκε στις περιοδικές Εκθέσεις που υπέβαλλαν³⁴⁶, ενισχύοντας τις προσπάθειες στο πλαίσιο του οργανισμού, για την υιοθέτηση του πρώτου συμβατικού κειμένου για την καταπολέμηση της παράνομης εμπορίας των πολιτιστικών αγαθών (1970).

Η Σύμβαση της UNESCO 1970 θέτει ως βασικό άξονα της προστασίας τη γενική απαγόρευση της εισαγωγής, εξαγωγής ή μεταβίβασης της κυριότητας πολιτιστικών αγαθών που διενεργείται σ' αντίθεση με τη Σύμβαση (αρ.3). Ωστόσο, εμπεριέχει ένα βασικό περιορισμό στο πεδίο εφαρμογής – δεν έχει αναδρομική ισχύ, και ως εκ τούτου

³⁴¹ Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι «χωρίς την παρέμβασή του είναι περισσότερο από πιθανό το μεγαλύτερο μέρος να είχε χαθεί για μας». 9th Edition of Encyclopedia Britannica, vol. 15,

<http://www.libraryindex.com/encyclopedia/pages/cpxkuq3i9u/magnusson-arni-manuscripts-icelandic.html>

³⁴² Βλ. A.F. Vrdoljak, International Law, Museums And the Return of Cultural Objects, CUP, 2006 σ.

³⁴³ Αξίζει να σημειωθεί ότι παρά την έντονη δραστηριότητα της Ομάδας Εργασίας της UNESCO, με αντικείμενο την αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού, έντονη παρέμεινε η αντίδραση άλλων κρατών. Οι Ολλανδία- Ηνωμένο Βασίλειο- ΗΠΑ, αντιπαραθέτουν την αποτυχία όλων των προηγούμενων προσπαθειών, τονίζοντας την ανάγκη συλλογής και συζήτησης επί συμπληρωματικών πληροφοριών. Η θέση αυτή δεν έγινε δεκτή από την πλειοψηφία των κρατών. Βλ. Document 12 C/PRG/28 and Corrigendum, 1962

³⁴⁴ Res. 4.413, 12^η Σύνοδος UNESCO, Παρίσι, 1962

³⁴⁵ Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property, 13^η Σύνοδος Γενικής Συνέλευσης, UNESCO, Παρίσι, 1964

³⁴⁶ Preliminary Study of the Legal and Technical Aspects of the Drafting of a Convention concerning Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, 15 C/15, 15^η Σύνοδος Γενικής Συνέλευσης, UNESCO, Παρίσι, 1968, σ. 4.

εφαρμόζεται σε περιπτώσεις παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών μετά τη θέση της σε ισχύ³⁴⁷. Συνεπώς, εκτός νομικού πλαισίου παραμένουν οι αιτιάσεις των νέων κρατών για την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών από τις πρώην αποικιοκρατικές δυνάμεις.

Για το τελευταίο ζήτημα, σημαντικό βήμα αποτέλεσε η δημιουργία της *Διακυβερνητικής Επιτροπής για την προαγωγή της επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσης ή την αποκατάσταση σε περίπτωση παράνομης ιδιοποίησης*, που συστάθηκε ως μόνιμο διακυβερνητικό όργανο το 1978³⁴⁸. Η Επιτροπή, έχει συμβουλευτικό ρόλο, αναλαμβάνοντας ρόλο διαμεσολαβητή μεταξύ των μερών, για περιπτώσεις που δεν εμπίπτουν στο συμβατικό πλαίσιο προστασίας, καταγράφοντας περιορισμένες αριθμητικά, αλλά σημαντικές επιστροφές αγαθών.

Το νομικό πλαίσιο έναντι της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών συμπληρώνει³⁴⁹ η Σύμβαση Unidroit³⁵⁰ για τα κλαπέντα ή παρανόμως εξαχθέντα πολιτιστικά αγαθά (1995)^{351,352}, που προσδιορίζει ιδιωτικού διεθνούς δικαίου κανόνες για

³⁴⁷ Για την αρχή της μη αναδρομικότητας των συνθηκών βλέπε αρ. 28 Σύμβαση Βιέννης. Η αρχή επιβεβαιώνεται νομολογιακά στην Υπόθεση *Ambatielos* ενώπιον του ΔΔΔΔ. Αναλυτικά για την πρακτική έκτοτε βλ. Villiger, 2009, σ.381επ., I.McTaggart Sinclair, *The Vienna Convention on the Law of Treaties*, Manchester University Press, 1984, σ.85 επ.

³⁴⁸ 20 C/Resolution 4/7.6/5 of the 20th session of the General Conference of UNESCO, 1978

³⁴⁹ G.Carducci, 'Complémentarité entre les Conventions de l'UNESCO de 1970 et d'Unidroit de 1995 sur les biens culturels', *Uniform law review* 11 (4), 2006, σ. 93-102. Αναλυτικά K. Siehr, "The Unidroit Draft Convention on the International Protection of Cultural Property", (1992) *IJCP* 1, σ. 321, M. Schneider, "La Convention Unidroit sur les biens culturels volés ou illicitement exportés", *Nouvelles de l'ICOM*, Vol. 49, 1995, σ. 18επ. V. Loureiro, "A proteção internacional dos bens culturais: uma nova perspectiva", (1995) *Revista dos Tribunais*, σ. 364επ., P.Lalive, "Une avancée du droit international: la Convention de Rome d'Unidroit sur les biens culturels volés ou illicitement exportés", (1996) *I Revue de droit uniforme*, 40επ., M. Frigo, *La circolazione internazionale dei beni culturali. Diritto internazionale, diritto comunitario, diritto interno*, Giuffrè, 2001

³⁵⁰ Η Σύμβαση UNIDROIT αποσκοπεί στην εναρμόνιση των κανόνων που διέπουν την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών και εστιάζει σε ζητήματα διεθνούς ιδιωτικού δικαίου. Μάλιστα, υπερβαίνει το διακρατικό πλαίσιο συνεργασίας, αφού και άλλα νομικά πρόσωπα μπορούν να διεκδικήσουν την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που έχουν παράνομα εξαχθεί. Για τη σχέση μεταξύ των δύο κειμένων βλέπε UNESCO - Note d'Information, *Complémentarité entre, et fonctionnement de la Convention de l'UNESCO de 1970, concernant les mesures à prendre pour interdire et empêcher l'importation, l'exportation et le transfert de propriété illicites des biens culturels, et la Convention de l'UNIDROIT de 1995 sur les biens culturels volés ou illicitement exportés*, CLT-2005/Conf/803/2, Paris, 16 juin 2005

³⁵¹ Υπεργράφη στη Ρώμη, 24 Ιουνίου 1995, σε ισχύ από 1 Αυγούστου 1998. Η Ελλάδα κύρωσε με το Ν. 3348/2005 (ΦΕΚ 144/Α/23-06-2005). Αριθμεί τα 33 συμβαλλόμενα κράτη

³⁵² Ομοίως, σε περιφερειακό επίπεδο, συναφή μέτρα λαμβάνονται στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα μέσω Κανονισμών και Οδηγιών. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ασχολήθηκε με τα πολιτιστικά αγαθά, ως εξαίρεση από τους γενικούς κανόνες της ελεύθερης αγοράς, και μόνο τα τελευταία χρόνια έδωσε έμφαση στην επιστροφή αγαθών που χουν παράνομα εξαχθεί από κράτος. Βλέπε, *Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 116/2009* της 18ης Δεκεμβρίου 2008 *σχετικά με την εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών*, τέθηκε σε ισχύ στις 2 Μαρτίου 2009, ΟJ L 39, 10/02/2009, *Κατάργηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 3911/92* του Συμβουλίου της 9ης Δεκεμβρίου 1992 *σχετικά με την εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών* ΕΕ L 395 της 31.12.1992, σ.1-5, *Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 3911/92* του Συμβουλίου της 9ης Δεκεμβρίου 1992 *σχετικά με την εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών* ΟJ L 267 της 19.10.1996, σ.30, *Οδηγία 93/7/ΕΟΚ* του Συμβουλίου, της 15ης Μαρτίου 1993 **σχετικά με την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που έχουν παράνομα απομακρυνθεί από το έδαφος ενός κράτους μέλους** ΟJ L 74 της 27.3.1993, σ. 74-79, Ετέθη σε ισχύ της 27.3.1993, ημερομηνία μεταφοράς στο εθνικό δίκαιο 15.12.1993 (15.03.1994 για το Βέλγιο, τη Γερμανία και τις Κάτω Χώρες), Τροποποιήθηκε από την οδηγία 96/100/ΕΚ, τέθηκε σε ισχύ 21.3.1997, ημερομηνία μεταφοράς 1.9.1997, ΕΕ L 60 της 1.3.1997, και την οδηγία 2001/38/ΕΚ, τέθηκε σε ισχύ 30.7.2001, ημερομηνία μεταφοράς 31.12.2001, ΕΕ L 187 της 10.7.2001, Συμπεράσματα του Συμβουλίου και των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών της 16ης Δεκεμβρίου 2008, που συνήλθαν στα πλαίσια του Συμβουλίου, σχετικά με την προώθηση της πολιτιστικής πολυμορφίας και του διαπολιτισμικού διαλόγου στις εξωτερικές σχέσεις της Ένωσης και των κρατών μελών της ΕΕ C 320 της 16.12.2008 ΕΕ C 320 της 16.12.2008. Αναλυτικά Δ. Βουδούρη, Η

την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών³⁵³, με βασικό σκοπό την άρση της σύγκρουσης των εθνικών δικαίων και τη δημιουργία ασφάλειας δικαίου³⁵⁴.

Οι σχετικές υποχρεώσεις του κράτους στο πεδίο της παράνομης διακίνησης μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: υποχρέωση νομικού προσδιορισμού των αγαθών³⁵⁵ και του καθεστώτος τους, υποχρέωση νομικής ρύθμισης της διακίνησης των αγαθών σύμφωνα με τις διεθνείς επιταγές και η απαγόρευση οποιασδήποτε ενέργειας εκπίπτει του νομικού πλαισίου, μέτρα ελέγχου των αρχαιολογικών ανασκαφών, και η υποχρέωση επιστροφής των παράνομα εξαχθέντων ή κλαπέντων αγαθών³⁵⁶.

2.1.3.1. Προσδιορισμός του νομικού καθεστώτος των πολιτιστικών αγαθών

Τα κράτη στην προσπάθειά τους ν' αντιμετωπίσουν την παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών, καταρχάς προσδιορίζουν νομικά το ιδιοκτησιακό καθεστώς των πολιτιστικών αγαθών εντός της επικράτειάς τους. Η Σύμβαση 1970 αναγνωρίζει το αναφαίρετο δικαίωμα κάθε κράτους να ταξινομεί και να κηρύττει ορισμένα πολιτιστικά αγαθά ως αναπαλλοτρίωτα, απαγορεύοντας έτσι την εξαγωγή τους, καθώς και να διευκολύνεται για την ανάκτηση από το κράτος αυτών σε περιπτώσεις κατά τις οποίες έχουν εξαχθεί (αρ.13). Η αρχή αυτή (*principle of the inalienability*) υιοθετείται ευρέως από τα κράτη είτε πρόκειται για πολιτιστικά αγαθά που ανήκουν στο κράτος (δημόσια αγαθά), π.χ. Βέλγιο, Μπουρκίνα Φάσο, Κίνα, Εκουαδόρ, Φινλανδία, Πορτογαλία, Κορέα, Ρουμανία, Ουκρανία, Αμερικανικές Παρθένοι Νήσοι³⁵⁷, είτε επεκτείνοντάς την και σε πολιτιστικά αγαθά που ανήκουν σε ιδιώτες³⁵⁸ π.χ. Κύπρο. Συχνά ορισμένα κράτη προβαίνουν στην γενική απαγόρευση της εμπορίας συγκεκριμένων πολιτιστικών αγαθών, όπως ενδεικτικά στην Αυστραλία και τη Μπουρκίνα Φάσο, όπου απαγορεύεται η πώληση

προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην προοπτική της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς, Παπαζήσης, Αθήνα, 1992

³⁵³ Σχετικά βλέπε και την Απόφαση του Ινστιτούτου Διεθνούς Δικαίου (1991) για την διεθνή πώληση αντικειμένων έργων τέχνης με εισηγητή τον M.Antonio de Arruda Ferrer-Correia

³⁵⁴ P. Lalive d'Epinay, 'Une avancée du droit international: la Convention de Rome d'Unidroit sur les biens culturels volés ou illicitement exportés', ULR 1996, σ.57. Βλέπε και K. Siehr, 'The UNIDROIT Draft Convention on the International Protection of Cultural Property', (1992) 1 IJCP 2, σ.321-330, L.V.Prott, 'UNESCO and UNIDROIT: a Partnership against Trafficking in Cultural Objects', (1996) ULR, σ.59-71, L.V.Prott, 'The UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects – Ten Years On', (2009) ULR, σ.195-218

³⁵⁵ Για το νομικό προσδιορισμό των πολιτιστικών αγαθών βλέπε προηγούμενος Κεφάλαιο Α΄

³⁵⁶ Για το παράγωγο δικαίο της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ, που θέτει γενικές αρχές για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς έναντι της παράνομης διακίνησης των αγαθών, και την επιστροφή τους στις χώρες κτήσης, βλέπε παρακάτω Τμήμα Β΄

³⁵⁷ K.Alderman, 'Legal Protection of Archaeological Remains on Public Property in the U.S. Virgin Islands', (2010) 13 Virgin Islands B.J. 1, σ. 8-11

³⁵⁸ Για την κριτική σχετικά με την υπεροχή του δημόσιου συμφέροντος ενδεικτικά παρατίθεται: «The treaties thus subjugate private property interests to national ones. They deny individual citizens the traditional rights of possession, use, and alienability that are the hallmarks of Western private property regimes». J. P. Fishman, "Locating the International Interest in Intrastate Cultural Property Disputes", (2010) 35 Yale JIL, σελ 390.

για ανθρώπινα λείψανα και ιερά ή τελετουργικά αντικείμενα αυτοχθόνων λαών³⁵⁹, ενώ δύναται να επεκταθεί και σε πολιτιστικά αγαθά που δεν έχουν βρεθεί³⁶⁰³⁶¹.

Ο Bator, ωστόσο, ασκεί δριμυεία κριτική στο εν λευκώ δικαίωμα του κράτους να προσδιορίζει το νομικό καθεστώς των πολιτιστικών αγαθών στο έδαφός του:

A blanket legislative declaration of state ownership of all antiquities discovered and undiscovered, without more, is an abstraction-it makes little difference on the real world. Yet McClain³⁶² gives this abstraction dramatic weight. Illegal export, after the adoption of the declaration, suddenly becomes 'theft.' The exporting country, without affecting any real changes at home, can thus invoke the criminal legislation of the United States to help enforce its export rules by simply waving a magic wand and promulgating this metaphysical declaration of ownership³⁶³.

Εντούτοις, δημιουργείται έτσι το παράδοξο ένα πολιτιστικό αγαθό που έχει εξαχθεί παράνομα από ένα κράτος να θεωρείται νόμιμη κτήση σε ένα άλλο³⁶⁴, καθώς ο νομικός προσδιορισμός μίας ενέργειας ως παράνομης από ένα κράτος δεν συνεπάγεται την αναγνώρισή της ως τέτοιας από τρίτο κράτος, προσκρούοντας στην αρχή της κρατικής κυριαρχίας³⁶⁵. Στην Υπόθεση Ortiz σχετικά με πολιτιστικά αγαθά των Μαόρι το δευτεροβάθμιο δικαστήριο της Νέας Ζηλανδίας κατέληξε ότι

...if any country should have legislation prohibiting the export of works of art and providing the automatic forfeiture of them to the state should they be exported, then that falls into the category of 'public law' which will not be enforced by the courts of the country to which it is exported or any other country: because it is an act done in the exercise of sovereign authority which will not be enforced outside its own territory³⁶⁶.

Από την άλλη πλευρά, στην Υπόθεση Ιράν κατά Bakarat Galleries LTD³⁶⁷, το Δικαστήριο εξετάζοντας το διεθνές κανονιστικό πλαίσιο κατέληξε ότι

"[n]one of these instruments directly affects the outcome of this appeal, but they do illustrate the international acceptance of the desirability of protection of the national heritage. A refusal

³⁵⁹ Για την πρακτική των κρατών βλέπε Executive Board, Application of the 1970 Convention, Summary of the state reports submitted as at 30 June 2011, 19 September 2011, 187 EX/20 Part III,

³⁶⁰ Βλέπε την ελληνική πρακτική όπως αναλύεται στο D. Voudouri, "Greek legislation concerning the international movement of antiquities and its ideological and political dimensions", στο Damaskos D., Plantzos D. (eds.), *Archaeology and Hellenic Identity in Twentieth-Century Greece: 3rd Supplement*, Benaki Museum, Athens, 2008, σ. 125.

³⁶¹ P.J. O'Keefe, 'State Ownership of Undiscovered Cultural Objects', UNESCO, 2009, <http://portal.unesco.org/culture/fr/files/39157/12433501105O%27Keefe.pdf/O%27Keefe.pdf>

³⁶² United States v. McClain (McClain I), 545 F.2d 988 (5th Cir. 1977), 551 F. 2d 52 (5th Cir. 1977); see also United States v. McClain (McClain II) 593 F.2d 658 (5th Cir. 1979), cert. denied, 444 U.S. 918 (1979).

³⁶³ P.M. Bator, An Essay on the International Trade in Art, 34 Stan. L. Rev. 275, 328, 372-73 (1982)

³⁶⁴ Βλέπε P. Lalive, Sur l' application du droit public etranger, ASDI 27, 1971, σ. 103-142, I.Barker, 'The Protection of Cultural Heritage Items in New Zealand', in B. T. Hoffman, *Art And Cultural Heritage: Law, Policy And Practice*, CUP, 2006, σ.145-47. Για την εφαρμογή της Σύμβασης 1970 στην εσωτερική έννομη τάξη των βασικών κρατών εισαγωγής ενδεικτικά βλέπε (για τις ΗΠΑ) J.F. Fitzpatrick, 'A wayward course: the lawless customs policy toward cultural properties', N.Y.U. J. Int'l L. & Pol. 15, 1982- 1983, σ.857 επ., (για τον Καναδά) I. C.Clark, 'The Cultural Property Export and Import Act of Canada; Legislation to Encourage National Cooperation', N.Y.U. J. Int'l L. & Pol. 15, 1982-1983, σ. 771- 787

³⁶⁵ Attorney General of New Zealand v. Ortiz [1982] 1 Q. B. 349, [1982] 3 W. L. R. 571 (Court of Appeal), [1983] 2 W. L. R. 809 (House of Lords)

³⁶⁶ Ibid σ.458.

³⁶⁷ Government of the Islamic Republic of Iran vs. The Barakat Galleries Limited, Royal Courts of Justice 2007, Neutral Citation Number: [2007] EWCA Civ 1374 Case No: A2/2007/0902/QBENF, A2/2007/0902(A)/FC3

Βλέπε και United States v Schultz, 178 F. Supp. 2d 445 (S.D.N.Y. 2002), aff'd, 333 F 3d 393 (2d Cir. 2003). Αναλυτικά P. Gerstenblith, "Schultz and Barakat: Universal Recognition of National Ownership of Antiquities," *Art Antiquity and Law* 1 (2009): 46.

*to recognize the title of a foreign State, conferred by its law, to antiquities unless they had come into the possession of such State, would in most cases render it impossible for this country to recognize any claim by such a State to recover antiquities unlawfully exported to this country”*³⁶⁸

Επιβεβαιώνεται, έτσι, το δικαίωμα του κράτους να ανακτήσει τα πολιτιστικά αγαθά του ως δημόσιο κτήμα. Δικαίωμα ωστόσο, όπως τονίζει και ο Nafziger δεν μπορεί να επαφίεται στη δικαιοδοτική ευχέρεια πολιτικών δικαστηρίων³⁶⁹, θεωρώντας ότι ο επαναπατρισμός των αγαθών αυτών μπορεί να διευκολυνθεί δια της διπλωματικής οδού ή μέσω διεθνών συμβάσεων. Η πρακτική αυτή έχει υιοθετηθεί ευρέως, καθώς η ρύθμιση της επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών μεταξύ των κρατών ερείδεται στην αρχή της συνεργασίας και τη σύναψη διμερών συνθηκών³⁷⁰.

Δεδομένου ότι τα ζητήματα αυτά ξεπερνούν τις δυνατότητες της παρούσας μελέτης, αξίζει να υπογραμμισθεί ότι η σύγκρουση των εθνικών έννομων τάξεων δεν αναιρεί το αναφαίρετο δικαίωμα του κράτους να προσδιορίζει νομικά τα πολιτιστικά αγαθά και το νομικό τους καθεστώς, αποτελώντας ταυτόχρονα βασική υποχρέωση του κράτους για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών έναντι της παράνομης διακίνησής τους.

2.1.3.2. Η υποχρέωση ρύθμισης των αρχαιολογικών ανασκαφών

Η Γενική Διάσκεψη της UNESCO υιοθέτησε ήδη από το 1956 Σύσταση σχετικά με τις Διεθνείς Αρχές που εφαρμόζονται σε αρχαιολογικές ανασκαφές, καθώς οι παράνομες δραστηριότητες στο πεδίο αυτό, αποτελούν την βασική αιτία του προβλήματος³⁷¹. Το κανονιστικό πλαίσιο ενισχύεται από τη Σύσταση 1964, και μεταγενέστερα, τη Σύμβαση 1970³⁷². Η προσπάθεια ρύθμισης της διενέργειας των ανασκαφών και της διακίνησης των αγαθών σύμφωνα με τα διεθνείς όρους και πρότυπα,

³⁶⁸ παρ. 163

³⁶⁹ Nafziger, 1982-1983 σ.812. Βλέπε και F. J. Truslow, ‘Peru’s Recovery of Cultural Patrimony’, N.Y.U. J. Int’l L. & Pol. 15, 1982- 1983, σ. 839- 856.

³⁷⁰ Ειδικά οι ΗΠΑ έχουν θεσπίσει νομοθεσία για την εφαρμογή της Σύμβασης 1970 κατά περίπτωση και ανά έθνος (case-by-case and nation-by-nation basis). Αναλυτικά βλ. J.A. Kreder, X.Beteta, ‘Understanding Guatemalas’s Cultural Heritage: Extending Protection to colonial art in the MOU between the US and Guatemala’, Duke J. Comp. & Int’l L. 21, 2011, σ.321-352, H.N. Spiegler, ‘The UNESCO Convention’s Role in American Cultural Property Law: The Journey to U.S. v. Frederick Schultz’, (2005) 57 Museum International 4, 103-111, J. E.Morrow, The National Stolen Property Act and the Return of Stolen Cultural Property to its Rightful Foreign Owners, (2007)30 B.C. Int’l & Comp. L. Rev, K. F. Jowers, International and National Legal Efforts to Protect Cultural Property: The 1970 UNESCO Convention, the United States, and Mexico, (2003)38 Tex. Int’l L. J., 145-146

³⁷¹ Η καταβολή αποζημίωσης στον ευρετή μπορεί να αποτελεί μέτρο που προωθείται ως κίνητρο για την ενθάρρυνση των ανασκαφών από ιδιώτες στο πλαίσιο μίας ευρύτερης πολιτικής προστασίας και καταγραφής αρχαιολογικών τοποθεσιών. Για την εφαρμογή του συστήματος αυτού στην Αγγλία και την Ουαλία βλ. D. Fincham, ‘A Coordinated Legal and Policy Approach to Undiscovered Antiquities: Adapting the Cultural Heritage Policy of England and Wales to Other Nations of Origin’, (2008)IJCP 15, , σ. 347-370

³⁷² Σε περιφερειακό επίπεδο η Σύμβαση του ΟΑΚ 1976, ακολουθεί το γενικό πλαίσιο υποχρεώσεων της Σύμβασης UNESCO για την πρόληψη της παράνομης εισαγωγής και εξαγωγής πολιτιστικών αγαθών, και τη προαγωγή της συνεργασίας μεταξύ των κρατών για ζητήματα παράνομης ιδιοποίησης (αρ.1). Η δημιουργία καταλόγων των αγαθών, η υιοθέτηση του κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου στο εσωτερικό του κράτους, τα μέτρα πρόληψης των παράνομων ανασκαφών, η διπλωματική συνεργασία για την επιστροφή των αγαθών συνθέτουν το βασικό κανονιστικό πλαίσιο προστασίας.

συνεπάγεται ειδικές υποχρεώσεις αφενός, για τα συμβαλλόμενα κράτη της Σύμβασης και αφετέρου, για τα κράτη μέλη της UNESCO³⁷³.

Η Σύσταση του 1956 προσδιορίζει τις γενικές αρχές για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς, σύμφωνα με τις οποίες τα κράτη οφείλουν να συμμορφώνονται. Συγκεκριμένα, τα κράτη θα πρέπει α. να επιτρέπουν αρχαιολογικές ανασκαφές και εξερευνήσεις μόνο με προηγούμενη έγκριση από αρμόδια αρχή, β. να διασφαλίζουν ότι κάθε πρόσωπο που εντοπίζει αρχαιολογικά ευρήματα προβαίνει άμεσα σε δήλωσή τους στην αρμόδια αρχή, γ. να επιβάλουν κυρώσεις για την τυχόν παραβίαση αυτών των κανονισμών, δ. να προβαίνουν σε κατάσχεση αδήλωτων αντικειμένων, ε. να προσδιορίζουν το νομικό καθεστώς του αρχαιολογικού υπεδάφους και, όπου αναγνωρίζεται η κρατική ιδιοκτησία να γίνεται ρητή αναφορά στη νομοθεσία του, και τέλος, στ. να χαρακτηρίζουν ως ιστορικά μνημεία τα ευρήματα.

Επιπλέον, τα κράτη καλούνται να εναρμονίσουν τη λειτουργία των εθνικών αρχαιολογικών υπηρεσιών υιοθετώντας ορισμένες κοινές αρχές, αφού οι κρατικές ιδιαιτερότητες και ιδιομορφίες δεν επιτρέπουν ένα ενιαίο σύστημα οργάνωσης της διοίκησης. Συνεπώς, η εκάστοτε αρχαιολογική υπηρεσία θα πρέπει, στο μέτρο του δυνατού, να αποτελεί τμήμα μίας κεντρικής διοίκησης, ή εν πάση περιπτώσει, έναν οργανισμό που προβλέπεται από το νόμο με τα απαραίτητα μέσα για την λήψη έκτακτων μέτρων όποτε κριθεί αναγκαίο. Πέραν της γενικής διοίκησης ενός αρχαιολογικού έργου και ελέγχου τυχαίων ανακαλύψεων, επιφορτίζεται επιπρόσθετα, με τη δημιουργία κεντρικής τεκμηρίωσης, όλων των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και μουσείων ή συλλογών, και την εποπτεία για την αποκατάσταση των αρχαιολογικών ευρημάτων ή άλλων αντικειμένων που ανευρίσκονται (αρ.6). Πέραν αυτών, προσδιορίζονται κανόνες για τις ανασκαφές και τη διεθνή συνεργασία. Σύμφωνα με τους τελευταίους, κάθε κράτος μέλος στο έδαφος του οποίου πραγματοποιούνται ανασκαφές, πρέπει να θεσπίζει τους γενικούς κανόνες που διέπουν τη χορήγηση άδειας (διαδικασία, όροι και προϋποθέσεις που πρέπει να τηρούνται από τον ανασκαφέα, στελέχωση της ομάδας με αρχαιολόγους, ή άτομα αδιάβλητα με επιστημονικές, ηθικές και οικονομικές εγγυήσεις, διάρκεια παραχώρησης, αναστολή εργασιών και λοιπά τεχνικά ζητήματα³⁷⁴) και να προσδιορίσει ειδικότερα το καθεστώς εποπτείας που ασκείται από τις εθνικές αρχές.

Η Σύσταση 1956 ουσιαστικά διαγιγνώσκει την παράνομη ανασκαφή ως βασική αιτία και συχνά αφετηρία για την παράνομη διακίνηση των αγαθών, προκαλώντας αφενός εκτεταμένη βλάβη στα ίδια τα μνημεία, αφού δεν συνάδει με τις επιστημονικές προδιαγραφές, αφετέρου στην πολιτιστική κληρονομιά στο σύνολό της αποστερώντας την επιστημονική κοινότητα από σημαντικές πηγές γνώσεις, και την κοινωνία από τον ιστορικό της πλούτο. Η υποχρέωση σύστασης ειδικού οργάνου με υποχρέωση επίβλεψης των αρχαιολογικών ανασκαφών κατοχυρώνεται συμβατικά με τη Σύμβαση UNESCO 1970.

³⁷³ Για το νομικό καθεστώς των Συντάσεων βλέπε παρακάτω

³⁷⁴ αρ. 13-15, 19-20

Σημαντική είναι η προτεραιότητα που δίδεται στην *in situ* προστασία των πολιτιστικών αγαθών και από τα δύο κείμενα, με στόχο την προστασία τοποθεσιών για μελλοντική αρχαιολογική έρευνα (αρ.5), αλλά και τη διαφύλαξη της μοναδικότητας και αυθεντικότητας ενός μνημείου³⁷⁵. Το ζήτημα αυτό, αποτελεί αντικείμενο κατεξοχήν αρχαιολογικής³⁷⁶, και όχι νομικής, μελέτης, καθώς αξιολογείται υπό το πρίσμα ποικίλων περιβαλλοντικών, επιστημονικών παραγόντων³⁷⁷ αφού

*on archaeological resources... that are not threatened with destruction by modern construction or agency operations, in situ preservation is the more common general treatment*³⁷⁸,

*the preservation of artifacts ex situ is only one part of the management of our archaeological property. Most national institutes of antiquities also invest in the preservation of the archaeological remains in the field...The visible monuments, however, make up only a very small percentage of the total archaeological record, of which the main body is hidden in the subsoil, invisible to the untrained eye. Their location just underneath or even in the cultivated surface means that they are extremely vulnerable to the effects of an apparently slow but continuous process of weathering and erosion. In addition, evidence has become available that in this century the natural degradation has been speeded up dramatically by different kinds of human activity*³⁷⁹.

Παρόμοιες υποχρεώσεις έχουν αναλάβει τα κράτη και σε περιφερειακό επίπεδο. Η αναθεωρημένη Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς³⁸⁰ αποτυπώνει μάλιστα σημαντική πρόοδο στο πεδίο αυτό σε σχέση με προγενέστερα κείμενα. Έτσι, ενώ η Σύσταση UNESCO 1968 και η Σύμβαση Συμβουλίου της Ευρώπης 1969³⁸¹, προέβλεπε τη δημιουργία αρχαιολογικής ζώνης προστασίας για την μελέτη των ευρημάτων από τους αρχαιολόγους, η Σύμβαση της Βαλέτα επεκτείνει την υποχρέωση αυτή για το μέλλον. Στο πλαίσιο αυτό, τα συμβαλλόμενα μέρη, καλούνται να θεσμοθετήσουν ένα νομικό πλαίσιο για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς,

³⁷⁵ 'Certain categories of cultural property are irrevocably identified by reference to the cultural context in which they were created (unique and exceptional artworks and monuments, ritual objects, national symbols, ancestral remains, dismembered pieces of outstanding works of art). It is their original context that gives them their authenticity and unique value', Conclusions, Athens International Conference on the "Return of Cultural Property to its Country of Origin", 2008.

http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=36430&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

³⁷⁶ The purpose of archaeology is to achieve, for the benefit of society, an understanding of the human past through the study and interpretation of its material remains. Therefore, at the core of archaeology lies the long-term preservation of the past for present and future benefit: this preservation occurs in situ or as an archive of ... records in an archive repository. Society of Museum Archaeologists, 1995, <http://www.socmusarch.org.uk/docs/towardsaccessiblearchive.pdf>

³⁷⁷ M. Manders, "In Situ Preservation: 'the preferred option'", (2008) 60 *Museum International* 4, 31–41, H.Kars, Preserving our in situ archaeological heritage: a challenge to the geochemical engineer, (1998) 62 *Journal of Geochemical Exploration* 139–47

³⁷⁸ F. McManamon, "The protection of archaeological resources in the United States: reconciling preservation with contemporary society", in Francis P. McManamon, Alf Hatton (ed.) *Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past*, Routledge, 2000, σ. 50,

³⁷⁹ H.Kars, "Conservation Science and the archaeological property", in W. J. H. Willems, H. Kars, Daan P. Hallewas (ed.) *Archaeological Heritage Management in the Netherlands: Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*, Uitgeverij Van Gorcum, 1997, σ.173. Ομοίως, B.Carroll, Trevor Turpin, (ed.) *Environmental Impact Assessment Handbook: A Practical Guide for Planners, Developers and Communities*, Thomas Telford Publishing, 2002 - 175 σ., J.Watt, *The Effects of Air Pollution on Cultural Heritage*, Springer, 2009

³⁸⁰ Σύμβαση 1992, προς αντικατάσταση της Σύμβασης 1969. Βλέπε και ΣτΕ, Επιτροπή Υπουργών, Recommendation No. R (89) 5

³⁸¹ Άρθρα 24 και 2.β αντίστοιχα

ακόμη και όταν παραμένει στο έδαφος ή κάτω από το νερό, με στόχο τη διατήρηση των υλικών μαρτυριών, που πρέπει να μελετηθούν για τις μεταγενέστερες γενεές³⁸². Πέραν αυτού, οι διαδικασίες έγκρισης και εποπτείας των ανασκαφών παραμένουν αναπόσπαστο στοιχείο της προστασίας για την αποτροπή της παράνομης αφαίρεσης αγαθών, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση επιβεβαιώνει την κυρίαρχη αντίληψη της *in situ* διαφύλαξης και προστασίας των αγαθών, χωρίς, δηλαδή, αυτά να αποκόπτονται από το πλαίσιο αναφοράς τους (αρ. 4), τονίζοντας ότι οποιαδήποτε δραστηριότητα πρέπει να διεξάγεται κατά τρόπο επιστημονικό, και κατάλληλο, χωρίς να καταστρέφει τα μνημεία (αρ.3).

Τα μέτρα αυτά υποδηλώνουν την εντεινόμενη προσπάθεια περιορισμού των παράνομων ανασκαφών ως μέσο ελέγχου και της παράνομης εμπορίας και διακίνησής τους, με στόχο τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μέτρα που απαιτούν επιπρόσθετα την διαμόρφωση μίας αντίληψης προστασίας από τους τοπικούς, και όχι μόνο, πληθυσμούς³⁸³. Παράλληλα, διαμορφώνεται μία αντίληψη προστασίας των πολιτιστικών αγαθών εντός του φυσικού πλαισίου αναφοράς τους, όπου διασφαλίζεται η ακεραιότητά του³⁸⁴. Η αρχή της ακεραιότητας, που κατοχυρώνεται στην Σύμβαση της UNEIDROIT (Άρθρο 5 παρ.3β) αποτυπώνει το δέον της προστασίας, και αποτελεί τον πυρήνα για την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών ως ηθική υποχρέωση³⁸⁵.

2.1.3.3. Άλλα προληπτικά μέτρα για την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης

Τα προληπτικά μέτρα για την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης των αγαθών αποτελούν βασική πτυχή της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός κράτους εν γένει. Τα κράτη έχοντας συνειδητοποιήσει την ανάγκη προάσπισης του εθνικού πλούτου ακολουθούν διεθνείς κανόνες και πρότυπα, δημιουργώντας συστήματα απογραφής και ταυτοποίησης των πολιτιστικών αγαθών³⁸⁶, μέτρα ελέγχου της εισαγωγής

³⁸² Άρθ. 2.παρ.2

³⁸³ Σύσταση 1956- παρ.12, Σύσταση 1964 παρ.19, Σύμβαση 1970 –αρ. 5, 10 παρ.β’

³⁸⁴ Αναλυτικά Μπρεδήμας Α., ‘Η Αρχή της Ακεραιότητας (Integrity) του πολιτιστικού αντικειμένου και το θέμα της επιστροφής του’, στο Α.Σαμαρά- Κρίσπη (επιμ.), Προστασία και επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας, 2011, σ.117-130

³⁸⁵ Αναλυτικά βλέπε Παράρτημα Ι.

Ομοίως, βλέπε το ρόλο των Κανόνων Δεοντολογίας που επεξεργάζονται μη κρατικοί δρώντες στο πεδίο αυτό. I.Stamtoudi, Cultural Property Law and Restitution: A Commentary to International Conventions and European Union Law, Edward Elgar Publishing, 2011, σ.160 επ., Σ.Βρέλλης, “Κανόνες δεοντολογίας στο πεδίο των πολιτιστικών αγαθών” στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 25.

³⁸⁶ Σύμφωνα με την τελευταία έκθεση για την Εφαρμογή της Σύμβασης 1970, η πρακτική των κρατών ποικίλλει : «Some States use the Object-ID criteria3 (Republic of Korea, for example) to identify their cultural property, and some have digitized registers and documents (Canada, Czech Republic and Estonia). Others have created inventories and databases for the management of cultural objects (Colombia, Ecuador and United Kingdom) accessible to trained staff who are responsible for their protection. There are also lists of property owned by non-governmental organizations and individuals (Jordan and Viet Nam). Inventories of public or private objects and of ecclesiastical heritage have also been established in some countries (Ecuador, Finland, Italy, Netherlands and Sweden) and cooperation with the religious authorities is ensured (in Colombia, Norway and Romania, for example) to ensure specific protection of property used for worship. With regard to the spoliation of cultural property during the Second World War, several States (Germany, Poland and United Kingdom) have adopted

και εξαγωγής πολιτιστικών αγαθών, όπως άδειες εξαγωγής, έλεγχοι σε λιμάνια, αεροδρόμια, και τελωνειακούς σταθμούς, δημιουργία ειδικών αστυνομικών μονάδων, σύστημα διαχείρισης της απόκτησης και μεταβίβασης της ιδιοκτησίας πολιτιστικών αγαθών, δημιουργία κώδικα ηθικής για μουσεία και εμπόρους, ειδικές οδηγίες για οργανισμούς που διαχειρίζονται πολιτιστικά αγαθά³⁸⁷.

Για την διασφάλιση της προστασίας κρίνεται απαραίτητη η λήψη κατάλληλων νομοθετικών μέτρων, η δημιουργία και διαρκής ενημέρωση βάσης δεδομένων με τα προστατευόμενα δημόσια και ιδιωτικά αγαθά, η εξαγωγή των οποία θα σήμαινε την ποιοτική υποβάθμιση της πολιτιστικής κληρονομιάς, την ανάπτυξη θεσμών για την προστασία και παρουσίαση των αγαθών, και τη δημοσιοποίηση οποιασδήποτε εξαφάνισης αγαθού (αρ.5).

Επιπρόσθετα, τα κράτη αναλαμβάνουν να ρυθμίσουν την εξαγωγή των πολιτιστικών αγαθών απαγορεύοντας οποιαδήποτε εξαγωγή αγαθού χωρίς προηγούμενη εξουσιοδότηση (πιστοποιητικό) του κράτους (αρ.6), ενώ όπως ήδη αναφέρθηκε μπορεί να προσδιορίσει ορισμένα πολιτιστικά αγαθά ως αναπαλλοτρίωτα και άρα μη εξαγωγίσιμα(αρ.13 παρ. δ').

Εν συνεχεία, ρυθμίζεται η εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών τίθενται όροι για την εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών από τρίτα κράτη, κυρίως για την αντιμετώπιση της απόκτησης αγαθών που έχουν εξαχθεί παράνομα από μουσεία ή παρόμοιους οργανισμούς, ή έχουν κλαπεί από συμβαλλόμενο κράτος μετά τη θέση της Σύμβασης σε ισχύ (αρ.6,7). Τέλος, τα κράτη καλούνται να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για εμποδίσουν την νομιμοποίηση των παραπάνω ενεργειών δια της μεταβίβασης της κυριότητας των αγαθών (αρ.13).

Το ισχύον νομικό πλαίσιο αποσκοπεί στην διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών ως νόμιμων κτήσεων από τα κράτη ή ιδιώτες. Δεν έχει στόχο μία γενική απαγόρευση της διακίνησης πολιτιστικών αγαθών ή της ανταλλαγής τους μεταξύ των ενδιαφερόμενων φορέων, οι οποία προσδιορίζεται σε ειδικές συμβάσεις και διαπνέεται από τις αρχές της Σύστασης 1976. Μάλιστα, οι εκούσιες αυτές ανταλλαγές υλοποιούν στην πράξη την εκπαιδευτική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς³⁸⁸, επιτρέποντας την πρόσβαση όλων στη γνώση και τον πολιτισμό.

2.1.3.4. Μέτρα επανόρθωσης

Η αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών θα ήταν ανεπαρκής και αναποτελεσματική απουσία μέτρων επανόρθωσης. Το ζήτημα της

specific provisions in order to facilitate the identification and restitution of the property concerned». Executive Board, Application of the 1970 Convention, Summary of the state reports submitted as at 30 June 2011, 19 September 2011, 187 EX/20 Part III

³⁸⁷ Για τα μέτρα υλοποίησης των υποχρεώσεων αυτών και τα διεθνή πρότυπα καταγραφής των πολιτιστικών αγαθών ενδεικτικά βλέπε και Legal and Practical Measures Against Illicit Trafficking in Cultural Property, UNESCO/International Standards Section Division of Cultural Heritage, 2006 CLT/CH/INS-06/22

³⁸⁸ Αντίθετα, ο Merryman υποστηρίζει ότι η μη συμπερίληψη άλλων δυνάμεων της αγοράς στη Σύσταση φαίνεται να αποθαρρύνει, παρά ενθαρρύνει, την ανταλλαγή των πολιτιστικών αγαθών. J.H.Merryman, (2005) *IJCP*, σ.23

επανόρθωσης πολιτιστικών αγαθών που έχουν παράνομα εξαχθεί ή κλαπεί από τη χώρα προέλευσης διέπεται από τη Σύμβαση του 1970, η οποία θέτει το γενικό πλαίσιο προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, και συμπληρώνεται από τις διαδικαστικές ρυθμίσεις και εγγυήσεις της Σύμβασης UNIDROIT 1995.

Η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί το βασικό μέσο επανόρθωσης για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός κράτους και ταυτόχρονα θεσπίζεται η υποχρέωση συνδρομής των πληγέντων κρατών από τα συμβαλλόμενα μέρη (αρ.2.2). Συγκεκριμένα, τα τελευταία αναλαμβάνουν την υποχρέωση – όταν είναι εφικτό - να ενημερώνουν το κράτος προέλευσης για την απόκτηση πολιτιστικών αγαθών που αφαιρέθηκαν παρανόμως από το εν λόγω κράτος και αποκτήθηκαν από μουσεία ή άλλους οργανισμούς, στο έδαφός του (αρ. 7παρ.β'). Στο ίδιο πλαίσιο οφείλουν να αποδέχονται αιτήματα κρατών για την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών καθώς και να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα προς τούτο μέτρα.

Τα συμβαλλόμενα κράτη συνεπώς, οφείλουν να συνεργαστούν για την αποκατάσταση των παρανόμως εξαχθέντων πολιτιστικών περιουσιακών στοιχείων στο νόμιμο ιδιοκτήτη του, την αποδοχή αιτημάτων για την ανάκτηση χαμένων ή κλεμμένων στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς που ασκούνται από ή για λογαριασμό των νόμιμων ιδιοκτητών³⁸⁹. Έτσι, κάθε κράτος κατόπιν αιτήματος του κράτους προέλευσης³⁹⁰, καλείται να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την ανάκτηση και επιστροφή των πολιτιστικών αυτών αγαθών που εισήχθησαν μετά την έναρξη της ισχύος της εν λόγω Σύμβασης και, υπό την προϋπόθεση, ότι το αιτούν κράτος θα καταβάλει αποζημίωση μόνο σε έναν 'αθώο' αγοραστή ή σε ένα πρόσωπο που έχει έγκυρο τίτλο για αυτό το αγαθό, ενώ φέρει και το βάρος της απόδειξης για τον ισχυρισμό του (αρ.7). Μόνη διαφοροποίηση που συναντάται στα διεθνή κείμενα αφορά την ορολογία για την προστασία των καλόπιστων (*bona fide*) ή αντίστοιχα 'αθώων' αγοραστών, με στόχο σε κάθε περίπτωση την αποζημίωση του αγοραστή. Μία ρήτρα που στην πράξη δυσχεραίνει την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, και που σύμφωνα με τον Fincham θα πρέπει να εγκαταλειφθεί, δεδομένου ότι οι αποδέκτες αποτελούν υψηλά καταρτισμένα άτομα στο πεδίο των πολιτιστικών αγαθών³⁹¹.

³⁸⁹ Αντίστοιχα η Σύμβαση της Βαλέτα προβλέπει αρ. 10 : «Κάθε μέρος αναλαμβάνει να ενημερώνει τις αρμόδιες αρχές του κράτους προελεύσεως, που αποτελεί μέρος της παρούσας σύμβασης για κάθε προσφορά που υπάρχει υπόνοια ότι είτε προέρχονται από παράνομες ανασκαφές ή παράνομα από επίσημες ανασκαφές, και να παρέχει τις απαραίτητες λεπτομέρειες αυτής, να λάβει τα μέτρα που είναι αναγκαία για να εξασφαλιστεί ότι μουσεία και παρόμοια ιδρύματα, των οποίων η πολιτική απόκτησης αγαθών βρίσκεται υπό κρατικό έλεγχο, ότι δεν έχουν αποκτήσει στοιχεία της αρχαιολογικής κληρονομιάς ύποπτοι που προέρχονται από την ανεξέλεγκτη ή παράνομη ευρήματα ανασκαφών ή παρανόμως από επίσημες ανασκαφές, όπως μουσεία και τα συναφή ιδρύματα που βρίσκονται στο έδαφος ενός μέρους, αλλά και να διασφαλίσουν την τήρηση των όρων αυτών σε ιδρύματα που δεν είναι υπό κρατικό έλεγχο»

³⁹⁰ Επισημαίνεται ότι, οι διαδικασίες υλοποίησης των αιτημάτων, η μεταβίβαση της κυριότητας των αγαθών, η αποζημίωση του καλόπιστου αγοραστή, η δικαιοδοτική επίλυση της διαφοράς στα εσωτερικά ένδικα μέσα ξεπερνούν τις δυνατότητες της παρούσας διατριβής, που στόχο έχει να καταδείξει τις βασικές υποχρεώσεις προστασίας.

³⁹¹ D. Fincham, 'Towards a Rigorous Standard for the Good Faith Acquisition of Antiquities', (2009) 37 Syracuse Journal of International Law and Commerce 1.

<http://ssrn.com/abstract=1350649> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1350649>σ.66

Η υποχρέωση επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών καθίσταται σαφώς περιορισμένη λόγω των υφιστάμενων συμβατικών περιορισμών, αλλά και των εγγενών αδυναμιών του συστήματος προστασίας. Τα ίδια τα κράτη εντοπίζουν σημαντικά εμπόδια όσον αφορά την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών, όπως η εννοιολογική διαφοροποίηση των πολιτιστικών αγαθών, οι διαφορετικοί βαθμοί προστασίας στην εθνική νομοθεσία των κρατών, το κόστος και η διάρκεια των διαδικασιών, αλλά και η οργανωτική ανομοιομορφία των αστυνομικών δυνάμεων³⁹². Υπό το φως αυτών των παραδοχών γίνονται αντιληπτά τα όρια του ισχύοντος δικαίου. Αν ληφθεί υπόψη δε, ότι η διακίνηση πολιτιστικών αγαθών δεν εμπίπτει στο ισχύον συμβατικό πλαίσιο, οι σχετικές υποχρεώσεις καθίσταται σαφώς ανεπαρκείς.

2.2. Υποχρεώσεις προστασίας ενάλιων αγαθών στην UNESCO

Οι τεχνολογικές εξελίξεις και η εφεύρεση των συσκευών καταβύθισης από τον J. Cousteau και τον E. Gagnan επέτρεψαν την πρόσβαση σε μεγαλύτερα βάθη, απειλώντας την ύπαρξη και ακεραιότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς λόγω της δυνατότητας παράνομης εξαγωγής και εμπορίας τους. Ταυτόχρονα, οι νέες δραστηριότητες στο βυθό όπως αγωγοί, θαλάσσιες πλατφόρμες, η εντατικοποίηση της αλιείας κ.ά. έχουν αυξήσει τους κινδύνους για τα ενάλια αγαθά, η καταγραφή, έρευνα, παρατήρηση και προστασία των οποίων είναι ιδιαίτερα δυσχερές³⁹³.

Η Σύμβαση της UNESCO³⁹⁴ προσδιορίζει ένα αναλυτικό πλαίσιο υποχρεώσεων προστασίας και συνεργασίας για την προστασία της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς³⁹⁵ χωρίς να υπεισέρχεται σε ζητήματα σχετικά με την κυριότητα επί των στοιχείων αυτών. Προσπαθεί έτσι, να συγκεράσει την αμφισημία των κρατών³⁹⁶ για την ενίσχυση της

³⁹² Executive Board, Application of the 1970 Convention, Summary of the state reports submitted as at 30 June 2011, 19 September 2011, 187 EX/20 Part III, Annex, σ. 5

³⁹³ J. A. Gifford, M. Redknap, N. C. Flemming, 'The UNESCO International Survey of Underwater Cultural Heritage', World Archaeology 16(3), 1985, σ.374

³⁹⁴ Να σημειωθεί η αντίστοιχη προσπάθεια στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης την περίοδο 1978-1985, με το Σχέδιο Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προστασία της υποβρύχιας πολιτιστικής κληρονομιάς που εκπονήθηκε από ad hoc επιτροπή εμπειρογνομόνων, τελικά δεν εγκρίθηκε από την Επιτροπή Υπουργών, καθώς δεν υπήρξε συμφωνία επί του κρίσιμου ζητήματος της διεθνούς δικαιοδοσίας. Ομοίως, Αποφάσεις 848 (1978), 1486 (2000) της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης.

³⁹⁵ Υπενθυμίζεται ότι ρητά εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής πολεμικά πλοία και αεροσκάφη (αρ.13) τα οποία απολαμβάνουν καθεστώς ασυλίας. Στο πλαίσιο αυτό, η Trevisanut υπογραμμίζει ότι η επίκληση του κανόνα της ασυλίας οδηγεί σε δυσκολίες εφαρμογής και αιτιολόγησης της λειτουργικής φύσεως της, με αποτέλεσμα να αχρηστεύεται. Εντούτοις, τα εμπόδια αυτά μπορεί να αντιμετωπιστούν με τη σύναψη διμερών ή πολεμερών συνθηκών. S. Trevisanut, 'Le regime des epaves des navires d'Etat dans la Convention UNESCO sur la protection du patrimoine culturel subaquatique', in J.A.R. Nafziger; T. Scovazzi, (eds), *Le patrimoine culturel de l'humanité / The Cultural Heritage of Mankind*, Martinus Nijhoff Publishers 2008, σ. 686. Βλέπε και N.Ronzitti, *The Legal Regime of Wrecks of Warships and Other State-owned Ships in International Law*, *Annuaire de l'Institut de droit international- Séssion de Rhodes – Volume 74*, ed. A. Pedone, 2011, σ.133 επ.

³⁹⁶ "a stratification of proposals, counter-proposals, last-minute changes and 'constructive ambiguities", Carducci G., *New Developments in the Law of the Sea: The UNESCO Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage*, 96 AJIL 419 (2002), σ. 430

Για τις προπαρασκευαστικές συζητήσεις και προσπάθειες που καταβλήθηκαν για την επεξεργασία της Σύμβασης βλ. E. Clement, *Current developments at UNESCO concerning the protection of the underwater cultural heritage*, *Marine Policy*, vol.20, no.4, 1996, σ.309-323, A. Strati, *Draft convention on the protection of underwater cultural heritage. A commentary prepared for UNESCO*, Απρίλιος 1999, CLT-99/WS/8, UNESCO, Fourth meeting of

προστασίας σε όλες τις θαλάσσιες ζώνες, και ταυτόχρονα να εναρμονίσει τις υποχρεώσεις αυτές, με το ισχύον δίκαιο της θάλασσας (αρ.3)³⁹⁷. Ωστόσο, η συγκρατημένη στάση των κρατών ήδη κατά την υπογραφή της με 88 κράτη υπέρ, 4 κατά και 15 αποχές είναι δηλωτική της απουσίας ευρείας συναίνεσης, κυρίως σε ζητήματα που σχετίζονται με την έκταση των δικαιωμάτων των κρατών στις θαλάσσιες ζώνες δικαιοδοσίας.

Γενικές αρχές προστασίας της Σύμβασης

Η Σύμβαση εγκολπώνει τις γενικές αρχές του δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς. Έτσι, τα κράτη οφείλουν να προστατεύουν την ενάλια κληρονομιά προς όφελος της ανθρωπότητας (αρ.2.3), ενώ υποχρεούνται να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία της— ατομικά και συλλογικά (αρ.2.4). Η *in situ διαφύλαξη*³⁹⁸ των ενάλιων αγαθών προσδιορίζεται ως πρώτη επιλογή, ενώ αναγνωρίζεται ρητά, η μη συμβατότητα της εμπορικής της αξιοποίησης³⁹⁹ και η υποχρέωση ορθής διαχείρισής της ενάλιας κληρονομιάς⁴⁰⁰. Η προτεραιότητα, μάλιστα, στην επιτόπια διαφύλαξη της ενάλιας κληρονομιάς δεν αποστερεί από τα κράτη τη δυνατότητα προστασίας τους σε μουσεία, όταν αυτό υπαγορεύεται από τις ανάγκες προστασίας κάθε περίπτωσης.

Η αρχή της πρόληψης ενσωματώνεται, κατά τον ίδιο τρόπο, στην Σύμβαση ως υποχρέωση λήψης μέτρων για την αποφυγή βλάβης της ενάλιας κληρονομιάς σε περίπτωση ατυχήματος (αρ.5). Έτσι, ευθύνη του κράτους επεκτείνεται, υπό την επίδραση του δικαίου του περιβάλλοντος, σε σκόπιμες και μη ενέργειες που στρέφονται κατά της ενάλιας κληρονομιάς που βρίσκεται εντός της δικαιοδοσίας του.

Οι υποχρεώσεις προστασίας εξειδικεύονται ανάλογα με την θαλάσσια ζώνη δικαιοδοσίας στην οποία αφορούν. Έτσι, διαφοροποιούνται ανάλογα με το βαθμό

governmental experts on the draft Convention on the protection of the underwater cultural heritage, Paris, March 2001/CLT-2001/CONF.203/INF.3. R. Garabello, “The negotiating history of the convention on the protection of the underwater cultural heritage”, in R.Garabello, T.Scovazzi, *The Protection of the Underwater Cultural Heritage: Before and After the 2001 UNESCO Convention*, Martinus Nijhoff Publishers, 2003, σ.89 επ., J. Blake, ‘The protection of underwater cultural heritage’, 45 ICLQ, σ. 819-843

³⁹⁷ Η επιμονή ορισμένων κρατών στη Σύμβαση του 1982 δυσχέρανε την προσπάθεια ενίσχυσης της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Η Α.Στρατή αναφέρει σχετικά “The desire for strict compliance with the LOS Convention combined with a strict time schedule under UNESCO rules resulted in a compromise solution that is unnecessarily complicated and may involve consultations with a number of States even for the preservation of a single statue. It is unfortunate that twenty years after the adoption of the LOS Convention it was not possible to agree on a more workable and straightforward provision of jurisdiction”. Σ. 59. Α. Strati, “Protection of the underwater cultural heritage: From the shortcomings of the UN Convention on the Law of the Sea to the compromises of the UNESCO Convention”, in. Α. Strati, Μ. Gavouneli, Ν. Skourtos, *Unresolved Issues and New Challenges to the Law of the Sea Time Before and Time After*, Martinus Nijhoff Publishers, 2006

³⁹⁸ Σύμφωνα με την Koschtial αφετηρία για την επιτόπια προστασία αποτέλεσε η διαχείριση προηγούμενων ναυγίων και ειδικότερα του Σουηδικού Vasa και του Αγγλικού Mary Rose. U. Koschtial ‘The 2001 UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage: advantages and challenges’, *Museum International* 60 (4), 2008, σ.67

³⁹⁹ Για την έντονη κριτική που ασκήθηκε στη Σύμβαση περί της μη εμπορευματοποίησης της ενάλιας κληρονομιάς ως *εκτροπή από το διεθνιστικό όραμα της UNESCO* και συγκεκριμένα: *The Convention demonstrates that UNESCO’s antimarket bias has grown stronger since promulgation of the 1976 Recommendation... This breathtaking provision is elucidated in Rule 2 of the Rules concerning the activities directed at underwater cultural heritage annexed to the Convention..* J.Merryman, *IJCP*, 2005, σ.25,

⁴⁰⁰ Κανόνας 2, Παράρτημα.

κρατικής ευθύνης, με αποτέλεσμα το κράτος να ασκεί ‘κυριαρχία’, ‘κυριαρχικά δικαιώματα’ ή ‘αρμοδιότητες’, έννοιες ανακριβείς που κατά τον Scovazzi, προσθέτουν *ασάφειες στις ήδη υπάρχουσες ασάφειες*⁴⁰¹.

Καταρχήν, τα κράτη έχουν αποκλειστικό δικαίωμα να ρυθμίζουν και να ελέγχουν δραστηριότητες στη χωρική θάλασσα και τα αρχιπελαγικά νερά, και να προλαμβάνουν την είσοδο, κατοχή ή διακίνηση ενάλιων πολιτιστικών αγαθών που έχουν εξασχθεί σ’ αντίθεση με τη σύμβαση (αρ.7, 14). Ταυτόχρονα, αναλαμβάνουν την υποχρέωση εφαρμογής των Κανονισμών στις δραστηριότητες που υλοποιούνται στη ζώνη αυτή.

Η υποχρέωση αυτή μετατρέπεται σε *δυνατότητα* προστασίας ενάλιων πολιτιστικών αγαθών που εντοπίζονται στην συνορεύουσα ζώνη, τονίζοντας την ανάγκη υλοποίησής της σε συμφωνία με τη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας 1982 (αρ.8). Έτσι, το κράτος μπορεί να ελέγχει τις δραστηριότητες και να ρυθμίζει το κανονιστικό πλαίσιο προστασίας στη ζώνη αυτή.

Η Σύμβαση επεκτείνει τις υποχρεώσεις προστασίας και στις υπόλοιπες θαλάσσιες ζώνες. Ειδικότερα, αναγνωρίζει την ευθύνη προστασίας για ενάλια αγαθά εντός της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης και της υφαλοκρηπίδας (αρ.10). Η ευθύνη αυτή συνίσταται στο δικαίωμα του κράτους να ενημερώνεται για κάθε εύρημα ή δραστηριότητα υπηκόων του ή πλοίου σημαίας του σχετικά με την ενάλια κληρονομιά στις ζώνες δικαιοδοσίας του, αλλά και στην ζώνη τρίτων κρατών, και την υποχρέωση ενημέρωσης τρίτων κρατών κατά τρόπο άμεσο και αποτελεσματικό. Ταυτόχρονα, οφείλει να ενημερώνει το Γενικό Διευθυντή της UNESCO, ο οποίος με τη σειρά του πληροφορεί τα συμβαλλόμενα μέρη. Στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτής, το κράτος έχει δικαίωμα να δηλώσει το ενδιαφέρον του στα υπόλοιπα συμβαλλόμενα μέρη για ενάλια αγαθά, με τα οποία έχει επαληθεύσιμη σύνδεση – πολιτιστική, ιστορική, αρχαιολογική⁴⁰².

Η προστασία στις ζώνες αυτές εισαγάγει ένα σύστημα συνεργασίας και διαβούλευσης των ενδιαφερόμενων κρατών υπό το παράκτιο κράτος ως Κράτος – Συντονιστή, το οποίο επιπρόσθετα *μπορεί να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα και/ή να προβεί στις απαραίτητες εξουσιοδοτήσεις και να προβεί στην πρόληψη κάθε άμεσου κινδύνου, συμπεριλαμβανομένης της παράνομης εξαγωγής τους* (αρ.10.4). Ταυτόχρονα, επιφορτίζεται με συγκεκριμένες υποχρεώσεις όπως υλοποίηση συμφωνηθέντων μέτρων κατόπιν διαβουλεύσεων, έκδοση αδειών, υλοποίηση προκαταρκτικής έρευνας. Μάλιστα, καλείται να ενεργήσει εκ μέρους όλων των κρατών – υλοποιώντας στην πράξη την διακηρυχθείσα προστασία προς όφελος της ανθρωπότητας- και όχι προς όφελός του.

⁴⁰¹ T.Scovazzi, 2009, σ. 12

⁴⁰² Η Στρατή προτείνει μία κατά περίπτωση εξέταση της σύνδεσης κράτους και ενάλιων αγαθών, προκρίνοντας μάλιστα την υιοθέτηση του ‘αποτελεσματικού συνδέσμου’ της εθνικότητας όπως διαμορφώθηκε στην Υπόθεση *Nottebohm*. *Nottebohm Case (Liechtenstein v Guatemala) second phase Judgment of 6 April 1955* ICJ Rep 1955, 4. Ο Maarleveld από την άλλη πλευρά, εισηγείται μία ευρεία ερμηνεία του όπου: *The concept of the verifiable link and an inclusive approach, rather than one based on exclusivity, will greatly benefit underwater cultural heritage. It will contribute to dialogue instead of the confusion of tongues that has so far qualified the field.* Th. J. Maarleveld, ‘How and Why will Underwater Cultural Heritage Benefit from the 2001 Convention?’, (2008) 60 *Museum International* 4, σ.60

Συμπληρώνεται έτσι, το κενό της Σύμβασης του Μοντέγκο Μπέυ και αποκλείεται η ελεύθερη αναζήτηση πολιτιστικών αγαθών στις ζώνες αυτές⁴⁰³.

Στην “Περιοχή”, τέλος, η Σύμβαση προσδιορίζει την κοινή ευθύνη προστασίας της ενάλιας κληρονομιάς (αρ.11). Σε αυτή την περίπτωση, η διαχείριση της ενάλιας κληρονομιάς πραγματοποιείται μέσα από ένα συλλογικό σύστημα διαβούλευσης και συνεργασίας μεταξύ των κρατών (αρ.12).

Προστασία ή ουτοπία⁴⁰⁴;

Η Σύμβαση UNESCO τέθηκε σε ισχύ μόλις το 2009, ενώ μέχρι σήμερα η προσχώρηση των κρατών είναι περιορισμένη. Αριθμεί τα 42 κράτη, με νεότερο τη Γαλλία, η οποία επικύρωσε τη Σύμβαση στις 7 Φεβρουαρίου 2013. Πέραν της συγκρατημένης αποδοχής των κρατών, κριτική έχει ασκηθεί από τη θεωρία καθώς το τελικό κείμενο θεωρήθηκε ότι υπολείπεται των αρχικών προσδοκιών. Από τον Forrest και την θετική θεώρησή της Σύμβασης ως ένα *νέο όπλο στο οπλοστάσιο της UNESCO για την προστασία και διατήρηση της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*⁴⁰⁵, ως την *χαμένη ευκαιρία* της Vadi⁴⁰⁶, η Σύμβαση αναμφισβήτητα έρχεται να ρυθμίσει την διαχείριση της ενάλιας κληρονομιάς μετά από πολύχρονες προσπάθειες⁴⁰⁷. Είναι γεγονός ότι το δικαίωμα συντονισμού υπολείπεται των αρχικών προσδοκιών των κρατών, είναι όμως ένα σημαντικό βήμα για την προστασία της ενάλιας κληρονομιάς σε ζώνες που διέπονται από την αρχή της ελευθερίας των θαλασσών και το δικαίωμα εξερεύνησης.

Η υιοθέτηση των ‘Κανόνων για τις δραστηριότητες που κατευθύνονται στην προστασία της ενάλιας κληρονομιάς’ ως Παράρτημα έχει εξίσου μεγάλη σημασία, καθώς θέτει γενικά πρότυπα, που επεξεργάστηκαν αρχαιολόγοι, και τα οποία τα κράτη δεσμεύονται να εφαρμόσουν (αρ.7,8,10). Η Σύμβαση ενσωματώνει έτσι, επιστημονικά πρότυπα συμβάλλοντας στη δημιουργία ενός συνολικού καθεστώτος προστασίας και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Σημαντική επιτυχία της Σύμβασης της UNESCO, συνιστά ο περιορισμός της εφαρμογής του δικαίου των ναυαγίων, αντίθετα με τη UNCLOS. Η εξαιρετική του εφαρμογή, τίθεται υπό τις αυστηρές προϋποθέσεις της Σύμβασης. Συγκεκριμένα απαιτείται η προηγούμενη εξουσιοδότηση από αρμόδια αρχή, η παροχή της μέγιστης

⁴⁰³ Ο Scovazzi αναφέρεται στον αποκλεισμό της κλασσικής προσέγγισης ‘όποιος προλάβει πρώτος’. T.Scovazzi, ‘A Contradictory and Counterproductive Regime’, in T.Scovazzi, R.Garabello (eds), 2003 σ.11

⁴⁰⁴ Σχετικά με τις υπερβολικές προσδοκίες του υπό διαπραγμάτευση κειμένου ο Grenier, Πρόεδρος του ICOMOS αναφέρει ότι: “The discussion had to be freed from the stereotypes linked to concepts and practices on dry land and from the romantic clichés fostered by comic strips, literature or cinema which has nurtured us with archetypes as extravagant as the Titanic”, R.Grenier, ‘Introduction, Mankind, and at Times Nature, are the True Risks to Underwater Cultural Heritage’ in R. Grenier, D. Nutley, I. Cochran,(eds.), Underwater Cultural Heritage at Risk: Managing Natural and Human Impacts, ICOMOS, 2006, σ.χ

⁴⁰⁵ C.Forrest, A new international regime for the protection of underwater cultural heritage, (2002) 51 ICLQ 3, σ. 511-554

⁴⁰⁶ V.Vadi, ‘Investing in Culture: Underwater Cultural Heritage and International Investment Law’, (2009) 42 VJTL,853: 866

⁴⁰⁷ Αφετηρία αποτέλεσε η προσπάθεια που καταβλήθηκε στο πλαίσιο της Ένωσης Διεθνούς Δικαίου με τη δημιουργία της Επιτροπής για το Δίκαιο της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, το 1988. Βλέπε M. Rau, The UNESCO Convention on Underwater Cultural Heritage, in Max Planck Yearbook of United Nations Law, v.6, 387-472 (2002), σ.389 επ.

προστασίας για τα ενάλια αγαθά και υλοποίηση των σχετικών ενεργειών σε συμφωνία με τη Σύμβαση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η σύμβαση ενισχύει την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς πέραν από το πλαίσιο της UNCLOS⁴⁰⁸. Η ενσωμάτωση, άλλωστε, της σχετικής πρακτικής ανέλκυσης των ενάλιων αγαθών, στο νομικό πλαίσιο προστασίας της Σύμβασης⁴⁰⁹, δεν συνάδει με την *in situ* αντίληψη προστασίας των ενάλιων αγαθών⁴¹⁰.

Ταυτόχρονα, το κείμενο ερείδεται στην αναγνώριση ενός κοινού συμφέροντος προστασίας για την ενάλια κληρονομιά, και την ευθύνη του κράτους για την προστασία της προς όφελος της ανθρωπότητας. Η δημιουργία *erga omnes partes* υποχρεώσεων⁴¹¹ είναι ιδιαίτερα καθοριστική για τη δημιουργία ενός συστήματος προστασίας υπό τη συλλογική επίβλεψη των κρατών, και μάλιστα έχοντας αντικειμενικά προσδιορισμένο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής. Έτσι, η επιτυχία της Σύμβασης αναμένεται να κριθεί από την ενεργοποίηση και ετοιμότητα των συμβαλλόμενων κρατών να εγγυηθούν την εφαρμογή της Σύμβασης.

⁴⁰⁸ G. Carduzzi, New developments in the law of the sea: The UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, (2002)96 AJIL, σ. 425

⁴⁰⁹ S.Dromgoole, 'Law and the underwater cultural heritage: a question of balancing interests', in N. Brodie, K.Walker Tubb (eds), *Illicit Antiquities: The theft of cultural and the extinction of archaeology*, Routledge, 2011, σ.121.

⁴¹⁰ A. Strecker, 'Pirates of the Mediterranean? The Case of the 'Black Swan' and its Implications for the Protection of Underwater Cultural Heritage in the Mediterranean Region', in A.F.Vrdoljak, F.Francioni (eds), *The Illicit Traffic of Cultural Objects in the Mediterranean*, EUI Working Paper AEL 2009/9 σ.71

⁴¹¹ J.-M. Panayiotopoulos, 'The 2001 UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage: Main Controversies', in A.F.Vrdoljak, F.Francioni (eds), *The Illicit Traffic of Cultural Objects in the Mediterranean*, EUI Working Paper AEL 2009/9, σ. 43

B. Η υποχρέωση ανάληψης δράσεων και εκπόνησης πολιτικών

Η υποχρέωση διαμόρφωσης ενός νομικού πλαισίου για την προαγωγή και προστασία των πολιτιστικών αγαθών, συμπληρώνεται από την υποχρέωση υιοθέτησης μέτρων και πολιτικών, δηλαδή όλων των κατάλληλων επιστημονικών, τεχνικών, διοικητικών και οικονομικών μέτρων για την ταυτοποίηση, προστασία, συντήρηση, παρουσίαση και αποκατάσταση των πολιτιστικών αγαθών. Τα μέτρα αποτελούν το απαραίτητο συμπλήρωμα για την υλοποίηση και ενίσχυση του νομικού πλαισίου.

Η διαμόρφωση πολιτικών αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα. Από τη μία πλευρά, απαιτείται η ενσωμάτωση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών ως γενικής αρχής στο ευρύτερο πλαίσιο της κρατικής πολιτικής και πρωτοβουλίας π.χ. επεξεργασία ρυμοτομικών σχεδίων πόλεων, την κατασκευή έργων κλπ. (Σύσταση UNESCO 1968, 2011). Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά θέτει ως προϋπόθεση για την αποτελεσματική προστασία και παρουσίαση της παγκόσμιας κληρονομιάς, την υιοθέτηση μίας γενικής πολιτικής που θα εντάσσει την προστατευόμενη κληρονομιά στην ευρύτερη *λειτουργία της κοινωνίας και στα ολοκληρωμένα προγράμματα σχεδιασμού κάθε κράτους*⁴¹².

Πέραν της γενικής αυτής υποχρέωσης, τα κράτη οφείλουν να διαμορφώνουν ειδικές πολιτικές στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας *per se*. Τα μέτρα αυτά μπορούν να συστηματοποιηθούν για την καλύτερη ανάπτυξη τους σε μέτρα προαγωγής και μέτρα διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών. Δεδομένου ότι, τα κράτη απολαμβάνουν καταρχήν γενική ελευθερία ως προς την επιλογή όλων των μέσων (Συστάσεις UNESCO 1972, 1989), με εξαίρεση τη ρύθμιση τεχνικών ζητημάτων με βάσει συγκεκριμένα πρότυπα, η ενδεικτική περιγραφή τους εδώ έχει ως σκοπό να καταδείξει τις βασικές συνιστώσες της υποχρέωσης αυτής. Άλλωστε, μία προσπάθεια εξαντλητικής παράθεσης θα ήταν κόντρα στο γράμμα και το πνεύμα των διεθνών συμβάσεων, και δε θα λάμβανε υπόψη τις διαρκώς μεταβαλλόμενες ανάγκες για την διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.

1. Μέτρα Προαγωγής

Η προαγωγή της πολιτιστικής προστασίας αποτελεί βασικό πυλώνα για την προστασία των αγαθών καθώς συμβάλλει ουσιαστικά στην αποτελεσματικότητα της. Η ενημέρωση και πληροφόρηση του κοινού για τη σημασία και τους κινδύνους που απειλούν τα πολιτιστικά αγαθά ενισχύει την εκτίμηση και το σεβασμό της πολιτιστικής κληρονομιάς, εδραιώνοντας μία κοινή αντίληψη για την ενότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς και από κοινού προστασία της.

Η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του πληθυσμού αναφορικά με την σημασία του σεβασμού και της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, και ευρύτερα της πολιτιστικής κληρονομιάς διατυπώνεται ως υποχρέωση των κρατών στα περισσότερα διεθνή κείμενα. Μέσα από αυτή, άλλωστε, πραγματώνεται ο 'κοινωνικός ρόλος' των πολιτιστικών αγαθών ως σύμβολο της πολιτιστικής ταυτότητας και μαρτυρία του

⁴¹² Άρθρο 5

παρελθόντος. Ταυτόχρονα, η εξοικείωση του κοινού με το κανονιστικό πλαίσιο πολιτιστικής προστασίας σε συνδυασμό με την ύπαρξη κυρωτικών μέτρων, λειτουργεί αποτελεσματικά για την διάπραξη παραβιάσεων.

Η Σύμβαση 1972 αφιερώνει δύο άρθρα για την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων (αρ.27-28)⁴¹³. Στόχος αποτελεί η εξοικείωση του πληθυσμού και η εμπέδωση του σεβασμού της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς με εξαιρετική οικουμενική αξία (αρ.27.1). Το κράτος μάλιστα, μπορεί να επιλέξει τα μέτρα που κρίνει κατάλληλα⁴¹⁴. Ομοίως, τα κράτη καλούνται να ενημερώσουν ευρέως το κοινό αναφορικά με τους κινδύνους που απειλούν την κληρονομιά, αλλά και μέτρα που έχουν ληφθεί για την υλοποίηση της Σύμβασης (αρ.27.2). Μάλιστα, κράτη που επωφελούνται του μηχανισμού διεθνούς συνδρομής της Σύμβασης, αναλαμβάνουν την πρόσθετη υποχρέωση διάδοσης των μέτρων και της συμβολής τους για την προστασία των προστατευόμενων στοιχείων (αρ.28).

Οι *Κατευθυντήριες Οδηγίες* αναφέρονται εκτενώς στα ζητήματα αυτά και υπογραμμίζοντας την ευθύνη του κράτους για τη χρήση εκπαιδευτικών και ενημερωτικών προγραμμάτων για την ενίσχυση του κεκτημένου της Σύμβασης (παρ.15, β', 217 - 222). Μάλιστα, ειδική μνεία γίνεται στην συμμετοχή σχολείων, πανεπιστημίων, μουσείων και άλλων τοπικών και εθνικών εκπαιδευτικών αρχών (παρ.220). Στο πλαίσιο αυτό, σημειώνεται ο ρόλος της Γραμματείας για την προετοιμασία και υλοποίηση προωθητικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων⁴¹⁵, τα οποία μπορεί να χρηματοδοτούνται στο πλαίσιο Διεθνούς Συνδρομής της Σύμβασης.

Ο ρόλος των τοπικών πληθυσμών υπογραμμίστηκε κατά τον εορτασμό της 40ης επετείου της Σύμβασης, που ήταν αφιερωμένη στην Αειφόρο Ανάπτυξη, με ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο των τοπικών κοινοτήτων, αφού

*“World Heritage is a building block for peace and sustainable development. It is a source of identity and dignity for local communities, a wellspring of knowledge and strength to be shared. In 2012, as we celebrate the 40th Anniversary of the UNESCO World Heritage Convention, this message is more relevant than ever”*⁴¹⁶.

αναγνωρίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο, το ρόλο του ατόμου σε καταλύτη για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Εντούτοις, στην πράξη η προαγωγή των

⁴¹³ Αναλυτικά βλέπε V.Vujicic –Lugacy, M.Richon, ‘Article 27-28’, in F.Francioni, 2008, σ.325- 334

⁴¹⁴ Η περιγραφή των μέτρων και των πολιτικών στις περιοδικές εκθέσεις των κρατών γίνεται κατά τρόπο γενικό. Έτσι, για παράδειγμα στην περίπτωση των ΗΠΑ και Καναδά, γίνεται αναφορά στην ύπαρξη *για εκτενή ερμηνευτικά μέσα, εκθέσεις, δημοσιεύσεις, προβολή στο διαδίκτυο, ξεναγήσεις κλπ.* WHC-05/29.COM/11A, παρ. 29. Στην Έκθεση για την εφαρμογή της Σύμβασης στην Ευρώπη γίνεται αναφορά σε υποπεριφερειακά σεμινάρια κατάρτισης για την ενσωμάτωση της Παγκόσμιας Κληρονομιάς στο εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα (Λευκορωσία 2002, Κροατία 1996, Σλοβακία 2002, Σλοβακία 2003), την ανάληψη δράσεων για την προαγωγή της Σύμβασης στο 80% των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης. WHC-06/30COM/INF.11A, Επίσης, σημαντική είναι η υλοποίηση Προγραμμάτων στο πλαίσιο της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης π.χ. Europa Nostra, Ευρωπαϊκές Μέρες Κληρονομιάς, EUROMED Heritage, Interreg, Ab-ProEco, ERDF κ.ά.

⁴¹⁵ Η Γραμματεία σε συνεργασία με το Τμήμα Εκπαίδευσης της UNESCO έχει επεξεργαστεί ενημερωτικό υλικό το οποίο διατίθεται για χρήση σε σχολεία. Βλέπε το Πρόγραμμα “World Heritage in Young Hands” <http://whc.unesco.org/education/index.htm>. Ομοίως, το ενημερωτικό υλικό ‘Patrimoinito’ – σειρά ιστοριών με εικόνες. Αναλυτικά βλ. Ε.Κόρκα, ‘Η Εξέλιξη της Σύμβασης για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς της UNESCO του 1972– Σαραντά έτη από την υιοθέτησή της’, στο Σ.Περράκης, Η Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς 40 χρόνια μετά. Μια κριτική αποτίμηση., Δημοσιεύματα Έδρας UNESCO, Πάντειο (υπό έκδοση).

⁴¹⁶ <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-664-1.pdf>

εκπαιδευτικών πολιτικών αποτελούν διαρκή πρόκληση για τα κράτη, όπως φαίνεται από τις περιοδικές εκθέσεις. Χαρακτηριστική είναι η απουσία μέτρων και πολιτικών για την προβολή της Σύμβασης σε αρκετά κράτη στην Ευρώπη –Αλβανία, Βοσνία Ερζεγοβίνη, FYROM, Πολωνία, Ρουμανία, Σερβία, Μοντενέγκρο, Σλοβενία – τα οποία, ωστόσο, εκδήλωσαν το ενδιαφέρον τους και τις συνεχείς προσπάθειες που καταβάλλουν για την υλοποίηση σχετικών δράσεων⁴¹⁷.

Η πληροφόρηση και ευρεία ενημέρωση καθίσταται σημαντική και αναγκαία ιδίως, στη Σύμβαση 1970. Τα κράτη αναλαμβάνουν να περιορίσουν μέσα από την εκπαίδευση, πληροφόρηση και διαρκή παρακολούθηση τη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών (αρ.10'α'), καλλιεργώντας μία γενική αντίληψη για την αξία των πολιτιστικών αγαθών και τους επαπειλούμενους κινδύνους (αρ.10.β'). Επιπλέον, η δημοσιοποίηση των περιπτώσεων κλοπής δυσχεραίνει την διακίνηση των αποτελεσματικών αγαθών, ενώ συμβάλλει αποτελεσματικά στην αφύπνιση των εμπλεκόμενων δρώντων, ιδίως μουσείων, εμποδίζοντας την παράνομη ιδιοποίησή τους (αρ.6.γ'). Προς τούτο, η συνεργασία των κρατών με την UNESCO και την INTERPOL, όπου διατηρείται ηλεκτρονική βάση⁴¹⁸ πολιτιστικών αγαθών που έχουν κλαπεί ή παράνομα εξαχθεί από τη χώρα προέλευσης, επιτρέπει τη διαμόρφωση ενός συστήματος έγκαιρης προειδοποίησης για την παράνομη διακίνηση αγαθών⁴¹⁹.

Ομοίως, η Σύμβαση για την ενάλια κληρονομιά καλεί όλα τα κράτη μέρη να λάβουν όλα τα δυνατά μέτρα για την ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με την αξία και τη σημασία της υποβρύχιας πολιτιστικής κληρονομιάς και την ανάγκη προστασίας τους δυνάμει της σύμβασης (αρ.20). Μάλιστα, η Γραμματεία με τη συνδρομή κρατών και ειδικευμένων οργανώσεων έχει προβεί στην επεξεργασία Εγχειριδίων για τις δραστηριότητες σχετικά με την ενάλια Κληρονομιά⁴²⁰, η διαπίστευση του Κέντρου Δραστηριοτήτων Διεθνούς Κληρονομιάς (CIE) και του Διεθνούς Κέντρου για την Ενάλια Αρχαιολογία (Κροατία) για την υλοποίηση προγραμμάτων κατάρτισης.

Η γενική υποχρέωση ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του πληθυσμού εντοπίζεται και σε άλλες διεθνείς πράξεις, όπως τη Διακήρυξη 2003 (αρ.10), και τις συστάσεις της UNESCO⁴²¹. Οι τελευταίες, μάλιστα, υπογραμμίζουν το ρόλο των μέσων μαζικής ενημέρωσης (τύπο, τηλεόραση, ράδιο, βιβλία, εκθέσεις ταξιδιωτικές) για την

⁴¹⁷ WHC-06/30COM/INF.11A, σ. 52

⁴¹⁸ <http://www.interpol.int/Crime-areas/Works-of-art/Works-of-art>

⁴¹⁹] «*Mesures élémentaires à prendre pour mettre un frein au développement de la vente illicite d'objets culturels sur Internet*», 2006: *S'agissant des objets culturels mis en vente, il est conseillé à l'acheteur avant toute transaction de : (i) vérifier et demander que soit vérifiée la provenance licite de l'objet, y compris les documents attestant la légalité de l'exportation (et éventuellement de l'importation) de l'objet susceptible d'avoir été importé ; (ii) demander au vendeur de prouver qu'il est le propriétaire légitime de l'objet. En cas de doute, l'acheteur est invité à s'adresser en premier lieu aux autorités du pays d'origine et à INTERPOL, et éventuellement à l'UNESCO ou à l'ICOM.*

http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/basic-actions-cultural-objects-for-sale_fr.pdf

⁴²⁰ Ενδεικτικά U.Guerin (ed.), *UNESCO Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage*, UNESCO - Secretariat of the 2001 Convention, 2011, F.Claudino (coord.), *Kit Educativo, Patrimonio Cultural Subaquático*, Manual de Materiais Didáticos Para Professores, UNESCO, 2012.

⁴²¹ Συστάσεις UNESCO 1956 (παρ.12), 1962 (παρ.34,40,41), 1964 (παρ. 19), 1972 (παρ. 61) και 1976 (παρ.51) και 1978 (παρ. 5)

προβολή του πολιτισμού, αλλά και τη χρήση ειδικευμένων οργανώσεων (δημοσίων και ιδιωτικών) για την επίτευξη του σκοπού αυτού (π.χ. Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα Patrimonio / «ο Κληρονομιάς»⁴²²). Με βάση αυτά, τα κράτη καλούνται να ενθαρρύνουν σε εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο τη διοργάνωση εκδηλώσεων, εκθέσεων, σεμιναρίων, ειδικών μαθημάτων κ.ά. για την ενίσχυση της προστασίας, καθώς και τη δημοσιοποίηση υλικών, ερευνών κλπ. (π.χ. ΥΠΠΟ- Πρόγραμμα Πολιτισμός 2007-2013)⁴²³, την ευρεία κάλυψη δια των μέσων μαζικής ενημέρωσης σχετικών εκδηλώσεων, την κατάλληλη πληροφόρηση με τη δημιουργία κέντρων κατάρτισης, βιβλιοθηκών, μουσείων, αρχείων, ειδικών εκδόσεων κ.ά. με στόχο την ευρεία προαγωγή και διάδοση των βασικών αρχών προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Τα μέτρα αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία για την προστασία πολιτιστικών αγαθών ειδικότερων ομάδων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προστασία των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού (folklore)⁴²⁴, δηλαδή, παραδοσιακών δημιουργιών μίας πολιτιστικής κοινότητας, καθώς η διαφύλαξη της ακεραιότητας των παραδοσιακών στοιχείων του πολιτισμού συνδέεται άμεσα με την διατήρηση της κοινωνικής και πολιτιστικής ταυτότητας των ομάδων. Η διανομή μάλιστα ενημερωτικού υλικού σε περισσότερες γλώσσες και διαλέκτους είναι καθοριστική για τη διάδοση σε μειονοτικούς πληθυσμούς (π.χ. Μπουρκίνα Φάσο).

Επομένως, η υποχρέωση προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι άμεσα συνδεδεμένη με το κοινωνικό σύνολο στο οποίο εντάσσεται. Ο κοινωνικός άλλωστε χαρακτήρας της απορρέει από τη φύση των αγαθών, ως κοινωνών της ανθρώπινης ύπαρξης, αλλά και τη λειτουργία τους ως τεκμηρίων της ιστορίας και της ταυτότητάς τους. Ως εκ τούτου, τα άτομα αναδεικνύονται σε παράγοντα για την επιτυχή υλοποίηση της προστασίας σε τοπικό επίπεδο, αλλά και αποδέκτη των μέτρων και πολιτικών.

2. Μέτρα Διαφύλαξης

Οι πολιτικές στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας περιλαμβάνουν πρακτικά μέτρα συντήρησης των πολιτιστικών αγαθών, καθώς στόχος αποτελεί η διαφύλαξή τους για τις επόμενες γενιές. Συνεπώς, είναι απαραίτητη η λήψη μέτρων για την πρόληψη και αποκατάσταση των πολιτιστικών αγαθών, τη συντήρηση και παρουσίασή τους. Η σύσταση και διαρκή κατάρτιση ειδικών οργάνων επιφορτισμένων με υποχρεώσεις ελέγχου και προστασίας, οι ερευνητικές πρωτοβουλίες για την εκπόνηση τεχνικών και ερευνητικών μελετών, αποτελούν βασικούς άξονες για την ορθή πολιτιστική διαχείρισή τους σύμφωνα με τις γενικές κατευθύνσεις των διεθνών κειμένων.

Η σύσταση ειδικών οργάνων ή η ενίσχυση ήδη λειτουργούντων, με κατάλληλο και επαρκές προσωπικό καταρτισμένο και εξειδικευμένο στο πεδίο αυτό, και τα απαραίτητα (τεχνικά, χρηματοδοτικά, κ.ά.) μέσα κρίνονται απαραίτητα δεδομένης της

⁴²² Αναλυτικά Ε.Κόρκα, Η Εξέλιξη της Σύμβασης για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς της UNESCO του 1972– Σαράντα έτη από την υιοθέτησή της, στο Σ.Περράκης (επιμ.), *Η Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς 40 χρόνια μετά. Μια κριτική αποτίμηση*., εκδ.Ι.Σιδέρης, 2013 (υπό έκδοση)

⁴²³ www.ccp.culture.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=2&lang=el

⁴²⁴ Σύσταση 1989

ιδιαιτερότητας και ιδιομορφίας των πολιτιστικών αγαθών⁴²⁵. Τα όργανα αυτά καλούνται να λάβουν τα κατάλληλα νομικά, επιστημονικά, τεχνικά, διοικητικά και οικονομικά μέτρα που είναι αναγκαία για τη ταυτοποίηση και καταγραφή των αγαθών, την προστασία, διατήρηση, παρουσίαση και την αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο πλαίσιο αυτό, είναι απαραίτητη η συνεχής επιμόρφωση του προσωπικού, η μεταφορά τεχνολογίας και τεχνογνωσίας και η εφαρμογή διεθνών τεχνικών προτύπων. Μάλιστα, η Σύμβαση για την παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών στηρίζεται σημαντικά στη λειτουργία των οργάνων αυτών, ως καθ' ύλην αρμόδιων για την αποτελεσματική εφαρμογή της⁴²⁶.

Επιπρόσθετα, η εκπόνηση επιστημονικών και τεχνικών μελετών και έρευνας για την αντιμετώπιση κινδύνων που απειλούν την πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να προλάβει αλλά και να βελτιώσει την κατάστασή των αγαθών μέσα από νέες τεχνικές και μεθόδους συντήρησης. Άλλωστε, δεν μπορεί να νοηθεί προστασία χωρίς συντήρηση σύμφωνα με τους γενικά παραδεδεδεγμένους κανόνες⁴²⁷.

Στο πλαίσιο αυτό επισημαίνεται ως γενικά αποδεκτή, η αρχή της *in situ* προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, εκτός και αν επιτάσσει διαφορετικά η καλύτερη διαφύλαξη τους μακροπρόθεσμα⁴²⁸. Από το Χάρτη της Βενετίας, τη συνάντηση εμπειρογνομόνων στο πλαίσιο της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς (Νάρα, 1994⁴²⁹) και επέκτεινα, η ακεραιότητα των πολιτιστικών αγαθών συνδέεται με την αυθεντικότητα τους και την προστασία τους εντός του πλαισίου αναφοράς τους. Η αντίληψη αυτή απορρέει από την συσχέτιση ενός αγαθού και τη σημασία του σε σχέση με το πολιτιστικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται, οπότε ενδεχόμενη αποκοπή του από αυτό, «μας αποστερεί» σημαντικές πληροφορίες για την ύπαρξη, λειτουργία και σημασία του⁴³⁰. Άλλωστε, η αρχή της ακεραιότητας αποτελεί βασικό όρο για την εγγραφή ενός αγαθού στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς⁴³¹, και όπως καταλήγει ο Scovazzi ερείδεται σε μία ηθική παραδοχή, ότι δηλαδή,

‘diviser c’ est détruire’⁴³².

Σε κάθε περίπτωση, η υποχρέωση λήψης μέτρων και πολιτικών στο εσωτερικό των κρατών αποτελεί συνάρτηση των πόρων και δυνατοτήτων τους. Παρά την ύπαρξη διεθνών μηχανισμών συνδρομής των κρατών για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς (Ταμεία Συμβάσεων), ο έλεγχος στην πράξη καθίσταται δυσχερής και ατελής, δεδομένης της κρατικής ελευθερίας στο πεδίο αυτό. Ως εκ τούτου, η ευθύνη από

⁴²⁵ Σύμβαση 1970- αρ.5, 14, 13 β', Σύμβαση 2001 – αρ.4.α', 19, 22, Σύμβαση 1972 – αρ. 5.β'

⁴²⁶ Βλ. αναλυτικά άρ. 5

⁴²⁷ Για τα ζητήματα αυτά που σχετίζονται με την αρχαιολογική - μουσειολογική διάσταση της προστασίας βλέπε αναλυτικά ICCROM, ICOMOS.

⁴²⁸ Ήδη αναφερθήκαμε στο καθεστώς προστασίας των αρχαιολογικών ανασκαφών και της ενάλιας κληρονομιάς

⁴²⁹ WHC-94/CONF.003/INF.008

⁴³⁰ Α. Μπρεδήμας, 'Η Αρχή της Ακεραιότητας (Integrity) του πολιτιστικού αντικειμένου και το θέμα της επιστροφής του', στο Α.Σαμαρά- Κρίσπη (επιμ.), Προστασία και επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας, 2011, σ.117-130

⁴³¹ Κατευθυντήριες Οδηγίες, παρ.88

⁴³² T.Scovazzi, 'Diviser c'est détruire', UNESCO, 2009, σ.32

την ακούσια καταστροφή πολιτιστικών αγαθών, όπως στην περίπτωση φυσικών καταστροφών – Ολυμπία 2007 – μπορεί να θεμελιωθεί μόνο υπό το πρίσμα των υποχρεώσεων του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου⁴³³ και τη συμμόρφωση με την αρχή της πρόληψης.

II. Η «εξωτερική» διάσταση της υποχρέωσης προστασίας

Οι διεθνείς υποχρεώσεις των κρατών επεκτείνονται και στη σφαίρα της εξωτερικής τους δράσης. Έτσι, καταρχάς το κράτος δεσμεύεται από το γενικό διεθνές δίκαιο, το οποίο προσδιορίζει, όχι μόνο την εφαρμογή των διεθνών κανόνων – συμβατικών και εθιμικών- στο εσωτερικό του, αλλά και την ευρύτερη υποχρέωσή του να λειτουργεί ανάλογα σε διεθνές επίπεδο, καθώς τα συμφωνηθέντα πρέπει να τηρούνται (*pacta sunt servanda*⁴³⁴). Επιπλέον, τα κράτη δεν μπορούν να συνάπτουν συνθήκες με τρίτα κράτη, με όρους αντίθετους από τις υποχρεώσεις που έχουν ήδη αναλάβει⁴³⁵.

Η εξωτερική διάσταση της υποχρέωσης προστασίας των πολιτιστικών αγαθών αναλύεται καταρχήν στο σεβασμό των πολιτιστικών αγαθών τρίτων κρατών και την συνεργασία στο πεδίο του πολιτισμού εν γένει (*γενική υποχρέωση*), ενώ συμπληρώνεται από την ειδικότερη υποχρέωση συνεργασίας για την αντιμετώπιση εξειδικευμένων ζητημάτων.

A. Ο σεβασμός των πολιτιστικών αγαθών τρίτου κράτους

Η άγνοια του πολιτισμού άλλων λαών καταγράφεται, στο Καταστατικό της UNESCO⁴³⁶, ως αιτία που συχνά οδήγησε στην έκρηξη πολέμων, και που πλέον είναι έννοια συνδεδεμένη με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια γεγονός που απαιτεί πνεύμα αμοιβαίας βοήθειας και ενδιαφέροντος. Περνάμε έτσι, από την «ενίσχυση του πλούτου της διεθνούς κοινότητας από τα νέα αρχαιολογικά ευρήματα που ανασκάπτονται»⁴³⁷, στην αναγνώριση «της επίδρασης που ασκεί κάθε πολιτισμός στον άλλο, καθώς όλοι οι πολιτισμοί αποτελούν μέρος της κοινής κληρονομιάς που ανήκει σε όλη την ανθρωπότητα»⁴³⁸. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί τη βάση για την υποχρέωση σεβασμού των αγαθών τρίτων κρατών.

⁴³³ Βλέπε Μ. Gavouneli, 'Responsibility for Catastrophes: New Concepts in their Conventional Application', in D.D. Caron, C. Leben (eds.), *The international aspects of natural and industrial catastrophes*, Centre for Studies & Research, The Hague Academy of International Law, Martinus Nijhoff, 2001, σ. 637-675

⁴³⁴ Η αρχή αυτή έχει κωδικοποιηθεί στη Σύμβαση της Βιέννης για το δίκαιο των συνθηκών (αρ. 26) υπογραμμίζοντας την υποχρεωτικότητά της. Βλ. Villiger σ. 362-7. Για τη συζήτηση σχετικά με την *εξωνομική προέλευσή της και τη μεταγραφή της στο θετικό διεθνές δίκαιο*, βλ. Κ.Ιωάννου, Κ.Οικονομίδη, Χ.Ροζάκη, Α.Φατούρου, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Θεωρία των Πηγών, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1988, σ. 45-47

⁴³⁵ Αρ. 30 παρ. 5, Σύμβαση Βιέννης, , όπως Villiger 395- 411

⁴³⁶ Προοίμιο, παρ.3

⁴³⁷ Σύσταση UNESCO 1956

⁴³⁸ Αρ. 1 παρ. 3, Διακήρυξη UNESCO 1966

Η Διακήρυξη της UNESCO 1966 αναγνωρίζει την αξία κάθε πολιτισμού και των στοιχείων που τον αποτελούν, διασφαλίζοντας την αμοιβαία κατανόηση και ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ των λαών⁴³⁹. Προς τούτο, βασικός σκοπός των κρατικών εκπαιδευτικών πολιτικών αποτελεί και η προαγωγή του σεβασμού της πολιτιστικής κληρονομιάς όλων των κρατών⁴⁴⁰. Η Σύμβαση του 2005 επαναβεβαιώνει την υποχρέωση διαφύλαξης της ετερομορφίας της πολιτιστικής δημιουργίας, η οποία αποτελεί παράγοντα προόδου και ανάπτυξης. Αντίληψη που καλλιεργήθηκε σθεναρά μέσα από τις πρωτοβουλίες και προσπάθειες που αναλήφθηκαν τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών⁴⁴¹ αλλά και περιφερειακό επίπεδο⁴⁴². Η ενίσχυση του διαπολιτισμικού σεβασμού και η εδραίωση ενός πολιτισμού της ειρήνης, η προαγωγή του σεβασμού της ποικιλομορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων, και η ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας και αλληλεγγύης στο πεδίο αυτό αποτελούν βασικό άξονα της Σύμβασης. Στο πλαίσιο αυτό, η ισότητα της αξιοπρέπειας και του σεβασμού των πολιτισμών, η διεθνής αλληλεγγύη και το άνοιγμα στους πολιτισμούς αποτελούν *κατευθυντήριες αρχές*⁴⁴³ που προσδιορίζουν τη δράση των κρατών. Η γενική αυτή αντίληψη προστασίας της πολιτιστικής πολυμορφίας και ετερότητας αποτυπώνεται στην ευρεία αποδοχή της Σύμβασης, που αριθμεί 125 συμβαλλόμενα κράτη και την ΕΕ ως συμβαλλόμενο μέρος.

Ο σεβασμός των πολιτιστικών αγαθών τρίτων κρατών συγκεκριμενοποιείται στην απαγόρευση λήψης μονομερών μέτρων που μπορεί να βλάψουν άμεσα ή έμμεσα τα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς στο έδαφος άλλου κράτους. Η Σύσταση 1989 για τον παραδοσιακό και λαϊκό πολιτισμό αναφέρεται στην υποχρέωση αποχής από κάθε πράξη που μπορεί να βλάψει υλικά προστατευόμενα στοιχεία σε έδαφος άλλου κράτους ή να μειώσουν την αξία τους ή να εμποδίσουν τη χρήση ή διάδοσή τους (αρ. 7.5).

Η υποχρέωση αυτή διατυπώνεται ρητά και στη Σύμβαση 1972 προκειμένου για πολιτιστικά στοιχεία εξαιρετικής οικουμενικής αξίας (αρ.6.3 σε συνδ. με αρ.1). Μάλιστα η υποχρέωση επεκτείνεται σε όλα τα πολιτιστικά στοιχεία που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης συμπεριλαμβανομένων των Ενδεικτικών Καταλόγων⁴⁴⁴. Συνεπώς, παραβιάσεις κατά προστατευόμενων αγαθών της Σύμβασης κατά τη διάρκεια

⁴³⁹ Βλέπε και Σύμβαση 1970

⁴⁴⁰ Σύμβαση 1970 αρ. 5 παρ. στ,

⁴⁴¹ Ενδεικτικά το 2001 αναγορεύτηκε σε Διεθνές έτος των ΗΕ για τον Διάλογο μεταξύ των Πολιτισμών, ενώ το 2010 αποτέλεσε Διεθνές Έτος για την προσέγγιση των πολιτισμών. Την ίδια περίοδο η Γενική Συνέλευση υιοθέτησε την Παγκόσμια Ατζέντα για ένα κοινό πλαίσιο δράσης. Res.56/6, 21 Νοεμβρίου 2001. Για τις σχετικές πρωτοβουλίες της UNESCO βλέπε 179 EX/INF.18, 14 Απριλίου 2008.

⁴⁴² Ενδεικτικά για το Συμβούλιο της Ευρώπης, βλέπε White Paper on Intercultural Dialogue “Living Together As Equals in Dignity” Council of Europe Ministers of Foreign Affairs, 118th Ministerial Session, Strasbourg, 7 May 2008. Για τη διακυβερνητική πρωτοβουλία μεταξύ των χωρών της *Νοτιοανατολικής Ευρώπης* που οδήγησε στη θεσμοθέτηση του Συμβουλίου Υπουργών Πολιτισμού βλ <http://www.see-heritage.org/>. Το Συμβούλιο Υπουργών έχει υιοθετήσει σχετικές Διακηρύξεις, ιδίως βλέπε Διακήρυξη Cetinje για την προαγωγή της πολιτιστικής κληρονομιάς για το διάλογο, την ενσωμάτωση και την αειφόρο ανάπτυξη, 23 Απριλίου 2010, Διακήρυξη του Βελιγραδίου για την πολιτιστική κληρονομιά: γέφυρα προς ένα κοινό μέλλον, 10 Ιουνίου 2011, Διακήρυξη του Βουκουρέστι 2008 κ.ά. Ομοίως, βλέπε πρόσφατη Διακήρυξη Dhaka για την ετερότητα των πολιτιστικών εκφράσεων στο πλαίσιο του Υπουργικού Forum κρατών Ασίας και Ειρηνικού που έλαβε χώρα στο Μπαγκλαντές 9-11 Μαΐου 2012, και Διακήρυξη κρατών ASEAN 2011 για την πολιτιστική ετερότητα. Τέλος, παρόμοιες πρωτοβουλίες έχουν αναληφθεί και για την Αφρική.

⁴⁴³ Άρθρο 2

⁴⁴⁴ Βλέπε προηγούμενα

διεθνών ένοπλων συρράξεων, εγείρουν τη διεθνή ευθύνη του κράτους για παραβιάσεις τόσο της Σύμβασης 1972, όσο και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, όπως στην περίπτωση του Dubrovnik, αλλά και το Ιράκ⁴⁴⁵.

Επιπρόσθετα, η υποχρέωση σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών τρίτου κράτους, υπαγορεύεται από τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου και ειδικότερα την αρχή μη επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα ενός κράτους και της αρχής της εδαφικής ακεραιότητας⁴⁴⁶, καθώς και την απαγόρευση πρόκλησης περιβαλλοντικής ζημίας σε τρίτο κράτος⁴⁴⁷. Ως εκ τούτου είναι καθολική και απόλυτη⁴⁴⁸.

B. Η υποχρέωση συνεργασίας για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών απαιτεί συχνά την ανάληψη συντονισμένης δράσης μεταξύ των κρατών για την υλοποίηση ειδικών πτυχών της προστασίας. Η ειδική αυτή υποχρέωση συνεργασίας εξειδικεύεται συχνά μέσα από διεθνή συμβατικά ή άλλα κείμενα. Στο πλαίσιο αυτό, ως βασικές ειδικές πτυχές της πολιτιστικής συνεργασίας εξετάζονται αφενός η διασυνοριακή προστασία πολιτιστικών αγαθών, αφετέρου δε η συνεργασία για την πρόληψη και αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών, καθώς και την προστασία της ενάλιας κληρονομιάς. Η τυπολογία αυτή επιλέγεται για συστηματικούς λόγους που διευκολύνουν την ανάπτυξη της μελέτης. Η συνεργασία είναι επιβεβλημένη είτε λόγω της θέσης των αγαθών, που συχνά εκτείνεται στο έδαφος δύο ή περισσότερων κρατών, ή και πέρα από την κρατική κυριαρχία (ανοικτή θάλασσα προκειμένου για ενάλια πολιτιστικά αγαθά), είτε, από τη φύση των προβλημάτων που καλούνται τα κράτη να αντιμετωπίσουν. Πρέπει να σημειωθεί δε, ότι οι ειδικές υποχρεώσεις συνεργασίας αναφέρονται αποτελούν υποχρεώσεις μέσου⁴⁴⁹, π.χ. εκπλήρωση με καλή πίστη, και όχι αποτελέσματος.

⁴⁴⁵ Αναλυτικά για τις παραβιάσεις εν καιρώ πολέμου βλέπε Β' Μέρος, Α' Τμήμα.

⁴⁴⁶ Χάρτης ΗΕ, άρ. 2.4, 2.7. Αναλυτικά B.Simma, D.E.Khan, G.Nolte, A.Paulus(eds), The Charter of the United Nations. A Commentary,OUP, vol.I, 2012, σ.47-173.

Ομοίως και η Διακήρυξη για τις Αρχές του Διεθνούς Δικαίου Σχετικά με τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία μεταξύ των κρατών, σύμφωνα με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, *No State or group of States has the right to intervene, directly or indirectly, for any reason whatever, in the internal or external affairs of any other State. Consequently, armed intervention and all other forms of interference or attempted threats against the personality of the State or against its political, economic and cultural elements, are in violation of international law. ... (c) States shall conduct their international relations in the economic, social, cultural, technical and trade fields in accordance with the principles of sovereign equality and non-intervention.* Γενική Συνέλευση res. 2625, παράρτημα, 25 GAOR OHE, Supp. (Ap. 28), U.N. Doc A/5217 στους 121 (1970). Για την νομική φύση των υποχρεώσεων από την Διακήρυξη βλ. ΔΔ, Υπόθεση ΗΠΑ κατά Νικαράγουα, σ. 101-103, παρ. 191-193, C. M. Chinkin (1989). The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law. International and Comparative Law Quarterly, 38 , σ.850-866, St. M. Schwebel, The Effect of Resolutions of the U.N. General Assembly on Customary International Law, Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law), Vol. 73, 1979,σ. 301-309

⁴⁴⁷ Ενδεικτικά βλέπε Υπόθεση Trail Smelter, ΗΠΑ κατά Καναδά, Απόφαση 11 Μαρτίου 1941, 3 RIAA, Διακήρυξη Στοκχόλμης Αρχή 21, Διακήρυξη Ρίο Αρχή 7. Αναλυτικά βλέπε προηγουμένως

⁴⁴⁸ Για την ευθύνη του κράτους από πρόκλησης περιβαλλοντικής βλάβης, βλέπε παραπάνω

⁴⁴⁹ M. Bedjaoui, International Law: Achievements and Prospects, Martinus Nijhoff, 1991, σ.492

1. Η υποχρέωση συνεργασίας στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας εν γένει

Η διακρατική συνεργασία για την επίλυση των διεθνών προβλημάτων πολιτιστικού χαρακτήρα συγκαταλέγεται καταρχάς στους σκοπούς και στόχους των ΗΕ, όπως διατυπώνονται στο άρθρο 1 του Χάρτη. Πολλώ δε, ο Οργανισμός καλείται να προάγει τη διεθνή πολιτιστική συνεργασία (αρ. 55 παρ.β), ενώ τα κράτη δεσμεύονται να αναλάβουν δράση – από κοινού ή μεμονωμένα- για την υλοποίηση του στόχου αυτού (αρ. 56)⁴⁵⁰. Η Διακήρυξη για τις αρχές του Διεθνούς Δικαίου σχετικά με τις ειρηνικές και φιλικές σχέσεις μεταξύ των κρατών, συμπληρώνει το γενικό διεθνοδικαϊκό αυτό πλαίσιο συνεργασίας. Αποκρυσταλλώνοντας εθιμικό δίκαιο σύμφωνα με την νομολογία του ΔΔ στην Υπόθεση Νικαράγουα, επιβεβαιώνει την υποχρέωση συνεργασίας των κρατών, για την προαγωγή της διεθνούς πολιτιστικής προόδου^{451 452}.

Οι διαβαθμίσεις της υποχρέωσης συνεργασίας για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ποικίλλουν με *κριτήριο το πλαίσιο λειτουργίας* της ως πρωτογενής κανόνας που απορρέει από διεθνή σύμβαση ή παράγωγο δίκαιο διεθνή οργανισμού, *το βαθμό δεσμευτικότητας* για τα κράτη συμβατικός, εθιμικός κανόνας, γενική αρχή του διεθνούς δικαίου ή διακηρυκτικό δίκαιο, και *το πεδίο εφαρμογής* σε οικουμενική ή περιφερειακή υποχρέωση.

Σημαντικό μέσο για την υλοποίησή της αποτελεί η σύναψη διεθνών συμβάσεων και συμφωνιών⁴⁵³, ή ανάληψη πολιτικών για την από κοινού διαχείριση και προαγωγή των εκάστοτε σκοπών, είτε κατ' επιταγή άλλης συνθήκης είτε ad hoc. Η Galenskaya⁴⁵⁴ κατηγοριοποιεί τη δεκαετία του '80 τις συνθήκες αυτές σε α. συνθήκες για προβλήματα που αφορούν τον πολιτισμό, την επιστήμη και της εκπαίδευση, β. συνθήκες για την πολιτιστική συνεργασία, γ. συνθήκες για συγκεκριμένο ζητήματα πολιτιστικής συνεργασίας (κινηματογράφος, βιβλία κτλ.). Αναμφισβήτητα, ο διαχωρισμός αυτός αντανακλά τους βασικούς άξονες των διεθνών συνθηκών. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί η συχνή αδυναμία αυστηρής υπαγωγής τους στις κατηγορίες αυτές, λόγω της συχνής διαπλοκής και ποικιλομορφίας των θεμάτων.

⁴⁵⁰ Για την ερμηνεία του Χάρτη βλέπε B.Simma, 2012

⁴⁵¹ op.cit.

⁴⁵² Ο Delbruck σημειώνει ότι παρά την αναγνώριση της αναγκαιότητας της διεθνούς συνεργασίας, δεν υπάρχει consensus για τη δεσμευτικότητα μίας γενικής υποχρέωσης συνεργασίας των κρατών, αλλά οι υποχρεώσεις συνεργασίας προσδιορίζονται ειδικότερα από τις διεθνείς συνθήκες, καθώς δεν υπάρχει γενικός ορισμός του περιεχομένου της, καταλήγοντας ότι: *international obligation to cooperate is not a completely empty shell. And it can also be concluded that in the process of developing international obligations to cooperate a number of specific duties to cooperate have reached the status of hard law. But it must also be admitted that the hard law obligations to cooperate share the fate of other binding rules of international law, i.e. that some states still prefer not to comply with the hard law obligations.* J.Delbruck, 'The International Obligation to Cooperate—An Empty Shell or a Hard Law Principle of International Law?— A Critical Look at a Much Debated Paradigm of Modern International Law', in H. P. Hestermeyer, D. König, N. Matz-Lück, V. Röben, A. Seibert-Fohr, P.-T. Stoll, S. Vöneky (eds.), *Coexistence, Cooperation and Solidarity, Liber Amicorum Rüdiger Wolfrum*, vol.I, Martinus Nijhoff, 2011, σ.3-16

⁴⁵³ Βλ. ενδεικτικά αρ. 6 Σύμβασης για ενάλια κληρονομιά : «States Parties are encouraged to enter into bilateral, regional or other multilateral agreements or develop existing agreements, for the preservation of underwater cultural heritage. All such agreements shall be in full conformity with the provisions of this Convention and shall not dilute its universal character. States may, in such agreements, adopt rules and regulations which would ensure better protection of underwater cultural heritage than those adopted in this Convention.»

⁴⁵⁴ L.Galenskaya, *International Co-operation in cultural Affairs*, RCDI, 1986, σ.278 επ.

Μέχρι σήμερα, στο πλαίσιο των ΗΕ έχουν κατατεθεί πολυάριθμες⁴⁵⁵ πολυμερείς και διμερείς συνθήκες στο πεδίο του πολιτισμού, ενδεικτικές της δραστηριότητας των κρατών⁴⁵⁶. Η πλειονότητα αυτών αναφέρεται στη συνεργασία του πολιτισμού εν γένει, ενώ συχνή είναι και η υπογραφή διεθνών συμφωνιών διμερούς χαρακτήρα για την επιστροφή αγαθών στη χώρα προέλευσης⁴⁵⁷. Μάλιστα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και η συνεργασία κρατών χωρίς καμία γεωγραφική εγγύτητα ενδεικτική της φύσης και διάχυσης των προβλημάτων στο πεδίο του πολιτισμού, που ξεπερνούν ακόμη και τα όρια της περιφερειακής δράσης, αλλά και των πολιτικών επιδιώξεων των κρατών (π.χ. Συμφωνία Μεξικό με Ταϊλάνδη- 2003, Αιθιοπία με Ισραήλ- 2003, Αίγυπτος με Λιθουανία- 2005, Εσθονία με Φιλιππίνες-2005 και Ιαπωνία- 2005, Συρία με Μεξικό - 2004, Λίβανος με Μεξικό -2000, κ.ά.).

1.1. Η υποχρέωση συνεργασίας σε οικουμενικό επίπεδο

Στο πλαίσιο της UNESCO, η συνεργασία στο πεδίο του πολιτισμού αποτελεί ένα από τους διακηρυγμένους σκοπούς της όπως περιγράφεται στο Καταστατικό, καθώς συμβάλλει στις φιλικές σχέσεις μεταξύ των κρατών και την εμπέδωση της ειρήνης και σταθερότητας. Η 5^η Σύνοδος της Γενικής Διάσκεψης (1950) υπογραμμίζει την ανάγκη αποτελεσματικής διεθνούς συνεργασίας, όπως διαμορφώθηκε ήδη στην Κοινωνία των Εθνών και το Διεθνές Γραφείο Μουσείων, με έμφαση σε εκπαιδευτικές, τεχνικές και οικονομικές πτυχές είτε μέσω της υιοθέτησης κατάλληλης νομοθεσίας ή μέσω διεθνών συμφωνιών, με στόχο την προστασία διαφύλαξη και αποκατάσταση έργων τέχνης και ιστορίας, αρχαιολογικών τοποθεσιών κ.ά.⁴⁵⁸.

Η Συνεργασία συνδέεται εν συνεχεία με την έννοια της αλληλεγγύης. Η Διακήρυξη για τις Αρχές της Διεθνούς Πολιτιστικής Συνεργασίας (1966), και παρά το soft law χαρακτήρα της, αναγορεύει την πολιτιστική συνεργασία σε δικαίωμα και υποχρέωση των λαών και των εθνών (αρ.5), επιτυγχάνοντας τον αμοιβαίο εμπλουτισμό των πολιτισμών με σεβασμό της αυθεντικότητας του άλλου (αρ.6. Μέσα από την αμοιβαία αλληλεπίδραση άλλωστε, ενισχύεται ο πλούτος της πολιτιστικής ποικιλομορφίας και ετερότητας που συνθέτει στο σύνολό του την κοινή κληρονομιά που ανήκει σε ολόκληρη την ανθρωπότητα. Οι αρχές της ειρηνικής συνύπαρξης και φιλίας

⁴⁵⁵ <http://treaties.un.org/>

⁴⁵⁶ Η Ελλάδα έχει υπογράψει συμφωνίες πολιτιστικής συνεργασίας με την Τουρκία, το Λίβανο, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ολλανδία, την Ιταλία, την Αιθιοπία και το Βέλγιο. Ωστόσο, δεν εμφανίζονται στην βάση δεδομένων συμφωνίες που έχει υπογράψει με τις ΗΠΑ, τη Κίνα, την Ελβετία, τη Ρωσία, την Ινδονησία, τη Γεωργία, το Αζερμπαϊτζάν τα τελευταία χρόνια, με αποτέλεσμα η καταγραφή τους στο σύστημα των ΗΕ να θεωρείται απλά ενδεικτική.

⁴⁵⁷ Π.χ. Διμερής Συμφωνία μεταξύ της Ελλάδος και της Ελβετίας περί Εισαγωγής, Διαμετακόμισης και Επαναπατρισμού Πολιτιστικών Αγαθών - Μάιος 2007, Ν. 3915/2011, Μνημόνιο συνεργασίας μεταξύ του Ελληνικού Υπουργείου Πολιτισμού και του Κρατικού Φορέα Διαχείρισης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας σχετικά με τη συνεργασία για την πρόληψη της κλοπής, της παράνομης ανασκαφής, εισαγωγής και εξαγωγής πολιτιστικών αγαθών. Κυρώθηκε τον Φεβρουάριο 2011. Ν. 3914/2011 (ΦΕΚ 19Α, 17.02.2011), «Κύρωση του Μνημονίου Συνεργασίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, σχετικά με την επιβολή εισαγωγικών περιορισμών σε κατηγορίες αρχαιολογικού και βυζαντινού εκκλησιαστικού εθνολογικού υλικού μέχρι και τον 15ο αιώνα μ.Χ. της Ελληνικής Δημοκρατίας», Νόμος 4026/2011 (ΦΕΚ Α/231/3.11.2011)

⁴⁵⁸ SC/PRG/6, σ.5

μεταξύ των λαών, της αμοιβαιότητας, της ισότητας και της μη επέμβασης στα εσωτερικά του κράτους διατρέχουν το κείμενο της Διακήρυξης, που εγκολπώνει τις διεθνείς επιταγές του Χάρτη των ΗΕ, και τις οποίες επαναδιατυπώνει στο πεδίο του πολιτισμού. Παρά ταύτα, όπως σημειώνουν οι Wouters και Vidal το κείμενο δεν έτυχε της απαιτούμενης προσοχής, καθώς οι μεταγενέστερες Συμβάσεις δεν παραπέμπουν σε αυτή, ενώ μόνο ο Πολιτιστικός Χάρτης της Αφρικής περιλαμβάνει σχετική αναφορά⁴⁵⁹.

Η συνεργασία αναδεικνύεται σε βασικό πυλώνα της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών ιδίως με τη Σύμβαση του 1970, καθώς αναγνωρίζεται ως το πιο αποτελεσματικό μέσο για την αποτροπή των αυξανόμενων απειλών (αρ.2), και την επανόρθωση σε περίπτωση παράνομης διακίνησης αγαθών. Εν συνεχεία, η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά θεμελιώνει τη διεθνή προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στη δημιουργία ενός συστήματος διεθνούς συνεργασίας και βοήθειας για την συνδρομή των συμβαλλόμενων μερών στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν και να ταυτοποιήσουν τα προστατευόμενα αγαθά (αρ.7). Η αμοιβαία βοήθεια και συνδρομή αποτελούν έτσι τη βάση για την οικοδόμηση ενός συστήματος προστασίας των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η δημιουργία ενός καθεστώτος προστασίας για τη διαχείριση του κοινού συμφέροντος, δηλαδή την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για τις μελλοντικές γενιές, αποτελεί την προστιθέμενη αξία της Σύμβασης. Χωρίς αυτό, τόσο η συγκεκριμένη αναφορά όσο και η Σύμβαση στο σύνολό της θα περιοριζόταν σε μία συντηρητική θέση της προστασίας⁴⁶⁰.

Η γενική υποχρέωση συνεργασίας διέπει και ολόκληρο το πλαίσιο προστασίας της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Από τη Σύμβαση του Μοντέγκο Μπέν ως τη Σύμβαση της UNESCO, τα κράτη έχουν υποχρέωση προστασίας των πολιτιστικών αγαθών και προς επίτευξη του στόχου αυτού οφείλουν να συνεργάζονται. Τέλος, και η Σύμβαση του 2005, θέτει ως γενική αρχή τη διεθνή αλληλεγγύη και συνεργασία για τη διαφύλαξη και προαγωγή της πολιτιστικής δημιουργίας.

Σημαντική είναι και η συμβολή των Συστάσεων της UNESCO, καθώς επαναλαμβάνουν την σπουδαιότητα της διακρατικής άμιλλας και συνεργασίας⁴⁶¹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προστασία των ιστορικών και περιοχών, για την οποία όχι μόνο υπογραμμίζεται η υποχρέωση διεθνούς συνεργασίας, αλλά προσδιορίζονται βασικοί άξονες για την υλοποίηση της. Στο πλαίσιο αυτό, η πολυμερής ή διμερής συνεργασία μπορεί να λάβει τη μορφή ανταλλαγής πληροφοριών για επιστημονικές και τεχνικές δημοσιεύσεις, την διοργάνωση σεμιναρίων, την ανταλλαγή επιστημονικού, τεχνικού και διοικητικού δυναμικού, την κοινή δράση για την αντιμετώπιση της ρύπανσης, την υλοποίηση ευρείας κλίμακας σχεδίων για την

⁴⁵⁹ J. Wouters, M. Vidal, 'UNESCO and the Promotion of Cultural Exchange and Cultural Diversity', in A.A.Abas, 2007 σ. 153-4

⁴⁶⁰ Ιδιαίτερα κριτικός είναι ο G.Carducci, ο οποίος αναφέρει: "the consent of international protection is not particularly innovative: cooperation and assistance are mentioned under other provisions both jointly, under article 4, and separately, in article 6, par.1 and the Preamble respectively." Commentary, σ. 132

⁴⁶¹ Ενδεικτικά, Σύσταση 1976, παρ. 54, Σύσταση 2011 παρ. 28, Σύσταση για την Προστασία του Παραδοσιακού και Λαογραφικού Πολιτισμού, 15 Νοέμβρη 1989, Σύστασης για την προστασία, σε εθνικό επίπεδο, της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, 16 Νοεμβρίου 1972, παρ. 66 επ.

διαφύλαξη, ανοικοδόμηση και αποκατάσταση ιστορικών περιοχών, τη δημιουργία δικτύων ανταλλαγής γνώσεων (knowledge- sharing) και ενίσχυσης των ικανοτήτων (capacity- building). Επιπλέον, προβάλλεται η ανάγκη δημιουργίας κοινών εκπαιδευτικών προγραμμάτων, και σύναψης διεθνών συμφωνιών για τη νομική συνδρομή μεταξύ των κρατών και την πρόληψη των αδικημάτων προκειμένου⁴⁶².

Πέραν των συμβατικών ρητρών, η UNESCO υπήρξε αρωγός στην προσπάθεια εναρμόνισης των πολιτιστικών πολιτικών και συνεργασίας μεταξύ των κρατών μέσα από την υλοποίηση διακυβερνητικών διασκέψεων. Η Διάσκεψη της Βενετίας (1970) αποτέλεσε την πρώτη έκφραση μιας νέας αντίληψης για την πολιτιστική προστασία. Η ανάγκη εκδημοκρατισμού του πολιτισμού, ενίσχυσης της πρόσβασης και συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή, και διαφύλαξης των πολιτιστικών αξιών, διέυρυναν την αντίληψη για τον πολιτισμό συνδέοντάς τον άμεσα με την ζωή των πληθυσμών, αλλά και την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη⁴⁶³. Οι Διασκέψεις του Ελσίνκι (1972), της Υογκάκarta (1973), Accra (1975), Bogota (1978), Βαγδάτης (1981) αποτέλεσαν διεθνή φόρα, συζήτησης και μελέτης των ζητημάτων αυτών σε περιφερειακό επίπεδο, που αποτέλεσαν τις βασικές θεματικές συζήτησης της Διάσκεψης του Μεξικού που ακολούθησε το 1982 και ολοκλήρωσε την «*πρώτη δεκαετία για την πολιτιστική ανάπτυξη*»⁴⁶⁴.

Πέραν του διεθνή διαλόγου, οι περιοδικές αυτές συναντήσεις ανέδειξαν τα ζητήματα του πολιτισμού, στην agenda των κρατών. Σύμφωνα με την Τελική Έκθεση της Διάσκεψης του Μεξικού, η κατάσταση των εθνικών δομών στο πεδίο του πολιτισμού είναι σε εμβρυακό στάδιο τη δεκαετία '70, καθώς αρκετά κράτη στερούνται κυβερνητικής εκπροσώπησης, αφού τα ζητήματα του πολιτισμού διαχειρίζονται είτε διοικητικές υπηρεσίες είτε υπουργεία με παρεμπόπτουσες αρμοδιότητες στο πεδίο αυτό, ενώ συγκεχυμένες παρέμεναν και οι αντίστοιχες αρμοδιότητες και πολιτικές⁴⁶⁵. Η Διάσκεψη ενδυνάμωσε την πολιτιστική συνεργασία, η οποία χαρακτηρίζεται ως *παράγοντας αμοιβαίας ανοχής (tolerance), διεθνούς κατανόησης και προόδου μεταξύ των λαών και ειρήνης των εθνών*⁴⁶⁶, τονίζοντας την αναγκαιότητα ανάληψης συναφών πρωτοβουλιών σε οικουμενικό, περιφερειακό, διαπεριφερειακό και υπο-περιφερειακό επίπεδο. Ο σεβασμός άλλωστε, της πολιτιστικής ταυτότητας, αξίας και σημασίας κάθε πολιτισμού, της κρατικής κυριαρχίας αποτελούν προαπαιτούμενα για την συνεργασία, αφού στις *συνεργατικές σχέσεις μεταξύ των εθνών, κάθε μορφή υποταγής ή αντικατάστασης ενός πολιτισμού από άλλο θα πρέπει να αποφεύγεται, ενώ είναι επίσης σημαντικό να αποκατασταθεί η ισορροπία μεταξύ των, ώστε οι λιγότερο γνωστοί*

⁴⁶² Σύσταση για την Προστασία των κινητών Πολιτιστικών Αγαθών, 28 Νοέμβρη 1978, παρ. 25 επ.. Ομοίως και παρ. 31 Σύσταση σχετικά με τη διατήρηση των πολιτιστικών αγαθών που απειλούνται με εξαφάνιση από δημόσια ή ιδιωτικά έργα, 19 Νοέμβρη 1968,

⁴⁶³ CLT-82/MONDIACULT/3, σ.3

⁴⁶⁴ Ibid σ. 10

⁴⁶⁵ Ibid σ. 11

⁴⁶⁶ Ibid σ.43

πολιτισμοί, ιδίως ορισμένων αναπτυσσόμενων χωρών, να διαδίδονται ευρύτερα σε όλες τις χώρες⁴⁶⁷.

Έτσι, από το 'διεθνές δίκαιο της συνύπαρξης' και της μη επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα ενός κράτους, η έμφαση δίδεται στο 'διεθνές δίκαιο της συνεργασίας'⁴⁶⁸ που βασίζεται στη συνειδητοποίηση του κοινού ενδιαφέροντος και των κοινών αξιών. Με βάση τα παραπάνω, η υποχρέωση διεθνούς συνεργασίας που διέπει το σύνολο των διεθνών σχέσεων των κρατών, εκτείνεται στο πεδίο του πολιτισμού γενικά και την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, ειδικότερα, άλλοτε ως συμβατική δέσμευση και άλλοτε ως γενική αρχή του διεθνούς δικαίου.

1.2. Περιφερειακές όψεις της υποχρέωσης πολιτιστικής συνεργασίας

Σε περιφερειακό επίπεδο, η γειτνίαση και εγγύτητα των κοινωνικοπολιτικών και πολιτισμικών συστημάτων μεταξύ των χωρών επιτρέπουν συχνά την ευκολότερη συνεργασία τους στο πεδίο του πολιτισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Ευρωπαϊκή περιφέρεια, όπου το Συμβούλιο της Ευρώπης αποτέλεσε βασικό αρωγό της πολιτιστικής συνεργασίας, υλοποιώντας σήμερα πληθώρα προγραμμάτων που ενισχύουν τις κοινές δραστηριότητες μεταξύ των συμβαλλόμενων κρατών⁴⁶⁹ – όπως ενδεικτικά, οι ευρωπαϊκές πολιτιστικές διαδρομές⁴⁷⁰, ευρωπαϊκές μέρες κληρονομιάς⁴⁷¹, η δικτυακή βάση καταγραφής των εθνικών πολιτιστικών πολιτικών⁴⁷², η ενίσχυση της εκπαίδευσης για την κληρονομιά⁴⁷³ κ.ά.

Η Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Σύμβαση (1954) την επαύριον του πολέμου αποτελεί πρώιμη μαρτυρία της πολιτιστικής συνεργασίας στο χώρο της Ευρώπης. Η Σύμβαση καλεί τα συμβαλλόμενα κράτη να διαβουλεύονται στο πλαίσιο του οργανισμού και να αναπτύσσουν συντονισμένη δράση για την προαγωγή πολιτιστικών δραστηριοτήτων ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος (αρ.3). Το πολιτιστικό ενδιαφέρον των κρατών 'συλλογικοποιείται', καθώς μετατοπίζεται από την προστασία των εθνικών πολιτιστικών αγαθών ως τμήμα της παγκόσμιας κληρονομιάς, στην προστασία και από κοινού διαχείριση της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς. Μέσα από την αμοιβαία

⁴⁶⁷ Παρ. 43-50, Mexico City Declaration on Cultural Policies World Conference on Cultural Policies, Mexico City, 26 July - 6 August 1982. Για τη σύνδεση της πολιτιστικής συνεργασίας με την ανάπτυξη βλέπε και K. Karanko, Cultural Cooperation as a Dimension of Development Cooperation, (1992) 1 Nordic Journal of African Studies 2 : 58-62

⁴⁶⁸ G. Abi-Saab, 'General Conclusions' in A.A.Yusuf, 2007, σ.396 επ.

⁴⁶⁹ Αναλυτικά European cultural heritage - Volume I, Intergovernmental co-operation: collected texts, 2003, CoE 450 σ. Robert Pickard, European Cultural Heritage - Volume II, A review of policies and practice, CoE, 2003, 130 σ.

⁴⁷⁰ Resolution (98) 4, Committee of Ministers, 17 Μαρτίου 1998

⁴⁷¹ Αποτελεί κοινή δράση με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή από το 1992. Για την παρουσίαση και αξιολόγηση του 'θεσμού' αυτού βλέπε Génération patrimoine. Les Journées européennes du patrimoine ont vingt ans... - Lyon, Hebdo Éditions / EMCC, août 2004, Les Journées européennes du patrimoine. Les clefs d'un succès et les défis de demain. Rapport de synthèse.- Bruxelles, Fondation Roi Baudouin, 1999 [Colloque international, Bruxelles, 22-24 avril 1999].

⁴⁷² <http://www.culturalpolicies.net/web/index.php>

⁴⁷³ Resolution 623 Meeting of the Ministers' Deputies / 17 Μαρτίου 1998

συνεργασία και εναρμόνιση των πολιτικών επιτυγχάνεται η προστασία και προαγωγή της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης, αφού *κάθε κράτος πρέπει να θεωρεί τα αγαθά ευρωπαϊκής πολιτιστικής αξίας που βρίσκονται υπό τον έλεγχό τους ως αναπόσπαστο τμήμα της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης, και να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία τους* (αρ.5). Η αναφορά αυτή δε συνεπάγεται κάποια εκχώρηση αρμοδιοτήτων ή κυριαρχίας του κράτους υπέρ ενός του ευρωπαϊκού πλαισίου προστασίας. Αντίθετα, μαρτυρά την πολιτιστική εγγύτητα, την ετοιμότητα και 'ωριμότητα' των συμβαλλόμενων κρατών για την ανάληψη κοινής δράσης.

Ειδικότερα, η υποχρέωση συνεργασίας, και δη ως βασική αρχή προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, ενσωματώνεται στην Σύμβαση για την αρχαιολογική κληρονομιά (1969). Έτσι, κάθε κράτος αναλαμβάνει την υποχρέωση, στο πλαίσιο των δεσμεύσεων που απορρέουν από τη Σύμβαση, να συνεργάζεται ενεργά με τα άλλα κράτη (αρ.7). Η υποχρέωση αυτή επεκτείνεται σε κάθε επίπεδο (πολιτικό και διοικητικό) και στάδιο προστασίας προκειμένου για την αρχιτεκτονική κληρονομιά σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γρανάδα (1985).

Παραμένοντας στον ευρωπαϊκό χώρο, η πολιτιστική συνεργασία αποτελεί αρχικά στοιχείο των σχέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης μεταξύ των κρατών μελών, αλλά με και τρίτες χώρες⁴⁷⁴, ενώ σταδιακά μετεξελίσσεται σε αναγκαίο στοιχείο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης⁴⁷⁵. Στο πλαίσιο αυτό, η πολιτιστική διάσταση της συνεργασίας ενδυναμώνεται με την ενσωμάτωση σχετικών ρητρών συνεργασίας σε διεθνείς συμφωνίες⁴⁷⁶, ή την εκπόνηση προγραμμάτων⁴⁷⁷ κτλ. Ωστόσο, η πολιτιστική συνεργασία εντός της Ένωσης, γίνεται αντιληπτή ως πραγματικότητα παρά ως αναγκαιότητα. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, σηματοδότησε μία ολική μεταστροφή των κρατών στο πεδίο αυτό με αποτέλεσμα η πολιτιστική συνεργασία να αποκτά τη δική της αυτονομία και να χαρακτηρίζεται ως ένας στρατηγικός «*τρίτος πυλώνας*» πέραν της πολιτικής και της οικονομίας⁴⁷⁸. Μάλιστα, σε γενικές γραμμές, η ευρωπαϊκή πολιτιστική συνεργασία, ιδίως σε εξειδικευμένα ζητήματα, έχει μετατοπιστεί από την άμεση κυβερνητική δράση στην υποστήριξη δραστηριοτήτων που προτείνονται από ιδιωτικούς ή μη κερδοσκοπικούς

⁴⁷⁴ Αρ. 167 (πρώην 151) Συνθήκης ΕΕ. Βλέπε Διακήρυξη της Βαρκελώνης για την Ευρωμεσογειακή Συνεργασία, Συμφωνίες Κοτονόυ κ.ά. Ομοίως, D. Dodda& M. Lyklema, K. Dittich-Van Weringh, A Cultural Component as an integral part of the EU's Foreign Policy?, European Cultural Foundation / LabforCulture/ Boekmanstichting, Amsterdam 2006, European Commission, DG Culture and Education, «Etude de la coopération extérieure de l'Union européenne et de ses membres dans les secteurs de la culture et de l'audiovisuel», Final report June 2004; http://europa.eu.int/comm/avpolicy/stat/2002/5770_barbier/58-02_tome4.pdf

⁴⁷⁵ Council resolution of 21 January 2002 on the role of culture in the development of the European Union (2002/C 32/02),

⁴⁷⁶ Βλέπε Ψήφισμα του Συμβουλίου της 4ης Απριλίου 1995 για τη συνεργασία με τις συνδεδεμένες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης σε πολιτιστικά θέματα, Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 247 της 23/09/1995 σ. 0002 – 0003, Συ

⁴⁷⁷ Ψήφισμα του Συμβουλίου της 25ης Ιουνίου 2002 για ένα νέο πρόγραμμα εργασιών όσον αφορά την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα του πολιτισμού, Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 162 της 06/07/2002 σ. 0005 – 0007, Ψήφισμα του Συμβουλίου της 19ης Δεκεμβρίου 2002 για την εφαρμογή του προγράμματος εργασιών όσον αφορά την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα του πολιτισμού: ευρωπαϊκή προστιθέμενη αξία και κινητικότητα προσώπων και κυκλοφορία έργων στον πολιτιστικό τομέα, Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 013 της 18/01/2003 σ. 0005 - 0007

⁴⁷⁸ Ο Schuman στη Διακήρυξη της 9^η Μαΐου 1950, είχε θέσει τα θεμέλια της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφέροντας: «*L'Europe avant d'être une alliance militaire ou une entité économique doit être in communauté culturelle dans le sens le plus élevé de ce terme*», Schuman, Robert, Pour l'Europe, Ed. Nagel&Guillaume Briquet, 2000, σ.37

πολιτιστικούς οργανισμούς⁴⁷⁹, καθώς τα κράτη τείνουν να εμπλέκονται στη διεθνή πολιτιστική συνεργασία έχοντας πολιτικούς και όχι πολιτιστικούς στόχους⁴⁸⁰. Εντούτοις, η ενσωμάτωση της διακυβερνητικής πρωτοβουλίας του Σήματος Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς στις δράσεις της Ένωσης αποσκοπεί στην ενίσχυση της ευρωπαϊκής ταυτότητας και του διαπολιτισμικού διαλόγου στο πλαίσιο της ΕΕ⁴⁸¹.

Τα αμερικανικά κράτη κατέχουν τα πρωτεία στην περιφερειακή πολιτιστική συνεργασία, καθώς οι πρώτες σημαντικές πρωτοβουλίες καταγράφονται από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα⁴⁸². Το Σύμφωνο Roerich παρότι αποτελεί τη πιο γνωστή, δεν αποτελεί τη μοναδική πρωτοβουλία στην αμερικανική ήπειρο για τη συνεργασία στο πεδίο του πολιτισμού, που τροφοδοτήθηκε ιδιαίτερα από την Παναμερικανική κίνηση. Εκκινώντας από το πεδίο των 'low politics' (συνεργασία για εκπαιδευτικά ιδρύματα και χρήση ισπανικής/αγγλικής γλώσσας στους θεσμούς αυτούς, Παν-Αμερικανικές Επιστημονικές Διασκέψεις)⁴⁸³, η συνεργασία στο πεδίο του πολιτισμού κλιμακώνεται. Η Σύμβαση για την Προαγωγή των Δι-Αμερικανικών Πολιτιστικών Σχέσεων του Μπουένος Άιρες (1936). Η συνεργασία αποτελεί έτσι κατεξοχήν πολιτικό και διπλωματικό μέσο και στοχεύει στην ενίσχυση της αλληλεγγύης στην αμερικανική ήπειρο, ιδίως υπό την απειλή του γερμανικού επεκτατισμού του μεσοπολέμου, αλλά και της Σοβιετικής Ένωσης την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου.

Η πολιτιστική συνεργασία ενδυναμώνεται με τη σύσταση του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών. Ο Χάρτης ΟΑΚ συστήνει το Δι-Αμερικανικό Πολιτιστικό Συμβούλιο και τη μόνιμη Δι-Αμερικανική Επιτροπή για την Πολιτιστική δράση. Μετά και την τελευταία αναθεώρηση το Συμβούλιο έχει μετονομαστεί σε Δι-Αμερικανικό Συμβούλιο για την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη⁴⁸⁴, όπου έχει ενταχθεί λειτουργικά η Επιτροπή για τον πολιτισμό με βασική αρμοδιότητα την εφαρμογή Διακηρύξεων και Πλάνων Δράσης των Υπουργικών Διασκέψεων⁴⁸⁵.

⁴⁷⁹ European Commission Directorate-General for Education and Culture, Study on cultural cooperation in Europe, 3 october 2003, http://ec.europa.eu/culture/documents/study-on-cult-coop_en.pdf

⁴⁸⁰ Ibid, σ.25: «Culture is perceived first and foremost as an instrument or a channel to achieve political goals such as influence, enhancement, more visibility and an increased prestige – for one's own country, its government and its policies in another country, within its governing structures, among its public opinion leaders and among the public at large. In this sense, international cultural cooperation could be seen as an extended form of diplomacy that is supposed to lead to actions, events and programmes of high visibility and to generate as much favourable publicity as possible.»

⁴⁸¹ Το ΣΕΚ αποσκοπεί στη δημιουργία συνεργιών για την προβολή των εγγεγραμμένων στοιχείων και όχι στην δημιουργία ενός νέου καθεστώτος προστασίας. Σχετικά στο Προοίμιο της Απόφασης αναφέρεται ότι *η δράση θα πρέπει να επικεντρώνεται κυρίως στην ανάδειξη και στην προσβασιμότητα των χώρων, καθώς και στην ποιότητα των παρεχόμενων στον επισκέπτη πληροφοριών και δραστηριοτήτων, και όχι τόσο στη συντήρηση των χώρων, η οποία θα πρέπει να εξασφαλίζεται από τα υφιστάμενα πλαίσια προστασίας*. (παρ.8). Απόφαση αριθ. 1194/2011/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16^{ης} Νοεμβρίου 2011 σχετικά με τη θέσπιση δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το Σήμα Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ΕΕ L 303 της 22.11.2011.

⁴⁸² Αναλυτική παρουσίαση των πολιτιστικών σχέσεων στην αμερικανική ήπειρο Espinosa, J.- Manuel, *Inter-American Beginnings of U.S. Cultural Diplomacy, 1936-1948. Cultural Relations Programs of the U.S./Department of State: Historical Studies Number 2*, Bureau of Educational and Cultural Affairs (Dept. of State), Washington's D.C, 1976

⁴⁸³ G. Pope Atkins, *Encyclopedia of the Inter-American System*, Greenwood, 1997, σ. 158 -159

⁴⁸⁴ Χάρτης ΟΑΚ, Αρ.93 επ.

⁴⁸⁵ Ενδεικτικά βλέπε Report of the Planning Meeting of Authorities of the Inter-American Committee on Culture held September 29-30, 2010, CIDI/CIC/RPA/doc.75/10, 2011: Inter-American Year of Culture, AG/RES 2468.

Η *ενθάρρυνση* της πολιτιστικής συνεργασίας συναντάται και στον Αφρικανικό πολιτιστικό χάρτη^{486 487}. Ο σεβασμός της εθνικής ιδιαιτερότητας και αυθεντικότητας στο πεδίο του πολιτισμού συμπληρώνεται με την αρχή της ανταλλαγής και διάδοσης πολιτιστικών πρακτικών και εμπειριών μεταξύ των κρατών στο πεδίο της πολιτιστικής από-αποικιοποίησης (αρ.2). Η δι-αφρικανική πολιτιστική συνεργασία αποσκοπεί στην αμοιβαία κατανόηση των εθνικών πολιτισμών και τον εμπλουτισμό της αφρικανικής πολιτιστικής ποικιλομορφίας, μέσα από κοινές πολιτιστικές δράσεις και διάδραση (διενέργεια κοινών συζητήσεων, ανταλλαγή πληροφοριών, τεκμηρίωσης, πολιτιστικού υλικού, ακαδημαϊκές/ επιστημονικές ανταλλαγές κ.ά.). Το 2006, ο Χάρτης για την Πολιτιστική Αναγέννηση της Αφρικής διατήρησε το βασικό πλαίσιο υποχρεώσεων, ενώ η πολιτιστική συνεργασία ενθαρρύνεται με στόχο την ενίσχυση της αφρικανικής ενότητας και την καλύτερη κατανόηση μεταξύ των λαών. Σκοπός της ‘αναγέννησης’ αυτής αποτελεί η εμπέδωση των αφρικανικών πολιτιστικών ταυτοτήτων, η αποκατάσταση της ιστορικής μνήμης και η διαμόρφωση μίας κοινής παναφρικανικής αντίληψης (Pan-Africanism)⁴⁸⁸.

Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται εμφανές ότι η υποχρέωση συνεργασίας έχει ενσωματωθεί στο πεδίο πολιτισμού, τόσο σε οικουμενικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, όπου η εγγύτητα των κρατών ενισχύει την κατανόηση και αλληλεγγύη των κρατών, ενώ αναδεικνύεται σε θεμέλιο της σύγχρονης πολιτιστικής προστασίας.

2. Ειδικές Υποχρεώσεις συνεργασίας

2.1. Η διακρατική συνεργασία για την κοινή διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών

“Dans certaines zones frontalières, le tissu culturel qui préexistait est divisé par le découpage politique”⁴⁸⁹

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αναπτύσσεται από το κυρίαρχο κράτος στο πλαίσιο της χωρικής του αρμοδιότητας. Εντούτοις, κάποια πολιτιστικά αγαθά ή για την ακρίβεια σύνολα ακίνητων μνημείων ή πολιτιστικών τοπίων, εκτείνονται στο έδαφος

⁴⁸⁶ Αρ. 1 παρ. ε, επ., African Cultural Charter, 1976 OAU Summit in Port Louis, Mauritius. Έχει προηγηθεί το Παν-Αφρικανικό Πολιτιστικό Μανιφέστο (1969), που περιορίστηκε ωστόσο σε μία γενική αναφορά για την ανάγκη ενίσχυσης και εντατικοποίησης των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, δίνοντας έναν πιο ενεργό και συνεχή ρόλο στην αρμόδια επιτροπή της Αφρικανικής Ένωσης.

⁴⁸⁷ Την ίδια περίοδο σημαντική πτυχή αποτελεί και η ανάπτυξη σχέσεων τόσο με την UNESCO αλλά και με τα Αραβικά κράτη, αφού ήδη από το 1973 δημιουργείται Επιτροπή για το σχεδιασμό μίας πολιτικής συνεργασίας μεταξύ των. Εκτενώς βλ. Ali A. Mazrui, C. Wondji, *Africa Since 1935*, vol. 8, University of California Press, 1999, σελ 759-766.

⁴⁸⁸ Άρθρα 5, 10, 30- 33. Το αίτημα για ενότητα και αλληλεγγύη παραμένει ακόμη επίκαιρο στην αφρικανική ήπειρο, ενώ αποτέλεσε κεντρικό ζητούμενο στη 19^η Σύνοδο της Αφρικανικής Ένωσης τον Ιούλιο (2012). Για την παν-αφρικανική ιδέα βλ. Stephen Okhonmina, *The African Union: Pan-Africanist Aspirations and the Challenge of African Unity*, *The Journal of Pan African Studies*, vol.3, no.4, December 2009, σ. 85-100

⁴⁸⁹ CoE, *Recommandation N° R (2000) 1 du Comité des Ministres aux Etats membres sur la promotion de la coopération transfrontalière entre collectivités ou autorités territoriales dans le domaine culturel* (adoptée par le Comité des Ministres le 12 janvier 2000, lors de la 693e réunion du Comité des Ministres

δύο ή περισσότερων κρατών. Τα κράτη αυτά καλούνται να διαμορφώσουν μια ολοκληρωμένη πολιτική για την προώθηση της διασυνοριακής συνεργασίας στον πολιτιστικό τομέα ενισχύοντας την ειρηνική συνύπαρξη και διάλογο μεταξύ των δύο λαών και των ντόπιων πληθυσμών, αλλά και την αποτελεσματικότητα των μέτρων προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά περιέχει μία περιορισμένη αναφορά σχετικά με την συμπερίληψη στον Κατάλογο ενός ακινήτου το οποίο βρίσκεται σε αμφισβητούμενο έδαφος⁴⁹⁰ αντικείμενο διεκδίκησης από περισσότερα από ένα κράτη (αρ.11). Η εγγραφή του Ναού Preah Vihear το 2008, που βρίσκεται στο επίκεντρο της διασυνοριακής διαφοράς μεταξύ Καμπότζης και Ταϊλάνδης, πυροδότησε εκ νέου τις σχέσεις των δύο κρατών, με αποτέλεσμα τη προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο. Το Διεθνές Δικαστήριο στην πρώτη απόφασή του το 1962 αναγνώρισε την κυριότητα του Ναού στην Καμπότζη, ενώ το 2011, σε συνέχεια της έντονης (πολιτικής και στρατιωτικής) αντίδρασης της Ταϊλάνδης στην εγγραφή του Ναού στον Κατάλογο, η πρώτη προσέφυγε εκ νέου με αίτημα ερμηνείας της προηγούμενης απόφασης. Η περίπτωση του Ναού αποδεικνύει έμπρακτα την ανάγκη συνεργασίας των κρατών για την προστασία διασυνοριακών αγαθών, και τους κινδύνους για την ακεραιότητα των αγαθών από την έλλειψή της.

Η εφαρμογή της Σύμβασης και η διαρκής επεξεργασία των Επιχειρησιακών Οδηγιών της Επιτροπής, επέτρεψε την υποβολή κοινών ή ενιαίων υποψηφιοτήτων για διασυνοριακά ή διαδοχικά αγαθά στην εδαφική επικράτεια ενός ή περισσότερων κρατών (διαδοχικά διασυνοριακά αγαθά)⁴⁹⁰ με πολιτιστική, κοινωνική ή λειτουργική σύνδεση μεταξύ των, ως τμήμα μίας πολιτιστικής ενότητας⁴⁹¹. Πρόκειται δηλαδή, για αγαθά που βρίσκονται στα σύνορα γειτονικών κρατών, ξεπερνώντας τα εδαφικά όρια ενός κράτους, ενώ ως διαδοχικά προσδιορίζονται σύνολα αγαθών που συνδέονται 'πολιτιστικά' μεταξύ τους, αποτελούν τμήμα μίας ευρύτερης ομάδας και εντοπίζονται σε δύο ή περισσότερα κράτη⁴⁹². Στις περιπτώσεις αυτές τα κράτη καλούνται όχι μόνο να υποβάλλουν από κοινού αίτηση για την εγγραφή των αγαθών αυτών στον Κατάλογο, αλλά και να προβούν στην από κοινού διαχείρισή τους μέσω π.χ. κοινών επιτροπών διαχείρισης.

Πετυχημένο παράδειγμα κοινής εγγραφής αποτελεί η Γεωδαιτική Αψίδα Struve⁴⁹³, ένα σύνολο 34 πολιτιστικών στοιχείων, σε δέκα κράτη, με ταυτόχρονη υπαγωγή τους σε φορέα κοινής διαχείρισης (Επιτροπή Συντονισμού). Ομοίως, το 2005, η προστασία των 'Καμπαναριών' στις Βαλωνία και τη Φλάνδρα, αντιπροσωπευτικών έργων της αστικής αρχιτεκτονικής του 13^{ου} αιώνα με έντονα ιστορικοπολιτικό

⁴⁹⁰ Decision 7 EXT.COM 4A, Κατευθυντήριες Οδηγίες 134 επ., 137 επ.

⁴⁹¹ Βλέπε ανωτέρω

⁴⁹² Συγκεκριμένα στις Κατευθυντήριες Γραμμές της Επιτροπής χαρακτηρίζονται ως «Serial properties will include two or more component parts related by clearly defined links: Component parts should reflect cultural, social or functional links over time that provide, where relevant, landscape, ecological, evolutionary or habitat connectivity». Παρ. 137

⁴⁹³ Decision - 29COM 8B.35 - Nominations of Cultural Properties to the World Heritage List (the Struve Geodetic Arc), από την Λευκορωσία, Εσθονία, Φινλανδία, Λετονία, Λιθουανία, Μολδαβία, Νορβηγία, Ρωσία, Σουηδία, Ουκρανία.

χαρακτήρα, επεκτάθηκε και στη Γαλλία⁴⁹⁴ ως κοινή εγγραφή των δύο κρατών. Εγγραφές διασυνοριακών πολιτιστικών αγαθών στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς υπάρχουν επίσης από την Αργεντινή και Βραζιλία (προστασία πολιτιστικών αγαθών των Ιησουίτικων Αποστολών των Γουαρανών⁴⁹⁵), Αυστρία και Ουγγαρία για την πολιτιστική τοποθεσία Fertő / Neusiedlersee⁴⁹⁶, τη Πορτογαλία και Ισπανία⁴⁹⁷, Γερμανία και Πολωνία⁴⁹⁸, Ιταλία και Αγία Έδρα⁴⁹⁹, Ιταλία και Ελβετία⁵⁰⁰, την πρόσφατη κοινή εγγραφή Αυστρίας, Γαλλίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Σλοβενίας, Ελβετίας για την προστασία 111 σειριακών/διαδοχικών προϊστορικών σπιτιών πάνω σε πασσάλους στις Άλπεις⁵⁰¹, καθώς και την εγγραφή από την Γκάμπια και τη Σενεγάλη για την προστασία των 'Πέτρινων Κύκλων'⁵⁰².

Η διασυνοριακή συνεργασία για την προστασία πολιτιστικών αγαθών έλαβε ιδιαίτερο περιεχόμενο στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού χώρου. Η Σύμβαση για την Προστασία των Τοπίων στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, έδωσε νέα ώθηση στην συνεργασία μεταξύ των κρατών υπό την έννοια της από κοινού οργάνωσης και διαχείρισης της προστασίας πολιτιστικών τοποθεσιών, την δημιουργία πολιτιστικών διαδρομών, ενώ και στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκπονούνται και χρηματοδοτούνται προγράμματα με στόχο τη συνεργασία μεταξύ των κρατών για την προστασία διασυνοριακών πολιτιστικών αγαθών (π.χ. Interreg)⁵⁰³.

Η Σύμβαση για την ενάλια κληρονομιά (2001) ανάγει τη διεθνή συνεργασία σε *βασικό πλώνα της προστασίας*⁵⁰⁴. Στο πλαίσιο αυτό, προσδιορίζει επίσης ειδικές υποχρεώσεις συνεργασίας μεταξύ των κρατών, στις θαλάσσιες ζώνες εκτός της εδαφικής κυριαρχίας, ή όπου ασκούνται μόνο ορισμένες λειτουργικές αρμοδιότητες, εισάγοντας ένα σύστημα πολυμερούς συντονισμού προς όφελος της ανθρωπότητας. Από την υποχρέωση διαβούλευσης, συντονισμού και ανταλλαγής πληροφοριών σχετικά με τα ενάλια αγαθά, ως τη λήψη μέτρων και τη διενέργεια ερευνών, μελετών και έργων συντήρησης, την καταγραφή και την παρουσίαση των εν λόγω αγαθών, τα κράτη

⁴⁹⁴ Decision: 29 COM 8B.45

⁴⁹⁵ 17COM X - SOC: Jesuit Missions of Guaranis (Argentina/Brazil), 17COM X - SOC: Jesuit Missions of Guaranis (Argentina/Brazil)

⁴⁹⁶ 25COM XA - Cultural Landscape of Fertő/Neusiedlersee (Austria/Hungary), 33COM 7B.92 - Fertő / Neusiedlersee Cultural Landscape (Austria/Hungary) (C 772 rev)

⁴⁹⁷ 34COM 8B.35 - Cultural Properties - Prehistoric Rock Art Sites in the Côa Valley and Siega Verde (Portugal / Spain)

⁴⁹⁸ 28COM 14B.53 - Nominations of Cultural Properties to the World Heritage List (Muskauer Park/Park Muzakowski)

⁴⁹⁹ Decision - 14COM VII.B - Extension and Change of Name: Historic Centre of Rome, the properties of the Holy See in that city enjoying its extra-territorial rights and San Paolo Fuori le Mura (Italy/Holy See)

⁵⁰⁰ 32COM 8B.38 - Examination of nomination of natural, mixed and cultural properties to the World Heritage List - Rhaetian Railway in the Albula/Bernina Landscapes (SWITZERLAND / ITALY)

⁵⁰¹ 35COM 8B.35 - Cultural Properties - Prehistoric Pile Dwellings around the Alps (Switzerland / Austria / France / Germany / Italy / Slovenia)

⁵⁰² 30COM 8B.32 - Nominations of Cultural Properties to the World Heritage List (Stone Circles of Senegambia)

⁵⁰³ M. Stange, La coopération Culturelle Transfrontalière, http://www.espaces-transfrontaliers.org/document/semculture_etude.pdf

⁵⁰⁴ U. Koschtial, 2008, σ. 67

οφείλουν να δρουν ή έστω να αποφασίζουν από κοινού⁵⁰⁵. Ταυτόχρονα, το Κράτος Συντονιστής δεν πράττει με γνώμονα το ατομικό συμφέρον, αλλά το συλλογικό. Το ειδικό αυτό πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ των κρατών γίνεται κατανοητό και δικαιολογείται από την προτεραιότητα που δίνεται στην *in situ* προστασία των ενάλιων πολιτιστικών αγαθών, καθώς και την απαγόρευση οικονομικής εκμετάλλευσης των ενάλιων αγαθών (αρ.2 παρ.5, Κανόνας 1). Ως εκ τούτου η συνεργασία αποσκοπεί στην επίτευξη του στόχου αυτού, που δεν είναι άλλος από την διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς στο βυθό, στόχος που απαιτεί σημαντική δαπάνη πόρων και τεχνογνωσία. Ουσιαστικά, η Σύμβαση δημιουργεί ένα ρυθμιστικό πλαίσιο για το συντονισμό των κρατών και την ανάληψη κοινής δράσης, με αποτέλεσμα η προστασία της ενάλιας κληρονομιάς να θεμελιώνεται στην υποχρέωση συνεργασίας μεταξύ των κρατών (αρ.2.2).

Ως εκ τούτου, αναδύεται η κοινή διαχείριση πολιτιστικών αγαθών αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα διαφύλαξης και προβολής, όχι μόνο των ίδιων των αγαθών, αλλά και της ενότητας τους με το πολιτιστικό πλαίσιο αναφοράς τους, μετατρέποντάς τα *ipso facto* σε σύμβολα της κοινής κληρονομιάς.

2.2 Υποχρέωση διακρατικής συνεργασίας για την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών συχνά απαιτεί τη συντονισμένη δράση των κρατών λόγω της φύσης των προβλημάτων που ξεπερνούν τα όρια ενός κράτους. Η *παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών* αποτελεί το αντιπροσωπευτικότερο και βασικότερο πρόβλημα, όπου η συνεργασία των κρατών είναι αναγκαία στο πεδίο της πρόληψης και της αποκατάστασης, ιδίως με την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στη χώρα προέλευσης. Πέραν των εθνικών μέτρων που τα κράτη οφείλουν να λάβουν (υιοθέτηση νομικού πλαισίου προστασίας, καταγραφή των αγαθών, επίβλεψη αρχαιολογικών ανασκαφών, απαγόρευση εξαγωγής χωρίς τα απαραίτητα πιστοποιητικά, κ.ά.⁵⁰⁶), τα κράτη αναλαμβάνουν ειδικές υποχρεώσεις συνεργασίας⁵⁰⁷.

Ακολουθώντας, κάθε κράτος που πλήττεται από παράνομη ανασκαφή ή εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών, μπορεί να 'ενεργοποιεί' αυτό το σύστημα συλλογικής βοήθειας της Σύμβασης 1970. Σύμφωνα με το αρ. 9, τα κράτη αναλαμβάνουν να συμμετέχουν στη διεθνή προσπάθεια εντοπισμού τους με την υιοθέτηση μέτρων ελέγχου των εξαγωγών, εισαγωγών ή εν γένει του διεθνούς εμπορίου επί των συγκεκριμένων αγαθών. Μάλιστα, τα κράτη οφείλουν να λαμβάνοντας ακόμη και προσωρινά μέτρα.

Ταυτόχρονα, τα κράτη πρέπει να διασφαλίζουν τη συνεργασία μεταξύ των αρμόδιων υπηρεσιών για την αποκατάσταση και επιστροφή των αγαθών, την αποδοχή αιτημάτων επιστροφής και τη διευκόλυνση της επιστροφής τους (αρ.13)⁵⁰⁸.

⁵⁰⁵ Αρ. 19

⁵⁰⁶ Βλέπε παραπάνω

⁵⁰⁷ Βλέπε και Κεντρο-Αμερικανική Σύμβαση για την επιστροφή αρχαιολογικών, ιστορικών και καλλιτεχνικών αντικειμένων, Γουατεμάλα 1995, αρ.2

⁵⁰⁸ Αρ. 13

Σχετικά, οι ΗΠΑ έχουν υιοθετήσει ειδική νομοθεσία για την εφαρμογή των ειδικών υποχρεώσεων συνεργασίας στο πεδίο της παράνομης διακίνησης, με την έγκριση της «Πράξης Εφαρμογής της Σύμβασης» το 1983. Στο πλαίσιο αυτό συστάθηκε και Συμβουλευτική Επιτροπή για τα Πολιτιστικά Αγαθά, η οποία επιλαμβάνεται των αιτημάτων των τρίτων κρατών σχετικά με κλαπέντα ή παράνομα εξαχθέντα αγαθά. Ως βασικό κράτος – αγορά πολιτιστικών αγαθών, άλλωστε, η υλοποίηση των διεθνών της υποχρεώσεων θεωρήθηκε επιβεβλημένη λόγω των επιπτώσεων στις διεθνείς σχέσεις. Συγκεκριμένα κατά την υιοθέτηση της Πράξης στη Γερουσία υπογραμμίστηκε ότι :

*The legislation is important to our foreign relations, including our international cultural relations. ... The governments which have been victimized have been disturbed at the outflow of these objects to foreign lands, and the appearance in the United States of objects has often given rise to outcries and urgent requests for return by other countries. The United States considers that on grounds of principle, good foreign relations, and concern for the preservation of the cultural heritage of mankind, it should render assistance in these situations*⁵⁰⁹.

Μάλιστα, οι ΗΠΑ επιδεικνύουν πνεύμα συνεργασίας μέσα από την υλοποίηση των ειδικών αυτών συμβατικών υποχρεώσεων και την επιβολή έκτακτων μέτρων ελέγχουν για τη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών σε κίνδυνο, κατόπιν αιτήματος των κρατών προέλευσης, όπως του Ελ Σαλβαδόρ (1987), της Βολιβίας (1989), το Μάλι (1990), της Γουατεμάλα (1991), το Μάλι (1993), της Καμπότζης (1999), της Κύπρου (1999) κ.ά.⁵¹⁰. Ειδικότερα, τα κράτη στο αίτημά τους, κατ' εφαρμογή της Σύμβασης του 1970 (αρ.9), πρέπει να εξειδικεύουν τα αγαθά για τα οποία απαιτείται η λήψη προσωρινών μέτρων λόγω των έκτακτων περιστάσεων, ενώ το κράτος αποδέκτης του αιτήματος από την πλευρά του οφείλει να ενισχύσει τους ελέγχους επί των αγαθών αυτών. Έτσι, στην περίπτωση της Κύπρου κρίθηκε απαραίτητη η υιοθέτηση πρόσθετων μέτρων για την εισαγωγή αγαθών βυζαντινού και εκκλησιαστικού εθνολογικού χαρακτήρα, στην περίπτωση του Μάλι, οι περιορισμοί αφορούσαν αρχαιολογικά αγαθά από την περιοχή της κοιλάδας του Νίγηρα και του γκρεμού Bandiagara, ενώ για τη Βολιβία, τα μέτρα αφορούσαν σε αγαθά εθνολογικού χαρακτήρα της κοινότητας Κορόμα. Παρατηρείται έτσι, ότι πρόκειται για μέτρα που λαμβάνονται σε ειδικές περιστάσεις απειλής συγκεκριμένων κατηγοριών αγαθών.

Οι ειδικές πτυχές της συνεργασίας για την πρόληψη και αποκατάσταση της παράνομης εμπορίας πολιτιστικών αγαθών περαιτέρω προσδιορίζονται μέσα από διμερείς διεθνείς συμφωνίες, είτε σε εφαρμογή της Σύμβασης του Παρισιού⁵¹¹, είτε ad hoc. Για παράδειγμα⁵¹², οι ΗΠΑ έχουν υπογράψει τα τελευταία χρόνια σημαντικές συμφωνίες με

⁵⁰⁹ US Senate Report, 95-564, <http://exchanges.state.gov/heritage/culprop/laws/pdfs/97-564.pdf>

⁵¹⁰ Αναλυτικά τα μέτρα που έχουν ληφθεί, <http://exchanges.state.gov/heritage/culprop/listactions.html>

⁵¹¹ Αρ. 9 και 15

⁵¹² Η αναφορά στις ΗΠΑ γίνεται λόγω του ότι πρόκειται για μία από τις βασικές χώρες εισαγωγής πολιτιστικών αγαθών, που ωστόσο συνεργάζεται για την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης. Η χώρα μας, ως κράτος που πλήττεται από την κλοπή και παράνομη εξαγωγή αγαθών, όπως είναι αναμενόμενο, συνάπτει διεθνείς συμφωνίες με στόχο την συνεργασία και την επιστροφή σημαντικών αντικειμένων ή και τμημάτων ή θραυσμάτων σημαντικών χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς στη χώρα προέλευσης τους, ακόμη και αν αυτές οι περιπτώσεις δεν καλύπτονται από τη Σύμβαση της UNESCO 1970. Ενδεικτικά βλέπε, Μνημόνιο συνεργασίας μεταξύ του Ελληνικού Υπουργείου Πολιτισμού και του Κρατικού Φορέα Διαχείρισης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας σχετικά με τη συνεργασία για την πρόληψη της κλοπής, της παράνομης ανασκαφής,

τα περισσότερα βασικά κράτη εξαγωγής⁵¹³, που πλήττονται από την παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών. Πρόκειται συχνά για Μνημόνια Συνεργασίας⁵¹⁴, με βασικά στοιχεία την απαγόρευση εισαγωγής αγαθών χωρίς τα απαιτούμενα πιστοποιητικά, την επιστροφή αγαθών που εμπεριέχονται στους «Ειδικούς Καταλόγους», την παροχή τεχνικής βοήθειας, την δυνατότητα ανταλλαγών αρχαιολογικών αντικειμένων για πολιτιστικούς, εκθεσιακούς, εκπαιδευτικούς και επιστημονικούς σκοπούς, χωρίς να βλάπτεται η πολιτιστική κληρονομιά της χώρας, αλλά και τη χορήγηση αδειών σε ακαδημαϊκούς, ερευνητές και άλλους ενδιαφερόμενους για τη μελέτη του υλικού στα μουσεία.

Διαφαίνεται από τα παραπάνω, ότι η διεθνής συνεργασία αποτελεί προϋπόθεση και αναγκαίο όρο, όχι μόνο για τον έλεγχο των εισαγωγών των πολιτιστικών αγαθών, αλλά κυρίως για την επιστροφή τους στη χώρα κτήσης.

2.3. Η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στη χώρα κτήσης/προέλευσης

Το ζήτημα της επιστροφής ή αποκατάστασης⁵¹⁵ των πολιτιστικών αγαθών τίθεται ως προς δύο διαφορετικές αφετηρίες: η πρώτη αφορά τα πολιτιστικά αγαθά που έχουν εξαχθεί παράνομα και εμπίπτουν στο κανονιστικό πλαίσιο της Σύμβασης 1970 και η δεύτερη, πολιτιστικά αγαθά που έχουν εξαχθεί πριν την θέση σε ισχύ ή σε κάθε περίπτωση εκπίπτουν του πεδίου εφαρμογής της. Ειδικά στην δεύτερη περίπτωση, παρά τις προσπάθειες των παγκόσμιων μουσείων να υπογραμμίσουν το ρόλο και τη σημασία

εισαγωγής και εξαγωγής πολιτιστικών αγαθών. Ν. 3914/2011 (ΦΕΚ 19Α, 17.02.2011), Μνημόνιο Συνεργασίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, σχετικά με την επιβολή εισαγωγικών περιορισμών σε κατηγορίες αρχαιολογικού και βυζαντινού εκκλησιαστικού εθνολογικού υλικού μέχρι και τον 15ο αιώνα μ. της Ελληνικής Δημοκρατίας, Νόμος 4026/2011 (ΦΕΚ Α/231/3.11.2011), Διμερή Συμφωνία μεταξύ της Ελλάδος και της Ελβετίας περί Εισαγωγής, Διαμετακόμισης και Επαναπατρισμού Πολιτιστικών Αγαθών - Μάιος 2007, Ν. 3915/2011(ΦΕΚ Α/20/17.02.2011). Τέλος, η Ελλάδα έχει συνάψει διμερείς συμφωνίες με τη Γαλλία (2007), και τη Τουρκία (2010, 2013), προωθεί τη συνεργασία με την Ιταλία, Αίγυπτο, Περού και άλλες χώρες. Βλ. Έκθεση Ελλάδας για την Εφαρμογή της Σύμβασης 1970:

http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/greece_2010-11natrep_1970_en.pdf

⁵¹³ Memorandum of Understanding ΗΠΑ/Ελ Σαλβαδόρ (1995), ΗΠΑ/Περού, ΗΠΑ/Γουατεμάλα (1997), ΗΠΑ/Ιταλία, ΗΠΑ/Βολιβία (2001), ΗΠΑ/Κύπρος (2002), ΗΠΑ/Καμπότζη (2003), ΗΠΑ/ Ονδούρα (2004), ΗΠΑ/Κολομβία (2006), ΗΠΑ/Κίνα (2009), Συμφωνία ΗΠΑ/Καναδά (1997), ΗΠΑ/Νικαράγουα (1999)

⁵¹⁴ Η νομική φύση των Μνημονίων Συνεργασίας ως διεθνών συνθηκών, δηλαδή ως διεθνούς συμφωνίας μεταξύ κρατών που διέπεται από το διεθνές δίκαιο, πρέπει να εξετάζεται με βάση το περιεχόμενο και τη διατύπωση των υποχρεώσεων σύμφωνα με τη Σύμβαση Βιέννης για το δίκαιο των Συνθηκών (αρ.2.1.α'). J.Klabbers, *The Concept of Treaty in International Law*, Martinus Nijhoff, 1996 σ.43επ., Άλλωστε, ακόμη και αν δεν πρόκειται για μία διεθνή συμφωνία υπό την παραπάνω έννοια, μπορεί να παράγει έννομες συνέπειες, ως επίσημη δήλωση του κράτους, που δεν μπορεί να αναιρείται σύμφωνα με την καλή πίστη ως θεμελιώδη αρχή του διεθνούς δικαίου. A.Aust, *Handbook of International Law*, CUP, 2005, σ.57

⁵¹⁵ Ο όρος επιστροφή αναφέρεται κυρίως σε πολιτιστικά αγαθά που έχουν εξαχθεί από πρώην αποικιακές δυνάμεις, η 'αποκατάσταση' χρησιμοποιείται για παράνομα διακινηθέντα αγαθά, καθώς ενέχει την ύπαρξη μίας παράνομης κατάστασης prima facie, ενώ ο επαναπατρισμός αναφέρεται στην επιστροφή στη χώρα ή ομάδα κτήσης, π.χ. αυτόχθονες. M.Comu, M.-A.Renold, 'New Developments in the Restitution of Cultural Property: Alternative Means of Dispute Resolution', *IJCP* 2010) 17:1-31

τους για την προαγωγή της πολιτιστικής κληρονομιάς⁵¹⁶, το αίτημα για τον επαναπατρισμό των πολιτιστικών αγαθών είναι δύσκολο να αποσιωπηθεί⁵¹⁷.

Η απαγόρευση της παράνομης διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών συνδέεται άρρηκτα⁵¹⁸ με το δικαίωμα επιστροφής των παράνομα εξαχθέντων, μεταβιβασθέντων ή κλαπέντων αγαθών στη χώρα προέλευσης. Η αποδοχή της Σύμβασης της UNESCO 1970 και δη από τα ισχυρότερα κράτη διακινητές πολιτιστικών αγαθών αναδεικνύει την διευρυνόμενη συναντίληψη των κρατών στο πεδίο αυτό, σχετικά με την ρύθμιση της διακίνησης των αγαθών, τη λήψη προληπτικών μέτρων, και τη συνδρομή τους για την επιστροφή τους στα κράτη από τα οποία έχουν παράνομα αποσπαστεί. Καίρια είναι άλλωστε, η αναγνώριση του απαράγραπτου δικαιώματος του κράτους να κατατάσσει και να κηρύσσει ως αναπαλλοτρίωτα ορισμένα πολιτιστικά αγαθά. Εντούτοις, η απουσία ρητής νομικής δέσμευσης επιστροφής, αντί της διευκόλυνσης και συνδρομής για την ανάκτηση, αγαθών που έχουν εξαχθεί παράνομα, σε συνδυασμό με την μη αναδρομικότητα των συμβατικών κανόνων, συρρικνώνουν σημαντικά το πεδίο εφαρμογής της. Το 2011, καταγράφηκαν δύο περιπτώσεις επιστροφής πολιτιστικών αγαθών με βάση τη Σύμβαση, η πρώτη μεταξύ Καναδά και Βουλγαρία, για παράνομα εξαχθέντα αγαθά που κατασχέθηκαν από τις οικείες αστυνομικές δυνάμεις, και η δεύτερη μεταξύ Αυστραλίας – Περού και Ιορδανίας. Αξίζει να σημειωθεί δε, ότι ακόμη και σε αυτές τις περιπτώσεις, οι συμφωνίες επιστροφής πολιτιστικών αγαθών σπάνια δημοσιοποιούνται, ενώ συχνά υπερτερεί ο εξωδικαιϊκός και οικειοθελής χαρακτήρας των επιστροφών.

Από την άλλη πλευρά, η επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης, καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής, καθώς διαμορφώνεται ένα πλαίσιο διαδικασιών με κατεξοχήν πολιτικό χαρακτήρα. Πρόκειται, όπως ήδη ελέχθη, ιδίως για αιτήματα κρατών που διαμορφώθηκαν μετά την ανεξαρτητοποίησή τους. Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη τείνουν να συνάπτουν διμερείς συνθήκες για την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών στο πλαίσιο προαγωγής των φιλικών σχέσεων μεταξύ των κρατών. Η τάση αυτή αποτυπώνει στην πράξη την υποχρέωση συνεργασίας μεταξύ των κρατών, που απορρέει τόσο από διεθνείς συμβάσεις, όσο και άλλα κείμενα. Ήδη έγινε αναφορά στην υποχρέωση συνεργασίας στο πεδίο του πολιτισμού. Στο ίδιο πλαίσιο, οι αποφάσεις της ΓΣ επαναλαμβάνουν την ανάγκη συνεργασίας μεταξύ των κρατών για την επίλυση διαφορών που αναδύονται σχετικά με τα πολιτιστικά αγαθά. Η κοινή αυτή πεποίθηση των κρατών διατυπώνεται και σε Συστάσεις της UNESCO, με αντιπροσωπευτικότερη τη Σύσταση του 1964, σύμφωνα με την οποία τα κράτη μέλη πρέπει να συνεργάζονται διασφαλίζοντας ή διευκολύνοντας την αποκατάσταση ή επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που έχουν εξαχθεί παράνομα, διαδικασία που σε κάθε

⁵¹⁶ Declaration on the importance and value of universal museums, in ICOM News, 2004, σ.4

⁵¹⁷ Βλέπε σχετικά και τη Διακήρυξη των Παγκόσμιων Μουσείων, C.Knox, They've lost their Marbles: 2002 Universal Museum' Declaration, the Elgin Marbles and the Future of the Repatriation Movement', 29 Suffolk Transnat'l L. Rev. 315 2005-2006

⁵¹⁸ W. Kowalski, Repatriation of Cultural Property Following a Cession of Territory or Dissolution of Multinational States, 6 ART, ANTIQUITY & L. 139,163 (2001)

περίπτωση πραγματοποιείται σύμφωνα με το ισχύον δίκαιο του κράτους στην επικράτεια του οποίου βρίσκονται⁵¹⁹.

Απουσία συμβατικής υποχρέωσης επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών, κρίνεται σκόπιμη η διερεύνηση εθιμικής θεμελίωσής της. Από το 1972 έως σήμερα, 23 Αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης καλούν τα κράτη να υιοθετήσουν συγκεκριμένα μέτρα για την πρόληψη και αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης των αγαθών αυτών, προβάλλοντας την ανάγκη δημιουργίας εθνικού κανονιστικού πλαισίου, εκπαίδευσης των αστυνομικών και τελωνειακών αρχών, καταγραφής των αγαθών σε βάσεις δεδομένων, και τη δημιουργία συστημάτων ταυτοποίησης κτλ. Η ατολμία των κρατών να καταψηφίσουν τις σχετικές αποφάσεις για την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες κτήσης, σε συνδυασμό με την προσπάθεια αιτιολόγησης της αποχής τους με ήσσονος σημασίας επιχειρήματα διαμορφώνοντας έτσι την *εξωτερική νομοθετική πολιτική τους*⁵²⁰, επιβεβαιώνει *a contrario* το κυριαρχικό δικαίωμα του κράτους επί των πολιτιστικών του αγαθών. Πέραν της σημασίας τους ως *soft law* κείμενα, οι Αποφάσεις της ΓΣ είναι γενικά αποδεκτό ότι αποκρυσταλλώνουν την *opinio juris* των κρατών.

Για τη θεμελίωση όμως ενός εθιμικού κανόνα απαιτείται ταυτόχρονα και ομοιόμορφη και μακρόχρονη πρακτική. Γενικά, τα κράτη υπήρξαν εξαιρετικά διστακτικά στην επιστροφή πολιτιστικών αγαθών στις χώρες κτήσης, λόγω της προσπάθειας διαφύλαξης των παγκόσμιων μουσείων στα μητροπολιτικά κέντρα των βασικών χωρών εισαγωγής. Η απουσία διεθνών μηχανισμών και η προσπάθεια διευκόλυνσης της επιστροφής αγαθών που δεν υπάγονται στο συμβατικό πλαίσιο του 1970, οδήγησαν στη δημιουργία της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Προαγωγή της Επιστροφής πολιτιστικών αγαθών στα κράτη προέλευσης ή για την επανόρθωσή τους σε περιπτώσεις παράνομης οικειοποίησης τους (1978)⁵²¹.

Η Επιτροπή αποτελεί ανεξάρτητο συμβουλευτικό διακυβερνητικό όργανο, που ουσιαστικά διευκολύνει τις συζητήσεις μεταξύ των κρατών μελών, ενώ επιτελεί λειτουργίες διαμεσολαβητικού οργάνου, προάγει την διεθνή και διμερή συνεργασία στο πεδίο αυτό, καθώς και τις ανταλλαγές αγαθών⁵²². Βασική προϋπόθεση για την υπαγωγή ενός αιτήματος στην Επιτροπή αποτελεί η διενέργεια διμερών διαπραγματεύσεων, που έχουν αποτύχει ή σταματήσει. Από το 1983, έξι υποθέσεις έχουν περατωθεί στο πλαίσιο της Επιτροπής, ενώ εκκρεμεί το αίτημα για την επιστροφή των Μαρμάρων του Παρθενώνα. Ο αριθμός αυτός είναι αποκαλυπτικός της περιορισμένης πρακτικής, αφού συχνά η αδυναμία απόδειξης της «ιδιοκτησίας» επί των αγαθών ή η έλλειψη νομίμων

⁵¹⁹ Παρ. 16. Member States, services for the protection of cultural property, museums and, in general, all competent institutions **should** collaborate with one another in ensuring or facilitating the restitution or return of cultural objects illicitly exported, Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property, 19 November 1964

⁵²⁰ Autrement dit, de la formation de la règle à l'application de celle-ci, chaque Etat développe des principes de comportements singuliers à l'égard de telle ou telle prétention à la régulation juridique des relations internationales. En somme, on doit entendre par politique juridique extérieure, « une politique à l'égard du droit et non pas nécessairement déterminée par le droit », Lacharrière, Guy de, La politique juridique extérieure, Paris, Economica, 1983, σ. 5.

⁵²¹ resolution 20 C4/7.6/5

⁵²² Άρθρο 4, Καταστατικού. Αναλυτικά βλ. επόμενη ενότητα

προϋποθέσεων για την προβολή σχετικών αξιώσεων καθιστούν ανέφικτη την επιστροφή αγαθών⁵²³.

Συνεπώς, η πρακτική των κρατών ούτε ομοιόμορφη, ούτε μακρόχρονη είναι, για να θεμελιώσει μία εθιμική υποχρέωση επιστροφής. Κατά τον ίδιο τρόπο, η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών δεν τεκμαίρεται ως *jus cogens* κανόνας, όπως πρότεινε η *ad hoc* Επιτροπή του ICOM το 1977⁵²⁴, αλλά μάλλον αποτελεί ηθική αρχή, που αντανακλά το δέον και όχι το ισχύον νομικό πλαίσιο⁵²⁵. Η πρακτική των κρατών στο ζήτημα της επιστροφής πολιτιστικών αγαθών, δίνει την αίσθηση μίας υποχρέωσης με όρους ηθικής που προσομοιάζει σε *opinio necessitates* που αποτελεί προϋπόθεση για τη διαμόρφωση εθίμου⁵²⁶, στερείται όμως πετυχημένων παραδειγμάτων.

Η υποχρέωση συνεργασίας, η οποία δε ταυτίζεται πάντα με την υποχρέωση επιστροφής. Σε κάθε περίπτωση, τα κράτη επιδεικνύουν πνεύμα συνεργασίας, ακόμη και αν *de facto* η διαδικασία ειρηνικής επίλυσης (απευθείας διμερείς διαπραγματεύσεις⁵²⁷, καλές υπηρεσίες UNESCO⁵²⁸, διαπραγμάτευση υπό την αιγίδα της Διακυβερνητικής Επιτροπής της UNESCO⁵²⁹), καθίστανται χρονοβόρες όπως στη περίπτωση της επιστροφής της Σφίγγας Bogazkoy, από τη Γερμανία στη Τουρκία κατόπιν διαπραγματεύσεων που διήρκεσαν 24 χρόνια (1987- 2011)⁵³⁰ ή αδιέξοδες. Συνήθως δε, η επιτυχής έκβασή τους επισφραγίζεται με τη σύναψη διμερούς συμφωνίας, που διευκρινίζει τους όρους επιστροφής και επανατοποθέτησης του αγαθού στο πλαίσιο αναφοράς του.

⁵²³ Για τα ζητήματα αυτά βλ. Γραμματικάκη, Σταματούδη, *op.cit.*

⁵²⁴ ICOM, *Etude relative aux principes, conditions et moyens de la restitution ou du retour de biens culturels en vue de la reconstitution des patrimoines disperses*, 1977, CC-78/CONF.609/3

⁵²⁵ Αρνητικοί άλλωστε είναι και η πλειοψηφία της θεωρίας, βλ. σ. 130, G. Carducci, *La restitution internationale des biens culturels et des objets d'art*, R.Goy, *Le retour et la restitution des biens a leur pays d'origine*, σ.966, Frigo, *La protezione*, 244, Nafziger *the new international legal framework*, σ.805

⁵²⁶ M.Comu, M.-A.Renold, 2010 σ.23

⁵²⁷ Ενδεικτικά, το 2008, το Μητροπολιτικό Μουσείο επέστρεψε στην Ιταλία τον Ευφρόνιο Κρατήρα, αρχαιοελληνικό βάζο περίπου 2500 χρόνων. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους επιστράφηκε από τη Βασιλεία στην Αίγυπτο το μάτι του αγάλματος του Αμενχοτέπ III με τη μορφή δωρεάς. Το 2009, επιστράφηκαν από το Περού στο Ισραήλ 3 σφηνοειδής στήλες που προέρχονται από τη Μεσοποταμία. Το Μάρτιο του 2009 επαναπατρίστηκαν στο Ισραήλ από την Γαλλία, περίπου 40 ρολόγια που είχαν κλαπεί από Μουσείο το 1983 και των οποίων η αξία τους εκτιμάται σε 10 εκατ. δολ., ενώ η Ελλάδα επέστρεψε στην Ιταλία τοιχογραφίες του 13^{ου} αιώνα που ανακτήθηκαν στο πλαίσιο αστυνομικής επιχείρησης στις Κυκλάδες από λαθρεμπόρους έργων τέχνης. Τέλος, το 2012 η Ιταλία επέστρεψε στη Λιβύη τμήμα αγάλματος που είχε παράνομα εξαχθεί τη δεκαετία του 1960.

⁵²⁸ Αρ. 17 παρ. 5 UNESCO

⁵²⁹ Βλέπε παρακάτω τμήμα Β' ακολούθως

⁵³⁰ Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in Case of Illicit Appropriation, Sixteenth session, Paris, 21-23 September 2010, Doc. CLT-2010/CONF.203/COM.16/5, Recommendation No. 2., Report of the Rapporteur Mr. Folarin Shyllon to the Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to Its Countries of Origin or Its Restitution in Case of Illicit Appropriation, Sixteenth Session, Paris, 21-23 September 2010, Doc. CLT-2010/CONF.203/COM.16/8, October 2010. Ομοίως Güsten, Susanne. "Turkey Presses Harder for Return of Antiquities." *The New York Times*, May 25, 2011, <http://www.nytimes.com/2011/05/26/world/europe/26iht-M26C-TURKEY-RETURNS.html>, "Boğazköy Sphinx Finally Returns to Turkey after Decades in Germany." *Daily News*, July 28, 2011, accessed September 4, 2011, <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=bogazkoy-sphinx-finally-returns-to-turkey-after-decades-in-germany-2011-07-28>.

Λαμβάνοντας υπόψη τις εν γένει αδυναμίες του συστήματος προστασίας, ιδιαίτερα σημαντική είναι η πρόταση του Scovazzi⁵³¹ για τον έλεγχο της διασυνοριακής κίνησης των πολιτιστικών αγαθών, στο πρότυπο της Σύμβασης της Βασιλείας για τον έλεγχο των διασυνοριακών κινήσεων επικινδύνων αποβλήτων και της επεξεργασίας τους (1989)⁵³². Πρόταση που μπορεί να αποτελέσει αφετηρία μελλοντικών εξελίξεων ενόψει των συζητήσεων για την αναθεώρηση/ συμπλήρωση της Σύμβασης 1970. Σε κάθε περίπτωση, οι γενικές επιταγές του διεθνούς δικαίου, και η αρχή ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, θέτουν τη διεθνή συνεργασία ως *minimum* υποχρέωση στη διαδικασία επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών.

2.4. Η υποχρέωση (συνεργασίας για την) ειρηνική(ς) επίλυση των διαφορών με αντικείμενο τα πολιτιστικά αγαθά

Η υποχρέωση ειρηνικής επίλυσης των διαφορών⁵³³ ερείδεται τόσο στο δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς, όσο και στο γενικό δημόσιο διεθνές δίκαιο⁵³⁴. Ειδικότερα, το Καταστατικό, αλλά και οι Συμβάσεις της UNESCO, περιέχουν, σε αντίθεση με τα περιφερειακά κείμενα⁵³⁵, ρήτρες για την ειρηνική επίλυση των διαφορών που ποικίλλουν ανά περίπτωση⁵³⁶.

2.4.1. Καταστατικό UNESCO

⁵³¹ T. Scovazzi, 'Diviser c'est détruire : principes éthiques et règles juridiques applicables au retour des biens culturels', UNESCO, 2009, σ.29

http://portal.unesco.org/culture/fr/files/39157/12433501641Scovazzi_E.pdf/Scovazzi_E.pdf

⁵³² Τέθηκε σε ισχύ 5 Μαΐου 1992. Η Ελλάδα κύρωσε με Ν. Ν. 2203/1994 (ΦΕΚ 58/Α/15-04-1994)

⁵³³ Για τον ορισμό και περιεχόμενο μίας νομικής διαφοράς βλέπε ενδεικτικά C.Schreuer, 'What is a Legal Dispute?' in I. Buffard, G. Hafner (eds.), *International Law Between Universalism and Fragmentation: Festschrift in Honour of Gerhard Hafner*, BRILL, 2008, σ.959- 980, R. Jennings, 'Reflections on the Term "Dispute"', in R.St.J.Macdonald (gen.ed.), *Essays in Honour of Wang Tieya*, Martinus Nijhoff, 1994, σ.401-406, J.G.Collier, A.V.Lowe, *The Settlement of Disputes in International Law: Institutions and Procedures*, OUP, 1999, σ. 10επ.

⁵³⁴ Η αρχή της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών ερείδεται στο Χάρτη των ΗΕ ως σκοπός αρ.1.1, ως υποχρέωση αρ.2.3 και ενώ τα μέσα επίλυσης παρατίθενται στο αρ.33.1. Η αρχή αυτή επαναλαμβάνεται στις Διακήρυξεις 2627 (1970), 2734 (1970), 40/9 (1985) της Γενικής Συνέλευσης και ιδίως στη Διακήρυξη για τις Αρχές που διέπουν τις φιλικές σχέσεις και συνεργασία μεταξύ των κρατών (Απόφαση 2625) και τη Διακήρυξη της Μανίλα για την Ειρηνική Επίλυση των Διεθνών Διαφορών (απόφαση 37/10), τη Διακήρυξη για την Πρόληψη και Εξάλειψη των Διαφορών και Καταστάσεων που μπορεί να απειλήσουν τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια και το Ρόλο των ΗΕ (Απόφαση 45/31) και τη Διακήρυξη για το Fact-Finding των ΗΕ στο πεδίο Διατήρησης της Διεθνούς Ειρήνης και Ασφάλειας (Απόφαση 46/59). Πρέπει να σημειωθεί ότι είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αρχή της ελεύθερης επιλογής των μέσων επίλυσης (αρ.33.1), πρόκειται άρα για υποχρέωση σκοπού και όχι μέσου, εκτός αν ορίζεται διαφορετικά από ειδικότερους κανόνες (*lex specialis derogat legi generali*). Αναλυτικά βλέπε Κ. Ιωάννου, Σ.Περράκης, Κ. Ιωάννου, Εισαγωγή στη διεθνή δικαιοσύνη, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2009, Chr. J. Tams, A. Tzanakopoulos, *The settlement of international disputes: basic documents*, Hart, 2012, I. Brownlie, *The Peaceful Settlement of International Disputes*, *Chinese Journal of International Law* (2009) 8 (2): 267-283, J.G. Merrills, 'The principle of peaceful settlement of disputes', in A. V. Lowe, C. Warbrick (ed.), *The United Nations and the Principles of International Law: Essays in Memory of Michael Akehurst*, Routledge, 1994, σ.49-65, P. Malanczuk, *Akehurst's Modern Introduction to International Law*, Routledge, 1997, σ.272 επ. G.G.Shinkaretskaia, 'Peaceful Settlement of International Disputes: An alternative to the use of force', in W. E.Butler, *The Non-Use of Force in International Law*, Martinus Nijhoff, 1989, σ.39-52, J.G. Merrills, *International dispute settlement*, CUP, 2011, J.G. Merrills, *The Means of Dispute Settlement* in M. D. Evans (ed.), *International Law*, OUP, 2010

⁵³⁵ Στο Συμβούλιο της Ευρώπης, σχετικές ρήτρες απουσιάζουν, ενώ περιορισμένη αναφορά συναντάται σε διπλωματικά ή δικαιοδοτικά μέσα στη Σύμβαση OAK 1976.

⁵³⁶ G.Carducci, *The Peaceful Settlement of Disputes and Cultural Property*, *ICO News*, no.3, 2006, σ.8

Καταρχάς, το Καταστατικό της UNESCO⁵³⁷ προβλέπει την επίλυση κάθε ζητήματος ή διαφοράς σχετικά με την ερμηνεία του, από το Διεθνές Δικαστήριο ή σε περίπτωση εμπλοκής του Οργανισμού από άλλο διαιτητικό όργανο, σύμφωνα με τους Κανόνες Διαδικασίας⁵³⁸ της Γενικής Διάσκεψης (αρ.14.2). Άλλωστε, σε συνέχεια της Συμφωνίας HE και UNESCO, η τελευταία έχει δικαίωμα να ζητά Γνωμοδότηση στο ΔΔ, χωρίς προηγούμενη έγκριση για κάθε νομικό ζήτημα που ανακύπτει στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της, εκτός από ζητήματα που αφορούν τις σχέσεις μεταξύ του Οργανισμού και των HE ή άλλων ειδικευμένων οργανώσεων⁵³⁹.

Στην Υπόθεση Κονγκό κατά Ρουάντα ενώπιον του ΔΔ, το Κονγκό προσπάθησε να θεμελιώσει τη δικαιοδοσία του δικαστηρίου στη διάταξη αυτή. Συγκεκριμένα υποστήριξε ότι *λόγω της εμπόλεμης κατάστασης δεν μπορεί να εκπληρώσει την αποστολή του εντός της UNESCO*. Ωστόσο, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η σχετική δικαιοδοτική ρήτρα αφορά ζήτημα ερμηνείας και όχι εφαρμογής του Καταστατικού, και ως εκ τούτου, δεν μπορεί να αποτελέσει νομική βάση για τη δικαιοδοσία του στη συγκεκριμένη περίπτωση, συμπληρώνοντας ότι ακόμη και σε περίπτωση που ενέπιπτε δεν είχε ακολουθηθεί η διαδικασία του Καταστατικού, απορρίπτοντας τελικά τον ισχυρισμό της προσφεύγουσας⁵⁴⁰.

2.4.2 Επίλυση Διαφορών για παράνομη διακίνηση αγαθών

Η Σύμβαση 1970 προβλέπει ότι η UNESCO μπορεί να προσφέρει καλές υπηρεσίες στα συμβαλλόμενα κράτη, κατόπιν αιτήματός τους, για οποιαδήποτε διαφορά σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης (αρ.17.5). Δεδομένου ότι οι διαφορές που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης, ενέχουν όψεις ιδιωτικού δικαίου ή μη κρατικούς δρώντες, η επίλυσή τους λαμβάνει χώρα συχνά ενώπιον εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων⁵⁴¹. Η πρακτική αυτή που υποβαθμίζει τα πολιτιστικά αγαθά σε απλά αντικείμενα ιδιοκτησίας, ενώ συχνά η σύγκρουση δικαίου καθιστά ανέφικτη την επιστροφή τους είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση προτάσεων για υποβολή τους σε διεθνείς διαδικασίες⁵⁴², όπως Διαιτησία⁵⁴³ κλπ⁵⁴⁴.

⁵³⁷ Ενισχυμένος είναι και ο ρόλος του Γενικού Διευθυντή για την έναρξη διαβουλεύσεων, ωστόσο η αρμοδιότητά του περιορίζεται στην εξέταση επείγουσών καταστάσεων σχετικών με τα δικαιώματα του ανθρώπου. General Conference's 19/C/Resolution 12.1 (see last preambular Paragraph), but also in the Executive Board's Decision (Executive Board, 104 EX/Decision 3.3., Paragraph 8)

⁵³⁸ Κανόνας 38

⁵³⁹ Agreement between the United Nations and UNESCO, G.A. Res. 50 (I) of 14 December 1946

⁵⁴⁰ Υπόθεση για τις ένοπλες δραστηριότητες στο έδαφος του Κονγκό (Κονγκό κατά Ρουάντα) C.I.J. Recueil 2006, σ.6, παρ. 108-109

⁵⁴¹ B. Hoffman, 'International Art Transactions and the Resolution of Art and Cultural Property Disputes: A United States Perspective', in B.Hoffman, Art and Cultural Heritage: Law, Policy, and Practice, CUP, 2006, σ. 159, I. DeAngelis, 'How Much Provenance Is Enough? Post-Schultz Guidelines for Art Museum Acquisition of Archaeological Materials and Ancient Art', ibidem, σ. 398

⁵⁴² Nafziger, 1982-1983 σ.812.

⁵⁴³ O. C. Pell, 2004, Using Arbitral Tribunals to Resolve Disputes Relating to Holocaust-Looted Art, in The International Bureau of the Permanent Court of Arbitration,(ed.), op. cit., σ. 307-337

⁵⁴⁴ Βλέπε και Σύμβαση UNIDROIT

Σημαντική πτυχή της ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών για ζητήματα που αφορούν την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών αποτέλεσε η σύσταση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Επιστροφή Πολιτιστικών Αγαθών στις χώρες προέλευσης ή την αποκατάστασή τους σε περίπτωση Παράνομης Διάθεσης (1978)⁵⁴⁵. Πρόκειται για διακυβερνητικό όργανο με συμβουλευτικό ρόλο, που παρέχει ουσιαστικό ένα πλαίσιο συζήτησης και διαπραγματεύσεως, χωρίς ωστόσο οι συστάσεις της να είναι νομικά δεσμευτικές για τα μέρη. Ως εκ τούτου, περιορίζεται σε λειτουργίες διαμεσολάβησης, δηλαδή παρεμβαίνει για να φέρει σε επαφή τα ενδιαφερόμενα μέρη μίας διαφοράς και να τα συνδράμει για την εξεύρεση λύσης και συνδιαλλαγής⁵⁴⁶, για την υποβολή της διαφορά τους σε ένα όργανο που συστήνεται για διερεύνηση της υπόθεσης και την καταβολή προσπάθειας για την επίτευξη λύσης, με την προϋπόθεση ότι οποιαδήποτε επιπλέον, απαραίτητη χρηματοδότηση πρέπει να προέρχεται από εκτός προϋπολογισμού πόρους. Τα αιτήματα αυτά υποβάλλονται από τα κράτη (πλήρη ή συνδεδεμένα ή μη μέλη⁵⁴⁷) - και όχι μη κρατικούς δρώντες, όπως φυσικά ή νομικά πρόσωπα π.χ. Μουσεία κτλ., στο Γενικό Διευθυντή της UNESCO, ο οποίος τα παραπέμπει στην Επιτροπή, η οποία προβαίνει σε μία πρώτη αξιολόγησή τους⁵⁴⁸ και εν συνεχεία ενεργοποιεί το παραπάνω πλαίσιο συνεργασίας.

Η Επιτροπή αριθμεί έξι επιτυχημένα παραδείγματα επιστροφής πολιτιστικών αγαθών: την επιστροφή της Σφίγγας Bogazkoy από τη Γερμανία στη Τουρκία (2011), την αποκατάσταση μιας μάσκας Makonde από το Μουσείο Barbier-Mueller (Ελβετία) στην Τανζανία (2010), την επιστροφή του Phra Narai κατόπιν διαμεσολάβησης από τις ΗΠΑ στην Ταϊλάνδη (1988), την επιστροφή 7.000 Bogazkoy σφηνοειδών δισκίων προς την Τουρκία από την Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας (1987), την αμοιβαία ανταλλαγή ψηγμάτων μίας παράστασης από αμμόλιθο μεταξύ ΗΠΑ και Ιορδανίας ώστε να παρουσιαστεί το έργο στην ολότητά του (1986), και τέλος, την επιστροφή πάνω από 12.000 προ-Κολομβιανών αντικειμένων στο Εκουαδόρ από την Ιταλία⁵⁴⁹.

Προϋπόθεση για την υποβολή μίας υπόθεσης ενώπιόν της, αποτελεί η προηγούμενη έναρξη διμερών διαπραγματεύσεων μεταξύ των κρατών, ώστε μόνο σε περίπτωση αποτυχίας αυτών να επιλαμβάνεται της διαφοράς η Επιτροπή. Δημιουργείται έτσι, ένα πολυεπίπεδο πλαίσιο συνεργασίας για την επίλυση της διαφοράς, με κύριο χαρακτηριστικό την διακριτική ευχέρεια του κράτους ως προς το βαθμό ουσιαστικής εμπλοκής του στη διαδικασία. Αυτό προκύπτει άλλωστε, από την εκκρεμούσα υπόθεση ενώπιον της Επιτροπής για τα Μάρμαρα του Παρθενώνα μεταξύ Ελλάδας και Ηνωμένου Βασιλείου. Παρά τις πολύχρονες διαπραγματεύσεις⁵⁵⁰ και την αισιόδοξη θέση της

⁵⁴⁵ Resolution 20 C4/7.6/5

⁵⁴⁶ Σύμφωνα με το αρ.4.1 Καταστατικού

⁵⁴⁷ Αρ. 8 Καταστατικού

⁵⁴⁸ Αρ.9

⁵⁴⁹ Για την υπόθεση ασκήθηκε τελικά προσφυγή, ωστόσο η συμβολή της Επιτροπής θεωρήθηκε ένας σημαντικός παράγοντας επιτυχίας για το Εκουαδόρ. <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/movable-heritage-and-museums/restitution-of-cultural-property/committees-successful-restitutions/>

⁵⁵⁰ Βλέπε Παράρτημα 1) Συνέντευξη Ε.Κόρκα. Ομοίως, Ε. Κόρκα, Α. Συρίγος, “Η νομιμότητα της απόκτησης των Μαρμάρων του Παρθενώνα από τον Λόρδο Έλγιν και το Βρετανικό Μουσείο”, στο Μ. Μαρούλη - Ζηλεμένου, Ο

Επιτροπής για την ύπαρξη ενός γόνιμου διαλόγου⁵⁵¹, οι βρετανικές θέσεις παραμένουν πάγιες, δηλαδή περί αρμοδιότητας του Βρετανικού Μουσείου – παγκόσμιου και ανοικτού στο κοινό - να λάβει μία τέτοια απόφαση⁵⁵². Μία επιχειρηματολογία που αποσκοπεί στη μετάθεση του βάρους της απόφασης στο Μουσείο, ενώ ουσιαστικά το Ηνωμένο Βασίλειο απορρίπτει οποιοδήποτε επιχείρημα ‘επιστροφής’⁵⁵³.

2.4.3. Συμβάσεις UNESCO 2001 και 2005

Οι Συμβάσεις για την ενάλια κληρονομιά και για τις πολιτιστικές εκφράσεις περιλαμβάνουν ειδικό άρθρο για την επίλυση των διαφορών (αρ. 25), με παρόμοιο περιεχόμενο.

Στην πρώτη, ορίζεται ότι οποιαδήποτε διαφορά σχετικά με την ερμηνεία και εφαρμογή της Σύμβασης υποβάλλεται καταρχήν σε διαπραγματεύση με καλή τη πίστη ή σε άλλο μέσο ειρηνικής επίλυσης της επιλογής τους (παρ.1) επιβεβαιώνοντας καταρχήν, την γενική αρχή της ελευθερίας των μερών. Σε περίπτωση μη επίλυσης της διαφοράς εντός εύλογου διαστήματος, το οποίο όμως δεν προσδιορίζεται, η διαφορά μπορεί να υποβληθεί για μεσολάβηση στην UNESCO κατόπιν συμφωνίας των ενδιαφερομένων κρατών(παρ.2). Διαφορετικά, μπορεί να ενεργοποιηθεί το Τμήμα 15 της UNCLOS και να εφαρμοστεί *mutatis mutandis* για την εφαρμογή της Σύμβασης 2001, ανεξάρτητα αν τα κράτη είναι συμβαλλόμενα μέρη στη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας (παρ.3-5)⁵⁵⁴.

Αναλογικά, η Σύμβαση 2005 προβλέπει την επίλυση μίας διαφοράς με διαπραγματεύσεις, καλές υπηρεσίες και διαμεσολάβηση τρίτου μέρους, όπου απουσία εξειδίκευσης, δυνητικά το ρόλο αυτό μπορεί να αναλάβει κράτος ή η UNESCO. Η Σύμβαση εισάγει και τη διαδικασία της Συνδιαλλαγής, ιδίως σε περίπτωση ή συνδιαλλαγή αποτυχίας των προηγούμενων διαδικασιών. Μάλιστα, επιτρέπει τη δυνατότητα μονομερούς προσφυγής (αρ.25.2) του κράτους⁵⁵⁵, ως εξαίρεση στο σύστημα της UNESCO, όπου κανόνας παραμένει η από κοινού προσφυγή στους μηχανισμούς

Παρθενώνας. Η επιστροφή των γλυπτών. Ιστορική, πολιτιστική, νομική προσέγγιση, εκδόσεις Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 2004, σελ. 266., Ε.Κόρκα, “Το πλαίσιο του ελληνικού αιτήματος για τη διεκδίκηση των γλυπτών του Παρθενώνα”, στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 225.

⁵⁵¹ Βλέπε ενδεικτικά Σύσταση 2 (2011), CLT-2011/CONF.208/COM.17/5, Σύσταση 1 (2010) CLT-2010/CONF.203/COM.16/5, Σύσταση 1 (2009) CLT-2009/CONF.212/COM.15/8 Rev

⁵⁵² CLT-2011/CONF.208/COM.17/6

⁵⁵³ Χαρακτηριστική είναι η πρόσφατη δήλωση του Κάμερον “*I certainly don't believe in 'returnism', as it were*”. Tr. Timpson, ‘Parthenon Marbles and Koh-i-Noor: Cameron opposes 'returnism'’, <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-21623965> 1/03/2013

⁵⁵⁴ Σχετικά με την εφαρμογή του αρ.287 UNCLOS, η Σύμβαση επιτρέπει την κατάθεση επιφύλαξης κατά την επικύρωσή της από τα κράτη (αρ. 25.4). Σε σχετική Δήλωση προέβη η Κούβα, η οποία “*..., in regard to Article 25, paragraph 3, relating to the application mutatis mutandis of the provisions on the settlement of disputes set out in Part XV of the United Nations Convention on the Law of the Sea, declares that it reaffirms the declaration made under Article 287 of the Convention, concerning its non-acceptance of the jurisdiction of the International Court of Justice and, consequently, its non-acceptance of the Court's jurisdiction over the provisions of Articles 297 and 298 of the Convention.*”. www.unesco.org

⁵⁵⁵ I.Bernier, ‘Article 25. Settlement of Disputes’, in S.Von Schorlemer, P.-T. Stoll, The UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions:Explanatory Notes, Springer, 2012, σ. 599-616

επίλυσης διαφορών (*'joint seizure'*)⁵⁵⁶. Για το λόγο αυτό, προβαίνει περαιτέρω, στην εξειδίκευση της σύνθεσης και διαδικασίας ενώπιον Επιτροπής Συνδιαλλαγής, που συστήνεται για την επίλυση της διαφοράς⁵⁵⁷. Εντούτοις, η καταληκτική πρόταση για την επίλυση της διαφοράς δεν έχει δεσμευτικό χαρακτήρα, αλλά θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη από τα Μέρη με καλή πίστη. Οι Bernier και Latulippe σημειώνουν ότι η διαδικασία αυτή επιτρέπει την συναξιολόγηση οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών παραγόντων διαμορφώνοντας μακροπρόθεσμη και βιώσιμη λύση, και όχι την ανακήρυξη ενός μέρους σε νικητή⁵⁵⁸, χωρίς να λείπουν κριτικές και προς την αντίθετη κατεύθυνση, αναφορικά με τη συμβατότητα του μηχανισμού αυτού με τις διαδικασίες εντός του ΠΟΕ⁵⁵⁹, αλλά και την εν γένει απουσία αυστηρών υποχρεώσεων που θα μπορούσαν να τεθούν σε δικαιοδοτική επίλυση⁵⁶⁰.

Δεδομένου ότι και τα δύο κείμενα τέθηκαν σε ισχύ το 2009 και 2007, αντίστοιχα, να βρίσκονται στα πρώτα βήματα διαμόρφωσης του θεσμικού τους πλαισίου, μένει να φανεί στην πράξη η ουσιαστική εφαρμογή των μηχανισμών επίλυσης διαφορών. Παρόλαυτά, η πρόβλεψη ιδίων μηχανισμών επίλυσης διαφορών, δεν μπορεί παρά να αξιολογηθεί θετικά.

2.4.4. Διαιτητική Επίλυση των διαφορών

Η προσφυγή στη Διαιτησία, αποτελεί μία από τις πιο ευέλικτες μεθόδους για την επίλυση των διεθνών διαφορών, δεδομένης της δυνατότητας των κρατών να εμπλακούν στην διαδικασία. Η δικαιοδοτική αυτή αυτονομία μεγιστοποιεί τις πιθανότητες προσφυγής, αλλά και επίλυσης των διαφορών⁵⁶¹. Στο πλαίσιο αυτό, προσπάθειες καταβάλλονται για την προαγωγή της διαιτητικής επίλυσης πολιτιστικών διαφορών⁵⁶², παρότι η προσφυγή σε αυτή παραμένει ισχύ. Κεντρικό ρόλο στην διαδικασία αυτή, έχει το Διαρκές Διαιτητικό Δικαστήριο, το οποίο έχει αναλάβει σημαντικές πρωτοβουλίες στο πεδίο⁵⁶³.

⁵⁵⁶ S. von Schorlemer, 'UNESCO Dispute Settlement', in A.A.Yusuf(ed.), 2007, σ.85

⁵⁵⁷ Βλέπε Παράρτημα Σύμβασης

⁵⁵⁸ I.Bernier, N.Latulippe, 'The International Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expression's, σ.14

http://www.diversite-culturelle.qc.ca/fileadmin/documents/pdf/document_reflexion_eng.pdf

⁵⁵⁹ Για τη σύγκρουση των δύο συστημάτων και τα ζητήματα που ανακύπτουν βλέπε T.Voon, 'UNESCO and the WTO: A Clash of Cultures?', ICLQ 55(3), 635, A. Dahrendorf, Trade meets Culture, Maastricht Working Papers, 2006/11, Chr. Beat Graber, 'The New UNESCO Convention on Cultural Diversity: A Counterbalance to the WTO?', JIEL, 2006 9 (3): 553-574, M.Hahn, 'A clash of Cultures? The UNESCO Diversity Convention and International Trade Law', (2006)9 JIEL 3, 515-552

⁵⁶⁰ Αναλυτικά G. Bianco, 'Liaisons Dangereuses: The UNESCO Convention on Cultural Diversity and the WTO', Aedon Rivista di Arti e Diritto Online, il Mulino, No. 3, 2011, σ. 1347 (στα ιταλικά)

⁵⁶¹ M. Granovsky, "A Permanent Resolution Mechanism of Cultural Property Disputes", Pepperdine Dispute Resolution Law Journal: Vol. 8: Iss. 1, σ. 40. Ομοίως και G. Strother, 'Resolving Cultural Property Disputes in the Shadow of the Law', 2012 <http://www.law.harvard.edu/news/2012/06/related-content/finer-sander-paper-winner-final-strother-resolving-cultural-property-disputes-in-the-shadow-of-the-law.pdf>

⁵⁶² B. Daly, "Arbitration of International Cultural Property Disputes: The experience and Initiatives of PCA", in B. T. Hoffman (ed.), Art and Cultural Heritage: Law, Policy, and Practice, CUP, 2006, σ. 465

⁵⁶³ Ειδικότερα την περίοδο 1999- 2003 πραγματοποιήθηκαν σειρά σεμιναρίων με στόχο την προαγωγή της διαιτησίας ως μεθόδου επίλυσης των διαφορών σε εξειδικευμένα ζητήματα, όπως πολιτιστική κληρονομιά, νερό,

Ομοίως, η Σύμβαση 2001 κατά παραπομπή στη UNCLOS, προβλέπει την προσφυγή σε διαιτησία για την επίλυση διακρατικών διαφορών, με αντικείμενο την ενάλια κληρονομιά. Πέραν αυτών, η σύσταση διαιτητικών οργάνων μπορεί να ερείδεται και σε συμφωνία των μερών, όπως στην περίπτωση της Ερυθραίας.

Η Διαιτητική Επιτροπή Ερυθραίας – Αιθιοπίας, συστήθηκε με τη Συμφωνία Ειρήνης των μερών, για την επίλυση ζητημάτων που άπτονται της διεθνούς ευθύνης των κρατών για παραβιάσεις την περίοδο 1998-2000, και λειτούργησε υπό την αιγίδα του Διαρκούς Διαιτητικού Δικαστηρίου. Η καταστροφή της Στήλης Μάταρα, ενός εκ των πιο γνωστών και σημαντικών αρχαιολογικών μνημείων της Ερυθραίας, κατά τη διάρκεια της κατοχής της Senafe, αποτέλεσε, μεταξύ άλλων, αντικείμενο της διαδικασίας. Στο πλαίσιο αυτό, ζητήθηκε χρηματική αποζημίωση για την βλάβη και καταστροφή του αγαθού, και η δημόσια απολογία της Αιθιοπίας για την ενέργεια αυτή. Η Επιτροπή κατέληξε ότι η συγκεκριμένη ενέργεια συνιστά παραβίαση του εθιμικού διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου⁵⁶⁴, παρά το γεγονός ότι οφείλεται σε μεμονωμένες πράξεις στρατιωτών⁵⁶⁵, κάνοντας ωστόσο δεκτή μόνο την χρηματική απαίτηση⁵⁶⁶.

Η διαιτησία χαρακτηρίζεται, λοιπόν, από την ευέλικτη λειτουργία της. Ως εκ τούτου, μπορεί να αποτελέσει τη βάση επίλυσης διαφορών μεταξύ κρατικών αλλά και μη κρατικών δρώντων⁵⁶⁷, όπως μουσειών, αυτοχθόνων ή και *sui generis* ζητημάτων, όπως η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών που δεν διέπεται από το ισχύον κανονιστικό πλαίσιο της UNESCO ή UNCITRAL. Ειδικά για τις τελευταίες, η διαιτησία θα ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την επίλυση διαφορών που σχετίζονται με την λεηλασία πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια του Β'Π.Π.⁵⁶⁸ Για τις τελευταίες, ο Pell σημειώνει την αδυναμία δικαιοδοτικής επίλυσης των εν λόγω διαφορών στα εθνικά δικαστήρια, καθώς συχνά το αίτημα για επανόρθωση προσκρούει στην ασυλία του κράτους⁵⁶⁹. Προτείνεται δε, η δημιουργία ενός μόνιμου εξειδικευμένου διεθνούς διαιτητικού δικαστηρίου στο πλαίσιο του ΔΔΔ⁵⁷⁰, για την υπαγωγή των σχετικών υποθέσεων.

Με βάση τα γενικά χαρακτηριστικά αυτά, η διαιτητική επίλυση των πολιτιστικών διαφορών μπορεί να αποτελέσει το κεντρικό άξονα δικαιοδοτικής διευθέτησης ζητημάτων σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο, καθώς εναρμονίζεται με την ιδιάζουσα φύση των υποθέσεων.

επενδύσεις κ.ά. Αναλυτικά βλ. International Berau of PCA (ed.), *Resolution of Cultural Property Disputes*, Kluwer law, 2004

⁵⁶⁴ Claims Commission Partial Award, Central Front Eritrea's Claims 2,4, 6, 7,8 &22, April 2004, παρ. 113

⁵⁶⁵ Ibid, παρ. 112

⁵⁶⁶ Ibid, παρ. 114

⁵⁶⁷ Βλέπε Κ.Κυριαζή, "Πολιτιστικά αγαθά και εναλλακτικοί τρόποι επίλυσης διαφορών" στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 167

⁵⁶⁸ Σχετικά βλέπε και σχετική πρωτοβουλία Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο A5-0408/2003

⁵⁶⁹ O.C.Pell, 'Using Arbitral Tribunals to Resolve Diputes Relating to Holocaust- Looted Art', in International Berau of PCA (ed.), 2004, σ. 309

⁵⁷⁰ Αναλυτικά O.C.Pell, "The Potential for a Mediation/Arbitration Commission to Resolve Disputes Relating to Artworks Stolen or Looted during World War II,10 Depaul J. Art & Ent. L. 27, 42, O.C.Pell, "Recovering Nazi-Looted Art; Report from the Front Lines," (2001)16 Conn. J. Int'l L. 297.

2.4.5. Η αρμοδιότητα του Διεθνούς Δικαστηρίου

Η αρμοδιότητα του ΔΔ μπορεί να ερείδεται μεταξύ άλλων σε αποδοχή προαιρετικής ρήτηρας υποχρεωτικής δικαιοδοσίας (αρ.36 Καταστατικού) ή διαιτητική ρήτρα (αρ.37)⁵⁷¹. Η Σύμβαση 2001 αποτελεί το μοναδικό κείμενο που παραπέμπει έμμεσα στη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου της Χάγης. Ενσωματώνοντας στις διαδικασίες επίλυσης διαφορών τις διαδικασίες της UNCLOS (αρ.25.4), ένα κράτος μπορεί να προσφύγει ενώπιον του ΔΔ για ζήτημα ερμηνεία ή εφαρμογής της Σύμβασης, με την επιφύλαξη διαφορετικής δήλωσης του κράτους, κατ' εφαρμογή του αρ.25.5⁵⁷². Η σχετική διάταξη υπήρξε προϊόν συμβιβασμού, δεδομένου ότι ορισμένα κράτη απέρριπταν την δικαιοδοσία του ΔΔ ρητώς (Κούβα, Γουινέα Μπισσάου) ή εμμέσως, επιλέγοντας εναλλακτικά μέσα (Αίγυπτος, Ρωσία, Ελλάδα, Σλοβενία, Ουκρανία, Τανζανία)⁵⁷³. Δεδομένου ότι η Σύμβαση μετρά τα πρώτα χρόνια ζωής, η ενεργοποίηση του μηχανισμού θα κριθεί στο πεδίο.

Παρά ταύτα, το Διεθνές Δικαστήριο έχει επιληφθεί σε δύο περιπτώσεις υποθέσεις που άπτονται πολιτιστικών ζητημάτων. Η μεν πρώτη, μεταξύ Καμπότζης και Ταϊλάνδης, αφορά την εδαφική κυριαρχία επί του ναού Preah Vihear και έχει απασχολήσει το Δικαστήριο δύο φορές κατόπιν προσφυγής της Καμπότζης · το 1959 και το 2011. Η πρώτη απόφαση επιδίκασε την περιοχή γύρω από το Ναό στην προσφεύγουσα. Ταυτόχρονα, αναγνωρίζει την υποχρέωση της Ταϊλάνδης να αποσύρει τις στρατιωτικές και αστυνομικές της δυνάμεις από αυτόν, και να επιστρέψει οποιοδήποτε αντικείμενο έχει απομακρυνθεί από το ναό ή την περιοχή του ναού⁵⁷⁴, χωρίς, ωστόσο, να προβεί σε οποιαδήποτε εξειδίκευσή τους⁵⁷⁵. Το 2011, η προσφεύγουσα ζήτησε την ερμηνεία της Απόφασης του Δικαστηρίου του 1962, με αφορμή διασυνοριακά επεισόδια μεταξύ των δύο κρατών, που είχαν ως αποτέλεσμα την ανεπανόρθωτη βλάβη του Ναού, ο οποίος στο μεταξύ ενεγράφη στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO. Το Διεθνές Δικαστήριο προέβη στην λήψη προσωρινών μέτρων, καλώντας τα μέρη να αποσύρουν άμεσα τις στρατιωτικές τους δυνάμεις από την προσωρινή αποστρατικοποιημένη ζώνη, καθώς και τη μη διατάραξη της ελεύθερης πρόσβασης της Καμπότζης στο Ναό⁵⁷⁶.

Η Υπόθεση Λιχτενστάιν- Γερμανίας (2005) είχε ως αντικείμενο την κατάσχεση αγαθών από τη δεύτερη ως συνέπεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν και έργα τέχνης. Η προσφυγή ωστόσο, απορρίφθηκε ελλείψει δικαιοδοσίας⁵⁷⁷, σηματοδοτώντας μία νομολογιακά χαμένη ευκαιρία στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας.

⁵⁷¹ Σ.Περράκης, Το Διεθνές Δικαστήριο των ΗΕ, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2001, σ. 61- 64

⁵⁷² *op.cit.*

⁵⁷³ Σχετικά βλέπε και Δηλώσεις των κρατών σχετικά με την διαδικασία επίλυσης διαφορών σε συμφωνία με το άρθρο 287.

http://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/basic_texts/287_declarations_041111_english.pdf

⁵⁷⁴ Υπόθεση για το Ναό Preah Vihear (Καμπότζη κατά Ταϊλάνδης), Merits, Judgment of 15 June 1962: I.C. J. Reports 1962, σ. 37

⁵⁷⁵ *Ibid*, σ.36

⁵⁷⁶ <http://www.icj-cij.org/docket/files/151/16564.pdf>

⁵⁷⁷ Υπόθεση Λιχτενστάιν κατά Γερμανίας, Preliminary Objections, Judgment, ICJ.Reports 2005, σ.6

2.4.6. Συνεργασία ή επίλυση;

Η ενσωμάτωση των διαδικασιών επίλυσης διαφορών στις οικουμενικές πολιτιστικές Συμβάσεις είναι ιδιαίτερα σημαντική, παρά τον πολιτικό χαρακτήρα των περισσότερων διαδικασιών ή ακόμη και την διστακτικότητα των κρατών να προσφύγουν σε αυτές⁵⁷⁸.

Η Σύμβαση 1972 αποτελεί την εξαίρεση καθώς δεν προβλέπει σχετική διαδικασία. Η απουσία αυτή δικαιολογείται, ωστόσο, από το σκοπό της Σύμβασης, δηλαδή τη διαμόρφωση ενός συστήματος συνεργασίας. Η S. von Schorlemer παρατηρεί ότι η απουσία δικαιοδοτικού μηχανισμού σε συνδυασμό με το μεγάλο βαθμό προσχώρησης των κρατών, μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ευκολότερης αποδοχής κειμένων που δεν περιλαμβάνουν ρήτρες δικαιοδοτικής επίλυσης. Αντιδιαστέλλοντας μάλιστα, τη Σύμβαση 1972, με την Πολυμερή Σύμβαση για την Αποφυγή της διπλής φορολόγησης δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας (1979) που δεν τέθηκε σε ισχύ, αλλά και το χαμηλό βαθμό προσχώρησης στη Σύμβαση 2001, που παραπέμπει στη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, καταλήγει ότι υπάρχουν *σημάδια ότι η παρουσία δικαιοδοτικής ρήτρας αποτρέπει την επικύρωση ή προσχώρηση των κρατών σε αυτά*⁵⁷⁹.

Παρά το γεγονός, ότι τα κράτη είναι διστακτικά να αναλάβουν πρόσθετες υποχρεώσεις σε ένα τόσο ευαίσθητο πεδίο – αυτό της πολιτιστικής προστασίας, η γενική υποχρέωση συνεργασίας και ειρηνικής επίλυσης των διαφορών παραμένει. Έτσι, τα κράτη οφείλουν να εισέρχονται στις διαπραγματεύσεις με καλή πίστη και συγκεκριμένα,

*...with a view to arriving at an agreement, and not merely to go through a formal process of negotiation as a sort of prior condition for the automatic application of a certain method of delimitation in the absence of agreement; they are under an obligation so to conduct themselves that the negotiations are meaningful, which will not be the case when either of them insists upon its own position without contemplating any modification of it*⁵⁸⁰.

κάτι που δεν προκύπτει στην περίπτωση της ελληνοβρετανικής διαπραγματεύσεως, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω.

Σε κάθε περίπτωση, η επίλυση μίας διαφοράς, σε διεθνή πολιτικά ή δικαιοδοτικά όργανα, αποτελεί το τέλος της υποχρέωσης συνεργασίας, ενώ διασφαλίζει το διεθνές καθεστώς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, χωρίς να τα υποβιβάζει σε συναλλακτικά αντικείμενα. Προς τούτου, τα κράτη και η UNESCO, μπορούν να ενισχύσουν τη δυνατότητα προσφυγής στη διαιτησία, όπου διασφαλίζεται σημαντική επιρροή των μερών επί της διαδικασίας, καθιστώντας ευκολότερη την προσφυγή σε αυτή, ή/και να αξιοποιήσουν το παράδειγμα άλλων ειδικών καθεστώτων όπως του περιβάλλοντος αλλά και του ΠΟΕ⁵⁸¹, με την ενεργοποίηση ενδεχομένως των εμπιστευτικών διαβουλεύσεων. Στο πλαίσιο αυτό, η σύσταση μόνιμων εξειδικευμένων

⁵⁷⁸ S. von Schorlemer, 'UNESCO Dispute Settlement', in A.A.Yusuf(ed.), 2007, σ.97

⁵⁷⁹ S. von Schorlemer, 'UNESCO Dispute Settlement', in A.A. Yusuf (ed.) 2007, σ. 80-81

⁵⁸⁰ North Sea Continental Shelf, Judgment, ICJ Reports 1969, σ.

⁵⁸¹ σ. 103. Βλέπε Άρθρο 4, WTO Dispute Settlement Understanding, 1994. Αναλυτικά για το πλαίσιο Διαβούλευσης στον ΠΟΕ, το οποίο αποτελεί προαπαιτούμενο για την ενεργοποίηση των διαδικασιών των Πάνελ, βλέπε G. Yang, Br. Mercurio, Y. Li, Wto Dispute Settlement Understanding: A Detailed Interpretation, Kluwer Law International, 2005, σ.37 επ., F. Schorkopf, 'Article 4', in R.Wolfrum, P.-T. Stoll, K. Kaise (eds.), Wto: Institutions And Dispute Settlement, BRILL, 2006, σ.315-330

μηχανισμών μπορεί να ενισχύσει την ειρηνική επίλυση διαφορών, καθώς τα παραδοσιακά πρότυπα προστασίας⁵⁸² δεν καλύπτουν πάντα τις ειδικές απαιτήσεις και ιδιομορφίες των περιπτώσεων πολιτιστικής προστασίας.

⁵⁸² T. Van den Hout, 'Introduction', in International Bureau of PCA (ed.), 2004, σ. 15

Τμήμα Β': Η θεσμική εξάπλωση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Διεθνή όργανα, μηχανισμοί και ειδικές διαδικασίες είναι το απαραίτητο συμπλήρωμα για το κανονιστικό πλαίσιο προστασίας. Η ανάγκη συνεργασίας για την αντιμετώπιση κοινών προβλημάτων οδήγησε στην δημιουργία των διεθνών οργάνων και οργανισμών, χωρίς τη λειτουργία και τον έλεγχο των οποίων οι διεθνείς κανόνες θα έμεναν κενό γράμμα. Έτσι, και στο πεδίο της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, το συμβατικό και εθιμικό πλαίσιο, συμπληρώνεται με τη λειτουργία θεσμικών μηχανισμών. Οι μηχανισμοί αυτοί μπορούν να διακριθούν με κριτήριο τη νομική βάση από την οποία έλκουν τις αρμοδιότητές τους, αλλά και το εύρος των αρμοδιοτήτων τους στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας.

Ο διαχωρισμός αυτός ακολουθείται και εδώ, έτσι η ύλη αρθρώνεται σε δύο ενότητες όπου στην μεν πρώτη εξετάζονται διεθνή όργανα με αρμοδιότητα κύρια ή παρεμπίπτουσα στο πεδίο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, ενώ στη δεύτερη οι συμβατικοί μηχανισμοί. Ακολουθώντας το πρότυπο διάκρισης των μηχανισμών προστασίας που αναπτύχθηκαν και λειτουργούν κυρίως στο πεδίο της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ως *συμβατικοί μηχανισμοί* νοούνται τα όργανα που συστήνονται βάσει διεθνούς σύμβασης και είναι επιφορτισμένα με την παρακολούθηση της εφαρμογής της στα κράτη μέλη, σε αντίθεση με τους *εξωσυμβατικούς μηχανισμούς*, που δεν συστήνονται βάσει διεθνούς συνθήκης αλλά με απόφαση οργάνου¹.

Έτσι, το θεσμικό πλαίσιο δράσης στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας ακολουθεί τη διττή αυτή διάκριση, όπου εξετάζονται αφενός διεθνείς οργανισμοί και όργανα που συστήνονται με κύρια (π.χ. UNESCO) ή δευτερεύουσα/παρεμπίπτουσα αρμοδιότητα επί των πολιτιστικών αγαθών (§ 1), και εν συνεχεία, οι μηχανισμοί που συστήνονται κατ' επιταγή των διεθνών συμβατικών κειμένων για την προστασία τους (§ 2) με στόχο να δειχθεί η ύπαρξη διεθνών μηχανισμών για την αποτελεσματική παρακολούθηση και έλεγχο της πολιτιστικής προστασίας.

Κεφάλαιο Α': Διεθνή όργανα/οργανισμοί με αρμοδιότητα στο πεδίο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Όργανα και οργανισμοί έχουν συσταθεί σε οικουμενικό και περιφερειακό επίπεδο με αρμοδιότητες που εκτείνονται από το πεδίο της ειρήνης και ασφάλειας ως τη συνεργασία σε τεχνικά ζητήματα. Ο πολιτισμός αποτέλεσε κοινό τόπο διεθνούς δράσης και συνεργασίας, με τα πολιτιστικά αγαθά να κατέχουν σημαντική θέση στη διεθνή agenda μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η UNESCO αποτέλεσε και, έκτοτε,

¹ Σχετικά με τη διάκριση των μηχανισμών στο πεδίο προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου βλ. Παπαϊωάννου Μαρία, Εξωσυμβατικοί Μηχανισμοί προαγωγής, προστασίας και εφαρμογής του Διεθνούς Δικαίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Λειτουργία, Αποτελεσματικότητα και Νέες Προκλήσεις, Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2007

παραμένει ο βασικός διακυβερνητικός οργανισμός συνεργασίας σε οικουμενικό επίπεδο, με ευρείες αρμοδιότητες στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας. Όμοιοι οργανισμοί έχουν συσταθεί σε περιφερειακό επίπεδο όπως στο πλαίσιο του Αραβικού Συνδέσμου. Πολιτισμός, Εκπαίδευση και Επιστήμη αποτελούν το τρίπτυχο της δραστηριότητάς τους, ως αλληλένδετες θεματικές, οι οποίες εξειδικεύονται σε επιμέρους αρμοδιότητες για την προαγωγή και διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών.

Συνεπώς, οι οργανισμοί αυτοί αποτελούν τους καθ' ύλην αρμόδιους για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Από την άλλη πλευρά, τόσο τα κύρια όργανα των Ηνωμένων Εθνών, όσο και περιφερειακοί οργανισμοί έχουν αναπτύξει σημαντική δράση στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας. Με αφετηρία την πολιτιστική συνεργασία, όργανα όπως η Γενική Συνέλευση και το Συμβούλιο Ασφαλείας συχνά λαμβάνουν σχετικές αποφάσεις στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων που τους έχουν απονεμηθεί, καθώς συχνά η διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών εντάσσεται σε ζητήματα που αφορούν τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, τα δικαιώματα του ανθρώπου κλπ. Ακολούθως, η ανάλυση αναπτύσσεται στο δίπτυχο αυτό με κριτήριο τη φύση των αρμοδιοτήτων των διεθνών οργάνων και οργανισμών στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας.

I. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως κύρια αρμοδιότητα διεθνών οργανισμών

A. Η UNESCO ως θεσμική 'μήτρα' της πολιτιστικής προστασίας

Η UNESCO αποτελεί τον κύριο άξονα προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε οικουμενικό επίπεδο. Αποτελεί αυτόνομο διακυβερνητικό οργανισμό, ο οποίος έχει ενταχθεί στο θεσμικό πλαίσιο των ΗΕ ως μία από τις ειδικευμένες οργανώσεις του οργανισμού, το νομικό καθεστώς των οποίων προσδιορίζεται από τον ίδιο το Χάρτη².

1. Αρμοδιότητα και θεσμικά χαρακτηριστικά

Παρά το γεγονός, ότι συνεργάζεται στενά με τα κύρια όργανα του ΟΗΕ³, η UNESCO διατηρεί σε μεγάλο βαθμό την ανεξαρτησία της. Ως εκ τούτου, η ιδιότητα μέλους σε αυτή δεν προϋποθέτει την ιδιότητα μέλους στον ΟΗΕ. Πρόκειται λοιπόν για έναν οργανισμό διακυβερνητικό, οικουμενικό, ανοικτό καθώς απευθύνεται σε όλα τα

² Άρθρα 57 και 63, Χάρτη ΗΕ. Βλέπε και G. Pollaczek, 'The United Nations and Specialized Agencies', AJIL 40 (3), 1946, σ. 592-619, K. Ahluwalia, The Legal Status, Privileges and Immunities of the Specialized Agencies of the United Nations and Certain Other International Organizations, M. Nijhoff, 1964.

³ Πρέπει να σημειωθεί ότι η UNESCO δεσμεύεται από αποφάσεις κυρωτικού χαρακτήρα του Συμβουλίου Ασφαλείας (αρ.48.2 Χάρτης ΗΕ). Στην περίπτωση των κυρώσεων κατά του Ιράκ και της Απόφαση 670 (1990) του ΣΑ, το Εκτελεστικό Συμβούλιο της UNESCO απέστειλε ειδικό απεσταλμένο στην περιοχή για να διασφαλίσει την εφαρμογή των σχετικών αποφάσεων. Decision 8.4, The Destruction of the Educational, Cultural and Scientific Institutions in the State of Kuwait occupied by Iraq, and the Role of UNESCO in Its Fields of Competence in relation to the Execution of the Resolutions of the Security Council in accordance with Chapter VII of the United Nations Charter, in Decisions adopted by the Executive Board at its 135th Session, Paris, 14 November 1990, σ. 39-40.

κράτη της διεθνούς κοινότητας, και εξειδικευμένο λόγω της ειδικής λειτουργίας που επιτελεί⁴.

Πολλών δε, η δομή της δεν διαφοροποιείται από το κλασσικό πρότυπο των διεθνών διακυβερνητικών οργανισμών⁵, με κύρια καταστατικά όργανα⁶ τη *Γενική Διάσκεψη* ως όργανο πλήρους εκπροσώπησης των κρατών μελών, καθορίζοντας τις γενικές πολιτικές και κατευθύνσεις του Οργανισμού, το *Εκτελεστικό Συμβούλιο* (ή Εκτελεστική Επιτροπή- Executive Board) ως όργανο περιορισμένης σύνθεσης, καθώς αποτελείται από 58 κράτη μέλη τετραετούς θητείας, και είναι επιφορτισμένο με την υλοποίηση και εκτέλεση των αποφάσεων της πρώτης, και τη *Γραμματεία* της οποίας προΐσταται ο Γενικός Διευθυντής με καθήκοντα διοικητικής κυρίως φύσης. Επιπρόσθετα, το Καταστατικό παρέχει τη δυνατότητα σύστασης επικουρικών οργάνων, όπως ειδικές και τεχνικές επιτροπές κατόπιν απόφασης της Γενικής Διάσκεψης. Στο πλαίσιο αυτό, έχει συστήσει επικουρικά όργανα μέσω πολυμερούς (π.χ. ICCROM), είτε διμερούς απλοποιημένης διαδικασίας (π.χ. ISDS- Παρίσι, OSS – Τύνιδα)⁷.

Ειδικότερα, η UNESCO έχει ευρείες κοινωνικοοικονομικές, πολιτιστικές, εκπαιδευτικές αρμοδιότητες, ενώ ρητά για την πραγμάτωση των σκοπών της οφείλει να διασφαλίσει την *διαφύλαξη και προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς βιβλίων, έργων τέχνης και μνημείων ιστορίας και επιστήμης, ... την ανταλλαγή αντικειμένων καλλιτεχνικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος και άλλου πληροφοριακού υλικού, ... την ανεξαρτησία, ακεραιότητα και ετερότητα των πολιτισμών των κρατών μελών*⁸. Η πρώτη αναφορά τους στο Καταστατικό της UNESCO, δικαιολογεί την αναφορά σε επιμέρους υλικά στοιχεία του πολιτισμού αντί του ενιαίου όρου ‘πολιτιστικά αγαθά’ καθώς ο τελευταίος ήταν κυρίως απότοκο των διαπραγματεύσεων της Σύμβασης της Χάγης.

Η υλοποίηση των αρμοδιοτήτων της πραγματοποιείται μέσα από την υλοποίηση πολιτικών και προγραμμάτων, ενώ καθοριστικός είναι ο ρόλος της Γενικής Διάσκεψης και ατομικά των κρατών μελών στη διαμόρφωση των βασικών πολιτικών της UNESCO⁹. Η ουσιαστική της συμβολή στο πεδίο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών έγκειται στην κανονιστική της αρμοδιότητα και των περιοδικών ελέγχου που ασκείται από τα όργανα για την παρακολούθηση της συμμόρφωσης των κρατών μελών.

⁴ Για την τυπολογία των διεθνών οργανισμών βλέπε Schermers 2011 παρ. 48-65

⁵ Αναλυτικά βλ. Schermers παρ. 384- 547

⁶ Αρ. 5 – 7, Καταστατικό. Βλέπε και Π.Νάσκου – Περράκη, Μπαχτσεβανίδου Δ., (επιμέλεια), «UNESCO Συμβάσεις / Conventions», Δημοσιεύματα Έδρας UNESCO Πανεπιστημίου Μακεδονίας (1), Αвт. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008.

⁷ J. Donaldson, ‘Developing New Intergovernmental Institutions through Simplified Agreements’, in A.A.Yusuf, 2007 σ. 385 επ.

⁸ Άρθρο 1, Καταστατικό UNESCO

⁹ Ενδεικτικά ο Rengast περιγράφει γλαφυρά την πολιτική και τις θέσεις της Γαλλίας την περίοδο 1945- 1970 στο πλαίσιο της UNESCO. Παρά το γεγονός ότι αποτελούσε ένας αποδεκτός και ευνοημένος οργανισμός, μέσα από την συμμετοχή της ή μη και χρηματοδότηση πολιτικών και δράσεων προσπάθησε π.χ. να δώσει έμφαση στην προαγωγή τεχνικής συνεργασίας και όχι την ευρεία πολιτιστική συνδρομή κρατών, λόγω των αποικιακών εδαφών και των ενδεχόμενων επιπτώσεων. Αναλυτικά W.R. Pendergast, ‘UNESCO and French Cultural Relations 1945-1970’, (1976) 30 International Organization 3, σ. 453-483

2. Κανονιστική αρμοδιότητα και Περιοδικός έλεγχος

Η λειτουργία της UNESCO ακολουθεί το παράδειγμα της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας¹⁰, καθώς πρόκειται για δύο ειδικευμένες οργανώσεις που έχουν αναλάβει αυξημένες κανονιστικές αρμοδιότητες. Η συμβολή της, λοιπόν, στην ανάπτυξη του δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι άμεσα συνδεδεμένη με τα θεσμικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά της¹¹. Σύμφωνα με το Καταστατικό (αρ.4.Α.4), η Γενική Διάσκεψη μπορεί να υποβάλλει προτάσεις στα κράτη μέλη, οι οποίες μπορεί να προσλάβουν χαρακτήρα Συστάσεων, για τις οποίες απαιτείται απλή πλειοψηφία, ή Διεθνών Συμβάσεων, η υιοθέτηση των οποίων απαιτεί πλειοψηφία δύο – τρίτων¹². Στην τελευταία περίπτωση μάλιστα, αν δεν διασφαλιστεί η αυξημένη πλειοψηφία, μπορεί να μετατραπεί σε σχέδιο Σύμβασης. Μέσα από την πολύχρονη λειτουργία της, η UNESCO εμπλούτισε την κανονιστική της δράσης με την υιοθέτηση Διακηρύξεων και άλλων κειμένων.

2.1. Οι Διεθνείς Συμβάσεις

Οι Διεθνείς Συμβάσεις που υιοθετούνται στη Γενική Διάσκεψη ακολουθούν μία διττή πορεία. Καταρχάς, αποτελούν παράγωγο δίκαιο που ελέγχεται από τα όργανα της UNESCO, ενώ ταυτόχρονα διαγράφουν μία ανεξάρτητη πορεία μέσα από την θέση τους σε ισχύ, τη δημιουργία ιδίων οργάνων και τη διαμόρφωση ενός αυτόνομου πλαισίου λειτουργίας.

Στην πρώτη περίπτωση, η Σύμβαση υποβάλλεται από τα κράτη μέλη στις αρμόδιες αρχές¹³ εντός διαστήματος ενός χρόνου από το κλείσιμο της Συνόδου κατά τη διάρκεια της οποίας υιοθετήθηκαν (αρ.4.4.εδ.γ'Καταστατικού). Ο Γενικός Διευθυντής οφείλει να υπενθυμίσει επίσημα τη σχετική αυτή υποχρέωση στα κράτη μέλη κατά την υποβολή σε αυτά της υιοθετηθείσας Σύμβασης (αρ. 16.1 Καταστατικού). Πρόκειται για υποχρέωση υποβολής και όχι λήψης μέτρων, που επεκτείνεται σε όλα τα κράτη, ακόμη

¹⁰ H. Saba, "L'activité quasi-législative des institutions spécialisées des Nations Unies", in *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, Vol. 111, 1964, σ. 643-644. Βλέπε και N. Valticos, *International Labour Law*, Kluwer, Deventer/Boston, 1995,

¹¹ N. Schrijver, 'UNESCO's Role in the Development and Application of International Law: An Assessment', in A.A.Yusuf, 2007 σ. 383

¹² Για την προπαρασκευαστική διαδικασία επεξεργασίας των κειμένων *Rules of Procedure concerning recommendations to Member States and international conventions covered by the terms of Article IV, paragraph 4, of the Constitution*. Αναλυτικά A. A. Yusuf, 'UNESCO Practices and Procedures for the Elaboration of Standard setting Instruments', in A.A.Yusuf, *Standard-Setting in UNESCO*, vol.I, Martinus Nijhoff, 2007, σ.38επ.

¹³ Σχετικά με την καταλληλότητα των αρχών, η Γενική Διάσκεψη επισημαίνει σύμφωνα με την ομόφωνη γνώμη της Νομικής Επιτροπής ότι "*The competent authorities, in the meaning of Article IV, paragraph 4, of the Constitution, are those empowered, under the Constitution or the laws of each Member State, to enact the laws, issue the regulations or take any other measures necessary to give effect to conventions or recommendations. It is for the government of each Member State to specify and indicate those authorities which are competent in respect of each convention and recommendation.*" General Report on the initial special reports of member states on action taken by them upon the convention and recommendations adopted by the General Conference at its 11th Session, in *Records of General Conference*, 12th Session, Paris, 1962, CPG. 63/V1 12/A σ.147

Για την επαμφοτερίζουσα φύση και νομική ισχύ των Συστάσεων γενικά βλέπε C.F.Amerasinghe, *Principles Of The Institutional Law Of International Organizations*, CUP, 2005, σ. 175- 189, I. Lukashuk, "Recommendations of International Organizations in the international normative system, in W. Butler, *International Law and the International System*, Martinus Nijhoff Publishers, 31-47, M.Virally, 'La valeur juridique des recommandations des organisations internationales', *AFDI*, volume 2, 1956., σ. 66-96.

και τα μειοψηφούνται. Προς τούτο, η Γενική Διάσκεψη κατά την 12η Σύνοδό της προέβη στην εξής διευκρίνιση.

The General Conference also feels bound to draw attention once again to the distinction to be drawn between the obligation to submit an instrument to the competent authorities, on the one hand, and the ratification of a convention or the acceptance of a recommendation, on the other. Their submission to the competent authorities does not imply that conventions should necessarily be ratified or that recommendations should be accepted in their entirety. On the other hand, it is incumbent on Member States to submit all recommendations and conventions without exception to the competent authorities, even if measures of ratification or acceptance are not contemplated in a particular case¹⁴.

Μάλιστα, τα κράτη μέλη οφείλουν περαιτέρω να αναφέρουν στις περιοδικές τους εκθέσεις όλα τα μέτρα που λαμβάνουν σχετικά με τις Συμβάσεις που έχουν υιοθετηθεί (αρ. 8 του Καταστατικού¹⁵)¹⁶.

Πέραν της εσωτερικής αυτής διαδικασίας ενσωμάτωσης τους, οι Συμβάσεις αποτελούν διεθνείς συνθήκες και διέπονται από το σχετικό δίκαιο¹⁷. Έτσι, μετά τη θέση τους σε ισχύ διαμορφώνουν έναν ανεξάρτητο κανονιστικό πλαίσιο προστασίας, δεσμευτικό για τα συμβαλλόμενα μέρη. Βασική ιδιαιτερότητα των Συμβάσεων που υιοθετούνται αποτελεί η διαδικασία ‘επιβεβαίωσης’ του τελικού κειμένου μετά την υιοθέτησή του. Το κείμενο καθίσταται αυθεντικό και οριστικό με την υπογραφή του Γενικού Διευθυντή και του Προέδρου της Γενικής Διάσκεψης¹⁸. Η διαδικασία αυτή ακολουθείται και σε άλλους οργανισμούς όπως ο ILO και ο FAO¹⁹, και πραγματοποιείται από εξουσιοδοτημένο όργανο²⁰. Δεν απαιτείται, δηλαδή, η υπογραφή των κρατών²¹. Εν συνεχεία, τα κράτη μπορούν να προβούν στην επικύρωση, αποδοχή ή έγκριση²² των συμβάσεων, καθώς απουσιάζει το ενδιαμέσο στάδιο της υπογραφής²³, καθώς πρόκειται για μία προσυμφωνημένη διαδικασία²⁴. Οι Συμβάσεις αυτές είναι ανοικτές για

¹⁴ Op.cit. CPG. 63/V1 12/A σ.147

¹⁵ Η σχετική υποχρέωση εμφανίζεται διαφοροποιημένη στους Κανόνες Διαδικασίας, όπου η υποχρέωση αναφοράς των μέτρων εφαρμογής αναφέρεται σε κάθε Σύμβαση που είναι σε ισχύ. (αρ.17 .1)

¹⁶ Αναλυτικά βλ παρακάτω

¹⁷ Εννοείται εδώ η Σύμβαση της Βιέννης 1969 και το εθιμικό δίκαιο των συνθηκών.

¹⁸ Άρθρο 14 των Κανόνων Διαδικασίας του αρ. 4.4. του Καταστατικού. Η σχετική διάταξη αποτελεί lex specialis σε σχέση με το lex generalis της Σύμβασης για το Δίκαιο των Συνθηκών 1969. Η τελευταία εφαρμόζεται υπό την επιφύλαξη των σχετικών κανόνων ενός διεθνή οργανισμού αρ.5. Αναλυτικά Villiger 2009, σ. 119 επ.

¹⁹ A. Aust, Modern Treaty Law and Practice, CUP, 2000, σ.72-73

²⁰ Ή μπορεί να πραγματοποιηθεί με την ίδια τη διαδικασία ψηφοφορίας, είτε απόφαση του οργάνου πλήρους εκπροσώπησης των κρατών μελών. F. Hoffmeister, ‘Article 10’, in O.Dorr, K. Schmalenbach, Vienna Convention on the Law of Treaties:A Commentary, Springer, 2012, σ. 149

²¹ Σύμβαση Βιέννης 1969, άρθρο 10. Με την διαδικασία αυτή υιοθετήθηκαν οι Συμβάσεις 1972, 2005, 2001, 1970. Αντίθετα, στην περίπτωση της Σύμβασης της Χάγης και των Πρωτοκόλλων, η υιοθέτησή τους πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο Διεθνών Διασκέψεων, οπότε και παρέμειναν ανοικτά για υπογραφή για τα κράτη που συμμετείχαν σε αυτή. Συγκεκριμένα τέθηκαν για υπογραφή από τις 14 Μαΐου ως τις 31 Δεκεμβρίου 1954 σύμφωνα με το αρ.30 Σύμβασης 1956 και αρ. 6 Πρωτοκόλλου 1956, και από 17 Μαΐου ως 31 Δεκεμβρίου 1999, σύμφωνα με το αρ.40 του Δεύτερου Πρωτοκόλλου.

²² Παρά την διαφοροποίηση των όρων, παράγονται τα ίδια έννομα αποτελέσματα. Αρ. 2 και 14 Σύμβαση Βιέννης. Αναλυτικά Villiger, 2009, σ. 208 επ.

²³ C.Forrest, International Law and the Protection of Cultural Heritage, Routledge, 2010, σ.32 επ.

²⁴ A.A.Yusuf, ‘UNESCO Practices and Procedures for the Elaboration of Standard –setting Instruments, in A.A.Yusuf (ed.), 2007, σ.49

προσχώρηση (accession) τρίτων κρατών μη μέλη της UNESCO²⁵ - ή διεθνείς οργανισμούς²⁶, και δεν επηρεάζεται από επιγενόμενη αποχώρηση κράτους από τον οργανισμό, όπως στην περίπτωση των ΗΠΑ (περίοδο 1984-2003)²⁷ και Ηνωμένου Βασιλείου (περίοδο 1985- 1997).

2.2. Η αυξημένη νομική ισχύ των Συστάσεων της UNESCO

Οι Συστάσεις αφορούν ζητήματα που δεν έχουν ωριμάσει για να ενσωματωθούν σε διεθνή συνθήκη²⁸, διατυπώνουν, ωστόσο, αρχές και κανόνες για τη διεθνή ρύθμιση οποιουδήποτε ζητήματος. Εμπίπτουν στην ίδια διαδικασία 'επιβεβαίωσης' των Συνθηκών, καθώς καθίσταται οριστικές και αυθεντικές κατόπιν υπογραφής τους από το Γενικό Διευθυντή και τον Πρόεδρο της Γενικής Διάσκεψης (αρ.14 Κανόνων Διαδικασίας). Κατά τον ίδιο τρόπο, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να τις υποβάλλουν στις αρμόδιες αρχές εντός ενός έτους από την υιοθέτηση τους²⁹. Μάλιστα, η υποχρεωτικότητα υποβολής των Συστάσεων στις αρμόδιες νομοθετικές εθνικές αρχές είναι καθολική, καθώς δεσμεύονται όλα τα κράτη μέλη από υιοθετήσεώς τους, ενώ προβλέπεται και μηχανισμός ελέγχου για τη συμμόρφωση των κρατών, που παρουσιάζεται ακολούθως.

Σε κάθε περίπτωση, η υποβολή των Συστάσεων και Συμβάσεων στα κράτη μέλη, αποσκοπεί στην προαγωγή των διεθνών κειμένων στην εσωτερική έννομη τάξη. Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη οφείλουν να γνωστοποιούν κάθε σύμβαση ή σύσταση σε όργανα, ομάδες και άλλες οντότητες που σχετίζονται με τα ζητήματα αυτά³⁰. Πρόκειται έτσι, για μία προσπάθεια εμπλοκής όλων των ενδιαφερομένων, όπως μουσεία, συλλέκτες, τοπικοί πληθυσμοί, στην προαγωγή της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών.

2.3 Η πολυεπίπεδη διαδικασία για τις Διακηρύξεις (Χάρτες και συναφή κείμενα)

Οι Διακηρύξεις είναι κανονιστικά κείμενα χωρίς αναγκαστικό χαρακτήρα, με στόχο να υπογραμμίσει την σημασία ενός ζητήματος³¹ και να διαμορφώσει βασικές αρχές και κανόνες με στόχο να εμπνεύσουν τη δράση των κρατών μελών³². Το Καταστατικό της UNESCO σιωπά ως προς την υιοθέτηση Διακηρύξεων, καθώς δεν αναφέρονται μεταξύ των κειμένων που μπορεί να υποβληθούν από τη Γενική Διάσκεψη στα κράτη μέλη. Εντούτοις, έχει προβεί επανειλημμένα στην υιοθέτηση Διακηρύξεων, με την μορφή

²⁵ Στην περίπτωση της Σύμβασης 2001, τα Νησιά Σολομώντα, το Τατζικιστάν και το Ουζμπεκιστάν δεν ήταν μέλη της UNESCO (εντάχθηκαν το 1993), κατά την προσχώρησή τους στη Σύμβαση (το 1992 για τις πρώτες και το 1993 για το τελευταίο), ενώ η Αγία Έδρα παραμένει μη μέλος.

²⁶ Ενδεικτικά η Ευρωπαϊκή Ένωση προσχώρησε στη Σύμβαση 2005

²⁷ B. Hocking, 'Words and Deeds: Why America Left Unesco', The World Today Vol. 41, No. 4 (1985), σ. 75-78

²⁸ A. A. Yusuf, 'UNESCO Practices and Procedures for the Elaboration of Standard setting Instruments', in A.A.Yusuf, 2007, σ. 32

²⁹ Καταστατικό Άρθρο 4 Β παρ. 4, και Κανόνες Διαδικασίας κατ' εφαρμογή του αρ. 4.4. του Καταστατικού

³⁰ Άρθρο 16 παρ.2

³¹ L. Boisson de Chazournes, 'Monitoring, Supervision and Coordination of the Standard-setting Instruments of Unesco, in A.A. Yusuf, 2007, σ.56

³² Abdulqawi A. Yusuf, 'Introduction', στο Normative Action in Education, Science and Culture, Martinus Nijhoff Publishers, 2007, σ.16

απόφασης (resolution)³³, εκ των οποίων τρεις με αντικείμενο την προστασία των πολιτιστικών αγαθών (1966, 2001, 2003).

Το ζήτημα της νομικής φύσης και υιοθέτησης Διακηρύξεων απασχόλησε ευρύτερα τα όργανα των Η. Ειδικότερα, ο Νομικός Σύμβουλος των ΗΕ, σε απάντηση της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με την υιοθέτηση της ΟΔΔΑ αναφέρει:

“In United Nations practice, a “declaration” is a formal and solemn instrument, suitable for rare occasions when principles of great and lasting importance are being enunciated, such as the Declaration of Human Rights. A recommendation is less formal.

Apart from the distinction just indicated, there is probably no difference between a “recommendation” and a “declaration” in United Nations practice as far as strict legal principle is concerned. A “declaration” or a “recommendation” is adopted by resolution of a United Nations organ. As such it cannot be made binding upon Member States, in the sense that a treaty or convention is binding upon the parties to it, purely by the device of terming it a “declaration” rather than a “recommendation”. However, in view of the greater solemnity and significance of a “declaration”, it may be considered to impact, on behalf of the organ adopting it, a strong expectation that Members of the international community will abide by it. Consequently, in so far as the expectation is gradually justified by State practice, a declaration may by custom become recognized as laying down Rules binding upon States.

In conclusion, it may be said that in United Nations practice, a “declaration” is a solemn instrument resorted to only in very rare cases relating to matters of major and lasting importance where maximum compliance is expected³⁴.

Πρόσφατα, το νομικό αυτό κενό καλύφθηκε με τη θέσπιση ενός εξειδικευμένου νομικού πλαισίου για την επεξεργασία, εξέταση, υιοθέτηση και επανεξέταση διακηρύξεων, χαρτών και άλλων κειμένων κανονιστικού περιεχομένου που δεν καλύπτονται από τους Κανόνες Διαδικασίας του αρ.4.4. του Καταστατικού³⁵. Πρόκειται για μία πολυεπίπεδη διαδικασία που κωδικοποιεί την προηγούμενη πρακτική. Στο πλαίσιο αυτό, η υιοθέτηση των κειμένων αυτών γίνεται με τη μορφή ‘Απόφασης’ και λαμβάνεται με consensus³⁶.

Ο Γενικός Διευθυντής διασφαλίζει την ευρεία διάδοση του κειμένου, ενώ συχνά οι Διακηρύξεις προβλέπουν μηχανισμούς παρακολούθησης ή επίβλεψης³⁷ ή ενσωματώνουν πλάνο δράσης και αρχές³⁸. Σε περίπτωση δε, απουσίας μηχανισμού παρακολούθησης, η Γενική Διάσκεψη μπορεί να καλεί το Γενικό Διευθυντή να υποβάλλει έκθεση σχετικά με τα μέτρα που έχουν λάβει τα κράτη μέλη προς υλοποίηση τους. Η διαδικασία αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία ιδίως για την προαγωγή και εφαρμογή της Διακήρυξης 2003 σχετικά με τη σκόπιμη καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών.

³³ 20 C/Resolution 32.1

³⁴ Report of the Commission on Human Rights, United Nations document E/3616/Rev. 1, paragraph 105, eighteenth session, Economic and Social Council, 19 March -14 April 1962, United Nations, New York

³⁵ Resolution 33 C/87

³⁶ Ο Α.Α.Υουσφ σημειώνει ότι έμφαση δίνεται στη συλλογική δράση των κρατών, για το λόγο αυτό δεν προσδιορίζεται διαδικασία υποβολής παρατηρήσεων ή σχολίων των κρατών μελών. Οπ. cit. σ.48

³⁷ Διακήρυξη για το Ανθρώπινο Γονιδίωμα και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου 1997

³⁸ Η Διακήρυξη για την Πολιτιστική Ετερότητα περιλαμβάνει Παράρτημα με τις βασικές γραμμές πλάνου δράσης.

2.4 Παρακολούθηση και έλεγχος της συμμόρφωσης των κρατών -μελών

Πέραν της σημαντικής δικαιопαραγωγικής της λειτουργίας, στο πλαίσιο της οποίας έχει συμβάλλει στην ανάπτυξη και εδραίωση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών από τη σκοπιά του διεθνούς δικαίου³⁹ δια των συμβάσεων, συστάσεων και διακηρύξεων της, η UNESCO έχει δημιουργήσει ένα σύστημα παρακολούθησης και περιοδικού ελέγχου των συμβαλλόμενων κρατών, απαραίτητο συμπλήρωμα για την αποτελεσματική εφαρμογή τους⁴⁰.

Η παρακολούθηση και ο έλεγχος της εφαρμογής των συστάσεων και συμβάσεων, αλλά και των Διακηρύξεων, επιτυγχάνεται δια της υποβολής περιοδικών εκθέσεων στα αρμόδια όργανα. Για το σκοπό αυτό, η Γενική Διάσκεψη έχει υιοθετήσει Κανόνες Διαδικασίας, όπου προβλέπεται η υποβολή εκθέσεων από τα κράτη σχετικά με τα μέτρα εφαρμογής των πράξεων που υιοθετούνται στο πλαίσιο του οργανισμού⁴¹. Η εξέταση των περιοδικών εκθέσεων αναδεικνύει εγγενείς αδυναμίες και προβλήματα κατά την εφαρμογή των Συμβάσεων ή άλλων κειμένων, αλλά και την ενσωμάτωση του διεθνούς πλαισίου προστασίας στην εσωτερική έννομη τάξη. Έτσι, τα κράτη προκειμένου για πολιτιστικά αγαθά οφείλουν να παρέχουν γενικές και ειδικές πληροφορίες σχετικά με νομοθετικά, εκτελεστικά ή άλλα μέτρα που έχουν λάβει, αλλά και να περιλάβουν συγκεκριμένα στοιχεία που προσδιορίζονται στο Πλαίσιο των Κατευθυντήριων Οδηγιών⁴².

Τα τελευταία χρόνια, καταγράφεται μία προσπάθεια ενδυνάμωσης των διαδικασιών ελέγχου στο πλαίσιο του Οργανισμού, ιδίως για συμβάσεις και συστάσεις που δεν προβλέπουν ειδικό θεσμικό μηχανισμό παρακολούθησης, εν προκειμένω τη Σύμβαση 1970. Έτσι, το Εκτελεστικό Συμβούλιο υιοθέτησε⁴³ μία ειδική πολυεπίδεδη διαδικασία παρακολούθησης των κρατών μελών, πέντε συνολικά σταδίων. Στο πρώτο στάδιο, τα κράτη καλούνται να υποβάλλουν εκθέσεις κάθε 4 χρόνια, εκτός αν η Γενική Διάσκεψη ορίσει διαφορετικά. Ο Γενικός Διευθυντής ενημερώνει και μεταβιβάζει στα κράτη μέλη τα κείμενα που υιοθετούνται σε κάθε Σύνοδο υπενθυμίζοντας στα κράτη την

³⁹ P. M. Dupuy, 'The Impact of Legal Instruments Adopted by UNESCO on General International Law', στο Abdulqawi A. Yusuf, (ed.), *Normative Action in Education, Science and Culture*, Martinus Nijhoff Publishers, 2007, σ. 358- 362

⁴⁰ "...A "superpartes" organization, such as UNESCO, plays this vital role of monitoring the process and assess the necessities in place, in order to become effective when required". M. Esposito, A.Cavelzani, σ.410

⁴¹ Rules of Procedure concerning recommendations to Member States and international conventions covered by the terms of Article IV, paragraph 4, of the Constitution, *στο* Basic Texts, including texts and amendments adopted by the General Conference at its 36th session, (Paris, 25 October – 10 November 2011), UNESCO, Paris 2012

⁴² Τα κράτη θα πρέπει να παρέχουν λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με τα μέτρα που λαμβάνονται για: (i) την καταπολέμηση της παράνομης μεταβίβασης της κυριότητας, όπως είναι η δημιουργία μίας ή περισσότερων εθνικών αρχών για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και για την δημιουργία και επικαιροποίηση της απογραφής των προστατευόμενων πολιτιστικών αγαθών η εξαγωγή των οποίων θα αποτελούσε σημαντική υποβάθμιση της εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, (ii) την καταπολέμηση των παράνομων ανασκαφών, όπως η εποπτεία των αρχαιολογικών ανασκαφών, η διασφάλιση της διατήρησης in situ ορισμένων πολιτιστικών αγαθών, και την προστασία των περιοχών που προορίζονται για μελλοντική αρχαιολογική έρευνα, (iii) τον έλεγχο της εξαγωγής πολιτιστικών αγαθών, όπως η ύπαρξη κατάλληλου πιστοποιητικού με την οποία το κράτος εξαγωγής θα διευκρινίζει την ύπαρξη ειδικής άδειας για την εξαγωγή του πολιτιστικών αγαθών. 177 EX/35 σ. 27 επ.

⁴³ 177 EX/Decision 35 I (2007)

υποχρέωση υποβολής τους στις εθνικές αρχές⁴⁴. Το δεύτερο αυτό στάδιο, που υλοποιείται από την Γραμματεία του Οργανισμού, αποσκοπεί έτσι στην δημοσιοποίηση και ενημέρωση των κρατών μελών σχετικά με τα κείμενα που ενσωματώθηκαν στις αποφάσεις της Γενικής Διάσκεψης. Εν συνεχεία, η διαδικασία διαφοροποιείται προκειμένου για συμβάσεις ή συστάσεις.

Η σύνταξη των εκθέσεων αποτελεί το τρίτο στάδιο ελέγχου. Σε αυτό περιλαμβάνονται οι διαβουλεύσεις αναφορικά με τις συμβάσεις, η συλλογή πληροφοριών για τις συστάσεις, η προετοιμασία των εκθέσεων και η παροχή τεχνικής βοήθειας από τη Γραμματεία στα κράτη μέλη. Πιο αναλυτικά, η Γραμματεία επεξεργάζεται ένα πλαίσιο κατευθυντήριων οδηγιών που διέπουν τις εκθέσεις και ανανεώνονται περιοδικά με στόχο να απαντούν σε προβλήματα και ελλείψεις που εντοπίζονται. Οι οδηγίες αυτές υιοθετούνται από το Εκτελεστικό Συμβούλιο⁴⁵ και επιβοηθούν τα κράτη κατά τη σύνταξη των εκθέσεων τους. Η νομική φύση του προς ενσωμάτωση κειμένου διαφοροποιεί εν μέρει και τον τρόπο σύνταξης της έκθεσης. Προκειμένου για συστάσεις, η Γραμματεία προετοιμάζει έκθεση για την εφαρμογή της από τις εθνικές αρχές, κατόπιν πληροφοριών που συλλέγει από τα κράτη μέλη, τις Εθνικές Επιτροπές, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και άλλους φορείς. Από την άλλη πλευρά, τα κράτη επιφορτίζονται με την προετοιμασία των εκθέσεων, σε συνεργασία με την Εθνική Επιτροπή. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η τεχνική συνδρομή από τη Γραμματεία κατ' αίτημα του κράτους ή της Γενικής Διάσκεψης για την καλύτερη κατανόηση του κανονιστικού πλαισίου, αλλά και πρακτικά ζητήματα που ανακύπτουν. Η διαδικασία ολοκληρώνεται με την κατάθεση της έκθεσης στα αρμόδια όργανα.

Επόμενο σημείο ελέγχου αποτελεί το Εκτελεστικό Συμβούλιο που εξετάζει τις εκθέσεις (ή σύννομή τους που προετοιμάζεται από τη Γραμματεία). Σημαντικό ρόλο επιτελεί η Επιτροπή για τις Συμβάσεις και τις Συστάσεις, μόνιμο επικουρικό όργανο του Εκτελεστικού Συμβουλίου που αποτελείται από 30 κράτη μέλη και είναι επιφορτισμένο με την λήψη και εξέταση των εκθέσεων, καθώς και ζητημάτων που ανακύπτουν από αυτές⁴⁶. Τέλος, οι εκθέσεις μαζί με σχόλια ή παρατηρήσεις παραπέμπονται στη Γενική Διάσκεψη, η οποία αποφαινεται περί της εφαρμογής τους στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών.

Μέχρι, τον Ιούνιο του 2011, 45 κράτη μέλη⁴⁷ είχαν υποβάλλει έκθεση για την εφαρμογή της Σύμβασης για την παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών, στις οποίες καταγράφονται τα θετικά βήματα τόσο για την υπαγωγή τους σε ειδικό νομικό καθεστώς ως δημόσια ιδιοκτησία (Αγκόλα, Μποτσουάνα, Μπουρκίνα Φάσο, Γερμανία), αλλά και στρατηγικές που αναπτύσσουν για την ευαισθητοποίηση του πληθυσμού (π.χ.

⁴⁴ Υπενθυμίζεται ότι οι συστάσεις και οι συμβάσεις που υιοθετούνται πρέπει να υποβάλλονται εντός ενός έτους από την ολοκλήρωση της Συνόδου, στις αρμόδιες εθνικές αρχές σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ.4 του Καταστατικού.

⁴⁵ 177 EX/Decision 35 II (2007)

⁴⁶ 15 C/Resolution 12.2 (1968), 32 C/Resolution 77 (2003). Ομοίως 33 C/Resolution 87 σχετικά με Διακηρύξεις και Χάρτες που υιοθετούνται.

⁴⁷ Από τα 45 κράτη μέλη του Οργανισμού που υπέβαλλαν έκθεση, η Μποτσουάνα, η Λεττονία και το Μονακό, δεν έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση.

Καναδάς)⁴⁸. Οι εκθέσεις των κρατών ακολουθούν το πρότυπο του Οργανισμού, ωστόσο, τα στοιχεία παρατίθενται κατά τρόπο γενικό και σύντομο. Το γεγονός αυτό αν και επιταχύνει τη δουλειά των εποπτικών οργάνων, επιτρέπει στα κράτη να οχυρώνονται πίσω αόριστες εκφράσεις και πληροφορίες, χωρίς να επιτυγχάνεται η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για την ποιότητα της προστασίας. Για παράδειγμα, ορισμένα περιορίζονται σε αναφορές όπως «οι περισσότερες βιβλιοθήκες και αρχεία είναι εξοπλισμένα με συστήματα συναγερμού» χωρίς τη συμπερίληψη αριθμητικών στοιχείων, την ύπαρξη «προληπτικών μέτρων όπως η εκπαίδευση»⁴⁹ χωρίς να συγκεκριμενοποιούν από ποιους φορείς πραγματοποιούνται και τους αποδέκτες, ενώ συχνά αρκούνται σε γενικεύσεις όπως «από καιρό σε καιρό, για ειδικές περιστάσεις και όταν απαιτείται συντονισμός σε ειδικά ζητήματα πραγματοποιούνται συναντήσεις των αστυνομικών, τελωνειακών αρχών και αρμόδιων οργάνων για την πολιτιστική κληρονομιά»⁵⁰.

Μέσα από μία προσεκτική εξέταση των Εκθέσεων για τη Σύμβαση του 1970 προκύπτει ότι ορισμένα κράτη απαντούν αόριστα, εν πολλοίς διεκπαιρωτικά, ώστε τύποις να συμμορφώνονται με τις διεθνείς τους υποχρεώσεις χωρίς ωστόσο να επιτελείται ένας αποτελεσματικός έλεγχος. Τέτοιες χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελούν η Ιορδανία που καλύπτει μόνο τα 13 από τα 40 συνολικά ερωτήματα, η Σαουδική Αραβία που περιλαμβάνει μόνο τις 2 από τις 4 θεματικές κατηγορίες. Στον αντίποδα, η Ιταλία, η Αυστραλία εκθέτουν με αναλυτικό τρόπο⁵¹ τα μέτρα εφαρμογής επιβεβαιώνοντας έμπρακτα τη σημασία της πολιτιστικής πολιτικής για τις χώρες αυτές. Ομοίως, η Νιγηρία και η Τσεχία κατέθεσαν τις πιο πλήρεις εκθέσεις περιλαμβάνοντας εκτενή επεξήγηση της εθνικής νομοθεσίας, των μέτρων εφαρμογής, ακόμη και στατιστικών δεδομένων.

Πέραν της ποιοτικής διαφοροποίησης σε σχέση με το περιεχόμενο των εκθέσεων, ανισομέρεια καταγράφεται και ως προς τη γεωγραφική προέλευση τους (παρακάτω Διάγραμμα 3). Καταρχάς, από τα 122 συμβαλλόμενα κράτη της Σύμβασης 1970 μόνο 42 ανταποκρίθηκαν, ενώ σε σύνολο 193 κρατών μελών της UNESCO τα κράτη αυτά ανήλθαν σε 45. Μάλιστα, η πλειονότητα των κρατών προέρχεται από την Ευρώπη και τη Β. Αμερική, ενώ μόλις 2 προέρχονται από τα αραβικά κράτη, 5 από την Αφρική και την Ασία/Ειρηνικό, και 6 από την Λατινική Αμερική και την Καραϊβική. Διαχρονικά, η συμμετοχή των κρατών παραμένει ιδιαίτερα χαμηλή σε συνάρτηση με το σύνολο των κρατών μελών του οργανισμού, παρά την σχετική υποχρέωση τους, αλλά και τις εκκλήσεις συνεργασίας του Εκτελεστικού Συμβουλίου. Μάλιστα, η πλειοψηφία των κρατών που ανταποκρίθηκαν αποτελούν συμβαλλόμενα μέρη στη Σύμβαση. Τα αριθμητικά αυτά δεδομένα αντανakλούν την βασική αδυναμία του συστήματος παρακολούθησης της συμμόρφωσης των κρατών. Απουσία κυρώσεων ή εξαναγκασμού των κρατών να συμμορφωθούν, η εφαρμογή του κανονιστικού πλαισίου στην εσωτερική έννομη τάξη δεν ελέγχεται επαρκώς. Σε αυτό μπορεί να προστεθεί και η ποιοτική

⁴⁸ 187 EX/20, σ. 4

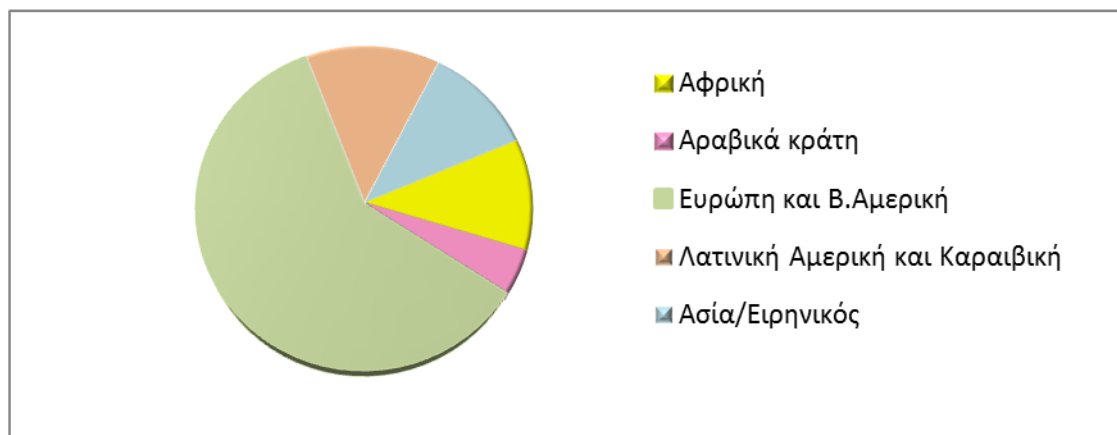
⁴⁹ Βλέπε Έκθεση Ελλάδας 2011 για την εφαρμογή της Σύμβασης 1970

⁵⁰ Βλέπε Έκθεση Κύπρου 2011 για την εφαρμογή της Σύμβασης 1970. Ομοίως και Έκθεση Σουηδίας, Πορτογαλίας.

⁵¹ Βλέπε και Εκθέσεις Γερμανίας, Κίνας, Βιετνάμ, Μπουρκίνα Φάσο, Γαλλίας, Μεγ. Βρετανίας

υστέρηση των εκθέσεων που υποβαθμίζουν σημαντικά τον θεσμικό έλεγχο. Τελευταία, η δημοσιοποίησή τους στο δικτυακό τόπο της UNESCO αποτελεί ένα πρόσθετο μέσο πολιτικού εξαναγκασμού των κρατών σε συμμόρφωση.

Γράφημα 3 Γεωγραφική κατανομή κρατών που υπέβαλλαν Έκθεση (2011)

Λόγω του μεγάλου αριθμού συστάσεων και συμβάσεων, η Γενική Διάσκεψη διαμορφώνει ένα χρονοδιάγραμμα περιοδικού ελέγχου της εκάστοτε σύμβασης. Έτσι, στην πράξη με εξαίρεση τη Σύμβαση για την παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών (1970), η Οργάνωση έχει δώσει έμφαση στην εκπαίδευση, την ειρήνη και τα δικαιώματα του ανθρώπου που εμπίπτουν στις αρμοδιότητές της. Ήδη, για τη Γενική Διάσκεψη του 2013, έχει αποφασισθεί η εξέταση της Σύμβασης (1960) και της Σύστασης κατά των Διακρίσεων στην Εκπαίδευση, καθώς και της Σύστασης για την Εκπαίδευση (1974). Προκύπτει, λοιπόν, η θεσμική αδυναμία διαρκούς ελέγχου στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Πρέπει τέλος, να σημειωθεί ότι η ποιότητα της παρακολούθησης της συμμόρφωσης των κρατών συναρτάται από το εύρος και περιεχόμενο των ίδιων των κειμένων. Ο προσδιορισμός δράσεων και πολιτικών, σαφών κατευθύνσεων, ενισχύει τη δυνατότητα εφαρμογής τους από τα κράτη. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Σύστασης 1989 για τον παραδοσιακό πολιτισμό, όπου μόνο η Ιαπωνία και το Τσαντ, απέστειλαν καθυστερημένα εκθέσεις για την εφαρμογή της, με γενικό και ασαφές περιεχόμενο⁵².

Παρά την διάχυση των αρμοδιοτήτων της σε διαφορετικά πεδία, αλλά και τα συστημικά προβλήματα που αντιμετωπίζει όπως απουσία κυρώσεων, περιορισμένοι πόροι, η δράση των οργάνων της UNESCO αποτελεί παράγοντα πίεσης για τη συμμόρφωση των κρατών, έστω και αν δεν μπορεί να αποτιμηθεί επακριβώς. Συνεπώς, ο ρόλος και η σημασία της UNESCO δεν μπορεί να εξαντλείται στην αποτελεσματικότητα

⁵² Αναλυτικά J.Blake, *UNESCO*, 2002 σ. 39

Για την εφαρμογή της Σύστασης και τον προσανατολισμό της σε ζητήματα που άπτονται της άυλης κληρονομιάς βλέπε και Kurin, R. The UNESCO Questionnaire on the Application of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore: Preliminary Results [Doc. UNESCO-SI Conf.99/INF.14].

της εξέτασης περιοδικών εκθέσεων· σύστημα που χαρακτηρίζεται από έλλειψη φαντασίας καθώς ερείδεται στην απαρχαιωμένη διαδικασία των εκθέσεων⁵³.

Ο έλεγχος της εφαρμογής, άλλωστε, του κεκτημένου της UNESCO στα κράτη μέλη επιτυγχάνεται και από τρίτους δρώντες. Ο εξωτερικός αυτός έλεγχος⁵⁴, σύμφωνα με την L. Boisson de Chazournes, επιτυγχάνεται μέσω της λειτουργίας ΜΚΟ και άλλων ειδικευμένων οργανώσεων, και θεσμικών οργάνων και οργανισμών όπως στο πλαίσιο της Σύμβαση Ramsar ή της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης Συμβουλίου της Ευρώπης⁵⁵ ή ακόμη της Παγκόσμιας Τράπεζας⁵⁶.

Σε κάθε περίπτωση, η UNESCO λειτουργώντας ως οργανισμός «ομπρέλα» αποτελεί το μοναδικό ειδικευμένο διεθνή οργανισμό στο πεδίο του πολιτισμού που εγκολπώνει το σύνολο των κρατών. Οι θεσμικές αδυναμίες, δεν διαφέρουν άλλωστε από αντίστοιχες της Γενικής Συνέλευσης ή άλλων οργάνων των ΗΕ, και αντισταθμίζονται από τη διαρκή προαγωγή μίας αντίληψης πολιτιστικής προστασίας που συνδέεται με την ειρήνη αλλά και τα δικαιώματα του ανθρώπου.

B. Ομοειδείς διακυβερνητικοί οργανισμοί ως συμπλήρωμα της πολιτιστικής προστασίας

Η UNESCO αποτελεί από θεσμικής άποψης τον πυρήνα της πολιτιστικής προστασίας σε οικουμενικό επίπεδο, καθώς είναι ενταγμένη στο σύστημα των ΗΕ ως ειδικευμένη οργάνωση. Το παράδειγμα αυτό της σύστασης εξειδικευμένου οργανισμού στο πεδίο της εκπαίδευσης, του πολιτισμού και της επιστήμης, ακολούθησαν και περιφερειακοί οργανισμοί όπως ο Αραβικός Σύνδεσμος, και ο Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης με τη δημιουργία της ALECSO (1970) και της ISESCO (1979), αντίστοιχα. Παράλληλα με αυτούς σημαντική είναι η λειτουργία του Διεθνούς Κέντρου Μελέτης για την Διατήρηση και Αποκατάσταση των Πολιτιστικών Αγαθών (ICCROM) ως διακυβερνητικός οργανισμός που γεννήθηκε στο πλαίσιο της UNESCO. Οι παραπάνω διακυβερνητικοί οργανισμοί εξετάζονται εδώ, καθώς αναπτύσσουν δράση με κύρια αρμοδιότητα στο πεδίο του πολιτισμού, και συμπληρώνουν με τον εξειδικευμένο χαρακτήρα τους την οργανική διάσταση της πολιτιστικής προστασίας.

⁵³ P. M. Eisemann, 'Elaborating and Implementing UNESCO's Standard-setting Instruments. Introduction, στο Normative Action in Education, Science and Culture, Martinus Nijhoff Publishers, 2007, σελ 26

⁵⁴ L. Boisson de Chazournes, Monitoring, Supervision and Coordination of the Standard-setting Instruments of UNESCO, in A. A. Yusuf (ed.), 2007, σ.62

⁵⁵ Για παράδειγμα η Απόφαση 1444 (2005) της Συνέλευσης για την Προστασία των Ευρωπαϊκών Δέλτα των Ποταμών, προτρέπει την Ουκρανία να εφαρμόσει τις υποχρεώσεις της που απορρέουν από τη Σύμβαση 1972. παρ. 19

⁵⁶ Ch. E. Di Leva, The World Bank's Policy on Physical Cultural Resources, in B. T. Hoffman (ed.), 2006, Art and Cultural Heritage, Law, Policy and Practice, Cambridge, σ. 245-248.

⁵⁶. Investigation Report of the Inspection Panel, Chad-Cameroon Petroleum and Pipeline Project (Loan No. 4558-CD); Petroleum Sector Management Capacity Building Project (Credit No. 3373-CD); and Management of the Petroleum Economy (Credit No. 3316-CD), 17 September 2002, Paragraphs 203-209, σ. 58-60.

1. Το περιφερειακό παράδειγμα των ALECSO και ISESCO

Η αραβική και ισλαμική εκδοχή της UNESCO αποτελούν εν στενή έννοια ομοειδείς οργανισμούς, αφού πρόκειται για οργανισμούς με συναφείς αρμοδιότητες και δομή, ενώ λειτουργικά εντάσσονται σε περιφερειακούς πολιτικούς οργανισμούς ως ειδικευμένες οργανώσεις. Μία συγκριτική ανάγνωση των ιδρυτικών κειμένων καταδεικνύει την ομοιόμορφη, σχεδόν ταυτόσημη, γλώσσα που χρησιμοποιείται για την περιγραφή των καταστατικών σκοπών τους, τις προϋποθέσεις για την κτήση της ιδιότητας μέλους, την κοινή διάκριση των οργάνων τους αλλά και της δράσης τους στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας.

Με αφετηρία την ενίσχυση της πολιτιστικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών⁵⁷ γίνεται ειδική αναφορά στην προστασία του αραβικού και ισλαμικού πολιτισμού αντίστοιχα, γεγονός που υποδηλώνει το περιορισμένο πεδίο ενδιαφέροντός τους, σε αντιδιαστολή με τον οικουμενικό χαρακτήρα της UNESCO που στόχο έχει την διαφύλαξη του συνόλου της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πολιτιστικής ποικιλομορφίας. Η πολιτιστική ετερότητα εντάσσεται διακηρυκτικά και στο Χάρτη της ISECSO⁵⁸, μέσα από την προστασία *επιμέρους πτυχών της στα κράτη μέλη* (αρ. 4 παρ.4), την ενίσχυση της πολιτιστικής διάδρασης, την προαγωγή του διαλόγου ανάμεσα στους πολιτισμούς και τις θρησκείες, ιδιαίτερα του Ισλάμ και του ισλαμικού πολιτισμού, διορθώνοντας στρεβλώσεις που υπάρχουν (παρ. 3). Ο αραβικός Χάρτης επικεντρώνεται στην προστασία, ανάπτυξη και διάδοση της γνώσης μέσα από τη διαφύλαξη και προστασία της αραβικής κληρονομιάς, ιδίως για χειρόγραφα, έργα τέχνης ή αρχαιότητες (αρ. 1 στοιχ. στ'), αλλά και στη διεθνή συνεργασία ευρύτερα.

Οι οργανισμοί αυτοί είναι διακυβερνητικοί, καθώς συμβαλλόμενα μέρη είναι κράτη. Η σύνθεσή τους είναι σαφώς περιορισμένη δεδομένου του εξειδικευμένου χαρακτήρα τους. Έτσι, τα κράτη μέλη για τον ισλαμικό πολιτιστικό οργανισμό ανέρχονται στα 50, ενώ για τα αραβικά κράτη ο αριθμός αυτός ανέρχεται στα 22. Διαφοροποίηση παρατηρείται ως προς τις προϋποθέσεις για την απόκτηση της ιδιότητας μέλους σε αυτούς· η ISESCO επιτρέπει μόνο σε πλήρη μέλη του Οργανισμού Ισλαμικής Συνεργασίας να ενταχθούν σε αυτή (αρ.6), εξαιρώντας κράτη με καθεστώς παρατηρητή, ενώ η ALECSO δίνει τη δυνατότητα ένταξης στους κόλπους της σε κάθε αραβικό κράτος, ακόμη και μη μέλη του Αραβικού Συνδέσμου, όπως και στην περίπτωση της UNESCO.

Το κλασσικό πρότυπο οργάνωσης των διεθνών οργανισμών, και ειδικότερα της UNESCO, ακολουθείται και από τις δύο, καθώς αποτελούνται από τρία κύρια όργανα· τη Γενική Διάσκεψη, το Εκτελεστικό Συμβούλιο (Executive Board- ALECSO, Executive Council, ISESCO) και το Γενικό Διευθυντή. Μάλιστα, ο αραβικός οργανισμός υιοθετεί τη διαδικασία των εκθέσεων για την παρακολούθηση των εξελίξεων στο πεδίο του

⁵⁷ Καταστατικό ALECSO αρ.1 παρ. α- β, Χάρτης ICESCO αρ.4 παρ. 1

⁵⁸ Να σημειωθεί ότι το 2004, στο πλαίσιο της Ισλαμικής Διάσκεψης Υπουργών Πολιτισμού υιοθετήθηκε η Ισλαμική Διακήρυξη για την Πολιτιστική Ετερότητα, όπου μέσα από ένα εκτενές κείμενο υπογραμμίζεται η ανάγκη του διαπολιτισμικού διαλόγου, η σημασία της γι' αειφόρο ανάπτυξη, την ειρήνη, τη δικαιοσύνη και τα δικαιώματα του Ανθρώπου.

πολιτισμού στα κράτη μέλη (αρ.8). Η ISESCO από την πλευρά της, συνέστησε το 2007 την διακυβερνητική Επιτροπή για την Ισλαμική Κληρονομιά με στόχο την περαιτέρω προστασία και προαγωγή της, και απώτερο σκοπό τη διαφύλαξή της για τις επόμενες γενιές. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για επικουρικό όργανο που αποσκοπεί στην προστασία ιστορικών μνημείων, παροχή συνδρομής για την προστασία αρχαιολογικών μνημείων σε περίπτωση φυσικών καταστροφών, νομική συνδρομή στα κράτη για την επιστροφή αγαθών στην χώρα κτήσης, λήψη μέτρων για την παράνομη διακίνηση αγαθών, την εξοικείωση των κρατών με τον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς και την παροχή συνδρομής για την εγγραφή και διαχείριση των εγγραφέντων ισλαμικών πολιτιστικών στοιχείων, και τέλος, το συντονισμό της δράσης των κρατών μελών της στο πλαίσιο της UNESCO και της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς.

Η δράση των οργανώσεων αυτών στο πεδίο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς επικεντρώνεται στην υλοποίηση προγραμμάτων και πολιτικών⁵⁹⁶⁰. Η προαγωγή της συνεργασίας και της εγγύτητας των πολιτισμών βρίσκεται στην agenda των οργανισμών αυτών. Η ALECSO τα τελευταία χρόνια έμφαση δίνει στη κοινή διοργάνωση προγραμμάτων για την προώθηση της πολιτιστικής συνεργασίας με αφρικανικές και ισλαμικές χώρες⁶¹, την Κίνα, όπου για παράδειγμα δίνεται έμφαση στην μελέτη κειμηλίων και άλλων αγαθών ως στοιχεία της αραβικής παρουσίας στην ευρύτερη περιοχή, τη Ρωσία, όπου προβλέπεται η ανταλλαγή πολιτιστικών αγαθών κ.ά. Η πραγματοποίηση επιστημονικών και πολιτικών συναντήσεων, η συνεργασία πανεπιστημιακών φορέων αλλά και η υλοποίηση κοινών δράσεων, έχουν ως αποτέλεσμα την εμπέδωση των φιλικών σχέσεων μεταξύ των κρατών, τον σεβασμό και προαγωγή της προστασίας αλλότριων πολιτιστικών αγαθών στη βάση της ισότητας των πολιτισμών, περιορίζοντας υφιστάμενες προκαταλήψεις.

Ως ειδικευμένες οργανώσεις στο πεδίο του πολιτισμού, συχνά καλούνται να αντιμετωπίσουν ζητήματα που ανακύπτουν στην περιφέρειά τους. Η πολιτιστική καταστροφή στο Αφγανιστάν σηματοδότησε την αποτυχία του Οργανισμού Ισλαμικής Συνεργασίας (τότε Διάσκεψης) να προλάβει και να αποτρέψει τους Ταλιμπάν, οι οποίοι χρησιμοποίησαν τη θρησκευτική καθαρότητα και τον κίνδυνο της ειδωλολατρίας ως προπέτασμα. Παρόλα' αυτά, η ενέργεια καταδικάστηκε ως ασύμβατη με την ισλαμική θρησκεία, ενώ τα τελευταία χρόνια καταγράφεται μία προσπάθεια αποκατάστασης της ισλαμικής αντίληψης για την πολιτιστική κληρονομιά⁶². Στο ίδιο πλαίσιο, και οι δύο

⁵⁹ Βλέπε ISESCO: 25 Years of Achievements, ISESCO 2007, ISESCO's Efforts in the Promotion of Dialogue Among Cultures and Alliance of civilizations, ISESCO, 2012, ISESCO, The Three-Year Action Plan and Budget for the Years 2010-2012, ISESCO, The Three-Year Action Plan and Budget for the Years 2013-2015. Αναλυτικές πληροφορίες στους επίσημους δικτυακούς τόπους των οργανώσεων <http://www.alecso.org.ma>,

Guide to ICESCO, Μάρτιος 2013 <http://sana.sy/eng/21/2012/10/11/446606.htm>

⁶⁰ E.İhsanoğlu, The Islamic World in the New Century: The Organization of the Islamic Conference, 1969-2009, Hurt, 2010, σ.47

⁶¹ Για την περιορισμένη αποτελεσματικότητα της βλ. F. Clements, Arab Regional Organizations, Transaction Publishers, 1992 σ. xi

⁶² Αναλυτικά βλ. Proceedings of the Doha conference of 'ulama' on Islam and Cultural Heritage, UNESCO, ALECSO, ISESCO, 2005.

οργανισμοί αντιδρούν άμεσα στην καταστροφή πολιτιστικών αγαθών όπως πρόσφατα για παράδειγμα στην Αίγυπτο και τη Συρία. Μάλιστα, στην περίπτωση της τελευταίας, η ISESCO ζήτησε την άμεση ενεργοποίηση των κρατών μελών του OCI, καθώς και την άμεση επέμβαση της UNESCO, καθώς αρχαιολογικά μνημεία και γενικότερα πολιτιστικά αγαθά απειλούνται από τους εκτεταμένους βομβαρδισμούς, τη λεηλασία και στοχευμένη καταστροφή. Υπογράμμισε δε, την ανάγκη προστασίας της πόλης Alep, που έλαβε τον τίτλος της Πρωτεύουσας για τον ισλαμικό πολιτισμό το 2006, και αποτελεί παράδειγμα πόλης που συνδυάζει την ισλαμική παράδοση και πολιτισμό με την θρησκευτική ανοχή και ετερότητα⁶³.

Τα αραβο-μουσουλμανικά κράτη, στο πλαίσιο της ευρύτερης διεθνοπολιτικής θέσης τους, προβάλλουν το αίτημα προστασίας πολιτιστικών αγαθών που απειλούνται από το Ισραήλ. Η προστασία της Παλαιστίνης από πολιτιστικής σκοπιάς και ιδιαίτερα των κατεχόμενων εδαφών⁶⁴ κατέχει σημαντική θέση στην agenda τους, επιτυγχάνοντας, τελικά την ένταξή της στα κράτη μέλη της UNESCO (2011), αλλά και την εγγραφή της «Γενέτειρας του Ιησού: Εκκλησία της Γεννήσεως και της διαδρομής προσκυνήματος, Βηθλεέμ» στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς και Κατάλογο σε κίνδυνο (Ιούνιος 2012). Τον Ιούλιο, η ISESCO απηύθυνε νέα έκκληση στην UNESCO για την εγγραφή του τεμένους Al- Aqsa, καλώντας παράλληλα το Συμβούλιο Ασφαλείας και το Κουαρτέτο των Μεγάλων Δυνάμεων να λάβουν έκτακτα μέτρα⁶⁵.

Προκύπτει λοιπόν, ότι οι περιφερειακοί αυτοί οργανισμοί ως ειδικευμένες οργανώσεις δραστηριοποιούνται στο πεδίο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, ιδίως για την προαγωγή του διαλόγου των πολιτισμών, τη χρηματοδότηση δράσεων για την συντήρηση και αποκατάσταση πολιτιστικών στοιχείων (π.χ. Al- Quds, Παλαιστίνη⁶⁶), πολιτικές και δράσεις. Δεδομένης της επίσημης συνεργασίας τους με την UNESCO, επικουρούν τα κράτη με στόχο τη συμμόρφωση τους με τις διεθνείς τους υποχρεώσεις, συμβάλλουν στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών, χωρίς όμως να παραγνωρίζουν την πρωτοκαθεδρία της. Ο περιφερειακός τους προσανατολισμός επιτρέπει την λειτουργία τους ως μηχανισμών έγκαιρης προειδοποίησης, και διαμεσολάβησης μεταξύ των εμπλεκόμενων δρώντων, διαμορφώνοντας σημαντική προληπτική δράση και πολιτική.

2. ICCROM: μεταξύ ανεξάρτητου οργανισμού και 'εξαρτημένου' οργάνου

Το Διεθνές Κέντρο για τη Μελέτη της Διατήρησης και Αποκατάστασης των Πολιτιστικών Αγαθών συστάθηκε το 1959 στη Ρώμη. Είχε προηγηθεί σχετική απόφαση της Γενικής Διάσκεψης της UNESCO κατά την 9^η Σύνοδο της (1956), λόγω του αυξανόμενου ενδιαφέροντος στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας. Βασικός σκοπός

⁶³ <http://www.isesco.org.ma> 14/08/2012, <http://sana.sy/eng/21/2012/10/11/446606.htm>,

⁶⁴ Comité d'experts archéologues de l'ISESCO, Rapport technique sur les fouilles entreprises par les forces d'occupation israéliennes à Al-Qods AL-Charif,

⁶⁵ Deuxième réunion du Comité du Patrimoine islamique, Rapport final, 17-18 septembre 2011. <http://www.isesco.org.ma>

⁶⁶ <http://www.isesco.org.ma>

του αποτελεί η ενίσχυση της διατήρησης και αποκατάστασης των πολιτικών αγαθών μέσα από την ανάληψη, ανάπτυξη, προώθηση και διευκόλυνση σχετικών πρωτοβουλιών. Στις λειτουργίες του λοιπόν συγκαταλέγονται η μελέτη και συλλογή πληροφοριών επιστημονικής και τεχνικής φύσης, ο συντονισμός και η εκπόνηση μελετών από εξειδικευμένα όργανα, η διενέργεια εκπαιδευτικών προγραμμάτων κ.ά. Πρόκειται έτσι για έναν διεθνή οργανισμό που έχει επιφορτιστεί κυρίως με τεχνικής φύσης αρμοδιότητες.

Το Κέντρο σήμερα αριθμεί τα 133 κράτη μέλη. Αρχικά, προϋπόθεση για την είσοδο σε αυτό αποτέλεσε η ιδιότητα μέλους στην UNESCO. Παρά ταύτα, μέσα από τη δυναμική παρουσία του⁶⁷, μετεξελίχθηκε από κλειστό σε ανοικτό οργανισμό, επιτρέποντας την ένταξη κάθε ενδιαφερόμενου κράτους.

Καταστατικά όργανα αποτελούν η Γενική Συνέλευση, το Συμβούλιο και η Γραμματεία. Παρότι πρόκειται για έναν διακυβερνητικό οργανισμό, παρουσιάζει ορισμένες ιδιαιτερότητες λόγω της επιστημονικής /τεχνικής φύσης του. Στο πλαίσιο αυτό, η εκπροσώπηση των κρατών στη Γενική Συνέλευση γίνεται από ειδικούς εμπειρογνώμονες, δηλαδή, άτομα με αυξημένα τυπικά προσόντα, καθώς απαιτείται η ύπαρξη εξειδικευμένων επιστημονικών/τεχνικών γνώσεων προστασίας και συντήρηση των πολιτιστικών αγαθών, και η κατοχή υψηλής διοικητικής σε εθνικό επίπεδο. Ομοίως, τα μέλη του Συμβουλίου δεν εκλέγονται στο σύνολό τους από τη Γενική Συνέλευση, όπως στους υπόλοιπους οργανισμούς, αλλά υιοθετείται ένα μεικτό σύστημα: εκλογή της πλειοψηφίας των μελών, και αυτόματου διορισμού τεσσάρων μελών λόγω της ιδιότητάς τους – πρόκειται για εκπρόσωπο του Γενικό Διευθυντή της UNESCO, έναν εκπρόσωπο προερχόμενο από την ιταλική κυβέρνηση, έναν εκπρόσωπο του επιστημονικού κέντρου (Istituto Centrale per il Restauro) και μέλη χωρίς δικαίωμα ψήφου.

Λόγω της εξειδίκευσής του ο ICCROM από τη δημιουργία του συνεργάστηκε στενά με την UNESCO στο πεδίο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Ορόσημο αποτελεί και η ένταξή του ως συμβουλευτικού οργάνου της Επιτροπής για τη Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά, με πεδίο ευθύνης την εξέταση υποψηφιοτήτων για την εγγραφή στο Κατάλογο, την παρακολούθηση και αξιολόγηση των εκθέσεων και των προγραμμάτων διαχείρισής τους κ.ά.

Γίνεται έτσι αντιληπτός ο διττός του ρόλος. Ως ανεξάρτητος διακυβερνητικός οργανισμός παρουσιάζει ένα σημαντικό έργο και συμβάλλει αποτελεσματικά στην αποκατάσταση και συντήρηση αγαθών. Μέσα από τα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης στα κράτη μέλη υπολογίζεται από τη δημιουργία του ότι έχουν επιμορφωθεί 6.192 επαγγελματίες σε νέες τεχνικές και προκλήσεις στο πεδίο της συντήρησης και αποκατάστασης πολιτιστικών αγαθών, ενώ την τελευταία διετία συμμετείχαν 516 άτομα από 145 κράτη. Παράλληλα, την ίδια περίοδο έχει πραγματοποιήσει 345 αποστολές και έχει δεχθεί 197 αποστολές και ομάδες επίσκεψης από κράτη μέλη και μη, ενώ την τελευταία 5ετία έχει υπογράψει 170 Μνημόνια Συνεργασίας με ειδικευμένες

⁶⁷ ICCROM, ICCROM comes of age 1959-1979, Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.iccrom.org/pdf/ICCROMhistory_20years_en.pdf, ICCROM, Brochure 1959- 1984, Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση, http://www.iccrom.org/pdf/ICCROMhistory_25years_en.pdf

οργανώσεις⁶⁸. Από την άλλη πλευρά, αποτελεί τεχνικό όργανο της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς, συνδράμοντας ενεργά τη λειτουργία της· συμμετοχή στη διαδικασία Περιοδικών Εκθέσεων, συνδιαμορφωση στρατηγικών (π.χ. World Heritage Capacity Building Strategy, 2011), συμμετοχή σε προγράμματα και εκπόνηση σχεδίων διαφύλαξης πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση καταστροφών (π.χ. στην Αλβανία για την προστασία των ιστορικών κέντρων Berat και Gjirokastra, στην Κορέα για την προστασία των ιστορικών χωριών Hahoe και Yangdong κ.ά.), αξιολόγηση αιτημάτων για διεθνή συνδρομή, κτλ.

Συνοψίζοντας, το ICCROM αναδύθηκε μέσα από την προσπάθεια τεχνικής συνδρομής μνημείων και μουσείων στο πλαίσιο της UNESCO⁶⁹, και σηματοδότησε την μετατόπιση του τεχνικού μέρους της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών πέρα από τον κύκλο των δραστηριοτήτων της. Διατηρώντας την ανεξαρτησία του, παραμένει ο τεχνικός πυλώνας εξειδίκευσης της UNESCO, η οποία παρά την λειτουργία της ως ειδικευμένης οργάνωσης, διατηρεί έντονο το πολιτικό στοιχείο ενός διακυβερνητικού οργανισμού συνεργασίας.

II. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως παρεμπόμπουσα αρμοδιότητα

Εκτός από τους οργανισμούς με κύρια λειτουργία στο πεδίο του πολιτισμού, το θεσμικό πλαίσιο προστασίας των πολιτιστικών αγαθών συμπληρώνουν διεθνείς οργανισμοί γενικής αρμοδιότητας. Με σημείο εκκίνησης την πολιτιστική συνεργασία, επιλαμβάνονται ζητημάτων που αφορούν την πολιτιστική κληρονομιά είτε δια των κυρίων οργάνων τους, είτε συστήνοντας επικουρικά όργανα. Για το λόγο αυτό, επιχειρείται εδώ μία σύντομη επισκόπηση που στόχο έχει να καταδείξει τη διάχυση της πολιτιστικής προστασίας στους διεθνείς οργανισμούς, αλλά και την αλληλεξάρτησή της με την ειρήνη και ασφάλεια, το περιβάλλον, τα δικαιώματα του ανθρώπου.

A. Τα πολιτιστικά αγαθά στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών

Η UNESCO αποτελεί ειδικευμένη οργάνωση των ΗΕ, και συνεπώς το κατεξοχήν αρμόδιο forum για την πολιτιστική προστασία. Παρόλ' αυτά, τα πολιτιστικά αγαθά, όχι σπάνια, εισέρχονται στην agenda των κύριων οργάνων του. Κάθε όργανο διαφοροποιείται ως προς το περιεχόμενο των ζητημάτων που καλείται να αντιμετωπίσει αλλά και τα μέσα που χρησιμοποιεί, συνάρτηση της έκτασης των αρμοδιοτήτων του. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών εντούτοις μπορεί να ενταχθεί στις ακόλουθες ειδικές θεματικές κατηγορίες, που ανταποκρίνονται στις αρμοδιότητες των οργάνων του οργανισμού: ειρήνη και ασφάλεια, ανάπτυξη, δικαιώματα του ανθρώπου και πολιτιστική συνεργασία.

⁶⁸ Αναλυτικά βλ. Annual Report November 2010 – October 2011, ICCROM Newsletter 37

⁶⁹ Vinson, I., 'ICCROM's Contribution to the Ethics of Heritage' (2009) 61 Museum International, σ. 90–97

1. Η καταστροφή πολιτιστικών αγαθών ως απειλή για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια

Τα πολιτιστικά αγαθά αποτέλεσαν αντικείμενο ειδικού ενδιαφέροντος στο πλαίσιο του Συμβουλίου Ασφαλείας, επ' αφορμή της καταστροφής τους κατά τη διάρκεια ένοπλων συρράξεων. Απουσία ρητής αρμοδιότητας στο Χάρτη για το πεδίο του πολιτισμού, το Συμβούλιο ενεργοποιήθηκε σε εξαιρετικές περιπτώσεις και *ad hoc* για την αντιμετώπιση παραβιάσεων συγκεκριμένων προκλήσεων του ανθρωπιστικού δικαίου, λόγου χάρη της εκτεταμένης στοχοποίησης και καταστροφής αγαθών, της λεηλασίας πολιτιστικών χώρων και μουσείων και της επακόλουθης παράνομης διακίνησής τους.

Έτσι, το Συμβούλιο Ασφαλείας εντάσσει τη διακινδύνευση των πολιτιστικών αγαθών υπό τον τίτλο των κεφαλαίων VI και VII του Χάρτη, ως απειλή για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Αποτέλεσμα ήταν η διερεύνηση περιπτώσεων καταστροφής πολιτιστικών αγαθών στο ευρύτερο πλαίσιο παραβιάσεων του ανθρωπιστικού δικαίου από *ad hoc* fact-finding όργανα, η υιοθέτηση αποφάσεων για την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης αγαθών ως αποτέλεσμα ένοπλων συρράξεων, και η ένταξή τους σε διαδικασίες για την αποκατάσταση της ειρήνης και την εδραίωση ενός κράτους δικαίου στις χώρες που βλάπτονται. Στο πλαίσιο αυτό, υπήγαγε την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στις αρμοδιότητες ειδικών αποστολών και επικουρικών οργάνων του, όπως αποστολές παρακολούθησης (Monitoring missions), ανεξάρτητες fact finding επιτροπές αποστολές για τη διατήρηση της ειρήνης (peace-keeping operations), και την ανοικοδόμηση του κράτους (peace- building operations),

Το 1992, στο πλαίσιο της συζήτησης για την κατάσταση στην πρώην Γιουγκοσλαβία, το Ιράν αποδοκιμάζει στο Συμβούλιο Ασφαλείας την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης αναφέροντας χαρακτηριστικά

*Various United Nations documents and reports in the mass media have referred to the gross violations of the human rights of the people of Bosnia and Herzegovina, including indiscriminate attacks on the murder of civilians, and the wanton destruction of historical monuments, houses of worship and property*⁷⁰.

Η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων για την πρώην Γιουγκοσλαβία⁷¹ που συστάθηκε κατ' εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας για την διερεύνηση σοβαρών παραβιάσεων των Συμβάσεων της Γενεύης και του ανθρωπιστικού δικαίου, επιβεβαιώνει μεταγενέστερα της αναφορές αυτές. Μάλιστα, συγκαταλέγει την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών στα μέσα εξαναγκασμού που χρησιμοποιήθηκαν για την μετακίνηση του πληθυσμού από στρατηγικού ενδιαφέροντος περιοχές⁷², καθώς απώτερος σκοπός αποτέλεσε η *εξάλειψη όλων των πολιτιστικών, κοινωνικών και θρησκευτικών στοιχείων που προσδιορίζουν εθνικές και θρησκευτικές ομάδες*⁷³, συνδέοντας άμεσα τα πολιτιστικά αγαθά με το άτομο. Η Έκθεση αυτή αποτέλεσε ορόσημο για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης και τη σύνδεσή τους όχι

⁷⁰ S/PV.3136, 16 November 1992

⁷¹ Resolution 780 (1992), 787 (1992)

⁷² Final report of the Commission of Experts established pursuant to Security Council resolution 780 (1992), S/1994/674, παρ. 134

⁷³ Ibid παρ. 136

μόνο με εγκλήματα πολέμου αλλά και κατά της ανθρωπότητας, καθώς αποτέλεσε τη βάση για τη λειτουργία του ICTY⁷⁴.

Ομοίως, η Διεθνής Επιτροπή Έρευνας για το Νταρφούρ, η οποία συστήθηκε με την Απόφαση 1564 του Συμβουλίου Ασφαλείας, υπό το Κεφάλαιο VII του Χάρτη, για την διερεύνηση αναφορών σχετικά με παραβιάσεις του ανθρωπιστικού δικαίου και των δικαιωμάτων του ανθρώπου, συμπεριέλαβε στην έρευνά της την λεηλασία και καταστροφή πολιτιστικών αγαθών. Αξιολογώντας τα γεγονότα στην πόλη Bugam, η Επιτροπή αναφέρθηκε εκτενώς στις σκόπιμες επιθέσεις κατά αστικών αγαθών, συμπεριλαμβανοντας σε αυτά θρησκευτικούς χώρους, μουσεία, έργα τέχνης κτλ⁷⁵.

Στην περίπτωση του Ιράκ, το 2003, το Συμβούλιο Ασφαλείας⁷⁶ επανέλαβε καταρχήν, την ανάγκη σεβασμού της αρχαιολογικής, ιστορικής, πολιτιστικής και θρησκευτικής κληρονομιάς και αδιάλειπτης προστασίας αρχαιολογικών, ιστορικών πολιτιστικών και θρησκευτικών τόπων, μουσείων, βιβλιοθηκών και μνημείων. Πέραν αυτού, με την Απόφαση 1483 (2003) έμφαση δόθηκε στην παράνομη εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών λόγω της εκτεταμένης λεηλασίας σημαντικών μουσείων και αρχαιολογικών χώρων κατά τη διάρκεια ένοπλων συγκρούσεων. Το Συμβούλιο Ασφαλείας ενεργώντας υπό το κεφάλαιο VII του Χάρτη, ζήτησε την ασφαλή επιστροφή των ιρακινών πολιτιστικών αγαθών που παράνομα έχουν εξαχθεί, από το 1991 και επείκενα, από το Εθνικό Μουσείο του Ιράκ, την Εθνική Βιβλιοθήκη και άλλες τοποθεσίες. Μάλιστα, κάλεσε τα κράτη να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την απαγόρευση της εμπορίας και διακίνησης των αγαθών αυτών⁷⁷, καθώς και την

⁷⁴ Βλέπε Β' Μέρος, Α' Κεφάλαιο

⁷⁵ International Commission of Inquiry on Darfur, Report of the International Commission of Inquiry on Darfur pursuant to the United Nations Secretary General pursuant to Security Council Resolution 1564 of 18 September 2004, January 2005

⁷⁶ S/RES/1483 (2003) παρ. 7. Βλέπε και S/RES/661 (1990)

⁷⁷ **Το Ηνωμένο Βασίλειο** κατ' εφαρμογή της Απόφασης 1483 (2003) απαγόρευσε κάθε εισαγωγή και εξαγωγή στο έδαφός της, πολιτιστικών αγαθών που έχουν παράνομα εξαχθεί από το Ιράκ από την 6^η Αυγούστου 1990, ανεξάρτητα από το αν η εξαγωγή είναι νόμιμη κατά το βρετανικό δίκαιο ή δίκαιο τρίτης χώρας. *The Iraq (UN Sanctions) Order 2003*. No 1519. Υιοθετήθηκε 12 Ιουνίου 2003, σε ισχύ από 14 Ιουνίου. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Διαταγή εφαρμόζεται και εξωεδαφικά σε κάθε βρετανό υπήκοο, ή πολίτη των βρετανικών εξαρτημένων εδαφών καθώς και νομικά πρόσωπα που έχουν συσταθεί στο HB. Συγκεκριμένα προβλέπει στο αρ. 8:

(1) The importation or exportation of any item of illegally removed Iraqi cultural property is prohibited. (2) Any person who holds or controls any item of illegally removed Iraqi cultural property must cause the transfer of that item to a constable. Any person who fails to do so shall be guilty of an offence under this Order, unless he proves that he did not know and had no reason to suppose that the item in question was illegally removed Iraqi cultural property. (3) Any person who deals in any item of illegally removed Iraqi cultural property shall be guilty of an offence under this Order, unless he proves that he did not know and had no reason to suppose that the item in question was illegally removed Iraqi cultural property. (4) "Illegally removed Iraqi cultural property" means Iraqi cultural property and any other item of archaeological, historical, cultural, rare scientific or religious importance illegally removed from any location in Iraq since 6th August 1990. It is immaterial whether the removal was illegal under the law of a part of the United Kingdom or of any other country or territory. (5) A person deals in an item if (and only if) he— (a) acquires, disposes of, imports or exports it, (b) agrees with another to do an act mentioned in paragraph (a), or (c) makes arrangements under which another person does such an act or under which another person agrees with a third person to do such an act. (6) In this article— (a) "acquires" means buys, hires, borrows or accepts, (b) "disposes of" means sells, lets on hire, lends or gives, (c) in relation to agreeing or arranging to do an act, it is immaterial whether the act is agreed or arranged to take place in the United Kingdom or elsewhere.

Αξίζει να σημειωθεί η περίπτωση του Nigel Ely, πρώην μέλους των SAS στο Ιράκ, όπου μετά την καταστροφή του αγάλματος του Σαντάμ Χουσεϊν στην πλατεία της Βαγδάτης από τις συμμαχικές δυνάμεις, κράτησε τμήμα του αγάλματος, το οποίο και μετέφερε στη Βρετανία όπου σκόπευε να δημοπρατήσει φιλανθρωπικούς σκοπούς.

UNESCO και άλλους διεθνείς οργανισμούς⁷⁸ να συνδράμουν στην υλοποίηση της Απόφασης.

Πρόσφατα, η προστασία των στοιχείων της παγκόσμιας κληρονομιάς στο Μάλι πυροδότησε εκ νέου το ενδιαφέρον του Συμβουλίου Ασφαλείας. Η Απόφαση 2056 (2012) καταδίκασε έντονα την βεβήλωση, καταστροφή και βλάβη τόπων ιερών, με ιστορική και πολιτιστική σημασία. Ιδιαίτερη έμφαση έδωσε στα προστατευμένα μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς, όπως η πόλη Τιμποκτού. Περαιτέρω, η απόφαση υπογραμμίζει ότι επιθέσεις κατά θρησκευτικών χώρων ή ιστορικών μνημείων συνιστούν παραβίαση του διεθνούς δικαίου, και συγκεκριμένα του Πρόσθετου Πρωτόκολλου II του 1949 των Συμβάσεων της Γενεύης, ενώ υπάγονται στην δικαιοδοσία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, όπου το Μάλι είναι συμβαλλόμενο μέρος. Το Συμβούλιο Ασφαλείας καλεί τέλος, όλα τα εμπλεκόμενα μέρη να λάβουν άμεσα τα κατάλληλα μέτρα για να διασφαλίσουν την πολιτιστική κληρονομιά της χώρας. Η ενασχόληση του κύριου οργάνου των ΗΕ με ζητήματα προστασίας των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτυπώνει το διεθνές ενδιαφέρον για τα πολιτιστικά αγαθά, ως στοιχεία της εθνικής και παγκόσμιας κληρονομιάς. Η λειτουργική ένταξή τους στην σχετική απόφαση υπό τον τίτλο 'Εδαφική ακεραιότητα του Μάλι' αποτυπώνει την προσπάθεια εξισορρόπησης διεθνούς προστασίας της παγκόσμιας κληρονομιάς με την κρατική κυριαρχία, θέτοντας σε κάθε περίπτωση την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως επιτακτική ανάγκη.

Η Γενική Συνέλευση ΗΕ, ομοίως, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της⁷⁹ εξέφρασε συχνά την ανησυχία της για την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς στο πλαίσιο ένοπλων συρράξεων. Ήδη από τη δεκαετία του '70, κατά την εξέταση της κατάστασης στη Μέση Ανατολή, επ' αφορμή πληροφοριών για την εκτεταμένη αφαίρεσης πολιτιστικών αγαθών από τις δυνάμεις του Ισραήλ, η Συνέλευση σε σειρά αποφάσεών της, καταδίκασε πράξεις λεηλασίας της παλαιστινιακής πολιτιστικής κληρονομιάς κατά τη διάρκεια της κατοχής στη Βυρηττό. Κάλεσε δε, το Ισραήλ να επιστρέψει όλα τα πολιτιστικά αγαθά που κατασχέθηκαν αυθαίρετα από τις ένοπλες δυνάμεις του, συμπεριλαμβανομένων αρχείων και εγγράφων του Παλαιστινιακού Ερευνητικού

Ζήτημα τέθηκε κατά πόσο η καταστροφή ενός συμβόλου του πρώην καθεστώτος αποτελεί τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς του Ιράκ, καθώς το τελευταίο προέβη σε αίτημα για την επιστροφή του. Βλέπε αναλυτικά D.Gerges, 'Give us Saddam's bottom back! Iraq demands soldier hands back statue's buttock he took home as a trophy', Daily Mail, 14/8/2012, A.Parker, M.Philips, Give Saddam's buttock back Iraqis order Brit to return the tyrant's bronze bum', The Sun, 17/01/2012. Αν υποθεθεί όμως ότι πρόκειται για προστατευόμενο αγαθό τότε οι συμμαχικές δυνάμεις πραγματοποίησαν παραβιάσεις του ΔΑΔ με την κατεδάφισή τους. B. Isakhan, 'Destroying the Symbols of Baathist Iraq', TAARII Newsletter No.5-2, 2010, σ.1-5.

Σχετική νομοθεσία υιοθέτησε και η **Ελβετία** βλέπε *Ordinance on Economic Measures against the Republic of Iraq of 18 May 2003*, SR 946.206, και οι **ΗΠΑ** υιοθέτησαν την *Emergency Protection for Iraqi Cultural Antiquities Act of 2004*, 118 Stat. 2434, εξουσιοδοτώντας τον Πρόεδρο να λάβει κάθε σχετική απόφαση για την υλοποίηση των κυρώσεων.

⁷⁸ Στο πλαίσιο της ΕΕ υιοθετήθηκε ο Κανονισμός 1210/2003 που απαγορεύει την εισαγωγή και εξαγωγή παράνομα εξαχθέντων ιρακινών πολιτιστικών αγαθών. Ως κριτήριο για τη νομιμότητα μίας εξαγωγής τίθεται η Απόφαση 661(1991) του Συμβουλίου Ασφαλείας, ενώ εξαιρούνται από τον περιορισμό πολιτιστικά αγαθά που επιστράφηκαν στο Ιράκ και εξάγονται εκ νέου νόμιμα (άρθρο 3). Ο Κανονισμός έχει τροποποιηθεί με τους μεταγενέστερους.

⁷⁹ Για τις αρμοδιότητες της Γενικής Συνέλευσης στο πεδίο της ειρήνης και ασφάλειας βλ.

Κέντρου⁸⁰, καθώς αποτελούν θεμέλιο για την ιστορία, τον πολιτισμό, την ενότητα και αλληλεγγύη των Παλαιστινίων ως στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών, τέλος, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της διαδικασίας ανοικοδόμησης της ειρήνης. Η αποκατάσταση και ανακατασκευή της πολιτιστικής κληρονομιάς που έχει πληγεί, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την μεταπολεμική συμφιλίωση και ειρηνική συνύπαρξη. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης και το ενδιαφέρον της Γενικής Συνέλευσης για την κατάσταση στην περιοχή⁸¹, καθώς η καταστροφή πολιτιστικών αγαθών διενεργήθηκε σκόπιμα για την εξάλειψη του πολυπολιτισμικού παρελθόντος. Από την άλλη, η UNMIK στο Κόσσοβο κατ' εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας, συνέδραμε σημαντικά στη διαδικασία αποκατάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς, ως βασικός φορέας συντονισμού και παρακολούθησης των εμπλεκόμενων δρώντων και συγκεκριμένα της UNESCO και των τοπικών αρχών⁸², ενώ η KFOR ως νατοϊκή δύναμη ασφαλείας ανέλαβε την ευθύνη προστασίας σημαντικών πολιτιστικών μνημείων.

Προκύπτει λοιπόν, ότι σε ειδικές και κατεπείγοντος χαρακτήρα περιπτώσεις, μέτρα προστασίας των πολιτιστικών αγαθών λαμβάνονται από το Συμβούλιο Ασφαλείας στο πλαίσιο διατήρησης της ειρήνης και ασφάλειας. Αποτελούν έτσι, το ύστατο μέσο για την προστασία τους κατά τη διάρκεια των ενόπλων συρράξεων, ενισχύοντας την εφαρμογή του ισχύοντος κανονιστικού πλαισίου προστασίας⁸³.

2. Η αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών στο πλαίσιο της πολιτιστικής συνεργασίας

Η ενασχόληση των κύριων οργάνων των ΗΕ με τα πολιτιστικά αγαθά κατά τη διάρκεια της ειρήνης αποτελεί συνάρτηση των αρμοδιοτήτων και των εγγενών περιορισμών του Χάρτη, όπως της αρχής μη επέμβασης στο εσωτερικό των κρατών-, καθώς και των πολιτικών διεργασιών σε αυτά. Αποτέλεσμα είναι η περιορισμένη θεματικά ενεργοποίηση τους που επικεντρώνεται στο πεδίο της παράνομης διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών. Απουσία αρμοδιότητας του Συμβουλίου Ασφαλείας στο πεδίο του πολιτισμού, η Γενική Συνέλευση και το ECOSOC αποτελούν τα κατεξοχήν fora για την υιοθέτηση σχετικών αποφάσεων. Πιο συγκεκριμένα, ζητήματα που αφορούν την προστασία των πολιτιστικών αγαθών εντάχθηκαν στην ευρύτερη αρμοδιότητά τους υπό το πρίσμα της ενίσχυσης της διεθνούς συνεργασίας.

⁸⁰ UN General Assembly, The situation in the Middle East., 16 December 1982, A/RES/37/123, UN General Assembly, The situation in the Middle East 1983, A/RES/38/180

⁸¹ UN General Assembly, The situation in Bosnia and Herzegovina: Resolution adopted by the General Assembly, 2002, A/RES/56/215,

⁸² Report of the Secretary-General on the United Nations, Interim Administration Mission in Kosovo S/2011/43

⁸³ Αναλυτικά βλ. Μέρος β' Τμήμα Α'

2.1. Το παράγωγο «δίκαιο» των ΗΕ για την παράνομη ‘απαλλοτρίωση’ και διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών

Η Γενική Συνέλευση δύναται να συζητήσει οποιαδήποτε ζητήματα ή θέματα που προβλέπονται στο Χάρτη ή σχετίζονται με εξουσίες και καθήκοντα οιοδήποτε εκ των οργάνων των προβλεπομένων εις τον Χάρτη και να προβαίνει σε συστάσεις (αρ.10 Χάρτης ΗΕ). Παράλληλα, αναγνωρίζεται η δυνατότητα διενέργειας μελετών και την επεξεργασία προτάσεων για την προαγωγή της διεθνούς συνεργασίας σε διάφορους τομείς, όπως στον πολιτισμό. Με αυτή τη νομική αφετηρία, η Γενική Συνέλευση έχει επιδείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, ενώ καταλυτική υπήρξε η παρουσία των αναπτυσσόμενων κρατών την δεκαετία του 1960, που προσπάθησαν να αναδιαμορφώσουν μέσα από την υιοθέτηση συστάσεων το ισχύον πλέγμα κανόνων⁸⁴.

Το ζήτημα της διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών τίθεται αρχικά στο πλαίσιο της συζήτησης για την «Διαφύλαξη και περαιτέρω Ανάπτυξη των πολιτιστικών Αξιών», και στην συνέχεια αυτονομείται. Η εγγραφή του στη συζήτηση κατά τη διάρκεια της 28^{ης} Συνόδου της Γενικής Συνέλευσης (1973) αποτέλεσε πρωτοβουλία του Κονγκό (πρώην Ζαΐρ), ενώ μαζί με την Αίγυπτο υπέβαλλαν εκ περιτροπής σχέδιο απόφασης τα επόμενα χρόνια, έως και το 1981 οπότε αποφασίστηκε η συζήτησή του σε μόνιμη βάση ανά διετία. Η χρονική αφετηρία δεν είναι τυχαία. Υπό την επιρροή της διαδικασίας της από-αποικιοποίησης και του κινήματος των Αδελφωμάτων, λίγο μετά τη θέση σε ισχύ της Σύμβασης UNESCO 1970⁸⁵ και ενώ έχει αναγνωριστεί η συμβολή κάθε λαού στον παγκόσμιο πολιτισμό (Σύμβαση UNESCO 1972), γεννάται η ανάγκη προστασίας των πολιτιστικών αγαθών από την διακίνησή τους χωρίς τη συναίνεση του κράτους, αποτέλεσμα αποικιοκρατικής ή ξένης κατοχής. Ο Πρόεδρος του Ζαΐρ τότε δήλωνε:

*Among the claims of the under-equipped countries, particularly the former colonial countries, there is an area of vital importance. This relates to the cultural heritage of our countries. During the colonial period we suffered not only from colonialism, slavery, economic exploitation, but also and above all from the savage and systematic pillaging of all our works of art. In this way the rich countries appropriated our best and most unique works of art”*⁸⁶.

Ως εκ τούτου η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί ουσιαστικό στάδιο για την ολοκλήρωση της αποαποικιοποίησης και την εξάλειψη των συνεπειών της

⁸⁴ Bedjaoui M., Pour un nouvel ordre économique international, 1979, σ. 142

⁸⁵ Ο Thomason αναφέρεται στην πολιτική διαφοροποίηση της Σύμβασης 1970 και της Απόφασης 3187 της Γενικής Συνέλευσης, τις διατάξεις με την οποία ενσωματώνεται η «αποαποικιοποίηση» στην πρώτη απόφαση της Γενικής Συνέλευσης, και τη μεταγενέστερη λεκτική διαφοροποίηση. Συγκεκριμένα, «*This distinct focus of the resolution on colonialism is accompanied by a statement placing the burden of cost on the possessory state. [...] This is in sharp contrast to the 1970 UNESCO Convention, which placed the financial burden of restitution on the state of origin. [...] This contrast is a manifestation of a deeper political division. The 1970 UNESCO Convention resulted from bargaining between the developed and the developing states. It attempted to stem the flood of smuggled cultural patrimony toward the developed states. In negotiating and concluding a binding instrument, the developing states were forced to abandon their position that cultural property be returned without charge. In the United Nations General Assembly, the developing world with its built-in majority did not need the cooperation of the developed world to pass a resolution. Therefore, it was able to place emphasis on colonialism as the core of the problem and to insist that the possessory states pay the cost of restoring cultural property to the states of origin*». Douglas N Thomason, Rolling Back History: The United Nations General Assembly and the Right to Cultural Property, (1990) 22 Case W. Res. J. Int'l L, σ.48-49

⁸⁶ A/PV.2140, σ. 73

αποικιοκρατικής περιόδου⁸⁷. Μάλιστα, την ίδια περίοδο συναντώνται τα πρώτα επιτυχημένα παραδείγματα επιστροφής πολιτιστικών αγαθών στις κράτη αυτά, όπως η επιστροφή αγαθών από το Μουσείο Αρχαιολογίας και Ανθρωπολογίας, του Πανεπιστημίου του Cambridge στην Ουγκάντα μετά την ανεξαρτησία της το 1962, την επιστροφή περίπου 300 έργων τέχνης στην Αλγερία από τη Γαλλία το 1968, επιστροφή αντικειμένων από το Βέλγιο στο Ζαΐρ, το 1970 κ.ά.

Η Γενική Συνέλευση στην πρώτη ειδικού ενδιαφέροντος Απόφασή της⁸⁸ αναφέρει ότι η άμεση επιστροφή των έργων τέχνης, μνημείων, μουσειακών αντικειμένων, χειρόγραφων και άλλων αγαθών σε μία χώρα, *συνιστά δίκαιη επανόρθωση για τη ζημία που έχει υποστεί*. Ταυτόχρονα, απαγορεύει την απαλλοτρίωση πολιτιστικών αγαθών από εδάφη που βρίσκονται υπό ξένη κατοχή, και αναγνωρίζει τις ειδικές υποχρεώσεις των κρατών που ασκούν έλεγχο σε αυτά. Από την Απόφαση 3391 και επείκεινα⁸⁹, η διατύπωση των Αποφάσεων γίνεται πιο μετριοπαθής, ενώ σταδιακά απομακρύνονται από την αποικιοκρατική ρητορική με στόχο την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης ευρύτερα⁹⁰. Η αποκατάσταση και επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσης, συνδέονται με την ενίσχυση της διεθνούς κατανόησης και συνεργασίας,

*Calls upon those States concerned which have not already done so to proceed to the restitution of objets d'art, monuments, museum pieces, manuscripts and documents to their countries of origin, such restitution being calculated to strengthen international understanding and cooperation*⁹¹.

ενώ τα κράτη καλούνται να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την απαγόρευση ή πρόληψη της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της ιδιοκτησίας⁹².

Η υπογραφή της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας (1982) έστρεψε το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας στην ενάλια πολιτιστική κληρονομιά. Έτσι, τα κράτη καλούνται να διευκολύνουν τη συμμετοχή άλλων κρατών με ιστορικούς ή πολιτιστικούς δεσμούς στη διαδικασία *αναζήτησης και επανόρθωσης θησαυρών στο βυθό της θάλασσας*⁹³. Η θέση σε ισχύ της Σύμβασης του Μοντέγκο Μπέυ (1994), εδραίωσε τις βασικές αρχές και κανόνες για την προστασία της ενάλιας κληρονομιάς, με αποτέλεσμα τον περιορισμό των σχετικών αναφορών εφεξής.

Σταδιακά, η Γενική Συνέλευση διευρύνει το κύκλο των αποδεκτών των Αποφάσεων της απευθυνόμενη σε μουσεία, δημόσιους οργανισμούς και ιδιώτες συλλέκτες, καλώντας τους να επιστρέψουν μερικώς ή συνολικώς στις χώρες προέλευσης

⁸⁷ Θέση Ιράκ, A/46/PV.35, 1991 σ. 26

⁸⁸ Resolution 3187 (XXVIII) of 18 December 1973

⁸⁹ Resolution 3391 (XXX) 1975, παρ. 6. Οι αρχές αυτές επιβεβαιώνονται συχνά με ταυτόσημο περιεχόμενο, στις αποφάσεις Resolution 31/40 (1976), Resolution 32/18 (1977), Resolution 33/50 (1978), Resolution 34/64 (1979), Resolutions 35/127 , 35/128 (1980), Resolution 38/34 (1983), Resolution 40/19 (1985), Resolution 42/7 (1987), Resolution 44/18 (1989), Resolution 46/10 (1991), Resolution 48/15 (1993), Resolution 50/56 (1995), Resolution 52/24 (1997), Resolution 54/190 (1999), Resolution 56/97 (2001), Resolution 58/17 (2003), Resolution 61/52 (2006), Resolution 64/78 (2009), Resolution 67/80 (2012)

⁹⁰ Douglas N Thomason, Rolling Back History: The United Nations General Assembly and the Right to Cultural Property, (1990) 22 Case W. Res. J. Int'l L. 47 σ. 55-60

⁹¹ Resolution 3391 (XXX) of 19 November 1975, παρ. 6

⁹² Resolution 35/128 (1980), παρ. 4, Resolution 36/64 (1981), παρ. 5

⁹³ Resolution 38/34 (1983), παρ. 4, Resolution 40/19 (1985) παρ. 5, Resolution 42/7 (1987), παρ. 7, Resolution 44/18 (1989) παρ.7, Resolution 46/10 (1991), παρ.7, Resolution 48/15 (1993) παρ. 7

τα πολιτιστικά αγαθά που χουν παράνομα εξαχθεί, ιδίως αυτά που δεν εκτίθενται, σ' αντίθεση με τη Σύμβαση 1970 που έχει διακρατικό χαρακτήρα και το κράτος αναλαμβάνει ουσιαστικό ρόλο για την άσκηση διπλωματικής προστασίας, σε περίπτωση ιδιωτικών πολιτιστικών αγαθών. Προσδιορίζει ειδικότερα την συνεργασίας τους με την UNESCO με στόχο την καταγραφή τους⁹⁴. Η υποχρέωση ενδελεχούς, συνολικής και πλήρους καταγραφής των μουσειακών αλλαγών καταγράφεται ως βασική υποχρέωση του κράτους, ώστε να επιτρέπεται η ταυτοποίηση των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση απώλειάς τους⁹⁵.

Κατά τον ίδιο τρόπο, η Γενική Συνέλευση απευθύνεται, σε όλους τους φορείς και οργανώσεις (Ταμεία, Προγράμματα) του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών και άλλων συναφών διακυβερνητικών οργανισμών που δραστηριοποιούνται στο πεδίο, με στόχο να συνδράμουν στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους και να συνεργαστούν με τα κράτη μέλη και την UNESCO, προκειμένου να αντιμετωπίσουν το θέμα της επιστροφής ή επανόρθωσης των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσης, ή/και να παρέχουν κατάλληλη στήριξη στα κράτη⁹⁶.

Το νομοπαραγωγικό έργο της Γενικής Συνέλευσης αποτέλεσε συνάρτηση των θέσεων των κρατών κατά τη διάρκεια των συζητήσεων. Αναφορά έγινε ήδη στην πρωτοβουλία του Κονγκό (Ζαΐρ) και της Αιγύπτου για την εγγραφή του θέματος στη συζήτηση, τη δεκαετία του '70, με παραδοσιακούς υποστηρικτές κράτη που πλήττονται από την παράνομη διακίνηση των αγαθών όπως η Βολιβία, η Κολομβία, η Ακτή Ελεφαντοστού, το Μαρόκο, Ομάν, Σουδάν, Γουατεμάλα, Μαδαγασκάρη, Μαλάουι, Μάλι, Γιουγκοσλαβία, Κύπρος και η Ελλάδα. Στον αντίποδα, η Αυστρία, το Βέλγιο, η Δανία, η Γαλλία, Γερμανία⁹⁷, η Ιρλανδία, το Ισραήλ, το Λουξεμβούργο, η Ολλανδία, η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Σουηδία, το Ην. Βασίλειο, οι ΗΠΑ απέχουν σταθερά στην ψηφοφορία, ενώ εντύπωση προκαλεί η αποχή της Ιταλίας, μιας χώρας με σημαντικό πολιτιστικό πλούτο, που αναμφισβήτητα πλήττεται από τις συνέπειες του φαινομένου αυτού.

Τα κράτη υπογραμμίζουν την σημασία των πολιτιστικών αγαθών για ένα λαό, καθώς αποκαλύπτουν τους παλιούς πολιτισμούς και δίνουν καθαρή και ακριβή εικόνα της ανθρώπινης εξέλιξης⁹⁸, της ιστορίας μιας χώρας⁹⁹, και αντιπροσωπεύουν την εθνική ταυτότητα¹⁰⁰. Μάλιστα, η παράνομη εξαγωγή αγαθών από τις χώρες κτήσης θεωρείται παραποίηση της ιστορίας και προσπάθεια στρέβλωσης της ταυτότητας ενός λαού. Το Ιράκ αναφέρει χαρακτηριστικά

⁹⁴ Resolution 36/64 (1981) παρ. 7 και επόμενες

⁹⁵ Resolution 42/7 (1987) παρ. 6, Resolution 44/18 (1989), παρ. 6

⁹⁶ Resolution 54/190 17 December 1999, παρ. 5.

⁹⁷ Η πολιτική της Γερμανίας διαφοροποιείται από το 2003, που συγκαταλέγεται στους υποστηρικτές της Απόφασης 58/17 της 19^{ης} Δεκεμβρίου 2003, πολύ πριν την επικύρωση της Σύμβασης του 1970 στις 30/11/2007.

⁹⁸ Αίγυπτος, A/42/PV.47, σ. 8 επ.

⁹⁹ Ζαΐρ, A/42/PV.47, σ. 4

¹⁰⁰ Βλέπε Θέσεις Κολομβίας “represent our national identity”, σ. 13επ. και Ελλάδας “the most prominent expression of national identity” σ. 21 επ. A/42/PV.47

“The international community, through a large number of legal and sociological studies, has come to accept historic monuments as an integral part of the environment in which they were created. Uprooting them from that environment and placing them elsewhere is an attempt to dismember the comprehensive picture of history and the heritage and identity of the country of origin. It is an inhuman act, since it also takes away a great indispensable source of inspiration for modern literary and artistic creativity, which gives expression to the identity of a nation by its presence”¹⁰¹.

Σημαντικά είναι και τα επιχειρήματα που καταγράφονται αναφορικά με την υποχρέωση επιστροφής των πολιτικών αγαθών. Τα περισσότερα κράτη συντάσσονται υπέρ του δικαιώματος επανόρθωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς αυτό δεν άπτεται μόνο της επιστροφής πολιτιστικών αγαθών ή αντικειμένων τέχνης που έχουν κλαπεί ή αποκτηθεί παράνομα, αλλά μια εθνική υπόθεση που συνδέεται στενά με τις εναισθησίες των λαών, την ανάπτυξή τους, και την καλλιέργεια της εθνικής ταυτότητας που δημιουργεί η επίγνωση της ιστορίας τους¹⁰². Η Ουκρανία λίγο μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της καταγγέλλει το «ψευδό- διεθνισμό» που ζημίωσε την πολιτιστική κληρονομιά της Ουκρανίας, και όλες τις πληθυσμιακές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των εθνικών μειονοτήτων, και αναφέρεται στο δικαίωμα επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών που έχουν εξαχθεί από τη χώρα· δικαίωμα που πηγάζει από το φυσικό δικαίωμα κάθε λαού στα πολιτιστικά και ιστορικά αγαθά της χώρας τους, δηλαδή επ’ αυτών που έχουν δηλαδή δημιουργηθεί εντός της εδαφικής επικράτειας¹⁰³.

Μάλιστα, τα πολιτιστικά αντικείμενα που έχουν αφαιρεθεί παράνομα ή με βίαια μέσα δεν μπορούν να θεωρηθούν ως η ιδιοκτησία των χωρών που τα κατέχουν, αφού ανεξάρτητα από την τρέχουσα θέση τους, τα αντικείμενα που παραμένουν στην κυριότητα των χωρών καταγωγής τους. Κατά συνέπεια, πρέπει να επιστρέφονται έτσι ώστε να μπορούν να προστατεύονται πραγματικά και ν’ αποτιμώνται στο ιστορικό τους περιβάλλον¹⁰⁴. Άλλωστε, η ‘πολιτιστική κυριαρχία’ και εθνική ταυτότητα προβάλλονται ως σημαντικά στοιχεία της εθνικής κυριαρχίας και προαπαιτούμενα για την πολιτιστική ανάπτυξη. Επομένως, κάθε προσπάθεια αποστέρησης ενός λαού των πολιτιστικών αγαθών, απειλεί την ίδια την κυριαρχία και την εθνική ταυτότητα καθώς και την κοινή κληρονομιά των λαών¹⁰⁵.

Ως προς τους κατ’ ευφημισμό επίμονους «αντιρρησίες», ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια αιτιολόγησης της θέσης τους. Κρίνεται δε, σημαντική η στάση τους κατά την υιοθέτηση των σχετικών αποφάσεων, καθώς προτιμούν να απέχουν και όχι να τις καταψηφίζουν. Η βασική τους επιχειρηματολογία συνοψίζεται στην καταλληλότητα της UNESCO για λήψη μέτρων έναντι της Γενικής Συνέλευσης (Γερμανία)¹⁰⁶, τη διαφοροποίησή τους σε επιμέρους τεχνικά ζητήματα, τη μη εφαρμογή των αποφάσεων σε αγαθά που νομίμως έχουν αποκτηθεί από τρίτη χώρα – επιχείρημα που επαναλαμβάνει το Ηνωμένο Βασίλειο αναφορικά με τα Μάρμαρα του

¹⁰¹ A/42/PV.47 σ. 26

¹⁰² A/16/PV. 35 σ. 3 Εισηγητική τοποθέτηση Ζαΐρ

¹⁰³ A/46/PV.35, σ. 12

¹⁰⁴ A/52/PV.55 Κορέα σ. 21

¹⁰⁵ Αναλυτικά βλ. A/52/PV.55 σ.12

¹⁰⁶ A/42/PV.47

Παρθενώνα¹⁰⁷-, αλλά και τη δημιουργία νέων κρατών, που έχει ως αποτέλεσμα τον πολυμερισμό της πολιτιστικής σύνδεσης ενός αγαθού με το πρώην και τα νεοδημιουργηθέντα κράτη – πρόβλημα που ανέκυψε μετά τη διάσπαση της Σοβιετικής Ένωσης, ιδίως μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας σχετικά με την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών¹⁰⁸.

Οι αποφάσεις της ΓΣ αποτελούν συστάσεις προς τα κράτη μέλη, κάτι που επιβεβαιώνεται και από την γραμματική ερμηνεία τους καθώς εκφράσεις όπως ‘καλεί τα κράτη’ ‘κάνει έκκληση’ επαναλαμβάνονται. Παρά την απουσία αναγκαστικής ισχύος, οι αποφάσεις αυτές έχουν κανονιστική αξία¹⁰⁹, καθώς αντανάκλουν την *opinio juris* των κρατών¹¹⁰, βοηθούν στη διαπίστωση αλλά και στη διαμόρφωση νέων κανόνων του διεθνούς δικαίου¹¹¹. Έτσι, τα κράτη που υπερψηφίζουν τις αποφάσεις αποδέχονται την τήρηση των νομικών δεσμεύσεων που ενσωματώνονται στα κείμενα αυτά. Από την άλλη, τα κράτη που απέχουν – και δεν καταψηφίζουν – προβάλλοντας αντιρρήσεις σε ήσσονος σημασίας ζητήματα ή διατυπώσεις, ανεξάρτητα από την δέσμευση τους ή όχι¹¹², δεν

¹⁰⁷ «We are sympathetic to the aspirations of those countries that wish to develop and improve their collections of cultural property, but we cannot accept the principle that cultural property that has been freely and legitimately acquired should be returned to the country of origin. We are always willing to discuss specific cultural property questions bilaterally with other Governments. My delegation strongly condemns illicit traffic in cultural property and we can support much of the draft resolution which the Assembly has just adopted. But there are no grounds in law on which the British Government can order the return of items that were legitimately acquired by British museums.» A/46/PV.35, σ. 50

¹⁰⁸ “A new situation arose with the need to preserve the cultural heritage after the Union of Soviet Socialist Republics ceased to exist, when on the territory of a single, multinational State there was a great deal of cultural property that belonged to various newly arisen States. Here, we must observe that with the formation of new States on the territory of a State that had existed for a long time it was very difficult to determine which State should be regarded as the country of origin of cultural property, and consequently to whom the property should be restored”. A/48/PV.47, 23 November 1993 σ.13

¹⁰⁹ ‘[t]he Court notes that General Assembly resolutions, even if they are not binding, may sometimes have normative value. They can, in certain circumstances, provide evidence important for establishing the existence of a rule or the emergence of an *opinio juris*’, Γνωμοδότηση για τα Πυρηνικά Όπλα, [1996] ICJ σ 254–255, παρ. 70. Για τη νομική ισχύ των αποφάσεων της Γενικής Συνέλευσης βλέπε επίσης, Marko Divac Öberg, The Legal Effects of Resolutions of the UN Security Council and General Assembly in the Jurisprudence of the ICJ, (2005) 16 Eur J Int Law 5, 879-906, Schwebel, ‘The Effect of Resolutions of the U.N. General Assembly on Customary International Law’, (1979) 73 ASIL Proceedings 301, σ. 303, L.Sohn, Enhancing the Role of the General Assembly of the United Nations in Crystallizing International Law, στο Jerzy Makarczyk (ed.), *Mélanges Skubiszewski Krzysztof*, Martinus Nijhoff Publishers, 1996, σ. 549-563, Michel Virally, ‘La valeur juridique des recommandations des organisations internationales’, (1956) 2 AFDI2, σ. 66-96, G.I.Tunkin, The Role of Resolutions of International Organizations in the Process of Creating Norms in the International System, στο William Elliott Butler (ed.), *International Law and the International System*, BRILL, 1987, σ. 5-18.

¹¹⁰ Βλέπε Υπόθεση *Nicaragua*, σ. 99–100, παρ. 188, *Πυρηνικά Όπλα*, σ 254–255, παρ. 70. Για τη νομική ισχύ των αποφάσεων της Γενικής Συνέλευσης βλέπε επίσης, Marko Divac Öberg, The Legal Effects of Resolutions of the UN Security Council and General Assembly in the Jurisprudence of the ICJ, Eur J Int Law (November 2005) 16 (5): 879-906, Schwebel, ‘The Effect of Resolutions of the U.N. General Assembly on Customary International Law’, 73 ASIL Proceedings (1979) 301, σ. 303, L.Sohn, Enhancing the Role of the General Assembly of the United Nations in Crystallizing International Law, στο Jerzy Makarczyk (ed.), *Mélanges Skubiszewski Krzysztof*, Martinus Nijhoff Publishers, 1996, 549- 563, Michel Virally, ‘La valeur juridique des recommandations des organisations internationales’, *Annuaire français de droit international*, 1956, Volume 2, Issue 2σ. 66-96, G.I.Tunkin, The Role of Resolutions of International Organizations in the Process of Creating Norms in the International System, στο William Elliott Butler (ed.), *International Law and the International System*, BRILL, 1987, σ. 5-18

¹¹¹ Ε.Ρούκουνας, 2010, σ. 65

¹¹² *States that abstain in the vote ..would certainly be considered to be bound by the resulting resolution, not only because they could have cast a negative vote, but also because tacit or presumed acceptance of a custom is an*

αρνούνται τη γενικευμένη δικαιοσύνη αντίληψη που ενσωματώνουν. Περαιτέρω, γίνεται δεκτό ότι η επίμονη εκ νέου παραπομπή σε προηγούμενες Αποφάσεις προσδίδει στις διατυπωθείσες θέσεις συνέχεια και διάρκεια¹¹³. Από το 1999, η υιοθέτηση των συστάσεων της Γενικής Συνέλευσης με consensus επιβεβαιώνει την κοινή αντίληψη που έχει καλλιεργηθεί αναφορικά με την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσης.

Τα παραπάνω επιχειρήματα για την νομική αξία και τη συμβολή του έργου της Γενικής Συνέλευσης, αποτυπώνουν το διεθνές ενδιαφέρον για την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών. Μέσα από τις θέσεις των κρατών στις συζητήσεις ενώπιον της ΓΣ, αναδεικνύεται η σύνδεση των πολιτιστικών αγαθών με το κράτος· είτε ως φυσικό δικαίωμα κάθε λαού κτήσης ή/και διατήρησης των αγαθών που συνδέονται με την ιστορία και την ταυτότητα του, είτε ως δικαίωμα που συνδέεται με την αρχή της κρατικής κυριαρχίας. Εντούτοις, η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες κτήσεις αποψιλώνεται στην πράξη μέσα από την συντηρητική διατύπωση των Αποφάσεων. Ενώ λοιπόν, αναγνωρίζεται η σημασία ορισμένων αγαθών θεμελιώδους πνευματικής και πολιτιστικής αξίας για τις χώρες προέλευσης, ενώ τελικά, έμφαση δίνεται στην αμοιβαία συνεργασία των κρατών, και όχι σε μία γενική υποχρέωση επιστροφής τους, διατηρώντας την κρατική πρωτοβουλία για την επεξεργασία και υιοθέτηση μέτρων στο εσωτερικό τους.

2.2. ECOSOC: από τη συνεργασία στο trafficking των πολιτιστικών αγαθών και το οργανωμένο έγκλημα

Το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο επιφορτίζεται με παρεμφερείς αρμοδιότητες για την προαγωγή της διεθνούς πολιτιστικής συνεργασίας με γνώμονα τις ειρηνικές και φιλικές σχέσεις μεταξύ των εθνών (αρ.55 στ.β'), μέσα από την πραγματοποίηση μελετών / εκθέσεων και την υποβολή συστάσεων στη Γενική Συνέλευση, τα κράτη μέλη και τις ειδικευμένες οργανώσεις (αρ. 62 παρ.1). Το ECOSOC, δηλαδή, λειτουργεί συμπληρωματικά στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας, αφού λειτουργεί ως ένα ακόμη 'βήμα' διαλόγου και συνεργασίας μεταξύ των κρατών, τα οποία ως επί των πλείστων συμμετέχουν ενεργά στις διαδικασίες, ιδίως μέσω της υποβολής περιοδικών εκθέσεων και συμπλήρωση ερωτηματολογίων προς τα όργανα¹¹⁴.

Η συμβολή του είναι σημαντική, ιδίως στο πεδίο της πρόληψης και της αντιμετώπισης της παράνομης εμπορίας των αγαθών¹¹⁵, ως μορφή trafficking που συνδέεται άμεσα με το οργανωμένο έγκλημα.

Καταρχάς, το γενικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση εγκλημάτων που σχετίζονται με την παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών θέτει η Σύμβαση κατά του

accepted element of this method of law-creation. Samuel A. Bleicher, 'The Legal Significance of Re-Citation of General Assembly Resolutions' (1969) 63 AJIL 3, 444-478: 451

¹¹³ Ibid, σ. 453

¹¹⁴ Ενδεικτικά για την εφαρμογή των ανωτέρω αποφάσεων βλέπε E/CN.15/2006/14

¹¹⁵ Resolutions 2004/34, (2004), "Protection against trafficking in cultural property", 2003/29 (2003), "Prevention of crimes that infringe on the cultural heritage of peoples in the form of movable property".

Οργανωμένου Διεθνικού Εγκλήματος (CTOC)¹¹⁶ με πεδίο εφαρμογής σε εγκλήματα που στρέφονται κατά κάθε είδους αγαθών (property), ενσώματων ή ασώματων, κινητών ή ακίνητων, υλικών ή άυλων (άρ. 3 παρ.1 στ'. β, σε συνδ. αρ. 2 στ'. δ)¹¹⁷. Παρά το γεγονός, ότι στις προπαρασκευαστικές συζητήσεις είχε προταθεί ο ρητός προσδιορισμός της παράνομης διακίνησης ή κλοπής πολιτιστικών αγαθών (cultural objects), σύμφωνα με τη Σύμβαση UNESCO 1970 και UNIDROIT 1995, τελικά η σχετική αναφορά απαλείφθηκε στο τελικό κείμενο¹¹⁸, ενώ δεν κατέστη εφικτή η υιοθέτηση ενός ειδικού πρωτοκόλλου¹¹⁹.

Η θέση σε ισχύ της Σύμβασης πυροδότησε τη συζήτηση εντός του ECOSOC αναφορικά με την ενίσχυση της εγκληματοπροληπτικής δράσης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών και της ποινικής καταστολής¹²⁰ σχετικών εγκλημάτων. Μάλιστα, με την Απόφαση 2010/19 ζήτησε από το UNODC τη σύγκληση μίας πρόσθετης συνεδρίασης της Ανοικτής Διακυβερνητικής Ομάδας Εμπειρογνομόνων που έχει συσταθεί στο πλαίσιο της Επιτροπής για την Πρόληψη του Εγκλήματος και την Ποινική Δικαιοσύνη με θέμα συζήτησης την εμπορία των πολιτιστικών αγαθών. Η ομάδα εμπειρογνομόνων συνεδρίασε πρώτη φορά στη Βιέννη 24-26 Νοεμβρίου 2009. Προέβη δε, σε συστάσεις δίνοντας έμφαση στις πτυχές της ποινικοποίησης των παραβιάσεων και της διεθνούς συνεργασίας, συμπεριλαμβανομένης της αμοιβαίας νομικής συνδρομής¹²¹. Οι συστάσεις υιοθετήθηκαν από το ECOSOC με τις αποφάσεις 2010/19 και 2011/42, καλώντας εκ νέου το UNODC να διερευνήσει σε συνεργασία με την UNESCO, και την Unidroit, συνδέσμους και συνέργιες στο υπάρχον συμβατικό πλαίσιο, την ανάπτυξη ειδικών κατευθυντήριων γραμμών για την πρόληψη του εγκλήματος σε περιλαμβάνοντας, μεταξύ άλλων, το κριτήριο της δέουσας επιμέλειας κατά την απόκτηση ενός πολιτιστικού αγαθού, και την επεξεργασία ενός κειμένου για την πρόληψη των εγκλημάτων που

¹¹⁶ A/RES/55/25. Η Σύμβαση υπογράφηκε στο Παλέρμο, 12- 15 Δεκεμβρίου 2000 και τέθηκε σε ισχύ στις 29 Σεπτεμβρίου 2003. Σήμερα αριθμεί τα 172 κράτη. Η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση και τα τρία Πρωτόκολλά της με το Ν.3875/2010. Γενικά για τη Σύμβαση βλέπε ενδεικτικά J. D. McClean, *Transnational organized crime: a commentary on the UN Convention and its protocols*, OUP, 2007, R.Clark, *The United Nations Convention against Transnational Organized Crime*, (2004)50 Wayne L. Rev. 161, D.Vlassis, *The UN Convention against transnational organized crime*, στο Mats R. Berdal, *Transnational Organized Crime and International Security: Business As Usual?*, Lynne Rienner Publishers, 2002 σ.83-94, C. Donigan Guymon, *International Legal Mechanisms for Combating Transnational Organized Crime: The Need for a Multilateral Convention*, (2000)18 Berkeley J. Int'l L. 53.

¹¹⁷ A/RES/55/25, (2001)

¹¹⁸ Η πρόταση αυτή είχε ενσωματωθεί στο 'κυλιόμενο κείμενο' που χε επεξεργαστεί η προπαρασκευαστική επιτροπή, και διαφοροποιείται σημαντικά από τις άλλες προτάσεις του σχεδίου από τη Γαλλία και τις ΗΠΑ. Υποστηρίχθηκε μάλιστα από αρκετά κράτη, όπως το Μεξικό, την Αίγυπτο, την Αλγερία, την Ινδία και την Τουρκία. Βλ. *Travaux Préparatoires of the negotiations for the elaboration of the United Nations Convention against Organized Crime and the Protocols thereto*, σ.20-22 http://www.unodc.org/pdf/ctoccop_2006/04-60074_ebook-e.pdf

¹¹⁹ S. Manacorda, *The criminal law dimension in the protection of cultural goods*, στο S. Manacorda, D. Chappell (ed.), *Crime in the Art and Antiquities World: Illegal Trafficking in Cultural Property*, σ. 43

¹²⁰ Resolutions 2003/29 - "Prevention of crimes that infringe on the cultural heritage of peoples in the form of movable property", 2004/34, 2008/23 - "Protection against trafficking in cultural property", 2010/19 "Crime prevention and criminal justice responses to protect cultural property, especially with regard to its trafficking", 2011/42 Strengthening crime prevention and criminal justice responses to protect cultural property, especially with regard to its trafficking. Βλέπε και Salvador Declaration on Comprehensive Strategies for Global Challenges: Crime Prevention and Criminal Justice Systems and Their Development in a Changing World, A/RES/65/230, 21 December 2010

¹²¹ E/CN.15/2010/5, E/CN.15/2012/15

στρέφονται κατά της πολιτιστικής κληρονομιάς των λαών, με έμφαση στα κινητά αγαθά¹²².

Η διαδικασία αυτή παραμένει ανοικτή με σκοπό την υιοθέτηση ενός νομοθετικού πλαισίου με κύρια σημεία την επεξεργασία κατάλληλης νομοθεσίας που ποινικοποιεί την εμπορία πολιτιστικών αγαθών λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες των αγαθών αυτών, την ποινικοποίηση των δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την εμπορία τους μέσω ενός ευρύ ορισμού που να ισχύει για όλα τα κλεμμένα και παράνομα εξαχθέντα πολιτιστικά αγαθά, την ποινικοποίηση της εισαγωγής, εξαγωγής ή μεταφοράς των πολιτιστικών αγαθών σύμφωνα με το άρθρο 3 της Σύμβασης UNESCO, καθώς και της αναγόρευσης της κλοπής και λεηλασίας σε αρχαιολογικούς χώρους σε σοβαρό έγκλημα σύμφωνα με το άρ. 2 της CTOC. Ταυτόχρονα προτείνεται η δυνατότητα κατάσχεσης πολιτιστικών αγαθών, όταν ο κάτοχος δεν αποδεικνύει τη νόμιμη προέλευση των αντικειμένων ή υπάρχει εύλογη πεποίθηση για τη μη νόμιμη προέλευση των αντικειμένων, η δήμευση των προϊόντων του εγκλήματος, και η θέσπιση μέτρων για την αποθάρρυνση της ζήτησης πολιτιστικών αγαθών που έχουν κλαπεί ή παράνομα διακινηθεί¹²³. Έμφαση τέλος, δίνεται και σε νέες μορφές παράνομης διακίνησης, ιδίως ηλεκτρονικής διακίνησης των αγαθών που διευκολύνεται μέσω του internet¹²⁴.

Με βάση τα παραπάνω, το έργο του ECOSOC αποτιμάται θετικά καθώς κατάφερε να αναζωπυρώσει το ενδιαφέρον των κρατών στο ζήτημα της ποινικής και διοικητικής συνεργασίας για την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών ως διεθνούς εγκλήματος, αξιοποιώντας παράλληλα τις Συμβάσεις της Unesco και Unidroit. Ως εκ τούτου, η αναθεώρηση του Υποδείγματος της Αβάνα μπορεί σαφώς να οδηγήσει στην ενίσχυση του υπάρχοντος πλαισίου προστασίας, καθώς τα κράτη έχουν αρχικά αντιδράσει θετικά στην πρόκληση του Συμβουλίου για την αποστολή σχολίων και προτάσεων, εγκαινιάζοντας παρά ταύτα μία δύσκολη διαδικασία¹²⁵.

3. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο πλαίσιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου

Τα πολιτιστικά αγαθά και τα δικαιώματα του ανθρώπου αποτελούν δύο συγκοινωνούντα δοχεία. Η θεσμική διασύνδεσή τους στο πλαίσιο των ΗΕ είναι διττή: από τη μία πλευρά τα κύρια όργανα του οργανισμού ερευνώντας την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης καταλήγουν σε παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου, ενώ από την άλλη, όργανα επιφορτισμένα με αρμοδιότητες

¹²² Συγκεκριμένα κάλεσε τα κράτη να υποβάλλουν παρατηρήσεις αναφορικά με το Υπόδειγμα Συνθήκης που υιοθετήθηκε το 1990 στο πλαίσιο της 8^{ης} Σύσκεψης για την Πρόληψη των Εγκλημάτων που πραγματοποιήθηκε στην Αβάνα 1990. A/CONF.144/28/Rev.1,

¹²³ UNODC/CCPCJ/EG.1/2012/3, Expert group on protection against trafficking in cultural property, 2012

¹²⁴ ECOSOC, res 23/2008

¹²⁵ Για τα σχόλια των κρατών βλ. UNODC/CCPCJ/EG.1/2012/2, UNODC, Report on the potential utility of and possible improvements to the model treaty for the prevention of crimes that infringe on the cultural heritage of peoples in the form of movable property, 2012, UNODC/CCPCJ/EG.1/2012/CRP.1, Additional comments on the potential utility of and improvements to the model treaty for the prevention of crimes that infringe on the cultural heritage of peoples in the form of movable property 2012

στο πεδίο δικαιωμάτων του ανθρώπου συνάγουν ότι οι παραβιάσεις αυτές ενέχουν συχνά την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών. Έτσι, από τη Γενική Συνέλευση, ως την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, και μετέπειτα το Συμβούλιο και τις Ειδικές Διαδικασίες, η σύνδεση αγαθών και δικαιωμάτων διατρέχει τη λειτουργία τους.

Τη δεκαετία του '70, η Ειδική Επιτροπή για τη διερεύνηση των ισραηλινών πρακτικών που επιδρούν στα δικαιώματα του ανθρώπου του πληθυσμού των κατεχόμενων περιοχών αποτέλεσε ένα από τα πρώτα όργανα που επιλήφθηκαν σχετικά με την κατάσταση των πολιτιστικών αγαθών. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή εντάλθηκε από τη Γενική Συνέλευση να εξετάσει την λεηλασία της αρχαιολογικής και πολιτιστικής κληρονομιάς στα κατεχόμενα στο πλαίσιο παραβιάσεων των δικαιωμάτων¹²⁶. Με βάση την Έκθεση της Επιτροπής¹²⁷, η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στη συνέχεια καταδίκασε τις πρακτικές που στρέφονταν κατά των πολιτιστικών αγαθών.

Η λειτουργία του Συμβουλίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι αποκαλυπτική της σύνδεσης ανθρώπου και πολιτισμού, καθώς fact-finding όργανα που έχουν συσταθεί για την κατάσταση των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο των Ειδικών Συνόδων, εξετάζουν ανελλιπώς την κατάσταση των πολιτιστικών αγαθών, ιδίως σε συνάρτηση με παραβιάσεις του ανθρωπιστικού δικαίου, όπως στο Λίβανο¹²⁸, τη Γάζα¹²⁹, τη Λιβύη¹³⁰ κ.α.

Η σύνδεση πολιτιστικών αγαθών και δικαιωμάτων ενισχύεται μέσα από τις Ειδικές Διαδικασίες και το έργο των Ανεξάρτητων Εμπειρογνομόνων. Τον Οκτώβριο 2012, ο Ειδικός Εισηγητής για τη θρησκευτική ελευθερία, σε κοινή δήλωσή του με την Ειδική Εισηγήτρια για τα πολιτιστικά δικαιώματα και τον Ανεξάρτητο Εμπειρογνώμονα για τις Μειονότητες καταδίκασαν την καταστροφή θρησκευτικών και πολιτιστικών αγαθών ως παραβίαση της ατομικής θρησκευτικής ελευθερίας, αλλά και των θρησκευτικών μειονοτήτων¹³¹. Ομοίως και στο Μάλι, ο Ειδικός Απεσταλμένος αναφέρθηκε στις επιθέσεις κατά τόπων λατρείας και στη σύληση κοιμητηρίων ως παραβιάσεις ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων¹³², ενώ ο Ειδικός Απεσταλμένος για την κατάσταση των δικαιωμάτων στο Ιράν¹³³ αναφέρεται σε παραβιάσεις δικαιωμάτων θρησκευτικών μειονοτήτων που στηρίζονται στην καταστροφή αγαθών τους.

Τα παραδείγματα αυτά αποτυπώνουν την κοινή αντίληψη που διαμορφώνεται για το σεβασμό και διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών ως στοιχείο των δικαιωμάτων του ανθρώπου, σύνδεση που εξετάζεται αναλυτικά στο Β' Μέρος.

¹²⁶ UN General Assembly, Report of the Special Committee to Investigate Israeli Practices Affecting the Human Rights of the Population of the Occupied Territories, A/RES/3005 (1972)

¹²⁷ A/RES/3092 (XXVIII) (A+B), (1973)

¹²⁸ A/HRC/3/2, παρ. 79

¹²⁹ A/HRC/S-9/2

¹³⁰ A/HRC/17/44

¹³¹ www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=12551&LangID=E

¹³² www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=12337&LangID=E

¹³³ A/66/374, (2011)

4. Πολιτιστικά αγαθά και ανάπτυξη

Ο πολιτισμός και η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς συνδέονται και με την Ανάπτυξη. Αφετηρία της διαπίστωσης αυτής, αποτελεί η ανακήρυξη της περιόδου 1988-1997 σε Παγκόσμια Δεκαετία για την Πολιτιστική Ανάπτυξη¹³⁴. Η αναγνώριση της πολιτιστικής διάστασης της ανάπτυξης, η επιβεβαίωση και ο εμπλουτισμός των πολιτιστικών ταυτοτήτων, η διεύρυνση της συμμετοχής στον πολιτισμό και η προαγωγή της διεθνούς πολιτιστικής συνεργασίας αποτέλεσαν τους βασικούς στόχους της δεκαετίας. Μετέπειτα, η σύσταση της Παγκόσμιας Επιτροπής για τον Πολιτισμό και την Ανάπτυξη¹³⁵, εντατικοποίησε την διεθνή συνεργασία στο πεδίο αυτό, οδηγώντας στην επεξεργασία στρατηγικών ανάπτυξης, όπως την Έκθεση της Επιτροπής 'Our Creative Diversity' (1995)¹³⁶. Η σύνδεση αυτή εντείνεται υπό το πρίσμα ευρύτερων εξελίξεων όπως η Διάσκεψη της Στοκχόλμης 1998 για τις Πολιτιστικές πολιτικές για την Ανάπτυξη, MDGs, UNDP Έκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη 2004¹³⁷ κλπ. Έτσι, ο πολιτισμός και η πολιτιστική ετερότητα αναγορεύονται σε μοναδικά στοιχεία για την αειφόρο ανάπτυξη και αναπόσπαστο κομμάτι στην προσπάθεια για τη μείωση της φτώχειας, αφού «ανάπτυξη χωρισμένη από τον άνθρωπο ή πολιτιστικό πλαίσιο της εποχής είναι η ανάπτυξη χωρίς ψυχή»¹³⁸.

Τελευταία, η Γενική Συνέλευση επαναβεβαίωσε το πολιτισμό ως απαραίτητο στοιχείο της ανθρώπινης ανάπτυξης¹³⁹. Στο πλαίσιο αυτό, καλεί τους διεθνείς δρώντες (κράτη, διεθνείς οργανισμοί) να ενισχύσουν το εθνικό κανονιστικό πλαίσιο και τις πολιτικές των κρατών μελών με στόχο την διαφύλαξη και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και των πολιτιστικών αγαθών, την αντιμετώπιση της παράνομης εμπορίας αγαθών και την επιστροφή τους στις χώρες κτήσης σε συμφωνία με τους ισχύοντες διεθνείς κανόνες¹⁴⁰. Για την επίτευξη των αναπτυξιακών στόχων αυτών, η διεθνής συνεργασία και συνδρομή των αναπτυσσόμενων κρατών, η εξεύρεση πρόσθετων κεφαλαίων και πόρων για μία σταθερή αναπτυξιακή διαδικασία είναι απαραίτητη.

Οι διαδικασίες αυτές, ιδίως στο πλαίσιο της Γενικής Συνέλευσης και του ECOSOC, σηματοδοτούν το μέλλον μέσα από το τρίπτυχο πολιτισμός – ανάπτυξη – δικαιώματα του ανθρώπου, με αποτέλεσμα η ανάπτυξη να ενδυναμώνει την ανθρώπινη διάσταση της πολιτιστικής προστασίας, δίνοντας ώθηση στην διαφύλαξη των

¹³⁴ A/RES/41/187, (1986), Economic and Social Council resolution 1986/69

¹³⁵ A/RES/46/158, (1991)

¹³⁶ Pérez de Cuellar (dir); Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development, UNESCO, 1996. <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001055/105586e.pdf>

¹³⁷ http://hdr.undp.org/en/media/hdr04_complete.pdf

¹³⁸ op.cit. Our Creative Diversity. Ομοίως και UNESCO, *World Culture Report: Culture, Creativity and Markets*, UNESCO publ., 1998, UNESCO, *World Culture Report: Cultural Diversity, Conflict and Pluralism*. UNESCO publ., 2000 , UNESCO World Report *Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue*, 2009, UNESCO World Report. *Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue*, 2009, <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001852/185202e.pdf>, Culture and Development: A response to future challenges?, Paris, 2009, <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001876/187629e.pdf>

¹³⁹ A/RES/65/166, (2011), A/RES/66/208, (2012)

¹⁴⁰ Παρ.3 στοιχ. 8, op.cit.

πολιτιστικών στοιχείων (υλικών και άυλων) τοπικών πληθυσμών, μειονοτήτων, αυτοχθόνων.

B. Περιφερειακές οργανικές πτυχές

Το περιφερειακό πλαίσιο προστασίας των πολιτιστικών αγαθών χαρακτηρίζεται α. από την ενσωμάτωση των πολιτιστικών πολιτικών στις αρμοδιότητες των οργανισμών και τη λειτουργική σύνδεση των περιφερειακών συμβατικών κειμένων προστασίας με ειδικές επιτροπές που συστήνονται με στόχο την παρακολούθηση της εφαρμογής τους, και β. την ενασχόληση των κύριων οργάνων με ζητήματα που έχουν επίκαιρο ή κατεπείγον χαρακτήρα.

Η ξεχωριστή περίπτωση του Συμβουλίου της Ευρώπης

Το Συμβούλιο της Ευρώπης ανέπτυξε σημαντική δράση στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας, αμέσως μετά την δημιουργία του, μέσα από την επεξεργασία και υιοθέτηση συμβάσεων. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους αποτελεί η απουσία ειδικών συμβατικών μηχανισμών για την παρακολούθηση της εφαρμογής τους. Η Σύμβαση για την Αρχαιολογική Κληρονομιά επιφορτίζει το Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου με περιορισμένες αρμοδιότητες στο πεδίο της παρακολούθησης της εφαρμογής καθώς *κάθε κράτος μέλος πρέπει να τον ενημερώνει για μέτρα που λαμβάνει σε εφαρμογή της Σύμβασης*, (αρ.9), ενώ η Σύμβαση για την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά παραπέμπει στην Επιτροπή Υπουργών και συγκεκριμένα καλεί την Επιτροπή να προβεί στη σύσταση ειδικής Επιτροπής Εμπειρογνομόνων κατ' εφαρμογή του άρθρου 17 του Καταστατικού του Συμβουλίου (αρ.20). Η σύσταση διακυβερνητικών επιτροπών ως επικουρικών οργάνων της Επιτροπής Υπουργών¹⁴¹ προκρίθηκε ως καταλληλότερο μέσο για την εφαρμογή του.

Ήδη από την αρχή του 2012, η Διαρκής Επιτροπή για τον Πολιτισμό, την Κληρονομιά και τα Τοπία (CDCPP) διαδέχθηκε τις υφιστάμενες επιτροπές¹⁴² και επιφορτίστηκε με την προαγωγή και παρακολούθηση της εφαρμογής των Συμβάσεων του Συμβουλίου στο πεδίο αυτό, την προσαρμογή σε κοινά πρότυπα και κανόνες, τη συνδρομή των κρατών μελών στην χάραξη πολιτικής σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο κλπ¹⁴³. Εν συνεχεία, η Επιτροπή Υπουργών αποτελεί το καθ' ύλην αρμόδιο όργανο για την υιοθέτηση Αποφάσεων ή Συστάσεων στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ταυτόχρονα, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση δια της ειδικής Επιτροπής Πολιτισμού, Επιστήμης, Εκπαίδευσης, και Μέσων Επικοινωνίας (Medias) - (AS/Cult) συζητά για τρέχουσες εξελίξεις και επίκαιρα θέματα σχετικά με την πολιτιστική

¹⁴¹ Η λειτουργία της διέπεται από την Απόφαση CM/Res(2011)24

¹⁴² Steering Committee for Culture (CDCULT), Steering Committee for Cultural Heritage and Landscape delegate site (CDPATEP)

¹⁴³ 2012/2013 CDCPP Terms of reference,
http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/CDCPP/mandat_en.pdf

κληρονομιά και τις υλοποιούμενες δράσεις¹⁴⁴. Μέχρι σήμερα, τα όργανα του Συμβουλίου έχουν υιοθετήσει Αποφάσεις και Συστάσεις σε διάφορες θεματικές (προαγωγή προστασίας σε κινητά αγαθά, σύνδεση πολιτισμού και ανάπτυξη, προστασία από φυσικές καταστροφές, ρύπανση κ.α.) που de facto διευρύνουν και ενισχύουν το πεδίο της προστασίας, και μία Διακήρυξη για την προστασία και ανακατασκευή των χώρων λατρείας στο Κόσσοβο.

Ειδικότερα, πρέπει να υπογραμμισθεί ο ρόλος της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης και την ενεργοποίησή της σε έκτακτες καταστάσεις που απειλούν την πολιτιστική κληρονομιά, ιδίως λόγω ένοπλων συρράξεων. Η πολιτιστική καταστροφή στη Κροατία και τη Βοσνία –Ερζεγοβίνη κατά τη διάρκεια του πολέμου απασχόλησε την Συνέλευση, που σύστησε fact-finding Αποστολή στην περιοχή του Dubrovnik και του Mostar. Η Έκθεσή τους αποτέλεσε προπομπό των εξελίξεων και στο πλαίσιο των ΗΕ, καθώς χαρακτήρισαν την πολιτιστική καταστροφή και την στόχευση ολόκληρων πόλεων στο πλαίσιο αντιποίνων, ως στοιχείο της πραγματοποιούμενης εθνοκάθαρσης¹⁴⁵. Κατά τον ίδιο τρόπο, ενεργοποιήθηκε και στο πλαίσιο της καταστροφής στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς στο Αζερμπαϊτζάν¹⁴⁶, το Κόσσοβο¹⁴⁷ και αλλού¹⁴⁸, ή επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε ειδικές θεματικές, όπως την επανόρθωση για τη λεηλασία εβραϊκών πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου¹⁴⁹.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση

Η ένταξη της πολιτιστικής προστασίας στη λειτουργία των κυρίων οργάνων του οργανισμού ακολουθείται και στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το άρ. 167 ΣΕΕ (πρώην 151 ΣΕΚ) προβλέπει την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών και τη συνδρομή της Ένωσης για την διατήρηση και διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς με ευρωπαϊκή σημασία, την διάδοση του πολιτισμού, την προαγωγή των μη εμπορικών πολιτιστικών ανταλλαγών (παρ.2). Για την επίτευξη των στόχων αυτών το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο αποφασίζοντας σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία και μετά από διαβούλευση με την Επιτροπή των Περιφερειών, θεσπίζουν δράσεις ενθάρρυνσης, χωρίς να εναρμονίζουν τις νομοθετικές και

¹⁴⁴ Σημαντική είναι και η διοργανική συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την UNESCO και την ALESCO στη διαμόρφωση κοινών προγραμμάτων πολιτιστικής διαχείρισης Ενδεικτικά αναφέρονται: Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Διαπολιτισμικές Πόλεις, Ολοκληρωμένη Έρευνα για την Αποκατάσταση της Αρχιτεκτονικής και Αρχαιολογικής Κληρονομιάς, Ανασυγκρότηση Θρησκευτικών Μνημείων και Τοποθεσιών, ή το Παν-Ευρωπαϊκό Οικολογικό Δίκτυο.

¹⁴⁵ Doc 6756 (1993), The destruction by war of the cultural heritage in Croatia and Bosnia-Herzegovina presented by the Committee on Culture and Education, παρ.4-5, Doc. 7740 (1997) Information report : War damage to the cultural heritage in Croatia and Bosnia-Herzegovina,

¹⁴⁶ Doc. 9147 (2001) Seizure and destruction of Azerbaijani cultural heritage, Doc. 11501 (2008) Destruction of Azerbaijani historic monuments,

¹⁴⁷ Doc 8930 (2001), Information report “Cultural situation in Kosovo”, Doc 9053 (2001), Recommendation 1511 (2001), Protection of the cultural heritage in Kosovo, Doc. 10127(2004)

¹⁴⁸ Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση έχει διενεργήσει επιτόπιες έρευνες σε διάφορα κράτη π.χ. Κύπρος [Doc. 9460, (2002), Cultural heritage of Cyprus]

¹⁴⁹ Resolution 1205 (1999) Looted Jewish cultural property

κανονιστικές διατάξεις των κρατών μελών, ενώ το Συμβούλιο, μετά από πρόταση της Επιτροπής, μπορεί να διατυπώνει συστάσεις (παρ.5).

Στην πράξη, οι διατάξεις αυτές έχουν ενεργοποιηθεί για τη ρύθμιση της εξαγωγή των πολιτιστικών αγαθών και την εναρμόνιση των τελωνειακών ελέγχων (Κανονισμός 116/2009) και τις Οδηγίες για την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που έχουν παράνομα εξαχθεί από το έδαφος κράτους μέλους¹⁵⁰, με την παρακολούθηση των οποίων έχει επιφορτιστεί η Επιτροπή. Η θεσμική διάρθρωση της πολιτιστικής προστασίας αντανακλά την περιορισμένη αρμοδιότητα της Ένωσης στο πεδίο αυτό, καθώς επικεντρώνεται κυρίως σε δράσεις και πολιτικές (π.χ. Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Πρωτεύουσα, Πολιτιστικά Βραβεία, Μέρη Ευρωπαϊκής Κληρονομιάς, η νεοεισαχθείσα δράση για το Σήμα Ευρωπαϊκής Κληρονομιάς κ.ά.) που τίθενται υπό την σκέπη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και συγκεκριμένα της Γενικής Διεύθυνσης Εκπαίδευσης και Πολιτισμού.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, πέραν της συμμετοχής του στη διαδικασία συναπόφασης έχει αναπτύξει παρόμοια λειτουργία με τη Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης, για την συζήτηση ζητημάτων επίκαιρου χαρακτήρα, καθώς αποτελούν πολιτικά όργανα πλήρους εκπροσώπησης των οργανισμών τους. Η πολιτιστική καταστροφή στο Nagorno-Karabakh απασχόλησε την Ολομέλεια, καταδικάζοντας την καταστροφή μνημείων ιστορικής σημασίας και κάθε παρόμοιας ενέργειας που στοχεύει στην πολιτιστική κληρονομιά¹⁵¹. Το Κοινοβούλιο επέδειξε ιδιαίτερη ανησυχία και εκτός Ευρώπης, όπως στην περίπτωση του Kashgar στην Κίνα, καλώντας το Πεκίνο, στο πλαίσιο του πολιτιστικού διαλόγου και της συνεργασίας μεταξύ ΕΕ –Κίνας, να σταματήσει άμεσα την πολιτιστική καταστροφή που απειλεί την αρχιτεκτονική κληρονομιά στην περιοχή. Επιπρόσθετα, κάλεσε την Κίνα να το εγγράψει στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς¹⁵² καθώς αποτελεί αρχαίο κέντρο εμπορίου και τουρισμού, μοναδικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, σύμβολο της πολιτιστικής ταυτότητας των πληθυσμών Uyghur και Hui. Μάλιστα, με αφορμή τις προσπάθειες διακρατικής υποψηφιότητας που προετοιμάζεται για τη συνολική υπαγωγή σειράς πολιτιστικών τοποθεσιών του Δρόμου του Μεταξιού στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, και την διεθνή προσπάθεια συμπερίληψης του Kashgar σε αυτήν, η Κίνα επιδίδεται σε πρόγραμμα εντατικής ανοικοδόμησής της περιοχής καταστρέφοντας σημαντικά τμήματα της πόλης με το πρόσχημα έργων αντισεισμικής προστασίας. Ομοίως, αξίζει να υπογραμμιστεί η Απόφαση του Κοινοβουλίου για την εφαρμογή της ‘Παγκόσμιας Στρατηγικής’ για την προστασία των μνημείων του Καταλόγου Παγκόσμιας Κληρονομιάς¹⁵³, όπου καλεί την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα κράτη μέλη να διασφαλίσουν ότι κανένα δημόσιο ή ιδιωτικό πρόγραμμα που χρηματοδοτείται από την

¹⁵⁰ Οδηγία 93/7/EEC, όπως αναθεωρήθηκε με τις 96/100/EC, 2001/38/EC.

¹⁵¹ C 290 E/421 (2006)

¹⁵² P7_TA(2011)0100

¹⁵³ 2000/2036(INI) Ανάμεσα σε άλλα το Κοινοβούλιο, ο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καλεί την Επιτροπή και τα κράτη μέλη να μελετήσουν, σε συνεργασία με την UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης, η βιωσιμότητα ενός διεθνούς νομικού και φορολογικού πλαισίου, το οποίο θα διευκολύνει τις μορφές χορηγίας που αφορούν τη διατήρηση της η πολιτιστική και φυσική κληρονομιά, τη δημιουργία μίας ειδικής ομάδας (task force) με συμμετοχή του Κοινοβουλίου, της Επιτροπής, του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Unesco.

Κοινότητα δεν καταστρέφει ή βλάπτει στοιχεία της πολιτιστικής, ιστορικής ή καλλιτεχνικής κληρονομιάς.

Άλλες περιφερειακές πρωτοβουλίες

Η Σύμβαση για την προστασία της κληρονομιάς του ΟΑΚ, αναπτύσσεται κατά τον ίδιο τρόπο, μέσα στο θεσμικό πλαίσιο του Οργανισμού αυτού. Ειδικότερα, η Σύμβαση του Σαν Σαλβαδόρ κάνει μνεία στα όργανα του οργανισμού, επιφορτίζοντας το Δι-Αμερικανικό Συμβούλιο για την Εκπαίδευση, Επιστήμη και Πολιτισμό (CIECC) με αρμοδιότητες για την επίλυση διαφορών που προκύπτουν από τη Σύμβαση, μετά από Γνώμη της Δι-Αμερικανικής Επιτροπής Πολιτισμού (αρ.4). Επιπρόσθετα, η Γραμματεία διασφαλίζει την εφαρμογή της Σύμβασης, ιδίως με τη δημιουργία ενός Δι-Αμερικανικού Μητρώου πολιτιστικών αγαθών που στόχο έχει την προαγωγή των ανταλλαγών και των επιστροφών πολιτιστικών αγαθών και τη τεχνική συνεργασία μεταξύ των συμβαλλόμενων κρατών.

Τέλος, τα κράτη επιχειρούν συχνά να υπερκεράσουν την απουσία ενός οργανωμένου θεσμικού πλαισίου περιφερειακής προστασίας μέσα από τη δημιουργία ειδικών ταμείων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Αφρικανικό Ταμείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς αλλά και της AESEAN. Αναλυτικότερα, το Αφρικανικό Ταμείο αποτελεί διακυβερνητικό οργανισμό που δημιουργήθηκε το 2006, από αφρικανικά κράτη μέλη της Σύμβασης 1972 και την Αφρικανική Ένωση, με στόχο την αποτελεσματική προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς εξαιρετικής οικουμενικής αξίας στην Αφρική. Το Διοικητικό Συμβούλιο έχει πλήρη αρμοδιότητα για την προαγωγή της εφαρμογής της Σύμβασης και την εγγραφή νέων μνημείων στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, παρέχοντας υλική και επιστημονική συνδρομή στα κράτη¹⁵⁴. Παρόμοια είναι και η λειτουργία του Πολιτιστικού Ταμείου των κρατών της AESEAN (1978) για τη χρηματοδότηση προγραμμάτων πολιτιστικής συνεργασίας για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς στα κράτη μέλη. Το ταμείο αυτό ερείδεται σε διακυβερνητική συμφωνία των Υπουργών Εξωτερικών, δεν δημιουργεί ίδια όργανα, αλλά ουσιαστικά χρηματοδοτεί προγράμματα¹⁵⁵ που εγκρίνονται από την Επιτροπή της AESEAN για τον Πολιτισμό και την Πληροφόρηση, που συστήθηκε το 1978 με τη Συμφωνία του Μπαλί. Έτσι, το ταμείο αποτελεί το χρηματοδοτικό μέσο για την επίτευξη *μίας κοινότητας με συνείδηση των δεσμών της ιστορίας της, που έχει επίγνωση της πολιτιστικής κληρονομιάς της και δεσμεύεται με μία κοινή περιφερειακή ταυτότητα*¹⁵⁶.

* * *

Συνοψίζοντας, διαφαίνεται με βάση τα παραπάνω εκτεθέντα, η πολυμορφία των μέτρων και ο θεσμικός κατακερματισμός της πολιτιστικής προστασίας στο πλαίσιο των περιφερειακών οργανισμών. Κεντρικό της στοιχείο αποτελεί η υλοποίηση προγραμμάτων

¹⁵⁴ http://www.awhf.net/?page_id=302

¹⁵⁵ www.aseancultureandinformation.org/coci/files/archive/01August2011_List%20of%20COCI%20Projects%20&%20Activities.pdf

¹⁵⁶ Strategic review of the ASEAN-COCI work program, Final Report, June 2005, σ.2 <http://www.aseansec.org/20904.pdf>

και η συνεργασία των κρατών, ενώ η προστασία ενισχύεται με την παρακολούθηση της συμμόρφωσης των κρατών με τα περιφερειακά συμβατικά κείμενα, καθώς και την ενεργοποίηση των οργάνων πλήρους εκπροσώπησης για την αντιμετώπιση καίριων ζητημάτων, γεγονός που διευκολύνεται λόγω της εγγύτητας και αμεσότητας των περιφερειακών οργανισμών στις περιπτώσεις αυτές.

Κεφάλαιο Β': Συμβατικοί μηχανισμοί προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Το θεσμικό πλαίσιο προστασίας των πολιτιστικών αγαθών συμπληρώνεται από την ύπαρξη και λειτουργία συμβατικών μηχανισμών που συστήνονται κατ' εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων (συμβατικοί μηχανισμοί¹⁵⁷). Πρόκειται για όργανα με ρητή, αποκλειστική και ειδική αρμοδιότητα την εφαρμογή και παρακολούθηση της συγκεκριμένης σύμβασης, διασφαλίζοντας καταρχήν την επιτυχία της. Τα όργανα αυτά λόγω των λειτουργιών τους χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό εξειδίκευσης σε αντίθεση με όργανα με παρεμπίπτοντα ή ακόμη και κύρια, γενική αρμοδιότητα στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας. Παρά ταύτα, σε αντίθεση με τα συμβατικά όργανα των ΗΕ στο πεδίο των δικαιωμάτων του ανθρώπου (CEDAW, CERD κλπ.), τα όργανα αυτά δεν συγκροτούνται από ανεξάρτητους ειδικούς εμπειρογνώμονες, αλλά πρόκειται κυρίως για πολιτικά διακυβερνητικά όργανα. Τέλος, εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο της UNESCO ως *‘μητρικής’ ειδικευμένης οργάνωσης*, αποτελώντας *έτσι διεθνείς οργανισμούς manquées*¹⁵⁸.

Οι συμβατικοί μηχανισμοί της εκάστοτε Σύμβασης επιφορτίζονται με την εφαρμογή, ερμηνεία και παρακολούθησή της, ενισχύοντας την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Η γενική αυτή αρχή επιβεβαιώνεται *a contrario* στην περίπτωση της Σύμβασης της UNESCO 1970. Απουσία ενός εξειδικευμένου οργάνου παρακολούθησης, τα κράτη καλούνται να αναφέρουν τα μέτρα εφαρμογής της Σύμβασης υποβάλλοντας περιοδικές εκθέσεις στη Γενική Διάσκεψη της UNESCO (αρ.16)¹⁵⁹. Δημιουργείται έτσι, ένα ιδιότυπο και αναποτελεσματικό πλαίσιο αυτοελέγχου των κρατών. Ταυτόχρονα, η απουσία ενός εξειδικευμένου *forum*¹⁶⁰ συζήτησης των συμβαλλόμενων κρατών για την αντιμετώπιση προβλημάτων και την βελτίωση της εφαρμογής της, δυσχεραίνει την εφαρμογή της στην πράξη. Οι λόγοι αυτοί συνέβαλλαν στην αναζήτηση τρόπων για την δημιουργία μηχανισμών παρακολούθησής της,

¹⁵⁷ Schermers 2011, παρ. 386 επ.

¹⁵⁸ P. Szasz, *The Complexification of the United Nations System*, 3 Max Planck UNYB 1-57. (1999) σ. 17-18,

¹⁵⁹ Η Σύμβαση στην πράξη παρακολουθείται από την Επιτροπή για τις Συμβάσεις και τις Συνστάσεις, σύμφωνα με τις κατευθυντήριες οδηγίες του Εκτελεστικού Συμβουλίου (177 EX/35). Στην πράξη 1 στα 4 κράτη υποβάλλουν περιοδική έκθεση. Βλ. C70/12/2.MSP/5 παρ. 89

¹⁶⁰ 190 EX/2, (2012)

ενδεχομένως με την υιοθέτηση ενός πρόσθετου Πρωτοκόλλου¹⁶¹, διαδικασία η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη στο πλαίσιο της UNESCO¹⁶².

Με βάση τα παραπάνω προκύπτει η προστιθέμενη αξία των συμβατικών μηχανισμών για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, η οποία εδώ εξειδικεύεται στις δύο Συμβάσεις 1972 και 2001 αντίστοιχα.

I. Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά: από τις σκέψεις για ένα νέο οργανισμό στους συμβατικούς μηχανισμούς προστασίας

Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά¹⁶³ ήταν αποτέλεσμα εντατικών διαπραγματεύσεων και συγκερασμού αντίθετων απόψεων με στόχο τη σύζευξη δυο διαφορετικών σχεδίων συμβάσεων για το πολιτιστικό και φυσικό περιβάλλον. Ο Gerard Bolla, πρώην Αναπληρωτής Γενικός Διευθυντής της UNESCO, αναφέρει σχετικά με τις αρχικές επιδιώξεις των μερών ότι

mes entretiens avec le Directeur général me portent à croire que René Maheu était plus préoccupé par les initiatives visant à créer une nouvelle institution internationale (une mode à l'époque !) que du problème d'une convention rivale protégeant un «patrimoine mondial » de sites naturels et de certains sites culturels¹⁶⁴.

Τελικά, το συμβατικό πλαίσιο για την Παγκόσμια Κληρονομιά που υιοθετείται είναι ιδιότυπο και μοναδικό. Ουσιαστικά, η Σύμβαση δημιουργεί ένα *sui generis* μηχανισμό προστασίας της Παγκόσμιας Κληρονομιάς που προσομοιάζει σε διεθνή οργανισμό, χωρίς να διαρρηγνύεται η λειτουργική σύνδεσή της με την UNESCO. Η δήλωση του Προέδρου της 21ης συνόδου της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς, F. Francioni, επιβεβαιώνει τη θεσμική αυτή αυτοτέλεια:

"In point of law, there is no way that the World Heritage Committee may be considered as a "subsidiary body" of the "UNESCO supreme governing body" i.e. the General Conference... Its relation to the General Conference is one of co-operation and co-ordination between institutions of equal standing both based on international treaties of equal hierarchical value." ¹⁶⁵.

¹⁶¹ Αντίθετα βλ. O'Keefe: "There are now, in April of 2006, 109 Parties to the Convention. Other States are in various stages of internal consideration of becoming party to it. At present it would seem preferable to encourage participation in the existing text, rather than to seek to modify it. Experience in its implementation will be the best guide to its amendment. Revision would complicate the net of reciprocal obligations since the revision would become binding only on States which became party to the revised Convention". P. O'Keefe, Commentary on the 1970 UNESCO Convention, Institute of Art and Law, 2007, σ. 97

¹⁶² Meeting of States Parties to the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, C70/12/2.MSP/6, (2012)

¹⁶³ Η παρουσίαση εδώ της Σύμβασης εμπίπτει σε συγκεκριμένους θεματικούς περιορισμούς, καθώς δεν αποσκοπούμε σε μία ενδελεχή ανάλυση του κειμένου εν είδει σχολιασμού, αλλά στην αποτύπωση του συμβατικού πλαισίου προστασίας, κατ' αντιπαραβολή με τους υπόλοιπους μηχανισμούς, αναδεικνύοντας την προστιθέμενη αξία τους στο ισχύον θεσμικό πλαίσιο διεθνούς προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αναλυτικά βλ. M.C Ciciriello (ed.), La protezione del patrimonio mondiale culturale e naturale a venticinque anni dalla Convenzione dell'Unesco, Editoriale Scientifica, 1997, 1466 σ.

¹⁶⁴ G.Bolla, Peripeties d'une gestation laborieuse, στο Michel Batisse, Gérard Bolla L'invention du « patrimoine mondial », AAFU 2003, σ.71

¹⁶⁵ Decision - 21COM XI.11

Η Σύμβαση, καταρχάς, συστήνει την Διακυβερνητική Επιτροπή για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς (αρ. 8) ως εκτελεστικό όργανο, τη Γενική Συνέλευση των κρατών μελών (αρ.8 παρ.1) ως όργανο πλήρους εκπροσώπησης, το Ταμείο για την Παγκόσμια Κληρονομιά (αρ.15) διαμορφώνοντας μία σχετική οικονομική αυτονομία για την υλοποίηση των στόχων της Σύμβασης, ενώ το 1992, συστήνεται το Κέντρο για την Παγκόσμια Κληρονομιά ως Γραμματεία. Παράλληλα, η Διεθνής Ένωση για την Διαφύλαξη της Φύσης (IUCN), το Διεθνές Συμβούλιο για τα Μνημεία και τις Τοποθεσίες (ICOMOS), και το Διεθνές Κέντρο για την Μελέτη της προστασίας και αποκατάστασης των πολιτιστικών αγαθών (ICCROM)¹⁶⁶ επικουρούν την Επιτροπή ως εξειδικευμένες οργανώσεις. Ως εκ τούτου, το θεσμικό πλαίσιο της Σύμβασης 1972 έχει μετουσιωθεί *mutatis mutandis* σε έναν ‘διεθνή οργανισμό σε μικρογραφία’¹⁶⁷¹⁶⁸.

A. Η Επιτροπή για την Παγκόσμια Κληρονομιά ως κινητήριος δύναμη...

Η Διακυβερνητική Επιτροπή αποτελεί το εκτελεστικό όργανο της Σύμβασης. Συγκροτείται από 21 κράτη μέλη¹⁶⁹, με εξαετή θητεία¹⁷⁰ (αρ.9 παρ.1) τα οποία εκλέγονται από τη Γενική Συνέλευση των κρατών μελών, που συνέρχεται κατά τη διάρκεια της τακτικής Συνόδου της Γενικής Διάσκεψης των κρατών μελών της UNESCO. Τα κράτη μέλη καλούνται να ορίζουν για εκπροσώπους τους άτομα με εξειδίκευση στο πεδίο της πολιτιστικής ή της φυσικής κληρονομιάς (αρ.9 παρ.3), προϋπόθεση που, ωστόσο, στην πράξη ερείδεται στην διακριτική ευχέρεια του κράτους. Ταυτόχρονα, η σύνθεση της Επιτροπής πρέπει να διασφαλίζει την δίκαιη και ισόρροπη εκπροσώπηση διαφορετικών περιφερειών και πολιτισμών του κόσμου (αρ. 8παρ.2).

Εντούτοις, από τα 188 συμβαλλόμενα μέρη στην Επιτροπή δεν έχουν εκπροσωπηθεί ποτέ 106 κράτη. Επιπρόσθετα, ορισμένα κράτη έχουν μονοπωλήσει με την

¹⁶⁶ Οι τρεις αυτές οργανώσεις έχουν συμβουλευτικό ρόλο, και με αυτή τους την ιδιότητα μπορούν να συμμετέχουν στις συνεδριάσεις της Γενικής Συνέλευσης και της Επιτροπής.(αρ. 8 παρ.3 Σύμβασης, Κανόνας 6, Κανονισμών Διαδικασίας της Επιτροπής). Αναλυτικά, M.C Ciciriello, L’ICCROM, l’ICOMOS e l’IUCN e la salvaguardia del patrimonio mondiale culturale e naturale, στο M.C Ciciriello (eds.), *La protezione del patrimonio mondiale culturale e naturale a venticinque anni dalla Convenzione dell’Unesco*, Editoriale Scientifica, 1997, σ. 109-143

¹⁶⁷ Μ.Παπαιωάννου, ‘Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά μέσα από τη 40χρονη εφαρμογή της. Μερικές κριτικές επισημάνσεις’, στο Σ.Περράκης, Έδρα UNESCO/εκδ. Ι.Σιδέρης, 2013,(υπό έκδοση)

¹⁶⁸ Για τα συστατικά στοιχεία ενός διεθνούς οργανισμού βλ. H.G. Schermers, N. M. Blokker *International Institutional Law. Unity within Diversity*, Fifth Revised Edition, Martinus Nijhoff Publishers, 2011, παρ.32-46. Ενδεικτικά βλέπε και C. F. Amerasinghe, *Principles of the Institutional Law of International Organizations*, 2nd edn, Cambridge, 2005, Bowett’s *Law of International Institutions* (eds. P. Sands and P. Klein), 5th edn, London, 2001, J. Klabbbers, *An Introduction to International Institutional Law*, Cambridge, 2002, D. Sarooshi, *International Organizations and their Exercise of Sovereign Powers*, Oxford, 2005, Π.Νάσκου-Περράκη, *Το δίκαιο των διεθνών οργανισμών*, Η θεσμική διάσταση, Σάκκουλας Αντ. Ν., 2010, Αντ. Μπρεδήμας, *Διεθνείς Οργανισμοί – Νομικό Πλαίσιο – Δομή – Λειτουργία*, τόμος Β’, Αθήνα, Αντ. Σάκκουλας, 1989, Θ.Χριστοδουλίδης, *Δομή και λειτουργία των διεθνών οργανισμών*, Σάκκουλας Αντ. Ν., 1985.

¹⁶⁹ Η παρούσα σύνθεση της Επιτροπής έχει ως εξής: Αλγερία, Καμπότζη, Κολομβία, Εσθονία, Αιθιοπία, Γαλλία, Γερμανία, Ινδία, Ιράκ, Ιαπωνία, Μαλαισία, Μάλι, Μεξικό, Κατάρ, Ρωσία, Σενεγάλη, Σερβία, Νότια Αφρική, Ελβετία, Ταϊλάνδη, Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα

¹⁷⁰ Τα κράτη καλούνται να μειώσουν εθελοντικά τη θητεία τους σε 4 έτη με στόχο την εναλλαγή των μελών της Επιτροπής. Κατευθυντήριες Οδηγίες 2012, παρ. 21

παρουσία τους κάποιες από τις θέσεις της Επιτροπής, όπως είναι η Γαλλία, η Αυστραλία, η Αίγυπτος, οι ΗΠΑ, η Βραζιλία, το Μεξικό, η Ιταλία με 20ετή και πλέον παρουσία, ενώ ακολουθούν άλλα 26 κράτη ανάμεσα στα οποία και η Ελλάδα με τουλάχιστον 10ετή συμμετοχή. Το πρόβλημα της ισόρροπης εκπροσώπησης των κρατών στην Επιτροπή αποτελεί αντικείμενο διαρκούς μελέτης στη Γενική Συνέλευση, με στόχο τη βελτίωση των διαδικασιών εκλογής και μία καλύτερη διανομή των θέσεων μεταξύ των κρατών μελών και των περιφερειών¹⁷¹.

1. ...για την εφαρμογή της Σύμβασης

Η σύνθεση της Επιτροπής είναι πάρα πολύ σημαντική, καθώς αποτελεί το βασικό μηχανισμό υλοποίησης και ελέγχου της εφαρμογής της Σύμβασης με αποφασιστικές αρμοδιότητες· δηλαδή, το προσδιορισμό των υποψηφιοτήτων βάσει των Ενδεικτικών Καταλόγων των Κρατών μελών (αρ.11 παρ.2), την εγγραφή και διαγραφή των προστατευόμενων πολιτιστικών στοιχείων στους Καταλόγους κατόπιν αξιολόγησής τους από τα συμβουλευτικά όργανα (αρ.11 παρ.4-5), τη διαμόρφωση των *Επιχειρησιακών Κατευθύνσεων* που ουσιαστικά διαμορφώνουν τα κριτήρια για τη συμπερίληψη των αγαθών στον Κατάλογο, επηρεάζοντας *a priori* τις υποψηφιότητες, καθώς και διενέργεια ελέγχων (αρ. 11 παρ.7, 29).

Μέσα από τη λειτουργία της, η Επιτροπή αποσαφήνισε βασικές έννοιες, όπως της εξαιρετικής οικουμενικής αξίας των αγαθών, και διεύρυνε το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής για να περιλάβει εκτενώς υλικά στοιχεία της παγκόσμιας κληρονομιάς (π.χ. διασυνοριακά αγαθά, πολιτιστικά τοπία, κ.ά.) στο πλαίσιο διαμόρφωσης των Στρατηγικών Στόχων και των *Επιχειρησιακών Κατευθύνσεων*. Ταυτόχρονα, συνέδεσε την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς με την έννοια της αειφορίας και του ατόμου, προτάσσοντας μία βιώσιμη –οικολογικά και πολιτιστικά– χρήση της που τελικά ενισχύει την ποιότητα της ζωής των κοινοτήτων.

Παρά την προσπάθεια αντικειμενικής και επιστημονικής θεμελίωσης των αποφάσεών της, συχνά ασκήθηκε έντονη κριτική ιδίως για την άνιση αντιπροσώπευση – ποιοτικά και ποσοτικά– των περιφερειών και πολιτισμών του κόσμου στον Κατάλογο, καθώς τα εγγεγραμμένα μνημεία που προέρχονται από την Ευρώπη και την Βόρεια Αμερική καλύπτουν το 50% του συνόλου, με μόλις 82 καταχωρίσεις στον Κατάλογο από τα κράτη της Αφρικής και 70 από τα αραβικά κράτη, χωρίς να αντανakλά τον πλούτο της πολιτιστικής πολυμορφίας και ετερότητας¹⁷². Κριτική που οδήγησε στην αναζήτηση νέων στρατηγικών για τον εκδημοκρατισμό της λειτουργίας της, μία εν εξελίξει διαδικασία για τη διασφάλιση ενός αντιπροσωπευτικού, ισορροπημένου και αξιόπιστου Καταλόγου.

¹⁷¹ Βλέπε ενδεικτικά Means of ensuring an equitable representation of the different regions and cultures of the world on the World Heritage Committee CC-89/CONF.013/4 (1989), CLT-91/CONF.013/04 (1991), αλλά και τις εντατικές προσπάθειες που ξεκίνησαν το 2001 στο πλαίσιο της Γενικής Συνέλευσης, για την εθελούσια μείωση της θητείας από 6 σε 4 έτη, την αποθάρρυνση των κρατών μελών για διαδοχική εκλογή τους Resolution 13 GA 9 (2001), την υποχρεωτική συμπερίληψη στην Επιτροπή κρατών μελών που δεν έχουν εγγεγραμμένα αγαθά στον Κατάλογο, μέτρα που κρίθηκαν θετικά αλλά όχι επαρκή (WHC-07/31.COM/17) για την βελτίωση της δίκαιης εκπροσώπησης τους στην Επιτροπή, ενισχύοντας την διαδικασία για τον περαιτέρω εκσυγχρονισμό της εκλογικής διαδικασίας Resolution 15 GA 9 (2005), Resolution 16 GA 3A.

¹⁷² Παρά τις προσπάθειες αυτές όμως, ο Κατάλογος έχει εξελιχθεί σε ένα γεωπολιτικό στοίχημα των κρατών λόγω του γοήτρου που συνοδεύει τα εγγεγραμμένα αγαθά. WHC-11/18.GA/8, παρ. 21

Μέσα από τη λειτουργία της, λοιπόν, έχει καταστήσει τη Σύμβαση ως ένα ‘ζώντα οργανισμό’ (living instrument) κατ’ αναλογία των διεθνών συμβάσεων δικαιωμάτων του ανθρώπου¹⁷³, που καλείται να ανταποκριθεί στις αναδυόμενες νέες ανάγκες και τις σύγχρονες απαιτήσεις προστασίας.

2. ...για την παρακολούθηση της Σύμβασης

Πέραν της υλοποίησης του συμβατικού πλαισίου προστασίας, η Επιτροπή είναι επιφορτισμένη με τον έλεγχο και παρακολούθηση της Σύμβασης μέσα από δύο ειδικές διαδικασίες: την παρακολούθηση των κρατών μελών για την εφαρμογή της Σύμβασης μέσω των Περιοδικών Εκθέσεων (αρ.29), και τη Διαρκή Παρακολούθηση (Reactive monitoring – αρ.21) των εγγεγραμμένων μνημείων στον Κατάλογο που διενεργείται από την Γραμματεία, άλλους τομείς της UNESCO, και τα συμβουλευτικά όργανα.

Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά προβλέπει την υποχρέωση υποβολής εκθέσεων από τα κράτη μέλη στη Γενική Διάσκεψη της UNESCO σε ημερομηνίες και κατά τρόπο που ορίζονται από αυτήν, με στόχο την ενημέρωση της για νομοθετικά και διοικητικά μέτρα που έχουν υιοθετήσει στο εσωτερικό τους (αρ.29.1). Σύμφωνα με την αρχικά προβλεπόμενη διαδικασία, οι εκθέσεις αυτές στη συνέχεια θα ετίθεντο υπόψη της Διακυβερνητικής Επιτροπής (αρ.29.2). Η διάταξη αυτή διαρρηγνύει την αυτοτέλεια του θεσμικού πλαισίου της Σύμβασης, καθώς η πρωτοβουλία και ο προσδιορισμός της διαδικασίας ελέγχου εναποτίθεται σε ένα τρίτο όργανο, ωστόσο είναι άμεσα συνυφασμένη με την υποχρέωση περιοδικού ελέγχου των Συμβάσεων που υιοθετούνται σύμφωνα με τη διαδικασία του αρ.4.4 του Καταστατικού της UNESCO. Αναπόφευκτη συνέπεια ήταν η αναποτελεσματικότητα του συστήματος αυτού, καθώς θεμελιώθηκε στον αυτοέλεγχο των κρατών.

Ήδη από το 1982, αναζητήθηκαν τρόποι για την αναθεώρηση του ισχύοντος πλαισίου, διαδικασία που ολοκληρώθηκε 15 χρόνια μετά. Τελικά, η Γενική Διάσκεψη, κατόπιν πρότασης της Επιτροπής¹⁷⁴, υιοθετεί μία αντίστροφη διαδικασία, σύμφωνα με την οποία οι εκθέσεις σχετικά με τα μέτρα εφαρμογής της Σύμβασης¹⁷⁵ και την κατάσταση των εγγεγραμμένων στον Κατάλογο αγαθών, υποβάλλονται σε αυτή μέσω της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Η τελευταία, επιπρόσθετα, εξουσιοδοτείται να προσδιορίσει την περιοδικότητα, το περιεχόμενο, τη φύση και το εύρος των περιοδικών αυτών εκθέσεων¹⁷⁶.

¹⁷³ Το ΕΔΔΑ αναφέρει σε σειρά υποθέσεων σχετικά με τις συμβάσεις αυτές ότι «human rights treaties are living instruments, whose interpretation must consider the changes over time and, in particular, present-day conditions». Βλ. Françoise Tulkens, στο Dialogue between judges - “What are the limits to the evolutive interpretation of the Convention?”, ECHR, Strasbourg, 2011, σ.7. Ομοίως, Rudolf Bernhardt, Evolutive Treaty Interpretation, Especially of the European Convention on Human Rights, 42 GermanY.B. Int’L L 11 (1999), Letsas, George, The ECHR as a Living Instrument: Its Meaning and its Legitimacy (2012). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2021836>,

¹⁷⁴ WHC-97/CONF.205/5

¹⁷⁵ Ιδίως για τα άρθρα 4, 5, 11.1, 17, 18, 27. Βλ. Παρ. 11, Ibid

¹⁷⁶ Implementation of the 1972 Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Resolution adopted on the report of Commission IV at the 27th plenary meeting, on 12 November 1997

Σύμφωνα με τις Κατευθυντήριες Οδηγίες, η περιοδική παρακολούθηση των κρατών διέπεται από 4 αρχές/ στόχους: την αξιολόγηση της εφαρμογής της Σύμβασης Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς από το εκάστοτε συμβαλλόμενο κράτος, την παροχή μιας περιοδικής επανεκτίμησης της σημασίας και αξίας των εγγεγραμμένων αγαθών στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, την ενημέρωση σχετικά με τα εγγεγραμμένα αγαθά καταγράφοντας τις μεταβαλλόμενες συνθήκες και την κατάσταση διαφύλαξής τους, την παροχή ενός μηχανισμού για την περιφερειακή συνεργασία και την ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών μεταξύ των κρατών μερών σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης, καθώς η διαδικασία παρακολούθησης πραγματοποιείται κάθε έξι χρόνια ανά περιφέρεια (Αραβικά κράτη, Αφρική, Ασία και Ειρηνικός, Λατινική Αμερική και Καραϊβική, Ευρώπη και Β. Αμερική).

Αναμφισβήτητα, ο μεγάλος αριθμός συμβαλλομένων κρατών καθιστά το έργο της Επιτροπής τιτάνιο, δεδομένης της κατά συντριπτικής πλειοψηφίας συμμετοχής τους στη διαδικασία αυτή. Ενδεικτικά, στο δεύτερο κύκλο περιοδικού ελέγχου στην Ασία και τον Ειρηνικό, υποβλήθηκαν εκθέσεις από το σύνολο των κρατών μελών και για το σύνολο των εγγεγραμμένων αγαθών στον Κατάλογο, με μόνη έλλειψη την μη υποβολή χαρτογραφικών στοιχείων για την αναδρομική καταγραφή τους σε 38 περιπτώσεις¹⁷⁷. Ο αποκεντρωμένος έλεγχος ανά περιφέρεια (και ιδιαίτερα ανά υποπεριφέρεια) επιτρέπει την διαμόρφωση κοινών πλάνων δράσης βάσει των αδυναμιών και των προβλημάτων που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή της Σύμβασης. Έτσι, το Πλάνο Δράσης Suwon για την Ασία, θέτει ως προτεραιότητα των συμβαλλόμενων κρατών την ανάπτυξη και βελτίωση σχεδίων διαχείρισης, την πρόληψη και βελτίωση της ετοιμότητας των κρατών για την αντιμετώπιση φυσικών καταστροφών, την ενίσχυση της περιφερειακής συνεργασίας και της συμμετοχής των τοπικών κοινοτήτων. Αντίστοιχα το Πλάνο Δράσης για τον Ειρηνικό ομαδοποιεί τις προτεραιότητες σε συνάρτηση με παράγοντες που επιδρούν στα αγαθά και θέτει προτεραιότητες περαιτέρω κατάρτισης (διαφύλαξη, εκπαίδευση, ετοιμότητα για αντιμετώπιση έκτακτων αναγκών, διαχείριση επισκεπτών, ευαισθητοποίηση της κοινότητας).

Πέραν των περιοδικών εκθέσεων, η Επιτροπή έχει υιοθετήσει τη διαδικασία της «Διαρκούς Παρακολούθησης» των εγγεγραμμένων αγαθών στους δύο Καταλόγους¹⁷⁸, με βασικό σκοπό την πρόληψη και παροχή τεχνικής βοήθειας στα κράτη. Ο έλεγχος αυτός υλοποιείται από τη Γραμματεία, ειδικούς τομείς της UNESCO και τα συμβουλευτικά όργανα τα οποία αξιολογούν, ως εξειδικευμένα όργανα, την κατάσταση των συγκεκριμένων αγαθών. Εν συνεχεία, η Επιτροπή με βάσει τις εκθέσεις των οργάνων, και αφού πρώτα δώσει τη δυνατότητα υποβολής σχολίων από το ενδιαφερόμενο κράτος, έχει τις ακόλουθες επιλογές:

¹⁷⁷ <http://whc.unesco.org/en/activities/682/>. Βλέπε επίσης και Mechtild Rössler, Cécile Menétrey-Monchau, UNESCO World Heritage Centre (eds.), Periodic Report and Action Plan Europe 2005-2006, UNESCO World Heritage Centre, 2007. Για την Έκθεση του Καναδά βλ. <http://www.pc.gc.ca/eng/docs/pm-wh/rspm-whsr/index.aspx>, και των ΗΠΑ, <http://www.nps.gov/oia/topics/worldheritage/periodic.htm>

¹⁷⁸ Κατευθυντήριες Οδηγίες, παρ. 48-56, 86-93

α. να αποφασίσει ότι η κατάσταση του αγαθού δεν έχει επιδεινωθεί σοβαρά και ότι δεν χρειάζονται περαιτέρω μέτρα,

β. αν η κατάστασή του έχει επιδεινωθεί σοβαρά, αλλά όχι στο βαθμό που η αποκατάστασή του είναι αδύνατη, να αποφασίσει τη διατήρησή του στον κατάλογο, υπό τον όρο ότι το κράτος, θα λάβει τα αναγκαία μέτρα για την αποκατάστασή του σ' ένα εύλογο χρονικό διάστημα,

γ. να εγγράψει το αγαθό στον κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς σε Κίνδυνο, εφόσον υπάρχει *διαπιστωμένος κίνδυνος*, άμεσος και επιστημονικά αποδεδειγμένος (όπως, σοβαρή χειροτέρευση της ύλης, της δομής ή/και των διακοσμητικών στοιχείων, της αρχιτεκτονικής ή πολεοδομικής συνοχής, του αστικού ή αγροτικού χώρου ή φυσικού περιβάλλοντος, την σημαντική υποβάθμιση της ιστορικής μοναδικότητάς του ή της πολιτιστικής του σημασίας) ή *ενδεχόμενος κίνδυνος*, από απειλές που μπορεί να έχουν καταστρεπτικές συνέπειες στα χαρακτηριστικά του (όπως, τροποποίηση του νομικού καθεστώτος του προστατευόμενου αγαθού μειώνοντας την προστασία του, απουσία πολιτικών διαφύλαξης, επιπτώσεις από περιφερειακά ή αστικά έργα, ένοπλη σύρραξη, επίδραση κλιματικών, γεωλογικών και άλλων περιβαλλοντικών παραγόντων)¹⁷⁹.

δ. όταν υπάρχουν ενδείξεις ότι η ιδιοκτησία έχει επιδεινωθεί σε σημείο που να έχει χάσει ανεπανόρθωτα εκείνα τα χαρακτηριστικά που καθόρισαν την εγγραφή του στον κατάλογο, να το διαγράψει από τον Κατάλογο. Η διάταξη αυτή έχει ενεργοποιηθεί δύο φορές: η πρώτη στην περίπτωση του Ομάν για το 'Arabian Oryx Sanctuary' (2007)¹⁸⁰, λόγω της υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος, και η δεύτερη στη Γερμανία για το πολιτιστικό τοπίο της Δρέσδης, ως αποτέλεσμα των συνεχών εκκλήσεων για την προστασία του¹⁸¹.

ε. όταν οι διαθέσιμες πληροφορίες δεν είναι επαρκείς για να μπορέσει η Επιτροπή να λάβει ένα από τα μέτρα που περιγράφονται ανωτέρω, η Επιτροπή μπορεί να εξουσιοδοτήσει τη Γραμματεία να λάβει τα αναγκαία μέτρα για να εξακριβωθεί, σε διαβούλευση με το ενδιαφερόμενο κράτος, η παρούσα κατάσταση του αγαθού, οι κίνδυνοι και η δυνατότητα κατάλληλης αποκατάστασης του.

Η διαδικασία παρακολούθησης των εγγεγραμμένων αγαθών στον Κατάλογο περιλαμβάνει τη δυνατότητα σύστασης ειδικών αποστολών εμπειρογνομόνων με αρμοδιότητες επιτόπιου ελέγχου (fact-finding). Πρόκειται έτσι για μία διαρκή διαδικασία επαναλαμβανόμενων ελέγχων, τα αποτελέσματα της οποίας γίνονται αντιληπτά ιδίως ως στην περίπτωση εγγραφής και διατήρησης των αγαθών στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο, ως το ύστατο μέτρο για την προστασία τους. Λειτουργεί κατ' αυτόν τον τρόπο ως μηχανισμός έγκαιρης προειδοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό, η κοινή Αποστολή Εμπειρογνομόνων στη Γεωργία (2008)¹⁸² για την διερεύνηση της κατάστασης

¹⁷⁹ Ibid, παρ. 179

¹⁸⁰ 31COM 7B.11 - State of conservation of World Heritage properties - Arabian Oryx Sanctuary

¹⁸¹ 33COM 7A.26 - Dresden Elbe Valley (Γερμανία) (C 1156)

¹⁸² Report On The Mission To Historical Monuments Of Mtskheta And Bagrati Cathedral And Gelati Monastery, Georgia, from 2 to 10 June 2008 (IUCN, ICOMOS, UNESCO), WHC-08/32.COM/

των εγγεγραμμένων αγαθών και η εξέταση των κυβερνητικών σχεδίων ανοικοδόμησης του Καθεδρικού ναού Bagrati οδήγησε στην εγγραφή του στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο¹⁸³, χωρίς ωστόσο τελικά να διασφαλίσει και την προστασία του αφού σύμφωνα με την νέα έκθεση για την κατάστασή του, η Γεωργία συνεχίζει τις εργασίες ανοικοδόμησης, παρά την απόρριψή τους από την Επιτροπή, πλήττοντας την μοναδικότητα του μνημείου¹⁸⁴. Ομοίως και στην περίπτωση αξιολόγησης των Τύμβων των Buganda στο Kasubi της Ουγκάντα¹⁸⁵, την εγγραφή της πόλης Timbuktu και του Τύμβου Askia στο Μάλι υπό την απειλή της ένοπλης σύρραξης¹⁸⁶.

B. Ο Μηχανισμός διεθνούς συνδρομής των κρατών μελών

Η διεθνής συνδρομή των κρατών μελών αποτελεί ένα από τα βασικά θεμέλια της προστασίας της Σύμβασης. Αίτημα για διεθνή συνδρομή μπορούν να υποβάλλουν τα κράτη (αρ.19) στην Επιτροπή (αρ.13), η οποία διατηρεί αποφασιστικές αρμοδιότητες στο πεδίο αυτό, για την διαμόρφωση των καταλόγων τους, την παροχή βοήθειας για την υλοποίηση προγραμμάτων ανοικοδόμησης ή διαφύλαξης των προστατευόμενων αγαθών, και τη χρηματοδότηση συγκεκριμένων έργων από το Ταμείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς (αρ.15). Συνεπώς, η συνδρομή των κρατών μπορεί να λάβει τεχνικό ή/και οικονομικό περιεχόμενο¹⁸⁷. Επίσης με κριτήριο το είδος της συνδρομής, η Επιτροπή κατατάσσει τα αιτήματα σε τρεις κατηγορίες α. προπαρασκευαστική βοήθεια, β. έκτακτη βοήθεια, γ. βοήθεια για τη διαφύλαξη και διαχείριση, που αφορά στην εφαρμογή της Σύμβασης, συμπεριλαμβάνοντας τεχνική συνδρομή, παροχή βοήθειας για την προαγωγή της Σύμβασης μέσω της ευαισθητοποίησης του πληθυσμού, την τεχνική κατάρτιση κτλ¹⁸⁸.

Αναλυτικότερα, τα κράτη¹⁸⁹ μπορούν να αιτηθούν διεθνούς συνδρομής για την προετοιμασία, επικαιροποίηση και εναρμόνιση των Ενδεικτικών Καταλόγων του. Στο προπαρασκευαστικό αυτό στάδιο, ουσιαστικός είναι ο ρόλος των συμβουλευτικών οργάνων και της Γραμματείας για την παροχή τεχνικής βοήθειας κατά την προετοιμασία του Καταλόγου και των υποψηφιοτήτων¹⁹⁰. Ο υψηλός βαθμός εξειδίκευσής τους διασφαλίζει την βελτίωση των δυνατοτήτων (capacity building) των κρατών, ιδίως για

¹⁸³ 34COM 8C.1 - Establishment of the World Heritage List in Danger (Inscribed Properties)

¹⁸⁴ «The mission underlines that the Bagrati Cathedral has been altered to such an extent that its authenticity has been irreversibly compromised and that it no longer contributes to the justification for the criterion for which the property was inscribed», σ. 5, Report on the joint World Heritage Centre / ICOMOS reactive monitoring mission to Bagrati Cathedral and Gelati Monastery, April 2012 (World Heritage Centre ; ICOMOS). Το μνημείο παραμένει στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο, Απόφαση 36COM 8C.2 - Establishment of the World Heritage List in Danger (Maintained Properties)

¹⁸⁵ Report on the Joint ICOMOS/ICCROM Reactive Monitoring Mission Tombs of Buganda Kings at Kasubi (Uganda), 2 – 5 April 2012 (Katri Lisitzin (ICCROM); Karel Bakker (ICOMOS)), WHC 12/36. COM/7A.Add

¹⁸⁶ 36COM 8C.1 - Establishment of the World Heritage List in Danger (Inscribed Properties)

¹⁸⁷ Ana Filipa Vrodljak, Article 13, σ. 221

¹⁸⁸ International Assistance request application form, <http://whc.unesco.org/en/intassistance>

¹⁸⁹ Προϋπόθεση για την υποβολή αιτήματος αποτελεί η πρότερη καταβολή των υποχρεωτικών ή εθελοντικών εισφορών στο Ταμείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Διαφορετικά τα κράτη δεν είναι επιλέξιμα. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η συνδρομή λόγω έκτακτης ανάγκης. Decision 13 COM XII.34

¹⁹⁰ Decision 24COM VI.2.3.5(ii) , παρ. 74 επ., Κατευθυντήριες Οδηγίες.

κράτη που υπο-εκπροσωπούνται στον Κατάλογο, και την καθοδήγησή τους για την υποβολή ολοκληρωμένων φακέλων υποψηφιοτήτων για εγγραφή αγαθών στον Κατάλογο. Μάλιστα, η Γραμματεία παρέχει τη δυνατότητα ενός άτυπου προελέγχου των υποψηφιοτήτων χωρίς να αποτελεί απαραίτητο στάδιο δίνοντας όμως την ευκαιρία στα κράτη να συμπληρώσουν και βελτιώσουν το φάκελό τους¹⁹¹.

Η Επιτροπή εξετάζει τη δυνατότητα συνδρομής των κρατών βελτιώνοντας την εφαρμογή της Σύμβασης. Στο πλαίσιο αυτό, η Γραμματεία και τα Συμβουλευτικά Όργανα επικουρούν τα κράτη για την κατάρτιση του προσωπικού που εργάζεται για την υλοποίηση της Σύμβασης, την επιστημονική έρευνα προς όφελος των στοιχείων της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, τη διενέργεια μελετών για επιστημονικά και τεχνικά ζητήματα προστασίας, διαχείρισης και παρουσίας τους, εξοπλισμό, τη διενέργεια προγραμμάτων σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο για τη δημιουργία συνεργειών, αλλά και την ανάπτυξη δραστηριοτήτων για την ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με τη Σύμβαση, και την εκπόνηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και ειδικού υλικού^{192 193} κ.ά.

Τέλος, ο μηχανισμός διεθνούς βοήθειας ενεργοποιείται για την αντιμετώπιση διαπιστωμένων ή ενδεχόμενων κινδύνων αναφορικά με στοιχεία του Καταλόγου Παγκόσμιας Κληρονομιάς, και του Καταλόγου Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε κίνδυνο. Τέτοιους κινδύνους μπορεί να συνιστούν η καθίζηση του εδάφους, εκτεταμένες πυρκαγιές, εκρήξεις, πλημμύρες ή ανθρωπογενείς καταστροφές, συμπεριλαμβανομένου του πολέμου, και όχι περιπτώσεις βλάβης ή φθοράς που προκαλείται από τη σταδιακή υποβάθμισή τους λόγω ρύπανσης ή διάβρωσης. Η έκτακτη βοήθεια αφορά αποκλειστικά τη διαφύλαξη ενός στοιχείου της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς¹⁹⁴, να διατεθεί σε περισσότερα από ένα αγαθά Παγκόσμιας Κληρονομιάς ενός συμβαλλομένου κράτους¹⁹⁵.

Το θεσμικό πλαίσιο της διεθνούς συνδρομής ερείδεται καταρχάς στην κρατική πρωτοβουλία και την αρχή της εδαφικής κυριαρχίας, καθώς ο μηχανισμός ενεργοποιείται κατόπιν αιτήματος του κράτους, και για προστατευόμενα αγαθά εντός της εδαφικής του επικράτειας¹⁹⁶. Εν συνεχεία, αποφασιστικός είναι ο ρόλος της Επιτροπής, η οποία εγκρίνει¹⁹⁷ το αίτημα του κράτους, κατόπιν αξιολόγησης του αιτήματος από το ICOMOS και το ICCROM, προκειμένου για τα πολιτιστικά στοιχεία, ή μπορεί να προτείνει στο κράτος την παροχή βοήθειας κατά την εγγραφή ενός αγαθού στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε κίνδυνο. Το Ταμείο για την Παγκόσμια Κληρονομιά αποτελεί το βασικό χρηματοδοτικό μέσο, ενώ το κράτος διατηρεί την ευθύνη για την υλοποίηση των μέτρων αυτών. Η διαδικασία ολοκληρώνεται μέσα από την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας

¹⁹¹ Κατευθυντήριες Οδηγίες, παρ. 126

¹⁹² Αρ. 27 παρ.2, Κατευθυντήριες Οδηγίες216επ.

¹⁹³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα για την Παγκόσμια Κληρονομιά «Patrimoine». <http://whc.unesco.org/en/patrimoine/>

¹⁹⁴ Decision 28 COM 10B 2.c

¹⁹⁵ Decision 6 EXT. COM 15.2

¹⁹⁶ Άρθρο 19. Βλέπε και Vrdoljak, σ. 225-6.

¹⁹⁷ Για τα επιμέρους κριτήρια που καθορίζουν την έγκριση των αιτημάτων αυτών βλ. Κατευθυντήριες Οδηγίες παρ. 236- 238, 239,

Διεθνούς Βοήθειας και τον επαναπροσδιορισμό προτεραιοτήτων για την προστασία των αγαθών¹⁹⁸.

Η αρχή της επικουρικότητας αποτελεί βασική αρχή που διέπει το μηχανισμό διεθνούς βοήθειας, καθώς η χρηματοδότηση του Ταμείου είναι συμπληρωματική. Προτεραιότητα δίνεται δε, σε αιτήματα για την προστασία αγαθών που έχουν εγγραφεί στους δύο Καταλόγους¹⁹⁹. Επίσης, προκρίνεται η υλοποίηση αιτημάτων που προέρχονται από τις Ελάχιστα Αναπτυγμένες χώρες ή χαμηλού εισοδήματος οικονομίες, όπως προσδιορίζονται από το ECOSOC²⁰⁰, τις μικρομεσαίου εισοδήματος χώρες σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα²⁰¹, τα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη (SIDS)²⁰² και κράτη μετά από σύρραξη.

Τα στατιστικά δεδομένα αποκρυσταλλώνουν τη λειτουργία του μηχανισμού βοήθειας και το σημαίνουν ρόλο του Ταμείου για την Παγκόσμια Κληρονομιά για την προστασία των προστατευόμενων αγαθών. Συνολικά, έχουν υποβληθεί 1129 αιτήματα για την προστασία πολιτιστικών στοιχείων της παγκόσμιας κληρονομιάς και 201 μεικτής φύσης από την θέση σε ισχύ της Σύμβασης. Επιπλέον, 162 κράτη έχουν ζητήσει τουλάχιστον μία φορά την ενεργοποίηση του μηχανισμού βοήθειας, γεγονός που αποτυπώνει την ευρεία αποδοχή και λειτουργία του μηχανισμού. Μάλιστα, πολλά κράτη έχουν υποβάλλει ζητήσει τη συνδρομή της διεθνούς κοινότητας με σειρά αιτημάτων τους, με την Τανζανία να ηγείται με 71 συνολικά αιτήματα, ακολουθούμενη από τη Κόστα Ρίκα (62), το Εκουαδόρ (62), τη Βραζιλία (52), την Αίγυπτο (48), το Περού (48), το Νεπάλ (45), τη Κίνα (44), το Κονγκό (43), την Ινδία (40), κλπ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ελληνική πρωτοβουλία, καθώς έχει υποβάλλει 10 αιτήματα Διεθνούς Βοήθειας και μόνο για το πεδίο του πολιτισμού.

Το σύστημα Διεθνούς Βοήθειας της Σύμβασης έχει συμβάλλει την επιτυχή αποκατάσταση σημαντικών αγαθών που εγγράφηκαν στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε κίνδυνο. Η αποκατάσταση της πόλης του Dubrovnik αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα συνδρομής κράτους μετά από σύρραξη, καθώς το Ταμείο συνέβαλλε στη χρηματοδότηση επειγουσών εργασιών για την ανοικοδόμηση της πόλης, ιδίως την αποκατάσταση των τοιχογραφιών στο Παλάτι, την τεχνική και επιστημονική συνδρομή, τη δημιουργία κέντρου τεκμηρίωσης, κ.ά., επιτυγχάνοντας έτσι την αφαίρεσή της από τον Κατάλογο το 1998. Ομοίως στην περίπτωση του αλατωρυχείου Wieliczka, κοντά στην Κρακοβία στην Πολωνία, που περιλαμβάνει διάσημα έργα τέχνης με βωμούς και αγάλματα σμιλεμένα σε αλάτι. Η διεθνής βοήθεια για τη δημιουργία ενός αποτελεσματικού συστήματος αφύγρανσης επέτρεψε την αφαίρεσή του από τον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε κίνδυνο το 1998. Πρόσφατα τέλος, μέσα από την

¹⁹⁸ Παρ. 256- 257, Κατευθυντήριες Οδηγίες

¹⁹⁹ Το άρθρο 11 παρ.4 αναφέρει ότι ένα αγαθό εγγράφεται στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε κίνδυνο όταν απαιτούνται ως αναγκαίες εκτενείς εργασίες προστασίας για τις οποίες υποβάλλεται αίτημα βοήθειας σύμφωνα με τη Σύμβαση. Βλ. και Vrdoljak, σ. 227

²⁰⁰ A/67/88-E/2012/75

²⁰¹ http://data.worldbank.org/about/country-classifications/country-and-lending-groups#Lower_middle_income

²⁰² <http://www.un.org/special-rep/ohrlls/sid/list.htm>

υλοποίηση προγραμμάτων διεθνούς βοήθειας επιτεύχθηκε η αφαίρεση από τον Κατάλογο της αρχαιολογικής τοποθεσίας Angkor (Καμπότζη, 2004), των μνημείων Hampi (Ινδία, 2006), της Tipasa (Αλγερία, 2006). Παρά ταύτα, η παραμονή πολλών άλλων μνημείων στον Κατάλογο σε Κίνδυνο, προδίδει την αναποτελεσματικότητα του κράτους για την αξιοποίηση του συστήματος βοήθειας και συνεργασίας. Με εξαίρεση τις ειδικές περιστάσεις που διαφοροποιεί την παρουσία της παλιάς πόλης της Ιερουσαλήμ και των τειχών της στον Κατάλογο από το 1982, μνημεία, όπως η αρχαιολογική ζώνη Chan Chan (Περού) που συμπεριλήφθηκε σε αυτόν το 1986 η ιστορική πόλη Zabid (Υεμένη) το 2000, η τοποθεσία Abu Mena (Αίγυπτος) το 2001, δεν έχουν υπαχθεί ή δεν έχουν ολοκληρώσει επιτυχώς κάποιο πρόγραμμα διεθνούς προστασίας.

Σημαντική πτυχή της Διεθνούς Βοήθειας αποτελεί και η συνδρομή της διεθνούς κοινότητας για την αντιμετώπιση έκτακτων περιστάσεων επ' αφορμή φυσικών καταστροφών, π.χ. παροχή τεχνικής βοήθειας για την προστασία του ναού Prambanan (Ινδονησία) λόγω σεισμού (2006), ένοπλων συρράξεων, π.χ. χρηματοδότηση προγράμματος προστασίας και διαχείρισης του ναού Preah Vihear (2009), αποτρέποντας έτσι την εγγραφή τους στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο.

* * *

Η Σύμβαση 1972 προσφέρει ίσως το πιο ολοκληρωμένο πλαίσιο διαχείρισης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε διεθνές επίπεδο. Οι καθ' ύλην περιορισμοί αυτοί δικαιολογούνται από τους εγγενείς περιορισμούς της Σύμβασης, καθώς δημιουργεί ένα σύστημα προστασίας για τα πολιτιστικά στοιχεία 'εξαιρετικής οικουμενικής αξίας'. Ως εκ τούτου, ο μηχανισμός παρακολούθησης επικεντρώνεται κυρίως στα εγγεγραμμένα αγαθά στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, και δευτερευόντως σε αγαθά των Ενδεικτικών Καταλόγων των κρατών μελών. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για ένα διττό μηχανισμό παρακολούθησης που δεν περιορίζεται στην «αυθεντία» των κρατικών εκθέσεων, αλλά εισάγει ένα 'διατομεακό' (cross cutting) έλεγχο. Τα συμβουλευτικά όργανα, λειτουργούν ως εξειδικευμένα όργανα που απαρτίζονται από εμπειρογνώμονες, διασφαλίζοντας την ουσιαστική και πραγματική υλοποίηση της Σύμβασης. Τέλος, η Διακυβερνητική Επιτροπή διασφαλίζει με τη συνδρομή του Κέντρου που δρα ως Γραμματεία, την συνέχεια του θεσμικού πλαισίου προστασίας, παρά τους περιορισμένους πόρους και τη μη μόνιμη λειτουργία της καθώς συνεδριάζει μία φορά ανά έτος (τακτική συνεδρίαση)²⁰³.

Περαιτέρω, ο μηχανισμός διεθνούς βοήθειας της Σύμβασης, ενισχύει την προσπάθεια διαφύλαξης και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Το Ταμείο για την Παγκόσμια Κληρονομιά, όχι μόνο διασφαλίζει την μερική αυτοτέλεια του θεσμικού πλαισίου της Σύμβασης, αλλά συνδράμει ενεργά στην διατήρηση της παγκόσμιας κληρονομιάς.

²⁰³ Η Επιτροπή συνεδριάζει και εκτάκτως κατόπιν αιτήματος τουλάχιστον των 2/3 των κρατών μελών. Κανόνας 2, Κανονισμοί Διαδικασίας της Επιτροπής, Ιούνιος 2011, WHC.2-2011/5

II. Το α-σύμβατο θεσμικό πλαίσιο της ενάλιας κληρονομιάς

Η Σύμβαση 2001 αποτελεί ένα εξειδικευμένο κείμενο προστασίας για την προστασία της ενάλιας κληρονομιάς. Παρά τη θετική αποδοχή του από μέρος της θεωρίας ως ένα ‘ολοκληρωμένο και πλήρες νομικό κείμενο’²⁰⁴ για ή το χαρακτηρισμό του ως ‘ένα νέο όπλο στο οπλοστάσιο της UNESCO’ που δημιουργεί ένα ‘νέο διεθνές καθεστώς για την προστασία της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς’²⁰⁵, η μικρή συμμετοχή των κρατών αντανάκλα εκ πρώτης την περιορισμένη δυναμική της. Στην πραγματικότητα, η Σύμβαση εισάγει ένα πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ των κρατών με στόχο την επίτευξη του συλλογικού συμφέροντος της διεθνούς κοινότητας²⁰⁶, χωρίς ωστόσο να αξιοποιεί το θεσμικό και λειτουργικό κεκτημένο της Σύμβασης 2001.

1. Η λειτουργική διάρθρωση της προστασίας: αυτοτέλεια ή θεσμική «υποτέλεια»;

Βασικό όργανο της Σύμβασης αποτελεί η ‘Ολομέλεια των Συμβαλλόμενων Μερών’, ως όργανο πλήρους εκπροσώπησης, το οποίο και συνέρχεται τουλάχιστον μία φορά ανά διετία (τακτική συνεδρίαση) ή εκτάκτως κατόπιν αιτήματος της πλειοψηφίας των κρατών μελών (έκτακτη συνεδρίαση) (αρ.23.1). Η Ολομέλεια κατά την πρώτη σύνοδο που πραγματοποίησε μετά τη θέση σε ισχύ της Σύμβασης, υιοθέτησε τους Κανόνες Διαδικασίας της προσδιορίζοντας τις λειτουργίες και τις αρμοδιότητές της κατ’ εφαρμογή της Σύμβασης (αρ. 23.3). Σύμφωνα με τον Κανόνα 3, το κύριο αυτό όργανο της Σύμβασης *inter alia* α. επεξεργάζεται, συζητά και εγκρίνει τις Κατευθυντήριες Οδηγίες για τη σύμβαση, β. εκλέγει τα μέλη του Επιστημονικού και Τεχνικού Συμβουλευτικού Οργάνου, γ. εκδίδει και τροποποιεί το καταστατικό του Συμβουλευτικού Οργάνου, δ. λαμβάνει και εξετάζει εκθέσεις από τα κράτη μέλη, όπως και αιτήματα για παροχή συμβουλών σχετικά με τη Σύμβαση, ε. εξετάζει τις εκθέσεις που υποβάλλονται σε αυτήν από το Συμβουλευτικό Όργανο, στ. εξετάζει, συζητά και αποφασίζει επί των συστάσεων που υποβάλλονται σε αυτήν από το Συμβουλευτικό Όργανο, στ. αναζητά τα μέσα για την άντληση κεφαλαίων και τη λήψη των αναγκαίων μέτρων για το σκοπό αυτό, ζ. λαμβάνει όλα τα άλλα μέτρα που κρίνει αναγκαία για την επίτευξη των στόχων της Σύμβασης.

Η Σύμβαση παρέχει την νομική βάση για τη σύσταση ενός Επιστημονικού και Τεχνικού Συμβουλευτικού Οργάνου με απόφαση της Ολομέλειας (αρ.23 παρ.4), όπερ και εγένετο κατά την πρώτη σύνοδο των συμβαλλόμενων κρατών²⁰⁷. Τα μέλη του Οργάνου εκλέγονται, κατόπιν προτάσεων από τα κράτη από την Ολομέλεια για 4 έτη, με γνώμονα την αρχή της δίκαιης γεωγραφικής κατανομής και της ισόρροπης εκπροσώπησης των

²⁰⁴ Rau, M. ‘The UNESCO Convention on Underwater Cultural Heritage and the International Law of the Sea, (2002) 6 Max Planck YUN L1, 2002, σ. 394,

²⁰⁵ C.Forrest, A new international regime for the protection of underwater cultural heritage, (2002) 51 ICLQ 3, 511-554

²⁰⁶ Ιδίως αρ. 2, 19, 21 Σύμβασης και Σχέδιο Κατευθυντήριων Οδηγιών που υιοθετήθηκαν κατά την 3^η Σύνοδο των συμβαλλόμενων κρατών (Απρίλιο 2011), Resolution 8/MSP 3. Το σχέδιο επεξεργάζεται η Διακυβερνητική Ομάδα Εργασίας που συστάθηκε για την αναθεώρησή τους. UCH/09/2.MSP/220/5 REV.

²⁰⁷ Το όργανο αρχικά θα αποτελείται από 12 μέλη, ο αριθμός των οποίων μπορεί να αυξηθεί σε 24 ανάλογα με τον αριθμό των κρατών μελών. Κανονισμός 22.2.

δύο φύλων και των τομέων επιστημονικής εξειδίκευσης. Βασική αρμοδιότητά του αποτελεί η συνδρομή της ολομέλειας ιδίως για τεχνικά ζητήματα όπως την εφαρμογή των Κανονισμών της Σύμβασης, την επεξεργασία των Επιχειρησιακών Οδηγιών, ή ζητήματα που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή του μηχανισμού συνεργασίας των άρθρων 8-13²⁰⁸. Παράλληλα, μπορεί να υποβάλλει προτάσεις για τα πρότυπα και μέσα προώθησης των βέλτιστων πρακτικών διαχείρισης, την διοργάνωση σεμιναρίων για τεχνικά ζητήματα, κ.ά. με σκοπό την μεγιστοποίηση της προστασίας. Στο πλαίσιο αυτό, προτάθηκε ήδη ένα σχέδιο Κανόνων ως Κώδικας Ηθικής για Καταδύσεις σε αρχαιολογικές τοποθεσίες που έχουν βυθιστεί, το οποίο και υιοθετήθηκε από τα συμβαλλόμενα κράτη²⁰⁹. Επιπρόσθετα, παρέχεται η δυνατότητα συνεργασίας με ειδικευμένες ΜΚΟ που δρουν στο πεδίο αυτό, κυρίως δε της Διεθνούς Επιτροπής για την Ενάλια Πολιτιστική Κληρονομιά του ICOMOS.

Το θεσμικό αυτό πλέγμα συμπληρώνουν η Γραμματεία, την οποία ‘δανείζεται’ από την UNESCO, ενώ επικουρικά όργανα μπορούν να συσταθούν με απόφαση της Ολομέλειας των κρατών μελών. Η λειτουργική σύνδεση του θεσμικού μηχανισμού της Σύμβασης με την UNESCO διατρέχει το σύνολο της Σύμβασης, καθώς ο Γενικός Διευθυντής του οργανισμού επιφορτίζεται με σημαντικές αρμοδιότητες ενημέρωσης και συντονισμού του μηχανισμού συνεργασίας, σύγκλησης της Ολομέλειας των κρατών μελών, αλλά και ως θεματοφύλακάς της²¹⁰.

Μία ίσως πρώιμη, λόγω της σύντομης λειτουργίας της, κριτική αποτίμηση της Σύμβασης, μας οδηγεί αναπόφευκτα στο συμπέρασμα ότι τελικά λίγο επέτυχε να αξιοποιήσει το κεκτημένο του θεσμικού πλαισίου προστασίας για την Παγκόσμια Κληρονομιά. Καταρχάς, η οργανική διασύνδεση της Σύμβασης με την UNESCO, μέσω της Γραμματείας, ‘ψαλιδίζει’ τη δυναμική της. Η Γραμματεία αποτελεί συστατικό στοιχείο κάθε θεσμικού μηχανισμού με σημαντικές ενίοτε αρμοδιότητες και πρωτοβουλίες, που προσδίδουν συνέχεια στο εκάστοτε σύστημα προστασίας. Η δημιουργία του Κέντρου για την Παγκόσμια Κληρονομιά για την ενίσχυση της λειτουργίας της Σύμβασης του 1972, αποτυπώνει την ανάγκη ένταξης της Γραμματείας εντός του συμβατικού πλαισίου που καλείται να υπηρετήσει.

Επιπλέον, ο Γενικός Διευθυντής της Unesco επιφορτίζεται με καίριες και αποφασιστικές αρμοδιότητες για την εφαρμογή του μηχανισμού συνεργασίας των κρατών μελών. Πρόκειται όμως για ένα όργανο πλήρως αποκομμένο από το context της Σύμβασης, με ταυτόχρονα ευρύτατες αρμοδιότητες στο πλαίσιο της UNESCO, υποβαθμίζοντας τελικά τον ίδιο το μηχανισμό, και εγείροντας σημαντικά ερωτηματικά για το μέλλον της Σύμβασης και την ουσιαστική εφαρμογή της.

²⁰⁸ Άρθρο 1, Καταστατικού του Επιστημονικού και Τεχνικού Συμβουλευτικού οργάνου, CLT/CIH/MCO/2009/PI/100

²⁰⁹ Recommendation 7/1 MAB,

<http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/divers/code-of-ethics/>

²¹⁰ Άρθρα 9 παρ. 3-4, 10 παρ. 5 στοιχ. γ', 11 παρ.2- 4, 12 παρ. 2 &5, 18 παρ.3, 22 παρ. 2, 23 παρ.1, 24, 16 παρ.3, 31, 32

Από την άλλη πλευρά, η δημιουργία ενός εξειδικευμένου Επιστημονικού και Τεχνικού Οργάνου αποτελεί σαφώς ένα σημαντικό επίτευγμα για την υλοποίηση τεχνικών πτυχών και εξειδικευμένων ζητημάτων. Ωστόσο, ο ρόλος του συρρικνώνεται από την φύση του ως συμβουλευτικού.

Τελικά, κύριο και αποφασιστικό όργανο αποτελεί η Ολομέλεια των Κρατών Μελών, που ως υπέρ-όργανο επιφορτίζεται όχι μόνο με την εφαρμογή αλλά και τον έλεγχο της Σύμβασης, αφού λαμβάνει και εξετάζει τις εκθέσεις και αιτήματα συνδρομής που τα ίδια τα κράτη υποβάλλουν. Με βάση τις σύντομες αυτές παρατηρήσεις, προκύπτει ότι η Σύμβαση 2001, σαφέστατα διαμορφώνει ένα ιδιότυπο θεσμικό πλαίσιο, με σημαντικές αδυναμίες, η επιτυχία του οποίου μένει να κριθεί στην πράξη.

2. Ο μηχανισμός συνεργασίας και συντονισμού των κρατών

Η υποχρέωση συνεργασίας των κρατών μελών για την προστασία της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς εξειδικεύεται ανάλογα με τη θαλάσσια ζώνη στην οποία εντοπίζεται. Η Δήλωση ενδιαφέροντος κρατών με πολιτιστική, αρχαιολογική ή ιστορική σύνδεση στην ΑΟΖ, την υφαλοκρηπίδα, και την Περιοχή συνεπάγεται την ενεργοποίηση ενός *de facto* μηχανισμού συνεργασίας των κρατών μελών της Σύμβασης, υπό το κράτος Συντονιστή²¹¹. Η διαδικασία αυτή αποσκοπεί στη διαβούλευση των ενδιαφερόμενων κρατών για την μεγιστοποίηση της προστασίας, με σημαντική πρωτοβουλία του Συντονιστή για τη διενέργεια προκαταρκτικών ερευνών, την έκδοση εξουσιοδοτήσεων, ο οποίος όμως δρα με γνώμονα το συλλογικό όφελος, ή προς όφελος ολόκληρης της ανθρωπότητας προκειμένου για την Περιοχή και επουδενί για το ατομικό τους συμφέρον.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η πρωτοβουλία και διαμεσολαβητική λειτουργία του Γενικού Διευθυντή της UNESCO για την εφαρμογή της Σύμβασης. Όργανο, ωστόσο, αποκομμένο από το συμβατικό πλαίσιο της Σύμβασης. Επιπρόσθετα, η απουσία ενός εποπτικού μηχανισμού των δραστηριοτήτων των κρατών μελών στο πεδίο και της παρακολούθησης/αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας των τεχνικών μέτρων προστασίας της ενάλιας κληρονομιάς δημιουργούν στην πράξη ένα κενό προστασίας. Ως εκ τούτου, η εφαρμογή της Σύμβασης εναπόκειται τελικά στην καλή πίστη και πρωτοβουλία των κρατών για την ανάληψη δράσης διασφαλίζοντας την προστασία της ενάλιας κληρονομιάς.

Ο μηχανισμός συνεργασίας αναμένεται να χρησιμοποιηθεί ιδιαίτερα για την προστασία ενάλιων πολιτιστικών αγαθών στην Περιοχή. Η περίπτωση του 'Τιτανικού'²¹²

²¹¹ Στην περίπτωση ενάλιας κληρονομιάς στη θαλάσσια ζώνη της ΑΟΖ και της Υφαλοκρηπίδας, το κράτος δικαιοδοσίας αναλαμβάνει αυτοδίκαια το ρόλο του Συντονιστή (αρ.10), ενώ για την Περιοχή, ο Συντονιστής ορίζεται από τα ενδιαφερόμενα κράτη (αρ. 12).

²¹² U. Guerin, The Protection accorded to the Titanic by the UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, UNESCO. Επίσης, Mariano J. Aznar, Ole Varmer, The Titanic as Underwater Cultural Heritage: Challenges to its Legal International Protection, (2013)44 Ocean Development & International Law 1, σ. 96-112

<http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/The%20protection%20accorded%20to%20the%20Titanic%20wreck%20by%20the%20UNESCO%20Convention%20on%20the%20Protection%20of%20the%20Underwater%20Cultural%20Heritage.pdf>

αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής του, καθώς με την πάροδο της εκατονταετίας από τη βύθισή του τον Απρίλιο 2012, υπάγεται στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης. Βέβαια, παράγοντας καθοριστικής σημασίας για τη λειτουργία του μηχανισμού στη συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί η ενδεχόμενη επέκταση της υφαλοκρηπίδας του Καναδά πέραν των 200ν.μ.²¹³ σύμφωνα με τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας²¹⁴, που θα συνεπαγόταν τον αυτοδίκαιο ορισμό του σε κράτος Συντονιστή, σε περίπτωση επικύρωσης και εφαρμογής της Σύμβασης²¹⁵.

Από την άλλη πλευρά, ιδιαίτερα σημαντική είναι η διάταξη για την ειρηνική επίλυση των διαφορών, όπου τα διαφωνούντα μέρη μπορούν να διαλέξουν μέσο επίλυσης της επιλογής τους, ή να προτιμήσουν κάποια από τις προτεινόμενες διαδικασίες: διαιτησία στο πλαίσιο της UNESCO, την ενεργοποίηση του μηχανισμού επίλυσης της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας (Τμήμα XV) *mutatis mutandis*²¹⁶. Η δικαιοδοτική επίλυση διαφορών που απορρέουν από τη Σύμβαση υπάγονται έτσι στην αρμοδιότητα του Διεθνούς Δικαστηρίου για το Δίκαιο της Θάλασσας, του Διεθνές Δικαστήριο, διαιτητικών δικαστηρίων.

Η αξιολόγηση του θεσμικού πλαισίου, παρά ταύτα, πρέπει να λάβει υπόψη το γενικότερο χαρακτήρα της Σύμβασης. Συγκεκριμένα, τα κράτη μετά από εικοσαετή προσπάθεια επεξεργασίας ενός κειμένου για την προστασία της ενάλιας κληρονομιάς, υιοθετούν το κείμενο αυτό με γνώμονα την *in situ* διαφύλαξη των ενάλιων αγαθών για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Διαμορφώνεται τελικά, ένα ρυθμιστικό πλαίσιο συνεργασίας των κρατών, με έμφαση κυρίως σε τεχνικά ζητήματα, παρά ένα αυστηρό πλέγμα κανόνων. Μένει λοιπόν, η εφαρμογή του στην πράξη να επιβεβαιώσει τις αδυναμίες του συστήματος προστασίας ή την επιτυχή υλοποίησή του.

²¹³ <http://www.international.gc.ca/continental/index.aspx?view=d,>
<http://www.dfo-mpo.gc.ca/oceans/canadasoceans-oceansducanda/marinezones-zonesmarines-eng.htm#shelf>

²¹⁴ Η σχετική επέκταση των ορίων πρέπει να οριστικοποιηθεί εντός δέκα ετών από την επικύρωση της Σύμβασης κατόπιν Δήλωσης του κράτους και Σύσταση της Επιτροπής για τα όρια της Υφαλοκρηπίδας της UNCLOS. αρ.76.9. Ο Καναδάς κύρωσε το 2003, ως εκ τούτου η διαδικασία πρέπει να ολοκληρωθεί εντός του 2013.

²¹⁵ Βλέπε και T. Scovazzi, 'The application of 'Salvage Law and Other Rules of Admiralty' to the Underwater Cultural Heritage: Some relevant Cases', in R. Garaballo, 2003, σ.63

²¹⁶ Εκτός αν το κράτος κατά την επικύρωση της Σύμβασης επιλέξει κάποια διαδικασία διάφορη του αρ. 287 UNCLOS. Αρ. 25 Σύμβασης UNESCO 2001.

Συμπερασματικά: Το διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς υπό κρίση

Το σύγχρονο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί το βασικό corpus κανόνων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, με στόχο την διαφύλαξή τους για τις παρούσες και μελλοντικές γενιές, επιβεβαιώνοντας τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα της. Το πλέγμα των κρατικών υποχρεώσεων αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα εσωτερικά, επιφορτίζοντας το κράτος με ειδικές αρμοδιότητες προστασίας των στοιχείων της πολιτιστικής του κληρονομιάς, στο έδαφός του και εξωτερικά, κατά την ανάπτυξη της δράσης του σε διεθνές επίπεδο.

Ο ρόλος του κράτους παραμένει θεμελιώδης για τον προσδιορισμό των προστατευόμενων αγαθών και την εξειδίκευση των υποχρεώσεων στο εσωτερικό του. Η κρατική αυτή πρωτοβουλία κινείται συχνά μεταξύ ελευθερίας και αυθαιρεσίας, αφήνοντας έκθετα αγαθά ειδικότερων ομάδων και πλήττοντας την υποχρέωση διαφύλαξης της πολιτιστικής πολυμορφίας, καθώς προτεραιότητα δίνεται στη διαφύλαξη του κυρίαρχου πολιτισμού. Η τάση αυτή έχει οδηγήσει στην ανάγκη εκδημοκρατισμού των διαδικασιών λήψης αποφάσεων, ιδίως κατά την εφαρμογή της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά, όπου δίνεται έμφαση στο ρόλο των τοπικών κοινοτήτων, για την επιτυχή εφαρμογή της προστασίας, επιτείνοντας την ανθρώπινη διάστασή της. Ομοίως, ακανθώδες ζήτημα αποτελεί η απαγόρευση της σκόπιμης καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών. Παρά το γεγονός, ότι πρόκειται για εθιμική υποχρέωση, η απουσία σχετικής νομολογιακής επιβεβαίωσης δημιουργεί ένα σημαντικό κενό.

Περαιτέρω, βασικό χαρακτηριστικό της προστασίας αποτελεί η υποχρέωση συνεργασίας, ως υποχρέωση διαδικασίας και όχι αποτελέσματος, περιορίζοντας τελικά την αποτελεσματικότητα της γενικής υποχρέωσης προστασίας.

Οδηγούμαστε έτσι, αναπόφευκτα, στη λειτουργία του διεθνούς θεσμικού πλαισίου για την παρακολούθηση και τον έλεγχο των κρατών με τις διεθνείς υποχρεώσεις τους, το οποίο αναπτύσσεται σε δύο άξονες: από τη μία πλευρά, αποτελεί αντικείμενο διεθνών οργάνων και μηχανισμών με κύρια ή παρεμπίπτουσα αρμοδιότητα στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς, και από την άλλη, από εξειδικευμένους συμβατικούς μηχανισμούς, που συστήνονται στο πλαίσιο ειδικών διεθνών συμβάσεων. Καίριος είναι ο ρόλος της UNESCO τόσο για την παρακολούθηση της συμμόρφωσης των κρατών, όσο και για την προαγωγή της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών μέσα από διεθνείς συμβάσεις και το παράγωγο δίκαιο. Από την άλλη πλευρά, οι συμβατικοί μηχανισμοί διαμορφώνουν ένα πιο ευέλικτο, εξειδικευμένο και εν δυνάμει αποτελεσματικό πλαίσιο προστασίας. Εντούτοις, κοινός παρανομαστής του διεθνούς θεσμικού πλαισίου αποτελεί η απουσία κυρωτικών μηχανισμών με αναγκαστική εφαρμογή σε περίπτωση παραβιάσεων. Ως εκ τούτου, το Συμβούλιο Ασφαλείας αποτελεί το μοναδικό όργανο όπου σε εξαιρετικές περιπτώσεις ενεργοποιείται λαμβάνοντας μέτρα υπό το Κεφάλαιο VII του Χάρτη.

Δεδομένου λοιπόν, ότι οι πρωτοβουλίες αυτές επαφίενται στην κρατική διακριτική ευχέρεια αφήνοντας ορισμένα κενά στο πλέγμα προστασίας, αναγκαία είναι η διερεύνηση σχετικών υποχρεώσεων που υπαγορεύονται από το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου και λειτουργούν συμπληρωματικά για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Η προσφυγή σε διεθνή δικαιοδοτικά όργανα προστασίας του

ατόμου, θα μπορούσε έτσι να ενισχύσει την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς δια του ατόμου. Παράλληλα, αναδύεται η ανάγκη εξέτασης της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών για την ανάδειξη πρόσθετων υποχρεώσεων, όπου η γενική προστασία καθίσταται ανεπαρκής, όπως στην περίπτωση των Βούδα του Μπαμιγιάν, όπου η καταστροφή τους αποτελεί όχι μόνο παραβίαση της Σύμβασης 1972, αλλά και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου.

Μέρος II: Το άτομο στο επίκεντρο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Το Πρώτο Μέρος επικεντρώθηκε στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε διεθνές επίπεδο, ως σύνολο κανόνων και μηχανισμών με βασικό στόχο την προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς. Με αφετηρία το κοινό ενδιαφέρον για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, το κράτος συνεργάζεται και συμμετέχει στους διεθνείς μηχανισμούς προστασίας μεγιστοποιώντας την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο έδαφός του.

Στο Δεύτερο αυτό Μέρος, υπεισερχόμαστε σε ειδικότερες πτυχές της προστασίας αποτυπώνοντας το ρόλο του ατόμου σε καταλύτη για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζεται η προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης (Κεφάλαιο Α'), όπου το κράτος επιφορτίζεται με πρόσθετες υποχρεώσεις προστασίας, καθώς το άτομο αποτελεί τόσο την *ratio* της προστασίας, όσο και τελικό αποδέκτη της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Εν συνεχεία, εξετάζεται η δια του 'ατόμου' προστασία των πολιτιστικών αγαθών (Κεφάλαιο Β').

Τμήμα Α': Τα πολιτιστικά αγαθά στην περίπτωση ένοπλης σύρραξης: ο άνθρωπος ως *ratio* της προστασίας

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αναδύθηκε μέσα από τις στάχτες καταστροφικών πολέμων, και συνδέθηκε άρρηκτα με την προσπάθεια περιορισμού των καταστρεπτικών συνεπειών τους. Το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο αποτελεί σύνολο κανόνων που αποσκοπούν στον περιορισμό των συνεπειών του πολέμου, ιδίως στα προστατευόμενα άτομα που δεν συμμετέχουν, ή δεν συμμετέχουν πλέον στις εχθροπραξίες, και των περιορισμό των μέσων και μεθόδων του πολέμου¹, καθώς *μόνο μέσα από αυτήν την οπτική αποκτά νόημα, παρά το γεγονός ότι αναπτύχθηκε ιστορικά, στο πλαίσιο της παραδοσιακής διάστασης του κρατικού δικαίου*².

Ενώ, οι περισσότεροι κανόνες έχουν ως *ratio* την ένοπλη σύρραξη και την προστασία των ατόμων κατά τη διάρκειά της, η προστασία των πολιτιστικών αποσκοπεί στην προστασία του ατόμου στο μέλλον' διαφυλάττοντας τα υλικά πολιτιστικά στοιχεία, που είναι άμεσα συναρτημένα με την ιστορία, τις παραδόσεις του, ενισχύεται η προσπάθεια ανοικοδόμησης της ειρήνης και 'επανάραξης' των μεταπολεμικών κοινωνιών χωρίς να έχουν απολέσει την ταυτότητά τους.

Στο πλαίσιο αυτό, επικεντρωνόμαστε σε δύο βασικά στοιχεία: τα γενικά

¹ «International humanitarian law is a set of rules which seek, for humanitarian reasons, to limit the effects of armed conflict. ICRC, What is International Humanitarian Law?, Legal Fact Sheet, -2004 www.icrc.org/eng/assets/files/other/what_is_ihl.pdf

² Μ.Ντ. Μαρούδα, Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, εκδ.Αντ.Ν.Σάκουλας, 2006, σ.3

χαρακτηριστικά του εξελισσόμενου κανονιστικού πλαισίου προστασίας με έμφαση στα προστατευόμενα αγαθά (§1), και εν συνεχεία το περιεχόμενο της προστασίας και τις απορρέουσες υποχρεώσεις για τα μέρη (§2).

Κεφάλαιο Α': Γενικά χαρακτηριστικά της πολιτιστικής προστασίας «εν καιρώ πολέμου»

Ι. Οι ένοπλες συρράξεις αφετηρία για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Α. Από τους πατέρες του διεθνούς δικαίου στη σύγχρονη προστασία

Από την αρχαιότητα έως τους νεότερους χρόνους, χαρακτηριστικό των ένοπλων συρράξεων υπήρξε η λαφυραγωγία και η μερική ή ολική καταστροφή σημαντικών μνημείων, αλλά και ολόκληρων πόλεων. Το δικαίωμα του κατακτητή, *ius praedae*³, δεσπόζει, αναγνωρίζοντας την απόλυτη κυριαρχία του νικητή πάνω σε αγαθά και ανθρώπους στα εδάφη που κατακτά. Κατά την ύστερη Αρχαιότητα και το Μεσαίωνα η πτώση και η συνακόλουθη λεηλασία ιστορικών πόλεων, όπως της Αλεξάνδρειας, της Ρώμης ή αργότερα της Κωνσταντινούπολης, η διαμάχη εικονομάχων και εικονολατρών κατά τους βυζαντινούς χρόνους, αντικατοπτρίζουν τις καταστροφές που συντελέστηκαν στο πέρασμα των χρόνων αποστερώντας την ανθρωπότητα από σημαντικά πολιτιστικά αγαθά.

Οι πρώτες ουσιαστικές αναφορές για την ανάγκη προστασίας των πολιτιστικών αγαθών συναντώνται στην Αναγέννηση, περίοδο που χαρακτηρίζεται από την 'αναβίωση της μάθησης' και της ανάπτυξης των καλών τεχνών. Σημαντικοί μελετητές του διεθνούς δικαίου το 16^ο αιώνα, όπως οι Przyluski, και Gentilis, τάσσονται υπέρ της προστασίας έργων τέχνης λόγω του θρησκευτικού τους χαρακτήρα⁴. Ο πατέρας του διεθνούς δικαίου, Hugo Grotius, εξετάζοντας αναλυτικά, στο κλασικό έργο του «Δίκαιο του πολέμου και της ειρήνης», το ζήτημα της καταστροφής και λεηλασίας ιερών χώρων, ερμηνεύοντας την μέχρι τότε πρακτική και με σημείο εκκίνησης την αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη, καταλήγει

II. Nor does the law of nations, in itself, considered apart from other duties, which will be mentioned hereafter, make any exemption in favour of things deemed sacred. For when places are taken by an enemy, all things without exception, whether sacred or not, must fall a sacrifice. For which it is assigned as a reason, that things which are called sacred, are not actually excepted from all human uses, but are a kind of public property, called sacred indeed from the general purposes, to which they are more immediately devoted. And as a proof of this, it is usual, when one nation surrenders to another state or sovereign, to surrender, along with other rights, everything of a sacred kind, as appears by the form cited from Livy in a former part of this treatise.

³ Αναλυτικά βλ. H. Grotius, *Commentary on the Law of Prize and Booty*. (μτφρ. G.L.Williams), Oxford, Clarendon Press/ London, Humphrey Milford, 1950, επανεκδ. Buffalo, William S. Hein & Co., 1995. Ο Πολύβιος να μιν αναγνωρίζει την απόλυτη εξουσία του νικητή, ωστόσο υποστηρίζει ότι η καταστροφή των ως άνω αγαθών μπορεί να αποτελεί μόνο «πράξη ενός τρελού». Ομοίως, στη Ρώμη, διαμορφώνεται τάση για την προστασία των πατρογονικών δημιουργημάτων κατά την αρχή 'ars servat patrum perpetuat populum'.

⁴ Toman, J., 1996, σ.4-5.

*III. What has been said of sacred things and edifices applies also to another kind of solemn fabrics, and those are sepulchral structures, which may be considered not merely as repositories of the dead, but as monuments belonging to the living, whether families or states*⁵.

Η Συνθήκη της Βεστφαλίας (1648) εισαγάγει την αρχή της αποκατάστασης και επανόρθωσης μετά το τέλος του πολέμου, ωστόσο από την γενική αυτή αρχή ρητά εξαιρούνται

things which cannot be restor'd, as Things movable and moving, Fruits gather'd, Things alienated by the Authority of the Chiefs of the Party, Things destroy'd, ruin'd, and converted to other uses for the publick Security, as publick and particular Buildings, whether sacred or profane, publick or private Gages, which have been, by surprize of the Enemys, pillag'd, confiscated, lawfully sold, or voluntarily bestow'd»⁶.

Έκτοτε, οι προτάσεις για προστασία έργων τέχνης ή ιερών κειμηλίων πληθαίνουν από τους θεωρητικούς του διεθνούς δικαίου. Οι Rousseau⁷, Burlamaqui⁸, Wolff, και Vattel⁹ αποτυπώνουν στο έργο τους επιφυλάξεις για την ηθελημένη καταστροφή δημόσιων μνημείων, τόπων λατρείας, ταφών, αγαλμάτων, πινάκων κτλ. καθώς δεν προάγουν το σκοπό του πολέμου.

*For whatever reason a country be ravaged, those buildings must be spare which do honour to humanity and which do not contribute to the enemy's strength, such as temples, tombs, public buildings and all works of remarkable beauty. What is to be gained by destroying them? It is the act of a sworn enemy of the human race to deprive it lightly of such monuments of the arts*¹⁰.

Οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι, με την άνευ προηγουμένου λαφυραγωγία και

⁵ Βιβλ. 3, Κεφάλαιο V 'On the Right to Lay Waste an Enemy's Country, and Carry Off His Effects.'. Hugo Grotius, *The Rights of War and Peace, including the Law of Nature and of Nations*, translated from the Original Latin of Grotius, with Notes and Illustrations from Political and Legal Writers, by A.C. Campbell, A.M. with an Introduction by David J. Hill (New York: M. Walter Dunne, 1901).

⁶ Άρθρο XLVII, όπ. παρατίθεται στο Avalon Project – Documents in Law, History, Diplomacy, Lillian Goldman Law Library, 2008. [<http://avalon.law.yale.edu/>]

⁷ Ομοίως, J.-J Rousseau, *The Social Contract*, text of 1762, M. Cranston (μτφρ.), Penguin, 1968, σ. 56- 7 : *Since the aim of war is to subdue a hostile state, a combatant has the right to kill the defenders of that state while they are armed; but . . . [i]t is sometimes possible to destroy a state without killing a single one of its members, and war gives no right to inflict any more destruction than is necessary for victory. These principles were not invented by Grotius . . . ; they are derived from the nature of things; they are based on reason.*

⁸ J.-Ja. Burlamaqui, *The Principles of Natural and Politic Law*, Thomas Nugent(μτφρ), P. Korkman(ed.), Indianapolis, Liberty Fund, 2006:

Chapter: CHAPTER VII: Of the rights of war over the goods of an enemy: VIII. *For, in general, it certainly is not lawful to plunder for plunder's sake, but it is just and innocent only, when it bears some relation to the design of the war; that is, when an advantage directly accrues from it to ourselves, by appropriating those goods, or at least, when by ravaging and destroying them, we in some measure weaken the enemy. It would be a madness, equally brutal and criminal, to do evil to another without a prospect of procuring some good, either directly or indirectly, to ourselves. It very seldom happens, for instance, that after the taking of towns, there is any necessity for ruining temples, statues, or other public or private structures: we should therefore generally spare all these, as well as the tombs and sepulchers.*

<http://oll.libertyfund.org/title/1717/75557> (Τελευταία πρόσβαση στις 15-10 -2012)

⁹ *For the same reason the destruction of sacred things is illegal, such as temples, and the altars in them, images and other decorations, and since in matters which arise between nation and nation, no difference in religions is to be considered, you gain no right to destroy sacred things because an enemy favors a religion which is different from your own, and which in your judgment is false.* παρ.827-8, Chr. Wolff, *Jus gentium methodo scientifica pertractatum*, J.H.Drake (μτφρ.), Clarendon Press, 1934.

<http://www.scribd.com/doc/30507651/Wolff-Christian-Jus-gentium-methodo-scientifica-pertractatum-T2-Translation-1934>

¹⁰ E. de Vattel, *Le droit des gens, ou Principes de la loi naturelle, appliqués à la conduite et aux affaires des Nations et des Souverains* (1758). παρ. 173.<http://oll.libertyfund.org/title/1052>

ληλασία πολιτιστικών αγαθών, αναζωπύρωσε τη συζήτηση για την προστασία τους¹¹. Έτσι, σταδιακά, το δόγμα του ‘δίκαιου πόλεμου’ περιορίζεται με την αρχή της αναγκαιότητας, επιβάλλοντας μεταξύ άλλων την διαφύλαξη των δημοσίων και των πολιτιστικών αγαθών.

1. Ο Κώδικας Lieber και η προστιθέμενη αξία του

Η πρώτη συγκροτημένη προσπάθεια καταγραφής των κανόνων που διέπουν τις ένοπλες συρράξεις, καθώς και των ιδιαίτερων κανόνων που αφορούν την προστασία των πολιτιστικών αγαθών πραγματοποιείται το 1863 στις ΗΠΑ και αφορά τις «Οδηγίες για τους διοικητές των στρατευμάτων των Η.Π.Α. στο πεδίο της μάχης». Ο «Κώδικας Lieber», παρά το γεγονός ότι αποτελεί ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο, αποτέλεσε τη βάση των μεταγενέστερων κωδικοποιητικών προσπαθειών σε διεθνές επίπεδο. Παρά το γενικά προοδευτικό περιεχόμενό του, ο Κώδικας Lieber προσπαθεί να ισορροπήσει ανάμεσα στην παραδοσιακή αντίληψη του δικαίου του κατακτητή και τις σύγχρονες επιταγές.

Το Δεύτερο Τμήμα επικεντρώνεται στην ιδιωτική και δημόσια περιουσία, καθώς και την προστασία του πληθυσμού, της θρησκείας, των τεχνών και επιστημών. Το *ius praedae* κυριαρχεί, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα των νικηφόρων στρατευμάτων να οικειοποιηθούν το δημόσιο χρήμα και να καταλάβουν όλα τα δημόσια κινητά αγαθά προς ίδιον όφελος, εκτός αν η διοίκηση αποφασίσει διαφορετικά και υπό την αίρεση της πλήρους κατάκτησης ενός τόπου (αρ.31). Εξαιρέσεις και περιορισμούς από τον γενικό κανόνα του άρθρου 31, τίθενται στη συνέχεια (άρ.34 επ.) καθώς δεν περιλαμβάνονται στη δημόσια περιουσία, μεταξύ άλλων, εκκλησίες, εκπαιδευτικά ιδρύματα, μουσεία, έργα τέχνης ή έργα επιστημονικού χαρακτήρα, τα οποία δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο κατάσχεσης, αλλά μπορούν να φορολογηθούν ή να χρησιμοποιηθούν για κάποιο δημόσιο σκοπό. Περαιτέρω, τα κλασσικά έργα τέχνης, οι βιβλιοθήκες και επιστημονικές συλλογές, ή άλλα σημαντικά επιστημονικά όργανα (π.χ. αστρονομικά τηλεσκόπια) πρέπει να προστατεύονται έναντι κάθε πιθανής φθοράς που μπορεί να αποφευχθεί, ακόμα και όταν φυλάσσονται σε μέρη που πολιορκούνται ή βομβαρδίζονται (αρ.35), ενώ επιβάλλονται ποινικές κυρώσεις για πράξεις ποινικά κολάσιμες (αρ.37), διάταξη που αποτελεί προπομπό της σύγχρονης ατομικής ποινικής ευθύνης. Τέλος, σημαντική είναι η πρόβλεψη για τη μετακίνηση έργων τέχνης, συλλογών ή συναφών στοιχείων που ανήκουν στο αντίπαλο έθνος, για τη διαφύλαξή τους προς όφελος του έθνους αυτού (αρ.36), η τύχη των οποίων προσδιορίζεται στις μεταγενέστερες συνθήκες

¹¹ “At the turn of the 19th century the French emperor Napoleon rejected these scruples and looted artworks and other cultural objects from throughout Europe as well as Egypt. French artists expressed ambivalence: some praised this transfer of artworks to Paris as rescuing them for the benefit of both the French and other peoples of Europe; others, particularly the architectural theorist Antoine-Chrysostôme Quatremère de Quincy, objected, arguing that cultural objects belonged and were best understood within their original contexts. Following Napoleon’s defeat, the Duke of Wellington established a new modern precedent by refusing to take cultural objects from France as war booty and instead insisting that the French return to their nations of origin cultural objects taken during the Napoleonic Wars. Even so, only about half of the objects taken by Napoleon were returned, thus forming the basis for future claims by Germany against France for restitution”. P. Gerstenblith, *The Obligations Contained in International Treaties of Armed Forces to Protect Cultural Heritage in Times of Armed Conflict*, in L. Rush (ed.), *Archaeology, Cultural Property, and the Military*, Boydell & Brewer, 2010, σ.5

ειρήνης.

Η προστιθέμενη αξία του Κώδικα Lieber, έγκειται στη ρητή παραδοχή και αναγνώριση της ύπαρξης αγαθών με εξέχουσα σημασία για το αντίπαλο έθνος, τα οποία πρέπει να γίνονται σεβαστά και να διαφυλάσσονται, ενώ δεν παρέχει κανένα κυριαρχικό δικαίωμα στον κατακτητή για πώληση, δωρεοδότηση, καταστροφή ή πρόκληση ζημίας των ιδιαίτερων αυτών αγαθών. Λόγω της πρωτοτυπίας και πολυσημίας του, ο Κώδικας αποτέλεσε εφαλτήριο για την ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου και την νομική ρύθμιση των ένοπλων συρράξεων¹². Έτσι, στη συνέχεια ο Διεθνής Κώδικας του Jean Gaspar Bluntschli, επιβεβαιώνει και διευρύνει τις βασικές αρχές του Κώδικα Lieber, αποσκοπώντας σε μία συνολική κωδικοποίηση του διεθνούς δικαίου¹³.

2. Οι Διεθνείς προσπάθειες για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως το 1945

Η καταστροφή του Καθεδρικού του Στρασβούργου κατά τον Γάλλο-Πρωσικό πόλεμο, και οι καταστροφικές συνέπειες των πολιτιστικών αγαθών για τις επόμενες γενιές οδήγησε στην συμπερίληψή τους στην agenda της Διάσκεψης των Βρυξελλών (1874) για τους νόμους και τα έθιμα του πολέμου, με τη συνδρομή του τότε αυτοκράτορα της Ρωσίας και τη συμμετοχή 15 ευρωπαϊκών κρατών. Η Διακήρυξη των Βρυξελλών¹⁴, παρά την απουσία επικύρωσής της, σηματοδοτεί τη πρώτη διεθνή προσπάθεια κωδικοποίησης του δικαίου του πολέμου. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί αντικείμενο ρύθμισης σε σειρά άρθρων. Έτσι, για πρώτη φορά, προβάλλεται η ανάγκη λήψης προληπτικών μέτρων π.χ. χρήση διακριτικών και ορατών σημάτων σε κτίρια που εμπεριέχουν έργα τέχνης, ή επιστήμης, προς αποφυγή καταστροφής τους κατά τους βομβαρδισμούς (αρ.17). Η καταστροφή ή κατάσχεση αγαθών απαγορεύεται υπό την αίρεση της επιτακτικής αναγκαιότητας του πολέμου (13 στοιχ. ζ'). Τέλος, οικοδομήματα αφιερωμένα στη θρησκεία, τις τέχνες και τις επιστήμες, πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ιδιωτική περιουσία, και ακολούθως οποιαδήποτε πράξη κατάσχεσης ή καταστροφής ή εκ προθέσεως φθοράς από την κατέχουσα δύναμη, πρέπει να αποτελεί αντικείμενο δικαιοδοτικής διαδικασίας από τις αρμόδιες αρχές (αρ.8).

Η Διακήρυξη των Βρυξελλών, αν και μη δεσμευτικό νομικό κείμενο, αποτέλεσε σημαντικό βήμα για την περαιτέρω ανάπτυξη του δικαίου στο πεδίο αυτό. Το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου, μέσα από τη μελέτη της, κατέληξε στην επεξεργασία ενός Εγχειριδίου για του Νόμους και τα Έθιμα του Πολέμου (1880), που αποτέλεσε πρόδρομο¹⁵ των Συμβάσεων και Κανονισμών της Χάγης του 1899 και 1907. Από τις Διεθνείς Διασκέψεις Ειρήνης (1899 και 1907) και επέκεινα, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών εν καιρώ πολέμου ενισχύεται και αποκτά το διττό χαρακτήρα που διατηρεί ως σήμερα: αφενός, προστατεύονται ως αστικά αγαθά που διακρίνονται από τους στρατιωτικούς στόχους (γενική προστασία), αφετέρου, λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα τους διέπονται και από

¹² Για την αξιολόγηση του Κώδικα βλ. και T Meron, 'Francis Lieber's Code and Principles of Humanity' (1998) 36 Columbia Journal of Transnational Law 269

¹³ R. Prasad Dhokalia, The Codification of Public International Law, Manchester University Press, 1970, σ.49-51.

¹⁴ Για το πλήρες κείμενο <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/135?OpenDocument>

¹⁵ Schindler, D., Toman, J., The Laws of Armed Conflicts, Martinus Nijhoff Publisher, 1988, σ.22-34.

κανόνες αυξημένης προστασίας (ειδική προστασία).

Οι Κανονισμοί της Χάγης ακολουθούν σε γενικές γραμμές το πλαίσιο προστασίας της Διακήρυξης. Συγκεκριμένα, τα κράτη πρέπει να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την διαφύλαξη στο μέτρο του δυνατού όλων των οικοδομημάτων που είναι αφιερωμένα στη θρησκεία, τέχνη, επιστήμη, υπό την προϋπόθεση ότι δε χρησιμοποιούνται για στρατιωτικούς σκοπούς. Παράλληλα, αναγνωρίζεται η υποχρέωση ειδικής σηματοδότησης τους, αλλά και προηγούμενης ενημέρωσης του αντίπαλου μέρους¹⁶. Σημαντική διαφοροποίηση αποτελεί η γενική απαγόρευση της λαφυραγωγίας, καθώς και της κατάληψης, καταστροφής και σκόπιμης καταστροφής των αγαθών αυτών, τα οποία πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ιδιωτική περιουσία και οποιαδήποτε ενέργεια να είναι αποτέλεσμα δικαιοδοτικής διαδικασίας¹⁷.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ανέδειξε τις αδυναμίες του κανονιστικού πλαισίου των Συμβάσεων της Χάγης. Οι τεχνολογικές εξελίξεις και η ολοσχερής καταστροφή ιστορικών πόλεων ενέτειναν τις προσπάθειες προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Χαρακτηριστική ήταν η, άκαρπη τελικά, εισήγηση για τη δημιουργία «Χρυσού Σταυρού», ενός διεθνούς οργάνου στα πρότυπα του Ερυθρού Σταυρού για την ενίσχυση της προστασίας τους. Οι Κανονισμοί της Χάγης για τις εναέριες πολεμικές επιχειρήσεις (1923), προσέθεσαν νέα μέτρα για την αποτελεσματική προστασία οικοδομημάτων αφιερωμένων στην δημόσια λατρεία, τέχνη, επιστήμη, ιστορικά μνημεία υπό τον όρο ότι δε χρησιμοποιούνται για στρατιωτικούς σκοπούς. Αναλυτικότερα, τα οικοδομήματα αυτά πρέπει να φέρουν συγκεκριμένη σηματοδότηση, ορατή και κατά τη διάρκεια της νύκτας (αρ.25). Ιδιαίτερη σημασία όμως έχει η πρόβλεψη για ένα καθεστώς ενισχυμένης προστασίας μνημείων με ιδιαίτερη ιστορική αξία. Για τα μνημεία αυτά, όχι μόνο τίθεται γενική απαγόρευση χρήσης τους για στρατιωτικούς σκοπούς, αλλά πρέπει να δημιουργείται ζώνη προστασίας γύρω από αυτά, και να υπάγονται σε ειδικό σύστημα ελέγχου (αρ.26). Μολονότι, το κείμενο δεν υιοθετήθηκε, οι κανόνες θεωρήθηκαν ότι σε μεγάλο βαθμό αποκρυσταλλώνουν εθιμικό δίκαιο και γενικές αρχές για το δίκαιο του πολέμου στη θάλασσα και τη ξηρά¹⁸, ιδίως ως προς τον περιορισμό στοχοποίησής τους.

Την ιστορική αυτή αναδρομή συμπληρώνουν οι προσπάθειες επεξεργασίας ενός διεθνούς κειμένου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών. Η 6^η Επιτροπή της ΚτΕ, ενεργοποιήθηκε στο πεδίο αυτό μόνο μετά το τέλος του ισπανικού εμφυλίου, λόγω της εκτενούς καταστροφής ιστορικού και πολιτιστικού πλούτου της χώρας. Κατόπιν πρότασης της Βολιβίας για την προστασία των ισπανικών πολιτιστικών αγαθών ως «ζήτημα που αφορά όλο τον πολιτισμό στο σύνολό του»¹⁹, συστάθηκε Επιτροπή Εμπειρογνομόνων για την επεξεργασία ενός πρώτου σχεδίου Διεθνούς Σύμβασης για την Προστασία των Ιστορικών Κτιρίων και Έργων Τέχνης κατά την διάρκεια πολέμου. Η Επιτροπή, στην οποία συμμετείχε και ο Καθηγητής Νικόλαος Πολίτης, προσπάθησε να συγκεράσει τις απαιτήσεις των

¹⁶ αρ.27, Κανονισμών Σύμβασης II 1899, αρ. 27 Κανονισμών Σύμβασης IV 1907

¹⁷ αρ.56, Κανονισμών Σύμβασης II 1899, αρ.56 Κανονισμών Σύμβασης IV 1907

¹⁸ L. Oppenheim, International Law, A Treatise, Vol. 2, 1912, ,παρ. 184, σ. 151

¹⁹ LNOJ, 18th Year, No. 12 (1937), σ. 1047.

στρατιωτικών επιχειρήσεων με την μέγιστη προστασία των, εκτεθειμένων στις καταστροφές του πολέμου, πολιτιστικών αγαθών.

Βασική επιδίωξη αποτέλεσε η προώθηση ενός ρεαλιστικού σχεδίου πρακτικών μέτρων, που θα μπορούσαν να υλοποιηθούν ήδη εν καιρώ ειρήνης. Προς την κατεύθυνση αυτή, προτάθηκε η δημιουργία καταλόγου ειδικών χώρων για τη φύλαξη των πολιτιστικών θησαυρών, εν είδει «καταφυγίων». Οι χώροι προστασίας αυτοί θα είχαν διεθνή χαρακτήρα, η οργάνωσή τους περιγραφόταν λεπτομερώς, ενώ προβλέπονταν και ειδικά εποπτικά μέτρα. Το Σχέδιο, που προετοιμάστηκε με τη συνδρομή του Διεθνούς Γραφείου Μουσείων, υποβλήθηκε στο Συμβούλιο και τη Συνέλευση της ΚτΕ στη σύνοδο του φθινοπώρου του 1938. Η Συνέλευση ανέθεσε επίσημα στην Ολλανδία να εισηγηθεί σχετικά στις κυβερνήσεις των κρατών μελών και εάν κριθεί απαραίτητο, να συγκληθεί διεθνής διάσκεψη για την υιοθέτηση της τελικής σύμβασης. Δυστυχώς, η κήρυξη του πολέμου τροχοπέδησε τις εν εξελίξει διαδικασίες²⁰. Η αρχή της προφύλαξης κατά τη διενέργεια στρατιωτικών επιχειρήσεων, ο σεβασμός των έργων πολιτιστικής σημασίας, η πρόληψη της λεηλασίας και καταστροφής, η απαγόρευση στοχοποίησης των «καταφυγίων» που δεν χρησιμοποιούνται άμεσα ή έμμεσα ως εθνική άμυνα, και απέχουν επαρκώς από το θέατρο των επιχειρήσεων, η χρήση διακριτικών σημάτων, η ασυλία των αγαθών έναντι αντιποίνων και η ειδική ρύθμιση σε περίπτωση κατοχής αποτελούν τα βασικά στοιχεία του Σχεδίου, και προπομπό των βασικών αρχών προστασίας της Χάγης²¹.

Σε περιφερειακό επίπεδο, αξιόλογη ήταν η προσπάθεια προστασίας των πολιτιστικών αγαθών την περίοδο του μεσοπολέμου από τα κράτη της Παναμερικανικής Ένωσης, με την υιοθέτηση του Συμφώνου Roerich (1935). Το Σύμφωνο τέθηκε σε ισχύ στις 26 Αυγούστου 1935, δεσμεύει μέχρι σήμερα 10 κράτη, ανάμεσα στα οποία και οι Η.Π.Α., και εφαρμόζεται τόσο σε περίοδο πολέμου όσο και ειρήνης²². Βασικοί άξονες προστασίας είναι η ουδετερότητα των μνημείων και κτιρίων με πολιτιστικό χαρακτήρα, η προστασία των κινητών αγαθών, η αρχή της εδαφικότητας, η χρήση διακριτικών και η απώλεια του ειδικού καθεστώτος προστασίας σε περίπτωση χρήσης τους για στρατιωτικούς σκοπούς, όπως και η δημιουργία ειδικού καταλόγου. Σημαντική είναι η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στην στρατιωτική αναγκαιότητα σε σχέση με την παρεχόμενη προστασία, στοιχείο ιδιαίτερα προοδευτικό, καθώς μεταπολεμικά η αίρεση αυτή συναντάται στα περισσότερα διεθνή κείμενα.

* * *

Συνοψίζοντας, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως 17^ο αιώνα χαρακτηρίζεται από το δίκαιο του κατακτητή, με ελάχιστες φωνές που προέρχονται κυρίως από το χώρο της εκκλησίας για την προστασία των θρησκευτικών χώρων, και των έργων τέχνης την περίοδο της Αναγέννησης. Σταδιακά, οι θεωρητικοί του διεθνούς

²⁰ Για το αναλυτικό ιστορικό πλαίσιο και τις συζητήσεις βλ. Historical Note concerning the Draft Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict, UNESCO CBC/7, 1 March 1954

²¹ Αναλυτικά για το Σχέδιο 50/PRG/6 Annex I

²² Dörmann, 'The Protection of Cultural Property as laid down in the Roerich Pact of 15 April 1935', 6 Humanitäres Völkerrecht (1993) 230

δικαίου εντάσσουν την προστασία των αγαθών αυτών στο έργο τους, επηρεασμένοι από τις ακρότητες του πολέμου, ενώ αναγνωρίζεται η ευρύτερη αξία των πολιτιστικών αγαθών για τον άνθρωπο. Ο Κώδικας Lieber, παρά την περιορισμένη εφαρμογή του στις εθνικές ένοπλες δυνάμεις θα αποτελέσει ορόσημο για τις μελλοντικές προσπάθειες, και το προθάλαμο για τη διεθνή προστασίας τους.

Έκτοτε και μέχρι το 1945, έχει ως αντικείμενο την διαφύλαξή τους κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης, περιορίζοντας τα αποτελέσματα των πολεμικών επιχειρήσεων. Ταυτόχρονα, σε οικουμενικό επίπεδο έχει παρεμπίπτον χαρακτήρα, καθώς εντάσσεται στο πλαίσιο ευρύτερων συμβάσεων για το δίκαιο του πολέμου. Η απουσία ενός εξειδικευμένου διεθνούς κειμένου είναι χαρακτηριστική παρά τις συστάσεις μη κυβερνητικών δρώντων όπως του ΔΓΜ το 1931, οπότε και πραγματοποιήθηκε Διεθνής Συνάντηση στην Αθήνα για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών εν καιρώ πολέμου, χρειάστηκαν 6 περίπου χρόνια για να πεισθεί η ΚτΕ για την αναγκαιότητα λήψης συγκεκριμένων μέτρων. Το Σχέδιο της Σύμβασης, όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν υιοθετήθηκε λόγω των δραματικών εξελίξεων που ακολούθησαν, ωστόσο αποτέλεσε σημαντική παρακαταθήκη για το μέλλον και τη Σύμβαση της Χάγης του 1954.

B. Τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του νομικού πλαισίου μετά το 1945

Στο νέο διεθνές περιβάλλον που διαμορφώθηκε από τη σύνοδο του Αγίου Φραγκίσκου, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών τίθεται στο επίκεντρο της διεθνούς οργάνωσης, και μαζί με αυτόν οι ειδικευμένες οργανώσεις που συστήνονται για την αντιμετώπιση ειδικότερων ζητημάτων. Την ίδια περίοδο, η Διεθνής Επιτροπή Ερυθρού Σταυρού εντείνει τις συζητήσεις για την προστασία των θυμάτων του πολέμου, ήδη πριν τη λήξη του, ανακοινώνοντας στις κυβερνήσεις και τις εθνικές επιτροπές του Ερυθρού Σταυρού τη βούλησή της να προβεί στην αναθεώρηση του ισχύοντος πλαισίου προστασίας²³ πρωτοβουλία που κατέληξε στις τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης²³. Οι Συμβάσεις, ωστόσο, δεν περιέχουν ρητή αναφορά στην πολιτιστική προστασία, κενό που κάλυψε η Σύμβαση της Χάγης 1954²⁴, ως εξειδικευμένο κείμενο, και εν συνεχεία τα Πρωτόκολλα του 1977 και το εθιμικό δίκαιο.

Τα πολιτιστικά αγαθά απολαμβάνουν μεικτής φύσης προστασία κατά την διάρκεια του πολέμου. Εμπίπτουν, στο εξειδικευμένο κανονιστικό πλαίσιο της Χάγης που αποτελεί τμήμα του διεθνούς δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο εν γένει, που δρα ως γενική βάση προστασίας. Ταυτόχρονα, η σύμβαση της Χάγης θεωρείται πλέον ‘κομμάτι’ του ανθρωπιστικού δικαίου,

²³ Για το ιστορικοπολιτικό πλαίσιο ανάδυσης των Συμβάσεων της Γενεύης βλ. Philip Spoerri, “The Geneva Conventions of 1949: Origins and Current Significance,” Ceremony to celebrate the 60th anniversary of the Geneva Conventions, 12 August 2009, International Committee of the Red Cross website, <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/statement/geneva-conventions-statement-120809.htm>

²⁴ E. Stavraki, La Convention pour la protection des biens culturels en cas de conflit armé, Athènes, Éditions Ant. N. Sakkoulas, 1996, M. Παπαδοπούλου, “Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης”, στο Perrakis St., Marouda M.-D. (ed.), Armed Conflicts and International Humanitarian Law: 150 Years After Soferino, Ant. N. Sakkoulas, Athens-Komotini, 2009, σ. 523

υποδηλώνοντας την ενότητα των κανόνων και των υποχρεώσεων.

1. Το γενικό πλαίσιο προστασίας του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου

Η συζήτηση στα ΗΕ και ιδιαίτερα στο πλαίσιο της UNESCO, για την επεξεργασία του σχεδίου σύμβασης της Χάγης, είχε ως αποτέλεσμα τη σιωπή των Συμβάσεων της Γενεύης του 1949, καθώς δεν περιέχουν ρητή αναφορά στα πολιτιστικά αγαθά. Παρά ταύτα, τα πολιτιστικά αγαθά προστατεύονται από τις γενικές διατάξεις των Συμβάσεων ως ειδική κατηγορία αστικών αγαθών. Ιδιαίτερα, η Σύμβαση IV αναφορικά με τις αρμοδιότητες της κατέχουσας δύναμης απαγορεύει ρητά την καταστροφή αγαθών που ανήκουν ατομικά ή συλλογικά σε ιδιώτες, ή το κράτος, ή άλλες δημόσιες αρχές ή κοινωνικές και συνεργατικές οργανώσεις, εκτός αν η καταστροφή τους, καθίσταται απολύτως απαραίτητη (αρ. 53), επιβεβαιώνοντας την γενική αρχή των Κανονισμών της Χάγης (αρ.46,56).

Η περιορισμένη αποδοχή της Σύμβασης της Χάγης (1954) τα πρώτα χρόνια μετά την υιοθέτησή της, οδήγησε, κατόπιν πρότασης της Ελλάδας, στην ενσωμάτωση διατάξεων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στα Πρόσθετα Πρωτόκολλα στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 του 1977. Δεδομένου ότι η Διπλωματική Διάσκεψη επεδίωξε την ενίσχυση της προστασίας και όχι την υπερκάλυψη του πλαισίου της Χάγης 1954, κάνει ρητή μνεία σε αυτή και επιπλέον υιοθετεί απόφαση, όπου καλεί τα κράτη να επικυρώσουν τη Σύμβαση 1954.

Η ανάπτυξη του ανθρωπιστικού δικαίου πέραν του συμβατικού πλαισίου οδήγησε στη διαμόρφωση κανόνων με δεσμευτική εθιμική ισχύ. Η μελέτη για το Εθιμικό Ανθρωπιστικό Δίκαιο που πραγματοποίησε η Διεθνής Επιτροπή Ερυθρού Σταυρού, αναφέρεται εκτενώς στον εθιμικό χαρακτήρα της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών (Κανόνες 38-41)²⁵. Η λειτουργία των ειδικών διεθνών ποινικών δικαστηρίων είναι σημαντική καθώς όχι μόνο επιβεβαιώνει τον εθιμικό χαρακτήρα της προστασίας τους, αλλά καταγράφει βασικές αρχές και περιορισμούς που τη διέπουν, όπως θα δειχθεί στη συνέχεια. Τέλος, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών προβλέπεται και σε άλλα διεθνή κείμενα που στόχο έχουν να περιορίσουν τα μέσα και μεθόδους των ενόπλων συρράξεων, όπως τα Πρωτόκολλα II²⁶ και III²⁷ της Σύμβασης για την απαγόρευση ή περιορισμό της χρήσης συγκεκριμένων συμβατικών όπλων (1980)²⁸, για τα εμπρηστικά όπλα την

²⁵ J.-M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, L., *Customary International Humanitarian Law, Volume 1, Rules*, International Committee of the Red Cross, CUP, 2007, σ.127-139.

²⁶ Πρωτόκολλο σχετικά με τις απαγορεύσεις ή περιορισμούς στη χρήση ναρκών, παγίδων, και άλλων μηχανισμών (Πρωτόκολλο II). Το άρθρο 6, απαγορεύει την τοποθέτηση παγίδων που συνδέονται με ή σχετίζονται με αντικείμενα θρησκευτικής φύσης (στοιχ.8) ή ιστορικά μνημεία, έργα τέχνης ή χώρους λατρείας που συνιστούν πολιτιστική ή πνευματική κληρονομιά των λαών (στοιχ.9).

²⁷ Πρωτόκολλο σχετικό με τις απαγορεύσεις ή τους περιορισμούς στη χρήση των εμπρηστικών όπλων (Πρωτόκολλο III). Το Πρωτόκολλο δεν αναφέρει ρητά στην προστασία πολιτιστικών αγαθών, η οποία ωστόσο συνάγεται από την απαγόρευση στοχοποίησης αστικών αγαθών (αρ2.1), καθώς και την υποχρέωση λήψης όλων των απαραίτητων προφυλάξεων για την ελαχιστοποίηση της καταστροφής αστικών αγαθών.

²⁸ Σύμβαση για την απαγόρευση ή περιορισμό χρήσης ορισμένων συμβατικών όπλων που μπορούν να θεωρηθούν ως εξαιρετικώς επιβλαβή ή ως προκαλούντα αδιακρίτως αποτελέσματα μετά των τριών Πρωτοκόλλων. Η Σύμβαση υπεγράφη στη Γενεύη στις 10 Οκτωβρίου 1980 και τέθηκε σε ισχύ στις 2 Δεκεμβρίου 1983. Η Ελλάδα έχει επικυρώσει τη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλα με το Ν. 1979/1991 (ΦΕΚ 186/Α/09-12-1991).

απαγόρευση ή τον περιορισμό της χρήσης ναρκών, παγίδων και άλλων συσκευών, αντίστοιχα.

2. Το ειδικό νομικό καθεστώς της Χάγης (1954) ως «κώδικας για τα πολιτιστικά αγαθά»

Η Γενική Διάσκεψη της UNESCO στα πρώτα βήματά της υιοθέτησε απόφαση σχετικά με τη μελέτη των μέτρων που πρέπει να ληφθούν για την προστασία, διαφύλαξη και επανόρθωση των αρχαιοτήτων, μνημείων και ιστορικών τοποθεσιών, με έμφαση στην προστασία μνημείων και αγαθών με πολιτιστική αξία, ιδίως αυτά που βρίσκονται σε μουσεία, βιβλιοθήκες και αρχεία έναντι των πιθανών συνεπειών μίας ένοπλης σύρραξης²⁹. Η απόφαση αυτή αποτέλεσε αφετηρία για την επεξεργασία ενός σχεδίου Σύμβασης υπό την ευθύνη του Γενικού Διευθυντή της UNESCO, και την άμεση κι έμμεση συμμετοχή των κρατών μελών δια της Επιτροπής Κυβερνητικών Εμπειρογνομόνων, υπό την Προεδρία του Καθηγητή Φωτιάδη³⁰. Αποτέλεσμα της προδιαπραγμάτευσης ήταν η σύγκληση της Διακυβερνητικής Διάσκεψης στη Χάγη (21 Απριλίου – 14 Μαΐου 1954), όπου παρευρέθηκαν 56 συνολικά κράτη για την επεξεργασία του σχεδίου και την υιοθέτησή του.

Η Σύμβαση για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης (στο εξής και Χάγη 1954), και οι προσαρτημένοι σε αυτήν Εκτελεστικοί Κανονισμοί, τέθηκαν σε ισχύ λίγους μήνες αργότερα³¹. Ταυτόχρονα, υιοθετήθηκε και το πρώτο Πρωτόκολλο για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης (στο εξής και Πρωτόκολλο 1954) για την εξαγωγή των πολιτιστικών αγαθών και την επιστροφή των παρανόμως εξαχθέντων αντικειμένων σε περίπτωση σύρραξης, αφού η ενσωμάτωση των διατάξεων αυτών στο πλήρες κείμενο της σύμβασης προσέκρουσε στις αντιρρήσεις πολλών κρατών.

Το διεθνές μεταβαλλόμενο περιβάλλον, οι αδυναμίες εφαρμογής και διάδοσης της Σύμβασης και οι νέες προκλήσεις στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας (Ιράκ, πρώην Γιουγκοσλαβία κτλ) οδήγησαν³² στο δεύτερο Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1999 (σε ισχύ από το 2004), το οποίο συμπληρώνει και βελτιώνει το πλέγμα προστασίας. Η εξέλιξη αυτή θεωρήθηκε αναγκαία για τον εκσυγχρονισμό του συμβατικού πλαισίου και την προσαρμογή του στα νέα δεδομένα του 21^{ου} αιώνα, ενώ, παράλληλα, αποτελεί έναν ερμηνευτικό 'οδηγό' για την καλύτερη κατανόησή της Σύμβασης, ειδικά στο πεδίο της διαφύλαξης και στρατιωτικής αναγκαιότητας.

Οι κανόνες της Σύμβασης της Χάγης αποτελούν ένα συνολικό πλαίσιο *per se* προστασίας των πολιτιστικών αγαθών για την περίοδο ένοπλης σύρραξης, κωδικοποιώντας ισχύοντες κανόνες που μέχρι τότε αποτελούσαν διάσπαρτες ρυθμίσεις

²⁹ Resolution 6.42, General Conference, 4th Session 1949

³⁰ 7C/PRG/6 και PRG/38

³¹ Τέθηκε σε ισχύ την 7^η Αυγούστου 1956.

³² P. J. Boylan, Review of the Convention for the Protection of Cultural Property in the event of armed conflict, CLT-93/WS/12

σε γενικές συμβάσεις για το δίκαιο του πολέμου, και λειτουργεί ως *lex specialis*. Συνεπώς, στο πλαίσιο του ανθρωπιστικού δικαίου, η προστασία των αγαθών έχει διττή νομική βάση· καθώς προστατεύονται ως «πολιτικά» αγαθά και άρα ως μη στρατιωτικοί στόχοι (γενική προστασία), αλλά και ως πολιτιστικά αγαθά (ειδική προστασία), ενώ η τελευταία, διαβαθμίζεται ανάλογα με τη ‘σημασία’ των πολιτιστικών αγαθών.

II. Οριοθετώντας το πεδίο εφαρμογής

A. Τα προστατευόμενα πολιτιστικά αγαθά (*ratione materiae*)

Ο όρος πολιτιστικά αγαθά συναντάται στη σύμβαση της Χάγης του 1954 και επέκεινα³³. Έως τότε, υιοθετείται μία περιγραφική σχηματοποίηση των προστατευόμενων αγαθών, αντί ενιαίου ορισμού. Ενδεικτικά, ο Textor Johann Wolfgang αναφέρεται στην προστασία παλατιών, έργων τέχνης και τόπων λατρείας,³⁴ ο Vattel κάνει λόγο για δημόσια μνημεία, τόπους λατρείας, ταφών, αγαλμάτων, πινάκων κτλ. Στα πρώιμα στάδια, λοιπόν, γίνεται λόγος για αντικείμενα αφιερωμένα στο Θεό ή τους Θεούς, οικοδομήματα και αντικείμενα αφιερωμένα στη θρησκεία, την εκπαίδευση, τις τέχνες και τις επιστήμες.

Η Διακήρυξη των Βρυξελλών αποτέλεσε τη βάση για τα διεθνή κείμενα που υιοθετήθηκαν στην πρώτη Διάσκεψη Ειρήνης στη Χάγη (1899). Στόχος της άλλωστε αποτελεί η αναθεώρηση της [Διακήρυξης] σχετικά με τους νόμους και τα έθιμα του πολέμου που εκπονήθηκε το 1874 από τη Διάσκεψη των Βρυξελλών, και δεν έχει ακόμη επικυρωθεί³⁵. Έτσι, στους Κανονισμούς που προσαρτώνται ως Παράρτημα στη Σύμβαση (II) για το σεβασμό των κανόνων και εθίμων του πολέμου στις χερσαίες ένοπλες συγκρούσεις χρησιμοποιείται η ίδια περιγραφή για τον προσδιορισμό των αγαθών αυτών· δηλαδή, αναφέρονται ως οικοδομήματα αφιερωμένα στη θρησκεία, την τέχνη, την επιστήμη (αρ.27), καθώς και ως, ιδρύματα, ιστορικά μνημεία, έργα τέχνης ή επιστήμης (αρ.56). Η Δεύτερη Διάσκεψη Ειρήνης της Χάγης (1907), αναθεωρητική της πρώτης, δε διαφοροποιήθηκε ως προς το ζήτημα του προσδιορισμού των αγαθών. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών ενσωματώθηκε στη Σύμβαση (IV) που αφορά τις χερσαίες ένοπλες συγκρούσεις και στους προσαρτημένους αυτής Κανονισμούς, με την ίδια περιγραφική αναφορά κτιρίων και αγαθών. Ομοίως και στην Σύμβαση (IX) σχετικά με το βομβαρδισμό από τις ναυτικές δυνάμεις την περίοδο πολέμου, όπου γίνεται μνεία σε ιερά οικοδομήματα, κτίρια που χρησιμοποιούνται για καλλιτεχνικούς, επιστημονικούς σκοπούς, ιστορικά κτίρια, και μνημεία (αρ. 5)

Η θρησκεία, η τέχνη και η επιστήμη, όπως και η ιστορικότητα των μνημείων αποτελούν βασικό κριτήριο για τον προσδιορισμό της χρήσης τους ή του σκοπού τους,

³³ Εξαίρεση αποτελεί η αναφορά του άρ.6 παρ.1 σημ.9 του Πρωτοκόλλου II της Σύμβασης για τα Συμβατικά όπλα (1980), όπως αναθεωρήθηκε το 1996 καθώς αναφέρεται σε *ιστορικά μνημεία, έργα τέχνης ή τόπους λατρείας που αποτελούν πολιτιστική ή πνευματική κληρονομιά των λαών*. Η διαφοροποίηση αυτή εξηγείται από τη μετατόπιση της διεθνούς συζήτησης από τα πολιτιστικά αγαθά στην πολιτιστική κληρονομιά μετά τη Σύμβαση του 1972.

³⁴ Αναλυτικά W.J.Textor, Synopsis of the law of nations (1680), J.Pawley Bate, (ed.), The Carnegie Institution of Washington, 1916, T.II, σ.191-192.

<http://www.archive.org/details/synopsisjurisgen02textuoft>

³⁵ Νότα της Ρωσίας της 30ης Δεκεμβρίου 1898. Αναλυτικά, D. Schindler, J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, Geneva, Henry Dunant Institute, Martinus Nijhoff Publisher, 1988, σ. 69-93, Δ. Γάγγα, *Εισαγωγή στο Διεθνές Δίκαιο των Ενόπλων Συγκρούσεων*, Αθήνα, Ι.Σιδέρης, 2000, σ. 91

και την υπαγωγή τους στα προστατευόμενα αγαθά. Μάλιστα, ο όρος *κτίρια αφιερωμένα στη θρησκεία* καλύπτει διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις περιλαμβάνοντας εκκλησίες, συναγωγές, τεμένη, και άλλους ναούς. Η γενική αυτή αναφορά καταγράφεται πρώτη φορά στη Διακήρυξη των Βρυξελλών, κατόπιν αιτήματος της τουρκικής αντιπροσωπείας, για παροχή προστασίας σε θρησκευτικούς χώρους πέραν των εκκλησιών, και εγκρίθηκε ομόφωνα από τη συνέλευση των κρατών κατά τις διαπραγματεύσεις.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να γίνει αναφορά στους Κανονισμούς³⁶ που επεξεργάστηκε η Επιτροπή Νομικών, υπό τον John Bassett Moore. Στόχος της επιτροπής ήταν η μελέτη της επάρκειας των κανόνων του διεθνούς δικαίου, όπως προέκυψαν από τις Συμβάσεις της Χάγης, δεδομένης της τεχνολογικής προόδου και της εξέλιξης των μεθόδων και μέσων του πολέμου. Οι Κανονισμοί διαμορφώνουν μία νέα προσέγγιση για την ανάγκη ειδικής προστασίας που δίνεται σε μνημεία μεγάλης ιστορικής αξίας (αρ.26). Οι κανόνες αυτοί δεν είναι νομικά δεσμευτικοί, καθώς δεν υιοθετήθηκαν ποτέ από τα κράτη, ωστόσο αντανakλούν βασικές αρχές δικαίου ως μια *έγκυρη και αξιόπιστη προσπάθεια να διευκρινίσει και να διατυπώσει κανόνες δικαίου που διέπουν τη χρήση των αεροσκαφών κατά τον πόλεμο*³⁷.

Προκύπτει, λοιπόν, η απουσία ενός νομικού όρου, τα προστατευόμενα αγαθά προσδιορίζονται γενικά και περιγραφικά βάσει τη φύση ή το σκοπό τους. Περαιτέρω, δεν γίνεται διάκριση των προστατευόμενων αγαθών ανάλογα με το δημόσιο ή ιδιωτικό χαρακτήρα τους, ενώ σε περίπτωση κατοχής τα συγκεκριμένα αγαθά πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ιδιωτική περιουσία και να εξαιρούνται από οποιαδήποτε μορφή επίταξης (αρ.56, Κανονισμοί 1907). Τέλος, η προστασία επεκτείνεται σε ακίνητα (αρ.27) και κινητά (αρ.56) αγαθά. Η ειδική μνημεία στις Συμβάσεις της Χάγης ιδίως σε αυτήν του 1907, δικαιολογείται όχι μόνο από το γεγονός ότι είναι ακόμη σε ισχύ και δεσμεύουν τα κράτη - μέρη³⁸, αλλά κυρίως γιατί οι κανόνες για τις χερσαίες συγκρούσεις *αναμφισβήτητα αντανakλούν την πρόοδο του υπάρχοντος διεθνούς δικαίου την περίοδο που υιοθετήθηκαν... καθώς από το 1939 αυτοί οι κανόνες αναγνωρίζονται από όλα τα πολιτισμένα έθνη ως δηλωτικά των κανόνων και των εθίμων του πολέμου*³⁹.

Το Σύμφωνο Reorich, ή η Συνθήκη για την προστασία των καλλιτεχνικών και επιστημονικών ιδρυμάτων και των Ιστορικών Μνημείων, όπως διαφαίνεται από τον ίδιο τον τίτλο της, κινείται στο ίδιο πνεύμα, εμμένοντας στην γενική περιγραφή των προστατευόμενων αγαθών. Διαφοροποίηση αποτελεί η αναφορά μόνο σε ακίνητα αγαθά,

³⁶ Rules concerning the Control of Wireless Telegraphy in Time of War and Air Warfare, Commission of Jurists at the Hague, December 1922 - February 1923.

³⁷ L.Oppenheim, International Law, vol. II, "Disputes, War and Neutrality", H. Lauterpacht (ed.), 1948, σ. 519

³⁸ Η Σύμβαση της Χάγης του 1899 έχει 49 συμβαλλόμενα κράτη, ενώ του 1907 έχει 35.

³⁹ Βλέπε, Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg, vol. I, σ. 253-254. Η εθιμική ισχύς της Σύμβασης και των Κανονισμών του 1907 επαναβεβαιώθηκε από το Διεθνές Δικαστήριο στην *Υπόθεση για τη Νομιμότητα της πυρηνικών όπλων*, Γνωμοδότηση, ICJ Reports 1996, 226, σ. 256, και για τις *Έννομες Συνέπειες της Οικοδόμησης Τείχους στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη*, Γνωμοδότηση, ICJ Reports 2004, 136, σ.172. Ομοίως στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία (ICTY): *Prosecutor v. Dario Kordić and Mario Čerkez*, Trial Judgment, Case No. IT-95-14/2-T, ICTY (26 Φεβρουαρίου 2001), παρ. 359-62, *Prosecutor v. Miodrag Jokić*, Trial Judgment, Case No. IT-01-42/1-S, Trial Chamber I, ICTY (18 Μαρτίου 2004), παρ. 48

ειδικότερα ιστορικά μνημεία, μουσεία, επιστημονικά, καλλιτεχνικά, εκπαιδευτικά και πολιτιστικά οικοδομήματα⁴⁰, ως εκ τούτου τα κινητά προστατεύονται στο βαθμό που βρίσκονται στα πρώτα. Μάλιστα, το δίπτυχο μνημεία- ιδρύματα διατρέχει το σύνολο των οκτώ άρθρων που συναποτελούν τη Συνθήκη, προτάσσοντας τον ουδέτερο χαρακτήρα τους εν καιρώ πολέμου και ειρήνης.

Εκτενής αναφορά έγινε ανωτέρω και για το σχέδιο Διεθνούς Σύμβασης για την Προστασία των Ιστορικών Κτιρίων και Έργων Τέχνης στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών. Όπως προκύπτει, ήδη από τον τίτλο, ο περιγραφικός προσδιορισμός τους κυριαρχεί αντί ορισμού, ενώ δίνει έμφαση στην προστασία κτιρίων (ακινήτων) αλλά και έργων τέχνης (κινητών/ ακινήτων).

1. Ορίζοντας τα «πολιτιστικά αγαθά» στο νομικό πλαίσιο της Σύμβασης της Χάγης (1954)

Η Σύμβαση της Χάγης του 1954 καινοτομεί, καθώς εισάγει στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο τον όρο «πολιτιστικά αγαθά» για να προσδιορίσει συνολικά τα προστατευόμενα αυτά αγαθά εν καιρώ ένοπλης σύρραξης. Η ανάγκη ενός νομικού ορισμού θεωρήθηκε απαραίτητη καθώς μέχρι τότε τα αγαθά προσδιορίζονταν εμπειρικά και περιγραφικά. Ο ορισμός τους αποτέλεσε αντικείμενο έντονων διαπραγματεύσεων στη Διάσκεψη της Χάγης και συγκεκριμένου αντίθετων θέσεων μεταξύ των κρατών⁴¹. Τελικά, ο ενιαίος όρος που υιοθετήθηκε προσδιορίζει, κατά τρόπο συνολικό και ομοιογενή, μία κατηγορία αντικειμένων που προστατεύονται λόγω της ειδικής πολιτιστικής αξίας τους. Έτσι, η προστασία απομακρύνεται από την έννοια της ιδιοκτησίας και της κυριαρχίας, αντανakλά το διεθνές ενδιαφέρον της ανθρωπότητας για την πολιτιστική και όχι υλική τους αξία, και τελικά ενσωματώνει την ατομική ποινική ευθύνη για πράξεις που στρέφονται κατά των πολιτιστικών αγαθών.

1.1. «Αγαθά» ή «ιδιοκτησία»;

Πρώτο βήμα στην προσπάθεια προσδιορισμού των ‘πολιτιστικών αγαθών’, αποτελεί η αποσαφήνιση της ίδιας της ορολογίας που χρησιμοποιείται. Η επίσημη απόδοση των διεθνών συμβατικών κειμένων διαφοροποιείται ως προς τον προσδιορισμό των αγαθών. “*Cultural property*”, “*biens culturels*”, “*Bienes culturales*”,

⁴⁰ Άρθρο 1.

⁴¹ Στις διαπραγματεύσεις η Γαλλία πρόταξε την υιοθέτηση ενός ευρύ ορισμού, με δυνατότητα εξειδίκευσής του στην εσωτερική έννομη τάξη. Από την άλλη πλευρά, προτάθηκε η δημιουργία καταλόγου, με τις ΗΠΑ να προκρίνουν την εξαντλητική και πλήρη καταλογοποίησή των αγαθών που θα πρέπει να προστατευτούν, ώστε η Σύμβαση να είναι αποτελεσματική και να εξυπηρετεί τους βασικούς της σκοπούς. Παρά την επικράτηση της ένταξης «καταλόγου», νέος γύρος διαπραγματεύσεων ακολούθησε σχετικά με τη γενικότητα και το εύρος του καταλόγου, αυτή τη φορά κατόπιν αντιρρήσεων της Μεγ.Βρετανίας. Περαιτέρω, οι βασικές τάσεις που καταγράφηκαν ήταν οι ακόλουθες : συμπερίληψη 1. μόνο αντικειμένων μεγάλης πολιτιστικής αξίας ή σημασίας (πρόταση Ηνωμ. Βασιλείου, ΗΠΑ), 2. Φυσικών τοπίων (Ισπανία, Γιουγκοσλαβία, Ιαπωνία, ΗΠΑ), 3. Αρχαιολογικούς χώρους (Ισραήλ, Ισπανία, Ηνωμ. Βασίλειο), 4. Ειδικής αναφοράς σε αρχεία και βιβλιοθήκες (Ισραήλ, Ισπανία, ΗΠΑ), 5. Συλλογές χειρογράφων και βιβλίων καθώς και ατομικά χειρόγραφα και βιβλία (Ελβετία, Ισπανία, Ιαπωνία, ΗΠΑ, Ηνωμ.Βασίλειο), ενώ η Ελλάδα πρότεινε την παράλειψη «συλλογών από αναπαγωγές αντικειμένων». Βλ. περισσότερα J.Toman, 1996, σ.47-49

“ЦЕННОСТЕЙ КУЛЬТУРНЫХ” (πολιτιστικές αξίες) είναι οι όροι που αντιστοιχούν στα αυθεντικά κείμενα της Σύμβασης της Χάγης.

Παρά το γεγονός, ότι ο όρος ‘πολιτιστικά αγαθά’ στην ελληνική γλώσσα, αποτελεί ‘όρο- ομπρέλα’ που καλύπτει οποιαδήποτε ετυμολογική διαφοροποίηση, ο ακριβής ορισμός και το νομικό τους καθεστώς των όρων αγαθό – απόκτημα- εμπόρευμα- αντικείμενο, ποικίλει στην εθνική νομοθεσία των κρατών. Μολονότι, όλοι αναφέρονται εν γένει στα ίδια πράγματα, η διαμόρφωση των εννοιών αυτών προβάλλει μέσα από τη νομική παράδοση και το νομικό σύστημα κάθε κράτους. Για παράδειγμα, η λέξη «ιδιοκτησία» προσδιορίζει ένα νομικό πλαίσιο που συνδέεται με την «οικειοποίηση», σ’ αντίθεση με αυτήν της «κληρονομιάς» που τονίζει τη διατήρηση και μεταφορά από γενιά σε γενιά, ή του «εμπορεύματος» που έχει οικονομική/εμπορική χροιά.

Σύμφωνα με το δίκαιο των συνθηκών, σε περίπτωση που τα αυθεντικά κείμενα ενσωματώνουν διαφορετικές σημασίες, η ερμηνεία τους γίνεται *καλή πίστη σε συμφωνία με την κοινή σημασία των όρων που χρησιμοποιούνται* στο πλαίσιο αυτό ή σε κάθε περίπτωση ερμηνεύονται λαμβάνοντας υπόψη *το αντικείμενο και το σκοπό της συνθήκης*⁴². Υπό το πρίσμα αυτό, και πέρα από τις όποιες ετυμολογικές διαφοροποιήσεις, τα ‘πολιτιστικά αγαθά’ αποτελούν όρο που συμβιβάζει τις έννοιες αυτές με βάση το πνεύμα της Συνθήκης. Μάλιστα, η Σύμβαση ρητά προστατεύει όλα τα αγαθά ανεξαρτήτως προέλευσης ή κυριότητας, στοιχείο που διευρύνει σημαντικά το πεδίο εφαρμογής.

1.1.1. Τα κριτήρια της Χάγης

Η Σύμβασης της Χάγης υιοθετεί τον όρο «πολιτιστικά αγαθά». Λόγω της αδυναμίας συναίνεσης σε ένα αυστηρό ορισμό και με αφορμή τη θέση ορισμένων κρατών για δημιουργία καταλόγου, κρίθηκε απαραίτητη η εξειδίκευση του όρου στο οικείο άρθρο. Πιο συγκεκριμένα, προστατεύονται ανεξάρτητα από την προέλευση ή ιδιοκτησία τους (α) αγαθά κινητά ή ακίνητα, μεγάλης σπουδαιότητας για την πολιτιστική κληρονομιά κάθε λαού, όπως μνημεία αρχιτεκτονικής, τέχνης ή ιστορίας, είτε θρησκευτικά ή κοσμικά, αρχαιολογικές τοποθεσίες, ομάδες κτιρίων που παρουσιάζουν στο σύνολό τους ιστορικό ή καλλιτεχνικό ενδιαφέρον, έργα τέχνης, χειρόγραφα, βιβλία και άλλα αντικείμενα καλλιτεχνικού, ιστορικού ή αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, όπως επίσης και επιστημονικές συλλογές και σημαντικές συλλογές βιβλίων ή αρχείων ή αντιγράφων αγαθών που περιγράφονται ανωτέρω, (β) οικοδομήματα των οποίων κύριος και αποτελεσματικός σκοπός - σκοπός πραγματικός και πρωταρχικός (raison d’ être) - είναι η διαφύλαξη ή η έκθεση κινητών πολιτιστικών αγαθών που ορίζονται στο εδάφιο (α), όπως μουσεία, μεγάλες βιβλιοθήκες και χώροι φύλαξης αρχείων, καθώς και καταφύγια που προορίζονται για την προστασία των κινητών πολιτιστικών αγαθών αυτών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, και τέλος, (γ) κέντρα που περιέχουν ένα μεγάλο τμήμα πολιτιστικών αγαθών, όπως ορίζονται στα εδάφια (α) και (β), που περιγράφονται

⁴² Άρθρο 33, Σύμβαση της Βιέννης για το δίκαιο των συνθηκών

ως "κέντρα που περιέχουν τα μνημεία"⁴³.

Με βάση τον ορισμό γίνεται αντιληπτό, *πρώτον* ότι η γενική προστασία δεν επεκτείνεται σε όλα τα αγαθά, αλλά περιορίζεται, σε σχέση με το προηγούμενο καθεστώς, *μόνο* σε όσα έχουν μεγάλη σημασία για την πολιτιστική κληρονομιά κάθε λαού. Η προστασία ενός αγαθού, δηλαδή, εξαρτάται από ένα καθαρά υποκειμενικό, *ad valorem* κριτήριο· το βαθμό ποιοτικής του σημασίας, σε συνάρτηση με την πολιτιστική κληρονομιά των λαών. Τουντέστιν, τα κράτη, κύριοι δρώντες στο διεθνές επίπεδο, ναι μεν συναινούν για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, επιφυλάσσουν όμως για τα ίδια την πλήρη αρμοδιότητα νομικού προσδιορισμού των αγαθών που θα προστατευτούν με την εγγραφή τους σε κατάλογο και την ειδική σηματοδότησή τους. Ο έντονος κρατοκεντρικός χαρακτήρας του διεθνούς συστήματος, στις αρχές του '50, με τα κυρίαρχα έθνη-κράτη, αντανakλάται στο κείμενο της σύμβασης, αφήνοντας εκτός, ειδικότερες ή «μικρότερης» σημασίας, κατηγορίες αγαθών π.χ. μειονοτικά πολιτιστικά αγαθά.

Δεύτερον, η προστασία ενός αγαθού συναρτάται από την ένταξη του σε μία από τις τρεις κατηγορίες πολιτιστικών αγαθών που ενσωματώνει· δηλαδή, κινητά ή ακίνητα αγαθά, οικοδομήματα και 'κέντρα' που περιέχουν μνημεία. Πέρα από το τυπολογικό αυτό κριτήριο, για την εμπέδωση του *ratione materiae*, εμπεριέχονται ενδεικτικά παραδείγματα (*όπως...*), με αποτέλεσμα ένα είδος καταλογοποίησης τους εν είδει άρθρου. Παρατηρούμε επίσης, την απουσία προστασίας φυσικών τόπων, οι οποίοι θα μπορούσαν να εμπίπτουν στην κατηγορία των ακίνητων αγαθών. Παρά τις προτάσεις ορισμένων κρατών (ΗΠΑ) για τη συμπερίληψή τους τελικά η σχετική διάταξη απορρίφθηκε οριακά (10 ψήφοι υπέρ, 16 κατά και 11 αποχές). Προβληματική είναι και η προστασία ενάλιων τόπων αρχαιολογικού και ιστορικού ενδιαφέροντος κατά τη διάρκεια ενόπλων συρράξεων. Η Σύμβαση της Χάγης 'σιωπά', έτσι να αποκλείεται η υπαγωγή των ναυτικών πολεμικών επιχειρήσεων στους περιορισμούς της Χάγης⁴⁴.

Συνεπώς, η Χάγη προσδιορίζει κατά τρόπο αναλυτικό τα προστατευόμενα αγαθά εν καιρώ ένοπλης σύρραξης, περιλαμβάνοντας κινητά, ακίνητα αγαθά αλλά και τοποθεσίες, θρησκευτικά ή κοσμικά, ανεξαρτήτως ιδιοκτησιακού καθεστώτος ή προέλευσης, αντανakλώντας την πρόοδο του δικαίου στο πεδίο αυτό. Πρόοδος όμως, που δεν εγκολπώθηκε μεταγενέστερα στα Πρόσθετα Πρωτόκολλα του 1977. Το γεγονός αυτό οφείλεται στην περιορισμένη αποδοχή της τη περίοδο εκείνη, και την προσπάθεια των κρατών να αποφύγουν ρυθμίσεις που θα τροχοπεδούσαν την προσχώρηση στα Πρωτόκολλα της Γενεύης.

1.1.1.1. Ζητήματα απόδοσης των βασικών εννοιών στα ελληνικά κείμενα

Η προσπάθεια εννοιολογικού προσδιορισμού των πολιτιστικών αγαθών γίνεται πάντα με γνώμονα το αυθεντικό κείμενο των Συμβάσεων στην αγγλική και γαλλική,

⁴³ Άρθρο 1, Σύμβαση Χάγης

⁴⁴ L.V. Prott, "Commentary: 1954 Hague Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict", στο: Ronzitti, N., *The Law of Naval Warfare*, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1988, σ. 582 - 583.

καθώς οι ελληνικοί νόμοι που κυρώνουν τη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλα παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στην απόδοση βασικών εννοιών.

Σύμφωνα την Σύμβαση ως πολιτιστικά αγαθά ορίζονται *κινητά ή ακίνητα αγαθά... θρησκευτικά ή κοσμικά* ακολουθώντας το πρωτότυπο κείμενο *‘whether religious or secular’* ή *‘religieux ou laïques’*-, σκοπός της οποίας είναι να επεκτείνει την προστασία σε όλα τα σημαντικά πολιτιστικά αγαθά. Η επίσημη ελληνική απόδοση του κειμένου⁴⁵ ωστόσο, διαφοροποιείται, παραποιώντας το στοιχείο αυτό, γεγονός που δε μπορεί να δικαιολογηθεί ούτε από το γράμμα του γαλλικού κειμένου που χρησιμοποιείται ως αυθεντικό και προηγείται του νόμου, ούτε από το πνεύμα της Σύμβασης. Συγκεκριμένα, ο νόμος αναφέρεται σε εκκλησιαστικά και όχι θρησκευτικά πολιτιστικά αγαθά. Αν και η Ελλάδα δεσμεύεται διεθνώς με βάσει τα αυθεντικά κείμενα, είθισται η λήψη μέτρων στην εσωτερική έννομη τάξη να γίνεται με βάσει τον ισχύοντα νόμο, ο οποίος φαίνεται να περιορίζει το πεδίο εφαρμογής σε εκκλησιαστικά, δηλαδή χριστιανικά, αγαθά, αποκλείοντας ενδεχομένως αγαθά άλλων δογμάτων ή θρησκειών, όπως μουσουλμανικά τεμένη κτλ. Το ατόπημα αυτό, έρχεται σε αντίθεση όχι μόνο με το πνεύμα και το γράμμα της Συνθήκης, αλλά και την παραδοσιακή αντίληψη για τη διεθνή πολιτιστική προστασία, αφού ο χαρακτηρισμός *‘θρησκευτικός’* αντί *‘εκκλησιαστικός’* χρησιμοποιείται ανελλιπώς από τη Διακήρυξη των Βρυξελλών, τονίζοντας την ανάγκη προστασίας όλων των αλλόθρησκων αγαθών αδιακρίτως.

Πέραν αυτής της πραγματικά σημαντικής αστοχίας, το κείμενο διαφέρει και σε άλλα σημεία. Έτσι, στο ίδιο εδάφιο, θεωρούνται ως πολιτιστικά αγαθά τα *αγαθά τα οποία παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον δια την πολιτιστική κληρονομιά των λαών*, αποδίδοντας τον όρο *‘importance’* ως ενδιαφέρον. Η απόδοση του όρου αυτού στα ελληνικά διαφοροποιείται σε σειρά άρθρων, καθώς αποτυπώνεται και ως σπουδαιότητα (αρ. 8 Σύμβασης)⁴⁶ ή σημασία (Προοίμιο Σύμβασης, αρ. 10 Πρωτοκόλλου)⁴⁷. Η *σημασία* και *σπουδαιότητα* δεν προσφέρουν κάποια ερμηνευτική καθοδήγηση για τον χαρακτηρισμό των πολιτιστικών αγαθών, επιτρέποντας καταρχήν την εναλλαγή τους. Ωστόσο, η σπουδαιότητα ως έννοια μεγαλύτερης έντασης περικλείει τη σημασία, και ως εκ τούτου η χρήση τους στο Πρωτόκολλο και τη Σύμβαση θα έπρεπε να ήταν αν όχι ομοιόμορφη, τουλάχιστον αντεστραμμένη, δεδομένου ότι η ειδική προστασία της Σύμβασης απευθύνεται σε *πολιτιστικά αγαθά πολύ μεγάλης σημασίας ή σπουδαιότητας*, ενώ η ενισχυμένη προστασία του Πρωτοκόλλου αφορά τα *υψίστης/μεγίστης σημασίας/σπουδαιότητας* (τα πιο σπουδαία) *για την ανθρωπότητα* πολιτιστικά αγαθά.

⁴⁵ Ν. 1114/1981 (ΦΕΚ 6/Α/08-01-1981)

⁴⁶ Για να αποδώσει τους όρους *«biens culturels de très haute importance»* ή *«cultural property of very great importance»*.

⁴⁷ Το αντίστοιχο κείμενο στην αγγλική είναι *«of the greatest importance for humanity»* και στη γαλλική *«la plus haute importance pour l'humanité»*

1.2. Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας

Being convinced that damage to cultural property belonging to any people whatsoever means damage to the cultural heritage of all mankind, since each people makes its contribution to the culture of the world;

Considering that the preservation of the cultural heritage is of great importance for all peoples of the world and that it is important that this heritage should receive international protection⁴⁸;

Το Προοίμιο της Σύμβασης 1954 επισημαίνει την ανάγκη προστασίας των πολιτιστικών αγαθών ενός λαού (και όχι κράτους) ως τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας, καθώς κάθε λαός συνεισφέρει στον παγκόσμιο πολιτισμό. Με αφετηρία λοιπόν τη σημασία τους για τους λαούς, η πολιτιστική κληρονομιά πρέπει να λαμβάνει διεθνή προστασία. Η συγκεκριμένη αναφορά, όπως ήδη έγινε λόγος ανωτέρω, τροφοδότησε τα διεθνιστικά επιχείρηματα των πρώην αποικιοκρατικών δυνάμεων για την μη επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες κτήσης. Συγκεκριμένα, ο πολιτιστικός διεθνισμός ερείδεται κατεξοχήν στις παραγράφους β' (που προστέθηκε κατόπιν πρότασης της Σοβιετικής Ένωσης) και γ' του Προοιμίου της Σύμβασης της Χάγης 1954. Το προοίμιο ωστόσο, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της εκάστοτε Συνθήκης σύμφωνα με το δίκαιο των συνθηκών⁴⁹, συνήθως δε, τίθενται οι βασικοί λόγοι που οδήγησαν στη σύναψή της, οι γενικές αρχές και κατευθύνσεις που την διατρέχουν⁵⁰. Έχει δε, ιδιαίτερη ερμηνευτική αξία καθώς *προσδιορίζει το νόημα και το πεδίο εφαρμογής των συμβατικών δεσμεύσεων που ανέλαβαν τα μέρη*⁵¹, χωρίς να έχουν πάντα δεσμευτική νομική ισχύ⁵². Επιπρόσθετα, δεν μπορεί να αποκόπτεται από το γενικότερο πλαίσιο αναφοράς του, το οποίο εδώ είναι η συστηματοποίηση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στην περίπτωση ένοπλης σύρραξης. Συνεπώς, η ύπαρξη ένοπλης σύρραξης, λόγω του εξαιρετικού της χαρακτήρα, επιβάλλει ειδικούς κανόνες για την προστασία των αγαθών, όχι μόνο ως στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς των εκατέρωθεν αντιπάλων, αλλά σωρευτικά ως στοιχείων του παγκόσμιου πολιτισμού. Πολλώ δε, η Σύμβαση επιφορτίζει τα κράτη με ειδικές αρμοδιότητες κατά τη διενέργεια των εχθροπραξιών αλλά και κατοχής, με σημαντικότερη την υποχρέωση συνεργασίας με τις αρμόδιες αρχές για τη διαφύλαξη και διατήρηση των αγαθών(αρ.19). Επιπλέον, η μεταφορά πολιτιστικών αγαθών σε τρίτο έδαφος πραγματοποιείται με διεθνή

⁴⁸ Προοίμιο Σύμβασης Χάγης 1954

⁴⁹ Σύμβαση Βιέννης αρ. 31 παρ.2. Γενικά για το Προοίμιο βλέπε και P. You, Le préambule des traités internationaux, Fribourg : Librairie de l'Université, 1941, G. Fitzmaurice, The Law and Procedure of the International Court of Justice 1951–54, BYBIL 33 (1957) 229 “[the preamble is] binding in character [though] it does not contain, or does not usually...contain, directly operative provisions”.

⁵⁰ Το Προοίμιο της Σύμβασης της Χάγης περιελάμβανε στο Σχέδιο της επιτροπής αναφορά στην στρατιωτική αναγκαιότητα, και η οποία απαλείφτηκε μετά από πρόταση της ελληνικής αντιπροσωπείας δια του Ευσταθιάδη, για το λόγο ότι η αναφορά αυτή δεν συνάδει με το περιεχόμενο του Προοιμίου.

⁵¹ Βλέπε Υπόθεση Νικαράγουα, ICJ Reports, 1986, σ. 105επ., Υπόθεση για το Άσυλο Judgment, ICJ Reports 1950, σ. 282, Υπόθεση για την εφαρμογή της Σύμβασης 1902, , 1 C J Reports 1958, σ. 67 και τις υποθέσεις ενώπιον του ΔΔΔΔ για την Αρμοδιότητα της ΔΟΕ, P.C. I. J., Series B, Nos. 2, 3, σ 23 για την Απόκτηση Πολωνικής Εθνικότητας, Advisory Opinion, 1923, P.C.I.J., Series B, No. 7,σ. 14

⁵² Υπόθεση για τη Νοτιοδυτική Αφρική, I.C.J. Reports 1966, σ. 34.

εποπτεία, ενώ το τρίτο κράτος αναλαμβάνει τη ρητή υποχρέωση επιστροφής των αγαθών μετά τη λήξη των εχθροπραξιών (αρ.18). Επομένως, δεν παρέχει οποιαδήποτε νομική βάση για την μόνιμη φύλαξη και προστασία των αγαθών από τρίτα κράτη στο όνομα της αποτελεσματικότητας, αποστερώντας τελικά, από τους διεθνιστές οποιοδήποτε νομικό υπόβαθρο στην επιχειρηματολογία τους.

Μία προσεκτική ανάγνωση του χωρίου αυτού από-νοηματοδοτεί και πολλά κρατοκεντρικά αντεπιχειρήματα, όπως ότι η αναφορά του Προοιμίου είναι παραπλανητική, καθώς τα πολιτιστικά αγαθά που βρίσκονται εντός ενός κράτους δεν μπορούν να θεωρηθούν *res nullius* (αγαθά που δεν ανήκουν σε κανέναν), ή *res communis* (αγαθά που ανήκουν σε όλον τον κόσμο). Είναι μία αντίληψη που λαμβάνει ελάχιστα υπόψη το ζήτημα της επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών, καθώς η διεθνοποίησή τους αντιβαίνει στην επιστροφή τους⁵³. Στην πραγματικότητα, η Σύμβαση δεν υπεισέρχεται σε ζητήματα κτήσης των αγαθών, καθώς κύριος και μοναδικός σκοπός της αποτελεί η προστασία τους έναντι των καταστρεπτικών αποτελεσμάτων των πολεμικών επιχειρήσεων και η διαφύλαξή τους για τις επόμενες γενιές. Άλλωστε, η διάταξη περιορίζεται στο χαρακτηρισμό της καταστροφής των πολιτιστικών στοιχείων ενός λαού ως βλάβη για την παγκόσμια κληρονομιά και την σημασία για την προστασία της. Συνεπώς, η ανάγκη διεθνούς προστασίας, γίνεται αντιληπτή ως ανάγκη διαμόρφωσης διεθνών κανόνων για την ενίσχυση των πολιτιστικών αγαθών, όπως και στην περίπτωση του ατόμου. Η μετακίνησή τους σε τρίτα κράτη γίνεται μόνο υπό αυστηρές προϋποθέσεις, έχει προσωρινό χαρακτήρα και συνδέεται άρρηκτα με την υποχρέωση επιστροφής τους, κατ' αναλογία, δηλαδή, του ειδικού καθεστώτος προστασίας που απονέμεται σε πρόσφυγες.

Εν κατακλείδι, επιβεβαιώνεται η προσέγγιση μας για τους ομόκεντρους κύκλους προστασίας (άτομο/λαός, κράτος, διεθνή κοινότητα/ανθρωπότητα), που λειτουργούν συμπληρωματικά για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως υλικών στοιχείων του πολιτισμού ομάδων, λαών, κρατών, και τελικά ως επιμέρους στοιχείων (της πολιτιστικής πολυμορφίας) του παγκόσμιου πολιτισμού. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Σύμβαση της Χάγης προστατεύει τα αγαθά ακόμη και αν τα κράτη είναι απρόθυμα να το πράξουν, αποσκοπώντας ιδίως στη βλάβη των αγαθών του αντίπαλου μέρους, με στόχο τελικά να βλάψουν τον ίδιο τον πληθυσμό. Άλλωστε, όπως αναφέρει ο F. Bugnion, μέλος της ΔΕΕΣ:

À travers la destruction de monuments, de lieux de culte ou d'œuvres d'art, c'est l'identité de l'adversaire, son histoire, sa culture et sa foi que l'on cherche à anéantir, afin d'effacer toute trace de sa présence et, parfois, jusqu'à son existence même

...Dans chacun de ces cas, ce n'était pas seulement des monuments que l'on visait, c'était aussi, c'était surtout la conscience collective des peuples.

En vérité, la destruction délibérée de monuments, de lieux de culte ou d'œuvres d'art est une manifestation de la dérive vers la guerre totale.

*...C'est parfois l'autre face d'un génocide...*⁵⁴

⁵³ J. Greenfield, *The Return of Cultural Treasures* σ. 366

⁵⁴ F. Bugnion, «La genèse de la protection juridique des biens culturels en cas de conflit armé», *Revue Internationale de la Croix-Rouge, Débat humanitaire : droit, politiques, action*, Volume 86, No.854, 2004, σ. 313 - 324. Ομοίως, για την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών με στόχο «to orphan future generations and destroy their

2. Προσδιορίζοντας τα πολιτιστικά αγαθά στο διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο

2.1. Τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα του 1977

Η πρόοδος και ανάπτυξη του δικαίου των ενόπλων συρράξεων οδήγησαν στην επεξεργασία και υιοθέτηση των Πρόσθετων Πρωτοκόλλων της Γενεύης του 1977 με στόχο τον εκσυγχρονισμό του ισχύοντος πλαισίου προστασίας. Τα αρχικά σχέδια των κειμένων από την ΔΕΕΣ δεν περιείχαν οποιαδήποτε αναφορά στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών, καθώς η Χάγη 1954 θεωρήθηκε ότι προσέφερε επαρκές πλαίσιο προστασίας. Η θέση αυτή διαφοροποιήθηκε κατά τη διάρκεια της Διπλωματικής Διάσκεψης, οπότε κρίθηκε απαραίτητη, κατόπιν ελληνικής πρότασης, η ενσωμάτωση μίας γενικής ρήτρας προστασίας, χωρίς όμως να τίθεται θέμα δημιουργίας μία νέας κατηγορίας ή ορισμού των πολιτιστικών αγαθών⁵⁵.

Συγκεκριμένα, τα Πρωτόκολλα Ι⁵⁶ (άρθρα 53 και 86) και ΙΙ (άρθρο 16)⁵⁷ του 1977, υιοθετούν υπό τον ίδιο τίτλο, παρεμφερή διάταξη, για τη «Προστασία πολιτιστικών αγαθών (cultural object αντί property, στην αγγλική) και τόπων λατρείας». Παράλληλα, με τη γενική τους προστασία ως αστικών αγαθών, εδραιώνει ένα ειδικό καθεστώς πολιτιστικής προστασίας. Το ειδικό αυτό νομικό πλαίσιο καθιερώνει, παρόμοια με τη Χάγη, κριτήρια για την προστασία των αγαθών που προσδιορίζονται με βάση δύο στοιχεία: ενός τυπολογικού, που τα διακρίνει σε *ιστορικά μνημεία, έργα τέχνης και τόπους λατρείας* και ενός αξιολογικού, αυτών *«που αποτελούν την πολιτιστική και πνευματική κληρονομιά των λαών»*.

Η προστασία αποτελεί συνάρτηση της υποκειμενικής ακόμη και αφηρημένης κρίσης των κρατών. Στον σχολιασμό του Πρωτοκόλλου υπογραμμίζεται ότι *η απουσία κόμματος πριν από την φράση «τα οποία αποτελούν..κληρονομιά» αποτυπώνει καθαρά ότι μόνο αντικείμενα που ικανοποιούν την προϋπόθεση αυτή καλύπτονται*⁵⁸.

understanding of who they are and from where they come.” H. Abtahi, “The Protection of Cultural Property in Times of Armed Conflict: The Practice of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia” (2001) 14 Harvard Human Rights Journal 1 σ.2.

⁵⁵ Σχολιασμός Sandoz et al., Commentary, παρ. 4844 (Additional Protocol II). J. Toman, ‘La protection des biens culturels en cas de conflit arme’ non international’, in W. Haller et al. (eds.), Im Dienst an der Gemeinschaft. Festschrift für Dietrich Schindler zum 65, Helbing & Lichtenhahn, 1989, σ.333-4.

⁵⁶ Το αυθεντικό κείμενο του άρθρου 53 έχει ως εξής: *Protection of cultural objects and of places of worship Without prejudice to the provisions of the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 14 May 1954, and of other relevant international instruments, it is prohibited:*

(a) to commit any acts of hostility directed against the historic monuments, works of art or places of worship which constitute the cultural or spiritual heritage of peoples;

(b) to use such objects in support of the military effort;

(c) to make such objects the object of reprisals.

⁵⁷ Το αυθεντικό κείμενο του άρθρου 16 έχει ως εξής: *Protection of cultural objects and of places of worship*

Without prejudice to the provisions of the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 14 May 1954, it is prohibited to commit any acts of hostility directed against historic monuments, works of art or places of worship which constitute the cultural or spiritual heritage of peoples, and to use them in support of the military effort.

⁵⁸ Και συνεχίζει «If there were a comma, the clause introduced by the relative pronoun would be a statement or a commentary, which is unusual in an international convention.», Cl. Pilloud, Yv. Sandoz, Br. Zimmermann, ICRC, Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Martinus Nijhoff Publishers, 1987, σ. 646, υποσ. 25

Διευκρινίζεται ακόμη ότι η αναφορά στους λαούς δεν γίνεται υπό την νομική έννοια του όρου, όπως στο αρ.1 παρ. 4, αλλά ως γενική αντίληψη⁵⁹. Μάλιστα, η σχετική διάταξη στο αρχικό σχέδιο έκανε λόγο για την ‘κληρονομιά μιας χώρας’⁶⁰, ωστόσο κρίθηκε προτιμότερος ο λιγότερο πολιτικοποιημένος όρος ‘των λαών’, προς αποφυγή προβλημάτων με φόντο την προστασία άλλων θρησκειών πέραν της επίσημης σε κάποιες χώρες⁶¹.

Η προστασία των Πρωτοκόλλων περιλαμβάνει αντικείμενα τα οποία «αποτελούν την πολιτιστική και πνευματική κληρονομιά». Περιλαμβάνει αφενός ιστορικά μνημεία και έργα τέχνης, αφετέρου δε, εισάγει το κριτήριο της ‘πνευματικότητας’ για τους χώρους λατρείας, χωρίς όμως να παραγνωρίζεται και η πολιτιστική τους αξία, καθώς συχνά φέρουν μοναδικά χαρακτηριστικά, άρρηκτα συνδεδεμένα με την ιστορία και τον πολιτισμό ενός λαού⁶². Η Αγία Έδρα επισήμανε σχετικά ότι

The addition of the words "spiritual" and "places of worship" to the original text represents an undeniable step forward in a humanitarian sense: in that it shows a better understanding of what is most mysterious and most precious in man's heritage; and in that it extends better protection to the material embodiments of that heritage. If all one sees in the stained glass at Chartres in the frescoes at Assisi, in the pure lines of the mosques at Fez, are artistic creations, no matter how admirable -one is missing the essential. Truly to comprehend these objects of sacred art to rasp their uniqueness, one has to discover and comprehend their spirit, the spiritual motives which inspired the artist's hand... It is this deep spiritual meaning which is implicit in Article 47 bis. Moreover, Article 47 bis prohibits attacks on places of worship not because of their artistic qualities] but because of their spiritual significance. This represents an important extension of the protection afforded to objects of a special nature⁶³.

Έτσι, όλα τα αντικείμενα καλλιτεχνικής ή θρησκευτικής σημασίας που αποτελούν την κληρονομιά της ανθρωπότητας προστατεύονται, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που έχουν ανακαινιστεί ή αποκαθίστανται. Αυτό δε σημαίνει ότι η προστασία επεκτείνεται σε όλους τους χώρους θρησκευτικού χαρακτήρα, ιδέα που απορρίφθηκε στη Διάσκεψη, λόγω ότι ο μεγάλος αριθμός τους θα δυσχέραινε τελικά την προστασία τους.

Τα Πρωτόκολλα, τελικά, επαναβεβαιώνουν το νομικό πλαίσιο της Χάγης 1954⁶⁴, και αποφεύγουν τη ‘παράλληλη εφαρμογή δύο διαφορετικών συστημάτων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών που θα επέφερε μόνο σύγχυση’⁶⁵. Με την

⁵⁹ Ibid

⁶⁰ CDDH/III/GT/95, σ. 65. Η ελληνική αντιπροσωπεία έκανε αναφορά στην ‘εθνική κληρονομιά μίας χώρας’ και την ‘πολιτιστική κληρονομιά ενός λαού’ CDDH/III/SR.49, παρ. 13 και 14 αντίστοιχα. Η Ολλανδία αναφορικά με το αρ. 53 κάνει λόγο για «πολιτιστικό πλούτο και ιστορικά μνημεία που συνιστούν την πολιτιστική κληρονομιά ενός ολόκληρου έθνους και ακόμη της ανθρωπότητας ως σύνολο». CDDH/III/SR.24, παρ. 29

⁶¹ Report of Committee III of the Diplomatic Conference: ‘[h]ere cultural heterogeneity may be the key, for among some peoples any place of worship may be part of the cultural heritage, while among others only some places of worship may be so described’, CDDH/236/Rev.1

⁶² CDDH/III/SR.59. Επίσης, R. O’Keefe, The Protection of Cultural Property in Armed Conflict, CUP, 2006, σ. 213: *Those places of worship important enough to constitute part of the spiritual heritage of a people will, in practice, also be historic monuments forming part of the cultural heritage of that people for the purposes of both article 53 and article 1 of the Convention.* Ο ίδιος συγγραφέας παραθέτει ότι κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων ο Ιρλανδός εντεταλμένος δήλωσε ότι ο όρος ‘ιστορικά μνημεία ή έργα τέχνης’ σε κάθε περίπτωση εφαρμόζεται σε σημαντικούς για μία θρησκεία ή ένα έθνος τόπους λατρείας.

⁶³ Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts Geneva, 1974-1977 CDDH/SR.42, vol. VI, σ 227

⁶⁴ Εφαρμόζονται με την επιφύλαξη της Συνθήκης της Χάγης. Βλέπε σχετικά άρθρα.

⁶⁵ CDDH/SR.53, παρ. 4

υιοθέτηση σύντομων διατάξεων, ενός άρθρου, ανακεφαλαιώνει τις βασικές αρχές προστασίας των αγαθών, ενώ υιοθετεί ένα ευρύ και ευέλικτο ορισμό των αγαθών που επιτυγχάνει την ευρεία αποδοχή του από τα κράτη. Ειδικά, η διατύπωση του άρθρου 53 (Πρωτ.Ι) λειτουργεί ως σύντμηση ή απλοποίηση του άρθρου 1 της Σύμβασης της Χάγης⁶⁶, που περιλαμβάνει όλο το φάσμα των ακίνητων και κινητών πολιτιστικών αγαθών⁶⁷.

*Article 1 of the Hague Convention of 1954 refers to property which is "of great importance to the cultural heritage" and not, as in the present Article 53 to objects which "constitute the cultural or spiritual heritage". Despite this difference in terminology, the basic idea is the same...It was stated that the cultural or spiritual heritage covers objects whose value transcends geographical boundaries, and which are unique in character and are intimately associated with the history and culture of a people*⁶⁸.

Έτσι, το πεδίο εφαρμογής περιορίζεται σ' ένα στενό κύκλο αγαθών, και όχι στην a priori προστασία κάθε πολιτιστικού στοιχείου.

2.2. Ορίζοντας τα πολιτιστικά αγαθά στο διεθνές εθιμικό ανθρωπιστικό δίκαιο

Το διεθνές εθιμικό δίκαιο αποτελεί πρωτογενή πηγή δικαίου, για τον λόγο αυτό αναζητείται ο τυχόν εθιμικός προσδιορισμός των πολιτιστικών αγαθών. Προς τούτο, βασικό γνώμονα αποτελεί η μελέτη για το διεθνές εθιμικό ανθρωπιστικό δίκαιο, μία πολύχρονη και σημαντική συμβολή της ΔΕΕΣ, η οποία περιλαμβάνει 161 Κανόνες του ανθρωπιστικού δικαίου εθιμικής ισχύος.

Οι Κανόνες 38-41 υπό τον τίτλο 'Πολιτιστικά αγαθά' προσδιορίζουν το πλέγμα προστασίας των αγαθών αυτών, δηλαδή *οικοδομημάτων αφιερωμένων στη θρησκεία, τη τέχνη, την επιστήμη, την εκπαίδευση ή σε φιλανθρωπικούς σκοπούς, και ιστορικών μνημείων*, καθώς και *αντικειμένων (property) μεγάλης σημασίας για την πολιτιστική κληρονομιά κάθε λαού*. Δεδομένου ότι το διεθνές εθιμικό δίκαιο εμπεριέχει κυρίως κανόνες για την προστασία, ο de facto προσδιορισμός των προστατευομένων αγαθών, είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Η ειδική αυτή αναφορά, αποτέλεσμα ενδελεχούς εξέτασης διεθνών συμβάσεων, νομολογίας, εθνικής νομοθεσίας και πρακτικής των κρατών, αποκρυσταλλώνει τη γενική αντίληψη για τη φύση, το σκοπό και τη μορφή των πολιτιστικών αγαθών. Ο ως άνω εθιμικός προσδιορισμός των πολιτιστικών αγαθών προσομοιάζει με τα προστατευόμενα αγαθά της Χάγης 1899/1907. Πράγματι, το Διεθνές Δικαστήριο επισημαίνει στη Γνωμοδότηση για την Οικοδόμηση του Τείχους στα κατεχόμενα Παλαιστινιακά εδάφη, και στην υπόθεση *Κονγκό κατά Ουγκάντα* (για τις ένοπλες επιχειρήσεις στην επικράτεια του Κονγκό), ότι οι διατάξεις των Κανονισμών της Χάγης αποτελούν μέρος του εθιμικού δικαίου. Στη τελευταία περίπτωση δε, το Δικαστήριο θεώρησε ως παραβίαση του αρ.27 των Κανονισμών την μερική καταστροφή

⁶⁶ J.Toman, 1996, σ.208

⁶⁷ ibid σ. 210 και Sandoz et al., Commentary, παρ. 2068, 4838, Partsch, 'Protection of Cultural Property', παρ. 901(3).

⁶⁸ Sandoz et al., παρ. 2064.. Η θέση αυτή επαναλαμβάνεται από το ΔΠΔΠΓ, στην Υπόθεση Kordić& Čerkez, αλλά και στην Strugar, όπου το δικαστήριο αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο μικρής διαφοροποίησης. Prosecutor v. Kordić and Čerkez, IT-95-14/2-A, Appeals Chamber Judgment, 2004, παρ. 91, Prosecutor v. Strugar, IT-01-42-T, Trial Chamber Judgment, 2005, παρ. 307.

του καθηδρικού Kisangani, ενσωματώνοντας στην ειδική αυτή προστασία αγαθά θρησκευτικού ή πνευματικού χαρακτήρα.

Παρά την αμφισημία των κρατών να συναινέσουν σε ένα κοινό ορισμό στο πεδίο αυτό, μέσα από την ενδελεχή μελέτη της εθνικής νομοθεσίας και πρακτικής (π.χ. στρατιωτικά εγχειρίδια) των κρατών, διαφαίνονται οι παρακάτω τάσεις. Στην πλειονότητά τους τα κράτη ενσωματώνουν στην εσωτερική έννομη τάξη τους διεθνείς συμβατικούς ορισμούς των Κανονισμών 1899/1907, των Πρωτοκόλλων ή της Σύμβασης της Χάγης 1954, ή προβαίνουν σε παρεμφερή προσδιορισμό τους. Ενδεικτικά, σύμφωνα με τη μελέτη της ΔΕΕΣ, σε αναδιατύπωση των διεθνών ορισμών προβαίνουν στην Αργεντινή⁶⁹, Γερμανία⁷⁰, Ολλανδία, Νέα Ζηλανδία, Ρωσία, Ισπανία. Άλλα κράτη πάλι κάνουν αόριστη αναφορά σε πολιτιστικά αγαθά, χωρίς να εξειδικεύουν το περιεχόμενό τους, όπως, για παράδειγμα η Νότια Κορέα ή διακρίνουν τους τόπους λατρείας.

2.2.3. Τα πολιτιστικά αγαθά «ενώπιον» της Διεθνούς Ποινικής Δικαιοσύνης

Προσπάθειες εννοιολογικού προσδιορισμού των πολιτιστικών αγαθών εντοπίζονται και σε άλλα διεθνή κείμενα, πέραν των ανωτέρω συμβάσεων, αποκαλυπτικά της διεθνούς πρακτικής στο πεδίο αυτό. Στο παρόν σημείο αναφορά γίνεται στο χώρο του διεθνούς ποινικού δικαίου, επιλογή όχι τυχαία καθώς είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την καταστολή εγκλημάτων κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης.

Εκκινώντας από την Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου, το Σχέδιο Κώδικα για τα Εγκλήματα κατά της ειρήνης και της ασφάλειας της ανθρωπότητας (1996) εξετάζει στο πλαίσιο των εγκλημάτων πολέμων την ηθελημένη καταστροφή σε ιδρύματα αφιερωμένα στην θρησκεία, τις τέχνες και τις επιστήμες, τη φιλανθρωπία και την εκπαίδευση, ακόμη ιστορικών μνημείων και έργων τέχνης και επιστήμης. Στο σχολιασμό των άρθρων, η Επιτροπή σημειώνει ότι οι σοβαρές παραβιάσεις πρωταρχικά ενσωματώνουν τις ρυθμίσεις της IV Σύμβασης της Χάγης (1907) και τους Κανονισμούς της. Αναγνωρίζει περαιτέρω ότι στη διάταξη αυτή θα μπορούσαν να ενταχθούν ανάμεσα *inter alia* τα πολιτιστικά αγαθά της Χάγης 1954, καθώς και της Σύμβασης της Βέρνης για την προστασία των λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών έργων.

Η λειτουργία των διεθνών ποινικών δικαιοδοτικών μηχανισμών δεν παρεκκλίνει από την κρατούσα αντίληψη. Έτσι, μολονότι ο Χάρτης του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου το 1945 εντάσσει γενικά την καταστροφή των αγαθών αυτών υπό τον όρο 'ληηλασία δημόσιων και ιδιωτικής ιδιοκτησίας' στα εγκλήματα πολέμου, οι αποφάσεις του Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης αναφέρεται σε 'πολιτιστικά αγαθά', 'πολιτιστική πόλη'- με την έννοια του παραδοσιακού οικισμού, 'πολιτιστικούς θησαυρούς',

⁶⁹ Εγχειρίδιο του Δικαίου του πολέμου (1969) § 1010: *In the event of bombardment, assault or siege, all necessary precautions shall be adopted, as far as possible, to respect buildings devoted to worship, the arts, the sciences and to charity, as well as historic monuments, provided such buildings and monuments, which must display special, visible signs, are not used for military purposes.*

⁷⁰ Στρατιωτικό Εγχειρίδιο (1992), §§ 901–906, see also § 463. *Term “cultural property” means, irrespective of origin or ownership, movable or immovable objects of great importance to the cultural heritage of all peoples (e.g. monuments of architecture, art or history, be they of secular or religious nature, archaeological sites and collections).*

‘αντικείμενα πολιτιστικής και ιστορικής αξίας’, ‘πολιτιστικά μνημεία’⁷¹ κ.ά. Ομοίως, το Καταστατικό του ΔΠΔΠ⁷² περιλαμβάνει στις παραβιάσεις των κανόνων του πολέμου την

seizure of, destruction or willful damage done to institutions dedicated to religion, charity and education, the arts and sciences, historic monuments and works of art and science (άρθρο 3.δ).

Η νομολογία, και σε αυτή τη περίπτωση, χρησιμοποιεί επανειλημμένως τον όρο ‘πολιτιστικά αγαθά’ για να προσδιορίσει συνολικά τα παραπάνω αγαθά⁷³, ενώ πιο σπάνια διακρίνουν ιδρύματα αφιερωμένα στη θρησκεία⁷⁴. Ειδικότερα, στην Υπόθεση Strugar το Δικαστήριο υποστηρίζει ότι τα ιδρύματα και τα αντικείμενα του άρθρου 3.δ. του Καταστατικού του Δικαστηρίου εμπίπτουν στον ορισμό της Χάγης 1954⁷⁵. Μάλιστα, στις αποφάσεις Jokić και Kordić & Čerkez αποσαφηνίζεται ότι η καταστροφή αγαθών θρησκευτικού χαρακτήρα ισοδυναμεί με επίθεση στην ίδια θρησκευτική ταυτότητα ενός λαού, του *θρησκευτικού πολιτισμού και ταυτόχρονα των πολιτιστικών αγαθών του*⁷⁶. Επαναβεβαιώνεται λοιπόν, ο πολιτιστικός χαρακτήρας των θρησκευτικών αγαθών όπως αποτυπώθηκε στις προπαρασκευαστικές συζητήσεις των Πρωτοκόλλων της Γενεύης 1977. Ακόμη αναγνωρίζει την αναμφισβήτητη σημασία των μορφωτικών ιδρυμάτων για την πολιτιστική κληρονομιά των λαών, χωρίς να εξαιρεί *κέντρα μάθησης, των τεχνών και επιστημών, μαζί με τις πολύτιμες συλλογές βιβλίων και έργων τέχνης και της επιστήμης*⁷⁷. Επιβεβαιώνεται λοιπόν, η ένταξη των θρησκευτικών και μορφωτικών αγαθών στην ευρύτερη κατηγορία των πολιτιστικών αγαθών.

Πέραν του ΔΠΔΓ, τα Έκτακτα Τμήματα των Δικαστηρίων της Καμπότζης για τη δίωξη των εγκλημάτων που διεπράχθησαν κατά την περίοδο των Khmer Rouge 1975-1979, έχουν ρητή αρμοδιότητα επί παραβιάσεων των πολιτιστικών αγαθών, ανατρέχοντας στην ίδια τη Σύμβαση της Χάγης 1954⁷⁸. Το ΔΠΔΡ⁷⁹ και το Δικαστήριο για τη Σιέρα Λεόνε⁸⁰ δεν εμπεριέχουν ρητή αρμοδιότητα επί των πολιτιστικών αγαθών,

⁷¹ International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, AJIL, Vol.41, 1947, σ. 172-333,

⁷² Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 2009

⁷³ Βλ. ενδεικτικά, Υποθέσεις Blagojević & Jokić, Strugar, Seselj IT-03-67-T, 14 April 2010,

⁷⁴ Σχετικά βλέπε αναφορές στην Υπόθεση Blaskić: «the destruction and plunder of property and, in particular, of institutions dedicated to religion or education», Trial Judgment (IT-95-14) "Lašva Valley", 2000, σ.267, Υπόθεση Naletilić & Martinović "Tuta and Štela", παρ. 603-611, Trial Judgment Case No. IT-98-34-T, 31 March 2003

⁷⁵ Strugar IT-01-42-T, 2005, . υποσ. 780

⁷⁶ ICTY Υπόθεση Blagojević & Jokić, Trial Judgment Case No. IT-95-14/2-T, 2001, παρ. 206, Υπόθεση Kordić & Čerkez, παρ. 207

⁷⁷ ICTY, Strugar, παρ. 360

⁷⁸ **Article 7-** *The Extraordinary Chambers shall have the power to bring to trial all Suspects most responsible for the destruction of cultural property during armed conflict pursuant to the 1954 Hague Convention for Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, and which were committed during the period from 17 April 1975 to 6 January 1979*

⁷⁹ Καταστατικό Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για τη Ρουάντα, άρ. 4 (f). Το Δικαστήριο συστάθηκε βάση της Απόφασης 955 (1994) του Συμβουλίου Ασφαλείας για την δίωξη των υπευθύνων για γενοκτονία και άλλες σοβαρές παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου που διαπράχθηκαν στο έδαφος της Ρουάντα, και πολιτών της που ευθύνονται για γενοκτονία και άλλες τέτοιες παραβιάσεις που διαπράχθηκαν στο έδαφος γειτονικών κρατών, μεταξύ της 1ης Ιανουαρίου 1994 και 31ης Δεκεμβρίου 1994. (αρ.1.Κατ.)

⁸⁰ Καταστατικό Ειδικού Δικαστηρίου για τη Σιέρα Λεόνε άρ. 3 (f). Το Δικαστήριο συστάθηκε βάση της Απόφασης 1315 (2000) του Συμβουλίου Ασφαλείας με αρμοδιότητα δίωξης κατά προσώπων που φέρουν τη μέγιστη ευθύνη για σοβαρές παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου και του εθνικού δικαίου της Σιέρα

ώστε να συνάγεται κάποια εννοιολογική οριοθέτησή τους, οι παραβιάσεις επ’ αυτών, όμως, υπάγονται γενικά στα άρθρα σχετικά με την καταστροφή αστικών αγαθών και τη λεηλασία. Στο ίδιο πνεύμα και το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, παρά το νεωτερικό του χαρακτήρα, δεν περιέχει στο Καταστατικό ρητή αναφορά σε πολιτιστικά αγαθά⁸¹ υιοθετώντας την περιγραφική αντίληψη του παρελθόντος. Οι παραβιάσεις αυτές υπάγονται ως εγκλήματα πολέμου στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου κατά το άρθρο 8⁸². Μέχρι σήμερα, η νομολογία τους είναι περιορισμένη, χωρίς να προσφέρει κάποιο εννοιολογικό κριτήριο των εν λόγω αγαθών.

B. Μερικές παρατηρήσεις στο πεδίο εφαρμογής *ratione temporis*

Απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών εν καιρώ ένοπλης σύρραξης⁸³ αποτελεί η αποσαφήνιση του πεδίου εφαρμογής, καθώς βάσει αυτού εξειδικεύεται και το νομικό πλαίσιο προστασίας. Μάλιστα, η πολλαπλότητα των συμβατικών κειμένων δυσχεραίνει την αποσαφήνιση του πλέγματος κανόνων που διέπουν μία ένοπλη κατάσταση, βάσει των ειδικών όρων και προϋποθέσεων που το κάθε ένα θέτει για την εφαρμογή του. Τα κενά που αναδύονται λόγω αυτής της κατάστασης, συχνά καλύπτονται από τους εθιμικούς κανόνες, το οποίο λειτουργεί συμπληρωματικά και εκ παραλλήλου με το συμβατικό. Προς τούτο, στο παρόν κεφάλαιο η προστασία των πολιτιστικών αγαθών εξετάζεται στο πλαίσιο διεθνών και μη ενόπλων συρράξεων, την κατοχή ως ειδική κατάσταση, ενώ ανοικτό ζήτημα αποτελούν οι σύγχρονες προκλήσεις στο πεδίο εφαρμογής με την εμπλοκή νέων μη κρατικών δρώντων.

1. Ο χαρακτηρισμός της σύρραξης ως βάση για την ενεργοποίηση των κανόνων προστασίας

1.1. Διεθνείς ένοπλες συρράξεις

Το ανθρωπιστικό δίκαιο χαρακτηρίζεται από την απουσία αυστηρών κριτηρίων χαρακτηρισμού μίας ένοπλης κατάστασης. Η στενή φορμαλιστική αντίληψη του πολέμου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αντανακλάται στους Κανονισμούς της Χάγης και το νομικό πλέγμα κανόνων των Συμβάσεων του 1899 και 1907, ωστόσο σήμερα καθίσταται

Λεόνε που διεπράχθησαν στο έδαφος της Σιέρα Λεόνε από τις 30 Νοεμβρίου 1996, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων των ηγετών που, κατά τη διάπραξη τέτοιων εγκλημάτων, έχουν απειλήσει την καθιέρωση και εφαρμογή της ειρηνευτικής διαδικασίας στη χώρα. (άρ.1 παρ.1. Κατ.)

⁸¹ Η απουσία αυτή χαρακτηρίστηκε ως ‘μια χαμένη ευκαιρία’. Βλ. M.Frulli, “The Criminalization of Offences against Cultural Heritage in Times of Armed Conflict: The Quest for Consistency”, EJIL (2011), Vol. 22 No. 1, 203–217. Σχετικά με την ανάγκη αναγνώρισης νέων εγκλημάτων στο Καταστατικό του ΔΠΔ, βλ. Gottlieb, “Criminalizing Destruction of Cultural Property: A Proposal for Defining New Crimes Under the Rome Statute of the ICC”, 23 Pennsylvania State Int’l L Rev (2004–2005) 857.

⁸² “Yet the crime of pillaging is one of the unsatisfactory compromises reached at Rome” οπ.κ. M.Frulli, σ. 213

⁸³ Η παρούσα ανάλυση επικεντρώνεται στο συμβατικό και εθιμικό πεδίο εφαρμογής της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών και δεν επιχειρεί μια συνολική εξέταση του πεδίου εφαρμογής του ανθρωπιστικού δικαίου. Προς τούτο ενδεικτικά βλέπε S. Vite, “Typology of armed conflicts in international humanitarian law: legal concepts and actual situations”, IRR, 2009, T.91, τ. 873, σ. 70-94, Περράκης Στ., Μαρούδα Μ.,

αναχρονιστικό λόγω της τεχνολογικής εξέλιξης και των νέων μορφών ένοπλων συρράξεων.

Η Σύμβαση της Χάγης 1954 προσδιορίζει το πεδίο εφαρμογής της⁸⁴, το οποίο καλύπτει α. καταστάσεις κηρυγμένου πολέμου ή κάθε άλλη ένοπλη σύρραξη μεταξύ των συμβαλλομένων μερών, ακόμη και αν η κατάσταση αυτή δεν αναγνωρίζεται από τα μέρη της σύρραξης (άρθρο 18.1), β. περιπτώσεις μερικής ή ολικής κατοχής ακόμη και αν δεν υπήρξε ένοπλη αντίσταση (άρθρο 18.2) γ. ένοπλες συρράξεις μη διεθνούς χαρακτήρα (άρθρο 19). Η Χάγη 1954 αντανακλά πλήρως τον κοινό ορισμό του άρθρου 2⁸⁵ των Συμβάσεων της Γενεύης 1949, που αποτελούν και το πυρήνα του ανθρωπιστικού δικαίου, ενώ πολλές αντιπροσωπείες κρατών είχαν προτείνει την *in toto* ενσωμάτωση της διάταξης⁸⁶.

Κατ' αναλογία των Συμβάσεων της Γενεύης, ως αφετηρία της ένοπλης σύρραξης τίθεται η ύπαρξη *de facto* εχθροπραξιών, έστω και χωρίς την επίσημη κήρυξη πολέμου ή άλλη προηγούμενη προειδοποίηση. Ο όρος 'ένοπλη σύρραξη' προκρίθηκε στις διαπραγματεύσεις για το ανθρωπιστικό δίκαιο έναντι του 'πολέμου', ακριβώς για το λόγο αυτό να καλύψει κενά του παρελθόντος και πιθανές εμπόλεμες καταστάσεις, όπου κάποιο μέρος θα αμφισβητούσε ή θα ηρνείτο την ύπαρξη πολέμου προς αποφυγή εφαρμογής των συνθηκών⁸⁷. Συνεπώς, κριτήριο για το χαρακτηρισμό μίας κατάστασης αποτελεί η ύπαρξη εχθροπραξιών⁸⁸ ως πραγματικό γεγονός, και όχι ως νομική

⁸⁴ Το ακριβές κείμενο της Σύμβασης έχει ως εξής:

Άρθρο 18. 1. Apart from the provisions which shall take effect in time of peace, the present Convention shall apply in the event of declared war or of any other armed conflict which may arise between two or more of the High Contracting Parties, even if the state of war is not recognized by one or more of them.

2. The Convention shall also apply to all cases of partial or total occupation of the territory of a High Contracting Party, even if the said occupation meets with no armed resistance.

3. If one of the Powers in conflict is not a Party to the present Convention, the Powers which are Parties thereto shall nevertheless remain bound by it in their mutual relations. They shall furthermore be bound by the Convention, in relation to the said Power, if the latter has declared that it accepts the provisions thereof and so long as it applies them.

Άρθρο 19. 1. In the event of an armed conflict not of an international character occurring within the territory of one of the High Contracting Parties, each party to the conflict shall be bound to apply, as a minimum, the provisions of the present Convention which relate to respect for cultural property.

2. The parties to the Conflict shall endeavour to bring into force, by means of special agreements, all or part of the other provisions of the present Convention.

3. The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization may offer its services to the parties to the conflict.

4. The application of the preceding provisions shall not affect the legal status of the parties to the conflict.

⁸⁵ Το αυθεντικό κείμενο του άρθρου 2 έχει ως ακολούθως:

In addition to the provisions which shall be implemented in peacetime, the present Convention shall apply to all cases of declared war or of any other armed conflict which may arise between two or more of the High Contracting Parties, even if the state of war is not recognized by one of them.

The Convention shall also apply to all cases of partial or total occupation of the territory of a High Contracting Party, even if the said occupation meets with no armed resistance.

Although one of the Powers in conflict may not be a party to the present Convention, the Powers who are parties thereto shall remain bound by it in their mutual relations. They shall furthermore be bound by the Convention in relation to the said Power, if the latter accepts and applies the provisions thereof.

⁸⁶ Βλέπε J.Toman, 1996, σ. 196

⁸⁷ Βλέπε αναλυτικά Σχολιασμό κοινού άρθρου 2.

⁸⁸ Ως προς το απαιτούμενο εύρος των εχθροπραξιών για το χαρακτηρισμό μιας κατάστασης ως σύρραξης, στην Υπόθεση Kunarac et al. (IT-96-23 & 23/1) "Foča", το ΔΠΔΠΓ έκρινε ότι δεν υπάρχει απαραίτητα σχέση μεταξύ της περιοχής, όπου οι πραγματικές μάχες λαμβάνουν χώρα και το γεωγραφικό εύρος εφαρμογής των νόμων του πολέμου. Οι νόμοι του πολέμου εφαρμόζονται σε ολόκληρη την επικράτεια των εμπόλεμων κρατών, ή, στην περίπτωση των

κατάσταση, ώστε να επιτευχθεί η μέγιστη δυνατή προστασία των ατόμων και όχι των κρατικών συμφερόντων⁸⁹. Μάλιστα, οι διατάξεις της Χάγης ισχύουν ακόμη και στην περίπτωση που όλα τα εμπόλεμα μέρη αρνούνται την ύπαρξη πολέμου⁹⁰.

Αναφορικά με τους δρώντες που δεσμεύονται, η Χάγη 1954 υιοθετεί την *clausula si omnes* εφαρμογή των Συμβάσεων της Γενεύης, η οποία συναντάται ήδη στις Συμβάσεις της Χάγης 1899 και 1907⁹¹, και τη Σύμβαση της Γενεύης 1906⁹². Σύμφωνα με αυτή, οι κανόνες της Σύμβασης διέπουν, καταρχήν τις σχέσεις μεταξύ των συμβαλλομένων μερών. Σε περίπτωση όμως, ένοπλης σύρραξης με μη συμβαλλόμενο μέρος, τα κράτη οφείλουν να εφαρμόσουν τη Σύμβαση εφόσον πληρούνται σωρευτικά δύο προϋποθέσεις α. αποδοχή της Σύμβασης από το μη συμβαλλόμενο μέρος, και β. τη *de facto* εφαρμογή της (*if the latter has declared that it accepts the provisions thereof and so long as it applies them*). Το σημείο αυτό αποτελεί αναμφισβήτητα ένα 'βήμα προς τα πίσω', σε αντιδιαστολή με το «συμβιβασμό» της Γενεύης, που ενσωματώνεται και στα Πρωτόκολλα⁹³. Σύμφωνα με τον επίσημο σχολιασμό των Συμβάσεων της Γενεύης, το ίδιο το πνεύμα των κειμένων υπαγορεύει την εφαρμογή τους από την έναρξη των εχθροπραξιών και για εύλογο διάστημα, εντός του οποίου το κράτος μπορεί να προβεί στη δήλωση αποδοχής⁹⁴. Επιπρόσθετα, η δήλωση δεν απαιτείται να είναι ρητή, καθώς μπορεί να συνάγεται σιωπηρώς από τη *de facto* εφαρμογή των κανόνων. Αντίθετα, η γραμματική διατύπωση της Χάγης θεωρείται περισσότερο φορμαλιστική⁹⁵ καθώς «αντιμετωπίζει» την 'αποδοχή' και την 'εφαρμογή' ως δύο σωρευτικές προϋποθέσεις.

Η διστακτική και συντηρητική αυτή αντίληψη διαφοροποιείται στο Δεύτερο Πρωτόκολλο του 1999, η διατύπωση του οποίου προσεγγίζει περισσότερο την ουσία της Γενεύης:

When one of the parties to an armed conflict is not bound by this Protocol, the Parties to this Protocol shall remain bound by it in their mutual relations. They shall furthermore be bound by this Protocol in relation to a State party to the conflict which is not bound by it, if the latter accepts the provisions of this Protocol and so long as it applies them. (άρ.3 παρ.2)

Σύμφωνα με τον σχολιασμό του κειμένου, η *de facto* εφαρμογή της Σύμβασης από μη συμβαλλόμενο εμπόλεμο μέρος μπορεί να ερμηνευθεί ως σιωπηρή αποδοχή της, καθώς αποδοχή και εφαρμογή εκλαμβάνονται ως «ενιαίο σύνολο»⁹⁶.

εσωτερικών ένοπλων συγκρούσεων, το σύνολο της επικράτειας υπό τον έλεγχο ενός μέρους στη σύρραξη, έστω και αν τα περιστατικά περιορίζονται σε ένα τμήμα αυτού, και εξακολουθούν να ισχύουν έως ότου επιτευχθεί η ειρήνη.

Decision of 12 June 2002, Case No. IT-96-23/1, παρ. 57.

⁸⁹ J. Pictet, (ed.), The Geneva Conventions of 12 August 1949. Commentary, Vol.IV, Geneva, ICRC, 1952, σ.21

⁹⁰ Η επισήμανση αυτή καταδεικνύει τη διαφοροποιημένη διατύπωση των δύο κειμένων: «even if the state of war is not recognized by one of them» κατά το κοινό άρθρο 2 των Συμβάσεων της Γενεύης, αντί του άρθρου 18 «even if the state of war is not recognized by one or more of them» της Σύμβασης της Χάγης.

⁹¹ Άρθρο 2 Σύμβαση II 1899: The provisions contained in the Regulations mentioned in Article I are only binding on the Contracting Powers, in case of war between two or more of them. These provisions shall cease to be binding from the time when, in a war between Contracting Powers, a non-Contracting Power joins one of the belligerents

⁹² Άρθρο 24: The provisions of the present Convention are obligatory only on the Contracting Powers, in case of war between two or more of them. The said provisions shall cease to be obligatory if one of the belligerent Powers should not be signatory to the Convention;

⁹³ Αρ. 96 Πρωτόκολλο I

⁹⁴ Αναλυτικά βλ. J. Pictet, (ed.) 1952, σ.35-37

⁹⁵ Toman J., 1996, σ. 201

⁹⁶ Toman J., 2009, σ. 67

Το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο των Συμβάσεων της Γενεύης 1949, του 1977, επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε ένοπλες συρράξεις στις οποίες λαοί αγωνίζονται ενάντια στην αποικιακή κυριαρχία και τη ξένη κατοχή, κατά ρατσιστικών καθεστώτων στο πλαίσιο άσκησης του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης όπως αυτό προσδιορίζεται από το Χάρτη των ΗΕ και άλλα διεθνή κείμενα.

Η διεθνής συζήτηση είναι εκτενής στο πεδίο αυτό, και για το λόγο αυτό θα αρκούν δύο σύντομες επισημάνσεις σε συνάρτηση με την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Καταρχάς, ο λαός που μάχεται ένοπλο απελευθερωτικό αγώνα μπορεί να δεσμευτεί ως προς την εφαρμογή των συμβάσεων και του πρωτοκόλλου με μονομερή δήλωση που απευθύνεται στο θεματοφύλακα της Σύμβασης (αρ.96 παρ.3 Πρωτ.Ι). Σε συνέχεια της Δήλωσης αυτής, φέρει τις ίδιες υποχρεώσεις, που οφείλει να εκπληρώνει με καλή πίστη και απολαμβάνει τα ίδια δικαιώματα χωρίς διακρίσεις (άρ. 96.3.β. Πρωτοκόλλου Ι). Εν συνεχεία, το αναθεωρημένο πλαίσιο της Χάγης, όπως αποτυπώνεται στο Δεύτερο Πρωτόκολλο 1999, δεν περιέλαβε σχετική ρύθμιση. Η απουσία αυτή δικαιολογείται εν μέρει από την περιορισμένης εφαρμογής μιας τέτοιας διάταξης σήμερα (Παλαιστίνιοι⁹⁷, Σαχαρούι⁹⁸), με αποτέλεσμα η δράση των εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων να διέπεται από το Πρωτόκολλο Ι του 1977, και τους εθιμικούς κανόνες προστασίας.

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών επεκτείνεται στην περίπτωση μερικής ή ολικής κατοχής⁹⁹. Η κατοχή αποτελεί ειδική και νομική, προσωρινή και πραγματική κατάσταση στο πλαίσιο μίας διεθνούς ένοπλης σύρραξης που προσδιορίζεται στο διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο¹⁰⁰. Η εξαιρετική αυτή κατάσταση συνεπάγεται για τη κατέχουσα δύναμη συγκεκριμένες αρμοδιότητες, χωρίς όμως να αποκτά οποιαδήποτε κυριαρχία επί του εδάφους, όπου ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο, ενώ μπορεί να λάβει χώρα, ακόμη και χωρίς κήρυξη πολέμου ή χωρίς εχθροπραξίες.

Κρίσιμη είναι η περίπτωση *de jure* ή *de facto* κατοχής από τις δυνάμεις των ΗΕ που δρουν στο πεδίο, χωρίς τη συναίνεση του κράτους. Καταρχήν, το δίκαιο της κατοχής εφαρμόζεται ανεξάρτητα από τη νομιμότητα της επέμβασης και δεν αποτελεί ζήτημα πολιτικής αντιπαράθεσης¹⁰¹. Εντούτοις, η λειτουργία των οργάνων των ΗΕ που αναλαμβάνουν τον έλεγχο μιας εδαφικής περιοχής, δεν συνάδει πάντα με τη φύση των υποχρεώσεων που απορρέουν από το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο για την κατοχή (αρ. 43 Κανονισμοί Χάγης, αρ. 47,64 Σύμβαση IV Γενεύης)¹⁰².

⁹⁷ UNGA Resolution 3237 (XXIX), resolution 2535 B (XXIV), Resolution 2672 C (XXV)

⁹⁸ United Nations Fourth Committee (2002). "Non-Self-Governing Territories listed by GA in 2002",

⁹⁹ Άρθρο 3 παρ.β' Πρωτόκολλο Ι 1977, Άρθρα 18παρ.2 και 5 Σύμβαση Χάγης 1954, Άρθρο 3 παρ.1 Πρωτόκολλο Χάγης 1999. Για την ιστορική εξέλιξη της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια κατοχής βλ. 'Ο Keefe, R.,2006, σ. 21-22

¹⁰⁰ Για το νομικό καθεστώς της κατοχής βλέπε αναλυτικά

¹⁰¹ M. Sassòli, Outline of *de jure* and *de facto* applicability of the law of occupation to United Nations-mandated forces, στο A.Faite, J.Labbe Grenier, (eds), Report of expert meeting on multinational peace operations, ICRC, 2003, σ.33-34

¹⁰² S.Stadlmeier, F.Leidenmuehler, 'The Law of occupation and peace support operations- at odds?', στο R.Arnold, *Law enforcement within the framework of peace support operations*, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, σ. 23-31

Η γενίκευση αυτή έχει στόχο την προστασία των αγαθών σε κατεχόμενα εδάφη από τυχόν αυθαιρεσίες της κατέχουσας δύναμης και καταστροφή αλλότριων αγαθών. Όπως θα δειχθεί αναλυτικά παρακάτω, τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν αντικείμενο συγκεκριμένων αρμοδιοτήτων με στόχο την προστασία και τη διαφύλαξή τους, με κύρια την συνεργασία της κατέχουσας δύναμης με τις εθνικές αρχές του άλλου κράτους, ώστε να αποφευχθεί ο σφετερισμός τους ή η σκόπιμη καταστροφή τους.

1.2. Μη Διεθνείς ένοπλες συρράξεις

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών καλύπτει και μη διεθνείς ένοπλες συρράξεις. Η ρύθμιση για πρώτη φορά εμφανίζεται στο σχέδιο Σύμβασης του 1938 (αρ.10), όπου γίνεται λόγος για ιστορικά οικοδομήματα και έργα τέχνης που απειλούνται σε περίοδο ταραχών ή ένοπλης σύρραξης στο εσωτερικό μίας χώρας. Η Σύμβαση της Χάγης 1954 αφιερώνει ένα ολόκληρο άρθρο (αρ.19) για την εφαρμογή της σε μη διεθνείς συρράξεις σε συνέχεια του κοινού άρθρου 3 –που έχει χαρακτηριστεί ως σύμβαση σε σμίκρυνση - των Συμβάσεων της Γενεύης. Η νομική θεμελίωση της ένοπλης σύρραξης ακολουθεί τις Συμβάσεις της Γενεύης, γεγονός που δικαιολογείται από την χρονική εγγύτητα των κειμένων αυτών. Επομένως, ο επίσημος σχολιασμός των ‘αδελφών’ Συμβάσεων της Γενεύης καλύπτει κενά που ανακύπτουν από τη Χάγη. Σε γενικές γραμμές, η ήδη παγιωμένη αντίληψη των κρατών για το χαρακτηρισμό των ένοπλων συρράξεων μη διεθνούς χαρακτήρα, αντανακλάται και εδώ. Μοναδική παραφωνία κατά τις διαπραγματεύσεις αποτέλεσε η προσπάθεια του Ηνωμένου Βασιλείου να μην επεκταθεί η προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε αυτού του τύπου τις συρράξεις, προτείνοντας την απάλειψη της διάταξης ή έστω την αποδυνάμωση της ‘γλώσσας’ που χρησιμοποιεί, υποβαθμίζοντας την υποχρέωση δέσμευσης σε απλή ‘ενσωμάτωση’¹⁰³. Η πρόταση αυτή ωστόσο τελικά δεν υιοθετήθηκε από την πλειοψηφία των κρατών.

Γενικά, οι ένοπλες συρράξεις του κοινού άρθρου 3, αφορούν εχθροπραξίες μεταξύ ένοπλων δυνάμεων δύο αντίπαλων μερών, οι οποίες προσομοιάζουν σε πολλά σημεία με τη διεθνή σύρραξη, αλλά περιορίζονται εδαφικά στα όρια ενός κράτους. Όσον αφορά την εφαρμογή των Συμβάσεων, πρέπει να επισημανθεί ότι από τη στιγμή που επικυρώνονται αποτελούν εθνικό δίκαιο που δεσμεύει κάθε άτομο που υπάγεται στην εξουσία του κράτους, επομένως και τους μη κρατικούς δρώντες. Στόχος της ρύθμισης είναι η περιφρούρηση του πολιτιστικού πλούτου εντός της επικράτειας ενός κράτους. Κυρίως όμως ανταποκρίνεται σε περιπτώσεις σύγκρουσης ομάδων με διαφορετικά πολιτιστικά χαρακτηριστικά, όπως συνέβη στη πρώην Γιουγκοσλαβία, όπου η καταστροφή αλλότριων πολιτιστικών αγαθών ήταν όχι μόνο σκόπιμη, αλλά έλαβε το χαρακτήρα διωγμού συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας.

Φορείς υποχρεώσεων αποτελούν όλα τα μέρη στη σύρραξη, όπου ως μέρη νοούνται οι εμπλεκόμενες δυνάμεις. Κάθε μέρος στην εσωτερική σύρραξη, ακόμη και μη κρατικές οντότητες, μη αναγνωρισμένες ή αμφισβητήσιμες, δεσμεύονται από το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο ελάχιστης προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, χωρίς η

¹⁰³ Toman, 1996 σ.213

εφαρμογή του άρθρου αυτού να μεταβάλλει το νομικό καθεστώς τους. Αυτό βεβαιώνεται και από την ίδια τη γραμματική διατύπωση της Σύμβασης, καθώς η χρήση του όρου 'μέρος' στη σύρραξη, με μικρό και όχι κεφαλαίο αρχικό, ως είθισται για τα κράτη, υποδεικνύει την υπαγωγή σε αυτόν όλων ανεξαιρέτως των οντοτήτων¹⁰⁴.

Το άρθρο 19, κατά τις προπαρασκευαστικές διαπραγματεύσεις είχε δομηθεί κατά πλήρη αναλογία του κοινού άρθρου 3, θέτοντας το ίδιο εν συντομία τις γενικές αρχές προστασίας. Ωστόσο, το περιεχόμενο μεταβλήθηκε και τελικά οριστικοποιήθηκε ως έχει. Η 'ελάχιστη προστασία', επομένως, ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις γενικής προστασίας της Σύμβασης 'σεβασμού και διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών'. Παράλληλα, η ειδική ή ενισχυμένη προστασία της Χάγης προϋποθέτει άσκηση κρατικών αρμοδιοτήτων με την εγγραφή π.χ. των πολιτιστικών αγαθών στο Διεθνές Μητρώο Πολιτιστικών Αγαθών υπό Ειδική Προστασία. Η διάταξη παρέχει τη δυνατότητα μεγιστοποίησης της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών μέσω ειδικών συμφωνιών με γνώμονα την ελεύθερη βούληση των μερών. Αναφορικά με το τελευταίο σημείο, η Συνάντηση Εμπειρογνομόνων της UNESCO (Βιέννη, 1983) υπογράμμισε το μη ρεαλιστικό χαρακτήρα της ρύθμισης, καθώς τα μέρη σε μία εσωτερική σύρραξη σπάνια διαπραγματεύονται, και άρα η σύναψη οποιασδήποτε συμφωνίας καθίσταται ανέφικτη. Παρόλα αυτά, η συμφωνία θα μπορούσε να λάβει το χαρακτήρα μονομερών δηλώσεων αμοιβαίας αποδοχής της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών και να προκύπτει από τη βούληση των μερών¹⁰⁵.

Στο ίδιο πνεύμα, το Δεύτερο Πρωτόκολλο της Γενεύης του 1977 θέτει τρία αντικειμενικά κριτήρια για τον προσδιορισμό των μη διεθνών ένοπλων συρράξεων: ύπαρξη οργανωμένης ένοπλης ομάδας με υπεύθυνη διοίκηση, άσκηση ελέγχου σε τμήμα της επικράτειας¹⁰⁶ που επιτρέπει τη διενέργεια συντονισμένων επιχειρήσεων και τέλος την εφαρμογή του Πρωτοκόλλου. Το κείμενο αναπτύσσει και συμπληρώνει το νομικό πλαίσιο της Γενεύης, χωρίς σε καμία περίπτωση να το αντικαθιστά ή ανατρέπει¹⁰⁷.

Το Δεύτερο Πρωτόκολλο της Χάγης (1999) επιβεβαιώνει τη δυστοκία των κρατών ως προς την κωδικοποίηση κανόνων που αφορούν εσωτερικές συρράξεις, καθώς προσκρούουν σε ζητήματα πολιτικού χαρακτήρα και εθνικής κυριαρχίας. Το Πρωτόκολλο ρητά εφαρμόζεται σε 'ένοπλες συρράξεις μη διεθνούς χαρακτήρα, εξαιρούμενων ρητά καταστάσεων εσωτερικών αναταραχών και εντάσεων, ταραχών,

¹⁰⁴ Ibid

¹⁰⁵ J.Toman, σ.216

¹⁰⁶ Η άσκηση ελέγχου εδάφους σε συνάρτηση με την εφαρμογή του Πρωτοκόλλου II, δε κρίθηκε ως αναγκαία προϋπόθεση στην Υπόθεση Lubanga Dyilo, στο ΔΠΔ. Το Ανακριτικό Τμήμα του ΔΠΔ έθεσε δύο όρους σε σχέση με το χαρακτηρισμό μίας τέτοιας κατάστασης : (α) η βία να έχει μια ορισμένη ένταση και να είναι παρατεταμένη, (β) να εμπλέκεται και να διεξάγει στρατιωτικές επιχειρήσεις για μια παρατεταμένη χρονική περίοδο, μια ένοπλη ομάδα με ορισμένο βαθμό οργάνωσης, και ιδίως τη δυνατότητα προγραμματισμού των ενεργειών της. ΔΠΔ, Prosecutor v. Lubanga Dyilo, Case No. ICC-01/04-01/06-803, Decision on the confirmation of charges (Pre-Trial Chamber I), 29 January 2007, παρ. 229–237.

¹⁰⁷ Το Πρωτόκολλο έχει πρωταρχικό στόχο (raison d' être) την προστασία των θυμάτων του πολέμου. Περιπτώσεις που τυχόν δεν εμπίπτουν στο πλαίσιο που θέτει όπως χαμηλής έντασης διαμάχες θα καλυφθούν από το κοινό άρθρο 3. Βλ. αναλυτικά Commentary παρ. 4450 επ. Στο επίσημο σχολιασμό του Πρωτοκόλλου μάλιστα εξαιρούνται ρητά από το πεδίο εφαρμογής του ανθρωπιστικού δικαίου εσωτερικές αναταραχές και εντάσεις, όπου τα η διεθνής νομική προστασία παρέχεται από την εφαρμογή οικουμενικών και περιφερειακών κειμένων προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου. Βλ. Commentary παρ. 4479

μεμονωμένων και σποραδικών πράξεων βίας ή άλλων πράξεων παρόμοιας φύσης' (αρ. 22 παρ.1-2). Επιπρόσθετα, επιβεβαιώνει το δικαίωμα το κρατών να διατηρούν και να επανιδρύουν τους νόμους και την τάξη εντός του κράτους, καθώς και να υπερασπίζονται την εθνική ενότητα και την εδαφική ακεραιότητά τους με όλα τα νόμιμα μέσα¹⁰⁸, χωρίς όμως τα κράτη να μπορούν να επικαλεστούν σε τέτοιες καταστάσεις για να αποκλίνουν από το πλαίσιο προστασίας της Σύμβασης (παρ. 3).

Τέλος, ιδιαίτερα σημαντική είναι η διάταξη αναφορικά με τον ειδικό ρόλο της UNESCO, η οποία μπορεί να προσφέρει τις υπηρεσίες της στα μέρη της σύρραξης. Πρόβλεψη ωστόσο που δεν καταφέρνει να την καταστήσει «ΔΕΕΣ των πολιτιστικών αγαθών». Ο διακυβερνητικός της χαρακτήρας αλλά και η απαγόρευση μη επέμβασης σε ζητήματα που εμπίπτουν στην εσωτερική δικαιοδοσία των κρατών στο Καταστατικό της, τελικά περιορίζουν τις δυνατότητες παρέμβασής της, όπως για τον χαρακτηρισμό μίας κατάστασης, την άμεση παρουσία της στο πληττόμενο κράτος για την καταγραφή αγαθών κλπ.

2. Νέες Προκλήσεις

2.1. 'Αμφιλεγόμενες καταστάσεις'

Τα πολιτιστικά αγαθά προστατεύονται κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης, δηλαδή, *κάθε περίπτωση που υπάρχει προσφυγή στην ένοπλη βία μεταξύ κρατών* (διεθνής ένοπλη σύρραξη) *ή παρατεταμένη ένοπλη βία μεταξύ των κυβερνητικών αρχών και οργανωμένων ένοπλων ομάδων ή μεταξύ τέτοιων ομάδων στο εσωτερικό ενός κράτους*¹⁰⁹ (μη διεθνούς σύρραξη). Η ίδια απόφαση του ΔΠΔΓ (Tadic) αναφορικά με το πεδίο εφαρμογής *ratione temporis*, προσδιορίζει τη χρονική διάρκεια της 'εμπόλεμης' κατάστασης, η οποία εκτείνεται και μετά την παύση των εχθροπραξιών ως την γενική συμφωνία για ειρήνη, ή την ειρηνική διευθέτηση της κατάστασης σε περίπτωση μη διεθνούς σύρραξης. Η νομολογιακή αυτή προσέγγιση αντανακλά το ισχύον συμβατικό και εθιμικό πλαίσιο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, το οποίο εφαρμόζεται μόνο σε περίοδο διεθνούς ή μη διεθνούς ένοπλης σύρραξης. Ακόμη και η αναγνώριση εθιμικών κανόνων προστασίας, στη νομολογία αλλά και στο πλαίσιο της ΔΕΕΣ, επικεντρώνεται στο διττό αυτό διαχωρισμό.

Παρά την παραπάνω γενική αρχή και διάκριση των ένοπλων καταστάσεων σε διεθνείς και μη, η διεθνής πρακτική – πιο ευφάνταστη από τα διεθνή κείμενα – δε περιορίζεται στο δίπτυχο διεθνείς και μη συρράξεις. Τι γίνεται, όμως, με τις 'γκρίζες ζώνες' που το διεθνές δίκαιο είτε δεν καλύπτει είτε ρητά εξαιρεί, όπως π.χ. ταραχές; Το πρόσφατο παράδειγμα της Αιγύπτου είναι χαρακτηριστικό, καθώς από τη μία πλευρά οι πολιτικές αναταραχές είχαν ως αποτέλεσμα την κλοπή πολιτιστικών αγαθών και

¹⁰⁸ Το δικαίωμα του κράτους δεν είναι απεριόριστο, καθώς καλείται να δράσει εντός του πλαισίου του διεθνούς δικαίου αλλά και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Chamberlain, K., *War and Cultural Heritage*. Leicester, Institute of Art and Law, 2004, σ. 218

¹⁰⁹ *Tadić Jurisdiction Decision*, παρ.70

βανδαλισμούς αρχαιοτήτων στο Μουσείο του Κάιρο, ενώ από την άλλη, η εγγύτητα του Μουσείου με την πλατεία Tahrir το τοποθέτησε στην πρώτη γραμμή του πυρός.

Η συζήτηση είναι ανοικτή σχετικά με την αναζήτηση ελάχιστων εγγυήσεων (minimum humanitarian standards) που εφαρμόζονται σε εσωτερικές ταραχές. Σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση αποτέλεσε με πρωτοβουλία του Meron¹¹⁰, η Διακήρυξη του Ινστιτούτου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στη Φινλανδία το 1990, που αποκρυστάλλωσε σε ενιαίο κείμενο τις βασικές κατευθύνσεις προστασίας. Στο πλαίσιο αυτό, εντοπίζονται ψήγματα για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, όπως η απαγόρευση της λαφυραγωγίας, καθώς και συλλογικών κυρώσεων κατά των πολιτών και της ιδιοκτησίας τους¹¹¹. Το εν λόγω κείμενο αποτέλεσε τη βάση για συζήτηση στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών όπου το ζήτημα των Θεμελιωδών Ανθρωπιστικών Αρχών παραμένει στην agenda των οργάνων των ΗΕ¹¹², χωρίς όμως απτά αποτελέσματα για την υιοθέτηση σχετικής Διακήρυξης¹¹³. Μάλιστα, μέρος της θεωρίας υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου, ιδίως με τις εξελίξεις στο διεθνές ποινικό δίκαιο, αλλά και τα Γενικά Σχόλια της Επιτροπής του Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, έχουν καλύψει το προηγούμενο δικαιοκέντρο¹¹⁴.

Οι εξελίξεις αυτές έχουν απομακρυνθεί από την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Το βάρος, σήμερα, δίνεται ιδίως στην διασφάλιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών του, παρέχοντάς στα άτομα στοιχειώδη προστασία σε περιόδους αναταραχών, δεδομένου ότι οι ρήτρες παρέκκλισης συχνά αίρουν την εφαρμογή του δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου, χωρίς να υπάρχει παράλληλα εφαρμογή του ανθρωπιστικού δικαίου. Ως εκ τούτου, τα πολιτιστικά αγαθά που προστατεύονται από το δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς ως *lex generalis* μπορούν να ενταχθούν στο πλαίσιο αυτό ως συνάρτηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, σύνδεση που αναδεικνύεται στο επόμενο κεφάλαιο, καθώς ο 'σεβασμός της αξιοπρέπειας ενός λαού είναι το ίδιο με το σεβασμό του πολιτισμού του'¹¹⁵. Αξίζει ωστόσο, να επισημανθεί η καθολική εφαρμογή του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά,

¹¹⁰ T. Meron, "On the Inadequate Reach of Humanitarian and Human Rights Law and the Need for a New Instrument", (1983) 77 AJIL σ. 589. Ομοίως T. Meron, & Al. Rosas, "A Declaration of Minimum Humanitarian Standards", (1991) 85 AJIL, σ. 375, A. Eide, Al. Rosas & T. Meron, "Combating Lawlessness in Gray Zone Conflicts Through Minimum Humanitarian Standards", (1995) 89 AJIL, σ.215επ.

¹¹¹ Declaration on Minimum Humanitarian Standards, International Symposium Turku/Åbo 30 November – 2 December 1990, άρθρο 2.3.β και ε, όπως και - Report of the Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. Minimum humanitarian standards: Analytical report of the Secretary-General submitted pursuant to Commission on Human Rights resolution E/CN.4/1998/87 παρ.33.

¹¹² UN Human Rights Council, Fundamental Standards of Humanity, Report of the Secretary-General, UN Doc. A/HRC/8/14 (2008)

¹¹³ Σχετικά βλέπε E. Crawford, "Road to Nowhere? The Future for a Declaration on Fundamental Standards of Humanity", 2011, <http://ssrn.com/abstract=1810151> D.Petrasek, "Moving Forward on the Development of Minimum Humanitarian Standards", (1998). 92AJIL3, 557-563

¹¹⁴ A.Schüller, "Fundamental standards of humanity - still a useful attempt or an expired concept?," (2010) 14 IJHR 5, ιδίως σ. 764-765.

¹¹⁵ Σ.Περράκης, Μ.Ντ. Μαρούδα, Ανθρωπιστικό Δίκαιο και σύγχρονες πολεμικές επιχειρήσεις: Τι νεότερα από το μέτωπο; στο Σ.Περράκης (επιμ.), Η Διεθνής Κοινότητα σε κίνηση, εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2006, σ.291- 328. Ομοίως και Y.Sandoz, "Competing priorities: placing cultural property on the humanitarian law agenda" στο Dutli, T., Martignoni, J.B., Gaudreau, J., (επιμ.), *Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, ICRC, Geneva, 2002. σ. 22

Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, καθώς δεν περιέχει ρήτρα παρέκκλισης, με σημαίνουσα σημασία όπως καταδεικνύεται στο επόμενο κεφάλαιο.

2.2. Η περίπτωση των πολυεθνικών επιχειρήσεων

Τα τελευταία χρόνια πολυεθνικές επιχειρήσεις των ΗΕ βρέθηκαν στο πεδίο των ένοπλων συρράξεων με αρμοδιότητες επιβολής ή διατήρησης της ειρήνης, αλλά και σε περιπτώσεις Διεθνούς Διοίκησης¹¹⁶. Το εφαρμοστέο δίκαιο στις περιπτώσεις αυτές αποτελεί άλλη μια γκρίζα ζώνη για το διεθνές δίκαιο, και πεδίο εκτενούς συζήτησης στα διεθνή fora¹¹⁷.

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών από τις δυνάμεις των ΗΕ απασχολεί την σχετική συζήτηση ήδη από το 1954. Η ελληνική αντιπροσωπεία κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης της Χάγης, πρότεινε την ενσωμάτωση στο αρ. 18 ρήτρας για την δεσμευτικότητα της Σύμβασης σε κράτη που συμμετέχουν στις επιχειρήσεις συλλογικής δράσης, κατόπιν εξουσιοδότησης των αρμόδιων οργάνων των ΗΕ¹¹⁸. Μολονότι η αναφορά αυτή δεν ενσωματώθηκε στο τελικό κείμενο της Σύμβασης, υιοθετήθηκε σχετική απόφαση (Resolution I) στη Διάσκεψη, το κείμενο της οποίας έχει ως εξής:

*The Conference expresses the hope that the competent organs of the United Nations should decide, in the event of military action being taken in implementation of the Charter, to ensure application of the provisions of the Convention by the armed forces taking part in such action*¹¹⁹.

Η πρακτική των ΗΕ αναφορικά με τη σύσταση ειρηνευτικών επιχειρήσεων καταδεικνύει τη βούληση του οργανισμού να επιφορτίσει τα όργανά του με σχετικές υποχρεώσεις προστασίας. Έτσι, οι Κανονισμοί λειτουργίας της UNFICYP της 25^{ης} Απριλίου 1964 επιβάλλουν τη γενική εφαρμογή των διεθνών συνθηκών που εφαρμόζονται από στρατιωτικό προσωπικό, και οι οποίες περιλαμβάνουν και τη Σύμβαση της UNESCO για τα πολιτιστικά αγαθά¹²⁰. Τη δεκαετία του '90, μετά το τέλος του διπολισμού και τον πολλαπλασιασμό των αποστολών των ΗΕ στο πεδίο, σχετικές ρήτρες

¹¹⁶ Αξίζει να σημειωθεί η συμπερίληψη της νομικής προστασίας της πολιτιστικής προστασίας στις προτεραιότητες της UNMIK. Αναλυτικά για την προαγωγή και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς από την UNMIK βλέπε Περιοδικές Εκθέσεις του Γενικού Γραμματέα ΗΕ

www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmik/reports.shtml

¹¹⁷ Ενδεικτικά L. Condorelli, A.-M. La Rosa, S. Scherrer S. (επιμ.), *Les Nations Unies et le droit international humanitaire*, Pedone, Paris, 1996, A. Faite, J. Labbe Grenier, Expert Meeting on Multinational Peace Operations. Applicability of International Humanitarian Law and International Human Rights Law to UN Mandated Forces, Geneva, ICRC, 2004, R. Murphy, *UN Peacekeeping in Lebanon, Somalia and Kosovo. Operational and Legal Issues in Practice*, Cambridge, CUP, 2007, M. Sassòli, 'International Humanitarian Law in Contemporary Armed Conflicts and Its Application to Multinational Forces', Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC) Workshop on IHL and Multinational Forces, London, 20-21 Νοεμβρίου 2000, D. Shrager, 'The United Nations as an Actor Bound by International Humanitarian Law', (1998) 5 *International Peacekeeping* 2, σ.64-81, της ίδιας 'UN Peacekeeping Operations: Applicability of International Humanitarian Law and Responsibility for Operation-Related Damage', (2000) 94 *AJIL* 2, σ.406-12, Edwin R. Micewski, Gerhard Sladek, *Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict: A Challenge in Peace Support Operations*, Armed Forces Printing Office, 2002

¹¹⁸ Αναλυτικά βλ. Fr. Kalshoven, *Reflections on the Law of War: Collected Essays*, Martinus Nijhoff Publishers, 2007 σ. 429

¹¹⁹ <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/415?OpenDocument>

¹²⁰ Αναλυτικά για την υποχρέωση συμμόρφωσης των μελών των ειρηνευτικών επιχειρήσεων με τη Σύμβαση της Χάγης 1954 σύμφωνα με τις συμφωνίες SOFAs (Status of Forces Agreements) βλέπε K. Okimoto, 'Violations of IHL by UN forces and their legal consequences', (2003) *Yearbook of International Humanitarian Law* σ.205-6

ενσωματώνονται στις επιμέρους συμφωνίες που προσδιορίζουν το καθεστώς της αποστολής των ΗΕ, με την εκάστοτε χώρα¹²¹, όπως στη Ρουάντα, Αϊτή, Κροατία, Λίβανο, και αλλού. Πέραν από την εφαρμογή του ανθρωπιστικού δικαίου και των γενικών υποχρεώσεων προστασίας, οι ειρηνευτικές επιχειρήσεις υπάγονται στους περιορισμούς της Χάγης 1954 για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών.

Για την αποσαφήνιση και ενοποίηση του νομικού πλαισίου δράσης των επιχειρήσεων των ΗΕ, ο Γενικός Γραμματέας το 1999 δημοσίευσε το Bulletin (Κατευθυντήριες Οδηγίες) θεμελιωδών αρχών και κανόνων του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, για τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στο πεδίο υπό την διοίκηση και τον έλεγχο των ΗΕ. Ως επι των πλείστων, οι Κατευθυντήριες Οδηγίες τυγχάνουν εφαρμογής (από την 12^η Αυγούστου 1999) στις δυνάμεις των ΗΕ που δρουν σε καταστάσεις ενόπλων συρράξεων και στο βαθμό που ενεργούν ως μαχητές, και για τη διάρκεια της εμπλοκής τους, επιβεβαιώνοντας τη δεσμευτικότητα του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Σύμφωνα με το 6^ο Τμήμα για τα Μέσα και τις Μεθόδους του πολέμου¹²², οι δυνάμεις των ΗΕ απαγορεύεται να επιτεθούν κατά μνημείων τέχνης, αρχιτεκτονικής ή ιστορίας, αρχαιολογικών χώρων, έργων τέχνης, χώρων λατρείας, μουσείων και βιβλιοθηκών που αποτελούν την πολιτιστική και πνευματική κληρονομιά των λαών. Επιπρόσθετα, οι αποστολές των Ηνωμένων Εθνών δε μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα πολιτιστικά αγαθά και το άμεσο περιβάλλον τους για σκοπούς που μπορεί να τα εκθέσουν σε καταστροφή ή ζημία. Τέλος, αυστηρά απαγορεύεται η κλοπή, λαφυραγωγία, υπεξαίρεση και κάθε πράξη βανδαλισμού κατά των πολιτιστικών αγαθών.

Συνεπώς, τα όργανα των Ηνωμένων Εθνών δεσμεύονται από τους κανόνες του παράγωγου δικαίου του οργανισμού, χωρίς να εξισώνονται με τα συμβαλλόμενα μέρη των Συμβάσεων αναλαμβάνοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, ρόλο προστάτιδας δύναμης. Το κρίσιμο και ουσιαστικό ζήτημα που ανακύπτει είναι η θεμελίωση ενεργητικής ευθύνης προστασίας των πολιτιστικών αγαθών από τις ειρηνευτικές δυνάμεις, και η ύπαρξη υποχρέωσης επέμβασης για την προάσπισή τους. Η πρακτική αντανακλά την αμφίσημη θέση των ΗΕ ως προς το βαθμό δεσμευτικότητά τους από το ανθρωπιστικό δίκαιο. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση, εντολής προστασίας του νοσοκομείου στην πόλη

¹²¹ Βλέπε Agreement on the Status of the United Nations Assistance Mission for Rwanda, 5 Νοεμβρίου 1993, UN-Rwanda, Άρθρο 7, 1748 UNTS, Agreement on the Status of the United Nations Mission in Haiti, 15 Μαρτίου 1995, UN-Haiti, Άρθρο 7, 1861 UNTS 249, Agreement on the Status of the United Nations Peacekeeping Operation in Angola, 3 Μαΐου 1995, UN-Angola, 1864 UNTS, Agreement between the United Nations and the Government of the Republic of Croatia, 15 Μαΐου 1995, Agreement on the Status of the United Nations Interim Force in Lebanon, 15 Δεκεμβρίου 1995, UN-Leb., 1901 UNTS, Agreement concerning the Status of the United Nations Mission in Western Sahara, 11 Φεβρουαρίου 1999, UN-Morocco (Συμφωνίες καταρτίστηκαν με την Αλγερία και τη Μαυριτανία, 3 και 20 Νοεμβρίου 1998). Ομοίως, το Πρότυπο Συμφωνίας μεταξύ των ΗΕ και των κρατών μελών που συνεισφέρουν προσωπικό και εξοπλισμό στις ειρηνευτικές επιχειρήσεις των ΗΕ αναφέρει: *shall observe and respect the principles and spirit of the general international conventions applicable to the conduct of military personnel. These international conventions referred to above include the four Geneva Conventions of 12 August 1949 and their Additional Protocols of 8 June 1977 and the UNESCO Convention of 14 May 1954 on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict.* 1991, Doc. A/46/185

¹²² ST/SGB/1999/13, παρ. 6.6. Σχετικά βλέπε L. Condorelli, « Les progrès du droit international humanitaire et la circulaire du Secrétaire général des Nations Unies du 6 août 1999 », *Mélanges Abi-Saab*, The Hague (etc.), Nijhoff, 1999, σ. 495-505, P. Benvenuti, "Le respect du droit international humanitaire par les forces des Nations Unies: La Circulaire du secrétaire général", (2001) 105 RGDIP σ. 355-371.

Bihac από τη UNPROFOR, με αφορμή το ειδικό καθεστώς προστασίας που απολαμβάνει σύμφωνα με τις Συμβάσεις της Γενεύης. Το πετυχημένο αυτό παράδειγμα δεν κατάφερε να αποτελέσει προηγούμενο, καθώς το Γραφείο Νομικών Υποθέσεων των ΗΕ έσπευσε να διευκρινίσει ότι οι δυνάμεις των ΗΕ *δεσμεύονται μόνο από την εντολή τους, και δεν έχουν νομική υποχρέωση εφαρμογής των Συμβάσεων αυτών, από τις οποίες δεσμεύονται μόνο τα κράτη*¹²³. Το παράδειγμα 'Bihac' λειτουργεί τελικά ως φωτεινή εξαίρεση και όχι ως κανόνα στο αρρυθμιστο κατά τα λοιπά πλαίσιο λειτουργίας των ειρηνευτικών αποστολών.

Το Κόσοβο τοποθέτησε την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, στα επείγοντα ζητήματα που ανέκυψαν λόγω της διαφορετικής πολιτιστικής ταυτότητας των αντίπαλων μερών – χριστιανών Σέρβων και μουσουλμάνων Αλβανών του Κοσόβου. Η σκόπιμη και ολοκληρωτική καταστροφή πολλών πολιτιστικών μνημείων, οι βανδαλισμοί και οι λεηλασίες, καταγράφονται σε σειρά εκθέσεων της UNESCO και του Συμβουλίου της Ευρώπης¹²⁴. Η Απόφαση 1244 του Συμβουλίου Ασφαλείας¹²⁵ είχε ήδη θέσει το ζήτημα της προστασίας των πατρογονικών μνημείων στην περιοχή. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αναλήφθηκε αρχικά από το Κέντρο Συντονισμού¹²⁶, καθώς η UNMIK επικεντρώθηκε σε τομείς επείγοντος χαρακτήρα. Παρά ταύτα, η τελευταία δεσμεύτηκε αμέσως για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών και την εφαρμογή της Σύμβασης της Χάγης¹²⁷. Μέχρι σήμερα, η UNMIK συνδράμει στη συνεργασία Βελιγραδίου και Πρίστινας ενισχύοντας τη συνεργασία σε ζητήματα Πολιτιστικής Κληρονομιάς και την υλοποίηση προγραμμάτων π.χ. της Επιτροπής για την Εφαρμογή της Ανοικοδόμησης υπό την πρωτοβουλία του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για την αποκατάσταση της σερβικής ορθόδοξης κληρονομιάς στο Κόσοβο¹²⁸.

Ιδιαίτερα είναι και τα προβλήματα που δημιουργούνται σε σχέση με την λειτουργία κατ' εξουσιοδότηση πολυεθνικών επιχειρήσεων που δρουν στο πεδίο. Λόγω της μεικτής φύσης των οργάνων αυτών, ως οργάνων που συστήνονται κατόπιν απόφασης του Συμβουλίου Ασφαλείας των ΗΕ, αλλά υπό τον έλεγχο και διοίκηση των ιδίων των κρατών ή περιφερειακών οργανισμών, το εφαρμοστέο δίκαιο αλλά και η ευθύνη για την προστασία παραμένουν συγκεχυμένα. Στο πλαίσιο αυτό, ο Γενικός Διευθυντής της

¹²³ Βλέπε R. Murphy, 'UN Peacekeeping in Lebanon, Somalia and Kosovo: Operational and Legal Issues in Practice'. (2008) 13 J Conflict Security Law 2, σ. 293-298, S. Van Der Auwera, 'Peace Operations and the Protection of Cultural Property During and After Armed Conflict', (2010) 17 International Peacekeeping, σ.12-13,

¹²⁴ Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση, Reports Cultural situation in Kosovo", Doc 8930 (2001), Doc 9053 (2001), Recommendation 1511 (2001), Doc. 10127 (2004)

¹²⁵ Ιδίως παράρτημα II, Σημείο 6

¹²⁶ Coordination Centre of Serbia and Montenegro and of the Republic of Serbia for Kosovo and Metohija

¹²⁷ UNMIK/FRY Common Document of 5 November 2001, <http://bjoerna.dk/kosova/commdoc.htm>

¹²⁸ Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo S/2010/562, S/ 2011/43. Ομοίως και

http://issuu.com/councilofeurope/docs/ric_for_serbian_orthodox_religious_sites_in_kosovo/5

UNESCO συνεργάζεται στενά με τα ΗΕ και το NATO για την εφαρμογή της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων¹²⁹ από τις ένοπλες δυνάμεις σε πολυεθνικές επιχειρήσεις¹³⁰.

Η KFOR ανέλαβε την φύλαξη σημαντικών πολιτιστικών τοποθεσιών όπως το Πατριαρχείο Pejë/ Peć, τα Μοναστήρια Visoki Dečani, Gorioč, Budisalc/Budisavci, Sokolica, η εποπτεία των οποίων σταδιακά μεταβιβάζεται στην αστυνομική δύναμη του Κοσσόβου¹³¹.

Η επέμβαση στο Ιράκ καταδεικνύει τα παράδοξα της λειτουργίας των επιχειρήσεων αυτών. Από την μία πλευρά, η Πολωνία χρησιμοποίησε στρατιωτικούς αρχαιολόγους για τη διαφύλαξη σημαντικών πολιτιστικών αγαθών στην περιοχή δικαιοδοσίας τους, με στόχο την καταγραφή, φύλαξη και προστασία τους¹³², ενώ από την άλλη πλευρά, οι ίδιες οι συμμαχικές δυνάμεις προκάλεσαν βλάβες και καταστροφές σε σημαντικές πολιτιστικές τοποθεσίες. Χαρακτηριστικά, η αρχαιολογική τοποθεσία της Βαβυλώνας, που συγκαταλέγεται στα επτά θαύματα του κόσμου, χρησιμοποιήθηκε ως στρατιωτική βάση, δημιουργώντας γύρω από αυτή στρατιωτική ζώνη, έργα οχύρωσης¹³³ και άμυνας, χρήση βαρέων οχημάτων, κλπ. δραστηριοτήτων που είχαν ως αποτέλεσμα την έμμεση και άμεση ζημία σημαντικών πολιτιστικών αγαθών¹³⁴.

Οι περιπτώσεις αυτές καταδεικνύουν τις νέες προκλήσεις στο πεδίο εφαρμογής της πολιτιστικής προστασίας. Προκλήσεις που ωθούν τους διεθνείς οργανισμοί στην επεξεργασία και υιοθέτηση κανόνων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διενέργεια αποστολών στο πεδίο¹³⁵, καθώς και την εφαρμογή του εθιμικού δικαίου, σε περιπτώσεις που τα κράτη δεν έχουν προσχωρήσει στο ισχύον συμβατικό πλαίσιο

¹²⁹ Για την εφαρμογή του ανθρωπιστικού δικαίου από περιφερειακούς οργανισμούς βλ. και NATO, Parliamentary Assembly, Civilian Affairs Committee Resolution, Amsterdam, 1999, παρ. 7, OAU, Conference of African Ministers of Health, 24–29 April 1995, Res. 14 (V), παρ. 2, 35 OAS, General Assembly, Res. 1408 (XXVI-O/96), 1996, παρ. 4.

¹³⁰ CSCE, Eight Meeting of the High Contracting Parties to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural property in the Event of Armed Conflict, Final Report, CLT-09/CONF/218/3 REV, παρ. 6, Helsinki Summit of Heads of State or Government, 9–10 July 1992, Helsinki Document 1992: The Challenges of Change, Decisions, Chapter VI: The Human Dimension, παρ. 48.

¹³¹ KFOR Chronicle, June 2012. <http://www.nato.int/kfor>

¹³² J. Kila, *Heritage under Siege: Military Implementation of Cultural Property*, BRILL, 2012, σ.118

¹³³ Ειδικά αναφέρεται η χρήση τσουβαλιών άμμου και βαρέων υλικών, που λειτουργούν ως φράγματα, και τα οποία ονομάστηκαν ‘hescos’ από το όνομα της βρετανικής κατασκευαστικής εταιρίας. Εκθέσεις αναφέρουν σχετικά τη χρήση υλικών και άμμου πλησίον από τον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο, με αποτέλεσμα να συμπαρασύρονται στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως θραύσματα αγγείων κτλ. σ. 124, *op.cit.*

¹³⁴ Αναλυτικά, Report on Damage Assessments in Babylon, CLT/EO/CIP/2009/RP/114. Ομοίως και M.U.Moussa, *The Damages sustained to the Ancient City of Babel as a consequence of the Military presence of coalition forces in 2003*, στο Peter G. Stone, Joanne Farchakh Bajjaly, Robert Fisk (ed.), *The Destruction of Cultural Heritage in Iraq*, Boydell & Brewer Ltd, 2008, σ. 143-151, Rothfield, L. (ed.) *Antiquities Under Siege: Cultural Heritage Protection after the Iraq War*, Altamira Press, 2008, Lawrence Rothfield, *The Rape of Mesopotamia: Behind the Looting of the Iraq Museum*, University of Chicago Press, 2009, 228 σ.

¹³⁵ Ενδεικτικά στο πλαίσιο του NATO, υιοθετήθηκαν οι «Στρατιωτικές Αρχές και Πολιτικές για την Προστασία του Περιβάλλοντος» (MC 469/1) το 2003, όπου περιλαμβάνεται και η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, χωρίς να προσδιορίζονται ειδικές υποχρεώσεις. Οι Αρχές αναθεωρήθηκαν και ενισχύθηκαν το 2011. Γενικές ρήτρες ενσωματώνονται και στις Τυποποιημένες Συμφωνίες του NATO [Standardization Agreements (STANAGs)], οι οποίες εφαρμόζονται από τη Συμμαχική Διοίκηση της εκάστοτε Επιχείρησης http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_80802.htm. Ομοίως και Joint NATO Doctrine for Environmental Protection during NATO Led Military Activities, Annex C to NATO STANAG 7141 EP (edition 4). Βλέπε και Jan Hladík *The NATO/PFP Seminar “Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict — A Challenge in Peace Support Operations”*, (2002) 11 IJCP, σ. 166-167.

προστασίας. Ταυτόχρονα όμως, τα ζητήματα αυτά είναι άμεσα συνδεδεμένα με την ευθύνη προστασία κράτους/διεθνή οργανισμού στο πεδίο, και το κατά πόσο υπάρχει συντρέχουσα ή αποκλειστική ευθύνη¹³⁶.

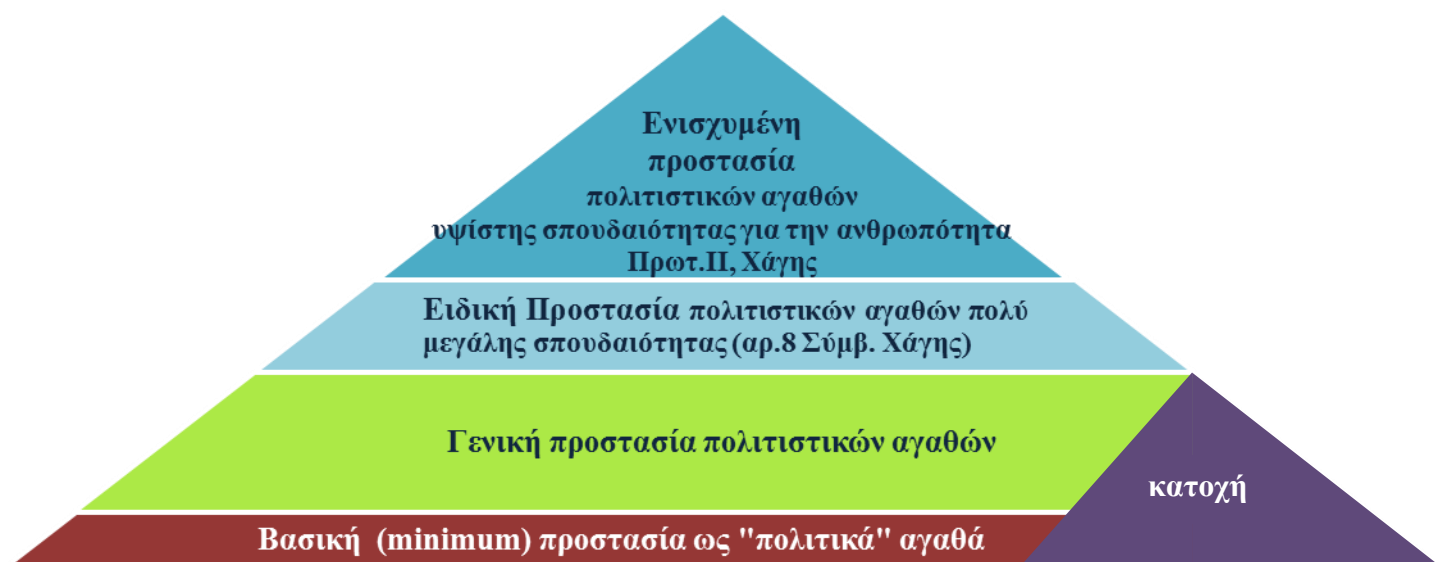
¹³⁶ Για την συντρέχουσα ή αποκλειστική ευθύνη κράτους/διεθνή οργανισμού αναλυτικά βλ.

Κεφάλαιο Β': Το περιεχόμενο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης διέπεται από συμβατικούς και εθιμικούς κανόνες, που συνδιαμορφώνουν ένα πολυεπίπεδο πλέγμα αρμοδιοτήτων γενικής και ειδικής φύσης σε συνάρτηση με τα προστατευόμενα αγαθά, το οποίο και αποτυπώνεται διαγραμματικά ακολούθως (Γράφημα 4). Το διάγραμμα αποτυπώνει τη διαβάθμιση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, όπου σε κάθε επίπεδο τα μέρη επιφορτίζονται με αυξημένες υποχρεώσεις προστασίας, οι οποίες περιορίζονται σε μικρότερο κύκλο προστατευόμενων αγαθών, χωρίς σημαντικές διαφοροποιήσεις¹³⁷. Έτσι, ένα πολιτιστικό αγαθό που στερείται ή δεν ικανοποιεί τις προϋποθέσεις υπαγωγής του σε ένα ειδικό καθεστώς, πέπτει στην αμέσως προηγούμενη κατηγορία γενικής προστασίας των πολιτιστικών αγαθών ή επωφελείται έστω, της ελάχιστης προστασίας των αστικών αγαθών.

Για την καλύτερη διάρθρωση της ύλης, η προστασία εξειδικεύεται με κριτήριο το εύρος των υποχρεώσεων σε γενικό πλαίσιο προστασίας (Α) και ειδικές αρμοδιότητες που επιφορτίζονται τα μέρη κατά τη διάρκεια κατοχής ή κατ' εφαρμογή των καθεστώτων αυξημένης προστασίας πολύ σημαντικών πολιτιστικών αγαθών (Β).

Γράφημα 4 Το πλέγμα των υποχρεώσεων προστασίας σε συνάρτηση με τα προστατευόμενα αγαθά κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης

¹³⁷ 'little difference between the conditions for the according of general protection and those for the provision of special protection.', *Kordić Trial Judgment.*, παρ. 361

I. Εξειδικεύοντας το γενικό πλαίσιο της προστασίας κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης

Η Διακήρυξη της Αγ. Πετρούπολης (1868) διαπιστώνει ότι ο μόνος νόμιμος σκοπός που τα πολιτισμένα κράτη επιδιώκουν να πετύχουν μέσω του πολέμου, είναι η αποδυνάμωση των στρατιωτικών δυνάμεων του εχθρού. Η αναγνώριση αυτή αποτελεί πρόδρομη διατύπωση της αρχής της διάκρισης και της στρατιωτικής αναγκαιότητας, που μαζί με την αρχή της αναλογικότητας και του ανθρωπισμού θεμελιώνουν το σύγχρονο ανθρωπιστικό δίκαιο. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών είναι διττή. Καταρχήν, προστατεύονται ως αστικά αγαθά, τα οποία δεν αποτελούν στρατιωτικό στόχο και άρα αντικείμενο επίθεσης. Η ιδιότητά τους αυτή συνεπάγεται ελάχιστες απαιτήσεις, ως βάση για τη προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στο σύνολό τους (1). Επιπρόσθετα, τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν ειδικά προστατευόμενη κατηγορία αγαθών στο ανθρωπιστικό δίκαιο (2). Το ειδικό αυτό καθεστώς προστασίας επιφυλάσσεται σε αγαθά που είναι *σημαντικά για την πολιτιστική κληρονομιά ενός λαού*. Διαμορφώνονται έτσι δύο επίπεδα προστασίας, γενικό και ειδικό¹³⁸, με κριτήριο τα προστατευόμενα αγαθά, τα οποία συνδέονται με μία σχέση γένους – είδους.

Τα δύο αυτά επίπεδα προστασίας προσδιορίζουν το γενικό πλαίσιο υποχρεώσεων προστασίας κατά τη διάρκεια των ενόπλων συρράξεων, οι οποίες και διακρίνονται, τελικά, από τις ειδικές αρμοδιότητες (παρακάτω ενότητα Β').

A. Το *minimum* της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών ως «πολιτικών» αγαθών

Τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν καταρχήν, «πολιτικά» αγαθά¹³⁹, καθώς δεν αποτελούν στρατιωτικό στόχο¹⁴⁰, δηλαδή *αντικείμενα που από τη φύση, τη θέση, το σκοπό ή χρήση τους συμβάλουν αποτελεσματικά στη στρατιωτική δράση και των οποίων η συνολική ή μερική καταστροφή, κατάληψη ή εξουδετέρωση, υπό τις περιστάσεις που ισχύουν κατά το χρόνο, προσφέρει ένα σαφή στρατιωτικό πλεονέκτημα* (αρ.52Πρωτ.Ι'77). Ως εκ τούτου, τα πολιτικά αγαθά πρέπει να διακρίνονται καθώς οι επιχειρήσεις των

¹³⁸ Για παράδειγμα το αρ. 53 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Γενεύης 1977 αποτελεί ειδική διάταξη προστασίας σε σχέση με το αρ.52 που αναφέρεται σε όλα τα αστικά αγαθά συνολικά.

¹³⁹ Αποδίδουμε τον όρο “civilian object” ή “des biens de caractère civil” ως «αστικά» ή «πολιτικά» αγαθά. Διαφοροποιούμε έτσι την μετάφρασή μας από τον ελληνικό νόμο Ν.1786/1988, που ατυχώς αναφέρεται σε «Αστικούς στόχους» για να προσδιορίσει «όλους τους στόχους που δεν είναι στρατιωτικοί στόχοι», αφού εξορισμού δεν αποτελούν στόχους, και ως εκ τούτου δεν μπορεί να χαρακτηρίζονται έτσι. Μάλιστα, ο επίσημος σχολιασμός του Πρωτοκόλλου είναι αποκαλυπτικός προς αυτήν την κατεύθυνση αφού αναφέρει “The English text uses the word “objects”, which means “something placed before the eyes, or presented to the sight or other sense, an individual thing seen, or perceived, or that may be seen or perceived; a material thing”. The French [p.634] text uses the word “biens”, which means “chose tangible, susceptible d'appropriation”. It is clear that in both English and French the word means something that is visible and tangible.”. παρ. 2007-8. Προφανώς λοιπόν αναφέρονται σε υλικά στοιχεία/αντικείμενα που δεν αποτελούν στρατιωτικό στόχο, διαφοροποιούμενα από τον στόχο *όπου πρόκειται για σημείο έναντι του οποίου κατευθύνεται μία επίθεση*. παρ.2009-2010.

¹⁴⁰ Κανόνας 9, ICRC

εμπόλεμων μερών στρέφονται μόνο κατά στρατιωτικών στόχων (αρχή διάκρισης- αρ. 48 Πρωτ.Ι). Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως πολιτικών αγαθών αποτελεί την ελάχιστη προστασία που απολαμβάνουν στο διεθνές συμβατικό και εθιμικό ανθρωπιστικό δίκαιο. Η προστασία αυτή είναι επιβεβλημένη δεδομένου ότι το κάθε κράτος προσδιορίζει μονομερώς ποια πολιτικά αγαθά αποτελούν πολιτιστικά αγαθά, και υπάγονται στο ειδικό νομικό πλαίσιο προστασίας. Όπως προκύπτει από το Πρώτο Μέρος αλλά και την επόμενη ενότητα, το δικαίωμα αυτό του κράτους ασκείται συχνά καταχρηστικά είτε προστατεύοντας περιορισμένα αγαθά είτε αφήνοντας έκθετα πολιτιστικά αγαθά ιδιαίτερων ομάδων.

Στο πλαίσιο της γενικής προστασίας έμφαση δίνεται σε δύο σημεία: την αρχή της διάκρισης και τις απορρέουσες υποχρεώσεις, και την απαγόρευση καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών ως περιορισμό στην επιλογή των μεθόδων του πολέμου.

1. Η Αρχή της Διάκρισης ως βάση γενικής προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Η αρχή της διάκρισης αποτελεί θεμελιώδη κανόνα του ανθρωπιστικού δικαίου με συμβατική και εθιμική ισχύ, επιβεβαιώνοντας την ανθρωποκεντρική του ratio¹⁴¹. Στο πλαίσιο αυτό, τα εμπόλεμα μέρη οφείλουν να διακρίνουν μεταξύ στρατιωτικών και μη στόχων¹⁴², κατευθύνοντας τις στρατιωτικές επιχειρήσεις τους μόνο έναντι των πρώτων, σε κάθε περίπτωση. Ομοίως, η αρχή της διάκρισης προσδιορίζει τη δράση των δυνάμεων των ΗΕ, δεδομένου ότι *πρέπει πάντοτε να προβαίνουν σε σαφή διάκριση μεταξύ αστικών αγαθών και στρατιωτικών στόχων*¹⁴³. Μάλιστα, η εφαρμογή της δεν συναρτάται από την αρχή της αμοιβαιότητας¹⁴⁴, καθώς τα κράτη δεν μπορούν να αποδεδμευτούν από την εφαρμογή των ισχυόντων κανόνων επικαλούμενα την μη εφαρμογή τους από το αντίπαλο μέρος¹⁴⁵, όπως τόνισε και το ΔΠΔΠΓ στην υπόθεση Kupreskic¹⁴⁶:

¹⁴¹ Γνωμοδότηση για τα Πυρηνικά Όπλα, παρ.78, Υπόθεση για τα στενά της Κέρκυρας, ICJ Reports 1949, σ. 22: και "elementary considerations of humanity", ICTY, Kupreskic case, Judgment, 2000, παρ. 518.

¹⁴² Η εθιμική αρχή κωδικοποιείται στα αρ. 48, 51 παρ.8, 52 παρ.2 Πρωτοκόλλου Ι. Ο εθιμικός της χαρακτήρας για διεθνείς και μη ένοπλες συρράξεις επιβεβαιώνεται στον Κανόνα 7 της μελέτης της ICRC. Αντίθετα βλ. William H. Boothby, The Law of Targeting, OUP, 2012, 656σ. Ο Boothby υποστηρίζει ότι "in each case (rules 1 and 7), the ICRC adds a further sentence to the black letter law suggesting that attacks may only be directed against combatants/military objectives and must not directed against civilians/civilian objects. This does not appear accurately to reflect the current position at customary law. Rather, the customary law prohibition is on making such persons or objects the object of the attack. Attacks which engage civilians or civilian objects unintentionally or by mistake would not breach the rule of Distinction". σ.441

¹⁴³ UNSG, Secretary-General's Bulletin: Observance by United Nations Forces of International Humanitarian Law, 1999, ST/SGB/1999/13, Τμήμα 5.1

¹⁴⁴ Αρ.1 παρ.1 Πρωτοκόλλου Ι, Κανόνας 140 ICRC (για διεθνείς και μη ένοπλες συρράξεις). Ομοίως, κοινό αρ.1 και 2 παρ.3 Συμβάσεων Γενεύης, αρ. 60 παρ.5 Σύμβαση Βιέννης για δίκαιο συνθηκών «Paragraphs 1 to 3 do not apply to provisions relating to the protection of the human person contained in treaties of a humanitarian character, in particular to provisions prohibiting any form of reprisals against persons protected by such treaties». Η σχετική διάταξη χαρακτηρίστηκε ως *ρήτρα διαφύλαξης*. Βλ. Virally, σ.747. Σχετικά και Namibia Advisory Opinion, ICJ Reports 1971 σελ47, παρ.96, και σ. 55 παρ. 122, ICTY, Martić case, Review of the Indictment, 8 March 1996, παρ. 15.

¹⁴⁵ C.Pillod, I. Sandoz, Chr. Swinarski, (1987), σ. 37, παρ.50-51: *Thus reciprocity invoked as an argument not to fulfill the obligations of humanitarian law is prohibited, but this does not apply to the type of reciprocity which could be termed "positive", by which the Parties mutually encourage each other to go beyond what is laid down by humanitarian law. Further, the concept of reciprocity on which the conclusion of any treaty is based also applies to the Conventions and the Protocol: they apply between the Parties which have [σ.38] consented to be bound by them and only in exceptional cases to a Party's own nationals, or to the nationals of a Party which is not bound.*

The absolute nature of most obligations imposed by rules of international humanitarian law reflects the progressive trend towards the so-called “humanisation” of international legal obligations, which refers to the general erosion of the role of reciprocity in the application of humanitarian law over the last century. After the First World War, the application of the laws of war moved away from a reliance on reciprocity between belligerents, with the consequence that, in general, rules came to be increasingly applied by each belligerent despite their possible disregard by the enemy. The underpinning of this shift was that it became clear to States that norms of international humanitarian law were not intended to protect State interests; they were primarily designed to benefit individuals qua human beings. Unlike other international norms, such as those of commercial treaties which can legitimately be based on the protection of reciprocal interests of States, compliance with humanitarian rules could not be made dependent on a reciprocal or corresponding performance of these obligations by other States. This trend marks the translation into legal norms of the “categorical imperative” formulated by Kant in the field of morals: one ought to fulfil an obligation regardless of whether others comply with it or disregard it.

Η αρχή της διάκρισης διασφαλίζει ότι τα αστικά αγαθά δεν αποτελούν αντικείμενο επίθεσης ή αντιποίνων (αρ.52 Πρωτ. Ι), ενώ συνεπάγεται τη λήψη προληπτικών μέτρων κατά τη διενέργεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων, καθώς και περιορισμούς κατά τη χρήση τους¹⁴⁷.

1.1. Απαγόρευση στοχοποίησης των αστικών αγαθών

Τα αστικά αγαθά δεν αποτελούν αντικείμενο στόχευσης απολαμβάνοντας, έτσι, γενικής προστασίας έναντι των κινδύνων του πολέμου, με απώτερο σκοπό τον περιορισμό των συνεπειών του για τον πληθυσμό. Αντιθέτως, οι επιθέσεις κατευθύνονται έναντι αγαθών τα οποία από τη φύση, θέση, σκοπό ή χρήση τους συμβάλλουν αποτελεσματικά στη στρατιωτική δράση και των οποίων η ολική ή μερική καταστροφή, κατάληψη ή ουδετεροποίηση προσφέρει τη δεδομένη στιγμή ένα συγκεκριμένο στρατιωτικό πλεονέκτημα (αρ. 52. 1 Πρωτ. Ι.)^{148, 149}. Αν και τα πολιτιστικά αγαθά εκ φύσεως δεν επιτελούν τέτοιο σκοπό¹⁵⁰, η θέση ή η χρήση τους μία δεδομένη στιγμή¹⁵¹ μπορεί να

The prohibition against invoking reciprocity in order to shirk the obligations of humanitarian law is absolute. This applies irrespective of the violation allegedly committed by the adversary. It does not allow the suspension of the application of the law either in part or as a whole, even if this is aimed at obtaining reparations from the adversary or a return to a respect for the law from him.

¹⁴⁶ ICTY, Kupreskic case, 2000, παρ. 518.

Η απόφαση αυτή έχει δεχθεί σημαντική κριτική, καθώς «the ICTY has gone too far in its willingness to articulate new law». Michael N. Schmitt, Essays on Law and War at the Fault Lines, Springer, 2012, σ.111

¹⁴⁷ Γενικά βλ. Solf, Waldemar A. "Protection of Civilians Against the Effects of Hostilities Under Customary International Law and Under Protocol I." (1986) 1 American University International Law Review 1, 117-135

¹⁴⁸ Ο εθιμικός χαρακτήρας της διάταξης για διεθνείς και μη ένοπλες συρράξεις επιβεβαιώνεται στον Κανόνα 8 της Μελέτης της ICRC.

¹⁴⁹ Στην υπόθεση Blaskic, ο κατηγορούμενος καταδικάστηκε για επιθέσεις σε αστικά αγαθά κατά παράβαση του αρ. 52 παρ.1, καθώς σχεδίασε, υποκίνησε, διέταξε ή άλλως βοήθησε και ενθάρρυνε το σχεδιασμό, την προετοιμασία ή εκτέλεση των παράνομων επιθέσεων εναντίον αστικών στόχων ενώ η καταστροφή τους δεν δικαιολογούνταν από τη στρατιωτική αναγκαιότητα. ICTY, Blaškić (IT-95-14) "Lašva Valley", Trial Judgment, 2000. Ομοίως και Kordić & Čerkez case, Judgment, 2001, παρ. 328

¹⁵⁰ Σε περίπτωση αμφιβολίας υπερισχύει ο αστικός χαρακτήρας τους αρ.52 παρ.3. Στις περιπτώσεις αυτές απαιτείται η αυστηρή εφαρμογή του αρ. 57.

¹⁵¹ “an intended future use may be sufficient, but not a possible future use.”, Sassòli, “Targeting: Scope and Utility of the Concept of ‘Military Objectives’ for the Protection of Civilians in Contemporary Armed Conflicts”, in D. Wippman & M. Evangelista, eds, New Wars, New Laws?, Ardsley, New York, Transnational Publishers, 2005, σ. 50

συνεπάγεται την εμπλοκή τους στις στρατιωτικές επιχειρήσεις (αρ.52 παρ.2), π.χ. αν τοποθετούνται σε αυτά στρατιωτικές δυνάμεις, εξοπλισμός κ.ά. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο χρόνος και ο τόπος της επίθεσης λαμβάνονται υπόψη για την άρση της προστασίας, σταθμίζοντας από τη μία πλευρά, το συγκεκριμένο επιδιωκόμενο στρατιωτικό πλεονέκτημα¹⁵², και από την άλλη πλευρά, τις ζημιές που θα προκαλούνταν σε αστικά αγαθά¹⁵³. Συνεπώς, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως αστικών αγαθών έναντι επίθεσης ισχύει για όσο διάστημα δεν αποτελούν στρατιωτικό στόχο¹⁵⁴ εν προκειμένω εφόσον, δεν συμβάλλουν στις στρατιωτικές επιχειρήσεις και δεν προσφέρουν συγκεκριμένο στρατιωτικό πλεονέκτημα¹⁵⁵.

Ακολούθως, απαγορεύεται κάθε αδιάκριτη επίθεση, δηλαδή επιθέσεις που υιοθετούν πολεμικές μεθόδους, ή/και όπλα, των οποίων τα αποτελέσματα δεν περιορίζονται σε στρατιωτικούς στόχους πλήττοντας πολίτες ή αστικά αντικείμενα χωρίς διάκριση¹⁵⁶, π.χ. βομβαρδισμοί¹⁵⁷, ή επιθέσεις με δυσανάλογη βλάβη σε αστικά αγαθά σε

¹⁵² Το συγκεκριμένο στρατιωτικό πλεονέκτημα πρέπει να ερμηνεύεται ως “concrete and perceptible” as opposed to “hypothetical and speculative”, W.A. Solf, “Article 52” in M. Bothe, K.J. Partsch & W.A. Solf, eds., New Rules for Victims of Armed Conflicts: Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949, The Hague, Martinus Nijhoff Publishers, 1982, σ. 191., Σύμφωνα με την ερμηνεία αυτή το συγκεκριμένο και απτό στρατιωτικό πλεονέκτημα συνδέεται άμεσα και στενά με την επίθεση. Η ερμηνευτική αυτή θέση διαφοροποιείται από τη μακροπρόθεσμη και σωρευτική εκτίμηση του στρατιωτικού αποτελέσματος, που φαίνεται να έχει προσχωρήσει και στο Καταστατικό του ΔΠΔ “concrete and direct overall military advantage anticipated” (αρ.8παρ.2 β’ίν). Στο Επεξηγηματικό Σημείωμα των στοιχείων των εγκλημάτων του ΔΠΔ αναφέρεται ότι “The expression “concrete and direct overall military advantage” refers to a military advantage that is foreseeable by the perpetrator at the relevant time. Such advantage may or may not be temporally or geographically related to the object of the attack. The fact that this crime admits the possibility of lawful incidental injury and collateral damage does not in any way justify any violation of the law applicable in armed conflict. It does not address justifications for war or other rules related to jus ad bellum. It reflects the proportionality requirement inherent in determining the legality of any military activity undertaken in the context of an armed conflict.” Elements of Crimes, ICC-ASP/1/3(part II-B), υποσ.36. Βλέπε επίσης και I. Henderson, The Contemporary Law of Targeting, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, σ. 68-71, όπου γίνεται αναφορά στις δύο ερμηνευτικές αντιλήψεις, J.Gardam, Crimes involving disproportionate means and methods of warfare, στο José Doria, Hans-Peter Gasser, M. Cherif Bassiouni (ed.), *The Legal Regime of the International Criminal Court: Essays in Honour of Professor Igor Blishchenko : in Memoriam Professor Igor Pavlovich Blishchenko* (1930-2000) , 2009, σ.543-545, η συγγραφέας θεωρεί ότι το Καταστατικό του ΔΠΔ σε συνδυασμό με το Επεξηγηματικό Σημείωμα για τα εγκλήματα συνιστούν υπέρβαση του ορίου που θέτει το Πρωτόκολλο, δεδομένης και της αντίρρησης της ΔΕΕΣ κατά τις διαπραγματεύσεις. Από την άλλη πλευρά, ο Y.Dinstein τοποθετεί το στρατιωτικό πλεονέκτημα σ’ ευρύτερο και μακροπρόθεσμο πλαίσιο. Y.Dinstein, “Legitimate Military Objectives under the current jus in bello”, (2001) 31 Israel Yearbook on Human Rights 1

¹⁵³ Op.cit, W.A. Solf, M. Bothe, K.J. Partsch & W.A. Solf, (eds.), 1982, παρ.2023.

¹⁵⁴ Μελέτη της ICRC, Κανόνας 10 με εφαρμογή σε διεθνείς και μη ένοπλες συρράξεις.

¹⁵⁵ “These requirements go beyond the definition of military objective at Article 52(2) of the First Additional Protocol by combining a threshold of support that is higher than ‘effective contribution’ with a condition that is reminiscent of ‘imperative military necessity’”. A.Bovin, The Legal Regime Applicable to Targeting Military Objectives in the Context of Contemporary Warfare, UCHL, Research Paper Series, No2, 2006, σ. 69. <http://www.geneva-academy.ch/> Ομοίως, για τη διάκριση αστικών αγαθών και στρατιωτικών στόχων κατά τη διενέργεια ένοπλων επιχειρήσεων M. Sassòli, L. Cameron, The Protection of Civilian Objects : Current State of the Law and Issues de lege ferenda. In: Ronzitti, Natalino and Venturini, Gabriella. The Law of Air Warfare : Contemporary Issues. The Hague : Eleven International, 2006, σ. 35-74, R. Kolb, Richard Hyde, An Introduction to the International Law of Armed Conflicts, Hart Publishing, 2008, σ.125-141

¹⁵⁶ αρ.51 παρ.4 α’, 85 παρ.3 Πρωτ.Ι. Ομοίως και Πρωτ.ΙΙ Σύμβασης για τα Συμβατικά Όπλα, Κανόνες 11-13 της μελέτης της ICRC επιβεβαιώνοντας την εθμική ισχύ της απαγόρευσης σε διεθνείς και η ένοπλες συρράξεις

¹⁵⁷ Για ζητήματα εφαρμογής της αρχής της διάκρισης κατά τη διενέργεια βομβαρδισμών βλ. Peter Rowe, Kosovo 1999: The air campaign -- Have the provisions of Additional Protocol I withstood the test?, (2000) 837 IRRC, σ. 147-164

σχέση με στρατιωτικό πλεονέκτημα. Σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, τα μέρη απαγορεύονται να πραγματοποιήσουν επιθέσεις όταν η επαπειλούμενη ζημία στον άμαχο πληθυσμό ή/και τα αστικά αγαθά είναι δυσανάλογα σε σχέση με το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα¹⁵⁸. Στο ίδιο πλαίσιο, το Διεθνές Δικαστήριο στη Γνωμοδότηση για τη νομιμότητα χρήσης των πυρηνικών, μολονότι δεν απαγόρευσε a priori την χρήση των πυρηνικών όπλων, υπογράμμισε ότι

*Thus, methods and means of warfare, which would preclude any distinction between civilian and military targets, or which would result in unnecessary suffering to combatants, are prohibited. In view of the unique characteristics of nuclear weapons, to which the Court has referred above, the use of such weapons in fact seems scarcely reconcilable with respect for such requirements*¹⁵⁹.

Σύμφωνα με την μελέτη της ΔΕΕΣ, η απαγόρευση των αδιάκριτων επιθέσεων ενσαρκώνει το πνεύμα του ανθρωπιστικού δικαίου in toto, αφού

...definition of indiscriminate attacks represents an implementation of the principle of distinction and of international humanitarian law in general. Rule 12(a) is an application of the prohibition on directing attacks against civilians and the prohibition on directing attacks against civilian objects, which are applicable in both international and non-international armed conflicts. Rule 12(b) is also an application of the prohibition on directing attacks against civilians or against civilian objects. The prohibition of weapons which are by nature indiscriminate, which is applicable in both international and non-international armed conflicts, is based on the definition of indiscriminate attacks contained in Rule 12(b). Lastly, Rule 12(c) is based on the logical argument that means or methods of warfare whose effects cannot be limited as required by international humanitarian law should be prohibited. But this reasoning begs the question as to what those limitations are. Practice in this respect points to weapons whose effects are uncontrollable in time and space and are likely to strike military objectives and civilians or civilian objects without distinction.

Το Πρωτόκολλο ρητά επισημαίνει και την απαγόρευση επίθεσης κατά αστικών αγαθών ως αντιποίνων, η οποία είναι απόλυτη και δεν επιδέχεται παρέκκλισης λόγω στρατιωτικής αναγκαιότητας¹⁶⁰.

Στην πρακτική όμως, οι διαχωριστικές γραμμές δεν είναι τόσο ευδιάκριτες. Ο χαρακτηρισμός ενός αγαθού ως στρατιωτικού στόχου, επαφίεται στις ένοπλες δυνάμεις¹⁶¹, και παρά το γεγονός ότι η αυθαίρετη επίκληση της νομιμότητας μιας επίθεσης περιορίζεται, στην πράξη συναντά αδυναμίες. Ομοίως, και η απαγόρευση αδιάκριτων επιθέσεων. Οι εκθέσεις και αποφάσεις των διεθνών οργανισμών και της ΔΕΕΣ, καταδεικνύουν ότι δεν υπάρχει καμία σχεδόν ένοπλη σύρραξη χωρίς να καταστρατηγούνται οι θεμελιώδεις αυτοί κανόνες από τη Μέση Ανατολή το 1973, ως

¹⁵⁸ Αρ. 51, 85 παρ.3 Πρωτ.Ι, 26 παρ.3β', Πρωτ.ΙΙ, Κανόνας 12 (Διεθνείς και μη συρράξεις), Section 5.5, 1999 UN Secretary-General's Bulletin.

¹⁵⁹ Γνωμοδότηση για τα Πυρηνικά Όπλα, 1. C.J. Reports 1996, σ.262, παρ. 95

¹⁶⁰ Op.cit, W.A. Solf, παρ. 1984: The prohibition contained in this article is not subject to any conditions and it therefore has a peremptory character; in particular it leaves out the possibility of derogating from this rule by invoking military necessity. Ομοίως και σ.756, Frits Kalshoven, Reflections on the Law of War: Collected Essays,

¹⁶¹ "This interpretation allows a decision maker to have an honest but mistaken belief as to the identity of the military objective without having to argue, as the United States do, that it is the defending Party that has the burden of clarifying the character of objects under its control, or to introduce, as Israel does, new adjectives such as 'significant' and 'slight' in one's interpretation of the rule" σ. 20-21, A. Boivin, The Legal Regime Applicable to Targeting Military Objectives in the Context of Contemporary Warfare, UCHL, Research Paper Series, No2, 2006. <http://www.geneva-academy.ch/>

την πρώην Γιουγκοσλαβία, τη Ρουάντα, το Λίβανο, την Υεμένη, τα Παλαιστινιακά εδάφη, τη Γεωργία, το Σουδάν, η *πρακτική των κρατών υπολείπεται των φωτισμένων κανονιστικών κείμενων*¹⁶².

1.2. Υποχρέωση λήψης προληπτικών μέτρων για την άμεση και έμμεση προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως αστικών αγαθών

Τα πολιτιστικά αγαθά ως αστικά αγαθά πέραν της απαγόρευσης στοχοποίησής τους, απολαμβάνουν γενικής προστασίας έναντι των αποτελεσμάτων των διενεργούμενων στρατιωτικών επιχειρήσεων. Η αρχή της προφύλαξης οριοθετεί τη στρατιωτική δράση στο πεδίο της μάχης θέτοντας προϋποθέσεις για τη διενέργεια επιχειρήσεων, με στόχο την προστασία των αστικών αγαθών και του άμαχου πληθυσμού, εν γένει. Στο πλαίσιο αυτό, τα μέρη οφείλουν να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την διαφύλαξή τους σε περίπτωση επίθεσης για την αποφυγή ή την ελαχιστοποίηση παράπλευρης ζημίας¹⁶³ ¹⁶⁴(άμεση προστασία), και για την προστασία τους από τα - ευρύτερα- αποτελέσματα της επίθεσης¹⁶⁵ (έμμεση προστασία). Τα κράτη, λοιπόν, οφείλουν να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα επιλέγοντας κατάλληλα μέσα και μεθόδους πολέμου για τον περιορισμό των συνεπειών της επίθεσης, να βεβαιώνονται για τη στρατιωτική φύση του στόχου, να απέχουν από ενέργειες που επιφέρουν δυσανάλογη βλάβη των αγαθών, διαφορετικά να ακυρώνουν τη σχεδιασμένη ενέργεια, και τέλος, προβαίνουν στην έγκαιρη προειδοποίηση του πληθυσμού, όπου οι συνθήκες το επιτρέπουν. Στο ίδιο πλαίσιο, όταν περισσότεροι στρατιωτικοί στόχοι επιτυγχάνουν το ίδιο πλεονέκτημα πρέπει να προτιμώνται στόχοι, που συνεπάγονται τις μικρότερες δυνατές απώλειες σε αστικά αγαθά.

Οι υποχρεώσεις αυτές συνθέτουν ένα πλέγμα απαραίτητων ενεργειών πριν την διενέργεια μίας στρατιωτικής επιχείρησης¹⁶⁶, που συχνά προσκρούουν στο σκόπελο της πολεμικής πραγματικότητας. Η ταυτοποίηση και ακριβής στόχευση¹⁶⁷ στρατιωτικών στόχων δεν είναι ποτέ διασφαλισμένη ως έγκυρη, ενώ ακόμη και η επιλογή των πιο έξυπνων μέσων πολέμου προσκρούει σε πρακτικές αδυναμίες ή συγκυριακές δυσκολίες. Η στρατιωτική επιχείρηση του NATO στο Κόσοβο, καταδεικνύει πολλές από τις αδυναμίες αυτές. Έτσι, παρά την υποχρέωση λήψης προληπτικών μέτρων, ταυτοποίησης του στόχου κτλ, καταγράφηκαν σημαντικές παράπλευρες απώλειες. Παρόλ' αυτά, η Επιτροπή του ΔΠΔΠΓ¹⁶⁸ κατέληξε αναφορικά με διάφορα γεγονότα ότι αστικά αγαθά και άμαχος πληθυσμός δεν στοχοποιήθηκαν σκοπίμως· συχνά δε, η απώλειά τους θεωρήθηκε

¹⁶² T. Meron, The Geneva Conventions and Public International Law, (2009) 91 IRRC 875, 619-625. σ. 623

¹⁶³ Αρ. 57 Πρωτ.Ι, Κανόνες 15-21. Ομοίως και UN General Assembly, Res. 2444 (XXIII), (1968), παρ. 1(c). UN General Assembly, Res. 2675 (XXV), (1970), παρ.3.

¹⁶⁴ J-F. Quéguiner, Precautions under the law governing the conduct of hostilities, (2006) 88 IRRC 864, 793-821.

¹⁶⁵ Αρ.58 Πρωτ.Ι, αρ. 13 παρ.1 Πρωτ.ΙΙ, Κανόνας 22 επ., 1999 UN Secretary-General's Bulletin Section 5.4

¹⁶⁶ Ομοίως και Elizabeth Wilmshurst, International Law and the Classification of Conflicts, OUP, 2012, σ. 105,

¹⁶⁷ Αναλυτικά Michael N. Schmitt, Precision attack and international humanitarian law, (2005) 87 IRRC 859, σ.445- 466

¹⁶⁸ Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia. <http://www.icty.org/sid/10052#IVA4>

ως ‘αποτυχία’ κατά τη διενέργεια της επίθεσης, που δεν μπορούσε να προβλεφθεί, ενώ άλλες επιχειρήσεις, παρά τον υψηλό αριθμό αμάχων, δεν κρίθηκαν ως σαφώς δυσανάλογες με τον επιδιωκόμενο σκοπό. Άλλωστε,

*The duty to take precautionary measures is not absolute. It is a duty to act in good faith to take practicable measures, and persons acting in good faith may make mistakes*¹⁶⁹.

Ομοίως, τα μέρη οφείλουν να προστατεύουν στο μέτρο του εφικτού¹⁷⁰ τα αστικά αγαθά και τον άμαχο πληθυσμό, που βρίσκονται υπό τον έλεγχό τους, έναντι των αποτελεσμάτων μίας επίθεσης. Για το λόγο αυτό, οφείλουν να αποφεύγουν την τοποθέτηση στρατιωτικών στόχων δίπλα ή κοντά σε πυκνοκατοικημένες περιοχές, να προβαίνουν σε μετακίνησή τους – υποχρέωση που μπορεί να εφαρμοστεί εν προκειμένω για κινητά πολιτιστικά αγαθά, και τέλος να λάβουν όλες τις απαραίτητες προφυλάξεις για την αποτροπή κινδύνων που απορρέουν από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις π.χ. εκρήξεις, πλημμύρες κτλ. Μάλιστα, η αποτυχία ενός κράτους να συμμορφωθεί με τις παραπάνω υποχρεώσεις του δεν αποδεσμεύει το αντίπαλο μέρος από την υποχρέωση τήρησης της αρχής της διάκρισης και αναλογικότητας¹⁷¹. Στο πλαίσιο αυτό, η επίθεση κατά του πυρηνικού σταθμού Jiygeh στο Λίβανο το 2006, η οποία προκάλεσε σημαντική βλάβη στην αρχαιολογική τοποθεσία της Βύβλου, σηματοδότησε την αποτυχία του Ισραήλ, να λάβει τα απαραίτητα μέτρα προφύλαξης κατά το εθιμικό ανθρωπιστικό δίκαιο¹⁷². Ταυτόχρονα, η ζημία της Βύβλου, εγγεγραμμένης στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, παραβιάζει τη Σύμβαση 1972, καθώς τα κράτη οφείλουν να απέχουν από κάθε πράξη που μπορεί άμεσα ή έμμεσα να βλάψει τη παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά στο έδαφος τρίτου κράτους μέλους (αρ.6 παρ. 3), αλλά και το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο.

Προκύπτει, λοιπόν, ότι κατά τη διάρκεια διεθνούς ένοπλης σύρραξης, τα πολιτιστικά αγαθά ευνοούνται από το κανονιστικό πλαίσιο προστασίας του άμαχου πληθυσμού και των αγαθών τους. Στο πλαίσιο αυτό, η αρχή της διάκρισης αποτελεί τη βάση για τη γενική προστασία τους και συνεπάγεται τις ως άνω περιγραφείσες ενεργητικές και παθητικές υποχρεώσεις.

2. Περιορίζοντας τα μέσα και μεθόδους του πολέμου: η απορρέουσα προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Τα πολιτιστικά αγαθά ως αστικά αγαθά προστατεύονται και δια του περιορισμού των μέσων και μεθόδων του πολέμου, καθώς είναι έκθετα σε καταστροφές, κατάσχεση

¹⁶⁹ WJ Fenrick, Targeting and Proportionality during the NATO Bombing Campaign against Yugoslavia, Eur J Int Law (2001) 12 (3): 489-502, σ. 501,

¹⁷⁰ M. Bothe, K.J. Partsch & W.A. Solf, (eds), 1982, παρ. 2245

¹⁷¹ ICTY, *Galić* case, Judgment, 2003 παρ. 61

¹⁷² Το Ισραήλ δεν αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος του Πρωτοκόλλου Ι. Η εθιμική ισχύ της εν λόγω διάταξης επιβεβαιώνεται από τον Κανόνα 22 της ΔΕΕΣ. Η Επιτροπή Έρευνας για το Λίβανο των ΗΕ αναφέρει στην έκθεσή της: *The failure of IDF to take the necessary precautionary measures violated Israel's international law, international humanitarian law, and human rights obligations to protect the natural environment and the right to health. In particular it caused significant damage to the Byblos archaeological site, included in the UNESCO World Heritage list, which equally contravened the same international obligation.* παρ. 321, A/HRC/3/2, 23 November 2006

ή/και λαφυραγωγία, ιδίως κατά τη διάρκεια κατοχής. Η μελέτη της ICRC κωδικοποιεί τις σχετικές απαγορεύσεις στους Κανόνες 50-51, οι οποίοι εφαρμόζονται σε διεθνείς και μη συρράξεις, ενώ οι Συμβάσεις της Γενεύης και η διεθνής νομολογία των ποινικών δικαστηρίων αναγορεύουν σε διεθνές έγκλημα την απρόκλητη και παράνομη – μερική ή ολική – καταστροφή και την κατάσχεση/αρπαγή αγαθών. Εξαιρέση αποτελεί η επίκληση επιτακτικής στρατιωτικής ανάγκης¹⁷³. Μάλιστα, η σχετική υποχρέωση δεν διακρίνει ανάλογα με το ιδιοκτησιακό καθεστώς, προστατεύοντάς τα είτε αποτελούν δημόσια είτε ιδιωτική περιουσία π.χ. καταστροφή θρησκευτικών αγαθών που ανήκουν σε νομικό πρόσωπο κτλ. Η σημασία των απαγορεύσεων αυτών είναι θεμελιώδης, αφού συνδέονται με τα δικαιώματα του ανθρώπου, ιδίως το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και την αναίτια αποστέρηση του, δημιουργώντας έτσι τη «γέφυρα» με το επόμενο και τελευταίο κεφάλαιο, και το ρόλο των δικαιωμάτων του ανθρώπου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών.

Η σχετική δικαστική πρακτική επιβεβαιώνει την αντίληψη αυτή. Ενδεικτικά, στις δύο εκκρεμούσες υποθέσεις *Harun* και *Kushayb*, ο Εισαγγελέας του ΔΠΔ συμπεριέλαβε στο κατηγορητήριο την καταστροφή τεμένους στο πλαίσιο καταστροφής αγαθών που ανήκαν στον πληθυσμό των Fur στην πόλη Bindisi στο Σουδάν¹⁷⁴. Η νομολογία του ΔΠΔΠΓ, ομοίως, βρίθει παραδειγμάτων¹⁷⁵ στις Υποθέσεις *Mladić*¹⁷⁶ και *Karadžić*¹⁷⁷, οι κατηγορούμενοι βαρύνονται με την απρόκλητη καταστροφή δημόσιων αγαθών, συμπεριλαμβανομένων πολιτιστικών μνημείων και ιερών χώρων και συγκεκριμένα εκατοντάδων τζαμιών, σε τέτοιο βαθμό που λαμβάνει χαρακτήρα δίωξης, ενώ στην Υπόθεση *Rajić*¹⁷⁸, ο κατηγορούμενος καταδικάστηκε, όχι μόνο για καταστροφή αγαθών που δεν δικαιολογείται από την στρατιωτική αναγκαιότητα, αλλά και για λεηλασία μουσουλμανικών αγαθών. Τα παραδείγματα αυτά, αποτελούν απλά τη σταγόνα στον ωκεανό της καταστροφής και λεηλασίας πολιτιστικών αγαθών ενώπιον του δικαστηρίου, και οι κατηγορίες καταστροφής των οποίων βασίστηκαν στη φύση τους ως αστικών αγαθών.

Ειδικότερα, στην περίπτωση κατοχής, οποιαδήποτε καταστροφή από την κατοχική δύναμη της ακίνητης ή προσωπικής περιουσίας που ανήκει είτε ατομικά είτε συλλογικά σε ιδιώτες, ή με το κράτος, ή σε άλλες δημόσιες αρχές, ή σε κοινωνικές ή συνεταιριστικές οργανώσεις, απαγορεύεται, εκτός εάν η εν λόγω καταστροφή καθίσταται απολύτως απαραίτητη για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις¹⁷⁹. Ωστόσο, η επίκληση της

¹⁷³ Άρθρο 23ζ', Κανονισμών Χάγης 1899,1907, αρ.50 Σύμβ.Γενεύης I, αρ. 51 Σύμβ.Γενεύης II, αρ.147 Σύμβ.Γενεύης IV. Αναλυτικά βλέπε παρακάτω

¹⁷⁴ ICC-02/05-01/07

¹⁷⁵ Nikolić, Karadžić, Mladić, Blaškić, Kordić,Čerkez, Naletilić,Martinović, Slobodan Milošević, Miodrag Jokić,Hadžihasanović, Strugar κ.ά.

¹⁷⁶ Παρ. 59, Mladić (IT-09-92), Fourth Amended Indictment,16 Dec 2011

¹⁷⁷ Παρ. 48, Karadžić (IT-95-5/18-I), Prosecution's marked-up indictment, 19 Oct 2009

¹⁷⁸ Rajić (IT-95-12) "Stupni Do", Trial Judgment, 8 May 2006

¹⁷⁹ Αρ.53 Σύμβαση IV. Σχετικά και αρ. 53 Κανονισμών Χάγης 1899 και 1907, αρ. 46,52,53 Κανονισμοί 1899 και 46, 52,53 Κανονισμών 1907

στρατιωτικής αναγκαιότητας και η εφαρμογή του κανόνα επαφίεται στην Κατέχουσα Δύναμη με αποτέλεσμα

It is therefore to be feared that bad faith in the application of the reservation may render the proposed safeguard valueless; for unscrupulous recourse to the clause concerning military necessity would allow the Occupying Power to circumvent the prohibition set forth in the Convention. The Occupying Power must therefore try to interpret the clause in a reasonable manner: whenever it is felt essential to resort to destruction, the occupying authorities must try to keep a sense of proportion in comparing the military advantages to be gained with the damage done¹⁸⁰.

Μολονότι, η σχετική απαγόρευση αφορά την καταστροφή, και όχι την δυνατότητα δήμευσης αγαθών που συμβάλλουν στις στρατιωτικές επιχειρήσεις ή τη δυνατότητα διοίκησης της δημόσιας περιουσίας εντός του κατεχόμενου εδάφους, επιφορτίζει την κατέχουσα δύναμη με σημαντικές αρμοδιότητες και υποχρεώσεις. Η απόλυτη στρατιωτική αναγκαιότητα μπορεί να προβάλλεται και μετά την ολοκλήρωση των στρατιωτικών επιχειρήσεων που οδήγησαν στην κατοχή του εδάφους¹⁸¹. Η εφαρμογή τους μάλιστα 'επιτηρείται', πέραν του αμφιλεγόμενου θεσμικού πλαισίου των Συμβάσεων, από τα κύρια όργανα των ΗΕ. Η Γενική Συνέλευση αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα, καθώς μέσα από τις αποφάσεις της καταδικάζει συχνά παραβιάσεις του ανθρωπιστικού δικαίου αναφορικά με την καταστροφή αγαθών/περιουσιών π.χ. στα κατεχόμενα παλαιστινιακά εδάφη¹⁸². Μάλιστα, στην τελευταία περίπτωση το Διεθνές Δικαστήριο επιβεβαίωσε στην Γνωμοδότησή του για το «Τείχος» ότι η καταστροφή αστικών αγαθών δεν καλύπτεται από την απόλυτη στρατιωτική αναγκαιότητα, καλώντας μάλιστα το Ισραήλ να καταβάλει επανορθώσεις στα θύματα των παραβιάσεων¹⁸³.

* * *

Παρά την απουσία χρήσης του όρου 'πολιτιστικά αγαθά', διαμορφώνεται το minimum της προστασίας που απολαμβάνουν όλα ανεξαιρέτως τα περιγραφόμενα αγαθά ως αστικά αγαθά¹⁸⁴. Δεδομένου ότι η προστασία των πολιτιστικών αγαθών, όπως θα δειχθεί παρακάτω, επιφυλάσσεται σε σημαντικά πολιτιστικά αγαθά για την κληρονομιά των λαών, τα οποία φέρουν ειδικό διακριτικό έμβλημα, η προστασία των μη νομικά χαρακτηρισμένων αγαθών ως πολιτιστικών, εμπίπτει λόγω της φύσης και λειτουργίας τους στην γενική προστασία των αστικών αγαθών.

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως αστικών συνδέεται με δύο ειδικές υποχρεώσεις εθιμικής ισχύος¹⁸⁵. Πρόκειται για την απαγόρευση κατάσχεσης, καταστροφής ή σκόπιμης βλάβης χώρων αφιερωμένων στη θρησκεία, τις τέχνες, τα γράμματα, ιστορικά μνημεία και έργα τέχνης και επιστήμης, και την υποχρέωση ειδικής μέριμνας για την αποφυγή βλάβης σε κτίρια αφιερωμένα στη θρησκεία, τέχνη, επιστήμη, εκπαίδευση, και ιστορικά μνημεία εκτός αν αποτελούν στρατιωτικούς στόχους. Οι

¹⁸⁰ M. Bothe, K.J. Partsch & W.A. Solf, (eds), 1982, σ.302

¹⁸¹ Γνωμοδότηση για το Τείχος, I. C. J. Reports 2004, σ. 136, παρ. 135

¹⁸² Βλέπε προηγούμενος Μέρος Α' Τμήμα Β', Κεφάλαιο Α', παρ. 1

¹⁸³ Ibid, παρ 152

¹⁸⁴ ICTY, Tadic case, Interlocutory Appeal, 2 October 1995, παρ. 127.

¹⁸⁵ Κανόνες 38 Α και 40 Α

κανόνες αυτοί πηγάζουν μέσα από το δίκαιο των συμβάσεων της Χάγης για τα μέσα και μεθόδους του πολέμου 1899/1907, έχουν κωδικοποιηθεί και σε άλλα διεθνή κείμενα και επιβεβαιώνονται στη διεθνή νομολογία. Οι εθιμικές αυτές υποχρεώσεις είναι γενικές, καθώς η φύση και ο σκοπός των αγαθών προσδιορίζουν την υπαγωγή τους στον κανόνα, και καθολικές, συμπεριλαμβάνοντας όλα τα περιγραφόμενα στοιχεία.

Οι εθιμικοί κανόνες ενεργοποιήθηκαν για την προστασία αλλά και την ποινική δίωξη των ατομικά υπευθύνων, στο πλαίσιο σκόπιμης καταστροφής θρησκευτικών χώρων κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης όπως στην πρώτη Γιουγκοσλαβία. Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτά το κατά πόσο η καταστροφή του αγάλματος του Saddam Hussein στη Βαγδάτη από Αμερικάνους, χωρίς να επιβάλλεται από οποιαδήποτε στρατιωτική αναγκαιότητα εμπίπτει στην εν λόγω προστασία, ιδίως υπό το φως των προσφάτων δηλώσεων των Αρχών για τη συνακόλουθη ποινική ευθύνη των δραστών¹⁸⁶.

B. Η εξειδικευμένη προστασία των πολιτιστικών αγαθών per se

Το νομικό πλαίσιο της Χάγης, μαζί με τα Πρωτόκολλα του 1977, που εφαρμόζονται με την επιφύλαξη των διατάξεων της Σύμβασης 1954, και το εθιμικό δίκαιο, προσδιορίζουν τις γενικές υποχρεώσεις για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως (σημαντικών) στοιχείων για την πολιτιστική κληρονομιά των λαών. Τα πολιτιστικά αγαθά προστατεύονται και ως ειδική κατηγορία αστικών αγαθών¹⁸⁷. Η γενική προστασία¹⁸⁸ των πολιτιστικών αγαθών αναλύεται στην υποχρέωση διαφύλαξης και στην υποχρέωση σεβασμού (αρ.2)¹⁸⁹. Κατά τον Nahlik, αποτελούν τις δύο πτυχές της προστασίας,

*l'aspect négatif (« respect », « immunité ») ne se referait naguère qu'au comportement de l'adversaire de l'Etat détenteur des biens en question. Aux termes des réglementations plus récentes, la responsabilité est encourue par les deux parties au conflit. Par contre, l'aspect positif de la protection (« sauvegarde ») se réfère essentiellement aux devoirs de l'Etat détenteur, ne s'étendant dans une certaine mesure, a son adversaire que lorsque celui-ci devient l'occupant d'un territoire ennemi*¹⁹⁰.

Το διττό αυτό περιεχόμενο της προστασίας, αν και θεωρήθηκε συχνά παρωχημένο¹⁹¹, διατηρείται και μεταγενέστερα, στο Δεύτερο Πρωτόκολλο της Χάγης 1999, και ακολουθείται και εδώ.

¹⁸⁶ L. Strahilevitz, σ.825

¹⁸⁷ Op.cit., Tadic, παρ. 147: "It cannot be denied that customary rules have developed to govern internal strife. These rules ... cover such areas as ... protection of civilian objects, in particular cultural property."

¹⁸⁸ Να σημειωθεί εδώ ότι ο Νόμος υπ' αριθμ. 1114/1981, με τον οποίο κυρώνεται η Σύμβαση της Χάγης, περιέχει το κείμενο της Σύμβασης στην ελληνική. Όπως είδαμε και παραπάνω, κατά την μελέτη των ορισμών της Σύμβασης, το κείμενο παρουσιάζει πολλά μεταφραστικά 'κενά'. Το άρθρο 2 αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα, καθώς ορίζει ότι *δια τους σκοπούς της παρούσης Συμβάσεως, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών περιλαμβάνει την προστασίαν και τον σεβασμόν* αυτών των αγαθών, χωρίς να αποδίδει το ακριβές περιεχόμενο του αυθεντικού κειμένου *the protection of cultural property shall comprise the safeguarding of and respect for such property*.

¹⁸⁹ Όπου δεν υποδεικνύεται διαφορετικά, τα άρθρα αναφέρονται στη Σύμβαση της Χάγης 1954.

¹⁹⁰ Nahlik S.E. La protection internationale des biens culturels en cas de conflit arme, Recueil des cours de l'Académie de droit international, 1967, σ.186

¹⁹¹ Σχετικά ο Boylan στην Έκθεση για την Αναθεώρηση της Σύμβασης της Χάγης αναφέρει ότι the subsidiary definitions ('safeguarding' and 'respect') are rather odd. 'Safeguarding' is used not in the obvious sense of

1. Η υποχρέωση διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών

Η υποχρέωση διαφύλαξης περιλαμβάνει μια σειρά προπαρασκευαστικών μέτρων τα οποία το κράτος λαμβάνει ήδη εν καιρώ ειρήνης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών που βρίσκονται στο έδαφός του, έναντι των 'προβλέψιμων' συνεπειών μίας ένοπλης σύρραξης (αρ.3 Σύμβαση Χ, αρ.5 Πρωτ.Π Χ.). Ακολουθώντας, εξετάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά της υποχρέωσης διαφύλαξης και ειδικότερες υποχρεώσεις που προκύπτουν μέσα από τη συγκριτική μελέτη των κειμένων.

1.1. Βασικά χαρακτηριστικά της υποχρέωσης διαφύλαξης

Η Σύμβαση της Χάγης εναποθέτει στο κράτος να προβλέψει ενδεχόμενες συνέπειες και να λάβει κάθε μέτρο που θεωρεί κατάλληλο¹⁹² (αρ.3). Ως εκ τούτου, τα μέτρα αυτά υπόκεινται σε γεωγραφικούς περιορισμούς (αρχή εδαφικότητας). Επιπρόσθετα, τα μέτρα διαφύλαξης υπαγορεύονται από την αρχή της προφύλαξης, σύμφωνα με τον Toman, ερείδονται στην θεμελιώδη αντίληψη της πολιτιστικής κληρονομιάς, και το κοινό ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας για τη διαφύλαξή τους, με αποτέλεσμα

*the country which holds this cultural property remains accountable (or even responsible) to that community for the safeguarding of such property*¹⁹³.

Το Δεύτερο Πρωτόκολλο της Χάγης 1999, που συμπληρώνει την Σύμβαση, υιοθετεί ανάλογη διάταξη για τη διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών, με ιδιαίτερα επιτακτική διατύπωση ('shall include'¹⁹⁴) για την λήψη προληπτικών μέτρων. Εντούτοις, στη σχετική διάταξη παρατίθενται για την καλύτερη κατανόηση και εφαρμογή της, ενδεικτικά μέτρα όπως η καταγραφή και προετοιμασία μητρώων πολιτιστικών αγαθών, ο σχεδιασμός μέτρων έκτακτης ανάγκης για την προστασία έναντι πυρκαγιάς ή άλλων κινδύνων, η προετοιμασία για ενδεχόμενη απομάκρυνση κινητών πολιτιστικών αγαθών, η παροχή κατάλληλης προστασίας *in situ* ακίνητων μνημείων (αρ.5).

Πρόκειται λοιπόν, για μέτρα που συχνά η λήψη τους αποτελεί συνάρτηση της ικανότητας αλλά και της βούλησής του κράτους να προστατέψει τα αγαθά στο έδαφός του. Ομοίως, η αδράνεια του κράτους συνδέεται με το βαθμό «πολιτικής ωριμότητας» ενός κράτους, αλλά και της διεθνούς κοινότητας, καθώς μπορεί να εκληφθούν ως μέτρα

guarding and keeping safe that which is safeguarded (in this case cultural property) at all times, including the times of greatest danger, (e.g. in this case during armed conflicts). Instead, in the Convention 'safeguarding' is explicitly defined as referring only to peacetime preparations for the possible effects of war or other armed conflicts. Protection in times of war or internal armed conflict is instead merely termed 'respect', a term that - at least in common English parlance - falls far short of the term 'protection' used in the overall definition. 'Respect' is defined in some detail, though with the main emphasis on 'refraining from' defined activities, rather than on the taking of active measures for 'safeguarding' during actual hostilities... Under customary international law the general staff and individual field commanders of invading and occupying forces have an established responsibility not merely to refrain from unlawful acts ('respect') but to ensure adequate military and/or civil police etc. control over not only their own forces, but also irregular forces and civilians within the occupied territory so as to also 'safeguard' (in the Hague Convention sense) both the lives and property of non-combatants. CLT-93/WS/12, παρ. 2- 3

¹⁹² CBC/DR/33, Records σ. 374

¹⁹³ J. Toman 2009, σ. 61

¹⁹⁴ J. Toman 2009, σ. 82

‘πολεμικής ετοιμότητάς’. Δηλαδή, η λήψη προπαρασκευαστικών μέτρων μπορεί να ερμηνευθεί ως εν δυνάμει στοιχείο φόβου ή επιθετικότητα του κράτους για την μελλοντική εμπλοκή του σε ένοπλη σύρραξη¹⁹⁵.

Τα προπαρασκευαστικά αυτά μέτρα απαιτούν σημαντικούς πόρους και τεχνογνωσία¹⁹⁶. Για το λόγο αυτό, οι συντάκτες ανέγνωσαν τις περιορισμένες δυνατότητες πολλών κρατών, ιδίως των λιγότερα αναπτυγμένων, για τη λήψη προπαρασκευαστικών μέτρων και κατέληξαν στη δημιουργία ενός Ταμείου για τα πολιτιστικά αγαθά κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης¹⁹⁷. Μάλιστα, το Δεκέμβριο 2011, η Επιτροπή ενέκρινε την παροχή οικονομικής ενίσχυσης στο Ελ Σαλβαδόρ, για την εφαρμογή και διάδοση του Πρωτοκόλλου¹⁹⁸. Παράλληλα, τα κράτη μπορούν να ζητήσουν τη συνδρομή της UNESCO199 (αρ. 23Συμ.Χ., 33Πρωτ.Χ.), για την επεξεργασία μέτρων πρόληψης και οργάνωσης των πολιτιστικών αγαθών, ενώ τα κράτη μέρη ενθαρρύνονται για την μεταξύ των παροχή τεχνικής συνεργασίας και βοήθειας σε διμερές και πολυμερές επίπεδο (αρ.33 ibid).

Τέλος, η παρακολούθηση της συμμόρφωσης των κρατών με την σχετική υποχρέωση διαφοροποιείται μεταξύ των δύο κειμένων. Η αναποτελεσματικότητα του συστήματος των Προστάτιδων Δυνάμεων της Σύμβασης, και του Γενικού Επιτρόπου για τα Πολιτιστικά Αγαθά, που λειτούργησε ουσιαστικά μόνο στη Μέση Ανατολή το 1967, οδήγησε στην αξιοποίηση του κεκτημένου της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά, και τη δημιουργία ενός αυτόνομου συμβατικού πλαισίου του Πρωτοκόλλου. Στο πλαίσιο αυτό καίριο ρόλο έχουν η Διακυβερνητική Επιτροπή για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης και η «Συνάντηση των Μερών» που συγκροτούνται, αντίστοιχα²⁰⁰.

1.2. Τα προπαρασκευαστικά μέτρα ως μέσο διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών

Η λήψη προπαρασκευαστικών μέτρων ήδη εν καιρώ ειρήνης αποτελεί συχνά αναγκαίο όρο για την αποτελεσματική προστασία τους κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζονται οι ειδικότερες υποχρεώσεις διαφύλαξης.

1.2.1. Νομοθετικά και Διοικητικά μέτρα εφαρμογής του νομικού πλαισίου

Τα κράτη οφείλουν να λάβουν όλα τα μέτρα για την εκτέλεση των διεθνών συνθηκών στο εσωτερικό τους. Συνεπώς, τα συμβαλλόμενα μέρη της Χάγης και των Πρωτοκόλλων οφείλουν να προβούν στον προσδιορισμό των προστατευόμενων αγαθών εντός της εδαφικής επικράτειάς τους. Ο νομικός προσδιορισμός των πολιτιστικών

¹⁹⁵ Op.cit., Boylan, σ. 61

¹⁹⁶ J.-M. Henckaerts, New rules for the protection of cultural property in armed conflict, (1999) 81 IRRC 835 σ. 593-620

¹⁹⁷ Αρ. 29 Πρωτοκόλλου II Χάγης

¹⁹⁸ Decision 6.COM 6, 6th Meeting of the Committee for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict 14-15 December 2011

¹⁹⁹ Μάλιστα, η UNESCO επιφορτίζεται πρόσθετα με δικαίωμα πρωτοβουλίας για να επεξεργαστεί προτάσεις σε συνάρτηση με την εφαρμογή της Σύμβασης και του Πρωτοκόλλου στα κράτη μέρη.

²⁰⁰ Αρ. 23 και 24-27

αγαθών, η καταγραφή και δημιουργία ειδικών μητρώων είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ήδη εν καιρώ ειρήνης, με αποτέλεσμα τα περισσότερα κράτη να υπαγάγουν τα ήδη καταγεγραμμένα αγαθά στο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής του ανθρωπιστικού δικαίου^{201, 202}.

Η διαδικασία αυτή είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη λειτουργία κατάλληλων και εξειδικευμένων οργάνων στο εσωτερικό του κράτους. Στο πλαίσιο αυτό τα κράτη μέλη της Διάσκεψης της Χάγης 1954, υιοθέτησαν Ψήφισμα για την δημιουργία εθνικών συμβουλευτικών επιτροπών, με στόχο να συμβουλεύουν την εκάστοτε κυβέρνηση σχετικά με τα μέτρα (νομοθετικά, τεχνικά, στρατιωτικά) που απαιτούνται για την εφαρμογή της Σύμβασης τόσο σε καιρό ειρήνης όσο και κατά τη διάρκεια μιας ένοπλης σύγκρουσης, να προσεγγίσουν την κυβέρνησή του σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης ή όταν μια τέτοια σύγκρουση φαίνεται να επίκειται, με στόχο τη διασφάλιση της προστασίας των αγαθών που βρίσκονται στο έδαφός του ή εντός της άλλης χώρας και τέλος, να μεριμνήσει, σε συμφωνία με την κυβέρνηση, για τη συνεργασία με άλλες παρόμοιες εθνικές επιτροπές και με κάθε αρμόδια διεθνή αρχή²⁰³. Το Πρωτόκολλο εντείνει τη σχετική υποχρέωση καθορισμού αρμόδιων εθνικών αρχών που επιφορτίζονται με την υποχρέωση διαφύλαξης περιλαμβάνοντας ρητή πρόβλεψη στο σώμα του κειμένου (αρ.5).

²⁰¹ Απαιτείται έτσι, η ταυτοποίηση των αγαθών, η οποία συνίσταται στην απόφαση χαρακτηρισμού ενός αντικείμενου, κτιρίου ή χώρου ως πολιτιστικού αγαθού που πρέπει να προστατεύεται. Η προστασία αυτή μπορεί να εμπίπτει στην αρμοδιότητα διαφόρων εθνικών αρχών, για παράδειγμα, ομοσπονδιακές, κεντρικές ή τοπικές αρχές. Εν συνεχεία, απαραίτητη είναι η δημιουργία μητρώων των αγαθών που θα τίθενται υπόψη των αρμόδιων αρχών π.χ. στρατιωτικές αρχές, ειδικευμένες οργανώσεις κτλ. Η ΔΕΕΣ προτείνει τα Μητρώα αυτά να περιλαμβάνουν γενικές πληροφορίες για τα αγαθά, το νομικό τους καθεστώς, τη σκοπούμενη χρήση του, τη φύση της αξίας τους (αρχαιολογική, ιστορική, καλλιτεχνική), την προέλευσή τους, ατομικά χαρακτηριστικά (διαστάσεις, υλικό, τεχνική), περιγραφή και ψηφιακό αποτύπωμα. M.T. Dutli, (ed.), Report on the Meeting of Experts, Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, ICRC, 2000 σ. 154-5.

²⁰² Για παράδειγμα η **Ελλάδα** διατηρεί το Διαρκή Κατάλογο των Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων της Ελλάδος, η **Τουρκία** έχει καταγράψει πάνω από 120.000 ακίνητα και 3.000.000 κινητά πολιτιστικά αγαθά στο πλαίσιο τριών διαφορετικών διαχειριστικών προγραμμάτων που συνδέονται με την αντιμετώπιση εκτάκτων αναγκών. Η **Αυστραλία** έχει αναπτύξει ένα σύστημα καταγραφής των πολιτιστικών αγαθών σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο, αριθμώντας 17 στοιχεία εγγεγραμμένα στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς και άλλα 90 στον Κατάλογο Εθνικής Κληρονομιάς που δημιουργήθηκε το 2003 σε κυβερνητικό επίπεδο, παράλληλα με πάνω από 147.000 εγγεγραμμένα αγαθά σε καταλόγους των τοπικών κυβερνήσεων. Η Αυστρία υπαγάγει στην προστασία της Σύμβασης της Χάγης τα αγαθά που προστατεύονται με το γενικό ομοσπονδιακό νόμο για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς (Federal Law Gazette BGBl. Nr. 533/1923, BGBl. I Nr. 170/1999). Το Βέλγιο υιοθετεί αντίστοιχα διττό σύστημα προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε κοινοτικό και κυβερνητικό επίπεδο: www.onroerenderfgoed.be, www.onroerenderfgoed.be, www.onroerenderfgoed.be. Βλέπε και M. Pesu, The Finnish National Inventory: Peacetime preparation for the protection of cultural property in the event of armed conflict, στο Simon Lambert, Cynthia Rockwell (ed.), *Protecting Cultural Heritage in Times of Conflict*, ICCROM, 2012

²⁰³ Μάλιστα, το σχετικό Ψήφισμα περιγράφει γενικά την σύσταση της Εθνικής Επιτροπής η οποία πρέπει να αποτελείται από μικρό αριθμό διακεκριμένων προσώπων, όπως ανώτατοι αξιωματούχοι των αρχαιολογικών υπηρεσιών, μουσείων κτλ., ένας στρατιωτικός αξιωματούχος, ένας εκπρόσωπος του Υπουργείου Εξωτερικών, ένας εμπειρογνώμονας διεθνούς δικαίου, και 2-3 ακόμη μέλη με επίσημα καθήκοντα ή ειδικευμένη γνώση στο πεδίο της Σύμβασης. Για το λόγο αυτό, στην πράξη τα κράτη προτιμούν να συστήνουν όργανα αυτά κατ'εφαρμογή της Απόφασης II, αφού η σύνθεσή τους προσδιορίζεται με σαφήνεια. Resolution II of the Intergovernmental Conference on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague, 14 May 1954.

Ήδη²⁰⁴, κάποια κράτη²⁰⁵ έχουν συστήσει αρμόδια όργανα για την εφαρμογή του νομικού πλαισίου της Χάγης, όπως η Ελλάδα που σύστησε *Εθνική Συμβουλευτική Επιτροπή για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ειρήνης ή ενόπλου συρράξεως σύμφωνα με την Απόφαση II της Διασκέψεως προς εφαρμογή της Σύμβασης*²⁰⁶, ή έχουν επιφορτίσει υπάρχοντα με σχετικές αρμοδιότητες²⁰⁷, χωρίς όμως να αποτελούν τον κανόνα. Παρά το γεγονός, μάλιστα, ότι τα περισσότερα κράτη εκφράζουν τη βούλησή τους να προβούν στην σύσταση αρμόδιας αρχής, η μέχρι τώρα αδράνειά τους προβληματίζει ειδικά σε περιπτώσεις κρατών με άμεσο ενδιαφέρον για την εφαρμογή του νομικού πλαισίου της Χάγης, όπως το Αζερμπαϊτζάν και η Κύπρος^{208, 209}.

Τα κράτη καλούνται περαιτέρω να εκπονήσουν σχέδια για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης και τη λήψη πρακτικών μέτρων. Έτσι, κρίνεται απαραίτητος η ψηφιοποίηση των αγαθών, η δημιουργία καταφυγίων, ο σχεδιασμός για ενδεχόμενη εκκένωση μουσείων ή μετακίνηση πολιτιστικών αγαθών σε καταφύγια, ορισμός αρμόδιων οργάνων πολιτικής προστασίας για τη φύλαξη πολιτιστικών αγαθών, μηχανισμοί προστασίας όπως για την περίπτωση πυρκαγιάς κτλ. Τα μέτρα αυτά πρέπει να συνδέονται με τον γενικότερο σχεδιασμό πολιτικής προστασίας, και την ετοιμότητα των αρμόδιων αρχών για την αντιμετώπιση άλλων κινδύνων ή φυσικών καταστροφών.

It has to be recognized that in some countries despite the obligations and undertakings in the 1954 Convention in relation to peacetime preparation for safeguarding cultural property in the event of armed conflict, such overt measures may be regarded as politically undesirable due to an unwillingness of the national authorities to even contemplate the possibility of international war or serious internal armed conflict. In such cases a fully integrated approach to emergency planning and disaster preparedness will be particularly valuable, since, as indicated above, at least at the level of the individual monument, museum or other cultural institution most of the practical measures for risk reduction and disaster mitigation can be of equal value in relation to natural and civil disasters as to armed conflict.

Consequently it is strongly recommended that all responsible at any level for monuments, museums, libraries and archive repositories etc. (governments, regional and local authorities, the civil and military emergency services and the management of the cultural monuments and institutions themselves) should adopt an integrated approach to peacetime planning, and for the possible consequences of all disasters and serious

²⁰⁴ Σχετικά εξετάζονται οι περιοδικές εκθέσεις 1995-2004, και 2005 -2010. Αξίζει να σημειωθεί ότι για την περίοδο 2005-2010 υπέβαλλαν έκθεση μόλις 4 Αραβικά κράτη (Μπαχρέιν, Ιορδανία, Σαουδική Αραβία, Συρία), 7 από την Ασία και τον Ειρηνικό (Αφγανιστάν, Αυστραλία, Καμπότζη, Ιράν, Ιαπωνία, Κιργιστάν, Πακιστάν), μόνο ο Μαυρίκιος από τα αφρικανικά κράτη, 2 κράτη της Λατ. Αμερικής και Καραϊβικής (Μεξικό και Δομινικανή Δημοκρατία), η Αγία Έδρα, και 27 ευρωπαϊκά κράτη.

²⁰⁵ Επιτροπές είχαν συστήσει η Αργεντινή, το Αζερμπαϊτζάν, η Καμπότζη, η Εσθονία, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Ρουμανία, η Ελβετία, το Ιράν, το Λιχτενστάιν,

²⁰⁶ Η 12μελής Επιτροπή αποτελείται από διακεκριμένα πρόσωπα των οποίων τα επίσημα καθήκοντα ή οι ειδικές γνώσεις συνδέονται με τα θέματα που καλύπτονται από τη Σύμβαση. Αριθ. ΥΠΠΟ/ΔΙΟΙΚ/Α1/59271, ΦΕΚ Β 1358, 23 Οκτωβρίου 2002

²⁰⁷ Ενδεικτικά, Βέλγιο, Σλοβενία. Ορισμένα κράτη δε, έχουν επιφορτίσει με σχετικές αρμοδιότητες ειδικές διευθύνσεις των Υπουργείων χωρίς να προβούν στη σύσταση ειδικών οργάνων.

²⁰⁸ Περιοδική Έκθεση Κύπρου 2005- 2010 παρ. 8,. Το Τμήμα Αρχαιοτήτων είναι το αρμόδιο τμήμα για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

http://www.unesco.org/culture/laws/hague/pdf/cyprus_natrep_HC-P1-P2_en.pdf

²⁰⁹ Ομοίως, Αυστραλία, Αυστρία, Τσεχία, Φινλανδία, Ιαπωνία, Λιθουανία, Μαυρίκιος, Νορβηγία, Σλοβακία, Ισπανία, Βοσνία Ερζεγοβίνη, Τουρκία.

*emergencies, including natural disasters, civil disasters and armed conflicts (including terrorist attacks)*²¹⁰.

Πέραν από τους πολιτικούς αυτούς λόγους, η ενσωμάτωση των προληπτικών μέτρων για την αντιμετώπιση των αποτελεσμάτων μίας ένοπλης σύρραξης στην ευρύτερη πολιτική προστασίας, επιτρέπει τη διαμόρφωση ολοκληρωμένων πλάνων δράσης. Άλλωστε, οι περιπτώσεις φυσικών καταστροφών (πλημμύρες, πυρκαγιές, σεισμοί κτλ) είναι συχνότερο φαινόμενο απ' ό τι μία ένοπλη σύρραξη, με παρόμοια ωστόσο αποτελέσματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα μέτρα έκτακτης ανάγκης για την αντιμετώπιση πυρκαγιάς ως αποτέλεσμα εχθροπραξιών, με σημαντική ωστόσο εφαρμογή κατά τη διάρκεια της ειρήνης ιδίως σε περίπτωση κινδύνου των πολιτιστικών αγαθών από άλλη αιτία (εμπρησμός, κτλ). Αρκετά κράτη εναρμονίζουν τα προπαρασκευαστικά μέτρα της Χάγης με την αντιμετώπιση φυσικών καταστροφών, όπως η ειδική πυροπροστασία των 'Εκκλησιών της περιοχής Τρόοδου' στην Κύπρο, που διαθέτουν σύγχρονο ειδικό εξοπλισμό πυρασφάλειας, ενώ έχουν δημιουργηθεί ζώνες προστασίας και πυροσβεστικοί σταθμοί με εγγύτητα στα μνημεία αυτά²¹¹.

Μία ολιστική προσέγγιση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών επιτρέπει τελικά την πρόληψη, προετοιμασία και αντιμετώπιση κάθε έκτακτης ανάγκης είτε λόγω ένοπλης σύρραξης, είτε φυσικής καταστροφής²¹². Είναι απαραίτητη έτσι, η δημιουργία συνεργειών, και η συνεργασία των κρατών με ειδικευμένες οργανώσεις και οργανισμούς, όπως την UNESCO, OCHA, UNDAC κ.ά. που δρουν στο πεδίο. Μάλιστα, το ICCROM έχει επεξεργαστεί αρχές για την αντιμετώπιση έκτακτων κινδύνων, μεταξύ των οποίων και οι ένοπλες συρράξεις, σε συνεργασία με την UNESCO, ICOMOS, και το Κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς²¹³.

1.2.2. Η χρήση διακριτικών εμβλημάτων

Η χρήση διακριτικών εμβλημάτων για τη διάκριση των προστατευόμενων αγαθών έχει τις ρίζες της στους Κανονισμούς της Χάγης 1899/1907, σύμφωνα με τους οποίους, τα εμπόλεμα μέρη και συγκεκριμένα οι πολιορκούμενοι οφείλουν να υποδεικνύουν την ύπαρξη προστατευόμενων κτιρίων και τοποθεσιών, με την τοποθέτηση διακριτικών και ορατών σημάτων, τα οποία και γνωστοποιούν στο αντίπαλο μέρος εκ των προτέρων (αρ. 27). Η ανάγκη συγκεκριμενοποίησης των ειδικών σημάτων οδήγησε στον προσδιορισμό ειδικών συμβόλων με την Σύμβαση IX αναφορικά με τον

²¹⁰ Op.cit, Boylan σ. 72

²¹¹ Έκθεση Κύπρου 2005-2010, σ.1. Ομοίως βλ. Εκθέσεις 2005-2010 Αυστραλίας, Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, Ρουμανίας, Αυστρίας και Αγίας Έδρας.

²¹² Για την αναγκαιότητα προληπτικών μέτρων για την προστασία των μνημείων Ε.Κόρκα, Εισαγωγικό άρθρο (editorial) και συμπεράσματα στα πρακτικά του Διεθνούς Εργαστηρίου για τη Διαχείριση του Κινδύνου Καταστροφών στα Μνημεία Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Αρχαία Ολυμπία, Συνεδριακό και Εκθεσιακό Κέντρο ΣΠΑΠ, 2008, έκδοση 2009.

²¹³ H.Stovel, Risk Preparedness: A management manual for world cultural heritage, ICCROM, Rome, 1998, 145 σ.,H. Mansell (ed.), Guidelines on the Principles of Emergency Planning and Disaster Management for Museums, Libraries and Archives, ASEAN Committee on Culture and Information (COCI), 1999, 42 σ., MENEGAZZI, Cristina (ed.), International workshop on disaster risk reduction at world heritage properties, UNECSO, Olympia, 2008, 151 σ.

βομβαρδισμό από τις ναυτικές δυνάμεις 1907 (αρ.5), αλλά και το Σύμφωνο Roerich 1935 (αρ.3).

Η Σύμβαση της Χάγης επιλέγει ως διακριτικό έμβλημα την «Κυανή Ασπίδα»

αντικαθιστώντας τα προηγούμενα διακριτικά²¹⁴, με κριτήριο την ορατότητα άλλα και τη διαφοροποίησή του από άλλα χρησιμοποιούμενα σύμβολα²¹⁵. Η (μεμονωμένη) χρήση του εμβλήματος προσδιορίζεται αυστηρά στη Σύμβαση, σε πολιτιστικά αγαθά που δεν υπάγονται στο καθεστώς ειδικής προστασίας, άτομα είναι επιφορτισμένα με τον έλεγχο και εκτέλεση της Σύμβασης, ή που εμπλέκονται με την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, καθώς σε έγγραφα ταυτοποίησης που προσδιορίζονται στους Κανονισμούς. Ωστόσο, το κείμενο παρουσιάζει σημαντικά κενά, καθώς δεν προσδιορίζει χρονικά την τοποθέτηση των εμβλημάτων, ούτε και υπαγορεύει ως υποχρεωτική τη χρήση τους. Κατά την επεξεργασία του σχεδίου της Σύμβασης, η Ομάδα Εργασίας σχολίασε

Article 16, paragraph 1, limits the permitted use of the distinctive emblem to five cases. There had been an idea that its use should also be authorized in order to identify material exclusively designed for the protection of cultural property in the event of armed conflict. It was, however, feared that the value of the sign would be lessened by the considerable amount of such material, and was observed that in most cases the material would be deposited in the same place as the property under special protection, in the event it would receive the protection afforded by the emblem designating that property."²¹⁶

Οι Κανονισμοί της Σύμβασης επιβεβαιώνουν την διακριτική ευχέρεια του κράτους για την τοποθέτηση και το βαθμό ορατότητας του εμβλήματος στο πλαίσιο της γενικής προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Περαιτέρω, η τοποθέτηση του εμβλήματος σε ακίνητα πολιτιστικά αγαθά υπόκειται στην προηγούμενη εξουσιοδότηση της αρμόδιας αρχής, γεγονός που επιβεβαιώνει το δικαίωμα νομικού προσδιορισμού των προστατευόμενων αγαθών (αρ.17 παρ.4). Τέλος, όπως και για τα υπόλοιπα διακριτικά σύμβολα του ανθρωπιστικού δικαίου απαγορεύεται η χρήση του εμβλήματος για άλλους σκοπούς ή η παραποίησή του. Η απαγόρευση είναι απόλυτη, ενώ η δόλια χρήση του συνιστά σοβαρή παραβίαση της Σύμβασης όσο και του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου 1977²¹⁷.

Αναμφισβήτητα, η ορθή και αποτελεσματική χρήση του εμβλήματος απαιτεί την προετοιμασία του κράτους στο πλαίσιο λήψης προπαρασκευαστικών μέτρων. Ο Toman υπογραμμίζει την αναγκαιότητα προετοιμασίας των ειδικών ταυτοτήτων του προσωπικού εν καιρώ ειρήνης, καθώς θα ήταν επικίνδυνο η υλοποίησή τους να πραγματοποιηθεί μετά την έναρξη των εχθροπραξιών²¹⁸.

²¹⁴ Αρ. 36 Σύμβασης. Όλα τα συμβαλλόμενα κράτη των ως άνω συνθηκών έχουν προσχωρήσει στη Σύμβαση της Χάγης, με αποτέλεσμα την αντικατάσταση των συμβολών αυτών.

²¹⁵ J.Toman 1996, σ 181,

²¹⁶ J.Hladik, Marking of cultural property with the distinctive emblem of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, (2004) 86 IRRC 854, 379- 386 σ. 382

²¹⁷ Άρθρο 85 παρ. 3 στ' σε συνδ. με 53. Op.cit.Boethe et al (eds), 1982, παρ. 3498

²¹⁸ J.Toman, 1996, σ.192

Ωστόσο, τα κράτη είναι διστακτικά στην τοποθέτηση του εμβλήματος εν καιρώ ειρήνης²¹⁹, αν χωρίς να λείπουν και οι φωτεινές εξαιρέσεις (Βέλγιο²²⁰, Λιθουανία, Αυστρία, Αίγυπτο, Πολωνία, Ολλανδία²²¹, Γερμανία²²²). Μάλιστα, στις περιοδικές εκθέσεις, τα κράτη σχολιάζουν προβλήματα και δυσκολίες αναφορικά με τη χρήση του εμβλήματος, όπως η μη ολοκλήρωση της διαδικασίας καταγραφής των προστατευόμενων αγαθών, η ανάγκη εκπόνησης τεχνικών και οικονομικών μελετών για το εύρος της κ.ά.²²³. Το Αζερμπαϊτζάν υπογραμμίζει την ανάγκη συνεργασίας με διεθνείς οργανισμούς για την τοποθέτηση των ειδικών εμβλημάτων σε πολιτιστικά αγαθά στα κατεχόμενα εδάφη²²⁴. Κράτη που πλήττονται ή απειλούνται από ένοπλες συρράξεις τείνουν να προστατεύουν τα πολιτιστικά αγαθά, όπως η τοποθέτηση της Κυανής Ασπίδας στον Ναό Preah Vihear το 2008, ή η προσπάθεια επανατοποθέτησης των εμβλημάτων που έχουν αποχρωματιστεί στην Κύπρο. Ζήτημα ανέκυψε σχετικά με την τοποθέτηση του εμβλήματος της Χάγης σε πολιτιστικά αγαθά που έχουν καταστραφεί ή υποστεί σημαντική βλάβη λόγω ένοπλης σύρραξης, κατόπιν σχετικού ερωτήματος της Βοσνίας Ερζεγοβίνης. Η Γραμματεία παρέπεμψε το ζήτημα στην Ολομέλεια των κρατών απουσία ερμηνευτικής αρμοδιότητας της Σύμβασης, προτείνοντας την υποβολή σχετικού ερωτήματος για Γνωμοδότηση στο Διεθνές Δικαστήριο²²⁵. Η πρόταση αυτή δεν υιοθετήθηκε τελικά από τα κράτη εναποθέτοντας την εφαρμογή της Σύμβασης στις εθνικές αρχές.

²¹⁹ Λανθασμένα ορισμένα κράτη ερμηνεύουν την λήψη προπαρασκευαστικών μέτρων εν καιρώ ειρήνης ως παρωχημένη, κάτι που δε δικαιολογείται από το σκοπό και το περιεχόμενο των Συμβάσεων ανθρωπιστικού δικαίου. Ενδεικτικά βλ. Έκθεση Μονακό: «The political stability of the Principality of Monaco, its integration in Europe, its membership of the Council of Europe (and of the European Union Customs Union in particular), are facts that lead Monaco to consider that such marking is not urgent at present; nonetheless, the Principality of Monaco does not exclude the possibility of such marking, should the need arise». Από την άλλη πλευρά, η διαδικασία σηματοδότησης των πολιτιστικών αγαθών “is an expensive business..time consuming... Ironically, a concern for the preservation, not to mention aesthetics of the cultural property in question can contraindicate marking”, *op.cit.*, O’Keefe 2006, σ. 117

²²⁰ Οι Κοινοίτητες και οι περιφέρειες έχουν επιφορτιστεί με σημαντικές αρμοδιότητες για την τοποθέτηση του εμβλήματος σε πολιτιστικά αγαθά. Η πλειοψηφία των προστατευόμενων αγαθών στις Βρυξέλλες και την Βαλονία έχει λάβει ήδη το έμβλημα.

²²¹ Η Ολλανδία έχει χρησιμοποιήσει το έμβλημα για περίπου 4500 αντικείμενα που υπάρχουν στο καθεστώς γενικής προστασίας και αφορούν ακίνητα, κινητά αγαθά και συλλογές, τα οποία έχουν καταγραφεί σε ειδική βάση δεδομένων.

²²² Η Γερμανία είχε καταγράψει πριν το 1990 8.200 ιστορικά κτίρια και τοποθεσίες, πάνω από 1.200 μουσεία, αρχεία, βιβλιοθήκες και αρχαιολογικές τοποθεσίες για να φέρουν τα ειδικά διακριτικά, ενώ εκκρεμεί η καταγραφή πάνω από 2200 ακόμη ακίνητα αγαθά να συμπεριληφθούν.

²²³ Εντύπωση προκαλεί η θέση της Ιορδανίας : «Jordan does not really mark the cultural properties due to the abundance of Cultural sites in Jordan» (Έκθεση 2005-2010), και της Εσθονίας: «Estonia does not mark cultural property with the distinctive emblem of the Convention. However, according to its Heritage Conservation Act, passed 27 February 2002 (and subsequently amended), monuments are marked with traditional runic symbols. Using the emblem of the Convention has not been discussed». Η Ελλάδα ομοίως αναφέρει ότι «In Greece, there has not been any use of the distinctive emblem to date, as there have been no monuments or centres containing cultural property placed under special or enhanced protection. The use of the emblem is one of the issues to be examined by the National Advisory Committee on the implementation of the Convention. The Committee will also elaborate the list of monuments under enhanced protection where it will be possible to place the emblem», παραλείποντας έτσι την χρήση του εμβλήματος σε αγαθά που υπάρχουν στο γενικό πλαίσιο προστασίας της Σύμβασης.

²²⁴ Report 2005-2010

²²⁵ Βάση του άρθ. 10 (2) της Συμφωνίας των HE με την UNESCO, σύμφωνα με το οποίο “*The General Assembly authorizes the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization to request advisory opinions of the International Court of Justice on legal questions arising within the scope of its activities, other than questions*

Είναι γεγονός ότι ακόμη και αν το έμβλημα δεν τοποθετείται στα προστατευόμενα αγαθά εν καιρώ ειρήνης για ψυχολογικούς ή πρακτικούς λόγους (π.χ. μέγεθος), η κατασκευή και αναπαραγωγή των εμβλημάτων σε σημαίες, πινακίδες, περιβραχιόνια πρέπει να προηγείται της έναρξης των εχθροπραξιών, καθώς απαιτείται σημαντική προετοιμασία και συντονισμός. Κατά τον ίδιο τρόπο, είναι σκόπιμη η έκδοση των απαραίτητων διοικητικών πράξεων για την τοποθέτησή τους σε ακίνητα αγαθά, αφού συχνά η έναρξη των εχθροπραξιών εμποδίζει την απρόσκοπτη λειτουργία της διοίκησης.

1.2.3. Η υποχρέωση διάδοσης της Σύμβασης

Η διάδοση των κανόνων του ανθρωπιστικού δικαίου εν καιρώ ειρήνης διαπνέει το σύνολο των συνθηκών, καθώς η γνώση και η εξοικείωση των εμπλεκομένων με τις υποχρεώσεις αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την εφαρμογή τους²²⁶. Η Σύμβαση της Χάγης, το Δεύτερο Πρωτόκολλο, και τα Πρωτόκολλα 1977 περιλαμβάνουν γενικές διατάξεις για την διάδοση τους εν καιρώ ειρήνης και στην περίπτωση ένοπλης σύρραξης. Η ενσωμάτωση των κανόνων σε εκπαιδευτικά προγράμματα αφορά το σύνολο του πληθυσμού²²⁷, συμπεριλαμβανομένων και των πολιτικών προγραμμάτων. Έμφαση δίνεται περαιτέρω στην απόλυτη και πλήρη κατάρτιση στρατιωτικών και πολιτικών αρχών που είναι επιφορτισμένοι με την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης²²⁸. Σημαντική είναι η ενσωμάτωση οδηγιών και κατευθυντήριων γραμμών για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε στρατιωτικά εγχειρίδια, η ανάπτυξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων και προγραμμάτων κατάρτισης σε συνεργασία με ΜΚΟ²²⁹ και την UNESCO, και η δημιουργία διαύλων διακρατικής επικοινωνίας για τη μεταξύ των ενημέρωση σχετικά με νόμους, διοικητικά μέτρα που λαμβάνουν.

Ιδιαίτερα, η Σύμβαση της Χάγης προσδιορίζει ειδικά στρατιωτικά μέτρα που πρέπει να λαμβάνονται σε περίοδο ειρήνης και την ενσωμάτωση κατάλληλων διατάξεων σε στρατιωτικά εγχειρίδια και κανονισμούς²³⁰, διασφαλίζοντας έτσι, την εφαρμογή της αλλά και την καλλιέργεια μίας αντίληψης σεβασμού των πολιτισμών και των στοιχείων τους (αρ.7). Στο πλαίσιο αυτό, καλούνται να σχεδιάσουν ή να δημιουργήσουν ειδικές υπηρεσίες με ειδικά καταρτισμένο προσωπικό με αντικείμενο την πολιτιστική προστασία, σε συνεργασία και με τις αρμόδιες πολιτικές αρχές.

concerning the mutual relationship of the Organization and the United Nations or other specialized agencies." J.Hladik, 'Marking of cultural property with the distinctive emblem of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict', (2004) 86 IRRC 854, 379

²²⁶ «But knowledge of law is an essential condition for its effective application. One of the worst enemies of the Geneva Conventions is ignorance». J. Pictet, 1982, Vol.I, σ. 348

²²⁷ Το αρ. 30 παρ. 1 Πρωτοκόλλου 1999 αναφέρεται στο σύνολο του πληθυσμού, ενώ η αντίστοιχη διάταξη της Σύμβασης (αρ.25) και του Πρωτοκόλλου 1977 (αρ. 83 παρ.1) αναφέρεται στην ευρύτερη δυνατή διάδοσή της.

²²⁸ Αρ. 83 παρ.2 Πρωτ.1977, αρ. 30 Πρωτ.1999

²²⁹ Ενδεικτικά π.χ. στην Αυστρία η ΜΚΟ "Austrian Society for the Protection of Cultural Property" διοργάνωσε κατά το παρελθόν σειρά σεμιναρίων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

²³⁰ Πολλά κράτη έχουν διαμορφώσει ειδικά στρατιωτικά εγχειρίδια όπως το Ιράν, η Ιταλία, το Μεξικό, η Αργεντινή, η Σλοβενία, η Ολλανδία κ.α. Μάλιστα, η τελευταία προβλέπει ειδική επιμόρφωση των στρατιωτικών δυνάμεων που συμμετέχουν στο NATO και τις ειρηνευτικές επιχειρήσεις των ΗΕ.

Η μετάφραση και προαγωγή του κειμένου της Σύμβασης στον πληθυσμό και τις ένοπλες δυνάμεις, η ενσωμάτωση ειδικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων ιδίως δε στρατιωτικές και αστυνομικές σχολές, η συνεργασία με την UNESCO, τον Ερυθρό Σταυρό, και άλλες οργανώσεις²³¹, αποτελούν τα συνηθέστερα μέτρα για την προαγωγή και διάδοση των κειμένων, όπως καταγράφονται στις περιοδικές εκθέσεις των κρατών. Τα μέτρα αυτά αποτελούν συνάρτηση των τεχνικών και οικονομικών δυνατοτήτων κάθε κράτους· έτσι, η περίπτωση της Γερμανίας θέτει ένα μοναδικό παράδειγμα ορθής εφαρμογής της Σύμβασης, καθώς έχει προβεί στην επεξεργασία πολυσέλιδου οδηγού του κανονιστικού πλαισίου της Χάγης, που διανεμήθηκε σε κυβερνητικές, περιφερειακές και τοπικές αρχές, σχολεία, πανεπιστήμια, μουσεία, γκαλερί, εκκλησίες, τον τύπο και άλλα όργανα αριθμώντας τα 100.000 αντίτυπα το 1997, τα οποία και επικαιροποιεί περιοδικά.

Συνοψίζοντας, οι περιοδικές εκθέσεις αποτυπώνουν την προσπάθεια και τη συμμόρφωση της πλειοψηφίας των κρατών με την υποχρέωση διάδοσης. Σημαντικός είναι ο βαθμός ενσωμάτωσης των διεθνών συνθηκών στην εκπαίδευση των στρατιωτικών δυνάμεων, κυρίως των επαγγελματικών σωμάτων ή/και υψηλόβαθμων αξιωματικών του στρατού. Από την άλλη πλευρά, μη ικανοποιητική είναι η υιοθέτηση στρατιωτικών μέτρων υπό το αρ. 7 της Σύμβασης, όπως η δημιουργία ειδικών οργάνων εντός των στρατιωτικών δυνάμεων, αλλά και η επάρκεια των μέσων διάδοσης της Σύμβασης ευρύτερα στους πολίτες κάθε κράτους, υπογραμμίζοντας την ανάγκη ενσωμάτωσης νέων πολιτικών προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στο σχεδιασμό της πολιτικής προστασίας. Μέτρο, που μπορεί να συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση και εξοικείωση του πληθυσμού με τα μέτρα προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην προστασία σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης (π.χ. φυσική καταστροφή, βιομηχανικά ατυχήματα κλπ).

1.2.4. Ποινική Δικαιοδοσία και Κυρωτικά Μέτρα

Τα κράτη οφείλουν να λάβουν κυρωτικά μέτρα για τις παραβιάσεις της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων. Συγκεκριμένα, προβλέπεται η υποχρέωση λήψης όλων των απαραίτητων μέτρων για τη δίωξη και την επιβολή ποινικών ή πειθαρχικών κυρώσεων κατά των προσώπων που διαπράττουν ή να διατάζουν την διάπραξη παράβασης της Σύμβασης ανεξάρτητα από την ιθαγένειά τους, στο πλαίσιο της συνήθους ποινικής δικαιοδοσίας τους (αρ.28 Σύμβασης Χάγης). Οι εξελίξεις στο πεδίο της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης, ιδιαίτερα με τη λειτουργία ειδικών ποινικών δικαστηρίων και τη σύσταση του ΔΠΔ, οδήγησαν στην εμπέδωση της ποινικοποίησης των εγκλημάτων που στρέφονται κατά της παγκόσμιας κληρονομιάς. Το Πρωτόκολλο 1999 επαναβεβαιώνει την υποχρέωση λήψης μέτρων για την ατομική ποινική ευθύνη για σοβαρές παραβιάσεις του Πρωτοκόλλου και της Σύμβασης. Παράλληλα, προσδιορίζει ειδικά ζητήματα σχετικά με τη δικαιοδοσία, την άσκηση δίωξης, την έκδοση των ποινικά υπευθύνων και την

²³¹ Σημαντική είναι η λειτουργία της Διεθνούς Επιτροπής Κιανούς Ασπίδας, διεθνούς και ανεξάρτητης ΜΚΟ, η οποία έχει συστήσει Εθνικές Επιτροπές, λειτουργώντας στα βήματα του Ερυθρού Σταυρού. Το Πρωτόκολλο 1999 αναγνωρίζει την ΔΕΚΑ ως συμβουλευτικό όργανο της Επιτροπής για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών, αναβαθμίζοντας de facto το ρόλο της οργάνωσης.

αμοιβαία ποινική συνεργασία μεταξύ των κρατών²³². Τα μέτρα αυτά έχουν προληπτικό και αποτρεπτικό χαρακτήρα σκοπούμενα στην μη διάπραξη εγκλημάτων που στρέφονται κατά των πολιτιστικών αγαθών κατά παράβαση της Σύμβασης.

Μολονότι η εξειδίκευση των μέτρων επαφίεται στα κράτη, το Πρωτόκολλο υπογραμμίζει την ανάγκη λήψης όλων των απαραίτητων νομοθετικών ή/και διοικητικών μέτρων για την δίωξη και τιμωρία όχι μόνο των σοβαρών παραβιάσεων, αλλά και κάθε πράξη που τελείται σκόπιμα σχετικά με τη χρήση των πολιτιστικών αγαθών κατά παράβαση της Σύμβασης και του Πρωτοκόλλου, την παράνομη εξαγωγή, μετακίνηση ή αφαίρεση αγαθών και της κυριότητάς τους από κατεχόμενα εδάφη²³³. Άλλωστε, το κεκτημένο των διεθνών ποινικών δικαστηρίων μπορεί να αξιοποιηθεί για την υιοθέτηση των κατάλληλων ποινικών κυρώσεων όπως, φυλάκιση, ή/και επιβολή χρηματικών ποινών, κατάσχεση ή επιστροφή των αγαθών²³⁴.

Τα κράτη ενσωματώνουν τις κυρώσεις αυτές τόσο σε γενικούς ή ειδικούς νόμους ποινικής καταστολής, όσο και σε στρατιωτικούς ποινικούς κώδικες ή σε γενικές προστατευτικές διατάξεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, είτε ως έγκλημα του κοινού ποινικού δικαίου είτε ως έγκλημα του διεθνούς δικαίου. Αυτή η απουσία εξειδικευμένων κανόνων²³⁵ ή η πολυδιάσπασή σε διάφορα κείμενα, ανακόπτει την ουσιαστική συμμόρφωση των κρατών με το κεκτημένο της Χάγης, και την δίωξη και τιμωρία των εγκλημάτων των πολιτιστικών αγαθών, ως διεθνών εγκλημάτων που στρέφονται *κατά των αξιών που προστατεύει η διεθνής κοινότητα*²³⁶. Στο ίδιο πλαίσιο, η αυστηρότητα των ποινών θα λειτουργούσε αποτρεπτικά και θα ενίσχυε στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Η περίπτωση της πΓΔΜ αποτυπώνει την προσπάθεια ενίσχυσης της ποινικής νομοθεσίας, αφού το προϋφιστάμενο πλαίσιο ήταν ιδιαίτερα επεικές προβλέποντας *φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους για την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου κατά τη διάρκεια πολέμου ή ένοπλης σύρραξης*²³⁷, με αποτέλεσμα την αντικατάστασή του το 2004, και τη θέσπιση ενός ιδιαίτερα αυστηρού πλαισίου ποινικής νομοθεσίας για την πολιτιστική κληρονομιά²³⁸.

²³² Αρ. 15- 21.

²³³ Αρ.21

²³⁴ Η απουσία εξειδίκευσης των μέτρων οδήγησε στην εκπόνηση μελέτης από τη Γραμματεία σχετικά με τα μέτρα εφαρμογής του 4^{ου} Κεφαλαίου και της παρ. 39 των Κατευθυντήριων Αρχών του Πρωτοκόλλου. Αναλυτικά Report on the obligations of the Parties to implement Chapter 4 (Criminal Responsibility and Jurisdiction) of the Second Protocol, 2012

²³⁵ Ενδεικτικά τα ακόλουθα κράτη δεν έχουν λάβει συγκεκριμένα μέτρα για την υιοθέτηση ποινικών κυρώσεων για παραβιάσεις της Σύμβασης ή του Πρωτοκόλλου: Λίχτενσταϊν, Νορβηγία, Καμπότζη, Κύπρος, Ελλάδα, Γαλλία, Αγία Έδρα, Μονακό, Ελβετία, Συρία.

²³⁶ Jokić, Miodrag (IT-01-42/1) "Dubrovnik", Trial Judgment, 2004, παρ. 46

²³⁷ Περιοδική Έκθεση 1995-2004. Βλέπε και τον Π.Κ. της Πολωνίας *which states that if the crime relates to an item which has special significance for culture, its perpetrator is liable to a prison sentence of up to three years* (αρ.125 παρ.2).

²³⁸ Ενδεικτικά παρατίθενται: Article 404 entitled “**Military Crime against Civil Population**” paragraph (2) says as follows: (2) Penalty from paragraph 1 (a sentence of at least ten years or life imprisonment) will be sentenced to the one who, in war, an armed conflict, or occupation, by violating the rules of the international law will order attack on a cultural good under intensified protection or other facilities with special protection, attack on facilities especially protected by the international law, as well as facilities and plants with dangerous power like dams, embankments, and nuclear power plants, shooting at random civilian facilities that are under special protection of the international law, forbidden places and de-militarized zones; inflicting damage to the environment in long

Η ποινικοποίηση των εγκλημάτων κατά των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης προλαμβάνει σημαντικά την καταστροφή τους. Η μη υιοθέτηση κυρώσεων συνεπάγεται έτσι τη μη συμμόρφωση με τις διεθνείς συνθήκες και οδηγεί στην έγερση της διεθνούς τους ευθύνης²³⁹. Ταυτόχρονα, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, η ατομική ποινική ευθύνη σε καμία περίπτωση δεν συνεπάγεται τον αποκλεισμό της διεθνούς ευθύνης των κρατών βάσει του διεθνούς δικαίου και την συνακόλουθη υποχρέωση επανόρθωσης²⁴⁰. Αντίθετα, η διεθνής ευθύνη είναι ανεξάρτητη και αντικειμενική.

2. Η υποχρέωση σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών

Η υποχρέωση σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών αναφέρεται στην *αρνητική διάσταση* της προστασίας, οριοθετώντας τη δράση των κρατών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης (αρ.4Σύμβ., αρ.6Πρωτ.Π). Η αρχή αυτή κωδικοποιείται και στο Πρωτόκολλο Ι του 1977 ως αυστηρή απαγόρευση κάθε εχθρικής ενέργειας εναντίον αγαθών που αποτελούν την πολιτιστική ή πνευματική κληρονομιά των λαών. Η απαγόρευση καταστροφής, η μη έκθεση σε κίνδυνο και η απαγόρευση στοχοποίησης των πολιτιστικών αγαθών συνθέτουν το τρίπτυχο της *αρχής του σεβασμού*,

*as one (principle) which already exists in international conventions and in customary law and represents a dictate of the universal conscience*²⁴¹.

Βασικό χαρακτηριστικό της υποχρέωσης αποτελεί η υποχώρηση της αρχής της εδαφικότητας, καθώς η υποχρέωση του σεβασμού επεκτείνεται πέραν της εδαφικής επικράτειας ενός κράτους, στο έδαφος του αντίπαλου μέρους. Η διάταξη αποσκοπεί στην ενίσχυση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών διαμορφώνοντας

*the steps that all governments will undertake. Our amendment has been designed to break with the territorial concept and to affirm the principle that cultural property, wherever situated, must be respected by all States. It is important to break away from the notion of frontiers as, in time of war, military vicissitudes may lead to a State's overflowing its frontiers*²⁴².

Ο καθολικός χαρακτήρας της διάταξης επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής της σε κατοχή, αλλά και κάθε περίπτωση παρουσίας ξένων στρατευμάτων σε τρίτο κράτος. Τα κράτη δεν μπορούν να διαφύγουν της υποχρέωσης σεβασμού επικαλούμενα τη μη λήψη

terms and in big ranges that can harm the health or imperil the survival of the population or the cultural good under intensified protection or using its immediate vicinity as a support for a military action, destruction or appropriation of a bigger quantity of cultural goods protected by the international law, stealing or selling or making vandal attacks on cultural goods protected by international law or anybody else committing one of the listed acts". Article 414 **"Destruction of Goods under Temporary Protection or Cultural Heritage"** Anyone who, during war or armed conflicts violates the rules of the international law and destroys goods under temporary protection or cultural heritage and facilities, religious buildings or institutions intended for science, art, education or humanitarian purposes will be sentenced to at least five years of prison. Περιοδική Έκθεση 2005-2011. Ομοίως και η Γερμανία, Λιθουανία, Σλοβενία, Ισπανία.

²³⁹ Βλέπε ιδίως αρ. 86 Πρωτοκόλλου Ι 1977 για την αποτυχία των κρατών να ενεργήσουν για την καταστολή των σοβαρών παραβιάσεων.

²⁴⁰ Για τη σχέση της ατομικής ποινικής ευθύνης και διεθνής ευθύνης κράτους για παραβιάσεις του ανθρωπιστικού δικαίου, αναλυτικά Μ.Ντ. Μαρούδα, 2006, ιδίως σ. 616- 642

²⁴¹ J.Toman 1996, σ.68

²⁴² Records, παρ. 247, σ.136

μέτρων διαφύλαξης από το αντίπαλο μέρος (αρ. 4παρ.5), ενώ μόνο η στρατιωτική αναγκαιότητα²⁴³ ή στρατιωτική χρήση τους²⁴⁴ μπορεί να νομιμοποιήσει μία αντίθετη ενέργεια. Τέλος, η σχετική υποχρέωση σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί το *minimum* της προβλεπόμενης προστασίας των πολιτιστικών αγαθών και σε ένοπλες συρράξεις μη διεθνούς χαρακτήρα²⁴⁵, με εθιμική μάλιστα ισχύ²⁴⁶.

Στο ευρύτερο πλαίσιο του σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών εντάσσονται και τα μέτρα προφύλαξης που πρέπει τα μέρη να λαμβάνουν κατά τη διάρκεια επίθεσης για την προστασία τους από τις άμεσες και έμμεσες καταστρεπτικές συνέπειες των στρατιωτικών επιχειρήσεων, καθώς και τα ειδικά μέτρα για την απαγόρευση κλοπής, λαφυραγωγίας, λεηλασίας κλπ. πολιτιστικών αγαθών. Τέλος, απαγορεύεται η καταστροφή τους στο πλαίσιο αντιποίνων, ενώ η κατάσταση κατοχής συνεπάγεται ένα ειδικό πλέγμα πρόσθετων υποχρεώσεων.

2.1 Ισορροπώντας μεταξύ σεβασμού και στρατιωτικής αναγκαιότητας

Βασικός πυρήνας της υποχρέωσης σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί η μη στοχοποίησή τους, αλλά και η αποχή από οποιαδήποτε χρήση τους που τα εκθέτει σε κίνδυνο. Ratio της ρύθμισης, αποτελεί η αρχή της διάκρισης, και η αυξημένη προστασία κινητών και ακίνητων πολιτιστικών αγαθών ως ειδικά προστατευμένης κατηγορίας αστικών αγαθών.

Αναλυτικότερα, τα κράτη, οφείλουν να απέχουν από κάθε επίθεση ή εχθρική ενέργεια εναντίον των πολιτιστικών αγαθών που μπορεί να οδηγήσει στην μερική ή ολική καταστροφή τους. Επίσης, απαγορεύεται κάθε χρήση που τα καθιστά *de facto* στρατιωτικούς στόχους. Συνεπώς, δε μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ασπίδες για στρατιωτικούς σκοπούς, ούτε για την εναπόθεση στρατιωτικού υλικού ή άλλου εξοπλισμού γύρω από αυτό.

Ζήτημα ανακύπτει, ωστόσο, σε περιπτώσεις γειννίας με στρατιωτικούς στόχους, καθώς η διεθνής νομολογιακή πρακτική παρουσιάζει διακυμάνσεις. Το ΔΠΔΠΓ, στην Υπόθεση *Blaskic*, θέτει ως πρόσθετο όρο την απουσία στρατιωτικών στόχων στον εγγύς χώρο των πολιτιστικών αγαθών²⁴⁷. Αντίθετα, στην Υπόθεση *Strugar* το Δικαστήριο απορρίπτει ευθέως την προηγούμενη νομολογία²⁴⁸, καταλήγοντας ότι

²⁴³ J. Toman 1996, σ.72, S. Nahlik, Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict, The Hague, 1954: general and special protection', in: Instituto internazionale di diritto umanitario, La protezione internazionale dei beni culturali/The international protection of cultural property/La protection internationale des biens culturels, Rome, Fondazione Europea Dragan, 1986, σ. 92-3

²⁴⁴ ICTY, *Blaskic* Trial Judgment, παρ. 185; *Kordić* Trial Judgment, παρ. 362; *Naletilić* Trial Judgment, παρ. 922; *Brđanin* Trial Judgment, παρ. 598, *Strugar* παρ. 310

²⁴⁵ Αρ.19 παρ. 1 Σύμβαση Χάγης

²⁴⁶ "Indeed, the interplay between these two sets of rules is such that some treaty rules have gradually become part of customary law. This ...also applies to Article 19 of the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 14 May 1954" ICTY, *Tadic*, op.cit., παρ. 98

²⁴⁷ ICTY, *Blaškić*, Trial Judgment, παρ. 185

²⁴⁸ Το Δικαστήριο αναφερόμενο στην προηγούμενη νομολογία, δηλώνει χαρακτηριστικά *The Chamber respectfully rejects that protected institutions "must not have been in the vicinity of military objectives". The Chamber does not concur with the view that the mere fact that an institution is in the "immediate vicinity of military objective" justifies its destruction.* ICTY, *Naletilić* Trial Judgment παρ. 605

the Chamber considers that the special protection awarded to cultural property itself may not be lost simply because of military activities or military installations in the immediate vicinity of the cultural property. In such a case, however, the practical result may be that it cannot be established that the acts which caused destruction of or damage to cultural property were "directed against" that cultural property, rather than the military installation or use in its immediate vicinity.

Ως εκ τούτου, η άμεση γειτνίαση ενός πολιτιστικού αγαθού με έναν στρατιωτικό στόχο, δεν δικαιολογεί ipso facto την καταστροφή του, καθώς η ερμηνεία αυτή συνάδει με το πνεύμα και το γράμμα των Συμβάσεων.

Η υποχρέωση σεβασμού μετριάζεται από την αναγνώριση της επιτακτικής στρατιωτικής αναγκαιότητας (αρ.4 παρ.2Σύμβασης), η ενσωμάτωσή της οποίας στο κείμενο αποτέλεσε πεδίο έντονων συζητήσεων και διαμάχης μεταξύ των κρατών στη Διάσκεψη της Χάγης 1954²⁴⁹ ²⁵⁰. Η υιοθέτηση της ρήτρας αυτής στη Σύμβαση χαρακτηρίστηκε από τον Ευσταθιάδη ως οπισθοδρόμηση του διεθνούς δικαίου²⁵¹, δημιουργώντας μία α-τελή προστασία:

*La clause adoptée prévoit qu'on ne peut déroger aux obligations stipulant le respect des biens culturels que dans les cas ou une nécessité militaire exige, d'une manière impérative, une telle dérogation*²⁵².

Η εν λόγω διάταξη που αφήνει, σύμφωνα με τον Dinstein²⁵³, μεγάλο περιθώριο για την κατά περίπτωση ερμηνείας της στρατιωτικής αναγκαιότητας από τα κράτη, υποβαθμίζει τελικά την πολιτιστική προστασία²⁵⁴. Ο πόλεμος του Κόλπου αποτέλεσε χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής του κανονιστικού αυτού πλαισίου, καταδεικνύοντας σειρά παραβιάσεων, ιδίως από την πλευρά του Ιράκ, με την τοποθέτηση στρατιωτικού εξοπλισμού και προσωπικού, όπλων και άλλων αντικείμενων στρατιωτικού ενδιαφέροντος, δίπλα σε προστατευόμενα αγαθά, ιδίως ιστορικές και πολιτιστικές τοποθεσίες, ναούς, ενώ στρατιωτικές προμήθειες αποθηκεύονταν σε ναούς και σχολεία²⁵⁵. Από την άλλη πλευρά, η στρατιωτική αναγκαιότητα δεν αποτέλεσε επαρκή νομιμοποιητική βάση για την καταστροφή σημαντικών πολιτιστικών αγαθών όπως του αρχαίου ναού των Ur, από τις συμμαχικές δυνάμεις, παρά την περιμετρική τοποθέτηση

²⁴⁹ Για τις συζητήσεις και τις αντιτιθέμενες θέσεις κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης μεταξύ κρατών- ρεαλιστών (Βέλγιο, Ισραήλ, Ολλανδία), που υπεραμύνθηκαν ενός λειτουργικού και εφαρμόσιμου συμβατικού κειμένου και ιδεαλιστών (Σοβιετική Ένωση, Ελλάδα), που προέβαλλαν την ανάγκη εξάλειψης ή περιορισμού οποιασδήποτε ρήτρα διαφυγής. Τελικά, υιοθετήθηκε μία συμβιβαστική λύση, κατόπιν πρότασης της Ισπανίας και της Γαλλίας. Αναλυτικά J.Toman, 2009, σ.72- 80.

²⁵⁰ Για την διαχρονική εξέλιξη της έννοιας της στρατιωτικής αναγκαιότητας από τον Κώδικα Lieber, στις Συμβάσεις της Χάγης 1899/1907 όπου η στρατιωτική αναγκαιότητα λειτουργεί ως νομιμοποιητική βάση για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, έως την μετάβαση και ανάδειξή της σε βασική αρχή του διεθνούς δικαίου και την ενσωμάτωσή της στις Συμβάσεις Χάγης 1949, βλέπε C.Forrest, *The Doctrine of Military Necessity and the Protection of Cultural Property during Armed Conflicts*, (2007) 37 California Western International Law Journal 2,σ. 135-160, Nahlik, *RCADI*, σ. 87-89, Burrus M. Carnahan, "Lincoln, Lieber and the Laws of War: The Origins and Limits of the Principle of Military Necessity", (1998) 92 *AJIL* 2, 213-231.

²⁵¹ "un recul par rapport au droit international antérieur" όπως παρατίθεται στον Nahlik, *RCADI*, σ. 129

²⁵² Ibid, σ. 130

²⁵³ Y.Dinstein, op.cit., 2004, σ. 158.

²⁵⁴ D. A. Meyer, 'The 1954 Hague Cultural Property Convention and Its Emergence into Customary International Law', (1993) 11 *BUILJ*, 349: 372

²⁵⁵ Conduct of the Persian Gulf Conflict. An Interim Report to Congress, 1991 σ.122

http://www.dod.mil/pubs/foi/operation_and_plans/PersianGulfWar/305.pdf

δύο ιρακινών πολεμικών αεροσκαφών²⁵⁶. Η εν λόγω απόφαση του Κεντρικού Διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων υπήρξε καθοριστική, καθώς δεν αντανάκλα μόνο τη στάθμιση της στρατιωτικής ανάγκης και του σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών, αλλά αποκρυσταλλώνει τον σεβασμό των πολιτιστικών αγαθών ως υποχρέωση εθιμικού χαρακτήρα²⁵⁷. Έτσι, ο βομβαρδισμός του «ανοχύρωτου» Dubrovnik– πόλης εγγεγραμμένης στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς-, αλλά και η καταστροφή άλλων προστατευόμενων αγαθών θεωρήθηκαν σκόπιμες ενέργειες που *παραβιάζουν τις θεμελιώδεις αξίες που προστατεύονται ειδικά από τη διεθνή κοινότητα*²⁵⁸.

Η αδυναμία σαφούς και ενιαίας²⁵⁹ ερμηνείας της στρατιωτικής αναγκαιότητας οδήγησε στην συμπλήρωση της σχετικής ρύθμισης του αρ. 4 της Σύμβασης, με το Πρωτόκολλο II (αρ.6), το οποίο προβαίνει σε μία περιπτωσιολογική θεώρηση της στρατιωτικής αναγκαιότητας. Το Πρωτόκολλο ρυθμίζει κατά τρόπο περιοριστικό τη δυνατότητα επίκλησης της στρατιωτικής αναγκαιότητας νομιμοποιώντας την παρέκβαση από τον βασικό κανόνα σε δύο περιπτώσεις: α. εχθρική ενέργεια που κατευθύνεται εναντίον αγαθού, όταν και για όσο διάστημα το πολιτιστικό αγαθό λόγω της λειτουργίας του αποτελεί στρατιωτικό στόχο και δεν υπάρχει εφικτή εναλλακτική για την απόκτηση του παρόμοιου στρατιωτικού πλεονεκτήματος (παρ.α'), β. χρήση των πολιτιστικών αγαθών με τρόπο που τα εκθέτει το σε κίνδυνο βλάβης ή καταστροφής, όταν και για όσο διάστημα δεν υπάρχει επιλογή μεταξύ της χρήσης αυτής και άλλων εφικτών μεθόδων για την αποκόμιση παρόμοιου στρατιωτικού πλεονεκτήματος (παρ. β'). Στις περιπτώσεις αυτές, η απόφαση λαμβάνεται από τον αξιωματικό που διοικεί μία δύναμη που ισοδυναμεί με τάγμα, ή μικρότερο αν οι συνθήκες δεν επιτρέπουν το αντίθετο (παρ. γ'). Πρόσθετη προϋπόθεση, που λειτουργεί ως *ύστατη εγγύηση*²⁶⁰ προστασίας, αποτελεί η προηγούμενη αποτελεσματική προειδοποίηση, όποτε οι συνθήκες το επιτρέπουν (παρ. δ'). Η διάταξη αυτή σαφώς περιορίζει την ελευθερία των μερών, δεν εξαλείφει όμως τα προβλήματα του παρελθόντος.

Η επιμονή στο δόγμα της στρατιωτικής αναγκαιότητας στη Διάσκεψη της Χάγης 1999, σηματοδότησε άλλη μία χαμένη ευκαιρία προσαρμογής στις νέες δικαιοϋκίες εξελίξεις,

²⁵⁶ Conduct of the Persian Gulf Conflict. Final Report to Congress, 1992

<http://www.ndu.edu/library/epubs/cpgw.pdf>. Επίσης M.W. Lewis, 'The Law of Aerial Bombardment in the 1991 Gulf War', (2003)97 AJIL,481–509

²⁵⁷ *Since Iraq, Kuwait, France, Egypt, Saudi Arabia, and other Coalition members are parties to this treaty, the treaty was binding between Iraq and Kuwait, and between Iraq and those Coalition members in the Persian Gulf War. Canada, Great Britain, and the United States are not parties to this treaty. However, the armed forces of each receive training on its provisions, and the treaty was followed by all Coalition forces in the Persian Gulf War.[...] Since US military doctrine is prepared consistent with US law of war obligations and policies, the provisions of Hague IV, GC, and the 1954 Hague Convention did not have any significant adverse effect on planning or executing military operations.* Ibid, σ. 690, 696

²⁵⁸ ICTY Jokić, παρ. 46, 67 και ιδίως παρ. 53: *"The unlawful attack on the Old Town must therefore be viewed as especially wrongful conduct"*

²⁵⁹ *"...countries have different perspectives or references when interpreting military necessity.[...] of changing to the changing status of military necessity are also continuous developing military conditions.."* J.Kila, *Heritage under Siege*, BRILL, 2012, σ. 181

²⁶⁰ V. Mainetti, 'De nouvelles perspectives pour la protection des biens culturels en cas de conflit armé : l'entrée en vigueur du Deuxième Protocole relatif à la Convention de La Haye de 1954', (2004) 86 IRRC 854, 337-365, σ. 353

ιδίως της ανάπτυξης και εξέλιξης του ανθρωπιστικού δικαίου²⁶¹. Παρά το γεγονός ότι το Πρωτόκολλο ενσωματώνει τον ορισμό του στρατιωτικού στόχου, ως κάθε αντικείμενου που από τη φύση, την τοποθεσία, το σκοπό ή τη χρήση συμβάλλει αποτελεσματικά στη στρατιωτική δράση, και του οποίου η καταστροφή μερική ή ολική, κατάληψη ή ουδετεροποίηση, τη δεδομένη στιγμή προσφέρει ένα καθοριστικό στρατιωτικό πλεονέκτημα, η σχετική αναφορά θεωρήθηκε ανεπαρκής²⁶², διάφορα προβλήματα ανέκυψαν με την *expressis verbis* μεταφορά του ορισμού από το αρ. 52 του Πρωτοκόλλου Ι, που αναφέρεται γενικά στα αστικά αγαθά, καθώς ένα πολιτιστικό αγαθό δεν μπορεί από τη φύση του να επιτελεί στρατιωτικό σκοπό²⁶³. Τελικά, η σχετική διατύπωση διορθώθηκε στο αρ. 4, που περιορίζεται στη λειτουργία των πολιτιστικών αγαθών, χωρίς να εξαλειφθεί ωστόσο και η αναφορά στην στρατιωτική αναγκαιότητα, επιτείνοντας τα προβλήματα κατά την εφαρμογή των σχετικών διατάξεων στην πράξη.

Ο Henckaerts υπογραμμίζει την αποτυχία της Διάσκεψης να ενσωματώσει το κεκτημένο των Πρωτοκόλλων του 1977 και συγκεκριμένα να εμμείνει αυστηρά στο πρότυπο των στρατιωτικών στόχων:

As such, the notion of military objective incorporates the idea of military necessity. Once an object has become a military objective it can be destroyed, captured or neutralized, subject to certain exceptions. This simple rule recognizes the military necessity of attacking certain objects during war. By limiting those objects to those which are military objectives it incorporates the notion that war has limits. As a result, the concept of military objective embodies the balance that humanitarian law establishes between military interests and humanitarian concerns.

The protection of cultural property is enhanced in that the concept of military objective — so widely recognized and used that it has become part of customary international law — is used to define the exception of military necessity. The rule that only military objectives can be targeted is now part and parcel of military manuals and military training worldwide. As many delegates stated at the Diplomatic Conference, it is important to have a simple text which is easy to use and to teach. The concept of military objective fulfils these requirements far better than the vague notion of military necessity²⁶⁴.

Παρά ταύτα, η στρατιωτική αναγκαιότητα παραμένει άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια του ανθρωπισμού^{265 266}. δύο έννοιες που εκκινούν από διαφορετικό σημείο και

²⁶¹ J.Toman, 2009, σ. 100

²⁶² Αρ. 1 στοιχ. στ΄

²⁶³ J.Toman, 2009, σ. 105-108

²⁶⁴ Jean-Marie Henckaerts, *New rules for the protection of cultural property in armed conflict*, (1999) 81 IRRC 593, 601

²⁶⁵ Για τη σύνδεση των δύο αυτών αντιτιθέμενων αντιλήψεων βλ. Y. Dinstein, *Military necessity*, Rudolf Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law: Use of Force. War and Neutrality. Peace Treaties*, North-Holland, vol.3, 1982, σ. 274-76, Y.Dinstein, *The conduct of hostilities*, CUP, 2004, σ. 16 επ., Christakis T Nécessité n'a pas de loi? In: *La nécessité en droit international*, Colloque de Grenoble, Société française pour le droit international, (2007) Pedone, Paris, σ. 11–63, N.Melzer, *Keeping the balance between military necessity and humanity: a response to four critiques of the ICRC's interpretive guidance on the notion of direct participation in hostilities*, *International Law and Politics*, vol.42, σ. 831, M. Nishima Hayashi, *The martens Clause and Military necessity*, στο Howard M. Hensel (ed.), *The Legitimate Use of Military Force: The Just War Tradition and the Customary Law of Armed Conflict*, Ashgate Publishing, Ltd., 2008, Frits Kalshoven, Liesbeth Zegveld, *Constraints on the Waging of War*, σ.22

²⁶⁶ *'The principle of military necessity as a core element of international humanitarian law cannot be dispensed with . . . The idea that, in certain cases and under certain circumstances, military necessity would take priority over the humanitarian protection of civilian objects . . . today is an integral part of Customary International Law . . . Military necessity does not take precedence over the law, but is subject to it. Including the concept of military necessity in the formulation of legal regulations takes account of the fact that international humanitarian law is*

διαγράφοντας αντίθετη πορεία διαμορφώνουν τελικά το επίπεδο της παρεχόμενης προστασίας. Έτσι, η αρχή του ανθρωπισμού αποτελεί το κύριο ερμηνευτικό κριτήριο, ενώ κατά τη στάθμιση της στρατιωτικής αναγκαιότητας συνεκτιμώνται η αρχή της αναλογικότητας και του στρατιωτικού πλεονεκτήματος²⁶⁷, και όχι η *στρατιωτική ευκολία*²⁶⁸, που εναποθέτει την πολιτιστική κληρονομιά στο έλεος των σχετικών στενών ενδιαφερόντων των εμπολέμων²⁶⁹.

2.1.1. Η προστασία 'ομπρέλα' των Πρωτοκόλλων 1977

Τα Πρωτόκολλα του 1977²⁷⁰, παρά την αρχική βούληση των συντακτών για μία συνοπτική επαναβεβαίωση της προστασίας της Χάγης²⁷¹, διευρύνουν, χωρίς να τροποποιούν²⁷², το υφιστάμενο κανονιστικό πλαίσιο. Καταρχάς, θεσπίζουν την καθολική απαγόρευση διενέργειας οποιασδήποτε εχθρικής ενέργειας εναντίον ιστορικών μνημείων, έργων τέχνης ή τόπων λατρείας που αποτελούν την πολιτιστική και πνευματική κληρονομιά των λαών, χωρίς να τίθεται εδαφικός περιορισμός. Η υποχρέωση αυτή δεν παρέχει κάποια ρήτρα διαφυγής, όπως η στρατιωτική αναγκαιότητα της Χάγης, και αποσκοπεί συγκεκριμένα

*...not only substantial detrimental effect, but all acts 'directed' against the protected objects. For a violation of the article to take place it is therefore not necessary for there to be any damage*²⁷³.

θεμελιώνοντας έτσι, σε περίπτωση μη σεβασμού της πολιτιστικής και πνευματικής κληρονομιάς των λαών, σοβαρή παραβίαση υπό τους όρους του αρ. 85 παρ.4. Κατ' απόλυτο τρόπο απαγορεύεται και η χρήση τους για την ενίσχυση της στρατιωτικής δράσης. Συνεπώς, τα αγαθά δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ενεργητικά ή παθητικά²⁷⁴, λειτουργώντας π.χ. ως ασπίδες ή να κατεδαφιστούν. Ο Wenger στον επίσημο σχολιασμό των Πρωτοκόλλων προσφέρει επαρκή εργαλεία για την κατανόηση της διάταξης αυτής

If protected objects were used in support of the military effort, this would obviously constitute a violation of Article 53 of the Protocol, though it would not necessarily justify

very often necessarily a compromise between military and humanitarian requirements'. Germany, Position paper concerning a revision of the 1954 Hague Convention, 1997, όπως παρατίθεται *Μελέτη ICRC*, σ. 761

²⁶⁷ Ομοίως M. Serisic, "Protection of Cultural Property in Time of Armed Conflict", (1996) 26b Netherlands Yearbook of International Law, 3-14

²⁶⁸ P. Ishwara Bhat, Protection Of Cultural Property Under International Humanitarian Law: Some Emerging Trends, (2001) 4 ISILYBIHRL www.worldlii.org/int/journals/ISILYBIHRL/2001/4.html

²⁶⁹ J.H Merryman, "Two Ways of Thinking about Cultural Property", (1986) 80 AJIL, 1507 – 1528, σ. 1515

²⁷⁰ Αρ. 53 Πρωτόκολλο Ι, αρ. 16 Πρωτόκολλο ΙΙ

²⁷¹ O' Keefe, op.cit., σ. 215

²⁷² *The protection laid down in this article is accorded "without prejudice" to the provisions of other relevant international instruments. From the beginning of the discussions regarding Article 53 it was agreed that there was no need to revise the existing rules on the subject, but that the protection and respect for cultural objects should be confirmed. It was therefore necessary to state at the beginning of the article that it did not modify the relevant existing instruments. For example, this means that in case of a contradiction between this article and a rule of the 1954 Convention the latter is applicable, though of course only insofar as the Parties concerned are bound by that Convention. If one of the Parties is not bound by the Convention, Article 53 applies. Moreover, Article 53 applies even if all the Parties concerned are bound by another international instrument insofar as it supplements the rules of that instrument.* Boethe et al, 1982, παρ. 2046

²⁷³ Ibid, παρ. 2070

²⁷⁴ Ibid, παρ. 2078

attacking them. To the extent that it is admitted that the right to do so does exist with regard to objects of exceptional value, such a right would depend on their being a military objective, or not, as defined in Article 52 par. 2. A military objective is an object which makes "an effective contribution to military action" for the adversary, and whose total or partial destruction, capture or neutralization "in the circumstances ruling at the time, offers a definite military advantage" for the attacker. These conditions are therefore stricter than the simple condition that they must be "in support of the military effort". For example, it is not permitted to destroy a cultural object whose use does not make any contribution to military action, nor a cultural object which has temporarily served as a refuge for combatants, but is no longer used as such. In addition, all preventive measures should be taken to terminate their use in support of the military effort (warnings, injunctions etc.) in order to prevent the destruction or damage of cultural objects. However, if it is decided to attack anyway, the principle of proportionality should be respected, which means that the damage should not be excessive in relation to the concrete and direct military advantage anticipated, and all the precautions required by Article 57 should be taken²⁷⁵.

Με βάση τα παραπάνω, τα Πρωτόκολλα λειτουργούν ως ‘ομπρέλα’ για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Μάλιστα, η αποδοχή τους από την μεγάλη πλειοψηφία των κρατών²⁷⁶, συμπεριλαμβανομένων των μεγάλων στρατιωτικών δυνάμεων, αναδεικνύει την επίδρασή τους στο σύγχρονο δικαϊκό πλαίσιο²⁷⁷. Προκύπτει περαιτέρω ότι η παραβίαση των ως άνω κανόνων εγείρει την διεθνή ευθύνη του κράτους, ανεξάρτητα από την μεταγενέστερη στοχοποίησή τους. Αντίθετα για την στοιχειοθέτηση ατομικής ποινικής ευθύνης απαιτείται η συνδρομή ειδικότερων προϋποθέσεων δηλαδή καταστροφής²⁷⁸ και δη σκόπιμης

the wilful nature of the destruction or damage to be established when the perpetrator acted intentionally, with the knowledge and will of the proscribed result, or in reckless disregard of the likelihood of the destruction²⁷⁹.

να συνδέεται στενά με τις εχθροπραξίες²⁸⁰ και να πληροί τον απαιτούμενο βαθμό βαρύτητας.

Η μελέτη της ΔΕΕΣ κωδικοποιεί το σεβασμό των πολιτιστικών αγαθών (Κανόνας 40) κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης διακρίνοντας μεταξύ της εθιμικής απαγόρευσης επίθεσης κατά πολιτιστικών αγαθών (Κανόνας 38) και της απαγόρευσης χρήσης τους με τρόπο που τα εκθέτει σε βλάβη ή καταστροφή (Κανόνας 39). Η επιτακτική στρατιωτική αναγκαιότητα αίρει την απαγόρευση και στις δύο περιπτώσεις, επιβεβαιώνοντας τα όρια των εθιμικών υποχρεώσεων, που παραμένουν ωστόσο, η βάση του σύγχρονου κανονιστικού πλαισίου και για τρίτα κράτη.

2.1.2. Η απαγόρευση της καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών στο πεδίο της ‘μάχης’

Η ευθεία στοχοποίηση πολιτιστικών αγαθών και η στρατιωτική χρήση τους συγκαταλέγονται στα μελανά σημεία σχεδόν κάθε ένοπλης σύρραξης, καθώς η

²⁷⁵ Ibid, παρ. 2079

²⁷⁶ Το Πρωτόκολλο I αριθμεί 172 συμβαλλόμενα μέρη, το Πρωτόκολλο II 166, ενώ η Σύμβαση της Χάγης 125.

²⁷⁷ A. Cassese, The Geneva Protocols of 1977 on the Humanitarian Law of Armed Conflict and Customary International Law, (1984) 3 UCLA Pac. Basin L.J. 55-118, É David., Principes de droit des conflits armés, Bruylant, Bruxelles, 1994

²⁷⁸ Καταστατικό ΔΠΔΠΓ, άρθρο 3 δ,

²⁷⁹ ICTY, *Hadžihasanović & Kubura* Trial Judgement παρ. 59, *Brjanin* Trial Judgement, παρ. 599

²⁸⁰ ICTY *Tadić* Jurisdiction Decision, παρ. 70; *Naletilić* Trial Judgement, παρ. 589.

στρατιωτική αναγκαιότητα και η στρατιωτική τους χρήσης χρησιμοποιείται για την δικαιολόγηση σοβαρών παραβιάσεων στο πεδίο της μάχης. Οι μέθοδοι και τα μέσα καταστροφής τους αξιολογούνται για να βεβαιώσουν τον άμεσο και σκόπιμο χαρακτήρα των επιθέσεων κατά των πολιτιστικών αγαθών, οδηγώντας το Δικαστήριο να καταλήξει στην υπόθεση *Brdanin*, ότι

*The various methods employed in damaging or destroying the institutions dedicated to religion in the various locations include: being targeted by a hand-held rocket launcher; mining, or destruction by explosives; shelling and arson; and the use of heavy machinery. The very manner in which many of the sites were damaged or destroyed, including the time required to mine churches, mosques, and minarets and to blow them up (or to set them on fire), suggests that these installations contained no military threat, but were instead systematically destroyed because of their religious significance to the ethnicities targeted. There is nothing to suggest that their destruction provided any kind of advantage in weakening the military forces opposing the Bosnian Serbs, favored the Bosnian Serb position, or was otherwise justified by military necessity*²⁸¹.

Κρίθηκε, μάλιστα, ότι η σκόπιμη καταστροφή θρησκευτικών χώρων των Βόσνιων Μουσουλμάνων και Βόσνιων Κροατών εντάσσεται σε μία ευρύτερη επίθεση στον πληθυσμό, στο πλαίσιο συστηματικής πολιτικής καταστροφής του. Η νομολογία του δικαστηρίου μολονότι δεν ερμηνεύει την στρατιωτική αναγκαιότητα, αποφαινεται κατά το πρότυπο των 'στρατιωτικών στόχων' του Πρωτοκόλλου 1977. Έτσι, οποιοδήποτε πολιτιστικό αγαθό, συμβάλλει στη στρατιωτική δράση λόγω της λειτουργίας του, μετατρέπεται σε στρατιωτικό στόχο και μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο επίθεσης, αφού όπως βεβαιώνει το Δικαστήριο στην υπόθεση *Kordić*,

*The fundamental principle is that protection of whatever type will be lost if cultural property, is used for military purpose, and this principle is consistent with the custom codified in Article 27 of the Hague Regulations*²⁸².

Τα θρησκευτικά αγαθά, ως υποκατηγορία των πολιτιστικών αγαθών, έχουν αποτελέσει ιδιαίτερο αντικείμενο σκόπιμων επιθέσεων και καταστροφής. Στην πρώην Γιουγκοσλαβία εκατοντάδες θρησκευτικοί χώροι, πολλοί εκ των οποίων με ιδιαίτερη πολιτιστική, ιστορική και θρησκευτική σημασία, όπως το τέμενος *Alidza (Foca)* το *μαργαριτάρι της πολιτιστικής κληρονομιάς αυτού του τμήματος της Ευρώπης*²⁸³. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών έναντι βλάβης ή καταστροφής έχει καθολικό χαρακτήρα, σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΠΔΠΓ, καθώς

*it is sufficient for the damaged or destroyed institution to be an institution dedicated to religion, and that there is no need to establish whether it represented the cultural heritage of a people. The Hague Regulations of 1907, which form part of customary international law and provide the basis for Article 3 of the Statute, 138 afford protection to "buildings dedicated to religion, art, science, or charitable purposes, historic monuments [...] provided they are not being used at the time for military purposes", without requiring that these buildings represent the cultural heritage of a people*²⁸⁴.

Παρόμοια παραδείγματα συναντώνται σε πλείστες άλλες περιπτώσεις, όπως στο Μάλι με την καταστροφή του ναού του *Charar-i-Sharif* το 1995 που οδήγησε στην αντίδραση του

²⁸¹ ICTY, *Brdanin* παρ. 341.

²⁸² ICTY, *Trial Judgement* παρ. 362

²⁸³ ICTY, *Plavšić* (IT-00-39 & 40/1) "Bosnia and Herzegovina", *Trial Judgment*, 2003, παρ. 44,

²⁸⁴ ICTY, *Hadžihasanović & Kubura* (IT-01-47) "Central Bosnia", *Trial Judgment*, 2006, παρ. 60,

Οργανισμού Ισλαμικής Διάσκεψης²⁸⁵, αλλά και την πρόσφατη επίθεση ισλαμιστών στο Timbuktu, ενέργεια, η οποία καταδικάστηκε από το Συμβούλιο Ασφαλείας²⁸⁶, και χαρακτηρίστηκε ως έγκλημα πολέμου από τον Εισαγγελέα του ΔΠΔ²⁸⁷.

Ο σεβασμός των πολιτιστικών αγαθών έχει ευρύτερες προεκτάσεις καθώς συνδέθηκε με τα δικαιώματα του ανθρώπου και των λαών, όπως προκύπτει από σειρά αποφάσεων ιδίως της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου των ΗΕ και του διάδοχου Συμβουλίου, όπως στην περίπτωση της πρώην Γιουγκοσλαβίας

Although the conflict in Bosnia and Herzegovina is not regarded as a religious one, it has been characterized by the systematic destruction and profanation of mosques, Catholic churches and other places of worship, as well as other sites of cultural heritage. This has been reported to be the case particularly in areas currently or previously under the control of Serb forces. The destruction by Serb forces of the Muslim cultural heritage museum of Trebinje in November 1992 and of its mosque on 26 January 1993 may be cited here to represent very many other examples. However, it has been reported that some Orthodox churches have been destroyed in areas of central Bosnia and Herzegovina which were, or are, under the control of government and/or Croat forces²⁸⁸.

Μάλιστα, η καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών, η αξία των οποίων επεκτείνεται πέρα από το άτομο, αποκτά μία κοινοτική/κοινωνική διάσταση· ως εκ τούτου, *θύμα της παραβίασης δεν μπορεί να θεωρείται μεμονωμένα το άτομο, αλλά μία κοινωνική ομάδα ή κοινότητα*²⁸⁹. Ταυτόχρονα, όταν ενεργείται εναντίον πολιτιστικών αγαθών συγκεκριμένων ομάδων με σκοπό τη διάκριση, ισοδυναμεί με επίθεση κατά της θρησκευτικής ταυτότητας τους, αποτελώντας έγκλημα κατά της ανθρωπότητας. Στην περίπτωση αυτή, *όλη η ανθρωπότητα πλήττεται από την καταστροφή του μοναδικού θρησκευτικού πολιτισμού και των πολιτιστικών του αγαθών*²⁹⁰. Συγκεκριμένα, το έγκλημα της δίωξης λαμβάνει πολλές μορφές²⁹¹, όπως η συστηματική καταστροφή και λεηλασία αγαθών που διαπράττεται με σκοπό την διάκριση²⁹², καθώς πρόκειται για αγαθά μίας

²⁸⁵ S/1995/392

²⁸⁶ S/RES/2056(2012)

²⁸⁷ <http://www.afp.com/en/news/topstories/timbuktu-shrine-destruction-war-crime-icc-prosecutor>

²⁸⁸ E/CN.4/1993/50 παρ. 106

²⁸⁹ Hadžihasanović & Kubura Trial Judgment, παρ. 63

²⁹⁰ Kordić & Čerkez Trial Judgment παρ. 207,

²⁹¹ 1996 ILC Report, σ. 98

²⁹² Συγκεκριμένα στην Υπόθεση Blaskić *as put forward by the Prosecutor in the indictment against the accused persecution may thus take the form of confiscation or destruction of private dwellings or businesses, symbolic buildings or means of subsistence belonging to the Muslim population of Bosnia-Herzegovina...The Trial Chamber finds from this analysis that the crime of "persecution" encompasses not only bodily and mental harm and infringements upon individual freedom but also acts which appear less serious, such as those targeting property, so long as the victimized persons were specially selected on grounds linked to their belonging to a particular community. Blaškić, "Lašva Valley", Trial Judgment παρ.440.Ομοίως Kordić & Čerkez παρ. 207, Brdanin "Karina" παρ. 1021-1024, Nurnberg Judgment, σ. 248, District Court Judgment, Eichmann case, 36 ILR, 1968, παρ. 56: "With the rise of Hitler to power, the persecution of Jews became official policy and assumed the quasi-legal form of laws and regulations published by the government of the Reich in accordance with legislative powers delegated to it by the Reichstag on March 24, 1933 and of direct acts of violence organized by the regime against the persons and property of Jews. The purpose of these acts carried out in the first stage was to deprive the Jews of citizens rights, to degrade them and strike fear into their hearts, to separate them from the rest of the inhabitants, to oust them from the economic and cultural life of the State and to close to them the source of livelihood"*

συγκεκριμένης κοινωνικής, θρησκευτικής, πολιτιστικής ή άλλης ομάδας²⁹³. Ειδικότερα στοιχεία του εγκλήματος της δίωξης αποτελούν

*the destruction of property must be construed to mean the destruction of towns, villages and other public or private property belonging to a given civilian population or extensive devastation not justified by military necessity and carried out unlawfully, wantonly and discriminatorily. In the same context, the plunder of property is defined as the unlawful, extensive and wanton appropriation of property belonging to a particular population, whether it be the property of private individuals or of state or "quasi-state" public collectives*²⁹⁴.

Η ανθρωπινή διάσταση των πολιτιστικών αγαθών αναδεικνύεται και σε αυτή την περίπτωση, σε ερμηνευτικό πυλώνα για την προστασία τους, προσδιορίζοντας όχι μόνο τις υποχρεώσεις προστασίας αλλά και την ποινικοποίηση των εγκλημάτων, με τελικό αποδέκτη όχι μόνο το άτομο, αλλά και την ομάδα, την κοινότητα και την ανθρωπότητα ως συλλογικό φορέα δικαιωμάτων.

2.2. Η αρχή της προφύλαξης στην υπηρεσία των πολιτιστικών αγαθών

Το Πρωτόκολλο του 1977 ενσωμάτωσε την αρχή της προφύλαξης στο corpus του ανθρωπιστικού δικαίου, ενισχύοντας την υποχρέωση λήψης θετικών μέτρων από το κράτος για την προστασία του πληθυσμού και των αστικών αγαθών συνολικά. Η αρχή αυτή αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης κατά τη διάρκεια των συναντήσεων εμπειρογνομόνων για την επεξεργασία του Πρωτοκόλλου 1999, με αποτέλεσμα την αενσωμάτωσή της, στο κείμενο Lauswolt, που αποτέλεσε το προπομπό του τελικού κειμένου του 1999²⁹⁵.

Το Δεύτερο Πρωτόκολλο της Χάγης, με την επιφύλαξη των κανόνων του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, εξειδικεύει τις γενικές υποχρεώσεις του Πρωτοκόλλου 1977 στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας. Μέσα από δύο παρεμφερείς, σχεδόν *expressis verbis*²⁹⁶, διατάξεις προσδιορίζεται η υποχρέωση των εμπόλεμων μερών για τη λήψη των απαραίτητων μέτρων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια των ενόπλων συγκρούσεων. Τα μέτρα αυτά καλύπτουν τόσο τη διενέργεια της επίθεσης (*ενεργητικά μέτρα*) όσο και από τα αποτελέσματά των εχθροπραξιών (*παθητικά μέτρα*), με κριτήριο το φορέα της υποχρέωσης, δηλαδή τον επιτιθέμενο ή αμυνόμενο κράτος²⁹⁷.

²⁹³ 1996 ILC Report, σ. 98

²⁹⁴ *Blaskic* παρ. 234

²⁹⁵ Ο Toman υποστηρίζει ότι το αρ. 7 του Πρωτοκόλλου πρέπει να αναλύεται σε συνάρτηση με το αρ. 4 και 13 της Σύμβασης της Χάγης. Συγκεκριμένα αναφέρει Article 4 is a general provision requiring that the High Contracting Parties refrain 'from any act of hostility directed against such property'. 'Refraining' also means taking all appropriate precautions. Article 13 of the Convention is even more explicit, but only in relation to the transportation. Toman 2009 σ. 122. Ωστόσο, η υποχρέωση αποχής από μία ενέργεια συνεπάγεται καταρχήν την αποχή του κράτους, και όχι την λήψη θετικών μέτρων που συνιστά την υποχρέωση να δράσει (to act). Χαρακτηριστικό παράδειγμα της νομικής φύσης μίας διεθνούς υποχρέωσης προσφέρει το δικαίο δικαιωμάτων του ανθρώπου που καθορίζει την υποχρέωση των κρατών να ενεργούν με συγκεκριμένους τρόπους ή να απέχουν από ορισμένες ενέργειες, με σκοπό την προώθηση και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών των φυσικών προσώπων ή ομάδων.

²⁹⁶ Toman 2009, σ.127

²⁹⁷ *op.cit.*, JM Henckaerts

2.2.1. «Θετικά» μέτρα προφύλαξης

Το άρθρο 7 του Πρωτοκόλλου 1999 αποτελεί μεταφορά του άρθρου 57 του Πρωτοκόλλου I (1977) με μικρές διαφοροποιήσεις. Πέρα από την δομική και γραμματική απόκλιση μεταξύ των δύο άρθρων, το άρθρο 7 χαρακτηρίζεται από την ηχηρή απουσία δύο στοιχείων²⁹⁸ συγκεκριμένα, δεν περιλαμβάνεται ο 'χρυσός κανόνας' του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου που αναφέρεται στην υποχρέωση του κράτους να επιδεικνύει συνεχή φροντίδα για την προστασία του άμαχου πληθυσμού και των αστικών αγαθών²⁹⁹, και την αντικατάσταση των υπεύθυνων σχεδιασμού και λήψης απόφασης μίας επίθεσης, δηλαδή των αξιωματούχων ως φορέων της υποχρέωσης λήψης προληπτικών μέτρων, από τα Μέρη στη σύρραξη, καθώς οι συντάκτες του κειμένου σκοπίμως διέδρυναν τον κύκλο των προσώπων που μπορεί να λάβουν τέτοιες σημαντικές αποφάσεις³⁰⁰ και που καθίστανται ποινικά υπεύθυνα σε περίπτωση παραβιάσεων.

Τα μέρη στη σύρραξη οφείλουν να πράξουν ό,τι είναι εφικτό για να επιβεβαιώσουν ότι οι στόχοι στους οποίους θα επιτεθούν δεν αποτελούν προστατευόμενα πολιτιστικά αγαθά σύμφωνα με το αρ. 4 της Σύμβασης (αρ.7α'). Η ταυτοποίηση και επαλήθευση του στόχου αποτελεί κομβικό σημείο για τη διενέργεια μίας επίθεσης προλαμβάνοντας ενδεχόμενα λάθη στο πεδίο. Ο Καναδάς κατά την επικύρωση του Πρωτοκόλλου κατέθεσε επιφύλαξη ερμηνεύοντας τον όρο «εφικτό» ως όλα τα πρακτικά ή πρακτικά δυνατά μέσα³⁰¹. Η επιφύλαξη αυτή παραπέμπει στις εκτενείς συζητήσεις του 1977 σχετικά με το εύρος των μέτρων, όπου

When the article was adopted some delegations stated that they understood these words to mean everything that was practicable or practically possible, taking into account all the circumstances at the time of the attack, including those relevant to the success of military operations. The last-mentioned criterion seems to be too broad, having regard to the requirements of this article. There might be reason to fear that by invoking the success of military operations in general, one might end up by neglecting the humanitarian obligations prescribed here. Once again the interpretation will be a matter of common sense and good faith. What is required of the person launching an offensive is to take the necessary identification measures in good time in order to spare the population as far as possible. It is not clear how the success of military operations could be jeopardized by this³⁰².

Τα μέτρα αυτά κρίνονται ad hoc από τα κράτη, με γνώμονα την αρχή της διάκρισης και την προστασία των αγαθών, χωρίς όμως να μπορεί να αποτραπεί μία de facto καταχρηστική επίκληση του κανόνα, λόγω της ρευστότητας και γρήγορης μεταβολής των συνθηκών στο πεδίο της μάχης.

Επιπλέον, τα προληπτικά μέτρα επεκτείνονται στην επιλογή των μέσων και των μεθόδων της επίθεσης με στόχο την αποτροπή ή την ελαχιστοποίηση της παρεμπόμπουσας καταστροφής των προστατευόμενων πολιτιστικών αγαθών (αρ.7 β'). Χωρίς να εισάγει οποιαδήποτε απαγόρευση σχετικά με τα χρησιμοποιούμενα όπλα, ενσωματώνει την αρχή

²⁹⁸ «It is difficult to explain why such a general provision, often referred to as the 'golden rule', was not included, particularly as it is useful for interpreting all the other paragraphs». J.Toman, 2009, σ.127

²⁹⁹ Αρ.57 παρ. 1. Βλέπε και προηγούμενως

³⁰⁰ J.Toman 2009, σ. 128

³⁰¹ www.icrc.org/ihl.nsf/NORM/D7A98DC136FC07C4C12570DC00382387?OpenDocument

³⁰² Boethe et al, 1982, παρ.2198

της αναλογικότητας ως ερμηνευτικό κριτήριο για τη λήψη των κατάλληλων προληπτικών μέτρων. Συναφώς,

*it is manifest that the nuclear bomb is no respecter of such cultural treasures. It will incinerate and flatten every object within its radius of destruction, cultural monument or otherwise. A nuclear attack on a city such as Cologne would thus deprive Germany, in particular, and the world community in general, of a considerable segment of their cultural inheritance, for a single bomb would easily dispose of all 9,000 monuments, leaving none standing - a result which no wartime bombing in World War II could achieve*³⁰³.

Πέραν της αναλογικότητας μέσων/μεθόδων και επιδιωκόμενου αποτελέσματος, τα μέρη πρέπει να απέχουν από επίθεση όπου η αναμενόμενη παράπλευρη ζημία είναι δυσανάλογη σε σχέση με το συγκεκριμένο και άμεσο αναμενόμενο στρατιωτικό πλεονέκτημα(αρ.7γ'). Η αρχή της προφύλαξης συμπλέκεται με την αρχή της αναλογικότητας, της αναγκαιότητας και της διάκρισης, περιορίζοντας την κρατική ελευθερία κατά τη διάρκεια της ένοπλης σύρραξης. Στην υπόθεση *Galic*, το ΔΠΔΠΓ σχηματοποίησε την τετραμερή αυτή σχέση ως εξής:

*One type of indiscriminate attack violates the principle of proportionality. The practical application of the principle of distinction requires that those who plan or launch an attack take all feasible precautions to verify that the objectives attacked are neither civilians nor civilian objects, so as to spare civilians as much as possible. Once the military character of a target has been ascertained, commanders must consider whether striking this target is "expected to cause incidental loss of life, injury to civilians, damage to civilian objectives or a combination thereof, which would be excessive in relation to the concrete and direct military advantage anticipated." If such casualties are expected to result, the attack should not be pursued. The basic obligation to spare civilians and civilian objects as much as possible must guide the attacking party when considering the proportionality of an attack*³⁰⁴.

Παρά το γεγονός ότι τα όρια είναι δυσδιάκριτα και απαιτούν τον κατά περίπτωση έλεγχο της εφαρμογής τους, η υπέρβασή τους μπορεί να οδηγήσει σε 'αδιάκριτη επίθεση', ή ακόμη και άμεση επίθεση κατά του άμαχου πληθυσμού και των αγαθών του³⁰⁵. Το Διεθνές Δικαστήριο χαρακτήρισε τους αδιάκριτους βομβαρδισμούς στο Κονγκό που οδήγησαν μεταξύ άλλων την καταστροφή του Καθεδρικού Kisangani ως σοβαρή παραβίαση του ανθρωπιστικού δικαίου³⁰⁶. Τέλος, τα μέρη υποχρεούνται να ακυρώσουν ή να αναστείλουν μία επίθεση (αρ. 7 δ'), όταν γίνεται προφανές ότι α. το αντικείμενο αποτελεί προστατευόμενο πολιτιστικό αγαθό σύμφωνα με τη Σύμβαση και β. η επίθεση θα προκαλέσει υπερβολική ζημία σε σχέση με το στρατιωτικό πλεονέκτημα³⁰⁷.

Η αδυναμία αυστηρής οριοθέτησης των βασικών εννοιών του ανθρωπιστικού δικαίου, όπως η έννοια του στρατιωτικού πλεονεκτήματος, δυσχεραίνουν την εφαρμογή τους στην πράξη, οδηγώντας σε μία κατά περίπτωση εξέταση. Τα ζητήματα αυτά επιβεβαιώνουν ότι τα όρια της αναλογικότητας και της σκοπιμότητας μίας επίθεσης, τελικά πρέπει να 'ελέγχονται' υπό τις απαιτήσεις του ανθρωπισμού³⁰⁸.

³⁰³ Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1. C.J. Reports 1996, σ.234-5

³⁰⁴ ICTY, *Galic*, παρ. 58

³⁰⁵ Marti case, Trial Chamber, 1996, παρ. 69,

³⁰⁶ Υπόθεση Κονγκό κατά Ουγκάντα, Judgment, I.C.J. Reports 2005, σ. 168, παρ. 208

³⁰⁷ Για την έννοια του στρατιωτικού πλεονεκτήματος βλέπε προηγούμενα

³⁰⁸ Βλέπε και *Kupreskic* παρ. 526

2.2.2.«Αποθετικά» μέτρα προφύλαξης

Τα πολιτιστικά αγαθά είναι έκθετα, όχι μόνο από τις πραγματοποιούμενες επιθέσεις, αλλά και από τα αποτελέσματά τους. Το αρ. 8 του Πρωτοκόλλου 1999 κατά το πρότυπο του αρ. 58 του Πρωτοκόλλου Ι της Γενεύης, ενσωματώνει την υποχρέωση λήψης προφυλάξεων έναντι των αποτελεσμάτων τους, τα οποία επεκτείνονται στις εχθροπραξίες συνολικά. Συνεπώς, το άρθρο 8 συμπληρώνει την αρχή της προφύλαξης του αρ. 7, προσθέτοντας δύο ακόμη προληπτικά μέτρα έναντι των αποτελεσμάτων των εχθροπραξιών³⁰⁹.

Τα προληπτικά μέτρα έχουν ενεργητικό χαρακτήρα προβλέποντας τη μετακίνηση των κινητών πολιτιστικών αγαθών από την περιοχή των στρατιωτικών στόχων ή την παροχή *in situ* προστασίας, και 'αποθετικό', αποφεύγοντας την τοποθέτηση στρατιωτικών στόχων κοντά σε πολιτιστικά αγαθά. Εκκινώντας αντίστροφα το σχολιασμό εδώ, η μη τοποθέτηση στρατιωτικών στόχων κοντά σε πολιτικά αγαθά, αναφέρεται καταρχάς, αλλά όχι μόνο, στην περίοδο ειρήνης. Όπως ήδη ελέχθη, η εγγύτητα των πολιτιστικών αγαθών σε στρατιωτικούς στόχους ή 'ευάλωτα σημεία', αποτελεί μείζον ζήτημα, αφού πολλά αγαθά έχουν διπλή χρήση ή αποτελούν δυνητικά στόχους. Περαιτέρω, η τοποθέτηση στρατιωτικών στόχων κοντά σε πολιτιστικά αγαθά αναφέρεται στην μη τοποθέτηση κινητών στρατιωτικών μονάδων ή υλικού σε παρακείμενες τοποθεσίες κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών. Συνεπώς, η δημιουργία στρατιωτικής βάσης ακριβώς στον περιβάλλοντα χώρο στη Βαβυλώνα, από τις συμμαχικές δυνάμεις, προσκρούει στην εν λόγω απαγόρευση.

Η απομάκρυνση των κινητών πολιτιστικών αγαθών από στρατιωτικούς στόχους ιδίως κατά την έναρξη των εχθροπραξιών συνήθως αποσκοπεί στην μεταφορά τους σε καταφύγια και άλλες ασφαλείς τοποθεσίες, ενώ μπορεί να ενεργοποιεί τις αντίστοιχες διατάξεις της Σύμβασης για τη μεταφορά των πολιτιστικών αγαθών (αρ.12-14) ή κατά τον Ο'Keefe, ακόμη και το αρ.29 του Πρωτοκόλλου για τη χρηματοδότησή των ενεργειών αυτών από το Ταμείο³¹⁰. Τέλος, προληπτικά μέτρα πρέπει να λαμβάνονται για την *is situ* προστασία των ακίνητων αγαθών, χωρίς αυτό να μεταφράζεται ως συγκεκριμένη δέσμη στην πράξη δεδομένης της τυχαίας καταστροφής πολλών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης.

Εντούτοις, διαφαίνεται η απουσία ενός γενικού μέτρου προφύλαξης έναντι των κινδύνων των στρατιωτικών επιχειρήσεων που σε κάθε περίπτωση, συμπληρώνεται από το γενικό πλαίσιο προστασίας των πολιτιστικών αγαθών ως αστικών (αρ.58 γ', Πρωτ. 1977).

³⁰⁹ J.Toman 2009, σ.145-6

³¹⁰ Ο'Keefe, 2006, σ. 269

2.3. Ειδικότερες υποχρεώσεις

Ο σεβασμός των πολιτιστικών αγαθών περιλαμβάνει δύο ειδικότερες υποχρεώσεις, και συγκεκριμένα την απαγόρευση αντιποίνων εναντίον τους και την υποχρέωση πρόληψης, αποτροπής και καταστολής κάθε μορφής κλοπής, λαφυραγωγίας, υπεξαίρεσης, ή βανδαλισμού εναντίον τους, καθώς και επίταξης πολιτιστικών αγαθών που βρίσκονται στο έδαφος τρίτου κράτους. Οι ειδικότερες αυτές απαγορεύσεις είναι γενικές, απόλυτες και καθολικές, καθώς δεν επιδέχονται καμίας παρέκκλισης, ούτε υπό τον όρο της στρατιωτικής αναγκαιότητας³¹¹, ενώ εφαρμόζονται σε κάθε περίπτωση - διεθνούς και μη - ένοπλης σύρραξης. Η ανάγκη προστασίας των πολιτιστικών αγαθών από τις απειλές αυτές αποτέλεσε μείζον ζήτημα μεταπολεμικά. Οι μνήμες και πρακτικές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου³¹², η εκτεταμένη λαφυραγωγία πολιτιστικών αγαθών, οδήγησαν σε ένα είδους «ανακατανομή» των πολιτιστικών αγαθών και την αποστράγγιση κοινοτήτων και λαών από τον πλούτο τους, καθώς η πλειονότητα των αγαθών αγνοείται ή δεν έχει επιστραφεί στις χώρες κτήσης ή τους νόμιμους ιδιοκτήτες τους, δικαιολογώντας τον αυστηρό χαρακτήρα της σχετικής υποχρέωσης.

Καταρχάς, η απαγόρευση αντιποίνων εναντίον των πολιτιστικών αγαθών³¹³ αποτελεί *lex specialis* της γενικής απαγόρευσης αντιποίνων έναντι των αστικών αγαθών και δεσμεύει τα μέρη στην περίπτωση διεθνών και μη διεθνών ένοπλων συρράξεων, με εθιμική μάλιστα ισχύ³¹⁴. Ο απόλυτος χαρακτήρας της απαγόρευσης περαιτέρω αναφέρεται στην απαγόρευση κάθε ενέργειας, επίθεσης, κατάληψης ή καταστροφή εναντίον τους. Τα άρθρα για την Διεθνή Ευθύνη των Κρατών της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου³¹⁵ αναφέρουν ότι το δικαίωμα αντιμετρών υποχωρεί όταν αντιβαίνει σε υποχρεώσεις ανθρωπιστικού χαρακτήρα που απαγορεύουν αντίποινα, επιβεβαιώνοντας την αδυναμία των κρατών να 'απενεργοποιήσουν' τον κανόνα στην πράξη.

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών έναντι κλοπής, λαφυραγωγίας, βανδαλισμού, κατάσχεσης³¹⁶ αποτελεί ειδική εφαρμογή της γενικής απαγόρευσης λεηλασίας αστικών αγαθών, όπως και στην περίπτωση των αντιποίνων.

Συνεπώς, το κράτος επιφορτίζεται ουσιαστικά με μία σύνθετη υποχρέωση λήψης προληπτικών και κατασταλτικών μέτρων για να εμποδίσει ένα σύνολο ενεργειών που στρέφονται κατά πολιτιστικών αγαθών. Η δέσμευση αυτή δεν περιορίζεται στις ένοπλες

³¹¹ J.Toman σ.70, Boethe et al (eds),1982, παρ. 2080-2

³¹² R. K. Posey, Protection of Cultural Materials during Combat, (1946) 5 College Art Journal 2, σ. 127-131

³¹³ Χάγη 1954 αρ. 4 παρ.4, Πρωτόκολλο 1977 αρ. 53γ', Κανόνας 147 ΔΕΕΣ., Τμήμα 6.9 UN Secretary-General's Bulletin. Η Σύμβαση IV 1949 αρ.33 απαγορεύει τα αντίποινα έναντι των προστατευόμενων ατόμων και των αγαθών τους.

³¹⁴ *The emergence of international rules governing internal strife has occurred at two different levels: at the level of customary law and at that of treaty law. Two bodies of rules have thus crystallized, which are by no means conflicting or inconsistent, but instead mutually support and supplement each other. Indeed, the interplay between these two sets of rules is such that some treaty rules have gradually become part of customary law. This holds true for common Article 3 of the 1949 Geneva Conventions [...] but also applies to Article 19 of the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 14 May 1954.* ICTY, Tadic, Appeals Chamber, 1995, παρ. 98.

³¹⁵ Αρ. 50 1γ'

³¹⁶ Αρ.56 Κανονισμοί Χάγης 1899/1907, αρ. 4 παρ.3 Σύμβαση Χάγης 1954, αρ. 15 παρ.1 ε' Πρωτόκολλο 1999, Τμήμα 6.6. UN Secretary-General's Bulletin

δυνάμεις του κράτους, αλλά επεκτείνεται στον πληθυσμό και στις ένοπλες δυνάμεις του αντίπαλου μέρους³¹⁷.

Οι υποχρεώσεις αυτές επιτείνουν τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, καθώς όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ειδικός Απεσταλμένος για τα δικαιώματα του ανθρώπου στο Αφγανιστάν σε έκθεσή του:

117. *Acts of looting of the Afghan cultural heritage constitute a clear violation of the laws of war...The legal responsibility lies with States, museums, and all individuals involved in such activities, by action or omission.*

131. *Priority should be given to domestic and international efforts to preserve and protect the cultural patrimony of Afghanistan and prevent looting and illegal trafficking. The tacit approval by Governments and museums of such practices may amount to "cultural genocide" or to "genocide of the cultural rights" of the Afghan people. Those in possession of Afghan cultural artifacts should return them to Afghanistan. Museums should check the provenance of artifacts carefully and not purchase items from dealers whose supplies come from illegal excavations and looting*³¹⁸.

2.4. Τα πολιτιστικά αγαθά υπό «κατοχή»

Η περίπτωση της κατοχής, ως ειδικής κατάστασης σε περίπτωση διεθνούς ένοπλης σύρραξης, συνεπάγεται πρόσθετες υποχρεώσεις για τα Μέρη, και ιδιαίτερα την κατέχουσα δύναμη. Μάλιστα, κάποιες υποχρεώσεις, όπως η ρύθμιση της διακίνησης αγαθών που έχουν εξαχθεί παράνομα από κατεχόμενα εδάφη, εκτείνονται χρονικά και μετά τη λήξη των εχθροπραξιών³¹⁹, καθώς η αποκατάσταση της ειρήνης δεν συνεπάγεται αυτόματα την επιστροφή τους σε ένα *status quo antes*. Ζητήματα καίριας σημασίας και ενδιαφέροντος καθώς οι προκλήσεις παραμένουν στην Κύπρο, τα κατεχόμενα παλαιστινιακά εδάφη και αλλού³²⁰.

Πρέπει να επισημανθεί καταρχάς, η Σύμβαση του 1970, που παραμένει σε ισχύ, και χαρακτηρίζει ως παράνομη κάθε εξαγωγή και μεταβίβαση της κυριότητας πολιτιστικών αγαθών, όταν πραγματοποιούνται υπό συνθήκες καταναγκασμού που προκύπτουν άμεσα ή έμμεσα από την κατοχή μίας χώρας από ξένη δύναμη (αρ.11). Μάλιστα, πρόκειται για μία απόλυτη απαγόρευση που απευθύνεται σε όλα τα συμβαλλόμενα κράτη ανεξάρτητα με την εμπλοκή τους ή μη στην κατοχή³²¹.

Η Σύμβαση του 1954, περιγράφει την υποχρέωση συνεργασίας των αρμόδιων εθνικών αρχών και της κατέχουσας δύναμης, για τη διαφύλαξη και συντήρηση των πολιτιστικών του αγαθών, στο μέτρο του δυνατού. Η επιφύλαξη αυτή έγινε δεκτή καθώς δεν σχετίζεται με τα πολιτιστικά αγαθά και την προστασία αλλά την διεθνή συνεργασία³²² (αρ.5 παρ.1). Η κατέχουσα δύναμη υποχρεούται να λάβει τα πιο απαραίτητα μέτρα για τη συντήρηση πολιτιστικών αγαθών στο κατεχόμενο έδαφος που έχουν πληγεί

³¹⁷ R.O'Keefe, 2006, σ.133

³¹⁸ E/CN.4/1997/59

³¹⁹ Βλέπε Σ.Περράκης, Η πολεμική κατοχή στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο, Σάκκουλας Αντ. Ν., 1990

³²⁰ Εκτενώς Μ.Ντ. Μαρούδα, Η προστασία πολιτιστικών αγαθών στη διάρκεια ένοπλης σύρραξης και κατοχής", στο Τσάλτας Γ., (επιμ.), *Περιβάλλον Πολιτισμός και Ορθοδοξία*, σ.213-229

³²¹ J.Toman 2009, σ. 156

³²² J.Toman, 1996,σ. 84

από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, στο μέτρο του δυνατού, κι εφόσον οι αρμόδιες αρχές αδυνατούν να λάβουν μέτρα (αρ.5 παρ.2). Τέλος, κάθε νόμιμη κυβέρνηση οφείλει, αν είναι δυνατόν, να επισημαίνει την υποχρέωση συμμόρφωσης με τις υποχρεώσεις σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών στα μέλη αντιστασιακού κινήματος (αρ.5 παρ.3). Πρόκειται λοιπόν, για αποψιλωμένες υποχρεώσεις καθώς πραγματοποιούνται υπό την αίρεση του μη δυνατού.

Εξαιρετική είναι η έκθεση του Αμερικανικού Κογκρέσου για την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς στα κατεχόμενα εδάφη της Κύπρου, καθώς υπογραμμίζει την ευθύνη της Τουρκίας ως κατέχουσας δύναμης για τη συμμόρφωση με την ως άνω υποχρέωση, αλλά και την υποχρέωση συνεργασίας με τις κυπριακές αρχές για την διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς³²³. Η εξόχως σημαντική απόφαση για τα μωσαϊκά της Κανακαριάς³²⁴ εφαρμόζει την Σύμβαση του 1954³²⁵ και επιβεβαιώνει ότι η Κυπριακή κυβέρνηση παραμένει η μόνη αναγνωρισμένη κυβέρνηση της Κύπρου. Στο πλαίσιο αυτό ερμηνεύει τις υποχρεώσεις της κατέχουσας δύναμης αναφέροντας

The 1954 Hague Convention may be applicable to the case before us given the incursion of Turkish armed forces into Cyprus in 1974 and our ongoing refusal to recognize the government established in the northern part of Cyprus. The 1954 Hague Convention, which is but the most recent multilateral agreement in a 200-year history of international attempts to protect cultural property during wartime, prohibits the destruction or seizure of cultural property during armed conflict, whether international or civil in nature, and during periods of belligerent occupation. The Hague Convention also applies to international trafficking during peacetime in cultural property unlawfully seized during an armed conflict. The attempt of the government established in northern Cyprus by the Turkish military to divest the Greek Cypriot church of ownership of the mosaics might be viewed as an interference of the sort contemplated by the 1954 Hague Convention. If this were the case, the acts and decrees of the northern Cyprus government divesting title to this cultural property would not demand the deference of American courts

Το Δικαστήριο κατέληξε ότι τα εν λόγω αγαθά έχουν κλαπεί και πρέπει να επιστραφούν στην πατρίδα τους και το νόμιμο κάτοχό τους³²⁶³²⁷, δηλαδή την Αυτοκέφαλη Εκκλησία

³²³ Directorate of Legal Research, 'Cyprus. Destruction of Cultural Property in the Northern Part of Cyprus and Violations of International Law', LL File No. 2008-01356, 2009

³²⁴ Η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς στα κατεχόμενα εδάφη έλαβε τέτοιες διαστάσεις ώστε ο Βρετανός δημοσιογράφος Φίλντιγκ να γράφει στην Guardian ότι οι βανδαλισμοί και βεβηλώσεις είναι τόσο μεθοδικόι και τόσο εκτεταμένοι που ισοδυναμούν με θεομοθετημένη εξόλειψη οτιδήποτε ιερού για έναν Έλληνα.. J.Fielding, "The Rape of Northern Cyprus," The Guardian, 6 May 1976. Χαρακτηριστική είναι και η έκθεση του J. Dalibard, Ειδικού Απεσταλμένου της UNESCO στην Κύπρο την επαύριον των γεγονότων. RP/1975-76/3.41, UNESCO, 1976. Αναλυτικά βλέπε και M. Jansen, War and cultural heritage: Cyprus after the 1974 Turkish invasion, University of Minnesota, 2005

³²⁵ Ε.Μουσταίρα, "Διεθνής προστασία πολιτιστικών αγαθών. Απόφαση αμερικανικού δικαστηρίου για τα μωσαϊκά της Κανακαριάς", Η Δίκη 26, 1995, σελ. 1123

³²⁶ Autocephalous Greek -Orthodox Church of Cyprus and the Republic of Cyprus, Plaintiffs-Appellees vs Goldberg and Feldman Fine Arts,Inc and Peg Goldberg, Defendants-Appellants, No. 89-2809, United States Court Of Appeals For The Seventh Circuit, 917 F.2d 278, 1990 U.S. App. Decision, October 24, 1990

³²⁷ Σ.Συμεωνίδης, "Τα ψηφιδωτά της Κανακαριάς – Δικαστική διεκδίκηση και δικαίωση", στο Κρίστη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίστη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίστη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 56. Αναλυτικά βλέπε και Roy S. Kaufman, Art Law Handbook, Aspen Publishers Online, 2000, σ.302-304, John Henry Merryman, Albert Edward Elsen, Stephen K. Urice, (ed.) Law, Ethics, And the Visual Arts, Kluwer Law International, 2007, σ. 252- 263, Achilles C. Emilianides, Religion and Law in Cyprus, Kluwer Law International, σ.. 231-234, S.Symeonides, "On the Side of the Angels: Choice of Law and stolen property" στο J. Basedow, I. Meier, A. K. Schnyder, T. Einhorn, D.Girsberger(ed.) Private Law in the International Arena: From National Conflict Rules Towards Harmonization and Unification - Liber Amicorum Kurt Siehr, CUP, σ.747-762

ως νομικό πρόσωπο. Παρά ταύτα, στις περιπτώσεις αυτές, οι αλληπάλληλες μεταβολές στην κτήση τους, το κριτήριο της δέουσας επιμέλειας για την επιστροφή τους, τα ζητήματα παραγραφής κτλ. σκιαγραφούν τα βασικά δικονομικά εμπόδια, που θέτουν σε κίνδυνο μόνιμης απομάκρυνσης την πολιτιστική κληρονομιά ενός λαού.

Η δυσκολία ενσωμάτωσης ειδικών υποχρεώσεων κατά τη διάρκεια της κατοχής στο σώμα της Σύμβασης, οδήγησε στην υιοθέτηση του Πρώτου Πρωτοκόλλου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών που πραγματεύεται εξολοκλήρου το ζήτημα της πολιτιστικής προστασίας κατά τη διάρκεια κατοχής. Εντούτοις, η διεθνής κοινότητα φαίνεται διστακτική, στην υλοποίηση των μέτρων του Πρωτοκόλλου, αφού μόλις 101 κράτη έχουν προσχωρήσει στο κείμενο αυτό.

Το Πρωτόκολλο I περιέχει δύο δέσμες μέτρων· η μία αφορά, τα πολιτιστικά αγαθά που έχουν υπαχθεί στην προστασία τρίτους κράτους για την διαφύλαξή τους από κινδύνους της ένοπλης σύρραξης, και η δεύτερη αφορά πολιτιστικά αγαθά από κατεχόμενα εδάφη. Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη περίπτωση, τα κράτη οφείλουν να επιστρέψουν τα αγαθά με το πέρας των εχθροπραξιών στις αρμόδιες αρχές του εδάφους από το οποίο προήλθαν. Ειδικότερα αφορά, δηλαδή, πολιτιστικά αγαθά που δεν εμπίπτουν στην ειδική προστασία των άρθρων 12 και 13 της Σύμβασης, και δεν επωφελούνται των ειδικών διατάξεων. Η δεύτερη δέσμη μέτρων ή υποχρεώσεων αναλύεται στην υποχρέωση πρόληψης της εξαγωγής πολιτιστικών αγαθών από κατεχόμενο έδαφος³²⁸ (αρ.1), την υποχρέωση φύλαξης αγαθών που εισέρχονται στο έδαφος ενός κράτους άμεσα ή έμμεσα από κατεχόμενα εδάφη (αρ.2), την υποχρέωση επιστροφής των παράνομα εξαχθέντων αγαθών από το πρώην κατεχόμενο έδαφος με το κλείσιμο των εχθροπραξιών (αρ.3), και την υποχρέωση αποζημίωσης από το κράτος που έπρεπε να προλάβει την παράνομη εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών, των κατόχων που τα απέκτησαν με καλή πίστη (αρ.4). Η υποχρέωση δε της επιστροφής είναι απόλυτη και δεν αίρεται υπό το πρόσχημα της πολεμικής επανόρθωσης.

Το Πρωτόκολλο II ενισχύει την ευθύνη της κατέχουσας δύναμης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών (αρ.9), και μερικώς αντικαθιστά³²⁹ το πρώτο. Αναλυτικότερα, το κράτος που κατέχει έδαφος άλλου συμβαλλόμενου μέρους οφείλει να απαγορεύει και να εμποδίζει (αρ.1) την παράνομη εξαγωγή διακίνηση ή μεταβίβαση της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών (α'), κάθε αρχαιολογική ανασκαφή, εκτός αν απαιτείται αυστηρά για τη διαφύλαξη, καταγραφή ή διατήρηση των αγαθών (β'), και κάθε μεταβολή, ή αλλαγή χρήσης, πολιτιστικών αγαθών που αποσκοπεί, συγκεκριμένα, στην απόκρυψη ή καταστροφή πολιτιστικών, ιστορικών ή επιστημονικών στοιχείων (γ'). Παρατηρείται καταρχάς, ότι η ευθύνη της κατέχουσας δύναμης δεν περιορίζεται στην πρόληψη, θεσπίζοντας μία απόλυτη απαγόρευση κάθε αντίθετης ενέργειας. Η απουσία του μέτρου 'του δυνατού' της Σύμβασης, ενισχύει τον απόλυτο χαρακτήρα των

³²⁸ Ανεξάρτητο αν το κατεχόμενο έδαφος ανήκει σε συμβαλλόμενο κράτος ή όχι του Πρωτοκόλλου. Toman 2009, σ. 344

³²⁹ T. Desch, The Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. (1999) 2 Yearbook of International Humanitarian Law, σ. 75

υποχρεώσεων. Ωστόσο, απουσιάζει μία ρητή υποχρέωση επανόρθωσης, κενό που καλύπτεται μέσα από την συμπληρωματική εφαρμογή της Σύμβασης 1970.

Πέραν αυτού, το άρθρο 9 του Πρωτοκόλλου II κωδικοποιεί τη Σύσταση 1956 καθώς ρυθμίζει και συμπληρώνει την διενέργεια αρχαιολογικών ανασκαφών στα κατεχόμενα εδάφη. Σύμφωνα με αυτό, η κατέχουσα δύναμη φέρει την ευθύνη για την απαγόρευση και πρόληψη κάθε αρχαιολογικής ανασκαφής στα κατεχόμενα εδάφη των συμβαλλόμενων μερών. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η επιτακτική ανάγκη διαφύλαξης, καταγραφής ή συντήρησης των πολιτιστικών αγαθών. Η αυστηρή αυτή πρόβλεψη βρίσκεται σε συμφωνία με το αρ. 5 της Σύμβασης, το οποίο προβλέπει τη λήψη άμεσων μέτρων για πολιτιστικά αγαθά που έχουν υποστεί βλάβη από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις³³⁰. Ο ρόλος των αρμόδιων εθνικών αρχών παραμένει ενεργός, καθώς η συμμετοχή τους αποτελεί αναγκαίο όρο για τη διενέργεια αρχαιολογικών ανασκαφών, μεταβολή ή αλλαγή χρήσης των πολιτιστικών αγαθών, εκτός αν οι συνθήκες δεν το επιτρέπουν (παρ.2). Προκύπτει, λοιπόν, η προσπάθεια των κρατών να ισορροπήσουν μεταξύ της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών και των πραγματικοτήτων της κατοχής³³¹.

Η υποχρέωση πρόληψης της παράνομης εξαγωγής και η υποχρέωση επιστροφής των παράνομα εξαχθέντων αγαθών από τα κατεχόμενα εδάφη, κωδικοποιείται στη μελέτη της ΔΕΕΣ, ως κανόνας με εθιμική ισχύ. Το ζήτημα της επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών απασχόλησε συχνά τη διεθνή κοινότητα. Οι συνθήκες ειρήνης στην πλειονότητά αναγνωρίζουν την υποχρέωση αποκατάστασης των πολιτιστικών δια της επιστροφής τους.^{332,333} ενώ αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας επιβεβαιώνουν την υποχρέωση επιστροφής των αγαθών που έχουν παράνομα εξαχθεί από κατεχόμενα εδάφη³³⁴. Ομοίως, το Διεθνές Δικαστήριο στην περίπτωση του Preah Vihear κάλεσε την Ταϊλάνδη να επιστρέψει εξαχθέντα αγαθά από το Ναό. Άλλωστε, η υποχρέωση αυτή είναι αυτοτελής και διάφορη από την υποχρέωση υποβολής πολεμικών επανορθώσεων, όπως επιτάσσει και το Πρωτόκολλο 1954. Παραμένει, εντούτοις, ένα ακανθώδες ζήτημα μεταξύ των κρατών.

II. Το ειδικό καθεστώς αυξημένης προστασίας ορισμένων πολιτιστικών αγαθών

Η πολιτιστική προστασία κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης συμπληρώνεται από την ύπαρξη ειδικών κανόνων για την αυξημένη προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Η προστασία αυτή ενεργοποιείται κατόπιν αιτήματος του κράτους και συνεπάγεται την ασυλία τους, δηλαδή ένα καθεστώς ενισχυμένης προστασίας. Το κανονιστικό πλαίσιο της Χάγης προβλέπει δύο ειδικές διαδικασίες: η πρώτη αφορά τη

³³⁰ J.Toman, 1996, σ.166

³³¹ Βλέπε και T. Desch, oop.cit, σ. 75.

³³² Αρ. 245 Συνθήκη Βερσαλλιών, Treaty of Peace with Bulgaria : February 10, 1947 αρ.22

³³³ Αναλυτικά Α. Μπρεδήμας, «Η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών που ληλατήθηκαν σε περίοδο κατοχής», στο Σ.Περράκης, Ο θεσμός της πολεμικής κατοχής στη διχοτόμο νομικού και πραγματικού: σύγχρονες εξελίξεις και επιπτώσεις στη διεθνή δικαιοταξία, (υπό έκδοση)

³³⁴ S/RES/687 (1991) Ιράκ/Κουβέιτ,

μεταφορά των πολιτιστικών αγαθών, ενώ η δεύτερη αποκρυσταλλώνει την διαβάθμιση της προστασίας των αγαθών ανάλογα με την σπουδαιότητά τους.

A. Η μεταφορά πολιτιστικών αγαθών...

Η πρώτη αναφορά για την μεταφορά πολιτιστικών αγαθών συναντάται στον κώδικα Lieber. Οι Οδηγίες του 1863 επιτρέπουν την απομάκρυνση πολιτιστικών αγαθών του αντίπαλου μέρους, με στόχο την προστασία τους προς όφελος του εν λόγω έθνους, χωρίς να επέρχεται οποιαδήποτε μεταβολή κτήσης. Η ανάγκη ρύθμισης και υπαγωγής της μεταφοράς των πολιτιστικών αγαθών σ' ένα ειδικό πλαίσιο αυξημένης προστασίας, απαντά στις αναγκαιότητες του πολέμου και τις πρακτικές επιπτώσεις των εχθροπραξιών. Η Σύμβαση της Χάγης τυποποιεί την μεταφορά των πολιτιστικών αγαθών και διακρίνει μεταξύ ειδικής (αρ.12) και έκτακτης προστασίας(αρ.13).

Η ενεργοποίηση των ειδικών διατάξεων συνεπάγεται την ασυλία των μεταφερόμενων αγαθών και των μέσων μεταφοράς από *κατάσχεση, κατάληψη ή σύλληψη τους*³³⁵ (αρ.14 παρ.2). Να σημειωθεί ωστόσο, ότι η ασυλία αυτή δεν περιορίζει σε καμία περίπτωση το δικαίωμα επίσκεψης και έρευνας, που απορρέει από το διεθνές δίκαιο³³⁶, προς αποφυγή χρήσης των μεταφερόμενων αγαθών για στρατιωτικούς σκοπούς.

³³⁵ Το αυθεντικό κείμενο αναφέρεται σε “seizure, placing in prize, or capture” ή “de saisie, de capture et de prise”, ενώ η ελληνική μετάφραση σε ‘κατάσχεση, κατάληψη και σύλληψη’. Στόχος των τριών διαφορετικών αυτών εννοιών είναι η διασφάλιση της πλήρους ασυλίας των αγαθών ανεξάρτητα του τρόπου μεταφοράς (γη, αέρα, θάλασσα) και του τρόπου απόκτησής τους. Ο σχολιασμός της Σύμβασης του Τομάν υπογραμμίζει την διαφοροποίηση των τριών αυτών εννοιών, τονίζοντας ότι οι μεταξύ των διαφορές δεν είναι απολύτως ακριβείς: In law, *seizure* is defined as a procedure whereby movable or immovable property is placed in the hands of the judicial or the administrative authority in the private or public interest...Article 14 embraces both public and private property; it is the nature of this property and the means of transport which precludes seizure. *Capture* is the general sense of the word means act of capturing. When enemy material is involved, it is often used as a synonym for the right of booty. Prize has a double meaning. It means both 1)the naval operations whereby a belligerent State takes possession of an enemy or neutral merchant or cargo ship with a view to having its confiscation declared by the state’s legal authorities, and 2)the ship of goods that are the object of the above operation. The term ‘capture’ is generally used when the right of ‘prize’ is invoked for vessels and ‘seizure’ when it is applied to good or cargoes. J.Toman, 1996, 169-170.

³³⁶ Το γενικό δικαίωμα επίσκεψης (αρ.110 UNCLOS και αρ.6 Σύμβασης 1958 για τις ανοικτές θάλασσες, σχετικά μ’ εξαιρετικούς περιορισμούς κατόπιν διεθνών συνθηκών) για την ποινική καταστολή εγκλημάτων, διαφοροποιείται σε περίοδο ένοπλης σύρραξης. Το διεθνές εθιμικό δίκαιο αναγνωρίζει το δικαίωμα των πολεμικών πλοίων των εμπόλεμων μερών να επισκεφτούν και ερευνήσουν όλα τα εμπορικά πλοία στην ανοικτή θάλασσα ή εντός των χωρικών υδάτων άλλων εμπόλεμων μερών. Αντικείμενο του δικαιώματος έρευνας αποτελεί κάθε πολεμικό πλοίο των εμπόλεμων ή ουδέτερο πλοίο αλλά όχι πολεμικά πλοία ουδέτερων κρατών. Ως προς τα εμπορικά πλοία των εμπόλεμων μερών, στόχος του δικαιώματος επίσκεψης αποτελεί το δικαίωμα κατάληψής τους. Από την άλλη πλευρά τα ουδέτερα πλοία, ελέγχονται για τη φύση των εμπορευόμενων αγαθών, και του ουδέτερου χαρακτήρα του πλοίου, σύμφωνα με το δίκαιο της ουδετερότητας. V.Lowe, A.Tzanakopoulos, “ Ships, Visit and Search”, W. Rüdigier (ed.), Max Planck Encyclopedia of Public International law, OUP, 2012 στο: <http://ssrn.com/abstract=1639507>

Η γενική αυτή αρχή συναντάται και στην ελληνικού ενδιαφέροντος υπόθεση «Καραβίας»: *Besides, international law provides several exceptions to the sovereignty of a State over its merchant fleet on the open sea; one of them concerns the exercise of the right of visit in time of war which permits belligerent States to hold up neutral vessels on the open sea, to dictate to them a route to be followed, to conduct them to their ports to be searched there for the purpose of ascertaining whether they have any war contraband on board and, if necessary, to subject them to a prize procedure.* Case of the Government of the Kingdom of Greece (on Behalf of Karavias) v. Federal Republic of Germany, decision of the Second Chamber of 28 June 1960. Arbitral Commission on Property, Rights and Interests in Germany established by the Convention on the Settlement of Matters Arising out of the War and the Occupation, signed at Bonn on 26 May 1952, Reports of International Arbitral Awards, vol. XXIX, σ. 484-490, UN, 2012, παρ. 12

1 ...υπό ειδική προστασία

Η μεταφορά, η οποία αποσκοπεί στην μετακίνηση πολιτιστικών αγαθών είτε εντός της εδαφικής επικράτειας του εμπόλεμου μέρους είτε σε τρίτο κράτος, μπορεί να υπαχθεί σε καθεστώς ειδικής προστασίας, κατόπιν αιτήματος του ενδιαφερόμενου κράτους (αρ.12). Η διαδικασία αυτή συνεπάγεται τη διεθνή επίβλεψη της επιχειρούμενης μεταφοράς και την τοποθέτηση του διακριτικού εμβλήματος εις τριπλούν³³⁷, ενώ τα συμβαλλόμενα μέρη οφείλουν να απέχουν από κάθε εχθρική ενέργεια που κατευθύνεται εναντίον της. Τα μεταφερόμενα αγαθά απολαμβάνουν το ίδιο βαθμό προστασίας με τα προστατευόμενα αγαθά του αρ. 8 της Σύμβασης³³⁸.

Οι Κανονισμοί διευκρινίζουν τη διαδικασία χορήγησης ασυλίας των μεταφερόμενων πολιτιστικών αγαθών, κατόπιν αιτήματος που υποβάλλεται στο Γενικό Επίτροπο για τα Πολιτιστικά Αγαθά (αρ.17). Το αίτημα πρέπει να συγκεκριμενοποιεί πέρα από τους λόγους, τεχνικά και διαδικαστικά ζητήματα, τον αριθμό και σημασία των αγαθών, την παρούσα τοποθεσία, τόπο και μέσα μεταφοράς, διαδρομή που θα ακολουθηθεί και σχετική ημερομηνία. Ο Γενικός Επίτροπος κατόπιν διαβούλευσης με τους εκπροσώπους των προστάτιδων δυνάμεων, ενημερώνει τα μέρη για τη μεταφορά των αγαθών και τα προβλεπόμενα μέτρα, ενώ ταυτόχρονα ορίζει επιθεωρητές για τον έλεγχο και παρακολούθηση της διαδικασίας.

Ειδική ρύθμιση προβλέπεται και για τη μεταφορά σε τρίτο κράτος, το κράτος *θεματοφύλακα*³³⁹, το οποίο αναλαμβάνει τη φύλαξη των πολιτιστικών αγαθών στο πλαίσιο *μίας sui generis παρακαταθήκης*³⁴⁰. Τα πολιτιστικά αγαθά απολαμβάνουν τον ίδιο βαθμό φροντίδας που επιφυλάσσει που ο θεματοφύλακας οφείλει για τα πολιτιστικά αγαθά εντός της επικράτειάς του. Επιπρόσθετα, εξαιρούνται από οποιαδήποτε μορφή κατάσχεσης ή άλλης διάθεσής τους, ενώ υπάρχει δυνατότητα προώθησής τους σε τρίτο κράτος μόνο με τη συναίνεση του κράτους καταθέτη, εφόσον, αυτό απαιτείται για την καλύτερη φύλαξή τους. Το κράτος θεματοφύλακας υποχρεούται να επιστρέψει τα αγαθά με τη λήξη των εχθροπραξιών, και όχι πέραν εξάμηνης περιόδου από την υποβολή του αιτήματος. Ωστόσο, δεν ρυθμίζεται ενδεχόμενη αλλαγή των συνόρων με την προσάρτηση

Αναλυτικά βλ., E. Papastavridi, *The Interception of Vessels on the High Seas*, Hart, 2013, Kraska, *Contemporary Maritime Piracy: International Law, Strategy, and Diplomacy at Sea*, ABC-CLIO, 2011. Ph.Eberlin, "Commentary on 1936 London process-verbal relating to the rules of submarine warfare set forth in part IV of the Treaty of London 1930", στο N. Ronzitti, *The Law of Naval Warfare: A Collection of Agreements and Documents With Commentaries*, Martinus Nijhoff Publishers, 1988. E. Papastavridis, *The Right of Visit on the High Seas in a Theoretical Perspective: Mare Liberum versus Mare Clausum Revisited*, (2011) 24 *Leiden Journal of International Law*, σ. 45-69

³³⁷ Αρ. 12 παρ.2 σε συνδυασμό με αρ. 17 παρ. 1 β´

³³⁸ Αναλυτικά παρακάτω σ.

³³⁹ Το τρίτο κράτος λειτουργεί ως θεματοφύλακας σε σύμβαση παρακαταθήκης, έναν θεσμό που συναντάται στο εσωτερικό ιδιωτικό δίκαιο, με βασικό χαρακτηριστικό την παραλαβή και φύλαξη κινητού πράγματος, με υποχρέωση απόδοσης όταν ζητηθεί. Ο θεματοφύλακας οφείλει να καταβάλει την επιμέλεια που καταβάλλει στις δικές του υποθέσεις, και δεν έχει δικαίωμα να μεταχειρίζεται το πράγμα χωρίς την άδεια του παρακαταθέτη. Επίσης δεν έχει δικαίωμα να καταθέσει το πράγμα σε τρίτον, εκτός αν εξουσιοδοτήθηκε γι' αυτό από τον παρακαταθέτη, ή αν εξαναγκάστηκε από τις περιστάσεις, ή αν συνηθίζεται η περαιτέρω κατάθεση. Για την επίδραση της έννοιας της παρακαταθήκης στη διαμόρφωση του θεσμού βλ. Toman, 1996, σ. 159- 162.

³⁴⁰ *ibid* σ. 160

εδαφών σε κράτος διάφορο από το αρχικό, εγείροντας ερωτήματα για την κυριότητα των πολιτιστικών αγαθών στην περίπτωση αυτή. Δεδομένου, ότι καμία σύμβαση πολιτιστικής προστασίας δεν υπεισέρχεται σε ζητήματα κυριότητας, το θέμα αυτό, ρυθμίζεται από τους γενικούς κανόνες διεθνούς δικαίου. Άλλωστε, η πρόταση της UNESCO για επιστροφή στο κράτος που ασκεί κυριαρχία στο έδαφος από το οποίο προήλθαν, προσέκρουσε στις αντιρρήσεις ορισμένων κρατών που έκαναν λόγο για *νομιμοποίηση των πολιτιστικών κατακτήσεων*³⁴¹.

Παρά την εξαντλητική ρύθμιση του ζητήματος, μέχρι σήμερα η ειδική προστασία του άρθρου 12 παραμένει αδρανής, καθώς η εφαρμογή της σχετίζεται άμεσα με τη ευρύτερη λειτουργία των θεσμικών οργάνων της Χάγης (ορισμός Γενικών Επιτρόπων, Προστάτιδες Δυνάμεις), που δεν έχει αξιοποιηθεί από τα κράτη. Συχνά μάλιστα, τα κράτη ήταν επιφυλακτικά στην γνωστοποίηση και σήμανση των μεταφερόμενων αγαθών, λόγω του κινδύνου σκόπιμης καταστροφής τους, ιδίως σε περιπτώσεις που είχαν πραγματοποιηθεί επιθέσεις κατά προστατευόμενων αγαθών. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Κροατίας, η οποία κατά τη διάρκεια του πολέμου, μετέφερε μυστικά πάνω από 6.000 κινητά αγαθά, χωρίς να προβεί στην ενεργοποίηση της ειδικής προστασίας³⁴².

2. ...σε έκτακτες περιπτώσεις

Οι αναγκαιότητες των ένοπλων συρράξεων και ασφάλειας των πολιτιστικών αγαθών, απαιτούν συχνά την ταχεία αντίδραση του κράτους για τη μετακίνηση τους χωρίς να είναι πάντα εφικτή η άμεση ενεργοποίηση του θεσμικού πλαισίου. Έτσι, η Σύμβαση προβλέπει την μεταφορά πολιτιστικών αγαθών κατά παρέκκλιση της προβλεπόμενης ειδικής διαδικασίας, σε έκτακτες περιπτώσεις, ιδίως κατά την έναρξη των εχθροπραξιών (αρ.14). Στο πλαίσιο αυτό, παρέχεται η δυνατότητα έκτακτης μεταφοράς των πολιτιστικών αγαθών κατόπιν γνωστοποίησης της στα εμπόλεμα μέρη και τοποθέτησης του διακριτικού εμβλήματος. Εξαιρέση τίθεται μόνο για τη μεταφορά πολιτιστικών αγαθών σε τρίτο κράτος, όπου επιτρέπεται η χρήση του εμβλήματος, εφόσον χορηγείται ρητά ασυλία.

Προϋπόθεση για την υπαγωγή τους στο καθεστώς ασυλίας αποτελεί η μη προηγούμενη υποβολή και απόρριψη αιτήματος από τον Γενικό Επίτροπο. Ακολούθως, τα συμβαλλόμενα κράτη οφείλουν στο πλαίσιο του δυνατού, να λάβουν όλες τις απαραίτητες προφυλάξεις για την αποφυγή εχθρικών ενεργειών εναντίον των μεταφερόμενων αγαθών και των χρησιμοποιούμενων μέσων.

Στην έκτακτη διαδικασία μεταφοράς, εντάσσεται κι η μεταφορά αγαθών από κατεχόμενα εδάφη σε άλλο τμήμα της επικράτειας της κατέχουσας δύναμης του αρ. 19

³⁴¹ CBC/DR/106, Records, παρ. 1409

³⁴² *The transport of these objects was mostly done under highly hazardous conditions, exposed to the risk of interception, looting or annihilation. Considering the fact that the aggressor did not even spare ambulances, no respect for the Convention sign could be expected, so such convoys were never announced or marked with the Convention sign. Transport was mostly made in secret and in some cases re-routed via neighboring Hungary for safety reasons* CLT-95/WS/13, σ. 22

των Κανονισμών. Η μετακίνηση αυτή δεν θεωρείται παράνομη ιδιοποίηση των πολιτιστικών αγαθών, υπό την προϋπόθεση της προηγούμενης ενημέρωσης του Γενικού Επιτρόπου, ο οποίος κατόπιν διαβούλευσης με τους συνήθεις συντηρητές³⁴³, θα βεβαιώσει εγγράφως τον απαραίτητο χαρακτήρα μεταφοράς τους δεδομένων των ισχυουσών συνθηκών. Διαφαίνεται έτσι ο σημαίνον και αποφασιστικός ρόλος του Επιτρόπου, που συνδιαλέγεται αλλά δεν συναποφασίζει για την χορήγηση ασυλίας στα μεταφερόμενα αγαθά, δημιουργώντας σε κάθε περίπτωση μία χρονοβόρα διαδικασία διαβουλεύσεων.

Οι κανόνες αυτοί ουδόλως ενεργοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια ένοπλων συρράξεων. Ο Boylan κατά την επισκόπηση της εφαρμογής της Σύμβασης 1954 αναφέρει ότι η πιο κοντινή περίπτωση εφαρμογής των διατάξεων αυτών συναντάται στην περίπτωση του πολέμου 1990 μεταξύ Ιράκ και Κουβέιτ, και συγκεκριμένα τη μεταφορά πολιτιστικών αγαθών από το εθνικό μουσείο του Κουβέιτ στη Βαγδάτη. Σχετικά υπογραμμίζει την απουσία κινητοποίησης του θεσμικού πλαισίου,

Kuwait condemned this, claiming that Iraq had engaged in state-inspired looting. Iraq, a High Contracting Party to both the Hague Convention and Protocol, defended itself with a counter-claim that faced with the very real prospect of military action to expel Iraq from the capture territory, it was under a clear obligation under the 1954 Convention to take necessary measures to protect these collections, and hence had moved them to a place of safety, outside the likely zone of future military operations should the counter invasion take place. Iraq's claimed objective is in fact a defensible position under the Convention, but the actual method and timing of the removal failed to comply with the provisions of the Convention. In particular there were no moves to appoint³⁴⁴.

Ακόμη και αν υποθεθεί το καταρχήν ενδιαφέρον του Ιράκ για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών του Κουβέιτ, οι πολύχρονες προσπάθειες ολοκλήρωσης της επιστροφής τους μέσα από αιτήματα και διαβήματα³⁴⁵, δεν μαρτυρούν την εφαρμογή του νομικού πλαισίου της Χάγης για την μεταφορά των αγαθών. Μάλιστα, το Συμβούλιο Ασφαλείας χαρακτήρισε την μετακίνηση των αγαθών αυτών ως ‘άρπαγή’ ζητώντας υπό το κεφάλαιο VII του Χάρτη την ‘άμεση επιστροφή όλων των πολιτιστικών αγαθών το συντομότερο δυνατόν’³⁴⁶.

* * *

Οι αδυναμίες του θεσμικού πλαισίου προστασίας, οι εξελίξεις στο πεδίο των πολεμικών επιχειρήσεων μέσα από την πρόοδο της τεχνολογίας και των όπλων, αλλά και ο κατατρεγμένος ρυθμός των στρατιωτικών επιχειρήσεων αφήνει μετέωρη την μεταφορά των πολιτιστικών αγαθών σε ασφαλείς τοποθεσίες. Η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων που επιφορτίστηκε με τη μελέτη μέτρων εφαρμογής της Σύμβασης διαβλέπει ήδη το 1962, τα ελλείμματα αυτά και προτάσσει μία πιο ρεαλιστική προσέγγιση άμεσης προστασίας των

³⁴³ Το πρωτότυπο κείμενο αναφέρεται “usual custodians”. Ο Toman εξηγεί ότι ο όρος αυτός αναφέρεται στο προσωπικό που είναι επιφορτισμένο με την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, και συγκεκριμένα “personnel responsible to the local authorities in the occupied territory”. Toman 1996, σ. 164,

³⁴⁴ CLT-93/WS/12 παρ. 6.28, σ. 81

³⁴⁵ Iraqi Raiders, WASH. POST, June 15, 1991, , Iraq Returns Most of Looted Kuwaiti Treasures, Reuters News Service, Oct. 23, 1991

³⁴⁶ SC Resolutions 686 (1991), 687. Επίσης με την Απόφαση 1483 (2003) το Συμβούλιο Ασφαλείας ΗΕ καλεί όλα τα κράτη να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα για την διευκόλυνση της ασφαλούς επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών στο Κουβέιτ.

πολιτιστικών αγαθών *in situ* ακόμη και αν είναι λιγότερο πλήρης, μέσα από τη δημιουργία «ζωνών ασφάλειας»³⁴⁷. Η αντίληψη αυτή οδηγεί στη δημιουργία μίας *de facto* πολιτιστικής ζώνης προστασίας μουσείων και πολιτιστικών τοποθεσιών, που θα λειτουργεί κατ' αναλογία των αντίστοιχων αποστρατικοποιημένων (αρ.60 Πρωτ.Ι 1977) ή ουδέτερων (αρ. 15 Σύμβαση IV 1949), ή ασφαλών ζωνών (αρ.23 Σύμβαση Ι, Αρ.14 Σύμβαση IV).

Απουσία ενσωμάτωσης μίας τέτοιας ρύθμισης στα ισχύοντα συμβατικά κείμενα, το βάρος μετατοπίζεται στα μέτρα προφύλαξης εν καιρώ ειρήνης και τη συστηματική απομάκρυνση στοιχείων στρατιωτικού ενδιαφέροντος από το περιβάλλοντα χώρο προστατευόμενων αγαθών όπως, μουσείων, αρχαιολογικών τοποθεσιών, νοσοκομείων. Ορισμένα κράτη, αντιλαμβανόμενα την ανάγκη δημιουργίας τέτοιων ζωνών δημιουργούν ειδικές πολιτιστικές τοποθεσίες ή ζώνες, όπου στεγάζονται μουσεία και άλλοι χώροι. Η δημιουργία του «Νησιού των Μουσείων» όπου στεγάζει πέντε μουσεία, στο Βερολίνο αποτυπώνει την ευαισθησία και το όραμα των εμπνευστών του, ενώ από το 1999 έχει ενταχθεί στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς³⁴⁸ ως προστατευόμενη πολιτιστική τοποθεσία. Το κεκτημένο της Σύμβασης 1972 και της προστασίας τοποθεσιών συνολικά αναμφισβήτητα μπορεί να αξιοποιηθεί και να συμβάλλει στην ενίσχυση της *in situ* διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών εν καιρώ πολέμου.

B. Η αυξημένη προστασία των «πολύ σημαντικών» πολιτιστικών αγαθών

Το νομικό πλαίσιο της Χάγης διαβαθμίζει την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ανάλογα με τη σημασία τους. Έτσι, η υποχρέωση γενικής προστασίας πολιτιστικών αγαθών με μεγάλη σημασία/σπουδαιότητα για την πολιτιστική κληρονομιά κάθε λαού, συμπληρώνεται από δύο ειδικά καθεστώτα –ειδικής και ενισχυμένης-προστασίας. Το καθεστώς *Ειδική Προστασίας* της Σύμβασης περιλαμβάνει περιορισμένο αριθμό καταφυγίων για την προστασία κινητών πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, κέντρων που περιέχουν μνημεία και άλλα ακίνητα πολιτιστικά αγαθά πολύ μεγάλης σπουδαιότητας, ενώ το Δεύτερο Πρωτόκολλο προσδιορίζει ένα ειδικό πλαίσιο *Ενισχυμένης Προστασίας* για πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν πολιτιστική κληρονομιά μεγίστης/υψίστης σημασίας/σπουδαιότητας για την ανθρωπότητα.

Βασική προϋπόθεση για την ενεργοποίηση της αυξημένης αυτής προστασίας αποτελεί η εγγραφή τους στο αντίστοιχο Διεθνές Μητρώο/Κατάλογο. Τα δύο αυτά ειδικά καθεστώτα αποτελούν δύο βαθμούς προστασίας, από τους οποίους μπορούν να

³⁴⁷ Group of Experts, Report, CUA/120 σ. 9

³⁴⁸ Museumsinsel, <http://whc.unesco.org/en/list/896>. Αναλόγως βλέπε την προσπάθεια δημιουργίας ουδέτερης ζώνης γύρω από το Άουσβιτς και τα Μουσεία στο W Kowalski, Buffer (Protective) Zone under Polish Law with Particular Reference to Zones at the Auschwitz-Birkenau State Museum and other Museums Commemorating Places of World War II Genocide Crimes, <http://www.law.kyushu-u.ac.jp/programs/english/hiroshima/kowalski.pdf>, αλλά και την προσπάθεια δημιουργίας προστατευόμενων πολιτιστικών ζωνών στη Καμπότζη.

http://www.autoriteapsara.org/en/apsara/about_apsara/legal_texts/decreet3_text.html

επωφεληθούν τα κράτη που έχουν προσχωρήσει στα κείμενα. Ωστόσο, όταν ένα αγαθό εγγράφεται και στους δύο καταλόγους, εφαρμόζεται το καθεστώς της ενισχυμένης προστασίας ως ειδικότερο και αυστηρότερο (αρ.4, Πρωτ.Χάγης II)³⁴⁹.

1. Η «ειδική» προστασία πολιτιστικών αγαθών της Σύμβασης

Η Σύμβαση της Χάγης εισάγει ένα ιδιαίτερο καθεστώς αυξημένης προστασίας για πολιτιστικά αγαθά πολύ μεγάλης σημασίας, όπως αυτά προσδιορίζονται από το εκάστοτε κράτος. Η εγγραφή των πολιτιστικών αγαθών, που πληρούν τις προϋποθέσεις της Σύμβασης, στο Διεθνές Μητρώο για τα Πολιτιστικά Αγαθά σε Ειδική Προστασία, αποτελεί αναγκαίο όρο για την ενεργοποίηση του ειδικού αυτού καθεστώτος.

Το καθεστώς ειδικής προστασίας της Σύμβασης, ωστόσο, παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες για την ενεργοποίησή του λόγω των ειδικών όρων και προϋποθέσεων που τίθενται για την υπαγωγή των πολιτιστικών αγαθών σε αυτό, καθώς και την διαδικασία εγγραφής τους στο Διεθνές Μητρώο. Παρά ταύτα, πρόκειται για ένα νομικό πλαίσιο, η εφαρμογή του οποίου έχει κατεξοχήν προληπτικό χαρακτήρα, και υλοποιείται με τη λήψη προπαρασκευαστικών μέτρων εν καιρώ ειρήνης, επιτρέποντας την λεπτομερή προετοιμασία του κράτους, ενώ συνεπάγεται ένα ευρύ πλέγμα υποχρεώσεων για τα μέρη στη σύρραξη, με στόχο την διαφύλαξη της «ασυλίας» τους.

1.1. Όροι και προϋποθέσεις για την ενεργοποίηση της ειδικής προστασίας

Το καθεστώς αυτό χορηγείται σε περιορισμένο αριθμό καταφυγίων που προορίζονται για τη φύλαξη κινητών πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, κέντρων που περιέχουν μνημεία και άλλα ακίνητα πολιτιστικά αγαθά πολύ μεγάλης σημασίας, εφόσον πληρούνται δύο προϋποθέσεις α. δεν χρησιμοποιούνται για στρατιωτικούς σκοπούς, και β. έχουν επαρκή απόσταση από «ευάλωτα» σημεία.

Καταρχάς, η στρατιωτική χρήση ενός αγαθού προσδιορίζεται από την αποτελεσματική συμβολή του στη στρατιωτική δράση, και το αν, η συνολική ή μερική καταστροφή, κατάληψη ή εξουδετέρωση, προσφέρει ένα σαφές στρατιωτικό πλεονέκτημα³⁵⁰. Συνεπώς, εάν χρησιμοποιούνται για να στεγάσουν στρατεύματα, όπλα ή στρατιωτικό προσωπικό, γίνονται στρατιωτικοί στόχοι³⁵¹. Η Σύμβαση ενδεικτικά αναφέρει ότι ένα κέντρο που περιέχει μνημεία, κάθε φορά που χρησιμοποιείται για την μετακίνηση του στρατιωτικού προσωπικού ή υλικού, ακόμη και για διαμετακόμιση (transit), χάνει το καθεστώς προστασίας, αφού δεν ικανοποιεί τον όρο ουδετερότητας (αρ. 8 παρ.3 σε συνδ. με παρ.1β). Το ίδιο ισχύει και για δραστηριότητες που συνδέονται άμεσα με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, όπως τοποθέτηση του στρατιωτικού προσωπικού, ή παραγωγή πολεμικού υλικού στο εσωτερικό του κέντρου (παρ.3).

³⁴⁹ J.Toman, 2009, σ. 68-73.

³⁵⁰ Βλέπε προηγούμενως

³⁵¹ *Most civilian objects can become useful objects to the armed forces. Thus, for example, a school or a hotel is a civilian object, but if they are used to accommodate troops or headquarters staff, they become military objectives. It is clear from paragraph 3 that in case of doubt, such places must be presumed to serve civilian purposes.* Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann, Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Martinus Nijhoff Publishers, 1987, παρ. 2022:

Συναφής είναι και η δεύτερη προϋπόθεση της γειτνίασης με «ευάλωτα» σημεία, καθώς η εγγύτητά τους σε τοποθεσίες στρατιωτικού ενδιαφέροντος τα εκθέτει σε κίνδυνο. Απαιτείται, δηλαδή, να βρίσκονται σε επαρκή απόσταση - η οποία δεν προσδιορίζεται ακριβώς-, από κάθε μεγάλο βιομηχανικό κέντρο ή από οποιοδήποτε σημαντικό στρατιωτικό στόχο, όπως, για παράδειγμα, αεροδρόμια, ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς, εγκαταστάσεις για έργα που σχετίζονται με την άμυνα, λιμάνι ή σιδηροδρομικό σταθμό σχετικής σημασίας ή κύριας γραμμής επικοινωνίας. Τα «ευάλωτα σημεία» αυτά συμβάλλουν αποτελεσματικά στη στρατιωτική δράση, λόγω της χρησιμότητας και τοποθεσίας τους, έστω και αν δεν επιτελούν στρατιωτικό σκοπό *per se*³⁵². Εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση φύλαξης των πολιτιστικών αγαθών, από ένοπλους φύλακες που έχουν ειδικά εξουσιοδοτηθεί προς τούτο, ή η παρουσία, στην εγγύς περιοχή αστυνομικών δυνάμεων που κατά κανόνα είναι επιφορτισμένες με την διατήρηση της δημόσιας τάξης (παρ.4). Στις περιπτώσεις αυτές, τα προστατευόμενα αγαθά δεν θεωρούνται ότι χρησιμοποιούνται για στρατιωτικούς σκοπούς. Μάλιστα, για την ενίσχυση του ειδικού status προστασίας, δίνεται η δυνατότητα εγγραφής αγαθών που βρίσκονται κοντά σε ένα σημαντικό στρατιωτικό στόχο, εφόσον το κράτος δεσμευθεί να μην προβεί στην χρήση του στόχου, και ειδικότερα, στην περίπτωση λιμένα, σιδηροδρομικού σταθμού ή αεροδρόμιου, να εκτρέψει κάθε κυκλοφορία από αυτά.

Η εγγύτητα των πολιτιστικών αγαθών με «ευάλωτα» σημεία, περιορίζει σημαντικά τις δυνατότητες ενός κράτους για την υπαγωγή πολιτιστικών αγαθών στο Μητρώο. Χαρακτηριστική ήταν η αντίδραση της Πολωνίας κατά τις διαπραγματεύσεις, υποστηρίζοντας ότι μια τόσο αυστηρή προϋπόθεση πληρείται μόνο για την εγγραφή των Πυραμίδων της Αιγύπτου³⁵³. Πράγματι, η ύπαρξη σημαντικών πολιτιστικών αγαθών εντός των πόλεων, αναπόφευκτα σημαίνει την τοποθέτησή τους πλησίον ευάλωτων σημείων. Έτσι, για την εγγραφή της πόλης του Βατικανού (1960) κατόπιν αιτήματος της Αγίας Έδρας, κοντά στο σύνορο της οποίας διέρχεται επί ιταλικού εδάφους η *via Aurelia*, η Ιταλία προέβη σε σχετική δήλωση³⁵⁴ για τη μη χρήση του δρόμου για στρατιωτικούς λόγους, δήλωση που έχει αξιολογηθεί ως τυπικά άκυρη, δεδομένου ότι η ρήτρα δεσμεύει τα ίδια τα Συμβαλλόμενα Μέρη και όχι τα γειτονικά κράτη³⁵⁵. Εντούτοις, η φορμαλιστική αυτή αντίληψη δεν αντανακλά το *suì generis* καθεστώς που απολαμβάνει η Αγία Έδρα στο διεθνές δίκαιο, την ανάγκη συνεργασίας με την Ιταλία, καθώς βρίσκεται στην καρδιά της Ρώμης, και τελικά την αυτοδέσμευση των ιταλικών αρχών με στόχο την καλύτερη προστασία της τοποθεσίας.

Τέλος, ειδική εξαίρεση αποτελεί και η δημιουργία καταφυγίων, δηλαδή ειδικών τοποθεσιών για τη φύλαξη κινητών πολιτιστικών αγαθών και την προστασία τους από

³⁵² *This may be, for example, a bridge or other construction, or it could also be a site which is of special importance for military operations in view of its location, either because it is a site that must be seized or because it is important to prevent the enemy from seizing it, or otherwise because it is a matter of forcing the enemy to retreat from it. It should be noted that the Working Group of Committee III introduced the location criterion without giving reason. Ibid, παρ. 2021*

³⁵³ Records, παρ. 469

³⁵⁴ MUS/BC(20).1/1-29, 18 Σεπτεμβρίου 1959

³⁵⁵ O'Keefe, 2006, σ. 150

βομβαρδισμούς, πυρκαγιά, ή άλλες συνθήκες που μπορούν να τα εκθέσουν σε κίνδυνο. Ένα καταφύγιο για κινητά πολιτιστικά αγαθά μπορεί να τεθεί υπό ειδική προστασία, ανεξάρτητα από τη θέση του, αν είναι έτσι κατασκευασμένο ώστε να διασφαλίζεται η μη καταστροφή του από βομβαρδισμούς (παρ.2). Ο περιορισμένος αριθμός των καταφυγίων που λαμβάνουν προστασία δεν αποσκοπεί σε μία *de facto* συρρίκνωση του πεδίου εφαρμογής, αλλά αντανακλά με ρεαλισμό τις δυνατότητες - υλικές και πραγματικές – ενός κράτους για τη μετακίνηση των αγαθών σε ασφαλείς τοποθεσίες³⁵⁶.

1.2. Το Διεθνές Μητρώο για τα Πολιτιστικά Αγαθά σε Ειδική Προστασία

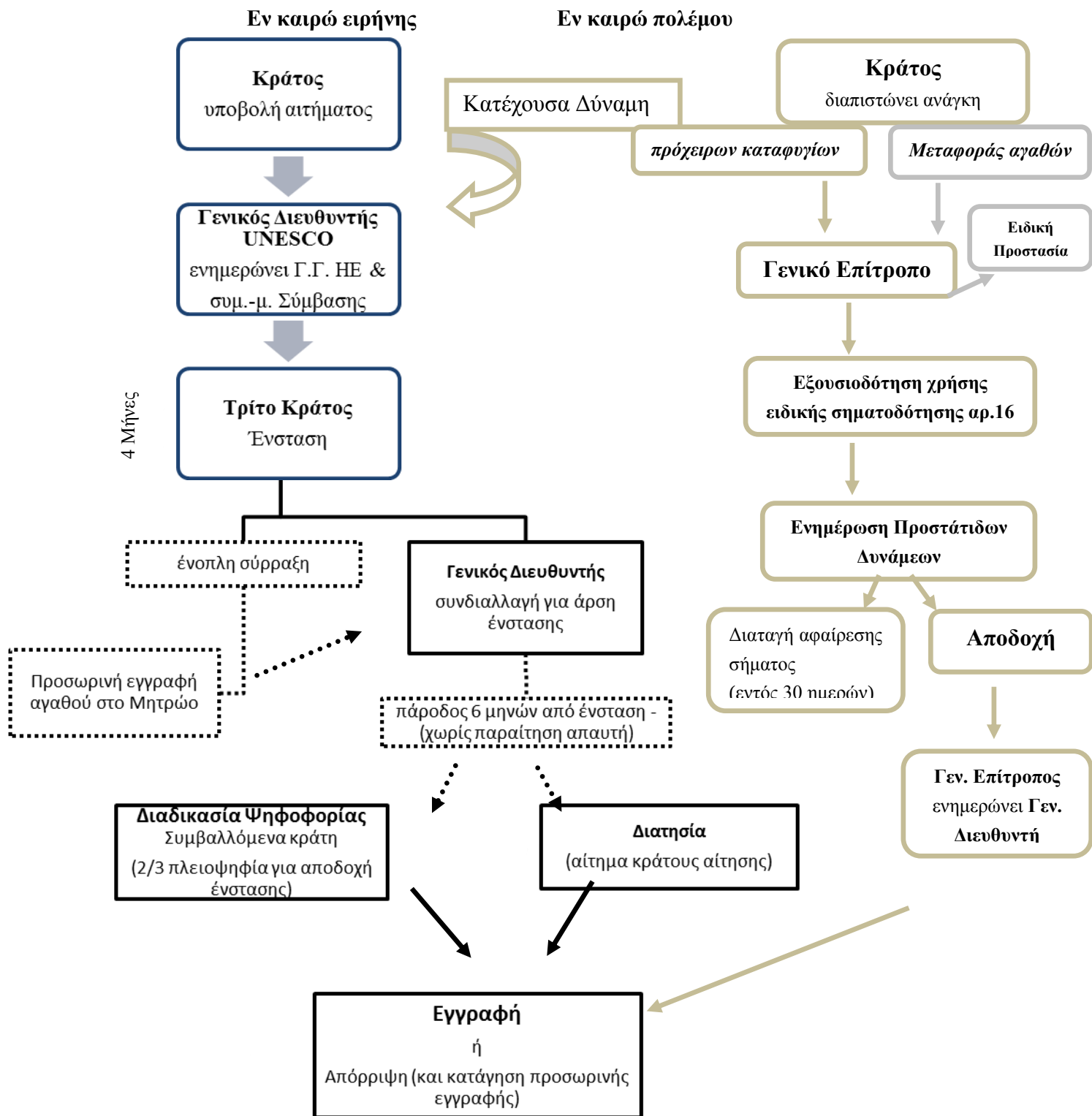
Αναγκαίος όρος για την ενεργοποίηση της ειδικής προστασίας αποτελεί η εγγραφή στο Διεθνές Μητρώο για τα Πολιτιστικά Αγαθά σε Ειδική Προστασία, το οποίο διατηρεί ο Γενικός Διευθυντής της UNESCO. Συνεπώς, το κράτος στην εδαφική επικράτεια του οποίου βρίσκονται τα πολιτιστικά αγαθά, καθίσταται ο μοναδικός καθ' ύλην αρμόδιος για τον προσδιορισμό των πολιτιστικών αγαθών με μεγάλη σημασία για την πολιτιστική κληρονομιά του λαού, και την υποβολή σχετικού αιτήματος στο Γενικό Διευθυντή της UNESCO (Κανονισμοί αρ.13 παρ.1) ή τον Γενικό Επίτροπο (Κανονισμοί αρ. 11.παρ.1). Απόκλιση από τον κανόνα αυτόν, αποτελεί η διάρκεια κατοχής, οπότε η Κατέχουσα Δύναμη, μπορεί να εγγράψει αγαθά στο Διεθνές Μητρώο για την εδαφική επικράτεια που ασκεί έλεγχο (αρ.13 παρ.2).

Η υποβολή αίτησης δεν συνεπάγεται αυτόματα και την εγγραφή του πολιτιστικού αγαθού στο Μητρώο. Ο Γενικός Διευθυντής ενημερώνει τα συμβαλλόμενα κράτη της Σύμβασης, για το σχετικό αίτημα, τα οποία έχουν δικαίωμα ένστασης εντός τετράμηνης προθεσμίας. Η ένσταση πρέπει να είναι πλήρως δικαιολογημένη και έγκυρη, δηλαδή να αντιτίθεται, διαζευκτικά, στο χαρακτηρισμό ενός αγαθού ως πολιτιστικού – σύμφωνα με τη φύση του αγαθού του άρ. 1 και όχι αναφορικά με τη σημασία του ή μη για την πολιτιστική κληρονομιά, ποιοτική αξιολόγηση που γίνεται μόνο από το κράτος-, ή τη μη πλήρωση των ειδικών προϋποθέσεων του αρ. 8. Εν συνεχεία, λαμβάνει χώρα μία σύνθετη διαδικασία (Διάγραμμα 5), η οποία μπορεί να καταλήξει στην υποβολή της διαφοράς σε διαιτησία ή ψηφοφορία από τα συμβαλλόμενα κράτη, και τελικά στην εγγραφή των πολιτιστικών αγαθών στο Διεθνές Μητρώο³⁵⁷.

³⁵⁶ J.Toman, 1996, σ. 99-100.

³⁵⁷ Αναλυτικά βλ. αρ. 8 Σύμβασης και αρ.11- 16 Κανονισμών. Για μία αναλυτική παρουσίαση βλ. J.Toman, 1996, 99-138

Γράφημα 5 : Η Διαδικασία εγγραφής των πολιτιστικών αγαθών στο Διεθνές Μητρώο Ειδικής Προστασίας

Η εγγραφή στο Μητρώο ουσιαστικά περατώνεται με την ενημέρωση όλων των συμβαλλόμενων μερών και του Γενικού Γραμματέα ΗΕ σχετικά με την εγγραφή του πολιτιστικού αγαθού (ουσιαστική ισχύς), ενώ τυπικά απαιτείται η πάροδος των 30 ημερών για την ισχύ της (τυπική ισχύς). Περαιτέρω, η εγγραφή στο Μητρώο υπόκειται σε ακύρωση (αρ.16) α. κατόπιν αιτήματος του συμβαλλόμενου κράτους, β. λόγω καταγγελίας της Σύμβασης και γ. εάν επιβεβαιωθεί η βασιμότητα ένστασης και απορριφθεί η αίτηση εγγραφής ενός αγαθού που είχε λάβει προσωρινή προστασία λόγω έναρξης ένοπλης σύρραξης.

1.3. Περιεχόμενο και εύρος υποχρεώσεων

Απόρροια της εγγραφής των πολιτιστικών αγαθών στο Διεθνές Μητρώο Ειδικής Προστασίας αποτελεί η αυξημένη προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης. Τα εγγεγραμμένα αγαθά αποκτούν ένα ειδικό καθεστώς «ασυλίας» (immunity), που συνεπάγεται ειδικές υποχρεώσεις για τα μέρη: απαγόρευση χρήσης των αγαθών και του περιβάλλοντα χώρου για στρατιωτικούς σκοπούς, εκθέτοντάς τα σε κίνδυνο, και αποχή από κάθε εχθρική ενέργεια που κατευθύνεται κατά των προστατευόμενων χώρων από οποιοδήποτε μέρος και αν προέρχεται.

Το Τμήμα Πρώτου Βαθμού στην Υπόθεση *Strugar* διευκρινίζει ότι η ειδική προστασία που χορηγείται σε πολιτιστικά αγαθά δεν μπορεί να απόλλεται απλά και μόνο λόγω της άμεσης γειννίας των αγαθών με στρατιωτικές δραστηριότητες ή στρατιωτικές εγκαταστάσεις. Σε μια τέτοια περίπτωση, όμως, το πρακτικό αποτέλεσμα έγκειται στη δυσκολία απόδειξης ότι οι πράξεις που προκάλεσαν την καταστροφή ή βλάβη των πολιτιστικών αγαθών κατευθυνόταν εναντίον αυτών, παρά στην στρατιωτική εγκατάσταση ή χρήση του άμεσου περιβάλλοντός τους³⁵⁸. Πέραν αυτού, τα εγγεγραμμένα αγαθά υπόκεινται σε διεθνή έλεγχο από τον Γενικό Επίτροπο, τις Προστάτιδες Δυνάμεις, και άλλους ειδικούς εντεταλμένους ή επιθεωρητές για την παρακολούθηση της Σύμβασης³⁵⁹, που αποτελούν τους θεσμικούς εγγυητές της ειδικής προστασίας.

Η Σύμβαση 1954 θέτει ως προϋπόθεση για την ασυλία του εγγεγραμμένου πολιτιστικού αγαθού το σεβασμό των πολιτιστικών αγαθών από το ίδιο το κράτος (αρχή αμοιβαιότητας). Έτσι, σε περίπτωση παραβίασης και για όσο παραμένει, το αντίπαλο μέρος απαλλάσσεται από τις σχετικές υποχρεώσεις. Δικλείδα –σχετικής– ασφαλείας αποτελεί το αίτημα του αντίπαλου κράτους για την παύση της παραβίασης, εάν αυτό καθίσταται δυνατό εντός εύλογου – σύντομου αλλά επαρκή– χρόνου (αρ.11 παρ.1).

Η ασυλία, επίσης, αίρεται και σε εξαιρετικές περιπτώσεις αναπόφευκτης στρατιωτικής αναγκαιότητας³⁶⁰, και μόνο για όσο αυτή διαρκεί (αρ.11 παρ.2). Η

³⁵⁸ ICTY, *Strugar*, παρ.310

³⁵⁹ Αρ. 10 και ενδεικτικά αρ. 5,6,7,8 Σύμβασης, 17.3 Κανονισμών κτλ.

³⁶⁰ “The wording implied a stricter standard than for other cultural property, where a waiver on the basis of “imperative military necessity” was in place. In practice, however, it was not clear what “exceptional cases of unavoidable military necessity” were”. Jean-Marie Henckaerts, *New rules for the protection of cultural property in armed conflict*, <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jq37.htm>

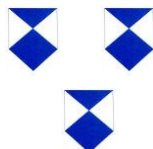
αναγκαιότητα αυτή προσδιορίζεται αποκλειστικά από τον ανώτατο αξιωματικό μίας δύναμης – και όχι οποιονδήποτε διοικητή³⁶¹, ενώ όπου οι προϋποθέσεις το επιτρέπουν, το αντίπαλο μέρος πρέπει να ενημερώνεται σε εύλογο χρόνο. Το οικοδόμημα της ειδικής προστασίας, υπακούοντας σε «ρεαλιστικές επιταγές»³⁶², θεμελιώνεται στην υποκειμενική αξιολόγηση της εκάστοτε στρατιωτικής ανάγκης, επιβεβαιώνοντας τον Καθηγητή Ευσταθιάδη πως:

*One might legitimately take back with one hand something which had been parsimoniously granted with the other to an extremely limited number of cultural properties of “very great importance”*³⁶³.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Killa προτείνει την χρησιμοποίηση στρατιωτικών εμπειρογνομώνων σε ζητήματα των πολιτιστικών αγαθών για την ενίσχυση της προστασίας τους στο θέατρο των μαχών, όπως στην περίπτωση της αποτελεσματικής προστασίας του Uruk από λεηλασία, στο πλαίσιο της συνεργασίας στρατιωτικών εμπειρογνομώνων και άμαχου πληθυσμού³⁶⁴.

Ο Toman, στον σχολιασμό της Σύμβασης επισημαίνει τις διαφορές της στρατιωτικής αναγκαιότητας στη γενική και ειδική προστασία, υπογραμμίζοντας τον εξαιρετικό και αναπόφευκτο χαρακτήρα της δεύτερης περίπτωσης³⁶⁵. Αναγνωρίζοντας μάλιστα, τα ερωτήματα που γεννιούνται από μία τέτοια διάταξη, όπως την ικανότητα ενός διοικητή να εκτιμά ορθά την κατάσταση, προτείνει ως μοναδική ενδεδειγμένη λύση για την αποτελεσματική εφαρμογή της την εκπαίδευση των ανώτερων στρατιωτικών αξιωματούχων και την υιοθέτηση ποινικών κυρώσεων³⁶⁶. Επισημαίνει τέλος, το προσωρινό χαρακτήρα της άρση της ασυλίας και την πρόσθετη προϋπόθεση έγκαιρης ενημέρωσης, στα πλαίσια του δυνατού.

Τα πολιτιστικά αγαθά υπό ειδική προστασία φέρουν υποχρεωτικά ειδικό διακριτικό έμβλημα³⁶⁷, δηλαδή το ειδικό έμβλημα “Κυανούς Ασπίδας” της Χάγης εις τριπλούν ως ασπίδα (αρ.17.1).

³⁶¹ J.Toman 1996 σ. 146

³⁶² C. Eustathiades, La réserve des nécessités militaires et la Convention de la Haye pour la protection des biens culturels en cas de conflit armé » in Hommage d’une génération de juristes au président Basdevant, Paris, A. Pédone, 1960, σ. 207

³⁶³ C. Eustathiades, La réserve des nécessités militaires et la Convention de la Haye pour la protection des biens culturels en cas de conflit armé » in Hommage d’une génération de juristes au président Basdevant, Paris, A. Pédone, 1960, 183 – 209, σ. 204

³⁶⁴ J.Killa, “Utilizing Military Cultural Experts in Times of War and Peace: An Introduction”, in P. Meerts, Culture and International Law, TMC Asser Press, 2008, σ. 183επ., ιδίως 192 -200.

³⁶⁵ J.Toman, 1996, σ. 145-147

³⁶⁶ Ibid, σ. 147

³⁶⁷ Η Σύμβαση δεν αναφέρει αν η τοποθέτηση των εμβλημάτων πρέπει να πραγματοποιείται εν καιρώ ειρήνης. Σχετικά με τους λόγους που προτάθηκαν κατά τις διαπραγματεύσεις και τις αισθητικές/ψυχολογικές δυσκολίες για την τοποθέτησή τους ε αγαθά σε αστικά κέντρα βλ. Σ. 381-382, J.Hladik, Marking of cultural property with the distinctive emblem of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, IRRC June 2004 Vol. 86 No 854, σ. 379- 386.

Το έμβλημα πρέπει να είναι ορατό, μπορεί να τοποθετείται σε σημαία ή περιβραχιόνια, να είναι ζωγραφισμένο σε αντικείμενο ή να παρουσιάζεται με οποιοδήποτε τρόπο και σε μέγεθος που τα κράτη επιλέγουν (αρ. 20. 1 Κανονισμοί). Ωστόσο, κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης, υπογραμμίζεται η ανάγκη ορατότητάς του κατά τη διάρκεια της ημέρας από αέρος, και εδάφους, υποδεικνύοντας καθαρά την περίμετρο του προστατευόμενου κέντρου, καθώς και να τοποθετείται στην είσοδο ακίνητων πολιτιστικών αγαθών (αρ. 20 παρ.2 Κανονισμοί). Μεγιστοποιείται έτσι, η ικανότητα του αντίπαλου μέρους, να διακρίνει επαρκώς τα πολιτιστικά αγαθά αυξημένης προστασίας, και να απέχει από απαγορευμένες ενέργειες.

1.4. Η Ειδική Προστασία στο πεδίο των συγκρούσεων

Οι αυξημένες προϋποθέσεις και η σύνθετη διαδικασία για την εγγραφή πολιτιστικών αγαθών στο Διεθνές Μητρώο, δικαιολογούν την περιορισμένη εφαρμογή του ειδικού αυτού καθεστώτος σε ελάχιστες περιπτώσεις. Από την άλλη πλευρά, η άρνηση των κρατών να γνωστοποιήσουν σε τρίτα κράτη ή/και τρομοκρατικές οργανώσεις, καταφύγια και άλλους σημαντικούς χώρους, με τον κίνδυνο να καταστούν αντικείμενο επίθεσης κατά παράβαση των διεθνών κανόνων, δεν στερείται βάσης. Η Κροατία π.χ. αναφέρεται στην περιοδική έκθεσή της στην επίθεση των σερβικών δυνάμεων στο ιστορικό κέντρο του Dubrovnik παρά την ύπαρξη συμβόλων (σημαίες) που υποδείκνυαν την εγγραφή του στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς³⁶⁸. Στην αντίστοιχη έκθεσή της, η Σερβία υπογραμμίζει όχι μόνο τη σημασία του Dubrovnik, αλλά και το σημαντικό βαθμό συμμόρφωσης των στρατιωτικών της δυνάμεων με τις διεθνείς τους υποχρεώσεις, προσπαθώντας να μετριάσει τα αποτελέσματα των επιθέσεων³⁶⁹. Το συγκριμένο παράδειγμα είναι ενδεικτικό των παραβιάσεων στο πεδίο των μαχών, στοιχείων της παγκόσμιας κληρονομιάς, χωρίς όμως να στοιχειοθετείται εν προκειμένω παραβίαση του καθεστώτος ειδικής προστασίας, δεδομένου ότι απουσίαζε η εγγραφή του στο Διεθνές Μητρώο.

Σήμερα, στο Διεθνές Μητρώο είναι εγγεγραμμένα τα ακόλουθα πολιτιστικά στοιχεία: η πόλη του Βατικανού (1960) ως το μοναδικό συγκρότημα μνημείων – «κέντρο», και τέσσερα συνολικά καταφύγια εκ των οποίων, δύο καταφύγια στην κοινότητα Zandvoort στη Βόρεια Ολλανδία, ένα στο Μάαστριχτ (1969) και το κεντρικό καταφύγιο Cherrieder Stollen στο Μέλανα Δρυμό, στην περιοχή του Freiburg στη Γερμανία (1979). Η εγγραφή του καταφυγίου Alt- Ausee³⁷⁰ στην Αυστρία (1967) και τρεις ακόμη εγγραφές της Ολλανδίας (καταφύγια Paaslo στην περιοχή Overijssel, Nef και Nhg στην περιοχή Heemskerk) ακυρώθηκαν το 2000 και 1994 αντίστοιχα, κατόπιν αιτήματος των αρμόδιων αρχών που υπέβαλλαν σύμφωνα με τις διατάξεις της Σύμβασης.

³⁶⁸ Information on the Implementation of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague 1954, 1995 Reports, UNESCO document, Ref. CLT-95/WS/13, 1995, σ. 24

³⁶⁹ Ibid σ. 25

³⁷⁰ Πρόκειται για ένα σύμπλεγμα αλατωρυχείων, που είχε χρησιμοποιηθεί ως καταφύγιο και από τους Ναζί κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όπου εντοπίστηκαν 6.500 έργα ζωγραφικής. Μάλιστα, το καταφύγιο εντοπίστηκε τυχαία από τον αμερικανικό στρατό.

Όλες οι εγγραφές αυτές έγιναν δεκτές την ίδια περίοδο, και συγκεκριμένα την πρώτη δεκαετία εφαρμογής της Σύμβασης, αποτυπώνοντας την καταρχήν ένθερμη αποδοχή της Σύμβασης, η οποία ατόνησε στη συνέχεια. Στις περιοδικές εκθέσεις των κρατών, προβάλλονται συχνά ως λόγοι για την μη υποβολή σχετικών αιτήσεων οι αυστηρές προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται για τα εγγραφόμενα αγαθά, ιδίως η εγγύτητα με ευάλωτα σημεία (Λευκορωσία, 1995), και η έλλειψη των απαραίτητων μέσων και εξοπλισμού (προτάθηκε από τη Σερβία στην Έκθεση 1995)³⁷¹. Συχνά δε, συναντάται η καταχρηστική χρήση του όρου ‘Ειδική Προστασία’ στην εσωτερική έννομη τάξη, υποδεικνύοντας ένα καθεστώς προστασίας του κράτους χωρίς όμως το νομικό αυτό πλαίσιο, είτε να ταυτίζεται με το καθεστώς της Χάγης (FYROM, Έκθεση 2011), είτε να υποβάλλεται αίτημα εγγραφής των προστατευόμενων σύμφωνα με τη Χάγη αγαθών στο Διεθνές Μητρώο (π.χ. Ουγγαρία, 2011).

Τέλος, αξίζει αναφοράς και μία άλλη προβληματική της διαδικασίας εγγραφής ως πεδίο σύγκρουσης των κρατών, με αφορμή το αίτημα Καμπότζης στις 31 Μαρτίου 1972 στο Γενικό Διευθυντή της UNESCO για την εγγραφή στο Διεθνές Μητρώο σημαντικών κέντρων και καταφυγίων, ιδίως του Angkor Wat. Το αίτημα τότε προσέκρουσε στις ενστάσεις της Κούβα, της Αιγύπτου, της Ρουμανίας και της Γιουγκοσλαβίας, προβάλλοντας την αναρμοδιότητα της αιτούμενης αρχής, καθώς δεν αντιπροσώπευε γι’ αυτούς τη νόμιμη κυβέρνηση. Η περίπτωση αυτή αποτυπώνει την καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος ένστασης, που θεμελιώθηκε σε νομική βάση διάφορη από την αυστηρή σχετική διάταξη της Σύμβασης, και παρά το γεγονός ότι το αίτημα υποβλήθηκε από την αναγνωρισμένη κυβέρνηση της χώρας στα ΗΕ και την UNESCO. Η εγγραφή τελικά δεν ολοκληρώθηκε, καθώς ο Γενικός Διευθυντής πάγωσε τη διαδικασία επικαλούμενος τη μη υποβολή αιτήματος για διαιτησία³⁷², χωρίς όμως να εξαντληθούν οι προβλεπόμενες δυνατότητες π.χ. υποβολή διαφοράς στα Συμβαλλόμενα Κράτη και ψηφοφορία. Αποτυπώνονται, έτσι, οι αδυναμίες του ειδικού καθεστώτος προστασίας όπως, η αδράνεια οργάνων με καίριο ρόλο στην εφαρμογή του συμβατικού πλαισίου, αλλά και οι πολιτικές σκοπιμότητες των κρατών. Όπως προκύπτει από την ανάλυση, τα κράτη δεν συνειδητοποιούν πάντα την ευθύνη, με την οποία επιφορτίζονται από τη Σύμβαση και το ρόλο τους ως εγγυητών του συστήματος προστασίας.

2. Η «ενισχυμένη» προστασία του Πρωτοκόλλου II

Η ανάγκη βελτίωσης της παρεχόμενης προστασίας οδήγησε στο Πρωτόκολλο II της Χάγης και την διαμόρφωση ενός “εξορθολογισμένου” και πιο λειτουργικού καθεστώτος ενισχυμένης προστασίας για ορισμένα πολιτιστικά αγαθά μεγίστης σπουδαιότητας για την ανθρωπότητα. Το νέο αυτό καθεστώς ερείδεται στην αυτόνομη λειτουργία του θεσμικού πλαισίου του Πρωτοκόλλου, ιδίως της Επιτροπής για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης και

³⁷¹ Μάλιστα, πρότεινε την υποβολή εκ νέου αίτησης για την εγγραφή της πόλης Cetinje στο Μητρώο, σε συνέχεια αιτήματος που είχε υποβάλλει η Γιουγκοσλαβία το 1984.

³⁷² J.Toman, 2009, σ.108- 109

δευτερευόντως της Διάσκεψη των κρατών μελών, σε μία προσπάθεια να αντισταθμίσει τις διαδικαστικές αδυναμίες της ειδικής προστασίας που περιγράφηκαν προηγουμένως. Το Πρωτόκολλο εμμένει στον βασικό ορισμό της Σύμβασης για τα πολιτιστικά αγαθά χωρίς να τροποποιεί τις υφιστάμενες υποχρεώσεις (αρ. 1β' σε συνδ.αρ.2).

2.1. Όροι και προϋποθέσεις

Η υπαγωγή συγκεκριμένων πολιτιστικών αγαθών στο σύστημα ενισχυμένης προστασίας πρέπει να ικανοποιεί τις τρεις προϋποθέσεις του Πρωτοκόλλου και συγκεκριμένα α. να πρόκειται για πολιτιστικά αγαθά όπως αυτά ορίζονται στο αρ. 1 της Σύμβασης³⁷³ τα οποία αποτελούν πολιτιστική κληρονομιά υψίστης σπουδαιότητας για την ανθρωπότητα β. προστατεύονται με κατάλληλα νομοθετικά και διοικητικά μέτρα από το κράτος διασφαλίζοντας τον υψηλότερο βαθμό δυνατής προστασίας, αναγνωρίζοντας έτσι την εξαιρετική πολιτιστική και ιστορική αξία τους, και γ. δε χρησιμοποιούνται και δεν θα χρησιμοποιηθούν³⁷⁴ για στρατιωτικούς σκοπούς ή ως 'ασπίδα' στρατιωτικών εγκαταστάσεων. Αναγκαίος όρος για την ενεργοποίηση του καθεστώτος αυτού αποτελεί η εγγραφή του πολιτιστικού αγαθού στον Κατάλογο.

Η ενισχυμένη προστασία επαφίεται πρωτίστως στην κρατική πρωτοβουλία³⁷⁵. Ως εκ τούτου το κράτος προβαίνει σε μία πρώτη αξιολόγηση των πολιτιστικών αγαθών με γνώμονα την ίδια την *ανθρωπότητα*³⁷⁶. Πρόκειται, δηλαδή, για αγαθά των οποίων η «αξία» ξεπερνά τα εδαφικά όρια ενός κράτος. Η παγκόσμια αυτή αξία των αγαθών είναι απόρροια του κεκτημένου της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά³⁷⁷, και της ανάγκης δημιουργίας ενός συστήματος προστασίας περιορισμένου αριθμού αγαθών. Πέραν του κράτους, η Επιτροπή ερμηνεύει το κριτήριο της παγκοσμιότητας κατά την αξιολόγηση του αιτήματος εγγραφής στον Κατάλογο. Η αρμοδιότητα αυτή, όμως, περιορίζεται από τις Κατευθυντήριες Οδηγίες που ενέκρινε πρόσφατα η Διάσκεψη των Μερών του Πρωτοκόλλου, και αποτυπώνουν αναλυτικά τα ποιοτικά/αξιολογικά κριτήρια³⁷⁸.

Στο πλαίσιο αυτό, αποφασιστικοί παράγοντες για την εγγραφή ενός αγαθού είναι η κατά περίπτωση αξιολόγηση της πολιτιστικής του σημασίας και/ή μοναδικότητάς του, και/ή το κατά πόσο η καταστροφή του θα οδηγήσει σε ανεπανόρθωτη απώλεια για την ανθρωπότητα, πλήττοντας την πολιτιστική πολυμορφία και την παγκόσμια κληρονομιά.

³⁷³ Αρ. 10 παρ. α' σε συνδυασμό με αρ. 1 παρ.β'

³⁷⁴ Το κράτος οφείλει να προβεί σε σχετική Δήλωση αρ. 10 παρ.γ'

³⁷⁵ Δευτερευόντως, τρίτα κράτη, η Διεθνής Επιτροπή της "Κυανούς Ασπίδας" και άλλες ΜΚΟ μπορούν να προτείνουν στην Επιτροπή την εγγραφή συγκεκριμένων αγαθών.

³⁷⁶ Ο όρος ανθρωπότητα προκρίθηκε έναντι της σημασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς για τους όλους του λαούς. Diplomatic Conference on a Draft Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 15 - 26 March 1999, Daily précis of 17 March 1999.

http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/hague_1999_diploconf_precis_en_20120523.pdf

³⁷⁷ Μάλιστα, από ορισμένα κράτη (Αργεντινή, Λευκορωσία, Ουγγαρία και Συρία) είχε προταθεί η υιοθέτηση του εννοιολογικού πλαισίου της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά, και το κριτήριο της εξαιρετικής οικουμενικής αξίας, ή την ευθεία παραπομπή σε αυτή (Αργεντινή).

³⁷⁸ CLT-09/CONF/219/3 REV. 4, 2012

Αναλυτικότερα, η εξαιρετική πολιτιστική σημασία ενός αγαθού, μπορεί ενδεικτικά να συνάγεται από ειδικότερα κριτήρια· για παράδειγμα, να αποτελεί εξαιρετική μαρτυρία μίας ή περισσότερων περιόδων της εξέλιξης ανθρωπότητας σε εθνικό, περιφερειακό ή παγκόσμιο επίπεδο, να αποτελεί ένα αριστούργημα της ανθρώπινης δημιουργικότητας, να φέρει μια εξαιρετική μαρτυρία για την πολιτιστική παράδοση ή για έναν πολιτισμό υπάρχον ή που έχει εξαφανιστεί, να αποτυπώνει ένα επίτευγμα για την τέχνη ή επιστήμη, ή να έχει κεντρική σημασία για την πολιτιστική ταυτότητα των ενδιαφερομένων κοινωνιών³⁷⁹. Το κεκτημένο της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά³⁸⁰ και οι νέες αντιλήψεις για τα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς, λαμβάνοντας υπόψη την πολιτιστική ταυτότητα ειδικότερων ομάδων, διαμορφώνουν το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης, εξέλιξη σημαντική και αναμφισβήτητα θετική.

Ομοίως, οι Κατευθυντήριες Οδηγίες προσδιορίζουν το στοιχείο της μοναδικότητας ενός πολιτιστικού αγαθού ως συνάρτηση της ηλικίας, ιστορίας, αντιπροσωπευτικότητας, τοποθεσίας, μεγέθους και διαστάσεων, σχήματος και σχεδιασμού, της κοινότητας με την οποία συνδέεται, της καθαρότητας και της αυθεντικότητας, της ακεραιότητας, του πλαισίου αναφοράς, της καλλιτεχνικής δεξιοτεχνίας, της αισθητικής και επιστημονικής αξίας. Πρόκειται, δηλαδή, για σύνολο παραγόντων που το καθιστούν μοναδικό.

Το δεύτερο κριτήριο της ύπαρξης ειδικών μέτρων προστασίας στο εσωτερικό, ουσιαστικά προϋποθέτει την αναγνώριση της σημασίας των πολιτιστικών αγαθών από το ίδιο το κράτος, και την ύπαρξη κατάλληλων και αποτελεσματικών μέτρων για την προστασία τους ήδη εν καιρώ ειρήνης³⁸¹. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή αξιολογεί τη συμμόρφωση του κράτους με τις επιταγές του Πρωτοκόλλου, ιδίως τον προσδιορισμό και τη διαφύλαξη των προστατευόμενων αγαθών, την ενσωμάτωση της προστασίας στο στρατιωτικό σχεδιασμό και τα προγράμματα στρατιωτικής εκπαίδευσης, και την υιοθέτηση κατάλληλης ποινικής νομοθεσίας για την καταστολή και δικαιοδοσία επί παραβιάσεων έναντι των προστατευόμενων αυτών αγαθών. Ωστόσο, το κριτήριο αυτό επιδέχεται παρέκκλισης σε εξαιρετικές περιπτώσεις· δηλαδή περιπτώσεις που το κράτος ζητά ταυτόχρονα και την ενεργοποίηση της Διεθνούς Προστασίας του αρ. 32³⁸², οπότε η προϋπόθεση αυτή υποχωρεί.

Βασική προϋπόθεση, τέλος, αποτελεί η μη χρήση του εν λόγω αγαθού για στρατιωτικούς σκοπούς³⁸³ και η μελλοντική δέσμευση του κράτους που ασκεί έλεγχο σε αυτό (καλύπτοντας έτσι την περίπτωση κατοχής κλπ.) για τη –μη – χρήση του³⁸⁴.

³⁷⁹ WHCom, Κατευθυντήριες Οδηγίες παρ. 33

³⁸⁰ Μάλιστα τα εγγεγραμμένα αγαθά στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς κατά τεκμήριο πληρούν την προϋπόθεση του 11 παρ. α. –Κατευθυντήριες Οδηγίες παρ. 36

³⁸¹ “The requesting state must ensure the highest level of protection at home before proceeding to the international level”. J. Toman, 2009, σ. 195

³⁸² Αρ. 11 παρ. 8 Σύμβασης.

³⁸³ Η φύλαξη τους από ένοπλους φρουρούς ή η παρουσία αστυνομικών δυνάμεων δεν αξιολογείται ως στρατιωτική παρουσία σύμφωνα με τη Σύμβαση αρ. 8 παρ.4 και τις Επιχειρ.Κατευθ. παρ. 43.

³⁸⁴ Ο Y. Dinstein υποστηρίζει ότι “the military purpose is assumed not to be stamped on the objective from the outset (otherwise, the target would be military by nature)>Military purpose is deduced from an established

Διευκρίνιση, ωστόσο, απαιτεί το δεύτερο εδάφιο για τη λειτουργία των πολιτιστικών αγαθών ως ‘ασπίδα’, και κατά πόσο τελικά το Πρωτόκολλο υιοθετεί την αντίληψη των ευάλωτων σημείων της Σύμβασης, περιορίζοντας σημαντικά το πεδίο εφαρμογής του. Ο όρος ‘στρατιωτική εγκατάσταση’ τεολογικά ταυτίζεται με τοποθεσίες που αποτελούν de facto στρατιωτικό στόχο³⁸⁵. Στόχος των συντακτών υπήρξε απλοποίηση της αντίστοιχης διάταξης της Σύμβασης, ισορροπώντας μεταξύ των δυνατοτήτων θωράκισης των στρατιωτικών στόχων και της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών³⁸⁶. Επιχειρείται έτσι, η αξιοποίηση του κεκτημένου της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά, και η δημιουργία ουδέτερων ζωνών³⁸⁷.

2.2. Ο Κατάλογος Ενισχυμένης Προστασίας

Αφετηρία για την εγγραφή ενός πολιτιστικού αγαθού αποτελεί η υποβολή σχετικού αιτήματος στην Επιτροπή από το ίδιο το κράτος (αρ.11 παρ.1)³⁸⁸. Παράλληλα, τρίτα κράτη³⁸⁹, η Διεθνής Επιτροπή της “Κυανούς Ασπίδας” και άλλες ειδικευμένες ΜΚΟ μπορούν να προτείνουν στην Επιτροπή την εγγραφή συγκεκριμένων αγαθών (αρ.11παρ.3), οπότε η Επιτροπή αποφασίζει για την υποβολή πρότασης συμπερίληψης των αγαθών στο ίδιο το κράτος, το οποίο παραμένει το καθ’ ύλην αρμόδιο για την κίνηση της διαδικασίας εγγραφής. Η Επιτροπή ενημερώνει σχετικά με το αίτημα τα Μέρη του Πρωτοκόλλου, τα οποία έχουν δικαίωμα να υποβάλλουν Παρατηρήσεις εντός 60 ημερών. Οι Παρατηρήσεις αυτές πρέπει να αφορούν την εφαρμογή των προϋποθέσεων του άρθρου 10, να είναι συγκεκριμένες και να σχετίζονται με τα υπό εξέταση γεγονότα. Το αιτών κράτος έχει δικαίωμα ‘απάντησης’ έναντι των τρίτων κρατών, πριν τη λήψη απόφασης. Η Επιτροπή για την ολοκλήρωση της διαδικασίας και τη λήψη απόφασης,

intention of a belligerent as regards future use”. σ. 89, Yoram Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, CUP, 2004, 296σ.

³⁸⁵ Αρ. 1 στ’: αντικείμενο το οποίο από τη φύση του, τη θέση, το σκοπό, τη χρήση ή συμβάλλει αποτελεσματικά στη στρατιωτική δράση και των οποίων η συνολική ή μερική καταστροφή, κατάληψη ή εξουδετέρωση, υπό τις περιστάσεις που ισχύουν κατά το χρόνο, προσφέρει μια σαφή στρατιωτικό πλεονέκτημα. Ο Καναδάς κατέθεσε Επιφύλαξη σχετικά με την ερμηνεία του όρου στρατιωτικός στόχος, σύμφωνα με το αρ. 52(2) του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Ι των Συμβάσεων της Γενεύης σύμφωνα με το οποίο “The definition comprises two elements: a) the nature, location, purpose or use which makes an effective contribution to military action; b) the total or partial destruction, capture or neutralization which in the circumstances ruling at the time offers a definite military advantage. Whenever these two elements are simultaneously present, there is a military objective in the sense of the Protocol”. Boethe et al (eds) 1982, παρ.2018 επ.

³⁸⁶ Boylan P., *Draft Procedures*, Study on file at the UNESCO Secretariat, οπ.παρατίθεται από J.Toman 2009, σ.198, υπ.389

³⁸⁷ J.Toman 2009, σ. 198-202

³⁸⁸ Συγκεκριμένα, τα κράτη υποβάλλουν ‘λίστα’ πολιτιστικών αγαθών για τα οποία ζητούν την χορήγηση ενισχυμένης προστασίας, με στόχο τη διευκόλυνση της διαδικασίας ενώπιον της Επιτροπής και της αποτελεσματικής διαχείρισης των αιτημάτων. Παρά ταύτα, σύμφωνα με τις Κατευθυντήριες Οδηγίες (παρ.52) η μη περίληψη ενός αγαθού στον κατάλογο αυτό, δεν εμποδίζει το κράτος από την υποβολή σχετικού αιτήματος. Επίσης, το αίτημα ή η εγγραφή ενός αγαθού στον Κατάλογο δεν επηρεάζει την εδαφική κυριαρχία ή δικαιοδοσία σε αυτό, αν αποτελεί αντικείμενο διεκδίκησης μεταξύ περισσότερων κρατών, ούτε θίγει τα δικαιώματα των μερών (παρ.4).

³⁸⁹ Κατά τη διαπραγμάτευση προτάθηκε το δικαίωμα υποβολής αίτησης εγγραφής από ένα κράτος πολιτιστικών αγαθών που βρίσκονται σε έδαφος άλλου κράτους, με στόχο να προστατευτεί η πολιτιστική κληρονομιά μειονοτήτων. Βλ. παρ. 16, *Diplomatic Conference on a Draft Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, 15 - 26 March 1999, Summary Report. <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001332/133243eo.pdf>

μπορεί να λαμβάνει υπόψη και τη γνώμη κυβερνητικών και μη οργανισμών, καθώς και ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων. Σε περίπτωση έναρξης εχθροπραξιών η διαδικασία συντέμνεται, και παρέχεται η δυνατότητα προσωρινής εγγραφής μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας (παρ.9).

Πρόκειται σαφώς για μία απλοποιημένη και πλέον λειτουργική διαδικασία σε σχέση με την αντίστοιχη της Σύμβασης³⁹⁰. Το κρατικό ‘μονοπώλιο’ για την εγγραφή των πολιτιστικών αγαθών δεν διαβρώνεται, αν και παραδοσιακά, αποτελεί εστία προβλημάτων ιδίως για την προστασία πολιτιστικών αγαθών μειονοτικών ομάδων. Από την άλλη, το δικαίωμα ένστασης τρίτων κρατών υποβαθμίζεται σε ‘παρατηρήσεις’, συνέπεια των οποίων αποτελεί μόνο η ανάγκη αυξημένης πλειοψηφίας 4/5 των παρόντων και ψηφισάντων μελών για τη λήψη απόφασης στην Επιτροπή.

Η ενισχυμένη προστασία, χορηγείται στο πολιτιστικό αγαθό από τη στιγμή της εγγραφής στον Κατάλογο (ουσιαστική και τυπική ισχύ)³⁹¹. Παρά το γεγονός, ότι ο Γενικός Διευθυντής οφείλει να ενημερώσει χωρίς καθυστέρηση τα μέρη της Σύμβασης και το Γενικό Γραμματέα για την εγγραφή ενός πολιτιστικού αγαθού στον Κατάλογο, η «αυστηρά διοικητική και γραφειοκρατική»³⁹² διάταξη της Σύμβασης εξοβελίζεται.

2.3. Περιεχόμενο και εύρος των υποχρεώσεων ενισχυμένης προστασίας

Η εγγραφή στον Κατάλογο συνεπάγεται συγκεκριμένες υποχρεώσεις για τα Μέρη, με κύρια την υποχρέωση διαφύλαξης της ασυλίας του πολιτιστικού αγαθού (αρ.12). Συνεπώς, κανένα από τα μέρη στη σύρραξη δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει το προστατευόμενο αγαθό και τον περιβάλλοντα χώρο για την ενίσχυση της στρατιωτικής δράσης ούτε και να το καταστήσουν αντικείμενο επίθεσης³⁹³. Η ζώνη προστασίας έτσι de facto διευρύνεται πέρα από το αγαθό.

Η χρήση του προστατευόμενου αγαθού ως στρατιωτικού στόχου, συνεπάγεται την *απώλεια* του καθεστώτος ενισχυμένης προστασίας, για όσο διάστημα χρησιμοποιείται ως στρατιωτικός στόχος (αρ.13 παρ.1β’,παρ.2). Σε αυτήν την περίπτωση μπορεί να καταστεί αντικείμενο επίθεσης, εάν

- α. η επίθεση είναι το μόνο εφικτό μέσο τερματισμού της στρατιωτικής χρήσης του*
- β. έχουν ληφθεί όλες οι εφικτές προφυλάξεις ως προς την επιλογή των μέσων και των μεθόδων επίθεσης με σκοπό τον τερματισμό της χρήσης αυτής και την αποφυγή ή, σε κάθε περίπτωση, την ελαχιστοποίηση της ζημίας του πολιτιστικού αγαθού,*
- γ. λόγω των απαιτήσεων της άμεσης νόμιμης άμυνας εκτός εάν οι περιστάσεις δεν το επιτρέπουν:*
 - i. η επίθεση διατάσσεται στο ανώτατο επιχειρησιακό επίπεδο διοίκηση,*
 - ii. δίδεται αποτελεσματική, προηγούμενη, προειδοποίηση στις αντίπαλες δυνάμεις απαιτώντας τον τερματισμό της χρήσης που αναφέρεται στην υποπαράγραφο 1 (β) και*
 - iii. παρέχεται στις αντίπαλες δυνάμεις εύλογος χρόνος για να επανορθώσουν την κατάσταση.*

³⁹⁰ Αναλυτικά για τις προθεσμίες και διαδικαστικά ζητήματα όπως τρόπο κατάθεσης αιτήματος

³⁹¹ Αρ.11 παρ. 10

³⁹² J.Toman 2009, σ. 216

³⁹³ Η ειδική προστασία αναφέρεται σε εχθρική ενέργεια που κατευθύνεται κατά του αγαθού (αρ.9 Σύμβασης).

Η ‘επίθεση’ αντανακλά το κεκτημένο του Πρωτοκόλλου I της Γενεύης³⁹⁴, υπό τους αυστηρούς όρους που τίθενται εδώ στο οικείο άρθρο, ενώ ουσιαστικά «απαντά» στην παραβίαση του ίδιου του κράτους να εκθέτει σε κίνδυνο το αγαθό παρά τις ανειλημμένες υποχρεώσεις του (αρ.10γ’). Αποτελεί δε, το ύστατο μέσο³⁹⁵ και απαιτεί τη λήψη προληπτικών μέτρων για την ελαχιστοποίηση της βλάβης του αγαθού, εκτός αν είναι ‘επιβεβλημένη’ για την άμυνα, οπότε και απαιτείται η συνδρομή σωρευτικά των περιπτώσεων i-iii³⁹⁶.

Το καθεστώς ενισχυμένης προστασίας απόλλυται και σε περίπτωση προσωρινής αναστολής ή πλήρους ματαίωσής του είτε λόγω μη πλήρωσης των κριτηρίων του αρ. 10, είτε λόγω σοβαρής παραβίασης που περιορίζεται στη χρήση του για τη στήριξη της στρατιωτικής δράσης. Η απόφαση αυτή λαμβάνεται από την Επιτροπή, αφού πρώτα λάβει υπόψη τη γνώμη των μερών, επιβεβαιώνοντας όπως και στη διαδικασία των παρατηρήσεων, το δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης των μερών.

2.4. Η ενισχυμένη προστασία στην πράξη

Το Πρωτόκολλο του 1999 τέθηκε σε ισχύ το 2004. Ωστόσο, η Επιτροπή του Πρωτοκόλλου κατέστη πλήρως λειτουργική μόλις το Δεκέμβριο 2009, οπότε και τα κράτη κλήθηκαν να υποβάλλουν αιτήματα για την εγγραφή πολιτιστικών αγαθών στο καθεστώς ενισχυμένης προστασίας. Μέσα σε τέσσερις μήνες, η Επιτροπή έλαβε 12 αιτήματα από το Αζερμπαϊτζάν, την Κύπρο, την Ιταλία, τη Λιθουανία, και την Δομινικανή Δημοκρατία για την εγγραφή πολιτιστικών αγαθών μεγίστης σπουδαιότητας για την ανθρωπότητα, πολλά εκ των οποίων είναι ήδη εγγεγραμμένα στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς.

Κατόπιν της σχετικής διαδικασίας εξέτασης των αιτημάτων, καθεστώς ενισχυμένης προστασίας χορηγήθηκε

- στην αρχαιολογική τοποθεσία (νεολιθικό οικισμό) Χοιροκοιτία, στο σύνολο των Τοιχογραφημένων Εκκλησιών της περιοχής Τροόδου και στις τοποθεσίες Κάτω πόλη της Πάφου και χωριό Κούκλια της Πάφου, στην Κύπρο (2010),
- στο ‘Castel del Monte’, κάστρο του 13ου αιώνα στην Ιταλία (2010),
- στην αρχαιολογική τοποθεσία Kernarė στην Λιθουανία (2011).

Οι τοποθεσίες αυτές είναι στο σύνολό τους προστατευόμενα στοιχεία της Σύμβασης 1972. Η εγγραφή τους στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς αποτελεί τεκμήριο της παγκοσμιότητας των εν λόγω αγαθών, ως στοιχείων αναγνωρισμένης πολιτιστικής σημασίας για την ανθρωπότητα. Κυρίως όμως, η εφαρμογή της Σύμβασης

³⁹⁴ Ιδιαίτερα των άρθρων 49 και 56, J.Toman 2009 σ. 229- 230. Σύμφωνα με τον Επίσημο σχολιασμό του αρ. 49: “The definition given by the Protocol has a wider scope since it -- justifiably -- covers defensive acts (particularly “counter-attacks”) as well as offensive acts, as both can affect the civilian population. It is for this reason that the final choice was a broad definition. In other words, the term “attack” means “combat action”. This should be taken into account in the instruction of armed forces who should clearly understand that the restrictions imposed by humanitarian law on the use of force should be observed both by troops defending themselves and by those who are engaged in an assault or taking the offensive”. Boethe et al (eds.), 1982, παρ. 1880.

³⁹⁵ “It is the bona fide duty of the attacker to verify by all available means the situation before launching an attack”, J.Toman 2009, σ.231

³⁹⁶ J.Toman 2009, σ.223- 238

ιδίως με την επεξεργασία και υιοθέτηση εφαρμογή οριοθετημένων ζωνών προστασίας, τη λήψη μέτρων στο εσωτερικό των κρατών, διαχειριστικών προγραμμάτων κτλ, διευκολύνουν την υποβολή αίτησης ενισχυμένης προστασίας.

Σαφέστατα λοιπόν, το Πρωτόκολλο, και στην πραγματικότητα τα κράτη αξιοποιούν το κεκτημένο της Σύμβασης 1972 για την υποβολή σχετικών αιτήσεων. Αυτό, ταυτόχρονα, συνιστά και την πρόκληση για το σύστημα ενισχυμένης προστασίας: το κατά πόσο θα διάγει μία αυτόνομη και ανεξάρτητη πορεία, συνδράμοντας κράτη χωρίς υπάρχουσα τεχνογνωσία για την υποβολή αιτημάτων προστασίας ή θα μετατραπεί σε δεκανίκι της Παγκόσμιας Κληρονομιάς για την περίπτωση ένοπλης σύρραξης. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι ενώπιον της Επιτροπής εκκρεμούν ακόμη δύο αιτήματα του Αζερμπαϊτζάν για την υποβολή στο νομικό πλαίσιο ενισχυμένης προστασίας των δύο εγγεγραμμένων στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς πολιτιστικών του στοιχείων, λόγω της απουσίας νομοθετικών μέτρων για την εφαρμογή του αρ. 15 του Πρωτοκόλλου και την πληρέστερη πληροφόρηση για μέτρα προστασίας³⁹⁷. Συνεπώς, σε κάθε περίπτωση δεν πρόκειται για μία αυτόματη διαδικασία ενισχυμένης προστασίας κάθε στοιχείου στον Κατάλογο. Οι παραπάνω λόγοι ώθησαν ήδη την Επιτροπή στην αναζήτηση πιθανών συνεργείων με τον Κατάλογο Παγκόσμιας κληρονομιάς, γεγονός που αντανακλά την ανάγκη εναρμόνισης του κατακερματισμένου πεδίου προστασίας.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

I. Η (αν)επάρκεια της εν καιρώ πολέμου προστασίας;

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης προηγήθηκε χρονικά της γενικής προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, με στόχο την διαφύλαξη της κληρονομιάς της ανθρωπότητας, παράγοντα ενίσχυσης της μεταπολεμικής ειρήνης και ανάπτυξης. Η αυξημένη ανάγκη προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς οδήγησε σ' ένα σύνθετο πλέγμα συμβατικών και εθιμικών κανόνων, όπου οι υποχρεώσεις διαβαθμίζονται ανάλογα με τη σημασία του εκάστοτε αγαθού. Επιπρόσθετα, ο προσδιορισμός των πολιτιστικών αγαθών έθεσε τις βάσεις για τον εννοιολογικό προσδιορισμό τους στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο.

Παρά την ύπαρξη κανόνων, ωστόσο, δεν υπάρχει εμπόλεμη σύγκρουση χωρίς βλάβη ή απώλεια πολιτιστικών αγαθών. Από την πρώην Γιουγκοσλαβία, στο Αφγανιστάν, στο Κονγκό, στην Ερυθραία, την Λιβύη, την Συρία και αλλού, τα πολιτιστικά αγαθά συγκαταλέγονται στα θύματα της πολεμικής θηριωδίας. Οι μηχανισμοί της Σύμβασης της Χάγης, που προβλέπει την ενεργοποίηση των Προστάτιδων Δυνάμεων, και του Επιτρόπου³⁹⁸, λίγο απέδωσαν, καθώς ενεργοποιήθηκαν μόνο μία φορά στον πόλεμο των «Έξι Ημερών» του 1967, οπότε ορίστηκαν Γενικοί Επίτροποι για τα Πολιτιστικά Αγαθά σύμφωνα με τα αρ. 1 και 4 των Εκτελεστικών Κανονισμών της

³⁹⁷ CLT-11/CONF/211/2

³⁹⁸ Βλέπε J.Toman, “The control system under the 1954 Hague Convention and its 1999 Second Protocol”, in P.Meerts (ed.), 2008, σ. 119- 154

Σύμβασης και η Ελβετία ως ουδέτερη προστάτιδα δύναμη (αρ. 3). Μάλιστα, οι διαδικασίες υπήρξαν ιδιαίτερα χρονοβόρες με αποτέλεσμα οι μηχανισμοί να τεθούν σε ισχύ μετά το πέρας των εχθροπραξιών³⁹⁹! Έτσι, παρά τον πρωτότυπο χαρακτήρα των μηχανισμών, η λειτουργία τους αποτέλεσε συνάρτηση της κρατικής συναίνεσης και πρωτοβουλίας.

Οι ανεπάρκειες αυτές των μηχανισμών παρακολούθησης οδήγησαν στην συγκρότηση νέων συμβατικών μηχανισμών για τον έλεγχο της εφαρμογής του Δεύτερου Πρωτοκόλλου, με κύριο όργανο την δωδεκαμελή διακυβερνητική «Επιτροπή για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης» (αρ.24, 27), ενώ διατηρείται και ο θεσμός των Προστάτιδων Δυνάμεων (αρ.34). Το Πρωτόκολλο τέθηκε σε ισχύ το 2004, ενώ δύο χρόνια μετά η Επιτροπή πραγματοποίησε την πρώτη Σύνοδό της⁴⁰⁰. Παρά την δυναμική της Επιτροπής, όπως καταγράφεται με την περιοδικότητα των Συνόδων, την επεξεργασία Κατευθυντήριων Γραμμών, και την ενεργοποίηση του συστήματος ενισχυμένης προστασίας, λίγα έχει αποδώσει για την παρακολούθηση της εφαρμογής του Πρωτοκόλλου στο πεδίο της μάχης κατά το αρ. 27 παρ.1 γ'. Το Μάλι και η Λιβύη αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα, δεδομένου ότι έχουν επικυρώσει το Πρωτόκολλο, χωρίς να υπάρξει σημαντική δραστηριοποίηση των μηχανισμών αυτών.

Από την άλλη πλευρά, η UNESCO έχει επιδείξει σημαντική δραστηριότητα για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε εμπόλεμες καταστάσεις. Ο Γενικός Διευθυντής έχει επιφορτιστεί με σημαντικές πρωτοβουλίες ενημέρωσης και σύγκλησης της Διάσκεψης των Συμβαλλόμενων Μερών, διεθνούς συνεργασίας σε περίπτωση σοβαρών παραβιάσεων (αρ.32) ή τεχνικής βοήθειας (αρ.33 Πρωτοκόλλου⁴⁰¹, αρ.23 Σύμβασης). Στο πλαίσιο αυτό, η UNESCO αντέδρασε άμεσα στην σύρραξη της Λιβύης για την εφαρμογή της Σύμβασης 1954, ενώ ζήτησε τη δημιουργία ζώνης απαγόρευσης πτήσεων πάνω στην περιοχή όπου βρίσκονται τα εγγεγραμμένα μνημεία στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, ενώ ενημέρωσε τα γειτονικά κράτη σχετικά με την παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών⁴⁰².

Ομοίως και στο Μάλι, πραγματοποίησε επιτόπια έρευνα (Μάιος 2012) για τη μελέτη έκτακτων μέτρων για την διαφύλαξη των στοιχείων της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, που οδήγησε στην εγγραφή του Τιμπουκτού και του Τύμβου Askia στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο⁴⁰³. Σε συνεργασία με τις αρχές του Μάλι, προχώρησε στην δημιουργία Χάρτη με τις προστατευόμενες πολιτιστικές τοποθεσίες και του «Διαβατηρίου Κληρονομιάς»⁴⁰⁴, με στόχο την ενημέρωση και εφαρμογή των Συμβάσεων από τους εμπλεκόμενους δρώντες, συστάθηκε Ειδικό Ταμείο

³⁹⁹ Αναλυτικά CC/MD/41, Ιούνιος 1979

⁴⁰⁰ Εκτοτε έχουν πραγματοποιηθεί επτά κανονικές Σύνοδοι και μία έκτακτη.

⁴⁰¹ J. Hladik, "The Main Activities of the UNESCO Secretariat Related to the Implementation of the Second Protocol to the Hague Convention of 1954", in P.Meerts (ed.), 2008, σ. 155- 166.

⁴⁰² CLT-12/7.COM/CONF.201/3 παρ.16

⁴⁰³ Decision 36 COM 7B.106

⁴⁰⁴ <http://whc.unesco.org/uploads/news/documents/news-981-1.pdf>

για την Έκτακτη Ενίσχυση του Μάλι⁴⁰⁵, ενώ επίκειται η αποστολή εμπειρογνομόνων για την αξιολόγηση της βλάβης των πολιτιστικών μνημείων και την υποβολή προτάσεων για την ανακατασκευή τους⁴⁰⁶. Αξίζει να σημειωθεί παρά την ετοιμότητα της UNESCO να αναλάβει δράση, ότι η αποστολή ad hoc επιτόπιων επιτροπών εμπειρογνομόνων αποτελεί συνάρτηση της συναίνεσης του κράτους, των δεδομένων δυνατοτήτων του οργανισμού αλλά και των συνθηκών ασφαλείας στο πεδίο. Στο πλαίσιο αυτό, σημαντικός είναι και ο ρόλος ειδικευμένων ΜΚΟ, όπως του ICOM ICOMOS, και της Διεθνούς Επιτροπής Κυανούς Ασπίδας, που έχει αποκτήσει συμβουλευτικό ρόλο με το Δεύτερο Πρωτόκολλο της Χάγης, καθώς πραγματοποιούν επισκέψεις στο πεδίο ενισχύοντας την διεθνή πληροφόρηση για την κατάσταση των πολιτιστικών μνημείων εν καιρώ πολέμου, και αναλαμβάνουν δράση για την υλοποίηση έργων αποκατάστασης.

Η Διεθνής Επιτροπή Fact – Finding του αρ. 90 του Πρωτοκόλλου I του 1977 προσφέρει τη βάση για την εξέταση παραβιάσεων των πολιτιστικών αγαθών στο πλαίσιο της ειδικής και γενικής προστασίας που απολαμβάνουν από το Πρωτόκολλο και τις συμβάσεις 1949⁴⁰⁷. Μέχρι σήμερα, η επιτροπή παραμένει ανενεργή λόγω της επιφυλακτικότητας των κρατών που εμπλέκονται σε σύρραξη να δεσμευτούν από τις αποφάσεις της επιτροπής⁴⁰⁸.

Η παρακολούθηση της κατάστασης των πολιτιστικών αγαθών εν καιρώ ένοπλης σύρραξης ενισχύεται μέσα από την λειτουργία των ανεξάρτητων διεθνών επιτροπών έρευνας των ΗΕ. Όπως αναλυτικά παρουσιάστηκε ανωτέρω, η βλάβη ή καταστροφή τους ελέγχεται στο πλαίσιο παραβιάσεων του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου και των δικαιωμάτων του ανθρώπου, δημιουργώντας ένα συμπληρωματικό πλαίσιο παρακολούθησης των κρατών.

Σε κάθε περίπτωση όμως, η διεθνής ευθύνη του κράτους είναι αντικειμενική και ανεξάρτητη από τις πράξεις των ατόμων, όπως στην περίπτωση της καταστροφής του καθεδρικού ναού Kisangani από τις ένοπλες δυνάμεις της Ουγκάντα, ενώ επεκτείνεται και σε περιπτώσεις που το κράτος αποτυγχάνει να λάβει επαρκή και αποτελεσματικά μέτρα, όπως στην περίπτωση της καταστροφής του Stela Matara στην Ερυθραία από την Αιθιοπία, κατέχουσα δύναμη στην περιοχή.

Η υποχρέωση επανόρθωσης αποτελεί άμεση συνέπεια της έγερσης της διεθνούς ευθύνης για παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου, καθώς η υλοποίησή της παραμένει μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις στο πεδίο του διεθνούς δικαίου. Το ατιμώρητο του

⁴⁰⁵ http://www.unesco.org/new/en/media-services/single-view/news/creation_of_a_special_account_for_the_safeguarding_of_malis_world_heritage_sites/

⁴⁰⁶ <http://www.globalpost.com/dispatch/news/afp/130304/unesco-ready-send-mission-mali-soon>

⁴⁰⁷ Παρά την αναμφισβήτητη ανάγκη ενός μηχανισμού ελέγχου των παραβιάσεων του ανθρωπιστικού δικαίου, η τελική της μορφή ήταν αποτέλεσμα συμβιβασμού των *Fleckians*- υποστηρικτών της δημιουργίας μίας ισχυρής επιτροπής, με αυτόματη, υποχρεωτική δικαιοδοσία ακόμη και δικαίωμα πρωτοβουλίας, και των *Graefrathists*-πολέμιων της ιδέας ανεξάρτητου οργάνου ερευνών. Οι μεν πρώτοι, υποστηρίχτηκαν από τις Δυτικές και όμορες χώρες, ενώ αντίθετοι ήταν οι Σοβιετικοί και μια μεγάλη μερίδα κρατών του αναπτυσσόμενου κόσμου. Ειδικά ο αναπτυσσόμενος κόσμος, συχνά αντιμετώπισε το θεσμό του *fact finding* με καχυποψία, καθώς το θεώρησε απευθείας παρέμβαση της διεθνούς κοινότητας σε εσωτερικά του ζητήματα. F. Kalshoven, *The International Humanitarian Fact- Finding Commission : A Sleeping Beauty?*, 2002Heft 4, σ. 214

⁴⁰⁸ Ibid, σ. 215

νικητή, όπως στην περίπτωση του Ιράκ⁴⁰⁹, όπου οι Δυνάμεις της Συμμαχίας φέρουν την ευθύνη για την άμεση καταστροφή σημαντικών αγαθών στο πλαίσιο των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην πόλη Uι και Mariam Moussa, την αρχαία πόλη της Βαβυλώνας, όσο και την έμμεση, αφού απέτυχαν να ασκήσουν τις αρμοδιότητές τους επαρκώς με αποτέλεσμα την λεηλασία του Μουσείου της Βαγδάτης⁴¹⁰.

II. Η ανθρωποκεντρική διάσταση της εν καιρώ πολέμου προστασίας

Η αναγόρευση της καταστροφής ή βλάβης των πολιτιστικών αγαθών σε έγκλημα πολέμου ή έγκλημα κατά της ανθρωπότητας όταν οι εν λόγω ενέργειες στρέφονται κατά συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων, έχουν ενισχύσει σημαντικά την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, ενώ επιβεβαιώνουν την ανφίδρομη σχέση αγαθών και ανθρώπου.

Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στην *καθιέρωση της ατομικής ποινικής ευθύνης*⁴¹¹, με σκοπό να συμπληρωθεί η κρατική ευθύνη και να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα του διεθνούς δικαίου⁴¹². Έτσι, η επιβεβαίωση της ηθελυμένης καταστροφής ή βλάβης σε ιστορικά μνημεία, και οικοδομήματα αφιερωμένα στη θρησκεία ή την εκπαίδευση, ως παραβίαση των νόμων και εθίμων του πολέμου στην υπόθεση *Milosevic*, η αναγόρευσή της σε έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, όταν κατευθύνεται κατά της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός συγκεκριμένου πληθυσμού λαμβάνοντας το χαρακτήρα δίωξης, ισοδυναμεί τελικά με επίθεση κατά του ίδιου του πληθυσμού, όπως διατυπώνεται σε σειρά υποθέσεων ενώπιον του ΔΠΔΠΓ (Strugar, Koric, Jokic κλπ.).

Μάλιστα, στην Υπόθεση *Krstic*, το ΔΠΔΠΓ, καταλήγει ότι η καταστροφή πολιτιστικών ή θρησκευτικών αγαθών και σύμβολων μίας ομάδας μπορούν να θεωρηθούν στοιχείο πρόθεσης της φυσικής εξόντωσης της ομάδας⁴¹³, αποφεύγοντας, ωστόσο, να τις χαρακτηρίσει ως γενοκτονία. Στο ίδιο πλαίσιο η Ομάδα Εμπειρογνομόνων των ΗΕ στην Καμπότζη αναφέρει σχετικά με την στοχοποίηση των εθνικών μειονοτήτων

*[I]n addition to the number of victims, the intent to destroy the Cham and other ethnic minorities appears evidenced by such Khmer Rouge actions as their announced policy of homogenization, the total prohibition of these groups' distinctive cultural traits, their dispersal among the general population and the execution of their leadership*⁴¹⁴

Έτσι, παρά την απουσία αναγνώρισης της πολιτιστικής πτυχής της γενοκτονίας στη Σύμβαση του 1948⁴¹⁵, η διεθνής δικαιοδοτική πρακτική έχει επιδείξει σημαντικά βήματα

⁴⁰⁹ Βλέπε P.G. Stone, J. Farchakh Bajjaly, *The Destruction of Cultural Heritage in Iraq*, Boydell & Brewer Ltd, 2008

⁴¹⁰ Αναλυτικά M.Polk, A.Schuster (ed.), *The Looting of the Iraq Museum, Baghdad: The Lost Legacy of Ancient Mesopotamia*, Harry N. Abrams, 2005.

⁴¹¹ Πρωτόκολλο Χάγης II, αρ. 15, Σύμβαση Χάγης, αρ. 28

⁴¹² M. Nt. Μαρούδα, 2006, σ. 626

⁴¹³ ICTY, *Krstic*, 2001, παρ. 580. Ομοίως *In any event, evidence of 'cultural genocide' has already proven to be an important indicator of the intent to perpetrate physical genocide*. Prosecutor v. Karadzic and Mladic, Case No. IT-95-5-R61, IT-95-18-R61, Consideration of the Indictment within the Framework of Rule 61 of the Rules of Procedure and Evidence, 1996, παρ.94.

⁴¹⁴ UN Doc. A/53/850, S/1999/231

⁴¹⁵ Παρά την απουσία συμπερίληψης της πολιτιστικής γενοκτονίας στη Σύμβαση, ο Καραγιάννης επισημαίνει την δυνατότητα ενεργοποίησης των διατάξεων της για την έμμεση προστασία πολιτιστικών ομάδων, ιδίως σε περιπτώσεις καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών, μέσα από την εφαρμογή των διατάξεων των θρησκευτικών

προόδου για τον χαρακτηρισμό της καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών συγκεκριμένων ομάδων ως ένδειξη ή και πράξη γενοκτονίας⁴¹⁶.

Με βάση τις σύντομες αυτές παρατηρήσεις προκύπτει η επίδραση του διεθνούς ανθρωπιστικού και του διεθνούς ποινικού δικαίου για τον «εξανθρωπισμό» της προστασίας των κανόνων προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς κατά την διάρκεια ένοπλης σύρραξης. Υπό την ανθρωποκεντρική αυτή θεώρηση, τα πολιτιστικά αγαθά συνδέονται άρρηκτα με τον άνθρωπο, με αποτέλεσμα ενέργειες που στρέφονται εναντίον τους να θεωρούνται ενέργειες που στρέφονται κατά του άμαχου πληθυσμού. Ταυτόχρονα, η αναγνώριση της ατομικής ποινικής ευθύνης συνεπάγεται πρόσθετες υποχρεώσεις προστασίας για τον άνθρωπο, μετατρέποντάς τον σε φορέα διεθνών υποχρεώσεων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης. Αλλωστε, όπως χαρακτηριστικά, δήλωσε ο Γενικός Διευθυντής της UNESCO με αφορμή τις καταστροφές στο Ιράκ

“Respect for this heritage is one of the cornerstones of the rebuilding of the country and a decisive step on the road towards national reconciliation. We have been witnessing an increase in the wanton destruction of cultural heritage in recent years. Heritage has become a prime target for misunderstanding and aggression because of its symbolic value as a vehicle of identity. The protection of the cultural heritage in pre- and post-conflict situations must be secured if dialogue between cultures is to lead to peace, cooperation and development. No effort must be spared to secure respect for international standards if intercommunity reconciliation is to become reality⁴¹⁷.”

Ως εκ τούτου, η διεθνής προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης αποτελεί μοναδική εγγύηση για την μεταπολεμική ειρήνη και συμφιλίωση μεταξύ των λαών ή των ομάδων εντός ενός κράτους⁴¹⁸.

ομάδων, και κυρίως στο πλαίσιο προστασίας της φυσικής ακεραιότητας των ομάδων. S.Karagiannis, “La Place du Genocide Culturel dans la Convention sur le Genocide de 1948”, Annales de l’Ecole Doctorale, Universite de Lille, No.2, 1994, σ.9-41, ιδίως σ. 11-12, 24

⁴¹⁶ Για την πρόληψη και καταστολή του εγκλήματος της γενοκτονίας αναλυτικά βλέπε Ph.Pazartzis, ‘La responsabilite internationale de l’Etat pour genocide; l’affaire du crime de genocide devant la Cour international de justice’, in A.Yotopoulos-Marangopoulos, Ph.Pazartzis (eds), Le Genocide Revisited, Ant.N.Sakkoulas/Bruylant, 2010, 65-83, M.D.Marouda, ‘The prosecution of Genocide before National Courts: Law and Politics Revisited, *idem* σ.93- 123

⁴¹⁷ UNESCO, Press Release N°2006-12

⁴¹⁸ Βλέπε και Μ.Ντ. Μαρούδα, ‘Η συμβολή του ανθρωπιστικού δικαίου στην εμπέδωση της ειρήνης’, στο ΕΚΕΠΕΚ, «Περιβάλλον – Πολιτισμός και Ειρήνη», 2005.

Τμήμα Β': Το άτομο ως καταλύτης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Στην μέχρι τώρα ανάλυση, παρακολουθήσαμε την αναδυόμενη ανθρώπινη διάσταση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών μέσα από το σύγχρονο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σειρά διεθνών πράξεων, όπως η ευρείας αποδοχής, Σύμβαση για την προστασία και προαγωγή της πολιτιστικής πολυμορφίας, επαγγέλλονται τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες ως βασικό πυλώνα για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής ποικιλομορφίας και δημιουργίας, ενώ επιβεβαιώνεται η σημασία της προστασίας της κληρονομιάς επιμέρους πολιτισμών τόσο για τις συνδεόμενες με αυτούς ομάδες¹, όσο και για την ανθρωπότητα στο σύνολό της. Στη συνέχεια, προσεγγίσαμε διάφορα ζητήματα προστασίας των αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης, η οποία οικοδομείται στη βάση προστασίας του ανθρώπου. Μένει, λοιπόν, να εξεταστεί στο παρόν Τμήμα ο ρόλος του ατόμου και άλλων συλλογικοτήτων ως φορέων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στο πεδίο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Διερευνάται, λοιπόν, η επίδραση του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου και των ομάδων, ως συνόλου οικουμενικών, αδιαίρετων, αλληλεξαρτώμενων και αλληλένδετων δικαιωμάτων², συμπληρώνοντας την σύγχρονη αρχιτεκτονική προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Μεθοδολογικά, η διάκριση ατόμου και άλλων συλλογικοτήτων κρίνεται σκόπιμη παρά το γεγονός, ότι το άτομο γίνεται φορέας εξατομίκευσης συλλογικών δικαιωμάτων, ενώ και ατομικά δικαιώματα μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο συλλογικής προσφυγής³. Η θρησκευτική ελευθερία για παράδειγμα, ασκείται «ατομικά και συλλογικά»⁴, ενώ το αρ. 27 του ΔΣΑΠΔ προβλέπει αμιγώς μειονοτικά δικαιώματα, τα οποία αναγνωρίζονται σε άτομα που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες, τα οποία επαυξάνουν τη γενική προστασία που απολαμβάνουν ως άτομα από κοινού με όλους τους άλλους⁵. Τα στοιχεία αυτά, όπως σκιαγραφούνται παρακάτω, διαμορφώνουν μία συμπληρωματική βάση προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, και τελικά, επικυρώνουν τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα της.

¹ E.Deas., “Universal Cultural Diversity : Human Rights and World's Indigenous Peoples”, in K.Koufa., Multiculturalism and international law: 2004 International Law Session, Sakkoulas, 2007, σελ. 73

² A/CONF/157/24(Part I), παρ.graph 5

³ Βλέπε Σ. Περράκης, Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Εκδόσειςεκδ. Ι. Σιδέρης, 2013, [ο.](#)

⁴ General Comment No. 22: The right to freedom of thought, conscience and religion (Art. 18): 07/30/1993. CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, παρ.4

⁵ General Comment No. 23: The rights of minorities (Art. 27) :04/08/1994. CCPR/C/21/Rev.1/Add.5 παρ. 1

Κεφάλαιο Α΄: Ο ρόλος του ατόμου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Εκκινώντας από τον αυστηρό πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων, σκοπείται στο παρόν κεφάλαιο μία συνολική αποτύπωση των δικαιωμάτων ως παράγοντα προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, διευρύνοντας την κλασσική αντίληψη ότι μόνο τα πολιτιστικά δικαιώματα μπορούν και αναφέρονται στην πολιτιστική δημιουργία. Μέσα από την ανάλυση επιχειρείται η ανάδειξη της διττής αυτής σχέσης μεταξύ δικαιωμάτων του ανθρώπου και πολιτιστικής κληρονομιάς, που τελικά αγγίζει την ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη⁶. Έτσι, το δίκαιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου έρχεται να συμπληρώσει την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, καθώς όχι μόνο περιορίζει την κρατική ελευθερία, αλλά επαυξάνει τις αρμοδιότητες του κράτους και τοποθετεί το άτομο στη βάση της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών.

Τα πολιτιστικά αγαθά είθισται να παραπέμπουν αυτόματα στην έννοια των πολιτιστικών δικαιωμάτων. Η αντίληψη αυτή απορρέει από την κλασσική θεώρηση των δικαιωμάτων σε γενιές⁷, όπως διαμορφώθηκε μέσα από την προσπάθεια μεθοδολογικής περιοδικοποίησης της εξέλιξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου από τον Vasak⁸, και η οποία οδήγησε μεταγενέστερα σε μία αξιολογική θεώρηση των δικαιωμάτων που όχι μόνο είναι παρωχημένη⁹, αλλά δεν λαμβάνει υπόψη τον αδιαίρετο χαρακτήρα τους¹⁰. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών συμπορεύεται με διάφορα δικαιώματα, όπως η θρησκευτική ελευθερία ή το δικαίωμα στην ιδιοκτησία¹¹, αγγίζοντας τον «σκληρό πυρήνα» των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, με αποτέλεσμα να διευρύνεται η «δια του ατόμου» νομική βάση προστασίας της πολιτιστικής δημιουργίας.

Ακολουθώντας εδώ τη διάκριση *stricto sensu* ατομικών (Α) και πολιτιστικών δικαιωμάτων (Β), λόγω του περιεχομένου των δικαιωμάτων όπως έχει διαμορφωθεί, εξετάζεται κατά πόσο το σύγχρονο σύστημα διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου προσφέρει, έμμεσα ή άμεσα αντιστοίχως, μία συμπληρωματική νομική βάση

⁶ Αναλυτικά για τη σύνδεση του πολιτισμού με τον άνθρωπο ως στοιχείο άρρηκτα συνδεδεμένο με την ύπαρξή του εν γένει βλ. Περράκης Σ., «Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών στον Πολιτισμό και το Περιβάλλον. Μια τελευταία ανάγνωση της διεθνούς πρακτικής και νομολογίας», στο Γρ.Τσάλτας (επιμ). 'Περιβάλλον, Πολιτισμός και Ορθοδοξία. Η προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς ως ανθρώπινο δικαίωμα', ΕΚΕΠΕΚ, 2006. Ομοίως και η Ε. Μουσταΐρα αναφέρεται στα πολιτιστικά αγαθά ως στοιχείο της ταυτότητας «...διότι αυτό που είμαι είναι αυτό που ήμουν». Αναλυτικά Ε Μουσταΐρα, 2013, σ. 45

⁷ Βλ. Σ.Περράκης, Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκ.Ι.Σιδέρης, 2013 , σ.31επ.

⁸ K.Vasak, "Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights", UNESCO Courier 30:11, Paris: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization, November 1977

⁹ C.Flinterman, "Three Generations of Human Rights" in J. Berting et. al., Human Rights in a Pluralist World, Greenwood Publishing, 1990, σ.. 75-76

¹⁰ Για το αδιαίρετο των δικαιωμάτων ενδεικτικά "Indivisibility and interdependence of economic, social, cultural, civil and political rights", A/RES/44/130 (1989), A/RES/40/114 (1985), "Declaration on the Right to Development", A/RES/41/128 (1986), "Vienna Declaration and Programme of Action", World Conference on Human Rights on 25 June 1993, Part I παρ. 5, A/CONF.157/23

¹¹ *op.cit.* Σ. Περράκης, 2006, σ.59. Ομοίως Α. F. Vrdoljak. "Human Rights and Culture in International Law" International Law for Common Goods: Normative Perspectives on Human Rights, Culture and Nature. Ed. F. Lenzerini and A. F. Vrdoljak. Oxford: Hart Publishing, 2013.
http://works.bepress.com/ana_filipa_vrdoljak/23

για την ενίσχυση της πολιτιστικής προστασίας, πιθανώς, και δικαστικής επιδίωξης των συνδεδεμένων δικαιωμάτων.

Συναφώς, κρίνεται απαραίτητο να υπογραμμιστεί ότι λόγω της φύσης των εξεταζόμενων αγαθών, η περαιτέρω συζήτηση περί *πολιτιστικού σχετικισμού*¹² παρέλκει. Πιο συγκεκριμένα, το δίλημμα πολιτιστικός σχετικισμός ή καθολικότητα των δικαιωμάτων¹³ τίθεται υπό το πρίσμα της νομιμότητας πολιτιστικών πρακτικών και εθίμων, που παραβιάζουν τα δικαιώματα συγκεκριμένων ατόμων εντός της ομάδας, ιδίως παιδιών και γυναικών¹⁴, στο όνομα της άυλης παράδοσης. Ένα δίλημμα, ωστόσο, που δε συνδέεται με την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως υλικών εκφράσεων της πολιτιστικής δημιουργίας και κληρονομιάς. Συνεπώς, η ένταξη του πολιτιστικού σχετικισμού ως σύγκρουση δικαιωμάτων και παραδόσεων, ουδόλως θα προσέφερε στην εδώ νομική ανάλυση. Αντίθετα, η πολιτιστική ιδιαιτερότητα που προάγει την πολιτιστική ετερότητα και ποικιλομορφία, είδαμε ήδη, ότι είναι άμεσα συνυφασμένη με την προστασία του παγκόσμιου πολιτισμού και εγγυάται τη διαφύλαξη του πλούτου των υλικών πολιτιστικών εκφράσεων.

I. Από τον αυστηρό πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η διαλεκτική σχέση δικαιωμάτων και αγαθών επιβεβαιώνεται σε σειρά διεθνών κειμένων, αρχής γενομένης με την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία έχει αυξημένη νομική αξία, καθώς αποκρυσταλλώνει υποχρεώσεις εθιμικού δικαίου¹⁵ και θέτει υπό τη σκέπη ενός ενιαίου κειμένου δικαιώματα

¹²Ija Lazari-Pawłowska, “On Cultural Relativism”, The Journal of Philosophy, Vol. 67, No. 17 (Sep. 3, 1970), σ. 577-584 Fernando R. Teson, “International Human Rights and Cultural Relativism” 25 Va. J. Int’l L. 1985, 869-898, Rachels, J. (1993). The challenge of cultural relativism. In, J. Rachels, The Elements of Moral Philosophy, σ. 22-36. New York: McGraw-Hill, J.Tilley, “Cultural relativism. Human Rights” Quarterly, 22(2), 2000, 501-549, Turner, B. “The problem of cultural relativism for the sociology of human rights: Weber, Schmitt and Strauss”, Journal of Human Rights, 1(4), 2002, 506-587, Bernstein, Richard J. (2006): Can We Justify Universal Moral Norms?, in Universalism vs.Relativism: Making Moral Judgments in a Changing, Pluralistic, and Threatening, World, hrsg. von Don Browning, Lanham, S. 3-17, Buggie, Stephen E. (2000): Cultural Relativism and the Imposition of Ethics, Scandinavian Journal of Development Alternatives and Area Studies 19, S. 17-24, Donnelly, Jack (1984): Cultural Relativism and Universal Human Rights, Human Rights Quarterly 6, S. 400-19, Li, Xiaorong Ethics, Human Rights and Culture. Beyond Relativism and Culture, Basingstroke, (2006), Richard Mullender*, Human Rights: Universalism and Cultural Relativism, Critical Review of International Social and Political Philosophy, Volume 6, Issue 3, 2003, σ. 70-103

¹³ Donnelly, Jack. (2007), “The Relative Universality of Human Rights”, Human Rights Quarterly, Vol. 29, No. 2, σ. 281-306. Goodhart, Michael. (2008), “Neither Relative nor Universal: A Response to Donnelly”, Human Rights Quarterly, Vol. 30, No.1, σ. 183-193, Elisabeth Reichert, Human Rights: An Examination of Universalism and Cultural Relativism, Journal of Comparative Social Welfare, Vol. 22, No. 1, April 2006, σ. 23-36, Bayefsky, Anne F. (1996): Cultural Sovereignty, Relativism, and International Human Rights: New Excuses for Old Strategies, Ratio Juris 9, σ. 42-59

¹⁴ R. Bernstein, ‘Can We Justify Universal Moral Norms?’, in D. Browning,(ed.), Universalism vs. Relativism: Making Moral Judgments in a Changing, Pluralistic, and Threatening World, Rowman & Littlefield ed., 2006-17, S. Harris-Short, “International human rights law: imperialist, inept and ineffective? Cultural relativism and the UN Convention on the Rights of the Child”, HRQ 25(1), 2003, 130-152.

¹⁵ Ενδεικτικά ICJ Barcelona Traction, Light and Power Company Ltd, Presence of South Africa in Namibia (Advisory Opinion), ECHR Al-Adsani v. the United Kingdom [GC], no. 35763/97, ECHR 2001-XI, Catan and Others v. Moldova and Russia, Saadi v Italy, Prosecutor v Anto Furundzija, Streletz, Kessler and Krenz v.

διαφορετικών «γενεών» όπως το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή και το δικαίωμα στη ζωή. Από την άλλη πλευρά, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών μπορεί να οδηγήσει στον περιορισμό ατομικών δικαιωμάτων για λόγους γενικού συμφέροντος, προτάσσοντας τη δημόσια λειτουργία τους. Η ανάλυση που ακολουθεί το δίπολο συμπληρωματικότητας ή/και σύγκρουσης ατομικών δικαιωμάτων και πολιτιστικών αγαθών.

Η απουσία ευρείας διεθνούς δικαιοδοτικής πρακτικής μπορεί να δυσχεραίνει την επιβεβαίωση της αρχικής μας υπόθεσης, αυτό όμως δε συνεπάγεται μία *de lege ferenda* ανάλυση. Η μέχρι τώρα ερμηνεία των δικαιωμάτων προοιωνίζεται τις προκλήσεις στο πεδίο αυτό. Ήδη, η μετατόπιση του ενδιαφέροντος κρατών και ομάδων προς τα ατομικά δικαιώματα ως νομική βάση για την διεκδίκηση της επιστροφής ή προστασίας πολιτιστικών αγαθών, ιδίως στο ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας, έχει εξέχουσα σημασία. Οι πρόσφατες δηλώσεις¹⁶ περί προσφυγής στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για την επιστροφή αγαλμάτων του Μουσουλίου της Αλικαρνασού στην Τουρκία από τη Μεγάλη Βρετανία, ακόμη και αν για την ώρα αποτελούν απλά ένα μέσο πίεσης για την άσκηση δημόσιας διπλωματίας αποτυπώνουν την εμπέδωση της ανθρώπινης διάστασης της πολιτιστικής προστασίας.

A. Η αμοιβαία προστασία ατομικών δικαιωμάτων και πολιτιστικών αγαθών

Η διαφύλαξη και προστασία των δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών μπορούν να οδηγήσουν υπό όρους στην παρεμπίπτουσα προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Έτσι, τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν εν δυνάμει αντικείμενο προστασίας, για παράδειγμα, μέσα από την προαγωγή και εφαρμογή της ελεύθερης έκφρασης, της θρησκευτικής ελευθερίας, της μη διάκρισης, της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής κ.ά.¹⁷. Αντιστρόφως, η απουσία νομικού προσδιορισμού ως πολιτιστικών αγαθών, θρησκευτικών κινητών ή ακίνητων αγαθών με ιδιαίτερη πολιτιστική σημασία για συγκεκριμένες ομάδες, μπορεί να σηματοδοτεί την παραβίαση ατομικών δικαιωμάτων, όπως αναλύεται ακολούθως.

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών δια των ατομικών δικαιωμάτων είναι παρεμπίπτουσα, όπως προσδιορίζεται από την ερμηνεία των διεθνών οργάνων, πολλές φορές μέσα από μοναδικές και καινοφανείς αποφάσεις.

Germany [GC], nos. 34044/96, 35532/97 and 44801/98, ECHR 2001-II, United States v. Wilhelm List (Hostages Case). Αναλυτικά για την ουσιαστική συμβολή της ΟΔΔΑ στη νομολογία διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων και τον πάντα επίκαιρο χαρακτήρα της βλ. D. Spielmann, 'Is the Universal Declaration of Human Rights obsolete? Recent trends in the case-law of the European Court of Human Rights', UCL Human Rights Review, <http://www.uclshrp.com>, M. A. Baderin, M. Ssenyonjo, 'Development of International Human Rights Law before and after the UDHR', στο M. A. Baderin, M. Ssenyonjo (ed.), International Human Rights Law: Six Decades After the Udhhr and Beyond, Ashgate Publishing, 2010, σ. 3-28, P. Chaigneau, J.-P. Machelon, F. Nohra, 'La Déclaration universelle des droits de l'homme. Fondement d'une nouvelle justice mondiale', L'Harmattan, 2010, σ. 116

¹⁶ D. Alberge, 'Turkey turns to human rights law to reclaim British Museum sculptures', The Guardian, 8 December 2012

¹⁷ Δεδομένου ότι τα όρια μεταξύ των παραβιαζόμενων δικαιωμάτων, ιδίως σε περιπτώσεις σωρευτικών παραβιάσεων, δεν είναι ευκρινή, η παράθεσή τους είναι ενδεικτική.

1. Η θρησκευτική ελευθερία ως βάση για την προστασία πολιτιστικών αγαθών θρησκευτικού χαρακτήρα

Ως πολιτιστικά αγαθά γενικά χαρακτηρίζονται υλικά αντικείμενα με πολιτιστική σημασία ανεξάρτητα από τον κοσμικό ή θρησκευτικό τους χαρακτήρα. Ιδίως για τα τελευταία, τα κράτη τείνουν να προστατεύουν τόπους λατρείας με ιδιαίτερη σημασία για τη κληρονομιά ενός κράτους, η οποία συχνά περιλαμβάνει πέραν των ιστορικών κτιρίων, θρησκευτικά αντικείμενα και αρχεία¹⁸. Δίνεται έτσι η δυνατότητα εγγραφής θρησκευτικών αγαθών στους καταλόγους προστασίας που συνοδεύεται με ειδικά προνόμια όπως ατέλειες, οικονομική ενίσχυση για τη συντήρησή τους κλπ. Ωστόσο, η προστασία επικεντρώνεται κυρίως στη κυρίαρχη θρησκεία, αφήνοντας έκθετα ειδικότερα θρησκευτικά αγαθά¹⁹.

Επιθέσεις που απειλούν την ακεραιότητα και προστασία σημαντικών πολιτιστικών χώρων, όπως με την καταστροφή του Hosseinieh -ιερού χώρου των Sufi- στο Ιράν²⁰ (Isfahan) και τη σύληση ιερών τύμβων (Mushtaq Ali Shah στην πόλη Κερμάν), επιθέσεις κατά συναγωγών στο Καράκας²¹ ή η κατεδάφιση ιστορικών μνημείων στο Τουρκμενιστάν -μεταξύ των οποίων η τελευταία εναπομείνασα Αρμενική Αποστολική Εκκλησία της προεπαναστατικής περιόδου-²², βρίσκονται στην agenda οργάνων για τα δικαιώματα του ανθρώπου. Πρόσφατα η καταστροφή πολιτιστικών αγαθών με θρησκευτικό χαρακτήρα στο Μάλι, συμπεριλαμβανομένων μνημείων στο Timbuktu - εγγεγραμμένη τοποθεσία στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς-, προκάλεσαν την αντίδραση των Ειδικών Εισηγητών των ΗΕ²³. Στο ίδιο πλαίσιο, εθνικά όργανα όπως η Επιτροπή των ΗΠΑ για τη Θρησκευτική Ελευθερία Διεθνώς (USCIRF) χαρακτήρισε την Τουρκία ως χώρα που επιβάλλει συστηματικούς και κατάφωρους περιορισμούς στο πεδίο των θρησκευτικών ελευθεριών, καθώς τροχοπεδείται ή αποκλείεται η συντήρηση θρησκευτικών χώρων, ενώ, συχνά μουσουλμανικά και χριστιανικά αγαθά καταστρέφονται ή κατάσχονται²⁴.

Η σύνδεση, άλλωστε, της θρησκευτικής ελευθερίας με την πολιτιστική προστασία αποτυπώνει το δυναμικό περιεχόμενο και την κοινωνική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς, σε αντίθεση προς τη μουσειακή αντίληψη των πολιτιστικών αγαθών ως στοιχείων παλαιότερων ιστορικών περιόδων αποκομμένων από το σύγχρονο γίνεσθαι. Η ένταξη εν λειτουργία θρησκευτικών χώρων ή τόπων λατρείας στον Κατάλογο

¹⁸ N. Doe, *Law and Religion in Europe: A Comparative Introduction*, OUP, 2011, σ.167, 180

¹⁹ Ενδεικτικά βλ. A. Maoz, "Religious Human rights in the state of Israel", in Johan D Van Der Vyver (ed.), *Religious Human Rights in Global Perspective: Legal Perspectives*, Vol. 2, Martinus Nijhoff Publishers, 1996, σ.383. A. Carmella, 'Houses of worship and religious liberty: constitutional limits to landmark preservation and architectural review', *Villanova Law review*36, 1991, σ. 401

²⁰ Οι επιθέσεις σε θρησκευτικές ομάδες επιβεβαιώνονται και στην νεότερη έκθεση του Ειδικού Εισηγητή για την κατάσταση των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο Ιράν, Σεπτέμβριος 2012. A/67/369

²¹ A/HRC/15/53

²² F. Corley, *Turkmenistan: Demolition of places of worship continues*, 2006

<http://www.forum18.org>

²³ <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=12337&LangID=E>

²⁴ Έκθεση Μαρτίου 2012 [www.uscirf.gov/images/Annual%20Report%20of%20USCIRF%202012\(2\).pdf](http://www.uscirf.gov/images/Annual%20Report%20of%20USCIRF%202012(2).pdf)

Παγκόσμιας Κληρονομιάς, όπως το Όρος Άθως, το Μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο, η Ιερουσαλήμ, ο Καθεδρικός του Στρασβούργου, το Μπλε Τζαμί, οι παραδοσιακές εκκλησίες της Chiloe (Χιλή), αποδεικνύει την διττή φύση ορισμένων πολιτιστικών αγαθών. Άλλωστε, η θρησκευτική ελευθερία αποτελεί θεμέλιο κάθε δημοκρατικής κοινωνίας²⁵. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία των θρησκευτικών αγαθών αναγνωρίζεται ως εχέγγυο του θρησκευτικού πλουραλισμού²⁶.

1.1. Έκταση και περιεχόμενο της προστασίας

Δεδομένου ότι η προστασία ιερών κειμηλίων και τόπων λατρείας αποτελεί μία σημαντική πτυχή της συλλογικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας²⁷ οδηγούμαστε αναπόφευκτα στην σύνδεσή τους με τη θρησκευτική ελευθερία²⁸, η οποία συναντάται σε όλα τα κείμενα διεθνούς προστασίας²⁹³⁰. Ελευθερία που συνεπάγεται θετικά και αρνητικά μέτρα για το κράτος, τόσο ως υποχρέωση διαφύλαξης αλλά και ως αποτροπή παρεμβάσεων³¹ από κρατικά όργανα και μη κρατικές οντότητες³². Μόνο έτσι άλλωστε, επιτυγχάνεται κατά τον Carotorti η ειρηνική άμιλλα μεταξύ θρησκειών και ο σεβασμός

²⁵ ΕΔΔΑ, Υπόθεση Κοκκινάκης κατά Ελλάδας, 1993 ,παρ. 31, και Buscarini κ.ά. κατά Σαν Μαρίνο, 1999, παρ. 34

²⁶ Op.cit. Απόφαση Otto Preminger-Institut κατά Αυστρίας

²⁷ A/RES/55/254 παρ. 4

²⁸ W. Cole Durham, 'Places of Worship: Enhancing Implementation of a Core Human Right', OSCE, PC.SHDM.NGO/36/09. Ομοίως, J. Taylor, Legal Protection – Places of Worship, <http://www.buildingconservation.com/articles/protectionplaces/church-protection.htm>

²⁹ ΟΔΔΑ, αρ. 18, ICCPR,άρθρο 18(2), ΕΣΔΑ, αρ. 9, Αμερικανική Διακήρυξη αρ. 3, ΑΣΔΑ αρ.12, Αφρικανικός Χάρτης αρ.8, Χάρτης ΕΕ, αρ.10,

³⁰ Για το περιεχόμενο του δικαιώματος αναλυτικά βλ. Paul M. Taylor, *Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice*, CUP, 2005, 436 σ., Javaid Rehman, Susan C. Breau, *Religion, Human Rights and International Law: A Critical Examination of Islamic State Practices*, Martinus Nijhoff Publishers, 2007, 569σ., Louis Henkin, "Religion, Religions, and Human Rights", *The Journal of Religious Ethics*, Vol. 26, No. 2 ,1998, σ. 229-239, Boyle, Kevin, Juliet Sheen (Ed.). *Freedom for Religion and Belief: A World Report*. Routledge: London/New York, 1997, Tahzib, Bahiyyih G. *Freedom of religion or belief : ensuring effective international legal protection*, Nijhoff, 1996, M.Scheinin, Article 18, in G.Alfredsson, A.Eide (ed.), *The Universal Declaration of Human Rights. A common standard of achievement*, Martinus Nijhoff Publishers, 1999 , σ. 379-392, John Witte, M. Christian Green , *Religion and Human Rights: An Introduction*, OUP, 2011

³¹ Για τη φύση των νομικών υποχρεώσεων που απορρέουν από διεθνή κείμενα βλέπε General Comment No. 31 on 'The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant', UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.13. Επιβεβαιώνεται και μέσα από τη νομολογία του ΕΔΔΑ ενδεικτικά 97 members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and 4 Others v. Georgia, Application no. 71156/01, Judgment of 3 May 2007. Αναλυτικά J. Murdoch, Protecting the right to freedom of thought, conscience and religion under the European Convention on Human Rights, Jim Murdoch, Protecting the right to freedom of thought, conscience and religion under the European Convention on Human Rights, Council of Europe, 2012

³² D. de Jong, 'The Legal Obligations of State and Non-State Actors in Respect of the Protection of Freedom of Thought, Conscience and Belief', *Religion and Human Rights* 3 (2008) 1–13. Για τη σχέση κράτους και θρησκευτικής ελευθερίας J. Temperman, 'State Religion Relationships and Human Rights Law: Towards a Right to Religiously Neutral Governance', Brill, 2010

των πεποιθήσεων των άλλων³³ που διασφαλίζει μεταξύ άλλων την πολιτιστική ποικιλομορφία και τον πλουραλισμό σε κάθε δημοκρατική κοινωνία³⁴.

Η ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας κατοχυρώνεται καταρχήν, στο Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (αρ.18.1) ως θεμελιώδες δικαίωμα³⁵, που δεν επιδέχεται παρέκκλισης σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης³⁶. Η Διακήρυξη για την εξάλειψη των θρησκευτικών διακρίσεων της ΓΣ του 1981³⁷ προβαίνει περαιτέρω στη σύνδεση της θρησκευτικής ελευθερίας με το δικαίωμα διατήρησης θρησκευτικών χώρων.

Η διασταλτική αυτή ερμηνεία ακολουθείται και από το υπ' αριθμό 22 Γενικό Σχόλιο της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία επεκτείνει την προστασία σε θρησκευτικούς χώρους. Συγκεκριμένα, αναγνωρίζει ως αναπόσπαστο κομμάτι του σεβασμού της θρησκείας³⁹, τη διατήρηση – ή και κατασκευή⁴⁰ – τόπων και χώρων λατρείας, τη χρήση τελετουργικών αντικειμένων και συμβόλων. Το Συμβούλιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου εμμένει στην αντίληψη αυτή⁴¹. Όχι μόνο ενσωματώνει τις βασικές αρχές της Διακήρυξης του 1981, αλλά προτρέπει τα κράτη να διασφαλίσουν το πλήρη σεβασμό και προστασία θρησκευτικών τόπων, χώρων, ιερών συμβόλων καθώς και να λάβουν αυξημένα μέτρα σε περίπτωση που είναι ευάλωτα σε καταστροφή ή βεβήλωση, σύμφωνα με τις επιταγές του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου και του ανθρωπιστικού δικαίου⁴², καθώς η προστασία τους αποτελεί δικαίωμα όλων⁴³. Δεδομένου ότι

*places of worship are an essential element of the manifestation of the right to freedom of religion or belief to the extent that the great majority of religious communities or communities of belief need the existence of a place of worship where their members can manifest their faith*⁴⁴

³³ A/C.3/SR.1027 παρ.9

³⁴ ΕΔΔΑ Υπόθεση *Hassan et Tchaouch* κατά Βουλγαρίας, παρ. 62; *Eglise métropolitaine de Bessarabie et autres* κατά Μολδαβίας, παρ. 118, *Saint Synode de L'Eglise orthodoxe bulgare (métropolitaine Innocent) et autres* κατά Βουλγαρίας, παρ. 103 ιερ 2009

³⁵ Η Επιτροπή σχετικά αναφέρει ότι πρόκειται για «*far-reaching and profound;...The fundamental character of these freedoms is also reflected in the fact that this provision cannot be derogated from, even in time of public emergency, as stated in article 4.2 of the Covenant*». Γενικό Σχόλιο No.22. παρ.1

³⁶ Γενικά βλέπε Β. Σαράντη, Καταστάσεις ανάγκης και δικαιώματα του ανθρώπου. Οι ρήτρες παρέκκλισης και ο έλεγχος της εφαρμογής τους: μεταξύ εφικτού και χίμαιρας, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2011, J. Oráa, Human Rights in States of Emergency in International Law, OUP, 1992.

³⁷ A/RES/36/55, 1981. Αναλυτικά Natan Lerner, Religion, Secular Beliefs and Human Rights: 25 Years After the 1981 Declaration, Martinus Nijhoff Publishers, 2006, 252 σ., Carolyn Evans, 'Time for a Treaty? The Legal Sufficiency of the Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination', Brigham Young University Law Review 2007, σελ 625–7.

³⁸ Βλέπε και προηγουμένως.

³⁹ CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, παρ.4

⁴⁰ CCPR/C/OP/9, σ. 172-177, παρ. 7.2

⁴¹ Human Rights Council Resolution 6/37. Ομοίως, βλέπε Αποφάσεις 2001/42, 2004/36, 2005/40 της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - προκάτοχο του Συμβουλίου, και της Γενικής Συνέλευσης ΗΕ A/RES/63/181, A/RES/55/254

⁴² A/RES/36/55, παρ. 9 ε

⁴³ Ibid, παρ. 9 ζ

⁴⁴ E/CN.4/2005/61, παρ. 50

πράξεις που στρέφονται κατά των χώρων αυτών, αποτελούν ευθεία παραβίαση των αναγνωρισμένων δικαιωμάτων

*not only of a single believer, but also of a group of individuals forming the community that is attached to the place in question*⁴⁵.

Η σύνδεση θρησκευτικών αγαθών και κοινοτήτων είναι τέτοιας έντασης, ώστε η στέρηση της πρόσβασης σε θρησκευτικούς χώρους να αποτελεί ευθεία παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας. Στο πλαίσιο αυτό, το κράτος σύμφωνα με τον Ειδικό Εισηγητή ΗΕ⁴⁶, οφείλει να λάβει θετικά μέτρα για τον τερματισμό κάθε αντίθετης ενέργειας, που μεταξύ άλλων περιλαμβάνει την συνδρομή των θρησκευτικών κοινοτήτων για την επιστροφή αγαθών που έχουν απολέσει παράνομα και την δυνατότητα δικαστικής προσφυγής και δίκαιης δίκης⁴⁷. Διαφορετικά, η αποτυχία επανόρθωσης των κοινοτήτων δια της επιστροφής των αγαθών τους, συνιστά πρόσθετη παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας⁴⁸. Εντούτοις, στην Υπόθεση του Τεμένους Juma, εγγεγραμμένου στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, το Δικαστήριο του Στρασβούργου κατέληξε ότι η Σύμβαση δεν νομιμοποιεί αξιώσεις θρησκευτικών κοινοτήτων για την διεκδίκηση ενός τόπου λατρείας από τις δημόσιες αρχές, ακόμη και αν η παρουσία και θρησκευτική χρήση του έχουν γίνει αποδεκτές για παρατεταμένο διάστημα⁴⁹.

Η θρησκευτική ελευθερία και η απαγόρευση καταστροφής αγαθών συγκεκριμένων ομάδων είναι άρρηκτα συνδεδεμένη και με την απαγόρευση των διακρίσεων⁵⁰. Έτσι, τα κράτη οφείλουν, σε συμμόρφωση προς τα διεθνή πρότυπα προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου, να διασφαλίσουν την πλήρη προστασία

⁴⁵ Α/64/159 παρ.11.

⁴⁶ Αναλυτικά βλέπε την Έκθεση του Ειδικού Εισηγητή ΗΕ για την προστασία της ελληνορθόδοξης κοινότητας στη Ρουμανία και την κατάσχεση θρησκευτικών αγαθών από το κράτος κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος. E/CN.4/2004/63/Add.2, παρ.103-108.

⁴⁷ Ζητήματα ανέκυψαν πρόσφατα στο πλαίσιο δικαστικής επιδίωξης της θρησκευτικής ελευθερίας στο Καζακστάν, όπου οι αποφάσεις των δικαιοδοτικών οργάνων κρίθηκαν αυθαίρετες και ατελής, λαμβανόμενες δια αμφιβόλου νομιμότητας διαδικασίες, κατά παράβαση των εγγυήσεων δίκαιης δίκης. J.Lillis, Kazakhstan: Places of Worship Closed Under New Religion Law, 12/2012,

<http://www.eurasianet.org/node/66289>, M. Bayram, Kazakhstan: Small religious communities "banned under new Law", http://www.forum18.org/Archive.php?article_id=1671

Ομοίως, στην Υπόθεση της Καθολικής Εκκλησίας των Χανίων κατά της Ελλάδας (25528/94), το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του αρ. 14 σε συνδυασμό με το 9, λόγω της μη αναγνώρισης νομικής προσωπικότητας στην προσφεύγουσα, αποστερώντας της έτσι το δικαίωμα επανόρθωσης για ζημία που υπέστη στον περιβάλλοντα χώρο της. Αξίζει να υπογραμμιστεί ωστόσο, η διυστάμενη θέση πολλών εκ των δικαστών που αντιτάχθηκαν

⁴⁸ N.G.Villaroman, The Right to establish and Maintain Places of Worship: The Developments of its normative content under international Human Rights law, in S. Ferrari, S.Pastorelli (eds.), Religion in Public Spaces: A European Perspective, Ashgate, 2012, σ.295

⁴⁹ ΕΔΔΑ, Juma Mosque Congregation et al. κατά Αζερμπαϊτζάν, 2013, παρ.60-61

⁵⁰ Σύμβαση κατά των Διακρίσεων στην Εκπαίδευση, 1960, 429 UNTS 93, αρ 1-2, 5 (σε ισχύ από 1962); Διεθνής Σύμβαση για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων, 1966, 660 UNTS 195, αρ. 5(vii) (σε ισχύ από 1969) ('ICERD'); Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα 1966, 999 UNTS 171, αρ 2, 4, 18, 20, 24, 26-7 (σε ισχύ από 1976) ('ICCPR'); Διακήρυξη για την εξάλειψη όλων των μορφών μισαλλοδοξίας και διάκρισης με βάση τη θρησκεία ή την πίστη, UN Doc A/36/684 (1981); Διακήρυξη σχετικά με τις φυλετικές προκαταλήψεις, UN Doc E/CN.4/Sub.2/1982/2/Add.1, annex V (1982); Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, 1989, 1577 UNTS 3αρ/ 2, 14, 20, 29 (σε ισχύ από 1990), Διακήρυξη για τα δικαιώματα των ατόμων που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες, αρ. 1-2, 4, UN Doc A/47/49 (1992).

θρησκευτικών χώρων, συμβόλων και τοποθεσιών αδιακρίτως⁵¹⁵². Τέτοιου είδους διακρίσεις έχουν επανειλημμένα καταγγελλθεί κατά την εξέταση παραβιάσεων από διεθνή όργανα. Οι Ειδικοί Εισηγητές κατά των σύγχρονων μορφών διακρίσεων, και για την θρησκευτική ελευθερία⁵³ του Συμβουλίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου HE - και ad hoc fact-finding επιτροπές, όπως είδαμε και παραπάνω- κάνουν ειδική μνεία στην προστασία θρησκευτικών χώρων κατά την εξέταση ατομικών αναφορών⁵⁴. Ομοίως, η ECRI⁵⁵, αλλά και τα συμβατικά όργανα των HE, επισημαίνουν την ανάγκη εξάλειψης των διακρίσεων με αντικείμενο ειδικότερες θρησκευτικές ομάδες⁵⁶.

Εξάλλου, καταστροφές ναών, εκκλησιών, τεμενών και άλλων χώρων ειδικότερων θρησκευτικών ομάδων ή μη αναγνωρισμένων δογμάτων, καταγράφονται σε πλήθος περιπτώσεων, όπως την Ινδονησία το 1998⁵⁷, όπου γίνεται αναφορά σε επιθέσεις κατά καθολικών και προτεστάντικών τόπων λατρείας στο πλαίσιο θρησκευτικού εξτρεμισμού, το Σουδάν, το Ιράκ και αλλού, ενώ πρόσφατα, η συστηματική καταστροφή θρησκευτικών χώρων στην Αίγυπτο⁵⁸ και τη Συρία αποτύπωσαν τη σκόπιμη στόχευση θρησκευτικών ομάδων. Σημαίνουσα είναι η απόφαση του Τμήματος Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στη Βοσνία Ερζεγοβίνη για την καταστροφή θρησκευτικών αγαθών στην Banja Luka, καθώς ερμηνεύει το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ και διαπιστώνει τη διακρίνουσα μεταχείριση χριστιανών και μουσουλμάνων και συγκεκριμένα

The Chamber finds that the Banja Luka authorities have either actively engaged in and/or massively tolerated discrimination against Muslim believers due to their religious and ethnic origin. This attitude of the authorities has hampered - and continues to hamper - the local Muslim believers enjoyment of their right to freedom of religion as defined in the

⁵¹ Commission on Human Rights resolution 2001/42. Βλέπε και A/56/253, παρ. 28. Το ΕΔΔΑ υπογραμμίζει την ανάγκη ουδετερότητας και αμεροληψίας του κράτους. *Eglise métropolitaine de Bessarabie et autres* κατά Μολδαβίας, (2001), παρ. 115-116

⁵², B. G. Tahzib, *Freedom of Religion Or Belief: Ensuring Effective International Legal Protection*, Martinus Nijhoff Publishers, 1996, σ.269-270. Η εύθραυστη ισορροπία μεταξύ θρησκευτικής ελευθερίας, ουδετερότητας και πολιτιστικής προστασίας αντανάκλαται και στην περίπτωση αφαίρεσης σταυρού από ιστορικό παρεκκλήσι που χρονολογείτο από την περίοδο της αποικιοκρατίας, ενός κολλεγίου στη Βιρτζίνια στο πλαίσιο διαφύλαξης της ουδετερότητας και μη προβολής θρησκευτικών συμβόλων, το οποίο και τελικά εκτίθεται ως ιστορικό κειμήλιο εντός του ναού. Roger Trigg, *Equality, Freedom, and Religion*, OUP, 2012, σ. 55-56

⁵³ A/63/161, A/HRC/10/8, A/HRC/13/40

⁵⁴ Ενδεικτικά Έκθεση 2010, A/HRC/15/53

⁵⁵ Τα τελευταία χρόνια, σε σειρά εκθέσεων και συστάσεών της, η ECRI επισημαίνει τη θετική λειτουργία της θρησκείας και των θρησκευτικών οργανώσεων για την προαγωγή ενός πολιτισμού συνύπαρξης που βασίζεται στον πλουραλισμό και τον διάλογο. Βλέπε Ετήσια Έκθεση ECRI 2011, παρ. 13. Ετήσια Έκθεση ECRI 2009, παρ. 7

Επισημαίνει μάλιστα, ότι η 'πολιτιστική ετερότητα' κινδυνεύει να αναδειχθεί σε νέα μορφή μισαλλοδοξίας όταν συγκεκριμένες κοινότητες ζουν αποκομμένες μεταξύ τους, αποτελώντας εν δυνάμει απειλή κατά το πρότυπο της φυλετικής υπεροχής. Ετήσια Έκθεση ECRI 2010 παρ. 12, Ετήσια Έκθεση ECRI 2008, παρ. 15,

⁵⁶ Σύσταση Γενικής Πολιτικής αριθ. 5 για τις διακρίσεις κατά Μουσουλμάνων, CRI (2000)21. Επίσης βλέπε και Σύσταση Γενικής Πολιτικής αριθ. 1 (1994) για την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, του αντισημιτισμού και της μισαλλοδοξίας, Σύσταση Γενικής Πολιτικής αριθμ. 7 (2004) για την καταπολέμηση του αντισημιτισμού.

⁵⁷ E/CN.4/2000/65, παρ. 49

⁵⁸ United States Commission on International Religious Freedom, USCIRF Annual Report 2012 - Countries of Particular Concern: Egypt, 20 March 2012

*Convention, for reasons and to an extent which, seen as a whole, are clearly discriminatory*⁵⁹.

Μάλιστα, η ευθύνη του κράτους για την προστασία θρησκευτικών χώρων επεκτείνεται και σε πράξεις μη κρατικών οντοτήτων⁶⁰, ανεξάρτητα από το αν μπορούν να αποδοθούν σε αυτό, σε περίπτωση παράλειψης. Μολονότι, η νομολογία των διεθνών οργάνων είναι περιορισμένη, δεν λείπουν σχετικές αναφορές που επιβεβαιώνουν την υποχρέωση λήψης προληπτικών και κατασταλτικών μέτρων, ιδίως σε περιπτώσεις σκόπιμης επίθεσης κατά θρησκευτικών τόπων⁶¹.

Η ανάδειξη και προστασία πολιτιστικού μνημείου με θρησκευτική σημασία, αποτέλεσε αντικείμενο της αίτησης λήψης ασφαλιστικών μέτρων⁶² από ΜΚΟ και δωδεκαθεϊστές στο Δικαστήριο του Στρασβούργου. Συγκεκριμένα, επρόκειτο για την ανάδειξη και προστασία αρχαιοελληνικού βωμού στο Θησείο λόγω του κινδύνου καταστροφής του από τα εκτελούμενα έργα του ΗΣΑΠ, διαδικασία, ωστόσο, που πάγωσε, καθώς η ολοκλήρωση της διαδικασίας επανακατάχωσής ήρε τον κατεπείγοντα χαρακτήρα του αιτήματος και σηματοδότησε μία χαμένη –νομολογιακά – ευκαιρία.

Το ΕΔΔΑ, κατά την εξέταση των δικαιωμάτων αυτών, δέχεται περιορισμούς, υπό το πρίσμα της αναλογικότητας και για λόγους δημόσιας τάξης που επιβάλλονται σε μία δημοκρατική κοινωνία⁶³. Παράλληλα, αναγνωρίζει, ότι οι ενέργειες που σχετίζονται με την ενάσκησή της θρησκευτικής ελευθερίας, και ιδιαίτερα την διατήρηση θρησκευτικών αγαθών, οικοδομημάτων και αρχείων έχουν ταυτόχρονα ιστορική αξία και κοινωνικό όφελος, ώστε εκφεύγουν των αυστηρών θρησκευτικών καθηκόντων, με αποτέλεσμα να διατηρείται η διακριτική ευχέρεια του κράτους σχετικά με τη διαχείριση ή χρηματοδότησή τους⁶⁴.

Πρέπει να σημειωθεί τέλος, ότι σημαντικό εμπόδιο για την δικαστική επιδίωξη της θρησκευτικής ελευθερίας αποτελεί η αδυναμία των προσφευγόντων- πιστών να αποδείξουν ότι αποτελούν θύματα παραβίασης, όπως στην περίπτωση των προσφυγών

⁵⁹Islamic Community in Bosnia and Herzegovina (Mrkonjic Grad) against Republika Srpska, Decision on Admissibility and Merits, Human Rights Chamber for Bosnia and Herzegovina, Case no. CH/01/7701 (2003), παρ. 173

⁶⁰ Αναλυτικά για το ζήτημα της ευθύνης από μη κρατικούς δρώντες βλέπε ιδίως L.-A. Sicilianos, 'La responsabilité de l'état pour absence de prévention et de répression des crimes internationaux', in H.Ascensio, E.Decaux, A.Pellet (dir.), Droit International Penal, 2000, σ.115-128, H.Dipla, La responsabilité de l'Etat pour violation des droits de l'homme: Problèmes d'imputation, A. Pedone, 1994, 116 σ., Μ.Ντ.Μαρούδα,Αντ.Ν. Σάκκουλας 2006, σ.87-90

⁶¹ Βλέπε και ΕΔΔΑ, *Otto Preminger-Institut κατά Αυστρίας*, 1994, παρ. 44, 49.

⁶² ΕΔΔΑ, Προσφυγή Koutra κατά Ελλάδα. Βλέπε και Ε. Κούτρα, Νομικός Ακτιβισμός σχετικά με το Βωμό των 12 Θεών και του Ελέους, στο <http://hellenicaction.blogspot.gr/2011/05/12.html>, Β. Σωτηρόπουλος, Ο βωμός, το τραίνο και η αρχή της αειφορίας στο <http://elawyer.blogspot.gr/2011/04/o.html>

⁶³ΕΔΔΑ, Υπόθεση *Şahin*, παρ. 99, 106-111. Ομοίως για την αναγκαιότητα υποβολής περιορισμών σε μία δημοκρατική κοινωνία με στόχο τη διασφάλιση των συμφερόντων των επιμέρους ομάδων βλέπε και *Kokkinakis κατά Ελλάδα*, παρ.33. Ο ουδέτερος και ανεξάρτητος ρόλος του κράτους υπογραμμίζεται ειδικότερα στη νομολογία του ΕΔΔΑ στις υποθέσεις *Μανουσάκης και άλλοι κατά Ελλάδα*, 1996, παρ.47, *Hasan and Chaush κατά Βουλγαρίας*, 2000, παρ. 78, *Refah Partisi (the Welfare Party) and Others κατά Τουρκίας*, παρ. 91. Μάλιστα, το Δικαστήριο δίνει έμφαση στο ρόλο των αρχών για την καλλιέργεια μίας αντίληψης για την εξάλειψη εντάσεων μεταξύ των θρησκευτικών ομάδων.

⁶⁴Ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *Bruno κατά Σουηδίας*, (2001), *Lundberg κατά Σουηδίας*, (2001)

κατά της Ελβετίας για την κατασκευή μιναρέ⁶⁵, αλλά και σε πλήθος ατομικών αναφορών ενώπιον της ΕΔΑ του Συμφώνου. Η αδυναμία μίας γενικού συμφέροντος προσφυγής^{66 67} (*actio popularis*⁶⁸), οδηγεί αναπόφευκτα στην αναποτελεσματική προστασία θρησκευτικών αγαθών δια της δικαιοδοτικής οδού. Παρόλαυτά, το δικαίωμα στην θρησκευτική ελευθερία παραμένει ένα σημαντικό όπλο για την προστασία θρησκευτικών πολιτιστικών αγαθών από τις ειδικότερες ομάδες εντός του κράτους.

2. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς των προγόνων ως δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή

Η σύνδεση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών με το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή σηματοδότησε την δυνατότητα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς ομάδων μέσα από την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων των μελών τους, όταν δεν είναι δυνατή η εφαρμογή των μειονοτικών δικαιωμάτων. Τα ζητήματα αυτά απασχόλησαν την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ΗΕ (ΕΔΑ ΗΕ) στην υπόθεση *Hopu και Bessert κατά Γαλλίας*⁶⁹. Αφετηρία για την πρωτότυπη αυτή αποτέλεσε η αδυναμία εξέτασης των αιτιάσεων υπό το αρ. 27 του Συμφώνου για τις μειονότητες, καθώς η Γαλλία έχει προβεί σε δήλωση περί της μη εφαρμογής του, η οποία επέχει θέση επιφύλαξης⁷⁰.

⁶⁵ Ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *Quardiri κατά Ελβετίας* (2011), *La Lique des Musulmans de Suisse et al.* κατά Ελβετίας (2011)

⁶⁶ Εξαίρεση αποτελεί ο Αφρικανικός Χάρτης, ο οποίος *σοφά επιτρέπει την action popularis*, όπως σημειώνει η Επιτροπή στην Υπόθεση για την προστασία των κοινοτήτων των Ogoni, *Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR) κατά Νιγηρίας*. No. 155/96 παρ. 49.

Εντούτοις, δεν συναντάται απόφαση σχετικά με το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας. Αναλυτικά βλέπε Fr.Viljoen, 'Communications under the African Charter: procedure and admissibility' in M. Evans, R.Murray (eds.), *The African Charter on Human and Peoples' Rights. The System in Practice 1986–2006*, ιδίως σ.102-105, A. an Aaken, 'Making International Human Rights Protection more effective: A rational – Choice Approach to the effectiveness of provisions for Ius Standi', in S. Voigt, M. Albert, D. Schmidtchen (eds.), *International Conflict Resolution*, ed. Mohr Siebeck, 2006 σ.50. O.C. Okafor, *The African Human Rights System, Activist Forces and International Institutions*, CUP, 2007. Ο Udombana σημειώνει εντούτοις ότι παραμένει το κενό μεταξύ διακηρύξεων του Χάρτη και της πρακτικής εφαρμογής του. N.J. Udombana, 'Between promise and Performance: Revisiting State's Obligations under the African Human Rights Charter' 40 *Stanford J.I.L.* 105, σ. 138

⁶⁷ Ο Δικαστής Cancado Trindade, στην Υπόθεση *El Amparo*, σημειώνει σχετικά με το Δι-Αμερικανικό σύστημα προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου και τη δυνατότητα ατομικής προσφυγής σε συνάρτηση με την *actio popularis*, ότι: *The European Court of Human Rights has, in this regard, without actually admitting the actio popularis, gone much further than the Inter-American Court (cf. jurisprudential references in my Dissenting Opinions in the aforementioned El Amparo and Caballero Delgado and Santana cases, Reparations). However, what should occur is exactly the opposite, since the American Convention (Article 44), distinctly from the European Convention (Article 25), not even requires, of the complainants, the condition of "victims", but only of "petitioners" (peticionarios) lato sensu. It is, thus, in this regard, a much more liberal system than the European (even though without going as far as providing for actio popularis either), and, even so, the Inter-American Court does not seem to have extracted the consequences of what the American Convention itself provides, in so far as the condition of the complainants (peticionarios) is concerned.* ΔιΑΔΔΑ, *El Amparo* κατά Βενεζουέλας, (1997), Δυστάμενη Γνώμη, υποσ. 12

⁶⁸ Για το περιεχόμενο και τη φύση της 'actio popularis' βλέπε ΔΔ, Υπόθεση ΝοτιοΔυτικής Αφρικής, παρ.88, E. Schwelb, 'The Actio Popularis and International Law', 2 *Israel Y.H.R.* 46, 1972

⁶⁹ CCPR, *Hopu & Bessert κατά Γαλλίας*, (1997), CCPR/C/60/D/549/1993/Rev.1,

⁷⁰ Πρέπει να σημειωθεί η μερικώς Δυστάμενη Ατομική Γνώμη των Μελών Evatt, Quiroga, Pocar, Scheinin Yalden περί της έλλειψης αρμοδιότητας επί του αρ. 27, καθώς υποστήριξαν ότι η Δήλωση αφορά μόνο την επικράτεια της μητροπολιτικής Γαλλίας. Για την σχετική επιφύλαξη της Γαλλίας υπό το πρόσχημα ότι δεν συνάδει με το Σύνταγμά της Αναλυτικά βλέπε S.Karayannis, 'La protection des langues minoritaires au titre de l'article 27du

Εν προκειμένω, η ατομική αναφορά υποβλήθηκε από αυτόχθονες της Ταϊτής, τμήμα της Γαλλικής Πολυνησίας στον Ειρηνικό, αναφορικά με την κατασκευή ξενοδοχειακού συγκροτήματος στην προγονική γη τους, με ιδιαίτερη σημασία για την ιστορία, τον πολιτισμό και τη ζωή τους⁷¹. Μάλιστα, η κατασκευή αυτή θεωρήθηκε από τους προσφεύγοντες ότι επιφέρει την καταστροφή ενός προγονικού νεκροταφείου που χρονολογείτο προ της ευρωπαϊκής παρουσίας στο νησί, συνιστώντας επέμβαση στην ιδιωτική και οικογενειακή τους ζωή⁷². Αντίθετα, το κράτος υποστήριξε ότι δεν ταυτοποιείται η σύνδεση των ανθρώπων λειψάνων με τους ίδιους, καθώς οι σκελετοί είναι πάρα πολύ παλιοί⁷³ και ανήκουν στους ‘προγόνους’ τους με την ευρεία έννοια⁷⁴, θεωρώντας μάλιστα τους ισχυρισμούς αυτούς αβάσιμους, καθώς οι προσφεύγοντες δεν υπέχουν θέση θύματος κάποιας παραβίασης.

Η ΕΔΑ ΗΕ, εντούτοις, προέβη σε μία διασταλτική ερμηνεία του όρου ‘οικογένεια’⁷⁵, και έκρινε ως αυθαίρετη την παρέμβαση του κράτους κατά παράβαση των άρθρων 17 παρ.1 σύμφωνα με το οποίο κανείς δεν υπόκειται σε αυθαίρετες ή παράνομες παρενοχλήσεις της ιδιωτικής του ζωής και της οικογένειας, και 23 παρ.1 με το οποίο η οικογένεια αναγνωρίζεται ως φυσικό και θεμελιώδες στοιχείο της κοινωνίας και του κράτους.

Σημείο τριβής εντός της Επιτροπής αποτέλεσε η ερμηνεία της ‘οικογένειας’. Η πλειοψηφία των μελών έκρινε ότι οι πολιτιστικές παραδόσεις πρέπει να λαμβάνονται υπόψη εξατομικεύοντας ανά περίπτωση τον προσδιορισμό της ‘οικογένειας’, λόγω του ιδιαίτερου κοινωνικού πλαισίου αναφοράς. Άλλωστε, όπως η Επιτροπή συμπληρώνει, η ιδιαίτερη σύνδεση με τους προγόνους ως στοιχείο της ταυτότητας και της οικογενειακής ζωής των σημερινών κατοίκων της Ταϊτής δεν αμφισβητήθηκε από το κράτος⁷⁶. Στο πλαίσιο αυτό, το κράτος καλείται να προστατεύσει αποτελεσματικά τους προσφεύγοντες και να αποτρέψει παραβιάσεις στο μέλλον⁷⁷. Παρά ταύτα, απορρίπτοντας την πλειοψηφούσα θέση, ορισμένα μέλη της ΕΔΑ ΗΕ⁷⁸, αρνήθηκαν μία τόσο διευρυμένη αντίληψη που να θέτει υπό τη σκέπη της οικογένειας όλα τα μέλη μίας εθνικής ή πολιτιστικής ομάδας, ή να ανατρέχει σε αρχαιότατους χρόνους. Μάλιστα, σημειώνεται ιδιαίτερος ότι η προστασία του χώρου αυτού συνδέεται με την πολιτιστική του αξία, η οποία ωστόσο δεν μπορεί να αξιολογηθεί απουσία αρμοδιότητας επί του αρ. 27.

Παρά το γεγονός ότι η Επιτροπή δεν κατάφερε να ενισχύσει την επιχειρηματολογία της, καταφεύγοντας, όπως προτείνει ο Kingsbury, στις γενικές αρχές ερμηνείας των συνθηκών, μία μονοδιάστατη στερεοτυπική αντίληψη της ‘οικογένειας’ θα

pacte international relative aux droits civils et politiques’, (1994) Revue Trimestrielle des Droits de l’Homme, no 18, 195-222, ιδίως σ.207 επ.

⁷¹ CCPR/C/60/D/549/1993/Rev.1, παρ.2.3

⁷² Ibid, παρ. 3.2

⁷³ Ibid, παρ. 5.7

⁷⁴ Ibid, παρ. 5.10

⁷⁵ Ibid, παρ. 10.3

⁷⁶ Ibid, 12

⁷⁷ Ibid

⁷⁸ Δυσιστάμενη Ατομική Γνώμη των T. Buergenthal, D. Kretzmer, N.Ando, L.Colville.

ήταν εξίσου προβληματική⁷⁹. Έτσι, η ΕΔΑ ΗΕ πέτυχε – δεδομένου ότι η Γαλλία υπαναχώρησε – να προστατεύσει στοιχεία μειονοτικού πολιτισμού, αποδίδοντας *ιδιαίτερο σεβασμό για τους αυτόχθονες, των οποίων οι παραδόσεις, ο πολιτισμός, η γη και οι πεποιθήσεις είχαν αγνοηθεί ή ζημιωθεί, από μία κατάσταση που έχει επιβληθεί και εξακολουθεί να κυριαρχείται από τους αποικιοκράτες*⁸⁰. Σε κάθε περίπτωση, η απόφαση της Επιτροπής αποτελεί ορόσημο για την προστασία πολιτιστικών στοιχείων δια των ατομικών δικαιωμάτων και την υιοθέτηση *εξειδικευμένης – πολιτιστικής ερμηνείας*⁸¹, που ανταποκρίνεται στις συγκεκριμένες αντιλήψεις μίας μειονοτικής ομάδας⁸².

3. Ελευθερία έκφρασης και πολιτιστικά αγαθά

Η ελευθερία έκφρασης αποτελεί συστατικό στοιχείο μίας δημοκρατικής κοινωνίας, *conditio sine qua non* για την ανάπτυξη των *επιστημονικών και πολιτιστικών κοινωνιών*⁸³. Συνδέεται έτσι, με την πολιτιστική δημιουργία μέσα από την καλλιτεχνική ελευθερία και το δικαίωμα στην ιστορική αλήθεια, ως ειδικότερες εκφάνσεις της.

(i) Δικαίωμα στην πολιτιστική δημιουργία

Τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν υλική έκφραση της δημιουργίας του εκάστοτε δημιουργού, με αποτέλεσμα να ανακύπτουν ζητήματα σχετικά με την δυνατότητα προστασίας της πολιτιστικής δημιουργίας στο πλαίσιο της ελευθερίας έκφρασης. Η αλληλοσυσχέτιση αυτή αφορά κατεξοχήν σύγχρονα δημιουργήματα, όπου η σύνδεση με τον καλλιτέχνη⁸⁴ ως δημιουργό παραμένει ενεργή.

Η καλλιτεχνική ελευθερία αποτελεί ειδικότερη έκφανση της ελευθερίας έκφρασης⁸⁵. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου, στην υπόθεση *Karatas κατά Τουρκίας*, αναφέρει ότι η δημιουργία, διανομή ή παρουσίαση έργων τέχνης συμβάλλει στην ανταλλαγή ιδεών και απόψεων, στοιχείων απαραίτητων για μία δημοκρατική κοινωνία⁸⁶. Παρά ταύτα, περιορισμοί μπορεί κατά περίπτωση να επιβληθούν⁸⁷, δεδομένου ότι κάθε

⁷⁹ B. Kingsbury, 'Reconciling Five Competing Conceptual Structures of Indigenous Peoples' Claims in International and Comparative Law', New York University Journal of International Law and Politics 34 (2002), σ.242-243

⁸⁰ Ibid, σ. 245

⁸¹ C.Charters, 'Reparations for Indigenous Peoples: Global International Instruments and Institutions', in F. Lenzerini, Reparations for Indigenous Peoples: International and Comparative Perspectives, UP, 2008, σ.179

⁸² J. Castellino, 'Conceptual Difficulties and the Right to Indigenous Self-Determination' in Minorities, N. Ghanea, Al. Xanthaki (eds.), Peoples and Self-Determination: Essays in Honour of Patrick Thornberry, Martinus Nijhoff, 2004, σ.60

⁸³ ΔιΑΔΔΑ, Advisory Opinion OC-5/85, παρ. 70

⁸⁴ Ως 'Καλλιτέχνης' νοείται κάθε πρόσωπο που δημιουργεί ή δίνει δημιουργική έκφραση, ή δημιουργεί εκ νέου έργα τέχνης, που θεωρεί την καλλιτεχνική του δημιουργία ως ένα ουσιαστικό μέρος της ζωής του, ο οποίος συμβάλλει με τον τρόπο αυτό στην ανάπτυξη της τέχνης και του πολιτισμού και ο οποίος είναι ή να ζητά να αναγνωριστεί ως καλλιτέχνης, έστω και αυτός δεσμεύεται από τις σχέσεις της απασχόλησης ή της ένωσης. Βλέπε Σύσταση UNESCO 1980 σχετικά με το καθεστώς του Καλλιτέχνη.

⁸⁵ CCPR *Hak-Chul Sin* κατά Κορέας, U.N. Doc. CCPR/C/80/D/926/2000 (2004).

⁸⁶ ΕΔΔΑ *Karatas* κατά Τουρκίας, (1999), παρ.49, CCPR *Rafael Marques de Morais* κατά Ανγκόλα, U.N. Doc. CCPR/C/83/D/1128/2002 (2005), παρ.6.8

⁸⁷ ΕΔΔΑ *Vereinigung Bildender Künstler* κατά Αυστρίας(2007), παρ. 26

δημιουργός φέρει ευθύνες και υποχρεώσεις κατά την άσκηση των δικαιωμάτων του⁸⁹. Οι περιορισμοί αυτοί, ωστόσο, πρέπει να είναι αναγκαίοι και νόμιμοι⁹⁰, να δίδονται επαρκώς δικαιολογημένα⁹¹, ώστε να μην αναιρούν στην πράξη το περιεχόμενο του ίδιου του δικαιώματος. Στο πλαίσιο αυτό, η κατάσχεση και μερική βλάβη του πίνακα του Hak-Chul Shin από τις αρχές της Κορέας με την αιτιολογία ότι πρόκειται για ‘εχθρική έκφραση’, και η συνακόλουθη ποινική δίωξη του δημιουργού, θεωρήθηκε ότι παραβιάζει την ελευθερία έκφρασης από την ΕΔΑ ΗΕ απουσία ειδικής αιτιολόγησης των μέτρων αυτών⁹².

Εντούτοις, δεν τεκμαίρεται το δικαίωμα αξίωσης έννομης προστασίας ενός πολιτιστικού δημιουργήματος ως τμήματος της πολιτιστικής κληρονομιάς από τον δημιουργό, ακόμη και αν η σημασία του έργου για το σύγχρονο πολιτισμό είναι εγνωσμένη και γενικά αποδεκτή. Σε αυτή την περίπτωση εντούτοις, η προστασία ενός καλλιτεχνικού δημιουργήματος εμπίπτει στο δικαίωμα ιδιοκτησίας του δημιουργού ή/και του κατόχου του, και μπορεί να προστατευθεί στο πλαίσιο αυτό.

(ii) Το δικαίωμα πρόσβασης στην ιστορική αλήθεια

Το δικαίωμα πρόσβασης στην ιστορική αλήθεια ως ειδική έκφανση της ελεύθερης έκφρασης μπορεί να αποτελέσει βάση για την πρόσβαση σε ιστορικό υλικό.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της υπόθεσης *Kenedi κατά Ουγγαρίας* ενώπιον του δικαστηρίου του Στρασβούργου, σχετικά με την πρόσβαση σε ιστορικά αρχεία της Υπηρεσίας Κρατικής Ασφάλειας. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι η πρόσβαση σε πρωτότυπες πηγές στο πλαίσιο νόμιμης ιστορικής έρευνας αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για την άσκηση του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση⁹³. Στο πλαίσιο αυτό, το κράτος δεν μπορεί να προβαίνει σε αυθαίρετους περιορισμούς⁹⁴.

Παρά την ομολογουμένως μικρή επίδραση του δικαιώματος αυτού για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς εν γένει, το δικαίωμα πρόσβασης στην ιστορική αλήθεια⁹⁵ αποκτά εξαιρετικά δυναμικό περιεχόμενο για την προστασία αρχειακού υλικού, ιδίως εγγράφων προηγούμενων ιστορικών περιόδων. Τα υλικά αυτά στοιχεία,

⁸⁸ Ιδίως για τη σχέση της θρησκευτικής ελευθερίας και καλλιτεχνικής δημιουργίας, και τον περιορισμό των σχετικών δικαιωμάτων βλέπε αναλυτικά Ε. Polymenopoulou, *La liberté de l'art face à la protection des croyances religieuses : étude d'un conflit de valeurs sous le prisme du droit international*, these, Universite de Grenoble/ΕΚΠΑ, 2011.

http://tel.archives-ouvertes.fr/docs/00/67/21/19/PDF/31472_POLYMENOPOULOU_2011_archivage.pdf

⁸⁹ ΕΔΔΑ *Lindon, Otchakovsky-Laurens and July* κατά Γαλλίας, (2007), παρ. 51

⁹⁰ Αναλυτικά βλέπε Γενικό Σχόλιο 34, ΕΔΑ, CCPR/C/GC/34 (2011)

⁹¹ Οπ.σ. *Hak-Chul Sin* κατά Κορέας, παρ. 7.3.

⁹² Ibid

⁹³ ΕΔΔΑ, *Kenedi* κατά Ουγγαρίας, παρ. 43

⁹⁴ Ibid, παρ. 44

⁹⁵ Η ιστορική αλήθεια πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως της εκάστοτε πηγής, και όχι ως απόλυτη αρχή, καθώς ακόμη και στις δημοκρατίες, όπου τα κράτη αποσκοπούν στην αντικειμενικότητα της έρευνας και τάσσονται υπέρ του δικαιώματος του πολίτη στην πληροφόρηση, ζητήματα που αφορούν την απόκτηση, πρόσβαση, διαφύλαξη και κυρίως την κατάταξή τους σε επίπεδα ασφαλείας γίνεται κατά τρόπο που επωφελεί το κράτος. F. Blouin Jr., W.G. Rosenberg, *Processing the Past: Contesting Authority in History and the Archives*, OUP, 2011, σ. 161 επ..

Άλλωστε σύμφωνα με το P.Joyce δεν υπάρχουν πολιτικά ουδέτερα αρχεία. P. Joyce, “The politics of the liberal archive”, *History of the Human Sciences* vol. 12 no. 2, 1999, σ. 35-49

αποτελούν εν δυνάμει πολιτιστικά αγαθά, τα οποία πρέπει να διαφυλάσσονται για την επίτευξη του ευρύτερου κοινωνικού, εκπαιδευτικού και πολιτιστικού τους ρόλου, ως πηγή γνώσης και μαρτυρίας του παρελθόντος. Απόδειξη αυτού, αποτελεί η κρατούσα πρακτική προστασίας ιστορικών αρχείων, που έχει λάβει ιδιαίτερες διαστάσεις στην περίπτωση εγγράφων που κατασχέθηκαν κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο⁹⁶.

4. Η αρχή της μη διάκρισης ως εγγύηση του πολιτιστικού πλουραλισμού

Η ισότητα⁹⁷ και η αρχή της μη διάκρισης αποτελούν το θεμέλιο λίθο της διεθνούς προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου⁹⁸, ένα κανόνα *jus cogens* από τον οποίο δεν μπορεί να υπάρξει παρέκκλιση⁹⁹. Η ΟΔΔΑ, οι διεθνείς και περιφερειακές συμβάσεις για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου εγκολπώνουν στο σύνολό τους την αρχή της μη διάκρισης¹⁰⁰, χωρίς ωστόσο να υπάρχει ενότητα ως προς το ακριβές περιεχόμενό της. Σε κάθε περίπτωση η αρχή της μη διάκρισης αποσκοπεί στην καθολική εφαρμογή των δικαιωμάτων και την ισότιμη μεταχείριση του ατόμου τόσο στο πλαίσιο νόμων και πολιτικών, αλλά και στην πράξη¹⁰¹.

Η ΕΔΑ του Συμφώνου 1966, στο Σχόλιο 18 για την αρχή της μη διάκρισης, αναφέρει ότι παρά το γεγονός ότι άλλα Σύμφωνα καλύπτουν ειδικές εκφάνσεις διακρίσεων π.χ. διακρίσεις κατά των γυναικών στη CEDAW, ο όρος ‘διάκριση’ αφορά κάθε διαφοροποίηση, αποκλεισμό, περιορισμό ή προτίμηση που βασίζεται σε οποιοδήποτε λόγο όπως η φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις πολιτικές ή οποιεσδήποτε άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση ή οποιαδήποτε άλλη κατάσταση, και η οποία έχει ως σκοπό ή αποτέλεσμα να εξαλείψει ή θίγει την αναγνώριση, απόλαυση ή άσκηση από όλα τα πρόσωπα, επί ίσοις όροις, όλα τα δικαιώματα και τις ελευθερίες¹⁰². Μάλιστα, το Σύμφωνο αποσυνδέει την αρχή της μη διάκρισης από τις υπόλοιπες διατάξεις, δημιουργώντας ένα αυτοτελές δικαίωμα προστασίας έναντι κάθε διάκρισης¹⁰³.

Η απόλαυση των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών δε συνεπάγεται ταυτόσημη μεταχείριση του ατόμου σε κάθε περίπτωση¹⁰⁴. Όπως επισημαίνει ο Δικαστής Tanaka στην Υπόθεση για τη Νοτιοδυτική Αφρική στο ΔΔ

⁹⁶ Αναλυτικά βλέπε A.M. Eckert, *The Struggle for the Files: The Western Allies and the Return of German Archives After the Second World War*, CUP, 2012

⁹⁷ Για την ιστορική εξέλιξη της αρχή της ισότητας βλ. W.McKean, *Equality and Non-Discrimination under International Law*, OUP, 1983

⁹⁸ A. Bayefski, ‘The Principle of Equality or Non-Discrimination in International Law’, 11 HRLJ 1990/1-2, B.G. Ramcharan, ‘Equality and Non Discrimination’ in L. Henkin (ed.), *The International Bill of Rights, The Covenant on Civil and Political Rights*, Columbia University Press, 1981, σ. 246

⁹⁹ I.Brownlie, *Principles of Public International Law*, 1979, σ.596-598,

¹⁰⁰ Χάρτης ΗΕ αρ. 1, 8, ICCPR αρ. 2.1, ICESCR αρ.2.2, αρ. 2 ΟΔΔΑ, Αφρικανικός Χάρτης- αρ. 2, ΔιΑμερικανική Σύμβαση –αρ.1, ΕΣΔΑ αρ. 14 και Πρωτόκολλο 12, αρ.1

¹⁰¹ W. Vandenhoe, *Non-Discrimination and Equality in the View of the Un Human Rights Treaty Bodies*, Intersentia, 2005, σ. 34

¹⁰² CCPR General Comment No. 18, παρ. 7

¹⁰³ Άρθρο 26, και Γενικό Σχόλιο παρ.12

¹⁰⁴ Ibid, παρ. 8

*The principle of equality before the law does not mean...absolute equality, namely the equal treatment of men without regard to individual, concrete circumstances, but it means...relative equality, namely the principle to treat equally what are equal and unequally what are unequal...To treat unequal matters differently according to their inequality is not only permitted but required*¹⁰⁵.

Άλλωστε, τα μέλη των μειονοτικών ομάδων, συνήθως βρίσκονται σε θέση αδυναμίας, ώστε να πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ειδικότερες ανάγκες και ιδιαιτερότητες του τρόπου ζωής τους κατά τη διαμόρφωση σχετικών αποφάσεων¹⁰⁶.

Περαιτέρω, η σχετική υποχρέωση του κράτους έχει προληπτικό και κατασταλτικό χαρακτήρα¹⁰⁷, ενώ αφορά όλες τις εκφάνσεις της αρμοδιότητάς του, ακόμη και όταν οι διακρίσεις τελούνται από μη κρατικά όργανα¹⁰⁸. Η αποτυχία πρόληψης ή καταστολής των διακρίσεων οδηγεί αναπόφευκτα στην έγερση της διεθνούς ευθύνης του κράτους και την υποχρέωση επανόρθωσης των θυμάτων¹⁰⁹.

Ειδικότερα, η αρχή της μη διάκρισης αποτελεί εχέγγυο για τα πολιτιστικά δικαιώματα σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 2 του ΔΣΟΚΠΔ. Συγκεκριμένα, το Γενικό Σχόλιο 20 της Επιτροπής επισημαίνει ότι διάκριση συνιστά οποιοσδήποτε διαχωρισμός, αποκλεισμός, περιορισμός ή προτίμηση ή άλλη διαφορετική μεταχείριση που συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με βάση τους απαγορευμένους λόγους διάκρισης και η οποία έχει την πρόθεση ή αποτέλεσμα να εξαλείψει ή να θίξει την αναγνώριση, απόλαυση ή άσκηση, επί ίσοις όροις, των δικαιωμάτων του Συμφώνου¹¹⁰. Η εξάλειψη των διακρίσεων αποσκοπεί στην τυπική και ουσιαστική, άμεση και έμμεση απαγόρευσή τους. Τουτέστιν, η τυπική απαγόρευση αφορά την απαλοιφή οποιασδήποτε αντίθετης αναφοράς στο Σύνταγμα, τους νόμους και κείμενα πολιτικής, ενώ η ουσιαστική απαιτεί την κατάργηση των διακρίσεων στην πράξη, μέσα από την λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων που εγγυώνται την ισόρροπη απόλαυση των δικαιωμάτων, ή και τη λήψη θετικών μέτρων υπέρ μειονοτικών ομάδων¹¹¹. Περαιτέρω, άμεση διάκριση νοείται όταν ένα άτομο υφίσταται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από ό, τι ένα άλλο πρόσωπο σε ανάλογη κατάσταση για λόγους που ωστόσο απαγορεύονται σύμφωνα με το Σύμφωνο¹¹², ενώ η έμμεση όταν νόμοι, πολιτικές και πρακτικές - φαινομενικά ουδέτερα – έχουν δυσανάλογο αποτέλεσμα σε συγκεκριμένα

¹⁰⁵ Dissenting Opinion, ICJ Reports 1966, σ.313

¹⁰⁶ Ενδεικτικά βλέπε νομολογία ΕΔΔΑ για Ρωμά, Buckley κατά Ηνωμ.Βασιλείου (1996), παρ.76, 80, 84, Reports Connors κατά Ηνωμ.Βασιλείου, (2004), παρ. 84, Muñoz Díaz κατά Ισπανίας, παρ. 61

¹⁰⁷ Ιδίως για την ανάλυση των σχετικών υποχρεώσεων στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ βλ. O. M. Arnardóttir, Equality and Non-Discrimination under the European Convention on Human Rights, Kluwer Law International, 2003, A.R. Mowbray, The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights, Human Rights Law in Perspective, Hart, 2004,

¹⁰⁸ M. Nowak, U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary, N.P. Engel, Kehl, Second Edition, 2005,

¹⁰⁹ Αναλυτικά για την ευθύνη του κράτους σε συνάρτηση με την αρχή της μη διάκρισης βλ. C. F. J. Doebbler, Principle of Non-Discrimination in International Law, CD Publishing, 2007, σ.10 επ.

¹¹⁰ E/C.12/GC/20, παρ. 7

¹¹¹ E/C.12/GC/20, παρ. 8

¹¹² Αναλυτικά βλ. E/C.12/GC/20, παρ. 18- 35

άτομα¹¹³. Μάλιστα, το κράτος οφείλει να λάβει μέτρα για να διασφαλίσει την ισότιμη μεταχείριση των ατόμων και στην ιδιωτική σφαίρα έννομων σχέσεων¹¹⁴.

Με βάση τις σύντομες αυτές παρατηρήσεις, η αρχή της μη διάκρισης αποτελεί τον κατευθυντήριο άξονα για την πραγμάτωση της πολιτιστικής προστασίας δια των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Στο πλαίσιο αυτό επιτρέπεται η ισότιμη μεταχείριση ιδιαίτερων πολιτιστικών ομάδων, θέτοντας τέλος στην περιθωριοποίησή τους¹¹⁵.

Β. Δικαίωμα στην ιδιοκτησία και πολιτιστική προστασία: αντίθετες ή συμπληρωματικές υποχρεώσεις;

Από τον Locke και τη θεώρησή της ιδιοκτησίας ως στοιχείου της ελευθερίας του ατόμου¹¹⁶, τη Διακήρυξη του 1789 και τον χαρακτηρισμό της ως αναφαίρετου και ιερού δικαιώματος, το οποίο κανείς δεν στερείται μ' εξαίρεση τη νομικά προσδιορισμένη δημόσια ανάγκη¹¹⁷, μέχρι τα σύγχρονα διεθνή κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου¹¹⁸, η ιδιοκτησία αναγνωρίζεται ως ατομικό δικαίωμα και θεμελιώδης ελευθερία του ανθρώπου¹¹⁹. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία αποτελεί ένα σημαντικά πολιτικοποιημένο πεδίο, αφού συναρτάται με τις οικονομικοπολιτικές επιδιώξεις του εκάστοτε κράτους¹²⁰. Η διαφωνία των κομμουνιστικών κρατών στο πεδίο αυτό, σηματοδότησε τη σιωπή του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα. Ταυτόχρονα, η επιμονή των κρατών να διατηρήσουν ένα μεγάλο περιθώριο πρωτοβουλίας ιδίως για την υλοποίηση έργων ανάπτυξης, συνέβαλλε στην αναγνώριση περιορισμών στο δικαίωμα της απόλαυσης της ιδιοκτησίας.

Στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία αποτελεί σημείο τριβής, καθώς το ατομικό/ ιδιωτικό συμφέρον προσκρούει συχνά στο γενικό/δημόσιο χαρακτήρα των πολιτιστικών αγαθών, χωρίς να αποκλείεται η δυνατότητα προστασίας μειονοτικών πολιτιστικών αγαθών δια του δικαιώματος στην ιδιοκτησία. Οι δύο αυτές τάσεις αποτυπώνονται στη νομολογία του ΕΔΔΑ, και των ΔιΑΔΔΑ/ ΑΔΔΑ, αντίστοιχα, γεγονός που δικαιολογείται από την εμπλοκή των τελευταίων με την προστασία των αυτοχθόνων.

¹¹³ Ε/С.12/СC/20, παρ. 10

¹¹⁴ Ε/С.12/СC/20, παρ. 11

¹¹⁵ E.Stamatopoulou, 2007, σ. 116

¹¹⁶ J. Locke, The Second Treatise of Civil Government, 1690, Chapter 5, <http://www.constitution.org/jl/2ndtreat.htm>

¹¹⁷ Αρ.2 και 17, Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Γαλλική Εθνοσυνέλευση, 26 Αυγούστου 1789. http://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp

¹¹⁸ Αρ. 17 ΟΔΔΑ, Αρ. 1 παρ. 2 Πρωτόκολλο Ι, ΕΣΔΑ, Αρ. 17 Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ΕΕ, αρ. 21 ΑΣΔΑ

¹¹⁹ Ειδικότερα για το δικαίωμα της ιδιοκτησίας στην ελληνική έννομη τάξη διαχρονικά – από τη Χάρτα του Ρήγα και τα επαναστατικά συντάγματα- και τη σύγχρονη συνταγματική τάξη ειδικότερα, αλλά και τη συνάφεια του με άλλα δικαιώματα όπως, το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και την οικονομική ελευθερία βλ. Αλιβιζάτου Ν., «Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία», Σημειώσεις πανεπιστημιακών παραδόσεων, τεύχος Α' 1821-1941, εκδ. Αντ. Σάκκουλας, 1981, Ράϊκος Α. «Αι διακηρύξεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της ελληνικής επαναστάσεως», Επιθεώρηση Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου, 1971, Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006,

¹²⁰ Γενικά βλέπε M.J. Davies, Property: Meanings, Histories, Theories, Routledge, 2007

1. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία ως ‘εμπόδιο’ για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η διεθνής προστασία των πολιτιστικών αγαθών είναι καθολική, καθώς περιλαμβάνει όλα τα πολιτιστικά αγαθά ανεξάρτητα από το ειδικότερο ιδιοκτησιακό τους καθεστώς. Άλλωστε, δεδομένου ότι τα πολιτιστικά αγαθά επιδρούν στο κοινωνικό σύνολο, αποκτούν μία ευρύτερη δημόσια λειτουργία, η οποία και τα διαφοροποιεί από τα υπόλοιπα αγαθά, ως ιστορικά, καλλιτεχνικά, επιστημονικά, θρησκευτικά κ.ά. σημαίνοντα αντικείμενα. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς νομιμοποιεί τον περιορισμό του δικαιώματος στην ιδιοκτησία, όπως επιβεβαιώνεται σε σειρά αποφάσεων διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, προσδιορίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο πρόσθετες προϋποθέσεις και όρια για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ακολούθως, το δικαίωμα ιδιοκτησίας περιορίζεται είτε μερικώς, επιφορτίζοντας τον κύριό του με πρόσθετες υποχρεώσεις διαφύλαξης, ή και πλήρως, με την απαλλοτρίωση πολιτιστικών αγαθών υπέρ του κράτους. Η καταστροφή της τοιχογραφίας του Diego Rivera από την οικογένεια Rockefeller με αφορμή την άρνησή του να αφαιρέσει την εικόνα του Λένιν¹²¹, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα για την αναγκαιότητα ρύθμισης των ζητημάτων αυτών.

Καταρχήν, η διαφύλαξη των, ιδιωτικής κτήσης, πολιτιστικών αγαθών ερείδεται στη γενική υποχρέωση του κράτους για την προστασία νεότερων στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ενδεικτικά¹²², ο έλληνας νομοθέτης προβλέπει την δυνατότητα χαρακτηρισμού ενός νεότερου μνημείου, δηλαδή αγαθών που ανάγονται στην περίοδο των εκάστοτε εκατό τελευταίων χρόνων, ως πολιτιστικού, περιορίζοντας το δικαίωμα κυριότητας σύμφωνα με το νόμο¹²³. Ακολούθως, απαγορεύεται κάθε ενέργεια η οποία επιφέρει με άμεσο ή έμμεσο τρόπο καταστροφή, βλάβη, ρύπανση ή αλλοίωση της μορφής του¹²⁴, ενώ προσδιορίζονται ρητά υποχρεώσεις κυρίων, νομέων ή κατόχων επ’ αυτών¹²⁵. Συγκεκριμένα, υποχρεούνται να δηλώνουν, διατηρούν, συντηρούν, να αναδεικνύουν και να προστατεύουν το προστατευόμενο αγαθό, καθώς και να

¹²¹ Αναλυτικά βλέπε D. Apel, ‘Diego Rivera and the Left: The Destruction and Reconstruction of the Rockefeller Center Mural’, *Left History Journal*, Vol.6, No.1, Spring 1998, σ57-75

¹²² Όπως αναφέρει ο Strahilevitz, η προστασία ιστορικών κτιρίων αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του φαινομένου αυτού στο πλαίσιο της ιδιοκτησίας, καθώς τυπικά περιορίζει τα δικαιώματα των ιδιοκτητών για την κατεδάφιση κτιρίων τα οποία προσδιορίζονται ως ορόσημα. Εντούτοις, συχνά τα εθνικά δικαστήρια επιτρέπουν σχετικές ενέργειες όταν το κόστος διατήρησης και ανακατασκευής ενός κτιρίου είναι τόσο δυσανάλογο από το όφελος, ακόμη και αν χρηματοδοτηθεί από το κράτος όπως στην Υπόθεση Ramsey (ΗΠΑ, 1960). L. Strahilevitz, ‘The Right to Destroy’, *American Law&Economics Association Annual Meetings*, 2004, no. 25, σ. 26.

<http://law.bepress.com/alea/14th/art25>

¹²³ Ν. 3028/2002 αρ. 6, 7,. Αναλυτικά Γ. Καρύμπαλη-Τσίπτσιου, Τα μνημεία και η κατοχή τους κατά το Ν. 3028/2002 “για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς”, Σάκκουλας, 2004, Δ. Βουδούρη, “Ο νέος νόμος 3028/2002 υπό το φως των διεθνών και ευρωπαϊκών κανόνων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς”, στο Τροβά Ε. (επιμ.), Η πολιτιστική κληρονομιά και το δίκαιο, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 25, S.Vrellis, “The new Act no 3028/2002 on the Protection of Antiquities and Cultural Heritage in Greece”, in Schneider E., Schneider R. (eds.), *Cultural Property Protection*, Istanbul Conference, 2005, σελ. 97

¹²⁴ Αρ. 8

¹²⁵ Αρ. 11

διευκολύνουν τη φωτογράφιση και μελέτη του από την αρμόδια αρχή ή ειδικούς επιστήμονες που έχουν λάβει σχετική άδεια. Ιδίως δε, για κινητά αγαθά, ο ιδιοκτήτης οφείλει να δηλώνει το εν λόγω αγαθό, και να λαμβάνει με απόφαση του ΥΠ.ΠΟ. άδεια κατοχής, η οποία συνεπιφέρει αντίστοιχες υποχρεώσεις.

Η επέμβαση αυτή του κράτους για τη ρύθμιση του καθεστώτος των πολιτιστικών αγαθών έχει απασχολήσει, μολονότι περιορισμένα, το Δικαστήριο του Στρασβούργου, το οποίο γενικά αποδέχεται την νομιμότητα επέμβασης στο ατομικό δικαίωμα της ιδιοκτησίας για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τον Jayme¹²⁶ οι εν λόγω περιορισμοί μπορεί να συνιστούν ταυτόχρονα παραβίαση της ελεύθερης κυκλοφορίας, και ειδικότερα της δυνατότητας να εξέλθει της χώρας με τα πράγματά του¹²⁷, καθώς σχετίζεται άμεσα με την εξουσία του ατόμου επί των αγαθών του.

1.1. Η δυνατότητα επιβολής περιορισμών

Το κράτος έχει καταρχάς, τη δυνατότητα επιβολής περιορισμών σχετικά με τη χρήση αγαθών που έχουν *δημοσίου συμφέροντος αξία σε σχέση με την ιστορία της τέχνης, λόγω της σπανιότητας και αυθεντικότητας της αρχιτεκτονικής τους*¹²⁸, αρκεί να εμπίπτει στην αρχή της αναλογικότητας μέσου και σκοπού¹²⁹. Άλλωστε, η διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και η βιώσιμη χρήση της συμβάλλει στην διατήρηση ενός συγκεκριμένου επιπέδου ποιότητας ζωής, μέσα από τη διατήρηση *των ιστορικών, πολιτιστικών και καλλιτεχνικών ριζών μίας περιφέρειας και των κατοίκων της*¹³⁰. Ως εκ τούτου, η προστασία της αποτελεί εγγενή υποχρέωση του κράτους¹³¹. Μάλιστα, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι τα κράτη μπορούν να λαμβάνουν μέτρα για να διασφαλίσουν τη δημόσια πρόσβαση σε έργα τέχνης, που βρίσκονται νόμιμα εντός της επικράτειας ενός κράτους και αποτελούν πολιτιστική κληρονομιά όλων των εθνών, υπό το φως του γενικού ενδιαφέροντος για τον οικουμενικό πολιτισμό¹³².

Συχνά δε, υπογραμμίζεται η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως υποχρέωση που απορρέει από τις περιφερειακές Συμβάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης. Αναγνωρίζεται έτσι, η προστασία του περιβάλλοντος χώρου ως σύμφωνη με τη Σύμβαση Φάρο 2005, η οποία αποσκοπεί στη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και τη βιώσιμη χρήση της με στόχο την ανθρώπινη ανάπτυξη¹³³. Ομοίως, αναφορά γίνεται στην Σύμβαση για την αρχιτεκτονική κληρονομιά, η οποία θέτει πρακτικά μέτρα για την προστασία της, επιφορτίζοντας τα κράτη με συναφείς αρμοδιότητες¹³⁴.

¹²⁶ E. Jayme, Nationales Kunstwerk und internationales Privatrecht: Vorträge, Aufsätze, Gutachten, Gesammelte Schriften Band 1, Müller (C.F.Jur.), 1999, σ.201

¹²⁷ ΕΣΔΑ Πρωτόκολλο 4 Αρ. 2

¹²⁸ ΕΔΔΑ, *SCEA Ferme de Fresnoy* κατά Γαλλίας (2005)

¹²⁹ ΕΔΔΑ, *Potomska and Potomski* κατά Πολωνίας, παρ. 65

¹³⁰ ΕΔΔΑ, *Potomska and Potomski* κατά Πολωνίας παρ. 64, *Kozaciogli κατά Τουρκίας*, παρ. 53

¹³¹ Ibid

¹³² ΕΔΔΑ, *Beyeler* κατά Ιταλίας, παρ. 63

¹³³ ΕΔΔΑ, *SCEA Ferme de Fresnoy* κατά Γαλλίας (2005)

¹³⁴ Op.cit, υποσ.130

Με βάση τα παραπάνω, το κράτος διατηρεί ένα *ευρύ*¹³⁵ περιθώριο εκτίμησης τόσο για την επιλογή των μέτρων προστασίας αγαθών με *πολιτιστική, αρχιτεκτονική ή ιστορική αξία*¹³⁶, όσο και για να διαπιστώσει αν οι συνέπειες, δικαιολογούνται από τη ‘δίκαιη ισορροπία’ μεταξύ γενικού συμφέροντος και του θεμελιωδών δικαιωμάτων¹³⁷, καθώς η ιδιοκτησία επιτελεί μεταξύ άλλων και κοινωνική λειτουργία¹³⁸. Στο πλαίσιο αυτό, μπορεί να ζητείται προηγούμενη άδεια των αρχών για την κατασκευή, αναπαλαίωση ή κατεδάφιση κτιρίων, ή ακόμη και τη πολεοδομική ρύθμιση του περιβάλλοντα χώρου πλησίον προστατευόμενων ακίνητων αγαθών, τα οποία αποτελούν πολιτιστική κληρονομιά ενός κράτους ή όταν *επηρεάζεται το μεγάλης αξίας πολιτιστικό-ιστορικό περιβάλλον*¹³⁹. Στις περιπτώσεις αυτές όμως, οι ατομικές διοικητικές πράξεις πρέπει να παραπέμπουν ρητά στην ισχύουσα νομοθεσία για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς¹⁴⁰.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου στην υπόθεση *SCEA Ferme κατά Γαλλίας*¹⁴¹, η οποία τελικά κρίθηκε απαράδεκτη, αποφάνθηκε ότι η ρύθμιση της χρήσης δεν αποτελεί καταρχήν επέμβαση στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, αλλά εμπίπτει στην δυνατότητα υποβολής ελέγχων κατά το αρ.1.2 του Πρωτοκόλλου¹⁴².

Από την άλλη, στην υπόθεση *Potomska και Potomski κατά Πολωνίας*, η κυβέρνηση αναγνώρισε ότι η εγγραφή του οικήματος των αιτούντων στον Κατάλογο ιστορικών μνημείων αποτελεί επέμβαση στην ειρηνική απόλαυση των αγαθών τους, η οποία σύμφωνα με το Δικαστήριο μπορεί, όπως και ανωτέρω, να θεωρηθεί ως νόμιμο

¹³⁵ *Potomska and Potomski* παρ. 67

¹³⁶ ΕΔΔΑ, *Οικουμενικό Πατριαρχείο* κατά Τουρκίας, παρ. 80

¹³⁷ Για τη δίκαιη ισορροπία μεταξύ σκοπού δημοσίου συμφέροντος και ατομικών θεμελιωδών το ΕΔΔΑ στην Υπόθεση *Chassagnou κ.α. κατά Γαλλίας* κατέληξε ότι *όπως προκύπτει από την καλά εδραιωμένη νομολογία, το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου Αρ. 1 πρέπει να ερμηνευθεί υπό το φως της αρχής που προβλέπεται στο πρώτο εδάφιο του άρθρου. Ως εκ τούτου, μια παρέμβαση πρέπει να επιτυγχάνει μια «δίκαιη ισορροπία» ανάμεσα στις απαιτήσεις του γενικού συμφέροντος της κοινότητας και τις απαιτήσεις της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου. Η αναζήτηση αυτής της ισορροπίας αντικατοπτρίζεται στη δομή του άρθρου 1, στο σύνολό του, και επομένως και, στο δεύτερο εδάφιο του άρθρου αυτού: πρέπει να υπάρχει εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ των χρησιμοποιούμενων μέσων και του επιδιωκόμενου σκοπού. Για να προσδιοριστεί αυτή η απαίτηση, το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι το κράτος διαθέτει ευρεία διακριτική ευχέρεια όσον αφορά τόσο την επιλογή των μέσων επιβολής και εξακρίβωσης, εάν οι συνέπειες της επιβολής δικαιολογούνται από το γενικό συμφέρον για την επίτευξη του αντικείμενου του εν λόγω νόμου. Chassagnou κ.α. κατά Γαλλίας (1999) παρ. 75. Ομοίως και Luordo κατά Ιταλίας παρ. 69, Immobiliare Saffi κατά Ιταλίας (1999), παρ. 49, Fredin κατά Σουηδίας (no. 1) (1991), παρ. 51*

¹³⁸ *Potomska and Potomski* παρ. 67

¹³⁹ ΕΔΔΑ *Hellborg* κατά Σουηδίας

¹⁴⁰ ΕΔΔΑ, *Οικουμενικό Πατριαρχείο* κατά Τουρκίας παρ. 80

¹⁴¹ Η υπόθεση αφορά προσφυγή της Εταιρίας *SCEA Ferme de Fresnoy* σχετικά με τον χαρακτηρισμό ως προστατευόμενων ιστορικών μνημείων αγροτικών κτιρίων εντός αγροκτήματος της προσφεύγουσας, μεταξύ των οποίων, ένα παρεκκλήσι και ένα σπίτι που χρονολογείται από το 12-13^ο αιώνα, πλήρως ενσωματωμένα με τα περιβάλλοντα οικοδομήματα. Συγκεκριμένα, η εταιρία προσέφυγε κατά των αποφάσεων που περιορίζουν την χρήση του περιβάλλοντα χώρου, καθώς επιδιώξή της αποτέλεσε η κατασκευή φάρμας πλησίον των προστατευόμενων κτιρίων.

¹⁴² Στην υπόθεση *Luordo* κατά Ιταλίας το Δικαστήριο σημειώνει σχετικά ότι ο περιορισμός του αιτούντος για την ειρηνική απόλαυση της περιουσίας του, δεν αποτελεί καθαυτό αντικείμενο κριτικής, ιδίως ενόψει του επιδιωκόμενου θεμιτού σκοπού και του περιθωρίου εκτίμησης που παρέχεται από το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 1. Ωστόσο, ο κίνδυνος ενός τέτοιου συστήματος είναι ότι μπορεί να περιορίσει αδικαιολόγητα την ικανότητα του αιτούντος να διαχειριστεί τα υπάρχοντά του. παρ. 70

μέσο ελέγχου της χρήσης της ιδιοκτησίας¹⁴³. Η κατά περίπτωση εξέταση των σχετικών όρων κρίθηκε απαραίτητη για την αποφυγή γενικεύσεων, καθώς όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το ΕΔΔΑ, ο νομικός προσδιορισμός ενός αγαθού ως πολιτιστικού, δεν συνεπάγεται αυτόματα παραβίαση του αρ. 1 του Πρωτοκόλλου 1¹⁴⁴. Για το λόγο αυτό, το Δικαστήριο προέβη στην επεξεργασία ορισμένων κριτηρίων για την στοιχειοθέτηση σχετικής παραβίασης όπως, την προηγούμενη γνώση του ιδιοκτήτη για τους σχετικούς περιορισμούς κατά την απόκτηση ενός αγαθού, την ύπαρξη νόμιμων προσδοκιών για την χρήση του αγαθού ή την αποδοχή σχετικού ρίσκου κατά την αγορά του, το βαθμό που η χρήση του τροχοπεδεύεται, και τη δυνατότητα προσβολής της αναγκαιότητας του περιορισμού¹⁴⁵.

Με βάση τα παραπάνω, το κράτος δύναται να επιβάλλει περιορισμούς στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας όταν αντικείμενό της αποτελούν σημαντικά πολιτιστικά αγαθά, και με σκοπό την προστασία τους.

1.2. Η αποστέρηση της πολιτιστικής ιδιοκτησίας για λόγους δημοσίου συμφέροντος

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί νόμιμο λόγο για την απαλλοτρίωση μίας ιδιοκτησίας, που προσδιορίζεται ως ‘πολιτιστική’, υπέρ του κράτους¹⁴⁶. Δεδομένου ότι η απαλλοτρίωση αποτελεί έσχατη επέμβαση στο δικαίωμα της ειρηνικής απόλαυσης της ιδιοκτησίας, τα σχετικά μέτρα πρέπει να υπαγορεύονται από την αρχή της αναλογικότητας και της ‘δίκαιης ισορροπίας’ δημοσίου συμφέροντος και ατομικού δικαιώματος.

Ζητήματα αναδύονται ιδιαίτερα, σχετικά με το ύψος της αποζημίωσης σε περίπτωση παράνομης αποστέρησης αγαθών με πολιτιστική σημασία, καθώς και την συναξιολόγηση της ιδιαίτερης αξίας ενός αγαθού κατά την εκτίμηση της. Το άρ. 1 του Πρωτοκόλλου 1 της ΕΣΔΑ, δεν εγγυάται το δικαίωμα πλήρους αποζημίωσης για την αγοραία αξία ενός αγαθού σε κάθε περίπτωση, εκτός αν αυτό υπαγορεύεται από τους ‘δημοσίου συμφέροντος’ νόμιμους σκοπούς, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η προστασία της ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς¹⁴⁷. Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση όμως, το Δικαστήριο τόνισε, στην υπόθεση *Kozacioglu κατά Τουρκίας*, ότι η απουσία πλήρους αποζημίωσης δεν καθιστά την απαλλοτρίωση *eo ipso* προβληματική¹⁴⁸. Εντούτοις, η μη αξιολόγηση των ειδικών χαρακτηριστικών ενός ακινήτου για την καταβολή αποζημίωσης, πόσο μάλλον η υποτίμηση της αξίας του ως αποτέλεσμα του νομικού προσδιορισμού του ως στοιχείου της πολιτιστικής κληρονομιάς, θέτοντας τον

¹⁴³ *Potomska and Potomski* παρ. 63

¹⁴⁴ *Potomska and Potomski* παρ. 67

¹⁴⁵ *Ibid*

¹⁴⁶ *Kozacioglu κατά Τουρκίας* παρ. 53

¹⁴⁷ *Ibid*, παρ. 64

¹⁴⁸ *Ibid*, παρ. 65

δικαιούχο σε δυσμενή θέση έναντι του κράτους, συνιστά παραβίαση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας¹⁴⁹.

Μάλιστα, η αδυναμία καταβολής επαρκούς αποζημίωσης για την απαλλοτρίωση ακίνητης ιδιοκτησίας ελλείπει πόρων δεν μπορεί να δικαιολογήσει την αποτυχία των αρχών για επανόρθωση μίας παραβίασης¹⁵⁰, ενώ σε κάθε περίπτωση οι ιδιοκτήτες δεν πρέπει να στερούνται το δικαίωμα προσφυγής κατά αναγκαστικών μέτρων των αρχών σχετικά με την απαλλοτρίωση της ιδιοκτησίας τους¹⁵¹.

Ιδιαίτερη μορφή επέμβασης στην ιδιοκτησία αποτελεί και το προτιμησιακό δικαίωμα του κράτους σε περίπτωση πώλησης πολιτιστικού αγαθού το οποίο κρίνεται ως σημαντικό. Κατ' αναλογία των ως άνω παρατηρήσεων, και σε αυτήν την περίπτωση, τα μέτρα πρέπει να συνάδουν με την αρχή της νομιμότητας, σύμφωνα με την οποία η οικεία νομοθεσία πρέπει να είναι προσβάσιμη, ακριβής και προβλεπόμενη, περιορίζοντας έτσι αυθαιρεσίες από την πλευρά του κράτους. Το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Beyeler κατά Ιταλίας*, επιβεβαιώνει καταρχήν το δικαίωμα του κράτους να ασκεί έλεγχο στην αγορά έργων τέχνης για την προστασία της πολιτιστικής και καλλιτεχνικής κληρονομιάς, καθώς διατηρεί το περιθώριο εκτίμησης του γενικού συμφέροντος της κοινότητας¹⁵². Ωστόσο, υπογραμμίζει ότι η λήψη σχετικών μέτρων πρέπει να πραγματοποιείται εντός εύλογου διαστήματος¹⁵³, διότι διαφορετικά συνιστά δυσανάλογη και καταχρηστική άσκηση δικαιώματος σε βάρος του ιδιώτη.

Παρά την περιορισμένη νομολογία, κυρίαρχη είναι η θέση του Δικαστηρίου για την κατά περίπτωση εξέταση κάθε παραβίασης λόγω των ειδικών συνθηκών σε κάθε μία από αυτές. Έτσι, παρά την, συχνά ταυτόσημη, επανάληψη πολλών σημείων του διατακτικού, το Δικαστήριο του Στρασβούργου διατηρεί μία εξατομικευμένη αντιμετώπιση των ζητημάτων αυτών, για την άρση του ατομικού δικαιώματος στην ιδιοκτησία με απώτερο σκοπό την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

¹⁴⁹ *Ibid*, παρ.69-73

¹⁵⁰ *Potomska and Potomski*, παρ. 73

¹⁵¹ παρ. 75

¹⁵² ΕΔΔΑ, *Beyeler κατά Ιταλίας*, παρ. 111- 112

¹⁵³ *Ibid*, παρ. 121-122

2. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία ως «εχέγγυο» για την πολιτιστική κληρονομιά(;)

Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την διαφύλαξη στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, ιδίως όταν το κράτος προβαίνει στην αυθαίρετη απαλλοτρίωση αγαθών ιδιαίτερων μειονοτικών ομάδων, χωρίς να αποσκοπεί στην προστασία τους, ή σε περιπτώσεις κλοπής και παράνομης διακίνησής τους.

2.1. Η συμβολή της νομολογίας του Στρασβούργου

Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία αποκτά ιδιαίτερη σημασία προκειμένου για την απαλλοτρίωση πολιτιστικών αγαθών ιδιαίτερων ομάδων. Αναφερθήκαμε ήδη, κατά την εξέταση της θρησκευτικής ελευθερίας, στην έκθεση του Ειδικού Εισηγητή ΗΕ για την προστασία της ελληνορθόδοξης κοινότητας στη Ρουμανία και την κατάσχεση θρησκευτικών αγαθών από το κράτος κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος, όπου η Ρουμανία κλήθηκε να συνδράμει ενεργά για την επιστροφή αγαθών που είχε απολέσει η κοινότητα παράνομα¹⁵⁴. Η περίπτωση των πρώην κομμουνιστικών καθεστώτων δεν είναι η μοναδική.

Η νομολογία του ΕΔΔΑ είναι χαρακτηριστική για την προστασία θρησκευτικών ιδιοκτησιών με πολιτιστική σημασία. Η περίπτωση των θρησκευτικών περιουσιών του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Τουρκία, αποτελεί εξίσου χαρακτηριστικό παράδειγμα προστασίας ιδιοκτησιών μειονοτικών ομάδων. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση του *Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά της Τουρκίας*, το ΕΔΔΑ απέρριψε ως αβάσιμο το επιχείρημα της κυβέρνησης ότι η επέμβαση του κράτους στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, δικαιολογείται λόγω της έλλειψης μέτρων από την πλευρά του Πατριαρχείου για την προστασία του ορφανοτροφείου ως οικήματος ιστορικής αξίας, καθώς ούτε τα εθνικά ένδικα μέσα, ούτε η κυβέρνηση επικαλέστηκαν ως νομική βάση για την απαλλοτρίωσή του τη σχετική νομοθεσία για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς¹⁵⁵.

Ομοίως, στην περίπτωση της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας της Κοίμησης της Θεοτόκου στην περιοχή Çanakkale, όπου το Δικαστήριο επιβεβαίωσε το δικαίωμα της εκκλησίας ως νομικού προσώπου (ευαγές ίδρυμα- βακούφι) θρησκευτικής μειονότητας να κατέχει και να διαχειρίζεται ακίνητα αγαθά¹⁵⁶. Προκύπτει λοιπόν, ότι το δικαίωμα στην ιδιοκτησία μπορεί να συμβάλλει στην διαφύλαξη αγαθών θρησκευτικών ή άλλων μειονοτήτων σε περιπτώσεις που το κράτος λαμβάνει μέτρα εναντίον τους, χωρίς να προβαίνει ταυτόχρονα στον προσδιορισμό τους ως προστατευόμενων πολιτιστικών αγαθών. Αξίζει ωστόσο, να σημειωθεί ότι η δικαίωση των προσφευγόντων δεν συνεπάγεται πάντα την επιστροφή των ακινήτων στους νόμιμους ιδιοκτήτες τους. Έτσι, στην περίπτωση της περιουσίας της Μεγάλης του Γένους Σχολής¹⁵⁷, η Τουρκία

¹⁵⁴ E/CN.4/2004/63/Add.2, παρ.103-108

¹⁵⁵ ΕΔΔΑ, *Οικουμενικό Πατριαρχείο κατά Τουρκίας* παρ. 80. Το Δικαστήριο κατέληξε ομόφωνα στην ύπαρξη παραβίασης του αρ. 1 Πρωτοκόλλου 1, ενώ η σημασία της απόφασης έγκειται ιδιαίτερα στην αναγνώριση του Πατριαρχείου ως νομικού προσώπου.

¹⁵⁶ ΕΔΔΑ, *Βακούφι της Ορθόδοξης Εκκλησίας Κοίμησης Θεοτόκου (Τενέδου) κατά Τουρκίας*, παρ. 47- 54

¹⁵⁷ ΕΔΔΑ, *Μεγάλη του Γένους Σχολή κατά Τουρκίας*, (2007)

προτίμησε την καταβολή χρηματικής αποζημίωσης, σ' αντίθεση με την περίπτωση του Ορφανοτροφείου, όπου το Δικαστήριο αποφάνθηκε υπέρ της επιστροφής του στο Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Η σημασία του δικαιώματος της ιδιοκτησίας για την προστασία πολιτιστικών αγαθών καθίσταται πασίδηλη στην περίπτωση των κυπριακών θρησκευτικών αγαθών στα κατεχόμενα εδάφη¹⁵⁸. Μάλιστα, η λειτουργία του είναι διττή. Αφενός, λειτουργεί ως νομική βάση για την επιστροφή παράνομα εξαχθέντων και κλαπέντων πολιτιστικών αγαθών από τα κατεχόμενα εδάφη – ιδίως μωσαϊκών, εικόνων και άλλων κινητών αγαθών, και αφετέρου, την επανόρθωση για την απαλλοτρίωση ακίνητων θρησκευτικών ή άλλων πολιτιστικών στοιχείων.

Αναφορά έγινε παραπάνω, στα Ψηφιδωτά της Κανακαριάς στην κατεχόμενη Κύπρο και την απόφαση του Ομοσπονδιακού Εφετείου των ΗΠΑ για την επιστροφή των παράνομα εξαχθέντων αγαθών στο νόμιμο ιδιοκτήτη τους, δημιουργώντας σημαντικό δεδικασμένο στις ΗΠΑ¹⁵⁹. Ομοίως, μέσα από αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων¹⁶⁰ ή με εξώδικο φιλικό διακανονισμό¹⁶¹, έχουν επιστραφεί στην Ελληνορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Κύπρου αρχαιότητες, μωσαϊκά, τοιχογραφίες και εικόνες που έχουν κλαπεί από τις κατεχόμενες περιοχές.

Η αναγνώριση της ευθύνης της Τουρκίας για παραβιάσεις του άρ. 1 του Πρωτοκόλλου 1 ΕΣΔΑ¹⁶² αποτέλεσε σημαντική παρακαταθήκη για τη διεκδίκηση θρησκευτικών και άλλων ακίνητων ιδιοκτησιών με πολιτιστική σημασία. Παρόλ' αυτά, η απόρριψη της προσφυγής του *Αρχιεπισκόπου Χρυσόστομου II κατά της Τουρκίας* ως απαράδεκτης¹⁶³ όχι μόνο οριοθετεί τη λειτουργία του ΕΔΔΑ, αλλά καταδεικνύει την ανάγκη συστηματικής και ενδεδειγμένης προετοιμασίας των εν λόγω προσφυγών, ιδίως μετά την απόφαση *Δημόπουλος κατά Τουρκίας*¹⁶⁴ και την παραπομπή των ελληνοκυπριακών προσφυγών στην Επιτροπή για την Ακίνητη Ιδιοκτησία που έχει συσταθεί στα

¹⁵⁸ Περράκης Σ., Το καθεστώς της πολεμικής κατοχής στην Κύπρο. Επιπτώσεις και ζητήματα εφαρμογής στη διεθνή δικαιοταξία, στο Γιαλλουρίδης Χ., Τσάκωνας Π., Η νέα διεθνής τάξη, η Ελλάδα, η Τουρκία και το κυπριακό πρόβλημα, εκδ.Σιδέρη, 1993, σ.475- 511.

¹⁵⁹ Αυτοκέφαλη Ελληνορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου κατά Goldberg & Feldman Fine Arts Inc., 917 F.2d 278, Εφετείο της Έβδομης Περιφέρειας των ΗΠΑ, Απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 1990. Για αναλυτική παρουσίαση της υπόθεσης και των ζητημάτων αυτών βλέπε αναλυτικά Μ.-C. Bourloyannis, V. Morris, 'Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus v. Goldberg & Feldman Fine Arts, Inc.', AJIL, Vol. 86, No. 1 (Jan., 1992), σ. 128-133, J. A. R. Nafziger, R. Kirkwood Paterson, Al. Dundes Renteln, Cultural Law: International, Comparative, and Indigenous Cases, CUP, 2010 σ. 515 επ.

¹⁶⁰ Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η καταδίκη του Aydin Dikmen από Δικαστήριο του Μονάχου το 2010 το οποίο διέταξε τον επαναπατρισμό των αγαθών που είχαν κλαπεί. Μάλιστα, στις 22 Μαρτίου 2013, το Περιφερειακό Δικαστήριο του Μονάχου, απέρριψε την έφεση κατά της πρωτόδικης απόφασης. Η απόφαση υπόκειται σε αναίρεση.

www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/All/AE53B13021BBA58FC2257B3A003B710E?OpenDocument

¹⁶¹ Ενδεικτικά βλέπε την εξώδικη συμφωνία με τον τραγουδιστή Boy George, για την επιστροφή εικόνας που είχε αγοράσει το 1985 από έμπορο τέχνης στο Λονδίνο. Anne Laure Bandle, Raphael Contel, Marc-André Renold, "Case Cypriot Icon – Boy George and the Greek Orthodox Church in Cyprus," Platform ArThemis (<http://unige.ch/art-adr>), Art-Law Centre, University of Geneva

¹⁶² ΕΔΔΑ, *Λοιζίδου κατά Τουρκίας*, παρ. 57

¹⁶³ Η απόφαση κρίθηκε απαράδεκτη για μη εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων, ενώ το Δικαστήριο σημείωσε ότι δεν τεκμηριώνεται η σύνδεση της Αρχιεπισκοπής με τις επιμέρους Εκκλησίες, που έχουν καταστεί 'θύμα' παραβίασης. *Χρυσόστομος κατά Τουρκίας*, (Απόφαση 2011)

¹⁶⁴ ΕΔΔΑ, *Δημόπουλος κατά Τουρκίας* (2010), παρ.133

κατεχόμενα. Στις περιπτώσεις αυτές, το Δικαστήριο έχει πολλάκις υπογραμμίσει ότι προκειμένου για αιτιάσεις σχετικά με την καταστροφή ή κλοπή αγαθών πρέπει να τεκμαίρεται η πραγματοποίησή τους μετά την θέση σε ισχύ της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων, ώστε να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής *ratione temporis*., ενώ σε κάθε περίπτωση η στέρηση της πρόσβασης στις εκκλησίες και η αδυναμία πραγματοποίησης θρησκευτικών λειτουργιών ως ιδιαίτερη πτυχή της απόλαυσης της ιδιοκτησίας συνδέεται και με την θρησκευτική ελευθερία.

Ως εκ τούτου, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την προστασία των ομάδων και των αγαθών τους. Η προηγούμενη σύντομη επισκόπηση της νομολογίας αποτυπώνει τη γενική αντίληψη προστασίας των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς, είτε κατ' εφαρμογή του δικαιώματος στην ιδιοκτησία, είτε κατά τον περιορισμό του.

2.2. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και η ιδιόμορφη προστασία των αυτοχθόνων

Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία αποτελεί συχνά τη νομική βάση προστασίας της «γης» των αυτοχθόνων λαών, συμπεριλαμβανομένων των πολιτιστικών τους στοιχείων. Το ατομικό ή/και συλλογικό¹⁶⁵ αυτό δικαίωμα απέκτησε ιδιαίτερο περιεχόμενο στο αμερικανικό και αφρικανικό σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Η Αφρικανική Επιτροπή κατά την ερμηνεία του δικαιώματος του αρ. 14 του Αφρικανικού Χάρτη, υπογραμμίζει ότι η ιδιοκτησία αναφέρεται σε όλα τα υλικά στοιχεία που κατέχουν άτομα και λαοί, καθώς και κάθε δικαίωμα επί της κληρονομιάς (*patrimony*) τους¹⁶⁶. Στο πλαίσιο αυτό, η παραδοσιακή χρήση και πρόσβαση της γης από τους αυτόχθονες, και η πολιτιστική διάστασή της θεμελιώθηκε σε αυτό.

Η Υπόθεση της κοινότητας Endorois, κατόπιν αναφοράς του Κέντρου για την Ανάπτυξη των Μειονοτικών Δικαιωμάτων κατά της Κένυας¹⁶⁷, αποτέλεσε ορόσημο στο αφρικανικό σύστημα προστασίας. Μέσα από την νομολογιακή εξειδίκευση του δικαιώματος, η Επιτροπή έκρινε ότι η 'γη' των αυτοχθόνων αποτελεί ιδιοκτησία¹⁶⁸, προσδιορίζοντας την πρόσβαση, την αποχή από κάθε μορφή επέμβασης, την χρήση και έλεγχο της ιδιοκτησίας ως συστατικά στοιχεία του δικαιώματος. Η βίαιη μετατόπιση των Endorois από τη λίμνη Bogoria και η απαγόρευση πρόσβασης στις πολιτιστικές τους τοποθεσίες, θεωρήθηκε από την Επιτροπή ως εμπόδιο για την άσκηση των θρησκευτικών και πολιτιστικών τους δικαιωμάτων¹⁶⁹, σηματοδοτώντας σωρευτικές παραβιάσεις του Χάρτη. Μάλιστα, η αποστέρηση των πατρογονικών εδαφών μπορεί να αποτελέσει

¹⁶⁵ F. Ouguerouz, *The African Charter of Human and People's Rights: A Comprehensive Agenda for Human Dignity And Sustainable Democracy In Africa*, Martinus Nijhoff, 2003, σ.154

¹⁶⁶ Draft Guidelines and Principles on Economic, Social and Cultural Rights in the African Charter on Human and Peoples' Rights, 2011, παρ. 46-48

¹⁶⁷ Αφρικανική Επιτροπή Δικ.τ.Α.&Λαών, *Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council* κατά Κένυας, No 276 / 2003

¹⁶⁸ Αφρικανική Επιτροπή, *Malawi African Association and Others* κατά Μαυριτανίας, Comm. Nos. 54/91, 61/91, 98/93, 164/97 à 196/97, 210/98 (2000), παρ. 128. Ομοίως, *The Social and Economic Rights Action Centre for Economic and Social Rights* κατά Νιγηρίας. (Υπόθεση Ogoni) 2001, παρ. 54.

¹⁶⁹ Ibid, παρ. 108

παραβίαση κατά του δικαιώματος στη ζωή, εφόσον οι συνθήκες διαβίωσης είναι ασυμβίβαστες με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια¹⁷⁰¹⁷¹.

Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία αποτέλεσε εγγύηση για την ανάπτυξη του πολιτισμού¹⁷² και της πολιτιστικής ταυτότητας¹⁷³ των αυτοχθόνων και στο πλαίσιο της Αμερικανικής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (αρ.21)¹⁷⁴. Η γη θεωρήθηκε αναπόσπαστο τμήμα για την πολιτιστική επιβίωση¹⁷⁵, αλλά και για την πολιτιστική ακεραιότητα¹⁷⁶ των αυτοχθόνων, θεμελιώνοντας έτσι ένα ιδιότυπο συλλογικό δικαίωμα¹⁷⁷ εδαφικής ιδιοκτησίας που λειτουργεί ως βάση για την προστασία, μεταξύ άλλων, σημαντικών πολιτιστικών τοποθεσιών¹⁷⁸ και θρησκευτικών χώρων, όπως χώροι θρησκευτικής σημασίας, αρχαία κοιμητήρια κτλ¹⁷⁹. Άλλωστε, όπως χαρακτηριστικά κατέληξε το Διαμερικανικό Δικαστήριο στην υπόθεση της κοινότητας των Yakye Axa η ιδιοκτησία επί της γης διασφαλίζει ότι τα μέλη των αυτοχθόνων κοινοτήτων διαφυλάσσουν την πολιτιστική τους κληρονομιά¹⁸⁰.

Με βάση τα παραπάνω, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία αποκτά σημαίνοντα ρόλο για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς των αυτοχθόνων, όταν αυτά απειλούνται από τις κρατικές πολιτικές ή άλλους δρώντες.

II. Τα πολιτιστικά δικαιώματα ως *ratio* για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

Τα πολιτιστικά δικαιώματα λειτουργούν στο πεδίο του πολιτισμού, με βασικότερο το δικαίωμα στον πολιτισμό. Ως εκ τούτου, η ανάλυση αναδεικνύει το ρόλο τους για την έμπρακτη προστασία των πολιτιστικών αγαθών, καταρρίπτοντας τη συντηρητική θέασή τους ως μη δικαιωμάτων.

¹⁷⁰ Ibid, παρ. 168

¹⁷¹ Παραπομπή γίνεται στην Υπόθεση Yakye Axa, όπου αποφάνθηκε ότι “the State, by not ensuring the right of the Community to its ancestral territory, has failed to comply with its duty to guarantee the life of its members, as it has deprived the Community of its traditional means of subsistence, forcing it to survive under appalling conditions and leaving it at the mercy of State assistance.” Αναλυτικά, ΔιΑΔΔΑ, Yakye Axa Indigenous Community κατά Παραγουάη, (2005) παρ. 157(b).

¹⁷² ΔιΑΔΔΑ, Sawhoyamaya Indigenous Community κατά Παραγουάη, (2006), παρ. 113(a)

¹⁷³ ΔιΑΔΔΑ, Yakye Axa Indigenous Community, παρ. 157(c).

¹⁷⁴ Μάλιστα, το δικαίωμα των αυτοχθόνων επί της γης του έχει θεωρηθεί ως εθνικό διεθνές δίκαιο. ΔιΑΔΔΑ, Mayagna (Sumo) Awas Tingni community κατά Νικαράγουα (2001). παρ. 140(d)

¹⁷⁵ ΔιΑΕΔΑ Report No. 40/04, Case 12.053, Maya Indigenous Communities of the Toledo District (Belize), (2004), παρ. 116, ΔιΑΔΔΑ, Mayagna (Sumo) Awas Tingni community κατά Νικαράγουα (2001). παρ. 149

¹⁷⁶ Maya Indigenous Communities of the Toledo District, παρ. 155

¹⁷⁷ ΔιΑΔΔΑ, Saramaka People κατά. Suriname.(2007) παρ. 174. Μάλιστα, το Δικαστήριο κάλεσε το κράτος να : “grant the members of the Saramaka people legal recognition of their collective juridical capacity, pertaining to the community to which they belong, with the purpose of ensuring the full exercise and enjoyment of their right to communal property, as well as collective access to justice, in accordance with their communal system, customary laws, and traditions”, παρ. 194

¹⁷⁸ Ενδεικτικά, Υπόθεση Mayagna (Sumo) Awas Tingni

¹⁷⁹ Op.cit, Maya Indigenous Communities of the Toledo District, παρ. 155.

¹⁸⁰ Op.cit., Yakye Axa Indigenous Community, σ. 146

A. Προσδιορίζοντας τα πολιτιστικά δικαιώματα

Τα πολιτιστικά δικαιώματα δεν αποτελούν ούτε νέα, ούτε ‘πολυτελή’¹⁸¹ κατηγορία δικαιωμάτων, παραμένουν ωστόσο *τα λιγότερο αναπτυγμένα, ή παραγκωνισμένα δικαιώματα*¹⁸². Αντιθέτως, η προστασία των μειονοτήτων κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου συνδέθηκε άρρηκτα με τη διαφύλαξη των ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους (θρησκεία, εκπαίδευση κτλ.) και συναφών δικαιωμάτων. Ωστόσο, η σύνδεσή τους με τις ομάδες και το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού αποτέλεσε την αιτία για τη μη συμπερίληψή τους στο Χάρτη ΗΕ¹⁸³. Έκτοτε, τα πολιτιστικά δικαιώματα εξατομικεύονται, ενώ η διάχυσή τους σε πολυάριθμο αριθμό κειμένων είναι εντυπωσιακή.

Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποτελεί το πρώτο κείμενο που συναρθρώνει ως ενιαίο όλο τα δικαιώματα του ανθρώπου, τα οποία συνέχεια κωδικοποιούνται στα δύο Διεθνή Σύμφωνα των ΗΕ του 1966. Παρά τον τεχνητό διαχωρισμό των δικαιωμάτων σε ατομικά και πολιτικά από τη μία πλευρά, και κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά από την άλλη πλευρά, το αρ. 27 του ΔΣΑΠΔ επιβεβαιώνει την αλληλοσυσχέτιση των δικαιωμάτων. Έτσι, δεν προκαλεί έκπληξη, η συνεχής επαναβεβαίωση του οικουμενικού, αδιαίρετου, αλληλεξαρτούμενου και αλληλένδετου χαρακτήρα των δικαιωμάτων τόσο από τη Γενική Συνέλευση το 1977¹⁸⁴, όσο και από τη Διακήρυξη της Βιέννης¹⁸⁵ το 1993, με αποτέλεσμα οποιαδήποτε διάκρισή τους σήμερα να εξυπηρετεί, κατεξοχήν, λόγους συστηματοποίησης της έρευνας.

Μολαταύτα, κρίνεται σκόπιμη η σκιαγράφηση του κανονιστικού πλαισίου αλλά και των γενικών χαρακτηριστικών των πολιτιστικών δικαιωμάτων εν γένει.

1. Πολιτιστικός πλουραλισμός, δικαιώματα και δημοκρατία

Τα πολιτιστικά δικαιώματα εντοπίζονται σε πληθώρα οικουμενικών (ΟΔΔΑ, αρ.27. ΔΣΑΠΔ, αρ.27, ΔΣΟΚΠΔ αρ.15) και περιφερειακών κειμένων (ΑΣΔΑ, Αφρικανικός Χάρτης κ.ά.) για τα δικαιώματα του ανθρώπου¹⁸⁶. Ωστόσο, η απουσία ενός ακριβούς ορισμού *εμποδίζει την κατανόηση και συνοχή τους*¹⁸⁷. Η Σταματοπούλου – στη

¹⁸¹ Για το απαράδεκτο της θέσης ότι τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα αποτελούν αγαθά πολυτελείας που να αξιώνεται και να απολαμβάνουν μόνο οι κοινωνίες που μπορούν να «αντέξουν οικονομικά», L. Arbour, Keynote address to the International Conference Organized by the World Organisation against Torture, 4/11/2005,

<http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=4077&LangID=E>

¹⁸² J. Symonides, ‘Cultural Rights: A Neglected Category of Human Rights’, 158, International Social Science Journal (1998), σ. 595.

¹⁸³ Ibid

¹⁸⁴ Απόφαση 32/130 της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1977. Η Γενική Συνέλευση αποφασίζει σχετικά με τις μελλοντικές ενέργειες των ΗΕ ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι θεμελιώδεις ελευθερίες είναι αδιαίρετα και αλληλεξαρτώμενα και αναπαλλοτρίωτα για όλους. *Ισότιμη προσοχή πρέπει να δίδεται στην εφαρμογή, προαγωγή και προστασία ατομικών - πολιτικών και οικονομικών, κοινωνικών - πολιτιστικών δικαιωμάτων, καθώς η πραγμάτωση των δικαιωμάτων της πρώτης κατηγορίας είναι ανέφικτη χωρίς τα υπόλοιπα.* παρ. 1 α επ.

¹⁸⁵ A/CONF.157/23

¹⁸⁶ Αναλυτική καταγραφή τους Σ. Περράκης, 2006, σ. 63-64

¹⁸⁷ 166 EX/28, παρ. 20

πρόσφατη μονογραφία της¹⁸⁸, ήδη έργο αναφοράς για τα πολιτιστικά δικαιώματα—ενσωματώνει στα βασικά πολιτιστικά δικαιώματα το δικαίωμα στην εκπαίδευση, το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή, το δικαίωμα απόλαυσης της επιστημονικής προόδου και των εφαρμογών της, το δικαίωμα προστασίας των ηθικών και υλικών δικαιωμάτων του δημιουργού επί επιστημονικών, λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών δημιουργημάτων, και την ελευθερία της επιστημονικής έρευνας και δημιουργικής δραστηριότητας¹⁸⁹. Πρόκειται για ελευθερία και ευθύνη του ατόμου για την επιλογή και την ελεύθερη έκφραση της ταυτότητας και των συναφών πολιτιστικών του αναφορών¹⁹⁰.

Τα πολιτιστικά δικαιώματα συνδέονται άμεσα με τον πολιτισμό, την εκπαίδευση και την επιστήμη, έννοιες αλληλένδετες, όπως μαρτυρά και η ίδια η UNESCO. Ακολούθως, τα δικαιώματα αυτά έχουν ως βασικό αντικείμενο τη διασφάλιση της πρόσβασης και της απόλαυσης των πολιτιστικών και επιστημονικών δημιουργημάτων. Μάλιστα, είναι σε τέτοιο βαθμό συνδεδεμένα με τα στοιχεία της πολιτιστικής δημιουργίας, ώστε συχνά ως πολιτιστικά δικαιώματα *stricto sensu* να νοείται η πρόσβαση και η απόλαυση του πολιτισμού¹⁹¹.

Βασικό στοιχείο των πολιτιστικών δικαιωμάτων αποτελεί ο σεβασμός της ετερότητας και ο πολιτιστικός πλουραλισμός, που προϋποθέτουν την ύπαρξη ενός δημοκρατικού και ευνομούμενου κράτους¹⁹². Η επαναβεβαίωση της πολιτιστικής προστασίας ως στοιχείου της δημοκρατίας στη νομολογία του ΕΔΔΑ αντανακλά το ρόλο των ομάδων στο σύγχρονο κράτος¹⁹³. Έτσι, στην υπόθεση *Gorzelik και άλλοι κατά Πολωνίας*, το Δικαστήριο του Στρασβούργου υπογραμμίζει ότι μια πλουραλιστική και αληθινά δημοκρατική κοινωνία οφείλει όχι μόνο να σέβεται την εθνοτική, πολιτιστική, γλωσσική και θρησκευτική ταυτότητα των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες αλλά και να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες ώστε να μπορούν να εκφράσουν, να διαφυλάττουν και να αναπτύσσουν αυτήν τους την ταυτότητα¹⁹⁴. Άλλωστε, η σχέση του σύγχρονου πολυπολιτισμικού κράτους και της δημοκρατίας επιβεβαιώνεται μέσα από τη λειτουργία διεθνών οργάνων για τα δικαιώματα του ανθρώπου.

Αντιπροσωπευτικό είναι και το παράδειγμα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI) η οποία, σε σειρά αποφάσεων και εκθέσεων,

¹⁸⁸ E. Stamatopoulou, *Cultural Rights in International Law. Article 27 of the Universal Declaration of Human Rights and beyond*, Martinus Nijhoff, 2007

¹⁸⁹ Βλέπε και H. Niec, 'Casting the Foundation for the Implementation of Cultural Rights', in H. Niec (ed.), *Cultural Rights & Wrongs*, UNESCO/ Institute of Art and Law, 1998

¹⁹⁰ Ομοίως, L.Reidel, 'What are cultural rights?Protecting Groups with Individual Rights', in M.Ssenyonjo,(ed.), *Economic, Social and Cultural Rights*, Ashgate, 2010

¹⁹¹ W.K.Barth, *On Cultural Rights. The equality of nations and the minority legal tradition.*, Martinus Nijhoff,2008, σελ. 5

¹⁹² Το Συμβούλιο της Ευρώπης αναφέρεται στην ανάγκη πολιτιστικού εκδημοκρατισμού. Αναλυτικά βλέπε Σύσταση 1990 (2012) και την Απάντηση της Επιτροπής Υπουργών CM/AS(2012) Rec1990 final

¹⁹³ Αναλυτικά J. Ringelheim, *La société démocratique comme espace culturel, plur aliste. Réflexions sur la jurisprudence de la Cour Européenne des droits de l'homme*, 2008, E/C.12/40/5

¹⁹⁴ ΕΔΔΑ, *Gorzelik κ.ά. κατά Πολωνίας*, . Αναλυτικά βλέπε J. Ringelheim, 'La société démocratique comme espace culturel, pluraliste. Réflexions sur la jurisprudence de la Cour Européenne des droits de l'homme', E/C.12/40/5, 9 Μαΐου 2008

επισημαίνει την ανάγκη πολιτισμικής κατανόησης στο πλαίσιο της ανοικτής πλουραλιστικής κοινωνίας που αποσκοπεί στην ειρηνική συνύπαρξη¹⁹⁵. Δεδομένου ότι τα πολιτιστικά δικαιώματα συνδέονται με τον πολιτιστικό πλουραλισμό, αναπόφευκτη είναι η διττή τους λειτουργία ως ατομικών και συλλογικών ή, κατά την Donders, ως «ενδιάμεσων»¹⁹⁶ δικαιωμάτων.

Ο πολιτιστικός πλουραλισμός και η διαφύλαξη της πολιτιστικής ετερότητας θέτει, επίσης, ζητήματα σχετικά με τον «πολιτιστικό σχετικισμό»¹⁹⁷ και την οικουμενικότητα των δικαιωμάτων. Εντούτοις, οι προβληματισμοί αυτοί σχετίζονται, κυρίως με πολιτιστικές πρακτικές και άυλες παραδόσεις¹⁹⁸, και δεν τυγχάνουν εφαρμογής στην περίπτωση του υλικού πολιτισμού. Ως εκ τούτου, ο πολιτιστικός σχετικισμός και η σύγκρουση μεταξύ πολιτιστικών και οικουμενικών ατομικών δικαιωμάτων δεν συναντάται στο πεδίο της προστασίας υλικών πολιτιστικών αγαθών¹⁹⁹.

2. Καταρρίπτοντας το μύθο των «μη- δικαιωμάτων». Το παράδειγμα του ΔΣΟΚΠΑ.

Λόγω της ιδιάζουσας φύσης τους, τα πολιτιστικά δικαιώματα φαίνεται συχνά να αποτελούν μία «υπολειπόμενη»²⁰⁰, ή και «ισχνή»²⁰¹, υποκατηγορία δικαιωμάτων λόγω της περιορισμένης ανάπτυξης τους, με αποτέλεσμα να γίνεται λόγος για «διακηρυκτικά» δικαιώματα του ΔΣΟΚΠΑ, ..μη αγώγιμα...χωρίς νομικό περιεχόμενο²⁰², με αποτέλεσμα τα

¹⁹⁵ Σύσταση Γενικής Πολιτικής αριθ.3 για την καταπολέμηση του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας κατά των Ρομά/ Τσιγγάνων. CRI(98)29.

¹⁹⁶ Y.Donders, 'The Legal Framework of the Right to Take Part in Cultural Life', in Y.Donders, V. Volodin (eds.), Human Rights in Education, Science, and Culture: Legal Developments and Challenges, Ashgate, 2007, σ. 234

¹⁹⁷ J.Donnelly, 'Cultural Relativism and Universal Human Rights', 6 Hum. Rts. Q. 400 (1984)

¹⁹⁸ Αμφισβητείται έτσι η νομιμότητα θρησκευτικών πρακτικών που στρέφονται κατά της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ζωής και ελευθερίας, ενώ θέματα τίθενται σχετικά με την πνευματική ιδιοκτησία άυλων παραδόσεων. Αναλυτικά βλέπε, H. Dahan Kalev, 'Cultural Rights or Human Rights: The Case of Female Genital Mutilation', Sex Roles, Vol. 51, Nos. 5/6, 2004, σ. 339 επ., J. C. Mubangizi, 'South African Perspective on the Clash between Culture and Human Rights, with Particular Reference to Gender -Related Cultural Practices and Traditions', Journal of International Woman's Studies Vol 13, 2012, σ.33-48, Minorities, Cultural Rights and the Protection of Intangible Cultural Heritage', <http://www.esil-sedi.eu/sites/default/files/Vrdoljak09-05.pdf>

¹⁹⁹ Για τις δύο αυτές θεωρητικές θέσεις, πολιτιστικού σχετικισμού και οικουμενικότητας των δικαιωμάτων βλέπε ενδεικτικά J. Donnelly, 'Cultural Relativism and Universal Human Rights', Human Rights Quarterly, Vol. 6, No. 4, 1984, σ. 400-419, Binder, Guyora, Cultural Relativism and Cultural E. Reichert, 'Imperialism in Human Rights Law (1999). Buffalo Human Rights Law Review, Vol. 5, σ. 211-221, 1999, E.Reichert, 'Human Rights: An Examination of Universalism and Cultural Relativism, journal of Comparative Social Welfare', Vol. 22, No. 1, April 2006, σ. 23-36, Talbott, W. J. (2005) Cultural Relativism about Human Rights, Which Rights Should be Universal?, OUP, σ. 39-47

²⁰⁰ C.Tavani, Collective Rights and the Cultural Identity of the Roma: A Case Study of Italy, Martinus Nijhoff, 2012, σ. 172

²⁰¹ F.Francioni, 'Culture, Heritage and Human Rights: An Introduction', in F.Francioni, M.Scheinin, Cultural Human Rights, Martinus Nijhoff, 2008, σ.1

²⁰² Στα Σχόλια της Γενικής Συνέλευσης για τα Σύμφωνα (1955) κατά την διάρκεια των προπαρασκευαστικών συζητήσεων αναφέρεται σχετικά: ..not in all countries and territories were all civil and political rights "legal" rights, nor all economic, social and cultural rights "programme" rights. A civil or political right might well be a "programme" right under one regime, an economic, social or cultural right a "legal" right under another. A covenant could be drafted in such a manner as would enable States, upon ratification or accession, to announce, each in so far as it was concerned, which civil, political, economic, social and cultural rights were "legal" rights, and which "programme" rights, and by which procedures the rights would be implemented. UN Doc. A/2929: Annotations on the Covenants (1955)

κράτη να μη υπάγονται σε διεθνή έλεγχο²⁰³. Η αντίληψη αυτή ερείδεται κατά βάση²⁰⁴ στην ίδια τη διατύπωση των δικαιωμάτων, η οποία φαίνεται να δημιουργεί υποχρέωση αποτελέσματος, ή *νόμιμες προσδοκίες, αλλά όχι αληθινά δικαιώματα*²⁰⁵. Σε αντίθεση με τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, όπου το άτομο προστατεύεται έναντι του κράτους, στα οικονομικά – κοινωνικά – πολιτιστικά δικαιώματα, το κράτος πρέπει να λάβει θετικά μέτρα για την υλοποίησή τους. Εντούτοις, η Επιτροπή του Συμφώνου²⁰⁶ έχει προβεί στην ερμηνεία των σχετικών υποχρεώσεων μέσα από τα Γενικά Σχόλια της²⁰⁷, αίροντας παρερμηνείες γύρω από τη φύση και το περιεχόμενο των δικαιωμάτων, αποτυπώνοντας έτσι την πρόοδο του διεθνούς δικαίου στο πεδίο αυτό.

Το Γενικό Σχόλιο 3 αναφορικά με τη φύση των υποχρεώσεων που απορρέουν από το Σύμφωνο, επισημαίνει ότι αυτές δεν είναι αόριστες. Η προοδευτική εκπλήρωση των δικαιωμάτων του Συμφώνου αποσκοπεί στην σταδιακή λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων, καθώς η *πλήρης πραγμάτωση των δικαιωμάτων δεν είναι γενικά δυνατή σε σύντομο διάστημα*²⁰⁸. Αυτό δεν σημαίνει όμως, ότι στερείται ουσιαστικού περιεχομένου.

²⁰³ H. Niec, "Cultural Rights: At the End of the World Decade for Cultural Development", UNESCO, 1997, CLT-98/Conf.210/Ref.2

²⁰⁴ Αλλά όχι εξολοκλήρου. Ο Francioni συγκαταλέγει στους λόγους της περιορισμένης ανάπτυξή τους, την ανταγωνιστική σχέση των πολιτιστικών δικαιωμάτων με τα άλλα δικαιώματα, καθώς τα πρώτα απαιτούν ένα είδος αποκλειστικότητας σε αντιδιαστολή με την 'κοινότητα' των υπολοίπων, την ίδια τη συλλογική διάσταση των πολιτιστικών δικαιωμάτων, τη σύγκρουση τους με άλλες πολιτικές, όπως μέτρα εμπορικής απελευθέρωσης κόντρα στα προστατευτικά μέτρα της πολιτιστικής δημιουργίας, και τέλος, η σύνδεσή τους με τις μειονότητες και τους αυτόχθονες. ό.π. F.Francioni, 2008, σ. 4-6. Αναμφισβήτητα, τα κράτη υπήρξαν διστακτικά απέναντι στην εμπέδωση και προστασία των πολιτιστικών δικαιωμάτων των ομάδων προς αποφυγή πιθανής 'βαλκανιοποίησης' τους, και των αποσχιστικών τάσεων ομάδων.

²⁰⁵ ό.π. F.Francioni, 2008, σ. 3

²⁰⁶ Για τη λειτουργία της Επιτροπής, Σ.Περράκης, Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2003,σ.61

²⁰⁷ Τα Γενικά Σχόλια, ή Γενικές Συστάσεις στο πλαίσιο της CERD και CEDAW, ερμηνεύουν τις διατάξεις των Συμβάσεων. Σύμφωνα με τον Alston πρόκειται για ερμηνευτικά μέσα με τα οποία οι επιτροπές εμπειρογνομόνων των ΗΕ εκφράζουν επίσημες θέσεις σχετικά με ζητήματα που ανακύπτουν από τις Συμβάσεις, με την εφαρμογή και την παρακολούθηση των οποίων είναι επιφορτισμένες. Ο Steiner σημειώνει ότι το περιεχόμενο μπορεί να ποικίλλει δίνοντας άλλωστε κατευθυντήριες οδηγίες στα κράτη για την περιοδικές εκθέσεις έως την συμπερίληψη συστάσεων για τις ουσιαστικές διατάξεις. Η απουσία δεσμευτικότητας δεν αποστερεί τη νομική τους αξία. Μάλιστα, υποστηρίζεται (Blake, 2012) ότι πρόκειται για 'αυθεντική ερμηνεία' των Συμβάσεων στο πλαίσιο μίας *ερμηνευτικής κοινότητας που αποτελείται από άτομα και θεσμούς που λειτουργούν εντός συγκεκριμένου νομικού πλαισίου*. Ομοίως, και η Mechlem υπογραμμίζει την ερμηνευτική σημασία των Γενικών Σχολίων επισημαίνοντας ότι οι Επιτροπές πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τα νομικά ερμηνευτικά εργαλεία της Σύμβασης της Βιέννης, ενώ προσθέτει τη δυναμική των Σχολίων ως μέσο για την διαμόρφωση εθιμικού δικαίου συνδράμοντας την διαδικασία διάπλασης *opinio iuris* και κρατικής πρακτικής.

Βλέπε P. Alston, "The Historical Origins of 'General Comments' in Human Rights Law," in L. Boisson De Charzournes, V. Gowlland-Debbas (eds), The International Legal System in Quest of Equity and Universality, Martinus Nijhoff, 2001, σ. 764, Henry J. Steiner, 'Individual Claims in a World of Massive Violations: What Role for the Human Rights Committee?' in P. Alston, J. Crawford (eds.), 'The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring, CUP, 2000, σ. 2, C.Blake,'Normative Instruments in international human rights law: Locating the General Comment', Centre for Human Rights and Global Justice Working Paper no 17, 2008, σ.35 προσβάσιμο στο <http://www.chrgj.org/publications/docs/wp/blake.pdf>. K. Mechlem, 'Treaty Bodies and the Interpretation of Human Rights', Vanderbilt J.TransLaw, vol 42, 2009, σ. 905-947

Σχετικά με την ερμηνευτική αξία των Γενικών Σχολίων στην νομολογία των εθνικών δικαστηρίων, όπου άλλοτε γίνεται δεκτή η εγκυρότητα/δεσμευτικότητά τους υπό το διεθνές δίκαιο (Residents of Bon Vista Mansions v Southern Metropolitan Local Council, 6 BCLR 625 -High Court Witwatersrand, Local Division, 2002), και άλλοτε η απουσία δεσμευτικής ερμηνείας (Gómez Vázquez v Spain, Communication No 701/1996, UN Doc CCPR/C/69/D/701/1996 (11 August 2000), βλέπε αναλυτικά ILA, Final Report on the impact of Findings of the UN Human Rights Treaty Bodies, 2004.

²⁰⁸ CCPR, Γενικό σχόλιο 3 – Η φύση των υποχρεώσεων των συμβαλλόμενων κρατών, παρ. 9

Αποτελώντας το *raison d'etre*²⁰⁹ του Συμφώνου, η πλήρης πραγμάτωση των δικαιωμάτων πρέπει να πραγματοποιείται εντός εύλογα σύντομου χρόνου μετά τη θέση του σε ισχύ²¹⁰, όσο πιο γρήγορα και αποτελεσματικά γίνεται, μέσα από συγκεκριμένα και στοχευμένα μέτρα για την επίτευξη των σκοπών του Συμφώνου, ιδίως υλοποίηση νομοθετικών ρυθμίσεων²¹¹ και την παροχή ενδίκων μέσων²¹². Το κράτος μάλιστα, καλείται να αποδείξει ότι έχει καταβάλει κάθε προσπάθεια στο πλαίσιο των διαθέσιμων πόρων, που κατέχει²¹³ ή που μπορεί να αξιοποιήσει από τη διεθνή κοινότητα μέσω της διεθνούς συνεργασίας και βοήθειας²¹⁴. Η Επιτροπή του Συμφώνου τονίζει μάλιστα, ότι ακόμη και αν οι διαθέσιμοι πόροι είναι αποδεδειγμένα ανεπαρκείς, η υποχρέωση παραμένει, και το συμβαλλόμενο κράτος οφείλει να εξασφαλίσει την ευρύτερη δυνατή απόλαυση των σχετικών δικαιωμάτων υπό τις επικρατούσες συνθήκες. Επιπλέον, η υποχρέωση παρακολούθησης της εφαρμογής ή μη του Συμφώνου²¹⁵, και ανάπτυξης στρατηγικών και προγραμμάτων για την προώθησή τους, σε καμία περίπτωση δεν εξαλείφεται ως αποτέλεσμα των περιορισμένων πόρων²¹⁶.

Ως προς την αγωγιμότητα των δικαιωμάτων, δεδομένης της γενικής υποχρέωσης των κρατών²¹⁷ να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα, τα κράτη θα πρέπει να αιτιολογήσουν την απουσία εσωτερικών ενδίκων μέσων για παραβιάσεις των πολιτιστικών δικαιωμάτων²¹⁸, αποδεικνύοντας ότι τα «μέσα» αυτά είναι περιττά ή αντισταθμίζονται από διοικητικά μέτρα²¹⁹. Σύμφωνα με την Επιτροπή

the adoption of a rigid classification of economic, social and cultural rights which puts them, by definition, beyond the reach of the courts would thus be arbitrary and incompatible with the principle that the two sets of human rights are indivisible and

²⁰⁹ Ibid, παρ. 10

²¹⁰ Ibid, παρ. 2

²¹¹ Ibid, παρ. 3

²¹² Ibid, παρ. 5

²¹³ Ibid, παρ. 9

²¹⁴ Ibid, παρ. 13. Βλέπε και Γενικό Σχόλιο 22 για τα μέτρα διεθνούς τεχνικής συνδρομής, (1990).

²¹⁵ Βλέπε και Γενικό Σχόλιο 1 σχετικά με την επιβολή εκθέσεων των κρατών (1989). UN Doc. E/1989/22

²¹⁶ Ibid, παρ.11

²¹⁷ Το Σύμφωνο επιφορτίζει τα κράτη με υποχρεώσεις προστασίας. Για την συμμόρφωση μη κρατικών οντοτήτων με αυτές και την ανάγκη εμπλοκής τους στην διαδικασία σταδιακής εκπλήρωσής τους. Βλέπε M. Ssenyonjo, 'The Applicability of International Human Rights Law to Non-State Actors: What Relevance to Economic, Social and Cultural Rights?', The International Journal of Human Rights, 12: 5, 2008, 725 — 760, M. Ssenyonjo, Economic, Social and Cultural Rights in International Law, Hart, 2009, σ. 105 επ., D.Mzikenge Chirwa, 'Obligations of Non-state Actors in Relation to Economic, Social and Cultural Rights under the South African Constitution', Mediterranean Journal for Human Rights, vol.7, no.1, σ. 29-68.

Ομοίως και στην περίπτωση των πολιτιστικών δικαιωμάτων του Πρωτοκόλλου της ΑΣΔΑ υπάρχει γενική υποχρέωση λήψης όλων των απαραίτητων μέτρων (αρ.1) ιδίως με την θέσπιση σχετικής εσωτερικής νομοθεσίας (αρ.2)

²¹⁸ Σχετικά με την αγωγιμότητα των δικαιωμάτων προτείνεται η υιοθέτηση νέων μεθόδων/διαδικασιών εφαρμογής και αξιολόγησης τους προσανατολισμένες στην εύρεση λύσης και όχι απαραίτητα την δικαστική προστασία. J. K. Mapulanga-Hulston, 'Examining the Justiciability of Economic, Social and Cultural Rights', The International Journal of Human Rights, 6: 4, (2002) 29 — 48, σ. 39

²¹⁹ ΕΔΑ ΗΕ Γεν. Σχόλιο 9

*interdependent. It would also drastically curtail the capacity of the courts to protect the rights of the most vulnerable and disadvantaged groups in society*²²⁰.

Άλλωστε, αναφορικά με τη νομική φύση των διατάξεων ως αυτοδύναμης ισχύος κανόνων υπογραμμίζεται ότι

*is especially important to avoid any a priori assumption that the norms should be considered to be non-self-executing. In fact, many of them are stated in terms which are at least as clear and specific as those in other human rights treaties, the provisions of which are regularly deemed by courts to be self-executing*²²¹.

Διαφορετικά, η μη εφαρμογή του Συμφώνου οδηγεί αναπόφευκτα στην έγερση της διεθνούς ευθύνης του κράτους. Σχετικά, η θέση σε ισχύ του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στις 5 Μαΐου 2013, το οποίο επεκτείνει την αρμοδιότητα της Επιτροπής στην εξέταση ατομικών αναφορών θα σηματοδοτήσει μία νέα εποχή για την εφαρμογή των πολιτιστικών δικαιωμάτων.

Αναφορικά με τη φύση των δικαιωμάτων ως θετικής υποχρέωσης λήψης μέτρων και το μη μετρήσιμο χαρακτήρα των παροχών, ύστατο επιχείρημα των σκεπτικιστών έναντι του Συμφώνου, υπογραμμίζεται ότι τα περισσότερα δικαιώματα και οι υποθέσεις που εισάγονται ενώπιον των δικαστηρίων συνδέονται άρρηκτα με την κατανομή των πόρων ενός κράτους²²².

Ειδικότερα ζητήματα σχετικά με την κατανομή των πόρων τίθενται ιδίως κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης²²³. Το Σύμφωνο δεν προσδιορίζει το πεδίο εφαρμογής του, με αποτέλεσμα όχι μόνο να τυγχάνει εδαφικής εφαρμογής, αλλά και να μην αποκλείεται η εφαρμογή του σε εδάφη – και πληθυσμούς²²⁴ – όπου το κράτος ασκεί εδαφική δικαιοδοσία (εξωεδαφική εφαρμογή)²²⁵. Απουσία δε, ρήτρας παρέκκλισης εφαρμόζεται σε κάθε περίπτωση, ακόμη και κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης, κατοχής²²⁶ ή κατά την επιβολή οικονομικών κυρώσεων²²⁷, ακόμη και αν αυτές απαιτούν τη θετική συνδρομή

²²⁰ Γεν. Σχόλιο 9, παρ. 10. Ο ρόλος των εθνικών δικαστηρίων για την εφαρμογή των δικαιωμάτων, τονίζεται και από την Π.Νάσκου. Αναλυτικά Π. Νάσκου- Περράκη, «Το Προαιρετικό Πρωτόκολλο στο ΔΣΟΚΠΑ» στο Κ.Χατζηκωνσταντίνου, Ι.Στεφανίδης (επιτρ.εκδ.), 2010, σ. 274

²²¹ Ibid, παρ. 11

²²² Ibid, παρ. 10

²²³ E. Mottershaw, 'Economic, Social and Cultural Rights in Armed Conflict: International Human Rights Law and International Humanitarian Law', The International Journal of Human Rights, 12: 3, 449 — 470, 2008, σ.465. Ομοίως και M.C.R. Craven, The International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights: A Perspective on Its Development (1995), σ.27.

²²⁴ E/C.12/1/Add.90, παρ. 15, 31

²²⁵ ΔΔ, Γνωμοδότηση για το Τείχος, παρ. 112. Ομοίως βλέπε και Εκθέσεις της Επιτροπής του ΔΣΟΚΠΑ για το Ισραήλ και την εφαρμογή του στα κατεχόμενα παλαιστινιακά εδάφη. E/C.12/1/Add.69 κλπ.

Ομοίως βλέπε την Αρχή 4, από τις Αρχές του Μάαστριχτ για τις εξωεδαφικές υποχρεώσεις των κρατών στο πεδίο των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων, που υιοθετήθηκαν από ανεξάρτητους ειδικούς και την Διεθνή Επιτροπή Νομικών. Αναλυτικά Ο. De Schutte κ.ά., Commentary to the Maastricht Principles on Extraterritorial Obligations of States in the Area of Economic, Social and Cultural Rights 'Commentary to the Maastricht. Principles on Extraterritorial Obligations of States in the Area of Economic, Social and Cultural Rights', HRQ 34 (2012) 1084–1169

²²⁶ Ibid

²²⁷ Σχετικά με τη σχέση οικονομικών κυρώσεων και οικονομικών – κοινωνικών – πολιτιστικών δικαιωμάτων, η Επιτροπή έχει υιοθετήσει το Γενικό Σχόλιο 8. [E/C.12/1997/8]. Στο πλαίσιο αυτό, επισημαίνει την υπεροχή των διατάξεων για τα δικαιώματα του ανθρώπου του Χάρτη ΗΕ (αρ.1, 55 και 56). Μάλιστα, αναγνωρίζει ρητά τόσο τις υποχρεώσεις των συμβαλλόμενων μερών του Συμφώνου, κατά την υιοθέτηση κυρωτικών μέτρων, σύμφωνα με το

του κράτους²²⁸. Ειδικά γι' αυτές που απαιτούν τη λήψη μέτρων, σύμφωνα με την Mechlem η προσέγγιση αυτή *υπαγορεύεται μάλλον από τις καλές προθέσεις παρά από μία ορθολογική εφαρμογή του Συμφώνου*²²⁹, καθώς υποστηρίζεται ότι η απουσία εξειδίκευσης των μέτρων καθιστά την εφαρμογή του Συμφώνου στις περιπτώσεις αυτές μετέωρη, χωρίς ωστόσο να αίρεται η υποχρέωση καθαυτή²³⁰.

Η εξωεδαφική εφαρμογή του Συμφώνου είναι κρίσιμη ειδικά σε περιπτώσεις κατοχής όπως στην Κύπρο, και την Παλαιστίνη²³¹. Η Τουρκία κατά την επικύρωση του Συμφώνου διακήρυξε την εφαρμογή του Συμφώνου μεταξύ κρατών με τα οποία διατηρεί διπλωματικές σχέσεις, δήλωση που προσέκρουσε τόσο στις αντιρρήσεις της Κύπρου και της Ελλάδας, η οποία υπογράμμισε ότι η δήλωση αυτή που ισοδυναμεί με επιφύλαξη για εφαρμογή του Συμφώνου υπό την αρχή της αμοιβαιότητας δεν συνάδει στο πλαίσιο των συμβάσεων δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά και άλλων κρατών. Μάλιστα, η Σουηδία αντιτάχθηκε στην εν λόγω επιφύλαξη δηλώνοντας:

*According to established customary law as codified by the Vienna Convention on the Law of Treaties, reservations incompatible with the object and purpose of a treaty shall not be permitted. It is in the common interest of all States that treaties to which they have chosen to become parties are respected as to their object and purpose, by all parties, and that States are prepared to undertake any legislative changes necessary to comply with their obligations under the treaties*²³².

Παρά τις ενστάσεις της Τουρκίας, η Επιτροπή του Συμφώνου δέχεται την τουρκική κατοχή στη βόρεια Κύπρο²³³, ενώ σχετικά εξετάζει και εκθέσεις ΜΚΟ για την κατάσταση στα κατεχόμενα με κύριο αντικείμενο τη καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς στα κατεχόμενα εδάφη²³⁴. Στο ίδιο πνεύμα, το Διεθνές Δικαστήριο στην Γνωμοδότηση για το *Τείχος*, όχι μόνο δεν αποδέχεται το επιχείρημα περί μη εφαρμογής του Συμφώνου στα κατεχόμενα παλαιστινιακά εδάφη, αλλά υπογραμμίζει την υποχρέωση του Ισραήλ να μην εγείρει εμπόδια κατά την άσκηση των δικαιωμάτων, όταν οι αντίστοιχες αρμοδιότητες ασκούνται από τις Παλαιστινιακές αρχές²³⁵.

Η επικείμενη θέση σε ισχύ του προαιρετικού Πρωτοκόλλου αφήνει το περιθώριο για την εξέταση ατομικών αναφορών εφόσον αποδεικνύεται η αποτελεσματική

αρ.2.1 για την υλοποίηση των σχετικών μέτρων, όσο και του κράτους που υπόκειται σε κυρώσεις, καθώς η ύπαρξη κυρωτικών μέτρων δεν αίρει την υποχρέωση συμμόρφωσης. (παρ.8-10). Άλλωστε, γίνεται δεκτό από μερίδα της θεωρίας ότι σε περίπτωση που τα κυρωτικά μέτρα του Συμβουλίου Ασφαλείας δεν είναι σύμφωνα με το Χάρτη ΗΕ (αρ.25), τότε επιδέχονται παρέκκλισης. Αναλυτικά για τη συζήτηση αυτή βλέπε Α. Tzanakopoulos, 'Disobeying the Security Council: Countermeasures against Wrongful Sanctions', OUP, 2011, σ.

²²⁸ Για τη νομική και ηθική διάσταση της υποχρέωσης βλέπε F. Coomans, 'The Extraterritorial Scope of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the Work of the United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights', HRLR 11 (2011), 1-35

²²⁹ K. Mechlem, 2009, σ. 936

²³⁰ Σχετικά με τα θέματα που ανακύπτουν από την εξωεδαφική εφαρμογή των δικαιωμάτων βλέπε αναλυτικά το πρόσφατο συλλογικό έργο των M. Langford, W. Vandenhoe, M. Scheinin, W. van Genugten (eds.), *Global Justice, State Duties: The Extraterritorial Scope of Economic, Social, and Cultural Rights in International Law*, CUP, 2012.

²³¹ Ενδεικτικά βλέπε Έκθεση για κατεχόμενα Παλαιστινιακά εδάφη 2011, http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/ngos/Al-Haq_ISRAEL_CESCR47.pdf

²³² http://www.bayefsky.com/html/turkey_t2_cescr.php

²³³ CESCR E/1990/23, παρ. 82

²³⁴ http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/ngos/ACA_Turkey46.pdf

²³⁵ ΔΔ, *Γνωμοδότηση για το Τείχος* σ.181

δικαιοδοσία του κράτους, αλλά και διακρατικών αναφορών, δημιουργώντας τη βάση για την αποτελεσματική επιβολή εξωεδαφικών υποχρεώσεων υπό το ΔΣΟΚΠΑ²³⁶.

Με βάση τις παρατηρήσεις αυτές, τα πολιτιστικά δικαιώματα είναι γνήσια νομικά δικαιώματα²³⁷, ανεξάρτητα από το βαθμό εκπλήρωσής τους. Η νομική δεσμευτικότητα τους ερείδεται σε οικουμενικές και περιφερειακές διεθνείς συμβάσεις προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και συνεπάγονται διεθνείς υποχρεώσεις για τα κράτη.

B. Προς ένα δικαίωμα στην πολιτιστική κληρονομιά

Το δικαίωμα στον πολιτισμό παραμένει ένα δύσκολο προσδιορισμένο δικαίωμα²³⁸²³⁹. Άλλοτε, το δικαίωμα στο πολιτισμό *lato sensu* αναλύεται ως δικαίωμα «ομπρέλα» που περιλαμβάνει τα επιμέρους πολιτιστικά δικαιώματα²⁴⁰, ενώ συχνά ως *stricto sensu* πολιτιστικό δικαίωμα ταυτίζεται με το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή²⁴¹. Η Ayton-Shenker αναφέρει σχετικά ότι *κάθε άτομο έχει δικαίωμα στον πολιτισμό, περιλαμβάνοντας το δικαίωμα απόλαυσης και ανάπτυξης της πολιτιστικής ζωής και ταυτότητας*²⁴². Πρόκειται για το δικαίωμα του ατόμου να επιλέξει και να εκφράσει την ταυτότητά του, να συμμετέχει στην πολιτιστική ζωή και να προσχωρήσει σε πολιτιστικές αναφορές²⁴³.

Με βάση την αποτύπωσή τους στα διεθνή κείμενα εξετάζεται ακολούθως το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή ή *εν στενή έννοια* δικαίωμα στον πολιτισμό, ως οιονεί δικαιοδοτική βάση για την ενίσχυση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, ενώ ακολούθως εξετάζονται οι σχετικές υποχρεώσεις του κράτους.

1. Το δικαίωμα στον πολιτισμό *stricto sensu*

Το δικαίωμα της ελεύθερης συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή της κοινότητας²⁴⁴ και την απόλαυση των τεχνών του αρ.27 της ΟΔΔΑ αποτελεί τη βάση για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, καθώς η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί το λογικό προηγούμενο για την ύπαρξη και απόλαυση της πολιτιστικής ζωής, ιδίως των

²³⁶ C.Courtis, M. Sepúlveda, 'Are Extra-Territorial Obligations Reviewable under the Optional Protocol to the ICESCR?', *Nordic Journal of Human Rights* vol 27:1, 2009, σ.63

²³⁷ C.Tomuschat, *Human Rights. Between Idealism and Realism*, OUP, 2008, σ.42

²³⁸ Ο Σ. Περράκης υπογραμμίζει την απουσία θεσμικής αποτύπωσής του στο θετικό διεθνές δίκαιο. Σ. Περράκης, 2006, σ. 63

²³⁹ Η Y.Donders χαρακτηρίζει τα πολιτιστικά δικαιώματα ως «την Σταχτοπούτα στην οικογένεια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων». Y. Donders, 2007, σ. 232

²⁴⁰ D.Weissbrodt, C.de la Vega, *International Human Rights Law*, University of Pennsylvania Press, 2007, σ.177

²⁴¹ Για τις προσεγγίσεις αυτές ενδεικτικά βλέπε S. Hansen, 'The right to Take Part in Cultural Life: Toward defining minimum core obligations related to article 15(1)(A) of the ICESCR', in A. Chapman, S.Russell (eds.), *Core Obligations: Building a Framework for Economic, Social and Cultural Rights*, Intersentia, Antwerp, 2002, σ.283- 285

²⁴² D.Ayton-Shenker, *The Challenge of Human Rights and Cultural Diversity*, <http://www.un.org/rights/dpi1627e.htm>

²⁴³ Διακήρυξη Fribourg, αρ. 3-5. Σύμφωνα με τον F.De Smet, το δικαίωμα στον πολιτισμό αποτελεί ζητούμενο για την προσωπική ανάπτυξη, αλλά και της κοινωνίας. F.De Smet, 'La Democratization de l'Acces a la Culture – De la Therie a l'Epreuve Empirique', in M. Verdussen (dir), *Les droits cultures et sociaux des plus favorises*, Bruylant, 2009, σ. 280

²⁴⁴ Ομοίως το αρ. 17 του Αφρικανικού Χάρτη αναγνωρίζει την ελεύθερη συμμετοχή κάθε ατόμου στην πολιτιστική ζωή της κοινότητας.

τεχνών. Το ΔΣΟΚΠΑ ενισχύει την προστασία της συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή μέσα από την αναγνώριση του δικαιώματος αυτού στο αρ. 15 παρ.1 α²⁴⁵. Μάλιστα, η παρ. 2 του οικείου άρθρου ενδυναμώνει το γενικότερο πλαίσιο για την πραγμάτωσή τους μέσα από την προστασία, ανάπτυξη και διάδοση του πολιτισμού, με αποτέλεσμα η υποχρέωση του κράτος να επεκτείνεται πέραν της προστασίας και στην προαγωγή του²⁴⁶.

Σχετικές αναφορές περιλαμβάνουν και οι υπόλοιπες συμβάσεις των ΗΕ. Η Σύμβαση για την εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων προβλέπει το δικαίωμα ισότιμης συμμετοχής στις πολιτιστικές δραστηριότητες (αρ.5 ε'νι)²⁴⁷, η Σύμβαση για την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των γυναικών προσδιορίζει το δικαίωμα συμμετοχής σε όλες τις πτυχές της πολιτιστικής ζωής (αρ. 13 γ'), η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναγνωρίζει το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική και καλλιτεχνική ζωή (αρ.31.2)²⁴⁸, κτλ.

Το Πρωτόκολλο του Σαν Σαλβαδόρ της ΑΣΔΑ²⁴⁹ προβλέπει το δικαίωμα στα οφέλη του πολιτισμού (αρ.14), το οποίο όχι μόνο αφορά την συμμετοχή στην πολιτιστική και καλλιτεχνική ζωή της κοινότητας, ενσωματώνει την υποχρέωση διαφύλαξης, ανάπτυξης και διάδοσης του πολιτισμού και της τέχνης, και ενίσχυσης της συνεργασίας στο πεδίο αυτό. Παρόλ' αυτά, η αρμοδιότητα της Επιτροπής και του Δικαστηρίου περιορίζεται στην προοδευτική πραγμάτωση δικαιωμάτων που αφορούν πολιτιστικά πρότυπα (αρ.26 ΑΣΔΑ), και δεν επεκτείνεται στο δικαίωμα στον πολιτισμό per se²⁵⁰.

²⁴⁵²⁴⁵ Η διατύπωση της ΟΔΔΑ και του ΔΣΟΚΠΑ διαφέρει, καθώς η πρώτη θεωρήθηκε ότι επιδέχεται περιορισμό στην κυρίαρχη πολιτιστική κοινότητα. Σχετικά ο Morsink αναφέρει:

The double use of the definite article "the" in the first paragraph is ground for suspicions ... The article does not say, as it might have, that everyone has a right "to participate in the cultural life of his or her community." This pluralistic wording would have allowed for the possibility and the likelihood that being a citizen of a certain State and participating in the cultural life of one's community are for some people not one and the same thing. Article 27 seems to assume that "the community" one participates in and with which one identifies culturally is the dominant one of the nation-State. There is no hint here of multiculturalism or pluralism ... For some citizens this cultural life is that of the dominant group, nation, or community within the State ... For others this cultural life is the life of a religious, ethnic, or linguistic minority, whose members are loyal citizens of the State, but who do not find their identities fed by the dominant culture that informs state structures. J. Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent*, University of Pennsylvania Press, 1999, σ. 269

²⁴⁶ Northern Ireland Assembly, Research and Library Service, 'Heritage and Cultural Rights: International Standards', 2011, σ. 12.

<http://www.niassembly.gov.uk/researchandlibrary/2011/2611.pdf>

²⁴⁷ Ομοίως και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα ατόμων με αναπηρίες, αρ. 30.1, καθώς και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Μεταναστών αρ. 43 παρ. 1ζ'

²⁴⁸ Η Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού προσθέτει τον όρο 'τέχνες' υποδηλώνοντας την ελευθερία επιλογής, δημιουργίας και αυτονομίας του παιδιού. Αναλυτικά βλ. P.David, Article 31: the right to leisure, play and culture, Martinus Nijhoff, 2006, σ.28 - 33

²⁴⁹ Πρόσθετο Πρωτόκολλο ΑΣΔΑ για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, O.A.S. Treaty Series No. 69 (1988)

²⁵⁰ Το Πρωτόκολλο προβλέπει τη δυνατότητα ατομικών αναφορών μόνο για το δικαίωμα στην εκπαίδευση και το συνδικαλισμό. Εντούτοις, πολλοί συγγραφείς όπως η Melish, υποστηρίζουν τον αγωγίμο χαρακτήρα των δικαιωμάτων χρησιμοποιώντας ως νομική βάση το αρ. 26 ΑΣΔΑ- άρθρο ομπρέλα, όπως αποκαλείται. Για το ζήτημα αυτό βλέπε Melish, Tara J., Rethinking the 'Less as More' Thesis: Supranational Litigation of Economic, Social and Cultural Rights in the Americas. *New York University Journal of International Law and Politics (JILP)*, Vol. 39, σ. 1, 2006, FERIA-TINTA, Mónica (2007), 'Justiciability of Economic, Social, and Cultural Rights in the Inter-American System of Protection of Human Rights: Beyond Traditional Paradigms and Notions', *Human Rights Quarterly*, 29(2), 431-459., Ruiz-Chiriboga, Oswaldo R., *The American Convention and the Protocol of San Salvador: Two Intertwined Treaties - Non-Enforceability of Economic, Social and Cultural Rights in the Inter-*

Σε ευρωπαϊκό πεδίο, τα πολιτιστικά δικαιώματα είναι εμφανώς περιθωριοποιημένα, καθώς το εν λόγω δικαίωμα δεν συναντάται ούτε στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, αλλά ούτε και στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ²⁵¹. Ειδικότερα, ο Χάρτης αναγνωρίζει την ελευθερία των τεχνών και των επιστημών, οι οποίες δεν πρέπει να υπόκεινται σε περιορισμό (αρ.14), και τον σεβασμό της πολιτιστικής, θρησκευτικής, και γλωσσικής ετερότητας από την Ένωση (αρ.22), χωρίς ωστόσο να θεσπίζει συγκεκριμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις. Από την πλευρά του Συμβουλίου της Ευρώπης, δεν είναι αμελητέα η προσπάθεια αναγνώρισης του δικαιώματος συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή στο πλαίσιο της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης. Η Σύσταση 1990 (2012) επισημαίνει ότι το εν λόγω δικαίωμα προϋποθέτει την ισότιμη και ελεύθερη πρόσβαση στα στοιχεία του πολιτισμού.

Σχετικές αναφορές τέλος, συναντώνται και σε άλλα κείμενα πολιτιστικής προστασίας της UNESCO. Η ελεύθερη και ανοικτή πρόσβαση όλων στα Μουσεία αποτέλεσε αντικείμενο Σύστασης ήδη από το 1960²⁵², το αντικείμενο της οποίας διευρύνεται με τη Σύσταση 1976 για την συμμετοχή των ατόμων στην πολιτιστική ζωή, προτείνοντας μάλιστα την εγγύηση της πρόσβασης και συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή ως δικαίωμα που απορρέει από τα διεθνή κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η Σύσταση 1989 καλεί τα κράτη να ενισχύσουν το δικαίωμα πρόσβασης των πολιτιστικών κοινοτήτων σχετικά με το λαϊκό πολιτισμό, ως συστατικό της πολιτιστικής τους ταυτότητας (αρ. στ'). Ομοίως, και η Διακήρυξη της UNESCO 2001.

Η ευρεία αναγνώριση του δικαιώματος συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή γεννά επιμέρους ερωτηματικά σχετικά με το περιεχόμενο, την έκταση και τις ειδικότερες εκφάνσεις της συμμετοχής, και ιδίως την σημασία του για την προστασία των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς.

1.1. Η συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή : περιεχόμενο και ειδικότερες εκφάνσεις

Το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή εξειδικεύεται καταρχάς με το Γενικό Σχόλιο 21 της Επιτροπής του ΔΣΟΚΠΑ²⁵³. Το δικαίωμα στην πολιτιστική ζωή έχει θετικό και αρνητικό περιεχόμενο, καθώς από τη μία πλευρά το κράτος οφείλει να απέχει από συγκεκριμένες ενέργειες²⁵⁴ – μη επέμβαση στην ενάσκηση πολιτιστικών πρακτικών και στην πρόσβαση στα πολιτιστικά αγαθά και υπηρεσίες-, ενώ από την άλλη, να διασφαλίζει και να διευκολύνει μέσα από την λήψη θετικών μέτρων την συμμετοχή και προαγωγή της πολιτιστικής ζωής, την πρόσβαση και

American System (October 7, 2011). Netherlands Quarterly of Human Rights (Forthcoming). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1940559> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1940559>

²⁵¹ 2000/C 364/01. Ο Χάρτης καθίσταται δεσμευτικός από 1 Δεκεμβρίου 2009, οπότε και τέθηκε σε ισχύ η Συνθήκη της Λισαβόνας.

²⁵² Recommendation concerning the Most Effective Means of Rendering Museums Accessible to Everyone, 14 December 1960

²⁵³ E/C.12/GC/21. Επίσης, βλέπε και την Έκθεση του Konate στην Επιτροπή το 1992, όπου αναφέρεται στην προστασία της πολιτιστικής και καλλιτεχνικής κληρονομιάς στο πλαίσιο του δικαιώματος συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή. E/C.12/1992/WP.4

²⁵⁴ E. Stamatopoulou, 2007, σ. 121 - 129

ιδίως την προστασία των πολιτιστικών αγαθών²⁵⁵. Συνεπώς, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών βρίσκεται στο πυρήνα του δικαιώματος στο πολιτισμό²⁵⁶.

Ταυτόχρονα, το δικαίωμα αυτό γίνεται αντιληπτό και ως ελευθερία δεδομένου ότι η άσκησή του – ατομικά ή συλλογικά – ερείδεται στην ελεύθερη επιλογή του ατόμου, και σε κάθε περίπτωση υπακούει στην γενική αρχή της ισότητας²⁵⁷. Άλλωστε, η ισότιμη απόλαυση των δικαιωμάτων και η υποχρέωση μη διάκρισης αποτελεί βασικό πυλώνα του ΔΣΟΚΠΑ σύμφωνα με το αρ. 2 και διατρέχει το σύνολο των δικαιωμάτων. Η αρχή της μη διάκρισης αποσκοπεί στην μη περιθωριοποίηση των ιδιαίτερων πολιτιστικών ομάδων, χωρίς αυτό να συνεπάγεται τη νομιμοποίηση οποιασδήποτε πρακτικής αναγκαστικής αφομοίωσης των ομάδων²⁵⁸. Η πολιτιστική αυτή ιδιαιτερότητα προσδιορίζει την ‘πολιτιστική ταυτότητα’²⁵⁹ κάθε ατόμου και ομάδας, η οποία πρέπει να γίνεται σεβαστή, ως πτυχή των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁶⁰, αν όχι ως αυτόνομο δικαίωμα ή ελευθερία²⁶¹. Άλλωστε,

²⁵⁵ E/C.12/GC/21, παρ. 6

²⁵⁶ Επίσης, βλέπε και την Έκθεση του Konate στην Επιτροπή το 1992, όπου αναφέρεται στην προστασία της πολιτιστικής και καλλιτεχνικής κληρονομιάς στο πλαίσιο του δικαιώματος συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή. E/C.12/1992/WP.4

²⁵⁷ E/C.12/GC/21, παρ. 7. Η γενική και ισότιμη απόλαυση του δικαιώματος επιβεβαιώνει τον πολιτιστικό εκδημοκρατισμό. F.de Smet, ‘Le Democratization de l’ Acces a la Culture – De la Theorie a l’Epreuve Empirique’, in M. Verdussen (dir.), Les Droits culturels et sociaux des plus favorises, Bruylant, 2009, 275-281, σ.276

²⁵⁸ Αναλυτικά E. Stamatopoulou, 2007, σ. 115 -121. Η συγγραφέας εντούτοις υπογραμμίζει ότι η μερική ή πλήρης αφομοίωση των ομάδων από επιλογή των μελών ατομικά ή συλλογικά αποτελεί διαφορετικό ζήτημα και απορρέει από την ‘ροή’ μεταξύ των πολιτισμών και της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης.

²⁵⁹ Η ‘πολιτιστική ταυτότητα’ δεν έχει μετουσιωθεί σε ουσιαστικό δικαίωμα παρά τις σχετικές αναφορές. H Y.Donders μελετά την ύπαρξη και αναγκαιότητα ή μη ενός τέτοιου δικαιώματος, καταλήγοντας αφενός ότι

I am not convinced that the protection of cultural communities and cultural identities should take place through collective rights . . . The definition of the community and its cultural identity poses difficulties, but more important are the arguments of locking up individuals in a collective cultural identity, the relation between the individual and the community and the possible conflict between individual and collective rights. An individual approach appears more appropriate, because cultural communities only exist through the consent of the members of the community. In my view, communities should not be allowed to oppress individuals by invoking collective rights. (σ. 57), ενώ κατάλλγει ότι

[T]ranslating cultural identity into a separate right is neither desirable nor necessary. It is not desirable because translating the vague and general concept of cultural identity into a right would risk abuse or suppression of individual rights and freedoms within a cultural context. It is not necessary because existing cultural rights in the broad sense already offer possibilities for the protection of cultural identity. Hence, a separate right to cultural identity cannot satisfy the criteria for the proliferation of human rights, namely, that new rights should only be developed if they truly add something to the existing human rights, if there is sufficient consensus among States, and if they are sufficiently clear to bring about rights and obligations. (σ. 337). Y.Donders, Towards a Right to Cultural Identity? Antwerp, Intersentia, 2002

Πρέπει να σημειωθεί ωστόσο, ότι παρά τις δυσκολίες προσδιορισμού ενός τέτοιου δικαιώματος η ελευθερία του πολιτιστικού αυτοπροσδιορισμού είναι καίρια για την υλοποίηση των πολιτιστικών δικαιωμάτων. Αυτό διαφαίνεται από τον πολλαπλασιασμό των σχετικών αναφορών στις εκθέσεις των διεθνών οργάνων προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, την ενσωμάτωσή του σε διεθνή κείμενα – μεταξύ των οποίων η Σύμβαση για τα δικαιώματα του Παιδιού, ο Ασιατικός Χάρτης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (αρ.6) κ.ά. –, αλλά και στη νομολογία διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, όπου η πολιτιστική ταυτότητα συνδέεται με σειρά ατομικών δικαιωμάτων (ζωή, οικογενειακή ζωή, θρησκεία, εκπαίδευση κλπ). Ενδεικτικά στο ΕΔΔΑ, υποθέσεις *Catan* κατά Μολδαβίας και Ρωσίας (2012), *Orsus* κ.ά. κατά Κροατίας (2010), *Lautsi* κ.α. κατά Ιταλίας (2011), *Gorzelik* κ.α. κατά Πολωνίας (2004), εστο Διαμερικανικό Δικαστήριο *Aloeboetoe* κ.α. κατά Suriname (1993) *Villagrán Morales* κ.ά. κατά Γουατεμάλα (1999-2001), *Bámaca Velásquez* κατά Γουατεμάλα (2000-2002), Κοινότητα *Mayagna (Sumo) Awas Tingni* κατά Νικαράγουα (2001), κλπ.

²⁶⁰ Ο όρος ‘πολιτιστική ταυτότητα’ αναφέρεται στις πολιτιστικές αναφορές μέσα από τις οποίες προσδιορίζεται το άτομο μόνο του ή στο πλαίσιο μίας ομάδας, και συνδέεται με την ελευθερία σκέψης και πεποιθήσεων, θρησκείας,

*Cultural identity is a treasure which vitalizes mankind's possibilities for self-fulfillment by encouraging every people and every group to seek nurture in the past, to welcome contributions from outside compatible with their own characteristics, and so to continue the process of their own creation*²⁶².

και για το λόγο αυτό, η προστασία και η διαφύλαξη της πολιτιστικής ταυτότητας των ατόμων, των κοινοτήτων και των λαών εντάσσεται στο έννομο συμφέρον της ανθρωπότητας ως σύνολο²⁶³.

1.1.1. Η «Συμμετοχή» και τα αναγκαία στοιχεία για την πραγμάτωσή της

Η συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή λαμβάνει επιμέρους εκφάνσεις. Αφετηρία για την υλοποίηση του δικαιώματος αποτελεί η ελεύθερη πολιτιστική επιλογή κάθε ατόμου, δηλαδή η ελευθερία διαμόρφωσης της πολιτιστικής του ταυτότητας, η ελεύθερη αναζήτηση και ανάπτυξη της πολιτιστικής γνώσης και έκφρασης και συμμετοχή στην πολιτιστική δημιουργία. Ειδικότερες όψεις του δικαιώματος αποτελεί η *πρόσβαση* και η *συμβολή* στην πολιτιστική ζωή, που χαρακτηρίζεται ως η *ουσία του πολιτιστικού δικαιώματος αφού εμπίπτει στην εσωτερικότητα της προσωπικότητας του ατόμου*²⁶⁴.

Σύμφωνα με την Επιτροπή, η πρόσβαση αναφέρεται τόσο γενικά στην εκπαίδευση και την πληροφόρηση σχετικά με τον πολιτισμό, όσο και ειδικά στην *δυνατότητα χρήσης των πολιτιστικών αγαθών* και την *ωφέλεια από την πολιτιστική κληρονομιά*²⁶⁵. Η συμβολή στην πολιτιστική ζωή περιλαμβάνει τη συμμετοχή στις πολιτιστικές εκφράσεις της κοινότητας. Ως εκ τούτου, προϋπόθεση για την πρόσβαση αποτελεί η διαφύλαξη της φυσικής υπόστασης των πολιτιστικών αγαθών²⁶⁶.

Αναγκαίοι όροι για την εκπλήρωση του δικαιώματος αποτελούν η *διαθεσιμότητα*, *προσβασιμότητα*²⁶⁷, *αποδοχή*, *προσαρμοστικότητα* και *καταλληλότητα* μέσω των πολιτικών. Στο πλαίσιο αυτό, η ύπαρξη και παρουσία των πολιτιστικών αγαθών, μέσα από τη λειτουργία μουσείων και χώρων για την προστασία τους ανοικτών και προσβάσιμων σε όλους χωρίς διακρίσεις καθίσταται απαραίτητη, αφού η συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή απαιτεί τη προστασία, ανάπτυξη και διάδοση του πολιτισμού²⁶⁸.

έκφρασης, [Διακήρυξη Fribourg αρ. 2-3. Αναλυτικά M.Bidault, 'Ce que déclarer des droits culturels veut dire', Droits fondamentaux, n° 7, 2008 – 2009, σ. 2] ακόμη και με το δικαίωμα της ζωής και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. E.Horvath, 'Cultural Identity and Legal Status: Or, the Return of the Right to Have (Particular) Rights', in F.Francioni, M.Sheinin, Cultural Human Rights, BRILL, 2008, σ.169-191, Ε. Τροβά, Ε. Τροβά, "Πολιτιστικά αγαθά και ταυτότητες. Ή κατά πόσον μπορεί ο νόμος να προσφέρει την αθανασία", ΔτΑ 2010, 47, σελ. 667

²⁶¹ Y.Donders, 'A Right to Cultural Identity in UNESCO' in F.Francioni, M.Sheinin, Cultural Human Rights, BRILL, 2008, σ.322

²⁶² J. Symonides, "UNESCO's Contribution to the Progressive Development of Human Rights", 5 *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 2001, σ.317

²⁶³ A.A. Cancado Trindade, 'The Right to Cultural Identity in the Evolving Jurisprudential Construction of the Inter-American Court of Human Rights', in S.Yee, J.-Y. Morin (eds), *Multiculturalism and International Law Essays in Honour of Edward McWhinney*, Martinus Nijhoff, 2009, σ.499

²⁶⁴ Barth 2008, σ. 6

²⁶⁵ E/C.12/GC/21, παρ. 15 β'

²⁶⁶ H.Niec, 'Human Right to Culture', *Annuaire de l'A.A.A.*, vol.44, 1975, σ.112

²⁶⁷ Η Σταματοπούλου υπογραμμίζει, ορθά κατά την άποψή μας, ότι το δικαίωμα πρόσβασης συνδέεται άμεσα με την ελευθερία κίνησης των προσώπων, έτσι ώστε περιορισμοί στην πρόσβαση σε ένα χώρο να συνιστά ταυτόχρονα και παραβίαση των πολιτιστικών δικαιωμάτων. Ε.Σταματοπούλου, 2007, σ. 145

²⁶⁸ E/C.12/GC/21, παρ. 47

Ταυτόχρονα, μέτρα πρέπει να λαμβάνονται για την ενίσχυση της προσβασιμότητας μειονεκτούντων ομάδων²⁶⁹, ώστε να διασφαλίζεται η ευρύτερη δυνατή πρόσβαση. Η αποδοχή και προσαρμοστικότητα των νόμων, πολιτικών, στρατηγικών και προγραμμάτων από τις κοινότητες επιτρέπει περαιτέρω την ουσιαστική πραγμάτωση της πολιτιστικής ετερότητας, ενώ η προηγούμενη διαβούλευση με τις ομάδες μετατρέπεται σε αναγκαιότητα που διασφαλίζει τελικά την καταλληλότητα των πολιτικών²⁷⁰.

Η Αφρικανική Επιτροπή ακολουθεί το παράδειγμα της ΕΔΑ ΗΕ, καθώς στην πλειονότητα των περιπτώσεων παραπέμπει ρητά στις αποφάσεις της. Έτσι, η πρόσβαση στις πολιτιστικές τοποθεσίες θεωρείται εγγενές στοιχείο του δικαιώματος στον πολιτισμό²⁷¹. Ταυτόχρονα, υπογραμμίζει emphatically ότι η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου απαιτεί το σεβασμό και την προστασία της θρησκευτικής και πολιτιστικής κληρονομιάς ως απαραίτητης για την ταυτότητα της ομάδας, συμπεριλαμβανομένων βιβλιοθηκών, εκκλησιών, τεμενών, ναών και συναγωγών²⁷².

Ως εκ τούτου, το δικαίωμα στον πολιτισμό και της συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή, ως ειδικότερης έκφανσης, δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από την πολιτιστική κληρονομιά. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία της αποτελεί εγγενές στοιχείο της απόλαυσης του πολιτισμού, και ως τέτοιο πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την εκπόνηση πολιτικών για την πολιτιστική προστασία και τη λήψη μέτρων προαγωγής και προστασίας των πολιτιστικών δικαιωμάτων.

2. Οι υποχρεώσεις του κράτους για την διαφύλαξη του δικαιώματος στον πολιτισμό

Η αναγνώριση του δικαιώματος συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή συνεπάγεται συγκεκριμένες νομικές υποχρεώσεις για τα κράτη. Καταρχάς, οφείλουν να εγγυώνται χωρίς διάκριση το δικαίωμα στον πολιτισμό, όπως αναφέραμε ήδη. Εν συνεχεία, κάθε κράτος δεσμεύεται για την σταδιακή υλοποίηση του δικαιώματος, μέσα από μία *διαρκή διαδικασία*²⁷³ που αρθρώνεται στην κλασσική τριμερή τυπολογία των δικαιωμάτων των Shue²⁷⁴ και Eide²⁷⁵, δηλαδή τον σεβασμό, την προστασία και την πραγμάτωση του δικαιώματος.

2.1. Ερμηνεύοντας τις υποχρεώσεις του ΔΣΟΚΠΑ

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί κεντρική υποχρέωση του κράτους, το οποίο καλείται να λάβει νομοθετικά και άλλα μέτρα για την άμεση και

²⁶⁹ A. Oeschger, Pauvreté et accès à la culture, E/C.12/40/14

²⁷⁰ E/C.12/GC/21, παρ. 15 γ'

²⁷¹ Υπόθεση *Endorois*, op.cit. παρ.68. Η υποχρέωση διαφύλαξης, ανάπτυξης και διάδοσης του πολιτισμού και η απόλαυση της πολιτιστικής κληρονομιάς επισημαίνεται και στις Οδηγίες της Επιτροπής, μέσα από τις οποίες προβαίνει σε μία ad hoc ερμηνεία του Χάρτη. Guidelines for National Periodic Reports, in Second Annual Activity Report of the African Commission on Human and Peoples Rights 1988–1989, ACHPR/RPT/2nd, Annex XII.

²⁷² Ibid, παρ. 193

²⁷³ Γενικό Σχόλιο No. 3 (1990), παρ. 9, No. 13 (1999), παρ. 44, No. 14 (2000), παρ. 31, No. 17 (2005), παρ. 26, No. 18 (2005), παρ. 20.

²⁷⁴ H. Shue, Basic Rights: Subsistence, Affluence and US Foreign Policy, Princeton Univ.Press, 2nd Ed. 1996, σ.52

²⁷⁵ A.Eide, 'Realization of Social and Economic Rights and the Minimum Threshold Approach', HRLJ, 1989, vol. 10, n.1-2, σ.36-51. Επίσης, βλέπε και Έκθεσή του ως Ειδικός Εισηγητής ΗΕ, E/CN.4/Sub.2/1987/23 Ιούλιος 1987.

έμμεση – έναντι τρίτων – προστασία της²⁷⁶. Η Επιτροπή υπογραμμίζει την υποχρέωση σεβασμού και προστασίας των πολιτιστικών αγαθών τόσο εν καιρώ ειρήνης όσο και πολέμου ή φυσικών καταστροφών, καθώς η πολιτιστική κληρονομιά πρέπει να διαφυλάσσεται και να παραδίδεται στις επόμενες γενιές²⁷⁷. Ομοίως, η Ανεξάρτητη Εμπειρογνώμονας των ΗΕ για τα πολιτιστικά δικαιώματα, σημειώνει κατά την εξέταση της κατάστασης των δικαιωμάτων, τις προκλήσεις για τον προσδιορισμό, προστασία και διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς όλων των ομάδων σε ένα κράτος²⁷⁸, όσο και την ανάγκη ενεργούς συμμετοχής του πληθυσμού για την προστασία τους²⁷⁹.

Θέλοντας να τονίσει τη σύνδεση της πολιτιστικής κληρονομιάς με την πολιτιστική κοινότητα, ο Groni σπεύδει να προλάβει παρερμηνείες υποστηρίζοντας ότι

*on account of the anthropocentric nature of all human rights as fundamental, inalienable and universal entitlements belonging to the individual and groups of individuals, culture in its objective dimension is not protected per se. The right to take part in cultural life should not be misinterpreted as an instrument to protect cultural property or cultural heritage as “l’art pour l’art”*²⁸⁰.

Η ανθρωποκεντρική αυτή αντίληψη επιβεβαιώνει την λειτουργία των πολιτιστικών δικαιωμάτων ως νομικής βάσης για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς η τελευταία αποκτά σημασία λόγω της σύνδεσής της με τα άτομα και τις ομάδες. Άλλωστε, αντικειμενικός προσδιορισμός των πολιτιστικών αγαθών συναντάται μόνο στο πλαίσιο της ενάλιας κληρονομιάς, όπου και σε αυτή την περίπτωση, πέραν του χρονικού όρου, τα υπόλοιπα προσδιοριστικά της στοιχεία είναι κατεξοχήν υποκειμενικά. Μάλιστα, όπως επισημαίνει ο O’Keefe, η ratio της υποχρέωσης προστασίας είναι *διττή καθώς, αφορά τόσο την διαφύλαξη και προστασία των πολιτιστικών αγαθών των πολιτιστικών κοινοτήτων –για χάρη του κυρίαρχου λαού ή μειονοτήτων -, αλλά και την προστασία των εν λόγω στοιχείων προς όφελος της ανθρωπότητας*^{281,282}.

Προς τούτο, είναι απαραίτητη η λήψη μέτρων και η εκπόνηση πολιτικών όπως συντήρηση, αποκατάσταση και φροντίδα των στοιχείων του πολιτισμού χωρίς διάκριση, μεταξύ των οποίων ιστορικές τοποθεσίες, μνημεία, έργα τέχνης και λογοτεχνίας, η σύσταση δημοσίων φορέων για την προστασία τους και η δημιουργία κατάλληλων υποδομών και χρηματοδότησης τους. Έτσι, συχνά η καταστροφή ή λαφυραγωγία

²⁷⁶ Αναλυτικά για τα μέτρα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς βλέπε περιοδικές εκθέσεις των κρατών, ενδεικτικά οι πρόσφατες E/C.12/TUR/1 παρ.639-759 (Τουρκία), E/C.12/CYP/5 (Κύπρος), E/C.12/ISR/3 (Ισραήλ), παρ. 630. Επίσης, βλέπε State Party reporting guidelines for Economic, Social and Cultural Rights in the African Charter on Human and Peoples’ Rights (Tunis Reporting Guidelines), προσβάσιμο στο http://www.achpr.org/files/instruments/economic-social-cultural-guidelines/achpr_instr_tunis_reporting_guidelines_esc_rights_2012_eng.pdf

²⁷⁷ E/C.12/GC/21, παρ. 50. Τα μέτρα για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνονται ομοίως και στις Κατευθυντήριες Οδηγίες για την υποβολή περιοδικών εκθέσεων του Συμφώνου.

²⁷⁸ www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=12770&LangID=E

²⁷⁹ Έκθεση για το Μαρόκο, A/HRC/20/26/Add.2, σ.11

²⁸⁰ C.Groni, ‘The right to take part in cultural life’, E/C.12/40/3, σ.7

²⁸¹ E/C.12/2008/2, παρ. 67: *In this regard, [states should] indicate the measures.. to enhance access to the cultural heritage of mankind, including through new information technologies such as the Internet.* Βλέπε και CESCR E/1992/23, παρ. 310, E/C.12/CYP/5 παρ. 526 επ.

²⁸² Roger O’Keefe, ‘The “Right to Take Part in Cultural Life” Under Article 15 of the ICESCR’, ICLQ 47, 2008, σ.909

πολιτιστικών αγαθών έχει θεωρηθεί απειλή για τα δικαιώματα, όπως στην περίπτωση του Angkor Wat στην Καμπότζη²⁸³.

Από την άλλη πλευρά, το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή επιδέχεται περιορισμούς. Είναι δυνατόν, λοιπόν, η πρόσβαση να περιορίζεται ή να απαγορεύεται όταν αυτό είναι επιβεβλημένο για την προστασία της ίδιας της πολιτιστικής κληρονομιάς²⁸⁴ – περιορίζοντας π.χ. την επισκεψιμότητα των πολιτιστικών τοποθεσιών. Ομοίως, η προστασία της πολιτιστικής ταυτότητας ειδικότερων ομάδων μπορεί να δικαιολογήσει τον περιορισμό της πρόσβασης, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την απαγόρευση αρχαιολογικών ανασκαφών στην Κολομβία για την διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και των τόπων λατρείας των αυτοχθόνων πληθυσμών²⁸⁵.

Η συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή ενισχύεται και μέσα από την οικονομική στήριξη φορέων και ομάδων, την πραγματοποίηση δημόσιας ενημέρωσης και προαγωγής της πολιτιστικής ετερότητας, και την καλλιέργεια του σεβασμού της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από την εκπαίδευση²⁸⁶. Παράλληλα, ο σεβασμός των πολιτιστικών δικαιωμάτων πρέπει να διατρέχει το σύνολο των δραστηριοτήτων του κράτους. Στο πλαίσιο αυτό, κατά την εξέταση περιοδικών εκθέσεων η Επιτροπή επισημαίνει την επίδραση αναπτυξιακών έργων για τα δικαιώματα του αρ. 15, όπως για παράδειγμα η κατασκευή φραγμάτων στην Τουρκία²⁸⁷.

Σύμφωνα με το Γενικό Σχόλιο 3 (1990) της Επιτροπής του Συμφώνου, η σταδιακή εκπλήρωση των σκοπών του Συμφώνου υπόκειται σε ‘ελάχιστες απαιτήσεις’ προστασίας. Το κράτος δηλαδή, δεν νομιμοποιείται υπό το πρόσχημα της έλλειψης πόρων να αδρανή ή να αυθαιρετεί. Έτσι, το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή επιβάλλει ως *minimum* υποχρέωση για την διαμόρφωση και προαγωγή ενός περιβάλλοντος εντός του οποίου τα άτομα μπορούν να συμμετέχουν στον πολιτισμό της επιλογής τους, το οποίο περιλαμβάνει πέντε θεμελιώδεις υποχρεώσεις άμεσου αποτελέσματος²⁸⁸: την λήψη νομοθετικών και άλλων μέτρων για την μη διάκριση και ισότητα των φύλων για την απόλαυση του δικαιώματος συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή²⁸⁹, το δικαίωμα προσδιορισμού του ως μέλους σε μία ή περισσότερες κοινότητες και το δικαίωμα αλλαγής της επιλογής τους, το δικαίωμα συμμετοχής σε πολιτιστικές

²⁸³ E/CN.4/1994/73/Add.1

²⁸⁴ M.Patrice Meyer-Bisch, *Le droit de participer à la vie culturelle contenu et importance pour la réalisation de tous les droits de l'homme*, E/C.12/40/8, σ. 7

²⁸⁵ CESCR E/1990/23. Η Επιτροπή κατά την εξέταση της περιοδικής Έκθεσης της Κολομβίας δεν σχολίασε περαιτέρω τις σχετικές εξηγήσεις του κράτους, όπως παρατίθενται στην παρ. 315: *Colombian Government had handed over the management of the greater part of Amazonas and the Orinoco Basin within Colombian territory to the indigenous peoples that lived there. As regards archeological research in Colombia, he explained that the new regulations were not designed to ban digs but to protect the country's cultural heritage and safeguard sites which were places of worship for the indigenous peoples, who would regard archeological digs as an affront to their cultural identity. On the subject of special jurisdiction for the indigenous peoples, he explained that the new Constitution set up indigenous, administratively autonomous areas and empowered indigenous chiefs to exercise jurisdiction over their own peoples within them. The existence of such jurisdiction in no way prevented members of the indigenous peoples from seeking justice through the ordinary channels*

²⁸⁶ Αναλυτικά E/C.12/GC/21, παρ. 50 - 54

²⁸⁷ E/2012/22, παρ. 26

²⁸⁸ E/C.12/GC/21, παρ. 55

²⁸⁹ Ομοίως και A/67/287

δραστηριότητες, την εξάλειψη των εμποδίων που τροχοπεδούν ή περιορίζουν την πρόσβαση ενός ατόμου στον πολιτισμό του χωρίς διάκριση, και τέλος, να επιτρέπει και να ενθαρρύνει την συμμετοχή των ατόμων μειονοτικών ομάδων στο σχεδιασμό και εφαρμογή των νόμων και πολιτικών που τους επηρεάζουν²⁹⁰. Ιδίως, τα συμβαλλόμενα κράτη οφείλουν να αποκτούν την προηγούμενη και ελεύθερη συγκατάθεσή τους για την προστασία των πολιτιστικών τους στοιχείων.

Τα κράτη οφείλουν, τέλος, να δημιουργούν κατάλληλους και αποτελεσματικούς μηχανισμούς και θεσμούς για την διερεύνηση και εξέταση παραβιάσεων, και την παροχή της απαραίτητης διοικητικής, δικαιοδοτικής ή άλλης επανόρθωσης για την αποκατάσταση των θυμάτων²⁹¹.

Σε διακρατικό επίπεδο, η διεθνής συνδρομή μετατρέπεται σε οιονεί υποχρέωση, καθώς η *πραγμάτωση των πολιτιστικών δικαιωμάτων συμπεριλαμβανομένης της συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή, αποτελεί υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών, ιδίως των κρατών που είναι σε θέση να παρέχουν συνδρομή στα υπόλοιπα*²⁹². Για το λόγο αυτό, τα κράτη καλούνται συχνά, στο πλαίσιο εξέτασης της κατάστασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου να συνεργαστούν για την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών, π.χ. Καμπότζη²⁹³.

2.2. Ιδιαιτερότητα των υποχρεώσεων στον Αφρικανικό Χάρτη

Η Επιτροπή ερμηνεύοντας τις υποχρεώσεις του Χάρτη μέσα από την επεξεργασία κατευθυντήριων οδηγιών για την υποβολή περιοδικών εκθέσεων προσδιορίζει τις ειδικότερες υποχρεώσεις του δικαιώματος στον πολιτισμό²⁹⁴. Η μη διάκριση, η ισότητα, η ελευθερία απόλαυσης της πολιτιστικής ζωής, και επιλογής του πολιτισμού, αποτελούν τις βασικές κατευθύνσεις του δικαιώματος του αρ.17.2²⁹⁵.

Ιδιαίτερη σημασία έχει ωστόσο, ιδίως λόγω της πολιτιστικής πολυμορφίας της αφρικανικής ηπείρου, η αναγνώριση του δικαιώματος συμμετοχής για τον προσδιορισμό, την προετοιμασία και την εφαρμογή των πολιτιστικών πολιτικών. Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη υποχρεούνται να διασφαλίσουν σε κάθε επίπεδο τη συμμετοχή των ατόμων κατά τη διαμόρφωση πολιτιστικών πολιτικών αλλά και στις πολιτιστικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες.

Γενικά, η Αφρικανική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών ενσωματώνει τις υποχρεώσεις της Διακήρυξης της Πρετόρια, που βρίσκονται κατά τεκμήριο σε αρμονία με την ερμηνεία του ΔΣΟΚΠΑ. Έτσι, επαναλαμβάνει την

²⁹⁰ Βλέπε και HRC/17/38, παρ. 79

²⁹¹ Παρ. 72

²⁹² E/C.12/GC/21, παρ. 56. Ο Konate στην Έκθεσή του είχε προτείνει τη συμπερίληψη στις περιοδικές εκθέσεις, μέτρων για την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, που έχουν εξαχθεί παράνομα. Η Σταματοπούλου αναφέρει σχετικά ότι η νομιμότητα της κατοχής των πολιτιστικών αγαθών συχνά είναι δυσχερής να εξακριβωθεί, ενώ αφήνει εκτός πλαισίου αγαθά που έχουν μετακινηθεί από τη χώρα κτήσης από τις πρώην αποικιακές δυνάμεις. E.Stamatopoulou, 2007, σ. 138

²⁹³ op.cit.

²⁹⁴ Principles and Guidelines on the Implementation of Economic, Social and Cultural Rights in the African Charter on Human and People's Rights, σ. 34-5.

²⁹⁵ Ομοίως και η Διακήρυξη της Πρετόρια για τα ΟΚΠΑ (2004), αρ. 9 δ´

υποχρέωση λήψης μέτρων και πολιτικών για την προστασία και διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς υποδεικνύοντας μέσα για την εκπλήρωσή τους, ενθαρρύνει τα κράτη να δημιουργήσουν το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο για την προαγωγή της δημόσιας συμμετοχής στον πολιτισμό μέσα από τη λειτουργία πολιτιστικών κέντρων, μουσείων, βιβλιοθηκών κλπ, και να διαθέσουν χρηματοδοτικούς πόρους για την προαγωγή της πολιτιστικής ανάπτυξης μέσα από τη σύμπραξη δημοσίων και ιδιωτικών φορέων.

Κεφάλαιο Β': Ο ρόλος των συλλογικοτήτων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Τα πολιτιστικά αγαθά νοσηματοδοτούνται μέσα από τη σύνδεσή τους με τις πολιτιστικές κοινότητες²⁹⁶, δηλαδή τις πολιτιστικές ομάδες από τις οποίες δημιουργούνται και αποκτούν τη σημαντικότητά τους. Από την μία πλευρά, οι λαοί που ταυτίζονται με τον κυρίαρχο πολιτισμό στο κλασσικό έθνος-κράτος, και από την άλλη, οι μειονότητες, διεκδικούν και μπορούν να επιτύχουν την προστασία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς μέσα από τα δικαιώματα των ομάδων. Ειδικά για τις τελευταίες, η λειτουργία των δικαιωμάτων είναι πολύ σημαντική, καθώς στην πλειονότητα των περιπτώσεων – από την πόλη Kashgar στην Κίνα, ως τους συντηρητικούς σουνίτες Wahhabi στη Σαουδική Αραβία²⁹⁷ και αλλού – η καταστροφή ή βλάβη των πολιτιστικών αγαθών στρέφεται ευθέως κατά των ίδιων των ομάδων.

Λαοί, μειονότητες και αυτόχθονες αποτελούν φορείς δικαιωμάτων για την προστασία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Απουσία γενικά αποδεκτών ορισμών, ο προσδιορισμός των ομάδων ακολουθεί τα ποιοτικά χαρακτηριστικά²⁹⁸ του διεθνούς κανονιστικού πλαισίου.

²⁹⁶ Για τον προσδιορισμό των 'κοινοτήτων' χαρακτηριστική είναι η Γνωμοδότηση του ΔΔΔΔ για τις Ελληνο-Βουλγαρικές κοινότητες, όπου αναφέρεται ότι "the existence of communities is a question of fact; it is not a question of law" (σ.22), ενώ σχετικά με τον προσδιορισμό τους "By tradition, which plays so important a part in Eastern countries, the "community" is a group of persons living in a given country or locality, having a race, religion, language and traditions of their own and united by this identity of race, religion, language and traditions in a sentiment of solidarity, with a view to preserving their traditions, maintaining their form of worship, ensuring the instruction and upbringing of their children in accordance with the spirit and traditions of their race and rendering mutual assistance to each other." (σ.21), Series B. – No.17.

²⁹⁷ S. Musaji, Saudi Destruction of Muslim Historical Sites, http://theamericanmuslim.org/tam.php/features/articles/saudi_destruction_of_muslim_historical_sites1/IrfanAhmed, The Destruction of Holy Sites in Mecca and Medina, page 1, Islamica Magazine, Issue 15, page 71. Accessed by http://islamicamagazine.com/?p=424, Dr. Aslam Abdullah, Demolition of Islam's Historical Sites, http://theamericanmuslim.org/tam.php/features/articles/demolition_of_islams_historical_sites/008397,

²⁹⁸ G.Alfredsson, Minorities, Indigenous and Tribal Peoples, and Peoples: Definitions of Terms as a Matter of International Law, in N.Ghanea, A.Xanthaki (eds.), Minorities, Peoples and Self-Determination. Essays in Honour of Patrick Thornberry, Martinus Nijhoff, 2005, σ.163

I. Οι λαοί και η προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Τα δικαιώματα των λαών διαπλάστηκαν μέσα από την διαδικασία της αποαποικιοποίησης²⁹⁹. Το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης διατυπώνεται στο Χάρτη (αρ.1.2), αλλά και στην Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης ΗΕ 1514 (1960), τη Διακήρυξη για τις Αρχές της Διεθνούς Συνεργασίας (1966) κ.ά.. Όμως, την ουσιαστική βάση για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς των λαών θέτουν το ΔΣΟΚΠΑ και ο Αφρικανικός Χάρτης.

Ιδίως, ο Χάρτης της Μπαντζούλ αποτέλεσε καταλύτη για τα δικαιώματα των λαών στον αφρικανικό χώρο. Στο πλαίσιο αυτό, η αναγνώριση πολιτιστικών δικαιωμάτων, σε μία ήπειρο που ταλανίστηκε στο παρελθόν από την αποικιοκρατία, κατά τη διάρκεια της οποίας απώλεσε σημαντικό μέρος του πολιτιστικού της πλούτου, είναι θεμελιώδους σημασίας. Πέραν λοιπόν, της επαναβεβαίωσης του δικαιώματος πολιτιστικού αυτοπροσδιορισμού των λαών, ο Αφρικανικός Χάρτης προχωρεί – αν και διστακτικά – στην διαμόρφωση ενός δικαιώματος στον πολιτισμό, όπως αναλύεται παρακάτω.

Η αναγνώριση του αχώριστου χαρακτήρα των δικαιωμάτων των λαών στον αφρικανικό χώρο δεν αίρει τις εγγενείς αδυναμίες εφαρμογής τους, που πηγάζουν από την απουσία ενός σαφούς ορισμού της έννοιας της λαού³⁰⁰. Έτσι, το εγχείρημα προσδιορισμού τους μέσα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά

*which a particular people may use to identify themselves, through the principle of self identification, or be used by other people to identify them. These characteristics, include the language, religion, culture, the territory they occupy in a state, common history, ethno - anthropological factors, to mention but a few. In States with mixed racial composition, race becomes a determinant of groups of "peoples", just as ethnic identity can also be a factor. In some cases groups of "a people" might be a majority or a minority in a particular State. Such criteria should only help to identify such groups or sub groups in the larger context of a States' wholesome population*³⁰¹.

είναι ιδιαίτερα δυσχερές, και απαιτεί την κατά περίπτωση εξέτασή του.

²⁹⁹ Για την εμφάνιση και εξέλιξη των δικαιωμάτων Σ.Περράκης, 'Τα δικαιώματα των λαών. Επιχειρηματολογία για νομικές αντιτίξεις και οριοθετήσεις', στο Σ.Περράκης (επιμ), Τα Δικαιώματα των Λαών και των Μειονοτήτων, εκδ.Α.Ν.Σάκουλας, 1993, σ.37

³⁰⁰ Η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων που συστάθηκε στο πλαίσιο της UNESCO προσδιορίζει τους «λαούς» ως *a group of people manifest some of the following characteristics; a common historical tradition, a racial or ethnic identity, cultural homogeneity, linguistic unity, religious and ideological affinities, territorial connection, and a common economic life, it may be considered to be a "people". Such a group may also identify itself as a people, by virtue of their consciousness that they are a people*. Final Report and Recommendations of the Meeting of Experts on extending of the debate on the concept of "peoples' rights" held in Paris, France, from 27 to 30 November 1989, (SHS-89/CONF.602/COL.1) παρ. 22 .

Η Αφρικανική Επιτροπή πρόσφατα ερμήνευσε με ιδιαίτερα ευρύ τρόπο την έννοια του λαού περιλαμβάνοντας κάθε ομάδα ή κοινότητα ατόμων που έχουν ένα αναγνωρίσιμο κοινό ενδιαφέρον, είτε αυτό προκύπτει από κοινούς εθνικούς, γλωσσικούς ή άλλους παράγοντες, με αποτέλεσμα να μην εξισώνονται μόνο με τα έθνη ή τα κράτη. Principles and Guidelines on the Implementation of Economic, Social and Cultural Rights in the African Charter on Human and People's Rights, σ.4

³⁰¹ ACHPR, Sudan Human Rights Organisation & Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE) κατά Σουδάν, παρ. 220

Α. Το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση ως δικαίωμα πολιτιστικού αυτοπροσδιορισμού των λαών

Το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση³⁰² θέτει τη βάση για την πολιτιστική ανάπτυξη (ΔΣΟΚΠΔ- αρ.1.1, ΔΣΑΠΔ αρ.1.1) στο πλαίσιο ελεύθερα διαμορφωμένων πολιτικών, (Αφρ.Χάρ. αρ.20.1.γ'). Άμεσα συνδεδεμένο με το δικαίωμα των λαών³⁰³ στην 'ύπαρξη' (Αφρ.Χάρ. αρ.20.1.α')³⁰⁴, το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση έχει χαρακτήρα *erga omnes*, καθώς ερείδεται σε *θεμελιώδη αρχή του σύγχρονου διεθνούς δικαίου*³⁰⁵. Μάλιστα, η Vrdoljak υπογραμμίζει το θεμελιακό χαρακτήρα του για ολόκληρο το οικοδόμημα του δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου³⁰⁶.

Το δικαίωμα αυτό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ύπαρξη ετερογενών ομάδων, δηλαδή ομάδων που φέρουν, μεταξύ άλλων, ιδιαίτερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά, ενώ αποτέλεσε τη βάση για την αναγνώριση ενός δικαιώματος ανεξαρτησίας των λαών από κάθε μορφή ξένης υποταγής, κυριαρχίας και εκμετάλλευσης³⁰⁷. Έχει διαρκή χαρακτήρα³⁰⁸, για το λόγο αυτό, ορισμένα πολύ-πολιτισμικά κράτη υπήρξαν διστακτικά για την προσχώρηση τους στο ΔΣΟΚΠΔ³⁰⁹. Η Επιτροπή του Συμφώνου δεν έχει προβεί στην υιοθέτηση Γενικού Σχολίου για το δικαίωμα του αρ.1.1, ωστόσο αντίστοιχα σχόλια έχουν υιοθετηθεί στο πλαίσιο του ΔΣΑΠΔ και της Επιτροπής κατά των Διακρίσεων (CERD).

Αναλογικά, η ΕΔΑ ΗΕ υπογραμμίζει ότι το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης επιφορτίζει τη διεθνή κοινότητα και όλα τα κράτη με συγκεκριμένες υποχρεώσεις. Υποχρεώσεις, όχι μόνο απέναντι στους λαούς εντός του κράτους, αλλά απέναντι σε όλους τους λαούς, που δεν έχουν την δυνατότητα άσκησής του ή στερούνται το δικαίωμά τους³¹⁰. Εντούτοις, η Επιτροπή έχει εξαιρέσει από το πεδίο εφαρμογής του Πρωτοκόλλου το συλλογικό αυτό δικαίωμα, με αποτέλεσμα να μην επιτρέπεται η άσκηση ατομικής προσφυγής³¹¹. Ωστόσο, ο καθηγητής Σισιλιάνος υπογραμμίζει σχετικά ότι το δικαίωμα

³⁰² Για μία ενδελεχή ανάλυση του δικαιώματος στον αυτοπροσδιορισμό των λαών P.Aston, 'Peoples' Rights, OUP, 2001, A.Cassese, *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, CUP, 1998, J.Crawford, *The Rights of peoples*, Clarendon Press, 1992.

³⁰³ Τα δικαιώματα των λαών αποκτούν διακριτή νομική υπόσταση δικαιωμάτων, αναγνωρίζοντας τους *locus standi* ενώπιον της Αφρικανικής Επιτροπής, όπως στην περίπτωση *Katangese People's Congress κατά Zaïr, Υπόθεση 'Ogoni' κατά Νιγηρίας*.

³⁰⁴ Το αρ. 20 δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βάση για την απόσχιση ομάδων και φυλών στο πλαίσιο του αυτοπροσδιορισμού. E.G.Bello, 'The African Charter on Human and Peoples' Rights. A legal analysis', RCADI, 194, 1985, σ. 167

³⁰⁵ Υπόθεση για το Ανατολικό Τιμόρ, ICJ Reports (1995), σ. 102, παρ. 29, Γνωμοδότηση για το Τείχος, παρ. 88. Βλέπε και Γνωμοδότηση για τη Ναμίμπια, ICJ Reports 1971, παρ.52-53, Γνωμοδότηση για Δυτ.Σαχάρα, I.C.J.Reports 1975, παρ.54-59

Ομοίως, CERD, Γενικό Σχόλιο 21 (1996), παρ.1

³⁰⁶ A.F. Vrdoljak, 'Self-Determination and Cultural Rights', Francioni and Scheinin (eds), *Cultural Human Rights*, σ. 42. Ομοίως και CCPR, Γενικό Σχόλιο 12, 1984, παρ.1

³⁰⁷ Γνωμοδότηση για τη Ναμίμπια, *op.cit.*

³⁰⁸ A. Cassese, 1998, σ. 54

³⁰⁹ W.Logan, 'Cosing Pandora's Box: Human Rights Conundrums in Cultural Heritage Protection', in H. Silverman, D. F. Ruggles (eds.), *Cultural Heritage and Human Rights*, Springer, 2007, σ.41. Ομοίως, και E. Stamatopoulou, 2007, σ. 5

³¹⁰ Παρ. 6

³¹¹ ΔΣΑΠΔ, Γενικό Σχόλιο 27

στην αυτοδιάθεση δεν στερείται μηχανισμών διεθνούς ελέγχου, καθώς η Επιτροπή νομιμοποιείται και το πράττει συχνά να ζητάει πληροφορίες από τα κράτη και να τους απευθύνει συστάσεις³¹².

Στο ίδιο πλαίσιο, η CERD υπογραμμίζει την υποχρέωση κάθε κράτους να προάγει ατομικά ή συλλογικά το σεβασμό των δικαιωμάτων του Χάρτη, δίνοντας έμφαση *towards the rights of persons belonging to ethnic groups, particularly their right to lead lives of dignity, to preserve their culture, to share equitably in the fruits of national growth and to play their part in the Government of the country of which they are citizens. Also, Governments should consider, within their respective constitutional frameworks, vesting persons belonging to ethnic or linguistic groups comprised of their citizens, where appropriate, with the right to engage in activities which are particularly relevant to the preservation of the identity of such persons or groups*³¹³.

Αντίστοιχα, στον Αφρικανικό χώρο, το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία διατήρησης και προαγωγής του πολιτισμού κάθε λαού³¹⁴. Ειδικά δε, για τους αυτόχθονες πληθυσμούς και κοινότητες αποκτά ιδιαίτερο περιεχόμενο, καθώς γίνεται αντιληπτό ως υποχρέωση διαφύλαξης της ειδικής πολιτιστικής τους ταυτότητας³¹⁵. Προς τούτο, κρίνεται σκόπιμη η ενίσχυση των δημοκρατικών δομών και η συμμετοχή τους στις διοικητικές διαδικασίες σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.

Η 'πολιτιστική κοινότητα' ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των λαών και των εθνών³¹⁶ κατά τον Cristescu, διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο κατά την εξέταση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης. Δύο πρόσφατες αποφάσεις διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων αναφέρθηκαν ακροθιγώς στις πολιτιστικές όψεις του δικαιώματος αυτού.

Η πρώτη αφορά, στη Διαιτησία Abyei³¹⁷ (2008) μεταξύ της Κυβέρνησης του Σουδάν και της Σουδανικής Λαϊκής Απελευθερωτικής Κίνησης/Στρατού. Σ' αυτήν τέθηκε σχετικά με την οριοθέτηση των περιοχών που κατοικούν οι κοινότητες των Ngok Dinka, οι οποίες ιστορικά αποτέλεσαν 'ενιαία πολιτιστική μονάδα'³¹⁸. Ειδικότερα, κρίθηκε το συμβατό του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης με τις συνθήκες ειρήνης. Προς τούτο, η απόφαση περιλαμβάνει ειδική αναφορά στα ιδιαίτερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά των ομάδων, με ιδιαίτερη μνεία στην πολιτιστική σημασία της πόλης Abyei ως κέντρο της πολιτικής, εμπορικής και πολιτιστικής ζωής πριν το 1905, καθώς εκεί εντοπίζονται, μεταξύ άλλων, οι τοποθεσίες ταφής των Αρχηγών τους³¹⁹, με στόχο να αποτυπωθούν οι ισχυροί, παραδοσιακοί πολιτιστικοί δεσμοί με το νότιο Σουδάν³²⁰.

³¹² Λ.Α. Σισιλιάνος, Η Ανθρώπινη Διάσταση του Διεθνούς Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σ. 343

³¹³ CERD, Γενικό Σχόλιο 21 (1996), παρ. 5, A/51/18

³¹⁴ Principles and Guidelines on the Implementation of Economic, Social and Cultural Rights in the African Charter on Human and People's Rights, 2010, σ. 13

³¹⁵ Ibid

³¹⁶ A.Cristescu, 'The right to self-determination', UN, 1981, παρ.641

³¹⁷ *The Government of Sudan / The Sudan People's Liberation Movement/Army (Abyei Arbitration), Final Award*, 2009. Για το σχολιασμό της απόφασης βλέπε V. Lowe, A. Tzanakopoulos, 'The Abyei Arbitration', in *The Abyei Arbitration (Sudan/Sudan People's Liberation Movement/Army) Award of 2009*, PCA Awards Series, TMC Asser Press, Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2012326>

³¹⁸ παρ. 266

³¹⁹ παρ. 333

³²⁰ παρ.614

Η Γνωμοδότηση του ΔΔ για το Κόσοβο πραγματεύεται συναφή ζητήματα. Εντούτοις, το Δικαστήριο προτίμησε να θέσει εκτός ανάλυσης το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης³²¹, και να εξετάσει μόνο την νομιμότητα της πράξης μονομερούς ανακήρυξης *per se*. Ωστόσο, ο Δικαστής Cançado Trindade στην *Χωριστή Γνώμη* του αναλύει την ύπαρξη λαού, περιλαμβάνοντας εκτενείς πολιτιστικές αναφορές. Εκκινώντας από την απουσία ενός γενικά αποδεκτού όρου για τον προσδιορισμό του ‘λαού’ στο διεθνές δίκαιο, καταλήγει ότι ο λαός διαμορφώνεται μέσα από ένα σύνολο *παραγόντων υποκειμενικού και αντικειμενικού χαρακτήρα όπως οι παραδόσεις και ο πολιτισμός, οι ιστορικοί δεσμοί και η κληρονομιά, η γλώσσα, η εθνότητα, η θρησκεία, η αίσθηση της ταυτότητας ή ‘συγγένειας’, η βούληση συγκρότησης λαού*, δηλαδή ένα σύνολο *πραγματικών και όχι νομικών στοιχείων*³²².

Ως εκ τούτου, πολιτιστική ταυτότητα και ταυτότητα ενός λαού ταυτίζονται, καθώς η πρώτη αποτελεί συστατικό στοιχείο του αυτοπροσδιορισμού του. Αντιστρόφως ανάλογα, ο πολιτιστικός αυτοπροσδιορισμός των λαών συνεπάγεται την προστασία των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων τους, καθώς

*“il faudrait reconnaître le droit des peuples à leur intégrité culturelle, religieuse ou linguistique au même titre que les Etats ont le droit à l'intégrité territoriale”*³²³.

Στο πλαίσιο αυτό, το δικαίωμα του πολιτιστικού αυτοπροσδιορισμού επαναπροσδιορίζεται. Η σύνδεσή του με τα δικαιώματα του ανθρώπου και την ανάπτυξη οδηγεί, κατά τον Thornberry, σε μία νέα δημοκρατική και συμμετοχική ανασύσταση της πολιτιστικής προστασίας³²⁴. Η νέα αυτή ‘ανάγνωση’ του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης διασφαλίζει την πολιτιστική πολυμορφία μέσα από την ενεργό συμμετοχή των φορέων των δικαιωμάτων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων εν είδει μίας εσωτερικής διαχειριστικής αυτονομίας. Επιτυγχάνεται έτσι, η διαφύλαξη της ποικιλομορφίας του παγκόσμιου πολιτισμού.

B. Το δικαίωμα στην πολιτιστική ανάπτυξη ως κινητήριοις μοχλός για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

Το δικαίωμα στην ανάπτυξη και συγκεκριμένα της πολιτιστικής ανάπτυξης ως ειδικότερης έκφασής της, μπορεί να ενδυναμώσει κατά τον ίδιο τρόπο την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

³²¹ Δ.Δ., *Γνωμοδότηση για το Κόσοβο*, I.C.J. Reports 2010, παρ.82-83. Για το αν οι Κοσοβάροι αποτελούν λαό και την νομιμότητα απόσχισής βλέπε και M. Sterio, “The Kosovar Declaration of Independence : ‘Botching the Balkans’ or Respecting International Law ?”, 37 Georgia Journal of International and Comparative Law (2008-2009), σ. 277, 287

³²² Δ.Δ., *Γνωμοδότηση για το Κόσοβο* Separate Opinion Judge Cançado Trindade, παρ. 228

³²³ A.Kiss, “La protection des minorités dans le cadre de la CSCE”, La protection des minorités et les droits de l’homme, Institut d’Etudes européennes et Institut international des Droits de l’Homme, 1991, σ. 45

³²⁴ P.Thornberry, The principle of self-determination’, in C. Warbrick, V.Lowe (eds.), The United Nations and the Principles of International Law. Essays in memory of Michael Akehurst, Routledge, 1994, σ.194

1. Η πολιτιστική ανάπτυξη ως γενικό δικαίωμα

Το δικαίωμα στην ανάπτυξη ως ανθρώπινο δικαίωμα διατυπώνεται στην ομώνυμη Διακήρυξη των ΗΕ του 1986³²⁵. Έκτοτε³²⁶, θεωρείται καταλύτης για την προοδευτική πραγμάτωση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων³²⁷³²⁸, αφού κάθε φορά που αγνοούνται τα πολιτιστικά δικαιώματα το δικαίωμα στην ανάπτυξη παραβιάζεται³²⁹. Μάλιστα, ο Bedjaoui υποστηρίζει ότι το δικαίωμα στην ανάπτυξη αποτελεί όψη του ίδιου του δικαιώματος στην ζωή, αφού

*If their right to development does not, on this basis, belong to jus cogens, it would have to be concluded, by the same process of reasoning, that genocide, which is the negation of the right of peoples to life, is permitted by international law*³³⁰.

Οι συζητήσεις στο πλαίσιο των ΗΕ, μέσα από τη συγκρότηση ομάδων εργασίας³³¹, για την αποσαφήνιση του δικαιώματος στην ανάπτυξη είχαν ως αποτέλεσμα την συμπερίληψη της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς ως στοιχείου της πολιτιστικής διάστασης της ανάπτυξης. Γίνεται έτσι αναφορά στον σεβασμό της πολιτιστικής ετερότητας και των τοπικών και εθνικών πολιτισμών, αλλά και το δικαίωμα του ατόμου, της ομάδας και του έθνους για την προστασία του πολιτισμού τους, και κατ' επέκταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας³³².

Ιδιαίτερη πτυχή της πολιτιστικής ανάπτυξης αποτελεί η ευθύνη του κράτους για την συμμετοχή του πληθυσμού στα ζητήματα του πολιτισμού και την αναγνώριση των πολιτιστικών δικαιωμάτων³³³. Άλλωστε, η Διακήρυξη για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη προσδιορίζει τη δημόσια συμμετοχή σε όλες τις σφαίρες της κρατικής δραστηριότητας ως σημαντικό παράγοντα για την ανάπτυξη (αρ.9). Απαιτείται έτσι, η δημιουργία ανοικτών, δημοκρατικών και πλουραλιστικών δομών, μέσα από τις οποίες επιτυγχάνεται η ευρεία συμμετοχή των ατόμων και των ομάδων σύμφωνα με τα γενικότερα πρότυπα αναπτυξιακής πολιτικής³³⁴.

³²⁵ A/RES/ 41/128, 1986. σ.77-84

³²⁶ Το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη επαναβεβαιώνεται στην Διακήρυξη της Βιέννης και το Πρόγραμμα Δράσης 1993, την Διακήρυξη της Χιλιετίας 2000, το Καταληκτικό κείμενο 2005 και την Διακήρυξη του Durban (παρ. 19) Για τις επιμέρους διαστάσεις N. J. Schrijver, *The Evolution of Sustainable Development in International Law: Inception, Meaning and Status*, Martinus Nijhoff, 2008, σ.77-84

³²⁷ A/HRC/WG.2/14/CRP.5

³²⁸ Το περιεχόμενο του δικαιώματος στην ανάπτυξη είναι αλληλένδετο με τα στοιχεία της ανάπτυξης ως διαδικασίας. A.Sengupta, 'Implementing the right to Development', in N. J. Schrijver, Fr. Weiss (eds.), *International Law And Sustainable Development: Principles And Practice*, Martinus Nijhoff, 2004, σ.343

³²⁹ A/HRC/15/WG.2/TF/CRP.5, σ. 79

³³⁰ M. Bedjaoui, 'The right to Development', in M.Bedjaoui (ed.), *International Law: Achievements and Prospects*, Martinus Nijhoff, 1991, σ.1183

³³¹ Μέχρι σήμερα έχουν συσταθεί η Ομάδα Εργασίας Κυβερνητικών Εμπειρογνομόνων για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη (1981-1989), η Ανοικτή Ομάδα Εργασίας Κυβερνητικών Εμπειρογνομόνων για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη (1993-1995), η Διακυβερνητική Ομάδα Εμπειρογνομόνων για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη (1996-1997) και η Διακυβερνητική Ομάδα Εργασίας Εμπειρογνομόνων για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη που συστάθηκε με την Απόφαση 1998/71 της ΕΔΑ και του 1998/269 του ECOSOC, και λειτουργεί έκτοτε, έχοντας πραγματοποιήσει μέχρι σήμερα 14 Συνόδους.

³³² E/CN.4/1997/22, σ. 27

³³³ E/CN.4/1994/21, σ. 10.

³³⁴ Οι Baldwin και Morel αναφέρονται στην αρχή της προηγούμενης διαβούλευσης κατά την πραγματοποίηση έργων ανάπτυξης. C. Baldwin, C. Morel, 'Groups rights' in M.Evans, R.Murray, *The African Charter on Human and Peoples' Rights. The system in practice 1986-2006*, CUP, 2008, σ. 277

1.1. Η Αφρικανική ‘ματιά’ στο δικαίωμα της πολιτιστικής ανάπτυξης

Ο Αφρικανικός Χάρτης έχει εγκαθιδρύσει ένα προωθημένο σύστημα πολιτιστικής προστασίας στη βάση των δικαιωμάτων του ατόμου και των λαών, τα οποία τίθενται υπό την εγγύηση του κράτους³³⁵. Η αναγόρευση της ανάπτυξης σε δικαίωμα των λαών συνδέεται στενά με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Το άρ. 22 του Αφρικανικού Χάρτη αναγνωρίζει το δικαίωμα όλων των λαών στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη, με σκοπό την ελευθερία, την διαφύλαξη της ταυτότητάς τους και την ισότιμη απόλαυση της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας. Μάλιστα, το δικαίωμα αυτό τίθεται υπό την εγγύηση των κρατών, που οφείλουν να ενεργήσουν ατομικά ή συλλογικά για την εκπλήρωσή του, καθώς σύμφωνα με την Επιτροπή *δεν υπάρχει δικαίωμα στον Αφρικανικό Χάρτη που να μην προστατεύεται αποτελεσματικά*³³⁶, ακόμη και όταν πρόκειται για συλλογικό δικαίωμα, όπως το δικαίωμα στην πολιτιστική ανάπτυξη³³⁷, αφού

*“the African Charter in Articles 20 through 24 clearly provides for peoples’ to retain rights as peoples’, that is, as collectives. The importance of community and collective identity in African culture is recognized throughout the African Charter.”*³³⁸

Το δικαίωμα στην πολιτιστική ανάπτυξη είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη συμμετοχή των ομάδων και των λαών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, καθώς η ορθή και πλουραλιστική διακυβέρνηση αποτελεί συστατικό στοιχείο της ανάπτυξης³³⁹. Στο πλαίσιο αυτό, η Απόφαση 197 της Αφρικανικής Επιτροπής αποτελεί ορόσημο για την ανάγκη εκδημοκρατισμού της πολιτιστικής προστασίας. Συγκεκριμένα, η εγγραφή της Λίμνης Bogoria στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς θεωρήθηκε από την Επιτροπή ότι παραβιάζει το δικαίωμα στην ανάπτυξη, λόγω της απουσίας προηγούμενης συναίνεσής των αυτοχθόνων³⁴⁰. Η απόφαση αυτή έχει θεμελιώδη σημασία για την εμπέδωση των δικαιωμάτων του Αφρικανικού Χάρτη, καθώς επιβεβαιώνει την ανάγκη προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε αρμονία με τα δικαιώματα του ατόμου και των λαών. Μάλιστα, η απόφαση αυτή υπογραμμίζει την ανάγκη εκδημοκρατισμού των διαδικασιών λήψης των σχετικών αποφάσεων – ζήτημα που έχει τεθεί και στο πλαίσιο της Σύμβασης 1972³⁴¹ - και σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου κατά την υιοθέτηση σχετικών μέτρων.

³³⁵ P.Schmidt, ‘African Configurations in the Right to a Cultural Heritage’, East African Journal of Peace and Human Rights, vol.2:1, 1995, σ.47

³³⁶ ACHPR, *The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights κατά Νιγηρίας*, παρ. 68

³³⁷ ACHPR, *Sudan Human Rights Organisation & Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE) κατά Sudan*, παρ. 218

³³⁸ *The Social and Economic Rights Action Centre for Economic and Social Rights v. Nigeria*, παρ. 40.

³³⁹ M.E. Salomon, A. Sengupta, *The Right to Development: Obligations of States and the Rights of Minorities and Indigenous Peoples*, Minority Rights Group International, 2003, σ. 29

³⁴⁰ ACHPR, *Resolution 197 on the Protection of Indigenous Peoples’ Rights in the Context of the World Heritage Convention and the Designation of Lake Bogoria as a World Heritage site*, 2011

³⁴¹ Βλέπε Μέρος Α’

Συνεπώς, το δικαίωμα στην πολιτιστική ανάπτυξη αποτελεί το βασικό άξονα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς των ομάδων με στόχο τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος, την επιβίωση, την ανάπτυξη και την συνέχεια των λαών και του τρόπου ζωής τους. Έτσι, ανάπτυξη, δημοκρατία και δικαιώματα αποτελούν τον βασικό άξονα για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς των λαών.

1.2. Η πολιτιστική κληρονομιά ως «πλούτος» ;

Το ιδιαίτερα καινοτόμο άρθρο 21 του Αφρικανικού Χάρτη αναγνωρίζει το δικαίωμα των λαών στην ελεύθερη διάθεση του πλούτου και των φυσικών τους πηγών. Συχνά, η αναγνώριση της υποχρέωσης επανόρθωσης των αγαθών που έχουν παράνομα εξαχθεί ή αποζημίωσης για την απώλεια τους έχει χρησιμοποιηθεί σε επίπεδο ρητορικής για την θεμελίωση ενός δικαιώματος επιστροφής των χαμένων πολιτιστικών θησαυρών.

Αναμφισβήτητα, τα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν μεγάλη αξία για κάθε λαό, αποτελώντας, μεταφορικά και κυριολεκτικά, τον πλούτο κάθε πολιτιστικής ομάδας. Εντούτοις, η οικειοποίηση μίας τέτοιας θέσης υπερβαίνει το γράμμα και το σκοπό της Σύμβασης, και κάθε *de lege lata* θέασή του. Το άρθρο 21 προστατεύει το δικαίωμα επί των φυσικών πλουτοπαραγωγικών πηγών, με στόχο να θέσει τέλος στην ξένη οικονομική εκμετάλλευση των διεθνών μονοπωλίων, και την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων προς όφελος των ίδιων των λαών.

Αυτό διαφαίνεται άλλωστε και από τη λειτουργία της Επιτροπής, καθώς δεν έχει γίνει επίκληση του δικαιώματος αυτού σε σχέση με στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αντίθετα, οι σχετικές αναφορές αφορούν τη χρήση της γης ως πηγής πλούτου για τους αυτόχθονες πληθυσμούς, έστω και αν στις περιπτώσεις αυτές, θίγεται ακροθιγώς η πολιτιστική διάσταση των παραδοσιακών οικονομικών δραστηριοτήτων τους στο πλαίσιο του ιδιαίτερου τρόπου ζωής τους³⁴².

Ομοίως, η θεωρία αναλύοντας το σχετικό άρθρο αναφέρεται στην ελεύθερη διάθεση των φυσικών πηγών, ανεξάρτητα για το αν πρόκειται για γεωργικές, υδροηλεκτρικές, θαλάσσιες, αλιευτικές ή άλλες³⁴³. Ως εκ τούτου, παρά το γεγονός ότι η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί πλούτο για ένα λαό, συχνά δε και πηγή εσόδων μέσα από την τουριστική ή εμπορική αξιοποίησή της, δεν μπορεί να υπαχθεί στην έννοια των πλουτοπαραγωγικών πηγών. Αποστερούνται έτσι, οι λαοί τη δυνατότητα επίκλησης του αρ. 21 του Αφρικανικού Χάρτη για την επανόρθωση πολιτιστικών αγαθών που έχουν παράνομα εξαχθεί.

³⁴² ACHPR, *Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council*. Αντίστοιχα, στο Δι-Αμερικανικό Δικαστήριο η πολιτιστική διάσταση της εκμετάλλευσης των πλουτοπαραγωγικών πόρων των φυλών τίθεται στην Υπόθεση του Λαού Saramaka κατά Σουρινάμ, 2007, Series C No. 172.

³⁴³ F. Ouguerouz, 2003, σ. 273. Ομοίως, C. Baldwin, C. Morel, 'Groups rights' in M. Evans, R. Murray, 2008, σ. 262-270.

2. Η υποχρέωση συνδρομής των κρατών στην πολιτιστική ανάπτυξη

Το δικαίωμα στην ανάπτυξη είναι άμεσα συνυφασμένο με την αρχή της αλληλεγγύης και της διεθνούς συνεργασίας των κρατών, και συνιστά υποχρέωση *erga omnes*³⁴⁴. Η Διακήρυξη για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη προσδιορίζει την υποχρέωση συνεργασίας των κρατών ως μέσου για την επίτευξη της ανάπτυξης και την εξάλειψη των εμποδίων (αρ.3). Στο ίδιο πλαίσιο, ο Αφρικανικός Χάρτης επιφορτίζει τα κράτη αλλά και τη διεθνή κοινότητα με συγκεκριμένες υποχρεώσεις αναφορικά με το δικαίωμα στην ανάπτυξη.

Γεννώνται έτσι, εύλογα ερωτήματα σχετικά με το περιεχόμενο της συνεργασίας στο πεδίο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και το ενδεχόμενο μίας διαμορφούμενης υποχρέωσης επιστροφής πολιτικών αγαθών, που έχουν εξαχθεί ή ιδιοποιηθεί παράνομα τρίτα κράτη.

2.1. Μέσα και περιεχόμενο για την διεθνή πολιτιστική αναπτυξιακή συνεργασία

Ως προς το πρώτο ερώτημα, η μεταφορά πόρων ή τεχνογνωσίας, η ενίσχυση της τεχνολογίας³⁴⁵ αποτελούν βασικές εκφάνσεις της διεθνούς συνεργασίας στο πεδίο αυτό. Το αρ. 2.1 του ΔΣΟΚΠΑ θεμελιώνει, ομοίως, την υποχρέωση οικονομικής και τεχνικής συνδρομής για την προοδευτική επίτευξη των πολιτιστικών δικαιωμάτων. Επομένως, και στο πεδίο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, τα μέσα αυτά μπορούν να αποτελέσουν τους βασικούς μοχλούς συνδρομής των κρατών.

Η συνεργασία μεταξύ μουσείων, παροχή ειδικών εμπειρογνομόνων, η χρηματοδότηση προγραμμάτων συντήρησης, ο ‘δανεισμός’ τεχνολογικού εξοπλισμού, ή ο διαδανεισμός των πολιτιστικών αγαθών για την συντήρηση τους συνιστούν δυνατές και ευκαταίεσ μορφές διεθνούς συνδρομής στο πεδίο αυτό, όπως αποτυπώνονται ήδη στην διεθνή πρακτική³⁴⁶. Στις περιπτώσεις αυτές, η προστασία της ‘κοινής κληρονομιάς’ μέσα από τη διεθνή συνεργασία χαρακτηρίστηκε ως μέσο *στην επίτευξη της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, την προαγωγή ενός διαπολιτισμικού διαλόγου και την ενίσχυση της καλύτερης κατανόησης της πολιτιστικής ταυτότητας και αλληλεγγύης μεταξύ των λαών*³⁴⁷.

Η Ιαπωνία αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα, καθώς από το 1988 και μετά, έχει αναπτύξει ένα πλαίσιο διεθνούς συνεργασίας με στόχο να *συνδράμει τον κόσμο*³⁴⁸ ως ένδειξη αλληλεγγύης. Η ‘Επιχείρηση για την Προστασία και Αποκατάσταση του Αγκόρ’ (1004- 2010)³⁴⁹ στην Καμπότζη, και το αντίστοιχο Πρόγραμμα για τους Bamiyan (2003-2010), που υλοποιήθηκαν από την Ιαπωνική κυβέρνηση σε συνεργασία με την UNESCO,

³⁴⁴ M. Bedjaoui, ‘The right to Development’, in M. Bedjaoui (ed.), *International Law: Achievements and Prospects*, Martinus Nijhoff, 1991, σ. 1184

³⁴⁵ M.E. Salomon, A. Sengupta, 2003, σ. 29

³⁴⁶ Ενδεικτικά η Νορβηγία έχει υλοποιήσει προγράμματα στην Ουγκάντα, την Ουκρανία, την Γεωργία παρέχοντας οικονομική και τεχνική συνδρομή [<http://www.riksantikvaren.no/English/>]. Ομοίως και η Ολλανδία στην Σρι Λάνκα, το Σουρινάμ, τη Νότιο Αφρική, τη Βραζιλία, την Ινδονησία, τη Ρωσία κλπ. [<http://en.nationaalarchief.nl>]

³⁴⁷ Υπουργείο των Εξωτερικών της Ολλανδίας, ‘Shared Cultural Heritage Policy Framework 2013-2016’, http://en.nationaalarchief.nl/sites/default/files/docs/gce_beleidskader_2013-2016_definitief_-_eng_doca.pdf

³⁴⁸ http://www.mofa.go.jp/policy/culture/coop/unesco/c_heritage/t_heritage/index.html

³⁴⁹ <http://www.angkor-jsa.org/>

αποτελέσαν πολυεπίπεδα προγράμματα δράσης. Πέραν της χρηματοδότησης, συμμετείχε με εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό με στόχο την υλοποίηση κοινών μελετών, έργων αποκατάστασης, μεταφορά τεχνολογίας και κατάρτισης του προσωπικού, τη δημιουργία υποδομών κλπ. Ταυτόχρονα, η Ιαπωνία έχει αναπτύξει ένα μηχανισμό έγκαιρης συνδρομής σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών και την άμεση εκτίμηση επιπτώσεων τους στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως στην περίπτωση σεισμών (Ινδονησία - Java 2006 για την εκτίμηση των επιπτώσεων στο Ναό Prambanan, εγγεγραμμένο στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, Κίνα- Sichuan 2008, όπου συστήθηκε διακρατική ομάδα μελέτης, Ιταλία – L’Aquila 2009)³⁵⁰ κλπ. Μάλιστα, τελευταία, υιοθετήθηκε νόμος δημιουργώντας ένα εξειδικευμένο κανονιστικό πλαίσιο διεθνούς συνδρομής για την πολιτιστική κληρονομιά με στόχο να συμβάλλουν στην ανάπτυξη των πολιτισμών του κόσμου, την προαγωγή και ενίσχυση της αμοιβαίας διεθνούς κατανόησης μεταξύ των πολιτισμών και των λαών και την προστασία της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας³⁵¹.

Προκύπτει λοιπόν, ότι η υποχρέωση πολιτιστικής συνεργασίας ερείδεται πέραν από το διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς στο δικαίωμα της ανάπτυξης και της αλληλεγγύης με τελικό σκοπό την πραγματική συνδρομή των λαών για την προστασία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.

2.2. Η επιστροφή πολιτιστικών αγαθών ως δικαίωμα του λαού

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί εγγενές στοιχείο του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των λαών, του δικαιώματος στον πολιτισμό και της πολιτιστικής ανάπτυξης. Εύλογα, η αποστέρηση των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να θεωρηθεί πλήγμα για την ταυτότητα της πολιτιστικής κοινότητας με την οποία συνδέονται, παραβιάζοντας σωρευτικά τα ως άνω δικαιώματα. Οι Αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ, αλλά και τα ίδια τα κράτη αναφέρονται στην επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών ως δικαίωμα των λαών. Ακόμη όμως και σε αυτή την περίπτωση, η διεθνής πρακτική στερείται παραδειγμάτων, καθιστώντας μη εφικτή τη διάπλαση μίας εθιμικής υποχρέωσης επιστροφής. Πρόκειται, άρα, μάλλον για ένα νομικοπολιτικό επιχείρημα που προβάλλεται στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων, παρά μία αυστηρή νομική υποχρέωση των κρατών.

Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο αφρικανικός χώρος. Η παραβίαση των δικαιωμάτων των λαών του Χάρτη της Banjul σε συνδυασμό με την υποχρέωση διεθνούς συνδρομής για την πολιτιστική ανάπτυξη (αρ.22 παρ. 2) μπορεί να οδηγήσει στην διεκδίκηση πολιτιστικών αγαθών μεταξύ των συμβαλλομένων μερών. Ο αγώγιμος και συλλογικός χαρακτήρας των δικαιωμάτων αυτών αποτελεί τη βάση για την διεκδίκηση των υλικών στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς των λαών ενώπιον της Αφρικανικής Επιτροπής και του Δικαστηρίου. Δεδομένου όμως, του *inter partes* χαρακτήρα των

³⁵⁰ S. Shimizu, *International Cooperation in the Conservation of Cultural Heritage*, 2010, <http://www.nara.accu.or.jp>

³⁵¹ Ap. 1, 2, 14 http://www.mofa.go.jp/policy/culture/coop/unesco/c_heritage/coop.html

υποχρεώσεων του Χάρτη, δεν μπορεί να επεκταθεί έναντι τρίτων κρατών. Γίνεται αντιληπτή, λοιπόν, η περιορισμένη εφαρμογή του, καθώς η πλειονότητα των αιτημάτων επιστροφής στρέφεται κατά των πρώην αποικιοκρατικών δυνάμεων, δηλαδή πέραν της αφρικανικής ηπείρου.

* * *

Η ανάλυση που προηγήθηκε αντισταθμίζει την πρόοδο που έχει επιτευχθεί στον αφρικανικό χώρο για την προστασία των λαών, σε αντίθεση με το γενικό πλαίσιο προστασίας, όπου ελλείπεται πρακτικής και ουσιαστικής εφαρμογής.

Κύριοι εκφραστές των δικαιωμάτων αυτών αποτελούν οι αυτόχθονες, καθώς ο Χάρτης της Banjoul αποτελεί θεμέλιο για την προστασία της πολιτιστικής τους ταυτότητας. Ως εκ τούτου, τα όργανα του αφρικανικού συστήματος έχουν κατά κόρον ενεργοποιηθεί για την προστασία τους, όπως αποτυπώθηκε στην προαναφερθείσα δικαιοδοτική πρακτική.

Τα δικαιώματα των λαών έτσι, διαμορφώνουν ένα γενικό, έστω και αν όχι αποτελεσματικό, σε οικουμενικό επίπεδο προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Πλαίσιο που ενισχύεται στον Αφρικανικό χώρο, δημιουργώντας ένα καινοτόμο και πρωτότυπο πλέγμα κανόνων που υλοποιείται έναντι του κράτους, υπό την εγγύηση των συμβαλλόμενων κρατών και τον έλεγχο της Αφρικανικής Επιτροπής και του Δικαστηρίου.

II. Τα δικαιώματα ειδικότερων ομάδων για την προστασία των πολιτιστικών τους αγαθών

Η πολιτιστική ετερότητα και πολυμορφία λαμβάνει ειδικότερες μορφές εντός του κράτους, μέσα από την ύπαρξη ιδιαίτερων πολιτιστικών κοινοτήτων εντός αυτού. Πρόκειται για ομάδες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, οι οποίες γίνονται αντικείμενο ειδικής προστασίας με στόχο να θωρακιστούν απέναντι στην κρατική αυθαιρεσία. Άλλωστε, ο πλούτος της κληρονομιάς της ανθρωπότητας διασφαλίζεται μόνο μέσα από την διαφύλαξη της πολιτιστικής ετερότητας και πολυμορφίας σε διακρατικό και ενδοκρατικό επίπεδο.

Μέσα από τα δικαιώματα των μειονοτήτων και των αυτοχθόνων, εξετάζεται εδώ η ύπαρξη πρόσθετων, εξειδικευμένων δικαιωμάτων που λειτουργούν ως νομική βάση για την προστασία των υλικών στοιχείων του πολιτισμού τους.

Α. Μειονοτικά δικαιώματα και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

Απουσία ενός γενικού ορισμού³⁵², ως ‘μειονότητα’, σύμφωνα με τον Capotorti – Ειδικού Εισηγητή των ΗΕ για τις μειονότητες – νοείται κάθε ομάδα αριθμητικά κατώτερη από τον υπόλοιπο πληθυσμό ενός κράτους, σε μη δεσπόζουσα θέση, της οποίας τα μέλη - είναι υπήκοοι του κράτους - έχουν εθνοτικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά διαφορετικά από εκείνα του υπόλοιπου πληθυσμού και επιδεικνύουν, αν όχι μόνο έμμεσα, αίσθηση της αλληλεγγύης, που κατευθύνεται προς τη διατήρηση του πολιτισμού, τις παραδόσεις, τη θρησκεία ή τη γλώσσα³⁵³. Η προβληματική εφαρμογή του αριθμητικού κριτηρίου για τον προσδιορισμό μίας μειονότητας ή των αυτοχθόνων, οδήγησε στην ενίσχυση των ποιοτικών χαρακτηριστικών των ομάδων, με έμφαση στην πολιτιστική τους διαφοροποίηση³⁵⁴. Η Διακήρυξη για τα δικαιώματα των ατόμων που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες του 1992 προσδιορίζει δικαιώματα ομάδων με ιδιαίτερη εθνική ή εθνοτική, πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική ταυτότητα εντός ενός κράτους³⁵⁵. Πρόκειται, λοιπόν, για ομάδες με ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα³⁵⁶. Στο πλαίσιο αυτό, η υποχρέωση προστασίας των μειονοτήτων αποσκοπεί στην διαφύλαξη τόσο των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους *per se*, αλλά και της πολιτιστικής ετερότητας εν γένει³⁵⁷, ως πηγής και παράγοντα εμπλουτισμού κάθε κοινωνίας³⁵⁸.

Τα δικαιώματα των μειονοτήτων αναπτύχθηκαν ως αντιστάθμισμα για την απουσία δικαιώματος αυτοδιάθεσης³⁵⁹, ενώ έχουν σαφές πολιτιστικό περιεχόμενο. Πρόκειται για ένα πρόσθετο πλέγμα δικαιωμάτων ειδικής προστασίας, που απολαμβάνουν τα μέλη των ομάδων³⁶⁰. Ένα δικαίωμα πολιτιστικού αυτοπροσδιορισμού ως έκφανση της εσωτερικής διάστασης της αυτοδιάθεσης³⁶¹. Μέσα από την εξέταση των

³⁵² Για την προβληματική γύρω από τη δυσκολία υιοθέτησης ενός ορισμού Κ.Χατζηκωνσταντίνου, ‘Η έννοια της μειονότητας - δυσκολίες και προβλήματα προσδιορισμού’, Αρμενόπουλος 3, 1982, σ. 261. Επίσης Β. Vukas, ‘International Law and the definition of minorities’ in *Melanges en l’honneur de Nicolas Valticos, Droit et Justice*, Pedone, 1999, 233-242

³⁵³ E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, παρ. 568

³⁵⁴ E.E.Daes, Part II -Working paper on the relationship and distinction between the rights of persons belonging to minorities and those of indigenous peoples, παρ. 28 επ. E/CN.4/Sub.2/2000/10.

³⁵⁵ Διακήρυξη ΗΕ για τα δικαιώματα των ατόμων που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες, 1992, αρ. 1. A/RES/47/135

³⁵⁶ Η σημασία των μειονοτικών δικαιωμάτων γίνεται αντιληπτή αν αναλογιστούμε ότι πάνω από 175 κράτη υπολογίζεται ότι έχουν πολυεθνική σύνθεση. Α. Vijapur, ‘International Protection of Minority Rights’, *International Studies*, 43, 4 (2006), σ. 368. Επίσης το Πρόγραμμα Μειονότητες σε Κίνδυνο του Πανεπιστημίου του Maryland κατέγραψε 283 εθνοπολιτικές ομάδες την περίοδο 1998-2003. <http://www.cidcm.umd.edu/mar/about.asp>

³⁵⁷ ΕΔΔΑ, *Chapman* παρ. 93, *Beard*, παρ. 104

³⁵⁸ Σύμβαση Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες του Συμβουλίου της Ευρώπης, Προοίμιο, ETS No. 148. Αναλυτικά D.Kugelman, ‘The Protection of Minorities and Indigenous Peoples Respecting Cultural Diversity’, *Max Planck Y.U.N.L.*, Volume 11, 2007, σ. 233-263.

³⁵⁹ A.F. Vrdoljak, *Self-Determination and Cultural Rights*, in Fr. Francioni, M. Scheinin, 2008, σ. 42

³⁶⁰ Το κράτος αναλαμβάνει υποχρεώσεις απέναντι στην ομάδα ως σύνολο, αλλά και το άτομο ως μονάδα. G. Geoff, ‘Individuals, Collectivities and Rights’, in N. Ghanea, A. Xanthaki (eds.), 2005, σ. 156

³⁶¹ J. Gibson ‘Community Rights to Culture: The UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples’, in S. Allen, A. Xanthaki, 2011, 435-453, σ. 444

μειονοτικών δικαιωμάτων, λοιπόν, σε οικουμενικό και περιφερειακό επίπεδο αναζητώνται γενικές αρχές προστασίας των πολιτιστικών αγαθών.

1. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως στοιχείο των μειονοτικών δικαιωμάτων

Το άρθρο 27 του ΔΣΑΠΔ θέτει τις βάσεις για την προστασία των πολιτιστικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα των εθνικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών μειονοτήτων στον πολιτισμό. Πρόκειται για δικαίωμα που απολαμβάνουν τα άτομα λόγω της συμμετοχής τους στην μειονοτική ομάδα³⁶². Έτσι, πέραν του γενικού δικαιώματος στον πολιτισμό, το οποίο ασκείται χωρίς διάκριση³⁶³, το αρ. 27 προσδιορίζει πρόσθετες υποχρεώσεις προστασίας.

Το κράτος οφείλει να προστατεύσει τα μέλη των μειονοτήτων λαμβάνοντας παθητικά και ενεργητικά μέτρα προστασίας³⁶⁴ – νομοθετικά, δικαιοδοτικά και διοικητικά. Η απρόσκοπτη απόλαυση των δικαιωμάτων στρέφεται έναντι του ίδιου του κράτους, αλλά και τρίτων³⁶⁵, νομιμοποιώντας μία διαφοροποιημένη μεταχείριση υπέρ της μειονότητας³⁶⁶. Τα ειδικά αυτά μέτρα έχουν θεμελιώδη χαρακτήρα για την πραγμάτωση της αρχής της μη-διάκρισης³⁶⁷. Σύμφωνα με την CERD *όταν το απαιτούν οι περιστάσεις, όπως στην περίπτωση των επίμονων ανισοτήτων, συνιστούν υποχρέωση*³⁶⁸ για το κράτος.

Το ουσιαστικό περιεχόμενο του αρ.27 ΔΣΑΠΔ δεν διαφοροποιείται από το αρ. 15.1 του ΔΣΟΚΠΔ. Η προστασία της ταυτότητας της μειονότητας³⁶⁹³⁷⁰ βρίσκεται στον πυρήνα του δικαιώματος της απόλαυσης του πολιτισμού. Παρά το γεγονός όμως, ότι τα άτομα προστατεύονται ως μέλη μίας ομάδας με κοινό πολιτισμό, θρησκεία ή/και γλώσσα³⁷¹, το Σύμφωνο δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα αυτοδιάθεσης *per se* στις

³⁶² Γενικό Σχόλιο 23, 1994, παρ.1. CCPR/C/21/Rev.1/Add.5

³⁶³ Η αρχή της μη διάκρισης αποκτά ειδικότερο περιεχόμενο στο πλαίσιο των μειονοτικών δικαιωμάτων, καθώς τα δικαιώματα ασκούνται χωρίς διάκριση μεταξύ των μελών των μειονοτήτων, σύμφωνα με το αρ. 4 της Σύμβασης πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων του Συμβουλίου της Ευρώπης, αλλά και του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αρ.21.1

³⁶⁴ A. Eide, 'Minorities at the United Nations', in G. Alfredsson et al. (eds.), *International Monitoring Mechanisms: Essays in Honour of Jacob Th. Möller.*, Martinus Nijhoff, 2009, σ. 369

³⁶⁵ παρ. 6.1

³⁶⁶ παρ. 6.2. Η Ξανθάκη επισημαίνει το ενδεχόμενο τα θετικά μέτρα υπέρ των μειονοτήτων να οδηγήσουν στην εχθρική στάση του υπόλοιπου πληθυσμού, δημιουργώντας εντάσεις. Για το λόγο αυτό υπογραμμίζει την ανάγκη θετικών μέτρων που αποσκοπούν στην ενσωμάτωση των μειονοτήτων, χωρίς να αναφύεται ο σκοπός τους στην πράξη. A. Xanthaki, 'Multiculturalism and International Law Discussing Universal Standards', HRQ, Volume 32, Number 1, 2010, σ.32

³⁶⁷ Ομοίως βλέπε και αρ. 4 της Σύμβασης Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες του Συμβουλίου της Ευρώπης αναφορικά με τη μη διάκριση για την συμμετοχή ή προαγωγή της πολιτιστικής ζωής.

³⁶⁸ CERD, Concluding observations: United States of America, Official Records of the General Assembly, Fifty-sixth Session, Supplement No. 18, (A/56/18), παρ. 399.

Αναλυτικά η φύση και το περιεχόμενο των ειδικών μέτρων προσδιορίζονται από την Επιτροπή στη Γενική Σύσταση 32, 2009. CERD/C/GC/32, σ.4-5

³⁶⁹ HRC Ángela Poma Poma v. Peru, παρ.7.2 U.N. Doc. CCPR/C/95/D/1457/2006, HRC Rakhim Mavlonov and Shansiy Sa'di v. Uzbekistan, παρ.8.6 CCPR/C/95/D/1334/2004

³⁷⁰ Το αρ. 1.1. της Διακήρυξης 1992 αναγορεύει την προστασία της ύπαρξης και της πολιτιστικής ταυτότητας των μειονοτήτων σε υποχρέωση του κράτους.

³⁷¹ Ibid, παρ. 5.1

μειονοτικές ομάδες³⁷²³⁷³. Από την άλλη πλευρά, το κενό αυτό δεν συνεπάγεται την αποδοχή της κρατικής διακριτικής ευχέρειας για τον προσδιορισμό τους. Η Επιτροπή του Συμφώνου υποστηρίζει σχετικά, ότι η ύπαρξη της μειονότητας ερείδεται σε αντικειμενικά κριτήρια³⁷⁴, στοιχείο που αποκτά πραγματικό περιεχόμενο μέσα από την λειτουργία των ατομικών αναφορών, οι οποίες μπορούν να ασκηθούν και συλλογικά από ομάδα ατόμων³⁷⁵.

Ο Ειδικός Εμπειρογνώμονας ΗΕ για τις Μειονότητες επισημαίνει την ανάγκη προστασίας της πολιτιστικής ταυτότητας των μειονοτήτων, δίνοντας έμφαση στην 'ιστορική τους αφήγηση'³⁷⁶. Μέσα από την αναγνώριση της συμβολής των μειονοτήτων στην ιστορία και εξέλιξη της εθνικής ταυτότητας καλλιεργείται μία αίσθηση κοινότητας με αποτέλεσμα να διασφαλίζεται η αμοιβαία κατανόηση και ειρηνική συνύπαρξη με τον υπόλοιπο πληθυσμό. Ο πολιτιστικός αυτός διάλογος μπορεί να ενισχυθεί μέσα από τη λειτουργία μουσείων και την ανάδειξη των ιδιαίτερων πολιτιστικών στοιχείων τους.

Η διαφύλαξη των υλικών πολιτιστικών στοιχείων τους είναι απαραίτητη και επιβεβλημένη, καθώς τα στοιχεία αυτά δεν έχουν απλά υλική σημασία, αλλά συνδέονται με την αξιοπρέπεια και τη ζωή των μελών των κοινοτήτων³⁷⁷³⁷⁸. Συνεπώς, αντίθετα μέτρα ισοδυναμούν με de facto άρνηση του δικαιώματος του αρ.27³⁷⁹. Εντούτοις, το δικαίωμα της απόλαυσης του πολιτισμού δεν προσδιορίζεται in abstracto, αλλά πρέπει να το τοποθετείται στο πλαίσιο αναφοράς του³⁸⁰. Έτσι, οι επιπτώσεις από ενέργειες του

³⁷² Γενικό Σχόλιο 23, 1994, παρ.3.1. CCPR/C/21/Rev.1/Add.5,

³⁷³ Το κείμενο της Κοπεγχάγης στο πλαίσιο του ΟΑΣΕ (1990), ένα κείμενο πολιτικών δεσμεύσεων των κρατών για τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και τα δικαιώματα του ανθρώπου προσδιορίζει τη συμμετοχή στην εθνική μειονότητα ως ατομική επιλογή, και στο πλαίσιο αυτό μπορούν ελεύθερα να εκφράζουν, να προστατεύουν και αναπτύσσουν την εθνική, πολιτιστική, γλωσσική ή θρησκευτική τους ταυτότητα. (παρ.32), τα οποία τίθενται υπό την προστασία του κράτους (παρ.33). <http://www.osce.org/odihr/elections/14304>

Αναλυτικά βλ. Σ.Περράκης, Ευρωπαϊκό δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2013, σ. 189-199

³⁷⁴ Γενικό Σχόλιο 23, 1994, παρ. 5.2. Παρόλα αυτά, στην πλειονότητα των αναφορών, η ύπαρξη της μειονοτικής ομάδας δεν τέθηκε υπό αμφισβήτηση από το εκάστοτε κράτος με αποτέλεσμα να μην υπάρχει εξειδίκευση των κριτηρίων. Ενδεικτικά βλέπε HRC, *Jouni E. Länsman et al.* κατά Φινλανδίας, παρ. 10.2, U.N. Doc. CCPR/C/58/D/671/1995 (1996),

³⁷⁵ HRC *Lubicon Lake Band* κατά Καναδά, (1990) παρ. 32.1. Ομοίως και στην περίπτωση της συλλογικής αναφοράς από 19 μέλη της κοινότητας των Μαορί για παραβιάσεις του Συμφώνου. HRC *Apirana Mahuika et al.* κατά Ν.Ζηλανδίας, (2000) παρ.9.2, καθώς και στην Υπόθεση J.G.A. *Diergaardt (late Captain of the Rehoboth Baster Community) et al.* κατά Ναμίμπια, (2000).παρ. 10.3

³⁷⁶ Report of the independent expert on minority issues -Effective promotion of the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, 2010, σ.13. A/65/287

³⁷⁷ A/RES/66/168, A/RES/65/211, παρ. 11

³⁷⁸ Στο ίδιο πλαίσιο και το άρθρο 5 της Σύμβασης Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες, καλεί τα κράτη να διαμορφώσουν κατάλληλες συνθήκες, απαραίτητες για την προαγωγή του πολιτισμού των εθνικών μειονοτήτων και την διαφύλαξη της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.

³⁷⁹ Η θέση της ΕΔΑ είναι πάγια, καθώς επαναλαμβάνει κατά την εξέταση ατομικών αναφορών ότι μέτρα που ισοδυναμούν με άρνηση του δικαιώματος είναι ασυμβίβαστα με τις υποχρεώσεις του αρ. 27 [*HRC Länsman et al.*, παρ. 9.4] ακόμη και αν αυτά έχουν μακροπρόθεσμες επιπτώσεις. Για το λόγο αυτό, η Επιτροπή πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις συνολικές επιπτώσεις των μέτρων αυτών στην ικανότητα της μειονότητας να συνεχίσουν να απολαμβάνουν τον πολιτισμό τους... εξετάζοντας τις επιπτώσεις των μέτρων αυτών όχι σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή - είτε αμέσως πριν ή μετά τα μέτρα που πραγματοποιούνται - αλλά τα αποτελέσματα του παρελθόντος, την παρούσα ή μελλοντική σύνδεση με την ικανότητα να απολαμβάνουν τον πολιτισμό τους από κοινού με άλλα μέλη της ομάδας τους. HRC *Jouni Länsman et al.*, παρ.10.2 (2005).

³⁸⁰ HRC *Apirana Mahuika et al.*, παρ. 9.2

κράτους πρέπει να εξετάζονται κατά περίπτωση, αξιολογώντας το αποτέλεσμά τους για το εκάστοτε προστατευόμενο αγαθό ή δραστηριότητα, με γνώμονα την διαφύλαξη της ύπαρξης, αλλά και την συνεχή ανάπτυξη της πολιτιστικής τους ταυτότητας³⁸¹.

Ιδιαίτερη είναι η συμβολή των μειονοτικών δικαιωμάτων για την προστασία των αυτοχθόνων. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή του ΟΑΚ επικαλέστηκε, με αφορμή την καταστροφή της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, το αρ. 27 ΔΣΑΠΔ για την προστασία των αυτοχθόνων Yanomami στη Βραζιλία, σύμφωνα με το οποίο αναγνωρίζεται το δικαίωμα ειδικής προστασίας εθνικών ομάδων με αντικείμενο τη χρήση της γλώσσας, τη θρησκεία και άλλα χαρακτηριστικά που είναι απαραίτητα για την διαφύλαξη της πολιτιστικής τους ταυτότητας³⁸².

* * *

Προκύπτει λοιπόν, ότι το ΔΣΑΠΔ διαμορφώνει ένα κανονιστικό πλαίσιο οικουμενικής εφαρμογής, όπου θέτει τις βάσεις για την προστασία των μειονοτικών πολιτισμών. Παρά τις αδυναμίες στην εφαρμογή του Συμφώνου και του Πρωτοκόλλου, την απουσία αναγκαστικής εφαρμογής των προτάσεων της Επιτροπής και την έλλειψη κυρώσεων σε περίπτωση μη συμμόρφωσης του κράτους, το αρ. 27 παραμένει η κύρια νομική βάση προστασίας των μειονοτικών πολιτισμών, με δυνατότητα ατομικής αναφοράς των «θυμάτων». Έτσι, τα μέλη μίας ομάδας μπορούν να διεκδικήσουν σε διεθνές επίπεδο την προστασία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς στο πλαίσιο των συλλογικών τους δικαιωμάτων, πέρα από 'το σιδερένιο κλουβί' της εθνικής κυριαρχίας³⁸³. Η προστιθέμενη αξία του Συμφώνου επιβεβαιώνεται στην πράξη, καθώς το αρ. 27 έχει ενεργοποιηθεί, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, για την προστασία του πολιτισμού, αποτυπώνοντας το ενδιαφέρον των ατόμων να διαφυλάξουν την ιδιότητά τους ως μελών της κοινότητας³⁸⁴.

2. Το δικαίωμα συμμετοχής ως μέσο για την επίτευξη της πολιτιστικής προστασίας

Η αποτελεσματική συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων είναι άμεσα συνυφασμένη με την ύπαρξη και προστασία των μειονοτικών ομάδων. Η Διακήρυξη ΗΕ 1992 προσδιορίζει αναλυτικά τα συμμετοχικά δικαιώματα των μελών των μειονοτήτων, τα οποία επιβεβαιώνονται μέσα από την πρακτική των διεθνών, δικαιοδοτικών και μη³⁸⁵, οργάνων. Η G. Mc Dougall, Ειδική Εμπειρογνώμονας των ΗΕ για τις Μειονότητες, αναλύει το δικαίωμα αποτελεσματικής συμμετοχής των μελών των μειονοτικών ομάδων

³⁸¹ Γενικό Σχόλιο 23, 1994, HRC Jouni E. Länsman et al., παρ. 9

³⁸² Resolution N° 12/85, Case N° 7615, 1985, παρ. 7
<http://www.cidh.oas.org/annualrep/84.85eng/brazil7615.htm>

³⁸³ E.E.Daes, Status of the Individual and Contemporary International Law: Promotion, Protection and Restoration of Human Rights at the National, Regional and International Level, Geneva, Centre for Human Rights, United Nations, 1992, 56–57.

³⁸⁴ W.K.Barth, 2008, σ.95

³⁸⁵ Ενδεικτικά, στην πρόσφατη Απόφαση 22/4 (Απρίλιος 2013), το Συμβούλιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου καλεί τα κράτη να αναπτύξουν κατάλληλους μηχανισμούς αποτελεσματικής συμμετοχής των μειονοτήτων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. A/HRC/RES/22/4

ως μέσο έκφρασης και προστασίας της ταυτότητας, της ύπαρξης και αξιοπρέπειας της μειονότητας³⁸⁶ προϋποθέσεων για μία δίκαιη κοινωνία³⁸⁶.

Ειδικότερα, το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή (αρ.2.2, Διακήρυξη 1992) σε συνδυασμό με το δικαίωμα αποτελεσματικής συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων για ζητήματα που αφορούν μειονότητες (αρ.2.3, Διακήρυξη 1992, αρ. 15 της Σύμβασης Πλαίσιο ΣτΕ³⁸⁷) διαμορφώνουν το πλαίσιο άσκησης κρατικών πολιτικών με αντικείμενο την πολιτιστική προστασία. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις η απουσία προηγούμενης διαβούλευσης θεωρήθηκε παραβίαση του δικαιώματος του αρ. 27 ΔΣΑΠΔ. Ειδικότερα, η συμμετοχή των μελών των μειονοτήτων πρέπει να είναι ελεύθερη, αποτελεσματική και να πραγματοποιείται μέσα από κατάλληλες και ανοικτές διαδικασίες³⁸⁸ καθώς,

*The Committee considers that participation in the decision-making process must be effective, which requires not mere consultation but the free, prior and informed consent of the members of the community. In addition, the measures must respect the principle of proportionality so as not to endanger the very survival of the community and its members*³⁸⁹.

Η αξιολόγηση των ιδιαίτερων συμφερόντων και ιδιαιτεροτήτων των μελών των μειονοτήτων δεν συνεπάγεται την σε κάθε περίπτωση ικανοποίηση των αιτημάτων τους, αφού πρόκειται για υποχρέωση μέσου και όχι αποτελέσματος³⁹⁰. Έτσι, το κράτος οφείλει να εκπονεί μελέτες από ανεξάρτητα και κατάλληλα όργανα σχετικά με τις επιπτώσεις μέτρων και πολιτικών για τις μειονότητες³⁹¹.

Η ενίσχυση της αποκεντρωμένης διοίκησης αποτελεί συχνά μέσο για την ενεργό συμμετοχής των μειονοτήτων σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Η διαμόρφωση συμφωνιών πολιτιστικής αυτονομίας και η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας³⁹² μπορεί να ενισχύσει την προστασία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς³⁹³.

Η συμμετοχή των μειονοτικών ομάδων στην προστασία και διαφύλαξη πολιτιστικών αγαθών έλαβε ξεχωριστό περιεχόμενο μέσα από το δικαίωμα σύστασης και διατήρησης πολιτιστικών σωματείων με σκοπό την ενθάρρυνση της πολιτιστικής ζωής (αρ.2 παρ.4 Διακήρυξης 1992). Πρόκειται για δικαίωμα που γίνεται αποδεκτό ήδη από την Γνωμοδότηση του ΔΔΔΔ αναφορικά με την προστασία των μειονοτικών σχολίων στην Αλβανία³⁹⁴, και επιβεβαιώνεται στην νομολογία του ΕΔΔΑ στο πλαίσιο της ελευθερίας συνάθροισης. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε ως νόμιμη την σύσταση σωματείου με σκοπό την προαγωγή και προστασία των παραδόσεων και της πολιτιστικής κληρονομιάς μίας περιοχής, ακόμη και αν πρόκειται για μία ιδιαίτερη

³⁸⁶ A/HRC/13/23

³⁸⁷ Αναλυτικά Σχολιασμός της Συμβουλευτικής Επιτροπής για τη Συμμετοχή (2008). ACFC/31DOC(2008)001

³⁸⁸ Explanatory Report, παρ.80, H(1995)010

³⁸⁹ HRC, *Poma Poma* κατά Περού, (2009), παρ. 7.6.

³⁹⁰ Ενδεικτικά HRC *Jouni E. Länsman et al.* παρ.10.5, HRC *Apirana Mahuika et al.* παρ. 9.5

³⁹¹ Ibid, παρ.7.7

³⁹² ACFC/31DOC(2008)001, παρ. 67

³⁹³ A/HRC/13/23 (2010), σ. 16, A/67/293 (2012) σ.5, 21

³⁹⁴ Δ.Δ.Δ.Δ., *Γνωμοδότηση για τα Μειονοτικά Σχολεία στην Αλβανία*, σ. 21-22

πολιτιστική ομάδα³⁹⁵. Άλλωστε, η λειτουργία των θεσμών αυτών ενισχύει την πολιτιστική ετερότητα, η οποία σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, αποτελεί *μία ιστορική πραγματικότητα σε κάθε δημοκρατική κοινωνία που πρέπει να γίνεται ανεκτή, να προστατεύεται και να διαφυλάσσεται σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο*³⁹⁶ καθώς διασφαλίζει την κοινωνική συνοχή³⁹⁷.

Τα συμμετοχικά δικαιώματα των μειονοτήτων, λοιπόν, αποτελούν μέσο πίεσης για την ενίσχυση της πολιτιστικής τους προστασίας. Έτσι, δημοκρατία, πλουραλισμός και δικαιώματα αποτελούν εγγύηση για την προστασία αναγνωρισμένων και μη μειονοτικών ομάδων, και την διαφύλαξη των ιδιαίτερων στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

B. Τα δικαιώματα των αυτοχθόνων και η διαφύλαξη της πολιτιστικής τους κληρονομιάς

Οι αυτόχθονες αποτελούν ειδική προστατευόμενη ομάδα, καθώς βρίσκονται στο μεταίχμιο³⁹⁸ λαών³⁹⁹ και μειονοτήτων⁴⁰⁰. Πρόκειται για ομάδες με ιδιαίτερους κοινωνικούς και πολιτιστικούς δεσμούς και κύριο χαρακτηριστικό την σχέση τους με την προγονική γη⁴⁰¹. Ο ορισμός τους κρίθηκε *όχι μόνο μη αναγκαίος, αλλά ούτε και επιθυμητός ή ευκαίριος*⁴⁰², καθώς σύμφωνα με την Ε. Νταή *ιστορικά, οι αυτόχθονες έχουν υποφέρει από ορισμούς που προτάθηκαν από άλλους*⁴⁰³.

³⁹⁵ ΕΔΔΑ, *Σιδηρόπουλος κ.ά. κατά Ελλάδα*, (1998), παρ.41, 44. Αναλυτικά Ε. Psychogiopoulou, ‘The European Court of Human Rights in Greece: Litigation, Rights Protection and Vulnerable Groups’, in D. Anagnostou, E. Psychogiopoulou (eds.), *The European Court of Human Rights and the Rights of Marginalised Individuals and Minorities in National Context*, Martinus Nijhoff, 2010, σ.115-136

³⁹⁶ ΕΔΔΑ, *Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης κ.ά. κατά Ελλάδα*, παρ. 51

³⁹⁷ ΕΔΔΑ, *Gorzelik* παρ. 92.

³⁹⁸ Οι αυτόχθονες είναι άλλοτε κυρίαρχη (π.χ. Φίτζι) ή μη (λ.χ. Βολιβία) πλειοψηφία εντός του κράτους και άλλοτε μειονότητα. S. Wiessner, ‘Demographic Change and the Protection of Minorities’ in E. Klein (ed.), *Globaler demographischer Wandel und Menschenrechte*, 2005, 155 (159).

³⁹⁹ “*Indigenous peoples in general satisfy the logical and intellectual criteria of ‘peoples’*. Also, difficulties posed by international instruments can be overcome by innovative interpretations that would be consistent with the spirit of international law and correspond to current international realities” A. Xanthaki, *Indigenous Rights and United Nations Standards*, CUP, 2007, σ.173

⁴⁰⁰ Παρά το γεγονός ότι η σχέση μεταξύ μειονοτήτων και αυτοχθόνων είναι ασαφής κατά τον Thornberry, η Ξανθάκη επισημαίνει, χωρίς να διαφοροποιείται, ότι αυτόχθονες λαοί έχουν επανειλημμένα χρησιμοποιήσει ως νομική βάση προστασίας κείμενα μειονοτικών δικαιωμάτων. P. Thornberry, *Indigenous peoples and human rights*, Manchester University Press, 2002, σ.54, A. Xanthaki, 2007, σ. 133. Βλέπε και Σ. Περράκης, 2006, 59 επ.

⁴⁰¹ Η Υπό-Επιτροπή για τις Μειονότητες προσδιόρισε το 1986 τους αυτόχθονες ως *Indigenous communities, peoples and nations are those which, having a historical continuity with pre-invasion and pre-colonial societies that developed on their territories, consider themselves distinct from other sectors of the societies now prevailing in those territories, or parts of them. They form at present non-dominant sectors of society and are determined to preserve, develop, and transmit to future generations their ancestral territories, and their ethnic identity, as the basis of their continued existence as peoples, in accordance with their own cultural patterns, social institutions and legal systems*. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1986/7/Add. 4, para 379 (1986)

⁴⁰² T. Simpson, Tony, *Indigenous heritage and self-determination: the cultural and intellectual property rights of indigenous peoples*, The Forest Peoples Programme and IWGIA (International Work Group for Indigenous Affairs), 1997 σ.22

⁴⁰³ Economic and Social Council, *Protection of the Heritage of Indigenous Peoples Final Report of the Special Rapporteur, Mrs Erica-Irene Daes, in Conformity with Subcommission Resolution 1993/44 and Decision 1994/105 of the Commission on Human Rights*. E/CN.4/Sub.2/1995/26, p.3

Παραδοσιακά, ο πολιτισμός των αυτοχθόνων αποτέλεσε αντικείμενο ειδικής προστασίας εντός των αυτοκρατοριών, όπως στη Συνθήκη Waitangi (1840) μεταξύ του Βασιλικού Θρόνου και των Μαορί στη Νέα Ζηλανδία⁴⁰⁴, αλλά και των σύγχρονων κρατών, λ.χ. η Συμφωνία για την Ταυτότητα και τα Δικαιώματα των Μάγια, Garifuna και Xinca στη Γουατεμάλα (1995)⁴⁰⁵. Παρόλ' αυτά η πολιτιστική κληρονομιά των αυτοχθόνων βρέθηκε διαχρονικά υπό απειλή⁴⁰⁶. Ιερά κειμήλια, ταφικά αντικείμενα, προγονικά λείψανα⁴⁰⁷ βρέθηκαν να κοσμούν τις προθήκες των μουσείων του κόσμου, αλλά και του ίδιου του κράτους⁴⁰⁸, αποστερώντας από τους αυτόχθονες τα στοιχεία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Επιπρόσθετα, οι κοινότητες αυτές περιθωριοποιήθηκαν ή έγιναν συχνά αντικείμενο αδιάκριτων επιθέσεων με στόχο την καταστροφή ή βεβήλωση ιερών χώρων, την λαφυραγωγία και κλοπή των στοιχείων του υλικού τους πολιτισμού, όπως π.χ. των Wiwa στη Σιέρρα Νεβάδα⁴⁰⁹.

Τα δικαιώματα των αυτοχθόνων, όπως και των μειονοτήτων ασκούνται έναντι του ίδιου του κράτους εντός του οποίου βρίσκονται⁴¹⁰, θεμελιώνοντας ακόμη και δικαίωμα επιστροφής πολιτιστικών αγαθών που στερούνται από αυτό. Βασικό σημείο διαφοροποίησης από την μειονοτική προστασία αποτελεί ο υψηλός βαθμός αυτονομίας τους. Ως εκ τούτου, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από την αποτελεσματική συμμετοχή των μελών των μειονοτήτων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, στη διαμόρφωση ιδίων αποφάσεων⁴¹¹.

Η νομική βάση προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς των αυτοχθόνων είναι σύνθετη. Η προηγούμενη ανάλυση αποτύπωσε την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς των αυτοχθόνων χρησιμοποιώντας ως νομική βάση τόσο τα ατομικά δικαιώματα, όσο και δικαιώματα των λαών ή/και των μειονοτήτων. Πέραν αυτών, οι αυτόχθονες αποτέλεσαν φορείς πρόσθετων δικαιωμάτων που απολαμβάνουν υπό την ιδιότητά τους ως αυτόχθονες. Αντικείμενο της παρούσας ενότητας αποτελούν τα ειδικότερα δικαιώματα των αυτοχθόνων που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της ΔΟΕ, αλλά και της πρόσφατης Διακήρυξης ΗΕ για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων (2007), με

⁴⁰⁴ Βλέπε και Ε. Μουσταίρα, 2012, σ.19, 71

⁴⁰⁵ Ο Ειδικός Εισηγητής R.Stavengen υπογραμμίζει, ωστόσο, την προβληματική εφαρμογή της Συμφωνίας. Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights and fundamental freedoms of indigenous people, Rodolfo Stavenhagen submitted in accordance with Commission resolution 2001/57, παρ. 57 E/CN.4/2003/90/Add.2

⁴⁰⁶ Α. Grammatikaki-Alexiou, 'International Protection of Indigenous Cultural Property: A Growing Problem', in International Protection of Cultural Objects: A View to the Future, Colloquium, Athens, 23 November 2001, Athens, Sakkoulas 2003, σ100-101

⁴⁰⁷ Ειδικά για την αντιμετώπιση των λειψάνων των αυτοχθόνων ως πηγή πλουτισμού ή αντικείμενο επιστημονικής μελέτης βλέπε M.Harris, σ. 95επ.

⁴⁰⁸ Ο M.Harris αναφέρεται στην νεοφιλελεύθερη τάση των κρατών ν' αγνοούν τα αιτήματα των αυτοχθόνων κοινοτήτων σχετικά με την πολιτιστική τους κληρονομιά. M.Harris, " . . . another box of tjuringas under the bed": The Appropriation of Aboriginal Cultural Property to Benefit Non-Indigenous Interests', in J.Castellino, N.Walsh (eds.), International Law and Indigenous Peoples, Martinus Nijhoff, 2005, σ.133-134

⁴⁰⁹ R. Stavenhagen, Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights and fundamental freedoms of indigenous people, E/CN.4/2005/88/Add.2, παρ. 38

⁴¹⁰ Fishman, YJIL, σ. 350

⁴¹¹ Σύμβαση ΔΟΕ αρ. 169, αρ.7-8, Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων, 2007 αρ. 2-5. Αναλυτικά Α. Eide, Paper I- Working paper on the relationship and distinction between the rights of persons belonging to minorities and those of indigenous peoples, παρ. 8, E/CN.4/Sub.2/2000/10

σκοπό να προσδιοριστούν οι πρόσθετες υποχρεώσεις του κράτους για την διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς των αυτοχθόνων λαών, ως δικαίωμα.

1. Το γενικό πλαίσιο της ΔΟΕ για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς των αυτοχθόνων

Η προστασία των αυτοχθόνων γεννήθηκε μέσα στην Διεθνή Οργάνωση Εργασίας. Η Σύμβαση υπ' αρ. 107 (1957)⁴¹² για τους αυτόχθονες πληθυσμούς αποτέλεσε το πρώτο διεθνές κείμενο που ενσωματώνει υποχρεώσεις για την προστασία τους. Η προστασία της πολιτιστικής ανάπτυξης, των αξιών και της δημιουργίας τους αποτέλεσαν βασικά στοιχεία του κειμένου. Ωστόσο, η θεώρηση των αυτοχθόνων ως 'προσωρινών' πληθυσμών που βρίσκονται σε διαδικασία ενσωμάτωσης εντός των κρατών⁴¹³ κρίθηκε επιβλαβής για τους ίδιους, την ενότητα του κράτους⁴¹⁴, αλλά και τη διεθνή κοινότητα⁴¹⁵. Η έντονη αντίδραση των αυτοχθόνων, αλλά και η μεταστροφή της διεθνούς κοινότητας, οδήγησαν στην υιοθέτηση της Σύμβασης υπ' αρ. 169 (1989) για την προστασία των αυτοχθόνων και των φυλών ως λαών⁴¹⁶.

Η νέα Σύμβαση αναδεικνύει το ρόλο των παραδοσιακών κοινοτήτων ως 'φορέων' συλλογικών δικαιωμάτων⁴¹⁷, δημιουργώντας ένα μοναδικό προηγούμενο προστασίας των αυτοχθόνων, υιοθετώντας μία *πλουραλιστική προσέγγιση*⁴¹⁸. Η προστασία των πολιτιστικών δικαιωμάτων των λαών, ο σεβασμός της πολιτιστικής τους ταυτότητας (αρ.2) και των πολιτιστικών τους αξιών (αρ.5), η διαφύλαξη των πολιτισμών μέσα από ειδικά μέτρα (αρ.4), αποτελούν τους βασικούς άξονες προστασίας. Αναγνωρίζεται δε, το δικαίωμα στην πολιτιστική ανάπτυξη, που συνεπάγεται για το κράτος την υποχρέωση διαβούλευσης και συμμετοχής των αυτοχθόνων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων (αρ.7). Η πολιτιστική ιδιαιτερότητα των αυτοχθόνων γίνεται αποδεκτή, σεβαστή και αντικείμενο ειδικής συμβατικής προστασίας, ενώ η διαβούλευση και η συνεργασία θέτουν τη βάση για την ενεργό συμμετοχή των αυτοχθόνων⁴¹⁹.

Παρά την απουσία ρητής ρύθμισης της πολιτιστικής κληρονομιάς των αυτοχθόνων⁴²⁰, η συμβολή της Σύμβασης είναι πολυεπίπεδη. Τα πολιτιστικά δικαιώματα των αυτοχθόνων αποτελούν έμμεση βάση για την νομική προστασία των υλικών στοιχείων του πολιτισμού τους. Άλλωστε, η Σύμβαση *πρέπει να αξιολογείται σε συνάρτηση με τους παράγοντες που καθόρισαν την κατάρτισή της, και το αυξανόμενο*

⁴¹² Η Σύμβαση επικυρώθηκε από 27 κράτη, ενώ σήμερα αριθμεί 18 συμβαλλόμενα κράτη.

⁴¹³ Προοίμιο, παρ. 5

⁴¹⁴ M.Tomei, Indigenous and Tribal Peoples: An Ethnic Audit of Selected Poverty Reduction Strategy Papers, ILO, 2005, σ.1

⁴¹⁵ <http://www.ilo.org/indigenous/Aboutus/HistoryofILOwork/lang--en/index.htm>

⁴¹⁶ Η Σύμβαση τέθηκε σε ισχύ το 1991, και μέχρι σήμερα έχει επικυρωθεί από 22 κράτη.

⁴¹⁷ J.Blake, Developing a New Standard-setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, UNESCO, 2002, σ.64 [CLT-2001/WS/8 Rev.]

⁴¹⁸ Α. Γιουσάνης, Η Σύμβαση Νο 169 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για τους Αυτόχθονες, στο Κ.Χατζηκωνσταντίνου, Ι.Στεφανίδης (επιτρ.εκδ.), *Αφιέρωμα στην Καθηγήτρια Κ.Κούφα*, Νόμος, ΑΠΘ, 2010, σ.43

⁴¹⁹ Ο Γιουσάνης χαρακτηρίζει το σχετικό άρθρο 6, ως άρθρο κλειδί για την Σύμβαση. Α. Γιουσάνης *Η εξέλιξη της προστασίας των αυτοχθόνων λαών στο διεθνές δίκαιο*, Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ, 2006, σ.142

⁴²⁰ Α.Χανθάκη, Indigenous cultural rights in International Law, 2 European Journal of Law Reform (2000): σ. 347

διεθνές ενδιαφέρον για τα δικαιώματά τους⁴²¹. Έτσι, έχει λειτουργήσει, ως πρότυπο για την υλοποίηση νομοθετικών αλλαγών στο εσωτερικό των κρατών, που επιτείνεται μέσα από τους μηχανισμούς περιοδικής παρακολούθησης της ΔΟΕ⁴²², αλλά και την δυνατότητα υποβολής ‘παραπόνου’ ή ‘παράστασης’ σύμφωνα με το Καταστατικό του Οργανισμού⁴²³. Στο πλαίσιο αυτό, η αναγκαστική μετατόπιση αυτοχθόνων μακριά από τις πατρογονικές εστίες και τους ιερούς χώρους των Chinantec με αφορμή την κατασκευή φράγματος, θεωρήθηκε ότι παραβιάζει τα αρ. 5 και 13 της Σύμβασης, καθώς η κυβέρνηση του Μεξικού δεν σεβάστηκε την πνευματική και πολιτιστική σύνδεση των αυτοχθόνων με τα προγονικά εδάφη⁴²⁴. Ομοίως, η κατασκευή υδροηλεκτρικού φράγματος στην Κολομβία δημιούργησε μη αναστρέψιμη βλάβη στους Embera Katio τόσο διαταράσσοντας τον παραδοσιακό τρόπο ζωής όσο και λόγω της απώλειας ιερών χώρων και κοιμητηρίων⁴²⁵.

Αφετέρου, έχει αποτελέσει σημείο αναφοράς στην εθνική και διεθνή δικαιοδοτική πρακτική, όπως στην περίπτωση της Κολομβίας που έχει συνταγματικά κατοχυρώσει βασικές ρυθμίσεις για την προστασία των αυτοχθόνων⁴²⁶. Το Δι-Αμερικανικό Δικαστήριο κατά την εξέταση υποθέσεων που εμπίπτουν στην αρμοδιότητά του έχει αναφερθεί στην Σύμβαση της ΔΟΕ ως κείμενο που αντανάκλα διεθνή πρότυπα προστασίας, ακόμη και έναντι τρίτων κρατών, που δεν έχουν προχωρήσει την επικύρωσή της (Belize)· καθώς

*While the Commission acknowledges that Belize is not a state party to ILO Convention (N° 169), it considers that the terms of that treaty provide evidence of contemporary international opinion concerning matters relating to indigenous peoples, and therefore that certain provisions are properly considered in interpreting and applying the articles of the American Declaration in the context of indigenous communities*⁴²⁷.

Αναμφισβήτητα, η ΔΟΕ δεν αποτελεί το πιο πρόσφορο forum για την προαγωγή της προστασίας των αυτοχθόνων. Παρόλ αυτά, η Σύμβαση 169 καθίσταται το βασικό

⁴²¹ A.Grammatikaki, in Krispis Foundation 2003, σ. 106

⁴²² Πρόκειται για την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων για την Εφαρμογή των Συμβάσεων και των Συντάξεων.

⁴²³ Το Καταστατικό της ΔΟΕ παρέχει, σε περίπτωση μη συμμόρφωσης του κράτους με μία εκ των Συμβάσεων, τη δυνατότητα υποβολής ‘αιτίας’ από κράτος, το Διοικητικό Συμβούλιο ή αντιπρόσωπο στη Διάσκεψη (αρ. 26), οπότε συστήνεται Επιτροπή Έρευνας (αρ.27) για την εξέταση του ζητήματος. Ομοίως, οποιαδήποτε εργατική ή εργοδοτική ένωση μπορεί να προβεί σε ‘παράσταση’ (αρ. 24), οπότε το κράτος καλείται να προβεί σε δήλωση περί της εφαρμογής της Σύμβασης. Αναλυτικά για τη λειτουργία του μηχανισμού αυτού βλέπε N.Valticos, ‘Once more about the ILO system of supervision: In what respect is it still a model?’, in N. Blokker, S. Muller (eds), Towards more effective supervision by international organizations, Martinus Nijhoff, 1994. Ειδικά για την λειτουργία των μηχανισμών αυτών για την προστασία των αυτοχθόνων βλέπε Α. Γιουνάνης, Η εξέλιξη της προστασίας των αυτόχθονων λαών στο διεθνές δίκαιο, Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ, 2006, σ.141 επ. <http://invenio.lib.auth.gr/record/58338>

⁴²⁴ Report of the Committee set up to examine the representation alleging non-observance by Mexico of the Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1958 (No. 169), made under article 24 of the ILO Constitution by the Radical Trade Union of Metal and Associated Workers. Doc. GB.273/15/6; GB.276/16/3

⁴²⁵ Report of the Committee of Experts set up to examine the representation alleging non-observance by Colombia of the Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1958 (No. 169), made under article 24 of the ILO Constitution by the Central Unitary Workers' Union (CUT) and the Colombian Medical Trade Union Association.Doc. GB.277/18/1;GB.282/14/3

⁴²⁶ C. Botero Marino, “Multiculturalismo y derechos de los pueblos indígenas en la jurisprudencia de la Corte Constitucional colombiana”, Revista Precedente. Anuario Jurídico, Facultad de Derecho y Humanidades, Universidad ICESI, Cali, 2003, σ. 45επ.

⁴²⁷ IACHR, *Maya Indigenous Communities of the Toledo District* (Belize), υποσ 123

συμβατικό κείμενο εξειδικευμένης προστασίας των αυτοχθόνων λαών, προσδιορίζοντας ένα γενικό – έστω και ανεπαρκές – πλαίσιο προστασίας.

2. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως αυτοτελές δικαίωμα των αυτοχθόνων

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως δικαίωμα των αυτοχθόνων, διαμορφώθηκε υπό την πίεση των εξελίξεων στο πλαίσιο της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου των ΗΕ και των Ειδικών Εισηγητών των ΗΕ. Οι Εκθέσεις της Ε.Νταή αποτέλεσαν προπομπό της Διακήρυξης του 2007, θέτοντας τις βασικές αρχές προστασίας, όπως αποτυπώθηκαν μεταγενέστερα στο κείμενο της Διακήρυξης.

2.1. Αρχές για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς των αυτοχθόνων

Η Ε.Νταή, Ειδική Εισηγήτρια της Υπο-Επιτροπής για τις Μειονότητες της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου των ΗΕ, υπήρξε θιασώτρια της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς των αυτοχθόνων λαών. Μέσα από την επεξεργασία Αρχών και Κατευθύνσεων⁴²⁸ έθεσε τις βάσεις για την αναγόρευση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε δικαίωμα των αυτοχθόνων.

Η κληρονομιά των αυτοχθόνων αναγνωρίζεται ότι έχει συλλογικό χαρακτήρα και συνδέεται άρρηκτα με την διαφύλαξη τόσο της ταυτότητας⁴²⁹ και αξιοπρέπειάς τους⁴³⁰, όσο και της πολιτιστικής πολυμορφίας της ανθρωπότητας στο σύνολό της⁴³¹. Ειδικότερα, ως πολιτιστική κληρονομιά νοούνται όλα τα κινητά και ακίνητα αγαθά, όπως ιεροί χώροι, τοποθεσίες με πολιτιστική, φυσική και ιστορική σημασία, χώροι ταφής, λογοτεχνική ή καλλιτεχνική δημιουργία, ανθρώπινα λείψανα, κάθε μορφή τεκμηρίωσης από ή για τους αυτόχθονες, τα οποία μεταφέρονται από γενιά σε γενιά, και ανήκουν στον λαό ή τα μέλη του⁴³². Πρόκειται, δηλαδή, για όλα τα υλικά στοιχεία που προσδιορίζονται από τους ίδιους τους αυτόχθονες ως σημαντικά πολιτιστικά. Επομένως, οι αυτόχθονες ως *πηγή, θεματοφύλακες αλλά και ερμηνευτές της κληρονομιάς τους*⁴³³ αποτελούν τους κατεξοχήν αρμόδιους για να προσδιορίσουν τα στοιχεία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Στο πλαίσιο αυτό, η σχετική ελευθερία του κράτους – όπως είδαμε στο πρώτο μέρος – όχι μόνο περιορίζεται, αλλά το τελευταίο, επιφορτίζεται με την υποχρέωση συνεργασίας με τους αυτόχθονες λαούς για την ταυτοποίηση και προστασία των στοιχείων της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.

⁴²⁸ Αναλυτικά βλέπε τις μελέτες της Ε.Νταή και τα σχόλια των κρατών E/CN.4/Sub.2/1993/28, E/CN.4/Sub.2/1995/26, E/CN.4/Sub.2/2000/26

⁴²⁹ Report of Special Rapporteur on the situation of human rights and fundamental freedoms of indigenous people, Mission to Colombia, παρ. 57, E/CN.4/2005/88/Add.2, Report of the Special Rapporteur on the rights of Indigenous peoples, in the United States of America, A/HRC/21/47/Add.1 παρ. 43-44

⁴³⁰ Αρχή αρ. 5, E/CN.4/Sub.2/2000/26

⁴³¹ Ibid, Αρχή 1

⁴³² E/CN.4/Sub.2/2000/26, παρ.12-14

⁴³³ Ibid, Αρχή αρ. 3. Βλέπε και E.I. A. Daes, 'Indigenous Peoples - Keepers of our past - Custodians of our future', IWGIA, 2008.

Ως εκ τούτου, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς διαμορφώνεται υπό την αρχή του αυτοπροσδιορισμού⁴³⁴, η οποία περιλαμβάνει το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης, την αυτοδιαχείριση των στοιχείων της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, αλλά και την εποπτεία επί της ερευνητικής δραστηριότητας που διεξάγεται με αντικείμενο τους ίδιους ή την κληρονομιά τους στα εδάφη τους⁴³⁵. Ειδικότερα, η προηγούμενη και ελεύθερη συναίνεση των αυτοχθόνων είναι επιβεβλημένη για τη σύναψη συμφωνιών με αντικείμενο την καταγραφή, μελέτη, παρουσίας, πρόσβαση ή χρήση της κληρονομιάς των αυτοχθόνων λαών. Πρέπει δε, να διασφαλίζεται ότι πρωταρχικά ωφελούμενοι παραμένουν οι αυτόχθονες μέσα από την κοινωνικοποίηση της έρευνας.

Η Έκθεση Νταή προχωρά ένα βήμα παραπέρα, καθώς προβάλλει την ανάγκη επιστροφής και επανόρθωσης κινητών στοιχείων της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, ως απαραίτητο στοιχείο για την προστασία της και τη μεταβίβασή της στις επόμενες γενιές⁴³⁶. Λαμβάνοντας υπόψη την ιδιαίτερη πολιτιστική, θρησκευτική και ιστορική αξία κινητών πολιτιστικών αγαθών για τις κοινότητες, υπογραμμίζεται η ανάγκη επιστροφής τους στους 'νόμιμους κατόχους', ή στους αυτόχθονες που σχετίζονται με το έδαφος από το οποίο απομακρύνθηκαν τα αγαθά. Η προσέγγιση αυτή προτάσσει, λοιπόν, το στοιχείο της εδαφικότητας, απουσία άλλων κριτηρίων που συνδέουν το εκάστοτε πολιτιστικό αγαθό με μία ομάδα. Μάλιστα, το αίτημα της επιστροφής δεν κατευθύνεται μόνο έναντι τρίτων κρατών, αλλά και του ίδιου του κράτους εντός του οποίου βρίσκονται. Προκρίνεται, δηλαδή, η επιστροφή ενός πολιτιστικού αγαθού στον «τόπο» και την κοινότητά του, ώστε να επανατοποθετούνται στο πλαίσιο αναφοράς τους, ένα είδος πολιτιστικού περιφερισμού εντός του κράτους κατά τον Fishman⁴³⁷.

Με βάση τα παραπάνω, γίνεται αντιληπτό ότι οι βασικές αρχές προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς που ισχύουν σε διακρατικό επίπεδο εφαρμόζονται, εδώ, εντός του κράτους στο πλαίσιο του δικαιώματος των αυτοχθόνων για την διαφύλαξη της πολιτιστικής τους πολυμορφίας.

2.2. Η Διακήρυξη των ΗΕ για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων και επέκεινα

Η Διακήρυξη των ΗΕ του 2007 αποτέλεσε ορόσημο για την προστασία των αυτοχθόνων λαών. Παρά το μη δεσμευτικό χαρακτήρα της, η Διακήρυξη απολαμβάνει σήμερα οικουμενικής αποδοχής⁴³⁸ αποκρυσταλλώνοντας το γενικό πλέγμα υποχρεώσεων για την προστασία των αυτοχθόνων.

⁴³⁴ Ibid, Αρχή αρ. 2

⁴³⁵ Αρχή 8

⁴³⁶ Ibid, παρ. 17 επ.

⁴³⁷ J. Fishman, 'Locating the International Interest in Intranational Cultural Property Disputes', 35 YJIL 2010, σ.347

⁴³⁸ Οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Νέα Ζηλανδία και η Αυστραλία -κράτη που είχαν κατανηφίσει τη Διακήρυξη- έχουν δηλώσει πλέον την απόδοχή της Διακήρυξης.

2.2.1. Τα δικαιώματα για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η Διακήρυξη ουσιαστικά προσαρμόζει τις υφιστάμενες υποχρεώσεις προστασίας των λαών για την περίπτωση των αυτοχθόνων. Πρόκειται για διφυή δικαιώματα, καθώς αποτελούν συλλογικά δικαιώματα που μπορούν να ασκηθούν και σε ατομική βάση⁴³⁹, με αποτέλεσμα, σύμφωνα με τον Καθηγητή Σισιλιάνο, *η Διακήρυξη να διεμβολίζει κυριολεκτικά την παραδοσιακή διάκριση μεταξύ ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων, και να συναιρεί τις διάφορες φάσεις της εξέλιξης του διεθνούς δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου υπό το ειδικότερο πρίσμα της διαφοροποίησης και του εμπλουτισμού των φορέων των εν λόγω δικαιωμάτων.*

Αναγνωρίζει, καταρχάς, το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των αυτοχθόνων⁴⁴⁰ και επαναδιατυπώνει την ελευθερία πολιτιστικής ανάπτυξης (άρ. 3), τα οποία αποκτούν ειδικότερο περιεχόμενο μέσα από την αναγνώριση του δικαιώματος αυτοδιαχείρισης και αυτονομίας σε εσωτερικά ή τοπικά τους ζητήματα (αρ.4). Το κείμενο θέτει αυστηρούς περιορισμούς στο δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού (αρ. 46), το οποίο δεν μπορεί να ασκείται κόντρα στην εδαφική ακεραιότητα του κράτους αποδίδοντας, έτσι, την εσωτερική διάσταση του δικαιώματος μέσα από μία δυναμική θεώρησή του υπό το πρίσμα των συμμετοχικών δικαιωμάτων⁴⁴¹.

Στο πλαίσιο αυτό, η Διακήρυξη επιβεβαιώνει το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή, τη διατήρηση και ενίσχυση των πολιτιστικών τους θεσμών (αρ.5). Το δικαίωμα συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων διατυπώνεται ρητά (αρ.18) και έχει ως στόχο να διασφαλίσει την ενεργό συμμετοχή τους αλλά και προηγούμενη σύμφωνη γνώμη τους για την υλοποίηση νομοθετικών ή διοικητικών μέτρων με άμεση επίδραση σε αυτούς (αρ.19).

Η πολιτιστική πολυμορφία και η αξιοπρέπεια αποτελούν άρρηκτα συνδεδεμένες έννοιες που κατοχυρώνονται ως δικαίωμα (αρ.15) και έχει ως στόχο την ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ των διαφορετικών κοινοτήτων, αλλά και την διαφύλαξη του πολιτιστικού πλουραλισμού εντός του κράτους⁴⁴². Κάθε δικαίωμα αντιστοιχεί σε ειδικές υποχρεώσεις προστασίας, τόσο αρνητικές, οι οποίες συνίστανται στην αποχή του κράτους από πράξεις ή ενέργειες που στρέφονται κατά των αυτοχθόνων απαγορεύοντας, λόγου χάρη, τη βίαιη αφομοίωση ή καταστροφή του πολιτισμού τους (αρ.8 παρ.1), όσο και θετικές, δηλαδή εξειδικευμένα δικαιώματα με αντικείμενο την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς *per se*.

Η αναγόρευση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε δικαίωμα, σε σειρά άρθρων, αποτελεί αναμφισβήτητη μία από τις ουσιαστικές καινοτομίες της Διακήρυξης. Αντανακλά τόσο την επίδραση των εκθέσεων της Ε. Νταή, αλλά και τη

⁴³⁹ Λ.Α. Σισιλιάνος, 2010, σ. 334

⁴⁴⁰ Σχετικά βλέπε και Report of the African Commission's Working Group of Experts on Indigenous Populations/Communities (adopted at the Twenty-eighth Session, 2003), Υπόθεση Endorois, παρ. 109

⁴⁴¹ H.Quane, 'The UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: New Directions for Self-Determination and Participatory Rights?', in Allen, S. and Xanthaki, A. (eds.), Reflections on the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, Hart Publishing, 2011, σ.287

⁴⁴² A/HRC/21/47/Add.1, παρ. 11.

διεθνή πρακτική μέσα από την ερμηνεία και εφαρμογή του ισχύοντος κανονιστικού πλαισίου. Αναγνωρίζεται έτσι, το δικαίωμα διαχείρισης, ελέγχου, προστασίας και ανάπτυξης της πολιτιστικής τους κληρονομιάς συνολικά (αρ.31), αλλά και των ειδικότερων πολιτιστικών εκφάνσεων, όπως αρχαιολογικές και ιστορικές τοποθεσίες, έργα τέχνης, σχέδια, τεχνολογίες, λογοτεχνία, οπτικές και παραστατικές τέχνες (αρ.11 παρ.1). Η παράθεση αυτή είναι ενδεικτική, καθώς η πολιτιστική δημιουργία διαφοροποιείται μέσα στο χρόνο, ενώ το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού διασφαλίζει τον ελεύθερο προσδιορισμό των στοιχείων της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Ταυτόχρονα, υπογραμμίζεται το δικαίωμα χρήσης θρησκευτικών αντικειμένων, και κυρίως το δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης σε ακίνητα πολιτιστικά αγαθά, όπως θρησκευτικές και πολιτιστικές τοποθεσίες (αρ.12 παρ.1). Ταυτόχρονα, απαγορεύει την καταστροφή του πολιτισμού των αυτοχθόνων (αρ.8 παρ.1), οδηγώντας αναπόφευκτα στην απαγόρευση καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών ως υλικών στοιχείων του πολιτισμού.

Έμφαση δίνεται ιδίως στο δικαίωμα επιστροφής ανθρώπινων λειψάνων (αρ.12 παρ.1), λόγω της ιδιαίτερης σύνδεσης των 'προγόνων' με την γη, τον πολιτισμό και τη θρησκεία τους. Μάλιστα, το κράτος καλείται να διευκολύνει την πρόσβαση ή/και επαναπατρισμό των τελετουργικών αντικειμένων και ανθρώπινων λειψάνων μέσα από δίκαιους, διαφανείς και αποτελεσματικούς μηχανισμούς (αρ.12.παρ.2).

Σημαντική είναι η συμβολή της Διακήρυξης για τον προσδιορισμό των δικαιωμάτων ως αγωγίμων. Τα κράτη καλούνται να παρέχουν αποτελεσματικούς μηχανισμούς πρόληψης και επανόρθωσης σχετικών παραβιάσεων (αρ.8 παρ.2), υποχρέωση που λαμβάνει ιδιαίτερη σημασία υπό το φως της περιοδικής παρακολούθησης της Διακήρυξης στο πλαίσιο των ειδικών διαδικασιών του Συμβουλίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Μάλιστα, η επανόρθωση επεκτείνεται στην δημιουργία αποτελεσματικών μηχανισμών για την επιστροφή πολιτιστικών, θρησκευτικών ή πνευματικών αγαθών που έχουν στερηθεί χωρίς την προηγούμενη ελεύθερη γνώμη τους ή κατά παράβαση των νόμων, παραδόσεων και εθίμων τους. (αρ.11 παρ.2).

2.2.2. Η συμβολή της Διακήρυξης στο διεθνές δίκαιο

Η σημασία της Διακήρυξης δεν απομεινύεται από το soft law χαρακτήρα της, ούτε πρόκειται για μία έμπνευση μελλοντικής δράσης και ευκαιρία των κρατών να προβούν εξατομικευμένα σε παράπλευρες δηλώσεις με στόχο να αποσαφηνίσουν την θέση τους σε σχέση με το εθιμικό δίκαιο των δικαιωμάτων των αυτοχθόνων⁴⁴³. Αντίθετα, σύμφωνα με τον Anaya, Ειδικό Εισηγητή των ΗΕ, αποτελεί προέκταση της δέσμευσης που έχουν αναλάβει τα κράτη μέλη των ΗΕ για την προαγωγή και το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου υπό το Χάρτη ΗΕ, το εθιμικό διεθνές δίκαιο και τα διεθνή συμβατικά κείμενα⁴⁴⁴.

⁴⁴³ E. Voyiakis, 'Voting in the General Assembly as Evidence of Customary International Law?' in Allen, A. Xanthaki (eds.), Reflections on the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (Hart Publishing, 2010), 222.

⁴⁴⁴ A/HRC/21/47/Add.1, παρ. 75 επ.

Καταρχάς, η Διακήρυξη αποτέλεσε προϊόν ενός εκτενούς διαλόγου στο πλαίσιο των ΗΕ με τη συμμετοχή κρατών, διεθνών οργανισμών και αυτοχθόνων⁴⁴⁵. Οι διατάξεις στην πλειονότητά τους εφαρμόζουν το υφιστάμενο κανονιστικό πλαίσιο προστασίας στους αυτόχθονες, λαμβάνοντας υπόψη τη νομολογιακή πρακτική των διεθνών οργάνων. Σύμφωνα με την Σταματοπούλου, τα δικαιώματα αυτά δεν είναι νέα, καθώς έχουν ήδη διαμορφωθεί μέσα από άλλες διεθνείς συμβάσεις, διεθνή κείμενα και νομολογία⁴⁴⁶, ενώ στο ίδιο πλαίσιο, η Ξανθάκη σημειώνει την απουσία *ριζοσπαστικών ρυθμίσεων*⁴⁴⁷.

Η Διακήρυξη επιτελεί, έτσι, μία κωδικοποιητική λειτουργία⁴⁴⁸, θέτοντας ελάχιστες απαιτήσεις προστασίας⁴⁴⁹. Πέραν αυτού, η εξελεγκτική θέαση των δικαιωμάτων υπό το πρίσμα της πρακτικής αποτέλεσε ουσιαστική αναγκαιότητα, προκειμένου να ανταποκριθεί στις νέες προκλήσεις και το διαρκώς μεταβαλλόμενο χαρακτήρα του διεθνούς δικαίου. Ως εκ τούτου, η διαρκής επιβεβαίωση των δικαιωμάτων των αυτοχθόνων αντανakλά την γενική πεποίθηση δικαίου στο πεδίο αυτό⁴⁵⁰. Η υπαναχώρηση δε, των κρατών που είχαν καταψηφίσει τη Διακήρυξη αποτυπώνει έμπρακτα την γενική αποδοχή της, ιδίως από κράτη εντός των οποίων υπάρχουν αυτόχθονες λαοί. Ομοίως, τα δικαιώματα αυτά επαναλαμβάνονται στο υπό επεξεργασία Σχέδιο της Αμερικανικής Διακήρυξης για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων Λαών⁴⁵¹ ενισχύοντας την απήχυσή της στο πεδίο αυτό

Η εφαρμογή της Διακήρυξης στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών δεν αποτελεί κάποια θεωρητική ουτοπία. Αναφορά στην εφαρμογή της Διακήρυξης γίνεται τόσο επί της γενικής εφαρμογής της, όσο και εξατομικευμένα για τις επιμέρους διατάξεις της⁴⁵², αλλά και σε εκτελεστικά μέτρα που υιοθετούν τα κράτη, όπως στην περίπτωση του Κονγκό⁴⁵³.

Η προαγωγή της και η παρακολούθησή της εμπίπτει στην αρμοδιότητα των ειδικών διαδικασιών του Συμβουλίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, και ιδίως του Ειδικού Εισηγητή για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων Λαών⁴⁵⁴, διαμορφώνοντας το βασικό

⁴⁴⁵ <http://www.ohchr.org/EN/Issues/IPeoples/Pages/WGDraftDeclaration.aspx>

⁴⁴⁶ Ομοίως E.Stamatopoulou. 'Taking Rights Seriously', in S.Allen, A. Xanthaki (eds.), 2010, σ. 394-395, 411

⁴⁴⁷ A. Xanthaki, Indigenous Rights in International Law over the last 10 years and future developments, Melbourne JIL, vol. 10, n.1, 2009, σ.31

⁴⁴⁸ P. Oldham1, M. A. Frank, 'We the peoples...': The United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples', Anthropology Today, Volume 24, Issue 2, 2008, σ.6

⁴⁴⁹ Αρ. 43. Βλέπε και S.Errico, The Draft UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: An Overview, HumanRights Law Review 7:4 (2007), σ.755

⁴⁵⁰ Βλέπε S. Wiessner, 'The Cultural Rights of Indigenous Peoples: Achievements and Continuing Challenges', 22 EJIL (2011), σ. 130. Ομοίως και A.Xanthaki, Melbourne JIL, 2009.

⁴⁵¹ Ιδίως άρ. 12 για το δικαίωμα στην πολιτιστική ταυτότητα, ακεραιότητα και πολιτιστική κληρονομιά των αυτοχθόνων. "Record of the Current Status of the Draft American Declaration on the Rights of Indigenous Peoples" [GT/DADIN/doc.334/08 rev. 7]

⁴⁵² Ενδεικτικά η Έκθεση για το λαό Kanak στη Νέα Καληδονία (Γαλλία) περιέχει γενικές αναφορές (παρ. 15) και ειδικές επί συγκεκριμένων δικαιωμάτων π.χ. παρ. 24 (για το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού), παρ. 29 (για τη γή) [A/HRC/18/35/Add.6], όπως και στην Έκθεση για την Αργεντινή αναφορικά με την υποχρέωση διαβούλευσης με τους αυτόχθονες (παρ.45) [A/HRC/21/47/Add.2], στην Έκθεση για τον λαό των Sami στη Νορβηγία, Σουηδία και Φινλανδία (παρ.33 – δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού, παρ. 41 – υποχρέωση διαβούλευσης), A/HRC/18/35/Add.2

⁴⁵³ A/HRC/18/35/Add.5

⁴⁵⁴ HRC Resolution 6/12 (2007), παρ. 1.ζ'

κανονιστικό πλαίσιο κατά την εξέταση αναφορών ή εκθέσεων των κρατών. Λειτουργεί έτσι, ένας de facto μηχανισμός, ο οποίος δικαιοδοτικού ελέγχου⁴⁵⁵, που έγκειται μάλιστα στην συναίνεση των κρατών⁴⁵⁶. Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη όχι μόνο δεν αμφισβητούν την νομική αξία της Διακήρυξης, αλλά προβάλλουν στα αρμόδια όργανα ελέγχου μέσα και μεθόδους για την υλοποίησή της, υπό την πίεση της δημοσιοποίησης των εκθέσεων⁴⁵⁷.

Παρά την σύντομη διαδρομή της, η απήχηση της Διακήρυξης αποκρυσταλλώνεται και στο έργο διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Αφρικανική Επιτροπής, η οποία στην *Υπόθεση Endorois* αναφέρεται σε εξειδικευμένες διατάξεις της Διακήρυξης με στόχο να αποτυπώσει τις γενικές κατευθύνσεις του ισχύοντος διεθνούς δικαίου⁴⁵⁸.

Συνεπώς, η Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων, λοιπόν, δεν αποτελεί μία de lege ferenda αποτύπωση των πολιτιστικών δικαιωμάτων των αυτοχθόνων. Η γενική πεποίθηση προστασίας των πολιτιστικών δικαιωμάτων των αυτοχθόνων, σε συνδυασμό με την διεθνή πρακτική κρατών και οργάνων οδηγούν στην διαμόρφωση εθιμικών κανόνων στο πεδίο αυτό⁴⁵⁹. Δημιουργεί, έτσι, σημαντική παρακαταθήκη για το μέλλον, με στόχο την ενίσχυση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς των αυτοχθόνων ως ιδιαίτερης πολιτιστικής ομάδας εντός του κράτους. Η συμβατική αποτύπωση των δικαιωμάτων των αυτοχθόνων, η δημιουργία κατάλληλων δικαιοδοτικών οργάνων για την παροχή έννομης προστασίας αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ενίσχυση της πολιτιστικής τους προστασίας. Πρόκειται, ωστόσο, για αναγκαιότητες με επείγον χαρακτήρα που τροχοπεδούνται από την βραδυπορούσα κρατική βούληση και δράση⁴⁶⁰.

⁴⁵⁵ Αναλυτικά B.G. Ramcharan, *The Protection Roles of UN Human Rights Special Procedures*, Martinus Nijhoff, 2009. Ομοίως βλέπε A. Allehone Mulugeta, 'Special rapporteurs as law makers: the developments and evolution of the normative framework for protecting and assisting internally displaced persons', *The International Journal of Human Rights*, 15: 2, (2011) 286 — 298, T. Piccone, 'The contribution of the UN's special procedures to national level implementation of human rights norms', *The International Journal of Human Rights*, 15: 2, (2011), 206 — 231

⁴⁵⁶ Η συναίνεση του κράτους αποτελεί προϋπόθεση για τη λειτουργία των εξωσυμβατικών μηχανισμών του Συμβουλίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ειδικότερα για την πραγματοποίηση επιτόπιας επίσκεψης σε αυτό. Η συναίνεση παρέχεται ad hoc ή εκ των προτέρων με την δήλωση αποδοχής των θεματικών διαδικασιών στο πλαίσιο 'ανοικτής πρόσκλησης' (standing invitation). Μέχρι σήμερα, 93 κράτη έχουν προβεί στην γενική αποδοχή των θεματικών διαδικασιών, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Invitations.aspx>

⁴⁵⁷ Επίσης, για τη συμμόρφωση των κρατών με την υποχρέωση υποβολής περιοδικών εκθέσεων στο πεδίο των δικαιωμάτων του ανθρώπου, M. Kjaerum, 'State Reports', in A. Gudmundur et al. (eds.), *International Monitoring Mechanisms: Essays in Honour of Jacob Th. Möller*. 2nd rev. edn., Martinus Nijhoff, 2009, σ. 17-24

⁴⁵⁸ *Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council*, παρ. 159, 184, 235 <http://www.refworld.org/docid/4b8275a12.html>

⁴⁵⁹ Η Ξανθάκη υποστηρίζει ότι η θεώρηση της Διακήρυξης ή ειδικότερων διατάξεων ως εθιμικού δικαίου είναι πρόωπη διατυπώνοντας πάραυτα την ελπίδα ότι : it is hoped that shortly the Declaration will be widely recognised as the interpretative source of the human rights treaties on indigenous rights, and that its position as the international benchmark by which national indigenous policies are judged will be unquestionable. A. Xanthaki, 'Indigenous rights in international law over the last 10 years and future developments', (2009) 10 *Melbourne Journal of International Law* 1, σ.13-14

⁴⁶⁰ Ομοίως, M.al Attar, N.Aylwin, R.Coombe, 'Indigenous Cultural Heritage Rights in International Human Rights Law', in C. Bell, R.Paterson, *Protection of First Nations Cultural Heritage*, UBC Press, 2009, 311- 342, σ. 336-7.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις: Δικαιώματα του ανθρώπου και πολιτιστική κληρονομιά μια αμφίδρομη σχέση.

Το παρόν κεφάλαιο αποκαλύπτει την ομοιότητα των υποχρεώσεων προστασίας των πολιτιστικών αγαθών με βάση το διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς σε συνάρτηση με το δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου. Το σχεδόν ταυτόσημο περιεχόμενο των υποχρεώσεων για το κράτος, επιβεβαιώνει την αρχική μας υπόθεση, ότι δηλαδή πολιτιστικά δικαιώματα και πολιτιστικά αγαθά είναι άρρηκτα συνδεδεμένα, με αποτέλεσμα το άτομο να αποτελεί καταλύτη για την προστασία τους, μέσα από την εφαρμογή των δικαιωμάτων του.

Έτσι, το άτομο ως μονάδα, ως φυσικό πρόσωπο μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την ενίσχυση της πολιτιστικής κληρονομιάς διευρύνοντας τις υποχρεώσεις του κράτους κατά την λήψη μέτρων και την διαμόρφωση πολιτικών. Ταυτόχρονα, η θέση των ομάδων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών τους, θύμα συχνά της κρατικής δράσης, ενισχύεται⁴⁶¹. Η διαφύλαξη της πολιτιστικής τους ταυτότητας, το γενικό δικαίωμα στην ανάπτυξη και τα συνακόλουθα συμμετοχικά δικαιώματα επιφυλάσσουν ένα δυναμικό ρόλο για λαούς, μειονότητες και αυτόχθονες για την προστασία των πολιτιστικών τους αγαθών. Ταυτόχρονα, η απόκτηση *locus standi* ενώπιον των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων επιτρέπει την διεκδίκηση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς ενώπιόν τους, ενισχύοντας σημαντικά στο πλαίσιο προστασίας της. Ως εκ τούτου, επιβεβαιώνεται η αρχική μας υπόθεση για το σημαίνοντα ρόλο του διεθνούς δικαίου δικαιωμάτων του ατόμου και των ομάδων, ως παράγοντα διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών ειδικότερων ομάδων. Έτσι, ακόμα και αν το κράτος αυθαιρετεί, ερμηνεύοντας περιοριστικά τις διεθνείς πολιτιστικές συμβάσεις, τα δικαιώματα του ανθρώπου περιορίζουν άμεσα και αποτελεσματικά το κρατικό περιθώριο εκτίμησης αυτού.

Ως εκ τούτου, τα δικαιώματα του ανθρώπου και το δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς λειτουργούν συμπληρωματικά, αφενός, επιτείνοντας την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, αφετέρου δε, επιβεβαιώνοντας την ανθρώπινη διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην πράξη.

⁴⁶¹ Ο Καθηγητής Σ.Περράκης τονίζει σχετικά ότι η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι μία σύνθετη αέναη δημοκρατική άσκηση και διεκδίκηση για την πραγμάτωση και απόλαυση των οποίων απαιτείται πολλαπλή ενεργός κινητοποίηση. Σ.Περράκης, Ο νέος διευρυμένος ρόλος των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο Σ.Περράκης (επιμ.), 50 Χρόνια της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδ. Σάκκουλα, 1999, σ. 116. Βλέπε και S.Perrakis, “Le nouveau role elargi des droits de l’homme esquisse de quelques considerations juridico-politiques”, in F.Mayor (ed.), Karel Vasak amicorum liber, Bruylant, 1999, σ. 723-745

Επίλογος

Έως πρόσφατα, η κυρίαρχη αντίληψη της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών διαμορφώθηκε υπό το δίλημμα «εθνικισμός» - «διεθνισμός», οδηγώντας σε μία θεωρητική πολεμική μεταξύ των υπέρμαχων της κάθε αντίληψης. Ένα δίπολο, που στερείται ουσιαστικά νομικής βάσης, ενώ αγνοεί πλήρως την σημασία του ανθρώπινου παράγοντα. Διανύοντας πλέον, τη δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, η ανθρώπινη διάσταση της διεθνούς προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν αποτελεί «τάση», αλλά γεγονός. Μία πραγματικότητα, που λαμβάνει υπόψη την φύση και λειτουργία των προστατευόμενων αγαθών και την άμεση σύνδεσή τους με το άτομο και τις ομάδες.

Η παρούσα μελέτη επιδίωξε να καταδείξει την ανθρώπινη διάσταση της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στο δημόσιο διεθνές δίκαιο· ένα δίκαιο διαρκώς μεταβαλλόμενο, με στόχο να απαντήσει στις αναδυόμενες προκλήσεις.

Στο «νέο» αυτό πλαίσιο, το κράτος παραμένει βασικός δρών για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο έδαφός του σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Υπό την πίεση της διεθνούς κοινότητας και του διαμορφούμενου 'κοινού συμφέροντος', το κράτος επιφορτίζεται με διεθνείς υποχρεώσεις αυξημένης, γενικής και ειδικής, προστασίας, συμβατικού και εθιμικού χαρακτήρα, πρωτογενούς και παράγωγου δικαίου των διεθνών οργανισμών, εντός των οποίων συμμετέχει. Έτσι, η κρατική αρμοδιότητα περιορίζεται με στόχο την προστασία της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας για τις παρούσες και μελλοντικές γενιές. Πέραν της 'εξωτερικής' αυτής πίεσης, η κρατική δικαιοδοσία περιορίζεται από την δράση του ατόμου και των ομάδων. Το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου έχει επιδράσει σημαντικά στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, δημιουργώντας ταυτόχρονα μία συμπληρωματική νομική βάση.

I. Η αναγκαιότητα σφαιρικής θέασης της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στο κατακερματισμένο διεθνές νομικό πλαίσιο

Ο «κατακερματισμός» του διεθνούς δικαίου αποτελεί μία πραγματικότητα. Η ανάγκη αντιμετώπισης εξειδικευμένων προβλημάτων είχε ως αποτέλεσμα την διαμόρφωση και ανάπτυξη ειδικών κλάδων του διεθνούς δικαίου, που μοιάζουν να διάγουν μία ανεξάρτητη πορεία. Ειδικότερα, η διασπορά των διεθνών κανόνων προστασίας των υλικών στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι εμφανής. Τέσσερις διεθνείς συμβάσεις οικουμενικής εφαρμογής, και πλήθος άλλων κειμένων (Συστάσεων, Διακηρύξεων, Αποφάσεων διεθνών οργάνων, περιφερειακές συμβάσεις) ρυθμίζουν την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς κατά τρόπο αποσπασματικό.

Ο πολλαπλασιασμός αυτός οδηγεί στην διασπορά των υποχρεώσεων του κράτους, δυσχεραίνοντας την υλοποίησή τους στην πράξη. Ομοίως, ο έλεγχος και η παρακολούθηση των υποχρεώσεων εναπόκειται σε πληθώρα διεθνών οργάνων συμβατικού και μη χαρακτήρα, με αποτέλεσμα τα κράτη να ανταποκρίνονται ελλιπώς στην υποχρέωση περιοδικού ελέγχου, καθώς η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στην εσωτερική έννομη τάξη πραγματοποιείται με ενιαία εκτελεστικά νομοθετήματα, καθιστώντας δυσχερή τη διάκριση των υποχρεώσεων προστασίας ανά κείμενο.

Για το λόγο αυτό, η παρούσα μελέτη επιχείρησε μία συνολική αντιμετώπιση της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, με στόχο διττό: αφενός, να επιτευχθεί, μία

σύνθετη αποτύπωση των υποχρεώσεων προστασίας, με κριτήριο, όχι το διεθνές κείμενο από το οποίο απορρέουν, αλλά το περιεχόμενο της υποχρέωσης προστασίας, αφετέρου δε, να ληφθεί υπόψη η περιφερειοποίηση του διεθνούς δικαίου και η συνακόλουθη ανάγκη αξιολόγησης των συγκλίσεων και αποκλίσεων σε οικουμενικό και περιφερειακό επίπεδο, καθώς και συλλειτουργία με άλλους κλάδους του διεθνούς δικαίου, όπως του δικαίου του περιβάλλοντος, του δικαίου της θάλασσας, του ανθρωπιστικού δικαίου και του δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου, από τους οποίους δανείζεται γενικές αρχές και υποχρεώσεις.

1. Η εξειδίκευση της γενικής υποχρέωσης προστασίας

Η ανάγκη προστασίας των πολιτιστικών αγαθών είναι αδιαμφισβήτητη και αποδεκτή ως γενική αρχή. Αποσκοπεί στη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς για τις επόμενες γενιές στο πλαίσιο της «διαγενεακής ευθυδικίας». Οι ειδικότερες υποχρεώσεις αποτελούν εξειδίκευση του γενικού κανόνα προστασίας για την επίτευξη του ως άνω σκοπού.

Η συγκριτική μελέτη των διεθνών συμβατικών κειμένων ανέδειξε την ομοιογένεια των ειδικότερων υποχρεώσεων. Παρά το γεγονός, ότι οι διεθνείς συμβάσεις έχουν περιορισμένο πεδίο εφαρμογής με στόχο την αντιμετώπιση εξειδικευμένων προβλημάτων π.χ. παράνομη διακίνηση, ενάλια κληρονομιά, υποβάθμιση της παγκόσμιας κληρονομιάς, οι υποχρεώσεις των κρατών μπορούν να ομαδοποιηθούν και να ταξινομηθούν ανάλογα με το περιεχόμενό τους. Έτσι, το κράτος δύναται να υιοθετήσει μία ολιστική προσέγγιση που ενισχύει την αποτελεσματικότητα της πολιτιστικής προστασίας και επιτυγχάνει τη συμμόρφωσή του με τις διεθνείς του υποχρεώσεις. Όπως προέκυψε από την ανάλυση, ειδικά η προαγωγή και η διαφύλαξη της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών επαφίεται στην κρατική πρωτοβουλία, αλλά και τη διαθεσιμότητα πόρων και δυναμικού. Αποτέλεσμα αυτού, είναι η αδυναμία ελέγχου συμμόρφωσης των κρατών, που συχνά περιορίζονται σε μία γενικόλογη αναφορά των μέτρων εφαρμογής.

Οι διεθνείς υποχρεώσεις του κράτους αναπτύσσονται σε δύο επίπεδα, στο εσωτερικό, όπου καλείται να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα για την υλοποίηση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στην εσωτερική τάξη και στο εξωτερικό, υποβάλλοντας περιορισμούς στη διεθνή δράση του κράτους. Έτσι, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών μετατρέπεται από δικαίωμα του κράτους σε ευθύνη για την διαφύλαξη του παγκόσμιου πολιτισμού.

Ο νομικός προσδιορισμός των πολιτιστικών αγαθών ως προϋπόθεση για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

Ο νομικός προσδιορισμός των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί μία από τις βασικές υποχρεώσεις προστασίας και μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η υλοποίησή της διασφαλίζει την διαφύλαξη της πολιτιστικής ετερότητας στο εσωτερικό του κράτους. Απουσία αντικειμενικών κριτηρίων, ο προσδιορισμός των προστατευόμενων αγαθών εμπίπτει στη διακριτική ευχέρεια του κράτους, το οποίο καλείται να ερμηνεύσει το υποκειμενικό κριτήριο της «σπουδαιότητας»

και της «σημασίας». Παρά την ανθρωποκεντρική θέαση των κριτηρίων αυτών, η υπαγωγή ενός πολιτιστικού αγαθού στο πεδίο της διεθνούς προστασίας παραμένει συνάρτηση της κρατικής βούλησης, περιοριζόμενη συχνά στην προστασία του κυρίαρχου πολιτισμού.

Η αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους υφίσταται ρωγμές μέσα από τη λειτουργία διεθνών οργάνων. Εντούτοις, και σε αυτήν την περίπτωση, τα όργανα ελέγχου, όπως η Επιτροπή για την Παγκόσμια Κληρονομιά περιορίζεται τελικά στην αξιολόγηση των ήδη προταθέντων από το κράτος πολιτιστικών στοιχείων, χωρίς να διαβρώνεται το κρατικό μονοπώλιο για τον προσδιορισμό των πολιτιστικών αγαθών στο έδαφός του, με αποτέλεσμα σημαντικά πολιτιστικά αγαθά μειονοτικών ομάδων να παραμένουν εκτός του κανονιστικού πλαισίου προστασίας.

Η Σύμβαση για την ενάλια κληρονομιά διαφοροποιείται με την υιοθέτηση του αντικειμενικού κριτηρίου της εκατονταετίας. Ωστόσο, και σε αυτήν την περίπτωση το κράτος μπορεί να ερμηνεύσει κατά βούληση την αρχαιολογική, ιστορική ή πολιτιστική σημασία του. Ταυτόχρονα, ένας γενικός προσδιορισμός των πολιτιστικών αγαθών με χρονικό κριτήριο, δεν λαμβάνει υπόψη το διαρκώς εξελισσόμενο χαρακτήρα της πολιτιστικής δημιουργίας, ενώ *de facto* εξαιρεί από την προστασία νεότερα πολιτιστικά αγαθά.

Προς την αντίθετη κατεύθυνση, χαρακτηριστική είναι η πρακτική των κρατών στο πεδίο αυτό, ιδίως κατά την υποβολή υποψηφιοτήτων για τον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, λ.χ. με την εγγραφή του γερμανικού ναζιστικού στρατοπέδου συγκέντρωσης του Auschwitz στην Πολωνία, τόπου συλλογικής μνήμης του ολοκαυτώματος, ενθύμησης της πολεμικής θηριωδίας και της γενοκτονίας των Εβραίων, σύμβολο για το ανθρώπινο πνεύμα, την αξιοπρέπεια και την ελευθερία ενάντια στις ολοκληρωτικές ιδεολογίες. Ομοίως, η Όπερα του Σύνδνεϊ χαρακτηρίστηκε ως έργο μοναδικής αρχιτεκτονικής του 20^{ου} αιώνα και ενεγράφη στον Κατάλογο. Στο ίδιο πλαίσιο, η Σύσταση 2011 της UNESCO για την προστασία των ιστορικών βιομηχανικών τοπίων ενισχύει το δυναμικό χαρακτήρα της πολιτιστικής δημιουργίας που δεν μπορεί να υπαχθεί σε χρονικούς περιορισμούς.

Στο πλαίσιο αυτό, η επίδραση του διεθνούς δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι καταλυτική για την ενίσχυση του πολιτιστικού πλουραλισμού. Το δικαίωμα στην πολιτιστική ταυτότητα, την ελεύθερη έκφραση, η αρχή της μη διάκρισης, και τα πολιτιστικά δικαιώματα *stricto sensu* διαμορφώνουν το γενικό πλαίσιο προστασίας της πολιτιστικής δημιουργίας και ετερότητας. Ταυτόχρονα, από το ατομικό δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή ως τα συμμετοχικά δικαιώματα των ομάδων, το κράτος υποχρεούται να διασφαλίζει τη συμμετοχή του ατόμου και των ομάδων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, περιορίζοντας σημαντικά την κρατική πρωτοβουλία στο πεδίο αυτό. Δεδομένου δε, του αγωγίμου χαρακτήρα των δικαιωμάτων, τα άτομα μεταβάλλονται σε ενεργούς δρώντες διεκδικώντας την προστασία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, ενώπιον διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων. Έτσι, η διακριτική ευχέρεια του κράτους να χαρακτηρίζει κατά βούληση προστατευόμενα αγαθά ή να αίρει την προστασία τους, οριοθετείται από τη δράση

του ατόμου και των ομάδων, με αποτέλεσμα την συρρίκνωση της κρατικής ελευθερίας και αυθαρεσίας.

Η απαγόρευση της σκόπιμης καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών

Η σκόπιμη καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί τη δεύτερη σημαντική πρόκληση στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας. Τα κράτη, υπό το πρόσχημα της ανάπτυξης και της θρησκευτικής ή πολιτιστικής καθαρότητας, τείνουν να καταστρέφουν στο εσωτερικό τους πολιτιστικά αγαθά, τα οποία δεν κρίνουν ως σημαντικά για να προστατευθούν, απειλώντας την παγκόσμια πολιτιστική πολυμορφία.

Η απαγόρευση της σκόπιμης καταστροφής αποτελεί άμεση απόρροια της γενικής υποχρέωσης προστασίας. Πώς θα ήταν άλλωστε, δυνατόν να διαφυλαχθούν τα πολιτιστικά αγαθά, αν δεν απαγορεύεται η καταστροφή τους; Παρά την απουσία ρητής συμβατικής διατύπωσης, γίνεται δεκτό ότι η απαγόρευση της σκόπιμης καταστροφής πολιτιστικών αγαθών αποτελεί εθιμικό κανόνα. Μέσα από την ανάλυση, αποτυπώθηκε η κοινή πεποίθηση δικαίου για την μη καταστροφή των στοιχείων της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας και η ομοιόμορφη πρακτική των κρατών, επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη σχετικής εθιμικής υποχρέωσης. Ειδικά, η προστασία των στοιχείων παγκόσμιας κληρονομιάς της Σύμβασης 1972 αποτελεί υποχρέωση *erga omnes* λόγω της εγνωσμένης σημασίας τους για την κληρονομιά της ανθρωπότητας.

Παράλληλα, η αξιοποίηση του κεκτημένου του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου μπορεί να οδηγήσει υπό όρους στην διεθνή ευθύνη του κράτους σε περιπτώσεις ακούσιας καταστροφής πολιτιστικών αγαθών, λόγω φυσικών καταστροφών, εφόσον, το κράτος δεν έχει λάβει τα απαραίτητα μέτρα πρόληψης κατ' εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης.

Η διττή αυτή ευθύνη του κράτους για την σκόπιμη ή ακούσια καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών στο έδαφός του εν καιρώ ειρήνης, αποτελεί ένα κεκτημένο που πρέπει να ενσωματωθεί *expressis verbis* στο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς διασφαλίζοντας την αποτελεσματική προστασία της.

Μέχρι τότε, το δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου και η αρχή της μη διάκρισης αποτελούν παράγοντα ενίσχυσης της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Οι ομάδες και το άτομο μπορούν να διασφαλίσουν μέσα από την άσκηση των δικαιωμάτων τους την προστασία των στοιχείων της πολιτιστικής τους κληρονομιάς έναντι της σκόπιμης καταστροφής τους.

Η παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών και η επιστροφή στη χώρα «κτήσης ή προέλευσης»

Η ρύθμιση των ζητημάτων που ανακύπτουν από την παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών και η επιστροφή τους στη χώρα «κτήσης», δηλαδή το κράτος από το οποίο έχουν παράνομα εξαχθεί, αποτελεί κατεξοχήν αντικείμενο του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, όπου προσδιορίζονται οι κανόνες προσφυγής σε εθνικά δικαιοδοτικά μέσα, σύμφωνα με τη Σύμβαση UNESCO 1970 και UNCITRAL 1995. Η ανομοιομορφία ωστόσο,

των εθνικών μηχανισμών και κανόνων μπορεί όχι μόνο να οδηγήσει στο ατιμώρητο των δραστών, αλλά και την νομιμοποίηση μίας παράνομης κτήσης, προϊόν κλοπής, παράνομης εξαγωγής ή διακίνησης. Έτσι, κράτη και μη κρατικές οντότητες – άτομα, μειονότητες, κοινότητες αυτοχθόνων, μουσεία – κινδυνεύουν να στερηθούν για πάντα σημαντικά πολιτιστικά αγαθά.

Η υποχρέωση συνεργασίας μεταξύ των κρατών, βασικός πυλώνας της σύγχρονης πολιτιστικής προστασίας, διασφαλίζει το διάλογο μεταξύ των κρατών αλλά δεν εγγυάται το αποτέλεσμα τους. Το κενό αυτό μπορεί να καλυφθεί μέσα από τη «δημοσιοποίηση» της προστασίας τους, δηλαδή τη θέσπιση πρόσθετων υποχρεώσεων προστασίας έναντι των αποτελεσμάτων της παράνομης διακίνησης¹ διεθνείς κανόνες που θα δεσμεύουν τα κράτη, τα οποία θα φέρουν την ευθύνη για την επανόρθωση των «θυμάτων». Στο πλαίσιο αυτό, τα δικαιώματα, όπως η θρησκευτική ελευθερία και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, μπορεί να επιδράσουν σημαντικά, για παράδειγμα μέσω της άσκησης διπλωματικής προστασίας από το κράτος. Ειδικότερα, το δικαίωμα των αυτοχθόνων στην πολιτιστική κληρονομιά επιφορτίζει τα κράτη με την πρόσθετη υποχρέωση επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών που έχουν απολέσει χωρίς την συναίνεσή τους. Η συμβατική αποτύπωσή της θα έχει καταλυτική επίδραση για την προστασία όχι μόνο του πολιτισμού, αλλά της ταυτότητας και της ίδιας της ύπαρξής τους.

Στο ίδιο πλαίσιο, η λειτουργία διεθνών διαιτητικών μηχανισμών μπορεί να δημιουργήσει ένα πρόσφορο έδαφος για την δικαιοδοτική επίλυση διαφορών σε διεθνές επίπεδο, ακόμη και σε μεικτής φύσης διαφορές, ιδίως μεταξύ κρατών και μη κρατικών δρώντων, ενισχύοντας, τελικά, την προστασία των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς και την επανατοποθέτησή τους στο φυσικό περιβάλλον.

Επάρκεια κανόνων ή ανάγκη υιοθέτησης ενός νέου κειμένου προστασίας;

Η ανάλυση του κανονιστικού πλαισίου κατέδειξε τον αποσπασματικό χαρακτήρα των διεθνών κειμένων προστασίας, που στόχο έχουν την διαμόρφωση συγκεκριμένων υποχρεώσεων για την αντιμετώπιση εξειδικευμένων προβλημάτων. Έτσι, το δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς στερείται σήμερα μία ενιαία δέσμη υποχρεώσεων για την διαφύλαξη και προστασία των πολιτιστικών αγαθών εν γένει. Μία προστασία, που δεν θα περιορίζεται στα αγαθά του Καταλόγου Παγκόσμιας Κληρονομιάς ή των Ενδεικτικών Καταλόγων των κρατών, αλλά θα επεκτείνεται στο σύνολο των νομικά προσδιορισθέντων πολιτιστικών αγαθών εντός της επικράτειας ενός κράτους. Ένα κείμενο, που θα θέτει υπό κοινή σκέπη τις υποχρεώσεις του κράτους έναντι της ανθρωπότητας, αλλά και των ομάδων στο έδαφός του, με στόχο την διαφύλαξη της πολιτιστικής πολυμορφίας.

Άλλωστε, η συμβατική αποτύπωση της ανθρωποκεντρικής διάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς και η αξιοποίηση του κεκτημένου των δικαιωμάτων του ανθρώπου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών καθίσταται πλέον αναγκαία.

2. Οικουμενική ή περιφερειακή πολιτιστική προστασία ;

Η περιφερειοποίηση του διεθνούς δικαίου οδήγησε στην ανάπτυξη των περιφερειακών συμβάσεων προστασίας, εξέλιξη που δεν άφησε ανεπηρέαστο το δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Έτσι, η πολιτιστική εγγύτητα περιφερειακών κρατών οδήγησε στην υιοθέτηση περιφερειακών συμβάσεων προστασίας αλλά και την ενεργοποίηση των περιφερειακών οργανισμών, ιδίως στον ευρωπαϊκό και αμερικανικό, και προσφάτως στον αφρικανικό χώρο.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιφερειακής προστασίας αποτελεί η πλήρης εναρμόνιση των περιφερειακών κειμένων με τα οικουμενικά πρότυπα προστασίας της UNESCO. Έτσι, τα κείμενα είτε ρυθμίζουν ειδικότερες παραμέτρους που ενισχύουν την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, είτε διαμορφώνουν πρόσθετα fora συνεργασίας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπου πέραν των ειδικών συμβάσεων έχει διαμορφώσει ένα πολυμερές πλαίσιο συνεργασίας μέσα από την εκπόνηση προγραμμάτων και κοινών δράσεων, όπως το πρόγραμμα Μέρες Ευρωπαϊκής Κληρονομιάς, Πολιτιστικές Διαδρομές κτλ. Ομοίως, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε πρόσφατα το Σήμα Ευρωπαϊκής Κληρονομιάς, που έχει ως στόχο την προαγωγή της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, εξαιρώντας ρητά από το πεδίο εφαρμογής του ζητήματα προστασίας, τα οποία ρυθμίζονται αποκλειστικά από τις ισχύουσες συμβάσεις.

Προκύπτει, λοιπόν, ότι οι υποχρεώσεις προστασίας των πολιτιστικών αγαθών διαμορφώνονται και εξειδικεύονται, καταρχήν, σε οικουμενικό επίπεδο. Ακολούθως, τα κράτη αναλαμβάνουν πρόσθετες υποχρεώσεις προστασίας σε περιφερειακό επίπεδο, αποβλέποντας κυρίως σε ένα πλαίσιο ενισχυμένης πολιτιστικής συνεργασίας για την προαγωγή της κοινής κληρονομιάς.

3. Ο θεσμικός πλουραλισμός: εγγύηση ή εμπόδιο για την ενότητα της προστασίας;

Η μελέτη κατέδειξε το θεσμικό πλουραλισμό στο πεδίο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών που χαρακτηρίζεται από την δράση διεθνών και περιφερειακών οργάνων με κύρια ή παρεμπίπτουσα αρμοδιότητα στο πεδίο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και τη δράση εξειδικευμένων συμβατικών μηχανισμών.

Τα όργανα αυτά έχουν διττή λειτουργία. Αφενός, διαμορφώνουν πολλαπλά «σημεία ελέγχου» της συμμόρφωσης των κρατών, ειδικά για σοβαρές παραβιάσεις που στρέφονται κατά πολιτιστικών αγαθών, όπως π.χ. με την ενεργοποίηση της Γενικής Συνέλευσης για την πολιτιστική προστασία στα κατεχόμενα εδάφη ή του Συμβουλίου Ασφαλείας για το Ιράκ. Αφετέρου, ενισχύουν την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από το παράγωγο δίκαιο, και ειδικότερα την υιοθέτηση αποφάσεων ή διακηρύξεων.

Ο θεμελιώδης ρόλος της UNESCO

Η UNESCO ηγείται της πολιτιστικής προστασίας σε διεθνές επίπεδο. Μέσα από την ανάπτυξη ενός ιδιότυπου κανονιστικού πλαισίου, λόγω της αυξημένης νομικής αξίας των Συστάσεων της προς τα κράτη, αποτελεί τον κεντρικό μηχανισμό επεξεργασίας διεθνών προτύπων προστασίας. Ταυτόχρονα, αποτελεί το βασικότερο forum για τον έλεγχο της συμμόρφωσης των κρατών με τα διεθνή πρότυπα προστασίας.

Εντούτοις, η UNESCO «φέρει» τα βασικά μειονεκτήματα των διακυβερνητικών οργανισμών. Ως εκ τούτου, η ενασχόλησή της με καίρια ζητήματα και προκλήσεις στο πεδίο της προστασίας περιορίζεται από την πολιτική agenda των κρατών.

Ταυτόχρονα, η απουσία κυρωτικών μηχανισμών την μετατρέπει σε έναν «γίγαντα με πήλινα πόδια»¹ στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας. Στο πλαίσιο αυτό, η ενίσχυση της συνεργασίας με τα κύρια όργανα του ΟΗΕ θα ενδυνάμωνε την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Άλλωστε, υπό το πρίσμα της ανθρώπινης διάστασης της πολιτιστικής προστασίας, οι ενέργειες που στρέφονται κατά των πολιτιστικών αγαθών αποτελούν όχι μόνον παραβίαση του διεθνούς δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά σωρευτικά των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του ανθρωπιστικού δικαίου θέτοντας σε κίνδυνο την διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Διαγράφονται έτσι, οι προκλήσεις που καλείται η UNESCO να απαντήσει αποτελεσματικά στον μέλλον και την ανάγκη ενίσχυσης της συνεργασίας της με τα κύρια όργανα των ΗΕ.

Τα συμβατικά όργανα ως εξειδικευμένοι μηχανισμοί για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Η θεσμική διάρθρωση της πολιτιστικής προστασίας ακολουθεί την γενική δομή και οργάνωση της διεθνούς δικαιοταξίας, ενώ εμπνέεται από το δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου. Έτσι, συμβατικοί και εξωσυμβατικοί μηχανισμοί – ειδικά όργανα και επιτροπές που συστήνονται με απόφαση των κύριων οργάνων διεθνών οργανισμών – δραστηριοποιούνται στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας.

Ειδικότερα, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποκτά ουσιαστικό περιεχόμενο μέσα από τη λειτουργία εξειδικευμένων συμβατικών οργάνων που επιφορτίζονται με την εφαρμογή και τον έλεγχο της εκάστοτε σύμβασης, και λειτουργούν κατά το πρότυπο των συμβατικών οργάνων δικαιωμάτων του ανθρώπου (treaty bodies). Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί το θεσμικό πλαίσιο της Σύμβασης 1972 και του 2001, που υπογραμμίζουν την ανάγκη αναθεώρησης της Σύμβασης 1970 με στόχο την διαμόρφωση ενός αυτόνομου θεσμικού μηχανισμού, αντίστοιχα.

Η ύπαρξη επιμέρους συμβατικών μηχανισμών απορρέει από τον κατακερματισμό των διεθνών κανόνων. Είναι άλλωστε εμφανές ότι το υπάρχον κανονιστικό πλαίσιο δεν επιτρέπει την αποτελεσματική εποπτεία του από τα όργανα της UNESCO, η δράση της

¹ <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001455/145580f.pdf>

οποίας επεκτείνεται και σε άλλα πεδία πέραν του πολιτισμού. Γεγονός, που επιβεβαιώθηκε, κατά την ανάλυση, με την αναπροσαρμογή του μηχανισμού περιοδικού ελέγχου της Σύμβασης 1972. Ταυτόχρονα, τα όργανα αυτά έχουν εξειδικευμένο χαρακτήρα επιτρέποντας μία σε βάθος γνώση των ζητημάτων της Σύμβασης και των ιδιαιτεροτήτων της. Μάλιστα, τα όργανα περιορισμένης σύνθεσης, παρά το διακυβερνητικό τους χαρακτήρα απαρτίζονται από άτομα με εξειδίκευση στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενισχύοντας την αποτελεσματικότητά τους στην πράξη.

Συνεπώς, οι συμβατικοί μηχανισμοί αποτελούν ένα αποτελεσματικό πλαίσιο για την προαγωγή, εφαρμογή και έλεγχο της προστασίας από τα κράτη, παρά την εγγενή αδυναμία λήψης μέτρων κατά του κράτους παραβάτη, στοιχείο που διέπει ολόκληρο το θεσμικό πλαίσιο της πολιτιστικής κληρονομιάς.

II. Ο «εξανθρωπισμός» της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Ο «εξανθρωπισμός» του διεθνούς δικαίου επηρέασε καταλυτικά και την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μέσα από τη μελέτη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του ανθρωπιστικού δικαίου, αποτυπώθηκε η αμφίδρομη σχέση προστασίας ατόμου και «πολιτιστικών αγαθών». Έτσι, στην «νέα ανθρωπιστική τάξη»² το άτομο από ωφελούμενο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς μετατρέπεται σε ενεργό δρώντα στο πεδίο του διεθνούς δικαίου. Επιφορτίζεται έτσι με δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Στο ανθρωποκεντρικό πλαίσιο πολιτιστικής προστασίας το κράτος περιθωριοποιείται;

Η ανθρώπινη διάσταση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς δε συνεπάγεται την περιθωριοποίηση του κράτους. Κάθε άλλο! Το κράτος επιφορτίζεται με πρόσθετες υποχρεώσεις προστασίας που πηγάζουν από το διεθνές δίκαιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο.

Εντούτοις, οι υποχρεώσεις αυτές συνεπάγονται τη διάβρωση της κρατικής κυριαρχίας στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας. Έτσι, η κρατική δράση για την πολιτιστική κληρονομιά διαμορφώνεται υπό την πίεση του ατόμου και των ομάδων, με στόχο την διαφύλαξη επιμέρους πολιτιστικών στοιχείων που, σε κάθε άλλη περίπτωση, θα εξαιρούσε της προστασίας ή θα τα κατέστρεφε.

Έτσι, η καταστροφή ενός πολιτιστικού αγαθού που δεν αναγνωρίζεται από το κράτος ως τέτοιο μπορεί να συνεπάγεται την έγερση της διεθνούς του ευθύνης κατ'εφαρμογή των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Συνεπώς, το κράτος όχι μόνο δεν περιθωριοποιείται, αλλά η παρουσία και δράση του είναι αναγκαία για την διασφάλιση της

² Βλ. Σ.Περράκης, Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου : Προς ένα Jus Universalis, εκδ. Ι.Σιδέρης, 2013

προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από ένα πλέγμα αυξημένων διεθνών υποχρεώσεων.

Το άτομο ως φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Η περίοδος, όπου το άτομο εθεωρείτο απλό αντικείμενο της προστασίας έχει παρέλθει³. Το άτομο αποτελεί φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών μέσα από την επίδραση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του διεθνούς ποινικού δικαίου.

Ακολούθως, το άτομο και συλλογικά οι ομάδες αποκτούν ενεργό ρόλο για την προστασία των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η μελέτη προσδιόρισε ειδικότερες όψεις συγκεκριμένων δικαιωμάτων που μπορούν να λειτουργήσουν ως νομική βάση για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Ταυτόχρονα, η δυνατότητα προσφυγής ενώπιον οικουμενικών και περιφερειακών δικαιοδοτικών οργάνων, συμβάλλει ουσιαστικά στην πραγμάτωση της πολιτιστικής προστασίας. Από την άλλη πλευρά, γίνεται αντιληπτό ότι η λειτουργία του διεθνούς δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν αποτελεί πανάκεια, ούτε αίρει τη λειτουργία του δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Κατ' αναλογία, του διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος και την περίφημη φράση του Καθηγητή Ρούκουνα,

*the concept of human rights should serve as a shelter, but not as a home*⁴.

Πέραν των δικαιωμάτων, τα άτομα επιφορτίζονται με υποχρεώσεις προστασίας. Η Διακήρυξη της Γενικής Συνέλευσης ΗΕ 53/144⁵ επισημαίνει ότι όλοι επιφορτίζονται με υποχρεώσεις έναντι και εντός της κοινότητας. Άτομα, ομάδες, θεσμοί και μη διακυβερνητικοί οργανισμοί φέρουν την ευθύνη για την διαφύλαξη της δημοκρατίας, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και θεμελιωδών ελευθεριών

Η αντίληψη αυτή ενισχύεται μέσα από την αναγνώριση της ατομικής ποινικής ευθύνης υπό την επίδραση των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων. Έτσι, η αναγόρευση της καταστροφής σε διεθνές έγκλημα, έγκλημα πολέμου, έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, ακόμη και πράξη γενοκτονίας αντανακλά την ένταση των υποχρεώσεων του ατόμου για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ωστόσο, και σε αυτή την περίπτωση το άτομο δεν αίρει την ευθύνη του κράτους. Αντίθετα, λειτουργεί συμπληρωματικά για την ενίσχυση του διεθνούς δικαίου⁶.

Η διεθνή κοινότητα και η αναδυόμενη 'Ευθύνη Προστασίας'

Η αποτυχία του διεθνούς συστήματος να προλάβει ή/και να αντιμετωπίσει έγκαιρα και αποτελεσματικά εγκλήματα πολέμου, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, περιπτώσεις

³ Λ.Α. Σισιλιάνος, 2010, σ. 425

⁴ E. Roucouas, (2006) 1 AIDH, σ.26

⁵ A/RES/53/144. Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms, 1999, αρ. 18

⁶ Μ. Ντ. Μαρούδα, 2006, σ. 626

γενοκτονίας και εθνοκάθαρσης, οδήγησε στην ανάδυση της ‘Ευθύνης Προστασίας’, η οποία περιγράφεται στο κείμενο της Παγκόσμιας Συνόδου Κορυφής του 2005 (παρ.138-139). Η “ευθύνη προστασίας”, κατά τον Γενικό Γραμματέα ΗΕ, δεν αποτελεί ένα νέο κώδικα ανθρωπιστικής επέμβασης, αλλά μία νέα, περισσότερο θετική και αποτελεσματική αντίληψη για την κρατική κυριαρχία⁷ πρωτίστως ως ευθύνη για την προστασία του πληθυσμού.

Βασικός στόχος της «ευθύνης προστασίας» αποτελεί η προστασία του ίδιου του πληθυσμού, όταν το κράτος διαπράττει σε βάρος του ειδική εγκλήματα ή όταν αδυνατεί να δράσει αποτελεσματικά. Άμεση απόρροια αυτής της αρχικής παραδοχής είναι η διασφάλιση τόσο της φυσικής υπόστασης του πληθυσμού αλλά και του περιβάλλοντός του, διασφαλίζοντας την ευρύτερη ύπαρξη του. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αποκτά ιδιαίτερη σημασία, ιδίως σε περιπτώσεις σκόπιμης καταστροφής στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς συγκεκριμένων ομάδων. Προς τούτο καταλυτική ήταν η συμβολή του ΔΠΔΠΓ, καθώς για πρώτη φορά μετά τις Δίκες της Νυρεμβέργης, ένα δικαιοδοτικό όργανο επισήμανε την υποχρέωση της διεθνούς κοινότητας να μην παραβλέπει κάθε σοβαρή καταστροφή που πλήττει την κοινή μας πολιτιστική κληρονομιά⁸.

Στο πλαίσιο αυτό, η ‘ευθύνη προστασίας’ θέτει τη διεθνή κοινότητα προ των ευθυνών της. Έτσι, πέραν του κράτους και του ατόμου, η διεθνής κοινότητα καλείται να προασπίσει το κοινό συμφέρον για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, πραγματώνοντας το όραμα για ένα νέο *jus gentium*⁹.

Συμπερασματικά

Τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν στοιχεία της ανθρώπινης σημειολογίας. Μία κοινή γλώσσα έκφρασης, σύμβολο του χθές και στοιχείο συλλογικής μνήμης για το αύριο. Άρρηκτα συνδεδεμένα με την ανθρώπινη ύπαρξη, μετατρέπονται σε κινητήριο μοχλό για την ανάπτυξη και το *Μέλλον που θέλουμε*¹⁰.

Η αναγόρευση του 2010 ως έτους για την εγγύτητα των πολιτισμών καταδεικνύει την προσπάθεια της UNESCO για την εμπέδωση της σημασίας του πολιτισμού ως στοιχείου για την ειρήνη και τη σταθερότητα. Απομακρυνόμενοι από τις θεωρίες συγκρούσης ετερογενών πολιτισμικών ομάδων, προχωράμε σε μία νέα ανθρωπιστική τάξη, όπου ο σεβασμός του *άλλου*, μετατρέπεται σε δομικό συστατικό των δικαιωμάτων του ανθρώπου, της δημοκρατίας και τελικά της ειρήνης. Διαμορφώνεται έτσι, ένα νέο *σύμφωνο αλληλεγγύης*

⁷ SG/SM/11701, 15 Ιουλίου 2008

⁸ S.Buijs, ‘Protecting our cultural property: article 3d of the Statute of the ICTY’, African Yearbook of IHL, 2009/2010, 70-85, σ.85

⁹ A. A. Cançado Trindade, (2006) RCADI 316, σ. 53

¹⁰ A/RES/66/288

μεταξύ των ανθρώπων που ερείδεται στον ανθρωπισμό και επαν-αξιολογεί τη σχέση του πολιτισμού και της ανάπτυξης¹¹.

Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αποσκοπεί στην διαφύλαξη του παγκόσμιου πολιτισμού. Μία παγκοσμιότητα, ωστόσο, που σύμφωνα με τον Aimé Césaire αποτελεί

*a universal rich with all that is particular, rich with all the particulars there are, the deepening of each particular, the coexistence of them all*¹²

Συναφώς, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί μέσο για την πραγμάτωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου αναδεικνύοντας το ρόλο κρατικών και μη δρώντων ως φορέων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για την υλοποίησή τους.

Οι εξελίξεις αυτές αντανακλούν, τελικά, το πολυδιάστατο ρόλο που καλείται το διεθνές δίκαιο να διαδραματίσει για την *πραγμάτωση των προσδοκιών της διεθνούς κοινότητας* ως κοινότητας δικαιοσύνης, αλλά και του ανθρωπιστικού οράματος των πατέρων του διεθνούς δικαίου, οικοδομώντας το νέο διεθνές δίκαιο για την ανθρωπότητα¹³.

¹¹ 35 C/53, <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001848/184890e.pdf>

¹² Aimé Césaire in *Lettre à Maurice Thorez* (Paris, 1956)

¹³ A.A. Cancado Trindade, 2006, σ. 282

Παράρτημα

Συνέντευξη: Έλενα Κόρκα, Δρ. Αρχαιολογίας, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Αρχαιολογικών Συλλογών, Υπ. ΠΑΙ.Θ.Π.Α., Μάιος 2012

- *Κα. Κόρκα, το αίτημα της επιστροφής των Μαρμάρων του Παρθενώνα αποτελεί ένα ζήτημα που έχετε διαχειριστεί προσωπικά στο Υπουργείο Πολιτισμού. Πως είναι η κατάσταση αυτή τη στιγμή ενόψει και των Ολυμπιακών αγώνων του Λονδίνου;*

- Η οικονομική κρίση σίγουρα καθήλωσε πολλά πράγματα και δεν είναι εύκολο να προωθηθούν με τον ίδιο τρόπο. Αναμφίβολα όμως σε θέματα εξωτερικής πολιτικής (εν προκειμένω πολιτιστικής πολιτικής) σε δύσκολους καιρούς πρέπει να συνεχίζουμε να υποστηρίζουμε την ηθική διάσταση των πραγμάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι επιτυχίες της Τουρκίας στο πεδίο της εξωτερικής πολιτιστικής πολιτικής (επιστροφή της Σφίγγας Bogazkoy από τη Γερμανία μετά από συνεχείς και πολύχρονες προσπάθειες) που χαρακτηρίζεται από την ιεράρχηση των προτεραιοτήτων της αναφορικά με τις διεκδικήσεις αγαθών και την επίμονη πολιτική βούληση. Η Αίγυπτος, προ των τελευταίων γεγονότων, είχε αναπτύξει μία πολιτική που στηριζόταν ολοκληρωτικά στην προσωπικότητα του τέως αρχηγού της, καταγράφοντας σημαντικές επιτυχίες τελικά, μέσα από διπλωματικές συμφωνίες. Κάθε αίτημα λοιπόν, για την επιστροφή αγαθών συνδέεται με τη βαθμίδα στήριξης της πολιτείας.

- *η ελληνική αδυναμία...*

- Καταρχάς, η Ελλάδα διαπραγματεύεται με την Βρετανική κυβέρνηση από το 1982, οπότε επεβλήθη το αίτημα, που αποτελεί ένα διπλωματικά δύσκολο 'αντίπαλο', καθώς ασκούνται πάντα σημαντικές πιέσεις αξιοποιώντας τις περιστάσεις. Το 1983, ήρθε η πρώτη αρνητική απάντηση, καθώς το αίτημα είχε ξαφνιάσει και σοκάρει λόγω του πρωτόγνωρου χαρακτήρα του αιτήματος, το οποίο είχε στηριχτεί στην εθνική ταυτότητα των ελλήνων και την αξία των αγαθών αυτών για τους Έλληνες τους ίδιους. Το 1984, η Ελλάδα υπέβαλλε αίτημα στην Διακυβερνητική Επιτροπή για την προαγωγή της επιστροφής ή επανόρθωσης των αγαθών στις χώρες κτήσης, διαπραγματευόμενη έκτοτε με τη Βρετανική κυβέρνηση στο πλαίσιο της Επιτροπής. Χαρακτηριστική είναι η στάση της Βρετανίας που προσπαθεί να παρεμβάλλει στις συζητήσεις το Βρετανικό Μουσείο, σε μία προσπάθεια υποβάθμισης του ζητήματος. Λόγω άλλωστε του γεγονότος ότι η Βρετανία αποτελεί μία ισχυρή χώρα, μία δύναμη στο πεδίο του πολιτισμού αλλά και γενικότερα, χρειάζεται μεγάλη δυναμικότητα και συσπείρωση από την πλευρά της Ελλάδας. Άλλωστε, στηρίζεται από τα μεγαλύτερα παγκόσμια μουσεία της «Ομάδα bizot» την οποία δημιούργησαν για τη Σημασία και την Αξία των Παγκόσμιων Μουσείων, το 2002, 18 μουσεία (συμπεριλαμβανομένων των Art Institute of Chicago, State Museums, Berlin, Cleveland Museum of Art, J.Paul Getty Museum, Los Angeles, Solomon R. Guggenheim Museum, New York, Louvre Museum, Paris, Metropolitan Museum of Art, New York, Museum of Fine Arts, Boston and The Museum of Modern Art, New York), σύμφωνα με τα οποία μόνο σε αυτά μπορείς να κατανοήσεις και να συγκρίνεις τα εκθέματα, τα οποία αναμφίβολα στην πλειονότητά τους είναι λεία της αποικιοκρατίας, πολέμων κτλ.

Σε κάθε περίπτωση όμως, ακόμη και για το σκοπό αυτό δεν απαιτείται να εκθέτεις τα πιο σημαντικά και αντιπροσωπευτικά στοιχεία ενός πολιτισμού, όπως είναι τα Μάρμαρα, αλλά μπορείς να εκθέτεις άλλα που υπάρχουν ήδη στο Βρετανικό Μουσείο, όπως η Ζωοφόρος του Επικούριου, επί παραδείγματι.

Με βάση αυτά, η ελληνική πολιτική χαρακτηρίζεται από αδυναμίες. Ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων πραγματοποιούνται πολλές εκδηλώσεις, περίοδος ωστόσο που τώρα συμπίπτει με τις ελληνικές εκλογές, δημιουργώντας πρόβλημα ως προς τη συνέχεια και παρουσία της ελληνικής κυβέρνησης. Έτσι, κυρίως οι επιτροπές για την επιστροφή των Μαρμάρων που έχουν δημιουργηθεί (και σήμερα αριθμούν πάνω από 20), φέρουν το βάρος για τις εκδηλώσεις αυτές,

ως ιδιωτικές πρωτοβουλίες. Άλλωστε, τα ίδια τα Μάρμαρα εμπνέουν λόγω της σημασίας τους τη συνέχιση των πρωτοβουλιών αυτών για την επανένωση του Μνημείου, που προέρχονται από διάφορα σημεία της γης (Αυστραλία, Αφρική κτλ). Πρόκειται για ένα μείζον ζήτημα με παγκόσμια αξία, που δεν αφορά μόνο τους Έλληνες. Έχει μετατραπεί από ελληνικό σε παγκόσμιο αίτημα, με συνεχή αρθρογραφία κτλ.

- *ως προς τη κατασκευή του Νέου Μουσείου, για πολλά χρόνια προέβαλλαν την έλλειψη κατάλληλου χώρου..*

- Και αυτό πλέον είναι κάτι που παραμερίζεται. Θεωρούν ότι στην πράξη τα γλυπτά τα οποία είναι μοιρασμένα στα δύο Μουσεία, λένε ‘δύο ιστορίες’, ότι δηλαδή τα Μάρμαρα βρίσκονται 200 χρόνια στη Βρετανία, έχουν γίνει τμήμα της βρετανικής κληρονομιάς, τμήμα ενός παγκόσμιου μνημείου, υποστηρίζοντας παράλληλα τη νόμιμη κτήση τους, τη σωτηρία τους από τον Έλγιν, κτλ. Η κυβέρνηση, εκτός των άλλων, υποστηρίζει ότι δεν μπορεί να επηρεάσει το Μουσείο, το οποίο από μόνο του είναι ένα σαθρό επιχείρημα καθώς η πλειοψηφία των Μελών της Διοίκησης τοποθετούνται από την κυβέρνηση, εναλλάσσουν έτσι, τα επιχειρήματά τους κατά το δοκούν (π.χ. απουσία επίσημου αιτήματος στο Μουσείο –παρά τη συμμετοχή του στις διαπραγματεύσεις με τη βρετανική πλευρά, την επιστροφή με τη μορφή δανείου εφόσον υπάρχει νόμιμη κτήση κτλ).

- *Πως αξιολογείτε το ρόλο της Διακυβερνητικής Επιτροπής της UNESCO;*

- Οι περιορισμοί της Επιτροπής είναι δεδομένοι, καθώς έχει ρόλο διευκόλυνσης των διαπραγματεύσεων. Αυτό είναι από μόνο του σημαντικό, χωρίς όμως να μπορεί να συνεισφέρει ουσιαστικά στην πορεία των συζητήσεων. Και μόνο άλλωστε ότι συζητάμε εξελίσσουν τη διαδικασία...

Στο σημείο αυτό, ανακύπτει το ζήτημα της πολιτικής συνέχειας, αφού η εναλλαγή των Υπουργών, και των προσώπων που ασχολούνται με το ζήτημα αυτό, δεν επιτρέπουν σε βάθος γνώση και διατήρηση της ενότητας των διαπραγματεύσεων.

- *Γενικότερα, για το ζήτημα των επιστροφών άλλων πολιτιστικών αγαθών..*

- Υπάρχει η περίπτωση άλλων τμημάτων των γλυπτών του Παρθενώνα, ένα από τη Χαϊδελβέργη επιστράφηκε οικειοθελώς, ένα από το Παλέρμο, εκτέθηκε στο σημείο αλλά δυστυχώς βρίσκεται πίσω, και από το Βατικανό, το οποίο έχει περισσότερα από ένα, ένα βρίσκεται ακόμη εδώ. Οι επιστροφές εξαρτώνται έτσι από τη νομοθεσία της κάθε χώρας, αλλά και τις συνεχείς προσπάθειες για την ανανέωση των συμφωνιών αυτών. Το ζήτημα άλλωστε αυτό είναι ευρύτερο, και γι’ αυτό διάφοροι οργανισμοί όπως και ο ICOMOS, οργανώνουν συνέδρια για την προαγωγή της επιστροφής των αγαθών, ως κρίκοι στην ίδια αλυσίδα.

- *Τελευταία έχει ανακύψει το ζήτημα πολιτιστικών αγαθών που μεταφέρθηκαν στη Γερμανία την περίοδο του πολέμου.*

- Και αυτό αναμφίβολα αποτελεί ζήτημα πολιτικής επιλογής. Σίγουρα θα μπορούσαμε να κινηθούμε σε αυτό τον τομέα. Είναι πολύ σημαντική η ενεργή συμμετοχή μας στην ομάδα για την επεξεργασία Αρχών για τα αγαθά που μετακινήθηκαν κατά τη διάρκεια του Β’Π.Π., στο πλαίσιο της UNESCO, η οποία μπορεί να αξιοποιηθεί.

- *Για τη συμμετοχή σε διεθνείς οργανισμούς σχετικά με τα ζητήματα αυτά;*

- Δυστυχώς, δεν αξιοποιούμε στο έπακρον τις δυνατότητές μας για τη συμμετοχή σε διεθνείς οργανισμούς, π.χ. στην UNESCO ιδίως τώρα αναφορικά με τη συζήτηση για την αναθεώρηση της Σύμβασης 1970, κλπ. Η τελευταία Recommendation της Διακυβερνητικής είναι μία κακή εξέλιξη για την Ελλάδα, σχετικά με την εικονική επανένωση. Στις συζητήσεις για την αναθεώρηση της κοινοτικής οδηγίας, προβάλλονται από ανεξάρτητους ειδικούς ή άλλα κράτη συχνά εναλλακτικές λύσεις για την επιστροφή αγαθών. Όλα αυτά απαιτούν την εγρήγορση της χώρας, την ενιαία και σαφή θέση και παρέμβασή μας, διαφορετικά η χώρα χάνει.

- *Αναφορικά με την ενάλια πολιτιστική κληρονομιά- η Ελλάδα δεν έχει επικυρώσει τη Σύμβαση UNESCO*

- Σε αυτά τα ζητήματα ακολουθείται καταρχήν η άποψη του Υπουργείου Εξωτερικών καθώς άπτεται ευρύτερων ελληνικών θέσεων, υφαλοκρηπίδα κλπ. Η ελληνική νομοθεσία και η Σύμβαση 1970 καλύπτουν επαρκώς την προστασία των ενάλιων πολιτιστικών αγαθών.

- *Μία τελευταία ερώτηση με την ιδιότητά σας ως Αρχαιολόγου: Προβάλλεται σε πολλά κείμενα η in situ προστασία των πολιτιστικών αγαθών, σε ποιο βαθμό είναι αποτελεσματική και πρέπει να προτιμάται;*

- Πρώτα από όλα, πρέπει να υπογραμμιστεί λόγω της έκτασης και ευρύτητας της πολιτιστικής κληρονομιάς, η ανάγκη λήψης μέτρων πρόληψης – προληπτική αρχαιολογία. Εν συνεχεία, ο επισκέπτης πρέπει καταρχήν να μπορεί να δει το μνημείο στο context του και όχι να εκτίθεται μόνο σε Μουσεία, μετατρέποντας το αμιγώς σε έργο τέχνης. Περαιτέρω, πρέπει να παρουσιάζεται με σωστή και άρτια πληροφορία για να κατανοεί το ρόλο και σημασία του αγαθού σε σχέση με την προέλευσή του, είτε πρόκειται για κεντρικά είτε περιφερειακά είτε ειδικά μουσεία.

Τα Γλυπτά αποτελούν ειδική περίπτωση, καθώς προβάλλεται η ανάγκη διατήρησής τους λόγω της ατμοσφαιρικής ρύπανσης της πόλης και της ευαισθησίας του μαρμάρου ως υλικού. Τοποθετούνται όμως στο ίδιο context, καθώς το Μουσείο βρίσκεται πάνω στα ευρήματα αυτά.

- *Ως προς τη καταγραφή των ευρημάτων, υπάρχει μία άποψη πως ό,τι δηλώνεται και δημοσιοποιείται είναι έκθετο σε κλοπή.*

- Κάθε άλλο. Πρόκειται για μία πρακτική εσωστρέφειας, ένα απομεινάρι του παρελθόντος η οποία δε βοηθά καθόλου. Αν δεν ξεπεράσουμε την αντίληψη αυτή, δε θα μπορούμε να κατορθώσουμε να φέρουμε πίσω αγαθά που έχουν παράνομα εξαχθεί, απουσία τεκμηρίωσης, καθώς δεν μπορούμε καν να τα επικοινωνήσουμε σε εμπλεκόμενους φορείς όπως η INTERPOL. Απαιτείται έτσι καταγραφή, με αναλυτική περιγραφή, και ψηφιακή φωτογράφιση των αντικειμένων. Πιο σημαντικό είναι το ζήτημα της αποτελεσματικής φύλαξης ενδεχομένως των αρχαιολογικών χώρων με συστήματα προστασίας κτλ.

Μια χώρα μπορεί να αξιοποιήσει όλες τις δυνατότητες που της παρέχονται, αυστηρή νομοθεσία – εμείς έχουμε ένα αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο-, εκπαίδευση οργάνων π.χ. στην Ιταλία υπάρχει ειδικό σώμα της αστυνομίας που αποτελείται από αρχαιολόγους. Η προστασία άλλωστε είναι συνδυασμός όλων των παραπάνω παραγόντων που πρέπει διαρκώς να εξελίσσονται.

Κατάλογος βασικών κειμένων UNESCO

- Σύσταση σχετικά με το ιστορικό αστικό τοπίο, 10, Νοεμβρίου, 2011
- Σύμβαση για την Προστασία και την Προώθηση της Πολυμορφίας της Πολιτιστικής Έκφρασης, Παρίσι, 20 Οκτωβρίου 2005
- Σύμβαση για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Παρίσι, 17 Οκτωβρίου 2003
- Διακήρυξη της UNESCO σχετικά με την σκόπιμη καταστροφή της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, 17 Οκτώβρη 2003
- Οικουμενική Διακήρυξη της UNESCO για την Πολιτιστική Πολυμορφία, 2 Νοέμβρη, 2001
- Σύμβαση για την προστασία της υποβρύχιας πολιτιστικής κληρονομιάς, Παρίσι, 2 Νοεμβρίου 2001
- Σύσταση σχετικά με την προστασία του παραδοσιακού και λαογραφικού πολιτισμού, 15 Νοεμβρίου, 1989
- Σύσταση για την προστασία των κινητών πολιτιστικών αγαθών, 28 Νοέμβρη 1978
- Σύσταση για τη διεθνή ανταλλαγή πολιτιστικών αγαθών, 26, Νοεμβρίου 1976
- Σύσταση σχετικά με τη συμμετοχή τους ανθρώπους γενικότερα στην πολιτιστική ζωή και τη συμβολή τους σε αυτή, 26 Νοεμβρίου 1976
- Σύσταση όσον αφορά τη διασφάλιση και σύγχρονο ρόλο ιστορικών περιοχών, 26 Νοεμβρίου 1976
- Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, Παρίσι, 16 Νοεμβρίου 1972
- Σύσταση σχετικά με την προστασία, σε εθνικό επίπεδο, της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, 16 Νοεμβρίου 1972
- Σύμβαση για τους Τρόπους Απαγόρευσης και Παρεμπόδισης της Παράνομης Εισαγωγής, Εξαγωγής και Μεταβίβασης Ιδιοκτησίας των Πολιτιστικών αγαθών, Παρίσι, 14 Νοεμβρίου 1970
- Σύσταση όσον αφορά τη διατήρηση των πολιτιστικών αγαθών απειλούμενων από δημόσια ή ιδιωτικά έργα, 19 Νοέμβρη 1968
- Διακήρυξη των Αρχών του Διεθνούς Πολιτιστικής Συνεργασίας, 4 Νοέμβρη 1966
- Σύσταση σχετικά με τα μέτρα απαγόρευσης και παρεμπόδισης της παράνομης εξαγωγής, εισαγωγής και μεταβίβασης της ιδιοκτησίας των Πολιτιστικών αγαθών, 19 Νοεμβρίου 1964
- Σύσταση όσον αφορά τη διασφάλιση της ομορφιάς και του χαρακτήρα των τοπίων και των τοποθεσιών, 11 Δεκέμβρη 1962
- Σύσταση σχετικά με τις διεθνείς αρχές που διέπουν τις Αρχαιολογικές Ανασκαφές, 5 Δεκεμβρίου 1956
- Σύμβαση για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης Χάγη, 14η Μαΐου 1954
- Πρώτο πρωτόκολλο, Χάγη, 14 Μάη, 1954
- Δεύτερο Πρωτόκολλο, Χάγη, 26 Μαρτίου 1999

Κατάλογος βασικών αποφάσεων Διεθνών Οργάνων

Δ.Δ.Δ.Δ. και Διεθνές Δικαστήριο Χάγης

Δ.Δ.Δ.Δ.

- Γνωμοδότηση για τα Μειονοτικά Σχολεία στην Αλβανία, 1935 P.C.I.J. (ser. A/B) No. 64
- Acquisition of Polish Nationality, Advisory Opinion, 1923 P.C.I.J. (ser. B) No. 7 (Sept. 15)
- Competence of the Int'l Labour Org. in regard to Int'l Regulation of Conditions of Labour of Persons Employed in Agriculture, Advisory Opinion, 1922 P.C.I.J. (ser. B) No. 2 (Aug. 12)

Δ.Δ.

- Armed Activities on the Territory of the Congo (New Application : 2002) (Democratic Republic of the Congo v. Rwanda), Jurisdiction and Admissibility, Απόφαση, I.C.J. Reports 2006, σ. 6
- Certain Property (Liechtenstein v. Germany), Preliminary Objections, Απόφαση, I. C.J. Reports 2005, σ. 6
- Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Απόφαση, I. C. J. Reports 2003, σ. 161
- Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Jurisdiction and Admissibility, Απόφαση, I.C.J. Reports 1984, σ. 39, ICJ Reports, 1986
- Υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου (Ελλάδα κατά Τουρκίας) I.C.J. Reports 1978, σ. 3.
- Case concerning the Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand), Preliminary Objections, Απόφαση of 26 May 1961: I.C. J. Reports 1961, σ. 17. I.C. J. Reports 1962, σ. 6
- "Case concerning the Application of the Convention of 1902 governing the Guardianship of Infants (Netherlands v. Sweden), Απόφαση of November 28th, 1958: I.C.J. Reports 1958, σ. 55
- Request for interpretation of the Judgment of 20 November 1950 in the Asylum Case (Colombia v. Peru): I. C. J. Reports 1950, σ. 395.
- "Corfu Channel case, Απόφαση of April 9th, 1949, (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania) I.C. J. Reports 1949, P. 4."

Γνωμοδοτήσεις

- Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1971, σ. 16.
- Western Sahara, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1975, σ. 12.
- Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion, I. C. J. Reports 1996, σ. 66
- Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, I. C. J. Reports 2004, σ. 136
- Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 2010, σ. 403

Διαιτητικές Αποφάσεις

- Υπόθεση Palmas, Ολλανδία/ΗΠΑ, Reports of International Arbitral Awards, UN, vol.II, σ. 838
- Case of the Government of the Kingdom of Greece (on Behalf of Karavias) v. Federal Republic of Germany, decision of the Second Chamber of 28 June 1960. Arbitral Commission on Property, Rights and Interests in Germany established by the Convention on the Settlement of Matters Arising out of the War and the Occupation, signed at Bonn on 26 May 1952, Reports of International Arbitral Awards, vol. XXIX, σ. 484-490, UN, 2012, παρ. 12
- The Government of Sudan / The Sudan People's Liberation Movement/Army (Abyei Arbitration), Final Award, 2009

ITLOS

The M/V "Louisa" Case (Saint Vincent and the Grenadines v. Kingdom of Spain), Case No. 18, ITL

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Beyeler κατά Ιταλίας, 33202/96, Απόφαση 05/01/2000
Bruno κατά Σουηδίας, (Application no. 52914/99), Απόφαση 12/2/2002
Buckley κατά Ηνωμ.Βασιλείου (Application no. 20348/92) Απόφαση 29/9/1996
Buscarini κ.ά. κατά Σαν Μαρίνο, (Requête n°/application no. 24645/94), Απόφαση 18/2/1999
Catan κατά Μολδαβίας και Ρωσίας, 43370/04 18454/06 8252/05, Απόφαση 19/10/2012
Chassagnou κ.α. κατά Γαλλίας, 25088/94 28331/95 28443/95, Απόφαση 29/04/1999
Connors κατά Ηνωμ.Βασιλείου, (Application no. 66746/01) Απόφαση 27/5/2004
Eglise métropolitaine de Bessarabie et autres κατά Μολδαβίας, Requête no 45701/99), Απόφαση 13/12/2001
Fredin κατά Σουηδίας (no. 1) (1991), παρ. 51
Gorzelik κ.α. κατά Πολωνίας 44158/98, Απόφαση 17/02/2004
Hellborg κατά Σουηδίας, (Application no. 47473/99), Απόφαση 28/2/2006
Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others κατά Βουλγαρίας, (Applications nos. 412/03 and 35677/04), Απόφαση 16/10/2010
Immobiliare Saffi κατά Ιταλίας 22774/93, Απόφαση 28/07/1999
Juma Mosque Congregation et al. κατά Αζερμπαϊτζάν, Application no 15405/04, Απόφαση 8/1/2013
Karatas κατά Τουρκίας, (Application no. 23168/94) Απόφαση 8/7/1999
Kenedi κατά Ουγγαρίας, (Application no. 31475/05), Απόφαση 26/5/2009
Kozacioglu κατά Τουρκίας, (Application no 2334/03), Απόφαση 19/2/2009
Lautsi κ.α. κατά Ιταλίας (30814/06), Απόφαση 18/03/2011
Luordo κατά Ιταλίας, 32190/96, Απόφαση 17/07/2003
Muñoz Díaz κατά Ισπανίας, (Application no. 49151/07) , Απόφαση 08/11/2011
Orsus κ.ά. κατά Κροατίας, (15766/03) Απόφαση 16/03/2010
Otto Preminger-Institut κατά Αυστρίας , (Application no. 13470/87), Απόφαση 20/9/1994
Potomska and Potomski κατά Πολωνίας, (Application no. 33949/05), Απόφαση 15/09/2011
Quardiri κατά Ελβετίας (2011), *La Lique des Musulmans de Suisse et al. κατά Ελβετίας* (2011
Refah Partisi (the Welfare Party) and Others κατά Τουρκίας, (Applications nos. 41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98), Απόφαση 13/2/2003
Şahin κατά Γερμανίας, (Application no. 30943/96), Απόφαση 8/7/2003
SCEA Ferme de Fresnoy κατά Γαλλίας 61093/00, Απόφαση 01/12/2005
Vereinigung Bildender Künstler κατά Αυστρίας (Application no. 68354/01) Απόφαση 25/04/2007
E Hassan et Tchaouch κατά Βουλγαρίας, (Requête no 30985/96), Απόφαση 26/10/2000
Κοκκινάκης κατά Ελλάδας, (Application no. 14307/88), Απόφαση 25 /5/1993
Λοιζίδου κατά Τουρκίας, (Application no. 15318/89), Απόφαση 18/12/1996
Μανουσάκης και άλλοι κατά Ελλάδας, (Application no. 18748/91) Απόφαση 26/9/1996,
Μεγάλη του Γένους Σχολή κατά Τουρκίας, (Application no. 34478/97), Απόφαση 9/1/2007
Οικουμενικό Πατριαρχείο κατά Τουρκίας, 14340/05, Απόφαση 15/06/2010
Σιδηρόπουλος κ.ά. κατά Ελλάδας, No 26695/95, Απόφαση 10/07/1998
Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης κ.ά. κατά Ελλάδας, 26698/05, Απόφαση 27/03/2008

Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΔΣΑΠΔ

Jouni E. Länsman et al. κατά Φινλανδίας U.N. Doc. CCPR/C/58/D/671/1995 (1996),
Lubicon Lake Band κατά Καναδά, U.N. Doc. Supp. No. 40 (A/45/40) at 1 (1990)
Apirana Mahuika et al. κατά Ν.Ζηλανδίας, U.N. Doc. CCPR/C/70/D/547/1993 (2000).
J.G.A. Diergaardt (late Captain of the Rehoboth Baster Community) et al. κατά Ναμίμπια, U.N. Doc. CCPR/C/69/D/760/1997 (2000)
Rafael Marques de Morais κατά Ανγκόλα, U.N. Doc. CCPR/C/83/D/1128/2002 (2005)
Hopu & Bessert κατά Γαλλίας, (1997), CCPR/C/60/D/549/1993/Rev.1,
Hak-Chul Sin κατά Κορέας, U.N. Doc. CCPR/C/80/D/926/2000 (2004).

Δι-Αμερικανικό Δικαστήριο και Επιτροπή

▪ *El Amparo* κατά Βενεζουέλας Απόφαση 18/1/1995 και Order of the Court of April 16, 1997 (Interpretation of the Judgment of Reparations and Costs)

Yakye Axa indigenous community of the Enxet-Lengua people v. Paraguay, Case 12.313, Report No. 2/02, Inter-Am. C.H.R., Doc. 5 rev. 1 at 387 (2002).

Sawhoyamaza Indigenous Community of the Enxet People v. Paraguay, Case 0322/2001, Report No. 12/03, Inter-Am. C.H.R., OEA/Ser.L/V/II.118 Doc. 70 rev

The Mayagna (Sumo) Awas Tingni Community v. Nicaragua, Judgment of August 31, 2001, Inter-Am. Ct. H.R., (Ser. C) No. 79 (2001).¹

Maya indigenous community of the Toledo District v. Belize, Case 12.053, Report No. 40/04, Inter-Am. C.H.R., OEA/Ser.L/V/II.122 Doc. 5 rev. 1 at 727 (2004)

Saramaka People κατά. Suriname Interpretation of the Judgment of Preliminary Objections, Merits, Reparations and Costs. Judgment of August 12, 2008. Series C No. 185

Aloeboetoe κ.α. κατά Suriname Judgment of December 4, 1991. Series C No. 11

Villagrán Morales κ.ά. κατά Γουατεμάλα The "Street Children" Case, Judgment of May 26, 2001, Inter-Am Ct. H.R. (Ser. C) No. 77 (2001).

Bátmaca Velásquez κατά Γουατεμάλα (25 November 2000, Series C No. 70

Αφρικανικό Δικαστήριο και Επιτροπή

• The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights v. Nigeria (Υπόθεση Ogoni), African Commission on Human and Peoples' Rights, Comm. No. 155/96 (2001).

• Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council v. Kenya, 276/2003, African Commission on Human and Peoples' Rights, 4 February 2010,¹

• Malawi African Association and Others v. Mauritania, African Commission on Human and Peoples' Rights, Comm. Nos. 54/91, 61/91, 98/93, 164/97 à 196/97 and 210/98 (2000).

• Centre on Housing Rights and Evictions v. The Sudan, Communication Nos. 279/03 & 296/05, African Commission on Human and Peoples' Rights (2009)

• Guidelines for National Periodic Reports, in Second Annual Activity Report of the African Commission on Human and Peoples Rights 1988–1989, ACHPR/RPT/2nd, Annex XII.

• Katangese Peoples' Congress v. Zaire, African Commission on Human and Peoples' Rights, Comm. No. 75/92 (1995).

Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου

International Law Commission, Report on the work of its sixty-third session (26 April to 3 June and 4 July to 12 August 2011), General Assembly, Official Record, Sixty-sixth Session, Supplement No. 10 (A/66/10 and Add.1),

ILC, Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries, Yearbook of the International Law Commission, vol. II, Part Two, 2006, σ. 126

Georg Nolte, Rep. of the Int'l Law Comm'n, 60th Sess., U.N. Doc. A/63/10 (2008),

WHC

Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, WHC. 11/01, November 2011

Expert Meeting on the "Global Strategy" and thematic studies for a representative World Heritage List, WHC-94/CONF.003/INF.6, 1994

Report of the Expert Meeting on the "Global Strategy" and thematic studies for a representative World Heritage List, UNESCO, 20-22 June 1994, WHC-94/CONF.003/INF.6

Εκθέσεις Προόδου WHC-94/CONF.003/15, WHC-96/CONF.201/INF.8, WHC-96/CONF.202/INF.9, WHC-98/CONF.203/12, WHC-99/CONF.209/8, WHC-99/CONF.209/8.add, WHC-00/CONF.204/INF.7, WHC-03/14.GA, WHC-03/14.GA/INF.8, WHC-04/28.COM/13, WHC-04/28.COM/INF.13BA, HC-04/28.COM/INF.13B, WHC-04/28.COM/INF.13C, WHC-06/30.COM/9, WHC-07/16.GA/9, WHC-09/17.GA/9

Αποφάσεις - 29COM 8B.35 - Nominations of Cultural Properties to the World Heritage List (the Struve Geodetic Arc), από την Λευκορωσία, Εσθονία, Φινλανδία, Λετονία, Λιθουανία, Μολδαβία, Νορβηγία, Ρωσία, Σουηδία, Ουκρανία. 17COM X - SOC: Jesuit Missions of Guaranis (Argentina/Brazil), 17COM X - SOC: Jesuit Missions of Guaranis (Argentina/Brazil)

25COM XA - Cultural Landscape of Fertő/Neusiedlersee (Austria/Hungary), 33COM 7B.92 - Fertő / Neusiedlersee Cultural Landscape (Austria/Hungary) (C 772 rev)

34COM 8B.35 - Cultural Properties - Prehistoric Rock Art Sites in the Côa Valley and Siega Verde (Portugal / Spain)

28COM 14B.53 - Nominations of Cultural Properties to the World Heritage List (Muskauer Park/Park Muzakowski)

14COM VII.B - Extension and Change of Name: Historic Centre of Rome, the properties of the Holy See in that city enjoying its extra-territorial rights and San Paolo Fuori le Mura (Italy/Holy See)

32COM 8B.38 - Examination of nomination of natural, mixed and cultural properties to the World Heritage List - Rhaetian Railway in the Albula/Bernina Landscapes (SWITZERLAND / ITALY)

35COM 8B.35 - Cultural Properties - Prehistoric Pile Dwellings around the Alps (Switzerland / Austria / France / Germany / Italy / Slovenia)

30COM 8B.32 - Nominations of Cultural Properties to the World Heritage List (Stone Circles of Senegambia)

Εθνικές Αποφάσεις

- Attorney General of New Zealand v. Ortiz [1982] 1 Q. B. 349, [1982] 3 W. L. R. 571 (Court of Appeal), [1983] 2 W. L. R. 809 (House of Lords)
- Commonwealth v Tasmania ("Tasmanian Dam case") [1983] HCA 21; (1983) 158 CLR 1
- Government of the Islamic Republic of Iran vs. The Barakat Galleries Limited, Royal Courts of Justice 2007, Neutral Citation Number: [2007] EWCA Civ 1374 Case No: A2/2007/0902/QBENF, A2/2007/0902(A)/FC3
- United States v Schultz, 178 F. Supp. 2d 445 (S.D.N.Y. 2002), aff'd, 333 F.3d 393 (2d Cir. 2003).
- Autocephalous Greek –Orthodox Church of Cyprus and the Republic of Cyprus, Plaintiffs-Appellees vs Goldberg and Feldman Fine Arts, Inc and Peg Goldberg, Defendants-Appellants, No. 89-2809, United States Court Of Appeals For The Seventh Circuit, 917 F.2d 278, 1990 U.S. App. Decision, October 24, 1990
- Ελλάδα, ΑΠ 24/2012

Διεθνή Ποινικά Δικαστήρια

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg, 14 November 1945 – 1 October 1946 (42 vols, 1947-1949), vol. I, σ. 253-254; AJIL, vol. 41 (1947), σ. 248-249

ΔΠΔ, Prosecutor v. Lubanga Dyilo, Case No. ICC-01/04-01/06-803, Decision on the confirmation of charges (Pre-Trial Chamber I), 29 January 2007, παρ. 229–237

ICTY/ΔΠΔΠΓ

Dario Kordić and Mario Čerkez, Trial Judgment, Case No. IT-95-14/2-T, 26 Φεβρουαρίου 2001
 Miodrag Jokić, Trial Απόφαση, Case No. IT-01-42/1-S, Trial Chamber I, 18 Μαρτίου 2004
 Kordić and Čerkez, IT-95-14/2-A, Appeals Chamber Judgment, 17 Δεκεμβρίου 2004, παρ. 91, Prosecutor
 v. Strugar, IT-01-42-T, "Dubrovnik" Trial Chamber Judgment, 31 Ιανουαρίου 2005
 Blagojević & Jokić, IT-02-60-T, Trial Chamber Judgment, 17 Ιανουαρίου 2005, IT-02-60-A, Appeals
 Chamber Judgment 9 Μαΐου 2007
 Seselj IT-03-67-T, Trial Chamber Judgment, 14 Απριλίου 2010
 Blaskić IT-95-14 Trial Chamber Judgment, "Lašva Valley", 2000, σ.267
 Naletilić & Martinović "Tuta and Štela" Trial Judgment Case No. IT-98-34-T, 31 Μαρτίου 2003
 Kordić & Čerkez, (IT-95-14/2) "Lašva Valley", IT-95-14/2-T Trial Judgment 26 Φεβρουαρίου 2001,
 Appeals Chamber Judgment IT-95-14/2-A, 17 Δεκεμβρίου 2004
 Tadić IT-94-1 "Prijedor" Jurisdiction Decision 10 Αυγούστου 1995
 Kupreskic case, IT-95-16-T Trial Chamber Judgment, 14 Ιανουαρίου 2000
 Galić IT-98-29, Trial Chamber Judgment, 5 Δεκεμβρίου 2003
 Martić IT-95-11 "RSK", Trial Chamber Judgment 12 Ιουνίου 2007
 Brdanin IT-99-36 "Krajina" Trial Chamber Judgment 1 Σεπτεμβρίου 2004
 Hadžihanović & Kubura IT-01-47 "Central Bosnia" Trial Chamber Judgment 15 Μαρτίου 2006
 Plavšić IT-00-39 & 40/1 "Bosnia and Herzegovina", Trial Judgment, 27 Φεβρουαρίου 2003

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Ι. Βιβλία/ Συλλογικοί τόμοι

- Αντωνόπουλος Κ., Η επίλυση των διαφορών από το Διεθνές Δικαστήριο των Ηνωμένων Εθνών. Νομολογία και Πρακτική, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2007
- Αντωνόπουλος Κ., Μαγκλιβέρας Κ. (επιμ.) Το δίκαιο της διεθνούς κοινωνίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011
- Αποστολίδης Χ., Χατζηκωνσταντίνου Κ, Σαρηγιαννίδης Μ, Θεμελιώδεις Έννοιες στο Διεθνές Δημόσιο Δίκαιο, Σάκκουλας 2013
- Βουδούρη Δ., *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην προοπτική της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1992.
- *Κράτος και μουσεία. Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 2003.
- Γαβουνέλη Μ. – Α. Γκιζάρη – Π. Πατρώνος – Λ. Πατσιούρα, *Ζητήματα Διεθνούς Περιβαλλοντικού Δικαίου*, Νόμος+Φύση, Βιβλιοθήκη περιβαλλοντικού δικαίου–4, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2000
- Γάγγα Δ., *Εισαγωγή στο Διεθνές Δίκαιο των Ενόπλων Συγκρούσεων*, Αθήνα, Ι.Σιδέρης, 2000, σ. 91
- Γιόκαρης Α., Φ.Παζαρτζή (επιμ.) Η διεθνής ευθύνη των κρατών στα άρθρα της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου, στη διεθνή νομολογία και βιβλιογραφία Αντ. Ν. , Σάκκουλας, 2004
- Γραμματικάκη - Αλεξίου, Α., Στρατή, Α., Μουαμελετζή Ε.(επιμ.), *Νόμιμη και παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών υπό το πρίσμα του διεθνούς, κοινοτικού και ελληνικού δικαίου*, Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2001,
- Γραμματικάκη– Αλεξίου, Αν., *Διεθνής διακίνηση πολιτιστικών αγαθών και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, 2002,
- Γρηγορίου Π., Γρ. Τσάλτας, Γ.Δ. Σαμιώτης, *Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Νομική και Θεσμική Διάσταση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1993
- Γιουσάνης Α., Η εξέλιξη της προστασίας των αυτόχθονων λαών στο διεθνές δίκαιο, Διδακτορική Διατριβή, ΔΠΘ, 2004
- <http://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/13829>
- Δωρής Ε., *Το δίκαιον των αρχαιοτήτων: νομοθεσία, νομολογία, ερμηνεία*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1985
- Ζερβάκη Α., *Η έννοια της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας. Η συμβολή της UNESCO*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Σάκκουλας, 2010
- Ιωάννου Κ., Κ.Οικονομίδη, Χ.Ροζάκη, Α.Φατούρου, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Θεωρία των Πηγών*, (εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1988)
- Κ.Ιωάννου, Κ.Οικονομίδη, Χ.Ροζάκη, Α. Φατούρου, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Αρμοδιότητες στο Διεθνές Δίκαιο*, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 1991
- Καρύμπαλη – Τσίτσιου Γ., Βασιλακάκη Ε., Παπαγεωργίου ., Γεωργιάδη Α., Προστασία πολιτισμικών αγαθών, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006
- Καρύμπαλη – Τσίτσιου Γ., Τα μνημεία και η κατοχή τους κατά το Ν.3028/2002 «για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς», Σάκκουλας, 2004
- Κόνσολα Ντ., *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*, Παπαζήσης, 1995
- Κοτσίρης Λ, *Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010
- Κούφα Κ.-Παζαρτζή Φ.(επιμ.), Η διεθνής ποινική δικαιοσύνη ως μηχανισμός επιβολής του διεθνούς δικαίου, Ένωση Διεθνούς Δικαίου (ΙΛΑ)-Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 2006
- Μανιάτης Α., Εισαγωγή στο πολιτιστικό δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008.
- Θεμελιώδη δικαιώματα και αρχιτεκτονική κληρονομιά: συμβολή στο διοικητικό δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010.
- Μαρούδα Μ.Ντ., *Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου*, εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2006
- Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την Πρώην Γιουγκοσλαβία και η εξέλιξη του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου ιδίως όσον αφορά τα εγκλήματα πολέμου και τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001
- Μουσταίρα Ε., *Συγκριτικό Δίκαιο και Πολιτιστικά Αγαθά*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012
- Μπρεδήμας Α., Λ.-Α. Σισιλιάνος(δ.εκδ.) Η Προστασία των Μειονοτήτων: Η Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997

- Μπρεδήμας Αντ., *Διεθνείς Οργανισμοί – Νομικό Πλαίσιο – Δομή – Λειτουργία*, τόμος Β', Αθήνα, Αντ. Σάκκουλας, 1989,
- Νάσκου Περράκη Π., Μπαχτσεβανίδου Δ., (επιμ.), *UNESCO Συμβάσεις/Conventions*, Δημοσιεύματα Έδρας UNESCO Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008.
- Νάσκου-Περράκη Π., *Το δίκαιο των διεθνών οργανισμών, Η θεσμική διάσταση*, Σάκκουλας Αντ. Ν., 2010,
- Παπαγιάννης Δ., *Ο πολιτισμός στην Ευρωπαϊκή Ένωση: το κοινοτικό κεκτημένο και οι νέες ρυθμίσεις*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995.
- Παπαθανασίου Αρ., 'Υιοθέτηση Αρχαιολογικών Ζωνών', στο Σ. Περράκης (επιμ.), *Το Αιγαίο Πέλαγος και το Νέο Δίκαιο της Θάλασσας*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1996, σ. 153.
- Παπασιώπη-Πασιά Ζ., Α. Γραμματικάκη-Αλεξίου, Ε. Βασιλακάκη, *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, Σάκκουλας, 4^η έκδ. 2010
- Περράκης Σ., *Το Διεθνές Δικαστήριο των ΗΕ*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2001
- Ευρωπαϊκό δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2013
 - με Κ. Ιωάννου, Εισαγωγή στη διεθνή δικαιοσύνη, Σάκκουλας Αντ. Ν., 2009
 - Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2013
 - Η πολεμική κατοχή στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο, Σάκκουλας Αντ. Ν., 1990
- Περράκης Σ., (επιμ.) *Τα Δικαιώματα των Λαών και των Μειονοτήτων*, εκδ. Α.Ν. Σάκκουλας, 1993, σ. 37
- *Η Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς 40 χρόνια μετά. Μια κριτική αποτίμηση*. Έδρα UNESCO Παντείου Πανεπιστημίου /εκδ. Ι. Σιδέρης, 2013
 - *Κόσσοβο: ανατρέποντας την διεθνή δικαιοταξία: αυτοδιάθεση και απόσχιση στον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2008
- Πλακοκέφαλος Η., *Η Διασυννοριακή Ρύπανση του Περιβάλλοντος κατά το Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.
- Ραυτόπουλος Ε., Διαδρομή, θεωρία και γλώσσα του διεθνούς δικαίου: «Αντικειμενισμός» ή διεθνές κοινό συμφέρον; Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997
- *Το Νέο Καθεστώς της Σύμβασης της Βαρκελώνης για την Προστασία του Περιβάλλοντος της Μεσογείου – Το Πρόβλημα και τα Κείμενα της Ελληνικής Μετάφρασης*. ΜΕΠΕΛΑΝ Μελέτες Διεθνούς Περιβαλλοντικού Δικαίου και Διαπραγμάτευσης – 1, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2003,
- Ροζάκης Χ., Δίπλα Χ., *Το δίκαιο της Θάλασσας και η εφαρμογή του στην Ελλάδα*, εκδ. Ι. Σιδέρης, 2004
- Ρούκουνας Ε., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011
- Σαμαρά-Κρίστη Αν., (επιμ.), *Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών*, Εκδ. Σάκκουλα-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίστη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίστη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011.
- Σαμαρά-Κρίστη Αν., Κυριαζή Νάκου Ε. (επιμ.), *Πολιτισμός - Ευρωπαϊκοί θεσμοί και πολιτιστική κληρονομιά*, Εκδ. Σάκκουλα-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίστη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίστη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012.
- Σαμιώτης Γ. -Γρ. Τσάλτας, *Διεθνής Προστασία του Περιβάλλοντος*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1990,
- Σαράντη Β., *Καταστάσεις ανάγκης και δικαιώματα του ανθρώπου. Οι ρήτρες παρέκκλισης και ο έλεγχος της εφαρμογής τους: μεταξύ εφικτού και χίμαιρας*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2011,
- Σαρηγιαννίδης Μ., *Η πολεμική κατοχή στο διεθνές δίκαιο*, Σάκκουλας, 2011
- Σισιλιάνος Λ.-Α., *Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου. Αλληλεπιδράσεις γενικού διεθνούς δικαίου και δικαιωμάτων του ανθρώπου*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010.
- Σισιλιάνος Λ.-Α., (δ/της εκδ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013
- Σκουρής Π., Τροβά Ε., *Το πολιτιστικό περιβάλλον κατά το Σύνταγμα του 1975/86/2001*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003
- Σταματούδη Ε., *Κοινοτικό δίκαιο του ανταγωνισμού και διανοητική ιδιοκτησία*, ΝΒ, 2006
- Στρατή Α., *Ελληνικές θαλάσσιες ζώνες και οριοθέτηση με γειτονικά κράτη*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012
- Τροβά Ελ., (επιμ.), *Η πολιτιστική κληρονομιά και το δίκαιο*, Εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004.
- Τσάλτας Γρ. (επιμ.) *Περιβάλλον, Πολιτισμός και Ορθοδοξία. Η προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς ως ανθρώπινο δικαίωμα*, ΕΚΕΠΕΚ, 2006.
- *Γιοχάνεσμπουργκ: το Περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, (εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003)
- Τσάλτας Γρ., *Το Διεθνές Καθεστώς των Θαλασσών και των Ωκεανών*, τομ. Β', Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003
- Χατζηκωνσταντίνου Κ., *Επτά + 1 προβλήματα για το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2010
- Προσεγγίσεις στο διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1999

Χατζηκωνσταντίνου Κ, Στεφανίδης Ι,(επιμ.), Αφιέρωμα στην Καθηγήτρια Καλλιόπη Κούφα, Νόμος, ΑΠΘ 2010
Χριστοδουλίδης Θ., *Δομή και λειτουργία των διεθνών οργανισμών*, Σάκκουλας Αντ. Ν., 1985.
Χρυσόγονος Κ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006,

II. Αρθρογραφία και Συμβολές σε βιβλία

- Βρέλλης Σ., “Ζητήματα διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών”, στο Βρέλλης Σ. (επιμ.), Προσφορά στον Ηλία Κρίσπη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995, 71
- “Κανόνες δεοντολογίας στο πεδίο των πολιτιστικών αγαθών” στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011
- Τσάλτας Γρ., «Το δικαίωμα στην ανάπτυξη. Μια νέα, σύγχρονη θεώρηση», στο Περράκης Στ. (επιμ.), Παγκόσμια Κυβέρνηση: Διεθνές Δίκαιο & Διεθνείς Σχέσεις στην αυγή του 21ου αιώνα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006
- Γκλαβίνης Π.(επιμ.), ‘Η Δημόσια Αναπτυξιακή Βοήθεια ως Μέσο της Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας’, στο Γκλαβίνης Π. (Επιμ.), Η Δημόσια Χρηματοδότηση της Διεθνούς Ανάπτυξης, Θεσσαλονίκη, 2006, 7-92
- Γαβουνέλη Μ., ‘Περιβαλλοντικά δικαιώματα των πολιτών: το παράδειγμα της Σύμβασης του Aarhus», Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στην πράξη, Αλίκη Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου, Αντώνης Μπρεδήμας, Λ.-Α. Σισυλιάνος (επιμ.), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008, σσ. 125-154
- Γραμματικάκη – Αλεξίου Α., “Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς από πλευράς ανθρωπίνων δικαιωμάτων”, στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011,43
- Κόρκα Έ., “Συνέπειες της αφαίρεσης των Γλυπτών του Παρθενώνα από τον λ. Έλγιν στο μνημείο και στα γλυπτά του”, (2004) 64 Corpus 16
- “Το πλαίσιο του ελληνικού αιτήματος για τη διεκδίκηση των γλυπτών του Παρθενώνα”, στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011
- Κυριαζή Κ., “Πολιτιστικά αγαθά και εναλλακτικοί τρόποι επίλυσης διαφορών” στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011
- Μαρουδά Μ.Ντ, “Η προστασία πολιτιστικών αγαθών στη διάρκεια ένοπλης σύρραξης και κατοχής”, στο Τσάλτας Γ., (επιμ.), *Περιβάλλον Πολιτισμός και Ορθοδοξία: Η προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς ως ανθρώπινο δικαίωμα*, Πρακτικά Συνεδρίου που οργάνωσαν στην Κύπρο η Ιερά Μονή Κύκκου και το ΕΚΕΠΕΚ του Παντείου Πανεπιστημίου, εκδ. Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία, 2006
- «Η υποχρέωση ποινικής καταστολής των παραβιάσεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου και η ελληνική ποινική νομοθεσία», (2000) 5 ΔτΑ 51
- «Η ποινική καταστολή των παραβιάσεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου: Διεθνή Δικαστήρια και εθνική δικαιοδοσία σε κίνηση, Σ.Περράκης (επιμ.), Επετηρίδα ΙΔΙΣ, εκδ. Α.Ν.Σάκκουλα 2001-2002
- ‘Η συμβολή του ανθρωπιστικού δικαίου στην εμπέδωση της ειρήνης’, στο ΕΚΕΠΕΚ, «Περιβάλλον – Πολιτισμός και Ειρήνη», 2005
- Ματσίνος Γ.,“Πολιτιστικό τοπίο και περιβάλλον: προς μια συνθετική θεώρηση για την αειφορία”, (2007) 1 Τετράδια Πολιτισμού 27
- Μουσταΐρα Ε., “Διεθνής προστασία πολιτιστικών αγαθών. Απόφαση αμερικανικού δικαστηρίου για τα μωσαϊκά της Κανακαριάς”, (1995) 26 Η Δίκη 1123
- “Η διεκδίκηση των γλυπτών του Παρθενώνα. Ζητήματα ιδιωτικού διεθνούς δικαίου”, (2000) Νόμος και Φύση, 481
- “Προστασία πολιτιστικής κληρονομιάς και τουρισμός” στο Α. Κατσουράδης (επιμ.), Η Διεθνής και Ευρωπαϊκή Νομική Διάσταση του Τουρισμού, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012.
- “Η σημασία της επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών”, στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, 131.
- Μπρεδήμας Α., ‘Η Αρχή της Ακεραιότητας (Integrity) του πολιτιστικού αντικειμένου και το θέμα της επιστροφής του’, στο Α.Σαμαρά- Κρίσπη (επιμ.), *Προστασία και επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών*,(Σάκκουλας, 2011)
- “Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΟΥΝΕΣΚΟ”, στο Διεθνείς Οργανισμοί και Ελληνική Δημόσια Διοίκηση, Πάντειο Πανεπιστήμιο/ Κέντρο Ευρωπαϊκών Υποθέσεων, Αθήνα, 1994, σσ. 183-207.
- «Η αρχή της αναλογικότητας στο διεθνές δίκαιο», (2006) IV ΔτΑ 41

- Ζητήματα προστασίας των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, (2012) 55 ΔτΑ 607-632
- Νάσκου-Περράκη Π., «Το προαιρετικό Πρωτόκολλο στο Σύμφωνο του ΟΗΕ για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα», στο Αφιέρωμα στην καθηγήτρια Κ. Κούφα, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, σελ 259-276, 2010
- , «Το Σύμφωνο του ΟΗΕ για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα και ο Έλεγχος Εφαρμογής του», στο Αλιπράντης Ν. (επιμέλεια), Τα κοινωνικά δικαιώματα σε υπερεθνικό επίπεδο ανά τον κόσμο, Παπαζήσης, Αθήνα, σελ. 209-245, 2008.
- Παπαδοπούλου Μ., «Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης», στο Perrakis St., Marouda M.-D. (ed.), Armed Conflicts and International Humanitarian Law: 150 Years After Soferino, Ant. N. Sakkoulas, Athens-Komotini, 2009, 523.
- Παπασταυρίδης Ε., «Δίκαιο της Θάλασσας», στο Κ. Αντωνόπουλος, Κ. Μαγκλιβέρας, Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σ.219-220,
- Περράκης Σ., «Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών στον Πολιτισμό και το Περιβάλλον. Μια τελευταία ανάγνωση της διεθνούς πρακτικής και νομολογίας», στο Γρ.Τσάλτας (επιμ). *‘Περιβάλλον, Πολιτισμός και Ορθοδοξία. Η προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς ως ανθρώπινο δικαίωμα’*, ΕΚΕΠΕΚ, 2006.
- «Τα δικαιώματα των λαών. Επιχειρηματολογία για νομικές αντιστιζεις και οριοθετήσεις», στο Σ.Περράκης (επιμ), *Τα Δικαιώματα των Λαών και των Μειονοτήτων*, εκδ.Α.Ν.Σάκκουλας, 1993, σ.37
- «Ουνέσκο και Δικαιώματα του Ανθρώπου. Η διαδικασία εξετάσεως αναφορών προς την Ουνέσκο για παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου που εμπίπτουν στην αρμοδιότητά της», Νομικές μελέτες 1, ΕΔΠ Νομικής Θράκης, 1980, σελ. 113 και ανάπτυξη στα Τετράδια Διεθνούς Δικαίου, Νο 4, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1980, σελ. 39.
- «Ανθρώπινα δικαιώματα και ευρωπαϊκός πολιτισμός», στο Πολυθεματική συνάντηση, «Σαμοθράκη ‘99», (χώρα, 24-27 Ιουνίου 1999), Πρακτικά, Εκδ. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή, 2001, 109-118
- «Το Δικαίωμα στην απόλαυση της κοινής κληρονομιάς της Ανθρωπότητας ως δικαίωμα αλληλεγγύης», Τετράδια Διεθνούς Δικαίου 7, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1982
- Το καθεστώς της πολεμικής κατοχής στην Κύπρο. Επιπτώσεις και ζητήματα εφαρμογής στη διεθνή δικαιοταξία, στο Γιαλλουρίδης Χ., Τσάκωνας Π., Η νέα διεθνής τάξη, η Ελλάδα, η Τουρκία και το κυπριακό πρόβλημα, εκδ.Σιδέρη, 1993, σ.475- 511
- Σ.Περράκης, Μ.Ντ. Μαρούδα, Ανθρωπιστικό Δίκαιο και σύγχρονες πολεμικές επιχειρήσεις: Τι νεότερα από το μέτωπο;’, στο Σ.Περράκης (επιμ.), Η Διεθνής Κοινότητα σε κίνηση, εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2006, σ.291- 328
- Ράϊκος Α. «Αι διακηρύξεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της ελληνικής επαναστάσεως», Επιθεώρηση Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου, 1971,
- Ραντόπουλος Ε., *Όψεις της Διαδρομής του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος από τη Στοκχόλμη στο Γιοχάνεσμπουργκ (1972-2002)*, (2003) 1 Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης, 81
- Ρούκουνας Ε., «Πολιτιστικά αγαθά στο βυθό της θάλασσας», (1979) Επιθεώρησις Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου, 10
- Σταματούδη Ε., Αρχές και τάσεις στο δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς», στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011
- “Legal issues associated with the return of the Parthenon Marbles” στο Μ. Μαρούλη-Ζηλεμένου, Ο Παρθενώνας. Επιστροφή των Γλυπτών, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2004, σ. 214.
- Στρατή Α., «Το διεθνές νομικό πλαίσιο προστασίας της υποβρύχιας πολιτιστικής κληρονομιάς», (1994) 2 Περιβάλλον και Δίκαιο 7.
- Το δικαίωμα στην κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας: πολιτιστική διάσταση», στο Περράκης Σ. (επιμ.), Τα Δικαιώματα των Λαών και των Μειονοτήτων, Αντ.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993
- «Η υποβρύχια αρχαιολογία και το νέο δίκαιο της θάλασσας», (1992) IV Ενάλια 1, 26.
- «Η προστασία της υποβρύχιας πολιτιστικής κληρονομιάς σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Εναλλακτικά σενάρια και νεότερες εξελίξεις», (1993) V Ενάλια 3, 38.
- «Νέοι κανόνες για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στις ένοπλες συρράξεις: Το δεύτερο πρωτόκολλο στη Σύμβαση της Χάγης του 1954», (2001) Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου, Ειδικό Τεύχος αφιερωμένο στη μνήμη Κρατερού Ιωάννου 451.
- Συρίγος Α, Κόρκα Ε., Η νομιμότητα της απόκτησης των Μαρμάρων του Παρθενώνα από τον Λόρδο Έλγιν και το Βρετανικό Μουσείο», στον συλλογικό τόμο, Ο Παρθενώνας. Η επιστροφή των γλυπτών. Ιστορική, πολιτιστική, νομική προσέγγιση, εκδόσεις Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 2004, 266
- Τροβά Ε., «Πολιτιστικά αγαθά και ταυτότητες. Η κατά πόσον μπορεί ο νόμος να προσφέρει την αθανασία», (2010) 47 ΔτΑ 667
- Τσάλτας Γρ., «Η ιστορική εξέλιξη της έννοιας της ανάπτυξης μέσα από τη δράση και τη θεσμική συμβολή του ΟΗΕ», στο Στ. Περράκης, *Εξήντα Χρόνια Ηνωμένα Έθνη-Προκλήσεις και Προοπτικές*, (εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-

Κομοτηνή, 2006)

- 'Η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης από το διεθνές και το κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος στο άρθρο 24 του Συντάγματος', στο Γ.Γιαννακούρου, Γ. Κρεμλής, Γλ. Σιούτη, (επιμ.), *Η εφαρμογή του Κοινοτικού Δικαίου Περιβάλλοντος στην Ελλάδα 1981-2006*, (εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007)
- Από τη Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στην Πολιτική Διακήρυξη του Γιοχάνεσμπουργκ για την αειφόρο ανάπτυξη", στο Τσάλτας Γρ., (επιμ.), *Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, πρακτικά Συνεδρίου, (εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003)
- Τσάλτας Γρ. (σε συνεργασία με Τ. Μπούρτζη), 'Στο δρόμο προς την Κοπεγχάγη: Η Δέκατη Τέταρτη Σύνοδος της Σύμβασης- Πλαίσιο των ΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή στο Πόζναν της Πολωνίας – Δεκέμβριος 2008', στο Γρ.Τσάλτας, Κ.Κατσιμπάρδης, (επιμ.), *Διεθνής Κλιματική Πολιτική. Ο δρόμος προς την Κοπεγχάγη, πρακτικά ημερίδας*, (εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2009)
- Χατζηκωνσταντίνου Κ., 'Η έννοια της μειονότητας - δυσκολίες και προβλήματα προσδιορισμού', (1982) 3 Αρμενόπουλος 261
- «Το πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 και η προστασία του περιβάλλοντος», στο Περράκης Στ. (επιμ.), Το Νέο Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο των ενόπλων συρράξεων- Τα Πρωτόκολλα της Γενεύης του 1977, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981, ανάτυπο 1989
- «Τα ανθρώπινα δικαιώματα σε καιρό πολέμου (Η σχέση μεταξύ διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου και ανθρωπίνων δικαιωμάτων)», Πρακτικά Συνεδρίου «50 χρόνια της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του ανθρώπου 1948-1988, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999
- Προβλήματα Εφαρμογής του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, τ. ΙΙΙ, Σάκκουλας, 2007

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Ι. Βιβλία/ Συλλογικοί τόμοι

- Ahlwalia K., *The Legal Status, Privileges and Immunities of the Specialized Agencies of the United Nations and Certain Other International Organizations*, (Martinus Nijhoff, 1964)
- Alfredsson G. S., R.Ring (eds), *The Inspection Panel of the World Bank: A Different Complaints Procedure*, (Martinus Nijhoff Publishers, 2001)
- Amerasinghe C. F., *Principles of the Institutional Law of International Organizations*, (2nd edn, CUP, 2005)
- Anghie A., *Imperialism, Sovereignty, and the Making of International Law*, (CUP, 2004)
- Arnardóttir O. M., *Equality and Non-Discrimination under the European Convention on Human Rights*, (Kluwer Law International, 2003)
- Askerud C., Ét. Clement, *La Lutte contre le trafic illicite des biens culturels : guide pour la mise en oeuvre de la Convention de l'UNESCO de 1970*, (UNESCO, 1997)
- Aston P., *'Peoples' Rights*, (OUP, 2001)
- Atwood, *Stealing history: Tomb raiders, smugglers and the looting of the ancient world*, (St Martin's Press, 2004)
- Aust A., *Handbook of International Law*, (CUP, 2005)
- *Modern Treaty Law and Practice*, (CUP, 2000)
- Bantekas I., S.Nash, *International Criminal Law*, (Cavendish, 2003)
- Barth W.K., *On Cultural Rights. The equality of nations and the minority legal tradition.*, (Martinus Nijhoff, 2008)
- Bedjaoui M., *International Law: Achievements and Prospects*, (Martinus Nijhoff, 1991)
- *Pour un nouvel ordre économique international*, (UNESCO, 1979)
- Blouin Jr. F., W.G. Rosenberg, *Processing the Past: Contesting Authority in History and the Archives*, (OUP, 2011)
- Boothby W. H., *The Law of Targeting*, (OUP, 2012)
- Bories C., *Le Patrimoine culturel en droit international. Les compétences des états a l'égard des éléments du patrimoine culturel*, (Pedone, 2011)
- Brownlie I., *Principles of Public International Law*, (7th edition, OUP, 2008)
- Buffard I., Wittich S., J. Crawford, A. Pellet (eds.), *International Law between Universalism and Fragmentation: Festschrift in Honour of Gerhard Hafner*, (Martinus Nijhoff 2008)
- Burlamaqui J.-Ja., *The Principles of Natural and Politic Law*, Thomas Nugent(μτφρ), P. Korkman(ed.), (Indianapolis, Liberty Fund, 2006)
- Carducci G., *La restitution internationale des biens culturels et des objets d'art volés ou illicitement exportés: Droit commun, Directive CEE, Conventions de l'UNESCO et UNIDROIT*, (L.G.D.J, 1997)

- Carroll B., Trevor Turpin, (ed.) *Environmental Impact Assessment Handbook: A Practical Guide for Planners, Developers and Communities*, (Thomas Telford Publishing, 2002)
- Cassese A., *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, (CUP, 1998)
- Chaigneau P., J.-P. Machelon, F. Nohra, '*La Déclaration universelle des droits de l'homme. Fondement d'une nouvelle justice mondiale*' (L'Harmattan, 2010)
- Chamberlain, K., *War and Cultural Heritage* (Leicester, Institute of Art and Law, 2004)
- Ciciriello M.C (ed.), *La protezione del patrimonio mondiale culturale e naturale a venticinque anni dalla Convenzione dell'Unesco*, (Editoriale Scientifica, 1997)
- Clark D., J. A. Fox, K. Treake, *Demanding Accountability: Civil Society Claims and the World Bank Inspection Panel*, (Rowman & Littlefield, 2003)
- Clements F., *Arab Regional Organizations*, (Transaction Publishers, 1992)
- Collier J.G., A.V.Lowe, *The Settlement of Disputes in International Law: Institutions and Procedures*, (OUP, 1999)
- Constantinides A., N.Zaikos (eds.) *The Diversity of International Law – Essays in Honour of Professor Kalliopi K. Koufa*, Martinus Nijhoff Publishers, 2009
- Craven M.C.R., *The International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights: A Perspective on Its Development* (Clarendon Press, 1998)
- Crawford J., *The ILC's articles on state responsibility: Introduction, text and commentaries*, (CUP, 2002)
- *The Rights of peoples*, (Clarendon Press, 1992)
- Crispis I. (ed.), *International Protection of cultural objects: a view to the future*, Ant.N.Sakkoulas, 2003
- Danilenko G.M., *Law-Making in the International Community*, (Martinus Nijhoff, 1993)
- David É., *Principes de droit des conflits armés* , Bruylant, 1994)
- David P., *Article 31: the right to leisure, play and culture*, (Martinus Nijhoff, 2006)
- De Beer J., *Implementing the World Intellectual Property Organization's development agenda*, Wilfrid Laurier Univ. Press, 2009
- de Vattel E., *Le droit des gens, ou Principes de la loi naturelle, appliqués à la conduite et aux affaires des Nations et des Souverains* (Londres, 1758). 2 vols. Vol. 2 (Reproduction of book III), chap. 9, para. 173.
- Dipla H., *La responsabilité de l'Etat pour violation des droits de l'homme: Problèmes d'imputation* (A. Pedone, 1994)
- Doe N., *Law and Religion in Europe: A Comparative Introduction*, (OUP, 2011)
- Doebbler C. F. J., *Principle of Non-Discrimination in International Law*, (CD Publishing, 2007)
- Donders Y., *Towards a Right to Cultural Identity?* (Intersentia, 2002)
- Dromgoole S., *Legal protection of the underwater cultural heritage: national and international perspectives*, (Kluwer Law International, 1999)
- Dupuy R.J., *La communauté internationale: entre le mythe et l'histoire*, (Economica, Paris, 1986)
- Eckert A.M., *The Struggle for the Files: The Western Allies and the Return of German Archives After the Second World War*, CUP, 2012
- Emilianides A. C., *Religion and Law in Cyprus*, (Kluwer Law International, 2011)
- Falk R., Balakrishnan Rajagopal, J. Stevens, eds. *International Law and the Third World: Reshaping Justice*, (Routledge-Cavendish, 2008)
- Fekri H., Aloisia de Trafford, Mohsen Youssef (ed.), *Cultural Heritage and Development in the Arab World*, The Bibliotheca Alexandrina, 2008
- <http://www.executive-magazine.com/getarticle.php?article=14132>
- Fitzmaurice M., O. Elias, P. Merkouris. (eds.), *Treaty interpretation and the Vienna Convention on the Law of Treaties : 30 years on*, (Martinus Nijhoff Publishers, 2010)
- Forrest C., *International Law and the Protection of Cultural Heritage*, (Routledge, 2010)
- Forteau M., *Droit de la Securite Collective et Droit de la Responsabilité Internationale de l' Etat*, (Pedone, 2006)
- Francioni F., F. Lenzerini (eds.), *The 1972 World Heritage Convention: A Commentary*, (OUP, 2008)
- F. Francioni, J. Gordley (eds), *Enforcing International Cultural Heritage Law*, (OUP, 2013)
- http://fds.oup.com/www.oup.com/pdf/13/9780199680245_prelim.pdf
- Frigo M., *La circolazione internazionale dei beni culturali. Diritto internazionale, diritto comunitario, diritto interno*, (Giuffrè, 2001)
- Garabello R., T.Scovazzi (eds.) *The Protection of the Underwater Cultural Heritage: Before and After the 2001 UNESCO Convention*, (Martinus Nijhoff Publishers, 2003)
- Gavouneli M, V.Kyriakopoulos (eds.), *Olympia II: Human Rights in the 21st Century. Proceedings of the Second*

- Annual Human Rights Education Programme for South-Eastern Europe (September 2001), Centre for Human Rights Defence, Athens 2002
- Gavouneli M., Functional Jurisdiction in the Law of the Sea, (Martinus Nijhoff, 2007)
- Greenfield J., The return of cultural treasures, (CUP, 2007)
- Grotius H., Commentary on the Law of Prize and Booty. (μτφρ. Gl.L.Williams), Oxford, Clarendon Press/ London, Humphrey Milford, 1950, επανεκδ. Buffalo, William S. Hein & Co., 1995
- Grotius H., The rights of war and peace: including the law of nature and of nations, B. Boothroyd, 1814
<http://oll.libertyfund.org/>
- Henckaerts J.-M., L. Doswald-Beck, L., *Customary International Humanitarian Law, Volume 1, Rules*, (International Committee of the Red Cross, CUP, 2007)
- Henderson I., The Contemporary Law of Targeting, (Martinus Nijhoff Publishers, 2009)
- Higgins R., Problems and Process. International Law and How We Use It (OUP, 1994)
- Hoof G. J. H., Rethinking Sources International Law, (BRILL, 1983)
- Ihsanoğlu E., The Islamic World in the New Century:The Organization of the Islamic Conference, 1969-2009, (Columbia University Press, 2010)
- Jørgensen N. H. B., The Responsibility of States for International Crimes, (OUP 2003)
- Joyner C., International Law in the 21st Century: Rules for Global Governance, (Rowman & Littlefield, 2005)
- Kalshoven Fr., Reflections on the Law of War: Collected Essays, (Martinus Nijhoff Publishers, 2007)
- Kaufman R. S., Art Law Handbook, (Aspen Publishers Online, 2000)
- Kelsen H., Principles of International Law, The Lawbook Exchange Ltd., 2003
- Kila J., *Heritage under Siege: Military Implementation of Cultural Property*, (BRILL, 2012)
- Klabbers J., An Introduction to International Institutional Law, (CUP 2002)
- Koutroulis V., Le début et la fin de l'application du droit de l'occupation, Editions Pedone, Paris, 2010
- Langford M., W. Vandenhole, M.Scheinin, W. van Genugten (eds.), Global Justice, State Duties: The Extraterritorial Scope of Economic, Social, and Cultural Rights in International Law, CUP, 2012.
- Locke J., The Second Treatise of Civil Government, 1690, Chapter 5, <http://www.constitution.org/jl/2ndtreat.htm>
- Malanczuk P., Akehurst's Modern Introduction to International Law, (Routledge, 7th ed.,1997)
- Mansell H. (ed.), Guidelines on the Principles of Emergency Planning and Disaster Management for Museums, Libraries and Archives, ASEAN Committee on Culture and Information (COCI), 1999,
- McClea J. D., Transnational organized crime: a commentary on the UN Convention and its protocols, (OUP, 2007)
- McKean W., Equality and Non-Discrimination under International Law, OUP, 1983
- McTaggart Sinclair I., The Vienna Convention on the Law of Treaties, (Manchester University Press, 1984)
- Menegazzi, Cristina (ed.), International workshop on disaster risk reduction at world heritage properties, UNESCO, Olympia, 2008
- Merkouris P., Article 31(3)(c) of the VCLT and the Principle of Systemic Integration, PHD Thesis, Queen Mary, University of London, School of Law, 2010
- Merrills J.G., International dispute settlement, CUP, 2011
- Molenaar E.J., Coastal State Jurisdiction Over Vessel-Source Pollution, (Kluwer Law International, 1998)
- Mowbray A.R., The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights, Human Rights Law in Perspective, (Hart, 2004)
- Murdoch J, Protecting the right to freedom of thought, conscience and religion under the European Convention on Human Rights, Council of Europe, 2012
- Murphy J.F., The Evolving Dimensions of International Law: Hard Choices for the World Community, (CUP, 2010)
- Mylonas, D., La genèse de l'UNESCO : la Conférence des Ministres alliés de l'Éducation (1942-1945). (Bruxelles, Bruylant, 1976)
- Nafziger J, T.Scovazzi (eds.), *The Cultural Heritage of Mankind*, Martinus Nijhoff, 2008
- Nafziger J. A. R., R. Kirkwood Paterson, Al. Dundes Renteln, Cultural Law: International, Comparative, and Indigenous Cases, (CUP, 2010)
- Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier, A. Pellet, Droit International Public, (7th edn, Pedone,2002)
- Nowak M., U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary, (N.P. Engel, Kehl, Second Edition, 2005)
- O'Keefe P., *Commentary on the 1970 UNESCO Convention*, (Institute of Art and Law, 2007)

- *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict* , (CUP, 2006)
- Oráa J., *Human Rights in States of Emergency in International Law*, (OUP, 1992)
- Ouguerouz F., *The African Charter of Human and People's Rights: A Comprehensive Agenda for Human Dignity And Sustainable Democracy In Africa*, (Martinus Nijhoff, 2003)
- Papastavridis E., *The Interception of Vessels on the High Seas*, Hart, 2013
- Peterson M. J., *The U.N. General Assembly*, (Routledge, 2006)
- Pictet J., (ed.), *The Geneva Conventions of 12 August 1949. Commentary, Vol.IV*, Geneva, ICRC, 1958
- Polymenopoulou E., *La liberté de l'art face à la protection des croyances religieuses : étude d'un conflit de valeurs sous le prisme du droit international*, these, Université de Grenoble/ EKIPIA, 2011.
- Prasad Dhokalia R., *The Codification of Public International Law*, Manchester University Press, 1970, Για το πλήρες κείμενο <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/135?OpenDocument>
- Prott L. V., P.J.O'Keefe, *Law and the Cultural Heritage: Discovery & Excavation*, Oxon, Professional Books Limited, 1984
- Prott L.V., J.Specht, *Protection or Plunder: Safeguarding the Future of Our Cultural Heritage*, (Brisbane, Australia, UNESCO, 1986)
- Prott L.V., P.J. O'Keefe, *Mesures législatives et réglementaires nationales visant à lutter contre le trafic illicite de biens culturels*, (Paris, UNESCO, 1983)
- Psychogiopoulou E., *The Integration of Cultural Considerations in EU Law and Policies*, (Martinus Nijhoff, 2008)
- R. Kolb, Richard Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*, (Hart Publishing, 2008)
- Rehman J., Susan C. Breau, *Religion, Human Rights and International Law: A Critical Examination of Islamic State Practices*, (Martinus Nijhoff Publishers, 2007)
- Rothfield L., *The Rape of Mesopotamia: Behind the Looting of the Iraq Museum*, (University of Chicago Press, 2009)
- Rothfield, L. (ed.) *Antiquities Under Siege: Cultural Heritage Protection after the Iraq War*, (Altamira Press, 2008)
- Rousseau J.-J., *The Social Contract*, text of 1762, <http://www.constitution.org/jjr/socon.htm>
- S.Borelli, F.Lezerini (eds.), *Cultural Heritage, Cultural Rights, Cultural Diversity: New Developments in International Law*, (Martinus Nijhoff Publishers, 2012)
- Salemon J., *Dictionnaire de droit international Public*, (Bruylant/ AUF, 2001)
- Salomon M.E., A. Sengupta, *The Right to Development: Obligations of States and the Rights of Minorities and Indigenous Peoples*, Minority Rights Group International, 2003
- Sandoz Y., Chr. Swinarski, Br.Zimmermann, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, (Martinus Nijhoff Publishers, 1987)
- Sands Ph., J. Peel, Ad. Fabra Aguilar, R.MacKenzie (ed.), *Principles of International Environmental Law*, (CUP, 2012)
- Sarooshi D., *International Organizations and their Exercise of Sovereign Powers*, (OUP, 2005)
- Schermers H.G., N. M. Blokker *International Institutional Law. Unity within Diversity*, (Fifth Revised Edition, Martinus Nijhoff Publishers, 2011)
- Schindler D., J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, (Geneva, Henry Dunant Institute, Martinus Nijhoff Publisher, 1988)
- Schrijver N. J., *The Evolution of Sustainable Development in International Law: Inception, Meaning and Status*, (Martinus Nijhoff, 2008)
- Schuman, R., *Pour l' Europe*, (Ed. Nagel & Guillaume Briquet, 2000)
- Scovazzi T., 'Diviser c'est détruire : principes éthiques et règles juridiques applicables au retour des biens culturels', UNESCO, 2009
- Scovazzi T., *Marine Specially Protected Areas: The General Aspects and the Mediterranean Regional System*, (Kluwer Law International, 1999)
- Seferiades S., *La Question du rapatriement des 'Marbres d' Elgin' considérée plus spécialement de vue du Droit des Gens*, Les Editions Internationales, 1932
- Sengupta A., 'Implementing the right to Development', in N. J. Schrijver, Fr. Weiss (eds.), *International Law And Sustainable Development: Principles And Practice*, (Martinus Nijhoff, 2004)
- Shaw M., *International Law*, (CUP, 2008)
- Sicilianos L.-A.(éd.), *Nouvelles formes de discrimination. New Forms of Discrimination. Actes du séminaire international d'experts sur la prévention des discriminations à l' égard des immigrés, des réfugiés et des personnes appartenant à des minorités, organisé par l'UNESCO et la FMDH à Olympie les 13 et 14 mai 1994*, Publications de la Fondation Marangopoulos pour les droits de l'homme, Série no 2, Paris, Pedone, 1995

Sicilianos L-A (ed.), *The Prevention of Human Rights Violations* Nijhoff/Sakkoulas, 2001

Simma B., D.E.Khan, G.Nolte, A.Paulus(eds), *The Charter of the United Nations. A Commentary*,(OUP, vol.I, 2012)

Ssenyonjo M., *Economic, Social and Cultural Rights in International Law*, (Hart, 2009)

Stamatopoulou E., *Cultural Rights in International Law. Article 27 of the Universal Declaration of Human Rights and beyond*, (Martinus Nijhoff, 2007)

Stamatoudi I., *Cultural Property Law and Restitution: A Commentary to International Conventions and European Union Law*, (Edward Elgar Publishing, 2011)

Stenou K. (ed.), 'UNESCO and the Issue of Cultural Diversity, 1946-2000', Study conducted by the UNESCO Division of Cultural Policies, Paris, 2000.

Strati A., *The Protection of the Underwater Cultural Heritage: An Emerging Objective of the Contemporary Law of the Sea* (Martinus Nijhoff Publishers, 1995)

Tams C.J., *Enforcing Obligations Erga Omnes in International Law*, (CUP, 2005)

Taylor P. M., *Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice*, (CUP, 2005)

Thornberry P., *Indigenous peoples and human rights*, (Manchester University Press, 2002)

Toman J., *Cultural Property in War: Improvement in Protection*, (UNESCO Pub., 2009)

- *The protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, (Dartmouth/UNESCO, 1996)

Tomuschat C., *Human Rights. Between Idealism and Realism*, (OUP, 2008)

Tzanakopoulos A., *Disobeying the Security Council: Countermeasures against Wrongful Sanctions*, (OUP, 2011)

Valticos N., *International Labour Law*, (Kluwer, Deventen/Boston, 1995)

Villiger M., *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, (Martinus Nijhoff, 2009)

Voight C., *Sustainable Development As a Principle of International Law: Resolving Conflicts Between Climate Measures and WTO Law*, (BRILL, 2009)

Vrdoljak A.F., *International Law, Museums And the Return of Cultural Objects*, (CUP, 2006)

Warner, S. (eds), *Transboundary Environmental Governance : Inland, Coastal and Marine Perspectives* , (Ashgate, 2012)

Watt J., *The Effects of Air Pollution on Cultural Heritage*, (Springer, 2009)

Weiss E. B., *In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity*, (Transnational Pub. 1989)

Wilmshurst E., *International Law and the Classification of Conflicts*, (OUP, 2012)

Wolff Chr., *Jus gentium methodo scientifica pertractatum*, J.H.Drake (μτφρ.), Clarendon Preess, 1934.<http://www.scribd.com/doc/30507651/Wolff-Christian-Jus-gentium-methodo-scientifica-pertractatum-T2-Translation-1934>

Xanthaki A., *Indigenous Rights and United Nations Standards*, (CUP, 2007)

Meron T., *The Humanization of International Law*, (Martinus Nijhoff Publishers, 2006)

II. Συμβολές σε βιβλία

Abi- Saab G., "Some thoughts on the principle of non-intervention" in Eric Suy, Karel Wellens, *International law : theory and practice : essays in honour of Eric Suy*, (Martinus Nijhoff, 1998)

- Abi-Saab G., 'Concluding Remarks', in V. Gowlland-Debbas (ed.), *Multilateral Treaty-making*, (Martinus Nijhoff Publishers, 2000)

- 'General Conclusions' in A.A.Yusuf (ed.), *Standard-setting in UNESCO: Volume 1, Normative Action in Education, Science and Culture*, (UNESCO, 2007)

Alfredsson G., Minorities, Indigenous and Tribal Peoples, and Peoples: Definitions of Terms as a Matter of International Law, in N.Ghanea, A.Xanthaki (eds.), *Minorities, Peoples and Self-Determination. Essays in Honour of Patrick Thornberry*, (Martinus Nijhoff, 2005)

an Aaken A., 'Making International Human Rights Protection more effective: A rational – Choice Approach to the effectiveness of provisions for Ius Standi, in S. Voigt, M. Albert, D. Schmidtchen (eds.), *International Conflict Resolution*, (ed. Mohr Siebeck, 2006)

Aurescu B., 'Minorities in Europe: Recent Trends', in S. Yee, J.-Y. Morin (eds), *Multiculturalism and International Law, Essays in Honour of Edward McWhinney* ,(Martinus Nijhoff, 2009)

B.G. Ramcharan, 'Equality and Non Discrimination' in L. Henkin (ed.), *The Intenational Bill of Rights, The Covenant*

on Civil and Political Rights, (Columbia University Press, 1981)

- Baderin M. A., M.Ssenyonjo, 'Development of International Human Rights Law before and after the UDHR', in M. A. Baderin, M. Ssenyonjo (ed.), *International Human Rights Law: Six Decades After the UdhR and Beyond*, (Ashgate Publishing, 2010)
- Barker I., 'The Protection of Cultural Heritage Items in New Zealand', in B. T. Hoffman (ed.), *Art And Cultural Heritage: Law, Policy And Practice*, (CUP, 2006)
- Bâtisse M., 'Nature et Culture: Souvenirs d'un mariage...de convention(s)', in N. Chiappano, L. Schaudinn (cord.), *L'invention du patrimoine mondial, Les Cahiers du Club Histoire*, (AAFU 2003)
- Bedjaoui M., 'The right to Development', in M.Bedjaoui (ed.), *International Law: Achievements and Prospects*, (Martinus Nijhoff,1991)
- Bernier I., 'A UNESCO International Convention on Cultural Diversity', in C. B. Graber, M. Girsberger and M. Nenova (eds), *Free Trade versus Cultural Diversity: WTO Negotiations in the Field of Audiovisual Services*, (Schulthess, 2004)
- Bernier I., 'Article 25. Settlement of Disputes', in S.Von Schorlemer, P.-T. Stoll, *The UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions:Explanatory Notes*, (Springer, 2012)
- Bernier I., 'Cultural Diversity and International Trade Regulations' in UNESCO (ed.), *World Culture Report: Cultural Diversity, Conflict and Pluralism*, (UNESCO, 2000)
- Bernstein R., 'Can We Justify Universal Moral Norms?', in D. Browning,(ed.), *Universalism vs. Relativism: Making Moral Judgments in a Changing, Pluralistic, and Threatening World*, (Rowman & Littlefield ed., 2006)
- Blakeney M., 'International intellectual property jurisprudence after TRIPs', in D.Vaver, L.Bently (eds), *Intellectual property in the new millennium : essays in honour of William R. Cornish*, (CUP, 2004)
- Boisson de Chazournes L., 'Monitoring, Supervision and Coordination of the Standard-setting Instruments of Unesco, in A.A. Yusuf, 2007
- Bolla G., 'Péripéties d' une gestation laborieuse', in N. Chiappano, L. Schaudinn (cord.), *L'invention du patrimoine mondial, Les Cahiers du Club Histoire*, (AAFU 2003)
- Boyle A.E., D.A.C. Freestone, 'Introduction', in A.E. Boyle, D.A.C. Freestone (eds.), *International Law and Sustainable Development:past achievements and future challenges*, (OUP, 2001)
- Briat M., J.A. Freedberg, (eds). *Legal aspects of international trade in art = Les aspects juridiques du commerce international de l'art*,(ICC Publishing, 1996)
- Broms B., 'States', in M.Bedjaoui (ed), *International Law: Achievements and Prospects*, (Martinus Nijhoff Publishers, 1991)
- Brownlie I., 'Problems concerning the Unity of International Law' in: *Le droit international à l'heure de sa codification, Etudes en l'honneur de Roberto Ago*, Vol. 1, (Giuffrè, 1987)
- Cancado Trindade A.A., 'The Right to Cultural Identity in the Evolving Jurisprudential Construction of the Inter-American Court of Human Rights', in S.Yee, J.-Y. Morin (eds), *Multiculturalism and International Law Essays in Honour of Edward McWhinney*, (Martinus Nijhoff, 2009)
- Carducci G., 'Article 4-7' in F.Francioni (ed.), "The 1972 World Heritage Convention. A Commentary", (OUP, 2008)
- Carducci G., 'The Growing Complexity of International Art Law: Conflict of Laws, Uniform Law, Mandatory Rules, UNESCO Resolutions and EU Regulations', in B.T. Hoff man (ed), *Art and Cultural Heritage: Law, Policy and Practice*, (CUP, 2006)
- Castellino J., "'Conceptual Difficulties and the Right to Indigenous Self-Determination' in Minorities", N. Ghanaea, Al. Xanthaki (eds.), *Peoples and Self-Determination: Essays in Honour of Patrick Thornberry*, (Martinus Nijhoff, 2004)
- Cemil Aydin M., Avant la mission culturelle de l'UNESCO : débats autour de la (ou des) civilisation(s) et crise de légitimité de l'ordre mondial (1882-1945), in J.Boel (dir.) *60 ans d'histoire de l' UNESCO*, (UNESCO, 2007)
- Charters C., 'Reparations for Indigenous Peoples: Global International Instruments and Institutions', in F. Lenzerini, *Reparations for Indigenous Peoples: International and Comparative Perspectives*, (OUP, 2008)
- Clark K., 'From Regulation to Participation: Cultural Heritage, Sustainable Development and Citizenship' in Forward Planning: the Function of Cultural Heritage in a Changing Europe, (Council of Europe, 2001)
- Condorelli L., 'Les progrès du droit international humanitaire et la circulaire du Secrétaire général des Nations Unies du 6 août 1999', in Boisson de Chazournes L, Gowlland- Debbas V. (eds.) , *The International Legal System in Quest of Equity and Universality – Liber Amicorum Georges Abi-Saab*, (Kluwer Law International, 2001)
- Cottier Th., 'Current and future issues related to the TRIPS Agreement : a European perspective', in Th.Cottier, *Trade and intellectual property protection in WTO law : collected essays*, (Cameron May, 2005)
- D' Amato A., 'International Law as an Autopoietic System', in: R. Wolfrum & V. Ro ben (eds.), *Developments of*

International Law in Treaty Making, (Springer, 2005)

- Daly B., "Arbitration of International Cultural Property Disputes: The experience and Initiatives of PCA", in B. T. Hoffman (ed.), *Art and Cultural Heritage: Law, Policy, and Practice*, (CUP, 2006)
- de Witte Br., 'Trade in Culture: International Legal Regimes and EU Constitutional Values' in Gr. de Burca, J.Scott, (eds.), *The EU and the WTO: Legal and Constitutional Issues*, Hart, 2001.
- DeAngelis I., 'How Much Provenance Is Enough? Post-Schultz Guidelines for Art Museum Acquisition of Archaeological Materials and Ancient Art' in Hoffman, ed. 2006
- Delbruck J., 'The International Obligation to Cooperate—An Empty Shell or a Hard Law Principle of International Law?— A Critical Look at a Much Debated Paradigm of Modern International Law', in H. P. Hestermeyer, D. König, N. Matz-Lück, V. Röben, A. Seibert-Fohr, P.-T. Stoll, S. Vöneky (eds.), *Coexistence, Cooperation and Solidarity, Liber Amicorum Rüdiger Wolfrum*, vol.I, (Martinus Nijhoff, 2011)
- Di Leva Ch. E., *The World Bank's Policy on Physical Cultural Resources*, in B. T. Hoffman (ed.), 2006
- Dinstein Y., *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, (CUP, 2004)
- Donaldson J., 'Developing New Intergovernmental Institutions through Simplified Agreements', in A.A.Yusuf, (ed.) 2007
- Donders Y., 'A Right to Cultural Identity in UNESCO' in F.Francioni, M.Sheinin (eds.) *Cultural Human Rights*, (BRILL, 2008)
- Donders Y., 'The Legal Framework of the Right to Take Part in Cultural Life', in Y.Donders, V. Volodin (eds.), *Human Rights in Education, Science, and Culture: Legal Developments and Challenges*, (Ashgate, 2007)
- Dousis E, Zervaki A., "Cultural landscapes: a model for integrated management" in Deffner A., Konstantakopoulos D., Psycharis Y. (eds.), *Culture and Regional Development in Europe: Cultural, Political and Social Perspectives*, (University of Thessaly Press, Volos, 2003)
- Dromgoole S., 'Law and the underwater cultural heritage: a question of balancing interests', in N. Brodie, K.Walker Tubb,(eds.) *Illicit Antiquities: The theft of cultural and the extinction of archaeology*, (Routledge , 2011)
- Dupuy P. M., 'The Impact of Legal Instruments Adopted by UNESCO on General International Law', στο Abdulqawi A. Yusuf, (ed.), *Normative Action in Education, Science and Culture*, (Martinus Nijhoff Publishers, 2007)
- Dupuy R.-J., 'Declaratory Law and Programmatic Law: From Revolutionary Custom to "Soft Law"', in R.J. Akkerman et al. (eds.), *Declarations on Principles, a Quest for World Peace*, (Liber Röling, 1977)
- Eide A., 'Minorities at the United Nations', in G. Alfredsson et al. (eds.), *International Monitoring Mechanisms: Essays in Honour of Jacob Th. Möller.*, (Martinus Nijhoff, 2009)
- Eustathiades C., 'La réserve des nécessités militaires et la Convention de la Haye pour la protection des biens culturels en cas de conflit armé » in *JHommage d'une génération de juristes au président Basdevant*, (Paris, A. Pédone, 1960)
- Fairclough Gr., 'New heritage frontiers', in *Heritage and Beyond*, (Council of Europe, 2008)
- Flinterman C., "Three Generations of Human Rights" in J. Berting et. al., *Human Rights in a Pluralist World*, (Greenwood Publishing, 1990)
- Fojut N., 'The philosophical, political and pragmatic roots of the convention', in *Heritage and beyond*, (Council of Europe, 2008)
- Francioni F., 'Culture, Heritage and Human Rights: An Introduction', in F.Francioni, M.Scheinin, *Cultural Human Rights*, (Martinus Nijhoff, 2008)
- Garabello R., "The negotiating history of the convention on the protection of the underwater cultural heritage", in R.Garabello, T.Scovazzi, *The Protection of the Underwater Cultural Heritage: Before and After the 2001 UNESCO Convention*, (Martinus Nijhoff Publishers, 2003)
- Gavouneli M., 'Responsibility for Catastrophes: New Concepts in their Conventional Application', in D.D. Caron, C. Leben (eds.), *The international aspects of natural and industrial catastrophes*, (Martinus Nijhoff, 2001)
- Geoff G., "Individuals, Collectivities and Rights", in N. Ghanea, A. Xanthaki (eds.), 2005
- Gerstenblith P., *The Obligations Contained in International Treaties of Armed Forces to Protect Cultural Heritage in Times of Armed Conflict*, in L. Rush (ed.), *Archaeology, Cultural Property, and the Military*, (Boydell & Brewer, 2010)
- Grammatikaki- AlexiouA., 'International trade in cultural goods: private international law issues from a Greek', in. F. Marella, (ed.) , *Le opere d' arte tra cooperazione internazionale e conflitti armati* (Cedam, 2006)
- Hadjikonstantinou C., *Prohibited Attacks in the Law of War*, στο ST. PERRAKIS-M.D.MAROUDA (eds): *Armed Conflicts and International Humanitarian Law – 150 years after Solferino*, acquis and prospects, European Center for Research and Training on Human Rights and Humanitarian Action, Ant.Sakoulas/Bruylant, 2009
- Handler R., 'Who Owns the Past? History, Cultural Property and the Logic of possessive individualism' in B.Williams

- (ed.) *The politics of culture*, Washington, Smithsonian Institution, 1991
- Hansen S., 'The right to Take Part in Cultural Life: Toward defining minimum core obligations related to article 15(1)(A) of the ICESCR', in A. Chapman, S. Russell (eds.), *Core Obligations: Building a Framework for Economic, Social and Cultural Rights*, (Intersentia, Antwerp, 2002)
- Harris M., '... another box of tjuringas under the bed': The Appropriation of Aboriginal Cultural Property to Benefit Non-Indigenous Interests', in J. Castellino, N. Walsh (eds.), *International Law and Indigenous Peoples*, (Martinus Nijhoff, 2005)
- Hoffman B.T., 'European Union Legislation Pertaining to Cultural Goods', in *Art and Cultural Heritage. Law, Policy and Practice*, (CUP, 2006)
- Hoffman B., 'International Art Transactions and the Resolution of Art and Cultural Property Disputes: A United States Perspective', in B. Hoffman, *Art and Cultural Heritage: Law, Policy, and Practice*, (CUP, 2006)
- Hoffmeister F., 'Article 10', in O. Dorr, K. Schmalenbach, *Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary*, (Springer, 2012)
- Jean-Jacques Renoliet, 'L'UNESCO oubliée : l'Organisation de Coopération Intellectuelle (1921-1946)', in A.A. Yusuf (ed.) 2007
- Jennings R., 'Reflections on the Term "Dispute"', in R. St. J. Macdonald (gen. ed.), *Essays in Honour of Wang Tieya*, (Martinus Nijhoff, 1994)
- Jutta Br., 'The Stockholm Declaration and the Structure and Processes of International Environmental Law' στο A. Chircop, T. McDorman, (eds.), *The future of ocean regime building: essays in tribute to Douglas M. Johnston*, (Kluwer Law, 2008)
- Kars H., 'Conservation Science and the archaeological property', in W. J. H. Willems, H. Kars, Daan P. Hallewas (ed.) *Archaeological Heritage Management in the Netherlands: Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*, (Uitgeverij Van Gorcum, 1997)
- Kiss A., 'La protection des minorités dans le cadre de la CSCE', *La protection des minorités et les droits de l'homme*, Institut d'Etudes européennes et Institut international des Droits de l'Homme, 1991,
- Kjærum M., 'State Reports', in A. Gudmundur et al. (eds.), *International Monitoring Mechanisms: Essays in Honour of Jacob Th. Möller*. 2nd rev. edn., (Martinus Nijhoff, 2009)
- Koivurova T., *The Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo Convention)*, in G. Ulfstein, *Making Treaties Work : Human Rights, Environment and Arms Control*, (CUP, 2007)
- Kymlica W., 'The Global Diffusion of Multiculturalism: Trends, Causes, Consequences', in St. Tierney (ed.), 2007
- Lalive P., 'Patrimoine culturel national ou patrimoine culturel commun?' in PaIgnaz Seidl-Hohenveldern, Gerhard Hafner (ed.), *Liber Amicorum: Professor Ignaz Seidl-Hohenveldern in Honour of His 80th birthday*, (Kluwer Law International, 1998)
- Last K., 'Heritage and Identity: the Challenge of Landscapes to the Nature/Culture Dichotomy' in M. Sassatelli (ed.), *Landscape as Heritage*, EUI Working Papers, 2006, http://www.eui.eu/RSCAS/WP-Texts/06_05.pdf
- 'Cultural Pluralism and the Return of Cultural Heritage', in S. Tierney, *Accommodating Cultural Diversity*, (Ashgate, 2007)
- Lauterpacht H., 'The Reality of the Law of Nations', in E. Lauterpacht (Ed.), *International Law, Being the Collected Papers of Sir Hersch Lauterpacht*, Vol. 2, (CUP, 1978)
- Logan W., 'Cosing Pandora's Box: Human Rights Conundrums in Cultural Heritage Protection', in H. Silverman, D. F. Ruggles (eds.), *Cultural Heritage and Human Rights*, Springer, 2007
- Logan W., M. Langfield, M. Nic Craith, 'Intersecting concepts and practices', in W. Logan, M. Langfield, M. Nic Craith, *Cultural Diversity, Heritage and Human Rights*, Routledge, 2010
- Lowe V., Tzanakopoulos A., "Ships, Visit and Search", W. Rüdiger (ed.), *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, OUP, 2012 στο: <http://ssrn.com/abstract=1639507>
- Lowe V., 'Sustainable Development and Unsustainable Arguments' in A. E. Boyle, D. A. C. Freestone, *International Law and Sustainable Development: Past Achievements and Future Challenges*, (OUP, 2001)
- Lowe V., A. Tzanakopoulos, 'The Abyei Arbitration', in *The Abyei Arbitration (Sudan/Sudan People's Liberation Movement/Army) Award of 2009*, PCA Awards Series, TMC Asser Press, <http://ssrn.com/abstract=2012326>
- Lukashuk I., 'Recommendations of International Organizations in the international normative system', in W. Butler, *International Law and the International System*, (Martinus Nijhoff Publishers, 1987)
- M. Scheinin, 'Article 18', in G. Alfredsson, A. Eide (ed.), *The Universal Declaration of Human Rights. A common standard of achievement*, (Martinus Nijhoff Publishers, 1999)
- Macmillan F., *The UNESCO convention as a new incentive to protect cultural diversity*. in P. van den Bossche, H. Schneider (eds.), *Protection of Cultural Diversity from an International and European Perspective*, (Intersentia,

2008)

- Manacorda S., The criminal law dimension in the protection of cultural goods, στο S. Manacorda, D. Chappell (ed.), *Crime in the Art and Antiquities World: Illegal Trafficking in Cultural Property*, (Springer, 2011)
- Mansell H. (ed.), *Guidelines on the Principles of Emergency Planning and Disaster Management for Museums, Libraries and Archives*, ASEAN Committee on Culture and Information (COCI), 1999,
- McManamon F., “The protection of archaeological resources in the United States: reconciling preservation with contemporary society”, in Francis P. McManamon, Alf Hatton (ed.) *Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past*, (Routledge, 2000)
- Merrills J.G. The Means of Dispute Settlement in M. D. Evans (ed.), *International Law*, (OUP, 2010)
- Merrills J.G., ‘The principle of peaceful settlement of disputes’, in A. V. Lowe, C. Warbrick (ed.), *The United Nations and the Principles of International Law: Essays in Memory of Michael Akehurst*, (Routledge, 1994)
- Merryman J. H., “Whither the Elgin Marbles”, in J.H Merryman (ed.), *Thinking About the Elgin Marbles: Critical Essays on Cultural Property, Art and Law*, (Kluwer Law, 2009)
- Moussa M.U., The Damages sustained to the Ancient City of Babel as a consequence of the Military presence of coalition forces in 2003, στο Peter G. Stone, Joanne Farchakh Bajjaly, Robert Fisk (ed.), *The Destruction of Cultural Heritage in Iraq*, (Boydell & Brewer Ltd, 2008)
- Munjeri D., “Anchoring African Cultural and Natural Heritage: The Significance of Local Community Awareness in the Context of Capacity-Building, in El. de Merode, R. Smeets, C. Westrik (eds), *Linking Universal and Local Values. Managing a Sustainable Future for World Heritage*, (UNESCO World Heritage Centre, 2004)
- Moustaira E., “International Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict”, στο Fondation Prof. E. Krispis et Dr. A. Samara Krispi, *La protection internationale des biens culturels. Regard dans l’avenir*, Ant. N. Sakkoulas, Athens-Komotini, 2003, 115
- Niec H., ‘Casting the Foundation for the Implementation of Cultural Rights’, in H. Niec (ed.), *Cultural Rights & Wrongs*, UNESCO/ Institute of Art and Law, 1998
- P. Alston, "The Historical Origins of 'General Comments' in Human Rights Law," in L. Boisson De Charzournes, V. Gowlland-Debbas (eds), *The International Legal System in Quest of Equity and Universality*, (Martinus Nijhoff, 2001)
- Panayiotopoulos J.-M., ‘The 2001 UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage: Main Controversies’, in A.F.Vrdoljak, F.Francioni (eds), *The Illicit Traffic of Cultural Objects in the Mediterranean*, EUI Working Paper AEL 2009/9
- Pazartzis Ph., *Le rôle de la pratique dans le droit coutumier*, R. Huesa Vinaixa & K. Wellens (dir.), *L’influence des sources sur l’unité et la fragmentation du droit international*, Bruxelles, Bruylant, 2006, 81-102.
- Pell O. C., *Using Arbitral Tribunals to Resolve Disputes Relating to Holocaust-Looted Art*, in The International Bureau of the Permanent Court of Arbitration,(ed.), 2004
- Pesu M., The Finnish National Inventory: Peacetime preparation for the protection of cultural property in the event of armed conflict, στο Simon Lambert, Cynthia Rockwell (ed.), *Protecting Cultural Heritage in Times of Conflict*, (ICCROM, 2012)
- Pirkovič J., ‘Unpacking the convention into challenging actions for member states’, in *Heritage and Beyond*,(Council of Europe, 2008)
- Prott L.V., "Commentary: 1954 Hague Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict", στο: Ronzitti, N., *The Law of Naval Warfare*, (Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1988)
- Ragazzi M. (ed.), *International Responsibility Today: Essays in Memory of Oscar Schachter*, (BRILL, 2005)
- Redgwell C., ‘Protecting Natural Heritage and Its Transmission to Future Generations’, in A.A.Yusuf (ed.), 2007
- Reininke W., J. M. Witte, “Interdependence, Globalization and Sovereignty: The Role of Non-binding International Legal Accords,” in D. Shelton , *Commitment and Compliance*, (OUP, 2000)
- Rönneper J., ‘Bridges over Troubled Water : on the Evaluation of Values by the Unesco Convention, notably in Relation to the New Category of Cultural Landscapes : the Cases of the Dresden Elbe Valley and the Middle Rhine Valley’, in K. Odendahl (introd.) *International protection of cultural property and national legal systems*, (Aracne, 2009)
- Roucounas E., “International Regulations and Internal Measures of Protection of the Archaeological Heritage”, στο *Archaeological Heritage: Current Trends in its Legal Protection (International Conference, Athens 26-27 November 1992)*,(Sakkoulas Bros/Institute of Constitutional Research, Athens, 1995)
- “Sub-marine archaeological research: some legal aspects” στο Leanza P. (ed.), *Il regime giuridico del Mare Mediterraneo*, (Giuffrè, Milano, 1987)
- ‘Greece and the Law of the Sea’, in T. Treves, L. Pineschi (eds.) *The Law of the Sea: The European Union and Its Member States*, (Martinus Nijhoff Publishers, 1997)

- Ruggles D. F., H.Silverman, 'From Tangible to Intangible Heritage', in D. F.Ruggles, H.Silverman (eds), 2009
- Sandoz Y., "Competing priorities: placing cultural property on the humanitarian law agenda" in Dutli, T., Martignoni, J.B., Gaudreau, J., (eds.), *Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, ICRC, Geneva, 2002.
- Sassòli M., Outline of de jure and de facto applicability of the law of occupation to United Nations-mandated forces, στο A.Faite, J.Labbe Grenier, (eds), *Report of expert meeting on multinational peace operations*, ICRC, 2003
- Sassòli, "Targeting: Scope and Utility of the Concept of 'Military Objectives' for the Protection of Civilians in Contemporary Armed Conflicts", in D. Wippman & M. Evangelista, eds, *New Wars, New Laws?*, (Ardsey, New York, Transnational Publishers, 2005)
- Schreuer C., 'What is a Legal Dispute?' in I. Buffard, G. Hafner (eds.), *International Law Between Universalism and Fragmentation: Festschrift in Honour of Gerhard Hafner*, (BRILL, 2008)
- Scovazzi T., The Law of the Sea Convention and Underwater Cultural Heritage, in D. Freestone, 'The 1982 Law of the Sea Convention at 30: Successes, Challenges and New Agendas' (BRILL, 2013)
- Scovazzi T., 'La notion de patrimoine culturel de l'humanité dans les instruments internationaux' in J. Nafziger, T. Scovazzi, *Le patrimoine culturel de l'humanité - The Cultural Heritage of Mankind*, (Martinus Nijhoff Publishers, 2008)
- Scovazzi T., 'New international instruments for marine protected areas in the Mediterranean Sea', in A. Strati, M. Gavouneli, N. Skourtos (eds.), *Unresolved Issues and New Challenges to the Law of the Sea*, (Martinus Nijhoff Publishers 2006)
- Shelton D., 'Introduction' in Shelton D.(ed.) *International Law and Domestic Legal Systems: Incorporation, Transformation and Persuasion*, (OUP, 2012)
- Shelton D., 'Soft Law', in D. Armstrong (ed.), *Handbook of International Law*, (Routledge 2009)
- Shinkaretskaia G.G., 'Peaceful Settlement of International Disputes: An alternative to the use of force', in W. E.Butler, *The Non-Use of Force in International Law*, (Martinus Nijhoff , 1989)
- Sicilianos L.-A., 'La responsabilite de l'etat pour absence de prévention et de répression des crimes internationaux', in H.Ascensio, E.Dcaux, A.Pellet (dir.), *Droit International Penal*, (Pedone, 2000)
- Sioussiouras P., "The contiguous zone as a mechanism for protecting the underwater cultural heritage" in A.Strati, M.Gavouneli, N.Skourtos, *Unresolved Issues and New Challenges to the Law of the Sea Time Before and Time After*, (Martinus Nijhoff Publishers, 2006)
- Skourtos N.S., 'Legal Effects for Parties and Non-Parties: The Impact of the. 249. Sea Convention', in M.H Nordquist, Moore J.N. (eds.), 1994 Rhodes papers Entry
- Sohn L, Enhancing the Role of the General Assembly of the United Nations in Crystallizing International Law, στο Jerzy Makarczyk (ed.), *Mélanges Skubiszewski Krzysztof*, Martinus Nijhoff Publishers, 1996, 549- 563,
- Stamatoudi I., "Restitution of stolen and illegally exported cultural objects in the context of the Unidroit Convention 1995", in P. Torremans (ed.), *Legal Convergence in The Enlarged Europe of the New Millennium*, (Kluwer Law International, 2000)
- Steiner H.J., 'Individual Claims in a World of Massive Violations: What Role for the Human Rights Committee?' in P. Alston, J. Crawford (eds.), *The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring*, CUP, 2000
- Strati A., "Protection of the underwater cultural heritage: From the shortcomings of the UN Convention on the Law of the Sea to the compromises of the UNESCO Convention", in. A.Strati, M.Gavouneli, N.Skourtos, *Unresolved Issues and New Challenges to the Law of the Sea Time Before and Time After*, (Martinus Nijhoff Publishers, 2006)
- "Greece", in Dromgoole S. (ed.), *Legal Protection of the Underwater Cultural Heritage: National and International Perspectives*, Kluwer Law International, 1999
- "The international legal protection of the underwater cultural heritage", in Kuppuram G., Kumudamani K. (eds.), *Marine Archaeology: The Global Perspectives*, Sundeep Prakashan, 1996
- "The legal protection of the underwater cultural heritage in Greece", in Camarda, G., Scovazzi, T., *The protection of the underwater cultural heritage. Legal aspects*, Giuffre editore, 2002
- Symeonides S., "On the Side of the Angels: Choice of Law and stolen property" στο J. Basedow, I. Meier, A. K. Schnyder, T. Einhorn, D.Girsberger(ed.) *Private Law in the International Arena: From National Conflict Rules Towards Harmonization and Unification - Liber Amicorum Kurt Siehr*, (T.M.C. Asser, 2000)
- Trevisanut S., 'Le regime des epaves des navires d'Etat dans la Convention UNESCO sur la protection du patrimoine culturel subaquatique', in J.A.R. Nafziger; T. Scovazzi, (eds), *Le patrimoine culturel de l'humanité / The Cultural Heritage of Mankind*, Martinus Nijhoff Publishers 2008
- Tunkin G.I., The Role of Resolutions of International Organizations in the Process of Creating Norms in the International System, στο William Elliott Butler (ed.), *International Law and the International System*, BRILL, 1987

- Tzanakopoulos A., 'The Permanent Court of International Justice and the 'International Community'', in M. Fitzmaurice, Chr. Tams, (eds.), *Legacies of the Permanent Court of International Justice*, Martinus Nijhoff Publishers, 2013. SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2043914> σ. 9
- Viljoen Fr., 'Communications under the African Charter: procedure and admissibility' in M. Evans, R.Murray (eds.), *The African Charter on Human and Peoples' Rights. The System in Practice 1986–2006*, (CUP, 2008)
- Villaroman N.G., The Right to establish and Maintain Places of Worship: The Developments of its normative content under international Human Rights law, in S. Ferrari, S.Pastorelli (eds.), *Religion in Public Spaces: A European Perspective*, (Ashgate, 2012)
- Vlassis D., The UN Convention against transnational organized crime, στο Mats R. Berdal, *Transnational Organized Crime and International Security: Business As Usual?*, (Lynne Rienner Publishers, 2002)
- Vrdoljak A., 'Intentional Destruction of Cultural Heritage and International Law', in K.Koufa (ed.), *Multiculturalism and International Law*, (Sakkoulas, 2007)
- 'Cultural Heritage in Human Rights and Humanitarian Law' in O. Ben-Naftali (ed.) *Human Rights and International Humanitarian Law*, OUP, 2009
 - 'Self-Determination and Cultural Rights', Francioni and Scheinin (eds), 2008
 - 'Human Rights and Culture in International Law' in F. Lenzerini ,A. F. Vrdoljak (eds) *International Law for Common Goods: Normative Perspectives on Human Rights, Culture and Nature*, Hart Publishing, 2013. Available at: http://works.bepress.com/ana_filipa_vrdoljak/23
- Vrellis S., "The new Act no 3028/2002 on the Protection of Antiquities and Cultural Heritage in Greece", in Schneider E., Schneider R. (eds.), *Cultural Property Protection*, Istanbul Conference, Summer 2004, 2005, σελ. 97.
- "La protection du patrimoine culturel subaquatique: Regards sur la Convention de l'UNESCO de 2001 », *Mélanges en l'honneur de J.D. González Campos*, Vol. I, 2005
- Vukas B., 'International Law and the definition of minorities' in *Mélanges en l'honneur de Nicolas Valticos*, Droit et Justice, (Pedone, 1999)
- Whitby-Last K., 'Cultural Landscapes', στο Francioni (επιμ.), *The 1972 World Heritage Convention: A Commentary*, (OUP, 2008)
- Yee S., 'The Intrinsic and Instrumental Values of Diversity: Some Philosophical and Legal Considerations', in S. Yee, J.-Y. Morin (eds), *Multiculturalism and International Law. Essays in Honour of Edward McWhinney*, (Martinus Nijhoff, 2009)
- Yusuf A., "Article 1: Definition of Cultural Heritage", in F. Francioni and F. Lenzerini, *The 1972 World Heritage Convention: A Commentary*, (OUP, 2008)
- Yusuf A.A., 'UNESCO Practices and Procedures for the Elaboration of Standard –setting Instruments, in A.A.Yusuf (ed.), 2007
- Zervaki A., "The international regime for the protection of cultural heritage and the global economic crisis: in search for synergies" in *The future of Protection Management for Archaeological Heritage in times of economic crisis*, ICOMOS/ICHAM, Athens 23-25 May (υπό έκδοση, παραχωρήθηκε από συγγραφέα)

III. Άρθρα

- Abbott Fr. M., 'Commentary: The International Intellectual Property Order Enters the 21st Century', (1996) 29 Vand. J. Transnat'l L. 471
- Abi-Saab G., 'Cours général de droit international public', (1987) 207 RCADI
- 'Whither the International Community?', (1998) 9 EJIL 248
- Abtahi H., "The Protection of Cultural Property in Times of Armed Conflict: The Practice of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia" (2001) 14 Harv.H.R.J 1, 2.
- Affolder N., 'Mining and the World Heritage Convention: Democratic Legitimacy and Treaty Compliance', (2007) 24 Pace Env'tl. L. Rev. 1, 35
- Akehurst M., 'Jurisdiction in International Law', (1972–3) 46 BYBIL 145
- Alberge D., 'Turkey turns to human rights law to reclaim British Museum sculptures', *The Guardian*, 8/12/2012, <http://www.guardian.co.uk/culture/2012/dec/08/turkey-british-museum-sculptures-rights>
- Alderman K., 'Legal Protection of Archaeological Remains on Public Property in the U.S. Virgin Islands', (2010) 13 Virgin Islands B.J. 1, 8
- Anglin, Raechel, *World Heritage List: Bridging the Cultural Property Nationalism-Internationalism Divide*, (2008) 20 Yale J.L. & Human. 241
- Apel D., 'Diego Rivera and the Left: The Destruction and Reconstruction of the Rockefeller Center Mural', (1998) 6

- Arato J., 'Subsequent Practice and Evolutive Interpretation: Techniques of Treaty Interpretation over Time and their Diverse Consequences', (2010) 9 Law & Prac Int'l Cts & Tribunals. 443
- Araujo R.J., 'The International Personality and Sovereignty of the Holy See', (2001)50 Catholic UL Rev. 291
- Ayton-Shenker D., 'The Challenge of Human Rights and Cultural Diversity', <http://www.un.org/rights/dpi1627e.htm>
- Aznar M. J., Ole Varmer, 'The Titanic as Underwater Cultural Heritage: Challenges to its Legal International Protection', (2013) 44 Ocean Development & International Law 1, 96
- Ballestrazzi M., 'La Lutte contre le trafic des œuvres d'art', (1993) 45 Museum international 3, 53
- Ballreich H., 'Treaties, Effect on Third States', (2000) 4EPIL 945
- Bassiouni Ch., 'Reflections on Criminal Jurisdiction in International Protection of Cultural Property', (1983) 10 Syracuse J. Int'l L. & Com. 281
- Bathon M. N., 'The Atypical international status of the Holy See', (2001)34 VAND. J. TRANSNAT'L L. 597
- Bator P.M., An Essay on the International Trade in Art, (1982) 34 Stan. L. Rev. 275
- Bauer A. A., 'New Ways of Thinking About Cultural Property: A Critical Appraisal of the Antiquities Trade Debates', (2007) 31 Fordham Int'l L.J. 690
- Baxter RR, 'International Law in "Her Infinite Variety" ' (1980) 29 ICLQ 549, σ. 565
- Baxter, T. "The Tasmanian Wilderness World Heritage Area: Protected by the Environment Protection and Biodiversity Conservation Act 1999?" (2008) 1 Journal of the Australasian Law Teachers Association 109
- Bayefski A., 'The Principle of Equality or Non-Discrimination in International Law, (1990) 11 HRLJ 1
- Bayefsky, Anne F. 'Cultural Sovereignty, Relativism, and International Human Rights: New Excuses for Old Strategies', (1996) 9Ratio Juris, 42
- Beat Graber Chr., 'The New UNESCO Convention on Cultural Diversity: A Counterbalance to the WTO?', (2006) 9 JIEL 3, 553
- Bello E.G., 'The African Charter on Human and Peoples' Rights.A legal analysis', (1985) V 194 R RCADI 157
- Bengwayan M. A., 'Intellectual and Cultural Property Rights of Indigenous and Tribal Peoples in Asia', Minority Rights Group International, 2003
- Bernhardt R., 'Evolutive Treaty Interpretation, Especially of the European Convention on Human Rights', (1999) 42 GERMAN Y.B. INT'L L. 11
- Bernier I., International Legal Aspects of Federalism, (1983) 17 RBDI 1
- Bernier I., N.Latulippe, 'The International Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions'
- http://www.diversite-culturelle.qc.ca/fileadmin/documents/pdf/document_reflexion_eng.pdf
- Bianco G., 'Liaisons Dangereuses: The UNESCO Convention on Cultural Diversity and the WTO', (2011) 3 Aedon - Rivista di Arti e Diritto Online (στα ιταλικά)
- Bidault M., 'Ce que declarer des droits culturels veut dire', (2008 –2009) 7 Droits fondamentaux 1
- Binder, G., 'Cultural Relativism and Cultural Imperialism in Human Rights Law' (1999) 5 Buff. Hum Rts L Rev 211
- Blake C., 'Normative Instruments in international human rights law: Locating the General Comment', Centre for Human Rights and Global Justice Working Paper no 17, 2008, σ.35 προσβάσιμο στο <http://www.chrgi.org/publications/docs/wp/blake.pdf>.
- Blake J., 'On defining the cultural heritage', (2000) 49 ICLQ 61
- Blake J., 'The protection of underwater cultural heritage', (1996) 45 ICLQ 819
- Bleicher S.A., The Legal Significance of Re-Citation of General Assembly Resolutions, (1969) 63 AJIL 3, 444
- Boer B., World Heritage Disputes in Australia, (1992)7 J. Envtl. L. & Litig. 247
- Boivin A., The Legal Regime Applicable to Targeting Military Objectives in the Context of Contemporary Warfare, UCHL, Research Paper Series, No2, 2006. <http://www.geneva-academy.ch/>
- Bothe M., 'International Obligations, Means to secure Performance', (1995) 2 EPIL 1278
- Bourloyannis M.-C., V. Morris, 'Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus v. Goldberg & Feldman Fine Arts, Inc.', (1982) 86 AJIL 1, 128
- Bowett D. W., 'Jurisdiction: Changing Problems of Authority over Activities and Resources', (1982) 53 BYIL 1;
- Boyle Al., 'Some Reflections on the Relationship of Treaties and Soft Law', (1999) 48 ICLQ 4, 901
- Brodie N., "Histoire volée : le pillage et le trafic illicite", (2003) 219-220 Museum international 10
- Brownlie I., The Peaceful Settlement of International Disputes, (2009) 8 Chinese Journal of International Law 2, 267
- Bugnion F., "La genèse de la protection juridique des biens culturels en cas de conflit armé », (2004) 86 RICR 854, 313

- Burrus M. Carnahan, "Lincoln, Lieber and the Laws of War: The Origins and Limits of the Principle of Military Necessity" (1998) 92 AJIL 2, 213
- Byrnes A. C., "The Implementation of Treaties in Australia After the Tasmanian Dams Case: The External Affairs Power and the Influence of Federalism", (1985) 8 B.C. Int'l & Comp. L. Rev. 275,
- C.Forrest, "The Doctrine of Military Necessity and the Protection of Cultural Property during Armed Conflicts", (2007) 37 California Western ILJ 2, 135
- Cançado Trindade A. A., "International Law for Humankind: Towards a new Jus Gentium", (2006) 316 RCADI 9
- Carducci G., "Complémentarité entre les Conventions de l'UNESCO de 1970 et d'Unidroit de 1995 sur les biens culturels", (2006) 11 Uniform law review 4, 93
- Carducci G., "New developments in the Law of the Sea : the UNESCO Convention Protection of Underwater Cultural Heritage", (2002) 96 AJIL 2, 419
- Carducci G., "The Peaceful Settlement of Disputes and Cultural Property", (2006) 3 ICO M News 8
- Carmella A., "Houses of worship and religious liberty: constitutional limits to landmark preservation and architectural review", (1991) 36 Villanova Law Review 2, 401
- Cassese A., "The Martens Clause: Half a Loaf or simply pie in the sky?", (2000) 11 EJIL 1, 187
- Cassese, A., "The Geneva Protocols of 1977 on the Humanitarian Law of Armed Conflict and Customary International Law", (1984) 3 UCLA Pac. Basin L.J. 55
- Cheng J.M., "The Problem of National Treasure in International Law", (2010) 12 Oregon R.I.L. 141
- Chinkin C. M., "The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law", (1989) 38 ICLQ 4, 850
- Clark I. C., "The Cultural Property Export and Import Act of Canada; Legislation to Encourage National Cooperation", (1983) 15 N.Y.U. J. Int'l L. & Pol. 771
- Clark R., "The United Nations Convention against Transnational Organized Crime", (2004) 50 Wayne L. Rev. 161
- Clement E., "Some recent practical experience in the implementation of the 1954 Hague Convention", (2007) 3 IJCP 1,11
- Clement E., "Current developments at UNESCO concerning the protection of the underwater cultural heritage", (1996) 20 Marine Policy 4, 309
- Conforti B., "Unité et fragmentation du droit international: glissez, mortels, n'appuyez pas!", (2007) 111 RGDIP 1,5
- Coomans F., "The Extraterritorial Scope of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the Work of the United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights", (2011) 11 HRLR 1, 1-35
- Cornu M., M.-A. Renold, "New Developments in the Restitution of Cultural Property: Alternative Means of Dispute Resolution" (2010) 17 IJCP 1,31
- Cotter E. M., "Air Pollution and Our Cultural Heritage", (1990) 3 Geo. Int'l Env'tl LR 2, 359
- Courtis C., M. Sepúlveda, "Are Extra-Territorial Obligations Reviewable under the Optional Protocol to the ICESCR?", (2009) 27 Nordic JHR 1,54
- Craufurd Smith R., "The UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions: Building a New World Information and Communication Order?", (2007) 1 International Journal of Communication 24
- Craven M., "Unity, Diversity and the Fragmentation of International Law", (2003) 14 FYBIL
- Crawford E., "Road to Nowhere? The Future for a Declaration on Fundamental Standards of Humanity", (2012) 3 *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 1, 43
- D'Aspremont, "Softness in International Law: A Self-Serving Quest for New Legal Materials", (2008) 19 EJIL 1075
- Dahan Kalev H., "Cultural Rights or Human Rights: The Case of Female Genital Mutilation", (2004) 51 Sex Roles 5/6, 339
- de Fontaubert Ch., Tundi Agardy, "Critical Analysis of the Spaw Protocol: The Dilemma of Regional Cooperation", (1998) 30 The University of Miami Inter-American Law Review, 1, 85
- de Jong D., "The Legal Obligations of State and Non-State Actors in Respect of the Protection of Freedom of Thought, Conscience and Religion or Belief", (2008) 3 Religion and Human Rights 1.
- De Schutte O. κ.ά., "Commentary to the Maastricht. Principles on Extraterritorial Obligations of States in the Area of Economic, Social and Cultural Rights", (2012) 34 HRQ 1084
- de Visscher C. "La Protection Internationale des Objets d'Art et des Monuments Historiques" (1935) 62 Revue de droit international 32
- Desch T., "The Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict", (1999) 2 Yearbook IHL 63.

- Dinstein Y., "Legitimate Military Objectives under the current jus in bello", (2001) 31 Israel YHR 1
- Dinwoodie Gr. B., 'The International Intellectual Property Law System: New Actors, New Institutions, New Sources', (2006) 10 Marquette Intellectual Property Law Review
- Dinwoodie Gr. B., R.C.Dreyfuss, 'TRIPS and the dynamics of intellectual property lawmaking', (2004) 36 Case Western Reserve Journal of International Law 1, 95
- Divac Öberg M., The Legal Effects of Resolutions of the UN Security Council and General Assembly in the Jurisprudence of the ICJ, (2005) 16 Eur J Int Law 5, 879
- Donnelly J., 'Cultural Relativism and Universal Human Rights', (1984) 6 HRQ 4, 400
- Donigan Guymon C., International Legal Mechanisms for Combating Transnational Organized Crime: The Need for a Multilateral Convention, (2000) 18 Berkeley J. Int'l L. 53
- Donnelly J., 'Cultural Relativism and Universal Human Rights', (1984) 6 Hum. Rts. Q. 400
- Donnelly J., "The Relative Universality of Human Rights", (2007) 29 HRQ 2, 281
- Dörmann, 'The Protection of Cultural Property as laid down in the Roerich Pact of 15 April 1935', (1993) 6 Humanitäres Völkerrecht 230
- Dousis E. Zervaki A., 'Islands as Cultural Landscapes: the case of Patmos', (1999) 1 *International Journal of Island Affairs* 58
- Dupuy P.M., "Soft Law and the International Law of the Environment", (1990) 12 Mich.J.Int'lL. 420
- Dupuy P.-M., 'L'unité de l'ordre juridique international', (2002) 297 RCADI9
- Dupuy P.-M., 'The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice', (1999) 31 N.Y.U.J.Int'l Law & Pol. 793
- Dupuy P.-M., "A Doctrinal Debate in the Globalisation Era: On the 'Fragmentation' of International Law", (2007) 1 EJLS 1
- Ebbesson, J., 'A Modest Contribution to Environmental Democracy and Justice in Transboundary Contexts : the Combined Impact of the Espoo Convention and Aarhus Convention', (2011) 20 Review of European Community and International Environmental Law, 248
- Eide A., 'Realization of Social and Economic Rights and the Minimum Threshold Approach', (1989) 10 HRLJ 1-2, 36
- Eide A., Al. Rosas & T. Meron, "Combating Lawlessness in Gray Zone Conflicts Through Minimum Humanitarian Standards", (1995) 89 AJIL.215
- Esposito M., A. Cavelzani, 'The World Heritage and cultural landscapes' (2006) 4 PASOS- Revista de Turismo y Patrimonio Cultural, 3, 410
- F. Francioni, 'The Human Dimension of International Cultural Heritage Law: An Introduction', (2011) 22 EJIL 1, 9
- Fatouros A., "La protection et le commerce des biens culturels dans le cadre du droit international et du droit communautaire: Une perspective Grecque", (1986) 8 Journées de la Société de Législation Comparée-3es Journées Juridiques Franco-Helléniques 461.
- Fenrick WJ, Targeting and Proportionality during the NATO Bombing Campaign against Yugoslavia (2001) 12 EJIL 3, 489
- Fenwick C.G., The New City of the Vatican, (1929) 23 AJIL 371
- Fenwick C.G., The New City of the Vatican, (1929) 23 AJIL 371
- Feria Tinta M., 'Justiciability of Economic, Social, and Cultural Rights in the Inter-American System of Protection of Human Rights: Beyond Traditional Paradigms and Notions', (2007) 29 HRQ 2, 431
- Fincham D., 'Towards a Rigorous Standard for the Good Faith Acquisition of Antiquities', (2009) 37 Syracuse JIL&Commerce 1. <http://ssrn.com/abstract=1350649>
- Fincham D., The Distinctiveness of Property and Heritage, (2011) 115 Penn State Law Review 3, 641
- Fishman J. P., "Locating the International Interest in Intrastate Cultural Property Disputes", (2010) 35 Yale JIL 347
- Fitzmaurice, M., 'Dynamic (Evolutive) Interpretation of Treaties: Part I', (2008) 21 Hague YIL 101
- Fitzpatrick J.F., 'A wayward course: the lawless customs policy toward cultural properties', (1982- 1983) 15 N.Y.U. J. Int'l L. & Pol. 857
- Footer M., C.Grabar, 'Trade liberalization and cultural policy', (2000) 3 JIEL 1, 115
- Forrest C., A New International Regime for the Protection of Underwater Cultural Heritage, (2002) 51 ICLQ 3, 511
- Francioni F., 'Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity', (2003-2004) 25 Mich. J. Int'l L. 1209
- Francioni F., F. Lenzerini, 'The Destruction of the Buddhas of Bamiyan and International Law', (2003) 14 EJIL 619
- Francionni Fr., 'Le commerce illicite d'objets d'art et son contrôle : la convention d'UNIDROIT de 1995', (1998) 2

- Freestone D. "Specially Protected Areas and Wildlife in the Caribbean - The 1990 Kingston Protocol to the Cartagena Convention", (1990) 5 Int'l J. Estuarine & Coastal L. 362
- Frey Br. S., L. Steiner, 'World Heritage List: Does it Make Sense?', CESIFO Working Paper 3078, 2010.
- Frigo M., 'Cultural property v. cultural heritage: A "battle of concepts" in international law?', (2004) 86 ICLQ 367
- Frulli M., "The Criminalization of Offences against Cultural Heritage in Times of Armed Conflict: The Quest for Consistency", (2011) 22 EJIL 1, 203
- Galenskaya L., International Co-operation in cultural Affairs, (1986) 198 RCADI 265
- Gathii J., "Imperialism, Colonialism and International Law." (2007) 54 Buff. L. Rev. 1013
- Gavouneli M., The protection of human rights through the 1948 Universal Declaration of Human Rights and the 1966 Covenants of Civil and Political Rights and on Economic, Social and Cultural Rights, *Thesaurus Acroasium*, vol. XVI: *The evolution of international law since the foundation of the UN, with special emphasis on the human rights*, Thessaloniki 1990, 655-676
- Access to environmental information: Delimitation of a right, (2000) 13 Tulane Environmental Law Journal 303
- Georgakopoulos Th., "Avez-vous bien dit "crime contre la culture" ? La protection internationale des monuments historiques", (2001) 54 RHDI 459
- Georgopoulos T., 'Avez-vous bien dit "crime contre la culture"? La protection internationale des monuments historiques' (2001) 54 RHDI 459
- Gerstenblith P., 'Identity and Cultural Property: The Protection of Cultural Property in the United States', (1995) 75 B.U. L. REV. 559
- Gerstenblith P., "Schultz and Barakat: Universal Recognition of National Ownership of Antiquities," (2009) 1 Art Antiquity and Law 46.
- Gifford J. A., M. Redknap, N. C. Flemming, 'The UNESCO International Survey of Underwater Cultural Heritage', (1985) 16 World Archaeology 3, 374
- Goodhart, M., "Neither Relative nor Universal: A Response to Donnelly", (2008) 30 HRQ1, 183
- Gottlieb Y., 'Criminalizing Destruction of Cultural Property: A proposal for defining new crimes under the Rome Statute of the ICC', (2004-2005) 23 Penn St. Int'l L. Rev.. 4, 857
- Gourgourinis A., General/Particular International Law and Primary/Secondary Rules: Unitary Terminology of a Fragmented System, (2011) 22 EJIL 4, 993
- Grammatikaki-Alexiou, A, The status of cultural property in Greek private international law, (1994) 47 RHDI 139
- Granovsky M., "A Permanent Resolution Mechanism of Cultural Property Disputes", (2008) 8 Pepperdine Dispute Resolution Law Journal 1
- Gruber St., "The Links between Poverty and the Loss of Cultural Heritage Sites", Legal Studies Research Paper, No. 09/08. Προσβάσιμο στο <http://ssrn.com/abstract=1352116>.
- Gruchalla-Wesierski T., 'A Framework for Understanding "Soft Law"', (1998) 30 McGill Law Journal 37
- Hahn M., 'A clash of Cultures? The UNESCO Diversity Convention and International Trade Law', (2006) 9 JIEL 3, 515
- Harris-Short S., "International human rights law: imperialist, inept and ineffective? Cultural relativism and the UN Convention on the Rights of the Child", (2003) 25 HRQ 1, 130
- Henckaerts J.-M., New rules for the protection of cultural property in armed conflict, (1999) 835 IRRC 81, 593
- Henckaerts J.M., New rules for the protection of cultural property in armed conflict, (1999) 835 IRRC 181, 593
- Hladík J. The NATO/PFP Seminar "Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict — A Challenge in Peace Support Operations", (2002) 11 IJCP 166
- Hladik J., 'UNESCO Declaration concerning Intentional Declaration of Cultural Heritage', (2004) 9 Art. Antiquity and Law, 3, 215
- Hladik J., Marking of cultural property with the distinctive emblem of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, (2004) 86 IRRC 854, 379
- Hocking B., 'Words and Deeds: Why America Left Unesco', (1985) 41 The World Today 4, 75
- Isakhan B., 'Destroying the Symbols of Baathist Iraq', TAARII Newsletter No.5-2, 2010, σ.1-5.
- Ishwara Bhat P., Protection Of Cultural Property Under International Humanitarian Law: Some Emerging Trends, (2001) 4 ISILYBIHRL <http://www.worldlii.org/int/journals/ISILYBIHRL/2001/4.html>
- Jenks C. W., 'The Conflict of Law-Making Treaties', (1953) 30 BYBIL 403.
- Jennings R. Y., 'Extraterritorial Jurisdiction and the United States Antitrust Laws', (1957) 33 BYIL 146
- Jernigan C. G., 'Protecting National Treasures in a Single-Market EC', (1994) 17 Boston College ICLR 153

- Jowers K. F., *International and National Legal Efforts to Protect Cultural Property: The 1970 UNESCO Convention, the United States, and Mexico*, (2003) 38 *Tex. Int' l L. J.* 145
- Joyce P., "The politics of the liberal archive", (1999) 12 *History of the Human Sciences* 2, 35
- JSnowball. D., *Measuring the Value of Culture Methods and Examples in Cultural Economics*, Springer 2008,
- K.Anderson, 'Setting the Trade Policy Agenda: What Roles for Economists?', (2005) 39 *Journal of World Trade* 2
- Karagiannis S., «Une nouvelle zone de juridiction : la zone archéologique maritime», (1990) 4 *Collection Espaces et Ressources maritimes* 1
- Kingsbury B., 'Reconciling Five Competing Conceptual Structures of Indigenous Peoples' Claims in International and Comparative Law', (2002) 34 *New York University Journal of International Law and Politics* 189
- Kishore Rao, A new paradigm for the identification, nomination and inscription of properties on the World Heritage List, (2010) 16 *International Journal of Heritage Studies*, 3, 161
- Klabbers J., 'The Redundancy of Soft Law', (1996) 65 *Nord.J.Int'l.L.* 167
- Knox C., 'They've lost their Marbles: 2002 Universal Museum' Declaration, the Elgin Marbles and the Future of the Repatriation Movement', (2005-2006) 29 *Suffolk Transnat'l L. Rev.* 315
- Komurcu M., 'Cultural Heritage Endangered by Large Dams and Its Protection under International Law'; (2001-2002) 20 *Wis. Int'l L.J.* 233
- Konsola D., "Decentralization and cultural policy in Greece", (1988) 64 *Papers in Regional Science* 1, 129
- Korka E., "The Greek request for the return of the Parthenon's Marbles", (2005) *Medelhausmuseet periodical* 2, 147
- Korthals Altes A., "Submarine antiquities: a legal labyrinth", (1976) 4 *Syracuse J. Int' L. and Comm.* 77
- Koschtial U. 'The 2001 UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage: advantages and challenges', (2008) 60 *Museum International* 4, 67
- Koskenniemi M., L. Päävi, 'Fragmentation of International Law? Postmodern Anxieties', (2002) 15 *LJIL* 553
- Kowalski W., *Repatriation of Cultural Property Following a Cession of Territory or Dissolution of Multinational States*, (2001) 6 *ART, ANTIQUITY & L.* 139
- Kreder J.A., X.Beteta, 'Understanding Guatemala's Cultural Heritage: Extending Protection to colonial art in the MOU between the US and Guatemala', (2011) 21 *Duke J. Comp. & Int'l L.* 21, 321
- Kunz J.L., *The Status of the Holy See in International Law*, (1952) 46 *AJIL* 2, 308
- Labadi S., *A review of the Global Strategy for a balanced, representative and credible World Heritage List 1994–2004*, (2005) 2 *Conservation and Management of Archaeological Sites* 89
- Lalivie d'Epinau P., 'Une avancée du droit international: la Convention de Rome d'Unidroit sur les biens culturels volés ou illicitement exportés', 1996 1 *ULR* 40
- Lenzerini F., 'The UNESCO Declaration concerning the intentional; destruction of cultural heritage one step forward and two steps back', (2003) 13 *Italian Y.B. Int'l L.* 131
- Letsas G., *The ECHR as a Living Instrument: Its Meaning and its Legitimacy*
<http://ssrn.com/abstract=2021836>,
- Lewis M. W., 'The Law of Aerial Bombardment in the 1991 Gulf War', 97 *AJIL* 481
- Loureiro V., "A proteção internacional dos bens culturais: uma nova perspectiva", *Revista dos Tribunais*, 1995, 364
- Maarleveld Th. J., 'How and Why will Underwater Cultural Heritage Benefit from the 2001 Convention?', (2008) 60 *Museum International* 4, 60
- MacDonald R. St. J., *Solidarity in the Practice and Discourse of Public International Law*, (1996) 8 *Pace Int'l L. Rev.* 259
- Mainetti V., *De nouvelles perspectives pour la protection des biens culturels en cas de conflit armé : l'entrée en vigueur du Deuxième Protocole relatif à la Convention de La Haye de 1954*, (2004) 86 *IRRC* 854, 337
- Maley W., *Afghanistan: an historical and geographical appraisal*, (2010) 92 *IRRC* 880 I
- Manders M., "In Situ Preservation: 'the preferred option'", (2008) 60 *Museum International* 4, 31
- Mapulanga-Hulston J. K., 'Examining the Justiciability of Economic, Social and Cultural Rights', (2002) 6 *IJHR* 4, 29
- Matsui Y., *The Transformation of the Law of State Responsibility*, 20 *THESAURUS ACROASIMUM* 1, 1993
- Mayor F., *The World Decade Cultural Development*, *The Courier, Unesco*, (1998), 5
- Mechlem K., 'Treaty Bodies and the Interpretation of Human Rights', (2009) 42 *Vanderbilt J.TransLaw* 905
- Melish, Tara J. , *Rethinking the 'Less as More' Thesis: Supranational Litigation of Economic, Social and Cultural Rights in the Americas*, (2006) 39 *New York University JILP* 1
- Mercer D., *Australia's constitution, federalism and the 'Tasmanian dam case'*, (1985) 4 *Political Geography Quarterly* 2, 91
- Meron T., 'Francis Lieber's Code and Principles of Humanity' (1998) 36 *Columbia Journal of Transnational Law* 269

- Meron T., "On the Inadequate Reach of Humanitarian and Human Rights Law and the Need for a New Instrument", (1983) 77 AJIL 589.
- Meron T., & Al. Rosas, "A Declaration of Minimum Humanitarian Standards", (1991) 85 AJIL 375
- Meron T., The Geneva Conventions and Public International Law, (2009) 91 IRRC 875, 619
- Meron T., The Humanization of Humanitarian Law, (2000) 94 AJIL 2, 239
- Meron Th., 'The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience', (2000) 94 AJIL 1, 78
- Merryman J.H., 'Two Ways of Thinking about Cultural Property', (1986) 80 AJIL 1507
- Merryman J. H., 'Cultural Property, International Trade & Human Rights', (2001) 19 Cardozo Arts & Ent. L.J. 56
- 'The Protection of Cultural Property', (1990) 38 AJCL 1507
- 'The retention of cultural property', (1997-1998) 21 U.C. Davis L. Rev. 477
- 'Thinking about the Elgin Marbles', (1984-1985) 83 Mich. L. Rev. 1916
- 'The public interest in cultural policy', (1989) 77 California Law Review 2, 341
- 'Cultural Property Internationalism', (2005) 12 IJCP, 11
- Meyer D. A., 'The 1954 Hague Cultural Property Convention and Its Emergence into Customary International Law', (1993) 11 BUILJ 349, 376-7
- Milanovic M., The ICJ and Evolutionary Treaty Interpretation, 2009, <http://www.ejiltalk.org/the-icj-and-evolutionary-treaty-interpretation/>
- Mitra S. K., 'The Rational Politics of Cultural Nationalism: Subnational Movements of South Asia in Comparative Perspective', (1995) 25 British Journal of Political Science 1, 57
- Momtaz Dj., 'The minimum humanitarian rules applicable in periods of internal tension and strife', (1998) 324 IRRC
- Morrow J. E., The National Stolen Property Act and the Return of Stolen Cultural Property to its Rightful Foreign Owners, (2007) 30 B.C. Int'l & Comp. L. Rev. 1, 249
- Mottershaw E., 'Economic, Social and Cultural Rights in Armed Conflict: International Human Rights Law and International Humanitarian Law', (2008) 12 IJHR 3, 449
- Moustakas J., Group Rights in Cultural Property: Justifying Strict Inalienability, (1989) 74 Cornell L. Rev. 12
- Mubangizi J. C., 'South African Perspective on the Clash between Culture and Human Rights, with Particular Reference to Gender -Related Cultural Practices and Traditions', (2012) 13 Journal of International Woman's Studies 33
- Mullender R., Human Rights: Universalism and Cultural Relativism, (2003) 6 Critical Review of International Social and Political Philosophy 3, 70
- Murphy R., "UN Peacekeeping in Lebanon, Somalia and Kosovo: Operational and Legal Issues in Practice" (2008) 13 J Conflict Security Law 2, 293
- Mzikenge Chirwa D., 'Obligations of Non-state Actors in Relation to Economic, Social and Cultural Rights under the South African Constitution', (2003) 7 Mediterranean Journal for Human Rights 1, 29
- Nahlik S.E. La protection internationale des biens culturels en cas de conflit armé, (1967) 186 RCADI 65
- O'Keefe P.J., 'State Ownership of Undiscovered Cultural Objects', UNESCO, 2009, <http://portal.unesco.org/culture/fr/files/39157/12433501105O%27Keefe.pdf/O%27Keefe.pdf>
- O'Keefe R., 'World Cultural Heritage Obligations to the International Community as a Whole?', (2004) 53 ICLQ 190
- O'Keefe R., 'The "Right to Take Part in Cultural Life" Under Article 15 of the ICESCR', (2008) 47 ICLQ .909
- Okhonmina St., The African Union: Pan-Africanist Aspirations and the Challenge of African Unity, (2009) 13 Journal of Pan African Studies 4, 85
- P. Benvenuti, "Le respect du droit international humanitaire par les forces des Nations Unies: La Circulaire du secrétaire général", (2001) 105 RGDIP 355
- Pahuja S., "The Postcoloniality of International Law." (2005) 46 Harv. I.L.J. 459
- Papademetriou T., "International aspects of cultural property: an overview of basic instruments and issues", (1996) 24 International Journal of Legal Information 270
- Papastavridis E., The Right of Visit on the High Seas in a Theoretical Perspective: Mare Liberum versus Mare Clausum Revisited' (2011) 24 Leiden Journal of International Law 45
- Parker A., M.Philips, Give Saddam's buttock back Iraqis order Brit to return the tyrant's bronze bum', The Sun, 17/01/2012.
- Pell O.C., "Recovering Nazi-Looted Art; Report from the Front Lines," (2001) 16 Conn. J. Int'l L. 297
- Pendergast W.R., 'UNESCO and French Cultural Relations 1945-1970', (1976) 30 International Organization 3, 453
- Petrasek D., "Moving Forward on the Development of Minimum Humanitarian Standards", (1998) 92 AJIL 3, 557
- Pollaczek G., 'The United Nations and Specialized Agencies', (1946) 40 AJIL 3, 592

- Pressouyre L., 'The Past is not just made of stone', (2000) UNESCO Courrier 19
- Prott L.V., 'Problems of Private International Law for the Protection of the Cultural Heritage', (1989) RCADI 215
- 'The international mouvement of cultural objects', (2005) 12 IJCP 2, 225
- 'The UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects – Ten Years On', (2009) 14 ULR 195
- 'UNESCO and UNIDROIT: a Partnership against Trafficking in Cultural Objects', (1996) ULR 59
- Prott, L. V., P. J. O'Keefe "'Cultural Heritage' or 'Cultural Property'?", (1992) 1 IJCP 2
- Quéguiner J.-F., Precautions under the law governing the conduct of hostilities, (2006) 864 IRRC 88, 793
- R. Bernhardt, Evolutive Treaty Interpretation, Especially of the European Convention on Human Rights, (1999) 42 GERMAN Y.B. INT'L L. 11
- Rau M., The UNESCO Convention on Underwater Cultural Heritage and the International Law of the Sea, (2002) 6 Max Planck Yearbook of United Nations Law 1, 389
- Reichert E., Human Rights: An Examination of Universalism and Cultural Relativism, (2006) 22 Journal of Comparative Social Welfare, 1, 23
- Reichert E., 'Human Rights: An Examination of Universalism and Cultural Relativism, (2006) 22 Journal of Comparative Social Welfare' 1
- Reinhold Niebuhr, 'The Theory and Practice of UNESCO', (1950) 4 International Organization 4, 3
- Ringelheim J., La société démocratique comme espace culturel, plur aliste. Réflexions sur la jurisprudence de la Cour Européenne des droits de l'homme, 2008, E/C.12/40/5
- Ronzitti N., The Legal Regime of Wrecks of Warships and Other State-owned Ships in International Law, Annuaire de l'Institut de droit international- Séssion de Rhodes 74, (ed. A .Pedone, 2011)
- Rössler M., World Heritage cultural landscapes: A UNESCO flagship programme 1992 – 2006, (2006) 31 Landscape Research 4, 333
- Rössler, M., Neue Perspektiven für den Schutz von Kulturlandschaften: Natur und Kultur im Rahmen der Welterbekonvention, (1995) 47 Geographische Rundschau 6, 343
- Roucounas E., 'Aspects juridiques de la protection du «Patrimoine Mondial, culturel et Naturel»', (1977) 25 RHDI 42
- "Facteurs privés et droit international public", (2002) 298 RCADI 9
- Rowe P., 'Kosovo 1999: The air campaign -- Have the provisions of Additional Protocol I withstood the test?', (2000) 837 IRRC 147
- Ruiz-Chiriboga, Oswaldo R., The American Convention and the Protocol of San Salvador: Two Intertwined Treaties - Non-Enforceability of Economic, Social and Cultural Rights in the Inter-American System (October 7, 2011). Netherlands Quarterly of Human Rights <http://ssrn.com/abstract=1940559> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1940559>
- Ryngaert C., The Legal Status of the Holy See, (2011) 3 Goettingen Journal of International Law 3, 1
- Saba H., "L'activité quasi-législative des institutions spécialisées des Nations Unies", (1964) 111 RCADI 635
- Schmitt M. N., Precision attack and international humanitarian law, (2005) 87 IRRC 859, 445
- Schneider M., "La Convention Unidroit sur les biens culturels volés ou illicitement exportés", (1995) 49 Nouvelles de l'ICOM 18e
- Schüller A., "Fundamental standards of humanity - still a useful attempt or an expired concept?," (2010) 14 IJHR 5, 744
- Schwebel St. M., The Effect of Resolutions of the U.N. General Assembly on Customary International Law, (1979) 73 Proceedings of the Annual Meeting ASIL 301
- Schweisfurth Th., *International Treaties and Third States*, (1985) 45 ZaöRV 667
- Scovazzi T., 'Le concept d'espace dans trios conventions UNESCO sur la protection du patrimoine culturel', (2009) 26 L'Observateur des NU 7
- "Mediterranean", (1996) 11 Int'l J. Marine & Coastal L. 95
- Serisic M., "Protection of Cultural Property in Time of Armed Conflict", (1996) 26 Netherlands Yearbook of International Law 3
- Sharp W. R., 'The Role of UNESCO: A Critical Evaluation', (1951) 24 Proceedings of the Academy of Political Science 2, 101
- Sheng G., 'International Protection of Cultural Property: Some Preliminary Issues and The Role of International Conventions', (2008) 12 SYBIL 58
- Sicilianos L.-A., 'L'influence des droits de l'homme sur la stucture du droit international, la hiérarchisation de l'ordre juridique international', (2012) 116 RGDIP 1, 5
- Simma B., 'Fragmentation in a Positive Light', (2003-2004) 25 Mich.J.Int'l.L. 845

- Simma B., 'Self-Contained Regimes', (1985) 16 NYIL 111
- Sohn L. B., 'The Stockholm Declaration on the Human Environment', (1973) 14 Harvard Journal of International Law 413
- Spiegler H.N., 'The UNESCO Convention's Role in American Cultural Property Law: The Journey to U.S. v. Frederick Schultz', (2005) 57 Museum International 4, 103
- Ssenyonjo M., 'The Applicability of International Human Rights Law to Non-State Actors: What Relevance to Economic, Social and Cultural Rights?', (2008) 12 IJHR 5, 725
- Stamatoudi I., "Legal grounds for the return of the Parthenon Marbles", (2002) 55 RHDI 2, 513
- "The protection of intangible property by means of the UNESCO Convention on the safeguarding of intangible heritage and intellectual property law", (2004) 57 RHDI 149
 - "Mediation and cultural diplomacy: the issues they set", (2009) 241/242 *Museum International* 116.
 - The law and the ethics deriving from the Parthenon Marbles case"
- <http://webjcli.ncl.ac.uk/1997/issue2/stamatoudi2.html>,
- Sterio M., "The Kosovar Declaration of Independence : 'Botching the Balkans' or Respecting International Law ?", (2008-2009) 37 Georgia Journal of International and Comparative Law 277
- Stott P. H., 'The World Heritage Convention and the National Park Service, 1962–1972', (2011) 28 The George Wright Forum 3, 283
- Strahilevitz L., 'The Right to Destroy', (2004) 25 American Law & Economics Association Annual Meetings 26
- Strati A. "Deep Seabed Cultural Property and the Common Heritage of Mankind" (1991) 40 ICLQ 4 859
- Symonides J., "UNESCO's Contribution to the Progressive Development of Human Rights", (2001) 5 Max Planck Yearbook of United Nations Law 317
- Symonides J., 'Cultural Rights: A Neglected Category of Human Rights', (1998) 158 International Social Science Journal 595
- Szasz P., The Complexification of the United Nations System, (1999) 3 Max Planck UNYB 1
- Thomason D.N., Rolling Back History: The United Nations General Assembly and the Right to Cultural Property, (1990) 22 Case W. Res. J. Int'l L. 47
- Thornberry P., The principle of self-determination', in C. Warbrick, V. Lowe (eds.), The United Nations and the Principles of International Law. Essays in memory of Michael Akehurst, (Routledge, 1994)
- Tierney S., 'Cultural Diversity: Normative Theory and Constitutional Practice', in St. Tierney (ed.) Accommodating Cultural Diversity, Ashgate, 2007, σ. 1επ.,
- Timpson Tr., 'Parthenon Marbles and Koh-i-Noor: Cameron opposes 'returnism'', <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-21623965> 1/03/2013
- Tomuschat Ch., Obligations Arising for States With or Against Their Will, RC 241 (1993 IV) 195
- Vadi V., 'Investing in Culture: Underwater Cultural Heritage and International Investment Law', (2009) 42 VJTL 853
- Van Der Auwera S., 'Peace Operations and the Protection of Cultural Property During and After Armed Conflict', (2010) 17 International Peacekeeping 1, 3
- Vasak K., "Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights", 1977 UNESCO Courier 30:11
- Vijapur A., 'International Protection of Minority Rights', (2006) 43 International Studies 4, 368.
- Virally M., 'La valeur juridique des recommandations des organisations internationales', (1956) 2 AFDI 2, 66
- Vite S., "Typology of armed conflicts in international humanitarian law: legal concepts and actual situations", (2009) 91 IRRC 873, 70
- Von Droste, B., Plachter, H., Rössler, M. (eds.): Cultural Landscapes of Universal Value. Components of a Global Strategy. Jena: Fischer Verlag 1995.
- Voon T., 'UNESCO and the WTO: A Clash of Cultures?', ICLQ 55(3), 635,
- Voudouri D., "Une Nouvelle Convention Internationale relative au Patrimoine Culturel, sous le signe de la Reconnaissance de la Diversité Culturelle : La Convention pour la Sauvegarde du Patrimoine Culturel Immatériel", (2006) 57 Revue Hellénique de Droit International 103
- "Law and the Politics of the Past: Legal Protection of Cultural Heritage in Greece", (2010) 5 IJCP 3, 547
- Wangkeo K., Monumental Challenges: The lawfulness of destroying cultural heritage during peacetime, (2003) 28 Yale J. Int'l L. 183
- Xanthaki A., 'Multiculturalism and International Law Discussing Universal Standards', (2010) 32 HRQ 1, 32
- Yuen B., Reclaiming Cultural Heritage in Singapore, (2006) 41 Urban Affairs Review 6, 830

- Yupsanis A., The Concept and Categories of Cultural Rights in International Law - Their Broad Sense and the Relevant Clauses of the International Human Rights Treaties, 37 Syracuse J. Int'l L. & Com. 207
- Cultural Property Aspects in International Law: The Case of the (Still) Inadequate Safeguarding of Indigenous Peoples' (Tangible) Cultural Heritage, (2011) 58 Netherlands International Law Review 335
 - ILO Convention No 169 Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries 1989-2009: An Overview, (2010) 79 Nordic Journal of International Law 433
 - The meaning of 'Culture' in Article 15 (1) (a) of the ICESCR – Positive Aspects of CESCR's General Comment No 21 for the safeguarding of Minority Cultures, (2012) 55 German Yearbook of IL 345

IV. Ειδικές Εκδόσεις/ Μελέτες/ Εκθέσεις

- Blake J., 'Developing a New Standard-setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage Elements for consideration', UNESCO, 2002, σ. 37. CLT-2001/WS/8 Rev
- Bourtzis T., Rodotheatos M., Marine Research in Modern Law of the Sea - LOSC and Reality, 2013 International Hydrographic Review 8, 41-50
- Claudino F. (coord.), Kit Educativo, Patrimonio Cultural Subaquatico, Manual de Materiais Didaticos Para Professores, UNESCO, 2012.
- Commission on Human Rights, Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, Fifty The impact of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights on human rights : report of the High Commissioner, -second session, Item 4 of the provisional agenda (2001)
- Cornu M., Droit des biens culturels et des archives, CECOJI 2003.
- Cristescu A., 'The right to self- determination', UN, 1981
- Daes E-I., Protection of the Heritage of Indigenous People, (UN New York & Geneva, 1997)
- Daes EE, Part II -Working paper on the relationship and distinction between the rights of persons belonging to minorities and those of indigenous peoples., E/CN.4/Sub.2/2000/10.
- Daes E.E., Status of the Individual and Contemporary International Law: Promotion, Protection and Restoration of Human Rights at the National, Regional and International Level, Geneva, Centre for Human Rights, United Nations, 1992
- Dahrendorf A., Trade meets Culture, Maastricht Working Papers, 2006/11,
- De Riedmatten H., Presence du Saint-Siege dans les Organizations Internationales: Concilium 58, 1970
- Itli M.T., (ed.), Report on the Meeting of Experts, Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, ICRC, 2000
- European Commission, DG Culture and Education, «Etude de la coopération extérieure de l'Union européenne et de ses membres dans les secteurs de la culture et de l'audiovisuel», Final report June 2004; http://europa.eu.int/comm/avpolicy/stat/2002/5770_barbier/58-02_tome4.pdf
- Executive Board, Application of the 1970 Convention, Summary of the state reports submitted as at 30 June 2011, 19 September 2011, 187 EX/20 Part III, Annex, σ. 5
- Periodic Reporting: Report on the state of conservation of the World Heritage in Africa, WHC-02/CONF.202/16
- Gerges D., 'Give us Saddam's bottom back! Iraq demands soldier hands back chunk of statue's buttock he took home as a trophy', Daily Mail, 14/8/2012,
- Groni C., 'The right to take part in cultural life', E/C.12/40/3, σ.7
- Guerin U. (ed.), UNESCO Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage, UNESCO - Secretariat of the 2001 Convention, 2011
- Guerin Ul., The Protection accorded to the Titanic by the UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, UNESCO.
- Gündüz R., "The Valorization of Cultural and Natural Resources For Development in PERU", Secretariado de Manejo del Medio Ambiente para América Latina y el Carib, 2000
- ILC, Report on the work of its sixty-third session (26 April to 3 June and 4 July to 12 August 2011), General Assembly, Official Record, Sixty-sixth Session, Supplement No. 10 (A/66/10 and Add.1), σ. 281
- Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals, Σεπτέμβριος 2010, A/65/L.1
- Oeschger A., Pauvreté et accès à la culture, E/C.12/40/14
- Prott L.V., P.J.O'Keefe, 'Law and the Underwater Heritage' in UNESCO, Protection of the underwater heritage. Technical handbooks for museums and monuments, 1981,
- Stavenhagen R., Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights and fundamental freedoms of indigenous people, E/CN.4/2005/88/Add.2

- Shihata I., The World Bank Inspection Panel: In Practice, (World Bank Publications, 2000)
- Shimizu S., International Cooperation in the Conservation of Cultural Heritage, 2010, <http://www.nara.accu.or.jp>
- Strati A. , Draft convention on the protection of underwater cultural heritage. A commentary prepared for UNESCO, Απρίλιος 1999, CLT-99/WS/8,
- Taylor J., «Mecca for the rich: Islam's holiest site 'turning into Vegas', Historic and culturally important landmarks are being destroyed to make way for luxury hotels and malls», <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/mecca-for-the-rich-islams-holiest-site-turning-into-vegas-2360114.html>, Irfan Ahmed, The Destruction of Holy Sites in Mecca and Medina, page 1, Islamica Magazine, Issue 15, page 71.
- UNDP, Cultural Liberty in Today's Diverse World, Human Development Report 2004, 285 σ.
- UNESCO – World Bank, Intergovernmental Conference, “Culture Counts: Financing Resources and the Economics of Culture in Sustainable Development”, Stampa SPED, Roma, 1999, 77σ.
- UNESCO World Report no 2, Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue, UNESCO, 2009
- UNESCO, Conférence Mondiale sur les politiques culturelles, Mexico, 26 juillet- 6 août 1982, CLT-82/CONF.205/COL.12, par. 2
- UNESCO, Fourth meeting of governmental experts on the draft Convention on the protection of the underwater cultural heritage, Paris, March 2001 CLT-2001/CONF.203/INF.3. ,
- UNESCO, Information Kit, The Fight Against the Illicit Trafficking of Cultural Objects, The 1970 Convention: Past, Present and Future (2011) CLT/2011/CONF.207/6.
- Unesco, Réflexions préalables sur les Politiques culturelles, 1969, SHC.69/XIX.lo/F. N.A. Poulantzas, Nature des choses et droit essai sur la dialectique du fait et de la valeur, Librairie Generale de Droit et de Jurisprudence, 1965, σ. 181
- van der Hoeven H., Joan van Albada, Memory of the World: Lost Memory - Libraries and Archives destroyed in the Twentieth Century, UNESCO, 1996 - CII-96/WS/1